13497

David Bogdanovici

NASTAVNI VJESNIK

ČASOPIS ZA SREDNJE ŠKOLE.

KNJIGA VIII.

U Zagrebu 1900.

KRALJ. ZEMALJSKA TISKARA.

Sadržaj VIII. knjige.

Članci:

Strana

Dr. *I. Scherzer*, Život M. A. Reljkovića 1
V. Rožić, Iterativni glagoli II. reda u hrv. jeziku 7
N. Simić, O bilježenju akcenta u školskim čitankama. Prilog štokavskoj akcentuaciji 15, 103
M. Kuzmić, Protagora — prethodnik Kantu 26
P. Budmani, Jedan osobiti slučaj kod rekurentnijeh redova 39
M. Kuzmić, Bilješke o nekim mjestima Ciceronova Lelija 114
M. Opačić, Razmatranja o vrijednosti određenoga integrala 120
Dr. *J. Golik*, Je li obuka u srednjim školama uzgojna? 149
Dr. *I. Gostiša*, Viša djevojačka učilišta 171
Dr. *D. Bogdanović*, Poraba participâ i glagolskih adveraba za prošlost u istoričkim radnjama Vuka Stef. Karadžića 247
I. Kasumović, Ferićeva Perijegeza i rimski pjesnici 257
M. Kuzmić, Platonovi sofizmi u prvoj knjizi Države 290
Dr. *S. Tropsch*, O definicijama supstantivnih deklinacija njemačkih . 307
J. Podgoršek, Moja metoda kod učenja imenične deklinacije u njemačkom jeziku 309
A. Virag, O kralju Slaviću i Amiku 312
V. Pavlat, Pojave interferencije svjetlosti, koje nastaju njezinim ogibom 316
Dr. *J. Majcen*, O jednom temeljnom poučku projektivne geometrije . . 329
Dr. *S. Bosanac*, Odgovor g. dru. Goliku 334
Dr. *J. Golik*, Odgovor g. dru. Bosancu 336
Dr. *Đ. Körbler*, O postanju Heziodove pjesme „Djela i dani“ 407
V. Gross, Neke primjedbe naučnoj osnovi za njemački jezik u srednjim učilištima. Položaj učiteljâ njemačkoga jezika 443
J. Purić, Hrvatske više trgovačke škole s osobitim obzirom na obuku u zemljopisu i povjesti 456
M. Medić, Podust. (Dodatak narodnoj nomenklaturi riba) 463
A. Bazala, Psihologijska nauka o apercepciji 470

Književne obznane:

Dr. *I. Gostiša*, Gramatika hrv. jezika za niže razrede srednjih škola. Napisao dr. T. Maretić. U Zagrebu 1899. 41
A. Pisarević, Louis Erhardt: Die Entstehung der homerischen Gedichte. Leipzig 1894. 49
A. Pisarević, Paul Cauer: Grundfragen der Homerkritik. Leipzig 1895. . 52
Dr. *J. Modestin*, Historički zemljovid Hrvatske. Zasnovao Vj. Klaić, crtao A. Jiroušek. Zagreb 61
St. Miholić, Geometrija za više razrede srednjih učilišta. Napisao dr. D. Segen. U Zagrebu 1898. 63
M. Zdelar, Dr. O. Kučera: Općena aritmetika i algebra za više razrede srednjih i njima sličnih škola. U Zagrebu 1899. 80
Dr. *I. Scherzer*, Povjest književnosti hrvatske i srpske. Napisao Dr. Đ. Šurmin. Zagreb 1898. 196
P. Ratković, Dr. T. Maretić: Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Zagreb 1899. 203
V. Dukat, Engleska čitanka. Sastavio A. Lochmer. Senj 1899. 209

Strana

M. Zdelar, Dr. D. Segen: Geometrija za više razrede srednjih učilišta. Zagreb 1898. . . . . 216, 382, 547
Dr. *A. Musić*, Latinska vježbenica za četiri gornja razreda gimnazijska. Sastavio Stj. Senc. Zagreb 1899. 223
K. Pavletić, Hrvatska čitanka za više razrede srednjih učilišta. Dio prvi. Četvrto izdanje priredio H. Badalić. Zagreb 1899. 338
Dr. *T. Maretić*, a) Rečenica (nauka o izreci) za školu. Napisao M. Divković. Izdanje osmo. Zagreb 1899. — b) Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika za srednje škole. Napisao M. Divković. Izdanje osmo ispravljeno. Zagreb 1899. . . . . 348, 518
J. Purić, Povjest svjetske trgovine srednjega vijeka za više trgovačke škole. Napisao E. Ullrich. Zagreb 1899. 375
Dr. *A. Langhoffer*, Vj. Pokornoga Prirodopis životinjstva, 8. hrv. izdanje od A. Korlevića. Zagreb 1899. 378
Dr. *L. Jambreković*, Sursum corda. Uzdasi k Bogu kardinala A. Capecelatra, preveo A. Manzoni. Zagreb 1899. 390
Vl. Dukat, Dra. Karla Ploetza Francuska vježbenica s označenim izgovorom za početnike. Po četrdeset i osmom izdanju priredio Franjo Šuller, profesor na kr. realn. gimnaziji. Treće popunjeno i prerađeno izdanje. Zagreb. Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch) 558

Različne bilješke:

Dr. *A. Musić*, Etimologija riječi „nemoj“ 83
J. Sarkotić, Znatni nalasci iz najnovijega doba 85
Dr. *D. Boranić*, Suze sina razmetnoga II, 149–150. 224
M. Sertić, Nov dokaz formule iz analit. geometrije za udaljenost tačke od pravca 226
Dr. *I. Zoch*, Novi patentirani telurij Zigmundikov 243
Dr. *Đ. Šurmin*, Govorenje sv. Bernarda od duše osujene 391
Dr. *T. Maretić*, Još o riječi „nemoj“. 392
M. Sertić, Razvijanje nekih logaritmičkih formula 393
Dr. *A. Langhoffer*, Riječ našim prirodopiscima 395
Dr. *St. Hondl*, Nešto o sfernom četverokutu 562
M. Sertić, Jedna konstrukcija hiperbole 563
K. Karamata, Jednostavno izvođenje formule za decimalnu vagu 565

Školske vijesti:

Lične vijesti 87, 228, 396, 566
J. Sarkotić, Pogled na razvitak cislitavskih gimnazija za posljednih 50 godina 87
Dr. *O. Kučera*, Nova naučna osnova za matematiku i fiziku u višim razredima austrijskih gimnazija. 228
Dr. *J. Golik*, Profesorske plaće 396
J. Sarkotić, Rumunjsko školstvo. 566
Dr. *J. Golik*, Reforma srednjih škola u švedskom saboru 569
Dr. *J. Golik*, Italija 569

Prijegled časopisâ:

Od dra. *Đ. Körblera* 89, 232, 400, 570
Od *J. Sarkotića* 97
Od dra. *O. Kučere* 98, 237, 576
Od *Vl. Dukata* 240, 405, 580

Život M. A. Reljkovića.

Do sada poznate vijesti o životu najznatnijega slavonskoga pisca XVIII. vijeka nalazimo u III. izdanju „Satira“ (u Osijeku g. 1822.) od Adama Filipovića-Heldenthalskoga, koji je pred izdanjem napisao „Kratki ispis života privridnoga gospodina M. A. Relkovića“, za tim u IV. izdanju „Satira“ od Janka Jurkovića (Osijek 1857.), komu su neke vijesti priopćili župnik Ferdo Reljković i o. Franjo Jukić; napokon je Petar Brašnić u predgovoru Senekovićeva izdanja Reljkovićevih djela g. 1875. sve pribrao, što se onda znalo o našem piscu. Budući pak da je toga veoma malo, a ni to malo nije sasvim ispravno, pokušat ću da popunim i ispravim, koliko je moguće, naše vijesti o Reljkovićevu životu.

Reljkovići su bili starinom iz Bosne, odakle su se sa svojima rođacima Brlićima preselili u Slavoniju, u selo Svinjar, koje je prije nekoliko godina promijenilo svoje ime u Davor. God. 1724. preseli se Matija Brlić u Brod, gdje i umre god. 1784. (Zoch-Mencin: Hrvatska Enciklopedija str. 557.). U T. Brlića: „Uspomene na stari Brod“ str. 42. nalazimo pismo našega pisca M. A. Reljkovića od 30. juna god. 1785., iz kojega vidimo, da je baš on Matiji Brliću spjevao pjesmu za nadgrobni spomenik, u kojoj se spominje i ova seoba:

„U selu Svinjaru najpri svitlost vidi,
Pak u Brod doseli i u njem sidi.“

Teško je sada reći, kada su se Reljkovići preselili u Davor, ali to svakako nije bilo u „neznana“ vremena, kako se obično tvrdi. U spomenutoj bilješki u „Hrvatskoj Enciklopediji“ čitamo i to, da su Reljkovići neko vrijeme na bosanskoj strani zakopavali svoje mrtvace, jer su mislili, da će se možda opet onamo povratiti. Isto mi je prije nekoliko godina po predaji pripovijedao i starac Jozo Reljković, koji mi je pokazao i brdo Srpac na utoku Vrbasa u Savu, gdje su bili ti grobovi. Sva je prilika, da su se Reljkovići preselili na našu stranu poslije podsjedanja Beča god. 1683., kad se otpočela sretna vojna protiv Turaka, u kojoj se Slavonija oslobodila. Već god. 1687. bila je slobodna sva zapadna Slavonija osim Požege, Pakraca, Cernika i Stare Gradiške, a imamo dokaza, da je baš god. 1686. najviše katoličkih porodica prešlo iz Bosne u Slavoniju. Evo što pripovijeda G. Čevapović u knjizi: „Synoptico-memorialis catalogus observantis minorum pro-

vinciae S. Joannis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae, a dimidio seculi XIII. usque recentem aetatem, ex archivo et chronicis eiusdem recusus. Budae 1823." str. 264.: „Huius rei authenticum proferre libeat Documentum de anno 1686, a Joanne Sekula supremo in Slavonia Capitaneo et Joanne Omerbasich Vaivoda subscriptum, tenoris sequentis: Anno Domini millesimo sexcentesimo octuagesimo sexto, cum essem ego Fr. Jacobus Tvertkovcsanin Gvardianus in Conventu S. Joannis Bapt. in Sutiska, Prov. Bosn. Argent. Ord. F. F. Min. Obs., cum plurimis Parochis Ordinis nostri Seraphici et ingenti populo Catholico sponte ex Bosna venimus subiicientes nos et populum svavissimo Sacrat. Maiestatis Caesareae Imperio. Et quidem. 1. A. R. P. Andreas a Dubocsacz, tanquam Moyses ex Aegypto, eduxit 2700 personas Catholicas ex Bosnia suae Dubocsensis Parochiae. 2. R. P. Michael a Velika 2300 personas suae Parochiae. 3. R. P. Joannes Seocsanin Catholicos suae Parochiae Majevacz nuncupatae 1500 personas. 4. R. R. P. P. Elias a Dubocsacz, Josephus Raucsanin, Simon a Modrica, populum Parochialem tanquam simplicissimas oviculas eduxerunt 6500 personas. 5. R. P. Gregorius Sgostianin eduxit Catholicos suae Parochiae Seocsnica dictae numero 4500 personas. 6. R. P. Georgius Turbich eodem tempore Parochiae Cuzmadagne vocatae 5300 personas. Inter quos plurimi existere fortissimi robustissimique viri; qui transacto iam belli tempore adversus Christiani nominis hostes Turcas Bosnenses pro Fide et Patria egregie decertarunt, semper quasi felicissimo cum exitu. Venerunt etiam cum supradictis Catholicis plurimi infideles Mahometani, svasu nostro, quos ad Fidem necessariis imbutos sacro Baptismatis lavacro abluimus, habilesque servitio suae Sacratissimae Maiestatis Caesareae reddidimus et subiecimus".

Odatle vidimo, da je onda prešlo na našu stranu 22.800 duša, a doduše ne sigurno, ali veoma vjerojatno je, da su s njima ovamo prešli i Reljkovići iz Dubočca (br. 1.), koji je najbliži Svinjaru. Osim toga znamo, da je među doseljenicima bilo mnogo hrabrih i u boju iskušanih ljudi, koji su i u svojoj novoj domovini vodili dobrovoljačke ustaške čete protiv Turaka; tako se baš malo prije spomenuti vojvoda Sekula kao vođa ustaša g. 1687. proslavio i u velike podupirao redovitu austrijsku vojsku.

Reljkovićev otac bio je vojnik; da vidimo dakle, kako je onda bila uređena savska granica. God. 1691. uvedoše ondje Marsigli i Rabata kordon, pa kad on nije bio dosta jak, podigoše god. 1702. trideset čardaka, u kojima je bilo po sto momaka; osim toga je bilo u savskoj granici 2500 dobrovoljaca, kojima je zapovijedao vrhovni kapetan u Kobašu. G. 1727. bile su u granici 24 hajdučke i 12 husarskih satnija, a gornjoj su granici pripadale ove satnije: Svinjar, Podegran, Gradiška, Kraljeva Velika, Bogiševci i Siešici. Reljkovićev je otac bio kapetan u Svinjaru, ali kada je počeo služiti, ne da se točno odrediti. Reljkovići se često spominju u povjesti, ali ne prije austrijsko-turskoga rata god. 1716.—1718. Tada bijaše zapovjednikom savske granice pukovnik Petraš. Turci su više put provalili na našu stranu, a jednu njihovu četu uništi kapetan Reljković kod Svinjara (isp. Fr. Vaničeka: Spezialgeschichte der Militärgrenze I, 349.) Poslije pak provalili su naši u tri čete u Bosnu; drugu je četu vodio Reljković, razbio četu Turaka i zarobio jednoga bega, od koga je dočuo, da se banjolučki paša sa 1000 momaka sprema na Dubicu; na to je uzmaknuo i na povratku spalio 100 turskih lađica (Vaniček o. c. I, 350).

Zanimljivo je, da su to zabilježile i narodne pjesme. U L. Ilića Oriovčanina: „Lovorike gradiškoga narodnoga graničarskoga puka br. 8. opjevaju narodne pjesme. Zagreb 1874." ima na str. 102. pjesma slijepca Martina Grdaševića iz Banovaca o junaštvu Petraša i graničarâ:

Tud j' kapetan silni Izaković
Ufatio brzog Hasanbega,
A Ludbega ufati Iliću
Sa zairom i turskom prtljagom.
Još nam kažu mlada Relkovića,
Relkovića, a i Margetića,
Kojino su hrabro vojevali
I Drventu na juriš uzeli.
str. 104. Relkoviću Svinjar izručio,
Da ga brani i Turke odbija,
Margetiću Kobaš povjerio,
A Dubočac silnom Izakoviću.

Isp. i bilješku na toj strani. Drugi Reljkovići spominju se u Ilića o. c. str. 128. i 189. Budući da se za ovo doba ni u povjesti ni u pjesmama ne spominje nijedan drugi satnik Reljković, to je veoma vjerojatno, da je ovaj „mladi" Reljković, o kojem pjesma i Vaniček l. c. govore, bio otac pisca „Satira".

Ovomu se dakle satniku Reljkoviću rodi 6. januara god. 1732. u Svinjaru sin Matija Antun. God. 1748. bude gradiško okružje poput hrvatskih pukovnija uređeno, i u popisu satnija te godine (Ilić o. c. str. 11.) čitamo, da je Reljković bio satnik šeste satnije u Svinjaru; osim toga nalazimo ga još u popisu od g. 1750. kao satnika u istom mjestu sa 327 vojnika (Ilić o. c. str. 13.); kasniji ga popisi ne spominju, morao je dakle brzo poslije god. 1750. umrijeti.

God. 1741. morali su Gradiščani, a s njima i stari Reljković na vojsku u Italiju; odavle pođoše u Bavarsku, odakle ih je kući doveo potpukovnik Ljubibratić u septembru god. 1743. (Vaniček o. c. II, 349.—359.). Znamo, da je Reljković prije odlaska na vojsku svoga sina predao o. Mihovilu Pavunoviću. Obično u životu Reljkovićevu čitamo, da je taj Pavunović bio redovnik države sv. Ivana Kapistranskoga. To nije moguće, jer su se Franjevci istom bulom Benedikta XIV. od 15. juna 1757. tim imenom

*

prozvali, a prije su imali ime „Provincia Bosnae Argentinae“ (Čevapović o. c. 213.).

Da vidimo, kakav je bio taj Pavunović. Po tome, što o njemu znamo, moramo reći, da Reljković nije mogao doći u bolje ruke. Evo što njemu piše Čevapović o. c. str. 152.: „Anno 1736. intrat Inclyta Comissio Regia Slavoniam et moratur diebus aliquot Posegae; publicatur viarum grassatoribus (quibus haec regio eotum abundabat) gratia ac mittitur R. P. Pavunovich ad eosdem per modum intermediationis: introducit quinquaginta eorundem, qui obtinent gratiam et redeunt quisque ad suam stationem.“ Sigurno je dakle, da je Pavunović bio veoma ugledan čovjek i da ga je narod ljubio, jer inače ne bi bio poslan među hajduke i ne bi mu bilo pošlo za rukom, da ih 50 nagovori na predaju. Osim toga našao sam ga spomenuta i u knjizi „Liber memorabilium“ manastira cerničkoga na str. 196.: „Josepho Barone de Petrasch et consorte primus positus lapis pro ecclesia Sanctorum Petri et Pauli R. R. P. P. Francisci Provinciae Bosnae Argentinae sub Guardiano R. P. M. Pavunovich a. 1736. 25. Julii.“ Vidimo dakle, da je Pavunović god. 1736. bio gvardijan u Cerniku i da je te godine sagrađena crkva i manastir, jer kod Franjevaca crkva je i manastir svagda jedna zgrada; prije je bio manastir izvan Cernika ondje, gdje je sada kapela sv. Linarta (Leonarda).

Kad je dakle stari Reljković otišao na vojnu u Italiju, predao je svoga sina Pavunoviću, da ga odgoji. To moramo dakako tako shvatiti, da je Pavunović mladoga Matiju privatno poučavao, jer onda u Slavoniji nije bilo škola; za to i ne razumijem, kako je najnoviji pisac o Reljkoviću D. Boranić („Matija Antun Reljković“ u Narodnim Novinama 1898. br. 15—17. u broju 15.) mogao reći, da je u cerničkom samostanu izučio nekoliko latinskih razreda. Poznato je, da su onda samo Isusovci u Petrovaradinu i u Osijeku u svojim manastirima imali škola. Još god. 1723. zabranilo je dvorsko vojno vijeće osnivanje škola u granici kao opasnu novotariju, tako da su Franjevci samo privatno poučavali dijete kojega časnika, koji nije bio toliko imućan, da bi ga poslao u Beč ili u Budim. God. 1736. našao je vojvoda Sachsen Hildburgshausen pače u varaždinskom generalatu časnika, koji su jedva znali svoje ime potpisati (Vaniček o. c I, 370.). Čevapović o. c. str. 337. spominje nekakvu gramatičku školu u Našicama za one, koji su se htjeli pripraviti za redovnički stalež. Znamo, da je Reljković, kad mu se otac vratio, nauke negdje u Madžarskoj nastavio. Gdje je to bilo, teško je reći, ali je po svoj prilici bilo u Budimu, gdje su bile prve i najbolje škole.

U ono doba morao je svaki muškarac, kad bi navršio 16. godinu, stupiti u vojsku, pa tako postade i Reljković god. 1748. vojnik. Iz početka je služio u gradiškoj pukovniji i dosta je brzo napredovao, jer je već godine 1750. bio barjaktar. Ove je na ime godine Marija Terezija potvrdila preustrojenje gradiškoga okružja u graničarsku pukovniju, a kod štopa te pukovnije u Novoj Gradiški služio je i Reljković kao barjaktar (Ilić o. c. str. 12.). Poslije je prešao u brodsku pukovniju i s njom pošao u sedmogodišnji rat. Ovdje ga srećom Prusi zarobiše i odvedoše u Frankfurt na Odri. Velim: srećom, jer da nije imao prilike upoznati se sa njemačkom književnošću i da nije mogao mirno promatrati tuđih običaja, ne bi bio napisao svoga „Satira“. Obično čitamo, da je bio zarobljen u boju kod Vratislave, ali on je bio za pravo dva puta zarobljen, samo što je prvo njegovo ropstvo trajalo tek nekoliko dana. U boju kod Vratislave 22. novembra 1757. pobijediše do duše Austrijanci Pruse, ali Križevčani, Ogulinci, Slunjani, bataljun Đurđevčana i Brođana biše ipak opkoljeni i u gradu zarobljeni. Ali budući da je pruska vojska poslije boja prema Glogavi uzmaknula, morala se Vratislava predati, i tako budu oslobođeni graničari, a s njima i Reljković. Brođani sa svojim zapovjednikom Beckom ostadoše kao posada u Vratislavi, ali već 5. decembra iste godine potuče Fridrik Veliki Austrijance kod Leuthena te stane podsjedati Vratislavu, koja se preda 20. decembra, i tako bude Reljković po drugi put zarobljen (Vaniček o. c. II, 433—4.) Frankfurt na Odri bijaše tada grad od neko 10.000 stanovnika i imadijaše već od godine 1506. sveučilište, tako da je Reljković svakako imao zgode, da popuni svoje znanje. Budući da je za sedmogodišnjega rata već bilo ušlo u običaj, da se zarobljenici zamjenjuju, vratio se i on k austrijskoj vojsci pod Draždane, te se borio godine 1759. kod Torgave i kod Maksena.

Svi životopisi Reljkovićevi tvrde, da ga je poradi njegovih zasluga u ratu Marija Terezija odlikovala plemstvom, pa i Boranić o. c. br. 15. veli: „radi njegovih zasluga nagradi ga Marija Terezija plemstvom uz nadimak „von Ehrendorf“. Lako je dokazati, da ta tvrdnja nije istinita. Evo što Reljković sam o sebi veli (Seneković: Djela M. A. Reljkovića str. 274): „Bivši i ja u rečenom prošastom prajskom ratu s ostalimi ni prvi ni posljednji, ni najgori ni najbolji, nego u polak“; osim toga znamo, da je bio, ako i ne svojom krivnjom, zarobljen, pa sve to dokazuje, da nije bio poradi zasluga u ratu odlikovan. Ali treba i to pitati: Ako je bio već u to doba odlikovan plemstvom, za što se nije na svojim djelima i potpisivao „von Ehrendorf“. Da god. 1762., kad je izišlo prvo izdanje Satira, nije bio plemić, to je sigurno; god. 1767. izađe „Neue slawonische und deutsche Grammatik durch M. A. Relković bei dem slaw. Broder Infanterie-Regiment Oberlieutenant“, godine 1776. „Prava i pomnjivo ispisana ovčarnica itd. na zapovid visokih starešina u slavonski jezik prinešena po M. A. Relkoviću c. kr. kapitanu“; ni II. izdanje Satira od godine 1779. nema potpisa „von Ehrendorf“; istom godine 1794. izađe „Postanak naravne pravice i dužnosti ljudskih i t. d. M. A. Relković od Ehrendorf jubilati kapitan“ i god.

1795. „M. A. Relkovića od Ehrendorf: Nek je svašta iliti sabranje pametnih riči“. Jasno je dakle, da je Relković dobio plemstvo istom između godina 1780—1794. U gore spomenutom pismu iz Brlićevih „Uspomena na stari Brod“ od 30. juna 1785. nalazimo potpis „von Relkovich Hauptmann“, a god. 1896. izdao je D. Bogdanović u „Vijencu“ str. 602. i dalje iz Brlićeve arkive u Brodu nekoliko pisama Reljkovićevih, gdje u jednom pismu od 20. decembra 1786. i u kasnijim pismima čitamo potpis „von M. A. Relkovich Hauptmann“, u pismima pak od g. 1782. i 1783. ima samo potpis „M. A. Relkovich Hauptmann“. Po ovome je dakle Reljković dobio plemstvo između godina 1783. i 1785., a ja bih rekao, da ga je dobio baš god. 1785., jer u pismu od 20. decembra 1786. javlja svomu sinovcu Brliću, da je otišao u pensiju i da se seli u Vinkovce, a po drugoj sadržini pisma smijemo suditi, da se to prije duže vremena dogodilo, dakle je po svoj prilici još god. 1785. zatražio pensiju i tom zgodom dobio plemstvo.

Osim u sedmogodišnjem ratu bio je Reljković još u ratu za bavarsko nasljedstvo god. 1778—9., jer Ilić o. c. str. 23. izrijekom veli: „dne 10. ožujka krenu gradiška pukovnija u Česku, a s njom i dvije satnije brodske pukovnije, i to Vincijanova i Relkovićeva“.

Reljković je služio iz početka u gradiškoj, a poznije u brodskoj pukovniji. Oko g. 1756. bio je u Nemcima; to nam je zabilježio župnik Franjo Franković u djelu „Catalogus et series Parochorum Nemcensium“; on ga je lično poznavao i nazvao ga „antiquitatum studiosissimus“ (isp. I. Scherzera: Tumačenje satira M. A. Reljkovića. Nastavni Vjesnik VI, str. 6.); po Adamu Filipoviću Heldenthalskom o. c. napisao je svoju gramatiku u Šamcu, dakle je bio ondje oko godine 1767.; god. 1770. bio je namješten u Bošnjacima (Isp. Mesića: Korespondencija Krčelićeva. Starine VII, 217.), a iz gore spomenutih pisama vidimo, da je još služio u Babinoj gredi i zadnje dane proveo u Vinkovcima, gdje je 20. siječnja god. 1798. i umr'o.

Reljkovića su i njegovi stariji cijenili: znamo, da mu je oblast povjerila, da prevede svoju „Ovčarnicu“, koja je poslije bila u 314 komada razdijeljena među pučke učitelje i podčasnike (Vaniček o. c. II, 619.). A. Filipović Heldenthalski hvali ga, što nije primao mita, što je ljubio pravdu i posluh i što kao kapetan nije narod batinao, nego onoga, koji bi što skrivio, najprije lijepo poučio pa mu se istom onda, kad ne bi htio slušati, i zaprijetio. U smrtovnici vinkovačke župe pribilježeno je kod Reljkovićeva imena: „pater pauperum, exemplar virtutum“.

Reljković je iza sebe ostavio dva sina. Stjepan je bio vinkovački župnik i gimnazijski profesor i napisao „Kućnika“, a Ivan je bio vojnik. I sada ima u samom Svinjaru (Davoru) pet obitelji Reljkovića sa više od 20 djece, a Ivo Reljković odselio se sa troje djece prije neko dvadeset godina u Doboj u Bosni.

Dr. *I. Scherzer.*

Iterativni glagoli II. reda u hrvatskom jeziku.

Desilo se meni — a jamačno i još gdjekomu, te u prvi čas nijesam znao, koji je iterativni oblik (drugoga reda) bolji: iziskivati ili iziskavati; podrugivati se ili podrugavati se; oznojivati se ili oznojavati se; preorivati ili preoravati i t. d. Za neke (n. p. podrugivati se, preorivati i preoravati) znamo iz Vukova rječnika, kako se govore u narodu, ali teže je s onima, kojih nema u Vuka, a po gotovu s onima, koje stručnjaci sami kuju, da bi njima u nauci izrekli ono, što im treba. S toga sam rad ovdje da istaknem neke zakone, po kojima ćemo moći odrediti, kaki je iterativni oblik pravilniji, a po tome i bolji. Razumije se samo po sebi, da u jeziku ne može da bude aksioma, pa tako i u ovom poslu vrijedi: nulla regula sine exceptione — ali mislim, da će svakome ovo nekoliko pravila bar toliko poslužiti, te će odslije i sam više razmišljati i pravilnije graditi iterativne glagole. Tražeći zakone, po kojima postaju iterativni glagoli drugoda reda, ja sam dakako te zakone izvodio iz glagola iterativnih, kako ih narod govori i kako ih je Vuk u svom rječniku zabilježio.

* * *

Iterativni glagoli II. reda postaju, kao što je poznato, od iterativnih glagola I. reda nastavkom *a*: izmišljati — izmišljavati; umiljati se — umiljavati se; ali postaju i od imperfekt. glagola osobito V. vrste: motati — izmotavati; kucati — zakucavati — i od perfekt. glagola V. vrste: obećati — obećavati; krepati — krepavati, od kojih danas više nema iterat. glagola prvoga reda. Može biti da se u takih glagola negda iterativno trajanje označivalo akcentom ′ (n. p. obéćati, krépati prema današnjemu poglédati, zaglédati), pa su danas promjenom akcenta postali perfektivni. Sasvijem je razumljivo, da od oblika: umiljati se, motati, obećati i t. d. nastavkom *a* postaju oblici: umiljava-ti se, izmota-va-ti, obeća-va-ti i t. d.; čudnovato je pak, da od glagola: mahati, jahati, tjerati i t. d. istim nastavkom *a* postaju oblici: domah-iva-ti, dojah-iva-ti, istjer-iva-ti, mj. domahava-ti i t. d.; a od glagola: opkoliti, pokoriti — oblici: opkoljava-ti, pokor-ava-ti mj. opkolj-iva-ti itd. Upravo taka inkonse-

kvencija dovodi nas kadikad u sumnju, jeda li smo korektno rekli ili napisali. Odrediti dakle, koji iterativni glagoli II. reda imadu umetak *iva*, a koji *ava*, svrha je ovoj radnji.

I.

Najviše ima iterativnih glagola II. reda s umetkom „iva". Prema njima kao sekundarnim glagolima stoje primarni glagoli ponajviše II. i IV. vrste, manje I., III. i V. vrste. Ako primaran glagol II. vrste ima primaran oblik još koje vrste, i onda gotovo uvijek dolazi sekundaran iterativan oblik II. reda s umetkom „iva", koji dolazi između glagolske osnove i infinitivnoga nastavka glȁgôlâ II. vrste.

1. Glagoli s primarnim oblikom samo II. vrste: drnuti se (pomamiti se, toll werden, insanio) — drnjivati se; svanuti — svanjivati; nabreknuti — nabrekivati (i nabrecivati, jemanden mit *bre* anfahren. invehor in aliquem exclamans *bre*); zgranuti se — zgranjivati se (rasend werden, in furorem verti); regnuti — poregivati (von Zeit zu Zeit brummen, immurmuro, admurmuro); zakisnuti — zakisivati (nass werden, humector pluvia); namignuti — namigivati; pociknuti — pocikivati — i bez primarnoga oblika: premizgivati.

2. Glagoli s primarnim oblikom II. i još koje vrste; *a)* s primarnim oblikom II. i V. vrste: nabahnuti (nabanuti), nabasati — nabahivati; viknuti, vikati — dovikivati; poglenuti, pogledati — pogledivati; dirnuti (nema Vuk), dirati (dirkati) — zadirkivati (i zadirivati); zveknuti, zvektati — pozvekivati; zakinuti, zakidati — zakidivati; okliznuti, oklizati se — oklizivati se; kresnuti, kresati — potkresivati (von unten behauen, subtercido); krenuti, kretati — pokrećivati; ljuljnuti, ljuljati — poljuljivati; maznuti, mazati — zamazivati; mahnuti, mahati — omahivati; zapahnuti, zapahati — zapahivati; čeknuti, čekati — dočekivati; kanuti, kapati — prokapljivati; pljusnuti, pljuskati — zapljuskivati; pljucnuti, pljuckati (pljucati) — zapljuckivati; popuznuti, puzati — popuzivati; podrignuti se, rigati — podrigivati se; podrugnuti se, podrugati se — podrugivati se; nasmjehnuti se, smijati se — nasmjehivati se; pomenuti, pominjati — spomenjivati (spomenivati); pojahnuti, pojahati — pojahivati; turnuti, turati — oturivati; spavnuti, spavati — uspavljivati; srknuti, srkati — prisrkivati; tisnuti, tiskati — zatiskivati; ošinuti (ošibnuti), šibati — ošibivati; škripnuti, škripati — poškripivati; štipnuti, štipati — zaštipivati; šušnuti, šuštati — pošuštivati; šiknuti, šikati — prišikivati; *b)* s primarnim oblikom II. i IV. vrste: zavirnuti, zaviriti — zavirkivati; pirnuti, piriti — potpirivati; nabuhnuti, nabušiti — nabušivati; okrnuti, okrnjiti — okrnjivati; prdnuti, prditi (prdjeti) — zaprdivati; *c)* s primarnim oblikom II., IV. i V. vrste: oduhnuti, oduhati (odisati), odušiti — odušivati; pomrknuti, pomrčiti, pomrčati — pomrkivati; *d)* s primarnim oblikom II., I. i V. vrste: kleknuti, kleći, klecati — poklecivati; kliknuti, klići, klicati — poklicivati; (legnuti), leći, lijegati — izleškivati.

Što *crknuti* (crći) ima crkavati; *mrznuti* — zamrzavati; *prìviknuti* (privići, sich angevöhnen, assuesco) — privikavali, i što *kucnuti*, kucati ima pored *pokuckivati* i zakucavati, a *smrknuti se* (smrći se), smrcati se pored *smrkivati* (smrknjivati) ima i: smrkavati se — ne obara pravila. Oblici: zamrzavati, privikavati mogli su nastati i „vi differentiae", da se ne bi pomjerili s iterativima glagola: mrziti, viknuti — vikati; a „pokuckivati" vidi pod 5.

Prema tome mislim da će biti korektni ovaki iterativni oblici II. reda (nema ih u Vuka): dihnuti, dihati — uzdihavati; brinuti se — zabrinjivati se; pŕsnuti (drugo je: pȑsnuti), pŕskati — poprskivati; hraknuti, hrakati — ishrakivati; strugnuti, strugati — ostrugivati; šmrknuti, šmrkati — pošmrkivati; useknuti, usekati — usekivati; jurnuti, juriti — dojurivati; kusnuti, okusiti — okusivati; uskrsnuti — uskrsivati; zgusnuti — zgušćivati i t. d. Što se govori: bjegnuti, bjegati — *izbjegavati;* stignuti, stizati — *dostizavati;* iščeznuti — *iščezavati* — ne obara pravila.

3. Glagoli s primarnim oblikom samo po IV. vrsti imadu gotovo svi umetak „iva", osim glȁgôlâ, koji se navode pod II. 2.: pobijediti — pobjeđivati; blažiti — razblaživati; bližiti — približivati; podbraditi — podbrađivati; zabrazditi — zabražđivati; braniti — zabranjivati; buniti — zabunjivati; zavaliti — zavaljivati; obaliti — obaljivati; variti — zavarivati; nadvisiti — nadvišivati; navijestiti — navješćivati; zavranjiti — zavranjivati; povrijediti — povrjeđivati; vrliti — zavrljivati; dovršiti — dovršivati; razgaliti — razgaljivati; zagatiti — zagaćivati; gasiti — zagašivati; zaglaviti — zaglavljivati; oglasiti — oglašivati; zaglibiti — zaglibivati; zagnjuriti — zagnjurivati; graditi — dograđivati; grditi — pogrđivati; griješiti — pogrješivati; zagŕčiti — zagrčivati; guliti — zaguljivati; gušiti — zagušivati; udaljiti — udaljivati; dijeliti — podjeljivati; dražiti — nadraživati; riješiti — odrješivati; razdrljiti — razdrljivati; družiti — pridruživati; zadužiti — zaduživati; produžiti — produživati; produljiti — produljivati; odušiti — odušivati; oživiti — oživljivati; zlatiti — pozlaćivati; obznaniti — obznanjivati; naznačiti — naznačivati; objaviti — objavljivati; sjariti — sjarivati; ujarmiti — ujarmljivati; kaditi — zakađivati; iskupiti — iskupljivati; otkraviti — otkravljivati; zakratiti — zakraćivati; krasiti — ukrašivati; krijepiti — potkrepljivati; raskrečiti — raskrečivati; iskriviti — iskrivljivati; raskriliti — raskriljivati; iskrmiti — iskrmljivati; kružiti zakruživati; okruniti — okrunjivati; krčiti — zakrčivati; raskućiti — raskućivati; dokučiti — dokučivati; prelastiti — prelašćivati; zaluditi — zaluđivati; lužiti — zaluživati; lijepiti — zaljepljivati; ljubiti — priljubljivati; uljuditi — uljuđivati; omaliti — omalji-

vati; domamiti — domamljivati; umanjiti — umanjivati; zamastiti — zamašćivati; miriti — domirivati; mititi — podmićivati; zamijeniti — zamjenjivati; mijesiti — zamješivati; mladiti — zamlađivati; mlatiti — zamlaćivati; mlačiti — uzmlačivati; zamliječiti — zamlječivati; mračiti — umračivati; zamrsiti — zamršivati; nadmudriti — nadmudrivati; razmutiti — razmućivati; poniziti — ponizivati; otpaditi — otpađivati; paliti — zapaljivati; spariti — sparivati; potpetiti — potpećivati; piriti — potpirivati; plaviti — zaplavljivati; platiti — doplaćivati; prazniti — ispražnjivati; prašiti — potprašivati; prijetiti — poprećivati; priječiti — preprečivati; ispuniti — ispunjivati; naputiti — napućivati; poravniti — poravnjivati; raditi — zarađivati; rediti — zaređivati; podrepiti — podrepljivati; zarubiti — zarubljivati; ruditi — zaruđivati; zaručiti — zaručivati; dosaditi — dosađivati; osvetiti — osvećivati; sladiti — zaslađivati; osliniti — oslinkivati; služiti — dosluživati; slutiti — doslućivati; prestraviti — prestravljivati; zastraniti — zastranjivati; nadstrijeliti — nadstreljivati; struniti se — strunjivati se; osuditi — osuđivati; sušiti — zasušivati; tanjiti — istanjivati; potvrditi — potvrđivati; zatraviti — zatravljivati; tražiti — istraživati; trijebiti — rastrebljivati; zatrniti — zatrnjivati; truditi — zatruđivati; tužiti — dotuživati; tuliti — zatuljivati; tupiti — zatupljivati; ćutiti (ćutkati) — oćutkivati; hvaliti — zahvaljivati; hladiti — zahlađivati; hraniti — dohranjivati; cijediti — iscjeđivati; iscijeliti — iscjeljivati; cijeniti — procjenjivati; cijepiti — ocjepljivati; ocrniti — ocrnjivati; začeliti — začeljivati; očepiti — očepljivati; pričestiti — pričešćivati; šaliti se — pošaljivati se; zašiljiti — zašiljivati; širiti — raširivati; štediti — uštеđivati, štititi — zaštićivati; bez primarnoga oblika: ushiljivati.

Prema mnogim glagolima ove vrste s umetkom „iva“ ne obaraju pravila ovi glagoli s umetkom „ava“: lišiti — lišavati; blazniti — sablažnjavati; desiti — udešavati; diviti se — udivljavati se; sažaliti — sažaljavati; slučiti se — slučavati se (ali: odlučivati); zapušiti — zapušavati (verstopfen, obturo); utješiti — utješavati; sučediti se — sučedavati se; sučeliti se — sučeljavati (šćeljavati) se; očèpiti — očepljavati (aufstopfen, dempto embolo aperio), a: očépiti — očepljivati (auf den Fuss treten, pono pedem meum in alterius pedem); rasprostraniti — rasprostranjavati — Za neke od ovijeh glagola s umetkom „ava“ ne će biti rđav oblik ni s umetkom „iva“, kao n. p. sažaljivati, rasprostranjivati — prema: približavati i približivati; oživljavati i oživljivati; globivati i oglobljavati, koje je i Vuk tako zapisao.

4. Glagoli V. vrste 2. i 3. razdjela; *a)* 2. razd.: kazati — kazivati; orati — preorivati; vezati — zavezivati; lipsati — lipsivati; zidati (zidam i ziđem) — faziđivati; kašljati — pokašljivati; trkati (trčem) — dotrkivati; mazati — zamazivati; pasati — opasivati; pisati — opisivati; plakati — doplakivati; rezati — zarezivati; tesati — zatesivati; hramati — nahramivati; šetati (šetam i šećem) — prošetivati; lagati — dolagivati; lizati — zalizivati; sukati — zasukivati; brisati — ubrisivati; nizati — obnizivati; skakati — doskakivati; micati — omickivati; ukati — poukivati. *b)* 3. razd. s osnovom na suglasno: dotkati — dotkivati; zvati — dozivati. Ovamo pristaju i neki glagoli s primarnim oblikom II. vrste, koje vidi pod 2; oni se među sobom popunjuju. Što glagoli: orati, lipsati — imadu pored: preorivati, lipsivati još i: preoravati, lipsavati, a glagoli: raspretati, malaksati, drktati — samo: raspretavati, malaksavati, uzdrktavati — ne obara pravila.

Prema tome bit će ovaki iterativni oblici pravilniji: iskati — iziskivati; frkati — zafrkivati; puhati — zapuhivati; pljeskati (pljeskam i plještem) — popljeskivati; izgrtati — izgrćivati; šaptati — prišapćivati; posrtati — posrćivati; raščešati — raščešivati; risati — prerisivati; sisati — isisivati i t. d.

5. Neki glagoli V. vrste 1. razdj., kojima je primaran oblik građen kao od mila s umetnutim konsonantom *k* iza glagolske osnove, imaju iterat. oblik II. reda s umetkom „iva“: leškati — izleškivati; kuckati — pokuckivati; kaskati — pokaskivati; nutkati — ponutkivati; dirkati — zadirkivati i t. d.; prema njima stoje: osluškivati (slušati, sluškati); omickivati (micati, mickati), a tako će biti i: zapljuckivati prema pljuckati; oćutkivati, isjeckivati, podraškivati, pošuškivati prema: ćutkati, sjeckati, draškati (dražiti), šuškati i t. d. Poredi I, 2. i II, 1.

II.

Glagoli V. vrste 1. i 3. razdj. imadu redovno iterat. oblik drugoga reda s umetkom „ava“, a za njima pristaju mnogi glagoli IV. vrste, odvajajući se tako od drugijeh glagola iste vrste toliko, te se mogu uzeti među glagole s umetkom „ava“. Glagoli V. vrste imadu samo jedan primarni oblik.

1. Glagoli V. vrste *a)* 1. razdio: krepati — krepavati; vjenčati — vjenčavati; manjkati — manjkavati; pasati (što i: proći) — pasavati; ručati — ručavati; skapati — skapavati; sumati — sumavati; pobusati — pobušavati; varati — zavaravati; obećati — obećavati; ogužati — ogužavati; dodijati — dodijavati; igrati — doigravati; jačati — nadjačavati; zaključati — zaključavati; kopati — zakopavati; kopčati — zakopčavati; kuhati — zakuhavati; kušati — iskušavati; oblakšati — oblakšavati; uljepšati — uljepšavati; umekšati — umekšavati; zamjerati — zamjeravati; primorati — primoravati; motati — zamotavati; umučkati umučkavati; petljati — zapetljavati; pucati — otpucavati; sedlati — osedlavati; trpati — zatrpavati; zauzdati — zauzdavati; ošijati — ošijavati; užinati — užinavati; bez primarnoga oblika: skružavati se (što i: ustručavati se; drugo je: skruživati

— od skružiti, abschütteln, excutio). — Što glagoli: večerati, pucati — imaju pored — večeravati i večerivati, otpucavati i otpucivati, a glagoli: pitati, tjerati, vladati, nećati — samo: zapitivati, dotjerivati, nadvlađivati, zanećivati, — ne obara pravila. Glagoli: kasati, nukati — imadu: dokasivati, ponukivati prema: pokaskivati, *ponutkivati od oblika: kaskati, nutkati (vidi natrag I, 5.). *b*) 3. razdio (s osnovom na samoglasno): brijati — izbrijavati; vijati — izvijavati; grijati — zagrijavati; smijati se — nasmijavati se; tajati — zatajavati; čajati — očajavati; tako će biti i: kajati — iskajavati; što: kovati, snovati imaju: potkivati, osnivati — ne obara pravila.

Prema tome bit će korektni ovaki iterativni oblici II. reda: istoskati — istoskavati; oružati — naoružavati; gomilati — nagomilavati; računati — izračunavati; sigurati — osiguravati; čeprkati — iščeprkavati i t. d., kojijeh u Vuka nema.

2. Glagoli IV. vrste, koji imadu u osnovi vokal *o*, a u slogu iza njega vokal *i*, prave iterativne oblike II. reda gotovo uvijek s umetkom „ava“: osvojiti — prisvojavati (isp. svojakati); dvoriti — udvoravati; opkoliti — opkoljavati; odobriti — odobravati; oporaviti — oporavljati; uglobiti — ugloblјavati (globiti, — globivati); pokoriti — pokoravati; krojiti — raskrojavati; podmostiti — podmošćavati; oštriti — zaoštravati; raspopiti — raspopljavati; roditi — srođavati; pripojiti — pripojavati; pripitomiti — pripitomljavati; gotoviti — prigotovljavati (isp. prigotavljati). — Pored: globiti — globivati — ima još samo glagol: *noćiti* — noćivati, a ne: noćavati. — Kako ovakih glagola (primarnih) ima mnogo, a Vuk je zapisao samo spomenute sekundarne iterativne oblike II. reda, evo i drugijeh, koji grade iterat. oblike II. reda prema njima; ja bar mislim, da bi ih trebalo graditi tako: koristiti — okorišćavati; groziti — ugrožavati; zoriti — dozoravati; gostiti — ugošćavati; množiti — umnožavati; smoliti — zasmoljavati; umoliti — umoljavati; sročiti — sročavati; uskoriti — uskoravati; ukrotiti — ukroćavati; podbočiti — podbočavati; pošokčiti — pošokčavati; poškropiti — poškropljavati; božiti — obožavati; bodriti — obodravati; oklopiti — oklopljavati; moždíti — razmoždavati; rasploditi — rasplođavati; rasploštiti — rasploštavati; raspoloviti — raspolavljati; zasopiti — zasopljavati; utoviti — utovljavati; utoliti — utoljavati; razvodniti — razvodnjavati; zatomiti — zatomljavati; zadovoljiti — zadovoljavati; ozlovoljiti — ozlovoljavati; zadojiti — zadojavati; udomiti — udomljavati; udostojiti — udostojavati; upaočiti — upaočavati; ukrotiti — ukroćavati; uskoriti — uskoravati; uproštiti (što i: upropastiti) — uproštavati; svjedočiti — posvjedočavati; sokoliti — osokoljavati; sramotiti — osramoćavati; ožalostiti — ožalošćavati; upokojiti — upokojavati; otegotiti — otegoćavati; otopiti — otopljavati; otoboliti — otoboljavati; uzoholiti — uzoholjavati; potomiti — potomljavati; uškopiti — uškopljavati; uštrojiti — uštrojavati; ustrojiti — ustrojavati; uročiti — uročavati; namrgoditi — namrgođavati; osporiti — osporavati; prilagoditi — prilagođavati; upozoriti — upozoravati; općiti — priopćavati; predočiti — predočavati; ogorčiti — ogorčavati; ukočiti — ukočavati; smramoriti se — smramoravati se; raspojiti — raspojavati; bokoriti se — obokoravati se (n. p. pšenica, sich bestauden, fruticare); voštiti — izvoštavati; nakotiti — nakoćavati; znojiti — oznojavati; iskobiti — iskobljavati; objekoliti (saletjeti) — objekoljavati; obroniti — obronjavati; kročiti — pokročavati; potkositi — potkošavati; popločiti — popločavati; prismočiti — prismočavati; prositi — isprošavati; optočiti (n. p. haljinu siradom, einfassen, circumdo) — optočavati; skunatoriti — skunatoravati; skrobiti (n. p. pređu, stärken) — poskrobljavati(?); upozoriti — upozoravati; usloboditi — uslobođavati; razoriti — razoravati; prouzročiti — prouzročavati i t. d. Neki između ovijeh glagola imadu i iterativni oblik I. reda: od gojiti — odgajati; umnožiti — umnažati; otopiti — otapljati; obroniti — obranjati, a gdjekoji se može čuti i s umetkom „iva“, n. p. priopćivati, ali „*priopćavati*“ bit će korektnije.

3. Ima li glagol osim primarnoga oblika po IV. vrsti još i primarni oblik iterativni prvoga reda po V. vrsti, onda je redovno iterativni oblik II. reda s umetkom „ava“: pustiti — puštati — puštavati; svetiti — osveštati — osveštavati; puniti — dopunjati — dopunjavati; nuditi — ponuđati — ponuđavati; učiti — poučati — poučavati; očistiti — očišćati — očišćavati; činiti — načinjati — opčinjavati; militi — umiljati — umiljavati; tovariti — pretovarati — pretovaravati (i pretovarivati); * potplećiti — potplećati — potplećavati; misliti — domišljati — domišljavati; zamjeriti — zamjerati — zamjeravati; otpučiti — otpučati — otpučavati; krpiti (i krpati) — raskrpljati (skrpljati) — raskrpljavati; učvrstiti — učvršćati — učvršćavati; jačiti — jačati — nadjačavati; za ovakim glagolima pristaju i drugi, koji su može biti negda imali iterativni oblik I. reda, ali danas više nije u običaju u štokavskom dijalektu, već ako dijalektički: iskusiti — iskušati — iskušavati; skučiti — skučati — skučavati; raniti — ranjati — ranjavati; naknaditi — naknađati — naknađavati; tako se govori još: oglasiti (* oglašati) — oglašavati; otkraviti (* otkravljati) — otkravljavati; odriješiti (* odrješati) — odrješavati; priječiti (* sprječati) — sprječavati; objasniti (* objašnjati) — objašnjavati; pogriješiti (* pogrješati) — pogrješavati i t. d. pored: oglašivati, otkravljivati, odrješivati, pogrješivati, koji se nahode u Vuka.

Ovima su slični i denominativni glagoli: mračiti (mrak, sumračak) — sumračavati; ništiti (ništa) — uništavati; pariti (para) — zaparavati; posrbiti (Srbin, Srb) — posrbljavati; seliti (selo) — doseljavati (seljakati); vjeriti (vjera) — zavjeravati; međiti (međa) — razmeđavati; utješiti (utjeha) — utješavati itd.;

na ovake oblike iterativne II. reda djelovala je analogija drugijeh glagola IV. vrste s umetkom „ava“ ili imenice: sumračak, para, seljak i t. d. ili jedno i drugo.

4. Glagoli I. vrste s osnovom na suglasno, ako je u običaju iterativni oblik II. reda, imadu ga — čini se — ponajviše s umetkom „ava“: spasti — spasavati; plesti — spletavati; cvasti — rascvatavati; tako će biti i od: gnjesti — ugnjetavati; sjesti — zasjedavati; tresti — istresavati; vrći — izvrgavati; presti — zapredavati; uljesti — uljezavati; jesti — dojedavati. Prema nekim ovakim iterativnim oblicima II. reda stoje i iterativni oblici I. reda, ili se — dajbudi — lako suponiraju: spletavati prema: spletati; zasjedavati — zasjedati; zapredavati — zapredati; dojedavati — dojedati; ugnjetavati — ugnjetati; istresavati — istresati.

Glagolima: zamući, obući — ima u Vuka iterativni oblik: zamukivati, obukivati:

* * *

Neki glagoli III. vrste ne grade iterativne oblike II. reda ni s umetkom „iva“ ni s umetkom „ava“, nego prema starome „ê“ dobijaju umetak „ijeva“: odoljeti — odolijevati; boljeti — pobolijevati; izvoljeti —izvolijevati; zagorjeti — zagorijevati; izumjeti — izumijevati; drugi pristaju za glagolima IV. ili V. vrste prema svome infinitivu: zaludjeti (zaluditi) — zaluđivati; tamnjeti (tamniti) — potamnjivati; držati — zadržavati; trčati — zatrčavati itd.

* * *

Da skupimo obrazložena pravila!

I. Umetak „iva“ primaju s nekim izuzecima glagoli:

1. s primarnim oblikom samo II. vrste;

2. glagoli, koji imaju pored primarnoga oblika II. vrste još i primaran oblik V; IV; IV. i V; I. i V. vrste;

3. glagoli IV. vrste osim onijeh, koji imaju u osnovi vokal *o*, a u slogu iza njega vokal *i*;

4. glagoli V. vrste 2. i 3. razdjela; i

5. glagoli V. vrste 1. razdjela s umetnutim konsonantom *k* (glagoli od mila).

II. Umetak „ava“ primaju s nekim izuzecima glagoli:

1. V. vrste 1. razdjela (koliko ne pripadaju pod I, 2; 4 i 5.);

2. glagoli IV. vrste, koji imadu u osnovi vokal *o*, a u slogu iza njega vokal *i*;

3. glagoli koji pored primarnoga oblika po IV. vrsti imadu i primaran oblik po V. vrsti ili su glagoli denominativni; i

4. glagoli I. vrste s osnovom na suglasno.

Glagoli III. vrste, koliko im infinitiv nije jednak infinitivu IV. ili V. vrste, imaju prema starosl. ê umetak „ijeva“.

V. Rožić.

O bilježenju akcenta u školskim čitankama.

Prilog štokavskoj akcentuaciji.

Hvale je vrijedna misao, da se u školskim čitankama bilježi riječima akcenat, jer će se samo tako đaci po malo priučiti štokavskom akcentu. U tom je najbolje u Gospiću i u Mitrovici, a osobito u Karlovcima, gdje su đaci mahom štokavci. Ali teško ih je priučavati ovom akcentu drugdje, gdje ih je većina kajkavaca ili čakavaca. Tu je čitanka s bilježenim akcentima od prijeke potrebe, pa opet i uz taku čitanku ima učitelj tri sta muka, dok priuči đake samo tomu, da valjano čitaju akcente; a kakva je tek muka naučiti ih, kakav je akcenat kojoj riječi!

Čitanka je dakle s bilježenim akcentom na svom mjestu. Ali ja bih rekao, da nije dobro u svim štivima bilježiti riječima akcenat, nego bi bolje bilo odabrati u svakoj čitanci neko desetak ljepših štiva, te onda pometati svim riječima akcente, kao što čini Dr. T. Maretić u čitanci za II. gimnaz. razred. Evo razloga, za što to držim: Đak čitajući štivo s akcentima pazi jedino na to, da ne pogriješi u izgovaranju akcenta, a na sadržinu ne misli nikako, s toga je uzaludno tražiti od njega sadržinu pročitanoga štiva. Takovo štivo treba s đacima šitati i dva i tri puta, a često i više, dok zapamte i izgovor akcenata i sadržinu štiva. Tim se gubi uzaludno vrijeme. Ako su svim štivima pobilježeni akcenti, onda se može jedva trećina onoga pročitati, što bi se pročitalo, da nijesu sva štiva akcentuirana. Dovoljno je dakle nekoliko štiva s akcentima, a učitelj treba da nastoji, da ih svi đaci nauče dobro čitati, i da ih, koliko je moguće, nauče na izust.

Ali tih nekoliko štiva treba da je valjano i pravilno akcentuirano. To će donijeti učeniku više koristi nego puna knjiga akcenata, od kojih je barem petina pogrješna. S toga ko se pothvati posla, da bilježi akcenat u školskim čitankama, treba pažljivo da radi i svaki čas da zaviruje u Vukov rječnik i u Daničićeve radove, jer često se desi, da se i onome, ko dobro poznaje akcenat, potkrade po koja pogrješka, ako dobro ne pazi. Primjera radi navest ću, što se meni jednom desilo. Uvrtio ja sebi, ne znam kako, u glavu, da *kòza* ima u akuz. sing. *kȍzu*, a u nom. akuz. i vok. pl. *kȍze*, premda sam dobro znao, da to ni u Vuka

ni u Daničića nema. Da se o tom još bolje uvjerim, stanem ispitivati đake štokavce, pa kad bi mi đak rekao, da je ak. *kòzu*, a pl. *kòze*, ja bih mu obično kazao: Pokvarili ste akcenat u školama. Tako je išlo sve dotle, dok nijesam naišao na dva čovjeka, koji me uvjeriše, da sam na krivom putu. Tim sam ljudima vjerovao.

Bilježeći akcente riječima, treba da se osobito pazi, kakav je oblik koje riječi. Nije dakle dosta imati pred sobom riječ, nego treba dobro ispitati kod imena, koji je padež, kod pridjeva, da li je prost ili složen oblik, a kod glagola, koje je vrijeme i način, a mnogo puta i to, što riječ sama znači. Jer ako su u rječniku dvije riječi po glasovima jednake, značenje im može biti različno, pa prema tome i akcenat. Ne pazi li se na to, daje se tekstu drugi, a često smiješan smisao.

Reći će mi kogod, da trošim riječi uzalud, jer to zna svako. Istina je, to zna svako, ama se toga ne drži svako, ko bilježi akcenat u školskim knjigama. Da to dokažem, navest ću nekoliko primjera iz Divkovićeve „Hrvatske čitanke za IV. razr. gimnazije“ od 1897. g. Evo dakle primjera iz te čitanke:

Na strani 1. stoji ovo: „— u hr̀vātskōj *vōjnīčkōj* krajini“, ali to je pridjev načinjen od varoši *Vōjnicē* u Bosni, a ovdje treba: *vòjnīčkōj* od: *vòjnīk*; — str. 12.: „Ali bi Turci . . . i više zuluma *pòčinjali*“, ali to je iterativni glagol od: *pòčēti*, a pisac je ovdje mislio iterativni glagol od *počìniti*, dakle *počínjali*; — str. 13.: „— u nejednakom boju *pomètē se* vojska“, ali to je od *pomèsti se*, što znači nivibus obrui, a ovdje ova riječ ima značenje: *pométē se*; — str. 19.: „Da duhom klonuo ne bi, sve *se òtrēsao* na klade i kàmēnje“; *òtrēsao se* je od: *otrésti se*, što znači: jednom se otresti, a ovdje ima da bude: sve *se otrésao*, t. j. gdje je god kladu ili kamen vidio, svagdje bi se òtrēsao (po jedan put), dakle često (iterat. glagol); — str. 32.: „— nije mario kao ni *zà grâd* i za olúju“, a treba da je: *zà grad*, jer ono prvo znači: urbs, a ovo drugo: grando, što je pisac i htio reći; — str. 103.: „Nitko nas nije *smètao*“, a treba: *smétao*; — str. 234.: „— neka đavólā bănē četa cȑnā: *smȑskasmo* ih ljûto sve ȍd rêda“, mjesto da se kaže: *smŕskasmo*; ono prvo znači: zusammenschnüren (vom Beutel), a ovo drugo: zermalmen, contero, što je pjesnik i mislio reći i t. d.

Ovi primjeri jasno dokazuju, kako se nepažnjom onoga, koji akcenat bilježi, može tekstu dati drugi smisao, nego što ga je pisac mislio. Neki od njih opet kao da pokazuju, da je onaj, što je akcente stavljao, doista gledao u Vuka, ali nepažljivo, pa svaki put zabilježio akcenat, koji mu je prvi u oči pao.

Evo nekoliko primjera, gdje se nedovoljno zabilježenim akcentom naznačuje drugi oblik, no što ga pokazuje smisao teksta: Str. 27.: *prȍsvjete* mj. *prȍsvjetē*; ono bi prvo bio nom., akuz. ili vok. pl., a treba gen. sing. Tako stoji na str. 78. iste

knjige: „— odbijahu naši nekoliko *jȕrīša*“ mj. *jȕrīšā*; — str. 81.. „— *u kòga* (t. j. izvora) zrcalo vílē plètūći kose ugledaju“ mj.: *ȕ kōga* (= kòjega) vîle; — str. 83.: „— a ovamo vrača, bȃjē i *kârtē* baca“ mj.: *kârte* baca; — str. 129.: „Preko ovih *sèdālā* vode razni putovi“, a treba da glasi: *sedálā*, jer ono je gen. pl. od: *sèdalo* (ekav. = sjèdalo), a ovo je gen. pl. od: *sèdlo*.

Naj više se pak griješi u tom, što se ne pazi na razliku između prezenta i aorista ili imperativa u glagola, kojima su ti oblici po glasovima jednaki; pa onda, kad se ne razlikuje nominalni od složenoga pridjeva, što sve pokazuje smisao teksta. Evo nekoliko primjera takih pogrješaka: Str. 5. iste knjige: „Kolumbo sve to gleda ì slušā; ali *ne ìzgubī* srca, niti se *pròmijenī* ù svôm mirnom licu, nego stupivši među bùntōvnīke, *ískārā* (mj.: ìskārā) ih, a plàšivice *osokòlī*“, a treba: *nȅ izgubī*, *prȍmijenī*, *iskára*, ȍsokolī; — str. 14.: „Taj ga baci u tamnicu od sedam kula, gdje iza tromjesečnoga zatvora . . . svoju junačku dušu . . . *ìspustī*“, a bolje je: ȉspustī; — str. 15.: „dok nije . . . ȉzdāno prèvišnjē[1]) rûčnō písmo, kojim se određuje, da se grad Beč *prošíri*“, što je imperativ mj. prezenta: *prȍšīrī*; — str. 21.: „Što *ìzginū*, što *se ràzbjegnū*, a hajduk zdrav i čitav òstade“, a treba aor.: ȉzginū, *rȁzbjegnū*, jer ono bi bilo 3. l. pl. prezenta, a to ne valja; — str. 44.: „Jednom od sestárā Kŕstinīh *òženī se* vojvoda slovinski ȉ *ban* hr̀vātskī, Ivan Korvin“, a treba: *ȍženī se*, ȉ *bȃn*; — str. 71.: „neka *pláti* òklēštinu“, a treba: *plȃtī*, jer ono je imper., a uz *neka* stoji prez; — str. 94.: „Ali ćûd Don Karlosa *ùčinī*, da je Filip dao drugu svoju djecu drugačije othraniti“, a zgodniji je aor.: ȕčinī i t. d.

Evo nekoliko primjera, gdje je pridjevima rđavo zabilježen akcenat: str. 15.: „— òvūda (treba: òvudā ili ovùdā) teče glȃvnā cesta bêčkā „Ringstrasse“, uporedo s njom bliže k predgrađima *tòvarna* cesta, a izvan svih prȇdgrādā *pòjāsna* cesta“, a treba: *tòvārnā*, *pòjāsnā*, jer prvi pridjev i nema prostoga oblika, nego samo složeni; — str. 22.: „— izvadiv hajduku handžar ìz nožnicē objema ga rukama digne, te smjerivši *pò golōj* vratini, — ìzmȃhnē i ùdarī gā“, a treba: *po gòlōj*; — str. 24.: „Nadrškan od zavidnih velikaša — namami Ladislav oba *mláda* Hunyada u Budim“, a treba: *mlâdā*; — str. 49.: „— *ù srcima* niče náda *ù bolja* vremena i svi òsjećajū, da nêmā ništa ljepše od te *mládē* vladarice“, a treba: ȕ *srcima* niče nada ȕ *boljā* vremèna, — od te *mlâdē* vladarice; „— uzmem li te sa sobom, to ćeš ti, *bijèdna Bȉjedo*, — i te novce zapiti“, a treba: *bȉjednā Bȉjedo*, i t. d.

Sve zamjenice i oblici njihovi osim onih, koji će se na po se spomenuti, prebacuju, ako je na njima akcenat ̏ ili ⌒, na

[1]) Vidi niže!

a preo, s čim je on

prijedlog[1] akcenat `. U tome nijesu konsekventni ni naj bolji poznavaoci našega akcenta, te se prema tome nalazi kod svijų pogrješaka. Evo primjera, kako treba da se akcenat bilježi: *ì jâ, ì tî, ì ôn, zà sve, òd svîh, zà istî, pò nâs, nà vâs, pò njîh, međù vâs, zà nama. međù nama, ì mî, zà njôm, òd môga, nà njeg', zà svakoga, òd nekoga, prekò njê, međù tîm, ìz toga, premà tom(e)* i t. d. Dobiju li one od njih, koje to mogu dobivati, u instr. sing. dodatak *e* ili u dat. i lok. sing. *zi*, onda je akcenat ´: *njóme, njíme, svíme, tíme, kíme, njőjzi*, ali i: *njôjzi*.

Zamjenice *štȍ, tkȍ* i *sâm* (nom. i akuz. sing.) prebacuju na prijedlog ``, n. pr.: *zȁ što, ȉ tko, nȉtko* (nȉko); tako i: *nȉ po što, nȉ za koga, nȉ od koga, nȉ od kudâ, nȉ sa kojê stránê* i t. d.; *ȉ sâm, nȁ sâm* božić (ali i: licem *nà sâmî božić*). Ovamo idu i instrumentali: *mnôm, tȍbôm* i *sȍbôm*, n. pr. *nȁda mnôm, pȍd tobôm, zȁ sobôm, mȅđu tobôm, mȅđu sobôm* i t. d.

Izuzetak su od ovoga pravila: *me, te, se* i *nas, vas* (posljednje dvije, kad su enklitike), koje na prijedlog od jednoga sloga prebacuju akcenat ´: *zá me, ná te, ú se, pó nas, zá vas*; a akuz. sing. *nj* prebacuje na prijedlog od jednoga sloga akcenat ⌒: *nâ nj, pô nj, zâ nj*. Ako li pred njima stoji prijedlog od dva sloga, onda na prvi slog prijedloga dolazi ``, a na drugi dužina: *nȁdâ me, pȍdâ te, ȕzâ se, mȅđû nas, mȉmô vas, nȉzâ nj, pȍdâ nj* i t. d. Ovako enklitično može se upotrebiti i *njih*, te ide u isto pravilo, n. pr.: *pȍdâ njih, prȅdâ njih*. — U Vuka stoji: *napóse*, što bi se protivilo ovome pravilu, no ja znam pouzdano, da se govori i: *nȁ pô se* (ili: *nȁpôse*).

Ovome, što sam sada kazao o prebacivanju akcenta sa zamjenica na prijedlog, dodat ću još ovo. U Gornjoj Krajini govori se: *mȅne, tȅbe, sȅbe, njȇga, mȅni, tȅbi, sȅbi, njȅmu*, te prelazi na prijedlog akcenat `: *òd mene, zà tebe, izà tebe, sà sebe, ìz njega, prekò njega* itd.

Tako isto govori se u Krajini: *tȍgâ*[2]), *òvogâ, ònogâ, tȍmê, òvomê, ònomê*. Oblika dativnih sa završetkom *u* nijesam čuo, ali: *tȍg, òvog, ònog, tȍm, òvom, ònom, ìz tog, pò tom*.

Svi pridjevi s akcentom `` ili ⌒ bacaju na prijedlog akcenat `, samo *drȕgî*, kad stoji u svezi sa *jedan*, baca ``, n. pr.: jèdan *dȍ drugôga*, skače jedan *prȅko drugôga*, ide jèdan *zȁ drugîm, zȁ drugôm* i t. d.

---

[1] Pod prijedlogom razumijevam sve proklitike, dakle riječi, koje mogu primiti akcenat s akcentuiranih riječi i kad stoje pred enklitikama, dakle razumijevam i veznike: *i, da, ne, ni*, samo ne veznike *a* i *te*, kako sam negdje našao, jer nikad nijesam od dobrih štokavaca čuo, da bi i na te veznike padao akcenat s riječi; možda *a* i *te* imaju svoj akcenat, te se kaže: *tȅ, ȁ*?

[2]) Dr. T. Maretić u čitanci svojoj za II. gimnaz. razred od godine 1896. zabilježio je jedan put: *izà togâ*, dva puta: *pȍslije tȍgâ*, po jedan put: *ù toga* i: *pȍslije toga; pò tôm* i *ò tôm* ima četiri puta, po jedan put: *ònôm* i *ònôme*. Da akuz. ili vok. pl., a treba gen. gdjegod govore, ili mu se to izmaklo?

Komparativi pridjeva i priloga s nastavkom *j* imaju, kako je poznato, akcenat `` i dužinu na drugom slogu; ako preda njih dođe prijedlog, dobiva akcenat ``: *bȍljî òd boljêga, ȉ boljî ȉ većî, nȁ kraćî pût, nȁ bržîm kȍnjma, ȉz ljućêga bȍja, nȁ ljepšî náčin, nȁ višû kuću, ȉz gorê vȍdê* i t. d. — *nȁ višê* načina, okrenuo *nȁ boljê, ȉ jačê ȉ boljê, nȁ nižê* i t. d. — Ovome bi se protivilo, što u Vukovu rječniku stoji: *òdvišê*, ali ja znam, da se govori samo: *ȍdvišê*, pa će ovo biti u Vuka pogrješka, jer u njega stoji i: *sùvišê*.

U svim se ovim do sada navedenim stvarima griješi, kad se bilježi akcenat u školskim knjigama, ili nema konsekvencije. No naj više se griješi u akcentima superlativa. Superlativima se na ime i pridjeva i priloga bilježe kod nas akcenti tako, da na *naj* stoji ⌒ i na *i (ja, je)* dužina, n. pr.: *nâjboljî, nâjnovijî*. To nije pravilno, nego treba da *naj* ima svoj akcenat, a komparativ svoj. To će vidjeti svako, ko superlativ dobro izgovara; dakle *nâjbȍljî, nâjnȍvijî*. Još jasnije se to vidi kod ovakih superlativa: *nâjpovòljnijî, nâjpotpùnijî, nâjpouzdànijî, nâjrazlìčitijî, nâjplemenìtijî, nâjjàsnijî, nâjjèdrijî, nâjjunàčnijî, nâjjednostàvnijî*. Što vidimo iz ovoga? Vidimo, da je *nâj* riječ sama za se i da ima svoj akcenat, kao i komparativ što ima svoj. Ako se dakle te dvije riječi uzimaju za jednu, onda ta jedna riječ ima dva akcenta (jedan ⌒, a drugi `` na drugom slogu ili ` na drugom ili kojem daljem slogu), a to se protivi glavnom pravilu akcentuacije, koje kaže, da svaka riječ može imati samo jedan akcenat. Što dakle otuda izvodimo? Ako superlativ ima dva akcenta, onda to nije jedna riječ, nego dvije, te ih treba svaku za se pisati, kako to čini P. Budmani, dakle: *nâj bȍljî, nâj nȍvijî, nâj plemenìtijî*. Po tom i superlativi, kojima se pozitiv počinje sa slovom *j*, ne bi onda imali dva *j* jedan do drugoga, te bi i oni išli u pravilo, po kojem dva jednaka suglasnika ne mogu u jednoj riječi stajati jedan uz drugi, dakle: *nâj jàsnijî, nâj jednostàvnijî*. **Pišimo dakle** *naj* **rastavljeno od komparativa!**

Ako pred *nâj* stoji prijedlog, pada na prijedlog akcenat `: *nà nâj bȍljî, pò nâj bȍljî, zà nâj plemenìtijêga, òd nâj junàčnijêga* i t. d.

Pridjevi složeni sa *pre*, kad znači: nimis, imaju u Gornjoj Krajini akcenat ``, a ja se ne sjećam, da sam ih ikad igdje čuo s drugim akcentom — n. pr. s akcentom `, kako se kod nas većijem dijelom akcentuiraju; i sam Dr. T. Maretić ima u čitanci svojoj: *prèmûdrîm*, a M Divković im bilježi akcenat kako kad: čas ``, čas `. Vuk je zabilježio u svom rječniku samo: *prèpûklî, prȅslân* i *preòpun*, no ni prvi ni posljednji ne idu, čini se, ovamo, jer pridjevi, koji mogu *pre* primiti, pokazuju svi kakvoću i svi mogu biti i bez *pre*, no pridjevâ *pûklî* i *opun* nema u jeziku, nego onaj glasi *pûkî*, a ovaj *pun*, a *preo*, s čim je on

*

složen, nije ništa drugo nego *preko*. Ovaj se pridjev govori u mom kraju: *prijèpun*, a onda ide ovamo, te se protivi gore postavljenom pravilu. No to je jedini taki pridjev, što ja znam, koji ima taki akcenat. Drugi svi imaju ̏.

Evo tih pridjeva, što sam ih ja zabilježio, da se u narodu govore: *prȅbijel, prȅblâg, prȅblijed, prȅbôlan, prȅbȓz, prȅcrljen,* i *prȅcrven, prȅcȓn, prȅčist, prȅčvȓst, prȅdalek, prȅdebeo, prȅdȋvan, prȅdobar, prȅdrâg, prȅdubok, prȅdug, prȅdugačak, prȅgizdav, prȅgladak, prȅgolem, prȅhitar, prȅhlâdan, prȅjâk, prȅjasan, prȅjunâčan, prȅkiseo, prȅkôban, prȅkrâsan, prȅkrâtak, prȅlagan, prȅlak, prȅlijen, prȅlijep, prȅljût, prȅmalen, prȅmâstan, prȅmlâd, prȅmoćan, prȅmûdar, prȅnâgao, prȅnejâk, prȅnizak, prȅplâv, prȅpokôran, prȅponȋzan, prȅposlûšan, prȅrazûman, prȅrijedak, prȅsirov, prȅsilan, prȅsladak, prȅslân, prȅstar, prȅsûh, prȅsvêt, prȅširok, prȅtanak, prȅtêžak, prȅtûžan, prȅtvȓd, prȅvelik, prȅveseo, prȅvisok, prȅzao, prȅzelen, prȅzreo (prȅzrio), prȅžalostan, prȅžestok, prȅžût.*

Isti im akcenat i eventualno dužina ostaje i u ženskom i srednjem rodu kako nominalne tako i složene deklinacije, samo što u složenoj dobivaju dužinu na *i (ja, je)*, n. pr.: *prȅblijed, prȅblijeda, prȅblijedo — prȅblijedî, prȅblijedâ, prȅblijedô*; *prȅtêžak, prȅtêška, prȅtêško — prȅtêškî, prȅtêškâ, prȅtêškô*; *prȅvisok, prȅvisoka, prȅvisoko — prȅvisokî, prȅvisokâ, prȅvisokô* i t. d.

Na prijedlog bacaju akcenat po pravilu gore rečenom.

Od svih ovih Vuk je zabilježio samo: *prȅslân* I u narodnim pjesmama i u pripovijetkama, pa i u njegovim djelima nalaze se ovaki pridjevi. Evo ih nekoliko: *prebijel* javlja se vrlo često: Gledaj mene *prebijele* dvore (Ban Milutin i Duka Hercegovac stih 36.); I otišla s Dukom zulumćarom ka Trojici *prebijeloj* crkvi (ista pjesma st. 183.); — *prebogat:* Nanese ga sreća ispred jednoga velikoga dvora i džardina nekakoga *prebogatoga* čoeka (Prip. 234.); — *prečist*: Još Boga molimo i *prečistu* slavu (V. Srp. nar. pjesme knj. I. Biograd 1891. str. 78.); Pošetala *prečista* gospođa (ista knjiga str. 128.); — *predrag*: Junak mi konja jezdaše, *Predragu* sreću iskaše (ista knj. str. 198.); — *prekrasan*: U veče iz zmijine košulje izlazi *prekrasan* momak (V. bilješka uz pjesmu: Zmija mladoženja); Najposle ga konj donese na jednu *prekrasnu* livadu (Pripov. str. 92.); Dade mu svoju ljubaznu i *prekrasnu* kćer za ženu (Pripov. str. 276); — *prelijep* (vrlo često): Boga moli *prelijepa* Ana (Srp. nar. pjesme knj. I. Biograd 1891. str. 9.); A kod ovaca nema čobana nego jedna *prelepa* devojka sedi (V. Srp. nar. pripovijetke. Biograd 1897. str. 74.); Javi mu se nekakva *prelijepa* žena i reče mu (Prip. str. 114.); —*premalen, pretanak, prebleđan*: Jedna je mana na tebi, Što si mi malen, *premalen*; Druga je mana na tebi, Što si mi tanak, *pretanak;* Treća je mana na tebi, Što si mi bleđan, *prebleđan* (Pj. I, 406.) — *premnogi*: Što će tebe stado s *prem-*

logim ovcama? (Pj. I. 178.); — *premudar*: Jela je mudra *premudra* (Srp. nar. pjesme I. k. str. 606.); *Premudri* Solomun (Prip. str. 159.—164.); — *prenejak*: I zaklaše čedo *prenejako* (Đakon Stevan i dva anđela str. 96.); — *preopak*: Bio nekakav čoek vrlo bogat i imao zlu i *preopaku* ženu (Prip. 134.); — *presvet*: Bože vječni i *presveti* oče (Car Duklijan i Krstitelj Jovan st. 23.); — *preuzak:* U svijetu đevojke ne nađoše, kojoj ne bi ili prevelik ili *preuzak* ovi prsten (Prip. 118.); — *prevelik:* da je pored svega *prevelikoga* bogatstva bio vrlo tvrd i nemilostiv (Srp. nar. pj. I. knj. str. 134. u bilješki) i t. d.

Kad vidimo, da ovih pridjeva ima u narodnim umotvorinama i u Vukovim djelima, pita se, za što ih on nije ubilježio u svojem rječniku? Na to je pitanje teško odgovoriti. Možda je mislio, da su to superlativi (kao što i jesu, jer ne mogu imati ni komparativa ni superlativa), pa onda ne idu u rječnik, nego u gramatiku; ili je možda mislio, da se taj prefiks može dodati svakom pridjevu, koji naznačuje kakvoću (premda se ipak ne može svakomu), gdje god ustreba. Ali akcenta radi trebao ih je ipak u rječnik uvrstiti. U rječniku kod riječi *prȅ* kaže: „sehr, über =, per =, in *prekrasan*, *prelijep* u s. w.“, a kasnije ne navodi ni ta dva pridjeva.

Tako je i s pridjevima složenima s prijedlozima *o* i *po*, kad znače: sic satis. I ovi pridjevi imaju akcenat ̏. S prvim prijedlogom uvrstio je Vuk u rječnik tako četiri pridjeva: *ȍbrijedak*, *ȍkrâtak*, *ȍmalen* i *ȍsrednji*, no ja znam, da se govore pored ova četiri još i ovi: *ȍdalek*, *ȍdebeo*, *ȍdubok*, *ȍdugačak*, *ȍkrûpan*, *ȍnizak*, *ȍširok*, *ȍvelik*, *ȍvisok*, da li se govori i: *ȍtanak*, ne znam pouzdano. No možda bi se ovamo mogao ubrojiti i: *ȍmâšan*, ako i nije složen s prijedlogom *o*, nego je u svezi s glagolom *omahnuti;* u narodu se govori, a u Vuka ga nema Svi ovi pridjevi imaju i priloge svoje, a akcenat im je, kao i pridjevima; n. pr. *ȍvisoko*, *ȍdugačko* i t. d.

Složeni s prijedlogom *po* zabilježeni su u Vuka samo ovi pridjevi: *pȍvelik*, *pȍgolem*, *pȍdobar*, *pȍlukav* i komp. *pȍljevšî*, a kod prijedloga *po* 14) zabilježio je Vuk: „podobro, poveliki, pobolje, ponajviše, ziemlich, sic satis“. Ja sam pored ovih zabilježio još i ove: *pȍdalek*, *pȍdebeo*, *pȍdubok*, *pȍdug*, *pȍdugačak*, *pȍkrâtak*, *pȍmalen*, *pȍširok*, *pȍuzak*, *pȍvisok*. U narodnim umotvorima našao sam: *pozelen*, *pomalen*: Merjemi je *pomalena* mana, što su njojzi oči *pozelene* (N. pj. I, 611.); — *polukav*: Al' devojka *polukava* bila (I, 179.); — *postidan*: Među njima *postidan* Stojane (I, 484.); — *povelik* (Prip. 1. i 307.); — *pomalen:* Za goricom selo *pomaleno* (I, 508.).

Za što nije Vuk i ostalih ovakih pridjeva zabilježio, izlazi, čini se, iz onoga, što kaže kod prijedloga *po*, što će reći, da se taj prijedlog može dodati svijem pridjevima („und so vor allen Beiwörtern“ — kaže kod *podobar*), no ja mislim, da toga prijed-

loga u tom značenju ne bi mogli primiti svi pridjevi (tako n. pr.: pust, pravedan, kriv i t. d.)

Prilozi složeni s *po*, a sa značenjem gore rečenim, zabilježeni su u Vuka ovi: *pȍdaleko*, *pȍdȃvno*, *pȍdobrano*, *pȍdobro*, *pȍdolje*, *pȍdocne*, *pȍzadugo*, *pȍniže* (t. j. „poniže“ kaže Vuk, a u rječniku nema). Uza spomenute našao sam još ove: *pobrzo* (Prip. 172.); *pobolje* (208.); *počesto* (Nar. pj. I, 495.); *podaleko* (Prip. 79., 245., 252., 256.); *podalje* (247.); *podosta* (Predgovor uz Pripov. XVI.); *poizdaleka* (176., 254.); *ponedavno* (302.); *potamo* (I, 602.).

Pridjevi složeni sa *o* i *po* jesu, kao i oni složeni sa *pre*, neka vrsta superlativa, ali ipak imaju komparativ (kao i njihovi prilozi), n. pr.: *ȍvećȋ*, *ȍkraćȋ*, *pȍvećȋ*, *pȍkraćȋ* i t. d. Superlativa nemaju. Što se kaže: *pò nȃj bȍljȋ*, *pò nȃj vȅćȋ*, tu ja ne držim da je *po* istoga značenja sa *po*, kad znači: sic satis, nego bih ja *pò nȃj vȅćȋ* preveo: vel maximus. A prilozi neki složeni sa *po*, kao: *pòmalo*, *pòlako*, *pȍtanko* i t. d. nemaju ovoga značenja, jer *pòmalo* znači način, a ne mjeru, što znači *ȍmalen*, *pȍmalen*. Razlika se kod nekih vidi i u akcentu. Vuk nije vidio tih razlika, za to je kod prijedloga *po* metnuo i *ponajviše* u istu katagoriju. Žaliti je svakako, što on nije tih pridjeva i priloga uvrstio u svoj rječnik, ako ne za drugo što, a ono poradi akcenta.

Evo i drugih pogrješaka, koje se čine kod bilježenja akcenta.

Kod glavnih brojeva nema konsekvencije, kad pred njima stoji prijedlog. Oni prebacuju na prijedlog, ako bi na broju bio ̏ ili ⁀, akcenat ̏; n. pr. *pȍ dvȃ*, *pȍ dvije*, *ȕ trȋ*. *nȁ pȇt*, *pȍ šȇst*, *pȍ sedam*, *nȁ osam*, *ȕ devȇt*, *nȁ desȇt* (*ȕ devet*, *ȕ deset*). Tako i imenički brojevi srednj. roda: *pȍ dvȏje*, *pȍ trȏje*, *nȁ četvoro*, *ȕ petoro*, *ȕ šestoro*, *zȁ sedmoro*, *ȕ osmoro* (*zȁ osmero*, *ȕ četvero*).

Brojevi su redni pravi pridjevi, za to prebacuju akcente na prijedloge, kao i oni, n. pr.: *ù pȑvȋ* (govori se i: *pȑvȋ*), *nà drugȋ*[1]), *òd trećȇga*, *zà pȇtȗ*, *ù šȇstȗ* i t. d.

Vuk ima *kȍgod*, *kogagȍd* (*kȍgođ*, *kogagȍđ*), *kojigȍd*, *kojagòd*, *kojegòd* (u ženskom je i srednjem rodu pogrješka mj. gȍd), no ja držim, da to nije dobro, nego bi valjalo, da se kaže: *kȍ gȍd*, *kòga gȍd*, *kòjȋ gȍd*, *kòjȃ gȍd* i t. d., kao što i bilježi Vuk kod riječi: *kȁkogȍd*, *kȁkogȍđ*, *kàdagȍd*. Sila je govora ovdje na *god*, pa se otuda čini, da *ko*, *koji*, i nema akcenta, a doista ga ima. Tako *kàdagȍd i kàdgod* pa *gdjȅgȍd* (treba: gdjȅ gȍd) i *gdjègod* razlikuju se značenjem toliko, što je ono prvo značenje jače, pregnantnije, a ovo drugo slabije, n. pr.: nađi mi to bilo *gdjȅ gȍd*; nađi mi *gdjègod* to. Ono prvo *god* može se i rastaviti od *gdje* kojom riječju, n. pr.: nađi mi to *gdje* mu *god* drago. Kako se ova dva značenja razlikuju akcentom kod *gdje* i *kad*, kad je *god* s akcentom ili bez njega, tako se razlikuje i *ko*: *kȍ gȍd* je

[1] Vidi i naprijed kod prídjȇvȃ.

jače, a *kògod* (nijesam čuo u ovom značenju: kȍgod) slabije, n. pr.: neka dođe, *kȍ gȍd* hoće i: neka dođe *kògod*. Iz ovoga izvodim, da valja pisati *god* složeno s riječju, ako je značenje slabije, a inače rastavljeno, pošto se uzima za dvije riječi, te se između njih može i po koja riječ umetnuti.[1])

U novije doba bilježi se akcenat na prijedlogu gotovo bez izuzetka ̏, ako je iza njega imenica muškoga roda od dva sloga s akcentom ̏ i dužinom na drugom slogu. Ni to nije pravilno. Daničić je zabilježio nekoliko takih imenica, koje prebacuju na prijedlog akcenat ̏, i to: *Bȕdȋm*, *dȍhvȃt*, *Zȅmȗn*, *kȁntȃr*, *kȍmȃd*, *mjȅsȇc*, *ȍblȃk*, *Ȍsijek*, *pȍjȃs*, *pȍklȏn*, *kȁmȇn*, *pȑstȇn*, *đȁvȏ*. Ovima bih ja dodao još i ove: *dȕvȃr* (*dȍ duvȃra*), *jȁȗk* (*ȕ jaȗk*), *jȕrȋš* (*nȁ jurȋš*), *kȍrȃk* (*ȕ korȃk*, *zȁ korȃkom*), *ȍbzȋr*[2]) (*bȅz obzȋra*), *pȍmȏl* (*nȁ pomȏl*), *skȍrȗp*, *spȍmȇn* i *pȍmȇn* (*nȁ spomȇn*, *nȉ spomȇna*), *ȕmȃk* (*nȁ umȃk*) i sve one, koje u genitivu gube dužinu, n. pr.: *bȕsȇn* (*ȍd busena*), *čȅmȇr* (*ȍd čemera*), *djȅvȇr* (*ȍd djevera*), *gȍvȏr* (*ȕ govȏr*, *ȉz govora*), *grȅbȇn* (*nȁ grebȇn*, *kȍd grebena*), *jȁvȏr* (*ȍd javora*, *na javȏr*), *jȁsȇn* (*ȍd jasena*), *kȅstȇn* (*nȁ kestȇn*, *ȍd kestena*), *mrȁmor* (*ȍd mramora*), *krȅmȇn* (*ȉz kremena*), *plȁmȇn* (*ȕ plamȇn*, *ȉz plamena*), *rȅmȇn* (*zȁ remȇn*), *sjȅvȇr* (*nȁ sjevȇr*, *sȁ sjevera*), *ȕgljȇn* (*nȁ ugljȇn*, *dȍ ugljena*), a u mom kraju i: *kȍrijen*, genit. *kȍrena*, dakle: *ȉz korena*, *dȍ korena* i t. d. Od onih prvih (t. j. od onih, koje u gen. zadržavaju dužinu) nema ni jedne, koja bi značila ime životinji ili čovjeku.

Po ovom, što smo rekli, nije dobro: *nȁ zapȃd*, *pȍd udȃrom* (Divković, čitanka za IV. razred, str. 56.), *ȍd nemȋra* (ista knj. str. 99.), *ȍd lepȋra* i t. d., nego na prijedlog pada akcenat ̀: *nà zapȃd*, *pòd udȃrom*, *òd nemȋra*, *òd ujȃka*, *zà gavrȃna*, *kòd mlinȃra* i t. d.

Daničić je naveo nekoliko imenica, kojima u genitivu ostaje dužina, za koje zna pouzdano, da imaju u lok. sing. akc. ́ na drugom slogu, i neke, za koje drži, da vjerojatno imaju isti taj akcenat u tom padežu. Od ovih posljednjih, rekao bih, da *čȁrdȃk* i *dȉmnjȃk* ne mogu tako imati u tom padežu, ali bih dodao među one, koje tako imaju, još i ove, za koje znam, da se tako govore: *gȕtljȃj*, *klȅpȇt*, *kȍlȗt*, *lȁgȗm*, *lȅlȇk*, *ȍbrȗč*, *ȍbzȋr*, *pȅrvȃz*, *pȍtȇg*, *pȍvrȃz*, *skȍrȗp*, *šȁpȃt*, *šȅpȗt*, *škȑgȗt*, *ȕglȇd*, *zvȅkȇt*, *zvȉždȗk*, *ždȑkljȃj*. Buduči da se ove imenice u lok. rijetko govore, teško je ispitati, koje još tako imaju, a bez sumnje će biti još koja taka, ali ja ne znam pouzdano.

Od svih ovakih imenica, koje u genit. gube dužinu, naveo ih je Daničić devet, koje u lok. jednine imaju akcenat ́ na drugom slogu. K ovima bih ja dodao još i ove, za koje znam pouzdano, da se tako u tom padežu govore: *jȁvȏr*, *jȁsȇn*, *krȅmȇn*, *stȍžȇr*, *šȅpȇr*; a *pȑstȇn* ima u tom padežu i *prsténu* i *pȑstenu*.

[1]) Isp. što kaže P. Budmani u Ak rj. III, 233. s. v. 3. god. — *A. M.*

[2]) Pogriješio sam, kad sam ispravljajući akcenat Badalićeve čitanke ispravio; *bȅz obzȋra* u: *bèz obzȋra*, jer u Vukovu rječniku stoji ono prvo.

Imenicu *strȃh* navodi A. Pavić (Studije o hrvatskom akcentu, Rad 59, str. 9.), čini se, po Daničiću (Prilog za istoriju akcentuacije, Rad 20, str. 157. u bilješki pod br. 2), među imenicama, kojima u genitivu ostaje isti akcenat. Za njim se povodi i M. Divković. No da ta imenica u gen. mijenja akcenat onako, kako kaže Vuk u rječniku i Daničić u Glasniku VIII, str. 13., izlazi otuda, što znam pouzdano, da joj je u lok. akcenat: *stràu* (t. j. *stràhu*, jer sam je čuo samo bez *h*, pa prema tome je gen. *strâ*, mj. strȁha), a onako bi joj lok. bio: *stráhu* (ili bez h: *stráu*), a to nije.

Rȏg, krȃj imaju po Daničiću plur.: *rȍgovi, krȁjevi, rogóvâ, krajévâ, rogòvima, krajèvima*, a u čitavoj Gornjoj Krajini govore se ove riječi u plur.: *rògovi, kràjevi, rògôvâ, kràjêvâ, rògovima, kràjevima* i t. d.

Među imenice ženskoga roda na *a* od dva sloga, koje ´ u akuz. sing. mijenjaju u ⁀, ide i *snága: snȃgu* i po Vuku i po onom, kako se u Gornjoj Krajini govori. Po Vuku mijenjaju u nom. i akuz. plur. ´ u ⁀ i: *rijéka — rȉjeke, rêsa — rȇse.* Prva nijesam čuo da se tako govori, ali druga se govori i u mom kraju, kako Vuk kaže. U Lici ima i *zvijèzda* u plur.: *zvȉjezde, zvjèzdama.*

Daničić među imenicama žen. roda na *a* od dva sloga sa `, koje u plur. mijenjaju akcenat u ̏, ne navodi imenice *stòpa*,[1]) koja po V. ima: *stȍpe*, a i kod A. Pavića (Stud. o hrv. akc. Rad 59, str. 12.) ima ova imenica, kao i *zòra*, u svim padežima akc. kao *žèna. Vàša* ak.: *vàšu* i *vȁšu.*

Imenica *bŕvno* ima u nom. ak. vok. pl.: *bȑvna*, a dat. lok. i instr. *bȑvnima*, što ni Vuk ni Daničić nije zabilježio.

Daničić ne zna, kako neke ovake imenice sred. roda imaju u gen. plur. Ove od njih mijenjaju ´ u gen. plur. u ⁀: *vijèdro (védro), gúmno, déblo, jájce, sijènce*, dakle: *vȉjedârâ, gûmânâ, dêbâlâ, jâjâcâ, sȉjenâca. — Vlákno* i *stáblo* imaju *vlȁkânâ* i *vlakánâ, stâbâlâ* i *stabálâ* Za ostale ovake imenice ne znam, kakav bi im akcenat bio u gen. plur., jer je vrlo rijetka prilika, da se u tom padežu govore.

U Gornjoj Krajini imenica *sèlo* ima i u plur. isti akc., samo gen. plur.: *sélâ — Sèdlo* ima u plur. *sèdla, sedálâ, sèdlima.*

U Gornj. Krajini mijenjaju pored onih, što ih Daničić navodi, ove imenice srednj. roda svoj ̏ u plur. u `: *mjȅsto, ȍko* (u ambaru), *pȍlje, prȍso, slȍvo, vrȅlo* i *zȑno*, dakle: *mjèsta, òka, pòlja*,[2]) *pròsa, slòva, vrèla, zr̀na;* gen. plur.: *mjéstâ, ókâ, póljâ* i t. d. Imenica *klȕpko* ne mijenja u plur. akcenta, dakle: *klȕpka, klȕbâkâ.*

Sve imenice srednjega roda, koje u nom. plurala mijenjaju svoj akcenat, zadržavaju u dualu akcenat singulara, n. pr.: *dva*

[1]) Ova imenica ima u mojem kraju akcenat: *stȍpa.*

[2]) Tako ima i A. Pavić na pomenutom mjestu str. 8.

bŕvna, dva rèbra, tri bȑda, četiri zvòna, oba zȑna, dva pȍlja, tri vrȅla i t. d.

Daničić kaže (Akcenti u glagola, Rad 6, str. 73.), da svi glagoli II. vrste s akcentom ´, u part. pret. pas. (t. j. koji ga mogu imati) imaju akcenat ⁀: *krênut, krênuta, krênuto, ȍkrênut, ȍkrênuta.* U Gornj. Krajini glasi taj oblik: *krênût, krênûta, ȍkrênûta, pȍmênûtî, pȍmênûtâ* i t. d. A ja nijesam ni od koga drukčije čuo.

Aor. od glagola *bȉti* (esse) glasi: *bȉh, bî, bî, bȉsmo, bȉste, bȉše.* Ali kad ovim aoristom postaje kondicional, onda je on enklitika, dakle nema akcenta, n. pr.: *žèlio bih znȁti, mògao bi dóći, tî bi ùčinio, mî bismo kázali, pogrijèšili biste* i t. d. Divković u svim svojim čitankama i u gramatici ima uvijek bez izuzetka za 2. i 3. lice ⁀: što se *nè bî* bilo dogodilo (Čitanka za IV. razr. str. 14.); nego *bî* on — primao (str. 38.); ipak *nè bî* čuo (str. 38.); *nè bî* li bilo najbolje (str. 90.) i t. d. Ako se ovim aoristom pita, onda mu je akcenat uvijek ̏, i oblik mu je za sva lica i sing. i plur.: *bȉ*; n. pr.: *bȉ li tî htȉo, bȉ li ȏn znȁo, bȉ li mî ȉšli, bȉ li vî tô ùčinili, bȉ li òni kázali?*

Vuk u predgovoru uz rječnik kaže ovo: „Pril. imena koja su postala na *ski* i *ki* od imena koja znače red kakovijeh ljudi ili životinja govore se i kao narječija (adverbia), n. pr. živi *gospodski*, obdario ga *carski*, brani se *junački*, govori *Turski*, jede *svinjski;* ali ja ovo za to nijesam naznačio što se upravo izgovara onako kao što su ova imena ovdje u knjizi naštampana". To bi značilo: prilozi ovaki imaju isti akcenat, kao i njihovi pridjevi, dakle: *gȍspodskî, cȃrskî, jùnâčkî, tȕrskî, svȉnjskî.* Ja to prosto ne vjerujem, jer nikad ni od koga nijesam čuo, da te priloge tako govori. Pa i Vuk sam kod riječi *gȍspodskî* kaže: adv. *gȍspodski*, onda: *ljȕdski*, premda mu je pridjev *ljȕdskî*; a opet piše: *bȍškî, vȕčkî, pȁskî, zȇčkî.* U čitavoj Gornjoj Krajini govore se taki pridjevi bez dužine na krajnjem *i*, a gdješto je i akcenat drukčiji, n. p.: *jùnâčki, brȁtski, svȉnjski, dȕšmanski, tèžâčki, sȑpski, hȑvâtski*, govori *njèmački, tȕrski*, živi *pȁski*, pliva *zȇčki, vȕčki, vrȁški* i t. d. I P. Budmani bilježi u akad. rječniku: *jùnâčki, hȑvâtski, frȁncûski, grȁđanski*, a Daničić u istom rječniku: *božȁnski.*

Ako se u južnom govoru ispusti u pjesmi *i* iz *ije*, onda se ta riječ akcentuira, kao da je rečena ekavski ili ikavski n. pr.: *d'jéte, vr'jéme, s'jȇno, b'jêlâ, kȍl'jêvka prèpr'jêčî* i t. d. Ako se pak od imenica, pridjeva ili participa, koji se svršavaju na *ao*, svršetak slije u *a* ili u *o*, onda na vokal pada dužina, n, pr.: *pijètô (pijètâ), kòtô, svȉjetô, písô, kô = pijètao, kòtao, svȉjetao, písao, kȁo* i t. d. Divković gotovo bez izuzetka akcentuira te riječi tako, kao da nijesu vokali sliveni. Evo nekolika primjera iz čitanke za IV. razr. gimn.: *ȕv'jek, kȍl'jevkom* (str. 205.), *n'jèsmo* (207.), *l'jevôm* (208.), *zȁpov'jedi* (210.), *kl'jèšta, dl'jèta,*

zv'jèzde (213.), *nè m'jenjâ* (214.), *l'ječî* (223.), *bjȅžo* (241.) i t. d. Još koje kako izlazi, ako je u tom slučaju u ekavskom govoru ′, jer onda bar riječ dobije kakav takav akcenat, makar i pogrješan, ali ako je u ekavskom govoru ⌒, onda riječ nema akcenta! Dokaz nam je za to: *l'jevôm* (208.), *l'ječî* (223.).

U ovom se, što sam do sad naveo, kod bilježenja akcenta osobito mnogo griješi, ili u Daničića nije potpuno izvedeno. To su glavne pogrješke, no ima i drugih, na koje ću se možda drugom prilikom vratiti.

N. Simić.

(Svršit će se.)

Protagora — prethodnik Kantu.

Prikazujući djelo Teodora Gomperza: Griechische Denker (Nast. Vjes. VI, 293. i d.) izložio sam vjerno njegovo mišljenje o onoj Protagorinoj rečenici: *πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος*, a svoje dokaze za potvrdu i dopunu njegova mišljenja ostavio sam evo za ovu zgodu. Temelj mi je Platonov spis Teetet i nadam se, da ću pokazati za Platona in flagranti, kako on protivničke nazore nehotice, ili — što više vjerujem — hotimice krivo shvaća.

Gomperz (a prethodnici su mu Peipers, Laas i Halbfass) veli, da riječ *ἄνθρωπος* tamo dolazi u značenju generičkom: čovjek u opće, ne svaki pojedini čovjek, i po tom da ona rečenica znači: jedino su vrelo ljudskoj spoznaji osjećala; što osjećala, opažaji ne kažu, to za čovjeka ne postoji. Ovo je, veli, upereno protiv eleatske škole, u kojoj se učilo, da je vidljivi svijet, za koji doznajemo osjećalima, varka, pričina (kako to dokazuje Zenon), a u istinu jest samo bitak, koji je sve, *ἓν καὶ πᾶν*, koji spoznajemo umom, mišlju, *νοήματι, νοήσει, τῷ νοεῖν*. Protagora veli: takav je bitak pričina, jer za nj ne doznajemo osjećalima, a samo ono jest, što osjećala kažu. Što pouzdano znamo, veli Gomperz, to je, da Protagora samo općeno tvrdi: osjećala, opažaji jedino su vrelo našem znanju i spoznaji; da li je pak pobliže ispitivao i to, kada opažaji istinu kažu, ne znamo pouzdano. Jamačno nije, veli, dobro lučio znanje dobiveno iz jednoga opažaja od znanja dobivena iz poređenja više opažaja; samo je ovako mogao Platon iz onoga općenog načela izvesti lošiji zaključak: svaki pojedini opažaj kazuje istinu, što se svakomu čini, to je istina; po tom o jednoj istoj stvari ne samo različni ljudi, nego i jedan isti čovjek ima svaki čas drukčije mišljenje. Tako bi tek nastala ona toliko isticana i kuđena subjektivnost Protagorina, pogubna tobože za znanost i za ćudoredni život. No sva ta dedukcija potječe, veli, od Platona, kojemu je onda lako bilo složiti tobože Protagorinu nauku s metafizičkim sistemom Heraklitovim, kojemu je opet stalna samo vječna mijena i tok. U istinu ne stoji Protagorina nauka ni u kakvoj svezi s Heraklitovom, nigdje u njega nema govora o tom, da je istina, što kaže pojedini opažaj pojedinoga čovjeka; u ostalom Protagora vjeruje, da je doista onako, kako osjećala kažu, a ne govori o relativnosti naše spoznaje u Kantovu smislu. Dokaza za svoje mišljenje navodi Gomperz dosta i jakih, ali — iz Teeteta nijednoga, gdje se o tom najviše i radi, dok naprotiv protivnici Gomperzovi nalaze u Teetetu premnogo izjava u prilog svome tumačenju. Mi ćemo vidjeti, da se Gomperzu doista može s jakim dokazima na temelju onoga spisa prigovarati, pa da ipak on ima pravo.

Zeller (i Natorp) tvrdi, da riječ *ἄνθρωπος* u onoj rečenici znači jedino: svaki pojedini čovjek, jer to potvrđuju premnoge izjave Platonove, kao što su: *οἷα μὲν ἕκαστα ἐμοὶ φαίνεται, τοιαῦτα μὲν ἔστιν ἐμοί, οἷα δὲ σοί, τοιαῦτα δὲ αὖ σοί* (152 A); *οἷα γ' ἄρ' αἰσθάνεται* (= *φαίνεται* 152 B) *ἕκαστος, τοιαῦτα ἑκάστῳ καὶ κινδυνεύει εἶναι* (152 C); *πολλοῦ δεῖν τὰ φαινόμενα ἑκάστῳ ταῦτα καὶ εἶναι* (158 A); *τὰ φαινόμενα ἑκάστῳ ταῦτα καὶ εἶναι τούτῳ ᾧ φαίνεται* (158 A); *ἀληθὴς ἄρα ἐμοὶ ἡ ἐμὴ αἴσθησις· τῆς γὰρ ἐμῆς οὐσίας ἀεί ἐστιν· καὶ ἐγὼ κριτὴς κατὰ τὸν Πρωταγόραν τῶν τε ὄντων ἐμοί, ὡς ἔστι, καὶ τῶν μὴ ὄντων, ὡς οὐκ ἔστιν* (160 C); *ὡς τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ ἔστιν* (161 C); *εἰ γὰρ δὴ ἑκάστῳ ἀληθὲς ἔσται, ὃ ἂν δι' αἰσθήσεως δοξάζῃ, καὶ μήτε τὸ ἄλλου πάθος ἄλλος βέλτιον διακρινεῖ, μήτε τὴν δόξαν κυριώτερος ἔσται ἐπισκέψασθαι ἕτερος τὴν ἑτέρου, ὀρθὴ ἢ ψευδής, ἀλλ', ὃ πολλάκις εἴρηται, αὐτὸς τὰ αὑτοῦ ἕκαστος μόνος δοξάσει, ταῦτα δὲ πάντα ὀρθὰ καὶ ἀληθῆ* . . . (161 D); *τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι τῷ δοκοῦντι* (162 D); *τό τε δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι ἰδιώτῃ τε καὶ πόλει* (168 B); *τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναί φησί που ᾧ δοκεῖ* (170 A); *καλὰ μὲν καὶ αἰσχρὰ καὶ δίκαια καὶ ἄδικα καὶ ὅσια καὶ μή, οἷα ἂν ἑκάστη πόλις οἰηθεῖσα θῆται νόμιμα αὑτῇ, ταῦτα καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἑκάστῃ* (172 A); *τὸ κοινῇ δόξαν τοῦτο γίγνεται ἀληθές* (172 B); *τὸ ἀεὶ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι τούτῳ ᾧ δοκεῖ — καὶ οὐχ ἥκιστα περὶ τὰ δίκαια, ὡς παντὸς μᾶλλον, ἃ ἂν θῆται πόλις δόξαντα αὑτῇ, ταῦτα καὶ ἔστι δίκαια τῇ θεμένῃ* (177 C). U svim ovim izjavama gotovo stereotipno dolaze riječi *ἕκαστος*, *ἐμοί*, *σοί*, a to ne može nitko protegnuti na čovjeka u opće, nego svakoga pojedinoga čovjeka. Ako Gomperz veli, da ovako Protagora nije govorio, onda je to teško vjerovati. Jer za rečenicu *τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι τούτῳ ᾧ δοκεῖ*, ako samo promislimo, koliko puta dolazi, naći ćemo, da je bila Protagori sto puta „krilatija“ riječ nego sama ona temeljna rečenica *πάντων χρημάτων* i t. d. Samo onda, ako je ova rečenica svima poznata bila kao

osobitost Protagorine nauke, razumijemo, za što je Platon toliko puta gotovo u stereotipnom obliku ponavlja. Da ju je Platon podmetnuo, naveo bi je bio na jednom odlučnom mjestu, a ne bi toliko sam upozorivao na svoj falsifikat. Nije druge, mi moramo priznati, da Protagora govori o svakom pojedinom čovjeku, a to je i prirodnije staromu filozofu nego li govoriti apstraktno o čovjeku u opće. To je Zelleru jako uporište, ali samo za oko. Kako Platon shvaća onu rečenicu τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι τούτῳ ᾧ δοκεῖ? On misli — ili se samo pričinja — da je Protagora složan s Heraklitom. Ako o istoj stvari nitko ni s kim nema jednakoga nazora, pače ni jedan isti čovjek u različno vrijeme, onda, veli Platon, tvrdi Protagora isto, što Heraklit: u prirodi bitka nema (τὸ εἶναι πανταχόθεν ἐξαιρετέον 157 B), samo je promjena, vječni tok. Ovo prikazivanje Platonovo golem je sofizam; da ga tačno odredimo, spomenut ću prije nešto drugo.

Protagora je iz Abdere, pa je ne samo vjerojatno, nego upravo pouzdano, da je prisvojio nauku atomističku, kako ju je učio Leukip (Demokrit je mlađi od Protagore). Glavna je nauka atomistike: svemu je temelj praznina i bezbroj sićušnih atoma, kvantitativno nejednakih, ali kvalitativno jednakih (t. j. nijedan atom nema nikakve kakvoće). Do atoma došli su atomiste tako, da su eleatski jedini veliki bitak, kvalitativno i kvantitativno nepromjenljivi, koji je sve ispunjavao, a nigdje ne ostavljao praznine (za to ga Eleati zovu „punoća“, τὸ πλέον), rastepli u bezbroj sitnih nedjeljivih takovih bîtâkâ, a to za to, jer ih je sam Eleat Zenon svojim dokazima o djeljivosti tvari uvjerio, da onoliko tvarno tijelo, koliko eleatski bitak, ne može biti jedinstveno, nego složeno. A kako su uzeli bezbroj atoma odijeljenih, uzeli su eo ipso i prazninu, u kojoj se atomi giblju. Sve stvari postaju od sastavaka atomâ; svuda odlučuje kvantiteta; to jest u istinu, φύσει. Kakvoće stvari same po sebi nemaju, nego samo u relaciji prema onomu, koji te stvari promatra, θέσει. Ovu tvrdnju atomističku o relativnosti kakvoće pridijeva Platon Protagori veoma jasno i često: ὡς ἄρα ἓν μὲν αὐτὸ καθ' αὑτὸ οὐδέν ἐστιν, οὐδ' ἄν τι προσείποις ὀρθῶς οὐδ' ὁποιονοῦν τι, ἀλλ', ἐὰν ὡς μέγα προσαγορεύῃς, καὶ σμικρὸν φανεῖται, καὶ ἐὰν βαρύ, κοῦφον, ξύμπαντά τε οὕτως, ὡς μηδενὸς ὄντος ἑνὸς μήτε τινὸς μήτε ὁποιονοῦν (152 D); ἑπώμεθα τῷ ἄρτι λόγῳ, μηδὲν αὐτὸ καθ' αὑτὸ ἓν ὂν τιθέντες· καὶ ἡμῖν οὕτω μέλαν τε καὶ λευκὸν καὶ ὁτιοῦν ἄλλο χρῶμα ἐκ τῆς προσβολῆς τῶν ὀμμάτων (πρὸς τὴν προσήκουσαν φορὰν) φανεῖται γεγενημένον, καὶ ὃ δὴ ἕκαστον εἶναί φαμεν χρῶμα, οὔτε τὸ πσοσβάλλον οὔτε τὸ προσβαλλόμενον ἔσται, ἀλλὰ μεταξύ τι ἑκάστῳ ἴδιον γεγονός (153 E — 154 E); καὶ τἆλλα δὴ οὕτω, σκληρὸν καὶ θερμὸν καὶ πάντα τὸν αὐτὸν τρόπον ὑποληπτέον, αὐτὸ μὲν καθ' αὑτὸ μηδὲν εἶναι, ὃ δὴ καὶ τότε (= 152 D, 153 E, 154 A) ἐλέγομεν, ἐν δὲ τῇ πρὸς ἄλληλα ὁμιλίᾳ πάντα

γίγνεσθαι καὶ παντοῖα (ἀπὸ τῆς κινήσεως), ἐπεὶ καὶ τὸ ποιοῦν εἶναί τι καὶ τὸ πάσχον αὖ ἐπὶ ἑνὸς νοῆσαι, ὥς φασιν, οὐκ εἶναι παγίως· οὔτε γὰρ ποιοῦν ἐστί τι, πρὶν ἂν τῷ πάσχοντι συνέλθῃ, οὔτε πάσχον, πρὶν ἂν τῷ ποιοῦντι· τό τέ τινι συνελθὸν καὶ ποιοῦν, ἄλλῳ αὖ προσπεσὸν πάσχον ἀνεφάνη. ὥστε ἐξ ἁπάντων τούτων, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἐλέγομεν, οὐδὲν εἶναι ἓν αὐτὸ καθ' αὑτὸ, ἀλλά τινι ἀεὶ γίγνεσθαι, τὸ δ' εἶναι πανταχόθεν ἐξαιρετέον (157 A); ἐνίοτε πνέοντος ἀνέμου τοῦ αὐτοῦ ὁ μὲν ἡμῶν ῥιγῷ ὁ δὲ οὔ· πότερον οὖν τότε αὐτὸ ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ πνεῦμα ψυχρὸν ἢ οὐ ψυχρὸν φήσομεν; ἢ ὅτι — τῷ μὲν ῥιγῶντι ψυχρόν, τῷ δὲ μὴ οὔ; (152 B). Zdravu je vino slatko, bolesnu je isto vino grko (159 C—E); ἀστραγάλους γάρ που ἕξ, ἂν μὲν τέτταρας αὐτοῖς προσενέγκῃς, πλείους φαμὲν εἶναι τῶν τεττάρων καὶ ἡμιολίους, ἐὰν δὲ δώδεκα, ἐλάττους καὶ ἡμίσεις (154 C). Iz ovih mjesta vidimo, da je Protagora učenik abderske škole. Nijedna stvar nije sama po sebi ni velika ni malena, ni crna ni bijela, ni slatka ni grka, ni topla ni hladna, u kratko, nijedna kakvoća ne inherira u stvari samoj, nego je produkt samo relacije (ὁμιλία), nastaje samo, kad se sastane objekt (τὸ ποιοῦν) sa subjektom (τὸ πάσχον). Za što moramo tako držati? Za to, što bi vino moralo biti svima slatko, da je samo po sebi takovo, ili obrnuto, svima grko. Ako je isto vino u isti čas jednomu grko, a drugomu slatko, onda tomu ne može biti uzrok u vinu, nego u onomu, tko ga pije; t. j. kakvoća je produkt subjekta, a nije svojstvo objekta. Tako i broj 6 s obzirom na broj 4 veći je za poldrugo toliko ($6 = 4 + \frac{1}{2}$), a s obzirom na 12 manji je broj 6 za polovinu; samo po relaciji, u našem nazoru o broju 6 dolazi to protivurječje, da je jedan isti broj u isti čas i veći i manji. Sva dakle kakvoća stvari produkt je našega shvaćanja, a ne tiče se stvari samih po sebi. Ja mislim, da se do Kantove relativnosti nije moglo jednostavnije doći.

Sada prema onomu τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι τούτῳ ᾧ δοκεῖ dopustimo li za časak, da nužno svaki čovjek ima o istoj stvari drukčije mišljenje (δόξα), što bi logično bilo tvrditi? Ništa drugo nego totalnu razliku svega mišljenja o stvarima; da je samo u nazorima vječna promjena i tok; stvari same mogle bi uza to vječno mirovati. Platon govoreći o vječnoj promjeni nazora o stvarima (koja po onoj Protagorinoj rečenici tobože mora nastati) misli ne na nazore, nego na stvari same, o kojima su oni nazori. Dakako, ako se uporedo s nazorima, zavisno o njima mijenjaju i stvari, onda je tek Protagora jednak Heraklitu, jer Heraklit govori o vječnom toku stvari u prirodi, ne o toku nazora, koji su o onim stvarima. Bez sofizma, koji stoji u tom, poistovetiti stvar i nazor o njoj, nigda Platon ne dovede u svezu Protagore i Heraklita. Ovo je pogrješka čisto logička. Ima još jedna pogrješka jezična, a u svezi s prvom. Kad Protagora veli: ništa nije samo po sebi ni crno ni

bijelo ni veliko ni maleno, veli samo to, da nijednoj stvari kao takovoj ne smijemo dodati predikata: crn, bio, velik, malen; t. j. tu je glagol „jest, nije“ (ἐστί, εἶναι, οὐκ ἐστι, μὴ εἶναι) samo kopula. Platon nasuprot shvaća one sudove kao esencijalne, pa veli: ako nijedna stvar nije crna, onda i nije, t. j. nema je, dok u istinu to ne izlazi iz tvrdnje: nijedna stvar nije crna po sebi. Tek na temelju ovih dviju veoma krupnih pogrješaka govori Platon (citirajući Protagoru) tako, kao da je već Protagora govorio o promjeni stvari, o φορά, προσβολή, (što sam u dva citata metnuo u zagradu), a nijekao svaki bitak (τὸ δ' εἶναι πανταχόθεν ἐξαιρετέον 157 A). Ta je zamjena mogla poteći još iz jednoga vrela. Empedoklo, atomiste tumačili su pojavu, „opažanje“ (αἴσθησις, αἰσθάνεσθαι) tako, da su rekli, iz stvari se izlučuju fine čestice; one dopiru do naših osjećala i iz toga dodira nastaje tek opažaj, αἴσθησις. Pri tom oni dakako drže, da mora biti (εἶναι) i neka stvar, iz koje se one čestice izlučuju. A i ovo je izlučivanje (emanacija) gibanje. Iz ta tri razloga razumijemo, kako je Platon mogao dovesti u svezu Protagoru, Heraklita i Empedokla; kako je mogao o njima tvrditi, da govore samo o mijeni, bivanju, a da sva tri jednako niječu svaki apsolutni bitak: ἐκ δὲ δὴ φορᾶς τε καὶ κινήσεως καὶ κράσεως πρὸς ἄλληλα γίγνεται πάντα, ἃ δέ φαμεν εἶναι, οὐκ ὀρθῶς προσαγορεύοντες· ἔστι μὲν γὰρ οὐδέ ποτ' οὐδέν, ἀεὶ δὲ γίγνεται. καὶ περὶ τούτου πάντες ἑξῆς οἱ σοφοὶ πλὴν Παρμενίδου συμφερέσθων, Πρωταγόρας τε καὶ Ἡράκλειτος καὶ Ἐμπεδοκλῆς . . . (152 DE). Kad je Platon — protivurječno sam sebi — dokazao, da i Protagora tobože tvrdi vječni tok u prirodi, onda on to pobija i navodi tri zakona, koji se vječnom toku protive. S obzirom na primjer o broju 6, koji je tobože po Protagori u istinu istodobno i veći i manji, veli: a) nikada ništa ne postaje ni veće ni manje ni opsegom ni brojem, dok ostaje samo sebi jednako; b) čemu se ništa ne pridaje i od čega se ništa ne oduzima, ne postaje ni veće ni manje, nego ostaje jednako; c) što sad jest, a prije nije bilo, moralo je postati (155 ABC). Ovo je pobijanje suvišno, jer Protagora i ne tvrdi, da je broj 6 sam po sebi istodobno i veći i manji. Platon je sebi sam sofizmom stvorio građu za pobijanje i ovdje i u mnogo drugih zgoda!

Tako Protagora nema posla s Heraklitom, nego s atomistama, a opet dosljedno tomu propovijeda relativnost spoznaje. I tu svu spoznaju — po sebi relativnu — dobivamo, veli Protagora, samo preko osjećala, iz opažaja. To se, kako već rekosmo, protivi Eleatima, ali — i to je ono glavno — jezgri Platonove filozofije. Da to u kratko pokažem. Platonu je pravo znanje tek ono, kojemu su temelj ideje. Te ideje, poput eleatskoga bitka, dokučujemo samo umom, νοήσει, jer se one nalaze na mjestu pristupnu samo umu (ἐν τόπῳ νοητῷ), a ne oku (ὁρατῷ). Tko tvrdi, da sve mora doći u dušu kroz osjećala,

on eo ipso udara na temelj Platonove filozofije, jer ideje kao takove ne ulaze u dušu kroz osjećala, po tom i ne opstoje kao realna bića. Za to Platon ojađeno veli: εἰσὶν δὲ οὗτοι (= ἀμύητοι) οἱ οὐδὲν ἄλλο οἰόμενοι εἶναι ἢ οὗ ἂν δύνωνται ἀπρὶξ τοῖν χεροῖν λαβέσθαι, πράξεις δὲ καὶ γενέσεις καὶ πᾶν τὸ ἀόρατον οὐκ ἀποδεχόμενοι ὡς ἐν οὐσίας μέρει (155 E). Već iz ove izjave vidimo, da je Protagori prvi postulat za spoznaju opažaj u opće; da ne vjeruje u bitak onoga, što ne dolazi pred osjećala. Platon nasuprot tvrdi, da je bitak samo ideja, a što osjećala kažu, pričina: καὶ πολλοῦ δεῖν τὰ φαινόμενα ἑκάστῳ ταῦτα καὶ εἶναι, ἀλλὰ πᾶν τοὐναντίον οὐδὲν ὧν φαίνεται εἶναι (158 A).

Svoga protivnika nastoji Platon pobiti po što po to; treba pokazati, da opažaji nijesu pravo vrelo spoznaji. U tom poslu počinja on koješta, što se čini samo u stisci. On to prikazuje tako, kao da Protagora tvrdi: znanje je sam rad osjećala, t. j. znanje je u oku, uhu, njuhu i t. d., a ne tek preko oka, njuha u — duši. Ta već rieč δόξα, δοκεῖν, kojom se služi Protagora, dokazuje, da i on meće znanje u dušu, ne u osjećala, što valja da od njega i očekujemo s obzirom na znanost njegova vijeka. Ali Platon to krivo prikazuje, kad veli onako naprečac: οὐκ ἄλλο τι ἔστιν ἐπιστήμη ἢ αἴσθησις (151 E), τίς δὴ οὖν — λείπεται λόγος τῷ τὴν αἴσθησιν ἐπιστήμην τιθεμένῳ (158 A). Da krivo stilizira riječi Protagorine, najbolje se vidi iz ovako čudnih prigovora: τὰ μὲν ἄλλα μοι πάνυ ἡδέως εἴρηκεν (= Πρωταγόρας), ὡς τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ ἔστιν· τὴν δὲ ἀρχὴν τοῦ λόγου (rečenica, kojoj se Platon evo podsmijeva, stajala je na početku spisa Protagorina s naslovom Ἀλήθεια) τεθαύμακα, ὅτι οὐκ εἶπεν ἀρχόμενος τῆς ἀληθείας, ὅτι πάντων χρημάτον μέτρον ἐστὶν ὗς ἢ κυνοκέφαλος ἤ τι ἄλλο ἀτοπώτερον τῶν ἐχόντων αἴσθησιν (151 C). Svinja i psoglav imadu „opažaje“, ali — duševno ne prerađuju građe dobivene od opažaja. Što je Protagora rekao: mjera je čovjek, to je dokaz, da znanje meće u duševni rad, kojega u onih životinja nema. Drugi prigovor. Ako je gledati = znati, ne gledati = ne znati, što se događa? To, ako neku stvar gledaš jednim okom, a drugim žmiriš, da tu stvar istodobno i znaš i ne znaš! (165 C, cf 163 B, E, 164 AB). Takove neprilike nastaju, veli Platon, ἐάν τις ἐπιστήμην καὶ αἴσθησιν ταὐτὸν φῇ εἶναι (164 B). Protagora je dobro znao, da znanje nije u samom oku, i da za to, što imam dva oka, nemam i dvoje znanje o istoj stvari, nego da je znanje jedinstveno u jedinstvenoj duši. —

Sada istom možemo ogledati rečenicu onu, po kojoj Protagora tvrdi na oko vječni tok nazora o stvarima (ne stvari samih, kao što smo vidjeli), rečenicu τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι, što se svakom pojedinom čovjeku čini, to i jest. Ova rečenica, ovako nepotpuno rečena, može se veoma lako krivo shvatiti, a

tako i čini Platon (Zeller): što se meni čini, to i jest, postoji u istinu, jest istina objektivna, za sve ljude vrijedna, svi moraju to držati za istinu. Dakako, ako svatko smije drugomu narivavati svoje mišljenje, pa bilo kako ludo, onda je to zazorna nauka. No ne samo, što to Protagora ne veli i dosljedno ne može reći (ta vidjeli smo, da njemu nazor o stvari ne mijenja same stvari, da je kakvoća stvari naš produkt, a ne svojstvo samih stvari; ako dakle držim nešto za crno, da ne mora i drugi tako držati, jer crnina nije na stvari, nego samo u mom nazoru; da ne mogu zahtijevati, da i drugi neko svojstvo, koje nije na stvari, jednako pridijeva toj stvari kao i ja), nego upravo izrijekom kaže protivno: *τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι τούτῳ ᾧ δοκεῖ, τῷ δοκοῦντι; οἷα μὲν ἕκαστα ἐμοὶ φαίνεται, τοιαῦτα μὲν ἔστιν ἐμοί, οἷα δὲ σοί, τοιαῦτα δὲ αὖ σοί* (152 A). Ovaj dodatak *τῷ δοκοῦντι. τούτῳ ᾧ δοκεῖ, ἐμοί, σοί*, treba bezuvjetno dodati uvijek, jer tako je jamačno činio i Protagora (Zeller misli, da to ne treba, jer se samo po sebi razumije, Die Phil. d. Gr. I[5], 2, 1093, bilj. 1. ozdo; otuda i dolazi nerazumijevanje). Što se meni čini, to je i istina, ali samo za mene; u prirodi, objektivno, za druge to ne mora biti istina Pa zar nije doista tako? Protagora misli samo na jednoga čovjeka; pomislimo toga čovjeka sama na svijetu ili u pustinji. On vidi štap na pola u vodi i čini mu se prelomljen. Nikada ga nije vidio sasvim izvan vode, nitko mu drugi nije kazao protivno. Pitajmo se, kako će taj čovjek doći do spoznanja, da štap nije prelomljen? Njemu se čini, da je štap prelomljen, a čini mu se za to, jer tako vidi, jer mu tako kaže osjećalo (= oko); njemu je jedino vrelo znanju o štapu *αἴσθησις*, a tomu on mora po prirodi svojoj vjerovati, to mora držati za istinu. Evo to je misao, koju Gomperz nalazi u Protagorinoj rečenici *πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος;* istu misao izriče Protagora i drukčije, *τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ* etc., gdje upotrebljava riječ *ἕκαστος*, koju opet Zeller navodi, da pobije Gomperza! Tako jednostavno, pa toliko nerazumijevano! Idimo dalje. Iz rečenice *τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι τῷ δοκοῦντι* izlazi još dvoje:

a) nije istina, da svaki drugi čovjek o istoj stvari u isto doba i u istoj prilici ima posve drugo mišljenje. Uzmimo, da svi ljudi na svijetu, svaki odijeljeno, vide štap samo u vodi: kod jednakoga uređenja njihove prirode (ako je normalna) svi će morati vidjeti štap prelomljen i držati, da je to istina. U ovoj zgodi nema vječnoga toka ni u nazorima o stvarima. Različno mišljenje može nastati tek onda, ako jedni vide štap samo u vodi, a drugi samo izvan vode; no i sada će o štapu u normalnih ljudi biti samo dva nazora. Jedni će i drugi držati svoje mišljenje za istinito; mi, kad bismo za njihova mišljenja znali, rekli bismo, da jedni misle istinito, a drugi, s obzirom na prve, lažno, da su oni

u tom *σοφοί*, a ovi *ἀμαθεῖς*, da je u onih *ἀληθὴς δόξα*, a u ovih *ψευδής*, a u nas, koji smo štap vidjeli u obadvije prilike, da je *ἐπιστήμη* o tom. Jedno i drugo mišljenje, samo sa svoga gledišta uzeto, istinito je za jedne i druge, odijeljeno; poređeno jedno s drugim samo je jedno istinito. Kad bi netko, poznajući jedno i drugo mišljenje, oboje držao za istinito (što je u ostalom nemoguće i što Protagora nigdje i ne veli), moglo bi se njemu tek onako prigovarati: „Ta svi ljudi drže, da ima *σοφία* i *ἀμαθία*, *ἀληθὴς δόξα* i *ψευδὴς δόξα*, a Protagora mora poradi tvrdnje *πάντων χρημάτων* etc. pobijati, ako mu tko kaže, da je taj i taj *ἀμαθής*, da lažno misli" (170 CD, cf 158 A). „Ja mislim, da se ti s tvojom tvrdnjom varaš, — veli Sokrat Protagori fiktivno — a što tko misli, istina je, kako ti veliš; dakle tvoj aksiom nije istinit." (171 AB) (= circulus vitiosus: *α*) aksiom Protagorin; *β*) Sokratovo mnijenje, koje kao istinito tobože po Protagorinu aksiomu obara sam onaj aksiom; pri tom Sokrat ostaje, a zaboravlja dometnuti i treće: *γ*) ako pada aksiom Protagorin, pada i prigovor Sokratov, jer ni on nije više istinit). Protagora ne veli, da nema lažnih mišljenja, s obzirom na njihov odnošaj, poređenje; ta sam je bio učitelj i primao plaću za to, a kad bi svatko od sebe znao pravu istinu, ne bi nitko trebao učitelja. Budući da je Protagora poučavao, dokaz nam je, da je i on vjerovao, da ima krivih mišljenja (ako ih poredimo); nipošto nije za to protivno radio, a protivno govorio, kako tvrdi Platon (161 E, cf 169 D: *ὅτι αὐτάρκη ἕκαστον εἰς φρόνησιν ἐποίει*). Svako mišljenje, samo za se, bez poređenja s drugim, istinito je svakomu, veli Protagora. Platonu je to dobro poznato, jer mu je umakla i ova iskrena izjava: *πολλαχῇ καὶ ἄλλῃ ἂν τό γε τοιοῦτον ἁλοίη μὴ πᾶσαν παντὸς ἀληθῆ δόξαν εἶναι· περὶ δὲ τὸ παρὸν ἑκάστῳ πάθος, ἐξ ὧν αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ κατὰ ταύτας δόξαι γίγνονται, χαλεπώτερον ἑλεῖν ὡς οὐκ ἀληθεῖς* (179 C). To baš i veli Protagora: pa da Platon nije hotimice sofista?

b) iz rečenice *τὸ δοκοῦν* etc. ne izlazi:

1. da jedan isti čovjek o jednoj istoj stvari svaki drugi čas ima posve drugo mišljenje. To bi bilo, da se svaki čas mijenja ili stvar ili čovjek t. j. osjećala njegova; po Heraklitu išlo bi može biti tako, ali — mi imamo posla s Protagorom. Ovo je istina: Protagora, kao i mi, veli, da je različno mišljenje u različno doba o istoj stvari u istoga čovjeka, ali da to ide do neke granice, gdje čovjek ustali svoje mišljenje i drži o nekoj stvari isto ono, što drže svi normalni ljudi na jednakom stupnju — iskustva o istoj stvari!

2. iz one rečenice također ne izlazi, da svaki čovjek kod prvoga mišljenja vječno ostaje. To do duše svi (Platon, Zeller etc.) priznaju već tim, što pretjerano vele, da iz nje izlazi vječni tok mišljenja; ali je veoma poučno ogledati, kako to sam Protagora izlaže; ujedno ćemo se i opet uvjeriti, da treba tuđu misao.

kad je citiramo, tačno citirati. Protagora je tačno govorio ovako: *τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι τούτῳ ᾧ δοκεῖ, ἕως ἂν δοκῇ*! Ovaj dodatak izostavlja Platon redovno, i to, sudeći prema 179 C, hotimice; spominje ga s malim promjenama na ovim mjestima: (o pravednom) *ἃ ἂν θῆται πόλις δόξαντα αὑτῇ, ταῦτα καὶ ἔστι δίκαια τῇ θεμένῃ, ἕως περ ἂν κέηται*; (o korisnom) *ὅτι καὶ, ἃ ἂν ὠφέλιμα οἰηθεῖσα πόλις ἑαυτῇ θῆται, καὶ ἔστι τοσοῦτον χρόνον, ὅσον ἂν κέηται, ὠφέλιμα* (177 CD); osobito pak: *τὸ κοινῇ δόξαν τοῦτο γίγνεται ἀληθὲς τότε ὅταν δόξῃ καὶ ὅσον ἂν δοκῇ χρόνον* (172 B) Netko drži, da je štap prelomljen; tako će misliti, dok štap ne vidi izvan vode ili dok mu drugi ne kaže, da krivo misli. Da je pak onaj dodatak dopušteno ovako shvatiti, da je Protagora sam tako mislio i prema tomu poučavao, uvjerit ćemo se konačno iz glavnoga mjesta o tom u Teetetu 166 A—168 C. Iza neopravdana prigovora, da netko može jednu stvar znati i ne znati (ako jednim okom zažmiri), daje Platon pod krinkom pravednosti Protagori riječ, neka se brani. On se brani oštro, kao čovjek, kad je uvrijeđen. Sve se čini, Protagora je ljut, što ga je Sokrat nemalo zatjerao u škripac i otkrio nedostatke njegove nauke. Ako pak cijelo mjesto dobro ogledamo, morat ćemo priznati, da je Protagora često imao razloga razljutiti se (ako i ne onako oštro, kako prikazuje Platon), kad je vidio, kako mu se riječi krivo shvaćaju. Brani se ovako: *ὦ ῥᾳθυμότατε Σώκρατες* (166 A); *εἰ δὴ ὀνομάτων γε δεήσει θηρεύσεις διευλαβεῖσθαι ἀλλήλων* (166 C); *ἀλλ᾽ οὐχ, ὥσπερ ἄρτι, ἐκ συνηθείας ῥημάτων τε καὶ ὀνομάτων, ἃ οἱ πολλοὶ ὅπῃ ἂν τύχωσιν ἕλκοντες ἀπορίας ἀλλήλοις παντοδαπὰς παρέχουσιν* (168 BC); *ἀλλ᾽, ὦ μακάριε, γενναιοτέρως ἐπ᾽ αὐτὸ ἐλθὼν ὃ λέγω, εἰ δύνασαι, ἐξέλεγξον ὡς οὐχὶ ἴδιαι αἰσθήσεις ἑκάστῳ ἡμῶν γίγνονται, ἢ ὡς ἰδίων γιγνομένων οὐδέν τι ἂν μᾶλλον τὸ φαινόμενον μόνῳ ἐκείνῳ γίγνοιτο, ἢ εἰ εἶναι δεῖ ὀνομάζειν, εἴη ᾧπερ φαίνεται· ὗς δὲ δὴ καὶ κυνοκεφάλους λέγων οὐ μόνον αὐτὸς ὑηνεῖς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀκούοντας τοῦτο δρᾶν εἰς τὰ συγγράμματά μου ἀναπείθεις, οὐ καλῶς ποιῶν* (166 C). Ja sam posve uvjeren, da je ovo u glavnom autentična obrana: Platon baš istinom hoće da pobudi smiješno. Ovo je pak stvarna obrana: „*ἐγὼ γάρ φημι μὲν τὴν ἀλήθειαν ἔχειν ὡς γέγραφα· μέτρον γὰρ ἕκαστον ἡμῶν εἶναι τῶν τε ὄντων καὶ μή· μυρίον μέντοι διαφέρειν ἕτερον ἑτέρου αὐτῷ τούτῳ ὅτι τῷ μὲν ἄλλα ἔστι τε καὶ φαίνεται, τῷ δὲ ἄλλα· καὶ σοφίαν καὶ σοφὸν ἄνδρα πολλοῦ δέω τὸ μὴ φάναι εἶναι, ἀλλ᾽ αὐτὸν τοῦτον καὶ λέγω σοφόν, ὃς ἄν τινι ἡμῶν, ᾧ φαίνεται καὶ ἔστι κακά, μεταβάλλων ποιήσῃ ἀγαθὰ φαίνεσθαί τε καὶ εἶναι* = jer ja velim, istina je onako, kako sam napisao: da je na ime svatko nas mjera za ono, što jest i što nije, da je pak golema razlika među jednim i drugim upravo u tom, što jednomu „ovo“ jest i čini se, a drugomu „ono“. I ne samo ne poričem, da ima mudrost i mudar čovjek (= mudrih ljudi), nego baš toga i zovem mudrim, koji nekomu od nas, komu se čini i jest „zlo“ (= lažno, krivo,

nipošto u moralnom obziru), preudesi (na ime to „zlo“ mišljenje) i učini, da (mu) se čini i jest „dobro“ (= istinito, pravo)“ (166 D). Dakle: svatko ima svoje mišljenje i misli, da je istinito i mora misliti. Ali Protagora ne veli, da je jedno i drugo mišljenje ispravno, ako se isporedi, nego, što mi svi znamo i ispovijedamo, da je jedno lažno, a drugo istinito (*κακά — ἀγαθά*). Koji razuman čovjek tu može naći to, da Protagora veli: dva protivna mišljenja (a znamo, da su protivna samo za to, što su ispoređena, jer inače to ne bismo znali) jednako su istinita? Baš protivno: mudar je, veli, samo onaj, koji zna mišljenje isporediti i naći nam bolje. Što vrijedi sada Platonov prigovor: „Protagora, dosljedno svojoj nauci, ne bi smio poučavati, jer svatko ima (apsolutno) istinito mišljenje?“ Jest, svako je mišljenje pojedincu istinito, dok ne zna za bolje, nipošto objektivno istinito; tu objektivnu istinu, vrijednu za sve normalne ljude, podaje učitelj, ili „mudri čovjek“, veli Protagora. Idimo dalje: „*τὸν δὲ λόγον αὖ μὴ τῷ ῥήματί μου δίωκε, ἀλλ᾽ ὧδε ἔτι σαφέστερον μάθε τί λέγω. οἷον γὰρ ἐν τοῖς πρόσθεν ἐλέγετο ἀναμνήσθητι, ὅτι τῷ μὲν ἀσθενοῦντι πικρὰ φαίνεται ἃ ἐσθίει καὶ ἔστι, τῷ δὲ ὑγιαίνοντι τἀναντία ἔστι καὶ φαίνεται· σοφώτερον μὲν οὖν τούτων οὐδέτερον δεῖ ποιῆσαι· οὐδὲ γάρ δυνατόν· οὐδὲ κατηγορητέον ὡς ὁ μὲν κάμνων ἀμαθής, ὅτι τοιαῦτα δοξάζει, ὁ δὲ ὑγιαίνων σοφός, ὅτι ἀλλοῖα· μεταβλητέον δ᾽ ἐπὶ θάτερα· ἀμείνων γὰρ ἡ ἑτέρα ἕξις. οὕτω δὲ καὶ ἐν τῇ παιδείᾳ ἀπὸ ἑτέρας ἕξεως ἐπὶ τὴν ἀμείνω μεταβλητέον. ἀλλ᾽ ὁ μὲν ἰατρὸς φαρμάκοις μεταβάλλει, ὁ δὲ σοφιστὴς λόγοις* = a govoru mi opet ne zabavljaj (samo) tim, kako kažem, nego evo još jasnije čuj, što govorim. Ta sjeti se, što se prije govorilo: da se bolesnu grkim čini i jest, što jede, a zdravu da se čini i jest protivno. Ne smije se za to (odmah) jedan ili drugi od njih m u d r i j i m učiniti (= nazvati), jer to je nemoguće (na ime: svakoga samo s njegova gledišta); a ne treba (odmah) ni osuditi, da je bolesni neuk, što tako misli, a zdravi mudar, što drukčije: (samo) treba preudesiti (= prenijeti) na drugo (gledište), jer „b o l j e“ je drugo gledište Tako treba i u odgoji s jednoga gledišta prenijeti na b o l j e. No liječnik prenosi lijekom, a „sofista“ (= mudri čovjek, učitelj) govorom“. Iza toga obrazlaže Protagora, za što se nijedan ne smije nazvati mudrijim (ni bolesni ni zdravi), što je to g o r e ili b o l j e gledište. Rečenice pak, kojima to obrazlaže, tako su izvrgnute nerazumijevanju (kod Platona, u običnih eristika, kao što su Eutidem, Dionizodor; od modernih pokazat ću to za Zellera), te ih moramo napose razmotriti. *Ἐπεὶ οὔ τί γε ψευδῆ δοξάζοντα τίς τινα ὕστερον ἀληθῆ ἐποίησεν δοξάζειν*. Riječi, koje se krivo shvaćaju, jesu *ψευδῆ* i *ἀληθῆ*. Obično ih prevode, kao da je jedno i drugo p r i s l o v n a o z n a k a glagolu *δοξάζω*, po tom da pokazuju kakvoću mišljenja o nekoj stvari, i to da je jedno mišljenje l a ž n o, a drugo i s t i n i t o. Prema tomu prevodi se: „J e r n i k a k o n i t k o n e u č i n i (= ne može učiniti), d a

*

netko, tko (o nekoj stvari) lažno misli, kasnije (o istoj stvari) istinito misli". Tako bi Protagora nijekao mogućnost poučavanja, nitko nikomu ne bi mogao dokazati, da on o nekoj stvari lažno misli. Toga do duše, vele, i ne treba, jer po Protagori svatko ima istinito mišljenje; lažno misliti i ne može nitko. Mi smo pak malo prije našli, da Protagora baš protivno veli; protivurječje dolazi samo odatle, što se gornja rečenica krivo shvaća. Riječi ψευδῆ i ἀληθῆ nijesu oznaka glagolu δοξάζω (jer onda nema objekta; za to sam morao u gornjem krivom prijevodu dodati objekt „neka stvar"), nego su mu objekt; ne pita se, da li tko o njima kao objektu lažno ili istinito misli. Smisao je dakle one rečenice: „jer nikako nitko ne učini (= aorist gnomički), da netko, tko misli o *lažnom* (= o nečem, što u istinu nije realna stvar), misli kasnije o *istinitom* (= kao o nečem, što jest u istinu realna stvar)". N. p. netko može, recimo, misliti o onom, čega nema. Nitko za to, veli Protagora, ne može učiniti, da na jednom to ništa, o kojem netko misli, postane nešto, da postane realna stvar. Tako ψευδῆ znači = ništa; što nije, — a ἀληθῆ = nešto; što jest. To se onda isto jasnije obrazlaže: οὔτε γὰρ τὰ μὴ ὄντα δυνατὸν δοξάσαι, οὔτε ἄλλα παρ' ἃ ἂν πάσχῃ· ταῦτα δὲ ἀεὶ ἀληθῆ = „ta nije ni moguće misliti o onom, čega nema (tim se ukida ona gore dopuštena premisa: netko može misliti o onom, čega nema), ni o ičem drugom, nego samo o onom, ἃ ἄν πάσχῃ (τις)". Riječ πάσχειν teško je prevesti. No prije smo rekli, da je τὸ ποιοῦν = objekt, a τὸ πάσχον = subjekt; dakle znači ἃ ἂν πάσχῃ (τις) = „što se nekomu kao subjektu, promatraču događa", t. j. mogu misliti samo o onom, što zamjećujem osjećalima, samo je to realno, sto osjećalima opažam; sve je drugo μὴ ὄν, ψευδές, i ne može se o tom misliti ni krivo ni pravo. Dakle opet vidimo, da je čovjek, (osjećala njegova) kriterij o tom, da li nešto doista jest ili nije; ἃ ἂν πάσχῃ (τις), ταῦτα ἀεὶ ἀληθῆ = što tko opaža osjećalima, to doista jest, i to uvijek, to mora biti nešto realno, ἀληθές, τὸ ὄν. Svakomu će sada biti jasno, da je Protagora u jezgri protivnik Eleatâ. On veli:

što osjećalima opažamo, to je realno = τὸ ὄν;
što osjećalima ne opažamo, to nije realno = μὴ ὄν;

Eleati vele:

što osjećalima opažamo, to nije realno = μὴ ὄν;
što doznajemo, ne osjećalima, nego umom = τὸ ὄν.

No može nastati pometnja. Jedni i drugi vele: misliti se može samo o onom, što jest (= περὶ τῶν ὄντων, τὰ ὄντα); o onom, čega nema, (= περὶ τῶν μὴ ὄντων, τὰ μὴ ὄντα) ne može se misliti. Sudeći po tom, čovjek bi mislio, Eleati i Protagora slažu se! I doista, tako argumentira Zeller (= o. c. I^5, 2, 1089, bilješka), a zaboravlja, da pod τὸ ὄν drugo misle Eleati, a posve drugo Protagora; i tim on tamo pobija Gomperza! Ho-

ćemo li primjerom pokazati, što Protagora misli, reći ćemo: mi govorimo i mislimo o vinu (da je slatko ili grko), dakle mora biti vino nešto realno, izvan nas, to nam kažu osjećala. Drugo je tek pitanje, kako nam osjećala vino prikazuju. Rečeš li, da je vino slatko ili grko, to je baš sve jedno s obzirom na realnost; ni jedno ni drugo nije istina samo po sebi; realno opstoji samo nešto, čemu velimo vino, ali slatko vino i grko vino realno ne opstoji, to je samo u našem nazoru o vinu. Jedno i drugo nije nešto realno, nego samo naš nazor; ni jedno ni drugo ne kaže, kakvo vino u istinu jest, po tom nijedno nije ἀληθές, nego samo φάντασμα: ἃ δή τινες φαντάσματα ὑπὸ ἀπειρίας ἀληθῆ καλοῦσιν (167 B). Svi su nazori subjektivni, i u tom su svi jednaki, ali ima među njima razlika. Tu razliku izriče Protagora ovako: naši su nazori φαντάσματα, a te nazore zovu neki iz neznanja ἀληθῆ, ἐγὼ δὲ βελτίω μὲν τὰ ἕτερα τῶν ἑτέρων, ἀληθέστερα δὲ οὐδέν. Dakle ima različnih nazora, jedni su lošiji (mi velimo krivi, s obzirom na drugi bolji nazor), a drugi su bolji. Po čemu se zna, da je neki nazor „bolji"? Kad bi bili u svih ljudi različni, onda bi to bilo nemoguće znati; samo ako svi normalni ljudi u istoj zgodi jednako misle ili mogu misliti, i to, došavši do neke granice iskustva, konstantno (= pojmovno), onda je to mišljenje za ljude kao ljude bolje (ili najbolje, što u opće može biti) Meni je istina, što mi se čini, sve dotle, dok mi se tako čini. Kad nađem bolje ili sâm ili mi drugi tko kaže, onda mi je ono drugo istina. a prvo laž. Dok sam bolestan, vino mi je doista grko, kad ozdravim, sladko mi je i više ne velim, da je grko. Ovo je po tom napredovanje u spoznaji (ljudima mogućoj) baš onakovo, kako i mi svi ištemo „istinu", poredeći opažaje. O tom govori Protagora ovako: „τοὺς δέ γε σοφούς τε καὶ ἀγαθοὺς ῥήτορας ταῖς πόλεσι τὰ χρηστὰ ἀντὶ τῶν πονηρῶν δίκαια δοκεῖν εἶναι ποιεῖν = mudri i valjani retori čine, te se gradovima čini pravednim ono, što je dobro (= pravo, χρηστά) mjesto onoga, što je zlo (= krivo, πονηρά)". Jer „οἷά γ' ἂν ἑκάστῃ πόλει δίκαια καὶ καλὰ δοκῇ, ταῦτα καὶ εἶναι αὐτῇ, ἕως αὐτὰ νομίζῃ. ἀλλ' ὁ σοφὸς — ἀντὶ πονηρῶν ὄντων αὐτοῖς ἑκάστων — χρηστὰ ἐποίησεν εἶναι καὶ δοκεῖν" (167 C). Riječ „πόλις" na ovom mjestu kao i 172 B τὸ „κοινῇ" δόξαν, osobito pak 168 B τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι „ἰδιώτῃ" τε καὶ „πόλει", pokazuje, da po Protagori može više ljudi istodobno imati jednako mišljenje. Amo ide i mjesto 169 D, gdje Platon ironično ponavlja riječi Protagorine: καὶ ἡμῖν συνεχώρησεν ὁ Πρωταγόρας, περί τε τοῦ ἀμείνονος καὶ χείρονος διαφέρειν τινάς, οὓς δὴ καὶ εἶναι σοφούς! Osim toga grad sebi postavlja i zakone prema tomu, kako misli, da je korisno, i ima te zakone sve dotle, dok misli, da su korisni (177 E). Kad se uvjeri, da nijesu korisni, ukida ih. Protagora dakle ne veli, da su oni zakoni doista, dok su postojali, sami po sebi korisni bili. Platon

ipak misli, da Protagora baš to tvrdi, pa onda (što je sam postavio, lijepo) pobija: *ἣ οὖν καὶ τυγχάνει ἀεὶ* (na ime grad ono, što je korisno u istinu), *ἢ πολλὰ καὶ ἁμαρτάνει*; (178 A).

Skupimo sada sve u cjelinu:

1. *Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος* znači kao i *τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι τούτῳ ᾧ δοκεῖ, ἕως ἂν δοκῇ* = jedino su vrelo za spoznaju osjećala, sva građa za mišljenje dolazi u dušu iz vana preko osjećala od nečega, sto jedino ima realni bitak. (Tvrdnja: samo ono, što je realno, može podati duši građe za mišljenje, ne smije se ovako obrnuti: što ja mislim, to je realno izvan mene, jer ovo već prelazi u kakvoću, a to je produkt subjekta).

2. Spoznaja, koja se dobiva samo preko osjećala, ima različne stupnjeve savršenstva. Sve pojedine opažaje skuplja u cjelinu duša (184 D), poredi ih i kritizira umom (*ἀναλόγισμα, συλλογισμός* 186 C, 186 B), dok ne stvori najbolje mišljenje, koje se za ljude da postići. (Sada je lako dovesti u svezu s ovom tvrdnjom i one druge poznate: *περὶ παντὸς πράγματος δύο λόγους εἶναι ἀντικειμένους ἀλλήλοις*; ovo je debata o stvari, da se nađe „bolji“ nazor; zatim *τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν*, mjesto „gorega“ nazora pružiti „bolji“ u teoretičnom obziru, i t. d.).

3. No — i ovo najbolje mišljenje, pojmovno, vrijedi samo za nas kao ljude; za realnost izvan nas ne vrijedi, spoznaja je relativna, subjektivna.

Dakako, Platonu je to mučno čuti i za to iskrivljuje: Protagora miješa pojedini opažaj (*αἴσθησις*) i pojmovno znanje (*ἐπιστήμη*). Istina je, veli Platon, ovako: realna su bića ideje (= pojmovi); do njih se ne dolazi izravno opažajima, osjećalima, nego, veli, um promatra opažaje i — od njih ponukan — sjeća se ideje, koja pred osjećala ne dolazi. Ta ideja ne potječe iz opažaja kao resultat, ona nije u njima, nego je odijeljena od njih; opažaji mogu samo podsjetiti na ideju. Prema Protagori pojam je naš produkt, ne realno biće, a opet je samo resultat, dobiven iz opažaja i ni otkud drugud. Platonu je ideja (= pojam) realno biće, a nezavisno, odijeljeno od opažaja; o svakoj Platonovoj ideji vrijedi ono, što o eleatskom „bitku“.

Mislim, da napose ne treba isticati ono, što je natuknuto u natpisu ovoga članka: da je Protagora grčki Kant. Drugom zgodom pokazat ću, da je Grcima poznato bilo i ono, što Leibniz zove „harmonia praestabilita“.

Glavna literatura o ovom pitanju: Th. Gomperz, Apologie der Heilkunst, 1890; E. Zeller, Die Philosophie der Griechen, I[5], 2, 1088—1101, 1892; Th. Gomperz, Griechische Denker, 352—380, 1896; ostala u Gomperza, o. c. 472; u Zellera l. c. 1065, bilješka 1.

M. Kuzmić.

Jedan osobiti slučaj kod rekurentnijeh redova.

U Bertrandovoj Algebri (Traité d' Algèbre par J. Bertrand; première partie par J. Bertrand et par H. Garcet. XVI.[e] édit. Paris 1895.) kod teorije jednačina prvoga stepena s više nepoznanica ima među vježbama (na str. 142) pod br. X. zadatak: „Podat je red $a + b$, $ap + bq$, $ap^2 + bq^2$, $ap^3 + bq^3$, $ap^4 + bq^4, \ldots$; traže se takova dva broja x i y, da se svaki član ovoga reda može dobiti, ako se član, koji je pred njim, pomnoži po x, a pretpredašnji po y, te se sakupe proizvodi“ (t. j. ako zovemo članove $t_0, t_1, t_2, t_3, t_4, \ldots t_n \ldots$, treba da bude $t_n = t_{n-1}\, x + t_{n-2}\, y$). U istoj se knjizi odmah za tijem kaže, kako treba riješiti ovaj zadatak, t. j. da se traži po rečenom zakonu treći i četvrti član, pa dobivši $x = p + q$, $y = -pq$, da se dokaže, kako ovi faktori vrijede za svaki član u redu. I doista za treći i četvrti član imat ćemo jednačine

$$ap^2 + bq^2 = x\,(ap + bq) + y\,(a + b),$$
$$ap^3 + bq^3 = x\,(ap^2 + bq^2) + y\,(ap + bq),$$

odakle je lako dobiti gore kazane vrijednosti $x = p + q$, $y = -pq$; pa se onda za sveopći član načinja jednačina

$$ap^n + bq^n = (p + q)\,(ap^{n-1} + bq^{n-1}) - pq\,(ap^{n-2} + bq^{n-2}),$$

koja se vidi odmah da je identičnost.

Iza ovoga pod br. XI. na istoj strani ima drugi zadatak (koji se razlikuje od pređašnjega samo u tome, što su po tri članka u svakome članu, i što za riješenje trebaju tri nepoznanice i tri jednačine): „Podat je red $a + b + c$, $ap + bq + cr$, $ap^2 + bq^2 + cr^2$, $ap^3 + bq^3 + cr^3 \ldots$; traže se tri broja x, y, z takova, da se svaki član ovoga reda može dobiti pomnoživši pređašnji član po x, pretpređašnji po y, a član pred ovijem po z, i skupivši proizvode“, t. j. $t_n = t_{n-1}\, x + t_{n-2}\, y + t_{n-3}\, z$. Za tijem su zabilježene vrijednosti nepoznanica: $x = p + q + r$, $y = -pq - pr - qr$, $z = pqr$. Pošto nije pokazan način postupanja, očito je, da se treba držati istoga, što i kod pređašnjega, dakle načiniti tri jednačine:

$$ap^3 + bq^3 + cr^3 = x\,(ap^2 + bq^2 + cr^2) + y\,(ap + bq + cr) + z\,(a + b + c), \quad \ldots\ldots 1)$$
$$ap^4 + bq^4 + cr^4 = x\,(ap^3 + bq^3 + cr^3) + y\,(ap^2 + bq^2 + cr^2) + z\,(ap + bq + cr), \quad \ldots\ldots 2)$$
$$ap^5 + bq^5 + cr^5 = x\,(ap^4 + bq^4 + cr^4) + y\,(ap^3 + bq^3 + cr^3) + z\,(ap^2 + bq^2 + cr^2). \quad \ldots\ldots 3)$$

Ali riješenje ovijeh jednačina, kojom god se metodom pokuša, iziskuje mnogo vremena, dapače dangube. Razmišljajući to s jedne strane, a s druge, da su oba zadatka dva osamljena i najlakša

slučaja jednoga sveopćega zadatka, naišao sam na vrlo kratak proces za rješavanje svakoga zadatka ove iste vrste.

Gore navedeni redovi spadaju u sveopći obrazac (mjesto a, b, c i t. d. uzet ćemo a, mj. p, q, r, i t. d. uzet ćemo α): $a_1 + a_2 + a_3 + \ldots + a_n$, $+ a_1 \alpha_1 + a_2 \alpha_2 + \ldots + a_n \alpha_n$, $a_1 \alpha_1^2 + a_2 \alpha_2^2 + \ldots + a_n \alpha_n^2, \ldots a_1 \alpha_1^k + a_2 \alpha_2^k + \ldots + a_n \alpha_n^k, \ldots$ ili kraćijem obrascem (gdje i može značiti svaki cijeli broj od 1 do n): $\Sigma (a_i)$, $\Sigma (a_i \alpha_i)$, $\Sigma (a_i \alpha_i^2), \ldots \Sigma (a_i \alpha_i^k), \ldots$ Zadatak se može u kratko izreći: naći skalu rekursije ovome redu (čim se po sebi dokazuje, da je rekurentni red). Prema ovome i prema dva pređašnja zadatka imamo jednačinu (u kojoj ćemo svaku nepoznanicu zvati x, a možemo shvatiti k kao $\overline{\overline{>}}\ n$):

$$\Sigma (a_i \alpha_i^k) = x_1 \Sigma (a_i \alpha_i^{k-1}) + x_2 \Sigma (a_i \alpha_i^{k-2}) + \\ + x_3 \Sigma (a_i \alpha_i^{k-3}) + \ldots + x_n \Sigma (a_i \alpha_i^{k-n})$$

ili

$$\Sigma (a_i \alpha_i^k) - x_1 \Sigma (a_i \alpha_i^{k-1}) - x_2 \Sigma (a_i \alpha_i^{k-2}) - \\ - x_3 \Sigma (a_i \alpha_i^{k-3}) - \ldots - x_n \Sigma (a_i \alpha_i^{k-n}) = 0 \ldots (a).$$

Prema zadatku, u kojemu nema nikakva ograničenja, ova jednačina vrijedi, koja god bila vrijednost količinâ, što zovemo α, te ove možemo shvatiti kao promjenljive. Ako učinimo u jednačini (a) svako $\alpha = 0$ osim α_1, pak svako $\alpha = 0$ osim α_2 i t. d., pak svako $\alpha = 0$ osim α_n, dobit ćemo osobite jednačine:

$$a_1 \alpha_1^k - a_1 \alpha_1^{k-1} x_1 - a_1 \alpha_1^{k-2} x_2 - \ldots - a_1 \alpha_1^{k-n} x_n = 0,$$
$$a_2 \alpha_2^k - a_2 \alpha_2^{k-1} x_1 - a_2 \alpha_2^{k-2} x_2 - \ldots - a_2 \alpha_2^{k-n} x_n = 0,$$
$$\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots$$
$$a_n \alpha_n^k - a_n \alpha_n^{k-1} x_1 - a_n \alpha_n^{k-2} x_2 - \ldots - a_n \alpha_n^{k-n} x_n = 0.$$

Izvadivši opće faktore (u prvoj jednačini $a_1 \alpha_1^{k-n}$, u drugoj $a_2 \alpha_2^{k-n}$ itd., u najzadnjoj $a_n \alpha_n^{k-n}$) jednačine dobivaju ovaj oblik:

$$\left.\begin{array}{l} \alpha_1^n - \alpha_1^{n-1} x_1 - \alpha_1^{n-2} x_2 - \ldots - \alpha_1 x_{n-1} - x_n = 0, \\ \alpha_2^n - \alpha_2^{n-1} x_1 - \alpha_2^{n-2} x_2 - \ldots - \alpha_2 x_{n-1} - x_n = 0, \\ \cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots \\ \alpha_n^n - \alpha_n^{n-1} x_1 - \alpha_n^{n-2} x_2 - \ldots - \alpha_n x_{n-1} - x_n = 0. \end{array}\right\} (b)$$

Ako se količine naznačene slovom x shvate kao konstante, onda nam ove jednačine pokazuju oblike, što bi dobila jednačina n-toga stepena (u kojoj ćemo zvati nepoznanicu ω): $\omega^n - x_1 \omega^{n-1} - x_2 \omega^{n-2} - \ldots - x_{n-1} \omega - x_n = 0$, ako se u noj zamijeni ω redomice korijenima.

Isporeďujući ovu jednačinu s obrascima (b) po teoriji višijeh jednačina biva očito, da je

$$x_1 = \alpha_1 + \alpha_2 + \alpha_3 + \ldots + \alpha_{n-1} + \alpha_n;$$
$$x_2 = -(\alpha_1 \alpha_2 + \alpha_1 \alpha_3 + \ldots + \alpha_1 \alpha_{n-1} + \alpha_1 \alpha_n + \alpha_2 \alpha_3 + \\ + \ldots + \alpha_2 \alpha_n + \ldots + \alpha_{n-1} \alpha_n);$$
$$x_3 = (\alpha_1 \alpha_2 \alpha_3 + \ldots + \alpha_1 \alpha_2 \alpha_n + \ldots + \alpha_2 \alpha_3 \alpha_4 + \\ + \ldots + \alpha_{n-2} \alpha_{n-1} \alpha_n);$$
$$\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots$$

$x_n = \pm \alpha_1 \alpha_2 \alpha_3 \ldots \alpha_{n-1} \alpha_n$ (s gornjijem znakom, ako je n lih, a s donjijem, ako je tak). Ove nam vrijednosti nepoznanica daju i skalu gore kazanoga reda.

P. Budmani.

Književne obznane.

I.

Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola. Napisao **Dr. T. Maretić.** U Zagrebu 1899. Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Str. 270. Stoji 1 for.

Već se odavna osjećala potreba, da se školskoj mladeži naših srednjih učilišta poda gramatika hrvatskoga jezika, koja bi u jednu ruku novije tečevine znanosti u školskoj knjizi upotrebila, a u drugu bi ruku proniknuta bila duhom čistoga narodnoga govora. Jednomu i drugomu zahtjevu knjiga Dra. Maretića potpuno odgovara. Velika znanstvena obrazovanost piščeva i odlično njegovo poznavanje hrvatskoga jezika nije ni moglo drugo na svijet iznijeti već u svakom obziru valjano djelo.

Imajući pisac na umu, da piše knjigu za školu, okanio se svakoga znanstvenoga pretresanja, te se u tome ograničio samo na najpotrebitije. U glasovima se i u oblicima uklanjao svakomu pedantnom cjepidlačarenju, svakomu gomilanju izuzetaka i kojekakvim — kako sâm u predgovoru veli — gramatičkim mudrolijama, a u sintaksi ne traži mekaničnoga učenja na izust, već izlažući jezične pojave gleda, kako bi učenik mogao dotičnu pojavu lakše shvatiti i naučeno bolje u pameti zadržati. Građu je pisac sustavno i pregledno razredio, pravila je, gdje ih navodi, jasno i razgovijetno sastavio, primjere je ponajzgodnije odabrao, — te je cijelu osnovu knjige prema didaktičnoj njenoj svrsi udesio.

Knjiga je podijeljena u tri dijela, a na kraju ima dodatak. U prvom se dijelu govori o pismu, o glasovima i o akcentu, u drugome o oblicima, u trećemu o sintaksi, a u dodatku o razgocima.

U nauci o pismu (§ 1—5.) govori se o latinskim i ćirilovskim slovima. U nauci o glasovima (§ 6—34.) razlažu se jednostavno i lako razumljivo ponajglavniji glasovni zakoni našega jezika, koliko su za obuku u srednjoj školi prijeko nužni. Tu se govori o diobi glasova (§ 6.), za tim o samoglasnicima (§ 7—16.) i o suglasnicima (§ 17—34.). U nauci o kvantiteti i akcentu (§ 35—42.) kratkim se i sustavnim načinom iznose najvažnija pravila o kvantiteti i akcentu jezika našega.

Drugi dio (§ 43—147.) obuhvaća oblike sklanjanja i sprezanja. Tu se iznajprije u kratko tumače oblici u opće (§ 43.), a za tim se u dvije opsežnije glave izlaže nauka o sklanjanju (§ 44—102.) i nauka o sprezanju (§ 103—147.). U nauci o sklanjanju govori se na prvom mjestu o sklanjanju u opće (§ 44.), a onda se napose obrađuju imenice, zamjenice, pridjevi i brojevi (§ 45—102.), te se o svakoj od tih vrsta riječî shvatljivim načinom i iscrpljivo navode i objašnjuju različne promjene njihove u oblicima, a gdje je nužno, također u značenju i u akcentu. Sklanjanje je imenica podijeljeno po rodu na tri razreda (§ 41—80.), a na kraju je dodana osobita točka (§ 81.) o imenicama, koje se ne sklanjaju. Pisac se u razdiobi deklinacije nije držao uobičajenoga sistema nominalne, pronominalne i složene deklinacije, pa dijeljenja nominalne deklinacije prema svršetku (nastavku) u nominativu jednine, već je prihvatio razdiobu po rodovima. Taj je postupak posve opravdan, osobito za knjigu, koja je namijenjena nižim razredima, gdje se historija oblika ne uči. Današnji živi naš jezik nema osobite deklinacije za srednje riječi s osnovom na konsonant, već su se te riječi pomiješale s onima na vokal, pa je pisac dobro uradio, što je imenice srednjega (i ženskoga) roda podijelio u dvoje: u imenice, koje u genitivu i u ostalim padežima ne rastu, i u one, koje u tim padežima rastu. Za ovu pošljednju grupu služe mu kod ženskih riječi imenice bez nastavka u prvom padežu jednine. Zamjenice je razvrstao u 7 četa (§ 82—89.), pridjeve u dvije grupe: u neodređene i određene (§ 90—94.), za koje još veže tvorbu II. i III. stepena (§ 95—97.), a brojeve u glavne i redne, brojne imenice i brojne pridjeve (§ 98—102.). — I u glavi o sprezanju najprije se općeno govori o sprezanju (§ 103—105.), te se tu pregledno ističu vremena, načini, glagolski prilozi i pridjevi, likovi, glagoli trajni i svršeni, prelazni i neprelazni pa razdioba glagolâ. Za tim se prelazi na izlaganje glagolskih oblika po vrstama (§ 106—138.), čemu je primetnut osobiti dodatak (§ 139—142.) o nekim nepravilnim glagolima, koji se ne mogu pravo smjestiti ni u koju od upotrebljenih vrsta. Na kraju glave tumače se složeni tvorni i trpni oblici glagolski (§ 143—147.). U razređivanju glagola prihvatio je pisac Miklošićevu razdiobu na 6 vrsta, ali je s pravom napustio grupu glagola s prezentskom osnovom na suglasnik. Miklošićeva je razdioba za školu najpraktičnija, jer samo po tom načinu razređivanja može učenik imati pravi prijegled i može glagolske oblike lako razumijevati.

Treći dio obuhvaća sintaksu (§ 148—337.). Taj se dio raspada u četiri glave. U prvoj (§ 149—191.) smještena je nauka o rečenici u opće, pa građa rečenice, kongruencija i red riječî. U drugoj se glavi (§ 192—249.) govori o sintaksi dijelova govora, u trećoj (§ 250—286.) o sintaksi padeža, u četvrtoj (§287—337.) o sintaksi glagolskih oblika. — Za ovaj treći dio valja spomenuti,

da je pisac u nauci o rečenici i o porabi padeža s prijedlozima materijal stegnuo na najpotrebitije i time mladeži oduzeo mnogo suvišnoga memoriranja, a s druge je strane s puno prava svratio osobitu pažnju sintaksi veznika i glagolskih oblika, kojima pored pridjeva prema duhu hrvatskoga jezika pripada osobito važno mjesto u gramatici našoj.

Na kraju je knjizi dodana nauka o razgocima (str. 257—267.).

Po osnovi i unutrašnjoj svojoj vrijednosti ova će knjiga biti učeniku pouzdan vodič u nižim i u višim razredima. No ona ne će samo učenika putiti, već i mnogoga učitelja upozorivati na različne jezične abnormalnosti, koje su se uvukle u našu knjigu, a kose se s duhom hrvatskoga jezika. Jer u toj gramatici ima nakrcano obilje naučne građe i po izbor primjera, povađenih iz najboljih vrela čistoga narodnoga govora, iz narodnih umotvorina, iz Vuka i iz Daničića. Učenik i učitelj, osobito kajkavac i čakavac, naći će na veoma mnogo mjesta istaknuto, kako koju riječ ili misao valja hrvatski izreći, kako i u kojoj ju je formi ropsko prevođenje iz tuđih jezika u našu knjigu prenijelo. A što je od ne male važnosti za naučnu knjigu, sve su znatnije riječi u ovoj gramatici akcentom označene.

Kada se bude za ovu hrvatsku gramatiku kao školsku knjigu spremalo drugo izdanje, tada bi dobro bilo, da se poradi praktičnije školske porabe provedu neke promjene u štampanju, tako da budu neka mjesta i riječi tiskane razmaknutim, a neka opet sitnijim pismenima. Učenici nižih razreda, osobito oni u I. i II., a s malim izuzecima i oni u III. i IV., ne znaju razlikovati, što je u tekstu knjige glavno i važno, što li sporedno i manje važno; za to je potrebno, da se pravila i znatne riječi u školskoj knjizi istaknu razmaknutim ili kursivnim pismom, a što je izuzetak ili posve sporedno, da se u sitnom pismu iznese. Primjera radi neka budu ovdje navedena neka mjesta, koja bi valjalo u drugom izdanju razmaknutim slovima štampati: u § 7 c). red. 5. odozdo: „poluglas je na kraju otpao bez traga, a u sredini riječi prešao u *a*“; u § 15. red. 3. odozgo: „pravilno izmjenjivanje samoglasa zove se prijevoj“; u § 17. cijela alineja a); u § 35. red. 2. odozgo: „kratkoća i dužina samoglasnika zove se zajedničkim imenom kvantiteta“. I tako dalje pravila u § 36. o akcentu, u § 4?. o oblicima, u § 103 d.) e). o tvornom i trpnom liku, o trajnim i svršenim glagolima, u § 104 a). o oblicima trajnih i svršenih glagola, u § 149 a.) o rečenici, u § 160. o kongruenciji, u § 197 a). o atributu, u § 199. o porabi određenoga oblika kod pridjeva itd. itd. Pojedine znatnije riječi u ovoj su gramatici većim dijelom razmaknutim pismenima štampane, ali ne svagdje; valjalo bi na pr. da se razmaknuto štampa u § 7 a). red. 2. odozdo riječ „poluglasi“, u § 251 a). red. 2. odozgo „pripadanje“, u § 309 a.) red. 3. odozdo „želja“, „mogućnost“, c). „namjerno“, u § 310. red. 2. odozgo „u pitanjima“, red. 3. odozgo „mogućnost“,

u § 331 b). „način“, u § 332 a). „uzrok“, b). „pogodbu“, c). „dopuštanje“, d). „odnosne rečenice“, e). „sastavljanje i raskidu“ itd. Potreba razmaknutoga štampanja za ovu je knjigu s tijem veća, što pisac u sintaksi nije različne jezične pojave pojedinih dijelova govora obilježio nazivima, pa ne istaknu li se znatnija mjesta i riječi štampom, učenik ne će imati prijegleda.

Sitnijim pismenima valjalo bi da se štampaju ovaka manje važna mjesta: u § 1 b). red. 7. odozgo „Odavde se vidi, da se nevješt čovjek može katkad zabuniti te ne znati, kako se u ovoj ili onoj riječi *dž* izgovara, dali u jednome ili u dva glasa, i to je neprilika pri združenim slovima *dž*. Tê neprilike pri slovima *lj*, *nj* nema . . .“; u § 2 a). red. 5. odozgo „Ako se *dj* piše u „rȍdjen, slȁdjî“ kao i u „djȅlo, djèvôjka“, onda se lako može dogoditi, da onaj, tko ne zna dobro jezika, izgovara „đelo, đevojka“; u § 2 b). cijela alineja; u § 3. počevši od red. 9. odozdo „Da pomenutoga znaka nema itd.“ do kraja; § 4. cijeli; u § 5. počevši od retka 7. odozgo „Treba dodati itd.“ do kraja; u § 11. cijela alineja f); § 12 cijeli; u § 13. cijela alineja a); u § 43 a). počevši od red. 4. odozgo „Tu dakle ne će biti govora“ do „dao sam jèlenu“; u § 49. cijela alineja f); u § 50. cijela alineja d); u § 55 a). počevši od red. 3. odozdo „U pjesmama se nalazi i t. d.“ do kraja; u § 58 a). počevši od red. 3. odozdo „U pjesmama se nalazi i t. t.“ do kraja. I na taj način dalje. Još će se ovdje navesti neka mjesta, gdje bi valjalo ili cijeli paragraf ili cijelu alineju sitnijim pismenima štampati; n. pr. § 61., § 76 b)., § 80., § 83 c). e)., § 124 e), § 126 b)., § 128 e).. § 142 a). d). f)., § 158 a). b). c)., § 178., § 181 f)., § 200 b)., § 248 a)., § 263 b)., § 270 d), § 271 a)., § 290 b)., § 302 e). f)., § 330 d). i t. d.

Jednako bit će možda dobro, da se u drugom izdanju neka mjesta popune, a neka izbliže objasne. Tako je u § 7 a). tumačenje donekle nepotpuno, jer se čini, kao da su glasovi ъ i ь mogli samo između *gk*, *dt*, *bp*, *kg*, *td*, *pb* stajati; u § 14. dobro bi bilo u zagradama uz „mel-ti, der-ti“ dodati „mlě-ti, drě-ti“; u § 15. zgodno bi bilo o pojedinim slučajevima prijevoja u osobitim alinejama govoriti te na početku svake alineje istaći glasovne promjene: *o-a*, *e-o*, *e-o-a*, *e-je-o-a* i t. d.; u § 27 b). ne podudaraju se riječi „gdje se nađe *t* ispred *t*, prelazi prvo *t* u *s*“ s riječima u § 19 b). „kad se nađu dva jednaka suglasnika jedan do drugoga, izgovara se samo jedan, t. j. jedan otpada“; u § 38 a). lijepo bi pristali p r i m j e r i k pojedinim pravilima „o mjestu, na kojemu u riječima može stajati koji akcent“; u § 52 b). str. 38. red. 12. odozdo: nauku o oblicima riječi „palac“ učenik će nižih razreda oteško razumjeti; među imenicama muškoga roda trebalo bi spomenuti i muške riječi na *-a* i uputiti na § 72 b).; u § 62. pri kraju alineje valjalo bi dodati „imen-, tanet-“; u § 69 a). imala bi se deklinacija riječî „oko, uho“ u množini lakšega prijegleda i pamćenja radi štampati kao drugdje

paradigma; isto tako u § 79. riječi „mati“ i „kći“; u § 86 a). i dalje kod deklinacije zamjenica i pridjeva bolje bi bilo u paradigmama u lok. i instr. množine štampati cijele oblike; u § 90 b). nije praktično u paradigmi za određeni pridjev štampati samo one oblike, koji se razlikuju od deklinacije neodređenoga pridjeva već bi valjalo potpunu paradigmu određenoga pridjeva štampati; u § 98 c). trebalo bi deklinaciju od „dva, tri, četiri“ štampati, kao drugdje paradigme; u § 103 e) dobro bi bilo pozvati se na § 213 a).; u § 105 a). trebalo bi pojedine razrede I. vrste svrstati u osobite alineje; u § 105 e). tumač je k razdiobi V. vrste za učenike nižih razreda otežak; osim toga nije dobro, kad se oblici jedne glagolske vrste ili jednoga glagola izlažu u dva razdaleka paragrafa, kao oni glagola s umetnutim *-nu*-u § 113 d). i 122 a). ili glagola „biti“ u § 118 a). i 139 b).; u § 121. trebalo bi II. pridjev „maknut“ štampati drugim slovima nego li su oblici paradigme „tonuti“ štampani; u § 133. dobro bi bilo iza riječi „u ovaj razred ide samo sedam glagola“, da se ti glagoli poimence navedu; u § 143—147. bile bi nužne paradigme za buduća i složena prošla vremena, za kondicional i za trpne oblike, kao i za željni način, — o kojem se pošljednjem u § 337. napose govori, dok u dijelu o oblicima nema za nj paragrafa; u § 172. imala bi se pravila i primjeri u alineji b). razvrstati u tri točke; u § 180. valjalo bi alineje c). i d). stegnuti u jedno te zaključne riječi alineje d). staviti novoj alineji na čelo; u § 196 d). moglo se kod primjera „obrijao glavu na hajdučku“ pozvati na § 277.; u § 197 c). premalo je rečeno o naravi epiteta; iza § 201. moglo se što reći o porabi riječi složenih sa „sam“; u § 215. i 216. nauka je o prilozima prekratko obrađena, a u alineji a). valjalo bi priloge razrediti po vrstama i obilježiti pojedine vrste nazivima; u § 222. trebalo bi navesti primjere i za veznike *a*, *ali;* u § 249. pristali bi pojedinim uzvicima primjeri; u § 252 a). ne kaže se, što je „posvojni“ genitiv, — a valjalo bi uputiti i na § 267 b).; u § 256 b). imalo bi se pozvati na § 261 b)., a u § 268 b). na § 285 c).; u § 264 a). i u § 269 b). valjalo bi se pozvati na § 8 c)., te bi trebalo izložiti, kako se upotrebljavaju prijedlozi *s*, *sa* (n. pr. sa mnom), *su;* u § 265 b). c). i u § 266 a). moglo se pozvati na § 270 c)., a u § 267 d). na § 273., u § 261 a). i u § 262 d). na § 283 d)., a u § 263 b). na § 283 c).; u § 275 a). ili u § 215. mogla se istaći razlika među prilogom „prijeko“ i prijedlogom „preko“, jer se u tome u nas rado griješi; još bi valjalo u sintaksi svih padeža razmaknuto štampati značajne riječi pojedinih pojava, kao što se učinilo kod genitiva, ili bi trebalo obilježiti nazivima bar one pojave, koje se čestom svojom porabom ističu, i one, koje se podudaraju s grčkima ili latinskima, kao što su n. pr. u § 286 d). etički dativ, u § 270 b). akuzativ unutrašnjega objekta, u § 272 b). dva akuzativa objekta i dopune i t. d.; u § 288 b). imali bi

se i za trajne glagole navesti primjeri; u § 291 d). boljega razumijevanja radi valjalo bi mjesto „oblik, o kojemu ovdje govorimo“ reći „sadašnje vrijeme trajnih glagola“; § 288 a). ne poziva se na § 319 b)., a § 309 a). na § 320.; u § 323. nije dosta rečeno o porabi trpnih oblika a iza § 336. mogla se u osobitom §-u spomenuti glagolska imenica.

Pored navedenih pripomena o popunjanju i objašnjavanju valja istaći još dvije činjenice, za koje bi dobro bilo, da se pri novom izdanju uzmu u obzir. Knjiga je namijenjena mladeži nižih razreda, a u te razrede ulaze često djeca, osobito seoska, s veoma slabom gramatičkom spremom, često ni s kakvom, pa tada treba da srednja škola s njima gramatičku obuku „ab ovo“ započne, a za taku je obuku nužno, da se i gramatika na taj nestadak obazre. S toga će dobro biti, da se u novom izdanju umetnu definicije i objašnjenja o glavnim vrstama riječî (§ 43.) pa o vremenima, načinima, glagolskim prilozima i pridjevima (§ 103.) i da se u opće nešto više pravila uvrsti nego li ih ima u ovom izdanju. Drugo bit će dobro, da se na neke jezične neizvjesnosti i mogućnosti, kojih u jeziku do duše ima, ne uzme u školskoj knjizi prestrog obzir. Nije zgodno reći: ta i ta riječ može stajati i na ovom i na onom mjestu (§ 179—191.), ili n. pr. određeni se suglasnici mogu u riječima rastavljati, ali oni mogu ostati i nerastavljeni (str. 264—265.), ili n. pr. glagolu „biti“ glasi II. pridjev na četiri načina (str. 97.) i t. d., jer školska knjiga treba da samo jedan red riječî, samo jedan oblik, samo jedan način rastavljanja stavi kao pravilan, a ostalo, što je moguće, da spomene kao sporedno, te i sitnijim tiskom tu sporednost označi.

Gdjegdje bi se mogle pojedine točke u novom izdanju i skratiti tako, da bi se iz njih uklonilo, što nije prijeko nužno, tako npr. u § 6 c). red. 3. odozdo „Gdjekoji bi se suglasnici mogli metnuti u dvije čete; tako npr. *m* u prvu i petu, *f*, *v* u petu i sedmu, *j*, *š*, *ž* u šestu i sedmu“; u § 25 b). pri kraju „postalo od francuzьski“; u § 39. red 5. odozdo: sve, što je stavljeno u zagrade; u § 46 b). red. 4. odozdo: sve, što se govori o riječi „kozlac“; u § 46 d). str. 33. red. 1. počevši od „Ovakovih riječi s nepomičnim *a*“ pa do kraja alineje; na str. 74. primjedba [2]) ispod crte; na str. 265. red. 19. odozgo riječi: „koji mjesto *đ* pišu *dj* ili *gj*, oni tih slova ne smiju rastavljati, već ih moraju ostavljati zajedno, npr. „ro-djen, la-gja“ itd. — Ovake su zališnosti npr. kad se pored valjana oblika navode oblici, za koje se izrično veli, da ne bi valjali, n. pr. u § 50 b). red 5. odozdo: a ne „carov, Lazarov“ kao „brȁtov, Milanov“; u § 52 c). red. 4. odozgo: a nikad „crvovi, Čehovi“; u § 52 d). str. 39. red. 6. odozgo: ne govori se „točci, trošci“ itd., jer ovako gomilanje valjanih i nevaljalih oblika zabunjuje učenika.

Ovdje valja jednu točku spomenuti, na koju se u našim školskim knjigama malo pazi. Ta se točka tiče naučnoga nazivlja.

Svaka nova školska knjiga uvodi sad više sad manje novih naziva, — a to se događa ne samo u gramatikama, već i u drugim učevnim knjigama; učenik pak, kome je i onako glava puna najrazličitijih termina, mora ponekad i po dva i po tri naziva za isti pojam upamtiti, — jer jedan učitelj voli ovom, a drugi onom nazivu. I u ovoj gramatici ima nekih novih naziva; takvi su: tekući (likvidni) i predušni (spirantni) suglasnici (str. 4.), naslonjenice — enklitike (str. 27.), uzvici (str. 30.), gole rečenice (str. 125.), rečenični sklop (str. 130.), sročnost (str. 134.), neprekidni (durativni) i učestani (iterativni) glagoli (str. 171.), dvotočje (str. 256.) itd — Pripadom neka bude ovdje spomenuto, da nazivi za akcent, koji se spominju u § 36., nijesu za školsku porabu najzgodniji, jer su odveć jednoliki, a po gotovu i s toga, što učenik osim ˵ (jakoga kratkoga) naglaska u grčkom jeziku uči ostale naglaske pog drugim imenima. Praksa je pokazala, da su u školi za naše naglaske dosta praktični ovi nazivi: dvostruko kratki (˵), teški (`), zavinuti (⌒) i oštri (´), ili za pošljednja tri i latinski izrazi: gravis, circumflexus i acutus*). — Školskoj knjizi, a time i školskoj obuci, najviše pak omladini našoj, u velike bi se pomoglo, kad bi se za školsku porabu odredilo stalno naučno nazivlje, koje bi se jedino smjelo upotrebljavati. Znanstvena je hrvatska terminologija toliko dotjerana, da jedva ima sumnje, da stalno uređenje naučnoga nazivlja za škole ne bi moglo uspj ti.

Vraćajući se k novoj gramatici, o kojoj je ovdje govor, valja još iznijeti, da joj fali prijeko potrebni rječnik svih znatnijih riječi, o kojima se u gramatici govori, jer bez ovakoga rječnika lijepa ova knjiga mnogo gubi, — a i praktično štetuje.

Od štamparskih pogrješaka, što se u ovoj knjizi nalaze mimo označene popravke na zadnjoj strani, sve su tako neznatne, da ih svaki učenik može sâm ispraviti, jedino može biti ne će u § 21 d). red. 2. odozdo: „pȅćskî“ mjesto „pȅćkî“, u § 93. red 2. odozdo valja izostaviti zagrade kod riječi „nomin. i akuzat.“, u § 259 c). red. 2. odozdo: „na“ mjesto „na pr.“, a u § 295 b). red. 6. odozgo: „predašnje“ mjesto „prošlo“ i t d.

Kad se ova nova hrvatska gramatika u školu uvede, trebat će, da se dosadašnja naučna osnova za hrvatski jezik u nižim

*) Nazivi za akcente, koji se spominju u § 36. (jaki kratki, slabi kratki, jaki dugi, slabi dugi), uzeti su iz Budmanijeve gramatike Istina je, da za školsku porabu nijesu najzgodniji, jer se učenik lako zaplete, te kaže „jaki slabi“ ili: „dugi kratki“ akcent. Ali oni ipak veoma dobro pogađaju narav naših akcenta, jer akcenti ˵ i ⌒ pokazuju se kao jaki tim, što se ne raspadaju u dva sloga, već ostaju u jednome, a akcenti ` i ´ pokazuju se kao slabi tim, što ih je dio u jednome, a dio u drugom slogu (isp. §. 127. veće gramatike Maretićeve). Nazivi, što ih predlaže g recensent, nijesu tako zgodni s toga, što miješaju dvije kriterije divisionis: oblik znaka i narav akcenta (zavinuti — oštri) i što se ni imena ni znaci grčkih akcenta ne slažu s hrvatskim akcentima; tako hrvatski akcent ´ nije oštar, niti je grčko λόγος = lógos, nego: lȍgos. *A. M.*

razredima donekle promijeni i prema novoj školskoj knjizi preudesi. Promijenjena ta osnova mogla bi biti od prilike ovaka;

u I. razredu:

1. Pismo latinsko i ćirilovsko (§ 1—5.). — 2. Dioba glasova (§ 6.). — 3. Najglavnije o kvantiteti i akcentu (§ 35—36.). — 4. Oblici (§ 43—102.). — 5. U opće o rečenici (§ 149—154.). — 6. O zbirnim imenicama (§ 164.) — 7. O atributu (§ 197.). — 8. O povratnoj i o posvojnim zamjenicama uz ličnu zamjenicu kao subjekt (§ 203.). — 9. Najglavnije o razgocima (str. 257.).

u II. razredu:

1. Ponavljanje gradiva uzetoga u I. razredu. 2. Sprezanje (§. 103—147.). — 3. Rečenica (§ 149—191.). — 4. Razgoci (str. 257—267.).

u III. razredu:

1. Glasovi (§ 6—34.). — 2. Sintaksa dijelova govora (str. 192—286.).

u IV. razredu:

1. O kvantiteti i akcentu (§ 35—42). — Sintaksa glagolskih oblika (§ 287—337.) — — ili bi se mogla nauka o akcentu uzeti u III., a glasovi u IV. razredu.

Budući pak da će nova ova gramatika, kako je rečeno u početku, učenicima biti pouzdani vodič kroz sve razrede gimnazije, za to bi veoma praktično bilo, a kod tri sata za hrvatski jezik u V. i VI. razredu veoma bi se lako i izvelo, da se za ta dva razreda odredi na nedjelju po jedan sat za ponavljanje gramatike. Iskustvo je pokazalo, da učenici u višim razredima mnogo toga pozaborave, što su naučili u nižim razredima, pa da mnogi učenici svršavaju srednju školu, a da gramatički slabo znadu materinski jezik. Toj nevolji doskočit će se jedino time, ako se u V. i VI. razredu ponovi sav gramatički materijal, što se u nižim razredima uzeo. Nauka o poetici moći će se i u ostala dva sata temeljito proučiti.

Pod kraj ovoga sastavka neka opet bude istaknuta velika vrijednost nove hrvatske gramatike dra. Maretića, koja u svaku ruku znači napredak u naučnoj našoj knjizi. Kao što je Brozova knjiga o pravopisu postala nerazdružljiv pratilac današnjemu srednjoškolskomu naraštaju, tako će mu i ova hrvatska gramatika postati vjerna druga. Ona će ga putiti i poučavati, kako treba da govori, kako treba da piše, ako hoće književnim jezikom da čisto i korektno govori i piše. — Od nebrojenih uputa, kojima je knjiga nakrcana, neka budu samo neke od onih navedene, kojih u drugima našim gramatikama ili nikako ne nalazimo ili samo nepotpuno, da se opravda naprijed pomenuta velika naučna vrijednost nove gramatike. Tako se u § 46 f). g). govori o oblicima tuđih imena u hrv. jeziku; u § 63. o imenicama srednjega roda, koje u sklanjanju mogu rasti i ne rasti; u § 74 a). o imenicama ženskoga roda, koje mogu u dat. i lok. jednine mijenjati i ne

mijenjati *k, g, h* u *c, z, s*; u §. 81. o imenicama, koje se ne sklanjaju; u § 84 b). o porabi enklitičnih oblika *njga, nj*; u § 90 c). o lokativu jednine određenih pridjeva s nastavkom na *-me* i *-mu*; u § 92 a). b). o porabi nastavaka *-ga* i *-g* u genit. jednine, *-ome, -omu, -om* (-emu, -em) u dativu i lokat. jednine i *-im, -ijem, -ima* u dat., lokat. i instr. množine određenih pridjeva i zamjenica; u §. 93. i 94. o pridjevima „sâm“ i „sȁv“; u § 100 a). o porabi broja „sto“ (sta, stotina); u § 104 a). koje oblike mogu imati trajni, a koje svršeni glagoli; u §. 104 d). e). o glagolskim prilozima; u § 144 a)—d). o složenim prošlim vremenima; u § 190. i 191. o namještaju enklitika u rečenicama; u § 209 d). o glagolima, koji mogu riječcu „se“ uza se imati i ne imati; u § 216 c). o imenicama, koje se upotrebljavaju kao prilozi; u § 219 c). kad se mogu upotrebiti dva prijedloga jedan do drugoga; u § 232 a). o porabi veznika „kao“ i „kao što“; u § 245. o porabi riječî „malo ne“ i „gotovo“; u § 249. o uzviku „hajde“; u § 273. o porabi zamjeničkih akuzativa „što“ i „to“; u § 276 c). o porabi prijedloga „mimo“; u § 278 a). o porabi prijedloga *o, ob*; u § 283 b). o porabi prijedloga *od* (po) uz trpne oblike; u § 295 c). o I. i II. pređašnjem vremenu trajnih glagola; u § 306. i 308. o porabi II. i IV. složenoga prošlog vremena, gdje pisac [isp. § 144 b.) d.)] odstupa od prakse u dosadašnjim gramatikama i ne vrsta ta vremena među buduća; u § 317. o budućem vremenu uz riječcu „kada“; u § 322. o II. budućem vremenu; u § 337. o željnom načinu, dok druge gramatike funkciju toga načina vrstaju pod I. glagolski pridjev; i t. d. i t. d.

Konačno budi još rečeno: Pisac je bogatom svojom naučnom spremom i dubokim svestranim poznavanjem hrvatskoga jezika skupio u ovoj knjizi takvu naučnu građu i tako ju je valjano obradio, da se njegova knjiga smjelo smije takmiti sa svim dosadašnjim gramatikama hrvatskoga jezika. Pa budući da je ova gramatika za našu naučnu knjigu znatna tečevina, a za naše škole velika dobit, to se ona sama sobom preporučuje, da se u srednja učilišta kao školska knjiga uvede.

Dr. *J. Gostiša.*

II.

Louis Erhardt: Die Entstehung der homerischen Gedichte. Leipzig. Verl. v. Duncker u. Humblot. 1894. str. CXIII + 546. Cijena 12 M. = 7 fl. 20 novč.

Poslije Wolfovih „Prolegomena“ živo je počelo zanimati literarne istorike u grčkoj književnosti t. zv. Homerovo pitanje, te

je nastala dosada čitava literatura o tom pitanju i o Homerovoj kritici. Mora se reći, da je tu palo svega i svačega. Učenjaci su se upravo nadmetali, tko će se doviti originalnijemu i rječitijemu riješenju toga pitanja. Naravno je, da se u tome tjeralo i do krajnosti. Ali se nikako tome nije moglo izbjeći. Svaki je učenjak, pozabavivši se duže tim pitanjem i proučivši literaturu o njemu, mislio i bio uvjeren, da će sâm novim kakvim putem pronaći ključ tomu zamršenom pitanju. Ali se toliki ipak prevariše. Njihove misli ne postigoše željenoga cilja, nego ostadoše u redu svojih pređašnjih drúgâ, te imaju tek istorijsku vrijednost.

Homerova se literatura obogatila i ovim djelom, kojemu gore istakosmo natpis. I njegov se pisac latio posla s uvjerenjem, da će donekle prostim sredstvima k o n a č n o riješiti Homerovo pitanje (cf. str. IX.). On ne odobrava pretjerano filologičko cjepidlačenje u kritiziranju Ilijade i Odiseje.

U uvodu (str. XIII.—CXIII.) pisac kritizira dojakošnje glavnije hipoteze i teorije o Homerovu pitanju, te ističe navlastito to, da se valja kod toga pitanja ograničiti samo na ono, što nalazimo faktično u samim epima, i da se nikako ne povodimo za kakvim izvanjim momentima, kojih nema u epima. Na tom načelu treba da se osniva svaka pozitivna teorija o postanju Homerovih pjesama (cf. p. XX. XXI.). Erhardt ističe jedinstvo u oba epa, ali ipak misli, da su se oba epa postepeno razvila iz narodne poezije na osnovi mitâ, da su oni po tome narodni epi (epopeje); istina je, da su se razvijale pojedine pjesme tradicionalno, ali ne u smislu Lachmannovu ni Hermannovu. Tu svoju teoriju o narodnom epu potvrđuje Erhardt analogijom drugih epa, za tim starijim i novijim rapsodijama u Ilijadi, onda formalnim osobinama u jeziku, stilu, metrici itd. Što se pak tiče interpolacija i protivurječja, pisac im je znatno reducirao broj, a o tome radi glavni dio njegove knjige, opsežna analiza Ilijade (str. 1—496.) po pojedinim pjevanjima, gdje nastoji pokazati, da svako pjevanje, a gotovo i svaki stih svjedoči o jedinstvu toga epa. Uz analizu svakoga pjevanja dodaje pisac i kritički prijegled sviju ateteza, što su ih postavili različni kritici i teoretici, te nastoji pokazati, da one ponajviše ne kvare jedinstva epu. Interpolacijâ je moglo biti i bilo ih je, jer su pjesme pjevali različni pjevači o različnim zgodama, ali mnoga protivurječja nijesu ništa drugo nego plod postepenoga razvoja pojedinih slojeva i naslaga u epu („Schichtungsprocess des Epos"). Ep je u cjelini sastavljen iz rapsodija; po tom Erhardt u opće usvaja Pisistratovu zbirku. Iza podrobne analize Ilijade izlaže pisac u završetku (str. 497—516.) pregledno suvislu sadržinu cijele Ilijade po redu, te tvrdi, da sva pjevanja čine organičko jedinstvo.

U razvitku Ilijade razlikuje E. t r i p e r i o d e: prvu periodu pojedinih rapsodija, koje imaju samo idealno jedinstvo; za njih veli pisac na str. 505.: „Alle diese Stücke hatten zunächst eine mehr oder weniger selbständige Entwickelung innerhalb des durch die Idee der Menis gegebenen Gesamtrahmens"; drugu periodu sistematičnoga ređanja pojedinih pjesama u neki red, a poglavito za svečane prilike, u kojima su te pjesme recitirali; tako je pored nutarnjega jedinstva dobio ep i vanjsko jedinstvo; pisac uviđa, da je to ređanje zadavalo ovdje ondje teškoća; treću periodu, u kojoj su prvi put pismeno fiksirane tvorevine iz prve i druge periode. Tada je prvi put sastavljena zbirka toga epa i ep je prvi put napisan. To je bilo za Pisistrata u Ateni. Tada nije učinjen nikakav nov red ni redakcija, nego je samo napisano ono, što je dotle postojalo (str. 512.) Ta je zbirka sve do Zenodota (u 3. vijeku pr. Hr.) bila sastavljena od rapsodija, a Zenodot je podijelio mehanički na 24 pjevanja po broju slovâ u alfabetu. Po onoj staroj razdiobi bilo je u Ilijadi 18 rapsodija, koje Erhardt (str. 515. i 516.) određuje ovako:

I. rapsodija, *Α* (*Λοιμός. Μῆνις.* 611 vrsta).

II. rapsodija, *Β* (*Ὄνειρος. Κατάλογοι.* 877 v.).

III. rapsodija, *ΓΔ* (*Ἀλεξάνδρου καὶ Μενελάου μονομαχία. Ὁρκίων σύγχυσις. Ἀγαμέμνονος ἐπιπώλησις.* 1005 v.)

IV. rapsodija, *Ε* 1 — *Ζ* 311. (*Διομήδους ἀριστεία.* 1310 v.).

V. rapsodija, *Ζ* 312—*Η* 482. (*Ἕκτορος καὶ Ἀνδρομάχης ὁμιλία. Νεκρῶν ἀναίρεσις.* 700 v.).

VI. rapsodija, *Θ* (*Κόλος μάχη.* 565 v.).

VII. rapsodija, *Ι* (*Πρεσβεία.* 713. v.).

VIII. rapsodija, *Κ* (*Δολώνεια.* 579 v.).

IX. rapsodija, *Λ* (*Ἀγαμέμνονος ἀριστεία.* 848 v.).

X. rapsodija, *Μ* (*Τειχομαχία.* 471 v.).

XI. rapsodija, *Ν* 1—*Ξ* 152. (*Μάχη ἐπὶ ταῖς ναυσίν.* 989 v.).

XII. rapsodija, *Ξ* 153—*Ο* 366. (*Διὸς ἀπάτη.* 736 v.).

XIII. rapsodija, *Ο* 367—*Ρ* 423 (*Παλίωξις παρὰ τῶν νεῶν. Πατρόκλεια.* 1670 v.).

XIV. rapsodija, *Ρ* 424—*Τ* 424 (*Ὁπλοποιία. Μήνιδος ἀπόρρησις.* 1379 v.).

[resp. rapsodija XIV., *Ρ* 424—*Σ* 617. (*Ὁπλοποιία.* 955 v.) i rapsodija XIVb, *Τ* (*Μήνιδος ἀπόρρησις.* 424 v.)]

[resp. rapsodija XIII, *Ο* 367—*Π*867. (*Παλίωξις παρὰ τῶν νεῶν. Πατρόκλεια.* 1247 v.).

rapsodija XIII b, *Ρ* (*Μενελάου ἀριστεία.* 761 v.).

rapsodija XIV, *Σ* (*Ὁπλοποιία.* 617 v.).

rapsodija XIVb, *Τ* (*Μήνιδος ἀπόρρησις.* 424 v.)]

XV. rapsodija, *Υ* 1—*Φ* 525. (*Μάχη παραποτάμιος. Θεομαχία.* 1028 v.).

XVI. rapsodija, *Φ* 526—*Χ* 515. (*Ἕκτορος ἀναίρεσις.* 601 v.).

XVII. rapsodija, *Ψ* (*Ἆθλα ἐπὶ Πατρόκλῳ.* 897 v.).

XVIII. rapsodija, *Ω* (*Ἕκτορος λύτρα.* 804 v.).

U dodatku (str. 517—546.) govori pisac o ličnim imenima u Ilijadi, a sasvim na kraju dodaje nekoliko riječi o imenima

*

konja u Ilijadi. Ovaj je članak zanimljiv, samo da se pisac malo više osvrnuo na etimologiju ličnih imena.

U opće je ovo djelo od znatne vrijednosti za Homerovu kritiku i sadržava u sebi mnogu i mnogu lijepu misao u prilog teoriji o narodnom epu. Razlaganje je vjerojatno. Samo je valjalo piscu upotrebiti veći i jači aparat za argumentaciju svoje teorije. Ovako još za sad ostaje ona i opet teorijom, te se njome ne privodi Homerovo pitanje još nikako konačnomu riješenju, premda teorija o narodnom epu ima mnogo za se, a imala bi još više, a možda i najviše, da je tko sustavno i svestrano obradi. Ovo u Erhardta još ne može biti dosta. Težište je ovomu djelu u opsežnoj i zanimljivoj dubokoj analizi Homerove Ilijade, i baš se za to živo preporučuje literarnomu istoriku. Ovo je djelo stručno prikazao Pöhlmann u Histor. Zeitschr. 73. (1894.) str. 419. i d. i I. E. Hylén u Eranosu I, 3. 4, str. 17—22. (1897.).

A. Pisarević.

III.

Paul Cauer: Grundfragen der Homerkritik. Leipzig 1895. Verl. v. S. Hirzel. Str. 322. Cijena 3 fl. 60 nč.

Ovo je djelo polemično, ali samo ime Cauerovo potpuno jamči, da je ta polemika ne samo pristojna, nego posve stručna i učena, te pruža i specijalisti dovoljno pouke u pitanjima o postanju i kompoziciji Homerovih pjesama. Pisac se kroz cijelo svoje djelo tačno držao onih Goetheovih riječi, što ih je stavio na čelo kao motto: „Du hast n i c h t recht! Das mag wohl sein; Doch das zu sagen ist klein. Habe m e h r recht als ich! Das wird was sein!"; a postupak svoj u obrađivanju gradiva opravdava u završetku na str. 311. ovim riječima: „Ich habe mich bemüht, jeden, auch den Gegner, zu verstehen und das Urteil der Leser nicht zum Schaden derer zu beeinflussen, die ich bekämpfte; deshalb ist von der Form wörtlicher Anführung reichlich Gebrauch gemacht worden." Taka je polemika u ovome djelu.

Cauer je izvrstan poznavalac Homerovih pjesama, što znamo i po njegovu valjanom izdanju tih pjesama.

Svakome, koji se nešto pozabavio t. zv. Homerovim pitanjem t. j. pitanjem o postanju i kompoziciji Homerovih pjesama, odmah je upalo u oči silno obilje problema, koji su nastali i razvili se putem neprekidne književne polemike o tom predmetu. Svak se ne može lako ni brzo snaći u moru tih problema, zamršenih teorija, teza i hipoteza, koje često govore jedna protiv druge. Po

sebi se pak razumije, da su i gledišta i argumenti pri tom vrlo različiti i mnogobrojni. S toga je cijela istina, što veli Cauer odmah u početku u uvodu: „Homer ist das Problem der Probleme" (str. 3.). Kao što i sam natpis ovoga djela pokazuje, odabrao je pisac najglavnija osnovna pitanja, koja se tiču postanja i kompozicije Homerovih pjesama, te je poglavito isticao metod njihova ispitivanja. Cauer razložito ocjenjuje tumačenja i nazore pojedinih novijih učenjaka, a pri tom ističe, i ako ne baš svagdje jasno i sa dovoljno argumenata, svoje gledište i načelo. Pitanja, što ih raspravlja pisac, pripadaju u područje kritike teksta, jezične nauke, osobito dijalektologije, religije, kulturnih pojava, metrike, poetike, arheologije i kompozicije Homerovih epa.

Pisac je podijelio svoje djelo ovako: U uvodu (str. 3.—8.) zanimljivo i umno razlaže o važnosti i zamašnosti svoga posla i letimično izlaže načela, što ga vode u tome poslu. Sam ovaj uvod ima dosta znatnu literarnu vrijednost. Iza uvoda dolazi izradba glavnoga gradiva, podijeljena u dvije knjige: I. knjiga (str. 11.—130.) bavi se oko k r i t i k e t e k s t a i j e z i č n e n a u k e; a II. knjiga (str. 133.—312.) bavi se oko a n a l i z e s a d r ž a j a Homerovih epa; najposlije su naknadne primjedbe (str. 313.—314.). i pokrate (str. 315.) literarnih podataka o glavnijim problemima Homerove kritike.

Svaka od dvije knjige dijeli se na nekoliko poglavlja. Tako se u I. knjizi u 1. poglavlju govori o A r i s t a r h u (str. 11—35.), gdje se pisac bavi oko aleksandrinske škole u kritici teksta Homerovih pjesama, a nastoji riješiti navlastito dva problema: a) da li je Aristarh utjecao na vulgatu; b) da li je Aristarh u tekstu Homerovih pjesama vršio konjekturalnu kritiku. Izloživši nazore Wolfa (Prolegg. p. 256. i d.), koji tvrdi, da se sačuvani tekst Homerovih pjesama osniva poglavito na Aristarhovoj recensiji, i Naucka, koji pristaje uz Wolfa; a po tom protivne nazore Arthura Ludwicha, koji odriče Aristarhu svaki utjecaj na vulgatu (Arist. Homer. Textkritik II, str. 198.); napokon posredničko mišljenje Wilamowitzovo (Herakles I, 138.) — Cauer pita, koji od te trojice ima pravo? Ispravljajući nešto i dopunjujući novim argumentima Ludwichovu tvrdnju: Aristarchs kritische Thätigkeit ist an der herrschenden Überlieferung des Homertextes spurlos vorübergegangen", misli i sam Cauer, da Aristarhov način čitanja sukcesivno preotima mah i osvaja teren (str. 16.), pa statistički konstatira, da se vulgata podudara s Aristarhom više i češće poslije njegova vremena nego li prije, te drži, da je Aristarh na vulgatu utjecao, ali taj utjecaj nije odveć velik, kako su neki mislili (str. 17.). Pri tome živo naglašuje potrebu, da se moraju u pitanju o kritici Homerova teksta, osobito prema Aristarhu, tačno razlikovati i odijeliti dva zadatka: a) rekonstruirati najbolji, na rukopisima osnovani i vjerodostojni tekst Homerov, i b) rekonstruirati Aristarhov tekst. — Na pitanje, da li je Aristarh pravio

konjekture, odgovara Cauer pozitivno i dokazuje to trovrsnim primjerima: a) takim, u kojima se izrijekom svjedoči, da je Aristarh pravio konjekture; b) takim, koji svjedoče, da je Aristarh mijenjao sačuvani tekst; c) njegov nas način čitanja upućuje, da mislimo o konjekturama.

U 2. se poglavlju (str. 35—69.) bavi Cauer oko povjesti Homerova teksta prije Aleksandrinaca. Ovo je poglavlje veoma zanimljivo i dosta iscrpno, te sadržava obilnu građu za sva pitanja o historiji Homerova teksta. Potpuno se može usvojiti razlaganje Cauerovo o uvlačenju poznijih jezičnih elemenata u tekst Homerov pri potonjem prepisivanju. Tako odmah ističe Cauer metričke grijeske i porabu digame (ϝ) dopunjujući pri tom donekle istraživanja Bentleyeva, a osobito vrsne radnje I. van Leeuwena (Enchiridium dictionis epicae, 1892. str. 131. i d.), J. Wackernagela (Die epische Zerdehnung u Bezzenbergerovim Beitr. IV. (1878.) str. 259. i d.) i W. Schulzea (Quaestiones epicae. Guetersloliae 1892.).

Polemična strana u ovom poglavlju tiče se najviše Ludwicha, koji osobito naglašuje, da se izdanja imaju strogo držati sačuvanih rukopisa, premda i sam katkada odstupa od rukopisa. Tako Cauer brani od Ludwichovih napadaja one, koji su prirеđivali izdanja Homerovih pjesama, kako veli Ludwich, „nach Analogie- und Vernunftschlüssen“. Markantno ističe dalje Cauer omaške u metodi Bentleya, Bekkera i Naucka, ponajviše s uspjehom, kako je to već izložio prije u predgovoru k svome izdanju Ilijade (str. IX. i dalje). Svoj nazor u ovome pitanju formulira Cauer na str. 57. ovim riječima: „Die Reformierung des Homertextes muss sich gänzlich fernhalten von all den Fällen, wo grammatische, logische oder metrische Rücksichten einander widersprechen; sie muss zunächst auch auf solche Änderungen verzichten, die durch eine einzelne dieser Rücksichten veranlasst sein würden; dagegen darf sie mit Zuversicht überall da eingreifen, wo zwei oder mehrere Gründe der beschriebenen Art zusammenwirken, um dieselbe Korrektur zu empfehlen“. Taj je svoj princip pokušao Cauer da izvede u svojem izdanju Ilijade. Interesno je, što veli Cauer za digamu protiv Bentleya, Bekkera i Naucka na str. 63.: . . . „die epischen Gesänge, deren abschliessende Redaktion in unserer Ilias und Odyssee vorliegt, sind in einer Mundart gedichtet, die den Laut des ϝ nicht mehr besass. Die Sänger selbst wussten nict mehr, warum sie ἀπὸ ἕο, μέγα ἰάχων, τόξον οἶδα sagten, warum sie den Hiatus vor gewissen Worten sich gefallen liessen, sondern sie gebrauchten diese Freiheiten, weil sie in zahlreichen formelhaften Wendungen, in Versen und Versgruppen, die man aus einer früheren Periode der Dichtung übernommen hatte, von altersher vorkamen. Wer also heute einen sprachgeschichtlich reformierten Homertext druckt, der handelt

falsch, wenn er das ϝ mit aufnimmt; aber Bentley ist es, dem diese Erkenntnis verdankt wird“.

U 3. poglavlju (str. 69—98.) razpravlja se o tom pitanju, kada su Ilijada i Odiseja prvi put napisane (Die erste Niederschrift.) Ovo je poglavlje izveo pisac vrlo razložito i uvjerljivo. Najprije konstatira, kako je uvođenjem jonskoga alfabeta ἀρχαικὴ σημασία postala vrelom mnogih pogrješaka; a onda izlaže donekle protivne nazore Wilamowitza (Homer. Unters. 1884., Herakles 1889. I, str. 125.) i Ludwicha (Arist. Homer. Textkrit. II, str. 45.), koji tvrde, da nema pogrješaka nastalih prepisivanjem iz atičkoga na jonski alfabet, jer je jonski alfabet bio poznat i prije god. 403., kako svjedoče atički natpisi iz sredine 5. vijeka prije Hr. Njihove argumente nabraja Cauer u četiri tačke, ispravlja ih prema svome osnovnom principu i pobija ih navodeći očite primjere, koji se mogu objasniti samo pogrješnim prijepisom, a ne svojevoljnim moderniziranjem. Tih primjera nabraja on svega deset (str. 76—79.); nema ih mnogo, ali su jako zgodni.

U drugom dijelu 3. poglavlja (str. 80—98.) živo se bavi Cauer veoma prijepornim pitanjem o Pisistratovoj redakciji i nastoji da svestranim pretresanjem nazora Lachmanna, Ritschla i Kirchhoffa s jedne strane, pa Lehrsa, Wilamowitza i Ludwicha s druge strane steče sam svoj sud o tome pitanju. Poslije svestrane diskusije sviju razloga pro i contra, dolazi Cauer do resultata: „Die peisistratische Redaktion ist eine äusserlich wohl bezeugte, historisch durchaus verständliche, durch innere Gründe befestigte Thatsache. Es ist Zeit sie von der Geringschätzung zu befreien. der sie durch die Macht der Mode unterworfen worden ist“. (str. 98.).

U 4. poglavlju (str. 98—130.) iscrpno govori Cauer o dijalektičnom miješanju u tekstu Homerovih pjesama počevši od 6. vijeka pr. Hr. Ovo je poglavlje veoma poučno za poznavanje jezika u Homerovim pjesmama. Tu je riječ o eolizmima u Homera, a poglavito o digami, o jonskom η i eolskom ᾱ, o eolskom κε(ν) i jonskom ἄν. Cauer drži važnim principom u dijalektičnom miješanju tumačenje Ahrensovo (Über die Mischung der Dialekte in der griechischen Lyrik, 1853.), da to miješanje nije nikako samovoljno ni momentano-subjektivno, već je plod dužega istorijskog razvoja. Po tome bi sasvim otpala Fickova hipoteza, jer se osniva na protivnoj tvrdnji. da je miješanje dijalekata umjetno i subjektivno, i da se mehanički prevodilo s eolskoga na jonski dijalekat. Na to veli Cauer na str. 119. ovo: „Wir erkennen vielmehr aus dem vorliegenden Thatbestande, dass die Jonisierung der epischen Sprache ganz gewiss keine mechanische war: jonische Formen stellten sich zunächst nur in den jüngeren Partieen ein, die von Joniern hinzugedichtet wurden, während man die altüberlieferten Gesänge unverändert weitergab; erst allmählich und gelegentlich drängte sich auch in die Wiedergabe dieser älteren,

äolischen Partieen die jonische Färbung der Sprache ein". Napokon ističe Cauer, kako bi se dalo kulturnoistorijskim, političkim i geografskim odnošajima među eolskim i jonskim plemenom zaključivati na starinu pojedinih slojeva u Homerovim epima (cf. str. 125.). U tome zauzima Cauer protivno stajalište od Wilamowitza i Ed. Meyera, koji tvrde, da iznajprije nije bilo jezične granice između eolskoga i jonskoga narječja, nego su tek kasnije nastale diferencije zbog raznih istorijskih promjena i činjenica; jonska je narodnost po Ed. Meyeru i jonski jezik postao tek u Maloj Aziji. Cauer tvrdi, da je eolsko i jonsko bilo najprije odijeljeno jedno od drugoga, a po tom se pomiješalo oboje, pri čemu je jonski elemenat malo po malo pretrpao eolski. Ali Cauer nije iznio dosta jakih argumenata protiv Wilamowitzove i Meyerove teorije.

S ovoga je članka zgodan prijelaz u drugu knjigu, analizu sadržaja, jer se već u njemu dotakao pisac istorijskih problema.

U 1. poglavlju II. knjige (str. 133—168.) razlaže Cauer pod natpisom „Der historische Hintergrund" o istorijskim činjenicama, koje su bile odlučne u razvitku Homerovih epa. Promatrajući dobro te činjenice, razaznajemo i različne starije i mlađe slojeve u tim epima. Kroz cijelo se poglavlje provlači jedna misao: priča o trojanskom ratu za cijelo se osniva na događajima, koji su se zbili na tom zemljištu, gdje je Troja: a to su bili svakako bojevi, što su ih bili Eoljani sa starijim stanovnicima Azije, kad su tamo prvi put otišli. Tako sude i najnoviji radnici na grčkoj povjesti (Ad. Holm, Beloch, Busolt, Ed. Meyer). Po tome stoji u istorijskoj svezi raniji život epske pjesme kod azijskih Eoljana s najstarijim grčkim osvajanjima na sjeverozapadnom uglu Male Azije. Sjeverni kraj maloazijske zapadne obale naseljen je pak iz Tesalije i Beotije, gdje se govorilo pretežno eolski. S toga valja misliti, da se junačka pjesma zametnula u Eoliji, kako veli Ed. Meyer (Gesch. d. Altert. II, §. 257., 161.), i eolska je perioda najstarija u razvoju Homerova epa, premda je trojanska priča još starija i od eolske kolonizacije; Eoljani su je primili kao tradiciju iz starijega vremena, pa su upleli u nju priče o s v o j i m događajima i junacima, baš kao što su je i Jonjani primili od Eoljana, pa upleli svoje osobine; tako su se ukrštavanjem različnih kulturnih i političkih promjena kod pojedinih plemena, Eoljana i Jonjana, ukrštavali i istorijsko - mitski elementi u Homerovim epima. To načelo, koje naziva Cauer (str. 137.) „ein gesundes Princip", duhovito je razvio i dosta utvrdio Ed. Meyer. Dalje nastoji Cauer u cijelom ovom poglavlju pokazati, koliko se ovo načelo može provesti u Ilijadi, koliko se s njime slažu događaji, lica, junaci i geografski odnošaji, što dolaze u Ilijadi. Cauer ocjenjuje to Meyerovo načelo i negdje se slaže s njime, a negdje ne. Osobito pobija onaj dio Meyerove hipoteze, koji veli, da je bilo trojanske priče i prije eolske kolonizacije. Caueru je Tesalija najstarija kolijevka junačkoj priči; Ahilej je tesalski junak, i on je prvobitna pojava u trojanskoj priči, a nije tek naknadno upleten, kako hoće Ed. Meyer, jer se Ilijada ne da zamisliti bez Ahileja. Što se pak tiče imena Δαναοί, pristaje Cauer uz Belocha, koji veli (Gr. Gesch. I, str. 156. i dalje), da Danajaca nije nikad ni bilo; oni su mitsko ime, jer nema u istorijskoj Grčkoj mjesta, s kojim bi se oni mogli dovesti u savez. Ovdje je Cauer bez sumnje najbolje prikazao značenje imena Ἀχαιοί. Isto je tako na svom mjestu razlaganje o Argu. Kao što Ahilej i Agamemnon po Caueru pripadaju prvobitnoj priči, t. j. rodom su iz Tesalije, tako se isto i pod imenom Ἄργος ima razumjeti Ἄργος Ἀχαιικόν t. j. prvobitno tesalska ravnica, čemu dobro pristaje i dodatak οὖθαρ ἀρούρης. Za to navodi Cauer na strani 155—158. devet primjera iz Homera kao dokaze za tu tvrdnju. A na pitanje: kako se ipak mogao taj tesalski Ἄργος miješati s onim u Peloponezu, odgovara Cauer riječima Belochovim (op. c. str. 157.): „In der Zeit, als in Jonien das Epos sich bildete, überstrahlte das peloponnesische Argos alle anderen Teile der griechischen Halbinsel; und die Dichter mussten infolgedessen von selbst dahin kommen, den Herrschersitz des mächtigen Völkergebieters von Thessalien nach dem Peloponnes zu verlegen". Cauer još malo samo objašnjava ove misli Belochove na str. 159. Po tome je dakle Agamemnonov odnošaj prema Mikeni sekundaran. Tako je po Caueru i s Menelajem i s Nestorom, što se tiče Sparte i Pila.

Cauer ističe važnost gornjega svog tumačenja kao principa i mjerila za razvrstavanje starijih (eolskih) i novijih (jonskih) slojeva u Homerovu epu, premda i sam priznaje, da u tom razlučivanju mora biti čovjek veoma oprezan i računati sa svima činjenicama, koje se samo mogu uzeti na um. Po tome se principu mogu u razvitku Homerova epa razlikovati dva glavna sloja: eolski i jonski, koji su se kasnije tako ukrstili i pomiješali, da ih je vrlo teško jedan od drugoga razdijeliti i raspoznati.

Na kraju ovoga poglavlja govori Cauer i o novijim iskopavanjima, osobito Schliemannovima, te tvrdi, da se iz njih ne može još ništa pouzdano dobiti za riješenje ovoga pitanja. Ali za to ipak ističe važnost šestoga sloja na Hisarliku, koji se slaže s mikenskom kulturom; a to opet stoji u skladu s teorijom Meyer-Cauerovom, jer i eolska kolonizacija u sjeverozapadnoj Maloj Aziji pada u mikensko doba, što je opet oštroumno dokazao Ed. Meyer (op. c. §. 141. 161.)

U 2. poglavlju (str. 168—205.) pod natpisom „Kulturstufen" bavi se Cauer pitanjem o kulturnim tekovinama u Homerovim epima i nastoji pokazati, da se ove, bar većinom, slažu s gore istaknutom teorijom. Tu polemizira Cauer s Wilamowitzem i Ed. Meyerom, koji pod Homerovom kulturom razumiju kulturu, koju Homer o p i s u j e, a ne suvremenu kulturu. Po tome bi Homerova kultura bila mlađa od mikenske. Cauer pak ističe neke

specijalne kulturne tekovine, kao porabu bojnih kola, sahranjivanje i spaljivanje mrtvaca, porabu željeza i tuča, ἕδνα, položaj udovica, a osobito gradnju hramova i svetilišta, kao i bogoštovne obrede. Iz svega izvodi Cauer, da je Homerova kultura plod ne jednoga jedinog vijeka, nego dužega vremena i više vijekova; u njoj su naslage i slojevi dugoga kulturnog razvitka, te i tu ima starijih i mlađih slojeva, pa se po njima mogu i pojedine pjesme razvrstati u starije i mlađe. „Nur ältere und jüngere Partien dürfen wir scheiden" (str. 205.). Ovo je cijelo poglavlje po sebi veoma važno i zanimljivo, te bi bilo i vrlo odlučno za pitanje o postanju i razvitku Homerove poezije, da ga je Cauer još sustavnije obradio; ovako u onom obliku tek samo živo potiče na razmišljanje o tome predmetu i na rad u tome smislu.

U 3. poglavlju (str. 205.—244.) pot natpisom „Die Götter" duhovito raspravlja Cauer o pitanju, koliko je bilo promjene u razvoju religioznih nazora i momenata kod Homera. To je pitanje sjajno obradio Erwin Rohde u svojem djelu „Psyche", i Cauer se mnogo povodi po njemu, samo što polazi s toga gledišta, da se Homerova poezija razvijala postepeno vijekovima, a Rohde misli, da je ona plod jednoga genija — pjesnika — Homera. Caueru je ovo poglavlje ispalo najljepše i najsjajnije. Ono nam otvora jasan pogled na Homerovu religiju i teologiju. Osobito su zanimljive misli i nazori o herojima i bogovima, o ukrštavanju mita i poezije s istorijskim momentima, pa o zadaći, koju imaju bogovi u Ilijadi i Odiseji. Bogovi u opće ne utječu na radnju tako, da se ne bi mogla radnja bez njih zamisliti ni razvijati. Cauer ispoređuje utjecaj bogova u Homerovim epima s utjecajem njihovim u Vergilijevoj Enejidi, te konstatira veliku razliku i gotovo protivnost među obojima, jer se tamo mogu izlučiti božje scene, pa se radnja ne prekida, a ovdje se ne može radnja zamisliti bez bogova. U tome se shvaćanju oslanja Cauer dosta na Kammera (Die Einheit der Odyssee. — Aesthetischer Kommentar zur Ilias) i Niesea (Die Entwickelung der homerischen Poesie, Berlin 1882.), ali se protivi shvaćanju O. Seecka (Die Quellen der Odyssee, Berlin 1887.). Cauer ipak na kraju ovoga poglavlja naziva ovo svoje razlaganje „nur Proben und Andeutungen" (str. 244.), ali je svakako ovo poglavlje veoma značajno i važno za višu kritiku Homerovih epa, kojoj bi tendencija bila, da po stanju religioznoga elementa i po djelovanju bogova u tim epima razazna i razluči starije i mlađe slojeve u epu. Taj se posao ozbiljnije započeo tek u najnovije doba (Ed. Meyer, Wilamowitz, Seeck, Rohde, Beloch, Niese, Kammer, Diederich, Pollack).

U 4. poglavlju (str. 245.—277.) pod natpisom „Homerische Komposition" bavi se Cauer literarno-istorijskom stranom Homerovih problema. On počinje s Lachmannom, Kirchhoffom i Müllenhoffom, koji se donekle slažu u ispitivanju i rješavanju tih problema. Onda prelazi na kritičnu metodu Wilamowitzovu, koja je unijela nove svjetlosti u pitanje o kompoziciji Homerovih epa. Ocjenjujući samostalno nazore Wilamowitzove, osobito se bavi protivurječjima i logičnim omaškama u Homerovoj poeziji, te pokazuje, kako ih ima i u najumjetnijim tvorevinama duha čovječjega bilo hotimičnim bilo nehotičnim postupkom umjetnikovim. Na str. 246—249. pokazuje Cauer četiri puta, kojima može umjetnik u slikovnoj umjetnosti počiniti omaške i unutrašnja protivurječja; a s tim u savezu govori dalje Cauer o logičnim omaškama u književnim djelima. Svagdje teži da po mogućnosti postavi zgodno metodično mjerilo i načela, po kojima bi se mnoge nesuglasice u epu dale protumačiti i analogijama u djelima drugih literatura. Na str. 250—254. razvrstava donekle različne slučajeve tih omašaka (A., B., C., D.), te se bavi pitanjem, kako su se one mogle uvući u Homerove epe, da li potječu od samoga autora ili su tuđe, ili ih je pak kasnije počinio bilo sam autor bilo ko drugi. Ulazeći dalje Cauer dublje u specijalno razlaganje o tim omaškama, ističe i pokazuje jednostranost t. zv. više kritike na Homeru. Ta mu je napomena na mjestu. Za tim specificira pojedine omaške i tumači ih: tu se govori o sintaktičnim nedosljednostima (str. 256—258.), o direktnom i indirektnom govoru (str. 259—260.), o tome, kako je negdje zaboravljen verbum regens, o apoziciji, o skraćenoj poredbi (comparatio compendiaria) (str. 261—262.). Istaknuvši te gramatičke stvari razmatra ih ovako: „Das Gemeinsame aller bisher beobachteten Erscheinungen besteht darin, dass der Dichter während des Sprechens keinen festen Standpunkt für die Betrachtung einnimmt und in einem mehrgliedrigen Ausdruck entweder überhaupt das gegenseitige Verhältnis der Begriffe nicht scharf erfasst oder doch das Bewusstsein einer zu Anfang übernommenen logischen Abhängigkeit nicht dauernd festhält". S tim istim uvjerenjem prelazi dalje na parabole i jednačenja, te ističe i tu neke stvarne nesuglasice, koje su nastale otuda, što se pjesnik bujnom maštom često udaljio od prvobitnoga plana svoga djela, te ga se ne drži u svim pojedinostima dosljedno.

S 2. tačkom u ovom poglavju (str. 267—272.) prelazi Cauer na paralelna mjesta u Homera, te se bavi nazorima Karla Rothea o tome (Isp. Rotheova dva spisa: Die Bedeutung der Wiederholungen für die Homerische Frage, Berlin 1890.; Die Bedeutung der Widersprüche für die Homerische Frage, Berlin 1894.). Rothe je ponajbolje protumačio paralelna mjesta, i Cauer ponajviše pristaje uza nj protiv dojakošnje metode Karla Sittla i A. Gemolla, koji tumače paralelna mjesta ponajviše imitacijom, što s pravom pobija Rothe, a i Cauer; iz toga izlazi kao prirodna posljedica, koju Cauer ističe ovim riječima: „auch in den ältesten Teilen der homerischen Gedichte sind bereits Darstellungsmittel verwendet, die von den Verfassern nicht mehr unmittelbar uud lebendig verstanden wurden; auch diese Teile zeigen schon in for-

melhaften Wendungen einen konventionellen Stil, der durch vorhergehende lange Kunstübung entstanden sein muss". (str. 269.) Za potvrdu tome navodi Homerova epitheta ornantia, te i njihovo postanje tumači tako. S toga se morao epski stil dugo i dugo postepeno i lagano razvijati: „Ilias und Odyssee gehören einer Periode des Überganges an und zeigen in deutlicher Mischung Spuren des Verfalls und Spuren des Aufblühens. Das Wachstum des epischen Stiles hat bei den Äolern seinen Höhepunkt erreicht, lange vor der Entstehung derjenigen grösseren Dichtungen, die den beiden uns erhaltenen Werken zu Grunde liegen. Diese selbst sind von Joniern geschaffen, welche einen fertigen Schatz von Formen und Formeln übernahmen und weiter benutzten, obwohl sie für viele einzelne dieser Formen kein lebendiges Verständnis mehr hatten". (str. 270.) U tome dugovremenom razvoju epskoga stila, osobito u jonskoj periodi, bilo je naravno i t. zv. pogrješaka o logičnu perspektivu, kojih ima često i hotimičnih, kao i u mnogim drugim umjetnim spjevovima (od Shakespearea, Schillera, Lessinga). Primjere za takve pogrješke navodi Cauer na str. 272—274. Na kraju ovoga poglavlja pod natpisom „Warnung vor übertriebener Skepsis" ističući novi zadatak Homerove kritike: „die ursprünglich verschiedenen Schichten herauszuerkennen, durch deren Ablagerung Ilias und Odyssee nach und nach entstanden sind" (str. 276.), opominje ipak, da se mora veoma oprezno i tu postupati i sveudilj se obazirati na radnje glasovitih kritika: Wolfa, Lachmanna, Grotea, Kirchhoffa i drugih cijelih generacija, a ne gledati na njih s nekom sumnjom, ako i jesu u njih, kako veli O. Jäger (Pro domo, Berlin 1894.) „manche Ausartungen der Gelehrsamkeit".

U 5. poglavlju (str. 277—310.) primjenjuje Cauer svoja dotle priopćena načela o jeziku, stilu, religioznom shvaćanju, kulturnom stanju u Homerovim pjesmama, na gradnju Ilijade i Odiseje, i to najprije govori o Ilijadi (str. 278—292.) te nastoji prema gornjim načelima i kritičnom metodu razlučiti starije i mlađe slojeve u Homerovu epu, pokazujući pri tom i na interpolacije. Razlaganje mu je ovdje oštroumno, premda nije baš svagdje uvjerljivo, ali ono znatno potiče na živo interesiranje za pravo stanje pitanja i na razmišljanje o njemu. Najinteresnije će biti kod Ilijade ono, što veli o pjevanjima *B—H* (str. 282—285.), pa onda o dvojakom dvoboju u *Γ* i *H*. O Odiseji je riječ na str. 292. do 309. Ovdje ističe Cauer poglavito, u čemu se sam u najnovije doba ne slaže s hipotezom Kirchhoffovom, koju je za tim raširio Wilamowitz. Najprije nastoji Cauer pokazati, da pj. *κ* i *μ* nijesu pričanja obrnuta iz 3. lica u 1., nego su i prvobitno bila u 1. licu, kako je već i Rothe istakao. Za tim se bavi pjevanjem *λ* (*Νέκυια*), scenom među Odisejem i Penelopom u *τ*, povratkom Odisejevim dvadesete godine, pretvorbom njegovom u prosjački

lik u pj. *ν*, pjesmama kod Feačana, napokon Telemahijom. Na više se mjesta oslanja Cauer na Kirchhoffa i Wilamowitza.

Na kraju ovoga poglavlja dodaje Cauer nekoliko riječi kao opravdanje metoda, koji je nastojao stvoriti u pitanju o postanju Ilijade i Odiseje; i sam veli, da je istakao samo najvažnije tačke, te s toga nije ovo njegovo djelo sustavno iscrplo svega, što bi trebalo iznijeti o ovome predmetu; za to veli u zaključku na str. 312.: „Die Erforschung der homerischen Welt bleibt ein Unternehmen, zu dem viele Hände und viele Köpfe mitwirken müssen". On je, veli, htio samo načiniti neki plan za to i otvoriti put mlađim ispitivačima. Bez sumnje je Cauer taj svoj cilj i postigao, jer mu cijelo djelo provijava učeno i stručno poznavanje stvari, a kritično mu je mjerilo objektivno i u mnogome potiče na dalji rad u tome pravcu. Nijedan Homerov kritik ne smije zaboraviti ni šutke prijeći preko ove vrsne radnje. Ovo je djelo živo zanimalo učenjake i stručnjake, te su mnogi izrekli svoj sud o njemu u povremenim stručnim časopisima. Tako su izišle stručne ocjene u časopisima: Oesterr. Litteraturblatt 1897, br. 4. str. 106—108. od R. Kralika. — Revue critique 1897, br. 21. str. 407—411. od My-a. — Фил. обозрѣніе XI, 1. str. 3—25. od S. Šestakova. — Zeitschr. f. deutsche Philol. XXIX, 3. od Schmedesa. — Nord. Tidskr. f. filol. III. R., V, H. 1/2. str. 69—72. od I. E. Hyléna. — N. Korresp.-Blatt f. d. Gelehrten — u. Realschulen Württembergs 1897, H. 2. str. 62—67. od Meltzera.

A. Pisarević.

IV.

Historički zemljovid Hrvatske (sa Slavonijom i Dalmacijom), Bosne, Istre i susjednih srpskih i slovenačkih zemalja. Zasnovao **Vjekoslav Klaić**, crtao Antun Jiroušek. Mjerilo 1 : 400.000. Litografija i kamenotisak Margetića i druga, Zagreb. Komisionalna naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch).

Predajući hrvatsku povjest uzalud se učitelj na zid ogledao za kartom, na kojoj bi učenicima odmah mogao pokazati i mjesta, što ih je spomenuo u svezi s povjesnim događajima. Toj živo osjećanoj potrebi eto je doskočio prof. Vjek. Klaić podavši nam kartu, koja ima onu prazninu ispuniti i učenje hrvatske povjesti olakšati.

„Historički zemljovid Hrvatske" tako je zasnovan i izrađen, da nam može služiti za sva tri vijeka. „Mjesta, župe, oblasti i

pokrajine označene su trima bojama: crvenom, zelenom i crnom. Crvenom bojom štampana su mjesta rimskoga vladanja (i prije njega) sve do god. 500 po Is.; zelenom bojom štampana su imena mjesta u srednjem vijeku, na ime od god. 500. do 1500. po Is.; crnom bojom napokon tiskana su imena mjesta, koja su od god. 1500. pak do danas u historičkom ili političkom pogledu znamenita". Veličina i u opće znatnost mjesta razbira se po veličini mjesnih koluta i slova, kojima su imena štampana. Međe rimskih pokrajina naznačene su prekidanim crvenim crtama (— — —), međe sredovječnih oblasti nizom zelenih kuglica (. . .). More, kao i rijeke, plavetne su boje, dok je obalna crta crna.

Imena naznačena su u svim oblicima, u kojima se u opće u povjesnim vrelima javljaju, tako n. pr. *Mursa Col. Ael.* (crveno), *Ezek* (zeleno), *Osijek* (crno); *Ragusium* i *Rausium* (zeleno), *Dubrovnik* (crno). Pored mjesnih imena nalaze se najznatnije povjesne bilješke, tako n. pr. uz imena *Belgradon* i *Alba civitas* (zeleno), *Biograd* (crno) ima ova bilješka: „Krunidbeni grad hrvatskih kraljeva u 11. stoljeću i stolica biskupije. God. 1102. okrunjen u njem Koloman. God. 1124. razvaljen od Mlečana". Tako je na tom zemljovidu u bilješkama sabrano veliko obilje povjesnih podataka, te ima po tom i veliku didaktičnu i uzgojnu vrijednost, jer budi u gledaoca sila uspomena na staru slavu domovine naše.

Lakše je govoriti o onom, što na karti nalazimo, nego o onom čega na njoj nema. Tu će se želje i zahtjevi razilaziti, pa držim, da je najbolje, da to prepustimo rasudbi samoga auktora. (Ja bih istaknuo ove želje: za što nije na karti izražena plastika tla, za što nijesu naznačene rimske ceste, za što nije obilježena *Crvena Hrvatska*, za što ne *Završje*, oblast *Drina* ili *Podrinje*, *Borova glava*, *Boljino polje*, *Palina* t. j. u srednjem vijeku ime mjestu, gdje su sada Vinkovci, *Mons Ursi* t. j. u srednjem vijeku ime Zagrebačkoj gori?). — Pogrješno je sredovječno *Prodanez* zabilježeno uz Virje mjesto uz Đurđevac, *Goražda* mjesto *Goražde*, *Bjeljina* mjesto *Bijeljina*. Šteta što gosp. Klaić nije više imao kad da se za svoju kartu okoristi resultatima rasprave „Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji" od dra. L. Jelića u Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knj. X., god. 1898.: identifikacija bi i ubikacija nekih rimskih mjesta bile točnije i pouzdanije.

Hrvatska je zemaljska vlada Klaićev „Historički zemljovid Hrvatske" ne samo za nabavu preporučila, već i sama iz osobitih sredstava (ne iz redovitih, što ih srednjoškolske knjižnice dobivaju) svakomu srednjem zavodu u zemlji po 2 primjerka nabavila. Za lijepim primjerom hrvatske vlade ne će valja da htjeti da zaostanu ni vlada bosanska ni vlada dalmatinska.

Djelo gosp. Klaića zavrijedilo je svaku preporuku, a hvalu i priznanje zadovoljstva valja da izrečemo i njegovu pomoćniku, vrijednome mladom crtaru gosp. Ant. Jiroušeku i zavodu gosp. Margetića. Karta je čisto izrađena, a osobito je lijepa ivica karte, kitno urešena po motivima starohrvatske umjetnosti.

Dr. *J. Modestin.*

V.

Geometrija za više razrede srednjih učilišta. Napisao **Dr. David Segen.** U Zagrebu 1898.

U VII. knjizi Nastavnoga Vjesnika na str. 87.—89. obznanio je g. suurednik ovoga časopisa gore spomenutu školsku knjigu općeno i izrekao želju, da bi se o njoj još govorilo u ovom časopisu. S toga mislim, da ću poslužiti obuci u srednjoj školi, kojoj će ova knjiga jamačno odu̇že služiti za podlogu, a uraditi i prema želji g. pisca, izrečenoj u predgovoru, ako ovdje pobilježim, što sam opazio proučivši knjigu. Štamparska pogrješka u natpisu knjige (učili*li*šta) i popis nekih pogrješaka, što ih je svojoj obznani dodao g. recensent, pokazivahu mi, da bi knjiga s te strane mogla biti dosta nedotjerana. Potanko istraživanje u tom smjeru zaista je pokazalo, da je u knjizi na žalost nerazmjerno velik broj pogrješaka svake ruke, koje bi neispravljene dosta smetale upotrebljavanju knjige u školi. Svrstao sam ih u nekakav sistem, da bi izišao bolji prijegled. Popisu pogrješaka dodao sam još neke bilješke, koje se tiču sadržaja, metode i terminologije.

I. Pogrješke u matematičkim izrazima.

Trebalo bi da bude:

na str. 53. u retku 16. odozgo AD mjesto AC;
„ „ 67. „ „ 16. odozdo AC „ AD;
„ „ 77. „ „ 7. odozgo B_2C_2 „ BC_2;
„ „ 82. „ „ 6. „ SBC „ SBD;
„ „ 84. „ „ 12. „ BDC „ BDE;
„ „ 101. „ „ 5. „ c „ C;
„ „ 101. „ „ 10. „ $(a - x)^2$ mjesto $(a - x)$;
„ „ 101. „ „ 11. odozdo $[c^2 - (a - b)^2]$ mjesto $[c^2 - (a - b)]^2$;
„ „ 101. „ „ 3. „ $\sqrt{s(s - a)(s - b)(s - c)}$ mjesto $\sqrt{s(s - a)(s - a)(s - b)}$;
„ „ 112 „ „ 5. „ AB mjesto AB_1;

na str. 129. u retku 7. odozdo $HJ \parallel AB$ mjesto $HJ \parallel AK$;

„ „ 135. „ „ 10. „ $\triangle ABS$ „ $\triangle ABC$;

„ „ 143. „ „ 1. odozgo $\sqrt{r^2 - u^2}$ mjesto $\sqrt{r^2 = u^2}$;

„ „ 146. „ „ 6. „ $r > r_1$ mjesto $r > r$;

„ „ 165. „ „ 1. odozdo ABE „ ABF;

„ „ 166. „ „ 2. odozgo $\frac{1}{6} B_1 v$ „ $\frac{1}{6} B v_1$;

„ „ 166. „ „ 16. „ POQ „ $POQ)$;

„ „ 178. „ „ 3. „ $\mathrm{cotg}\,\alpha_1 < \mathrm{cotg}\,\alpha$ mjesto $\mathrm{cotg}\,\alpha_1 > \mathrm{cotg}\,\alpha$;

„ „ 178. „ „ 7. i 10. „ 0 (ništica) mjesto O;

„ „ 187. „ „ 3. „ $OP : OM$ „ $OP : PM$;

„ „ 187. „ „ 12. odozdo $M_1 P_1 \perp OA_1$ mjesto $M_1 P_1 \perp OA$;

„ „ 191. „ „ 4. odozgo $\frac{PM_3}{1}$ mjesto $\frac{PM_8}{1}$;

„ „ 191. „ „ 2. odozdo $\frac{PM_1}{1} =$ mjesto $\frac{PM_1}{1} = =$;

„ „ 203. „ „ 7. „ $\sin(\alpha - \beta)$ mjesto $\sin(\alpha + \beta)$;

„ „ 205. „ „ 8. „ $\sin(180^0 - \alpha)$ mjesto $\sin(180^0 - \beta)$;

„ „ 212. „ „ 8. odozgo $\frac{\beta}{2}$ mjesto $\frac{\beta}{\gamma}$;

„ „ 213. „ „ 11. odozdo $OM = OQ$ mjesto $OM = QR$;

„ „ 221. „ „ 1. „ $2(s - d)$ mjesto $2(s - a)$;

„ „ 222. „ „ 3. „ $\sin^2 x + \sin x$ mjesto $\sin^2 x - \sin x$;

„ „ 224. „ „ 5. „ u nazivniku $2 \sin \frac{1}{2}(x + y) \,.\, \cos \frac{1}{2}(x - y)$ mjesto $2 \sin \frac{1}{2}(x - y) \,.\, \cos \frac{1}{2}(x - y)$;

„ „ 225. „ „ 7. „ $v = ST = \frac{a \sin \alpha \sin \beta}{\sin(\beta - \alpha)}$ mjesto $v = ST \frac{a \sin \alpha \sin \beta}{\sin(\beta - \alpha)}$;

„ „ 226. „ „ 2. „ sliku T^1 mjesto: sliku T;

„ „ 228. „ „ 9. „ α mjesto a;

„ „ 229. „ „ 3. „ MN mjesto M;

„ „ 231. „ „ 7. odozgo $\frac{a \sin(\eta + \alpha)}{\sin\alpha}$ mjesto $\frac{a \sin(\eta + a)}{\sin\alpha}$;

„ „ 232. „ „ 1. odozdo d mjesto x;

„ „ 235. „ „ 15. „ i BOC mjesto BOC i BOC;

na str. 241. u retku 5. odozgo $\frac{\mathrm{tg}\, c}{\mathrm{tg}\, a} \cdot \frac{\sin a}{\sin c}$ mjesto $\frac{\mathrm{tg}\, c}{\mathrm{tg}\, a} \cdot \frac{\sin a}{\cos c}$;

„ „ 241. „ „ 6. i 7. odozdo $\mathrm{cotg}\,\beta\, \mathrm{cotg}\,\gamma$, $\mathrm{cotg}\,\gamma$ mjesto $\cot\beta \cot\gamma$, $\cot\gamma$;

„ „ 243. „ „ 12. „ a_1 mjesto a;

„ „ 243. „ „ 1. „ $c =$ „ $c -$;

„ „ 246. „ „ 4. „ $V = \frac{1}{3} O\varrho$ mjesto $V = \frac{1}{2} O\varrho$;

„ „ 257. „ „ 1. „ u brojniku pod 2. korijenom $- \cos(\sigma - \beta) \cos(\sigma - \gamma)$ mjesto $- \cos(\sigma - \beta \cos(\sigma - \gamma)$;

„ „ 260. „ „ 3. odozdo $\sin \frac{\alpha - \beta}{2}$ mjesto $\sin \frac{\alpha + \beta}{2}$;

„ „ 267. „ „ 2. odozdo $\sin\frac{1}{2}(\alpha + \beta)$ mjesto $\sin\frac{1}{2}(\alpha - \beta)$;

„ „ 270. „ „ 3. $\sphericalangle SPZ$ mjesto $\sphericalangle SPS$;

„ „ 273. „ „ 16. odozgo y mjesto Y;

„ „ 274. „ „ 10. odozdo OP_1M mjesto OPM_1;

„ „ 278. „ „ 10. odozgo $- y_2 x_1$ mjesto $- x_2 y_1$;

„ „ 284. „ „ 5. „ $a x_1 = b$ mjesto $a x_1 + b$;

„ „ 284. „ „ 6. odozdo $lx + mx = n$ mjesto $lx + my = n$;

„ „ 285. „ „ 2. odozgo $y = a_1 x + b_1$ mjesto $y = a_1 x + b$;

„ „ 286. „ „ 9. „ u nazivniku $1 + a_2 a_1$ mjesto $1 - a_2 a_1$;

„ „ 291. „ „ 11. „ $y = a_1 x + b_1$ mjesto $y = a_1 x + b$;

„ „ 291. „ „ 8. odozdo u brojniku $y - a_1 x - b_1$ mjesto $y - a x_1 - b_1$;

„ „ 292. „ „ 11. odozgo $p_2 (l_2 x + \ldots$ mjesto $p_2 (l_1 x + \ldots$;

„ „ 294. (čitaj 294. mjesto 429.) u retku 11. odozgo $X'X'_1$ mjesto $X'X_1$;

„ „ 294. (čitaj 294. mjesto 429.) u retku 6. odozdo YY_1 mjesto YY;

„ „ 296. u retku 5. odozgo OX' mjesto $O'X$;

„ „ 296. „ „ 8. „ XOY mjesto XOY';

„ „ 297. „ „ 13. „ pod korijenom drugi član $(y - q)^2$ mjesto $(x - q)^2$;

„ „ 299. „ „ 9. „ 4. član $- 2qy$ mjesto $- 2qx$;

„ „ 302. „ „ 4. „ $(x - p_1)^2$ mjesto $(x - p_1)$;

„ „ 303. „ „ 6. „ $+ (y - q_1)^2$ mjesto $+ (x - q_1)^2$;

„ „ 304. „ „ 15. „ $+ e^2 x^2$ mjesto $+ 2 e^2 x^2$;

na str. 307. u retku 9. odozdo $F_2(-e, 0)$ mjesto $F(-e, 0)$;
„ „ 308. „ „ 4. odozgo NPP_1N_1 mjesto NPP_1N;
„ „ 310. „ „ 9. „ $-(e^2-a^2)x^2$ mjesto $-(e^2-a^2)x$;
„ „ 311. „ „ 11. odozdo $M_1(x_1y_1)$ mjesto $M(x_1y_1)$;
„ „ 317. „ „ 5. odozgo $\frac{1}{2p}(y_1{}^2+y_2{}^2)$ mjesto $\frac{1}{2p}(y_2{}^2+y_2{}^2)$;
„ „ 317. „ „ 6. „ x_2-x_1 mjesto x_2-x_2;
„ „ 317. „ „ 6. „ $\frac{1}{2p}(y_2{}^2-y_1{}^2)$ mjesto $\frac{1}{2p}(y_2{}^2-y_2{}^2)$;
„ „ 318. „ „ 11. odozdo $-\frac{p}{a}x^2$ mjesto $-\frac{p}{a}x$;
„ „ 319. „ „ 6. odozgo $+\frac{b^2}{a^2}x^2$ mjesto $+\frac{b^2}{a}x^2$;
„ „ 320. „ „ 9. „ $\triangle\, SIU$ mjesto $\triangle\, STM$;
„ „ 320. „ „ 4. odozdo $\overline{PM^2}$ mjesto $\overline{PF^2}$;
„ „ 330. „ „ 1. „ u nazivniku drugi faktor u drugom članu $\frac{y_1}{e+x_1}$ mjesto $\frac{y_1}{e+x}$;
„ „ 331. „ „ 4. odozgo u brojniku drugi član $\frac{a^2y_1}{b^2x_1}$ mjesto $\frac{a^2y}{b^2x_1}$;
„ „ 331. „ 1. „ u brojniku $a^2y_1(e+x_1)$ mjesto $a^2y_1(e+x)$;
„ „ 333. „ „ 12. „ y_1 mjesto y;
„ „ 334. „ „ 10. „ $+700y_1$ mjesto $+700y_1{}^2$;
„ „ 335. „ „ 10. odozdo y_1 mjesto y;
„ „ 338. „ „ 7. odozgo FS_1 mjesto F_1S_1.

II. Pogrješke u tekstu.

Na strani 138. pod kraj veli se: Okretanjem kvadrata oko jedne stranice postaje istostraničan valjak". Bit će valja da „oko simetrale jedne stranice".

Na strani 143. u Pripomenama: 1. dolazi „presijecaju" mjesto „presijecaju se".

Na istoj strani u Pripomenama: 3. stoji „poslove" mjesto „polove".

Na strani 144. u retku 5—8. veli se: „Kuglin je sektor rotaciono tijelo, a kuglin segment i kuglin pojas rotaciona su tjelesa". Trebalo bi da bude „kuglin sloj".

Osim toga svakako je malo neobična stilizacija, kad se od kopulativnoga suda t. j. od suda, u kom se navode vrste subjekta, kojima svima pripada isti predikat, prave dva suda i sastavljaju suprotnim veznikom „a". „Rotaciono tijelo" i „rotaciona tjelesa" isto je, a „kuglin sektor, segment i sloj" vrste su rotacionih tjelesa, dakle onomu „a" nema pravoga mjesta.

Na strani 185. u retku 4—3. odozdo veli se: „Pozitivan je omjer . . ." mjesto „smjer".

Na strani 199. u retku 8. odozdo veli se: „Iz logaritama poznatih desnih strana izračunat će dakle log . . ." Trebalo bi da bude „će se" ili „ćete".

Na strani 293. u retku 5. odozdo dolazi: „. . . koji jesu kut . . ." mjesto „koji je sukut".

Na str. 303. u retku 8. odozdo veli se: „. . . opisat će se lukovi F_1 i F_2" mjesto „. . . iz F_1 i F_2".

Na strani 306. u retku 9—7. odozdo veli se: „Iz odnošaja $a^2-e^2=b^2$, ili $a^2=b^2+e^2$ izlazi, da je daljina krajne tačke male osi od jednoga žarišta jednaka velikoj osi" — a trebalo bi da bude „jednaka polovini velike osi".

III. Pogrješke u likovima.

U likovima, koji su inače razgovijetni i lijepo risani, ima također pogrješaka, jer su neki ili nepotpuni ili ne odgovaraju tekstu ili prikazuju nešto posve drugo od onoga, što bi trebalo da prikazuju. Tako:

Na strani 139. lik 115. nema tetive FG, o kojoj se govori u tekstu na strani 140. u retku 8.

Na strani 156. u liku 126. dolaze a i b kao mjerni brojevi dužine i širine paralelepipeda, a nema c za visinu.

Na strani 167. u liku 134. nema slova $A_1B_1C_1$, a u tekstu se govori o uspravnoj trostranoj prizmi $ABCA_1B_1C_1$.

Na strani 174. u retku 10 odozgo veli se: „1. ako je $\frac{b}{a}=\frac{b_1}{a_1}=1$, to je $\sphericalangle\beta=\sphericalangle\beta_1=45^0$". Ali a je na slici hipotenuza, a onda ne može $\frac{b}{a}=1$ ni $\sphericalangle\beta=45^0$.

Na strani 193. lik 155. služi dokazu za tupi kut β, a u tekstu na str. 194. u retku 7. izriče se pravilo za kut α.

Na strani 204. lik 160. prikazuje, da je $\sphericalangle\alpha_1=\sphericalangle\alpha-\beta$, a trebalo bi da bude $\sphericalangle\alpha_1=\sphericalangle\alpha$. Pogrješka je u tome, što nije povučeno $AC\perp ON$, kao što bi imalo biti, već je povučeno $CA\perp AP$; tako prikazuje lik nešto posve drugo.

*

Na strani 227. u liku 165. nije *BM* označeno slovom *c* prema tekstu, kao što je *AM* označeno slovom *a* i *AN* slovom *b*. Osim toga imenuje se u tekstu na str. 227. u retku 11. odozdo i u liku slovom *d* jedan put pružac *AB*, a drugi put na str. 228. u retku 8. pružac *BN*. Isto tako imenuje se u tekstu na strani 227. u retku 4. odozdo i u liku slovom *a* jedan put pružac *AM*, a drugi put na str. 228. u retku 7. i 8. pružac *AB*. Tim izlazi za učenika zbrka ili konfuzija pojmova.

Na strani 272. u liku 180. u ishodištu koordinata nema *O*.

Na strani 274. u liku 181. treba da bude $X_1 X$ mjesto $X_1 X_1$.

Na strani 285. u liku 189. treba da bude kod osi $X_1 X$ kut α_1 tamo, gdje je kut α_2, a ovaj tamo, gdje je kut α_1.

Na strani 294. (a ne 429.) u liku 192. treba da bude os ordinata obilježena slovima $O'Y'$ mjesto slovima $O'Y$.

IV. Pogrješke u navodima.

G. pisac rado se poziva na pređašnje poučke, §§. i likove. Ovo je posve zgodno ne samo s ekonomične, nego i s didaktične strane, jer pobuđuje učenika na ponavljanje stvari njemu nekoć poznatih, ali možda već i zaboravljenih. Kad on zna, gdje će ih lako naći, prije će se odlučiti na to, da ih potraži. Ali ako su navodi krivi, onda oni samo ozlovoljuju i više su nego suvišni. Tako n. pr.:

Na strani 21. u retku 1. odozgo veli se, da su trokuti *E G H* i *E F H* sukladni (po poučku II. u §. 6.) — mjesto: (po poučku I. u §. 6.)

Na strani 23. u retku 3. odozdo veli se za dva trokuta, da su sukladni (po III.) — mjesto: (po I.).

Na strani 24. u retku 12. odozgo veli se: „. . . u ovom §. 5.“ — mjesto: „u ovom §. 7.“

Na strani 81. u retku 10. odozgo veli se: „(lik 79.)“ — mjesto: „(lik 78.)“

Na strani 101. u retku 4. odozgo veli se: „. . . u liku 81.“ — mjesto: „u liku 91.“

Na strani 202. u retku 2. odozgo veli se: „. . . iz 159. lika“ — mjesto: „iz 158. lika.“

Na strani 234. u retku 11. odozdo veli se: „(lik 171.)“ — mjesto: „(lik 170.)“.

Na strani 252. u retku 12. odozgo veli se: „. . . u §. 62.“ — mjesto: „u §. 61.“

Na strani 270. u retku 14. odozgo veli se: „. . . u §. 66.“ — mjesto: „u §. 65.“

Na strani 270. u retku 7. odozdo veli se: „(Lik 177.)“ — mjesto: „(Lik 175.).“

Na strani 282. u retku 4. odozdo veli se: „(lik 198.)“, što je svakako pogrješno; možda bi to imao biti lik 188.?

Na strani 330. u retku 2. odozdo veli se: „(lik 219.)“ — mjesto: „(lik 208.).“

Na strani 338. posljednji lik ima broj 177. mjesto 213.

Istina, g. pisac znao se ukloniti suvišnomu ponavljanju likova, pa se u svom daljem razlaganju poziva na pređašnje likove. Tako se n. pr. na str. 330., gdje se radi o tangenti, normali, subtangenti i subnormali parabole, poziva na lik 204., koji do duše prikazuje parabolu, ali tangenti, normali, subtangenti i subnormali nema ni traga. Na taj način pada g. pisac u pogrješku: Brevis esse . . .

V. Pogrješke u računima.

U mnogim matematičkim knjigama školskima nalazimo često uza zadaće priopćene i njihove resultate, koji imaju da posluže učenicima kao verifikacija, da su im računi ispravni. Ovaj postupak, koji je sam po sebi dobar, upotrebio je i g. pisac, samo je kod njega ta neprilika, što u njegovim primjerima ima dosta pogrješaka; a one mogu biti na smutnju. Tako n. pr. dolazi:

Na strani 179. u retku 10. odozdo $a = 222\,cm$ mjesto: $a = 225\,cm$.

Na strani 200. u retku 7. odozgo $\log \sin \frac{\gamma}{2} = 9{\cdot}63470$ mjesto: $= 9{\cdot}63570$.

Na strani 201. u retku 7. odozgo $\sphericalangle\, \beta = 24^0\ 14'\ 10''$ mjesto: $= 24^0\ 14'\ 13''$.

Na strani 223. u retku 5. odozgo $x_2 = 360^0 - x_1$ mjesto: $x_2 = 360^0 - 27^0\ 58'\ 46''$ (i $58''$ mjesto: $58'$).

Na strani 231. u primjeru za Pothenotov problem ne odgovaraju resultati zadacima. U svemu ima osam brojeva; gdje je pogrješka, ne da se odrediti.

Na strani 232. u retku 4. odozdo $\frac{x + y}{2} = 39'\ 41''$ mjesto: $= 39'\ 31''$, i prema tomu je pogrješno dalje $x = 31'\ 2''$ mjesto: $30'\ 52''$.

Na strani 243. u retku 14. odozdo $\alpha = 33^0\ 35'\ 6''$ mjesto: $\alpha = 33^0\ 25'\ 6''$.

Na strani 250. u retku 10. odozdo $\varepsilon = 23^0\ 28'\ 18''$ mjesto: $\varepsilon = 23^0\ 27'\ 18''$.

Na strani 269. u retku 6. odozdo $\psi = 61^0\ 9'\ 58''$; prema zadatku trebalo bi da bude $43^0\ 17'\ 47''$, a prema tomu luk $AB = 17^0\ 40'$ mjesto: $18^0\ 0'\ 40''$.

Na strani 333. je u retku 4. odozgo $a_2 = \frac{1}{4}$ mjesto: $a_2 = \frac{1}{3}$.

Ovo bi bile u glavnome pogrješke materijalne, a sada prelazim na pogrješke i bilješke formalne.

VI. *Nedosljednosti u načinu pisanja.*

Na strani 131. u retku 10. odozgo veli se: „. . . prva, druga, treća, . . . p-ta pobočka"; na strani 184. u retku 12. odozgo veli se: „. . . nožište P te normale." Prvi način: p-ta ili p^{ta} — držim da je bolji od drugoga P te.

Na strani 184. u retku 9. odozgo veli se: „. . . on je redom u 1., 2., 3. ili 4. kvadrantu"; a na strani 166. u retku 10. odozgo veli se: „. . . da je piramida $BEFO = 4$. piramidi $BNPO$." To bi značilo prema gornjemu: četvrtoj piramidi, a ima da znači: četverostrukoj piramidi.

Ako se jedan redak završuje sa znakom jednakosti ili sa znacima $+$ i $-$, znak se ponavlja na početku drugoga retka. Tako postupa i g. pisac na strani 239., 331. i t. d.; ali on i ne postupa tako; n. pr. na strani 215. redak 6. odozdo ne završuje sa znakom jednakosti; na strani 216. u retku 4. odozdo ne ponavlja se znak jednakosti na početku retka; na strani 217. redak 4. odozgo počinje, ali onaj pred njim ne završuje sa znakom jednakosti; na strani 314. redak 12. i 13. odozgo završuje sa znakom jednakosti, ali se taj znak ne ponavlja na početku 13. i 14. retka i t. d. Znakova $+$ i $-$ nikada ne ponavlja g. pisac, ako se polinom s retkom ne svršuje, već ih ostavlja ili na svršetku prvoga retka ili ih meće na početak drugoga. Držim, da je ispravnije, ako se ponavljaju. Napokon nije običaj, da se produkt rastavlja tako, da se jedni faktori pišu u jednom retku, a drugi u drugom, kao što čini g. pisac na strani 217. u retku 7. i 8. odozgo. On si je do duše pomogao tako, da je čitav produkt stavio u zagrade; ali opet nije običaj, da se monom stavlja u zagrade. U ostalom pisalo se ovako ili onako, to nije odlučno, ali svakako treba da se piše dosljedno i da se u školske knjige ne uvode novotarije, koje nijesu općeno prihvaćene.

VII. *Pogrješke od nejednakih izraza.*

U školskoj knjizi treba da se za svaki pojam upotrebljava jedno određeno ime, a svako ime da obilježuje jedan određeni pojam. Ali nije tako, kad se za jedan pojam upotrebljava više imena — sinonimija, ili, što je još gore, kad jedno ime obilježuje više pojmova — homonimija. Sinonimiji i homonimiji nema mjesta u naučnim knjigama u opće, a najmanje u matematičkima.

G. pisac veli posve ispravno na strani 1., da crta ima jednu dimensiju, i to dužinu, ploha dvije: dužinu i širinu, tijelo tri: dužinu, visinu i širinu. „Dužina" mu dakle ovdje znači svojstvo nečega drugoga, a ne nešto, što samo o sebi postoji ili se kao takovo pomišlja; u kratko: „dužina" je ime apstraktno. Ali na strani 2. u retku 2. i 3. veli se: „Dio pravca, omeđen potpunoma dvjema tačkama, zove se dužina". „Pravac" kao i svaki „dio pravca" pomišljamo kao nešto, što postoji samo o sebi, on nije svojstvo nečega drugoga, već je sam o sebi nešto, u kratko: „pravac" kao i svaki „dio pravca" ime je konkretno. Dakle je i „dužina", ako znači dio pravca, ime konkretno. Stvari apstraktne, koje se same po sebi ne mogu konkretno predočiti upravo s toga, jer su apstraktne, predočuju se stvarima konkretnima. Tako n. pr. velimo: taj i taj potez, ta i ta nit, žica, štap itd. predočuje nam tu i tu dužinu, ali nikada ne biva obrnuto, da bismo apstraktnim stvarima predočivali konkretne, što je i posve prirodno. Ali g. pisac ipak veli na strani 131. u prva tri retka, da su na slici „vidljivi bridovi krupnijim dužinama nacrtani". Da je rekao „dužim krupninama", bilo bi isto tako dobro. Dakle ime „dužina" znači g. piscu: 1. dužinu, 2. pružac (prečac?), 3. potez; a to je gotova konfuzija.

Na strani 2. zove se pravac i zrakom, a poluomeđen pravac poluzrakom. „Poluzraka" držim da je nesmisao, kao što bi bio nesmisao, kad bi tko kazao „polukut" i „polupravac". Zraka i pravac ostaju zrakom i pravcem, bila njihova veličina koja mu drago.

Osim toga kad „zraka" znači „pravac", onda je to metafora, dakle poredba, koja se osniva na sličnosti. Pod zrakom razumijevamo titranje etera, koje se širi od neke svijetle tačke kao svoga izvora u pravoj crti. Zraka nam dakle predočuje pravu crtu, koja se pruža od neke tačke u beskonačnost; predočuje nam dakle ravnu crtu na jednoj strani omeđenu, a na drugoj neomeđenu t. j. poluomeđen pravac.

Prema tomu držim da je bolje, ako ostanemo pri starom i zovemo neomeđenu ravnu crtu pravcem, a poluomeđen pravac zrakom, kao što čini Golub u svom mjerstvu.

G. pisac suviše rado upotrebljava riječ „polu-"; tako govori o poluravnini (str. 22.), o polusumi i poludiferenciji (str. 197.) itd.; ali n. pr. „poluravnina" ne znači ono, što on hoće t. j. polovinu ravnine, već površinu na pola ravnu, a na pola neravnu. Dakle riječ „polu-" kao prefiks ne znači svagda polovinu onoga, što druga riječ pokazuje, nego često puta neku smjesu.

G. pisac razlikuje „osnovku ili bazu" kao plohu (na str. 123. i n. d. m.) od „osnovnice" kao crte (na str. 12., 182. i n. d. m.); ali i ne razlikuje, jer veli na strani 181. u retku 8. odozdo „I. Zadana je osnovka (sc. istokračna trokuta) i jedan unutrašnji kut." Ili treba razlikovati oba pojma, a onda ne valja izraze zamjenjivati, ili ih ne treba razlikovati, a onda su dva izraza suvišna. Latinski izraz — basis, baza znači jedno i drugo, pa mislim, da bismo prema tomu i mi mogli izaći na kraj jednim izrazom, i to možda s onim starijim — „podnica".

Na strani 28., 31. i n. d. m. dolazi izraz „dotačište." Držim, da je to loša zamjena za stariji izraz „diralište".

Na strani 16., 110., 123., 329. i n. d. m. dolazi izraz „nožište", ali na strani 109. u retku 4., 14, 31. dolazi u istom smislu i izraz „podnožište". Čemu dva izraza za jedan pojam? U ostalom držim, da izraz „nožište" podsjeća više na mjesto ili pribor, gdje se noževi drže, nego na ono, što hoće g. pisac. Držim dakle, da je stariji izraz „podnožište" svakako bolji.

Na strani 122., 125., 133., 135. i. n. d. m. govori se o „prikraćenoj piramidi" i o „prikraćenom čunu". Uzmimo osovan čun i po polovini osi presječen ravninom paralelnom s podnicom. G. pisac prema svomu shvaćanju reći će, da je donji dio prikraćeni čun, a ja velim, da je gornji. Gornji dio ima vrh, podnicu, plašt, os, sve osobine čuna, i nitko ne može reći, da nije čun, a da je kraći od pređašnjega, ni to jamačno ne će nitko poreći. Ja imam dakle svakako pravo. Dopuštam, da je i onaj ostatak dio čuna, kao što je i ručica dio lonca, ali čun nije, jer ima posve drugi oblik, ne nalikuje nimalo na čun, dakle ne može biti ni „prikraćeni čun". Tu mislim da valja imati na umu ovo: Slijepu biti i ne vidjeti nije isto, gluhu biti i ne čuti, nijemu biti i ne govoriti, hromu biti i ne moći ravno hoditi opet nije isto. Ne vidi, ne čuje, ne govori, ne hodi drvo, kamen . . ., ali kamen, drvo . . . nije zato slijepo, gluho, nijemo, hromo. Imena: slijep, gluh, nijem, hrom — nijesu imena negativna, nego privativna; ona ne pokazuju samo nenazočnost određenih svojstava, nego upućuju još i na nazočnost drugih, po kojima bismo očekivali i nazočnost onih svojstava, kojih nema. Dakle u ovom slučaju pristajalo bi više ime privativno, koje bi pokazivalo nenazočnost neke osobine čuna, ali i upućivalo na osobine, po kojima bismo očekivali i nazočnost one prve, koje nema. A takovo ime ima u našem jeziku; „krnj", dakle „krnja piramida" i „krnj stožac" (bolje nego „čun").

Na strani 303. u retku 13. i 14. tumači se izraz „provodnice" (radii vectores)"; a na strani 275. u retku 4. i 5. „provodič ili radij-vektor". G. pisac dakle razlikuje provodič ili radij vektor kod polarnih koordinata od provodnice ili radija vektora elipse i parabole kod pravokutnih koordinata. To može biti, ali ne mora; nije ni od potrebe, da se mi, koliko se tiče matematike, tuđimo od ostaloga svijeta. Držim dakle, da i tu vrijedi ona; Qui nimium probat . . .

Na strani 195. u retku 4. odozdo veli se: „tangensov poučak", a na strani 179. u retku 6. i 7. „tangensom" i „kotangensom". Da je g. pisac pisao svoju geometriju jezikom latinskim, ne vjerujem, da bi među „tangentom" kao goniometrijskom funkcijom i „tangentom" kao geometrijskom crtom bilo ikakve jezične razlike. Dopuštam, da se može izraz tangens α, tangens β i t. d. upotrebljavati kao računska kratica, ali onda ga ne treba sklanjati, ili ako se sklanja, onda neka se sklanja, kako treba.

Na strani 124. u retku 6., na str. 127. u retku 15. odozdo, na str. 319. u retku 2. odozdo i drugdje upotrebljavaju se izrazi: „presjek, presjeci"; ali dolazi n. pr. na strani 303. i d. izraz „sjekotina" kao izraz moderniji.

Na strani 111. u retku 5. odozdo veli se dobro „valjkastu plohu", a na strani 137. u retku 14. i dalje već se veli „valjkovitu (cilindričnu) plohu".

Na strani 126. u retku 6.; na str. 137. u retku 5. odozdo veli se: „na dvije strane otvoreni prostor". Izraz je „otvoren" korelativan, kojemu odgovara drugi korelativni izraz „zatvoren". Ali čemu „zatvoren prostor", kad g. pisac sam u uvodu posve lijepo kaže: „Geometrijsko je tijelo potpunoma omeđen prostor".

Na strani 134. u retku 6. odozdo izraz: „piramidalan" doista je piramidalan . . .

Istina, naša je terminologija još uvijek u početku svoga razvitka i ne da se u jedan mah stvoriti; ali upravo za to držim, da treba vrlo oprezno postupati. Nije mnogo učinjeno, ako se stariji izrazi samo zabace i zamijene novima, možda gorima i nezgrapnijima.

VIII. Pogrješke u definicijama.

Na strani 5. po mom sudu ne valja definicija kuta: „Dio ravnine između dvije poluzrake, koje izlaze iz iste tačke, zove se kut". Dio ravnine opet je ravnina — dakle ploha. Ploha ima dužinu i širinu, ploha se mjeri plohom — dakle i kut po gornjoj definiciji ima dužinu i širinu, mjeri se plohom, a to je apsurdno. Dakle kut nije ploha, nije ravnina, nije dio ravnine. Dakle gornja definicija ne vrijedi. G. pisac očito zamjenjuje kut s „kutnom plohom", a to nije isto. Što je kut, posve je dobro rečeno u starijoj geometriji Golubovoj.

Na strani 26. ne će biti valjana definicija kružnice: „Kružnica je krivulja (u ravnini), kojoj su sve tačke jednako daleko od jedne tačke (u istoj ravnini); ta se tačka zove središte ili centrum kružnice (i kruga, kojemu je ona obodnica)." Uzmimo kružni luk. I to je krivulja u ravnini, kojoj su sve tačke jednako daleko od jedne tačke u istoj ravnini, pa ipak luk nije kružnica, kao što ni dio nije cijelo. Dakle gornja definicija obuhvaća luk i kružnicu, po tom je preširoka, dakle ne valja. Treba reći: „Kružnica je zatvorena krivulja", a to luk nije.

Na strani 27. Pripomena 1. „Geometrijsko mjesto svih tačaka, koje imaju od zadane tačke O zadanu daljinu r, jest kružnica opisana iz O kao središta polumjerom r" — pogrješna je, jer to može biti i površina kugle. Valjalo bi reći „svih tačaka u ravnini".

Na strani 5. u retku 3. i 4. veli se: „Zadanu dužinu dividirati brojem m reći će dijeliti je na m jednakih dužina". Držim, da je „dividirati" i „dijeliti" isto, dakle idem per idem.

Na strani 107. u retku 12.—9. odozdo veli se: „Ako se pravac tako miče, da se on kod tog micanja nalazi u istoj ravnini, onda velimo, pravac opisuje ili izvodi tu ravninu, a ravnina postaje tim micanjem pravca." Dakle postajanje ravnine suponira ravninu već gotovu, u kojoj se nalazi pravac, micanjem kojega ravnina postaje; a to je ὕστερον πρότερον.

Na strani 17. u retku 5.—3. odozdo veli se: „u sukladnim su trokutima svaka dva homologna komada njihova opsega (to su stranice i kuti) među sobom jednaka." Na strani 42. u tački C. veli se: „neka se nacrta trokut, ako su zadana tri komada njegova opsega". Na str. 86. u tački A. veli se: „da su oblik i veličina trokuta određeni sa tri među sobom nesuvisla „uvjeta" (n. pr. sa tri komada njegova opsega, ako je između njih barem jedna stranica)." Iz ovih se navoda jasno razabira, da g. pisac pod opsegom trokuta razumijeva njegove sve tri stranice i sva tri kuta. Ako to vrijedi za trokute, onda dakako vrijedi i za mnogokute. No ako je to istina, onda su pogrješni svi računi i sve formule u knjizi, koje se tiču opsega mnogokuta, jer je g. pisac svagdje zaboravio uračunati i kute, a to nije smio učiniti, ako su kuti sastavni dijelovi opsega. Ali ja to ipak ne bih htio ustvrditi, već ću radije dopustiti, da je gornja definicija o opsegu trokuta pogrješna, i to preširoka, jer kuti ne pripadaju opsegu trokuta. Mimogred ću samo pripomenuti, da ne držim za najzgodniji izraz, kad se veli, da su stranice i kuti trokuta „komadi" njegova opsega.

IX. Pogrješke u dokazima.

U ovom časopisu (knjiga VII, svezak 2, str. 200.) istaknuo sam već, da dokaz o jednakosti izmjeničnih kutova kod paralela nije ispravan, i priopćio ujedno drugi dokaz, za koji držim, da je ispravan.

Na strani 68. (vidi lik 68.) veli se: „2. Ako su odresci SA i SA_1 nesumjerljive dužine, to ćemo SA_1 razdijeliti na vrlo mnogo jednakih dijelova, n. pr. na n dijelova, i odmjerit ćemo te dijelove od A_1 dalje, dok ne padne krajna tačka K posljednoga dijela tako blizu krajne tačke A, da bi se presegnulo preko A, ako taj dio još jedan put odmjerimo. Potegnemo li onda $KL \parallel AB$, to je po predašnjem poučku:

$$SK : SA_1 = SL : SB_1, \text{ ili}$$
$$(SA - KA) : SA_1 = (SB - LB) : SB_1, \text{ t. j.}$$
$$\frac{SA}{SA_1} - \frac{KA}{SA_1} = \frac{SB}{SB_1} - \frac{LB}{SB_1}$$

Pošto se SA_1 može razdijeliti na toliko jednakih dijelova, da bude n kakogod velik broj, to se dakle može učiniti, da budu

ostaci izmjerivanja KA i LB manji od još tako malene dužine i da budu količnici $\frac{KA}{SA_1}$ i $\frac{LB}{SB_1}$ manji od još tako malenoga broja; s toga je:

$$SA : SA_1 = SB : SB_1 \ . \ . \ . \ (2)$$

bile dužine SA i SA_1 makar i nesumjerljive."

Ovo je površan dokaz, jer ili su veličine KA i LB jednake ništici ili nijesu. Ako su jednake ništici, onda su SA i SA_1 kao i SB i SB_1 sumjerljive veličine contra hypothesin; ako nijesu, onda se u računu, bile još tako malene, ne smiju izostaviti, kao što čini g. pisac. Ovaj se dokaz ne da tačno izvoditi bez limita, kao što ga nalazimo i u geometriji Golubovoj. U ostalom, budući da je to jedna pogrješka, koja se ponavlja u svim ovdje navedenim dokazima, progovorit ću o njoj pobliže malo dalje.

Na strani 159. veli se: „A. Cavalierijev poučak. a) Promotrimo plještine dvaju ravnih likova 129. a) i 129. b), koji postaju time, da se između dvije usporednice AB i CD povrstaju pravokutnici, koji imaju jednake visine (n. pr. 1 *mm*), a svaka dva pravokutnika, koja su u istoj visini, da imaju ujedno jednake dužine.

Likovi su 129. a) i 129. b) jednaki, jer drugi postane iz prvoga, ako se navrstani pravokutnici horizontalno pomaknu.

Do istoga ćemo zaključka doći, ako uzmemo, da su navrstani pravokutnici vrlo niski (n. pr. 0·001 *mm* ili 0·00001 *mm* ili još niži)".

To je istina, ali što će biti onda, ako paralelogrami nijesu pravokutnici, kao što je baš na slici 130 b), ili ako su trapezi? Onda nestaje podloge čitavomu dokazu. Pogrješka je ista, kao i u predašnjem dokazu.

Na strani 308. veli se: „Ako se s kolikogod tačaka M, M_1, M_2, M_3 . . ., koje su na elipsi vrlo blizu (lik 200.), potegnu ordinate MP, M_1P_1 . . . ., to one sijeku kružnicu, koja je nacrtana na velikoj osi AB, u tačkama N, N_1, N_2, N_3 . . . Likovi MPP_1M_1, NPP_1N_1 i t. d. mogu se smatrati pravokutnicima, a svaka dva pripadna pravokutnika odnose se kao njihove visine, dakle kao $b : a$".

Ovim svojim dokazivanjem dira g. pisac u temeljna načela mišljenja. Po načelu istovetnosti: A je A — pravokutnik je pravokutnik, trapez je trapez; po načelu protivurječja: A nije *non* A — pravokutnik nije trapez, trapez nije pravokutnik; po načelu o isključenju trećega: S je ili A ili nije A — neki lik ili jest pravokutnik ili nije, oboje u isti mah ne može biti, ali jedno mora biti. Likovi MPP_1M_1, NPP_1N_1 i t. d. nijesu pravokutnici, nijesu ni trapezi, dakle se i ne smiju za takove držati, kao što hoće g. pisac, i s toga je njegov dokaz pogrješan.

Da je g. pisac tačkama M, M_1, M_2, M_3 . . . i N, N_1, N_2, N_3 . . . povukao paralele s osju OX, kao što je n. pr. u Go-

luba, bio bi dobio pravokutnike, i to za svaki lik MPP_1M_1, NPP_1N_1 i t. d. po dva, kao njihove granice. Manji pravokutnik bio bi nešto manji, a veći nešto veći od lika. I sada bi se imao primijeniti princip čisto matematički, princip kontinuiteta, ili kao što ga neki zovu, zakon kontinuiteta. Taj princip glasi općeno: Ako razlika u dva slučaja biva manja od svake i najmanje zadane veličine in datis t. j. u onome, što se suponira, to biva i razlika in quaesitis t. j. u onom, što otuda izlazi, manja od svake i najmanje zadane veličine.

Ako se dakle tačka M_1 sve više i više primiče tački M, postaje razlika između visina manjega i većega pravokutnika sve manja i manja, dakle i razlika između ploštine jednoga i drugoga pravokutnika. Bude li daljina tačaka M_1 i M beskonačno malena, bit će i razlika između visina jednoga i drugoga pravokutnika beskonačno malena, dakle i razlika između njihovih ploština; oba će se pravokutnika podudarati među sobom i sa zadanim likom, koji je njihova međašna vrijednost.

G. pisac po svoj prilici nije htio da u geometriju za srednja učilišta uvlači iz algebarske analize limite ili međašne vrijednosti. To bi bilo donekle opravdano, kad bi to bilo svuda dosljedno provedeno; ali kod proračunavanja opsega kruga nalazimo ipak međašne vrijednosti. Ako se dakle dokaz za opseg kružnice ne da valjano izvesti bez međašnih vrijednosti, onda vrijedi to isto i za ploštinu elipse i za ostale dokaze, koje sam ovdje istaknuo. Razlozi su ovdje i ondje isti.

Ista je pogrješka i kod proračunavanja ploštine parabolična segmenta. Na strani 317. u retku 11.—14. veli se: „Ako su tačke M_2 i M_1 veoma blize jedna k drugoj, onda se tetiva M_1M_2 gotovo podudara s paraboličnim lukom, a mjesto y_2 možemo pisati y_1, i isto tako x_1 mjesto x_2.“ Pa onda: „Ako se s kolikogod tačaka M_1, M_2, M_3, . . . koje su na paraboličnom luku vrlo blizu, potegnu ordinate M_1P_1, M_2P_2, . . . i apscise M_1Q_1, M_2Q_2 . . .“ S relativnim izrazima „veoma blizu“ i „vrlo blizu“ ne da se u matematici ništa dokazati. I ovaj je dokaz u starijoj geometriji posve ispravno izveden.

X. Pogrješke od navade.

U novije doba više se puta ističe kao ideal srednjoškolske nastave — jedinstvena srednja škola. Od toga smo ideala danas prilično daleko. Ali j e d i n s t v e n a o b u k a u školi makar kojoj nije više nikakav ideal, već postulat zdravoga razuma. I prema tomu može se s razlogom očekivati, da će učitelji različnih predmeta na jednom zavodu u svom radu jedan drugoga podupirati, ili bar da ne će jedan rušiti ono, što drugi izgrađuje.

U srednjim se školama uči sintaksa i oblici hrvatskoga kao nastavnoga jezika. Sintaksa uči, da sadašnje vrijeme perfektivnih glagola znači ili budućnost ili prošlost, po tom se sadašnje vrijeme perfektivnih glagola ne smije upotrebljavati u značenju sadašnjosti (već ako se hoće da izreče radnja, koja se ponavlja).

G. pisac u tom dosta griješi. N. pr. na strani 40. u retku 17. odozdo veli se: „Kružnicom, kojoj je središte O, presiječe se pravac p.“ Ista se pogrješka ponavlja na strani 162. u retku 14. odozgo, na strani 164. u retku 4. odozgo, na strani 283. u retku 3. i drugdje.

Oblici uče, da se zamjenice posvojne: njegov, njezin i t. d. sklanjaju nominalno. G. pisac i u tom griješi, jer često upotrebljava oblike pronominalne. Tako n. pr. dolazi na strani 29. u retku 3. odozdo „s njegovoga vrha“, isto tako na strani 32. u retku 7. odozdo; na strani 28. u retku 10. veli se „od njezinoga polumjera“; na strani 278. u retku 14. odozdo veli se „iz prvoga njezinoga člana“.

U školskoj knjizi nebi smjelo biti ovakovih pogrješaka, jer onda nije čudo, ako mnogi učenici srednjih škola, koji su s dobrim uspjehom načinili ispit zrelosti, ne znadu u svom materinskom jeziku korektno ni do pet brojiti. Ne će n. pr. kazati: dva (čovjeka) i tri (čovjeka) pet je (ljudi), — nego makar kako drukčije. Ne znaju u računanju slagati kopule s brojevima ni brojeva s imenima, jer se na takove „sitnice“ u školi ne pazi.

XI. Pogrješke u stilu.

Nije posve ispravno, kad se veli (na strani 30. u retku 4.), da se kut mjeri pripadnim mu lukom kružnice. Kut se mjeri kutom, a luk lukom, samo se mjerenje lukova podudara s mjerenjem kutova.

Malo je čudnovata stilizacija na strani 186. u retku 4.—1. odozdo: „Općene definicije goniometrijskih funkcija ne o b a r a j u o d n o š a j a između goniometrijskih funkcija šiljastih kutova, koje p o z n a s m o pod C. a) §. 51., već ih p r o t e ž u na funkcije svakoga kuta.“ To bi imalo značiti: Odnošaji goniometrijskih funkcija postavljeni pod C. a) §. 51. za šiljaste kutove postoje i za sve ostale kutove; dakle su definicije goniometrijskih funkcija općene. Ovakovih pogrješaka ima i više u knjizi.

XII. Pogrješke u metodi.

G. pisac veli u predgovoru, da je opseg i raspored knjige udesio prema zahtjevima naših srednjih učilišta, ali da se također osvrnuo i na cislitavsku naučnu osnovu. Kad bi u istinu bilo tako, držim, da ne bi nitko s razlogom mogao tomu prigovoriti. Ali nije tako.

Prvo i prvo: zahtjevi naših srednjih učilišta vrlo su različni, kao što su različne i cislitavske naučne osnove. U srednja

učilišta broje se svakako u prvom redu gimnazije. Po naučnoj osnovi za gimnazije i našoj i cislitavskoj ne uči se u gimnazijama n. pr. sferna trigonometrija; a nju je g. pisac u svojoj knjizi dosta opširno razvio. Vidi se, da je g. pisac imao na umu u prvom redu realne gimnazije i njihovu naučnu osnovu. Naša naučna osnova za realne gimnazije, kao i cislitavska za realke, ima za podlogu bifurkaciju: donja realna gimnazija i gornja realna gimnazija svaka je za se jedna cjelina. Ono, što se uči u donjoj realnoj gimnaziji ponavlja se i nadopunjava u gornjoj, dakako prema zrelijoj dobi učenika opširnije, temeljitije, znanstvenije. Očito je dakle, da će biti gradivo manje više isto, samo će biti drugi način, metoda, kojom se to gradivo obrađuje. O tom, da li je bifurkacija osnovana ili nije, mnogo se pisalo i raspravljalo. Teoretički razlozi govore protiv bifurkacije. Mi imamo jedan odlučan razlog za bifurkaciju, koji je već sam g. pisac spomenuo, a to je cislitavska naučna osnova, jer nam ne može biti sve jedno, da li se našim svjedožbama zrelosti priznaje paritet u drugoj poli monarkije ili ne.

Postavivši se dakle na stajalište bifurkacije nameće nam se pitanje: koja se metoda ima primijeniti kod obuke u matematici u gornjim (realnim) gimnazijama? Na sreću je to pitanje u pedagogici riješeno, i svak, tko je malo upućen u tu disciplinu, zna, da se matematika ima predavati u nižim razredima metodom analitičkom, a u višim razredima metodom sintetičkom. Kao što bi bilo pogrješno u nižim razredima, gdje se učenici imadu istom uputiti u apstrahiranje, početi s najapstraktnijim pojmovima i definicijama, pa iz njih sintetičkim postupkom izvoditi pojedine istine i poučke, isto bi tako bilo pogrješno, kad bi se u višim razredima počelo s najkonkretnijim, svakidašnjim predmetima i analitičkim postupkom dolazilo do pojmova općenijih i najopćenijih. To bi bila gotova danguba i ništa drugo.

Tko otvori prvu stranicu geometrije g. pisca, naći će rečeno: „A. Geometrijske tvorine. a) Svako tijelo ima različita svojstva, koja našim sjetilima opažamo; tijelo zauzima neki prostor, ima neki oblik i položaj, sastoji od nekakve tvari stanovite boje i tvrdine, ima neku težinu i t. d. Ako se od tih različitih svojstava tvarnih tjelesa promatra samo oblik, veličina i položaj, ne pazeći na ostala svojstva, tada dobivamo pomisao o netvarnim, geometrijskim tjelesima te velimo: Geometrijsko je tijelo potpunoma omeđen prostor." To bi vrlo lijepo pristalo u geometriju za niže razrede, ali u geometriju za više razrede ne pristaje. U Goluba se veli: „§. 1. Prostor sa svih strana omeđen zove se tijelom". I nije moguće, da ima u V. razredu (realne) gimnazije učenika, koji to ne bi mogao shvatiti.

G. pisac počinje svuda s razjašnjenjima: on razjašnjuje učeniku u V. razredu, što je trokut; dakle mjesto definicija nalazimo svuda najprije razjašnjenja. Ja razumijem nastojanje

g. pisca; on sam veli u predgovoru, da je nastojao, da budu tumačenja što shvatljivija, da jasnoćom stila i zgodnim likovima otkloni teškoće predmeta. Jest, ali sve u svoje vrijeme i na svom mjestu. Držim dakle, da je g. pisac počinio veliku pogrješku, što je upotrebio analitičku metodu ondje, gdje bi trebalo da je upotrebio sintetičku metodu.

G. pisac spominje i upotrebljava vrlo često indirektan dokaz i definiciju, a nigdje ni jednom riječju ne veli, što je to indirektan dokaz ili definicija. A ja držim, da ima malo učenika realne gimnazije, koji bi znali pravo, što je indirektan dokaz, ne za to, što realne gimnazije u formalnoj obuci daleko zaostaju za gimnazijama, već za to, što nijesu nikada imali prilike ni čuti, što je indirektan dokaz. U matematici se obično o tom ne govori, a logiku uče po novoj osnovi tek u 8. razredu. U Goluba se u uvodu posve lijepo raspravlja o tom, što je definicija, aksiom, poučak, hipoteza, tvrdnja, dokaz upravan i neupravan i t. d. O tom nema ni traga u geometriji g. pisca.

XIII. Pogrješke u opsegu.

Bilo je ljudi prije više stotina godina, koji su zlo sudili o školama, kao što ih ima i danas. Petronije veli negdje: adolescentes in scholis stultissimos fieri. Mantegazza u svojoj knjizi „Elementi dell' igiene", Milano 1878. str. 488. veli od prilike isto: „i domi della scuola sono i più mortali nemici del pensiero e della gioja." Herbert Spencer u knjizi „Nauk u uzgoju" u prijevodu Ivana Širole, Zagreb 1883. na str. 84. veli: „Ona potreba, da se pred djetetom neprestano govori, potječe od naše gluposti, a ne od djetinje." Willmann (Didaktik II, 334.) veli o školskim knjigama, da je usvajanje naučnoga gradiva i korist, što je učenik crpe iz učenja, u obrnutom razmjeru s debljinom udžbenikâ. Neprestani i nebrojeni slični prigovori školi imali su za posljedak, da je prevladalo općeno mišljenje, da su škole, a navlastito srednje, preopterećene naučnim gradivom i da je prijeka potreba, da se naučno gradivo stegne, i danas se posvuda opaža nastojanje, da se toj potrebi po mogućnosti doskoči.

G. se pisac na tu općeno priznavanu potrebu nije osvrtao. Njegova planimetrija, stereometrija i analitika opsegom nije manja od dosadašnjih, nego pače svaku od njih za nekoliko stranica nadmašuje, no trigonometriju je g. pisac prema pređašnjoj upravo podvostručio. Za što baš trigonometriju? Zar je trigonometrija za intelektualnu odgoju učenika tako odlučna? Ja držim, da je za intelektualnu odgoju prilično sve jedno, da li je učenik naučio i upamtio jedan samar trigonometrijskih formula ili dva. Teoretički dakle razlozi nijesu mogli ponukati g. pisca, da podvostruči opseg trigonometrije. Ali ni praktički razlozi nijesu ga mogli, nijesu ga smjeli na to ponukati, jer u srednjoj školi nije mjesto

osobito isticati i naglašivati praktičku stranu obuke. To je posao i zadaća stručnih škola.

Ako je dakle imao kakav razlog g. pisac, da podvostruči opseg trigonometrije, onda je taj razlog vrijedio još u većoj mjeri za ostale grane geometrije. A što vrijedi za geometriju, vrijedi istim pravom i za algebru i ostale školske discipline. Dakle ako je postupak g. pisca opravdan i ispravan, onda bi otuda logičkom nuždom izlazilo, da, dok sav obrazovani svijet ozbiljno nastoji oko toga, kako će stegnuti naučno gradivo u srednjim školama, samo mi, koji nijesmo u povoljnijim prilikama od drugih, osjećamo potrebu, da naučno gradivo u srednjim školama podvostručujemo. No da bismo mi tu potrebu osjećali, držim ipak, da ne će nitko ozbiljno ustvrditi.

Još samo nešto. Na strani 204. u retku 8. odozgo veli se, da je $\measuredangle EAC = \alpha_1 = \alpha$ (inače je i lik 160. krivo crtan, jer AC nije okomito na ON, kako bi po tekstu moralo biti) i pita se: za što? To bih i ja sam želio znati, ako nijesu možda jednaki za to, što su im kraci uzajmice okomiti. Isto imamo na strani 153. kod lika 124. Ali g. pisac nigdje u planimetriji ne govori o kutima s kracima uzajmice okomitima i o kutima s kracima paralelnima, dok u stereometriji govori samo o kutima s paralelnim kracima u prostoru.

I to je pogrješka, ako se u geometriji primjenjuju poučci, koji nijesu ni napomenuti u knjizi, a kamo li dokazani.

* * *

Dosada sam isticao samo jednu stranu knjige, i to slabiju, a sada bi bio red, da istaknem još i drugu, bolju, ali držim, da se ona sama sobom najbolje ističe, pa na temelju svega onoga, što je rečeno, a još više na temelju onoga, što nije rečeno, zaključujem, da bi knjiga bila i lijepa i dobra, da je bilo kod njezina izrađivanja nešto malo više pomnje, a nešto malo manje hitnje.

St. Miholić.

VI.

Dr. Oton Kučera: Općena aritmetika i algebra za više razrede srednjih i njima sličnih škola. Zagreb. Nakladom kr. sveučilišne knjižare Fr. Suppana (R. F. Auer) 1899. Cijena je lijepo ukoričenoj knjizi 4 krune.

Poslije kratkoga vremena od jedne godine dobili smo drugi novitet u našoj matematičkoj školskoj literaturi, koji je opet ispunio naše davnašnje zahtjeve i želje. I bilo je doista već krajnje vrijeme! Od nekoliko godina ovamo stali smo napokon i mi na svoje noge, napustili smo onaj pravac, koji nam je naše samostalno mišljenje i uvjerenje priječio, te smo malo ponosnije podigli glave! A za što i ne bismo? Ne ću da govorim o tome, kako je naša matematička nastava prije oskrbljena bila, jer moram iskreno priznati, da sam jedva dočekao, da o njoj više ne govorim! Bilo pa prošlo! Ovdje hoću samo da istaknem ono, što se u tome posljednjih godina učinilo. Ali o tome se ne može govoriti, da se ne spomenu imena profesorâ Petra Nenina, Dra. Davida Segena i Dra. Otona Kučere. Ta su nam trojica — u naznačenom redu — dali u ruke knjige, kojima su usavršili i kraju priveli našu matematičku školsku literaturu. Ona nam danas služi na čast te možemo u tom pogledu mirni biti.

Bilo mi je poznato, da g. Dr. O. Kučera sprema za štampu gore spomenuti udžbenik, i ja sam ga s nestrpljivošću očekivao. Poznat mi je bio i princip, koji je vodio g. pisca kod pisanja ove knjige, pa kako je on osnovan na modernijem i naučno osnovanijem shvaćanju matematičkih istina, lako se razumije moja nestrpljivost. G. je pisac poznat kao pisac mnogih lijepih knjiga i rasprava. I strana kritika priznala je njegovu potpunu spremu. A ja danas s potpunim zadovoljstvom konstatiram, da je s ovim novim radom i opet kročio za jedan korak naprijed.

Vrijeme je prekratko, da bih već danas iznio detaljnu kritiku ovoga najnovijeg djela piščeva; za to ću se za danas ograničiti samo na kratak prikaz.

U devet je odsječaka g. pisac obradio gradivo aritmetike i algebre propisano za naše srednje škole, a osvrnuo se dosta i na potrebe naših viših trgovačkih škola. Prvi je odsječak „pristup“, u kojem su razvijeni pojmovi jednadžbe i nejednadžbe i navedeni aksiomi. U drugom su odsječku „računske operacije prvoga stupnja“ s prvim raširenjem područja brojeva (negativni brojevi). U trećem su odsječku „računske operacije drugoga stupnja“ i s tim u svezi drugo raširenje područja brojeva (razlomljeni brojevi). Četvrti i peti odsječak zapremaju „primjene računskih operacija prvoga i drugoga stupnja“ (dio I. i II.), gdje su smještena svojstva prirodnih brojeva, sustavi brojeva, decimalni razlomci i računanje s nepotpunim decimalnim razlomcima, linearne jednadžbe s jednom i više nepoznanica, proporcije i diofantičke jednadžbe prvoga stupnja. Determinantama je odredio osobit paragraf (§. 22.). Šesti i sedmi odsječak sadržavaju „računske operacije trećega stupnja“. U šestom je kvadrat i drugi korijen s izvodima, koji se na njih nadovezuju, a to je treće i četvrto raširenje područja brojeva (iracionalni i imaginarni brojevi), pa kvadratične jednadžbe s jednom i više nepoznanica i neke više jednadžbe.

U sedmom je odsječku općena nauka o potencijama, korijenima i logaritmima, koja se završuje s prijegledom svih operacija i vrsta brojeva. Osmi odsječak zapremaju „progresije, sastavljeni kamatni račun, račun amortizacije i renta, pa verižni razlomci“. U devetom je odsječku napokon kombinatorika, vjerojatnost i najvažniji zadaci iz političke aritmetike. Na koncu su svakomu odsječku u prijegledu dodane najvažnije historijske bilješke o razvijanju ove nauke.

U predgovoru g. pisac ističe, što ga je vodilo kod sastavljanja ove knjige: 1. da bude u njoj gradivo, propisano za naše gimnazije i realne gimnazije; 2. da knjiga može služiti i u našim trgovačkim školama; 3. da bude s naučne i didaktične strane prema današnjim principima ove nauke; s toga se odlučio za princip permanencije; 4. s didaktičnih je razloga dodao obilno uzoraka t. j. posve izrađenih primjera, a za ponavljanje je glavne formule metnuo na čelo paragrafima; 5. čuvao se hotimice velike sabitosti u stilu.

G. je pisac ispunio sve ono, što je na umu imao i u predgovoru svoga udžbenika istaknuo. Samo nešto je zaboravio istaknuti. U današnje vrijeme, u vrijeme, kad se kod nas književni jezik još dotjeruje prema jasno postavljenom cilju — koji je, uz put da kažem, još više nego naš ideal — običaj je, da se pisac u predgovoru dotakne i jezika, koji svakako mnogo utječe na povoljniji ili nepovoljniji uspjeh. G. pisac ne čini toga! On je čedan! Ne ću da se služim poslovicama i mudrim rečenicama, koje bi toj čednosti dale i zasluženu pohvalu, već bez ikakva okolišenja i uvijanja izjavljujem, da je g. pisac učinio i u tom pogledu sve ono, što se učiniti dalo. Šta više, g. pisac upotrebljava takav način izražavanja, da njim oživljava onu monotoniju, koja se — i ako bezrazložno — sa više strana najsavršenijoj nauci prebacuje. Ako sve — dobre i rđave — strane ovoga udžbenika, na koje naidoh — čitajući pomnjivo knjigu od prve do posljednje stranice — složim u jedno, izlazi moj sud ovakav:

G. je pisac stvorio strogo naučni i u najmodernijem smislu obrađeni udžbenik, a služio se ujedno onom jasnošću i onim opravdanim i dobro prokušanim pedagoško-didaktičnim načelima, koja će učeniku posve olakšati rad u ovoj školskoj disciplini te mu probuditi ljubav prema ovomu do sad mrskomu (jer s različnih razloga teškomu) predmetu. Jezik pak ove knjige bit će, nadam se, i od naših filologa s radosnim priznanjem pozdravljen. U kratko: ja čestitam g. piscu i želim, da nas i dalje svojim radovima tako ugodno iznenađuje, a napose, da nam što prije poda u predgovoru spomenutu metodičku zbirku primjera i zadaća iz aritmetike i algebre, koja će se prisloniti uz knjigu.

S tim završujem svoj kratki referat o ovom udžbeniku, a detaljnu kritiku iznijet ću — s dozvolom g. urednika — naskoro u ovom listu.

Na posljetku dužnost mi je kao ljubitelju ove nauke, a i kao učitelju, da ovaj udžbenik, o kome prema onome, što sam rekao, najbolje mišljenje imam, najtoplije preporučim svoj gg. stručnjacima. A da sam bio pozvan od visoke kr. zemaljske vlade, da o njemu kažem svoje mišljenje, ja bih bio predložio, da ga visoka kr. zemaljska vlada uvede ne kao pomoćnu, već kao propisanu školsku knjigu u sve srednje i njima slične škole.

M. Zdelar.

Različne bilješke.

I.

Etimologija riječi „nemoj“.

Za *nemoj* (koje osim hrvatskoga dolazi samo još u bugarskom jeziku) uči Miklošić u svojoj Sintaksi na str. 867, 22., da je postalo od *ne mozi* t. j. od negativnoga imperativa glagola *moći*, koji može značiti i: velle, tako da *nemoj* znači upravo: noli. Isp. i njegovu Gramatiku III², str. 233. i Etim. rj. str. 199. Uz Miklošića pristaju Daničić, koji u Istoriji oblika na str. 341. kaže, da *nemoj* postaje tako, da se imperativu *ne mozi* izbacuje cijeli slog *zi*, te se mjesto njega domeće *j* u jednini i u množini (isp. i njegove Korijene str. 156.) i g. Maretić, koji u svojoj Gramatici u § 100, a. piše: „Među dva samoglasa ispalo je *z* u *nemoj* — *nemojmo* — *nemojte*, što je postalo od negdašnjega *ne mozi* — *ne mozimo* — *ne mozite*, pa je od *oi* nastalo *oj*; ispor. *najti* (t. j. *naći* od *naiti*).“

Takomu izvođenju oblika *nemoj* ide u prilog značenje negativnoga imperativa glagola *moći* u staroslovenskom, starohrvatskom i staroruskom jeziku, koje se posve slaže sa značenjem oblika *nemoj*, n. pr. stsl. не мози не вѣровати (nemoj ne vjerovati), не мозѣмъ штѧдѣти (nemojmo štedjeti), не мозѣте измѣнити (nemojte izmijeniti). Mikl. Sint. 867, 22. — sthr. нь ако кога чоуѥте крива, а ви моу оузьмьше подайте или соль или злато и не мозите моу никакоре сьмести (nemojte mu smesti). Mon. serb. 50.[1])

[1]) Не мози dolazi i za 3. l. sing. он не мози бити веще сведок од селе наприд. Zak. vinod. 52. (izd. Rački). — I samo мози (bez negacije): Ако ли бисмо ми тога не изпоунили, тако кнез Петар нас и всакога од нас мози и волан боуди оухитити. Acta croat. 244.

*

Isp. I. Broza, Prilozi za sint. jez. hrv. I. u 76. knj. Rada, § 9, 5, a, bilj. 130. — strus. не мози того творити (nemoj toga tvoriti), не мозѣте створити зла (nemojte stvoriti zla). Mikl. Sint. 868. 22.

Ali je teško ili upravo nemoguće razumjeti, kako može od *ne mozi* postati *nemoj*, jer nema inače nijednoga primjera, da bi između dva vokala ispalo *z* ili na kraju riječi iza vokala otpadalo *-zi*, a ima i takih riječi, koje se svršuju upravo na *-ozi* (n. pr, *kozi, lozi, nozi, slozi; pomozi!)* K tomu dolazi još i to, da oblik *ne mozi* dolazi još 16. i 17. vijeka, a oblik *nemoj* već od 14. vijeka (Dan. Ist. obl. 341.). S toga mi se ne čini vjerojatno, da bi *nemoj* bilo postalo od *ne mozi*, nego predlažem drukčije tumačenje oblika *nemoj*.

U različnim krajevima štokavskoga i čakavskoga narječja živi prohibitivna riječ *neka*, postala jamačno od negacije *ne*, koja i sama dolazi u prohibitivnom značenju (n. pr. *Ne*, Omere, ako Boga znadeš! Nemoj tući prvi danak ljube! N. pj. Vuk. I, 257.; isp. u Broza l. c. § 1, 3, a, bilj. 1.), — i od naveska *ka*, koji nalazimo i u riječima: *mene-ka, tebi-ka, sade-ka* i dr. (isp. *danas-ke, ljetos-ke; onda-k, pola-k* i dr.) Mikl. Sint. 121., Dan. Kor. 31.[1]) Uz ovu riječ prianja i lični nastavak 2. l. pl. impt., te ona glasi i *nekate*, kao što isti nastavak prianja i uza samo prohibitivno *ne*, te glasi *nete* (n. pr. *Nete*, sinci, ako Boga znate! N. pj. Vuk. II, 185. Isp. u Broza l. c. § 1, 3, a, bilj. 1.). A u onom kraju čakavskoga narječja, iz kojega su Kurelčeve Jačke, dobiva i potpuni oblik imperativa od vokalskih osnova: *nekaj*,[2]) *nekajmo, nekajte* (kao od glagola **nekati*; isp. *čitaj, čitajmo, čitajte* od glagola *čitati).* Konstruira se pak ova riječ na dva načina: 1) bez glagola, n. pr. *Neka*, Stanko, mlogo ga ne karaj. N. pj. Vuk. V, 537. — *Nekate* svi, mnogo vas je. N. prip. Vrč. 66. — *Nekaj*, Đurđe, *nekaj!* Ja te hoću falit po vsoj Turskoj međi. Jačke 171. — Ovamo brojim i primjere, kaki je ovaj: A *neka* (= ne daj) da te vidi tvoja ljubima družina. P. Hektorović 19. — 2) s infinitivom, n. pr. *Neka* me dat, majko, oholu junaku. Jačke 102. — Zato se *nekate* sada žalostiti. 125. — *Nekaj*, stara mati, va žalost upasti. 199. — *Nekajmo* si seda mi klinčacov zibrat. 16. — To vas jedno prosim, moje rožice, zabit se *nekajte*. 133. Isp. Broza l. c. § 9, 4.

Kao *ka* u *neka*, tako je mogao uz negaciju prionuti i navezak *mo*, koji nalazimo u obliku *m* u riječima: *otole-m, pokle-m, tere-m* i dr., ali mu se može suponirati i oblik *mo*, kao što na-

[1]) Od ovoga je *neka* moglo postati i ono *neka*, koje se s 3. l. prez. upotrebljava u značenju 3. l. imperativa; n. pr. *neka* piše! Isp. Rad knj. 134. str. 39. i d.

[2]) Možda je *j* u *nekaj* upravo onaki navezak, kao u *ondaj, tuj* i dr., a onda se *nekaj* shvatilo kao 2. l. sing. impt., pa su prema njemu postali i oblici: *nekajmo, nekajte.*

vezak, koji se u obliku *n* nalazi u riječima: *ovdje-n, dotle-n, otole-n* i dr., dolazi i u obliku *no* u riječima: *koji-no, što-no, kad-no, gdje-no, ter-no, pa-no* i dr. Isp. Mikl. Sint. 122, 9. 10; Dan. Kor. 116; Vuk, Rj. s. v. *no*. Tako postalo *nemo* moglo je lako (poput *neka*) dobiti i oblik pravoga imperativa: *nèmôj, nèmôjmo, nèmôjte* (isp. *nè stôj, nè brôj, nè krôj* i t. d.). Analogija ove prohibitivne riječi s prohibitivnim *neka (nekaj* i t. d.) očituje se i u konstrukciji, jer se i *nemoj* konstruira: 1) bez glagola, n. pr. *Nemoj*, brate, ta dobro nam je obojici. N. prip. Vuk. 71. — *Nemojt'*, vuci, za Boga! N. pj. Vuk. I, 195. — Ovamo brojim i primjere, kaki su ovi: Uzmi ovi zapis i stavi ga tvojoj ženi da ga nosi o grlu, ma *nemoj* (= ne daj) da š njime izađe. N. prip. Vuk. 212. — *Nemojte* (= ne dajte) da ni srca klonu. N. pjes. Vuk. V, 472. — 2) s infinitivom, n. pr. *Nemoj* ga slati gorama, ni mi ga šalji vodama. N. pj. Vuk. I, 24. — Duše naše gubiti *nemojmo*. Vuk Rj. s. v. *nemoj*. — *Nemojte* me u jamu bačivat', no me bač'te na drum u planinu. N. pj. Vuk. II, 34. — Mjesto infinitiva dolazi i rečenica sa *da* (kao i inače toliko puta): *Nemoj* mene Turkom *da* prokažeš! N. pj Vuk. III, 180. — *Nemojte da* ne dođete. Vuk, Rj. s. v. *krsno ime*. Isp. Broza l. c. § 9, 5.

U nekim se krajevima (navlastito u južnima) *j* u imperativu izbacuje, te se govori n. pr. *čuva, čuvamo, čuvate* mj. *čuvaj, čuvajmo, čuvajte.* Obilno primjera za tu pojavu navodi Daničić u Istoriji oblika na str. 344. Gdje se govori imperativ bez *j*, odbacuje se *j* i u riječi *nemoj*, te se govori *nèmô, nèmômo, nèmôte;* n. pr. *Nemo*, gosparu, isjeće te. M. Drž. 365. — Čuješ! *nemô* da to zaboraviš. Milić. Let. več. 263. — *Nemomo* se oglušit. M. Drž. 283. — Ma *nemo'te* u Kostanjicu ravnu, vi *nemo'te* mećati busiju. N. pj. Bogiš. 193. Isp. Broza l. c. § 9, 5. Dan. Ist. obl. 341.

Po svemu tomu ja bih rekao, da *nemoj* nije postalo od *ne mozi*, nego rečenim načinom, pa poradi jednakoga značenja stalo *ne mozi* istiskivati, dok ga nije posve istislo.

Dr. *A. Musić.*

II.

Znatni nalasci iz najnovijega doba.

1. T. Homolle, veoma zaslužni upravljač francuskih iskopavanja u Delfima, oglasio je u „Bullet. de corresp. hellenique“ natpis s jedne mramorne ploče, nađene u Delfima u bunaru jedne kuće, koja stoji prema zapadu od slavnoga hrama. Po neznatnim

ostacima izvodi Homolle pouzdano, da je ova ploča s natpisom počasni dekret izdan Aristotelu. Slične počasne diplome izdavale su se poslije često za literarne i pjesničke radove, te su gdjekoji ostaci i do nas doprli, no ovaj dekret, što ga je otkrio Homolle, danas je ne samo najstariji, već i najznatniji. Aristotel ga je dobio za to, što je sastavio πίναξ (katalog) pobjednikâ u pitijskim igrama (Πυθιονῖκαι). Slavnomu filozofu pomogao je sastaviti to djelo njegov nećak Kalisten (između gg. 340. i 334. pr. Hr.).

2. Kod Bonna pošlo je za rukom otkriti kolje (Pfähle) Cezarova mosta preko Rajne i ostatke dobro utvrđenoga rimskoga tabora.

3. Sav obrazovani svijet u velike je iznenađen najnovijim našašćem na rimskom foru. Na istom mjestu, gdjeno je o. g. otkriven „Lapis niger“ (t. z. Romulov grob), odredio je talijanski ministar Baccelli, da se iskopavanje nastavi. Poznato je, da su na tom mjestu, za koje neki tvrde, da je bilo posvećeno Romulu, ili je, kao što drugi drže, bilo sjedalo za suce, stajala negda dva lava. Neumornim iskopavanjem nađoše tu dvije kamene vaze s arhitektonskim uresima. Oblik je vaza takav, da ih valja držati za podstavke pomenutih lavova, a sudeći po ornamentalnom slogu pripadaju očito 6. vijeku pr. Hr. Na prostoru između jedne i druge podstavke našlo se jošter mnogo predmeta, zemljanoga posuđa, ulomaka grčkoga posuđa, komada tuča, starih idolâ, zavjetnih pločica, kosti spaljenih životinja, ostataka pepela i dr. Dne 31. svibnja nađen je najposlije uz podstavku, na kojoj je stajao desni lav, stup s natpisom, koji je za cijelo najstariji od sviju rimskih natpisa, što su do sad poznati i priopćeni. Stup je od vapnenca (Tuffstein), ima oblik prilično strme četverostrane piramide, a svaka stranica osnovke ima u dužinu 40 do 50 cm. Uglovi su zatubasti tako, da kamen nema za pravo četiri ugla, već osam. Na svakoj se stranici nalazi natpis u najstarijem italskom alfabetu. Natpisi su urezani bustrofedon, t. j. tako, da se prvi redak svake stranice započinje s desna, a drugi s lijeva, i ne horizontalnim već vertikalnim redom. Sve četiri stranice stupa posute su recima, osim toga nalazi se još jedan redak na jednom plosnatom kraju. Neki misle, da je ovo zavjetni kamen, postavljen, da čuva uspomenu na odlazak Galâ, kad su bili spalili Rim. Nijedan natpis nije još do sada protumačen. Tek se naslućuje, da su možda sastavljeni u najstarijem rimskom dijalektu. Četiri znatna filologa i glotologa zamoljena su, da ih razjasne. Nadajmo se, da će oni sretno riješiti svoju tešku zadaću te skinuti koprenu, koja obavija ovaj veoma znatni i zanimljivi spomenik iz rimske davnine.

4. Već prije nalazilo se na mjestu negdašnjega grada Prijene znatnih razvalina, navlastito je poznat hram Atene Polijade, što ga je sagradio graditelj Pitije u 4. vijeku pr. Hr., a

posvetio ga pomenutoj boginji Aleksandar Veliki. (Ispor. Baumeistera, Deukmäler itd. I, str. 275—277. i 282.). Posvetni natpis Aleksandrov i drugi krasni skulpturni ostaci čuvaju se danas u britskom muzeju u Londonu. G. 1895. započeli su ravnatelj Kekule i Wiegand na novo iskopavanja za kr. muzeje u Berlinu te su nedavno svoj posao sretno i uspješno svršili. Grad je otkriven, ceste, javne i privatne zgrade pokazuju se sad u potpunoj i zanimljivoj slici. Sa znanstvenoga gledišta otkriće je Prijene upravo od neprocjenljive vrijednosti. Pitanje o uređenju privatnih kuća i kazališta, doslije toliko prijeporno, ima se odsele po sudu Kekulinu i Wiegandovu držati za posve riješeno.

J. Sarkotić.

Školske vijesti.

Lične vijesti. Imenovani su: ravn. gosp. i šum. uč. križev. G. Pexidr ravnateljem r. gimn. osj.; J. Bavec n. uč. naut. šk. bak.; T. Bosutić n. uč. r. gimn. zemun.; n. uč. r. gimn. zem. M. Deml prav. uč. r. gimn. zagr.; M. Domitrović n. uč. r. gimn. zagr.; R. Gábor n. uč. gimn. varažd.; L. Hegedušić prav. uč. m. r. gimn. petrinj.; M. Hercigonja prav. uč. gimn. suš.; Z. Kaufman n. uč. gimn. osj.; n. uč. gimn. varažd. D. Marić prav. uč. gimn. osj.; Fr. Mihletić n. uč. donjogr. gimn. zagr.; I. Praputnik n. uč. m. r. gimn. bjelov.; F. Sarazin prav. uč. u žen. lic. zagr.; prof. i glavni uč. učiteljske škole zagr. I. Steklasa profesorom r. gimn. zagr.; prof. r. gimn. osj. Dr. A. Szentgyörgyi profesorom donjogr. gimn. zagr.; prof. r. gimn. senj. Dr. Đ. Šurmin profesorom gornjogr. gimn. zagr.; L. Trgovčević n. uč. gimn. gosp.; Fr. Zagoda n. uč. vjere u r. gimn. rakov. — Premješteni su: ravn. r. gimn. senj. Dr. I. Gostiša zem. vladi odjelu za bog. i nast.; prof. gornjogr. gimn. zagr. J. Sarkotić u r. gimn. senj. kao ravn. poslovođa; n. uč. J. Ams iz r. gimn. rak. u gimn. vink.; prof. Đ. Blažeković iz gimn. pož. u r. gimn. zemun.; prav. uč. Dr. D. Bogdanović iz m. r. gimn. petrinj. u gim. pož.; prav. uč. D. Boranić iz gimn. vink. u donjogr. gimn. zagr.; prof. Dr. Stj. Đurašin iz gimn. gosp. u žen. lic. zagr.; prof. Dr. A. Gavazzi iz r. gimn. rak. u gimn. suš.; n. uč. Stj. Horvatić iz. m. r. gim. bjelov. u gimn. vink.; n. uč. A. Kaparović iz r. gimn. zemun. u gimn. varažd.; n. uč. M. Komljenovič iz gim. suš. u r. gimn. rak.; prav. uč. R. Koprinsky iz gimn. suš. u gimn. pož.; n. uč. Lj. Mrđenović iz r. gimn. senj. u gimn. vink.; prav. uč. E. Pascher iz gimn. vink. u gimn. pož.; prav. uč. V. Petračić iz gimn. osj. u r. gimn. osj.; n. uč. I. Pezić iz donjogr. gimn. zagr. u gornjogr. gimn. zagr.; prof. J. Purić iz gimn. osj. u r. gim. zagr.; prav. uč. M. Segher iz sveuč. bibl. zagr. u r. gimn. zem.; prav. uč. Dr. Stj. Srkulj iz gimn. pož. u donjogr. gimn. zagr.; n. uč. Š. Šajnović iz gimn. varažd. u m. r. gim. petrinj.; prav. uč. F. Šišić iz r. gimn. osj. u gimn. osj. — Potvrđeni su s naslovom „profesor“: P. Frankl u r. gimn. rak.; I. Hochetlinger u r. gimn. zagr.; A. Sabljak u r. gimn. zemun. — Promaknut je u VIII. razr. prof. N. Mohr u gornjogr. gimn. zagr. — Umirovljen je prof. i vjerouč. D. Levar u r. gimn. rak. — Odrekao se službe prof. D. Pfann u r. gimn. zemun.

Pogled na razvitak cislitavskih gimnazija za posljednjih 50 godina. Držim, da ću ugoditi čitaocima „Nast. Vjesnika , ako im u glavnim crtama pokažem razvitak cislit. gimnazija za pet posljednjih decenija. S pedesetgodišnjim

vladalačkim jubilejem Njegova Veličanstva cara i kralja Franje Josipa I. slavile su današnje cislitavske gimnazije pedesetu obljetnicu svoga opstanka. Stara gimnazija, koja bi dokinuta god. 1848.—49., bijaše čedo latinske škole Isusovaca. Imala je šest razreda, četiri niža razreda bila su gramatikalna, a dva viša zvala su se humaniora. Učevni predmeti u dva najniža razreda bijahu nauk vjere, latinski jezik, povjest i matematika; počevši od trećega razreda učio se jošte grčki jezik, ali tako malo, da su na koncu s teškom mukom mogli pristupiti čitanju hrestomatije, u kojoj nije bio zabilježen naglasak. Glavni predmet bio je latinski jezik; no nije se išlo za tim, da mladež čitanjem pronikne u duh latinskih klasika, već da nauči, koliko je god moguće, korektno latinski pisati i govoriti. Za nastavu u zemljopisu i povjesti nije se mnogo marilo. Njemački jezik i literatura nije se učila, tako ni jezik dotične pokrajine. Prirodne nauke bile su od g. 1819. posve odbačene. U petom razredu bavili su se učenici osobito poetikom, a u šestom retorikom. Učiteljâ stručnjakâ stara gimnazija nije poznavala. Samo za nauk vjere bio je osobit učitelj, a svi drugi učevni predmeti u svakom razredu bili su u ruci jednoga učitelja. Uz gimnaziju se prislanjao kao viši učevni zavod licej s dva razreda, koji je odgovarao današnjemu sedmomu i osmomu razredu. Đaci u liceju nijesu se više zvali učenici, već su bili slušaoci i gospoda. U liceju poučavali su u pojedinim predmetima profesori, koji su za svoju službu stekli višu stručnu obrazovanost. Učevni predmeti bili su: logika i metafizika (upravo filozofija), opća povjest i matematika, u drugom razredu pridošla bi još fizika. U gdjekojim zavodima bavili su se također oko filologije. Među učevnim predmetima nalazio se i prirodopis, ali za čudo oni slušaoci, koji su platili školarinu, mogli su biti oprošteni od polaska ovoga predmeta. Slobode u nauci i obuci, kao što je danas u visokim školama, nije bilo u liceju; što više: učevne su knjige bile zakonom propisane, a školska oblast mogla je od profesorâ zatražiti i predavanja, da ih razgleda. Grofa Leona Thuna, najvećega ministra nastave, što ga je Austrija ikad imala, i njegove izvrsne učene pomagače Franju Exnera i Hermanna Bonitza ide besmrtna slava, da je g. 1849. izdan Organisationsentwurf te osnovana nova današnja gimnazija sa osam razreda. Obrazovanost, što je daje današnja gimnazija, osniva se u religiozno-ćudorednom pogledu na kršćanskoj osnovi, u humanitarnom pogledu na klasičnoj starini, a treći glavni stup obrazovanosti, i to od novijega vremena, prirodne su znanosti. Velika je razlika između stare i nove gimnazije. Dok je stara gimnazija bi'a sasvim latinska škola, stoji nova gimnazija kao čvrsta zgrada na tri glavna stupa moderne kulture. Nauk je vjere u svim razredima gimnazije prvi obučni predmet, a religiozno-ćudoredno odgajanje i obrazovanje karaktera drži se za poglaviti cilj današnje gimnazijske nastave. Grčki ideal humaniteta, za koji su se oduševljavali najsjajniji umovi velikih i malih naroda ranijih i današnjih vremena, sastoji se u tom, da se, koliko je moguće, potpuno i harmonički obrazuju sve duševne sile čovjeka ne zaboravivši uz to njegovanje i jačanje tijela. Taj uzvišeni cilj u odgajanju čovjeka nastoji postići današnja nova gimnazija. Veoma cijeneći vrijednost tjelesnoga uzgoja njeguje ona i gimnastiku i igre za mladež. Prirodne nauke, negda zanemarene, drži ona za važan elemenat u obrazovanju, pa ih je prigrlila objeručke. Priklanjajući k tomu svoju pažnju učenju materinskoga jezika pa modernih jezika i literatura uvrstila je u obučne predmete i filozofijsku propedeutiku, kojoj je važnost za opće obrazovanje dovoljno poznata.

G. 1848. bila je svega 81 gimnazija, danas su u cislitavskim zemljama 193 gimnazije s pravom javnosti, uz to ima osam gimnazija, koje nemaju prava javnosti, i dvije ženske gimnazije.

Evo to je u glavnim crtama razvitak gimnazije cislitavske posljednjih pedeset godina.

J. Sarkotić.

Prijegled časopisâ.

Zeitschrift für das Gymnasialwesen herausgegeben von H. I. Müller. LIII. Jahrgang. Berlin 1899.

Prvi svezak. Poznato je, da je pruska naučna osnova od god. 1892. ukinula filozofijsku propedeutiku kao osobiti nastavni predmet, zahtijevajući od učitelja jezikâ, osobito materinskoga, da kod lektire upoznaju đake s glavnim filozofijskim smjerovima i disciplinama. U članku *Die Philosophie auf dem Gymnasium I.* (nastavlja se u drugom svesku) dokazuje O. Weissenfels, da učitelji jezikâ uz dosadašnji broj sati ne mogu odgovoriti tomu zahtijevanju, a većina njih da nije tomu ni dorasla. Govoreći o velikoj i uzgojnoj i obrazovnoj vrijednosti filozofije, preporučuje, da se propedeutika uvede iznova u najviša dva razreda, i to najprije elementarna logika, a iza toga psihologija u svezi s glavnim etičkim načelima i kratkim prijegledom povjesti filozofije, a dobro bi bilo, kad bi se škola više brinula i za estetsko obrazovanje mladeži.

Drugi i treći svezak. Prošla je godina donijela kandidatima srednjoškolskoga učiteljstva u Württembergu i u Pruskoj nov ispitni propis. Peđašnji je württemberški propis od god. 1865. premalo mario za znanstveno obrazovanje kandidatâ obzirući se odviše na školske potrebe, dok je pruski od god. 1887. zahtijevao jedino znanstvenu vrsnoću. U novim se propisima nastojalo, da se isprave ovi nedostaci, pa se ispit odsele dijeli na općeni, kojemu je svrha, da dokaže općeno obrazovanje kandidatovo (u Württembergu: klausurna radnja općenoga sadržaja i usmeni ispit iz filozofije i pedagogije; u Pruskoj: domaća radnja iz pedagogije ili filozofije i usmeni ispit iz filozofije, pedagogije, religije i njemačke književnosti), i stručni, koji ima da dokaže znanstvenu vrsnoću (u Pruskoj se zahtijeva samo jedna domaća radnja iz srodna dva predmeta, a nijedan kandidat ne smije dobiti više od tri radnje; klausurne radnje traju po tri sata). Po pruskom propisu kandidat ima da dokaže sposobnost u dva predmeta za sve razrede (ocjene: „mit Auszeichnung bestanden“ i „gut bestanden“; a „genügend bestanden“, ako je samo jedan predmet za sve razrede) i u dva za srednje razrede. Članovi su povjerenstva uza sveučilišne profesore i vrsni srednjoškolski učitelji. Novi propis ukida u Pruskoj nepravedno ono razlikovanje: Oberlehrer- i Lehrerzeugniss (kod ocjene „genügend bestanden“ treba ispit dopunjavati), a u Württembergu: Praeceptorats- i Professoratsexamen. U članku *Die neue preussische Prüfungsordnung* izjavljuje se F. Ziegler u glavnome pohvalno o novom pruskom (mimogred i o württemberškome, koji mu je miliji) propisu, pa iznosi neke nedostatke u njemu. Novi propis obećava službene „Studienpläne“, koji bi donijeli više štete nego koristi; kandidati moraju do duše metodički urediti svoje nauke u sveučilištu, ali država nije zvana, da stegne njihovu slobodu u izboru predavanja. U odredbama o ispitnom povjerenstvu kandidat ne nahodi dosta zaštite protiv samovolje pojedinih profesora, jer one dopuštaju, da može i samo jedan profesor ispitivati, koji dakako sam odlučuje o uspjehu. Kod ocjenjivanja je treća ocjena nezgodna, jer podsjeća na peđašnji Lehrerzeugniss. Pojedine skupine nijesu pravedno podijeljene: skupina je kemije, mineralogije, botanike i zoologije mnogo opsežnija od one religije i hebrejskoga jezika. Ispit bi iz religije trebalo ukinuti, pa stvoriti u školi osobita mjesta za učitelje vjere.

Četvrti svezak. U članku *M. Johann Michael Stritter, Rektor zu Idstein, und sein Reformplan „Von schicklichster Einrichtung der Schulen“* crta C. Spielmann Stritterov život i štampa spomenuti njegov spis, u kojem Stritter (1705.—1781.) hoće da raširi opseg gimnazijske nastave, te je jedan od najoštrijih protivnika staroga humanizma.

Peti svezak. A. Funck tvrdi u članku *Bemerkungen zum französischen Unterricht in der Gymnasialprima*, da se od francuske obuke u školi krivo zahtijeva, da nauči mladež govoriti francuski. Svrha je školske obuke, da upozna mladež s najboljim tečevinama bogate francuske književnosti. U najvišem je razredu najbolja lektira Taineovo ili Lanfreyevo koje djelo. — U drugom odsjeku poznati Makso Schneidewin ocjenjuje dvije Nerrlichove knjige: Das Dogma vom klassischen Altertum in seiner geschichtlichen Entwickelung. Leipzig 1894. i Ein Nachwort zum Dogma vom klassischen Altertum. Neue Briefe an Julius Schwarcz. Leipzig 1899. I Nerrlich i Schwarcz poznati su protivnici klasičnih jezika u nastavi. Schneidewinova se ocjena raspada na dva dijela; u prvome Schneidewin iznosi 11 novih dokaza za vrijednost starih jezika, a u drugome pobija prevratne misli, što ih je Nerrlich iznio u najnovijem spisu protiv onih, koji nijesu pristali uza nj.

Šesti svezak. U veoma poučnom članku *Was wir für den Unterricht in der Muttersprache von den Franzosen zu lernen haben* govori G. Schulze o prijekoj potrebi, da bi se već jednom sastavio leksikalni i frazeološki priručnik za školu, jer obuka u njemačkom jeziku ne napreduje pravo poradi velike anomalije u tome. On pripovijeda o prilikama u francuskim školama, u kojima učitelj materinskoga jezika uz manji broj sati postiže ljepši uspjeh, jer ga svi učitelji, poznajući dobro zakone fiksiranoga francuskoga jezika, potpomažu u njegovu nastojanju. U Njemačkoj naprotiv veliki dio učitelja slabo poznaje materinski jezik, te samo sprečavaju stručnoga učitelja u njegovu radu. Učitelji su u prvom redu dužni, da izrade onaj priručnik. — U II. odsjeku nahodimo ocjenu lijepe Cauerove knjige: Grammatica militans. Erfahrungen und Wünsche im Gebiete des lateinischen und griechischen Unterrichts. Berlin 1898.; oglasio ju je R. Ziemer, poznati stručnjak u gramatici, pa je ocjena njegova veoma pohvalna. Cauerovu su knjigu gotovo svi stručni i pedagoški časopisi pohvalno oglasili, pa je preporučujem svima učiteljima klasičnih jezika.

Sedmi svezak. U Njemačkoj su od nekoga vremena zaredile tužbe protiv gimnazijskih učitelja, da ne bude u mladeži smisla za umjetnost. C. Steinweg priznaje u članku *Der Gymnasiallehrer und die Kunst*, da je prigovor ovaj osnovan, i zajedno pokazuje, kako bi se najlakše doskočilo zlu. Trebalo bi: 1. da je risanje obligatno u svim razredima; 2. da svaki filolog, historik i teolog u sveučilištu upozna i umjetnost onih naroda, kojih književnost i jezik uči; 3. da se svaki kandidat za seminarske godine upozna s tehničkim predmetima (risanje, gimnastika); 4. da se u arheološke tečaje pozivaju samo oni, koji umiju risati, te poznaju povjest umjetnosti; 5. da se vrsniji učitelji pošalju u Francusku i u Englesku, da ondje upoznadu obučavanje u umjetnosti; 6. da se nadziranje risanja povjeri akademijskim učiteljima. Svi bi učitelji morali složno kod svake zgode buditi u mladeži smisao za umjetnost, pa bi trebalo prema tome priréditi zgodne školske knjige (s pohvalom spominje za primjer knjige Engleza Ruskina). — U III. odsjeku nahodimo referat o ovogodišnjem sastanku društva srednjoškolskih učitelja u pokrajini Hessen-Nassau i u kneževini Waldeck, koji je bio ove godine u Hanauu, a došlo je na nj preko 200 učitelja. Na sastanku je gimn. ravnatelj Braun (Hanau) lijepo raspravljao o vrijednosti klasičnih jezika i o tijesnoj njihovoj svezi s drugim gimnazijskim predmetima; profesor je Lohr (Wiesbaden) govorio o novom pruskom ispitnom propisu (pohvalno) i o novom uređenju plaća (mnoge se želje i nade nijesu ispunile). Iza toga je profesor Valentin (Frankfurt a. M.) raspravljao o uzgojnoj vrijednosti Götheova Fausta, a učitelj Knoegel (Frankfurt a. M.) u predavanju „Die Lektüre von Ovids Fasti in der Obersekunda der Gymnasien und Realgymnasien“ toplo preporučio lektiru Ovidijevih Fasta, za koju podaje zgodan izbor. Do godine će sastanak biti u Limburgu.

Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur und für Pädagogik. **Erster Jahrgang.** Zweite Abteilung: Neue Jahrbücher für Pädagogik herausgegeben von Richard Richter. Leipzig 1898.

6. i 7. svezak. Th. Ziegler priopćuje pod natpisom *Einleitung zu einer Vorlesung an der Universität Strassburg i. E. über das höhere Lehramt und seine Aufgaben* pristup k predavanju o praktičnoj pedagogiji, pa navodi uzroke, s kojih se jedino filozofska struka u sveučilištu posve udaljila od prakse (1. želja, da se sveučilišne nauke osnivaju na čistoj znanosti; 2. vjerovanje, da praksa dolazi sama pomalo; 3. što đaci, dok su u sveučilištu, ne misle na buduće svoje zvanje). Z. podaje kratku povjest praktičnoga upućivanja kandidata u Pruskoj, pa pripovijeda, kako je i sam pokušao god. 1889. da privatno uredi seminar u strassburškom sveučilištu, ali mu vlada nije htjela dati potpore (od 100 mar.). Kako u Elsassu još uvijek nema pedagogičkoga seminara, Z. želi, da dade đacima bar u predavanju nekoliko uputa iz prakse. — U članku *Gymnasial- und Universitätsbildung. Eine historische Betrachtung* podaje H. Peter kratak prijegled, kako je nastao i rastao nepremostljivi jaz između gimnazijske i sveučilišne nauke, pa ustaje protiv odviše specijalnoga obrađivanja znanosti u sveučilištu. Svrha je na ime većine mladih ljudi, da iza sveučilišnih nauka stupe u praksu, pa bi ih sveučilište imalo uzgajati za buduće zvanje. Da se bar nekako premosti onaj jaz, dobro bi bilo, da se svakomu sveučilišnomu profesoru pridijeli koji vrstan mlađi učitelj, koji bi najmlađe đake upućivao u prvom radu njihovu. — A. Baldamus nadovezuje u članku *Erfüllung moderner Forderungen an den Geschichtsunterricht* na Kaemelovo i Lamprechtovo raspravljanje (u 1. i 2. sv.), pa dokazuje, da je prva dužnost povjesnoga obučavanja, da upozna mladež s prošlošću, a nešto će vještiji učitelj često naći zgode, da crtajući prošlost pouči zajedno mladež i o suvremenim prilikama. B. podaje tri zanimljiva primjera. — R. Petersen: *Der Unterricht in der deutschen Grammatik auf der Unter- und Mittelstufe des preussischen Gymnasiums.* — I. Ziehen: *Über die Behandlung der Realien im französischen Unterricht.* — A. Chlebowski: *Ein Beitrag zum französischen Unterricht in der Untersecunda des Gymnasiums.* — E. R. Gast iznosi pod natpisom *Kleine Beiträge zur lateinischen Schulgrammatik* novije pouzdane resultate znanstvene latinske gramatike o upitnim rečenicama i česticama, za koje želi, da se udome i u školskoj gramatici, pa razlikuje rečenična pitanja (Satzfragen) od onih, koja se tiču dijela rečenice (Satzteilfragen = Begriffsfragen u Krügera; Schmalzovo je razlikovanje: Verdeutlichungs- i Bestätigungsfragen pogrješno). Dio su rečeničnih pitanja prividna pitanja (Scheinfragen), koja se u školskim gramatikama pogrješno nazivaju: retorska. G. je za rečenična pitanja sastavio ovo pravilo: a) pravo pitanje; odgovor: *da* ili *ne;* oblik: 1. upitni naglasak u izričnoj ili željnoj rečenici; 2. upitna čestica — *ne;* b) prividno pitanje; odgovor određen: ili *da*, ili *ne;* oblik pitanja: 1. traži odgovor: *da;* negacija s — *ne* (nonne, nihilne, nemone i t. d.); 2. traži odgovor: *ne*; čestica: *num* (rjeđe: numne); 3. dopušta odgovor: *da* ili *ne*, ali sveza s drugim rečenicama sili ili na odgovor: *da* ili na odgovor: *ne;* ili čestica — *ne* kao u a) 2. ili upitni naglasak kao u a) 1. n. pr. Cic. I. filip. g. 6, 14. Quid? de reliquis rei publicae malis licetne dicere? Mihi vero licet.; Et quispiam dubitabit? — O. Schulze oglašuje pod natpisom: *Allerhand Sprachdummheiten* knjigu istoga natpisa, što ju je izdao G. Wustmann u 2. ispravljenom i umnoženom izd. (Leipzig 1896.), koja je poradi svoje originalnosti probudila zanimanje gramatičko u najširim krugovima. Sch. hvali knjigu, ali prigovara mnogim grubim riječima u njoj. — K. Boethke oglašuje (pohvalno) knjigu H. Wickenhagena: Turnen und Jugendspiele (u Baumeisterovu Handbuchu der Erziehungs- und Unterrichtslehre für höhere Schulen. IV, 5.) München 1898. — *Anzeigen und Mitteilungen:* H. Schuller priopćuje neke promjene i dodatke, što bi ih želio u Kleeovoj knjizi: Grundzüge der deutschen Litteraturgeschichte (Berlin 1897[2]). — A. Sterz oglašuje 4 nove karte, što ih je E. Rothert izdao za obučavanje povjesti novoga vijeka. — R. Richter oglašuje veoma nepovoljno članak: Konferenzen u Reinovu djelu: Encyklopädisches Handbuch.

8. svezak. W. Rüdiger: *Petrus Angelius Bargaeus. Ein Dichter- und Gelehrtenleben.* — E. Schwabe: *Die Fürstenschule zu St. Afra und das Jahr 1848.* — M. Siebourg: *Über eine halbjährige Studienreise in Italien.* — W. Ruge govori (u opće pohvalno) o onim dijelovima A. Kirchhoffove knjige: Geographie (u Baumeisterovu Handbuchu. IV, 2.) München 1895., koji raspravljaju o ređanju građe i risanju kod zemljopisnoga obučavanja. — U članku: *Zum Geschichtsunterricht unserer höheren Lehranstalten* raspravlja H. Pigge, kako mnogi učitelji povjesti u višim razredima griješe, te traže od đaka, da pamte godinu svake bitke, a slabo se ili nikako ne obziru na kulturnu povjest, koja je mnogo znatnija. Mnogi učitelji griješe tumačeći domaću povjest, te žele, da svagdje prikažu svoje vladaoce kao pravedne i plemenite, a krivnju za nevolje narodne bacaju na strane državnike. Ova je pogrješka jedan od glavnih razloga, što mladež u zrelije doba nema patriotizma. — *Anzeigen und Mitteilungen*: U. Zernial: Schillers Wallenstein und Shakespeare. — Löschhorn obznanjuje pohvalno knjige: I. Leitritz, Altenglands Unterrichts- und Schulwesen. Dresden 1898. — i G. Mertz, Über Stellung und Betrieb der Rhetorik in den Schulen der Jesuiten. Heidelberg 1898.

9. svezak. U zanimljivom članku *Wissenschaft oder Kunst?* raspravlja C. Reichardt o pitanju, je li pedagogija umjetnost ili znanost, pa dolazi do resultata, da je uzgajanje (παιδαγωγία) umjetnost, jer ima obilježja njezina; ali kako svaki umjetnik, tako mora i pedagog, pa makar bio i rođen kao pedagog, mnogo učiti i iskušavati prije, nego li postane valjan pedagog. Kod toga mu pritječe u pomoć nauka o uzgoju (τέχνη παιδαγωγική), pa je pedagogika i znanost, doslije dakako samo empirijska nauka o umjetnosti uzgoja. Ali kako nije svaki slikar ili kipar odmah umjetnik, tako nije ni svak, koji uzgaja, pedagog. Razlika je između znanosti i znanja, pa bi za one, koji stječu samo znanje, bolje pristajao naziv: radnik na polju pedagogije. Ali kako svaki učitelj nije velikan u pedagogiji kao znanosti i umjetnosti, ima u uzgojnom radu njegovu drugih zasluga, koje mu podaju nešto čedniju, ali za to jednako veliku vrijednost. — A. Rausch: *Zur Säkularfeier der lateinischen Hauptschule in den Franckeschen Stiftungen zu Halle.* — W. Rüdiger: *Petrus Angelius Bargaeus* (nastavak). — Fr. Fauth oglašuje (pohvalno) pod natpisom *Zur pädagogischen Psychologie und Physiologie* nove tri sveske zbirke Schillerove i Ziehenove „Sammlung von Abhandlungen aus dem Gebiete der pädagogischen Psychologie und Physiologie“. Berlin 1897., i to 4. sv. L. Wagner: Unterricht und Ermüdung. Ermüdungsmessungen an Schülern des Neuen Gymnasiums in Darmstadt (upotrebio je estesiometričku Griesbachovu metodu, pa došao do resultata, da umornost zavisi o tjelesnoj i duševnoj konstrukciji i pažljivosti đaka, pa o vrsnoći učitelja; i gimnastika umara, pa su igre bolje za odmor; poslijepodnevna je obuka s pedagogičkoga gledišta bez vrijednosti, a s higijenskoga škodljiva); 5. sv. Fr. Fauth: Das Gedächtniss i 6. sv. Th. Ziehen: Die Ideenassociation des Kindes. Erste Abhandlung. — *Anzeigen und Mitteilungen*: F. v. Hoffs oglašuje (pohvalno) školsko izdanje Horacijevih oda od N. Fritscha (Münster in W. 1897. i 1898.), a Th. Matthias odgovara na Vogelov oglas njegove knjige u 5 sv.

10. svezak. W. Rüdiger svršuje svoj članak: *Petrus Angelius Bargaeus.* — Pod natpisom: *Neue Hilfsmittel für den klassischen Anschauungsunterricht* oglašuje R. Wagner veoma pohvalno ove tri knjige: H. Steuding, Denkmäler antiker Kunst, für das Gymnasium ausgewählt und in geschichtlicher Folge erläutert. Leipzig bei E. A. Seemann 1896. (stoji uvez. 2 M.); H. Luckenbach, Abbildungen zur alten Geschichte für die oberen Klassen höherer Lehranstalten. 2. Aufl. mit Unterstützung des Grossh. Badischen Oberschulrats herausgegeben. München und Leipzig bei R. Oldenbourg 1898. (stoji nevez. 1 M., a uvez. 1·35 M.); A. Furtwängler und H. L. Urlichs, Denkmäler griechischer und römischer Skulptur, für den Schulgebrauch im Auftrage des K. Bayer Staatsministeriums des Innern für Kirchen- und Schulangelegenheiten herausgegeben. Handausgabe. München bei F. Bruckmann 1898. (stoji uvez. 4 M.), pa raspravlja o velikoj vrijednosti, što je ima zorno obučavanje kod lektire klasika. Prije svega je dakako potrebno, da budu učitelji upućeni u arheologiji, ali W. je protivnik prisilnih ispita iz arheologije, koji ubijaju u učitelja i ono malo volje, što bi je on imao za nju: bolje odgovaraju svrsi praktični arheloški tečaji. Zorno bi se obučavanje u školi najkorisnije uredilo, kad bi svaki đak imao koju od spomenutih knjiga (najzgodnija je poradi cijene Luckenbachova, koja je već školska knjiga u Badenu), ili kad bi bar svaki zavod imao u zbirci učila po 20—30 primjeraka, koji bi se mogli porazdijeliti među đake za obučavanja i uzajmiti na jedan dan za domaću pripravu. Na taj bi se način u mladeži budio i smisao za umjetnost. W. najzad žali, što nema zgodnih slika krajeva iz današnje Grčke, koje bi također koristile obučavanju. — U članku *Etwas über Geist und Art der alten Philologie, wie sie heute ist und wie sie vor zwei Menschenaltern war* poredi M. Schneidewin poznatu Wilamowitzovu knjigu: Bakchylides. Berlin 1898., kojoj je svrha, da upozna širu publiku s novim otkrićem, s knjigom oca svojega Fr. W. Schneidewina (1810.—1856.): Fragmente griechischer Dichter aus einem Papyrus des K. Musei zu Paris, nach Letronne herausgegeben. Göttingen 1838., pa raspravlja o velikoj razlici u duhu, što je bio u klasičnoj filologiji prije 60 godina i što je sada. Dok se Schneidewin neizmjerno radovao otkriću 24 fragmenta (od kojih je 8 njih bilo već poznato), W. ogleda i rasuđuje Bakhilidove pjesme sasvim s modernoga gledišta. Prije 60 godina bijaše filolozima klasična starina nedostižljivi neki ideal, s kojim se ne može ništa isporediti ni kvantitativno ni kvalitativno, a danas se razbiraju u klasičnoj filologiji dvije struje, od kojih je jednu začeo Th. Mommsen u rimskoj povjesti (uza nj se prislanja i Wilamowitz; Sch. ga prekorava, što drži olimpijske igre samo za Turnsport), a druga ne modernizira do duše starine, ali traži i ističe u njoj „das ewig Menschliche“, što je veže s našim vijekom. Sch. štampa po prvi put list G. Hermanna, koji govori (29. prosinca 1838.), kaka će biti klasična filologija za 50 godina, pa je mnogo toga pogodio. — F. Hornemann oglašuje (pohvalno) pod natpisom *Die Vereinfachung des Elementarunterrichts im Lateinischen* školsku knjigu I. Höpkena: Elementarbuch der lateinischen Sprache. Tertia. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Emden u. Borkum, W. Haynel, 1898., kojoj je svrha, da pripravi za završni ispit (Abschlussprüfung iza U II.) đake onih realnih gimnazija, u kojima se obučavanje u latinskom jeziku počinje u 4. god. (U III.). Dobra je ideja u knjizi, što steže oblike glagola isprva samo na 3. (najobičnije) lice. — P. Dörwald: *Zur Behandlung von Schillers idealer Lyrik im Unterricht.*

— **Zweiter Jahrgang**. Zweite Abteilung. Berlin 1899.

1. svezak. U zanimljivom članku *Die Organisation des höheren Schulwesens in Preussen* razlaže A. Wernicke, kako su se u 19. vijeku u Pruskoj prema različnoj svrsi razvile različne škole i kako naučna osnova od god. 1892. pa uređenje t. zv. Reformschule nastoji, da poluči bar donekle jedinstveno obučavanje u glavne tri vrste srednjih škola: u gimnaziji, realnoj gimnaziji i višoj realci. W. ustaje odlučno protiv završnih ispita iza U II., jer padaju u vrijeme mladenačkoga puberteta. Jedinstvo bi se najlakše polučilo, kad bi se odredilo: 1. svjedodžbe su zrelosti u sva tri zavoda ravnopravne; 2. znanje se i sposobnost za pojedino zvanje određuje zvaničnim državnim ispitima; 3. u nekim se sveučilištima i visokim školama uređuju početna i prelazna predavanja, da izjednače razlike u školskom obrazovanju (tako je uređena tehnička visoka škola u Stuttgartu). — E. Fabian: *Die Errichtung eines Alumnats an der Zwickauer Schule* (1544.). — A. Biese raspravlja pod natpisom *Die Aufgaben der Litteraturgeschichte* o svrsi literarne historije, pa dolazi do resultata, da se ona mora osnivati na narodnoj psihologiji (Völkerpsychologie). Lijepe su resultate dosele u tom smjeru postigli: ten Brink, E. Rohde, U. v. Wilamowitz-Möllendorff i H. Usener. Ona mora dalje biti isporedna, a s fakom mora računati bar donekle i škola, jer se bez nje ne može zamisliti dublje razumijevanje starih klasika. B. spominje pohvalno spise G. Schneidera (Hellenische Welt- und Lebensanschauungen für den Gymn. Unterricht. Gera 1893. i Die Weltanschauung Platons, dargestellt im Anschlusse an den Dialog Phaedon. Berlin 1898.), pa podaje i sam lijep primjer, kako se može u školi 13. ep. Horacijeva isporediti s pjesmom Th. Storma „Oktoberlied“. — K. Hünlich: *Die Einführung der Kraftlinien in*

den Physikunterricht der Gymnasien. — U članku *Die Gesundheitspflege beim Mittelschulunterrichte* raspravlja A. Weinberg o ventilaciji i rasvjeti u školskim prostorijama, pa preporučuje sisteme ventilacije, koji djeluju bez buke, ili ako nema ventilacije, često otvoranje prozora i vrata, pa bijelo-žute zastore (weisser, feinfädiger Shirting, Garn oder cremefarbiger Körper und weisser Dowlas), za koje je istraživanje dokazalo, da propuštaju 44—50% crvenoga i 21—45% zelenoga svjetla. Kako je odlučno pitanje o ventilaciji, dokazuju Ruebeova istraživanja uzduha u školskim prostorijama u Monakovu, koji je u $2\frac{1}{2}$ sata poslije podne nalazio u 1 cm^3 uzduha 1500 do 3 milijuna bakterija, među kojima se nahodio bacil, od kojega pogibaju miševi i kunići. Obučavanje bi u higijeni mogli najlakše preuzeti učitelji prirodnih nauka, koji nalaze za to često zgode; oni bi primjedbama o zdravlju i hrani korisno utjecali na zdravlje mladeži. Dobro bi bilo, da se i u srednjim školama uvede obučavanje u prirodi i šetnje. — *Anzeigen u. Mitteilungen*: I. Imelmann: Zu Göthes Iphigenie. I. Göthe und Racine. — R. Richter obznanjuje u opće pohvalno knjigu Th. Zieglera: Der Kampf gegen die Unmässigkeit auf Schule und Universität.

2. svezak. E. Fabian svršuje svoj članak: *Die Errichtung eines Alumnats in der Zwickauer Schule* (1544.). — U članku *Soll die Schule erziehen?* raspravlja C. Reichardt o poznatoj tvrdnji Herbartovoj „Unterricht ist Erziehung“ i drži je za pogrješnu, jer bi morala za pravo sasvim obrnuto glasiti „Erziehen ist Unterricht!“ Pretresajući pitanje: ima li škola uzgajati? R. dokazuje, da se odviše zahtijeva od škole, kad se traži, da ona uzgaja mladež; škola može samo potpomagati roditelje i porodicu kod uzgajanja. — M. Wohlrab: *Die Entsühnung in Göthes Iphigenie auf Tauris.* — E. Rosenberg razlaže u članku *Xenophons Memorabilien cap. I. und II. in ihren Beziehungen zur Gegenwart*, kako su upravo ova poglavlja zgodna, da se čitaju s đacima (O II), jer su u tijesnoj svezi sa suvremenim pitanjima; razlaganje njihovo mora utjecati na mlade duhove razjašnjujući i potičući. R. podaje lijepih uputa, što treba čitajući ih osobito isticati. — H. Rose pokazuje u predavanju *Makedonien und Preussen. Ein schulmässiger geschichtlicher Vergleich als Konzentrationsprobe*, kako se može koncentracija obučavanja provesti u povjesti. — *Anzeigen u. Mitteilungen*: I. Imelmann: Zu Göthes Iphigenie II. Delphi oder Delos? — O. Clemen: Nachträgliches zu Veit Werler. — R. Richter oglašuje (s velikim negodovanjem) spis: Zukunftsgymnasium und Oberlehrerstand. Von einem Schulmann. Wolfenbüttel. 1899. — nahodeći u njemu jadikovke, koje nijesu dostojne učitelja.

3. svezak. A. Bömer: *Lernen und Leben auf den Humanistenschulen im Spiegel der lateinischen Schülerdialoge.* — A. Dittmar oglašuje (pohvalno) pod natpisom *Grammatici militantes* četiri nove knjige na polju školske gramatike, i to: 1. Grammatica militans. Erfahrungen und Wünsche im Gebiet des lateinischen und griechischen Unterrichts. Von P. Cauer. Berlin 1898.; 2. Lateinische Schulgrammatik. Bearbeitet von I. H. Schmalz u. C. Wagener. Ausgabe B. Vierte Aufl. Bielefeld und Leipzig 1898.; 3. Aufgaben zur Einübung der lat. Syntax von E. Schwabe. Heft 1. Systematisch geordneter Teil. Heft 2. Freie Aufgaben. Leipzig 1896.; 4. Stilistische Übungen der lat. Sprache von E. Berger. 8. Aufl. neu bearbeitet von H. I. Müller. Berlin 1898. — Fr. Fauth oglašuje pohvalno pod natpisom *Zur pädagogischen Psychologie und Physiologie* prve tri sveske druge knjige zbirke Schillerove i Ziehenove, i to: F. Kemsies, Arbeitshygiene der Schule auf Grund von Ermüdungsmessungen (s pomoću Mossova ergografa; resultat: najbolji su dani za školski rad ponedjeljak i utorak i dva dana iza dana odmora; najbolje vrijeme za rad prva 2 školska sata; odmor iza prve dvije i svake dalje ure; praznici jačaju snagu, ali samo za četiri tjedna; poslijepodnevna je obuka beskorisna; broj dnevnih sati za djecu od 10—12 god. najviše 4 sata, a za onu od 12—14 pet sati); G. Cordes, Psychologische Analyse der Thatsache der Selbsterziehung; O. Altenburg, Die Kunst des psychologischen Beobachtens. — K. Landmann: *Ein Herderbuch als Schulausgabe.* — *Anzeigen und Mitteilungen:* F. W. E. Roth: Aus dem mittelrheinischen Humanistenkreise.

4. svezak. W. Nestle razlaže u lijepom govoru *Die Entwickelung der griechischen Aufklärung bis auf Sokrates*, što ga je držao 25. veljače o. g. u

ulmskoj gimnaziji (na rođendan Vilima II. kralja württemberškoga), kako se razvijala prosvjeta u Grka od Homera do Sokrata. N. govori veoma toplo, te ćemo bolji članak o tom pitanju teško naći makar u kojoj literarnoj historiji. — A. Bömer: *Lernen und Leben auf den Humanistenschulen im Spiegel der lateinischen Schülerdialoge* (svršetak). — W. Haynel: *Gellerts pädagogische Wirksamkeit.* — *Anzeigen und Mitteilungen*: O. Clemen, Ästicampians Leipziger Abschiedsrede.

5. svezak. W. Haynel: *Gellerts pädagogische Wirksamkeit* (svršetak). — Pod natpisom: *Zu der neuen preussischen Prüfungsordnung für Kandidaten des höheren Lehramts* oglašuje saski neki srednjoškolski učitelj (N. N.) u opće pohvalno novi pruski ispitni propis od 12. rujna 1898., koji vrijedi od 1. travnja o. g. On prigovara dvogodišnjoj pripravnoj službi i ne želi je u Saskoj, a hvali odredbu, da odsele predsjeda ispitu „ein Schulmann“ i da kandidat može naznačiti dio svoje struke, iz kojega želi domaću radnju. On se ne može složiti s III. stupnjem osposobljenja (I. za sve, II za srednje, a III. za niža tri razreda), jer je bez svrhe, ni s odredbom, da u prve 3 ispitne skupine (1. lat. i grč.; 2. franc. i engl.; 3. povj. i zemlj.) njemački jezik može zamijeniti jedan od glavnih predmeta, jer je štetno raskidati svezu između latinskoga i grčkoga, pa francuskoga i engleskoga jezika. I on je protiv ispita iz religije. — R. Meister oglašuje pod natpisom *Der griechische Unterricht* pohvalno Dettweilerovu knjigu: Didaktik und Methodik des griechischen Unterrichts (u Baumeisterovu Handbuchu. III, 6.). — P. Vogel: *Hilfsbücher für den deutschen Unterricht.* — I. Ley: *Die Kunstgestaltung des Buches Hiob.* — *Anzeigen und Mitteilungen:* Briefe von F. A. Wolf und F. Papencordt an Lina Klindworth. — K. Heinemann: *Zu Göthes Iphigenie.*

Österreichische Mittelschule. XII. Jahrgang. Wien 1898.

IV. svezak. U zanimljivom članku *Die Mathematik der alten Ägypter* raspravlja K. Haas na osnovi egipatskih papira (osobito papira Rhindova), na kojima su se sačuvale neke jednadžbe, o matematici u starih Egipćana. — S. Spitzer izjavljuje se u predavanju *Das gegenwärtige Classificationsverfahren*, što ga je držao u skupštini bukovinskoga srednjoškolskoga društva, protiv dosadašnjega postupanja u klasifikaciji, pa predlaže, da se odredi, da učitelj prije svake sjednice ocijeni cijeli dotadašnji učenikov rad jednim redom (pismeni rad napose). Ako roditelji ili njihovi zamjenici traže, mogu im se ovi redovi pokazati; ako su redovi loši, treba roditelje iza svake sjednice službeno obavijestiti o njima. Iza predavanja se razvilo živahno raspravljanje, te je prijedlog prihvaćen s dodatkom Perkmannovim, neka bi se odredilo, da ni ovi redovi u mjesečnom katalogu ne vežu učitelja kod određivanja konačnoga reda, koje se ima uvijek prepustiti savjesnomu njegovu sudu. — U zanimljivom predavanju (u skupštini istoga društva) *Über Schülerausschliessungen* traži I. Wotta uzrok mnogim isključenjima učenikâ u srednjim školama (u Bukovini preko 60 na god.), pa predlaže, neka bi se učitelji što više obzirali na individualne crte pojedinoga učenika, neka bi se uklanjali duševnomu preopterećivanju školske mladeži, a zadovoljavali novijim propisima duševne higijene (Mosso) kod obučavanja u školi i kod odmjerivanja domaćih radnja; osim toga treba da učitelj ima očinsko, a ne tiransko srce za svoje učenike. — R. Löhner želi u članku *Über das Ausmass der correcturpflichtigen Arbeiten aus Deutsch an Gymnasien*, da se broj tih zadaća znatno umanji, jer učitelji ne mogu kod dosadašnjega broja savjesno zadovoljavati dužnostima. — U članku *Caelo-Tellurium (zusammenlegbare Sphäre) zur Darstellung der täglichen und jährlichen Erscheinungen vom anthropocentrischen, vom geocentrischen und vom heliocentrischen Standpunkte aus* razlaže A. Michalitschke o vrijednosti elementarne astronomije u školskoj obuci i opisuje svoj telurij (s trima slikama), koji se dade rastaviti. — M. Guttmann izvješćuje pod natpisom *Vom 9. Deutschen Turnfeste in Hamburg (23.—27. Juli 1898.)* o najnovijim uspjesima u gimnastici i o svečanosti hamburškoj. — *Vereinsnachrichten.* — *Literarische Rundschau.*

— **XIII. Jahrgang.** Wien 1899. *I. svezak.* I. Rappold: *Nekrolog auf den Gymn. Dir. Dr. W. Biehl* (poznati stručnjak u Aristotelovoj filozofiji). — F. Loebel priopćuje svoj referat za 54. skupštinu društva „Bukowiner Mittelschule“ pod natpisom *Der lateinische Unterricht auf Unterstufe des Gymnasiums. Randbemerkungen zu Oskar Jägers Buch „Lehrkunst und Lehrhandwerk“.* Jäger je uvjeren o vrijednosti latinskoga jezika, jer se mladež učeći ga priučava znanstvenomu, samosvijesnomu radu, ali je protivnik Perthesove induktivne metode kod početnoga obučavanja, pa preporučuje za nj samostalne rečenice i što više vježbanja u oblicima. L. naprotiv pristaje uz one, koji hoće iza samostalnih rečenica kratka štiva, da oporave i osvježe dječake, ali i njemu je glavno što marljivije uvježbavanje oblika (mimogred se izjavljuje protiv odredbe, po kojoj je svaki učitelj dužan, da sastavi na početku školske godine razdiobu građe za cijelu godinu, i iznosi neke slabe strane u Nahrhaftovoj, Haulerovoj i Neubauerovoj lat. početnici). I u II. razredu treba uvježbavati oblike; ne valja dakako tražiti od đaka, da uče naizust pojedine skupine nepravilnih glagola, nego ih treba vježbom priučiti na njihovo upotrebljavanje i razlikovanje. Da se stane na put lošemu čitanju i čestomu postajkivanju pa ponavljanju riječi kod prevođenja, treba da učitelj često i sam čita i da uvijek pripravlja glatko prevođenje. J. podaje učitelju lijepih uputa, kako da se vlada u školi, da bude obučavanje njegovo uspješno, a ravnateljima preporučuje, da na početku svake godine izmiješaju đake paralelnih razreda, da bude obučavanje svježije i da se uzmogne bolje isporediti napredak. J. je prijatelj domaćim zadaćama, a za školske drži da učitelj mora osobito isprva dobro pripraviti đake. U III. razredu treba uzeti glavna pravila iz sintakse, pa je kod toga odlučnije, umiju li đaci upotrebiti pravilo, nego znadu li ga na pamet. J. je protivnik ilustriranih izdanja kod početne lektire K. Nepota, jer đaci ne razumiju još u to doba ilustracija, i premnogoga zornoga obučavanja u opće. L. se ne može sprijateljiti s J., kad on tvrdi, da učitelj ne smije pripravljati đaka za budući sat, nego da đak mora sam prije toga potražiti nepoznate riječi. L. preporučuje općeno pripravljanje u školi bez upotrebljavanja rječnika, koje zaprema od prilike polovicu sata, ali je opet protivnik t zv. prethodne priprave (Vorpräparation), koja još uvijek traži od đaka više samostalnoga rada, i uzor-priprava, koje se mogu učiniti samo s najboljim đacima. L. se ne može ugrijati za izdanje Nepotovo od Fügnera, koje traži od đaka odviše leksikalnoga rada. J. traži, da prijevod bude vjeran i ukusan, pa se protivi prevođenju ex tempore i povratnomu prevođenju (Rückübersetzung). J. se drži istih načela i kod lektire Cezarove, za koju preporučuje, da se ne uzme u satu više od $1^1/_2$ poglavlja i da se isprva iza svakih 10, a kasnije iza svakih 20 poglavlja ponavlja prevođenje, ali da se kod toga ne čita latinski tekst; đaci u IV. razredu moraju već upotrebljavati veliki rječnik. L. drži, da se u ovom razredu može još upotrebljavati specijalni rječnik za Cezara od Prammer-Polascheka (2. izd. 1897.). — U članku *Tacitus im Wandel der Jahrhunderte* raspravlja K. Wotke o Tacitovim djelima, koliko su se cijenila u različno doba počevši od 3. vijeka pa do Napoleona, poznatoga protivnika Tacitova. — R. Trampler priopćuje u članku *Über Höhlenmessungen im mährischen Karste* geološke, antropološke i paleontološke resultate svoga istraživanja u moravskom kršu i njegovim spiljama. — *Vereinsnachrichten.* — *Literarische Rundschau.*

II. i III. svezak. K. Wotke: *Nekrolog auf den Dir. Dr. E. Hannak* (rodio se g. 1841.; ravnatelj i osnivač prve ženske gimnazije u Beču i veoma plodan pisac na polju povjesti (od g. 1866. docent u bečkom sveučilištu za povjest), pedagogije i školske povjesti; pisac mnogih školskih knjiga; umr'o 27. veljače o. g.). — U članku *Friedrich Nausea, Bischof von Wien, ein Kirchenfürst und Pädagoge* prikazuje W. Eymer život i pedagoški rad bečkoga biskupa Nauseje (1480.—1551.). — U zanimljivom članku *Meine Erfahrungen und Beobachtungen als Lehrer und Classenvorstand* priopćuje I. Kohm neke uspomene i opažanja iz 18 godišnje svoje učiteljske prakse, koju je većim dijelom vršio u većim gradovima (u Pragu 4 god, u Olomucu 3, a u Beču 8 god.), ali i u manjem gradu (Arnau u Moravskoj 4 god.), pa pripovijeda kod toga o velikoj razlici u poslu učiteljevu u većem i u manjem mjestu, o mnogim dužnostima razrednikovim i o svezi između roditelja i škole, koja bi morala biti jača nego doslije. — U članku *Die Umbildung der Ansichten über den Kosmos* iznosi K. Koeppner redom sva mišljenja starih Grka i Rimljana o svijetu i njegovu uređenju, pa raspravlja o pitanju, za što se uvijek iznova zaboravljalo, da se zemlja kreće, te nalazi uzrok za to u tome: 1. što se kretanje zemlje protivi našemu osjećanju; 2. što se nije nigda pomišljalo na kretanje zajedno s uzduhom, nego samo u uzduhu; 3. što je geocentrička teorija Eudoksova, Hiparhova i Ptolemejeva bila u skladu s opažanjem; 4 što je i Aristotel tvrdio, da zemlja miruje. Iza toga K. razlaže, kako je Kopernik, potaknut srodnim mišljenjem mnogih prethodnika, stvorio heliocentrički sustav, koji je Kepler usavršio, jer je dokazao da se planete okreću u elipsi. — S. A. Fuchs u članku *Die französische, englische und deutsche Sprache nach dem neuen Normallehrplane für Realschulen* ocjenjuje odredbe za jezično obučavanje u novoj naučnoj osnovi za realke od 23. travnja 1898., pa se tuži na odredbe o zadaćama, kojih je broj prevelik. — U članku *Die Ergebnisse der neueren Forschung über die Trieren* priopćuje G. Heidrich resultate najnovijega istraživanja o uređenju trijera (Assmann, Bauer). — U članku *Über die darstellende Geometrie und das geometrische Zeichnen* tuži se F. Haluschka na novu naučnu osnovu za realke, što je znatno snizila broj sati za opisno mjerstvo i mjerstveno risanje — U zanimljivom članku *Was kann die Schule gegen die sexuellen Verirrungen der Schuljugend thun?* raspravlja I. Wotta o prijekoj potrebi, da svaki učitelj poznaje temelje psihologije, somatologije i higijene, pa da s njima upozna i učenike najvišega razreda, a u nižim razredima da učitelj prirodopisa upućuje đake, da paze na svoje zdravlje. — Iz odsjeka *Vereinsnachrichten* spominjem, da se u 56., 57. i 58. skupštini društva „Bukow. Mittelschule“ razvila veoma živahna debata o Loeblovu referatu (v. I. sv.), u kojoj je predsjednik društva A. Polaschek branio protiv Jägera vrijednost zornoga obučavanja, prof. Perkman zahtijevao, da se ono u nižim razredima što više ograniči, a prof. Vicol tražio, da za gramatiku (osobito za sintaksu) treba imati više brige, nego što traže Jäger i Loebl. — *Standesfragen.* — *Miscellen.* — *Literarische Rundschau.*

Dr. *Đ. Körbler.*

Lehrproben und Lehrgänge. Herausgegeben von Dr. W. Fries und Dr. R. Menge. Halle a. S. Jahrgang 1899.

58. svezak. U opširnom članku pod natpisom: *Ciceros Briefe und der Lateinunterricht im Rahmen des Lehrplanes der Gymnasialprima* pokazuje O. Altenburg, kako se lektira i gramatičko vježbanje dade dovesti u najtješnji savez te podaje k jednu više tekstova za prevođenje na njemački. — A. Lange osvrće se u članku: *Zur Lage des Lateinunterrichts in den Oberklassen des Gymnasiums* na ministarsku naredbu izdanu u Centralblattu g. 1897. str. 432., kojom se nipošto ne povećavaju zahtjevi za latinske pismene radnje u višim razredima pruskih gimnazija, već se samo objašnjuju propisi, što su već prije za to izdani. — E. Lesser: *Eine Gesammtrepetition der Niobeerzählung in Ovids Metam. VI. 152—312.* — razmatra najprije formu (metriku, gramatiku, poetičku tehniku), a za tim sadržaj. — U članćiću: *Der kontradiktorische Gegensatz* ističe Dr. Knabe, kako je u interesu znanosti i višega obrazovanja ljudskoga duha, da se također učenicima u najvišim razredima rečeno veoma važno poglavlje iz filozofijske propedeutike posve predoči i utuvi. — P. Lange: *Stellung und Betrieb des neusprachlichen Unterrichts an den Frankfurter Reformschulen.* Pisac je posjetio dvije reformne škole i dva dana pribivao obuci. Na temelju točna opažanja iznosi ovdje lične dojmove te izriče povoljan sud o uspjehu postignutu u modernim jezicima. — P. Dörwald: *Gliederung von Xenophons Memorabilien I, 1. und 2.* — U članku *Über die Benutzung der geographisch-historischen Bilder beim Unterrichte* lijepo prikazuje bečki profesor A. Becker, kako se može slika upotrebiti za ishodište i središte u obuci geografije i historije. — Dr. Schuster: *Die drei ersten Geometriestunden.* I. U nastavi geometrije zadovolji se empirički interes najprije time, da se prostorne veličine (Raumgrössen)

promatraju i razlikuju. II. Iz empiričkoga razvija se s p e k u l a t i v n i interes, koji ište znake za razlikovanje. III. Razlaže, kako postaju pojedine prostorne veličine. — Odsjek *Litterarisches* donosi kratke obznane od 9 knjiga. Navlastito se povoljno oglašuju: Th. Waitz, Allgemeine Pädagogik und kleinere pädagogishe Schriften, 4. verm. Aufl. hrsg. v. O. Willmann. Braunschweig 1898. (5 M.); M. Evers, Auf der Schwelle zweier Jahrhunderte. Die höhere Schule und das gebildete Haus gegenüber den Jugendgefahren der Gegenwart. Berlin 1898. (5, 60 M.), pa Zehme, Die Kulturverhältnisse des deutschen Mittelalters. Wien, Leipzig, Prag 1898. (Uvezano 2 M.), za učitelja njemačkoga jezika i povjesti od vanredne vijednosti. — Napokon ima popis uredništvu poslanih knjiga.

59. svezak. Na prvom je mjestu veoma zanimljiv i poučan članak W. Müncha: *Schule und soziale Gesinnung*, u kojem pisac spominje i preporučuje sredstva, što ih treba da upotrebi škola, kojoj je cilj odgajati valjane karaktere za ljudsko društvo. Najzgodnija su odgojna sredstva: navikavanje đaka, da se druže, buđenje simpatije, pogled u život i rad čovječji, pobijanje svega, što smeta udruživanju (tako n. pr. kad bi se koji učenik odviše ponio za to, što drži, da je obrazovaniji od svojih drugova), odgajanje mladeži, da vrši dužnosti ne časti ili taštine radi, već za to, da bude u duši svojoj zadovoljna. — W. Heinzelmann: *Nach welchen Gesichtspunkten sind die Themata für die deutschen Aufsätze auf der Oberstufe höherer Lehranstalten zu wählen und vorzubereiten? A.* Pri izboru zadaća treba paziti: 1. da zadaća ne prelazi snagu učenika; 2. da bude poučna i korisna po učenika budeći u njega marljivost, razbor, fantaziju i ćud; 3. izraz (jezik) neka bude jasan i određen, da učenik zadatak mahom razumije; 4. zadaće neka se redovno prislanjaju uz o b u k u, navlastito uz njemački (kod nas: hrvatski) jezik; no one mogu zahvaćati i u druga područja, n. pr. u područje starih jezika i povjesti; 5. neka budu raznovrsne; 6. neka se ređaju postupno t. j. neka pokazuju sveudilj neki napredak polazeći od lakšega k težemu. *B.* Priprava za zadaće neka se obavlja 1. u formi slobodna razgovora; 2. neka se ograniči na ono, što je prijeko potrebno, da se učenik u svom samostalnom radu kod kuće suviše ne steže; 3. za zadaće s novim gradivom i s novom vrstom stila, tako isto za općene zadaće i take, koje nijesu uzete iz njemačke (kod nas: hrvatske) nastave, treba učenicima dati podroban i jasan naputak. — U članku: *Über die Einführung eines deutschen Lesebuches in den oberen Klassen* traži prof. Kullmann, da se lektira pjesnikâ u glavnom ograniči, pa za više razrede gimnazija i realnih gimnazija uvede čitanka. — Pod natpisom: *Uhlands Ballade „Der blinde König"* pretresa A. Zehme zanimljivim načinom ovu pjesmu te ističe njezinu vrijednost. — J. Vollert: *Zu einem Kanon deutscher Gedichte auf dem Gymnasium* prigovara donekle kanonu pjesama, što ga je iznio Klee u časopisu za njem. jezik (ZfdU) u svojoj naučnoj osnovi za niže i srednje razrede saskih gimnazija. — K. Willenbücher: *Das lateinische Übungsbuch in der Sexta* govori o tom, kakva je vježbenica latinska potrebna za prvi razred. — Wenning pokazuje u članku: *Über vergleichendes Verfahren beim Lateinunterricht in VI. bis IV.*, kako se u niža tri razreda obuka u latinskom jeziku dade gdješto porediti s njemačkim. — Gille: *Der Lehrplan der Realschule zu Ems* (Sexta) razdjeljuje učivo (Lehrstoff) iz raznih predmeta na pojedine mjesece obazirući se jednako na koncentraciju. — Koeppner: *Zur Einführung der „Zahlenkongruenzen" in den Lehrstoff der Mittelschulen.* Nekoliko kratkih književnih obznana u odsjeku *Litterarisches* i popis uredništvu poslanih knjiga završuje ovaj svezak.

J. Sarkotić.

Zeitschrift für das Realschulwesen. Herausgegeben von Emanuel Czuber. 23. Jahrgang. Wien 1898.

VII. Svevak. — U članku *Der Pinzgau und seine Bewohner* izvješćuje Widmann o djelima Schjerninga o tom kraju, koja su izašla u Kirchhoffovoj poznatoj zbirci. — U članku *Die praktisch-chemischen Übungen an Realschulen*

raspravlja Weinberg o prostorijama i metodici ovih vježbi potanko. — U odsjeku *Schulnachrichten* počinje se uz razne bilješke publikacija naredbe austr. ministarstva, kojom se uvodi nova normalna naučna osnova za austrijske realke, i osnove same — Obilne književne obznane, prijegled časopisa i programa.

VIII. Svezak. Na prvom je mjestu referat suurednika Bechtela *Der VIII. allgemeine deutsche Neuphilologentag in Wien vom 30. Mai bis 2. Juni 1898.*, u kojem je opširno ocrtao rad ove skupštine, važan za učitelje modernih jezika. — Bergmann priopćuje u člančiću *Volumen der Pyramide* veoma uspjeli dokaz formule za obujam makar koje piramide. — Emmerling dokazuje u članku *Die Hyperbel merkwürdiger Punkte des Dreieckes* novi poučak: Ako se uzmu stranice makar kojega trokuta *ABC* za osnovke sličnih istokračnih trokuta, od kojih ili svaki pokriva trokut *ABC* ili nijedan, pa ako se sastavi po jedan vrh zadanoga trokuta s vrhom istokračnoga trokuta nasusret, imaju sastavnice zajedničko sjecište. Geometričko je mjesto toga sjecišta istostranična hiperbola, koja ide kroz vrhove zadanoga trokuta, kroz sjecište njegovih visina i kroz njegovo težište. Ova hiperbola ide inače i kroz Sachseovu (petu osobitu) točku i trokutu i njezinu protutočku. — U odsjeku *Schulnachrichten* nastavlja se uz druge sitne bilješke publikacija nove naučne osnove za austr. realke (geografija i historija, matematika, prirodopis, fizika). — Obilan broj književnih obznana, prijegled časopisa i programa austrijskih (10).

IX. Svezak. Ovdje je prva polovina veoma zanimljivoga članka *Die neuen Lehrpläne der ungarischen Mittelschulen* od Kenényja, gdje se ova osnova od g. 1898., p e t a od g. 1879., oštro kritizira. Članak zaslužuje svu pažnju stručnjaka. — Ellinger nadovezuje u članku *Zum Bedeutungswandel innerhalb des stammverwandten französischen und englischen Wortschatzes* na knjigu Krügerovu: Schwierigkeiten des Englischen — historijsko razmatranje o promjeni značenja francuskih riječi kod prijelaza u engleski jezik. — U članku *Zum Zahlenkanon im Geschichtsunterricht* ističe Gorge važnost ovakoga kanona u obuci i primjenu na njegovu zavodu pa ocjenjuje tri radnje ove vrste. Što se tiče kvantuma brojeva, on konstatira, da se sve više steže na najnužnije i da se ograničuje u glavnom na staru klasičnu, austrijsku i njemačku povijest. — U odsjeku *Schulnachrichten* izvješćuje Hersmann o skupštini *Delegierten-Versammlung des „allgemeinen deutschen Realschulmännervereins" zu Hildesheim (5. und 6. April 1898.)*, a uredništvo svršuje publikaciju nove naučne osnove za austrijske realke (kemija, geometričko risanje, prostoruko risanje, krasopis, tjelovježba). — *Bücher- Zeitungs- und Programmschau* ima između ostaloga recenzije ovih knjiga: *Grassauer*, Generalkatalog der laufenden periodischen Druckschriften an den österr. Universitäts- und Studienbibliotheken etc., Wien, Herder 1898. (12 M, važna publikacija); *Koppe*, Geometrie, III. Teil (anal. geom. u ravnini), Essen, Baedeker 1897. (1·60 M); *Cantor*, Vorlesungen über Geschichte der Mathematik, III. Bd (1668.—1759), Leipzig, Teubner, 1898. (12 M) Prijegled časopisa i 5 programskih radnja.

X. Svezak. Kemény nastavlja i svršuje članak *Die neuen Lehrpläne der ungarischen Mittelschulen* pa zaključuje: Meni se čini cijela akcija kao nekakvo natezanje učevnoga gradiva tamo i amo (pri čem su se u z g o j a jedva taknuli), matematički rečeno: kombinacija, permutacija i varijacija, kojoj su pozitivni resultati veoma dvojbeni. Iz slabosti, koja je prirasla svemu čovječjemu, izlazi, da se u današnjim naučnim osnovama ogledaju mišljenja današnjih voditelja. Kako oni osuđuju djelo svojih neposrednih prethodnika, tako po svoj prilici ne će ni njih štedjeti njihovi neposredni nasljednici. S v e t o d j e l o u z g o j a i o b u k e t r e b a l o b i d a s e š t o s e v i š e m o ž e o b r a n i o d s v i h č a s o v i t i h i l i č n i h u t j e c a j a ! Stajao sam pred teškim izborom, ili da reknem k svemu „da" ili da bezobzirno kritiziram, pa sam se odlučio za ovo posljednje s mirnom savješću, da će još d o ć i v r i j e m e, k a d ć e s e i u o v o j z e m l j i o v o t e ž e i k o r i s n i j e n a s t o j a n j e p r e m a z a s l u z i u v a ž i t i. — U članku *Über das Studium der englischen Philologie* izvješćuje Swoboda o Vietorovoj knjižici: Einführung in das Studium der englischen Philologie (1897., Marburg i. H. 2·40 M), koju hvali, pa uz put pokazuje, kako je „reforma" utjecala na akademički studij u opće, a pri tom se obazire

osobito na austrijske prilike. — Članak *Der Unterricht in der Mineralogie und Geologie an Realschulen nach dem neuen Lehrplane* od Rzehaka raspravlja o načinu obuke u IV. i VII. razredu prema novoj naučnoj osnovi i ističe neke važne stvari, koje se tiču ograničenja gradiva, odnošaja kemije spram mineralogije, i veliku potrebu metodične knjige za ovu svezu kemije i mineralogije u IV. razredu. U VII. razredu dobila je mineralogija treći sat, a to pisac odobrava osobito s obzirom na geologiju, za koju ima osobitu pažnju. — *Schulnachrichten* imaju samo bilješku o novim filolozima američkima u njemačko-amerikanskoj literaturi i školi. — *Recensije* (veće): *Seliger*, Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, I. und II. Jahrg.; *Liznar*, Die Vertheilung der erdmagnetischen Kraft in Österreich-Ungarn. Prijegled časopisa i 9 programskih radnja.

XI. Svezak. U članku *Oesterreich im letzten halben Jahrhundert* daje Gorge lijep prijegled o razvitku austrijske polovine nâše monarkije od g. 1848. do g. 1898. ističući osobito tekovine na polju kulture i škole pod 50-godišnjom vladom našega uzvišenoga i plemenitoga monarha Franje Josipa I. — U članku *Zur Geometrie der Fusspunktcurven eines Kegelschnittes* raspravlja Pollak: 1. o tangenti u zadanoj točki podnožišne krivulje, koja pripada sjekotini stošca; 2. o zavojnom polumjeru (Krümmungshalbmesser) te krivulje; 3. o izračunavanju toga polumjera i 4. o dvostrukim tangentama i točkama infleksije na toj krivulji. — Kratke obznane knjiga i programskih radnja.

XII. Svezak. Ovaj je cijeli svezak posvećen slavi 2. prosinca g. 1898.; u njemu je veoma lijep članak *Zur Geschichte der österreichischen Realschule unter der Regierung Kaiser Franz Joseph's I.* od Kleklera, u kojemu pisac nastoji da historičkim putem razloži, kako se realna škola austrijska pod vladom Njegova Veličanstva razvijala i podigla do uglednoga uzgojnoga faktora u državi.

Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht von Dr. F. Poske. Elfter Jahrgang. Berlin 1898.

(Nastavak od Nast. Vjes. VII. str. 103. i 104.)

III. Svezak. U članku *Neue Versuche mit dem Differentialthermoskop* nastavlja Looser opis pokusa sa svojim zaista uspjelim termoskopom (Isp. Kučeru, Fizika na osnovi iskustva i pokusa. Zagreb 1899. str. 18. sl. 13.). Opisano je ovdje 20 pokusa. — Članak *Galvanometrische Hilfsapparate* od F. C. G. Müllera opisuje nove aparate za specifični otpor kovina i elektrolita pa zgodan oblik voltametra s praskavcem za demonstraciju elektrolitičnih osnovnih zakona. — Isti pisac opisuje u članku *Über Aufstellung und Betrieb von Akkumulatoren für den Schulgebrauch* zgodan namještaj ovoga za galvaničke pokuse prijeko važnoga aparata u školi, gdje nema centrale za nabijanje. Svaka srednja škola morala bi danas imati ovakav namještaj. — Rubens opisuje u članku *Eine neue Thermosäule* novu konstrukciju Mellonijeva stupa, koji je bio u posljednje doba posve istisnut od bolometra, mikroradiometra i Crookesova radiometra. Ova konstrukcija ima mali kapacitet za toplinu, i sastavljena je od željeza i konstantana. — Van Schaik opisuje u člančiću *Über eine besondere Übertragung der Luftschwingungen auf einen festen Körper* tri pokusa, koji pretvaraju titranje male sile u drugo s manjom amplitudom ali većom silom. Kao što je poznato, to se događa i kod bubnjića u našem uhu. — Od bilježaka ističem Oostingov *Apparat für die Mischung von Farben* i Ohmannove *Versuche zur Wärmewirkung der Elektricität*. — Odsječak *Berichte* izvješćuje: o Quinckeovu akustičnom termometru, o Reedovu plameniku s natrijem, o Fuchsovoj boci za pranje plinova, o Burkeovu pokusu za apsorpciju svjetlosti u tijelu, koje fluorescira, o Toeplerovu pokusu za vrstanje kod izbijanja električnoga naboja uz potpuni tlak atmosfere, o Zeemannovu fenomenu, o Goldsteinovim „kanalnim zrakama“, o Oberbeckovu istraživanju o induktoriju, o Dornovoj radnji o grijanju od Röntgenovih zraka, i dr. — Bilješke o povijesti nauke (Ph. Reis), iz tehničke prakse (Marconi), nekoliko kratkih književnih obznana i iz radionica (Ernecke), završuju svezak, komu je dodana Plassmannova astronomička tablica za 2 mjeseca (lipanj i srpanj) 1898.

IV. Svezak. Hesehus raspravlja u članku *Über die Analogien zwischen den elektrischen und den Wärmevorgängen* o ovim analogijama, na koje je Lord Kelvin već g. 1842. upozorio, i izvodi ih do kraja. — Melde izvodi u članku *Über die Ableitung und den Zusammenhang von Gleichungen für den Nullpunkt- und Siedepunktfehler eines Thermometers* za praktične vježbe u visokoj školi vrijedne formule. — Pfuhl opisuje u članku *Ein einfacher Apparat zur Demonstration des Brechungsgesetzes der Lichtstrahlen* veoma jednostavan aparat za tu svrhu, sastavljen od staklene kocke i nekoliko štapića. — Oberbeck opisuje u člančiću *Ein Universal-Elektromagnet* veoma zgodan oblik ovoga aparata, koji će i u srednjoj školi dobro poslužiti. — Kuhfahl opisuje u članku *Ein einfacher Stromwechsler für Zwei- und Dreiphasenstrom* za didaktične svrhe zgodan oblik komutatora. — Looser opisuje u članku *Ein neuer Wärmeleitungsapparat* zgodan oblik mjesto Ingenhoussova aparata, osnovan na manometričkom principu. — Isti pisac daje u člančiću *Ein hydromechanischer Apparat* opis novoga aparata, koji bi nadomjestio Haldatov. Osnovao ga je na plivaču u vodi. — Kolbe predlaže u članku *Über photographische Aufnahmen zur Erleichterung des physikalischen Unterrichts*, da bi se tipični aparati i rasporedi pokusa fotografirali pa u školi izlagali, kako bi se štedjelo vrijeme za obuku fizike prekratko odmjereno. — Od sitnih bilježaka ističem: Opplerovu *Eine elementare Ableitung des Newtonschen Anziehungsgesetzes aus dem ersten Keplerschen Gesetz*, koja traži samo znanje jednadžbe elipse i pljoštine njezine; disocijaciju salmijaka od Harpfa, Marconijevu telegrafiju u školi od Joba, demonstraciju ekstrastruje od Schmidta, demonstraciju šupljikavosti kamenitih ploča od Deisingera i izgorijevanje fosfora pod vodom od Harpfa. — Obilni odsječak *Berichte* iz svih grana fizikalne nauke izvješćuje osim ostaloga o jednostavnom stroju za padanje od Neumanna, o Mittagovu jednostavnom pokusu za rastezanje vode toplinom, o Zeemannovu fenomenu (radnje Zeemanna i Prestona u Phil. Mag. 45. sv.), opširan referat o novim radnjama, koje se tiču katodnih i Röntgenovih zraka (Lenard, Des Coudres, Sagnac, I. I. Thomson, Trowbrigde i Bourbank), o čvorovima u katodnim snopovima pod utjecajem magnetičkoga polja od E. Wiedemanna i Wehnelta, o kondensaciji vodika i helija od Dewara. Za školu je važan opširni referat o Trieselovoj radnji *Die Grundbegriffe der Elektricität im Unterrichte.* — Kratke književne obznane i izvješća o stručnim društvima (III. kongres za kemiju u Beču g 1898., 7. skupština društva za unapređivanje obuke u matematici i prirodnoj nauci, Bečko društvo za fizikalnu i kemijsku obuku), pa vijesti o fizikalnim vježbama za učenike i astronomska tablica završuju svezak.

V. Svezak. Kaufmann obrazlaže u jednom predavanju *Die Emissionstheorie der Kathodenstrahlen* ovu sada općeno prihvaćenu teoriju. — U članku *Beiträge zur Funkentelegrafie und zur Wirkungsweise des Cohärers* razlaže Zillich, kako se može jednostavnim sredstvima u školi pokazati ova telegrafija. Lijep članak. — Rebenstorff opisuje u članku *Versuche mit Tauchern* nov oblik ovoga aparata i lijep niz pokusa s njim, koji će pobuđivati učenika na fizikalno mišljenje. — Oosting prikazuje u raspravi *Einige Schwingungsexperimente* svoja dva nova aparata za sastavljanje titraja i neke primjene njihove. — Ohmann opisuje u raspravi *Versuche über die Verbrennung von Metallen* zgodan aparat za izgorijevanje u atmosferi od kisika i cijeli niz važnih pokusa s njim. — Maassov člančić *Eine Akkumulatorenanlage für kleinere Anstalten* opisuje takav namještaj, koji bez termobaterije stoji 200 M. — Od bilježaka spominjem Schmidtovu *Asbest als Hilfsmittel für den Experimentalunterricht* i Pflaumovu o *Marconijevu telegrafu* u školi. — Iz odsječka *Berichte* ističem kao najvažnije za školu: novi aparat zvrčaka od Wanke, izvještaj o zrakama thora i opširni referat o Keffersteinovu članku u Reinovoj enciklopediji: Physik an höheren Schulen.

VI. Svezak. U raspravi *Eine Radwage als schiefe Ebene* primjenjuje Johanesson misao Galilejevu, po kojoj je našao zakone za kosinu, na konstrukciju aparata, kojim se ovi zakoni točnije potvrđuju nego običnim modelima

kosine. — Naš profesor V. Dvořak opisuje u raspravi *Über einen Vorlesungsapparat zum Nachweis der Wärmeausdehnung nach Fizeau* svoj veoma uspjeli i jednostavni aparat za spomenutu svrhu i pokuse s njim. — Ohmannova rasprava *Ein Lehrgang zur chemischen Untersuchung der Luft nebst Bemerkungen über den chemischen Anfangsunterricht* razvija na osnovi od 20 odabranih pokusa istraživanje uzduha prema didaktičnim principima. — Rosenfeld opisuje u članku *Vorlesungsversuche mit Acetylen* razvijanje acetilena, pokuse o eksplosiji, dijeljenje plamena i izgorijevanje uzduha u acetilenu. — Spies pokazuje u raspravi *Demonstrationen über Wechselstrom und Drehstrom* zgodan raspored pokusa po iskustvu stečenom u Uraniji za srednju i efektivnu jakost struje, za transformaciju, za sastavljanje struja ili napetosti, za silnice (silocrte), za vlastitu indukciju i za elektroinduktivno privlačenje i odbijanje (Thomsonovi pokusi). — U raspravi *Das Barometer mit unvollkommenem Vakuum* izvodi Grimsehl izračunavanje stupca žive u barometru, ako je iznad žive nešto uzduha. — U člančiću *Die Giltigkeit des Archimedischen Principes für Schwimmen durch Oberflächenspannung* pokazuje Hartl pokusima, da vrijedi Arhimedov zakon i za plivanje od napetosti površine. — Od bilježaka spominjem Weilerovu *Selbstanfertigung von Akkumulatoren,* a iz odsjećka *Berichte* opširni referat o *katodnim i Röntgenovim zrakama* i o radnji Classenovoj *Über die Prinzipien der Mechanik bei Boltzmann und Hertz.* Škole se više tiče referat o Lakowitzovu predavanju *Physikalische Schülerhandarbeiten und Übungen.* Napokon ističem referat o *Nernstovoj* i *Auerovoj električnoj žarnici.* — Osim izvješća o stručnim društvima i skupštinama vrijedno je još spomenuti *caelo-tellurium* od Michalitschkea, koji je ovdje opisan i naslikan.

Dr. *O. K.*

Poslane knjige:

Il 76° natalizio di Augusto Conti e il suo 50° anno di pubblico insegnamento. Cenni ed augurj del Sac. *Luigi Manzoni.* Prezzo: soldi 10 v. a. Zagabria 1898.

O bilježenju akcenta u školskim čitankama.

Prilog štokavskoj akcentuaciji.

(Svršetak).

A sad ću da navedem riječi, koje se u vrgomoskom kotaru, a neke u cijeloj Gornjoj Krajini drukčije govore, no što ih je Vuk u svom rječniku zabilježio. Vrijedno je znati razlike u akcentuaciji pojedinih krajeva, ako ni za što drugo, a ono zaradi naše prozodije. Pripomenuti mi valja, da će prednja riječ biti iz Vukova rječnika, a kako se ista riječ u pomenutom kraju kaže, stajat će na drugom mjestu. Ako sam u kojem drugom kraju čuo drukčiji akcenat, to ću napose naznačiti. Gdje je više riječi za istu stvar s malim dijalektičnim razlikama, navodit ću samo onu, koja se u mom kraju govori, n. pr. od *bȁrelo*, *bȁrilo*, *bȁrjelo* govori se kod mene samo druga s drukčijim akcentom: *bàrilo*, Evo dakle tih riječi:

Akàmoli — a kȁmo li; ako — ȁko; ȁlva — âlva (u Srijemu); *ȁmbâr — àmbâr, ambára; ȁmbârskî — àmbârskî*, â, ô; *ámîn — ámin; anèkmoli — a nȅkmoli;* Àntonija — *Ȁntonija; ȁpostol — àpostol; ȁpostolskî — àpostolskî, kâ, kô; ȁpostolstvo — àpostolstvo; ȁpustol — àpustol; àsniti, àsnîm (se) — àsniti (se), ȁsnîm (se); àsura — ȁsura* (i u Lici); *ȁtâr — àtâr, atára.*

Bȁk — bȁk, bàka; bànovina — bánovina; bânović — bánović; bȁrilo 2) — *bàrilo; bȁrîlče — bàrîlče; bȁrioce — bàrioce; bȅdem — bȅdêm, bȅdema; bȅdra — bèdra* (O bèdri visi, na zlo misli. Zag.); *bèzdan — bȅzdân, bȅzdâni*, lok.: *bezdáni; bȅnt — bȅnt, bènta* znači svako duboko mjesto u potoku ili u rijeci; *bȅškot — bèškot* i *bàškot; bȉber — bìber, bìbera* (u Srijemu); *bìsernî — bìsêrnî, nâ, nô; bȉstar — bìstar, bìstra, tro — bȉstrî, bȉstrâ, trô; bȉti, jèsâm* — štamparska je pogrješka u Vuka, koja nije ni u novom izdanju ispravljena; *bjelànce — bjelánce, bjelánca*, g. pl.: *bjèlânâcâ; blágôst — blágost; bljȕnuti — bljúnuti, bljûnêm; bogojávljenje — bogojávljênje; bôk — bȍk, bòka; bȍlan* 1) — †[1]) *bôlan, bôlna, bôlno — bôlnî, bôlnâ,*

[1]) Kod koje se riječi nađe ovakav krstić, ona se s takijem akcentom nalazi i u akadem. rječniku.

nô (u Živaji[1]) govori se: *bȍlân, bȍlna*); *bôr* — *bȍr, bòra; bòsanskî* — *bòsânskî, kâ, kô*; *brâle* — † *brále*, vok.: *brâle; brȁti, bȅrêm* — *bèrêm* (i svi složeni); *brašànce* — *brȁšânce, brȁšânca; bȑže bȍlje* — *bȑžê bȍljê* (ovo je svakako pravilnije nego u Vuka, jer su to komparativi); *bríznuti* — *brȉznuti, brȉznêm; brìjati, brȉjêm* — *brìjem* (i svi složeni imaju tako); *brìjaćî* — *brìjâćî, ćâ, ćê; brȉjeg* — dat., lok., instr. pl.: *bregòvima; brȉtka sȁblja* — *brîtkâ sȁblja; bȑšljan* — *bȑšljan, bȑšljana; bȕgarênje* — *bùgarênje*; *bȕgariti* — *bùgariti, bùgarîm; budàla* — dat., ak.: *bȕdali, bȕdalu*, n. a. pl.: *bȕdale*; *bùkalîšte* — *búkalîšte; bȕkvâr* — *bùkvâr, bukvára; bȕkvica* 2) — *bukvìca; bùlješ* — *bùlješ, buljèša; bùljookast* — *buljòokast; Bùnjevac* (i izvedene) — *Búnjevac, Búnjêvca* (i u Lici); *bȕra* — *búra* (u Srijemu i u Bačkoj).

Vavèdenije — *vȁvedenije; vâjkânje* — *vȁjkânje*; *vâjkati se* — *vȁjkati se, vȁjkâm se; Vȁkup* — *Vàkup, Vàkupa; vàlje* (kod mene te riječi nema) — *vȁlje* (u Lici); *vȁn* 2) — *vân* (*vȁn* 1), 4) i 5) govori se, kako je i u Vuka zabilježeno, a mjesto 3) kaže se: *vàni); varàknuti* — *varáknuti, vàrâknêm; vȅdar* — *vèdar, vèdra, dro* — *vȅdrî, vȅdrâ, vȅdrô*, adv.: *vȅdro; vènuti* — *vènuti, vȅnêm; vȅrânje* — *vèrânje; vȅrati (se)* — *vèrati (se), vȅrêm (se); vȅćma* — *vȅćmâ; vȉjoglav* — *vijòglav; vȉjor* — *vȉjôr, vȉjora; vìlenî* — *vȉlen vȉlena, no* — *vȉlenî, vȉlenâ, nô*; *Vȉlip (Pȉlip)* — *Vìlip (Pìlip), Vìlipa; Vînkôvčanin* — *Vînkovčanin*, pl.: *Vînkovčâni* (u Slavon.); *vîr* — *vîr, víra*, pl. *vírovi; vȉtak* — *vìtak, vìtka, vìtko* — *vȉtkî, vìtkâ, vìtkô*; *vȉtkôst* — *vȉtkôst, vȉtkosti; vìtô rèbro* — *vîtô rèbro; vȉtorog* — *vitòrog; vìšnjov* — *vȉšnjev, a, o; vjérnôst* — *vjȅrnôst, vjȅrnosti; vjètrić* — *vjȅtrîć, vjȅtrîća*, u Srijemu: *vjètrîć, vjetríća; vjȅčan* — *vjèčan, vjèčna, vjèčno; vladičànstvo* — *vladičánstvo; vlakànce* — *vlakánce; vodènî* govori se ovako i: *vȍdenî*, tako bi se kazalo: *vȍdenâ nèđelja, vȍdenî kôs*, ali: *vodènî sûd, vodènâ tȉkva*; *vȍjvoda* (i sve izvedene) — *vòjvoda*; *vòlij* — *vòlîj, vòlijâ, vòlijê*; *vȍćâr* — *vòćâr, voćára* — Obstgarten, a Vukova dva značenja govore se i u mom kraju s istim akcentom; *vȓ, vȑa* — *vȑ, vȑa*, i u Vuka ima: *Cȓnî Vȑ*; *vrȁnota* — *vrànota; vrȁnc* — *vrânc*; *vrȁncânje, vrȁncati (se)* — *vrâncânje, vrâncati (se), vrâncâm (se); vrbòvati (se)* — *vȑbovati (se), vȑbujêm (se)*; *vȑž* — *vȑž, vȑža; vrijèdnôst* — *vrijèdnost; vrijèći, vȑhao* — *vȓao, vŕla, vŕlo; vrȉšak* — *vrìšak, vrìška, ško* — *vrȉškî, vrȉškô*, adv.: *vrȉško; vrlúdânje, vrlúdati* — *vrlùdânje, vrlùdati, vrlùdâm; vȑt* — *vȑt, vȑta; vȑtlog* — *vŕtlog; Vrȕškâ Gȍra* mj.: *Gòra* štamparska je pogrješka; *vúčjî* — *vùčjî, jâ, jê; vûčkî* — *vȕčki*.

Gàrîšte — *gȁrîšte*; *gàcati* — *gȁcati, gȁcâm*; *gvôžđe* — † *gvȍžđe; gȉbak* — *gìbak, gìpka, pko* — *gȉpkî, gȉpkâ, gȉpkô* i: *gìpkî, gìpkâ, kô*; *gȉzdav* — † *gìzdav, gìzdava, vo* — *gìzdavî, gìzdavâ, vô*; *glȁđak* — *glàđak, glàtka, ko* — *glȁtkî, glȁtkâ, glȁtkô* i: *glàtkî, glàtkâ, kô*; *glàđac* — *glȁđac*; *glȅžanj* — *glèžanj, glèžnja*, pl.: *glèžnjevi, glȅžnjêvâ*; *glȍta* 3) — *glòta*, ak.: *glȍtu* (u prva dva značenja nijesam je čuo); *glȕnuti* — *glúnuti, glûnêm; gòbela* — † *gȍbelja; govèdâr* (i izvedene) — *gòvedâr, gòvedâra*; *gȍvôr* (i svi složeni) — † *gȍvôr, gȍvora (dȍgovora, ȕgovora* i t. d.); *gȍlcât* — *gòlcât* i † *gòlcat*; *gònčin* — *gònčîn, gončína*; *gȍreti* — *gòreti* (u Vuka je štamparska pogrješka, vidi: *gòrjeti); gospòdini* — † *gospòdinî*;. *grȁb* — *grȁb, gràba*; *grȁorast* — *graòrast* i *gràorast; grȁhovina, graòrovina, grȁhor* — *gràovina, gràorovina, gràor, gràora*; *Gràčac* — *Gràčac*, † *Gračàca* (u Lici); *grîč* — *grîč, gríča*; *gȓm* — *gȓm, gȑma* (= *gâj*), a u značenju 2) govori se riječ: *kȕkrić*, a gdje je *kȕkrîćâ* više, kaže se: *kùkrîk, kukríka*, značenja pod 1) nijesam čuo; *grôblje* — *grȍblje*; *grôžđe* — *grȍžđe*; *grôzd* — *grȍzd, gròzda; gròmovnîk* — *gròmôvnîk Ilija; grônica* — *grȍnica; grôničav* — *grȍničav*; *gȑcati* — *gȑcati, gȑcâm*; *gùslati* nijesam čuo, nego se mjesto toga govori: † *gȕsliti; gȕštêr* — † *gȕšter, gȕštera*.

Dȁklê — *dàklê; dvádeset* — † *dvádesêt, dvádesêtî, tâ, tô; dvápût* — *dvápût; dvȅka* — *dvèka; dèva* — *déva; dȅvetero* — *devètero; dȅsetero* — *desètero*; *dȉnâr* — *dìnâr, dinára; dȉo* — *dȉo*, † *dijèla*, pl.: *dijèlovi, dijèlôvâ*; *dječúrlija* — *dječùrlija; dô, dȍla* — *dô, dòla; dobráno* — *dobràno; dòbrotvor* — *dȍbrotvôr, dȍbrotvôra; dȍvlê* — *dóvlê; dògnati (se)* — *doždènêm (se)*, ovaj glagol, kao i drugi složeni od *gnati* i prijedloga imaju prezenat ovako: n. pr. *poždènêm, uždènêm, naždènêm*, dakle po analogiji glagola: *ìzgnati, ràzgnati* (= *razàgnati*), koji imaju pravilno: *ìždenêm, ràždenêm* (kod mene: *iždènêm, raždènêm); dogòd* — † *dȍk gȍd* (ali po izgovoru čini se da je: *dogȍd*, jer su kratke riječi); *doìgrati* — *dòigrati, dòigrâm; dȍklê* — govori se i: *dóklê*; *doklegod* (nema u Vuka, premda upućuje na nj) — † *dȍklê gȍd* (od jednoga Banaćanina čuo sam: *doklégod); dȍkôn* — (u Lici): *dókôn, dókôna, no*, imenice: *dókônîk, dókônjâk* (i: *dókonjâk), dókônica; dokotùrati* — † *dokotúrati, dokòtûrâm; dȍnlê* — *dónlê; dotetùrati* — *dotetúrati, dotètûrâm; dȍtlê* govori se i: *dótlê; drágôst* — *drágost* (i u Lici); *dȓndati* — *dȓndati, dȓndâm; drôzak* — *drȍzak, drȍzga; drôzd* — *drȍzd, dròzda*; *drȕgda* — *drùgda; drȕgđe* — *drùgđe*; *drȕkud* mj. ovoga govori se: *drùgud* i: *drùgudâ; dȕ* — *dȕ, dȕa*, ili; *dȕka, dȕovi, duóvâ; dùgî, â, ô* — † *dȕgî, gâ, gô*; *dùgâ pȕška* — *dȕgâ pȕška; dúžnôst* — *dúžnost; dùovnî* — *dùôvnî, nâ, nô; dùovnîk* — *dùôvnîk; dȕrânje, dȕrati* — † *dùrânje, dùrati*,

*

[1]) Kad sam ovo radio, pozvao sam k sebi dvojicu vojnika iz ovdašnje pukovnije 96.: Stevana Pavlovića iz Kirina, kotara vrgomoskoga, kojemu je kuća udaljena od moje po sata hoda, i Nikolu Gačića iz Živaje, kotara kostajničkoga. Gačić je znao čitati, pa bih mu napisao rečenicu, u kojoj je riječ, koju trebam; on bi je pročitao, a Pavlović bi, ako se kod njega tako ne kaže, odmah ispravio po svome.

dȕrâm; dućándžija — dućàndžija; dušmánluk — dušmànluk; dȕšmânskī — dȕšmanskī, adv.: dȕšmanski.

Đȅgod — đȅ gȍd i đègod, đȅ gȍđ i đègođ (i Vuk ima: gdjègod); đètao — † đȅtâ (= đȅtao), đȅtla; đȅsti — đȅti, dȉjem i đȅdêm; đètlić — đȅtlić; đečèrma — đečérma; đȕrđevštâk — đurđȅvštâk, táka.

Ȅgede — ègede, ȅgêdâ.

Žȁlac — žàlac, žàlca; žârko sûnce — žârkō sûnce; žbȁn — žbȁn, žbàna = kapalica; žȅstok — žȅstok, žestòka, žestòko — žȅstokī, žȅstokâ, kô; žȅtelačkī — žȅtelački (adv.); živìca 3) — žȉvica (prva dva značenja nijesam čuo); žȉvičênje, žȉvičiti — žȉvičênje, žȉvičiti, žȉvičīm; Žȉd — Džȉd, Džȉda, pl.: Džȉdovi, Džidóvâ, Džidòvima; žídak — žȉdak, žȉtka, tko — žȉtkī, žȉtkā, tkô; žȉtnî — žȉtnī, žȉtnâ, nô; žȓvnânje, žȓvnati — žȓvnânje, žȓvnati, žȓvnâm; žubòriti (i složeni) — žubòriti, žȕborîm [i Daničić ima tako (Rad VI, str. 104.); u Kirinu kažu i: žȕboriti, žȕborîm (kao i u Vuka), a u Živaji: žȕboriti, žȕborîm]; žúriti se — žúriti se, žúrîm se (i isloženi); žûč — žûč, žȕči, lok.: žȕči.

Zàvojvoditi — zavòjvoditi, zavòjvodîm; zàglunuti — zaglúnuti, zàglûnêm; zagònêtka — zȁgonêtka (vidi kod: pripòvijetka); Zàgorac — Zágorac, Zágôrca; Zàgôrje — Zágôrje; Zàgôrka — Zágôrka, Zágôrkinja; zadòvoljiti — zadovòljiti, zadòvoljîm; zadovóljnôst — zadovóljnost; zàdugo — zȁdugo; zàđesti (se) — zàđeti, zȁdijêm; zazviždúkati — zazviždùkati, zazvìžducêm; zázoran — zázôran, zázôrna, no; zaìgrati (se) — zàigrati (se), zàigrâm (se); zákletva — záklêtva; zakȑati — zakŕati, zàkȓâm (se); zàkrmeljiti — zakrmèljiti, zakȑmeljîm; zalelèkati — zalelékati, zalèlêčêm; zàman — zàmân; zaòđeti (se) — zaòdeti, zàodijêm (se); zȁsluga — zȃsluga; zasrámiti (se) — zasrámîm (se); zȁstâvnica — zástâvnica; zàtiljak — zátiljak, zátîljka; zàtûcanî — zàtûcânî, zàtûcânâ, zàtûcânô; zaùzêti — zaùzêti, zȁuzmêm (se); zàcôpanî — zàcôpânî, zàcôpânâ, nô; zacùcukati — zacucùkati, zacùcukâm; zbȍr — zbȍr, zbòra; zbȍrênje, zbȍriti — zbòrênje, zbòriti, zbȍrîm i slož.: prozbòriti, pròzborîm i t. d.; zbôrîšte — zbȍrîšte; zbrȁti (i svi složeni imaju prezenat kao): zbèrêm; zviždúkânje, zviždúkati — zviždùkânje, zviždùkati, zvìžducêm; zvjȅrka — zvȉjerka; zgȍlja — zgòlja; zdrȁvcît — zdràvcât; zȅkast — zèkast, zèkasta, o (zèkastî, zèkastâ, ô); zelèmbâć — zèlembâć, zèlembâća; zèmička — zȅmićka; zéčjî — zèčjî; zêčkî — zȅčki; zlȁradicê — zlòradicê; zlȍvôljan — ovako, ali i: zlòvôljan; zlȍgûk — zlòguk; zlȍtvor — zlȍtvôr, zlȍtvora; zmâj — zmȁj. zmȁja (i u Lici); zòbnica — zȍbnica (i u Lici); zȍvnuti — zóvnuti, zôvnêm; zȕlum — zȕlum, zȕluma.

Ȉvânjskô cvȉjeće — † Ȉvanjskô cvȉjeće (u cijeloj G. Krajini i u Srijemu); ȉvov — ìvov; ȉgda — ȉgdâ; ìgralîšte — ȉgralîšte; ìgrânje, ìgrati (i svi složeni) — ȉgrânje, ȉgrati (se), ȉgrâm (se), ìzigrati, ìzigrâm; ìguman (i sve izvedene) — ȉguman; ìžđesti —

ìžđeti, ȉzdijêm (tako i ostali složeni); izàtoga — izà togâ; ȉzvan — ìzvân (ali i bez akcenta n. pr.: izvàn kućê), u Živaji: ìzvan; izgàrgati — izgàrgati, ìzgârgâm (nesložen glagol: gârgati, gârgâm); ìzdâvna — ȉzdâvna; ìznovicê — ȉznovicê; izòbîlje — ȉzobîlje; ìzuti (se) — ìzuti (se), ȉzujêm se (tako i ostali složeni: ȍbujêm (se), nȁzujêm, prȅobujêm se); ìkona — ȉkona, u Živaji: íkona; ìkonica — ȉkonica, u Živaji: íkonica; ìljada — ȉljada (i sve izvedene); ȋnteres — ȉntereš; ȉpâk — ìpâk; ískati (= biskati) — ìskati, ȉštêm; ȉstô — ȉsto (adv.).

Jȁvnuti se — jávnuti se, jâvnêm se; jàdnîk — jȁdnîk, jȁdnîka, jȁdnica; jàkrep — jȁkrêp, jȁkrêpa; jȁmac — † jámac, jámca; jànješce — jȁnješce (u Vuka štamp. pogr. jȁgnješce); jârak 1) — járak, járka; jàrešce — jȁrešce; járôst — járost; jastrèbast — jȁstrebast; jaùknuti — jaúknuti, jàûknêm; jȅvtin — jȅvtîn, jȅvtîna, no; jȅguba — jèguba i jègiba; jèdva — jȅdva; jednákôst — jednákost; jèzditi — jézditi, jézdîm (tako i slož.); jéla (kaže se u čitavom negdašnjem banskom okružju, kao i u dobru dijelu slunjskoga) — u Lici: jȅla; jèlen — jȅlen; Jèlena — † Jȅlena; jȅmac — u Živaji: jémac; jȅmčênje, jȅmčiti — jêmčênje, jêmčiti, jêmčîm (se); jénjati — jènjati, jènjâm (i složeni); jêr — jȅr (značenja uzročnoga); Jérko — Jèrko (u Lici, a u mom kraju toga imena nema), Jèrković (prezime); jȅsên — † jȅsên, jȅseni. lok.: jesèni; jȅčmîšte — jèčmîšte; jȅsti (mj. ovoga čuo sam od ikavaca u Gospiću i okolici): — ȉsti, ídêm, naídêm se, poídêm i t. d.; Jòvan (kad znači sveca, onda u Srijemu i u Živaji) — Jòvân, Jována, ali ipak: Kȑstitelj Jòvan; jòvov — jôvov i jȍšev; jorgóvân — jȍrgovân (u Glini čuo).

Kad ȉ kad — † kad ì kad (kadìkad); kȁjgana — kajgàna, Kajgànić (prezime); kàlem — kȁlem i kȁlemiti, kȁlemîm; kȁntâr — † kàntâr, tára, kàntârnica, kàntârskî, kâ, kô; karlìčica — † kârličica; kàšnjênje mj.: kȁšnjênje (štamp. pogr.); kàštiga — kàštîga i kaštíga; kàšto — kȁšto; kȅstên — kȅstên, kȅstena, lok.: kȅstenu, gen. pl.: kestènî, a u Srijemu: kesténâ; kìkânje, kìkati se — kȉkânje. kȉkati se, kȉkâm se; kìljêr — kíljer; Klàdûša — Klȁdûša; klàncânje, klàncati — klâncânje, klâncati, klâncâm; klȅčan — klȅčân, klȅčâna, no = part. pret. pas. od: klȅčati = tkati na svoj način sukno za pregače, pojaseve i t. d.; klìzav — klȉzav, va, o (u Živaji: klȉzâv); klìzavica — klȉzavica; klìzânje, klìzati se — klízânje, klízati se, klîžêm se i klîzâm se; kòžu — kòžûn, kožúna; kòžuâr — kožùnâr, kožunára, kožunárov; kòžušina — kožùnina; kòlik 1) — kòlikî, kòlikâ, kòlikô, 2) kòlik (nema žen. ni sred. roda), n. pr.: vȅlik kòlik óvan, visòka kòlik ì jâ; kȍliko — kòlikô; kȍmâd — kòmâd, komáda; kòmîn — kȍmîn, kȍmîna, lok.: komínu (= uzvišeno ognjište, što su u Krajini imale samo državne zgrade); kònjče — kónjče, kónjčeta; kòpčânje, kòpčati se — kȍpčânje i kȍvčânje, kȍpčati se i kȍvčati se, kȍpčâm se i kȍvčâm se; kȍrijen

— *kȍrijen, kȍrena; kȍrîst — kòrist; kòrice — koríce; kotȑljânje, kotȑljati — kotŕljânje* i *kótrljati (se), kòtȓljâm (se); kotùrânje, kotùrati — kotúrânje, kotúrati (se), kòtûrâm (se); kóčênje, kóčiti (se) — kôčênje, kôčiti (se), kôčîm (se); kr̀ânje, kr̀ati — kŕânje, kŕati, kȓâm* (slož.: *okŕati, zakŕati, zàkȓâm* i t. d.); *kréštelica — krèštelica; kréšteličjî — krèšteličjî; krívânje, krívati — kȑvânje, kȑvati, kȑvâm; krivúdalo — krivùdalo; Krȕpa — Krûpa,* dat. i lok.: *Krûpôj*; *kùđa — kùđâ,* i u Vuka je zabilježeno dolje niže: *kùđâ mu drâgo; kùdilac — kȕdilac, kȕdioca; kùina — kȕina, kȕinskî; kȕku — kȕkû; kùlin — kȕlin* (= kuljen); *kúsonja — kȕsonja, kȕsonjin; kútnjî — kûtnjî, kûtnjâ, njê.*

Lȁgan — làgan, lagàna; lagàno; lȁgum kažu kod mene kao i u Vuka, ali u Zemunu kažu: *lȁgûm, lȁgûma,* lok.: *lagúmu*; *làznuti — lȁznuti, lȁznêm; lánac — lȁnac, lȁnca* (i u Lici); *lànčić — lȁnčić* (i u Lici); *làtinskî — làtînskî, kâ, kô; làtinčâd — làtînčâd, čâđi; lijènôst — lijènost; líla — lȉla; lôg, lȍga — lôg, lôga: lèžî lôgom; lònčina — lónčina; lùkav — lȕkav, va, vo; lùkâvstvo — lȕkâvstvo; ljȅti — ljȅti* adv.; *ljòke — ljȍke.*

Májkina đùšica — mâjčina dùšica; Marínko — Màrînko i prezime: *Màrînković; Màdžarskâ — Mȁđarskâ, mȁđarskî; màšina* 1) — *mȁšina; mȁškare — màškara; mèkî, mèkâ, mèkô — mȅkî, mȅkâ, kô; mèsan* (= carneus) — *mésan, mésna, no; mȅsojeđe — mesòjeđe; mȅtvica — metvìca; météž — météž; mètla — mȅtla, mȅtlica, mȅtlovina; mètnuti (se) — mȅtnuti (se), mȅtnêm (se); Mìleva — Miléva* (i u Srijemu); *Mȉlorad — Mȉlorâd, Mȉlorâda; Mìloš — Mìloš, Milòša; micìna — mìcina; mȉš* — pl.: *mȉševi, mȉšêvâ; mjȅhûr — mjȅûr, mjeúra; mògû* je štamp. pogr. mj.: *mògu; mogúćnôst — mogúćnost; mȍdar — mòdar, mòdra, mòdro; mȍžda — mòrda; mȍkar — mòkar, mòkra, kro — mȍkrî, mȍkrâ, krô; mòljac — móljac, móljca; momàštvo — mòmâštvo,* u Živaji: *momáštvo; mȍre — môre; mȑgodast — mr̀godast; mȑgoditi se — mr̀goditi se, mr̀godîm se; mȑgođênje — mr̀gođênje*; *mr̀zak* govori se ovako, i: *mr̀zak, mr̀ska, mr̀sko — mȑskî, kâ, kô,* adv.: *mȑsko; mȑk, mr̀kî, kâ, kô — mȑkî, kâ, kô; mŕkâlj* (pogr. mj.: *mr̀kâlj) — mȑkâlj,* ima u Krnjaku i prezime: *Mȑkâlj, Mȑkâlja; mr̀snî, nâ, nô — mȓsnî, nâ, nô; mr̀tav — mŕtav, mŕtva, tvo; mrtvopùalo — mrtvopúalo.*

Náboj — nábôj, náboja; nàvalicê kažu ovako i: *navalícâ; nâgao — nágâ* (= *nágao), nágla, náglo — nȁglî, glâ, glô; náglôst — náglost; nágluv* — ovako i: *nȁglûv, nȁglûva; nágrk* — ovako i: *nȁgȓk, nȁgȓka, ko; nàdimak — nádimak, nádîmka; nàdeti — nȁdijêm; nážut — nȁžût, nȁžûta, to; nákiseo — nȁkiseo, nȁkisela, lo; nákriv — nȁkrîv, nȁkrîva, vo; napóse* — i: *nȁpôse; nȁpȓvo — nȁprvo; nàpršnjâk* — i: *nápršnjâk; nar̀nuti — naŕnuti, nàȓnêm; narùčnije — narùčnijê* (i u Vuka je štamp.

pogr., jer je komparat.); *nàtašte — nȁtašte; nàtrapati — natràpati, natràpâm; nàumiti — naùmiti, nàumîm; náčelnîk — náčêlnîk; načetveronóžiti se — načetverònožiti se, načetverònožîm se; nȅgda — nȅgdâ; nèđeljnî — nèđêljnî, nèđêljnâ, nô; neìskâzanî — neìskâzânî, nâ, nô* (tako treba da je i u Vuka, jer to je part. pret. pas. od: *ne iskázati); nejàčak — nȅjâčak, nȅjâčka, čko* i: *nejáčak, jáčka, čko; nȅjednâk — nèjednâk; nek* i *neka — nȅk, nȅka; nȅkada — nȅkadâ; nèmarîš — nèmârîš* (u Vuka će biti pogrješka, jer ovo je samo supstantiviran prez. od: *ne máriti); nemárnôst — nemárnost; nȅoticê* — ovako i: *nèoticê; nepokórnôst — nepokórnost; nèpravedan — nȅpravedan* i: *nepràvedan; nèpravednîk — nȅpravednîk* i: *nepràvednîk; nȅsnâga — nesnága; nȉgda — nȉgdâ; nìzak — nìzak, nìska, ko — nȉskî, nȉskâ, kô* i: *nìskî, kâ, kô; nȍvajlija — novájlija; nòvčan — nȍvčan; nòvčine* — g. pl.: *nȍvčînâ* (u Vuka štamp. pogrješka); *nóvčić — nòvčić, nòvčića; nùtarnjî — nȕtarnjî, njâ, njê; njègovskî — njègovski* (u Srijemu; u mom kraju ne znam, da li se govori).

Ȍbao — òbâ (= *òbao), òbla, òblo — ȍblî, blâ, ô; obílnôst — obílnost,* u Živaji: *òbilnôst; oblàznuti — òblaznuti, òblaznêm; òblučac — oblúčac, oblúčca; òboje — ȍboje; obòjčina — òbôjčina; obòjčić — òbôjčić; òbršter* (i izvedene) — *ȍbrstâr, ȍbrstâra; òvamo — òvâmo; ovolìkî — ovòlikî, kâ, kô; òvrancati (se) — òvrâncati se, òvrâncâm (se); òglunuti — oglúnuti, òglûnêm; òdâvno — ȍdâvno; odàgnati — oždènêm* i *odaždènêm; òdveć — ȍdveć; òdvišê — ȍdvišê* (bit će i u Vuka pogrješka, jer komparativ baca na prijedlog akcenat ``, cfr. u Vuka: *sȕvišê*); *òdovud* — i: *odòvud, odòvudâ; òdonud, òdonudâ* — i: *òdonud, odònudâ; òdud — ȍdûd, ȍdûdâ; ȍđeti — ȍdijêm; Ókić — Òkić, Òkića; òklêpan — òklêpân* (tako treba da je i u Vuka, jer je to part. pret. pas. od: *oklépati se); òkliznuti se — oklíznuti se, òklîznêm se; òkruglast — okrùglast; omòriti — omóriti, òmôrîm; ònamo — ònâmo; ònovečeri — onòvečeri; onolìkačkî — onòlikackî, kâ, kô; onolìkî — onòlikî, kâ, kô; onolìšnî — onòlišnî, â, ô; onomádne — onòmadnê; opànčâr — òpânčâr, òpânčârov; opànčina, opànčić — òpânčina, òpânčić; òpêt — ȍpêt; ȍpor — òpor, òpora, o; òpûhano* — premda ove riječi u svom kraju nijesam čuo, držim ipak, da je s ovakim akcentom pogrješna, jer to je part. pret. pas. od: *opúhati,* dakle: *òpûhâno; ȍpšiti* — (štamp. pogrj. mj.): *òpšiti; oránica — orànica; òroz — ȍrôz, ȍroza; ȍsim — òsim; òstruga* 2) — *ȍstruga; ȍtirati* (štamp. pogr. mj.): *òtirati; òtkud(â) — ȍtkûd, ȍtkûdâ; otpr̀vô — ȍtprvo* (= otprije); *òtprije — ȍtprije; ȍtrôvan — òtrôvan, òtrôvna, o; òtud(â) — ȍtûd, ȍtûdâ; očènuti — očénuti, òčênêm; ȍčnî — òčnî, â, ô, òčnî kȁmên; ȍštar — òštar, òštra, o; ošúriti — òšuriti, òšurîm* (i u Srijemu).

Pâ — pȁ; pàvetina — pȁvetina; pànakamilâvka — pànakamìlâvka (u Srijemu), tako i: *pàrakamìlâvka* (u mom se

kraju te riječi ne govore); *pàprikâš* — *pȁprikâš* (čuo sam i *paprìkâš, paprikáša)*; *pàun* — *pȁûn, pȁûna*; *páče* — *pàče*; *pàšnjâk* — *pȁšnjâk, pȁšnjâka*; *pèâr* — *pèar, pèara*; *pȅpeo* — *pèpeo, pèpela*; *petljànica* — *petljánica*; *pȅtnjâk* — *pètnjâk, petnjáka*; *pìždrênje, pìždriti* — *pȉždrênje, pȉždriti, pȉždrîm*; *pípa* — *pȉpa*; *pisàmce* — *pisámce*; *plȁšće* — *plȁšće*; *plèter* — *plȅtêr, plȅtera*; *plòvân* — *plòvan, plòvana*; *pobùsati* 1) — mjesto ovoga: *pobúsiti, pòbûsîm*; *pòvodanj* — *pȍvôdanj, pȍvôdnja*; *pòvôj* — *póvôj, póvoja*; *pòglunuti* — *poglúnuti, pòglûnêmo*; *podmúklôst* — *podmúklost*; *požúnac* 2) i 3) — *pȍžunac, pȍžûnca*; *poìskati (se)* — *poìskati, pòištêm (se)*; *pòjac* — *pójac* (u Srijemu); *pòjevtiniti* — *pojevtíniti, pojèvtînîm*; *pòlipsati* — *polìpsati, pòlipšêm* (u Vuka će biti pogrješka štamp., jer sprijeda stoji: *lìpsati, lìpšêm)*; *pȍlić* 2) — *pòlić, pòlića*; *pȍlôvan* govori se ovako, i: *polóvan, polóvna, polóvno*; *pòljâr* — *pȍljâr* (i u Srijemu); *pòniznôst* — *poníznost*; *popíško* — *pòpiško*; *pȍrez* — *pòrez, pòreza*; *posàvjetovati* — *posávjetovati, posávjetujêm*; *pòtkova* — *pȍtkova, pȍtkovica*; *pòuzdânje* — *pouzdánje*; *pòuzdati se* — *poùzdati se, poùzdâm se*; *pohìžac* mj.: *pòhižac* (štamp. pogrj.); *počivàlîšte* — *počívalîšte*; *pȍštovânje* — *poštòvânje* i *poštovánje*; *pȍštovati (se)* — *poštòvati (se), pòštujêm (se)* (v. u Vuka: *štòvati)*; *prȁvedan* — *pràvedan*, tako i: *pràvednîk, pràvednîčkî, pràvedno, pràvednôst, pràvednosti*; *prȁv prȁvcît* — *prȁv pràvcât*; *prȁti* — *prȁti, pèrêm*, tako i slož.: *opèrêm, ispèrêm, propèrêm* i t. d.; *praćàknuti se* — *praćáknuti se, pràćâknêm se*; *prášênje* 2) — *prȁšênje*, značenje pod 1) i 3) i u mom kraju ima Vukov akcenat; *pràšilac* — *prȁšilac, prȁšioca*; *prášiti* 2) — *prȁšiti, prȁšîm*, značenje pod 1) ima akcenat kao i u Vuka; *práštênje, práštiti* — *pràštênje, pràštiti, pràštî*; *pȑvî* — *pȑvî, â, ô*; *pȑvo* — *pȑvo*; *prèveć* — *prȅveć*; *prègradak* — *prȅgradak, prȅgratka*; *preprèdalo* — *preprédalo*; *prèumiti* — *preùmiti, prèumîm*; *prîd* — *prîd, prída*; *prijèvara* — *prȅvara*; *prijèsto* — *prijèstô* (i u Vuka je štamp. pogrj.); *priòrati* — *priòrati, prìorêm* (Vukovo *prȉorêm* štamp. je pogr., što se vidi kod ostalih složenih); *pripétiti se* — *pripètiti se, prìpetî se*; *pripòvijetka* — *prìpovijetka*; *pristòjati se* — *prístojati se, prístojî se* (i u Srijemu po varošima), prema tome *prístojan* i *neprístojan, prístôjna, neprístôjna, no*; *prìstup* — *prístup*; *prìčesnî* — *príčesnî, nâ, nô* (i u Srijemu); *pričèsnîk* — *príčesnîk* (i u Srijemu); *prkànce* — *prkánce*; *probàdalo* — *probádalo*; *prokàšljati se* — *prokàšljati se, pròkašljêm se* (u Vuka štamp. pogrj., što se vidi kod ostalih složenih); *pròkopsati* — *prokòpsati, pròkopšêm* (u Srijemu); *prȍplanak* — *pròplanak, pròplânka*; *pròsjed* — *prȍsijed, a, o*; *pròturiti* — *protúriti, pròtûrîm*; *pròfunat* — *pròvunt, pròvunta*; *prȍšće* — *prȍšće*; *pȑpor* — *pŕpol, pŕpola*; *pȑsluk* — *pȑsluk, pȑsluka, pȑslučić*; *pȑten* — *pȑten, pȑtena, o* — *pȑtenî, nâ, nô*; *pȑtinica* — *pȑtinica*; *pȑtiti* — *pȑtîm*, ali i *pròprtîm*; *pȑtljaga*

— *prtljága* (u Srijemu); *pȕncât* — *pùncât*; *pȕtonogast* — *putònogast*, u Živaji: *pȕtonogâst*.

Ràbota — *rȁbota* = posao općinski; *ràbotnî* — *rȁbotnî* n. pr. *dân*; *ràbotnîk* — *rȁbotnîk, rȁbotnica*; *rábrôst* — *rábrost*; *râdi* — *rádi*, kad je pred imenicom; *Rȁdivoje* — *Ràdivôj* (i u Srijemu); *ràdilica* = i kod mene tako, a u Živaji: *rádilica*; *razàpêti* — *razàpêti, rȁzapnêm*; *razàstrijeti* — *rȁzastrêm*; *razàsûti* — *rȁzaspêm*, kao ova tri, tako imaju svi složeni s prijedlogom od dva sloga: *pȍdastrêm, ìzaspêm* i t. d.; *razdràgati* — *razdrágati (se), ràzdrâgâm (se)*; *rásti* — *rástem*, tako i složeni: *zaráste, prorástem, narástem* i t. d.; *râzor* — *rázô* i *rázor*, gen. je za oba nom.: *rázora* = slog; *rȁl* — *râl, râla*, gen. pl. *rálî*; *ràskrsnica* — *ráskrsnica*; *ràstȑkan* — *ràstȑkân* (= part. pret. pas. od: *rastŕkati se*); *râšta* — *rášta*; *raščènuti* — *raščénuti, ràščênêm*; *rebàrce* — *rebárce*; *regèmêntskî* — *regèmetskî, kâ, ô*; *rìgânje, rìgati* — *rȉgânje, rȉgati, rȉgâm*, tako i složeni: *ìzrigâm*; *rída* 2) — *rȉda* (u Žirovcu), inače te riječi ni u kojem značenju nijesam čuo, nego u mom kraju *rȉda* znači volu ili kravi pod vratom najdonji meki dio, koji se, kad vo ide, sad na jednu, sad na drugu stranu kreće; *rȉđast* — *rȉđast, a, o* — *rȉđastî, â, ô*; *rȉti* — *rȉjem*; *rȉtnuti se* — *rítnuti se, rîtnêm se*; *rîf* — *rȉv, rȉva*; *rišćánluk* — *rišćànluk*; *rjȅčit* = *rječit, a, o*; *ȑpa* — *ȑpa, ȑpica*; *ȑskânje, ȑskati* — *ȑskanje, ȑskati, ȑšćêm (ȑšćê se)*; *rúžnôst* — *rúžnost*; *rùzmarin* — *rùzmarîn* (u Srijemu, a kod mene: *rȕžmarîn)*.

Sàbôj — *sábôj, sáboja*; *sàgnjiti, sȁgnjijêm?* (tako je Vuk metnuo uz prezenat znak pitanja, a kod mene se baš tako govori); *salàta* — *šaláta*; *sàmardžija* (u mom kraju nema takih majstora, ali ima prezime, koje glasi: *Samàrdžija*, prema tome: *Samȁrdžijin)*; *sȁmcât* — *sàmcât*; *sánjânje, sánjati* — *sànjânje, sànjati, sànjâm*; *svȁđa* — *svàđa*; *svatòvskî* — *svȁtovskî, kâ, kô*; *svȉjetao* — *svijètao, svijètla, tlo* — *svȉjetlî, svȉjetlâ, ô*; *svìnjskî* — *svȉnjski* (adv.); *svȉrnuti* — *svírnuti, svîrnêm*; *svjedočànstvo* — *sjedočánstvo*; *svjedòčênje* — *sjèdočênje*; *svjedòčiti* — *sjedòčiti, sjèdočîm*; *svojevòljno* — *svòjevôljno*; *svȍjskî* — *svȍjski* i: *svȍjski*; *sȅbičan* — *sèbičan, a, o*; *sȅgnuti se* — *ségnuti, sêgnêm se*; *sèliti (se)* — *sèliti (se), sèlîm (se)*; *Sènjanin* — *Sȅnjanin*, pl. *Sȅnjani* (u Lici); *Sȅnjskâ Drȁga* — *Sȅnjskâ Drȁga* (u Lici); *sȅnjskî* — *sènjskî, â, ô* (u Lici); *sìbov* — *svìbov, a, o*; *sìbovina* — *svìbovina*; *sȉv* — *sîv, síva, sívo* — *sȉvî. sȉvâ, ô*; *sivonja* — *sȉvonja, sȉvonjin*; *sigúrnôst* — *sigúrnost*; *sȉlan* — *sîlan, sîlna, o* — *sȉlnî, sȉlnâ, ô*; *sȉrov* — *sìrov, siròva, sìròvo* — *sìrovî, â, ô*; *siròmah* — *siròmâk, siromáka*, ali kad se hoće ko da požali, kaže se: *siròma*; *sȉrčić* — ovako se kaže, ali i: *sîrčić, sîrčića*; *sȉtan* — *sìtan, sìtna, o* — *sìtnî, sìtnâ. ô*, u Živaji kaže se: *sìtân, sȉtna*; *sȉć* — *sȉć, sìća* = mjera (ako se ne varam, od četiri oke) u Lici; *sjájnôst* — *sjájnost*; *sjȅk* — *sjȅk, sjèka*; *sjemènjača* —

sjȅmenjača; sjȅn — sjȅn, sjèna; sklȉzak — sklìzak, sklìska, o — sklìskî, â, ô; skȕp — skȕp, skùpa; skúpsti — skúpsti, skúbem; slȁdak — slàdak, slàtka, o — slàtkî, kâ, kô; slòta — slòta, akuz.: slȍtu; smȅđ — smȅđ, smèđa, smèđe — smȅđî, đâ, đê; smètnuti — smȅtnuti, smȅtnêm; smȉje — mj. ovoga: smîj, smíja; smjȅrati — smijèrati, smȉjerâm; smûđ — smȕđ, smùđa (u Zemunu), ove riječi u mom kraju nema; smùcâljka — smúcâljka; snòvati — snȕjem; snôplje — snȍplje; sòa — sȍa; sȍrta — sôrta; sôrcati se — sòrcati se, sòrcâm se; spàvaćî — spàvâći, ćâ, ćê; spȁs — Spâs, Spása (= Spasitelj); sprêtan — sprétan, sprétna, no; srámiti se — srámîm se; Sȑpče — Sr̀pče, Sr̀pčeta (i u Srijemu); stȁjati — stȁjem; stàjaćî — stàjâćî, ćâ, ćê; stakàlce — stakálce, stakálceta; stȁp — stȁp, stàpa; stȁračkî — stȁrački (adv.); stègno — stégno; stídan — stîdan, stîdna, o; stôg — stȍg, stòga; stòpa — stȍpa, stȍpica; stòtinica — stȍtinica; strâga — strága; strȁnjskî — strànjskî, kâ, kô; strȉći — strížem; str̂cati (se) — štŕcati (se), štr̂câm (se), štŕcânje; str̂cnuti — štŕcnuti, štr̂cnêm;[1] sùdr̂nut — naglasio bih: sùdr̂nût, jer to je part. pret. pas. od: sudŕnuti se, kojega glagola u Vuka nema, ali ima: dŕnuti se sa sličnim značenjem; sȕžanjstvo — sùžânjstvo; sùza — sȕza, sȕzica; sȕknen — sùknen, na, no; sùložnîk — súložnîk, súložnica; sȕtraveče — držim, da bi trebalo da glasi: sȕtravečê, ili još bolje: sȕtra vȅčê.

Tàva — táva; tàdâ — tàda; tazbìna — tȁzbina; tájnôst — tájnost; tȁnak — tànak, tànka, ko — tànkì, tànkâ, kô; tâst — tâst, tásta, tástov; tvarízati — tvorìzati. tvorìzâm, tvorìzânje; tȅzga — čuo sam po varošima gornjo-krajiškim: tèzga; tèkâr — tèkâr; telèćâk — tèlećâk, tèlećâka; Tȅodor — Tȅodôr, Tȅodora; tetùrati — tetúrati, tètûrâm, tetúrânje; Tȍdor — Tȍdôr, Tȍdora; tôli — tȍli; tolìkî — tòlikî, kâ, kô; tolìkô — tòtikô; Tȍmâš — Tòmâš, Tomáša, i prezime: Tomášević; tòrbâk — tȍrbâk, tȍrbâka; tornî (u Vuka bez akcenta) — tórnî, tórnâ, nô; trȁjati — tràjati, tràjem; trȅn — trȅn, trèna; trènica — trȅnica; trésti — trésem; tŕžiti — tŕžiti, tr̂žîm; tríput — trípût; tr̀kljati — tȑkljati, tȑkljâm, tȑkljânje; tròvati — trȕjem: Trȍjica — Tròjica; tr̀ska — tȑska; tr̀skovac — tȑskovac, tȑskôvca; tr̀skovača — tȑskovača; trûdan — trúdan, trúdna, no — trûdnî, trûdnâ, nô; tûđ — mj. ovoga: tùđî, tùđâ, đê; tȕđin — tùđin, tùđina, tùđînka; tȕriti (se) — túriti (se), tûrîm (se) i složeni: protúriti, pròtûrîm; tȕrčiti (se) — tûrčiti, tûrčîm (se), tako i složeni: pòtûrčiti (se), pòtûrčîm (se), ìstûrčîm i t. d. †; túći (se) — túći (se), túčem (se), tako i svi složeni; tùcak — ovu sam riječ čuo, ali ne znam pravo, gdje: tùcâk, tucáka.

[1]) Dovde sam za svoju kontrolu imao uza se spomenuta dva vojnika; poslije nijesam imao prilike, da ih pozovem, za to ću odavde unaprijed navoditi samo one riječi, za koje pouzdano znam, kako se govore, a brisat ću sve, za koje se ne mogu podjemčiti.

Ćelèpûš — ćȅlepûš, ćȅlepûša; ćerétânje, ćerétati — ćerètânje, ćerètati, ćerètâm (u Srijemu); ćȅsâr — ćèsar, ćèsara, i sve izvedene tako isto.

Ȕvenuti — uvènuti, ùvenêm; ȕvor — ȕvôr, ȕvora; uvràtine — ùvratine; ȕgal — ȕgâ (= ȕgal), ùgla; ȕgarak — ùgarak, ùgârka; ùgužvati — ugùžvati, ugùžvâm (i u Vuka stoji: gùžvati, izgùžvati, gùžvâm, dakle će ùgužvati biti štamp. pogrj.); udòvac — udòvac, udóvca; ùđeti — ùđeti, ȕdijêm; ùžiti — ȕžijêm; ȕzak — ùzak, ùska, ùsko — ùskî, ùskâ, ô; ùzda — úzda (ovu riječ nikad nigdje nijesam čuo s akcentom Vukovim; da nije štamp. pogrješka?); ȕzdânje, ȕzdati se — ùzdânje i uzdánje, ùzdati se, ùzdâm se; ùjemčiti (se) — ùjêmčiti (se), ùjêmčîm (se); ukòriti, ukòrîm — ùkorîm (i u Vuka je: pòkorîm); ùkraj — ùkrâj; ûlje — ȕlje; úmka — ûmka i ûnka, g. pl.: ûnkî; ùmr̂lî — ùmr̂lî (part. pret. akt.); uoči — (Vuk nema akcenta držeći ovu riječ prijedlogom; ja držim, da ima akc. ȕoči); Ȕroš — Ȕroš, Uròša; ùsjev — úsjev; ustŕpljênje — ustrpljénje; učèstati — učéstati, ùčêstâm; ùšice — ušìce, ušícâ; ùštirkati — ùštîrkati, ùštîrkâm.

Cȁrigrâd — Càrigrâd, Càrigrâda, Càrigrađanin, Càrigrađânka; cârskî — cȁrskî, â, ô; cjȅlcât — cjèlcât; còprnica — cȍprnica; crljèniti — cr̀ljenîm; cùkar — cȕkar, cȕkra.

Čvôr — čvȍr, čvòra; čȅmêr — čèmer, čèmera; četverónožiti se — četverònožiti se, četverònožîm se, četverònožênje; četveronóškê — četverònoškê; čȅšljâr — čȅšljâr, čȅšljâra, čȅšljârov, čȅšljârskî, â, ô; čèšljati — čèšljati, čèšljâm, tako i svi složeni: iščȅšljâm, začȅšljâm i t. d.; čèšljić — čȅšljić, čȅšljića; čȉvit — čìvit, čìvita; čȉvitnjâk — čìvitnjâk; čìzmâr — čȉzmâr, čȉzmâra, čȉzmârev, čȉzmârskî, â, ô: čȉr — čȉr, čȉra, čȉrić, čȉrića; čìtula — čȉtula (u Srijemu: čȉtulja); čòa — čȍa; čòek — čȍek, čȍeka, čȍekov; čȍpôr — čòpor, čopòra; čȍt — čȍt, † čòta; čȕdnovât — čudnòvat, dnòvata, to; čȕti (se) — čȕjem (se).

Džȉlît — džìlit, džìlita; džilìtnuti se — džilítnuti se, džìlîtnêm se; džȉn — džȋn, džȋna, džȋnov.

Šàkânje, šàkati se — šȁkânje, šȁkati se, šȁkâm se; šȁkačkî — šȁkački (adv.); šâlê — šâlê i šálê; šȅreg — šèreg, šèrega (stupio u šèreg = postao serežanin); šȅstâr — šèstâr, šestára; šèćernî — šèćêrnî, šèčêrnâ, ô (u Srijemu); Šȉbenîk — Šìbenîk (u Lici); šȉja — šìja, akuz.: šȉju, plur.: šȉje; šȉljer — šȉljer (u Srijemu), šȉljerast (te riječi kod mene nema); šírôm — šírom; šȉti — šȉjem; škàtula — škȁtula; škȍla — škôla, škôlica, škòlskî, kâ, ô; škrgútati — škrgùtati, skr̀gućêm, škrgùtânje; šljȅz — šljȅz, šljèza; štȉmânje, štȉmati — štìmânje, štìmati, štìmâm: štìpâljka — štípâljka (= velika noga u raka, Scheere); štȉrka — štîrka; štȉrkânje, štȉrkati — štîrkânje, stîrkati, štîrkâm; štȍgod, štȁgod — štògod, štàgod i štȍ gȍd, štȁ gȍd; štr̀kânje, štr̀kati se — štŕkânje, štŕkati se, štr̂kâ se; štrȍcânje, štrȍcati — štrócânje,

štrócati, *štrôcâm*; *štȑcâljka* — *štŕcâljka*; *štȕc* — *štûc*, *štúca*; *šćȅrdati* — *šćȇrdati*, *šćȇrdâm*, tako se kaže i: *pròćȇrdati*, *pròćȇrdâm* s istim značenjem; *šuváklija* — *šuvàklija*; *šûšanj* — *šúšanj*, *šúšnja*; *šúštânje*, *šúštati* — *šùštânje*, *šùštati*, *šùstîm*; *šúriti* — *šȕriti*, *šȕrîm* (i u Srijemu), tako i složeni: *òšuriti*, *òšurîm*, *pòšuriti* (Vuk nema = politi koga vrelom vodom), *pòšurîm*.

Na koncu mi je dodati, da se kako u mom kraju tako i u Lici neke enklitike govore s dužinom; evo ih: *jê* (gen. sing. od zamjenice *ja)*, *jôj* (dat. sing, od iste zamjenice), *î(h)*, *îm* (gen. i dat. pl. od iste zamjenice) i *ćê* (3. l. pl. od skraćenoga prezenta glagola: *hoću*). Sve mi se čini, da se ovako govori i u drugim krajevima, te bi se kazalo n. pr.: *ȅvo jê*, *vìdîm jê*, *dȁo sam jôj*, *glȅdâm îh*, *čȕdîm îm se*, *dóći ćê* (oni), *ljûdi ćê kòsiti* i t. d.

N. Simić.

Bilješke o nekim mjestima Ciceronova Lelija.

Još i danas je jamačno najbolji pedagog dobro znanje i ljubav za struku. To može svatko polučiti, a paedagogus nascitur većinom. No ljubav je redovno tamo, gdje je znanje, a za znanje treba knjiga. Pa ima i njih, loših i dobrih, no za školsku potrebu malo zgodnih. Malo je onakovih knjiga, kakve su za klasične filologe (svatko zna najbolje, gdje ga tišti) Seyffertov (— Müllerov) komentar za Lelija, Kaibelov za Elektru Sofoklovu, a trebalo bi ih, kao hljeba svagdašnjega. Ta koji filolog može sâm proći sve školske klasike za akademičkih nauka onako u tančine, kako to čini iza svršenih nauka? A koliko bi više bilo stvarne jasnoće, interesa! Sama mrska gramatika postala bi „poetičnija", uvodila bi u krasni laboratorij misli u klasičkih pisaca. To osobito vrijedi za djela, koja su po sadržaju svome teža. Lako je do duše verbum verbo reddere, ali tantum series iuncturaque pollet. Za primjer navest ću samo nekoliko mjesta iz Ciceronova Lelija, koja ni u Seyfferta-Müllera nijesu jasno i pravo razložena.

1. Quam ob rem angor iste, qui pro amico saepe capiendus est, non tantum valet, ut tollat e vita amicitiam, non plus quam ut virtutes, quia nonnullas curas et molestias afferunt, repudientur (§. 48.).

Ovdje ne ćemo govoriti o porabi relativa *quam*, imenice *res*, zamjenice *iste*, ni o značenju riječi *angor*, *capere (dolorem, angorem)*, *nonnullus*, *molestia*; o tom je dosta u Seyfferta passim.

Nego prije se govorilo o tom, da je prijateljstvu izvor u prirođenoj dobroti srca *(= bonitas, benevolentia)*, koja sama od sebe nuka na privrženost prema kreposnu čovjeku. Pobija se nauka hedonika, da potreba *(= χρεία, indigentia)* nuka na prijateljstvo, pobija se osobito nauka Epikurova. Ciceron je nauku Epikurovu shvatio ovako: prvo budi načelo ukloniti svaku bol *(= indolentia, non dolere)*, a iskati ugodnost *(= voluptas)*. Prijateljstvo je, veli Epikur, krasno dobro, dok mi ne uzrokuje boli; svako prijateljstvo, gdje bih zbog prijatelja morao iz sućuti osjećati bol, treba odbaciti. — Ta to znači, veli Ciceron, učiniti čovjeka nečovjekom, učiniti ga bešćutnim za tuđe boli, učiniti ga životinjom, kladom tvrdim kamenom *(= pecus, truncus, saxum)*. U istinu se pravi prijatelj s prijateljem i veseli i žalosti, što no riječ, u nevolji tek se i prepoznaje. „Za to tjeskoba ta, što je sebi za prijatelja često moraš stvarati, nije tako jaka, da iz života (= u ljudi) zatre prijateljstvo, ne više nego da se kreposti odbace (= odbiju, otprave) za to, što nešto briga i muka donose." Ovo na prvi mah može značiti: ta tjeskoba nije jaka zatrti prijateljstvo, nije jaka ni više ni manje nego samo toliko, koliko treba, da se kreposti odbace. To je nesmisao. Onda kako se slaže pozitiv *tantum* i komparativ *plus*? Što treba iza *quam* dopuniti, da li *valet*, ili *valent*, i što je tomu subjekat, *angor* ili što drugo? Za što je aktiv *tollat*, a pasiv *repudientur*?

Ponajprije Ciceron (= Lelije) iza obrazloženja izvodi zaglavak, da onaj angor nema toliko snage, koliko mu Epikur pridijeva, da na ime zatre prijateljstvo, *non tantum valet, ut tollat amicitiam*. Po mjestu svome riječ *amicitia* oštro je istaknuta: tako neznatan povod da uništi tako krasnu stvar, kao što je prijateljstvo! Pozitiv *tantum* na svom je mjestu. Iza riječi *amicitiam* treba pak u misli stati, jer je to konačni dokaz, za kojim je Ciceron išao, i to pozitivan dokaz. No kako je za Ciceronovu teoriju prijateljstvo vezano o krepost, to se kod riječi *amicitia* i nehotice po udružbi misli sjeća i na *virtus*, pa mu pada na um i ovaj dokaz apagogički, kojim će onu tvrdnju Epikurovu izvrći ruglu: onda bi dakle trebalo i kreposti odbaciti, jer i one često nijesu ugodne! Pri tom Ciceron računa, da je takova misao svakomu apsurdna. Zaglavak, započet u samostalnoj izričnoj rečenici, nastavlja se u poređenju. Angor može zatrti prijateljstvo baš tako, kao i krepost, t. j. ne može ni jedno ni drugo. Jakost tjeskobe mjeri se na dvije stvari, — tako se u prvi mah čini, — na prijateljstvu i na krepostima, i nigdje nije veća, *non plus valet quam*. I komparativ je dakle razumljiv, a posljedak je anakoluta: misao je prešla iz jednostavne izrične rečenice u poredbenu. No do sada smo uzeli, kako je već spomenuto, da se snaga tjeskobe mjeri na dvije stvari, na prijateljstvu i na krepostima, kao da je ovako: *angor iste non plus valet ad tollendam*

amicitiam quam (idem angor valet) ad virtutes repudiandas. Ali malo promišljanja uvjerit će nas, da iza *quam* ne smijemo dopuniti *angor valet.* Za kreposti bila bi onda dva razloga, za što ih treba odbaciti: *angor* i *nonnullae curae et molestiae.* Tako se gubi simetrija misli, a opet je očito *angor* za prijateljstvo to, što za kreposti *curae* i *molestiae.* Poredi se snaga tjeskobe za prijateljstvo sa snagom briga i muka za kreposti, pa se nalazi, da je jedno i drugo jednako slabo. Trebalo bi onda da je ovako: *angor iste non plus valet, ut tollat amicitiam, quam valent nonnullae curae et molestiae, ut virtutes* (= akuzativ), *quae eas (= curas et molestias) afferunt, repudient.* U prvom se dijelu *angor* pomišlja kao lice, koje zatire prijateljstvo; *angor* je prirodno subjekat za *tollat,* zato je aktiv. U drugom dijelu *curae* i *molestiae* ne mogu biti ni gramatički (uz aktiv u nominativu) ni logički (uz pasiv u ablativu) subjekat glagolu *repudiare*; *repudiare* (= odbiti ženidbenu ponudu, raskrstiti se) može lice. *Curae* i *molestiae* mogu biti samo uzrok, da tko drugi kreposti odbije ili ne odbije, te dolaziti s prijedlogom *propter* u akuzativu ili u uzročnoj rečenici, kao što je ovdje: *quia—afferunt.* Otuda pasiv *repudientur (sc. a hominibus).* Sada bi bio oblik rečenici ovaj: *angor iste non plus valet, ut tollat amicitiam, quam valent nonnullae curae et molestiae, ut virtutes, quia nonnullas (= eas) curas et molestias afferunt, repudientur.* Da ne bude ponavljanja, ispušta se prvi put *curae et molestiae (valent),* a sada nastaje zijev, za koji čovjek u prvi mah ni malo ne razmišlja, čime ga treba ispuniti. Jer čitajući ne opažamo odmah logičkoga nesklada, pa posve prirodno dodajemo: *quam idem, iste angor valet.* A kada dođemo do *quia—afferunt,* onda se mjesto *angor (valet)* utisnu u predodžbu *curae* i *molestiae* s tim lakše, što je *angor* njihovo mjesto zauzeo više po duševnoj ustrajnosti nego po izvanjem utisku: mi i ne čitamo po drugi put *idem angor valet.*

2. *Est igitur prudentis sustinere ut cursum, sic impetum benevolentiae, quo utamur, quasi equis temptatis, sic amicitia ex aliqua parte periclitatis moribus amicorum (§. 63.).*

Ovo se mjesto drži najtežim u čitavom spisu. Nije jasno, na što smjera *quo utamur,* da li na riječ *impetu* ili na cijelu pređašnju misao u značenju *quo = ut eo,* a *utamur* na *amicitiā.* Ujedno se ističe, da *quo* nikako ne može smjerati na *impetu,* nego na *amicitiā (quo utamur amicitiā).* Ja pak držim, da se i *quo* i *utamur* tiče samo riječi *impetu,* a da se *utamur* ne može ticati riječi *amicitiā.* Razlog je posve jednostavan: *sustinere* i *uti* opreke su s obzirom na *impetus*; sastaviš li *uti* s *amicitiā,* opreka je gotovo ukinuta. Ovo su članovi poređenja:

temptati equi . . . . . *currus* . . *cursus* } *sustinere-uti.*
periclitati mores amicorum . . *amicitia* . . *impetus* }

Ciceron, to jest praktični Rimljanin, ne dopušta, da prijateljstvu,

kao i ljubavi, pobudu daje jedan odlučan tren; to mu je stvar, koju treba oprezno izbirati, prokušati. Tu mu se sviđa lijepo poređenje s konjma, koji su po mišljenju starih tipični primjer opornosti. Budi oprezan s konjma i s prijateljima, iskušaj im ćud! Ne da se to drukčije nego da upregneš konje pod kola, a prijatelje u prijateljstvo *(cf. iungere currum, amicitiam),* ali za to ne tjeraj odmah konja, ne povjeravaj se sasvim prijateljima *(cursum, impetum benevolentiae sustinere).* Tek kad iskušaš konje kolima, a prijatelje prijateljstvom *(temptatis equis curru, periclitatis moribus amicorum amicitiā),* onda tek potjeraj, povjeri se prijateljima *(utamur cursu, impetu benevolentiae).* Drugi dio poređenja, o prijateljima, na šire je izveden nego li onaj o konjma. Razlog je tomu veoma zanimljiv: Ciceron je jamačno i sam osjećao, da poređenje s konjma nije baš krasno, pa bilo kako mu drago jasno; za to on taj dio kraće označuje. Osobito se žuri, da brže istakne drugi dio opreke: *utamur.* Mogao bi tko Ciceronu — sa sofističkim poopćenjem — prigovoriti: dakle ti veliš, neka se prijateljima ne povjeravamo! Ciceron se brže opravdava — osjeća se donekle krivim —: ta da, i to, samo ne prenaglo, prije kušnje. Ona žurba Ciceronova tumači nam troje: a) brzu, asindetičnu opreku među *sustinere impetum* i *uti impetu*; b) pomućenje logičnoga reda misli; mjesto *sustinere impetum — periclitari mores — uti impetu* dolazi odmah posve općeno *utamur impetu,* a naknadno se ograničuje: *periclitatis moribus*; c) razumijemo, za što se *quo* tiče riječi *impetu*: Ciceron odmah ukida negaciju bojeći se prigovora, iza *sustinere impetum* meće odmah *utamur* sc. *eo. Quo* se lako tiče i riječi *cursum,* jer je masc. gen., a plural nije za to, što je glavno *impetu,* a oba izraza odijeljena su česticama *ut — sic.* Kako se vidi, nema tu nikakvih poteškoća.

3. *Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, haec duo tenere in amicitia: primum, ne quid fictum sit neve simulatum; aperte enim vel odisse magis ingenui est quam fronte occultare sententiam; deinde non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum (§. 65.).*

Ovo mjesto sadržava veoma laki anakolut. Uz *boni viri est* subjekat je *tenere*; *tenere* pak ima za oko dva objekta: prvi *ne—sit,* drugi *non solum — repellere, sed — esse.* Ali u istinu *tenere* nema dva objekta, nego jedan: *ne — sit (tenere = curare, id agere, operam dare, ne—sit).* Drugi tobožnji objekat *non solum — repellere, sed — esse* za pravo je paralelan prema *tenere,* ne objekat njegov, to jest subjekat za *boni viri est.* Razlog anakolutu (koji stoji u tom, što se misao *duo tenere* ne izvodi potpuno, nego na pola) dvojak je: a) asimilacija prema parentesi *aperte vel odisse — ingenui est*; b) negativna misao s *ne — quidem* teško se sastavlja s veznikom *ne (ne — sit suspiciosus.).*

4. *Novitates autem, si spem afferunt, ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illae quidem repudiandae . . . (§. 68.).*

Müller se muči, da rastumači, za što je iza *spem afferunt* (= kauzativnomu *spero*)*: ut — appareat*, a ne akuzativ s infinitivom. Stvar je veoma jednostavna: mjesto *fructum apparitururm esse* dolazi *(fore) ut — appareat.* Istina, *fore* ne stoji, ali se uza *spem afferunt* veoma lako dopuni (ako uzmemo elipsu) ili već pregnantno stoji u *spem afferunt.* Nespretna je dopuna Lahmeyerova: *bonas fore ac dignas amicitias*, jer to je isto, što *ut fructus — appareat*, a opet *ut* ne razumijemo.

5 *Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se cotemni putant. (§. 72.).*

Ovo je lijep primjer, da se vidi, što znači veznik *cum* kao *cum explicativum.* Da stoji konjunktiv, bila bi *putent* i *faciunt* dva različna čina, i to *putent* uzrok (unutrašnji), a *faciunt* posljedica (izvanja); ovako je uz indikativ i *putant* i *faciunt* jedan isti čin: tim, što misle, već i čine, a ne čine osim mišljenja ništa drugo.

6. *Omnino amicitiae corroboratis iam confirmatisque et ingeniis et aetatibus iudicandae sunt, nec, si qui ineunte aetate venandi aut pilae studiosi fuerunt, eos habere necessarios, quos tum eodem studio praeditos dilexerunt. (§. 74).*

Ovdje se ne vidi, o čemu zavisi *nec — eos habere.* Simetrično glasila bi rečenica ovako: *amicitiae — iudicandae sunt, nec, si qui — studiosi fuerunt, eis habendi sunt necessarii ei, quos — dilexerunt.* Simetrija je porušena za to, da a) subjekat logički za *habendi* ne dođe i u nominativ: *qui (fuerunt)* i u dativ: *eis*; b) da ne dolazi zamjenica *is* dva puta: *eis habendi sunt — ei, quos.* S toga se nastavlja s infinitivom *nec — eos habere*, a ovaj infinitiv zavisi o glagolu, koji znači „trebati“ *(debent, oportet).* No u rukopisima nema *debent*, pa ga i ne treba. Pojam toga glagola lako se izvadi iz gerundiva *iudicandae sunt* i uz *habere* u misli dopuni. Hrvatski je to teško učiniti, jer mi već kod *iudicandae sunt* velimo odjelito „treba“ (prosuđivati), a uz *habere* dopunjamo nešto, što već prije izrijekom dolazi, a latinski se tek po smislu dopunja *debent.* Ovo je lijep dokaz, da opća gramatička pravila ne mogu za sve upute dati: svako mjesto treba napose proučiti.

7. *Sin autem aut morum aut studiorum commutatio quaedam, ut fieri solet, facta erit, aut in rei publicae partibus dissensio intercesserit . . . (§. 77.).*

Müller uz ovo mjesto veoma opširno razlaže, da li *aut* u disjunkciji isključuje ili ne, pa dolazi do zaključka, da ne isključuje, dakle da gramatike o tom krivo uče. On veli, s obzirom na § 74. *(dispares enim mores disparia studia sequuntur)*, da je *mores, studia, dissensio in rei publicae partibus*

tako usko vezano, da se to troje mora na okupu naći: kako su drugi *mores*, odmah su druga *studia*, odmah i *dissensio* dolazi; nipošto, veli, ne ostaju *studia*, ne prestaje *dissensio*, ako se odlučimo za to, da su samo *mores* promijenjeni! T. j. *aut* stvarno ne isključuje. Za potvrdu navodi Müller još tri primjera:

a) *De legibus dicant Graeci Lycurgum aut Solonem scisse melius quam Hyperidem aut Demosthenem* (Cic. de or. I, 13, 58.). Ako, veli Müller, *aut* isključuje, onda ili Likurg bolje zna, a Solon ne zna i obrnuto; ili Likurg ako bolje zna od Hiperida, ne zna od Demostena i obrnuto; to isto i Solon. No u istinu i Likurg i Solon bolje znadu, i to svaki i od Hiperida i od Demostena. Dakle — *aut* ne isključuje.

b) Ciceron pobija tobožnju Bijantovu rečenicu, da samo toliko treba ljubiti prijatelja, da uzmogneš na nj i zamrziti, ako ustreba. To je, veli Ciceron, misao ne Bijantova, nego *impuri cuiusdam aut ambitiosi aut omnia ad suam potentiam revocantis* (Laelius § 59.). Tko onako tvrdi, veli Müller, može u isti mah biti *impurus* i *ambitiosus* i *revocans;* dakle *aut* i tu ne isključuje.

c) *Quid primum, aut accusem aut querar?* (In Verrem V, 32, 83.). U istom govoru može i *accusare* i *queri*; nema dakle isključenja.

Müller ima pravo, kad veli, da u svim ovim primjerima nema stvarnoga isključenja. No to ne dokazuje, da isključenja nema u opće, nego, da ga Müller traži na krivom polju. Obredit ćemo primjere obrnutim redom.

a) Radnje *accusare* i *queri* ne isključuju se, ali se isključuje vršenje tih radnja s obzirom na *primum.* Najprije može samo ili *accusare* ili *queri*; oboje na jednom ne može. Ovdje je Müllerova pomutnja veoma očevidna, ali nije tako u ostalim primjerima.

b) Onaj čovjek može biti i *impurus* i *ambitiosus* i *revocans*, ali Ciceron ne zna, koje bi mu svojstvo više istaknuo, prebacio. Isključenja nema među ona tri svojstva, ali ga ima u nabrajanju onih svojstava. Ciceron ne zna, kojim će ga svojstvom bolje označiti, žigosati, i tako se ona tri svojstva u veličini kao nadmeću. To je po tom većma retorički rečeno mjesto *et impuri et ambitiosi et revocantis.*

c) Nije isključenje među Likurgom i Solonom prema Hiperidu i Demostenu po znanju njihovu o zakonima, nego je isključenje u tom, koji će se od njih za primjer navesti prema komu. Već i blizina objekata *Lycurgum aut Solonem* do glagola *dicant* kaže, da je isključenje s obzirom na citiranje onih ljudi *(dicant)*, ne s obzirom na njihovo znanje *(scisse melius).* Tako je i na našem mjestu § 77.: i *mores* i *studia* i *dissensio* skupa dolazi i odlazi. Ali kad hoću tu činjenicu da spomenem, neki naziv moram upotrebiti; moram reći ili: mijenjaju se mores; ili: mijenjaju se studia: ili: dolazi dissensio.

Svuda dakle znači *aut* isključenje, samo to Müller traži u stvari, a ono se nalazi, recimo općeno, u mišljenju, u izricanju mišljenja o stvari! Ta pak pojava, da se stvar i mišljenje o njoj drži za jedno isto, dolazi toliko i toliko puta! Ta samo na toj zamjeni — da navedem jedan primjer — osniva se u filozofiji žestoka ona i dugotrajna borba među nominalistama i realistama, počevši od Megarika do Herbarta, a riješio ju je odmah u početku veoma sjajno Antisten, zamišljeno đače Sokratovo, no — čini se, riješenje mu bješe vox clamantis! No o tom drugom zgodom.

M. Kuzmić.

Razmatranja o vrijednosti određenoga integrala.

Činjenica, da je za kretanje, za koje postoji relacija $dy = (a + bx) . dx$, gdje u veličinama dy i dx vidim neke diferencije, koje jedna drugoj odgovaraju, put:

$y = \left(a - \frac{bdx}{2}\right) . x + \frac{bx^2}{2}$ (vidi Nastavni Vjesnik, knj. VII., sv. 1. i 2.), a ne: $y = ax + \frac{bx^2}{2}$ ili onaj izraz, što ga po današnjem učenju prikazuje simbol $\int_0^x (a + bx)\, dx$, — ova činjenica može uzdrmati svaku vjeru u korektno izvođenje vrijednosti određenoga integrala, i s toga me je potakla na dublje razmišljanje o tom predmetu. Budući da se sada imamo da krećemo na čisto matematičnom polju, i budući da je s vrijednošću određenoga integrala u uskoj svezi i pojam diferencijala, nadat će nam se prilika, da malo dublje zagledamo i u značenje diferencijala. Možda će ipak pasti koji tračak svjetlosti u onu tminu, što okružuje i pojam diferencijala.

Nauka uči, da je jednostavni određeni integral međašna vrijednost sume određenoga niza izraza, koji po tačno određenom nekom zakonu dolaze jedan za drugim. Ima li se odrediti integral od diferencijalnoga izraza $f(x)\, dx$ između granica $x = x_0$ i $x = x_n$, to suponirajući, da je funkcija $f(x)$ između tih granica realna, konačna i neprekidna, ima se kao taj integral razumjeti ovaj izraz:

$$\int_{x_0}^{x_n} f(x)\, dx = lim \Big[f(x_0) \triangle x + f(x_0 + \triangle x) \triangle x + f(x_0 + 2 \triangle x) \triangle x + \ldots + f[x_0 + (n-1) \triangle x] . \triangle x \Big]$$

To će reći: Ako se $\triangle x$ sve više i više primiče ništici, ta se suma primiče sve više i više nekoj izvjesnoj vrijednosti, koja je vrijednost određenoga integrala. Tako tumači nauka taj izraz, a da odmah vidimo na osobitom primjeru, kakva je to vrijednost, odredimo integral $\int_0^x (a + bx) . dx$. Ako sredimo vrijednosti članova gornje sume, i sumiranje izvršimo, dobivamo izraz:

$lim \left(ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx \triangle x}{2}\right)$. Ona vrijednost, kojoj se suma neprestano primiče, ako se $\triangle x$ neprestano primiče ništici, ovdje je izraz $ax + \frac{bx^2}{2}$, a to je doista ona vrijednost, koja se po današnjem učenju ima držati za pravu, potpunu vrijednost navedenoga integrala.

Tu vidimo, da je nauci stalo do nekoga izvjesnog izraza u resultatu sumiranja onoga gore navedenog niza izraza, pred kojim stoji kratica *lim*. Ako je komu baš stalo do toga izraza, te ga izlučuje iz neke zajednice, nitko mu to ne može zamjeriti, jer ako to čini, sigurno ima i razlog za to. Samo bi se moglo prigovoriti čudnoj onoj kabanici, u koju se uvija traženi izraz. Ne razumije se pravo, za što da se upravo umanjivanjem člana zajednice, u našem primjeru izraza $\frac{bx \triangle x}{2}$, ističe traženi izraz. To mi se čini upravo tako, kao kad bi tko došao s komadom drveta drvorescu sa zahtjevom, da mu načini kakav predmet od toga drveta, ali uz uvjet, da otpatke isitni i onda baci. Ne bi li taki zahtjev bio čudnovat? Ako nauka već želi imati taj izraz, ne bi li mogla n. pr. i ovako reći: Integral je onaj izraz u resultatu sumiranja, koji je slobodan od veličine $\triangle x$, ili u kojem se ne vidi $\triangle x$ kao faktor? To bi ipak bio jednostavniji način, da se istakne neki izvjesni izraz, a jasan je i nedvojben, te ne daje povoda sumnji o pravom značenju određenoga integrala, da se tu možda sakriva štogod, što ne smije otvoreno na svjetlost.

Još većma zanima nas postupak, da se iz potpune sume nekoga određenog niza izdvaja neki izraz. Kad pomislimo samo na to, da svaki član toga niza mora da ima svoje nedvojbeno značenje, da su to sve srodni članovi s istim značenjem, i da potpuna suma tih članova ne može imati drugo značenje nego li njezini članovi napose, onda se nekako čudno čini, da se takoj sumi može štogod pridodati ili od nje oduzeti, i ne će biti ne-

*

opravdana slutnja, da nauci nije stalo jedino do izraza $ax + \frac{bx^2}{2}$.

I doista ono, što nauka nadovezuje na definiciju integrala i što čini sigurno u toj namjeri, da nadopuni svoju definiciju, može prikazati značenje određenoga integrala u drukčijoj svjetlosti. Nauka na ime uči, da se kratica *lim* pred sumom niza može uštedjeti, ako se u tom nizu mjesto $\triangle x$ piše dx, pa izjavljuje, da postoji jednakost:

$$lim \sum_{x_0}^{x_n} f(x) \triangle x = \sum_{x_0}^{x_n} f(x)\, dx.$$

Tom izjavom učinjen je preokret u pravoj vrijednosti određenoga integrala t. j. izraza

$$lim \Big[f(x_0) \triangle x + f(x_0 + \triangle x) \triangle x + \ldots$$
$$\ldots + f[x_0 + (n-1) \triangle x]. \triangle x \Big],$$

jer se ističe neko značenje toga izraza, koje je u protivurječju s prvobitno već utvrđenim značenjem. Ako učinimo onako, kako nas nauka upućuje, t. j. ako u ovom izrazu brišemo kraticu *lim*, i mjesto $\triangle x$ pišemo dx, dobivamo kao određeni integral izraz:

$$\int_{x_0}^{x_n} f(x)\, dx = f(x_0)\, dx + f(x_0 + dx)\, dx + f(x_0 + 2dx)\, dx +$$
$$\ldots + f[x_0 + (n-1)\, dx].\, dx$$

To će reći: Vrijednost je integrala potpuna vrijednost sume: $f(x_0) \triangle x + f(x_0 + \triangle x) \triangle x + \ldots + f[x_0 + (n-1) \triangle x]. \triangle x$ za slučaj, da veličina $\triangle x$ dobiva vrijednost dx. Tu se ne izlučuje sasvim ništa, već se uz osobiti neki uvjet zahtijeva čitava, potpuna vrijednost one sume, pred kojom stoji kratica *lim*. Ako sada prema ovom drugom obliku odredimo vrijednost integrala $\int_0^x (a + bx)\, dx$, dobivamo izraz: $ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx\, dx}{2}$. To je vrijednost integrala sasvim prema propisu današnje nauke, i svako je prenemaganje i izvijanje uzalud, kad je to jasno kao sunce. Pa što je to sada? Postoje li dakle dvije vrijednosti za isti integral?

Vrlo se čudno čini, da nauka ne iznosi definiciju određenoga integrala u drugom obliku, jer to će ipak svatko priznati, da je drugi oblik jednostavniji, pa ako ćemo baš pravo reći, i elegantniji od predašnjega, a ima i tu vrsnoću, da je otvoren i jasan, t. j. ne daje povoda nikakvoj sumnji o pravom značenju određenoga integrala. Svakako moraju biti osobiti neki razlozi, za što nauka zadržava definiciju određenoga integrala baš u

prvom obliku, a sada se moramo zapitati, kako u opće može doći do protivurječja u vrijednosti određenoga integrala. Uzrok je toga protivurječja samo u krivom i samovoljnom tumačenju oblika:

$$lim \Big[f(x_0) \triangle x + f(x_0 + \triangle x) \triangle x + \ldots$$
$$\ldots + f[x_0 + (n-1) \triangle x]. \triangle x \Big]$$

Izraz $lim \left(ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx \triangle x}{2} \right)$ nije isto, što $ax + \frac{bx^2}{2}$. Nauka govori o dvojakom primicanju. Jedno proteže na veličinu $\triangle x$, a drugo na sumu: $ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx \triangle x}{2}$. To dvojako primicanje nije izraženo oblikom: $lim \left(ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx \triangle x}{2} \right)$. Ako ona hoće ono, što izgovara riječima, da pretvori u matematične znakove, mora, kad primicanje veličine $\triangle x$ ništici izražava znakom dx, pisati: $lim \left(ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx\, dx}{2} \right)$. To je sada izraz $ax + \frac{bx^2}{2}$. Prema tomu morala bi ona pisati kao definiciju integrala ovaj izraz:

$$lim \int_{x_0}^{x_n} f(x)\, dx = lim \Big[f(x_0)\, dx + f(x_0 + dx)\, dx + f(x_0 +$$
$$+ 2\, dx)\, dx + \ldots + f[x_0 + (n-1)\, dx].\, dx \Big]$$

Nauka tvrdeći, da je vrijednost integrala $\int_0^x (a + bx)\, dx$ izraz $ax + \frac{bx^2}{2}$, proteže u obliku $lim \left(ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx \triangle x}{2} \right)$ kraticu *lim* i na veličinu $\triangle x$ i na sumu $ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx \triangle x}{2}$, a upravo to nije dopušteno. Istina, da se ova suma poradi primicanja veličine $\triangle x$ ništici primiče vrijednosti $ax + \frac{bx^2}{2}$, ali to nije izraženo oblikom: $lim \left(ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx \triangle x}{2} \right)$, već oblikom: $lim \left(ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx\, dx}{2} \right)$. Nauka protežući istu kraticu i na veličinu $\triangle x$ i na sumu postiže do duše svoju svrhu,

jer je njoj stalo do toga, da kao vrijednost integrala izađe izraz: $ax + \frac{bx^2}{2}$, ali tim postupkom dolazi ona sama sa sobom u protivurječje. Tim dvostrukim protezanjem iste kratice *lim* nauka prikriva pravu vrijednost integrala, a ističe svoju, i u tom je ključ zagonetke, za što ona ističe definiciju integrala u prvom, a ne u drugom obliku. Tu joj se daje vrlo zgodna prilika za to, da na neprimjetan način otpravi izraz $\frac{bx \triangle x}{2}$ iz zajednice $ax + bx^2 - \frac{bx \triangle x}{2}$. Ali kad brišemo kraticu *lim* kod izraza $lim \left(ax + bx^2 - \frac{bx \triangle x}{2}\right)$ i mjesto $\triangle x$ pišemo dx, kao što nauka i preporučuje, onda istom udara u oči, da smo bili zasjenjeni i da se izraz $\frac{bx \triangle x}{2}$ ne da otpraviti.

Moglo bi mi se reći, da su to samo neke sporedne formalnosti, na koje se ne bi trebalo baš tako okomiti, a glavno da je ono, što nauka ističe kao vrijednost određenoga integrala i što drži za jedino pravo i valjano. Reklo se što mu drago, tek se ne može poreći, da postoje dvije vrijednosti određenoga integrala $\int_0^x (a + bx)\, dx$. Jedna je $ax + \frac{bx^2}{2}$, koji nauka očituje kao pravu i valjanu, a druga je $ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx\, dx}{2}$, i tu očituje nauka kao pravu i valjanu. Pa što je sada pravo, a što krivo? Na to pitanje dužna bi bila odgovoriti sama nauka i razbistriti taj nesklad, ili misli li možda, da je $ax + \frac{bx^2}{2}$ isto, što i $ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx\, dx}{2}$? Ako je tako, onda ne pomaže nikakvo uvijanje i izmotavanje, već dokaze na srijedu, iz kojih će se to moći jasno vidjeti! Nema li tih dokaza, što znači onda čitava ta rabota o vrijednosti određenoga integrala?

Čitava raspra o tom pitanju može da se vrze, kao što vidimo, samo oko izraza $\frac{bx \triangle x}{2}$. Budući da sudbina njegova zavisi o veličini dx, pita se, što je dx. Nauka uči, da je veličina dx, koja se zove diferencijal, identična sa $lim \triangle x = 0$. Iz toga vidimo samo to, da dx nije ništica, a inače je prepušteno fantaziji ljudskoj, da pojmi tu veličinu. U ostalom to pitanje, što je inače dx, ovdje je sporedno, i nitko ne treba ni najmanje trti glave za to, što tko misli o veličini dx. Glavno je ovdje to, da dx nije ništica, a i sama nauka inače izjavljuje, da dx ima realnu neku vrijednost. Pa kad je tako, pita se, kako bi bilo moguće, da je izraz $ax + \frac{bx^2}{2}$ isto, što i $ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx\, dx}{2}$.

To bi bilo samo onda moguće, da je $\frac{bx\, dx}{2}$ ništica, ali kad nauka sama tvrdi, da dx nije ništica, onda dakako ne može to tvrditi, i sada je sasvim pojmljivo, za što ona iznosi definiciju određenoga integrala u prvom, a ne u drugom obliku. Očevidno je, da nauka ne će da pokaže, kako ona sama sa sobom dolazi u koliziju.

Kad smo već u pretresanju pitanja, da li može ili ne može dx biti ništica, ne će biti suvišno zapitati, je li u opće moguće, da je dx ništica. Budući da je $dx = \frac{x}{n}$, gdje je n golem neki broj, koji bez prestanka raste, ne da se uvidjeti, da bi to moguće bilo. Veličina je x različita od ništice, dakle broj, koji postoji. Broj n postoji tako isto, makar kako golem on inače bio Kako bi dakle moguće bilo, da kvocijenat $\frac{x}{n}$ ne postoji? Makar kako golem bio broj n, opet možemo pomisliti još golemiji, i u tom pomišljanju sve golemijega i golemijega broja nema kraja ni konca. Ili makar kako malen bio broj $\frac{x}{n}$, opet možemo pomisliti manji, i u tom pomišljanju sve manjega i manjega broja nema kraja ni konca. Ako je n neizmjerno velik broj, onda $\frac{x}{n}$ može biti samo neizmjerno malen broj, ali nikada ništica, nikada i ni uz koji uvjet. Govoriti dakle o broju dx kao ništici ne može imati smisla, jer se to protivi zdravomu razumu, i kad je nemoguć taki zahtjev, da dx postane ništica, što znači onda sva ta rabota o vrijednosti određenoga integrala? U ostalom da je izraz $\frac{bx\, dx}{2}$ ništica i prema tome vrijednost integrala $\int_0^x (a + bx)\, dx$ izraz $ax + \frac{bx^2}{2}$, to bi moglo biti nečije individualno mišljenje, tek nitko nema pravo siliti druge, koji nijesu o tom uvjereni, da to vjeruju.

Mogao bi tkogod reći: Izraz $ax + \frac{bx^2}{2}$ uvijek se ukazuje, makar kakvu vrijednost imala veličina $\triangle x$, nije dakle zavisan o toj veličini, pa što onda smeta, ako se kaže, da se taj izraz i onda dobije, ako je $\triangle x = 0$? Istina je, da se izraz $ax + \frac{bx^2}{2}$ uvijek ukazuje, makar kakvu vrijednost imala veličina $\triangle x$, ali

samo dotle, dok $\triangle x$ nije ništica. Što bi bilo, kad bi ta veličina bila zaista ništica, na to ćemo naći odgovor, ako pogledamo samo na onu sumu, koja odlučuje o vrijednosti određenoga integrala. Prvi član sume ili izraz $f(x_0) \triangle x$ morao bi biti ništica, drugi član tako isto, i onda svi članovi redom, jedan za drugim. Sve skupa bilo bi onda ništica, pa gdje je sada izraz $ax + \frac{bx^2}{2}$?

Mogao bi tkogod reći i ovako: Veličinu $\frac{bx \triangle x}{2}$ možemo ipak pomisliti tako neznatnu, da se ne da ni zamisliti. Ako izostavimo taku veličinu, učinili smo pogrješku, koja se ne da ni zamisliti. Ako činimo taku pogrješku, koju možemo dalje po volji umanjivati sve do same ništice, sigurno ćemo učiniti najmanju pogrješku tako, ako držimo tu pogrješku t. j. izraz $\frac{bx \triangle x}{2}$ za ništicu. To bi onda bilo toliko, koliko da je $ax + \frac{bx^2}{2}$ ipak potpuna vrijednost integrala $\int_0^x (a + bx)\, dx$. — To ne može nikako biti. Jer makar kako neznatan pomislili izraz $\frac{bx \triangle x}{2}$, ipak možemo pomisliti neznatniji, i u tom pomišljanju sve neznatnije i neznatnije vrijednosti toga izraza nema kraja ni konca. Pogrješka dakle, koja se čini tim, da se izostavlja izraz $\frac{bx \triangle x}{2}$, i ako se po volji može učiniti neznatna, ne može se nigda posve ukloniti, i ako taj izraz umanjujemo do vijeka. Budući dakle da neprestanim umanjivanjem izraza $\frac{bx \triangle x}{2}$ nikada ne možemo stići ništice, nije opravdano govoriti o nekoj pogrješki, koja bi se mogla držati i za ništicu, a to je toliko, koliko da izraz $ax + \frac{bx^2}{2}$ ne može biti potpuna vrijednost navedenoga integrala.

Ne smijemo neki izraz držati za potpunu vrijednost određenoga integrala $\int_0^x (a + bx)\, dx$, kad on to nije i ne može biti. Ne smijemo s toga, što to zahtijeva matematična preciznost, a ni s toga, što to zahtijeva potpuno i nedvojbeno značenje potpune sume $ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx\, dx}{2}$. Nije u opće dopušteno krnjiti potpunu vrijednost sume, koju izražava simbol $\sum_{x_0}^{x_n} f(x) \triangle x$, makar kakva bila veličina $\triangle x$, kad ona ima svoje izvjesno i nedvojbeno značenje, koje za svaki slučaj nije identično sa značenjem onoga izraza, što ga uslijed nekoga zadatka imamo da tražimo, i gdje potpunu vrijednost one sume možemo u opće držati samo za neko pomoćno sredstvo za to, da se dođe do cilja. To krnjenje nije dopušteno ni s toga, što se tim silom uvlači u račun neka mistična veličina, kojoj nema mjesta nikako i ni uz koji uvjet. Mislim, da će to biti dosta ozbiljni razlozi, koji se odlučno opiru tvrdnji, da bi izraz $ax + \frac{bx^2}{2}$ mogao biti vrijednost integrala $\int_0^x (a + bx)\, dx$, za svakoga, kome je stalo do toga, da istina izbije na površinu.

Kad se opreka o vrijednosti određenoga integrala ne da izgladiti nikako, i kad se nauka uza sve to grčevito drži i svoje vrijednosti i definicije određenoga integrala, koja je u očitom protivurječju s tom njezinom vrijednošću, kad ona uza sve to tvrdi, da postoji taka veličina dx, za koju je potpuna vrijednost sume $\sum_{x_0}^{x_n} f(x) \triangle x$ neki izraz, koji apsolutno ne može to biti, onda stojimo pred grdnom zagonetkom, kojoj daje povod neka veličina, koja se s punim pravom može prozvati čudovište više analize. Eto tu je onaj čvor, koji daje veličini dx neki tajanstveni karakter, poradi kojega su još od postanja njezina analitici uzaludno razbijali svoje glave. Sasvim je pojmljivo, za što stvoritelji diferencijala, Newton i Leibniz, sami svoj proizvod nijesu mogli objasniti izvjedljivom svijetu.

Nauka, da opravda svoju vrijednost određenoga integrala, poziva se na to, da je integracija obratni račun od diferencijacije. Integracija je, veli se, tako isto obratni račun od diferencijacije, kao što je n. pr. suptrakcija obratni račun od adicije, ili divizija obratni račun od multiplikacije. U simbolu $\int f(x)\, dx$, koji nam prikazuje neodređeni integral, vidimo onu funkciju, od koje je diferencijal jednak izrazu $f(x)\, dx$. Ako je dakle $d\,F(x) = f(x)\, dx$, može se reći, da je $\int f(x)\, dx = F(x)$ ili $\int f(x)\, dx = F(x) + C$, t. j. može se dodati i konstanta C, jer i to odgovara izrečenomu uvjetu. Prema tome, ako s obje strane diferenciramo, dobivamo jednakost $d \int f(x)\, dx = f(x)\, dx$, a to će reći, da se ukidaju znakovi d i $\int$. No budući da se i određeni integral dade svesti na oblik neodređenoga, kod kojega je konstanta C određena, i budući da se resultat integracije slaže s onom funkcijom, od koje je diferencijal izraz, što stoji pod znakom integrala, misli se, da onda i taj resultat mora biti korektan.

Mora se priznati, da je sasvim korektno to gledište, s kojega nauka polazi, te se nema šta dodati ni oduzeti, već samo na-

glasiti, da u toj obratnosti računanja vidimo sigurnu kriteriju za to, da li je račun kod integracije valjano izvršen ili nije. Ali ujedno vidimo sigurnu kriteriju i za to, da li je ona vrijednost određenoga integrala, koju nauka ističe kao jedino pravu i valjanu, zaista korektna, t. j. da li ona ima smisla ili nema. Tako n. pr. ako želimo doznati, da li je vrijednost integrala $\int_0^x (a+bx)\,dx$ u istinu $ax + \frac{bx^2}{2}$, treba samo odrediti diferencijal toga izraza, pa ćemo odmah znati, na čemu smo. I sada da vidimo, kaki je diferencijal funkcije $ax + \frac{bx^2}{2}$.

Nauka uči, da je vrijednost diferencijalnoga kvocijenta neke funkcije $F(x)$ izraz:

$$lim \frac{F(x + \triangle x) - F(x)}{\triangle x} = lim \frac{\triangle y}{\triangle x}.$$

To će reći: Ako se veličina $\triangle x$ sve više i više primiče ništici, onda se kvocijenat $\frac{\triangle y}{\triangle x}$ sve više primiče nekoj izvjesnoj vrijednosti, i ova izvjesna vrijednost vrijednost je diferencijalnoga kvocijenta. Treba dobro na um uzeti, da što tako današnja nauka tumači, a da bismo odmah vidjeli, kakva je to vrijednost, odredimo diferencijalni kvocijenat funkcije: $ax + \frac{bx^2}{2}$. Ako gore naznačeni račun izvršimo, dobivamo na posljetku izraz:

$$lim \frac{\triangle y}{\triangle x} = lim \left(a + bx + \frac{b \triangle x}{2}\right)$$

Ona izvjesna vrijednost, kojoj se kvocijenat $\frac{\triangle y}{\triangle x}$ neprestano primiče, ako se $\triangle x$ neprestano primiče ništici, ovdje je izraz $a + bx$, i taj izraz drži nauka zaista za pravu, potpunu vrijednost diferencijalnoga kvocijenta. Ujedno izjavljuje nauka, da se kratica *lim* može uštedjeti, ako se piše $lim \frac{\triangle y}{\triangle x} = \frac{dy}{dx}$, gdje sada dy i dx dobivaju ime diferencijali, i tako imamo oblik

$$\frac{dy}{dx} = a + bx$$

Eto nam opet igrarije s kraticom *lim* i neprestanim umanjivanjem veličine $\triangle x$. Kad nauka tvrdi, da je dx identično sa $lim \triangle x = 0$, onda je ipak dopušteno pisati:

$$\frac{dy}{dx} = lim \left(a + bx + \frac{b \triangle x}{2}\right) = a + bx + \frac{bdx}{2},$$

pa i ovaj izraz mora biti prava vrijednost diferencijalnoga kvocijenta, sasvim prema propisu nauke. Budući da dx nije ništica, imali bismo dvije vrijednosti diferencijalnoga kvocijenta. Jedna bi bi bila $a + bx$, a druga $a + bx + \frac{bdx}{2}$, pa što je sada to? Valja da nauka ne će tvrditi, da je $a + bx$ ono isto, što i $a + bx + \frac{bdx}{2}$, pa što ćemo sada s tim protivurječjem?

Misleći, da u nauci ne može postojati protivurječje, reći će tkogod: Izraz $a + bx$ uvijek se ukazuje, makar kakvu vrijednost imala veličina $\triangle x$, pa što smeta, ako rečemo, da i onda dobivamo izraz $a + bx$, ako je $\triangle x = 0$? Ne obazirući se na to, da govoriti o $\triangle x$ kao ništici nema smisla, jer $\triangle x$ ne može biti ništica, što i sama nauka potvrđuje, pogledajmo, što bi bilo, kad bi veličina $\triangle x$ zaista bila ništica. Ako je $\triangle x$ ništica, onda mora biti i $\triangle y$ ništica, i tako bismo imali čudan neki kvocijenat, u kojem bi i dividend i divizor bio ništica. Taj kvocijenat kaže, da bi se imalo nešto dijeliti, ali se nema što, i onda kaže, da bi se imalo nečim dijeliti, ali se nema čim. Ja vidim tu samo neki nesmisao, a nikakav izraz $a + bx$. Ili se možda misli, da taj izraz izlazi iz izraza $a + bx + \frac{b \triangle x}{2}$? Ako je $\triangle x$ ništica, onda $n. \triangle x = x$ ne može biti drugo nego opet ništica, jer ako ne postoji $\triangle x$, ne može postojati ni $n. \triangle x = x$, i tako, ne obazirući se na vrijednosti konstanata a i b, koje bi također imale ovdje svoju da kažu, imali bismo izraz $a + b. 0$, i to da je sada izraz $a + bx$? Hoćemo li, da postoji veličina x kod integracije, mora postojati i $\triangle x$. Hoćemo li, da ona postoji i kod diferencijacije, mora opet postojati $\triangle x$. Za $\triangle x = 0$ nema dakle nikako mjesta izrazu $a + bx$.

Naći će se i taki, koji će reći: Ali nauci je stalo do izraza $a + bx$, a to joj ipak ne može nitko braniti, da ga izluči iz zajednice $a + bx + \frac{b \triangle x}{2}$, kad ima za to svoje razloge. — Ako je kome stalo do toga izraza, neka ga izlučuje, prosto mu bilo, ali za to nema pravo uvlačiti u račun neke veličine dy i dx, koje ne postoje, načiniti od njih kvocijenat, pa reći: Evo, vrijednost toga kvocijenta iznosi upravo $a + bx$! Nije dopušteno reći, da je $\frac{dy}{dx} = a + bx$, kad to nije istina, i onda tvrditi, da je $dy = (a + bx)\,dx$, kad se ističe tim neka jednakost, koja je nemoguća.

Pristaše mističnoga pojma diferencijala oponirat će mi odlučno, što se tiče jednakosti $\frac{dy}{dx} = a + bx$, pa će tvrditi, da

je korektna, jer ona po njihovu shvaćanju izražava samo među i ništa drugo, a to je ipak dopušteno izraziti jednadžbom. — Ne može se nikome braniti, da izrazi $a + bx$ kao među, samo mora to korektno učiniti. A da gornja jednakost ne izražava korektno tu među, najbolje svjedoči oblik $\frac{dy}{dx} = a + bx + \frac{bdx}{2}$. Budići da je ovaj sasvim korektan, onda dosljedno prvašnji nije korektan. Ako nauka hoće da izraz $a + bx$ prikaže samo kao među, onda, budući da se neprestano primicanje veličina $\triangle y$ i $\triangle x$ ništici izražava simbolima dy i dx, a primicanje nekoj vrijednosti kraticom *lim*, ona mora pisati:

$$lim \frac{dy}{dx} = lim \left(a + bx + \frac{bdx}{2}\right) = a + bx.$$

To bi bila korektna jednakost, a ne $\frac{dy}{dx} = a + bx$. Kvocijenat $\frac{dy}{dx}$ prema smislu i onom značenju, što mu ga daje nauka, bio bi zatvoren. Hoćemo li da ga izbavimo veze *lim*, moramo pisati:

$$\frac{dy}{dx} = a + bx + \frac{bdx}{2}.$$

Nauka izostavljajući kraticu *lim* daje kvocijentu $\frac{dy}{dx}$ sasvim drugi smisao. Ona jednadžbom $\frac{dy}{dx} = a + bx$ izjavljuje, da postoji i taka vrijednost od $\triangle x$, za koju je kvocijenat $\frac{\triangle y}{\triangle x}$ posve jednak izrazu $a + bx$. No to nije moguće, i takva vrijednost od $\triangle x$ ne postoji, za koju bi onaj kvocijenat bio jednak izrazu $a + bx$, ne može dakle postojati ni jednakost $\frac{dy}{dx} = a + bx$, pa ni jednakost $dy = (a + bx)\, dx$.

Na što se dakle poziva nauka, da opravda svoju vrijednost određenoga integrala? Na izraz $(a + bx)\, dx$? Kad je nemoguć ovaj izraz, onda mi ipak dopušta zaključiti, da je nemoguća i njezina vrijednost određenoga integrala.

Obratnost računanja između integracije i diferencijacije, kako je prikazuje nauka danas, bila bi vrlo čudnovata. Iz izraza, koji se postiže nekorektnom integracijom, zaključuje se na izraz, koji se postiže nekorektnom diferencijacijom. No za to ne treba misliti, da ne postoji i korektna integracija i korektna diferencijacija, pa i korektno obratno računanje. Potpuna ili prava integracija, t. j. neko izvjesno sumiranje, gdje imamo posla s veličinama, koje postoje, gdje se ništa ne izostavlja, ništa ne izlučuje, zaista je obratni račun od nekoga računa, koji možemo nazvati diferencijacijom, ali takoga, da kod njega opet imamo

posla s veličinama, koje postoje, i da se opet ništa ne izostavlja, ništa ne izlučuje. Da svaki nesporazumak uklonim, izjavljujem, da znakovi dy i dx znače obične, sitne, neizmjerno malene veličine, kako je koga volja, samo kad one postoje, a te znakove zadržavam samo s toga, što mi se čine spretniji od znakova $\triangle y$ i $\triangle x$. Tako isto zadržavam znak integracije $\int$, jer mi se čini spretniji od znaka Σ. Zadržavam i nazive „integral" i „diferencijal", jer ne znam spretnijih. U nazivu „integral" treba razumjeti potpunu vrijednost neke izvjesne sume, a u nazivu „diferencijali" potpune vrijednosti nekih diferencija, što jedna drugoj odgovaraju. I sada suponirajući, da imamo posla s funkcijom $f(x)$, koja je cijela, racionalna, definiram određeni integral izrazom:

$$\int_{x_0}^{x_n} f(x)\, dx = f(x_0)\, dx + f(x_0 + dx)\, dx + f(x_0 + 2dx)\, dx + \\ + \ldots + f\,[x_0 + (n-1)\, dx]\, dx,$$

gdje je $dx = \frac{x_n - x_0}{n}$, a n makar koji cijeli broj, koji je veći od 1. Ako stavimo $x_n = x$, onda je resultat sumiranja $F(x) + C$, i sada možemo tvrditi, da je $d\,[F(x) + C] = f(x)\, dx$. Tako je n. pr.:

1. $$\int_0^x (a + bx)\, dx = ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx\, dx}{2},$$

jer je $d\left(ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx\, dx}{2}\right) = (a + bx)\, dx.$

2. $$\int_0^x \left(a + bx + \frac{bdx}{2}\right) dx = ax + \frac{bx^2}{2},$$

jer je $d\left(ax + \frac{bx^2}{2}\right) = \left(a + bx + \frac{bdx}{2}\right) dx.$

3. $$\int_0^x (a + bx + cx^2)\, dx = ax + \frac{bx^2}{2} + \frac{cx^3}{3} - \frac{bx\, dx}{2} - \\ - \frac{cx^2\, dx}{2} + \frac{cx\, dx^2}{6},$$

jer je $d\left(ax + \frac{bx^2}{2} + \frac{cx^3}{3} - \frac{bx\, dx}{2} - \frac{cx^2\, dx}{2} + \frac{cx\, dx^2}{6}\right) = \\ = (a + bx + cx^2).\, dx$

4. $$\int_0^x x^3\, dx = \frac{x^4}{4} - \frac{x^3\, dx}{2} + \frac{x^2\, dx^2}{4},$$

jer je $d\left(\frac{x^4}{4} - \frac{x^3\, dx}{2} + \frac{x^2\, dx^2}{4}\right) = x^3\, dx.$

5. $\int_0^x x^4\,dx = \frac{x^5}{5} - \frac{x^4\,dx}{2} + \frac{x^3\,dx^2}{3} - \frac{x\,dx^4}{30}$,

jer je $d\left(\frac{x^5}{5} - \frac{x^4\,dx}{2} + \frac{x^3\,dx^2}{3} - \frac{x\,dx^4}{30}\right) = x^4\,dx.$

6. $\int_0^x (4\,x^3 + 6\,x^2\,dx + 4\,x\,dx^2 + dx^3)\,dx = x^4$,

jer je $d\,(x^4) = (4\,x^3 + 6\,x^2\,dx + 4\,x\,dx^2 + dx^3)\,dx$, i t. d.

Kako je to kod ostalih funkcija, koje nijesu cijele, racionalne, nijesam istraživao. To će ispitati oni, koji imadu više vremena za to, a i dužnost im je, da se bave takim poslom. Ako se nađe, da ova definicija određenoga integrala i obratnost računanja ne vrijedi za neke funkcije, onda treba da istraže i razloge za to.

Da, što se tiče veličine *dx*, t. j. diferencijala u onom smislu, u kojem ga shvaća nauka danas, nešto nije u redu, i da bi tu bila potrebita neka purifikacija, osjećalo se još od vremena postanja diferencijala, a bilo je baš i otvorenih nasrtaja na taj pojam. Pa i danas, uza sav taj polet, napredak i razvitak više analize, naći će se mnogi i mnogi, koji će, ako i ne će to baš javno ispovjediti, biti uvjeren, da nauka s veličinom *dx* još nije na čistu. Ali da se ta veličina ipak mogla uzdržati tako dugo u nauci, te danas slavi još i trijumf, tome treba tražiti povod u sasvim nečem drugom, Tvrdi se na ime, da se resultati računanja, koji se postižu običnim, elementarnim putem u fizici i u geometriji, i kojih je istinitost nepobitno utvrđena i općeno priznata, postižu i putem integracije. Kad se dakle nigdje ne pokazuje nikakav nesklad, misli se, da se ne treba osvrtati više na to, da li veličina *dx* ima ili nema smisla, i tako ostaje ona mirna od svake suprotivštine i napadaja. Ako i suponiramo, da je posve istinito ono, što se veli o suglasnosti resultata kod računanja na jedan i na drugi način, iz toga još ne bi izlazilo, da baš svi ti resultati moraju biti korektni, ako su kao taki i priznati, a još bi manje izlazilo to, da diferencijal ima neki smisao. Baš s obzirom na to, što je diferencijal nesmisao, trebalo bi istražiti one razloge, s kojih se računski resultati sasvim podudaraju. Jer nije moguće, da se nekim računanjem, koje je očevidno krivo, može postići korektan resultat, ako se kod toga korektno postupa. Na svaki način dakle moraju kod takoga računanja biti neke varke, na temelju kojih se postiže ono, što se želi. Da li su ti računi zaista čisti, odmah ćemo vidjeti, pa s toga pogledajmo najprije, što kaže fizika.

Fizika uči, da je put za nejednako kretanje s jednako promjenljivom brzinom izražen oblikom $y = v_0\,x + \frac{bx^2}{2}$, koji se elementarnim načinom dobiva, te o korektnosti njegovoj ne sumnja

nitko. Veličina v_0 u tom obliku znači brzinu jednakoga kretanja, koje u zajednici s jednostavno ubrženim kretanjem, izraženim oblikom $\frac{bx^2}{2}$, čini upravo nejednako kretanje. Veličina pak b izražena je oblikom $b = \frac{v_x - v_0}{x}$, gdje veličina v_x ima isti karakter, isto značenje, kao i v_0, samo što je v_x brzina jednakoga kretanja u konačnoj tački, dok je v_0 brzina u početnoj tački vremena x.

Moja rasprava o brzini, navlastito onaj članak, koji govori o neiednakom kretanju (vidi Nastavni Vjesnik, knjigu VII., sv. 2.) uči, da je put za nejednako kretanje izražen oblikom $s = \left(\frac{s_1}{t_1} - \frac{bt_1}{2}\right).\ t + \frac{bt^2}{2}$. Ako mjesto s, s_1, t_1, t uvedemo ovdje nove znakove y, dy_1, dx, x, te stavimo $\frac{s_1}{t_1} = \frac{dy_1}{dx} = a$, imamo kao oblik za put jednakost $y = \left(a - \frac{bdx}{2}\right).\ x + \frac{bx^2}{2}$. Veličinu b izražava ovdje jednakost $b = \frac{\frac{dy}{dx} - \frac{dy_1}{dx}}{x}$, gdje dx znači n-tu čest vremena x, dy put za $(n + 1)$-vo dx, a dy_1 put za prvo dx u nizu čestî vremena. Što se napose tiče veličine dx, to je $dx = \frac{x}{n}$, gdje n znači cijeli neki broj, dakle sasvim običan broj, ali i golem pa i neizmjerno velik ili tako golem, kako se samo može zamisliti. Prema tome je dx sasvim obična veličina, ali i neznatna, pa i neizmjerno malena ili tako sićušna, kako se samo može zamisliti. Ova vrijednost za veličinu dx razlikuje se toliko od one veličine, kojoj nauka daje naziv diferencijal, što je ona čest vremena, koja se do duše može odabrati po volji, ali za to ipak ima određen karakter, t. j. u dx vidimo neku određenu vrijednost, koja nam je poznata, dok je diferencijal dx neodređena neka veličina. No to ipak ne smeta, da tu čest vremena označimo simbolom dx, t. j. onim istim, kojim nauka označuje i svoj diferencijal. Jer i ako je diferencijal dx ili $lim\ \triangle x = 0$ nešto neodređeno, ipak to dx mora imati neku realnu vrijednost. Bila ta vrijednost kakva mu drago, ipak ona smije biti neki dio vremena, pa to mi daje pravo, da neki dio vremena x označim upravo onim znakom dx, kojim nauka označuje i svoj diferencijal.

To su istine i činjenice, kojima se ne može zabaviti, a sada ćemo vidjeti, kako se integracijom određuje put za nejednako kretanje. Tu se najprije iznosi relacija $\frac{dy}{dx} = v_0 + bx$,

gdje v_0 znači ono isto, što i u obliku $y = v_0 x + \frac{bx^2}{2}$. I sada se iz one relacije zaključuje, da je $dy = (v_0 + bx)\, dx$, i na posljetku tvrdi, da je $\int_0^x (v_0 + bx)\, dx = v_0 x + \frac{bx^2}{2}$.

Vidimo do duše, da se tu s munjevitom brzinom postiže cilj, ali se ne postiže i uvjerenje, da je račun čist. Da je posljednja jednakost apsolutno nemoguća, i da se resultat $v_0 x + \frac{bx^2}{2}$ ne može postići bez neke varke, o tom ne može biti dvojbe, samo se pita, u čemu je ta varka. Tko dobro razgleda ono, što je malo prije rečeno, lako će naći varku. Nauka ističe kao potpuno valjanu relaciju jednakost $\frac{dy}{dx} = v_0 + bx$, gdje daje veličini v_0 značenje brzine jednakoga kretanja, a to je upravo ono, što je krivo. Ako nauka izražava konačnu brzinu nejednakoga kretanja nekim kvocijentom $\frac{dy}{dx}$, mora i početnu brzinu, koja ipak ima isti karakter, kao i konačna, izraziti analognim izrazom $\frac{dy_1}{dx} = a$, ako hoće korektno da postupa i piše relaciju između jedne i druge brzine. Jer odakle nauka može znati, da je $\frac{dy_1}{dx}$ ono isto, što i v_0? Kojim pravom daje ona kvocijentu $\frac{dy_1}{dx}$ isto značenje, kao i veličini v_0? Utaman pisati za kvocijenat $\frac{dy_1}{dx}$ nešto, za što još nema nikakvih dokaza. nije dopušteno, i s toga, ako nauka hoće strogo korektno da računa, mora pisati $\frac{dy}{dx} = a + bx$, gdje veličina a ima još neodređeno značenje. Ako sada dalje računa i odredi vrijednost integrala $\int_0^x (a + bx)\, dx$, nauka, koja tvrdi, da ta vrijednost iznosi tačno $ax + \frac{bx^2}{2}$, treba da dokaže, da je veličina a identična s veličinom v_0. Ali budući da ona to ne može učiniti, jer nema za to dokaza, niti ih može imati, mogli bismo već otuda zaključiti, da nije opravdano držati izraz $ax + \frac{bx^2}{2}$ za pravu vrijednost određenoga integrala $\int_0^x (a + bx)\, dx$. No da uklonim sumnju o toj vrijednosti, ne ostaje mi drugo, nego dokazati, da veličina a nije identična s veličinom v_0.

Da se taj dokaz izvede, eliminirajmo najprije iz jednakosti $b = \frac{v_x - v_0}{x}$ i $y = v_0 x + \frac{bx^2}{2}$ veličinu b. Jednakost tim postignuta $\frac{y}{x} = \frac{v_x + v_0}{2}$ mora se držati za sasvim korektnu i valjanu. Ako za v_x i v_0 uvedemo u tu jednakost one vrijednosti, za koje nauka tvrdi, da su valjane i istinite, t. j. ako stavimo $v_x = \frac{dy}{dx}$ i $v_0 = \frac{dy_1}{dx} = a$, dobivamo jednakost $\frac{y}{x} = \frac{\frac{dy}{dx} + \frac{dy_1}{dx}}{2}$. Budući da je dy put za $(n + 1)$ -vo dx, imali bismo neku jednakost, koja apsolutno ne može postojati. Za to se pozivam na svoju raspravu o brzini, navlastito na onaj članak, koji govori o srednjoj brzini (vidi Nastavni Vjesnik, knjigu VII., svezak 3.), iz kojega će svatko vidjeti, da može postojati samo jednakost $\frac{y}{x} = \frac{\frac{dy_n}{dx} + \frac{dy_1}{dx}}{2}$, gdje je dy_n put za n-to dx. Budući dakle da jednakost $a = v_0$ izaziva protivurječje, ne može biti govora o tom, da je a i v_0 identično. Uvedemo li pak za v_x i v_0 one vrijednosti, za koje ja tvrdim, da su prave i valjane, t. j. stavimo li $v_0 = a - \frac{bdx}{2}$ i tome analogno $v_x = \frac{dy}{dx} - \frac{bdx}{2}$, dobivamo jednakost $\frac{y}{x} = \frac{\left(\frac{dy}{dx} - bdx\right) + \frac{dy_1}{dx}}{2}$. No budući da iz „temeljnih jednakosti nejednakoga kretanja“ izlazi, da je $\frac{dy}{dx} - bdx = \frac{dy_n}{dx}$, dobivamo jednakost $\frac{y}{x} = \frac{\frac{dy_n}{dx} + \frac{dy_1}{dx}}{2}$, ili jednakost, koja je potpuno valjana. Nije dakle veličina $a = \frac{dy_1}{dx}$, već je izraz $a - \frac{bdx}{2}$ identičan s veličinom v_0, i s toga nije $\int_0^x (a + bx)\, dx = ax + \frac{bx^2}{2}$, već $\int_0^x (a + bx)\, dx = \left(a - \frac{bdx}{2}\right) x + \frac{bx^2}{2}$.

Ako značenje simbola $\int_0^x (a + bx)\, dx$ razmotrimo i s geometrijske strane, moramo doći do istoga resultata. Jer što kaže taj simbol? Načini n pružaca prema obrascu $(a + bx)\, dx$, t. j. tako, da odgovaraju svojim dužinama zakonu adx, $(a + bdx)\, dx$, $(a + 2\,bdx)\, dx$, ... $[a + (n-1)\, bdx]\, dx$, i kad si to učinio, onda ih sastavi. Dužina čitave linije mora ipak iznositi tačno $ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx\, dx}{2}$, i sada kojim pravom da dodajemo toj dužini još neku dužinu od vrijednosti $\frac{bx\, dx}{2}$? Što je povod, što nas sili, da to učinimo?

Isti članak, koji govori o nejednakom kretanju, uči, da čest vremena dx ne mora biti baš neka neizmjerno malena veličina, već i sasvim obična, pa da se opet postigne svrha. On dalje uči, da nije sve jedno, kakvu vrijednost ima dio vremena, jer od vrijednosti toga dijela zavisi i vrijednost veličine a ili brzine za prvo dx. To će reći: Ako tražimo neku sumu $\int_0^x (a + bx)\, dx$, mora prije toga biti tačno utvrđena relacija $y = (a + bx)\, dx$. Svakome je slobodno odabrati veličinu dx po volji, bila ona neznatna, neizmjerno malena ili sasvim obična. Ali kad je ona jednom odabrana i prema tome veličina a dobila svoju vrijednost, onda nema nitko pravo dalje neprestano umanjivati tu veličinu, t. j. nije dopušteno veličinu dx držati za takvu, koja se neprestano primiče ništici. I doista se ne može vidjeti, kakvu svrhu i kakav smisao ima u opće ono neprestano umanjivanje neke veličine $\triangle x$, koje toliko ističe današnja nauka, ili ne može se pojmiti, za što je dobar tako zvani diferencijal i kakvu zadaću treba da ispuni. Za ovaj osobiti slučaj nalazim bar, da takav postupak s veličinom $\triangle x$ nije korektan, ili da diferencijalu nema mjesta.

Na redu je, da zagledamo malo i u geometriju, jer i geometrija će sigurno znati koju kazati o pravoj vrijednosti određenoga integrala. Odaberimo takav zadatak, kojega je riješenje poznato kao nedvojbeno valjano i nepobitno istinito, jer u takom će se slučaju znati najbolje, što je pravo, a što krivo. Takav je zadatak n. pr. određenje površine trokuta.

Da taj zadatak svedemo na put integracije, neka je zadat pravac OB (Slika 1.) jednadžbom $y = ax$. Povucimo okomicu BA, i sada tražimo površinu trokuta OAB. Za to neka bude pružac $OA = x$ podijeljen na n jednakih česti, gdje n znači cijeli broj, koji raste bez kraja i konca. Jedna taka čest nije ništa drugo nego ono, što nauka zove diferencijalom, i s toga je moramo označiti dx. Ako pomislimo djelištima prušca OB povučene usporednice s $AB = y$, to je tim zadani trokut rasječen na svoje

elemente. Veličina jednoga takog elementa, ili, kako uči nauka, prirastak površine trokuta, koji pripada veličini dx, općeno je izražen jednadžbom $ydx = axdx$. Ako sve te elemente sumiramo između granica $x = 0$ i $x = x$, dobivamo površinu trokuta, a suma je svih tih elemenata: $\int_0^x ax\, dx = \frac{ax^2}{2}$.

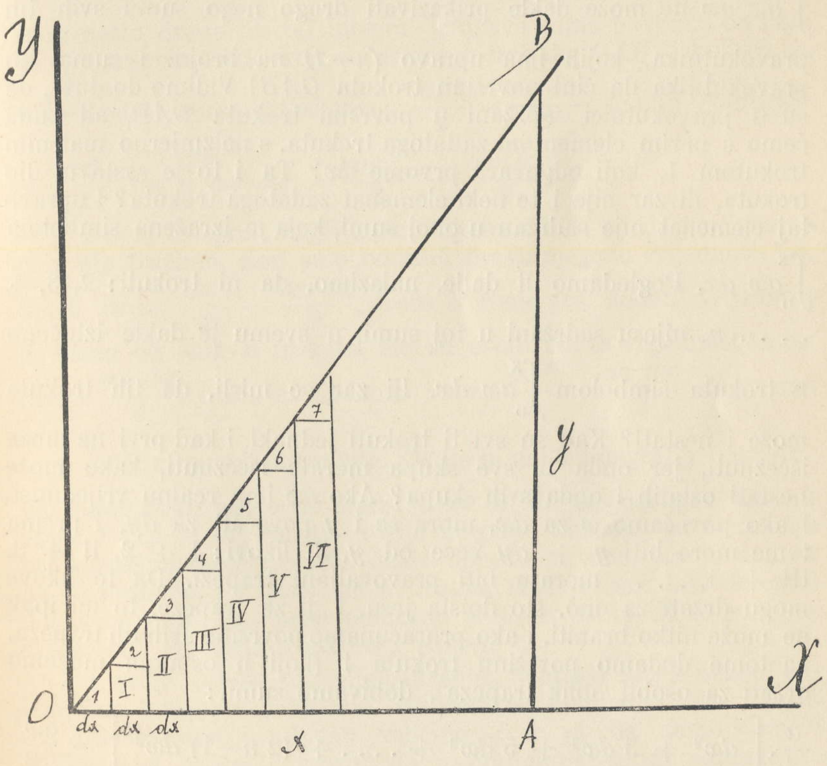

(Slika 1.)

Tako to tumači nauka, i budući da je $\frac{ax^2}{2}$ zaista površina trokuta OAB, čini se, da je sve u redu. Ali da ova posljednja jednakost nije moguća, i da tu mora biti neka varka, o tome ne može biti dvojbe, samo se pita, u čemu je ta varka. Nauka tvrdi, da izraz $ax\, dx$ prikazuje neki elemenat trokuta OAB, a to je upravo ono, što nije istina. Taj je elemenat drukčiji, a sada pitam najprije: što izražava $ax\, dx$? O tom nema dvojbe, i to mi nitko ne će poreći, da je to pravovaljani neki pravokutnik. Sa-

*

stavine sume, izražene simbolom $\int_0^x ax\,dx$, ili izrazi: $a\triangle x^2$, $2a\triangle x^2$, $3a\triangle x^2$, ..., makar se kako $\triangle x$ umanjivalo, nijesu drugo i ne mogu biti drugo nego pravovaljani pravokutnici: I, II, III, . . ., koji ostaju i onda pravokutnici, ako se $\triangle x$ neprestano primiče ništici, ili ako $\triangle x$ prelazi u diferencijal dx. Simbol $\int_0^x ax\,dx$ ne može dakle prikazivati drugo nego sumu svih tih pravokutnika, kojih ima upravo *(n—1)* na broju. I suma tih pravokutnika da čini površinu trokuta *OAB*! Vidimo do duše, da su ti pravokutnici sadržani u površini trokuta *OAB*, ali kuda ćemo s prvim elementom zadatoga trokuta, s neizmjerno malenim trokutom 1, koji odgovara prvome dx? Ta i to je sastavni dio trokuta, ili zar nije i to neki elemenat zadatoga trokuta? I upravo taj elemenat nije sadržan u onoj sumi, koja je izražena simbolom $\int_0^x ax\,dx$. Pogledamo li dalje, nalazimo, da ni trokuti: 2, 3, 4, ... n, nijesu sadržani u toj sumi, u svemu je dakle izlučeno n trokuta simbolom $\int_0^x ax\,dx$. Ili zar se misli, da tih trokuta može i nestati? Kad su svi ti trokuti jednaki, i kad prvi ne može iščeznuti, jer onda bi sve skupa moralo iščeznuti, kako može nestati ostalih i onda svih skupa? Ako dx ima realnu vrijednost, i ako povećamo x za dx, mora se i y povećati za dy, i prema tome mora biti $y + dy$ veće od y, ili likovi: I + 2, II + 3, III + 4, ... moraju biti pravovaljani trapezi. Da te likove mogu držati za ono, što doista jesu, t. j za trapeze, to mi ipak ne može nitko braniti, i ako proračunamo površine svih tih trapeza, pa tome dodamo površinu trokuta 1 (koji u ostalom možemo držati za osobit oblik trapeza), dobivamo sumu:

$$\frac{a}{2}\cdot\left[\,dx^2 + 3\,dx^2 + 5\,dx^2 + \ldots . + (2\,n—1)\,dx^2\right] = \frac{ax^2}{2}$$

Nitko ne može tvrditi, da u ovoj sumi dx nije ono isto, što i u sumi izraženoj simbolom $\int_0^x ax\,dx$, i kad prva daje kao potpuno valjan i tačan resultat vrijednost $\frac{ax^2}{2}$, kako je moguće, da tu istu vrijednost može dati i druga suma, koja nije isto, što i prva? Budući da to nije moguće, nema dvojbe o tom, da neki elemenat trokuta nije pravokutnik, već trapez, i ako hoćemo da računamo pravilno, moramo pod znak integrala pisati vrijednost ne pravokutnika, već trapeza. Budući da je ovdje površina trapeza općeno

izražena oblikom $a\left(x + \frac{dx}{2}\right).\,dx$, to može imati smisla samo integral: $\int_0^x a\left(x + \frac{dx}{2}\right).\,dx = \frac{ax^2}{2}$, jer samo taj integral u istinu izražava površinu trokuta *OAB*. Integral $\int_0^x ax\,dx$ izražava sasvim nešto drugo, ili taj integral izražava sumu površina od onih (n—1) pravokutnika, koji se nalaze u trokutu *OAB*, i budući da vrijednost te sume iznosi tačno $\frac{ax^2}{2} - \frac{ax\,dx}{2}$, to nije $\int_0^x ax\,dx = \frac{ax^2}{2}$, već $\int_0^x ax\,dx = \frac{ax^2}{2} - \frac{ax\,dx}{2}$.

I ovaj integral mogli bismo upotrebiti za to, da postignemo ono, što tražimo. Kad smo odredili pravu njegovu vrijednost, t. j. dobili izraz: $\frac{ax^2}{2} - \frac{ax\,dx}{2}$, treba k tome još dodati vrijednost površina od onih n trokuta, što su ostali. No ta vrijednost iznosi ravno $\frac{ax\,dx}{2}$, i ako to dodamo izrazu $\frac{ax^2}{2} - \frac{ax\,dx}{2}$, dobivamo opet oblik za površinu trokuta. Ovdje bi dakle integral $\int_0^x ax\,dx$ bio samo neko pomoćno sredstvo za to, da se postigne traženi oblik. I ako je to sredstvo ovdje potpuno iluzorno, jer se oslanja na proračunavanje trokuta, dakle upravo na ono, što je zadaća da se pronađe, ne izlazi, da u drugim slučajevima taki integral doista ne može biti neko pomoćno sredstvo za to, da se postigne svrha, kao što ćemo naskoro i vidjeti.

I ovdje vidimo, da nije potrebno računati baš s nekom neizmjerno malenom veličinom. Isti resultat dobivamo, ako mjesto dx pišemo sasvim običnu veličinu $\triangle x$. A da damo tome i vidljiv znak, možemo tvrditi, da su potpuno korektne jednakosti:

$$\int_0^x a\,x\triangle x = \frac{ax^2}{2} - \frac{ax\triangle x}{2},\quad \int_0^x a\left(x + \frac{\triangle x}{2}\right).\triangle x = \frac{ax^2}{2}.$$

Koliko se tiče prave, potpune vrijednosti određenoga integrala, nema bitne razlike između neke veličine, što se neprestano primiče ništici, i veličine sasvim obične.

Sada ćemo odabrati zadatak, gdje ćemo vidjeti, da je do duše potrebno neko umanjivanje veličine $\triangle x$, ali ne poradi vrijednosti određenoga integrala, već poradi sasvim nečega drugoga. Taki zadatak, za koji mislim, da je najzgodniji za to, da ga prikažem ovdje, jest kvadratura parabole.

Parabola je zadata jednadžbom $y = x^2$. Tražimo površinu lika OAB, gdje je $OA = x$, $AB = y$ (Slika 2.). Da se dođe do te površine, nauka uči ovako: Budući da je izraz $x^2\,dx$ općeni oblik za elemenat površine zadatoga lika, i budući da je $\int_0^x x^2\,dx = \frac{x^3}{3}$, to je $\frac{x^3}{3}$ površina njegova.

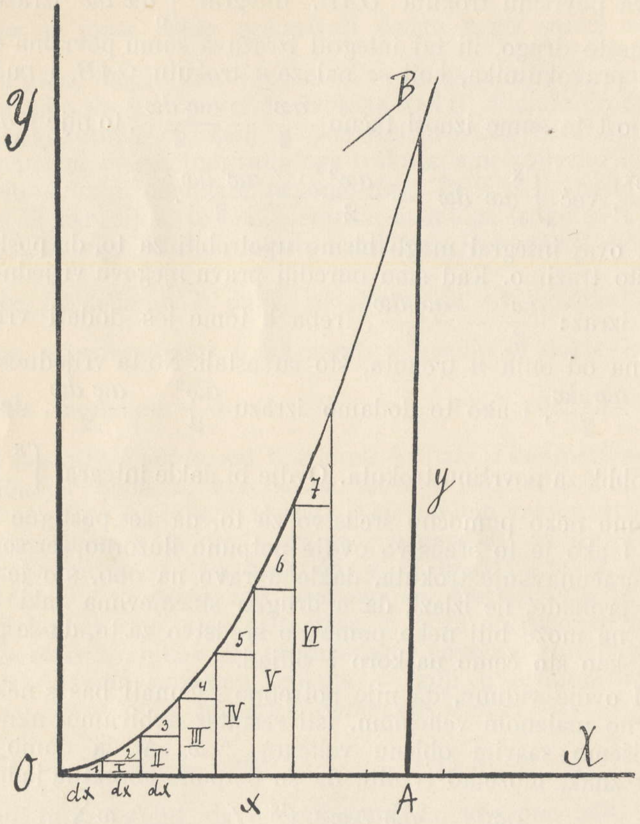

(Slika 2.)

Pravi pristaša mističnoga pojma diferencijala tvrdo je uvjeren o tom, da je $x^2\,dx$ izraz za neki elemenat lika OAB, no on se veoma vara, jer izraz za taj elemenat sasvim je drukčiji.

Da odredimo površinu lika OAB, podijelimo $OA = x$ na n jednakih česti, gdje n znači neki sasvim običan cijeli broj, a može značiti i takav, koji raste bez kraja i konca. Jedna čest neka se zove dx. I to je sasvim običan broj, a može biti i neizmjerno malen, pa i takav, koji se neprestano primiče ništici.

Povučemo li djelištima usporednice s $AB = y$, rasjekli smo tim lik OAB na neke elemente, kojih općeni oblik ne možemo odrediti. Jer ako ti elementi i imaju oblik trapeza, ipak nijesu potpuni trapezi, jer je u svakom od njih jedna stranica neki luk parabole. Ako je dx i takva veličina, koja se neprestano primiče ništici, ni onda ta stranica ne može biti drugo, nego neki luk parabole. No možemo učiniti to, da odredimo ovaj integral:

$$\int_0^x x^2\,dx = dx^3 + 4\,dx^3 + 9\,dx^3 + \ldots\ldots + (n-1)^2.\,dx^3$$

$$= \frac{2\,n^3 - 3\,n^2 + n}{6}.\,dx^3$$

$$= \frac{2\,n^3\,dx^3}{6} - \frac{3\,n^2\,dx^3}{6} + \frac{n\,dx^3}{6}$$

$$= \frac{x^3}{3} - \frac{x^2\,dx}{2} + \frac{x\,dx^2}{6}$$

Da je račun izvršen valjano, vidi se i odatle, što je:

$$d\left(\frac{x^3}{3} - \frac{x^2\,dx}{2} + \frac{x\,dx^2}{6}\right) = x^2\,dx.$$

Članovi one gornje sume: dx^3, $4\,dx^3$, $9\,dx^3$, ... jesu pravokutnici: I, II, III, ..., kojih ima upravo $(n-1)$ na broju. Budući da ta suma ne može činiti površinu lika OAB, pa ni onda, ako je dx i taka veličina, koja se neprestano primiče ništici, to je sasvim naravno, da dobivena vrijednost: $\frac{x^3}{3} - \frac{x^2\,dx}{2} + \frac{x\,dx^2}{6}$ ne može biti površina lika OAB, već samo suma površina onih pravokutnika. Morali bismo još dodati trokute: 1, 2, 3, ..., koji su ostali, i kojih ima upravo n na broju, da bismo došli do potpunoga oblika za traženu površinu. Kad bi ti trokuti bili potpuni, t. j. kad bi im hipotenuze bile ravne, račun bi bio vrlo lagan i jednostavan. U takom slučaju bila bi suma tih trokuta:

$$\tfrac{1}{2}.\left[dx^3 + 3\,dx^3 + 5\,dx^3 + \ldots + (2\,n-1).\,dx^3\right] = \frac{x^2\,dx}{2},$$

i kad bismo sada ovaj izraz dodali izrazu $\frac{x^3}{3} - \frac{x^2\,dx}{2} + \frac{x\,dx^2}{6}$, imali bismo kao potpuni oblik za površinu lika OAB izraz $\frac{x^3}{3} + \frac{x\,dx^2}{6}$. Ovaj isti izraz dobili bismo i onda, kad bismo elemente lika OAB držali za potpune trapeze, jer onda bismo imali sumu:

$$\tfrac{1}{2}.\Big[dx^3 + 5\,dx^3 + 13\,dx^3 + 25\,dx^3 + \ldots$$

$$\ldots + (2\,n^2 - 2n + 1).\,dx^3\Big] = \frac{x^3}{3} + \frac{x\,dx^2}{6}.$$

Ali ne možemo držati za potpuni trokut ono, što apsolutno nije i ne može biti, i to ni onda, ako je dx neka neizmjerno malena veličina, koju ne možemo ni zamisliti, pa i takova, koja se neprestano primiče ništici. Jer to bi se ipak protivilo zdravomu razumu, kad bismo tvrdili, da za tačke u nekom neizmjerno malenom luku

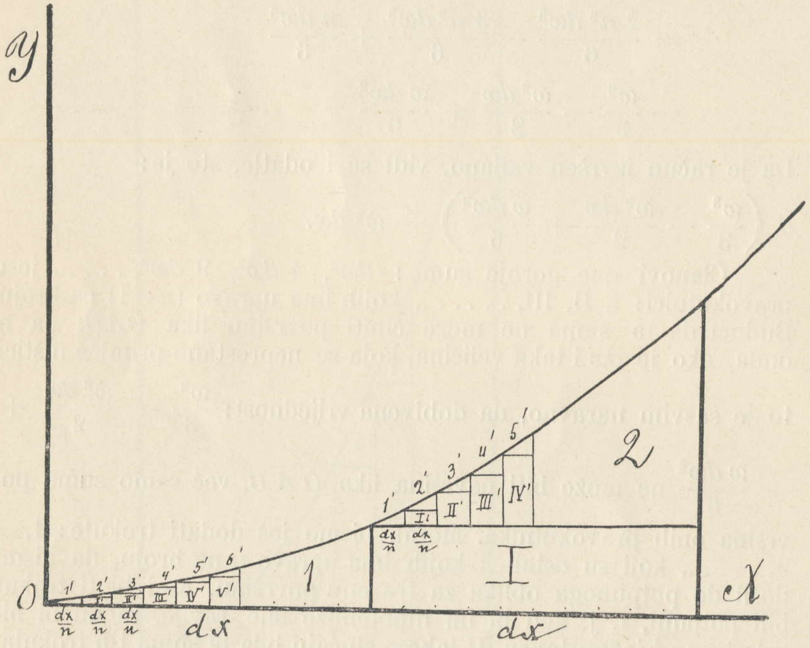

(Slika 3.)

parabole ne vrijedi više onaj zakon, što vrijedi inače za te tačke, t. j. kad bismo tvrdili, da to više nijesu tačke parabole. Sasvim je dakle prirodno, ako vidimo u trokutima: 1, 2, 3, ... take likove, koji imadu isti karakter, kao i zadati lik OAB. Suma površina tih trokuta mora na svaki način biti različita od izraza $\frac{x^2\,dx}{2}$, i kad bi se moglo dokazati, da ta suma iznosi upravo $\frac{x^2\,dx}{2} - \frac{x\,dx^2}{6}$, dokazalo bi se tim eklatantno, da je $\frac{x^3}{3}$ pot-

puna, precizna vrijednost tražene površine. Direktnim putem to ne ide, samo na indirektan način može se pokazati, da površinu onih trokuta prikazuje izraz $\frac{x^2\,dx}{2} - \frac{xd\,x^2}{6}$, i prema tome da je $\frac{x^3}{3}$ zaista vrijednost površine lika $O\,A\,B$.

Kad ne možemo odrediti površine trokutâ: 1, 2, 3, ... n običnim kakvim putem, ne ostaje drugo, već postupati s njima tako isto, kao što smo postupali s likom OAB. Podijelimo dakle osnovku dx trokuta 1 na n jednakih česti. Jedna je takva čest $\frac{dx}{n}$. (Slika 3.). Rasijecimo trokut na n elemenata, i od ovih odsijecimo trokute: 1′, 2′, 3′, ... n'. Tim dobivamo pravokutnike: I′, II′, III′, ..., i suma svih tih pravokutnika, kojih ima $(n-1)$ na broju, iznosi:

$$s_1 = \frac{dx^3}{n^3}.\Big[1 + 4 + 9 \ldots (n-1)^2\Big] = \frac{dx^3}{3} - \frac{dx^3}{2\,n} + \frac{dx^3}{6\,n^2} = a.$$

Ako postupamo s trokutom 2 tako, kao i s trokutom 1, imamo ovaj račun:

$$s_2 = \frac{dx}{n}.\Big[\Big(dx + \frac{dx}{n}\Big)^2 - dx^2\Big] + \frac{dx}{n}\Big[\Big(dx + \frac{2dx}{n}\Big)^2 -$$

$$- dx^2\Big] + \ldots + \frac{dx}{n}.\Big[\Big(dx + \frac{(n-1)\,dx}{n}\Big)^2 - dx^2\Big]$$

$$= \frac{dx}{n}.\Big(\frac{2\,dx^2}{n} + \frac{dx^2}{n^2}\Big) + \frac{dx}{n}.\Big(\frac{4\,dx^2}{n} + \frac{4\,dx^2}{n^2}\Big) +$$

$$\ldots + \frac{dx}{n}.\Big[\frac{2(n-1)\,dx^2}{n} + \frac{(n-1)^2\,dx^2}{n^2}\Big]$$

$$= \frac{dx^3}{n}.\Big[2 + 4 + 6 + \ldots + 2\,(n-1)\Big] + \frac{dx^3}{n^3}.\Big[1 + 4 +$$

$$+ 9 + \ldots + (n-1)^2\Big]$$

$$= \frac{dx^3}{n^2}.\ \frac{2.\,n.\,(n-1)}{2} + \Big(\frac{dx^3}{3} - \frac{dx^3}{2n} + \frac{dx^3}{6n^2}\Big)$$

$$= \frac{dx^3}{n}.\ 1.\ (n-1) + a.$$

Na sličan način možemo proračunati i ostale sume: s_3, s_4 .... za ostale trokute: 3, 4, ... Takih suma imamo svega n na broju, i sve te sume, ako ih nanižemo jednu do druge, jesu:

$$s_1 = a$$

$$s_2 = \frac{dx^3}{n} \,.\, 1. \,(n-1) + a$$

$$s_3 = \frac{dx^3}{n} \,.\, 2. \,(n-1) + a$$

$$s_4 = \frac{dx^3}{n} \,.\, 3. \,(n-1) + a$$

$$\dots\dots\dots\dots$$

$$s_n = \frac{dx^3}{n} \,.\, (n-1) \,.\, (n-1) + a$$

Ako sve ove sume sumiramo, imamo:

$$S_1 = \frac{dx^3}{n}.\, (n-1). \left[1 + 2 + 3 + \dots + (n-1)\right] + n.\, a$$

$$= \frac{n^2\, dx^3}{2} - n\, dx^3 + \frac{dx^3}{2} + \frac{n\, dx^3}{3} - \frac{dx^3}{3} + \frac{dx^3}{6\, n}$$

$$= \frac{x^2\, dx}{2} - \frac{2x\, dx^2}{3} + \frac{dx^3}{6\, n}.$$

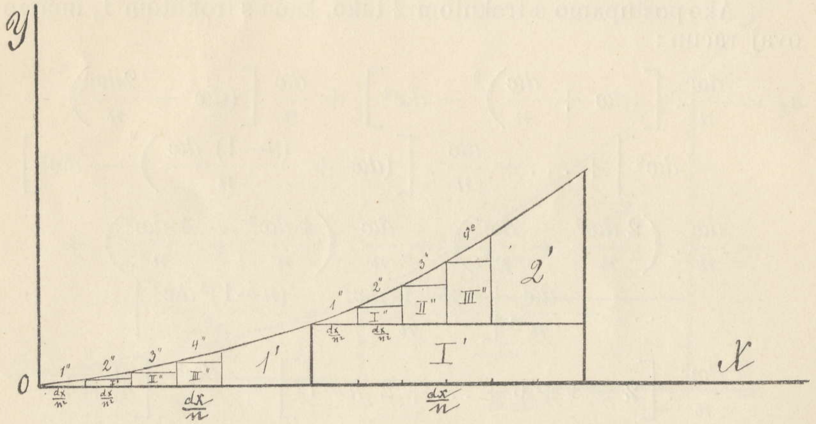

(Slika 4.)

Ovoj sumi imamo da dodamo one trokute, što su ostali. U svakom od trokuta: 1, 2, 3, . . . n ostalo je n trokuta, a površine od svih tih trokuta, kojih ima n^2 na broju, moramo pribrojiti sumi S_1, što smo je proračunali malo čas. Da dođemo do tražene površine, moramo s njima udesiti isti onaj postupak, koji smo našli kao jedino valjan i za trokute: 1, 2, 3, . . . n. U trokutu 1', što je prvi trokut u trokutu 1 (Slika 4.), podijelimo stranicu $\frac{dx}{n}$ na n jednakih česti, gdje je jedna čest sada $\frac{dx}{n^2}$, i rasijecimo trokut 1' na n elemenata. Ako od ovih odsiječemo trokute: 1'', 2'', 3'' . . . . n'', dobivamo pravokutnike: I'', II'', III'', . . ., kojih ima (n—1) na broju. Suma površina tih pravokutnika jest:

$$\sigma_1 = \frac{dx^3}{n^6}.\left[1 + 4 + 9 + \dots + (n-1)^2\right]$$

$$= \frac{dx^3}{3\, n^3} - \frac{dx^3}{2\, n^4} + \frac{dx^3}{6\, n^5} = a'$$

Sume takih pravokutnika za trokute 2' i 3' jesu:

$$\sigma_2 = \frac{dx^3}{n^4}.\ 1.\ (n-1) + a',$$

$$\sigma_3 = \frac{dx^3}{n^4}.\ 2.\ (n-1) + a'.$$

Takih suma imamo n na broju za trokut 1, a toliki isti broj i za trokut 2 i za svaki ostali. Dakle za sve trokute: 1, 2, 3, . . . n ukupno imamo takih suma svega n^2 na broju. Prvi skup suma, t. j. onaj za trokut 1, neka je označen znakom s_1'. Drugi skup ili onaj za trokut 2 označimo znakom s_2'. Treći skup označimo znakom s_3', i tako sve redom, a zadnji znakom s'_n Ako svaku pojedinu sumu u tim skupovima označimo slovom σ i indeksom pa sve te sume nanižemo, to je taj niz ovaki:

$$s'_1 = \begin{cases} \sigma_1 & = a' \\ \sigma_2 & = \frac{dx^3}{n^4}.\ 1.\ (n-1) + a' \\ \sigma_3 & = \frac{dx^3}{n^4}.\ 2.\ (n-1) + a' \\ \dots & \dots\dots\dots \\ \sigma_n & = \frac{dx^3}{n^4}.\ (n-1).\ (n-1 + a' \end{cases}$$

$$s'_2 = \begin{cases} \sigma_{n+1} & = \frac{dx^2}{n^4}.\ n.\ (n-1) + a' \\ \sigma_{n+2} & = \frac{dx^3}{n^4}.\ (n+1).\ (n-1) + a' \\ \sigma_{n+3} & = \frac{dx^3}{n^4}.\ (n+2).\ (n-1) + a' \\ \dots & \dots\dots\dots \\ \sigma_{2n} & = \frac{dx^3}{n^4}.\ (2\,n-1).\ (n-1) + a' \end{cases}$$

$$s'_3 = \begin{cases} \sigma_{2n+1} = \frac{dx^3}{n^4} \cdot 2\,n.\,(n-1) + a' \\ \sigma_{2n+2} = \frac{dx^3}{n^4} \cdot (2\,n+1).\,(n-1) + a' \\ \sigma_{2n+3} = \frac{dx^3}{n^4} \cdot (2\,n+2).\,(n-1) + a' \\ \cdots \\ \sigma_{3n} = \frac{dx^3}{n^4} \cdot (3\,n-1).\,(n-1) + a' \end{cases}$$

. . . .

$$s'_n = \begin{cases} \sigma_{(n-1)n+1} = \frac{dx^3}{n^4} \cdot (n-1).\,n.\,(n-1) + a' \\ \sigma_{(n-1)n+2} = \frac{dx^3}{n^4} \left[(n-1).\,n + 1 \right].\,(n-1) + a' \\ \sigma_{(n-1)n+3} = \frac{dx^3}{n^4} \left[(n-1).\,n + 2 \right].\,(n-1) + a' \\ \cdots \\ \sigma_{n^2} = \frac{dx^3}{n^4} \cdot (n^2-1).\,(n-1) + a' \end{cases}$$

Ako sve ove jednakosti sumiramo, dobivamo sumu:

$$S_2 = \frac{dx^3}{n^4} \cdot (n-1).\, \frac{n^4 - n^2}{2} + n^2.\,a'$$

$$= \frac{dx^3}{n^4} \cdot \frac{n^5 - n^4 - n^3 + n^2}{2} + n^2.\,a'$$

$$= \frac{n\,dx^3}{2} - \frac{dx^3}{2} - \frac{dx^3}{2\,n} + \frac{dx^3}{2\,n^2} + \frac{dx^3}{3\,n} - \frac{dx^3}{2\,n^2} + \frac{dx^3}{6\,n^3}$$

$$= \frac{x\,dx^2}{2} - \frac{dx^3}{2} - \frac{dx^3}{6\,n} + \frac{dx^3}{6\,n^3}.$$

Zbrojimo li sume: S_1 i S_2, imamo:

$$S_1 + S_2 = \left(\frac{x^2\,dx}{2} - \frac{x\,dx^2}{6}\right) - \left(\frac{dx^3}{2} - \frac{dx^3}{6\,n^3}\right).$$

Ovoj sumi moramo dodati još sumu površina od onih trokuta, što su ostali, i kojih ima n^3 na broju. Ako je potpuna vrijednost tih površina m_1, to bi izraz:

$$p = \left(\frac{x^2\,dx}{2} - \frac{x\,dx^2}{6}\right) - \left(\frac{dx^3}{2} - \frac{dx^3}{6\,n^3}\right) + m_1$$

prikazivao potpunu vrijednost površina od trokuta: 1, 2, 3, . . . n.

Tu vidimo, da je izraz $\frac{x^2\,dx}{2} - \frac{x\,dx^2}{6}$ izašao do duše na površinu, ali ima još neku razliku $m_1 - \left(\frac{dx^3}{2} - \frac{dx^3}{6\,n^3}\right)$ kao dometak. Da onaj izraz prikazuje površinu trokuta: 1, 2, 3, . . . n, morala bi ova diferencija biti ništica, i sada se pita, je li ona jednaka ništici Na ovo pitanje ne mogu direktno odgovoriti, ali mogu upozoriti na neke karakteristične pojedinosti, koje se ovdje pokazuju.

Kad bi n^3 onih trokuta, kojih je potpuna vrijednost m_1, bili potpuni, ukupna njihova površina iznosila bi tačno $\frac{dx^3}{2}$ Računa ne donosim poradi štednje prostora, a tako je lagan, da ga svatko može sam načiniti. Budući da vrijednost m_1 mora biti manja od $\frac{dx^3}{2}$, jer su hipotenuze trokutâ konkavne, nije nemoguće, da bi mogla vrijediti jednakost $m_1 = \frac{dx^3}{2} - \frac{dx^3}{6\,n^3}$. Ako dalje računamo, t. j. ako tražimo sumu površina od tih n^3 trokuta po dosadašnjem načinu, dobivamo izraz:

$$m_1 = \left(\frac{dx^3}{2} - \frac{dx^3}{6\,n^3}\right) - \left(\frac{dx^3}{2\,n} - \frac{dx^3}{6\,n^5}\right) + m_2,$$

gdje m_2 znači pravu površinu od n^4 trokuta, što su ostali. Uvrstimo li dobivenu vrijednost za m_1 u izraz za p, dobivamo kao površinu trokutâ: 1, 2, 3, . . . n, izraz:

$$p = \left(\frac{x^2\,dx}{2} - \frac{x\,dx^2}{6}\right) - \left(\frac{dx^3}{2\,n} - \frac{dx^3}{6\,n^5}\right) + m_2$$

Kao što vidimo, iščeznuo je izraz $\frac{dx^3}{2} - \frac{dx^3}{6\,n^3}$, a na njegovo mjesto došao drugi, koji je manji i po obliku analogan prvome. Ako dalje računamo, iščeznut će izraz $\frac{dx^3}{2\,n} - \frac{dx^3}{6\,n^5}$, a na njegovo mjesto doći još manji $\frac{dx^3}{2\,n^2} - \frac{dx^3}{6\,n^7}$, i to će tako ići bez kraja i konca. Naći će se i takovih, koji će već na tom temelju zaključiti, da je izraz $\frac{x^2\,dx}{2} - \frac{x\,dx^2}{6}$ potpuna vrijednost traženih površina, no to se ne može dopustiti kao korektan postupak. Korektan je postupak ovdje dokazati, da je čitav dometak ništica. Kad vidimo, da za taj dometak ima neki zakon, nastaje pitanje, ne bi li se iz toga neprestanog iščezavanja nekoga izraza, da dade mjesta manjemu i analognomu, dalo zaključiti, da je to samo tako moguće, ako je ta vrijednost, što iščezava, jednaka onoj veličini, koja uzrokuje to iščezavanje, t. j. ako je $m_1 = \frac{dx^3}{2} - \frac{dx^3}{6\,n^3}$, $m_2 = \frac{dx^3}{2\,n} - \frac{dx^3}{6\,n^5}$, i t. d. To bi pitanje zavrijedilo, da bude predmet osobite studije, a riješenje bi njegovo bilo važno s toga, što bi se ovakim postupkom došlo

direktno do kvadrature parabole. Ali budući da ne znamo, što je istina, prisiljeni smo poći indirektnim putem, t. j. moramo okolišiti.

Kad iz svega onoga, što do sada znamo o obliku za kvadraturu parabole, vidimo da se izraz $\frac{x^3}{3}$ donekle sam preporučuje kao vrijednost površine lika OAB, suponirajmo, da je to u istinu oblik za tu površinu, pa proračunajmo trokute: 1, 2, 3, ... n po pravilu, koje je izrečeno u tom izrazu. Ako je valjan oblik $\frac{x^3}{3}$, onda kao sumu tih trokuta moramo dobiti izraz $\frac{x^2\,dx}{2} - \frac{x\,dx^2}{6}$. Ako račun izvršimo t. j. svaki trokut izračunamo i sve trokute sumiramo, dobivamo jednakost:

$$\frac{dx^3}{3}\cdot\left[1+4+7+10+\ldots+(3n-2)\right] = \frac{x^2\,dx}{2} - \frac{x\,dx^2}{6}$$

Suglasnost je, kao što vidimo, potpuna, i nema sumnje, da je izraz $\frac{x^3}{3}$ zaista potpuna vrijednost kvadrature parabole.

Iz svega onoga, što je do sada rečeno, lako je moći vidjeti, da $x^2\,dx$ nije i ne može biti izraz za neki elemenat lika OAB, već da taj elemenat može biti izražen jedino oblikom:

$\frac{(x+dx)^3 - x^3}{3} = \left(x^2 + x\,dx + \frac{dx^2}{3}\right).\,dx.$ Iz toga izlazi,

da nije $\int_0^x x^2\,dx = \frac{x^3}{3}$, već $\int_0^x \left(x^2 + x\,dx + \frac{dx^2}{3}\right).\,dx = \frac{x^3}{3}$,

i onda da nije $\int_0^x x^2\,dx = \frac{x^3}{3}$, već $\int_0^x x^2\,dx = \frac{x^3}{3} - \frac{x^2\,dx}{2} + \frac{x\,dx^2}{6}$.

Zagonetku, da se integracijom postižu korektni resultati, premda se pri integraciji nekorektno postupa, mogli bismo sada odgonenuti. Nauka meće pod znak integrala krivi neki diferencijalni izraz, koji je u ovom zadnjem slučaju manji nego li bi imao biti, pa budući da kod integracije opet čini pogrješku, i to na taj način, da samovoljno dodaje neki izraz pravoj vrijednosti određenoga integrala, izravnjuje prvu pogrješku drugom. Nauka liječi dakle jedno griješenje drugim. Sasvim je drukčije kod integrala: $\int_0^x (a + bx)\,dx$. Baš s toga, što je izraz $(a + bx).\,dx$ potpuno korektan, griješenje, što ga nauka čini kod integracije tim, da potpunoj vrijednosti integrala ili izrazu $ax + \frac{bx^2}{2} - \frac{bx\,dx}{2}$ dodaje izraz $\frac{bx\,dx}{2}$, ostaje griješenje, i resultat integracije mora doći u koliziju s pravim, potpunim značenjem, što ga treba da ima traženi izraz.

Ne će biti suvišno, ako ovom prilikom upozorim na tu činjenicu, da se luk parabole, makar kako on inače malen bio, ne može nikako i nikada držati za ravan. Što vrijedi za parabolu, sigurno će vrijediti i za svaku drugu krivulju, pa s toga izraz $ds^2 = dy^2 + dx^2$, koji je podloga za rektifikaciju krivulja, ne može biti korektan. Tu opet nauka meće krivi neki izraz pod znak integrala, da opet krivim postupkom kod integracije postigne korektan resultat. A da li se pogrješka izravnjuje baš u potpunoj mjeri, trebalo bi istražiti.

Pa što je sada konačni resultat svega ovoga razmatranja? Da vrijednost određenoga integrala, kako je izvodi nauka, nije korektna, o tom ne može biti sumnje. Ni o tom nema sumnje, da vrijednost diferencijalnoga kvocijenta, kako je izvodi nauka, nije korektna. A kad je tako, onda je ona veličina, koja je u nauci dobila ime diferencijal, i za koju nauka tvrdi, da je uzrok nekih jednakosti, koje se apsolutno ne mogu držati za korektne, nemoguća. To je veličina, koja prema shvaćanju današnje nauke nema smisla, i s toga takoj veličini ne može biti mjesta u matematici.

M. Opačić.

Je li obuka u srednjim školama uzgojna?

1. Ako zapitamo, čemu se u srednjim zavodima uči toliko predmeta, dobit ćemo različit odgovor. Jedni — a njih je najviše — odgovorit će nam: ta zdrava nas pamet uči, da đaci uče za to, da i nauče. To je do duše istina, no držim, da ipak tomu odgovoru treba malo razjašnjenja. Ako je na ime svrha učenju, da učenik znanje samo prisvoji, onda će svaki stručni učitelj u prvom redu nastojati oko toga, da učenici što točnije nauče i zapamte njegov predmet. Taki je pedagoški nazor, koji je za uzgojnu obuku veoma pogibeljan, sasvim zgodno nazvao Dörpfeld „didaktičnim materijalizmom“ veleći: „jene oberflächliche pädagogische Ansicht, welche den eingelernten Stoff, gleichviel wie er gelernt sei, ohne weiteres für geistige Kraft hält, und darum das blosse Quantum des absolvierten Materials schlankweg zum Massstabe der intellektuelen und sittlichen Bildung macht.“ (Didakt. Materialismus str. 8.). Uviđavniji su nastavnici već odavna na čistu, da mnogo učenje i pamćenje nastavne građe ne budi uvijek

duševne sile, te označiše tako krivo nastojanje riječima: stupor paedagogicus. Taki je nazor i bio uzrok, da je u školama došlo do preopsežne građe i do preopterećenja duha, te su razboriti nastavnici stali didaktiku zvati u pomoć protiv toga neprijatelja zdrave obuke, kojega isti Dörpfeld zgodno karakterizira: „Der didaktische Materialismus ist keineswegs eine besondere Art pädagogischer Theorie, sondern nichts mehr und nichts weniger und nichts anderes als eine aparte Spezies pädagogischer Unwissenheit." (o. c. str. 37.). Pristalice toga neznanja — a ima ih još uvijek dosta — misle, da se čitava nastava sastoji od dvije radnje: od predavanja i od utuvljivanja. Stalo im je samo do toga, da učenicima dadu znanje, pa misle, da su im tijem implicite dali i obrazovanost. Ti ljudi dašto ne pomišljaju ni na to, kako se stečeno znanje sačuva. Valjana didaktika, koja svoje zahtjeve gradi na psihologiji, uči nas, da za uzgojnu i obrazovnu nastavu treba još i drugih radnja, a ne samo predavanja i utuvljivanja, te nas upućuje, da su te druge operacije upravo nužne, da bi se nastava sačuvala od mekanizma. Ljudi, koji ne poznaju tih operacija, troše vrijeme tako, da raširuju građu, mjesto da bi ga trošili na valjanu obradbu njezinu. Pedagogija se borila i borit će se protiv takoga mišljenja, premda se na žalost mora priznati, da se gdjekad borila sa slabim uspjehom Didaktični je materijalizam građu znatno povećao i tijem valjanim učiteljima zadao tri sta jada. Kad bi na ime pedagoški obrazovan učitelj i počeo razumno raditi, nužno bi građom morao zaostati, i kad bi došao nadzornik, njegovi bi se materijalističnо-didaktični drugovi isticali, jer bi građom naprednij bili, a njega bi držali ili nevaljalim učiteljem ili bar nemarnim. Njegovi su drugovi imali mnogo vremena, da učenike nakljukaju znanjem, a on, potrošivši mnogo vremena na valjanu obradbu, na duševni uzgoj, nije mogao pokazati tako sjajan vanjski uspjeh, i tako one drže boljim učiteljima, a njega gorim. Tako i dobri učitelji gube volju i najposlije i protiv svoje volje i pedagoškoga uvjerenja zaplivaju strujom didaktičnoga materijalizma. S toga bi trebalo, da se pedagoški obrazovani učitelji sjedinjenim silama bore protiv te nemani, pa kao što je u nekim zemljama morala već prilično uzmaknuti pred boljim nazorima, držim, da bi je savladali i u nas, osobito, kad pedagoški seminar poda mlađemu naraštaju zdrave pedagoške misli. Svaka takva mlada sila bit će nov borac protiv staroga neprijatelja, koji će pomalo gubiti svoje pristalice. Za srećan razvitak naših škola dao Bog te bilo to što prije! Jer odozgo se imamo slabo nadati boljku, budući da je poznato, da se takve nutarnje reforme teško mogu određivati. Svatko zna, da je upravo reforma obuke u latinskom jeziku našla u školske oblasti lijepo susretanje, a ipak je morala uzmaknuti, jer je našla ljude, koji je ili nijesu znali ili nijesu htjeli zavoljeti. Ali se čvrsto nadamo, da će biti bolje, kad se s vremenom satre glava staroj hidri, didaktičnomu materijalizmu. To će se dašto dogoditi tek onda, kad većina naših nastavnika bude proniknuta uvjerenjem, da ne treba samo obučavati nego i obukom uzgajati. Ne mogu prešutjeti mišljenja Reinova o učenju i obuci (Das erste Schuljahr, bearbeitet von Dr. Rein, A. Pickel und E. Scheller, u Dörpfelda o. c. str. 73.—75.): Učenje je psihičan proces, koji treba da se vrši po strogim prirodnim zakonima, ako hoćemo da njime nasporimo duševni život uzgojeniku. Uspjeh će obuke zavisjeti o tom, poznaje li učitelj točno prirodu toga procesa i uvjete redovnomu njegovu tijeku. Samo iz poznavanja tijeka toga procesa i prirode njegove moći će se izvesti sigurne upute za nastavni postupak. No proces učenja u glavnom prolazi dva stadija: u prvoj je polovini proces apercepcije, a u drugoj apstrakcije. Učitelj mora dakle uvijek raditi tako, da najprije poda konkretnu građu, različite pojedinačne predodžbe bilo iz kojega predmeta, n. p. pripovijest, prirodan predmet, jezičan ili prostoran oblik i t. d. To će učenik prisvojiti. Za tijem je potrebno stečene predodžbe nastavnom obradbom pretvoriti u pojmovnu uviđavnost. Samo u tom pojmovnom obliku naše je znanje pravo ljudsko znanje, koje može odlučno utjecati i na volju. Oćute i zamjedbe najraznovrsnije imadu i razvitije životinje, ali se ipak s pomoću njih ne mogu oteti vlasti instinkta (nagona) i žudnja, jer ne mogu ove predodžbe uzdići do samosvijesnoga znanja, koje bi bilo hotimice svezano. Samo tim, što dotjerujemo svoje predodžbe do uređene pojmovne spoznaje, može od mnoštva konkretnih, pojedinačnih predodžbi postati inteligencija i ćudoređe. No drugo je pitanje, je li nužno voditi učenike dugačkim putem vlastite apstrakcije od pojedinačnih predodžbi do općeno vrijednih, pojmovnih resultata, ili ne bi li bolje bilo dati im samo pojmove, kako su već u strukovnim znanostima poređani, n. pr. u obliku definicija, pravila, poučaka, rečenica. Na žalost se mora priznati, da još ni danas nije na nesreću mladoga naraštaja izumrla vrsta ljudi, koji misle, da je to moguće, premda bi ih žalosni resultati, koji potječu od takoga rada, morali bolje poučiti. Pojmovna građa, što je bez vlastite muke primamo, stvara samo prazno znanje, koje se pokazuje u frazi i u blaziranosti, od kojih naše današnje vrijeme dosta pati. Sam treba da učenik sebi stvori pojmovni svijet, jer svatko ima toliko živa znanja, koliko ga je vlastitim duševnim radom stekao. „Und aus lebendiger Anschauung heraus muss der Zögling seine Begriffe abstrahieren; denn „nichts kommt in den Verstand, was nicht vorher in den Sinnen war" ; und nur durch die Vollkraft eigener sinnlicher Wahrnehmung erhält unser begriffliches Wissen das Leben, die Frische, die es zu einem Motor für unser Denken und Thun machen." To vrijedi jednako za našu moralnu i teoretsku uviđavnost. Psihološki razlog tomu nalazimo u pojavi, da toplota osjećanja ne zavisi o apstraknosti, nego o konkretnosti, stvarnosti, zornosti. „Aus dem Gesagten folgt: Jeder

echte Lernprocess im erziehenden Unterricht hat auf jeder Stufe und in jedem einzelnen Falle ein Zweifaches zu thun: 1. eine Mannigfaltigkeit von konkretem Wissensstoff darzubieten, und 2. das in diesem zugleich mitenthaltene Allgemeingültige aus demselben abzuleiten." Prvi akt podaje vrijednu surovu građu, drugi je obrađuje i prerađuje u finije duševne proizvode, u pojmove, pravila, zakone, načela, u čemu treba da i tražimo cvijet duševnoga života. Stvarnu sadržinu svakoga dijela nastave treba da učitelj poda, pruži, a učenik prisvoji, ali pojmovni sadržaj treba da učenik sam apstrahira. Obuka treba da mu samo kazuje cilj i put, da ukloni zapreke. „Alles Lernen ist darum an die einfachsten Gesetze der Aneignung (Apperception) und der Abstraktion gebunden, und der erziehende Unterricht, der dieses Lernen zu leiten hat, hat sich diesen Gesetzen gemäss einzurichten." — Spomenuli smo ove riječi uvaženoga njemačkoga pedagoga s toga, što je njima točno odredio zadatak uzgojnoj obuci i rječito indirektno pobio didaktičan materijalizam. Nastojao sam dokazati u članku o koncentraciji (Nastav. Vjes. V. str. 203. i d.), da je opsežnost obuke, ako nema u njoj jedinstva, škodljiva, jer znanje ne može biti i opsežno i duboko, te je bolje znati i manje pa bolje, budući da je gore znati na polak nego u opće ne znati. Već stara riječ kaže: „Pluribus intentus minor est ad singula sensus" (Raineri Della pedagogia lib. V. str. 161.).

Tako smo nastojali pokazati nevrijednost didaktičnoga materijalizma. Drugi su opet razmišljajući, kako bi trebalo učiti, da bi se duševne sile razvijale, dospjeli u drugi ekstrem. Slabo su cijenili građu, koja im je samo sredstvo, da vježbaju duševne sile. To je didaktični formalizam, koji tako isto ne vrijedi, kao ni materijalizam, jer ne možemo zamisliti sile bez građe, kao ni obradbe građe bez sile. Treba dakle da oboje ide uporedo, podupirući uvijek jedno drugo. Uzgojna će obuka prema tomu jednako paziti na građu i na vrijednost njezinu, kao i na to, da se valjano po psihološkim zakonima obradi i tijem duševni život zdravo razvije.

Razmotrit ćemo dakle najvažnije akte kod učenja i onda s tim zakonima isporediti postupak mnogih nastavnika, pa će se iz poređenja jasno razabrati, je li njihova obuka uzgojna ili nije.

2. Kad čovjek dođe na svijet, stranac je u njemu i treba da ga tek upozna. Svijet mu nudi nebrojene podražaje: šalje mu zrake svjetla, da bi otvorio oči, zvucima kuca na njegovo uho, daje hrane njegovu opipu i t. d. Duša njegova odgovara na te podražaje oćutima i predodžbama i tijem načinom osvaja čovjek pomalo svijet. Ne smijemo dašto pomišljati, da je duša, primajući vanjske utiske, pasivna, da je „tabula rasa", po kojoj bi vanjski svijet mogao po volji pisati; da je ogledalo, u kojem bi se mogao ogledati vanjski svijet. Duša je u času zamjećivanja sasvijem aktivna pretvarajući fiziološke podražaje u psihična stanja. Poznato je, da isti predmet ne ostavlja u svačijoj duši iste tragove — predodžbe. Tako n. pr. neki kraj ostavlja drukčiji trag u duši slikara nego u duši geologa, botanika, gospodara, stranca, čovjeka, koji se vraća na svoju rodnu grudu. Dapače isti [govor različiti ljudi različito shvaćaju. Kad dakle više ljudi promatra isti predmet, ne vide na njemu isto, te možemo smjelo ustvrditi: koliko promatralaca, toliko predodžbi o istom predmetu. Odakle to? Od aktivnosti duše. Što je duša doslije slično doživjela, osjetila, naučila i stekla, s pomoću toga shvaća ona vanjski svijet. Tako na svaku percepciju utječe dosadašnji sadržaj duše, te predmete gledamo na naočari starijih, sličnih predodžbi. Taj se pojam u psihologiji zove apercepcija. Mnoga bi slaba, nejasna percepcija izginula bez traga, kad je ne bi apercepcija zadržala. Apercepcija oštri naša ćutila, daje im energiju, svraća pažnju na svojstva predmeta, koja se slabo ističu te bi ostala i neopažena bez nje, ona pače obogaćuje percepcije svojstvima, koja ne opažamo, nego im ih dajemo na temelju starijega iskustva i zaključivanja. Tako uvježbani čitalac ne čita svako slovo; u slici glasovita čovjeka vidimo više nego što je slikar naslikao; historijske krajeve promatramo u svjetlu predodžbi i misli, što ih o njima imamo. Tako apercepcija znatno utječe na naš duševni razvitak, te žalimo, da je ovdje ne možemo promatrati u svijem prilikama (Isp. Lange, über Apperzeption str. 1—33.).

Prema onomu, što smo doslije rekli, može biti apercepcije samo onda, kad neka predodžba nađe u duši odziva t. j. drugih predodžbi, čuvstava, težnja. Što je sasvijem novo, ne možemo razumjeti, a što nas bar donekle sjeća na staro, doslije poznato, svraća na se pažnju. Što je sasvijem poznato, apercipira se veoma brzo (to je prepoznavanje). Ako se novo podudara samo djelomično s pređašnjim iskustvom i između njih ima neka sličnost, apercipirat ćemo teže (spoznavanje). Gdje god treba istinu naći, samostalno stvarati misaoni sadržaj, ondje se relativno nova građa združuje s pređašnjim predodžbama. Već se odatle može razabrati, da apercepcija ne smije da bude ni prelaka ni prebrza, ali ni preteška i prespora. Što više vremena upotrebimo, da novo oštro shvatimo i sa starim poredimo i razlikujemo, bit će apercepcija temeljitija, a aperceptivne će biti one predodžbe, koje su najjače. S toga su razloga najbolje one predodžbe, koje smo svojim iskustvom stekli, a nijesu nam u glavu ukljukane. Tko gleda tuđim očima, a ne svojima, ne će imati krepkih predodžbi, koje bi u zgodno vrijeme priskočile i nove apercipirale. Da je to tako, dokazuju oni ljudi, koji su vanredno mnogo učili, a ipak su u apercipiranju tupi, jer znanje njihovo nije svojim radom stečeno. Hoćemo li dakle, da je znanje živo i krepko, treba da smo ga sami stekli, jer je s tim znanjem združeno i čuvstvo uspješna rada. U opće je za duševno prisvajanje veoma važno

stanje naše ćudi. Koliko puta priječi strah ili brige, koje našu ćud uznemiruju, da se i jake predodžbe ne mogu uzdignuti u svijest, te je čovjek ravnodušan i za najzanimljivije utiske. Treba dakle da je ćud mirna. Za to pak treba i volje. Volja na ime drži na okupu percepcije, — koje bi inače brzo pošle netragom, — da ih valjano spoznamo i razumijemo; ona obuzdava težnje i čuvstva, koja bi mogla ćud uznemirivati i zapriječiti, da se aperceptivne pomoćnice ne uzdignu u svijest. Ako se često događa, da nove istine sebi teško krče put, nije tomu svagda razlog, što ih ljudi ne razumiju, nego što u njih nema dobre volje. Razumno prisvojiti tuđe istine, promijeniti svoje uvjerenje velika je muka, a apercepcija je u tom slučaju nutarnja pobjeda nad samim sobom. (Lange o. c. str. 40.) U takvu se duševnu borbu ne će upuštati onaj, koji ne voli istinu nada sve, jer ne će, da ga bunimo u blaženoj ugodnosti njegovih navika. U tih je ljudi volja slaba.

Poznato je, da dijete osvaja vanjski svijet cjelovito (u cjelini) zadovoljavajući se iznajprije nejasnim utiskom cjeline, a onda po malo odjelito shvaća pojedine elemente njezine. Tako zove dijete svakoga muškarca „tata“, svaku ženu „mama“, pčelu „ptica“ itd. Apercepcija postane brža, kad joj dođe u pomoć i jezik (Lazarus: Leben der Seele II.[3] str. 168. i 173.). Dok čovjek mora da najrazličitije zamjedbe proteže na malen broj temeljnih predodžbi ili općenih slika (riječi), nema smisla za svestrano opažanje i oštro razlikovanje pojedinih predmeta. Čovjek je zadovoljan, da jasno shvati koje svojstvo (biljeg) i u njemu zadrži predodžbu. Često dijete nema ni to, i ako mu se prerano dade riječ, ostavlja u njemu nejasan utisak. Take riječi nemaju vrijednosti, prazna su posuda, koja se katkad do duše kasnije ispuni pravim sadržajem, ali ponajviše ostaje ipak prazna. Dijete upotrebljava take riječi nezgodno, a drukčije ne čine ni odrasli. Tu je izvor t. zv. pučkim etimologijama i drugim smiješnostima. Najposlije opažamo i to, da dijete apercipirajući podmeće vanjskim stvarima svoja čuvstva i duševna stanja u opće, kao što najjasnije razbiramo u igrama. Djetinjstvo je dakle doba, kad dijete u mašti opći s vanjskim svijetom, a s pomoću ga njezinom i shvaća. Kad je duševni život ojačao, prima uređenije utiske vanjskoga svijeta te je potrebno, da na njih koncentrira svoju svijest t. j. da pazi. Katkad mu to nije po volji, a drugi put sluša veoma rado. Rado sluša, što mu je već od djetinjstva milo bilo, ili što mu onaj čas, kad prima, osvjetljavaju starije predodžbe. Ne podržavaju dakle trajno pažnju ćutilni podražaji, nego obilje aperceptivnih predodžbi, koje neki predmet budi u duši. Dobro je djetetu predmet pokazati, to je pače nužno, no događa se, da mu ga ne možemo svagda in natura pokazati. U tom slučaju treba da ga slika nadomjesti, samo treba imati na umu, da dijete razumije sliku, ako je već što slično vidjelo ili doživjelo. Nama nije prirođeno, da raspoznajemo slike; to treba naučiti: crte pretvoriti u tjelesa, a njima

dati život i osjećanje. Takovo razumijevanje slika nije drugo do apercipiranje. Ali ima stvari, koje se ne mogu pokazati ni in natura ni na slikama. U tom je slučaju potrebno, da se vanjsko zrenje nadomjesti nutarnjim. „Der allergrösste Teil des Lernens geschieht dadurch, dass Worte verstanden werden, also dass der Schüler aus dem geistigen Vorrat, welchen er schon gesammelt hatte, den Sinn in die Worte legt“ (Herbart, Pädag. Schriften, herausgeg. von Willmann II. 541., 605.). Ako dakle djetetu predajemo, pripovijedamo, ako ga pitamo, zahtijevamo od njega, da riječ, koja je po sebi prazna, sastavi s konkretnim predodžbama, koje se u duši njegovoj već nalaze. To vrijedi osobito za zemljopis, povjesnicu, prirodopis, ali i za sve ostale predmete. Treba samo zaviriti u svoju prošlost, pa ćemo naći dosta potvrde za to. Živo se sjećam, kad nam je vjeroučitelj pripovijedao o općem potopu, da mi je živo pred dušom bila poplava „Bajera“ u mom rodnom kraju; kad nam se govorilo o rijekama, „Fužinarka“ mi je bila mjerilo; kad se govorilo o jezerima, svaki mi je put došlo pred oči „Marasovo jezero“ i t. d. To vrijedi još više, kad se opisuju prilike života, lica, udes njihov, njihove misli i čuvstva. I za to je potrebno, da nutarnje zrenje ispuni riječi pravim sadržajem. Dijete na ime mora da segne u vlastito iskustvo, i što je ono manje, uzanije, bit će i njegovo shvaćanje nepotpunije, naivnije.

Što smo više novih predodžbi stekli, to će svestraniji biti vezovi među njima. Općenite slike, koje zastupaju riječi, ističu se jasnije i oštrije te su postale psihički pojmovi. Dok je dijete prije nesvijesno sastavljalo nove predodžbe sa starijima, sad ih sastavlja svijesno, razmišlja, stvara zaključke, sudi i misli. To se opaža kod starije djece, koja nastoje, da pored toga obilatu građu priberu u pojmove, općene sudove, pravila, zakone. Dječak mora dašto da ima najprije psihičke pojmove, a do logičkih je u opće teško doći. Psihički se pojmovi po malo usavršuju te se logičkim približuju ili upravo postaju logički pojmovi. Sada đače brže shvaća novo iskustvo, pa u tom se i sastoji velik uspjeh obuke, što čovjeka čini vrsnim za apercepciju t. j. samostalnim.

3. Da pogledamo sada, što se odatle može izvesti za obuku. Mnogi učitelji misle, da riječ njihova prenosi u dušu učenikovu i misli i čuvstva, koja oni sami s njom združuju. Kad bi tako bilo, ne bi bilo lakšega posla od obučavanja. Učitelj bi trebalo samo da zna dobro svoj predmet i da jasno razloži svoje misli, koje bi učenicima davale jasnu spoznaju. Tim bi davno žuđeni lijevak mudrosti bio izumljen. No nije tako. Vidjeli smo, da dijete ne stvara sámo predodžbi, davali mu ih mi u slikama, predmetima, riječima ili znakovima, nego samo s pomoću dojakošnjega duševnog sadržaja. Djeca shvaćaju sve pod utjecajem svojih misli i čuvstva. To nam pokazuje napetost (pažnja), kojom prate učiteljeve riječi, pokazuju nam njihova pitanja i radosno odobravanje. Takvo je

živo učenje kud i kamo vrednije od pasivnoga primanja. Duševno se dakle blago, što ga želimo učenicima podati, može prisvojiti samo s pomoću gotovih već predodžbenih nizova. Što je sasvijem novo te u duši učenikovoj ne nalazi dodirnih točaka. raspline se kao sapunica ili se površno razumije. Ta učenje i nije drugo nego neprekidan niz apercepcija. S toga treba da učitelj nastoji, da proces apercepcije bude temeljit i siguran. Istina je do duše, da se taj proces kadšto vrši i bez pripomoći učiteljeve, ali to nije svagda, rijetko je, s toga to ne može biti redovno pravilo. Kad bi učitelj, koji misli, da dijete samo apercipira, mogao zaviriti u dušu njegovu, začudio bi se, što bi sve vidio: ili nema misli, ili su drukčije, ili je shvaćanje sasvijem različito od učiteljeva. U tom je slučaju učenik slušao samo riječi i ništa više, a s vremenom otupi i za njih.

Potrebno je dakle, da učitelj zna, kamo će zahvatiti, na što nadovezati; treba da poznaje predodžbeno blago učenikovo. U tom se učenici razlikuju. Drukčije će pomišljati ravnicu ili brdo Primorac, drukčije Posavac; drukčije misli i osjeća gradsko dijete, drukčije seosko. Sve to treba da učitelj ima na umu, te za aperceptivne pomoćnice upotrebi one predodžbe, koje bar većina djece ima. Ali aperceptivne pomoćnice čini i ostalo iskustvo učenikovo, koje je stekao u nastavi. Upravo za to nije u interesu uzgojne obuke, da se učitelji često mijenjaju u razredima, nego treba, da su što dulje s učenicima i kod njih imadu što više predmeta. U opće bi nam za apercepciju imao biti uzor Isukrst, koji religiozne istine podaje jasno i shvatljivo u poredbama, primjerima, pripovijestima, te i evanđelista veli: sine parabolis non loquebatur iis. Općeno poznatim stvarima razjašnjuje nove religiozne istine: polje, sjeme, sijač, pastir, stado, vinograd, loza, ribar, mreža, trgovac, carinar svima su poznati, pa s toga su posuda, u koju on meće novu istinu, evanđelje carstva Božjega „Čuli ste, da je starima rečeno . . . veli on, a ja vam velim . . ." i tako od etičkih nazora svojega vremena prelazi k čistijim načelima. Nije Isukrst nikad govorio u pojmovima, apstraktno, nego plastično, dramatski. Sličan je bio i postupak Sokratov.

4. Tako smo došli do najvažnijega dijela našega razmatranja, do zahtjeva: „naprije stvari, onda riječi". To je najveća rana na tijelu našega školstva, koje kao da ne može živjeti bez verbalizma. Već je stari Katon znao reći: „rem tene, verba sequentur," a i Montaigne veli zgodno: „ako uzgojenik ima samo obilje stvarnoga znanja, riječi će doći same od sebe. Znamo iz iskustva, da ima ljudi, koji se ispričavaju, da ne mogu izreći, ali im je „na jeziku", te se grade, kao da im je glava puna izvrsnih misli, koje ne mogu zgodno prikazati, jer im nedostaje rječitosti. To je ludost". To je po mnijenju psihologa utvaranje, koje potječe od nejasnih pojmova, kojih ne mogu rasplesti i jasnima učiniti, pa za to ni riječima prikazati. I Luther veli: „Die Buchstaben sind tote Wörter. Die Kunst Grammatica lehret und zeigt an, was die Wörter heissen und bedeuten, aber man muss erstlich lernen und wissen, was ein Ding oder Sache sei. Das Erkenntnis ist zweierlei, eines der Worte, das andere der Sachen. Wer nun das Erkenntnis der Sache oder Handelns nicht hat,dem wird die Erkenntnis der Worte nicht helfen" (Leutz, Gesch. der Pädag. III. str. 57.). A to je i naravno, jer je u ranoj mladosti fantazija veoma živa, te su djeca željna, da spoznadu realni svijet. Za to treba početi s opažanjem, da učenici dobiju jasne i točne predodžbe. Za čovjeka nije ništa prirodnije nego najprije raditi, a onda reflektirati, jer mu refleksija razjašnjuje, ispravlja i usavršuje rad. Treba dakle ostati u skladu s prirodom i najprije početi s upoznavanjem stvari, a onda o njima razmišljati. Danas je mnogim učiteljima upravo omilio postupak: početi s teorijom (razmišljanjem), a svršiti s praksom (radom), a trebalo bi da bude upravo obrnuto. Ta sva su ljudska umijeća postala od empirije! Kad bi se dakle obuka počinjala s praksom, a završivala s teorijom, imala bi za cijelo bolji uspjeh i bila bi prirodna. Praksa je konkretno, teorija apstraktno, pa kako po prirodi ne može biti apstraktnosti bez konkretnosti, koju zapada prvo mjesto, tako je neprirodan postupak gdjekojih učitelja, koji daju djetetu najprije apstraktan nauk, a onda mu ga tek konkretnošću dokazuju. Već je Leibniz rekao: „quidquid sine altero cognosci potest, non vero alterum sine ipso, illud alteri praeponi debet." Svagda treba dakle početi s onim, što je učenicima poznatije, lakše, a to je konkretna građa. Ni u jednoj znanosti ne vrijedi poznavanje znakova, ako se ne zna, što znaci znače, a mi smo tako preuzetni te učeći djecu ostajemo kod samih znakova. Tako se često u geografiji pokazuju djeci karte i imena na njima, koja su za nju samo na papiru. „Poslije dvogodišnje običajne obuke u geografiji" — veli Rousseau u II. knj. Emila — „ne može se dijete snaći po stečenim pravilima na putu iz Pariza u St. Denis, ne može se po karti snaći ni u očevu vrtu. To su učenjaci, koji znadu o Pekingu, Ipahanu, Mexiku i o svim zemljama." Osudivši tijem znakove pozitivno gradi u III. knjizi ovako: „Ishodište geografiji treba da je grad, u kojem đak boravi, i dom, onda susjedna mjesta i potoci, promatranje sunca i orijentiranje. O tom neka izrađuje jednostavne karte počinjući sa dva objekta, kojima po malo dodaje ostale. kad upozna ili prosudi udaljenost i položaj njihov." I. Willmann u prekrasnoj knjižici: Pädag. Beiträge str. 68. preporučuje slično veleći: „Die innige Berührung mit dem heimatlichen Boden giebt, wie dem Riesen Antäus die Mutter Erde, dem Geiste immer neue Lust und Kraft auch das Ferne, Fremde zu bewältigen."

Ali mi na žalost ne upotrebljavamo iskustvo učenikovo, ne pazimo na procese, koji se u duši njegovoj zbivaju, ne marimo za sveze između učenika i predmeta, koji mu podajemo. Ne hra-

nimo li mladost u doba, kad je najželjnija živih prilika, kad joj oko želi promatrati prirodu, poeziju i heroje, neslanim vježbenicama, skeletima životinja, opisom bilina, a na shvaćanje cjelovite prirode ne pazimo? Višeškolce, koji su puni života i nada, Ciceronova stila radi silimo, da pjevaju slavu starosti! Prije svega treba dakle dati ćutilima učenikovima hrane, pa će sav ostali duševni razvitak biti zdraviji. Zornost je obuke veoma važan zahtjev uzgojne obuke. Zorovi su i predodžbe temelj svakoj našoj spoznaji, i što nijesmo ćutilima (zrenjem) stekli, teško se ili nikako ne razumije, a nesigurno pamti. Poznato je i to, da je predožba potpunija, jasnija i u duši čvršća, ako smo utiske primili na više ćutila. Tako bolje shvaćamo i pamtimo, što smo i vidjeli i čuli; tako se gledajući predmete ne zadovoljavamo vidnim utiscima, nego ih pojačavamo opipnima i t. d. Krasno je izrekao vrijednost zornosti Plaut (Truculentus II. 6. 8.):

Non placet, quem illi plus laudant, qui audiunt, quam qui vident,
pluris est oculatus testis unus quam auriti decem;
qui audiunt, audita dicunt, qui vident, plane sciunt —

ili Horacije (Ars poet. 180. i d.):

Segnius inritant animos demissa per aurem
quam quae sunt oculis subiecta fidelibus . . . .

(isp. i Herodota I. 8.: ὦτα γὰρ τυγχάνει ἀνθρώποισιν ἐόντα ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν.)

Desit će se dašto više puta, te ne ćemo moći učeniku pokazati predmet, no i u tom slučaju treba da je obuka zorna. To je posredno zrenje s pomoću mašte, koja je tako nužna za napredak i obrazovanost. Ona je duševna sila, o kojoj zavisi uspjeh obuke. Obuka na ime radi ponajviše riječima (konvencionalnim znacima) i zahtijeva, da ih učenik prati svojim predodžbama. S toga treba biti na oprezu, da stvari, koje naše riječi označuju, ne budu djetetu nepoznate, da može mašta u opsegu poznate građe potražiti elemente i od njih sastaviti nove predodžbe, kojih baš obuci treba. Kao što slagar u pretincima traži nužna slova, da njima prikaže riječ rukopisa, tako snosi mašta iz skladišta pamćenja na okup slike, koje bi obuka rado podala s pomoću riječi. Učenik će shvaćati riječi učiteljeve, ako njegovoj mašti pođe za rukom, te ih rasvijetli valjanim, pravim predodžbama. Gdje to ne biva, predavanje nije uspjelo, a riječi su golem teret mekaničnomu pamćenju. Odakle se razbira, kako je nužna apercepcija i kako se često griješi protiv nje na štetu valjanomu uspjehu.

Ako ne radimo po psihološkim zakonima, ogriješit ćemo se o prirodu duševnoga razvitka učenikova, ubit ćemo tijem u njega veselje za rad i uništiti svaki uspjeh obuke. Učenik će možda iz straha od drugoga reda još štogod učiti, kad očekuje, da će biti pitan, i ništa više. Dosada i zlovolja smrt su uspjehu u nastavi. Ali moramo da ozlojedimo učenike, kad im dajemo suh nauk,

koji ne mogu valjano razumjeti. Poznato je, kako su djeca spremna, da vide, što još vidjela nijesu, da čuju, što još čula nijesu. Tko im to krati, muči ih. Tako će učitelj djeci pripraviti uživanje, ako dade zabave njihovim ćutilima, a utvrđena je istina, da nas najviše veseli vlastit rad. Dajmo dakle djeci prilike, da uživaju u radu, i to će ih uživanje poticati na rad i na nov napor. Dajmo učenicima, da otkrivaju istinu, to će ih još više veseliti. Koliko griješe protiv toga oni dogmatiste, koji daju djeci sve gotovo, pa još načinom, koji ne odgovara prirodnomu postanju znanja. Kad bi oni znali, koliku moć gube krateći djeci veselje uspjeha, jamačno bi se predomislili. Koji učitelji ne mare za psihološke zakone, tuže se uvijek na lijenost učenika, zovu u pomoć ravnatelja i sva disciplinarna sredstva, kako bi mladež prisilili, da uči. Ako učenik zna, za njih je bio marljiv, ne zna li, bio je lijen. Ne uspije li koja zadaća cijelomu razredu, onda su izvan sebe, pa zovu nebo i zemlju u pomoć protiv nevaljalaca. Kad bi ti učitelji poznavali zakone duševnoga razvitka, i o njih omjerili svoj rad, ne bi svega toga bilo, jer bi prirodno njihovo obučavanje poticalo učenike na rad. To govorim iz svoje prakse, i nekdašnje đačke i sadašnje učiteljske. I sam sam nekoć dosađivao ravnatelju tužeći se na loš uspjeh, no kad me je psihologija bolje naučila, prestalo je tužakanje. Koliko puta biva, da gdjekoji učitelj poriče kojemu učeniku dar za matematiku, a u drugim je predmetima dobar, ili znam pače iz prakse, da bi učenik bio odlikaš, ali mu je učitelj poricao svaki talenat za geografiju (!) i samo mu od milosti dao „dovoljan." Zar ima osobitih darova za svaki predmet? Gdjekad hvali učitelj usmene odgovore učenikove, a pismeni su da ne mogu biti gori ili bar ne odgovaraju usmenima. Ima li i za to osobitih darova?

Odatle se razbira, kako treba svaki ovakav slučaj upravo proučavati, da nađemo tomu uzrok, koji je obično ili u dojakošnjem uzgoju učenikovu ili u učitelju samom. Tako je s pamćenjem učenikovim, tako sa suđenjem, i svagdje čekaju učitelja problemi, pa je potrebno, da živo uznastoji, da ih riješi. Tako gdjekoji učitelj misli, da je djeci sve protumačio tako jasno, da moraju razumjeti i na njegovo pitanje gotovo samo reći: da ili ne. Na žalost njegovu dijete šuti, a on ga odmah proglasi glupim. Ali kad bi zavirio u onu zbunjenu dušu, vidio bi, da dijete nije moglo odgovoriti, jer mu još nedostaje jasnoga shvaćanja pojedinosti, te je tijem u nizu mišljenja nastala praznina. Što dakle dublje zavirujemo u dušu učenikovu, postajemo ozbiljniji; naučimo se gledati psihološki, pa smo mirniji, nijesmo prenagli u osuđivanju, a budući da sve bolje poimamo slaboće i učenikove i svoje, postajemo u radu oprezniji, savjesniji, strpljiviji i obzirniji, jer nas psihologija upućuje, da ima psiholoških zapreka, ako nam učenik odmah ne odgovori ili zapne, koje potječu od manje ili veće jasnoće vidnih i slušnih predodžbi, od sigurnosti u tvorenju nizova i asocijacija,

od sigurnosti u sastavljanju nove građe sa starom i od vježbanja valjane i brze reprodukcije onoga, što je učenik naučio.

Kad bi mnogi učitelj imao čvrstu volju ići samo za kratko vrijeme u školu Komenskomu, on bi ih ovako poučio (Didaktika u izdanju Dra. Pappenheima str. 15. i d.): Običajno je, da se znanosti uče tako, da se iznajprije daju pravila, a onda se razjašnjuju primjerima. No prirodniji je red, da su primjeri prvi. Oni nam očito postavljaju pred oči predmet, a pravila prikrito. Tamo jasnoća, ovdje nejasnoća. Pravila zahtijevaju razum, a primjeri predočivanje. No oćuti i predodžbe nastaju prije nego razum, jer nema u razumu, što nije bilo u ćutilima. Pravila su nešto formalno, primjeri stvarno. Ne mogu da dadem formu stvari, koje nemam, dakle ne mogu dati ni pravila o stvari, koje ne vidi onaj, komu je dajem. Najposlije primjeri rasvjetljuju pravila, kako to i najveći deduktivci dopuštaju, za što dakle da ne bude svjetlo prije? Tko bi htio, da se svijeća za njim nosi, kad ide cestom u tmini? To je već i Seneka opazio, kad veli: longum et difficile est iter per praecepta, breve et efficax per exempla. Kanimo se dakle te bludnje i krenimo već jedan put razumnijim i prirodnijim putem. Prema tomu se može ovako zaključiti: a) lakše je učiti po primjerima nego po pravilima; b) lakše po jednima i po drugima, no c) tako, da su primjeri prvi; d) neka bude što više primjera za neko pravilo, što manje pravila za mnoštvo primjera, i što češća primjena.

Istina utire sebi teško put, pa su i riječi Komenskoga za mnoge i mnoge učitelje ostale glas onoga, što viče u pustinji. Ima još uvijek ljudi, koji ne će ili ne mogu razumjeti, da se apstraktno može prikazati samo konkretnim i bez njega nema vrijednosti, bilo to apstraktno riječ, pojam ili pravilo. Istina je do duše, da je u obuci i jedno i drugo potrebno, ali psihologija imperativno zahtijeva, da konkretno bude prius. Metodu, koja drži za prius apstraktno, okrstio je već Fr. A. Wolf. riječima: „elende Methode“. Ti ljudi nemaju ni pojma o zakonima pamćenja i suđenja, jer ne znaju, da ne može biti valjana pamćenja, ćenja i suđenja, a razumijevanja nema, gdje nema predodžbi, a jasnih predodžbi nema, gdje nema zrenja i apercepcije. Udobniji je do duše posao natovarivati pamćenju neuređenu i neprobavljenu građu, nego vježbati suđenje. Tako je samo udobnost ili neznanje učiteljevo krivo, da dijete mora pamtiti stvari, kojih ne razumije. U dušu djetetovu treba da uđu ideje, a mjesto njih ulaze samo riječi. Od takove obuke čovjek ne može postati mudriji, nego tek živa jeka. Za takove se nesretne učenike može zgodno upotrebiti lijepi epitafij na grobu P. Harduina (u Rainerija): *Hic iacet vir beatae memoriae exspectans iudicium.* Potrebno je dakle, da djeca razumiju sve, što treba da zapamte. Tako su se n. pr. gramatična pravila nekoć slagala u stihove, da ih učenici lakše pamte. Danas se ta pravila ne cijene, jer su ih učitelji zadavali učenicima, da ih uče na izust, a nijesu marili, razumiju ih ili ne. Ne ću nikad zaboraviti Božića g. 1878., kad nam je profesor latinskoga jezika preko božićnih praznika zadao sve izuzetke deklinacija i rodova prvih triju deklinacija, a čitavo njegovo tumačenje bile su riječi: „Za budući put imate od strane . . . do strane . . .“ A ne radi li se gdjekad još i danas tako? Koliko se puta tuže đaci, da im učitelj ne tumači, nego samo zadaje od paragrafa do paragrafa, a to budući put pita. Nije li onda lako biti profesor?

Učitelji su dakle, da se povratim na pravila, rimovana pravila upotrebljavali kao prologe, gdje bi bila zgodna kao epilozi. Kad bi bili djeci prikazali fakta, primjere, iz njih izveli pravila, a njih opet učvrstili primjerima i zadaćama, bila bi djeci pravila u stihovima ostala mila. Kako bi se poslije 250 godina začudio Ratke, kad bi vidio postupak mnogih današnjih učitelja, a sam je učio: „Keine Reguln soll man geben, ehe man die Materie, den Autoren und Sprach gegeben hat . . . Es muss aus der Materie vorhin ein Entwurf im Verstand gefasset sein, ehe die Reguln dazu kommen. Alles durch Erfahrung und stückliche Untersuchung“.

5. Da vidimo, kako se u nekim predmetima postupa, i pazi li se na zakone apercepcije i suđenja! Koliko ima učitelja, koji u matematici ne poznaju indukcije, te se ne obaziru na iskustvo učenikovo ni malo. Sjećam se dobro, kako je učitelj matematike mjesec i više dana tumačio apstraktno, da nije mogao apstraknije. U to vrijeme nije nikad pitao, još je manje vježbao. Svršivši partiju pitao je nešto i odredio zadaću. Uspjeh bijaše u razredu poprečno „nije dovoljan“. Ljutio se, da su učenici lijeni, nepažljivi, držao ih je tupima, poricao im dar za matematiku, a ljutili su se borme i učenici, što pored sve marljivosti nijesu dospjeli dalje od „nije dovoljan“. Mnogima je sat matematike bio strahota, pakao, a volio je nije nijedan, te je učenike od prkosa i otpora obuzdavao samo strah od drugih redova. Je li to uzgojna obuka? Poznajem i drugoga učitelja matematike, koji se i u najtežim stvarima znao priljubiti shvaćanju učenika, te je svagda imao uspjeha, a i on i predmet njegov bili su učenicima mili. Kad bi tako svagda bilo! Nije bolje ni u geometriji. Tu se još uvijek govori o oblicima in abstracto, mjesto da ih mladež opaža na konkretnim stvarima, n. pr. trokute na kućama, u vrtu, u dvorištu itd., pa ih poredi. (Isp. Herbarta: Pädag. Schriften I. 140. i d., 428. i d.). Mjesto da se počne s promatranjem tjelesa, počinje se s točkama, crtama i t. d. Mjesto da se najprije pokaže neka operacija, daju se poučke i pravila.

U fizici je eksperimenat konkretno, zakon apstraktno, pa ipak ima učitelja, koji čitave partije tumače i dokazuju, a učenici ih dakako ne razumiju, i kad su protiv svih psiholoških zakona dušu učenikovu upravo natrpali golemom građom, koje učenik,

kad bi je i prilično razumio, nije vrstan svrstati u svoj misaoni krug poradi prevelikoga obilja, tada tek idu eksperimentirati i na svoju žalost opaze, da učenici nijesu imali nikakve koristi od predavanja. Čemu gubiti vrijeme? Čemu pobuđivati zlovolju i davati druge redove? Je li to svrha uzgojne obuke? Još se gore mora osuditi postupak onih učitelja, koji još prije eksperimentiranja stanu ispitivati učenike „za red“. Da bi i prirodopisna obuka imala drukčije zahvatiti u uzgojnu obuku, nema sumnje, kao što se svatko može uvjeriti iz metodike Loewove u Baumeisterovu Handbuchu. I religija griješi protiv psiholoških zakona. Eto u I. razredu katekizma, a tek u III. i IV. biblijske povjesnice, a obrnuti je put prirodniji. Ima li učenik za apologetiku u V. razredu dovoljno aperceptivnih pomoćnica? Tako se griješi u retorici, stilistici, historiji književnosti, gdje se učenicima daju pravila, sistem, prije nego su im pojedinosti analitičkim putem poznate. Koju vrijednost može imati poetika, prije nego su se glavne vrste pjesama čitale? Još manju vrijednost može imati historija književnosti bez poznavanja književnih djela. Takovo je znanje mrtvo, nejasno, nepouzdano, a učenici se priučavaju govoriti o stvarima, kojih ne razumiju, te lako postanu arogatni u suđenju, a kad prestane utuvljivanje, raspline se brzo i znanje. Pravilu daje život i jasnoću samo konkretna građa, od koje smo ga apstrahirali, kao što se svatko može na sebi uvjeriti (Toischer: Allgem. Methodik u Baumeisterovu Handbuchu str. 129.). Po gotovu se moraju osuditi u historiji književnosti estetske ocjene djela, kojih učenici ne poznaju, jer se čuvstvo ne može naučiti, ono može samo od jednoga na drugoga prijeći, pa više nego sva teorija može sam događaj (lektira) da direktno zanese dušu.

A što da tek reknemo o jezičnoj obuci? To i jest prava ranjava peta naših škola. Na jezike se troši najviše vremena, a kao što mi se čini, postiže se najmanje uspjeha. Da vidimo! Obuka jezična nije udešena prema psihološkim zakonima, nego je prosta metoda utuvljivanja, metoda ubijanja interesa. Zgodno veli Dettweiler (Methodik des lat. Unterrichts str. 25.): „Gerade durch die vielfach vorherrschende Einpaukmethode im Lateinunterricht konnte sich die Meinung verbreiten, unsere Gymnasialbildung sei eigentlich etwas dem Leben ganz Entgegengesetztes.“ Ali beati possidentes gramatike i dedukcije kažu, da u nižim razredima treba temelje podati, treba steći potrebno predznanje i naučiti mladež mnogo toga, što će tek kasnije donijeti plod; treba učiniti mnogi posao, koji u prvi mah ne će biti od koristi, ali će se kasnije obilno naplatiti. Tako su postale besmislene vježbenice, koje ne mogu da nesuvislim i nerazumljivim rečenicama pobude duh učenikov; za to ima, vele, vremena i kasnije kad se dođe do suvisla štiva. Stalo im je samo do toga, da brzo i sigurno uvježbaju (a i to ne biva svagda) oblike, a do duševnoga

im rada nije stalo. Psihološka pak pedagogija tvrdi, da je baš u prvim godinama, kad je veća pogibao, da obuka bude velik teret za djetinji duh, potrebno, da se priljubimo djetinjemu duševnom radu; treba iz svakoga vrelca crpsti interes za rad. Djetinji se duh ubija, kad ga živa zakopavamo u puste forme i rečenice, da kasnije jednoć ustane od mrtvih i uči razumijevati, što je vrijedno i puno sadržaja. Interes se ne može protezati na forme, nego na sadržaj. Pripovijedajmo djeci lijepu pripovijest tuđim, čudnim riječima, dijete će ih morati učiti, ali će znati i za što, pa ako i istrgnemo kasnije iz pripovijesti neke rečenice, ipak će interes biti njihov. Tako će mali jezikoslovac čitajući pripovijest opažati, da su te tuđe riječi među sobom srodne i slične, da u različitim rečenicama imadu različite svršetke, da se neke jednako mijenjaju, pa će to otkriće buditi u njega interes za riječi. Taj interes, opažati i porediti riječi, treba brižno njegovati, prije nego podamo ikoje pravilo o deklinaciji. Tada su djetetu pravila vrijedna, jer su jezgrovita i točna oznaka svojstava riječi, koje je samo opažalo (isp. Willmanna: Pädag. Vorträge str. 8.). Tako će dijete vidjeti, da napreduje, pa će ga to veseliti. Opazit će opet riječi istoga svršetka, opet isti oblik, i svako novo opažanje bit će za nj imovina, koja se neprestano množi. U obuci treba ići za tim, da budimo u djeteta čuvstvo, da mu se znanje množi, pa će to u njega buditi volju za rad. Od vježbenice se dakle mora zahtjevati: a) da budu u njoj suvisla štiva tako sastavljena i uređena, da se neke jezične pojave redom zorno prikazuju; b) tekst može imati i više oblika nego ćemo ih obraditi; c) paradigme i oblici treba da postaju sukcesivno; 4) učeći riječi treba sastavljati familije riječi (isp. Willmanna: Didakt. II.[2] str. 75.). Jezične pojave, koje se jedan put obrade, treba da se i u napredak ponavljaju, da se ne zaborave.

Druga je golema pogrješka metode utuvljivanja, da vježba samo čitanje i pisanje, a zanemaruje govor. Prava se vrijednost govora ne priznaje dosta ni u modernim jezicima, a u klasičnima nikako. Ali ako je koji jezik obligatan, bio on klasičan ili moderan, uči se zaradi obrazovanja duha. Ako je to tako, onda treba iz njega potpuno crpsti korist; mora se dakle i slušati i govoriti. Ako se to ne će da radi, nije potrebno, da je jezik obligatan. Slušanje je važno sredstvo za jezičnu obrazovanost, kao što nas uči iskustvo. Tako djeca obrazovanih roditelja nadmašuju seosku djecu jezičnom vještinom i valjanošću. Odakle to? Odatle, što čuju pravilniji govor. Učenik je do duše samostalniji, kad sam govori, nego kad sluša, ali u obuci nije prilike, da pojedinac mnogo govori poradi velikoga broja učenika, jer učitelj mora da sve zabavi. Za to može više slušati. Slušajući i čitajući učenik uči jezik zorno, a govoreći i pišući vježba

se u njemu. Sa slušanjem treba dakle da se svagda započinje jezična obuka. Gdje jezična obuka ne upotrebljava prvi organ — uho, veže i jezik i oko i ruku. Usmeni rad treba da preteže kod svakoga jezika, bio mrtav ili živ (isp. Komenskoga: Didakt. str. 211.—219.). „Ich spreche auch hier, wie schon anderwärts, meine Überzeugung dahin aus, wie der Rückgang aller altklassischen Studien unter den vielen Gründen, die man tief klagend geltend machen kann, einen Hauptgrund darin suchen muss, dass ein allzu grosser Teil der Lehrstoffe viel zu viel einseitig durch das Auge vermittelt den Schülern entgegentritt, der ursprünglich seiner ganzen Anlage, seinem Zweck und seiner Form nach für das Ohr von Hörern berechnet war“ (Altenburg: Die Kunst des psychologischen Beobachtens str. 64.). Jezik se mora vježbati i usmeno i pismeno, pače za jezičnu pravilnost važnije su pismene vježbe, jer bolje koncentriraju misli, oštre mišljenje i izglađuju jezičnu formu.

Ali tko hoće da se ozbiljno trudi oko jezične obuke, mora tako isto revno nastojati i oko stvarne. Ove dvije treba da uvijek idu uporedo kao desna i lijeva ruka. Mišljenje i govor, razumijevanje stvari i riječ postalo je zajedno, pa ih treba zajedno i zadržavati. Stari su Grci, kao što se čini, dobro slutili, da se razumijevanje i jezik paralelno razvilo, jer λόγος znači u njih i jedno i drugo, a spomenuli smo i Montaignevo mišljenje o odnošaju riječi i stvari. Kad o stvarima razmišljamo, vježbamo se u govoru. Iz iskustva znamo, da svaki čovjek umije najbolje govoriti o prilikama svojega zvanja i o predmetu, koji dobro poznaje (isp. Komenskoga: Didakt. str. 186.). Tako interes za stvari koristi i govoru. Obrađuje li se dakle valjano stvarna obuka, vježba se i jezična. U jeziku nije nikada dosta vježbe. A što da tek reknemo o dogmatistama našima, koji ne mogu ni zamisliti obuke u jeziku bez pravila i paradigmata!

Komenski (Didakt. str. 124.) spominje primjere, kako priroda svagda najprije odbira građu, a onda joj tek daje oblik, pa veli, da protiv toga prirodnoga zakona griješe oni, koji: 1) uče jezik prije nego stvari; 2) počinju s gramatikom, koja je forma, mjesto s piscima; 3) daju najprije apstraktna pravila, a onda ih tumače primjerima. Prema tomu treba učiti jezik iz štiva, a ne iz gramatike, i najprije dati primjere, a onda stvoriti pravila. Locke pače tvrdi, ako se gramatika u opće ima učiti, može se samo onda, kad je djetetu jezik već poznat. Mi s praktičnih razloga ne možemo do duše tako daleko ići, ali gramatika mora da ide uporedo s lektirom i da se na nju obazire. Tekst, koji je pročitan i protumačen, treba da bude ishodište za tumačenje pravila. I vježbati se treba na građi, koja je već poznata, obrađena, a u pomoć valja uzimati i poznate već jezike, osobito materinski, te s njima porediti novu jezičnu pojavu. Tā svrha je n. pr. nastavi u latinskom jeziku, da učenika učini vrsnim razumijevati djela rimske

književnosti, a ta svrha zahtijeva, da se sva jezična nastava i osniva na štivu. Budući pak da ta nastava mora i uzgajati, moramo odabrati taku metodu, koja će odgovarati razvitku učenikovu, te će mu dati zgode, da **sam** radi i misli. S toga i veli Schiller (Handbuch der prakt. Pädag.[3] str. 234.): „Der grammatische Schematismus muss deshalb durch ein auf dem eigenen Urteil und der selbstthätigen Einsicht der Schüler beruhendes Verständnis je weiter nach oben, desto mehr ersetzt werden.“ Ne misli se time poreći svaka vrijednost dedukciji, nego joj se samo daje ono mjesto, koje joj po pravu ide, a to je stepen porabe i vježbe. Krivo misle neki, da se po induktivnoj metodi ne može postići trajan uspjeh. Iskustvo je pokazalo, da je znanje stečeno induktivnom metodom trajnije, a interes za obuku veći (isp. i H. Schillera: Schularbeit und Hausarbeit str. 21. i Uhligov Hum. Gymnas. 1891. str. 149. i d.). Mogao bih se pozvati na svjedoke, koji su pratili rad po induktivnoj metodi, pa bi jamačno potvrdili istinitost mojih riječi, no držim, da ni to ne bi koristilo reći onim gramatistama, o kojima sam govorio kod apercepcije, koji kao beati possidentes ne će ništa da čuju o novoj (za pravo staroj) metodi veleći, da se latinski jezik može točno i sigurno naučiti samo po deduktivnoj metodi. Što psihologija uči, da treba zornosti, koncentracije, uskoga sastavljanja stvarne i jezične nastave, za to ih glava ne boli. Iskusan nastavnik i vrstan metodik Dettweiler, kojega dobro poznaju čitaoci časopisa „Lehrproben und Lehrgänge“, veli (o. c. str. 32.): „Nach unseren Grundsätzen hat der Schüler zunächst aus der Lektüre die sprachlichen Erscheinungen kennen zu lernen, oft anzuschauen und dann erst in einem Rückblick auf eine möglichst grosse Anzahl lebendig erfasster Vorstellungen Ordnung, Übersicht, kurz ein abstraktes grammatisches System in bescheidenem Sinne zu gewinnen.“ Isti metodik kaže za vježbenice s nesuvislim rečenicama (o. c. str. 38.): „Wir halten den Nutzen dieser Übungsbücher für eine der vielen Illusionen, die in unserem Schulwesen eine so verhängnisvolle Rolle spielen, und hoffen, dass sie allmählich von jedem, selbstständig denkenden und frei schaffenden Lateinlehrer verworfen werden“ (isp. i Münch, Neue pädag. Beiträge str. 95.). I pruski nastavni plan zahtijeva za donja dva razreda čitanku s „möglichst viel zusammenhängenden Inhalt“ (isp. i Dettweilera o. c. str. 62.—68.).

Ovdje ne mogu prešutjeti, da bi valjana vježbenica morala biti tako udešena, da bude priprava za prve školske auktore, koji se čitaju. No takva se vježbenica ne može napisati, dok nije određen kanon školskih pisaca (ili bolje djela njihovih, koja se čitaju).

Jedno ćemo ipak istaknuti, da bi podloga učenju stranih jezika morao biti materinski jezik, kao što su već zahtijevali Mon-

taigne, Locke, Ratke, Komenski, a i danas se sve više zahtijeva. Budući da pučka škola ne može dati dovoljno gramatičnoga znanja u materinskom jeziku, kušalo se gdjegdje urediti pripravne tečaje za srednje škole i, kao što doznajemo, s dobrim uspjehom. Gdje to poradi troškova ili drugih obzira nije moguće, pokušalo se latinski jezik prenijeti na jednu godinu kasnije, pa mu onda dati više sati (isp. Schillera u Reinovu Handbuchu der Pädag. IV. str. 320.). Da se i naši učitelji tuže na nedostatno znanje hrvatskoga jezika, općeno je poznato, te bi bilo vrijedno razmišljati, kako bi se tomu pomoglo. Kod nas bi se pripravni tečaji već poradi troškova teško osnovali, ali bi se možda onaj drugi pokušaj dao ostvariti.

6. Moderna je pedagogija postavila veoma važno načelo za obuku, koje glasi: što god mogu učenici sami uraditi, neka i urade, ne kazuj im ti. To, da čovjek sam radi, snažno je poticalo na rad, a škola ne može dati mladeži ljepše poputnine za život, nego ako joj dâ ljubav k radu. Rad daje čovjeku pouzdanje u sebe samoga, budi u njemu samosvijest i začina mu je životu. Rada nema bez napora, nema kreposti bez znoja (isp. Hesioda D. i d. 289.). Današnji život naginje na suprotno mišljenje držeći rad nužnim zlom i bježi od njega, gdje samo može. I mladeži se taj duh prima, a drukčije ne može ni biti, dok je život takav. Roditelji grde školu, koja zahtijeva rad, a učenici znadu, da sto očiju gleda na školu i pazi, da ne bi mladež pretovarila radom. Ako pedagoška psihologija danas ide za tim, da djeci učenje olakša, ne misli tim reći, da ne treba rada i napora, nego ne će, da se napor i vrijeme uzalud troše, već da se duševni život nasporuje, da se zadovoljava nagonu za rad, a taj rad da bude uspješan i da dijete oćuti slast rada i uspjeha te da ga to čuvstvo potiče na nov rad i napor.

Treba dakle učenicima dati, da uživaju u napretku, da vide, kako im živo znanje raste, a u radu su pomagali i oni sami. Tako se u jezičnoj obuci mora nastojati, da učenik što više sam radi, opaža, promatra, stvara analogije i uz pripomoć učiteljevu zakone i pravila, a njih opet primjenjuje na pojedine slučajeve (Waldeck, Lehrproben 17. sv. str. 6. i d.). Lijepa riječ Vergilijeva (Aen. V. 231.): „hos successus alit, possunt, quia posse videntur“ morao bi imati na umu svaki učitelj. Pouzdanje u se utječe silno na duševni život. Učenik, koji se ne pouzdaje u svoje sile, žaca se govoriti, osobito kad mora govoriti suvislo. Gdjekoji hoće da govori, ali kao da mu glas u grlu zapinje, drugi naslućuje valjan odgovor te se bori, da nađe zgodan izraz, a ne može ga naći, pa radije šuti. U onom prvom slučaju vidimo nedostatak volje, a u ovom drugom intelekta. Ako je učitelj nagao, nestrpljiv, koji stvari ne prati psihološkim očima, te navali na učenika, osobito sarkazmom i ironijom, učenik će se silno ozlovoljiti, bit će prkosan,

nemaran i t. d. Zlo će biti još gore, ako učitelj hoće protiv njega postupati disciplinarno. Tu treba strpljivosti, treba ljubazno upozoriti otporna učenika na posljedice, a osobito treba nastojati pred razredom podići mu pouzdanje u se tim, da mu dademo takve zadatke i pitanja, koja može riješiti. Ima opet učenika, koji se smiju, kad ne znadu, i to razljuti učitelja tako, da traži za bezobraznike najoštrije kazne. Ali treba imati na umu, da se gdjekoji učenik smije od neprilike, da ne pokaže pravo svoje nutarnje stanje učitelju. To je smijeh prosaca u Homera (Od. XX. 345. i d.), koji pokazuje, da im baš nije do smijeha.

Monotona obuka umara i otupljuje učenike. Ako učenik ne shvaća predmeta, a učitelj ga uvijek tumači i vježba istim redom, dosadit će mu. U takom radu nema novih pogleda, nema promjene, pa ni uspjeha. Tako se gdjekad u gramatici do sita ponavlja jedno isto, pače istim riječima, od I.—VIII. razreda; u povjesnici se ponavljaju događaji istim tijekom, a nikad se kod ponavljanja znanje ne raširuje ni zadubljuje; u jezičnoj se obuci redom previše vježba samo usmeno ili samo pismeno.

Prilike za samostalan rad ima u svakom predmetu, osobito u prirodopisu, zemljopisu i t. d. No ne bi dobro bilo, da samo pojedinac radi, raditi mora cijeli razred. Protiv toga griješe gdjekoji učitelji, koji prozovu po jednoga ili dvojicu učenika, s njima se zabavljaju po pol sata i više, a ostali učenici rade, što hoće (duševno). Treba dakle pritegnuti k radu cijeli razred, najprije zadati pitanje, a onda pojedinca prozvati, da odgovara. Tim silimo učenike, da paze i razmišljaju. Tako isto griješe i oni učitelji, koji misle, da je učenicima mnogo što poznato, pa to mimoiđu ili apstraktno tumače, te ih učenici za to ne razumiju. S toga je uputnije držati, da učenici ništa ne znadu, nego da znadu mnogo, jer će nas to poticati, da se do njihova shvaćanja spustimo, da zahvatimo u njihovo iskustvo, da ne izostavimo nijedan član u misaonom nizu, pa će nas učenici razumjeti i veselije paziti i raditi. Ništa na ime ne ubija tako volju za rad, kao bezuspješan napor. Koliko puta griješimo, kad učenicima zadajemo preteške zadaće, kod kojih provedu i po čitave sate, a ipak ih ne mogu riješiti. Tim učenici dolaze u afekte i gube volju za rad. Prije nego ćemo nešto čitati, treba mladež na to pripraviti, da joj nastojanje ne bude uzaludno. Trebat će dakle da protumačimo prilike i stanja, što se u štivu ili u pjesmi opisuju, a pri tom je nužno dozvati u pamet, što je učenicima poznato, i to, ako ustreba, popuniti. Kad jednoć stanemo čitati, ne treba da se čitanje prekida dugačkim tumačenjima, jer se raskida interes za cjelinu. Svrha će dakle biti pripravi, da nadoveže na iskustvo učenikovo i teškoće štiva unaprijed odstrani (isp. Willmanna, Didakt. II.² §. 83. str. 386.). Tako ćemo učeniku uštedjeti mnogi gorki čas.

Tko umije poraditi oko valjane apercepcije, tko zna zorno prikazati, najbolje će pobuditi ljubav k znanju i radu. Mnogi se učitelji žacaju upotrebiti ploču i kredu, da što zorno prikažu, držeći, da će djeca i onako razumjeti, ali nemaju pravo. Često se učitelji tuže, da učenici zaboravljaju, s toga ih kore i grde, a učenici se tim nepravednim prikorima ozlovoljuju. Kad bi učitelji razmislili, odakle ta zaboravljivost, našli bi joj brzo uzroke: a) ili je građa bila pregolema, te se s toga b) nije mogla temeljito obraditi i učvrstiti, ili se c) nije ponavljala. Griješe dakle oni, koji na jedan put odviše uzimaju, a ako su i vježbali dosta, ne ponavljaju. Prirodan je zakon, da se zaboravlja građa, koja nije valjano probavljena, koja je golema, te se ne ponavlja. Osobito je potrebno ponavljanje. Što znači ponavljati? Znači izvršiti isti duševni rad, koji je i prvi put izvršen. Ako dakle dijete nije prvi put shvatilo, što koristi, da mu ponavljajući spomenemo riječ? Njemu treba predočiti samu stvar (isp. Dörpfelda, Didakt. Materialismus str. 83—90.).

No učitelj, koji u obuci nastoji u prvom redu oko apercepcije, ne će ni moći zapustiti ponavljanja. Da na ime učenik uzmogne apercipirati, treba da mu je staro znanje u svijesti, a to je ponavljanje. I ako tako shvatimo, onda je doslovce istinita ona: „repetitio est mater studiorum", jer samo s pomoću starih predodžbi možemo prihvatiti (naučiti) nove. Samo se kod ponavljanja treba čuvati, da ne budemo dosadni učenicima, a za cijelo ćemo biti, ako u ponavljanje ne unesemo promjene, ako staro ne umijemo obraditi kao novo promatrajući ga s drugih gledišta. Tko ponavljanje ovako shvaća, imat će prilike, da često ponavlja; ne će učenicima dosađivati i ne će mu trebati neopravdana ponavljanja na početku školske godine. Neki na ime učitelji misle, da na početku godine moraju ponavljati građu prošle godine, pa za to potroše 2—4 tjedna. Učenik je prestupio u viši razred u živom očekivanju, da će nešto novo čuti, a sad ga opet muče starim, i tako brzo nestane one izvjedljivosti. Tako isto griješe mnogi ponavljajući samo onaj član misaonoga niza, koji je učeniku taman, te bi mnogo bolje učinili, kad bi ponovili čitav onaj niz, jer u njemu dobiva i pojedini član veću jasnoću i stalnost.

Spomenuli smo malo prije, da je za prisvajanje nove građe potrebno, da su u svijesti starije aperceptivne predodžbe, a kod apercepcije smo rekli, da za nju treba mirne i spokojne ćudi. One starije predodžbe nijesu uvijek same po sebi u svijesti, treba ih dakle hotimice dozvati. Prema tomu ne smije se obuka započeti s predavanjem građe, nego s p r i p r a v o m za nju (isp. Langea o. c. str. 204 i d.). Ta i govornik, koji govori odraslim ljudima, započinje s tim, da ih sjeti poznatih stvari. Treba dakle učenike učiniti spremne za reprodukciju predodžbi, koje su u svezi s novom građom te su vrsne razjasniti je (isp. Zillera, Vorles. üb. allgem. Pädag. str. 265.). Neki učitelji čine to i nehotice, ali onda, kad su već novu građu predali. To ne valja, kao što ne bi valjalo, kad bi tko konje upregao iza kola. Priprava će dašto imati različit opseg prema sposobnostima učenika; kod mlađih i neiskusnih bit će dulja, kod zrelijih kraća. Kad smo valjano učenike pripravili, možemo početi s predavanjem nove građe, a u tom će slučaju predavanje zaisto biti uspješno. Da uzgojna obuka zahtijeva koncetraciju građe i duševnoga rada, nije ni malo čudno, a o tom sam govorio u Nast. Vjesniku knj. V.

7. Najposlije dodat ćemo još nekoliko riječi o zadaćama, jer se i tu griješi protiv zahtjeva uzgojne obuke.

Sastavak, zadaća sama po sebi zahtijeva, da čovjek pozna predmet, o kojem hoće da govori ili piše. To znanje mogao je steći ili opažanjem ili tradicijom usmenom i pismenom. Zadaće su dakle dokaz, kako je učenik radio, kako su radili i učenik i učitelj i koliko rad njihov vrijedi. Zadaće nas u isti mah uče poznavati i znanje, što ga je učenik u obuci stekao, i način, kako ga je stekao, i koliko je obuka umjela razviti njegove duševne sile. Ali se čini, da ne poznaju naravi zadaća oni učitelji, koji učenicima zadaju, da pišu i govore o stvarima, koje im nijesu poznate, n. pr. o ratovima, o bitkama, o zakonima, o čemu nemaju bar jasnih pojmova. Vrijedno je upozoriti takve učitelje na riječi Lockeove (Leutz o. c. str. 91.): „Tvrdim, da izrađivanje zadaća, kako je sada u običaju u školi, ne koristi ni zere, jer siromašan dječak kojemu nedostaje znanja stvari, o kojoj treba da govori, znanja, koje može naučiti tek s vremenom i opažanjem, mora da na muke stavlja svoju maštu, kako bi nešto rekao, što ne zna. To je u neku ruku egipatska okrutnost upravo takva, kao kad bismo dali nekomu da gradi opeke, a nema za to potrebne građe." Treba samo pogledati programe, pa ćemo se uvjeriti, da je Locke imao sasvijem pravo. Ima li n. pr. šestoškolac toliko poznavanja psihologije, da može govoriti o vrijednosti učenja materinskoga jezika, može li imati petoškolac spreme, da govori o etičkim ocjenama narodnih poslovica? i t. d. Kad bi odraslim ljudima, koji imadu kud i kamo više iskustva, netko naložio, da sjednu i pišu o ovom ili onom predmetu, prosvjedovali bi protiv ovakoga nasilja i zahtijevali, da im bar damo vremena, da razmisle, još čitaju i t. d., a od nezrele mladeži to zahtijevamo. Čovjek piše, kad mu je glava puna misli, pa i onda se još bori s oblikom. Promislimo, kako je mladiću, koji treba da dâ oblik, a ne zna, čemu bi ga dao. Zadaće bi imale biti dopunjak usmenoj nastavi, a odatle izvodimo, da moraju biti u veoma tijesnoj svezi s nastavom. Ne valja dakle odabrati zadatak na sreću, nego ga uzeti iz građe, koja se u školi već obradila ili se obrađuje. Samo takva građa daje učeniku zgode,

da pokaže svoj individualni sud ili da građu promatra s drugoga gledišta. Takve će zadaće biti primjerene i intelektualnomu i moralnomu razvitku učenikovu. Ali učitelj ne smije zaboraviti, da dâ učeniku dovoljno vremena, da uzmogne zadaću riješiti, da može misliti i raditi. Ako je građa golema ili se na laku ruku obradila, teško će moći učenik o njoj razmišljati, osobito ako nije bila obrađena, nego samo dogmatski predana, jer se aktivnost duše najprije sprečava, ako učenika izmučimo golemom građom, koju smo mu gotovu podali. Ali i za uzgoj sam nije dobro davati nezgodno odabrane zadaće, jer silimo učenike, da izriču čuvstva, što ih ne osjećaju niti su ih osjećali, pa se tim kvari zdrav njihov sud, oni stječu neku oholost, nadutost, koja se pokazuje u taštini, nepriznavanju auktoriteta i preziranju tuđega znanja. U opće mladež gubi time najljepši svoj ures: istinitost, bez koje nema ni značaja.

Što se tiče grčkih i latinskih zadaća napose, spomenut ćemo samo, da nije ničim opravdano prevođenje s materinskoga jezika na te jezike, te je dosta, ako se prevodi na materinski jezik, no ne smiju biti nesuvisle rečenice, nego štiva, koja imaju i uzgojnu vrijednost. O uzgojnoj nevrijednosti prevođenja s materinskoga jezika vidi razlaganje Schillerovo u Reinovu Handbuchu d. Pädag. IV. 325—328.

Tako smo u krupnim crtama istaknuli, na što treba da pazi uzgojna obuka, i koliko se puta naš način sa zahtjevima te obuke kosi. O drugim, ovdje nespomenutim zahtjevima, drugi put.

Dr. *J. Golik.*

Viša djevojačka učilišta.[1])

Slavni osnivač novije pedagogije Amos Komenski veli u glavi 9. veoma znamenitoga svog djela „Didaktika“ pod natpisom: „svukoliku mladež obojega spola treba školi povjeriti“ od prilike ovo: „Svi, koji su kao ljudi rođeni, za istu su glavnu svrhu rođeni, da budu ljudi, t. j. da budu razumna bića, gospodari drugih stvorova i prilika božja. Sve ljude treba putiti, da što bolje upoznaju znanosti, kreposti i vjeru, kako bi sadašnji život korisno proveli i za budući se umjeli pripraviti. Nitko na ime ne zna, za koje je zvanje providnost božja pojedinca čovjeka odredila. I zaista nema dovoljna razloga, za što da se ženskomu spolu ne dopusti učenje znanosti na latinskom ili na materinskom jeziku. I žene su prilika božja i dionice milosti njegove, i one su obdarene badrim i za znanost prihvatljivim duhom; i njima je otvoren put do najvišega, budući da ih je sama providnost više puta već upotrebila, da vladaju državama, da zauvarno svjetuju kraljeve i knezove, da liječe i propovijedaju i da prekoravaju. Čemu im dopuštamo, da uče *A-B-C*, a naknadno im kratimo, da upoznaju književnost?“

Može li se priprostije, a ipak temeljitije iznijeti jednaka duševna vrijednost žene i jednaka njena sposobnost za obrazovanost? Pa kad veliki pedagog dalje veli, da se u žene ne smije odgajati izvjedljivost, već da treba nastojati, da bude poštena i sretna, da je treba poučavati, kako će znati i umjeti valjano kućom upravljati i unapređivati blagostanje i svoje i muževo i djece svoje i služinčadi, tada je najbolje označio cilj, za kojim treba da ženska obrazovanost teži.

Da je danas ženi tako zvanoga srednjega staleža (građanskoga, činovničkoga, učiteljskoga i časničkoga) viša obrazovanost prijeko potrebita, najbolje potvrđuju svakidašnje naše prilike. Obrazovanost, što je niža i viša pučka škola podaje, nikako ne dostaje. U tima se školama ne postiže ona mjera općene i osobite obrazovanosti, koja bi učinila, te bi se djevojka dostojno

[1]) Razumijevaju se srednja djevojačka učilišta, koja se ne smiju zamjenjivati s „višima djevojačkim pučkim školama“.

mogla kretati u društvu, kojemu po rodu i staležu roditelja svojih pripada, već će takva djevojka zaostati za onima svojim družicama, koje su veću obrazovanost stekle. Kad pomislimo, da i seljačko dijete prima određene obrazovne blagodati, da i gradska djeca u višim pučkim školama veću i duhu vremena primjereniju obrazovanost stječu, smije li se reći, da je pretjerano i preko potrebe, kad pomenuti srednji stalež teži za školama, u kojima će se njegove kćeri odgajati i obrazovati prema potrebama i zahtjevima svoga staleža? Tim pak zahtjevima viša pučka škola nikako ne zadovoljava. U višoj pučkoj školi stečeno znanje u mnogim je predmetima tek površno, za mnoge predmete, kao za jezike i literaturu, za povjest, za prirodne znanosti i za nauku o zdravlju mladenačka dob djevojaka nema još dosta zdrava i zrela rasuđivanja (djevojke većim dijelom s 14. godinom svršuju višu djevojačku učionu); ponajglavnije obrazovno sredstvo za djevojke, učenje modernih jezika, u tim je školama tek neobligatan predmet i tako mu je malo sati namijenjeno, da se potpuna svrha nikako postići ne može; a baš u vrijeme, kad se u djevojke počinje buditi smisao i razumijevanje n. pr. za risanje, za literaturu i t. d., prestaje u tim školama obuka.

Viša obrazovanost potrebna je ženi srednjega staleža još i s ponajglavnije, s porodične strane. Žena treba da je mužu u obrazovanosti ravna, ona treba da muža u njegovu radu pomaže i svjetuje, da duševnom svojom obrazovanošću u muža bûdî poštovanje prema sebi. Bez više obrazovanosti ne može danas žena ni djece svoje valjano odgajati i poučavati, jer ako je neuka, mora da taj posao prepusti drugima, a da ih u tome ni nadzirati ne može. Višu obrazovanost treba žena kao majka, odgojiteljica i predstavnica kuće, ako hoće, da uspješno i na sreću obitelji svoje djeluje, ako želi, da dijete svoje poučava, da od njega valjana čovjeka odgoji, da ga uči, kako ima dužnosti vršiti, kako mu se valja višima pokoravati, kako treba da se organizmu društva ljudskoga prilagodi, kako da se priuči pobožnosti i pouzdanju u boga. A sve će to polučiti samo umna i valjano obrazovana žena. Što koristi majci i bogatstvo, ako nije stekla sposobnosti, da djecu svoju, sinove i kćeri, na dobro i plemenito puti? Od nje će, ako je neobrazovana, u brzo djeca njena zazirati i ismijavat će njenu neokretnost i neobrazovanost, te će gospoda sinovi u kratko spraskati majčinu imovinu. Pa kako dugo traje i ljubav muževa, ako joj se ne pridruži poštovanje? Ta koga se prihvaća odmetanje spram žene? Djece spram majke. Gdje pak u porodici nema utjecanja materine ljubavi, tamo je i porodična sreća raskopana.

Istina je do duše, da i tu ima izuzetaka, pa se ponekad događa, da obrazovanija žena previše teži za zabavama i ugodnostima života i tim navraća nesreću u svoju porodicu; ali kud i

kamo češće je povod porodičnoj nesreći nedostatna obrazovanost majke i kućanice. Samo ona žena ispunjava svoju zadaću, koja je dorasla, te u porodici može potpuno vršiti dužnosti svoje kao gospodarica kuće i odgojiteljica djece, — toj pak zadaći moći će žena pomenutih staleža zadovoljiti samo onda, ako je višu obrazovanost stekla.

Prije nego li ogledamo, koji zavodi služe, da se steče viša ova djevojačka, ako i ne akademička, obrazovanost, taknut ćemo se samo mimogred i najviših naučnih ciljeva, što ih žena u različnim zemljama stiže, i učevnih zavoda, što ih smije da polazi.

Najliberalniji su u tome Amerikanci. U Americi su ženi pristupne sve škole i svi zavodi. Tamo djevojke ponajviše uče medicinu. Danas prakticira u Americi do 3000 liječnica. U Engleskoj ima osobitih medicinskih škola za žene, tu ima bolnica, gdje su samo ženski liječnici namješteni i gdje se mnoge tisuće bolesnica liječe. U Parizu ima u sveučilištu preko 400 slušačica, većim dijelom medicinarica. U Švici je, kao i u Americi, žena mužu već odavna ravnopravna. U Švedskoj, Rusiji, Danskoj, Norveškoj, Španiji, Portugalu, Italiji i Rumunjskoj mogu djevojke bez zapreke učiti više nauke. Tek u Austro-Ugarskoj i u Njemačkoj čine se tome zapreke, premda je već nekoliko sveučilišta otvorilo vrata naprednoj i neumornoj poborkinji znanosti. I tu je bilo prilike, da se obori zastarjelo krivo mnijenje, kao da žena nije jaka svladati apstraktne predmete; jer u predmetima, kao što su matematika, fizika i astronomija polučili su se na ispitima veoma lijepi uspjesi.

Vraćajući se k zadatku svome pitamo, koji su **javni** zavodi danas podobni, da podadu ženi višu obrazovanost, kad više pučke škole tome ne dostaju? Naglasili smo, „javni“, jer po svima većim gradovima ima u novije doba što manje što više **privatnih** djevojačkih zavoda, tako zvanih „pensionata“, ili modernije „liceja“, a iz davnijih vremena postoje samostanski zavodi, koji svojim zametkom sežu daleko u prošlost, ća u 10. vijek. Samostanski su zavodi lijepo procvali u novom vijeku osnutkom ursulinskoga reda, reda engleskih gospođica i reda milosrdnih sestara. U te zavode šalju svoje kćeri većim dijelom neimućniji roditelji; i u konversaciji stranih jezika pa u glazbenoj obuci postižu se mnogi lijepi uspjesi, dok se manja važnost daje književnosti, povjesti, zemljopisu i prirodnim znanostima. Za samostanskim zavodima u mnogom pogledu zaostaju pensionati. To su zavodi, u kojima se mnogo plaća, gdje sveučilišni i srednjoškolski profesori za skupe novce drže sjajna predavanja o finom tonu, o umjetnosti i književnosti, gdje francuski učitelj plesa poučava u pristojnom kretanju, gdje djevojke u određene dane idu u operu i dramu, gdje se biranija jela jedu, gdje se djevojke priučavaju svakovrsnim životnim udobnostima, ali gdje se slabo

ili ništa ne uči, što dušu oplemenjuje i što će djevojci koristiti u praktičnom životu. Od te obuke u privatnim zavodima odvaja se dabogme privatni odgoj i obuka kod otmjenih i imućnih ljudi, gdje roditelji mogu da svojim kćerima za pojedine predmete drže po izbor profesore i učitelje, te je ovaka obuka pod nadzorom roditelja, a uz najvaljanije učiteljske sile, dakako najbolja.

Javnih srednjih zavoda, kojima je cilj viša djevojačka obrazovanost, imamo tri vrste, i to: djevojačku učiteljsku školu, djevojačku gimnaziju i djevojački licej.

Prva vrsta tih škola: djevojačka učiteljska škola strukovna je škola, u kojoj se djevojke pripravljaju za učiteljsko zvanje, te nije ovdje na mjestu, da o njoj izbliže govorimo.

Drugo su djevojačke gimnazije i gimnazijski tečajevi za djevojke. U Austro-Ugarskoj monarkiji i u Njemačkoj ima takovih škola tek od desetak godina. Svrha im je, da djevojci dadu priliku, da se pripravi za ispit zrelosti i da se po tom danas sjutra može prihvatiti onakih zvanja, koja ženskoj naravi više prijaju, na ime liječništva i učiteljske struke u srednjim djevojačkim učilištima.

U Ugarskoj ima djevojačka gimnazija s pravom javnosti u Budimpešti pod imenom „Az országos nőképző-egyesület leánygymnasiuma“ (Djevojačka gimnazija zemaljskoga društva za obrazovanje žena), koju uzdržava posebno društvo. Predsjednica je društvu Josipa grofica Teleki. Gimnaziji je na čelu kao kurator sveučilišni profesor dr. Beöthy, za tim ima tu ravnatelj Šandor Pályí i profesorski zbor od 18 profesora s različnih srednjih zavoda peštanskih, k tomu 1 pomoćna učiteljica, 6 vjeroučitelja i 6 učiteljica za neobligatnu obuku u francuskom jeziku i u stenografiji. Kako je zavod tek prije tri godine otvoren s I. i V. razredom, obučavalo se šk. god. 1898/9. u I—III., V—VII. razr. U toj gimnaziji uče se u svim razredima ovi obligatni predmeti: vjeronauk, madžarski i njemački jezik, klasična književnost u prijevodu, zemljopis i povjest, matematika, prirodopis, fizika i kemija, risanje, gimnastika i pjevanje, samo u višim razredima uči se latinski jezik, a samo u nižim ručni rad i krasnopis (u I. i II. r.); od neobligatnih predmeta uči se grčki jezik 3 sata, francuski 17 i stenografija 2 sata. Na koncu rečene školske godine bilo je u zavodu 209 spitanih učenica. Svršene učenice ovoga zavoda, koje načine ispit zrelosti, imaju pravo, da u ugarskim sveučilištima uče medicinu, farmaciju i filosofijske predmete.

U Austriji su tri ženske gimnazije, njemačka u Beču od god. 1887., češka u Pragu od god. 1890. i poljska u Krakovu od god. 1896. Ove gimnazije uzdržavaju privatna družtva: u Beču „Verein für erweiterte Frauenbildung“, u Pragu „Spolek Minervy“, u Krakovu „Towarzystwo szkoły gimnazyalnej żeńskiej“. Bečki zavod nema nikakve državne ni zemaljske potpore, praški subvencionira zemlja i grad Prag s godišnjih 1500 for., a krakovski općina grada Krakova i zemaljski sabor s godišnjih 800 for. Školske prostorije dobivaju ti zavodi od gradskih općina badava. Imutak je bečkoga društva iznosio na koncu šk. god. 1898/9. 11.833 fr., a praškoga 8.312 for. Bečkomu je društvu na čelu gđa. M. Bosshardt van Demerghel, praškomu spisateljica E. Krásnohorská. U ove zavode primaju se samo one učenice, koje su svršile osmorazrednu pučku ili građansku (višu pučku) školu; u krakovsku gimnaziju već i nakon svršenoga trećega razreda građanske škole. Bečki zavod ima 6 razreda, i to jedan pripravni (Vorbildungscurs), četiri razreda više gimnazije i opetovni razred (Wiederholungscurs) za pripravu k ispitu zrelosti; praški zavod ima također 6 razreda, ali u njemu su dva pripravna razreda i četiri razreda više gimnazije; krakovski ima 5 razreda, koji odgovaraju 5 viših razreda gimnazije. Kandidatkinje svih triju zavoda prave maturu u kojoj od državnih gimnazija. Predmeti i naučni zahtjevi u tim su djevojačkim zavodima sasvim isti, kao i u muškim gimnazijama, samo što se u prvom pripravnom razredu ne uči grčki. Naučna se osnova za sve predmete osim klasičnih jezika podudara s onom u muškim višim gimnazijama. Latinski se i grčki jezik uče do duše mnogo manje vremena nego li u muškim gimnazijama, no kako su djevojke, što u ove zavode dolaze, duševno već razvijenije, može se s latinskom i grčkom lektirom započeti mnogo ranije nego li se to čini u muškim gimnazijama. Koja učenica praške gimnazije želi odabrati učiteljsko zvanje u nižim ili višim pučkim školama, ne uči u zadnja dva najviša razreda klasične jezike i filosofijsku propedeutiku, već one predmete, koje će trebati na učiteljskom ispitu. Počevši od ove školske godine napuštaju se u praškoj gimnaziji pripravni razredi, te će ta djevojačka gimnazija od šk. god. 1900/1. imati istu naučnu osnovu i isto uređenje, koje ima potpuna normalna muška gimnazija. U krakovskoj se gimnaziji pored ostalih gimnazijskih predmeta pa latinskoga i grčkoga jezika uči još i francuski jezik, poljska povjest, higijena, risanje i gimnastika kao obligatan predmet. Koje učenice ne misle praviti ispita zrelosti, opraštaju se od učenja jednoga ili obaju klasičnih jezika, ali imaju za to iz obligatne obuke u francuskom jeziku i iz risanja dvostruki broj učevnih sati. Organizacija krakovske djevojačke gimnazije ima trostruku svrhu: 1) da učenicama pribavi opću višu obrazovanost, kako je današnje prilike zahtijevaju; 2) da učenice pripravi za ispit zrelosti i dalje sveučilišne nauke; 3) da učenicama, koje žele odabrati učiteljsko zvanje, olakša učiteljski ispit za srednja djevojačka učilišta. Za bečku djevojačku gimnaziju stekao je velike zasluge direktor dr. E. Hannak, a od prošle šk. godine njegov nasljednik vladin savjetnik i ravnatelj I. Halmschlag. Profesorski zbor toga zavoda ima 25 članova, sve profesora s najuglednijih bečkih srednjih zavoda; svaki profesor predaje po nekoliko sati

na nedjelju. Prošle je školske godine bilo u tom zavodu 119 učenica, a plaćale su na godinu školarine po 150 for. U praškoj djevojačkoj gimnaziji ravnatelj je školski savjetnik J. Jahn, a uza nj djeluje 16 profesora s prvih praških srednjih zavoda. Kako su nedostatne imovinske prilike praškoga društva, obučavalo se prošle školske godine u tom zavodu samo u tri razreda: u prvom i drugom pripravnom razredu pa u II. (t. j. VI.) razredu. Učenica je bilo 115, a plaćale su na godinu školarine u nižim razredima po 50 fr., a u višim po 40 fr. U krakovskoj djevojačkoj gimnaziji ravnatelj je školski savjetnik Bronisław Trzaskowski, a zavodsku disciplinu nadzire Dąbrowska Pelagia, nadzorna gospođa. Prošle je školske godine obučavalo u tom zavodu 19 učiteljskih sila (pretežno profesora) u 4 razreda. Učenice su bile 63, a plaćale su na godinu školarine po 100 fr. Ovogodišnji deficit za uzdržavanje zavoda iznosio je 1176 fr. — Nakon svršenoga najvišega razreda tih djevojačkih gimnazija pristupa učenica k ispitu zrelosti. Ispitni propisi vrijede za djevojke isti, koji i za muškarce, samo mora kandidatkinja načiniti ispit zrelosti iz svih predmeta i ne može ni od kojega predmeta biti oproštena. Ispit iz vjeronauka, prirodopisa i filosofijske propedeutike pravi učenica pred posebnim ispitnim povjerenstvom prije nego li pristupi k ispitu zrelosti. To se posebno povjerenstvo sastoji od ravnatelja kao predsjednika, za tim stručnoga profesora i još jednoga profesora. Pismeni se i usmeni ispit zrelosti vrši onako, kao i kod muškaraca, a usmenome ispitu mora predsjedati jedan od zemaljskih školskih nadzornika za srednje škole. Svjedodžbe, što se za te ispite izdaju, iste su, kao i u muškim gimnazijama, samo nemaju dodatka, da se izdaju za polazak sveučilišta. Dosadašnji uspjeh prvih djevojačkih ispita zrelosti od g. 1898. i 1899. pod predsjedanjem zemaljskoga školskoga nadzornika Dra. Scheindlera u bečkoj akademičkoj gimnaziji, potvrđuje, da su i djevojke jake strogim zahtjevima ispita zrelosti zadovoljavati. Godine 1898. bilo je 17 ispitanica, od njih su 2 načinile ispit zrelosti s odlikom, 9 ih je proglašeno zrelima, 4 su reprobirane na 2 mjeseca, a 2 na godinu dana. Ove godine načinile su 2 kandidatkinje ispit zrelosti s odlikom, 9 ih je proglašeno zrelima, 2 su reprobirane na 2 mjeseca a 1 na godinu dana.

U Njemačkoj nema ovakih djevojačkih gimnazija; mjesto njih su za djevojke „gimnazijski tečajevi", koji traju 3 do 4 godine, a imaju jednaku glavnu svrhu, kao i austro-ugarske djevojačke gimnazije: da djevojke priprave za ispit zrelosti. Takvih tečajeva ima od g. 1893. u Berlinu, Leipzigu, Karlsruhe i t. d. U Berlinu upravlja njima gđica. J. Lange, u Leipzigu gđica. Dr. K. Windscheid (promovirana u Leipziškom sveučilištu). U Berlinu imaju ti tečajevi po 30, u Leipzigu po 24 sata na nedjelju; u Berlinu se plaća školarine 125 maraka na poljeće, u Leipzigu 120.

U tima se tečajevima uči jezik grčki, latinski, njemački, francuski, engleski (fakultativno), prirodne znanosti, zemljopis, povjest i matematika. Učitelji su samo profesori s muških gimnazija. U te se tečajeve mogu upisati samo one djevojke, koje su navršile 16. godinu i svršile potpunu višu djevojačku školu, koja obuhvaća 10 školskih godina. Uspjeh prvoga trogodišnjega tečaja g. 1896. bio je veoma povoljan, budući da je svih 6 kandidatkinja načinilo ispit zrelosti.

Treća vrsta škola, kojima je cilj viša djevojačka obrazovanost, djevojačka su srednja učilišta ili tako zvani liceji. Njima nije svrha, da se djevojka odgoji za buduće strukovno kakvo zvanje, već da steče onaj stepen više obrazovanosti, koji treba da ima kao supruga i majka krećući se u obrazovanijima slojevima društvenim. Ti su zavodi u različnim evropskim državama doskočili velikoj nestašici, koju je teško osjećao srednji stalež. Takvih zavoda ima u Austro-Ugarskoj, Francuskoj, Rusiji, a osobito u Njemačkoj.

U Austro-Ugarskoj ima sada neko 20 viših djevojačkih učilišta (liceja). Među njima je 9 šestorazrednih liceja (1 u Budimpešti, 3 u Beču, 1 u Gracu, 1 u Lincu, 1 u Pragu sa češkim, 1 u Pragu s njemačkim, 1 u Trstu s talijanskim nastavnim jezikom), ostali su dvo- i trorazredna viša djevojačka učilišta, tako 1 u Beču, 1 u Przemyslu, 1 u Cjelovcu[1]) i t. d. Ova su ućilišta većim dijelom privatna; gradska su gradački licej, češki u Pragu i talijanski u Trstu. Pravo javnosti ima licej privredne udruge gospođâ u Beču, licej linački, gradački i njemački u Pragu.

Pored tih liceja ima u Austro-Ugarskoj i drugih odgojnih učilišta državnih, privatnih i samostanskih, tako u Budimpešti: Az orsz. nőképző-egylet leány tan-és nevelőintézete (djevojački naukovni i odgojni zavod zemaljskoga društva za žensku obrazovanost), Angolkisasszonyok budapesti „Sancta Maria" intézetének felsőbb leányiskolája (viša djevojačka škola budimpeštanskoga zavoda „Sancta Maria" engleskih gospođica), Sacré coeur zarda (Sacré coeur-ski zavod), u Beču zavod za kćeri c. i kr. časnika, c. i kr. civilni djevojački pensionat, pensionat školskih sestara, licej gđice. Luithlen, u Pragu i u Brnu njemački i češki naučni zavodi privrednih udruga gospođâ, u Lavovu pensionati gđe. Strzałkowske i Niedziałkowske, u Zagrebu zemaljski ženski licej, realni razredi ženske stručne škole i t. d. u različnim gradovima monarkije.

---

[1]) Ovaj trorazredni licej ima od g. 1898. dodana još dva razreda, koji odgovaraju III. i IV. tečaju djevojačkih učiteljskih škola. — U dvo- i trorazredne se zavode primaju djevojke nakon svršene osmorazredne građanske škole.

Uređenje i naučna osnova austro-ugarskih djevojačkih liceja udešena je prema osnovi za muške srednje škole (šestorazredne realke) i prilagođena ženskoj obrazovanosti; pa s toga ta učilišta i pripadaju u vrstu srednjih škola. Austro-ugarski šestorazredni liceji primaju redovno učenice nakon svršene pučke škole, te se djevojke u tim zavodima obučavaju od 10—16. godine. Neki od tih liceja imaju 4 do 5 pripravnih razreda i primaju učenice od navršene 6. godine, pa se time izjednačuju s potpunima višim djevojačkim školama u Njemačkoj od 10 razreda (od 6—16. godine). U nekima od tih liceja uvedeni su za svršene učenice zavoda posebni obrazovni tečajevi za konversaciju i lektiru u tuđim jezicima, za obuku u kulturnoj povjesti i u povjesti umjetnosti, za literaturu, za risanje i slikanje, ili tečajevi, u kojima se djevojke temeljitijim obučavanjem u jezicima i u pedagogiji pripravljaju za učiteljski ispit iz modernih jezika.

U ovim licejima pretežno djeluju izvanje učiteljske sile t. j. profesori s državnih i zemaljskih srednjih zavoda, koji obučavaju u jednom ili u više razreda po nekoliko sati na nedjelju. Ovako sastavljen učiteljski zbor izaziva mnogu pedagošku poteškoću: jedno se ne mogu pojedini satovi predmetâ podijeliti prema pedagoško-didaktičnim zahtjevima, drugo se jedinstven i skladan rad između zavodskih učitelja znatno sprečava, treće je učiteljima veoma otegoćeno sastajanje u sjednice i na dogovore. a četvrto gotovo je nemoguće u slučaju bolesti ili inih zapreka valjanu zamjenu (suplenciju) naći, već ako na zavodu djeluju nadzorne gospođe, koje su za pojedine predmete osposobljene. S toga je za obuku, za uzdržavanje discipline i za skladno djelovanje učitelja mnogo zgodnije uređenje u onim licejima, u kojima broj stalno namještenih učiteljskih sila prevlađuje.

Djevojačkim licejima upravljaju većim dijelom srednjoškolski profesori kojima je državna vlast podijelila privremeni ili trajni dopust, ili umirovljeni ravnatelji srednjih škola.

Što se naučne osnove tiče, ona se u pojedinima tim zavodima bitno ne razlikuje. U jezičnim predmetima, u zemljopisu i u povjesti razlike su posve neznatne; veće su u matematici, u prirodopisu, u fizici i u risanju. Predmeti se općeno dijele na obligatne i neobligatne; obligatne valja sve učenice da uče, a za neobligatne odlučuju roditelji, hoće li ih njihova kći učiti. Obično su neobligatni ovi predmeti: gimnastika, pjevanje, ženski ručni rad i stenografija.

Ogledajmo izbliže ponajznatnije od tih zavoda.[1]) Za najvaljanije i najbolje uređene drže se liceji budimpeštanski, bečki (privredne udruge gospođâ), gradački, linački, praški češki i praški njemački.

---

[1]) O zagrebačkom osmorazrednom liceju govorit će se drugom zgodom napose.

Budimpeštanski licej (M. kir. állami felsőbb leányiskola és ahhoz kapcsolt gymnásiumi és továbbképző tanfolyam = kr. ug. državna viša djevojačka škola i s njom združeni gimnazijski i obrazovni tečaj). Ovaj se zavod sastoji od 6 razreda; a kako je učenica mnogo, imaju svi razredi paralelke. Pored ravnatelja Vil. Szupána djeluje u zavodu 30 većim dijelom stalno namještenih učiteljskih sila (profesora, učitelja i učiteljica). Naučna se osnova toga djevojačkoga višeg učilišta podudara s osnovom austrijskih djevojačkih liceja, te se uče ovi obligatni predmeti: vjeronauk, jezik madžarski, njemački i francuski, zemljopis i povjest, matematika, fizika i kemija. ručni rad, risanje, kućanstvo, higijena. pjevanje i gimnastika; relativno su obligatni predmeti: engleski jezik od III.—VI. r., odgojna obuka u VI. r., za tim ručni rad, risanje i pjevanje u V. i VI. r., pa gimnastika od IV.—VI. razr. Školarina za svaki razred te više djevojačke škole iznosi na godinu 80 for. Ukupna školarina za 6 razreda iznosila je g. 1898/9. preko 35.000 for. Od g. 1893. do g. 1898. bila su u tom zavodu još dva viša obrazovna tečaja, u kojima su se učili ovi predmeti: jezik madžarski, njemački i francuski, grčka književnost, povjest i zemljopis, propedeutika, za tim risanje, engleski jezik i pjevanje; no ti viši obrazovni tečajevi pokazali su se kao nepraktični, te su na koncu šk. god. 1897/8. ukinuti. Iste školske godine pretvorene su paralelke V. a) i VI. a) u razrede gimnazijskoga (latinskoga) smjera uz uvjet, da se zavod time ne preobrazi u djevojačku gimnaziju niti smije ta promjena utjecati na općeni značaj toga djevojačkog učilišta, kome treba da i nadalje ostane učuvana glavna odgojna i obrazovna svrha, da na ime svoje učenice odgoji za valjane kućanice i obrazovane žene (supruge). Gimnazijski pak odio treba da pored općenoga obrazovanja ima tu svrhu, da djevojkama, koje se žele dati na više (sveučilišne) nauke, poda priliku, da se mogu pripraviti za ispit zrelosti u muškim gimnazijama. Gimnazijski se paralelni razredi svojom naučnom osnovom ne razlikuju bitno od paralelki realnoga smjera. U gimnaz. se V. i VI. razredu više uči: latinski jezik po 6, povjest i matematika po 1 i prirodopis po 3 sata na nedjelju, a manje se uči: zemljopis u V. r. 2 sata, u VI. r. 1 sat, fizika u V. r. 3, u VI. r. 2 sata, i kućanstvo u VI. r. 2 sata. Pored te dvije paralelke gimnazijskoga smjera uvode se pokusa radi po naredbi ministra Dra. Wlassicsa od 15. kolovoza 1898. br. 17.843. u školskoj godini 1899/1900. mjesto napuštenih obrazovnih tečajeva dva nova obrazovna tečaja gimnazijskoga (latinskoga) smjera, ali ipak tako, da učenice, koje ne će da uče latinski, mogu učiti francuski. Ti se tečajevi od prеđašnjih razlikuju time, što k prije navedenima predmetima pridolaze još ovi: vjeronauk, latinski jezik, matematika, fizika i gimnastika. Koja učenica polazi gimnazijske paralelke V. i VI. razr. i dalja dva viša obrazovna tečaja gimnazijskoga smjera, uči u tom budimpeštanskom djevojačkom učilištu svega osam godina,

te može nakon zaključnoga ispita i nakon popunidbenoga ispita (iz onoga učevnog gradiva, kojim se naučna osnova zavoda razlikuje od naučne osnove djevojačkih gimnazija), praviti ispit zrelosti u onima državnim gimnazijama, u kojima grčki jezik nije obligatan predmet. Prve se šk. godine upisalo 25 latinki u V. a) razred. Prošle su šk. godine bile u V. a) razr. 24 latinke, a u VI. a) bila je 21; francuskinja je bilo u V. a) razredu 16, a u VI. a) razredu 9. Latinke i francuskinje redovne su učenice tih viših obrazovnih tečajeva; no kako je pored priprave za maturu drugi poglaviti cilj tih tečajeva općena temeljita i šira obrazovanost djevojaka nakon svršenih 6 razreda više djevojačke škole, to se u te tečajeve mogu upisati i izvanredne učenice, koje samo pojedine predmete uče. Redovne učenice uče propisane obligatne predmete, a mogu po volji učiti i neobligatne. Neobligatni su predmeti: vjeronauk, engleski jezik, risanje i gimnastika. Školarina i u ovim tečajevima iznosi za redovnu učenicu 80 for. na godinu. Izvanredne učenice plaćaju prema broju učevnih sati na nedjelju, i to: za 2—5 s. 40 for., za 6—10 s. 60 for., a za obuku od preko 10 sati 80 for.

Nedjeljni raspored naučnih predmeta i sati u ovoj državnoj višoj djevojačkoj školi i u združenom s njom gimnazijskom i obrazovnom tečaju ogleda se u ovoj skrižaljci:

Predmeti	Viša djevojačka škola (licej) — Razredi I.	II.	III.	IV.	V./a	V./b	VI./a	VI./b	Svega sati	Dalji obrazovni tečajevi I.	II.	Svega sati	Satovi 8-godišnje obuke gimn. smjera
Vjeronauk	2	2	2	2	2	2	2	2	12	2	2	4	16
Madžarski jezik	6	4	4	4	4	4	4	4	26	3	3	6	32
Njemački jezik	3	3	3	3	3	3	2	2	17	2	2	4	21
Francuski jezik	—	4	4	4	3	3	3	3	18	2	2	4	22
Engleski jezik	—	—	2*	2*	2*	2*	2*	2*	8*	2*	2*	4*	12*
Latinski jezik	—	—	—	—	6	—	6	—	12	6	6	12	24
Grčka literatura	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4	4
Zemljopis	3	2	1	—	—	2	—	1	9 (6)	4	3	7	27
Povjest	—	2	3	3	3	2	3	2	12 (14)				
Matematika	3	2	2	2	3	2	3	2	13 (15)	4	3	7	22
Prirodopis	2	2	—	—	3	—	3	—	4 (10)	—	—	—	10
Fizika i kemija	—	—	2	3	—	3	—	2	10 (5)	3	3	6	11
Filos. propedeutika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2
Kućanstvo	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—
Higijena	—	—	—	—	2	2	—	—	2	—	—	—	2
Odgojna obuka	—	—	—	—	—	—	3	3	3	—	—	—	3
Risanje	2	2	2	2	2*	2*	2*	2*	8 + 4*	2*	2*	4*	8 + 8*
Ručni rad	2	2	2	2	2*	2*	2*	2*	8 + 4*	—	—	—	8 + 4*
Gimnastika	3	3	2	2*	1*	1*	1*	1*	8 + 4*	2*	2*	4*	8 + 8*
Pjevanje	2	1	1	1	1*	1*	—	—	5 + 1*	1*	1*	2*	5 + 3*
Svega	28	29	28 + 2*	26 + 4*	29 + 8*	23 + 8*	29 + 7*	23 + 7*		28 + 7*	28 + 7*	56 + 14*	225 + 35*
Viša djevojačka škola (licej) realnoga smjera									157				
„ „ „ „ gimnazijskoga smjera									169				
*) Relativno-obligatni predmeti									21*				

Bečki je licej osnovan g. 1874., a pravo javnosti ima od g. 1891. Ovaj zavod uzdržava bečka privredna udruga gospođa (Wiener Frauen-Erwerb-Verein). Ta je udruga najveća udruga gospođa u austro ugarskoj monarkiji. Predsjednica joj je Priska barunica Hohenbruck, a tajnica Melanija Lefèvre. Udruga postoji od g. 1866. i uzdržava 16 različnih škola i tečajeva, od kojih su svi stručni izuzevši licej. U svima tima školama obučavalo se prošle školske godine 1889 učenica. Od tih učenica dobivalo ih je 225 besplatnu oskrbu i obuku, a 251 besplatnu obuku. Društveni je dohodak na koncu god. 1898. iznosio 90.488 for., a izdatak 94.332 for. (dakle deficit od 3.844 for.); vlastita kuća udruge vrijedi 167.000 for., a inventar 3.509 for. Licej toga društva subvencionira država sa 7200 for. na godinu. U zavodu djeluje pored ravnatelja Alfreda Merza, profesora učiteljske škole na dopustu, 6 internih učiteljskih sila (sve profesora) i 7 eksternih (3 profesora, 1 vjeroučitelj, 1 učitelj trgovačke akademije i 1 učitelj građanske škole za protest. vjeronauk). Zavod ima 6 razreda. Na koncu prošle školske godine bilo je u liceju 248 učenica, od njih dobilo je svjedodžbu prvoga reda s odlikom 108, prvoga reda 122, popravak ih je dobilo 5, drugi red 2, a neispitanih je ostalo 11. Školarina iznosi za pojedinu učenicu na godinu 110 for. i ima se za svako poljeće platiti unaprijed. Prošle školske godine iznosila je školarina 23.720 for. Predmeti su obuke obligatni i neobligatni. Obligatni su predmeti ovi: vjeronauk, jezik njemački, francuski i engleski, zemljopis, povjest, aritmetika i geometrija, prirodopis, fizika i kemija, risanje, krasnopis. Nedjeljni raspored tih predmeta i sati ogleda se u skrižaljci na str. 186. Neobligatna je samo obuka u gimnastici, i to u svim razredima po 2 sata na nedjelju. U tom jedinom predmetu obučava učiteljica.

Gradački je licej osnovan god. 1873. Osnovala ga je i uzdržava ga gradska općina gradačka. U zavodu je školske godine 1898/9. djelovalo pored ravnatelja L. Kristofa 7 internih (5 profesora, 1 privremeni i 1 namjesni učitelj) i 7 eksternih učiteljskih sila (2 profesora, 1 pravi i 1 namjesni učitelj, 1 učitelj pjevanja, 1 učiteljica gimnastike i 1 učiteljica za ženski ručni rad). Osim toga su zabavljene u zavodu dvije gospođice kao nadzorne gospođe. Zavod ima od god. 1886. pravo javnosti i reciprocitet s državnim srednjim školama, te su učiteljske sile toga učilišta u činu i u berivima izjednačene s onima državnih srednjih škola austrijskih. Zavod ima 6 razreda. Učenicâ bilo je koncem školske godine 1898/9. 155, od njih je 71 dobila svjedodžbu prvoga reda s odlikom, 70 prvoga reda, 5 ih je imalo popravak iz jednoga predmeta, a 1 drugi red. Školarina iznosi u tom liceju na godinu 60 for. Rečene je školske godine uplaćeno 8436 for. školarine. Učevni se predmeti raspadaju na dvije grupe: na obligatne prepodnevne i na neobligatne popodnevne. Obligatni su predmeti ovi: vjeronauk, jezik njemački, francuski i engleski, zemljopis i povjest, aritmetika i geometrija, fizika, kemija i mineralogija, kućanstvo, odgojna obuka, risanje, gimnastika, pjevanje. Nedjeljni raspored tih predmeta i sati ogleda se u skrižaljci na str. 186. Neobligatni su predmeti: ženski ručni rad za sve učenice svih 6 razreda dva puta na nedjelju po 2 sata, krasnopis za učenice V. i VI. razreda dva puta na tjedan po 1 sat. Pored obligatne i neobligatne obuke ima u zavodu za svršene učenice liceja privatnih tečajeva za francuski i engleski jezik, u kojima se kandidatkinje pripravljaju za učiteljski ispit iz tih predmeta. Engleski je tečaj prošle školske godine polazilo 14, a francuski 8 učenica. Ispit je pred državnim ispitnim povjerenstvom pravilo 5 kandidatkinja, dvije iz francuskoga, a tri iz engleskoga jezika, te su sve ispit načinile s uspjehom.

Linački je licej osnovan u školskoj godini 1889/90.; osnovalo ga je društvo, koje se sastoji poglavito od trgovaca i činovnika. Pravo javnosti dobio je zavod god. 1894. Na dar za zavod primilo je društvo u deset godina, otkad postoji, svotu od 62.327 for. 50 nč.; najviše je doprinijela linačka štedionica (20.000 for.) i gradska općina (7500 for.), a subvencije davala je država prve tri godine po dvije, a kasnije po četiri hiljade forinti na godinu. Za stalno namještene učiteljske sile osnovana je mirovinska zaklada, koja sad iznosi blizu 7000 for. U školskoj godini 1898/9. djelovalo je u zavodu pored ravnatelja škol. savjetnika I. Degna, profesora salcburške realke na dopustu, 9 internih učiteljskih sila (4 privremena učitelja, 4 privremene učiteljice i 1 vjeroučitelj) i 6 eksternih (3 profesora, 1 učitelj pjevanja, 1 gimnastike i 1 evang. vjeroučitelj). Zavod ima 6 razreda: 3 donja i 3 gornja. Učenica bilo je na koncu te školske godine 110, od njih su 64 dobile odliku, 42 prvi red, 3 nijesu klasificirane, a 1 je bila hospitantica. Školarina iznosi mjesečno za prva tri razreda 8 for., za gornja tri razreda 10 for., za kćeri časnika i državnih činovnika 5 i 8 for. Od plaćanja školarine oprašta društveni odbor. Cijelu školarinu plaćalo je 49 učenica, sniženu 34, polovicu 10, a sasvim oproštenih bilo je 17. Predmeta obuke ima obligatnih i neobligatnih. Obligatni su ovi: vjeronauk, jeziki njemački, francuski i engleski, zemljopis i povjest, aritmetika i geometrija, prirodopis, fizika i kemija, risanje i krasnopis. Nedjeljni raspored tih predmeta i sati ogleda se u skrižaljci na str. 186. Neobligatni su predmeti: ženski ručni rad u tri skupine, gimnastika u tri skupine, u prve dvije po dva sata, u trećoj po jedan sat na nedjelju, pjevanje u dva odjela, u svakom po dva sata na nedjelju, i stenografija počevši od III. razreda u dva odjela, u svakom po dva sata na nedjelju. Osobite obrazovne tečajeve za francuski, engleski i njemački jezik pa za pedagogiju polazilo je 10 učenica. Obuka u obligatnim predmetima drži se prije podne, a u neobligatnima poslije podne, te djevojkama ostaje dosta vremena za kućni posao, a ni tjelesni njihov razvoj od pre-

dugoga sjeđenja i preopterećenja ne trpi. Veoma je dotjeran disciplinarni red toga zavoda.

Praški češki licej (vyšší dívčí škola) osnovan je u školskoj godini 1863/4., a uzdržava ga gradska općina praška troškom od preko 40.000 for. na godinu, primajući subvencije od države 8.000 for., a od zemlje 2.000 for. na godinu. Zavod se sastoji od liceja sa 6 razreda i od pripravne škole (niže pučke škole) sa 5 razreda, u koju se primaju djevojčice imućnijih roditelja. U školskoj godini 1898/9. djelovalo je u liceju pored zavodskoga ravnatelja B. Fride 12 redovitih učiteljskih sila (5 profesora i učitelja i 7 učiteljica), u pripravnoj školi obučavalo je pored vjeroučitelja 5 učiteljica. Učenica je bilo na koncu rečene školske godine u svih 6 licealnih razreda, od kojih četiri imaju paralelke, svega 378. U pojedini razred pripravne škole ne prima se više od 40 učenica, a bile su u svima razredima 142 učenice. Školarina iznosi u semestru za pripravnu školu i za licej po 20 for. Oprošteno može u liceju biti najvise 10% učenica, i to onih, koje dobiju prvi red s odlikom uz uzorno vladanje, a veoma su siromašne. Uplaćena školarina iznosi na godinu 16—18.000 for. Predmeta obuke ima obligatnih i neobligatnih. Obligatni su ovi: vjeronauk, češki i francuski jezik, matematika, zemljopis i povjest, prirodoslovlje, odgojna obuka, nauka o domaćem gospodarstvu, krasnopis, risanje, pjevanje, ženski ručni rad; relativno je obligatan njemački jezik. Nedjeljni raspored tih predmeta i sati ogleda se u skrižaljci na str. 186. Neobligatni su predmeti: ruski, poljski i engleski jezik pa gimnastika. Na želju roditelja mogu biti pojedine učenice oproštene od obuke u francuskom jeziku, u ženskom ručnom radu, u risanju i u pjevanju. Pored obligatne i neobligatne školske obuke obučavaju četiri učiteljice u ručnom šivanju, u šivanju na stroju i u krojačenju, što uče učenice od II.—VI. razreda uz obligatni ženski ručni rad. U V. i VI. razred mogu se upisati i izvanredne učenice u pojedine predmete, te plaćaju po 1 for. na poljeće za sat u tjednu.

Praški njemački licej osnovan je god. 1876. Osnovalo ga je osobito društvo, kojemu su na čelu odvjetnici i sveučilišni profesori pa više gospođa. Društveni imutak iznosi uračunavši u nj i vlastitu školsku zgradu oko 315.000 for., hipotekarni dug 91.000 for. Na dar prima društvo svake godine od države 8.000 for., od zemlje 2.000 for., a štedionica ga potpomaže znatnom svotom od 5.000 for. na godinu. Zavod se sastoji od liceja sa 6 razreda i od pripravne škole sa 4 razreda, u koju se primaju djevojčice nakon navršene šeste godine. Licej ima pravo javnosti. Pored licealnih razreda osnovan je u tom zavodu školske god. 1898/9. još i gimnazijski odio sa 6 razreda, u koji mogu doći licejke nakon svršenoga drugog razreda. Taj se šestorazredni gimnazijski odio sastoji od dva pripravna razreda i četiri razreda više gimnazije: priračunaju li se k tome prva dva licealna razreda,

zapada latinki osam godina srednjoškolske obuke. Predmeti se toga gimnazijskoga odjela sasvim podudaraju s predmetima, koji se uče u muškim gimnazijama, samo je broj ura naučne osnove donekle drukčiji. Tako se latinski jezik u prva dva pripravna razreda uči 8 sati, u prvom i u drugom razredu više gimnazije po 6, a u trećem i u četvrtom razredu po 5 sati na nedjelju; grčki se jezik u prvom pripravnom tečaju ne uči, u drugom se uči 6, a u svim višim razredima po 5 sati na nedjelju. Neobligatni su predmeti ovi: risanje, krasnopis, francuski i češki jezik, stenografija, ženski ručni rad i plesanje. Broj nedjeljnih sati varira u razredima više gimnazije između 25—27. Neke predmete i to: njemački jezik, zemljopis, povjest, prirodopis i fiziku uče latinke u oba pripravna razreda i u prva dva razreda više gimnazije s ostalim licejkama zajedno; matematiku uče zajedno samo u oba pripravna tečaja, a u ostalim višim razredima odjelito; latinski pak i grčki jezik pa filosofijsku propedeutiku uče u svim razredima odjelito. Za klasičnu je obuku bio prošle školske godine pridijeljen jedan profesor državne gimnazije, kojemu je ministarstvo za to dalo dopust. U samom liceju djelovalo je u šk. godini 1898/9. pored zavodskoga ravnatelja Dra. L. Schlesingera 20 učiteljskih sila, 8 internih i 12 eksternih, među njima je bilo 10 profesora (7 internih i 3 eksterna), 2 prave učiteljice, 2 vjeroučitelja, 3 pridijeljena učitelja i 3 pridijeljene učiteljice. U pripravnoj školi djelovale su 4 učiteljice i dotični vjeroučitelji. Učenicâ je bilo koncem pomenute školske godine: u liceju 252, u pripravnoj školi 112, a latinaka je prve te naučne godine bilo 16. Školarina iznosi na godinu za pripravnu školu u I. r. 60 for., u II. r. 70 for., u III. r. 80 for., u IV. r. 90 for.; za licej u I. r. 100 for., u II. r. 110 for., u III. r. 120 for., u IV. r. 130 for., u V. r. 150 for., u VI. r. 160 for. Te je školske godine iznosio dohodak cijele školarine 32.790 for. Od plaćanja cijele školarine bile su oproštene 43 učenice (između njih 13 kao treća ili četvrta sestra), od polovice 82, od trećine 7. Naučni su predmeti u liceju obligatni i neobligatni. Obligatni su ovi: vjeronauk, jezik njemački, francuski i engleski, zemljopis i povjest, matematika, prirodopis, fizika i kemija, risanje, krasnopis, gimnastika, pjevanje. Nedjeljni raspored tih predmeta i sati ogleda se u skrižaljci na strani 186. Neobligatni su predmeti: češki jezik, stenografija, ženski ručni rad i plesanje.

Evo skrižaljke o nedjeljnom rasporedu obligatnih predmeta i sati u licejima bečkom (privredne udruge gospođa), gradačkom, linačkom, praškom češkom i praškom njemačkom:

*

Raspored obligatnih predmeta i sati u austrijskim licejima.

Predmet	Bečki licej I	II	III	IV	V	VI	Svega	Gradački licej I	II	III	IV	V	VI	Svega
Vjeronauk	2	2	2	2	—	—	8	2	2	2	2	—	—	8
Njemački jezik	5	4	4	3	4	4	24	4	3	4	4	4	4	23
Češki jezik	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Francuski jezik	5	5	5	3	4	4	26	4	4	4	3	3	3	21
Engleski jezik	—	—	—	3	4	4	11	—	—	—	4	4	3	11
Zemljopis	3	2	2	2	—	—	9	2	2	2	2	1	1	10
Povjest	—	2	2	2	3	3	12	—	2	2	2	3	2	11
Matematika	3	3	3	3	3	3	18	3	3	3	2	2	2	15
Prirodopis	—	3	2	0/2	2	—	9	2	2	—	—	3	3	10
Fizika i kemija	—	—	2	3/2	2	3	9	—	—	3	3	2	2	10
Kućanstvo i gospodarstvo	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2/0	} 2
Odgojna obuka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0/2	
Krasnopis	2	1	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—
Risanje	4	4	4	4	4	4	24	3	2	2	2	3	3	15
Pjevanje	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	4
Ženski ručni rad	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gimnastika	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	—	—	—	6
Svega	24	26	26	26	26	25	153	24	24	24	24	25	25	146

Predmet	Linački licej I	II	III	IV	V	VI	Svega	Praški licej češki I	II	III	IV	V	VI	Svega
Vjeronauk	2	2	2	2	2	2	12	2	2	2	2	2	2	12
Njemački jezik	4	4	4	4	3	4	23	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(24)
Češki jezik	—	—	—	—	—	—	—	4	4	4	4	4	4	24
Francuski jezik	5	5	5	5	4	5	29	—	4	4	4	4	4	20
Engleski jezik	—	—	—	5	5	5	15	—	—	—	—	—	—	—
Zemljopis	3	2	2	2	—	—	9	} 3	3	4	3	3	3	19
Povjest	—	2	2	2	3	3	12							
Matematika	3	3	3	3	3	2	17	3	2	2	2	2	—	11
Prirodopis	—	2	3	—	2	—	7	} 2	2	2	2	2	2	12
Fizika i kemija	—	—	—	2	2	3	7							
Kućanstvo i gospodarstvo	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
Odgojna obuka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	2	2
Krasnopis	2	1	—	—	—	—	3	2	2	—	—	—	—	4
Risanje	3	3	3	2	2	2	15	2	2	2	4	4	4	18
Pjevanje	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2	—	—	8
Ženski ručni rad	—	—	—	—	—	—	—	4	4	4	4	4	4	24
Gimnastika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Svega	22	24	24	27	26	26	149	28	31	30	31	31	29	180

Predmet	Praški licej njemački I	II	III	IV	V	VI	Svega
Vjeronauk	2	2	2	2	2	2	12
Njemački jezik	5	4	4	3	3	3	22
Češki jezik	—	—	—	—	—	—	—
Francuski jezik	4	4	4	3	3	3	21
Engleski jezik	—	—	—	—	4	4	8
Zemljopis	3	2	2	2	2	2	13
Povjest	—	2	2	2	2	1	9
Matematika	4	4	3	3	2	2	18
Prirodopis	—	—	2	2	2	2	8
Fizika i kemija	—	—	—	2	2	2	6
Kućanstvo i gospodarstvo	—	—	—	—	—	—	—
Odgojna obuka	—	—	—	—	—	—	—
Krasnopis	1	1	1	1	—	—	4
Risanje	4	4	4	4	4	4	24
Pjevanje	1	1	1	1	—	—	4
Ženski ručni rad	—	—	—	—	—	—	—
Gimnastika	2	2	1	—	—	—	5
Svega	26	26	26	25	26	25	154

Kako je naprijed spomenuto, tih šest djevojačkih liceja, o kojima smo izbliže govorili, najznatniji su od svih viših djevojačkih liceja austro-ugarskih. Ostala viša učilišta za djevojke nalik su svojim uređenjem na tih šest liceja, ako nijesu dvo- ili trorazredni zavodi. Sva su ta učilišta s rijetkim izuzecima privatni pothvati. No gotovo u svima, kao što se razbira iz skrižaljke o naučnoj osnovi za pomenute liceje, izostavljena je pedagogija iz naučne osnove, budući da ta djevojačka učilišta nemaju biti djevojačke učiteljske škole, već učilišta za opću višu djevojačku obrazovanost.[1] Za to i odredbe o organizaciji i naučne osnove austro-ugarskih viših djevojačkih učilišta očevidno pokazuju, da im je glavna zadaća, kako da njihove učenice steku prema staležu svojih roditelja i prema zahtjevima današnjega vremena dostojnu obrazovanost.

U tim se školama nijedan predmet i nijedna struka ne iznosi nad ostale, već se poglavito gleda, da se djevojka za buduće svoje zvanje kao supruga i odgojiteljica svoje djece valjano obrazuje. I ako ta učilišta još nijesu u svima predmetima posve usavršena, osobito što se tiče računstva, prirodopisa i fizike, opet je izvan svake sumnje, da samo ona zadovoljavaju pravoj potrebi i obrazovnim zahtjevima srednjega staleža: građanskoga, činovničkoga, učiteljskoga i časničkoga. Osnivanje strukovnih škola za djevojke srednjega staleža valja s narodno-gospodarstvenoga gledišta zabaciti. Jedno se time snizuje plaća i otima privreda mužu, koji je određen, da stječe, a drugo mora kod žene prestati privređivanje, kad je od toga odazovu materinske njene dužnosti. Žena će samo onda biti valjana pomagačica mužu, kad bude ono vršila, za što ju je priroda stvorila, kad bude kućanica i odgojiteljica. Za to i treba, da se djevojka s a m o za to zvanje odgoji i obrazuje, pače trebalo bi pripaziti, da se žena za to svoje zvanje učuva, a djevojačke škole i više i niže valjalo bi tako urediti, da bi učenice ono, što su u školi naučile, kasnije u praktičnom životu mogle koristonosno upotrebiti.

Imajući tu odgojnu svrhu na umu presudni se faktori u austro-ugarskoj monarhiji osobito brižno zauzimaju za tu vrstu obrazovnih škola, potpomažu ih izdašnim subvencijama i upućuju gradska poglavarstva, da ih njeguju i podupiru. S kolikom se revnošću oko toga nastoji, najbolje potvrđuje brojni razvitak austrijskih viših djevojačkih učilišta; godine 1896. bilo ih je 10, a ove ih godine ima neko 20.

Ministar barun Gautsch označio je prije nekoliko godina u bečkom carevinskom vijeću u raspravi o višoj djevojačkoj obra-

[1] Za podmladak učiteljica brinu se djevojačke učiteljske škole; njih ima u Austriji 18 državnih i 5 privatnih (s pravom javnosti), u Ugarskoj 6 državnih i 9 privatnih (s pravom javnosti), u Hrvatskoj i Slavoniji 2 privatne (1 s pravom javnosti).

zovanosti principijalno stajalište ministarstva te je naglasio, da uprava nastave ne namjerava osnivati gimnazije za djevojke, ali ne možda s toga, što djevojke za to ne bi sposobne bile, već s toga, što je pitanje djevojačke obrazovanosti, kako ga danas javnost shvaća, s gospodarstvenoga gledišta opasno. Sadašnji ženski pokret odaje općenu gospodarstvenu pogibao. Prevelika utakmica između žena i muškaraca nesumnjivo će sniziti muškaračku zaslužbu, prilike za ženidbu postat će nepovoljnije, a time će i porodice štetovati. Sve će više nestajati ideala o porodičnoj zaslužbi t. j. o onom stepenu zaslužbe, na kojem zaslužba muževa dotječe, da može porodicu uzdržavati. Prema tome drži ministar Gautsch, da kod više djevojačke obuke (kod one, koja previsuje krug pučkih i građanskih škola) nema biti najvažnije obrazovanost za određeno koje praktično zvanje ili struku, već treba da joj bude glavni zadatak primjereno obrazovanje djevojke za buduće njeno zvanje kao supruge i majke. Oko toga valja da se kreće najpreča briga nastavne uprave, za to neka se osnivaju viša djevojačka učilišta i udešavaju prema prilikama pojedinoga mjesta. Takvih učilišta prijeko nužno treba srednji stalež. Nastavna pak uprava trebat će da u tom smjeru započeta nastojanja municipija i privatnih društava potpomaže, pa da i sama takova djevojačka učilišta osniva. Osnivanje takih učilišta bit će i inače od koristi. Preko njih porast će u neku ruku i ženska privreda, budući da će biti nužno, da se za velik broj kandidatkinja (za koje će se u sveučilištima osnovati posebne ispitne komisije), u višim djevojačkim učilištima osnuju osobita učiteljska mjesta, te će tako i žene moći da sudjeluju kod više obuke svoga spola. Tako ministar prosvjete Gautsch. Otpisom austr. ministarstva od 23. ožujka 1897. broj 7155. ovaj je naum i ostvaren. On je od zamašne vrijednosti za djevojačke liceje. Jedno nestaje time oskudice učiteljskih sila, osobito internih, a drugo imaju darovitije učenice liceja priliku, da se još i više obrazuju, pa ako osjećaju u sebi nagnuće k srednjoškolskomu učiteljskomu zvanju, mogu se za nj i obrazovati. Nakon svršenoga liceja treba samo da se kandidatkinja upiše u kojem austrijskom sveučilištu kao izvanredna slušačica u mudroslovnom fakultetu, pa da nakon svršenih sveučilišnih nauka načini državni ispit za obuku u djevojačkim srednjim školama.

Na tom se stepenu nalazi u Austro-Ugarskoj pitanje o višoj djevojačkoj obrazovanosti. A sada da vidimo, kakve su naučne prilike djevojačke u Francuskoj, Rusiji i Njemačkoj.

U Francuskoj postoje dvije vrste viših djevojačkih učilišta, jedna su državna, a zovu se liceji, druga su gradska, a zovu se collèges. Ona prva država uzdržaje, ova druga subvencionira. Učenice plaćaju određenu školarinu, koja je prema mjesnim prilikama različno odmjerena. U višem djevojačkom učilištu (Collège de jeunes filles) u mjestu Castres kod Tousousa iznosi školarina

za niže razrede (classes primaires) 50—60 franaka, za više (classes secondaires) 100—160 franaka; taj je iznos jedan od umjerenijih. U nižim razredima, koji se podudaraju s našom pučkom i višom djevojačkom školom, borave djevojke od 4. do 12. i 13. godine; učiteljice ih uče čitati i pisati u materinskom i u drugim jezicima, za tim računati, zemljopis i povjest, prirodne nauke, pjevati, risati, gimnastiku i ručni rad. U više pak razrede, koji su jednaki našim srednjim i višim licejskim razredima, dolaze djevojke s navršenom 12. ili 13. godinom i borave u njima pet godina; tu ih u višoj obrazovanosti obučavaju profesori i profesorice. Svaka učenica, kad dođe u zavod, pravi prijamni ispit, te joj se prema njegovu uspjehu određuje razred. Na kraju godine valja svaka djevojka da s uspjehom načini ispit, ako hoće da prijeđe u viši razred. Svaka se tri mjeseca javljaju roditeljima redovi učenica. U višim se razredima (classes secondaires) uče ovi predmeti: psihologija i nauka o ćudoređu, francuski jezik i književnost, stara i moderna književnost, opća i francuska povjest, zemljopis, njemački i engleski jezik, aritmetika i elementi algebre i kosmografije, fizika i kemija, prirodopis (zoologija, botanika i geologija), fiziologija i higijena, kućanstvo, zakonoslovlje i državno uređenje, risanje, pjevanje, gimnastika i ženski ručni rad. Nakon svršene 3. godine višega ovog učilišta drži se ispit te se izdaju svjedodžbe. Te svjedodžbe ne daju još nikakih prava. Na koncu 5. godine drže u zavodu izvanzavodski ispitači usmeni i pismeni ispit, te se izdaje svjedodžba „le diplôme de fin d' études“. Koje učenice taj ispit načine, a žele postati odgojiteljice ili smjeraju, da se priprave za višu učiteljsku službu, stječu s tim svjedodžbama pravo, da budu nadzorne gospođe ili pomoćne učiteljice u licejima i collèges-ima, a podjedno im pripada i to pravo, da se smiju javljati za velike konkursne ispite, preko kojih dobivaju naslov redovitih profesorica. To postižu kandidatkinje u ženskoj visokoj školi u Sèvres-u, gdje im predaju sveučilišni profesori (profesori pariške Sorbonne) obrazujući ih za višu učiteljsku službu. Navala je u taj zavod velika, ali je broj primljenih veoma ograničen.

U Rusiji se učilišta za višu djevojačku obrazovanost zovu „djevojačke gimnazije“, i to od godine 1872., kad je car Aleksandar II. uz sudjelovanje svoje supruge Marije Aleksandrovne osnovao prvu djevojačku gimnaziju. Od to su doba osnovana veoma mnoga ovaka učilišta u različnim krajevima države. Te gimnazije imaju 7 razreda. U njima se uči vjeronauk, ruski jezik, aritmetika i geometrija, fizika, povjest, zemljopis, risanje, njemački i francuski jezik. Kako se u tima učilištima ne uči latinski ni grčki jezik, nijesu to gimnazije po našem razumijevanju, već samo viša obrazovna učilišta za djevojke. Engleski se jezik u njima ne uči. Koje djevojke žele u izvanjem kojem sveučilištu (ponajviše svicarskom) da uče medicinu, treba da naknadno na-

uče latinski. S toga je u nekim od ruskih djevojačkih učilišta uvršten i latinski jezik u naučnu osnovu. Prije nego li djevojke dođu u sedmo-razrednu rusku gimnaziju, probave godinu dana u pripravnom tečaju, u koji mogu ući obično u dobi od 9 do 12 godina samo na osnovi prijamnoga ispita. Na prijamnom se ispitu zahtijeva, da učenica znade dobro čitati, kratke rečenice graditi, pročitanu pripovijetku pripovijedati, 4 glavne vrste računa izrađivati i da poznaje najpoznatije česti staro-zavjetne objave božje. To je dakle od prilike isto, što se i u nas na prijamnom ispitu zahtijeva. Osmogodišnja se obuka u gimnaziji veoma strogo i ozbiljno vrši. Na ispitu se zrelosti postupa, što se tiče zahtjeva, klauzure, nadzora i t. d., s osobitom strogošću. Najveći broj sati određen je u tim djevojačkim gimnazijama za učenje ruskoga jezika, njegovu književnost i povjest. Mnogo se uči i matematike: u pripravnom tečaju pa sve do 4. razreda aritmetika, u 5. algebra i stereometrija, a u 7. zapada matematici pet sati obuke na nedjelju. U historiji se ponajviše goji domaća povjest. Revno se nastoji i oko znanja njemačkoga jezika, te učenice u gornjim razredima dobro govore i pišu njemački. Pored toga čitaju njemačke klasike i uče povjest njemačke književnosti. U obuci iz francuskoga jezika ne zahtijeva se toliko poznavanje književnosti koliko sprema u konversaciji. Dnevna se obuka počinje u 9 sati prije podne i traje u nižim razredima do $1^1/_2$, a u višim do $2^1/_2$; ali ima više odmorâ: glavni je od 12—$12^1/_2$. Preko školskog vremena treba darovita učenica da kod kuće još po 3, 4 i 5 sati na dan radi. Disciplina je u školi stroga. Nošnja je učenicama propisana; haljina je glatka i smeđa, pregača crna, ovratnik bio, kosa jednostavno počešljana bez čeonih uvojaka, prstenjem se i kopčama ne smiju kititi, a knjige im valja nositi na leđima u torbaku, pa imale učenice i 20 godina. Obuci uvijek pribiva nadzorna gospođa, budući da su nastavnici gotovo sami muškarci. Disciplinarni se prekršaji unose u osobitu knjigu, a kazne su karcer i isključenje. Školarina iznosi na godinu 30 rubalja. Koje se učenice osobitim marom ističu, dobivaju nagrade (knjige, medalje). Tako zvani pensionati zabranjeni su za ruske ženske gimnazije; učenice valja da stanuju kod roditelja ili rođaka ili u porodicama. Žele li učenice, da svoje nauke nastave, polaze u inozemstvo, poglavito u Zürich, Bern, Genevu. No većina ih svršuje djevojačku gimnaziju samo za to, da se temeljitije i svestranije obrazuju.

U Njemačkoj ima mnogo viših djevojačkih učilišta. Ona su ili državna ili gradska (komunalna) ili privatna pod državnim nadzorom. Svega ima oko 480 viših djevojačkih škola t. j. zavoda, koji su iznad pučkih učiona. Od njih ih je neko 280 državnih ili gradskih t. j. javnih, a neko 200 privatnih, ne računajući ovamo velik broj samostanskih škola u Bavarskoj. Sva ta učilišta nijesu iste vrste. Stepen obrazovanosti ili polučenoga

naučnog cilja u tim je učilištima različit prema broju tečajeva, odjela, naučnih sila; neko 380 od prilike može ih se porediti s našim višim pučkim djevojačkim školama, a neko 100 ih jè nalik na austro-ugarske liceje. Organizacija ovih posljednjih učilišta u pojedinim je zemljama njemačke države različita, no cilj je u glavnome jedan isti. Te škole imaju da podadu ženskoj omladini s pomoću odgoja i obuke a na religiozno-ćudorednoj osnovi bolju i veću obrazovanost nego li je više djevojačke pučke škole mogu podati, ali ipak nemaju tu zadaću, da učenicama namiču stručno znanje, s kojim bi kasnije u životu mogle što privređivati. Glavni je i temeljni zadatak tim učilištima, da svojim učenicama pribave općenu višu obrazovanost. U Pruskoj su viša djevojačka učilišta organizirana od g. 1873., a dijele se na srednje djevojačke (naše više pučke škole) i na više djevojačke škola (austro-ugarske liceje). Ovakova potpuna viša djevojačka škola (licej s nižom pučkom školom) obuhvaća 7 do 10 samostalnih, strogo odijeljenih postepenih razreda, koji se raspadaju na tri glavna odjela. Najobičniji su zavodi od 9 godina. Donji odio obuhvaća IX.—VII. razreda, srednji odio VI.—IV. razreda, a gornji III.—I. razreda. Ovaj posljednji odio odgovara austro-ugarskim licejima. Učevni su obligatni predmeti ovi: vjeronauk, jezik njemački, francuski i engleski, račun, povjest, zemljopis, prirodoslovlje, risanje, krasnopis, ženski ručni rad, pjevanje i gimnastika. U niža četiri razreda traje obuka 8—28 sati, u V.—I. razr. po 30 sati na nedjelju. Djevojke probave u tim zavodima od 6. do 16. godine. Na određeni se broj razreda često nadovezuju slobodni naučni tečajevi, koji ne smiju da budu stručni; u njima se djevojke nakon svršenoga propisanog devetogodišta temeljitije obrazuju u pojedinim predmetima, i to: u svjetskoj povjesti, u književnoj povjesti, u povjesti umjetnosti, u stranim jezicima i u prirodnim znanostima. Učitelji su i učiteljice u tima pruskim višim djevojačkim školama akademički obrazovani. Zavodom upravlja redovno ravnatelj, ali ima i ravnateljicâ; svakomu je ravnatelju pridijeljena jedna učiteljica, da ga pomaže u odgojnom radu. Od najviša tri razreda mora bar u jednom da je nadstojnicom učiteljica. Znanstvenu obrazovanost za gornje razrede stječu učiteljice (Oberlehrerinnen) nakon svršene pruske više djevojačke škole u osobitim seminarima, te imadu stečenu obrazovanost posvjedočiti ispitom, za koji je izdana osobita naredba (Ordnung der wissenschaftlichen Prüfung der Lehrerinnen). Državno nastojanje oko unapređivanja ženskoga školstva u velike potpomažu različne privatne udruge, n. pr. „Deutscher Verein für das höhere Mädchenschulwesen", koji broji oko 4000 članova, za tim „Pensionsanstalt für Lehrerinnen und Erzieherinnen", koji ima gotovinu od blizu četiri milijuna maraka, onda „Allgemeiner deutscher Lehrerinnenverein", koji ima preko 5000 članova i t. d. — Poput pruskih organizirane su i u Saskoj više djevojačke škole (licej s nižom pučkom

školom). One se sastoje od 10 postepenih razreda, a dijele se na 3 glavna odjela. I u Saskoj čine pučka i viša škola usko vezanu, organički podijeljenu cjelinu. U elementarnom odjelu (razred X.—VIII.) obučavaju učiteljice, u srednjem odjelu (razred VII.—V.) obučavaju poglavito pučki učitelji, koji imaju zadatak, da metodički utiru put znanstvenomu obučavanju, u gornjem odjelu (razred IV.—I.) obuka je znanstvena, te je zakonom određeno, da tu obučavaju akademički obrazovani učitelji (Oberlehrer). Naučni su predmeti u saskim zavodima (n. pr. u draždanskom) isti, kao i u Pruskoj; samo u I. najvišem razredu pridolazi još nauka o odgoju. Vrijeme obuke traje od 8 do 1 sata prije podne. Za vrijeme odmora borave djevojke u zavodskoj bašči. Školarina iznosi za elementarne razrede 108 maraka, za srednje i gornje 144 marke na godinu. Naučna se osnova za saske više djevojačke škole počinje s ovim riječima: „Višoj je djevojačkoj školi zadaća, da ženskoj omladini obukom i odgojem poda harmoničku obrazovanost uma, ćudi i volje, da djevojka bude jaka, duševni život obrazovanoga društva razumijevati, a kasnije i sama u njemu sudjelovati, da joj bude u društvu valjano obrazovanih ljudi ugodno boraviti i da bude zadaću ženskoga spola u porodici i u društvu dostojno i u domovinskom duhu ispunjavala“. Budući da je saska razredba predmeta i naučnih sati od svih njemačkih naučnih osnova najdotjeranija, a i najviše se obazire na zadaću i dužnosti žene kao majke, odgojiteljice i kućanice, to ćemo potpunu razredbu draždanske više djevojačke škole u osobitoj skrižaljci priopćiti:

Predmet	Gornji odio				Srednji odio			Donji odio			Svega
	Razred										
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	
Vjeronauk . . .	2	2	2	2	2	2	2	4	4	4	26
Njemački jezik . .	4	5	4	4	5	5	6	8	8	11	60
Francuski jezik . .	5	5	5	5	5	5	5	—	—	—	35
Engleski jezik . .	4	4	4	4	—	—	—	—	—	—	16
Povjest	3	3	2	2	2	2	2	—	—	—	16
Zemljopis	1	2	2	2	2	2	2	1	—	—	14
Prirodne znanosti .	2	2	2	2	2	2	2	—	—	—	14
Račun	2	2	2	2	3	3	3	4	4	4	29
Krasnopis	—	—	—	—	2	2	2	3	4	—	13
Risanje	2	2	2	2	2	1	—	—	—	—	11
Pjevanje	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	8
Gimnastika	—	—	2	2	2	2	2	1	1	1	13
Ručni rad	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	20
Nauka o odgoju .	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Svega . . .	30	30	30	30	30	29	29	24	23	22	277

Kako se iz ove skrižaljke vidi, u draždanskoj se školi osobito pazi na njegovanje jezične struke, a napose materinskoga

jezika. Dok se n. pr. u bečkom liceju u šest razreda njemački jezik uči 24, francuski 26, a engleski 11 sati na nedjelju, uči se u Draždanima u sedam razreda srednjega i gornjega odjela djevojačke škole njemački jezik 33, francuski 35, a engleski 16 sati. Zemljopis se uči počevši od VIII. razreda u svakom razredu sve do najvišega, dok se u bečkom liceju taj veoma važni predmet u dva najviša razreda i ne uči. Za obuku u povjesti ističe draždanska naučna osnova kao glavno biografski i kulturnohistorijski moment, a to je svakako nužnije za obrazovanost nego li suvišnje nabrajanje neznatnih zgoda i brojaka. Što se aritmetike tiče, draždanska naučna osnova ima za taj predmet poglavito praktičnu stranu na umu, te je u predzadnjem godištu škole (u II. razredu) uvrštena u matematičku obuku nauka o mjenicama, o akcijama, o državnim papirima, o hipotekama, o policama, računanje sa stranim novcima, nauka o mjeri i utezima znatnijih država, a u zadnjem godištu (u I. razredu) pored općenoga ponavljanja obuka o jednostavnom knjigovodstvu. U prirodopisu se u srednjim razredima najveća važnost daje botanici; taj se predmet u draždanskoj školi uči četiri ljetna semestra. Botanička obuka pobuđuje ljubav k prirodi i podaje priliku, da djevojke upoznaju, kako se obrađuju vrtovi i kako se goji cvijeće, povrće i zelenje svake ruke, — a to je za praktični život gospodarice od prevelike važnosti. — U Bavarskoj više djevojačke škole (liceji) redovno nijesu organički združene s elementarnim razredima, već su kao austro-ugarski liceji nastavak pučkoj školi. Zadaća je tima višim školama (npr. monakovskoj), da ženskoj omladini na osnovi dostatnoga elementarnog predznanja namaknu prema zahtjevima današnjega vremena općenu višu obrazovanost. Učiteljsko osoblje čine redovni interni (u zavodu stalno namješteni) glavni učitelji i učiteljice. Glavni učitelji treba da su načinili državni ispit za srednje škole. Djevojačka ova škola (licej) obuhvaća 6 razreda. U zavod se primaju učenice nakon navršene 10. godine i na temelju prijamnoga ispita. Školarina iznosi za 4 niža razreda 150 maraka, a za 2 viša 180 maraka na godinu. Ako više sestara u isto vrijeme polazi školu, dobivaju mlađe popust. U slučajevima siromaštva daje se popust od $^2/_3$ i $^1/_3$ cijele svote, a u rijetkim osobitoga obzira vrijednim slučajevima podjeljuje se oprost i od cijele školarine. Vrhovni nadzor nad zavodom ima državna vlast, a izravni nadzor gradsko poglavarstvo preko svoga školskoga odbora. Predmeti su u monakovskoj višoj djevojačkoj školi (liceju) isti, koji su naprijed pomenuti za draždansku, jedino je ručni rad obligatan samo za donja tri razreda, a za gornja tri nije. Jednako je stenografija za gornja tri razreda neobligatan predmet. U VI. se razredu uči u računstvu nauka o jednostavnom kućnom knjigovodstvu i o radničkom osiguravanju; ali se za to ne uči nauka o vađenju drugoga i trećega korijena i o uzmnogu pa algebra. Pored toga traži se velika okretnost u trgovačkom

računanju (u postotnom računu, u računu o dobitku i gubitku, u kamatnom, tara- i rabat-računu) pa u diobenom, smjesnom, sastavljenom kamatnom i u mjeničnom računu. Obuka se povjesti raspada na dva stepena; prvi stepen obuhvaća u II. i III. razredu prikazivanje cijele povjesti u odijeljenim slikama, drugi se stepen bavi točnijim poznavanjem povjesti stare orijentalne, grčke, rimske, njemačke i susjednih naroda, osobito francuske s poglavitim obzirom na kulturnu povjest. U prirodopisu se i u ovom zavodu mnogo pazi na botaniku i više se vremena na taj predmet troši nego li u austro-ugarskim licejima: u I. se razredu uči o domaćima korisnim i ukrasnim biljkama, u II. i III. razredu o bilju u opće s uputom o razaznavanju flore monakovske i najvažnijih industrijalnih, prometnih i ljekovitih biljki i t. d.

Kako se iz kratkoga ovog nacrta o njemačkim višim djevojačkim učilištima vidi, nema u tim zavodima, kao ni u austro-ugarskim licejima. pedagogije kao nastavnoga predmeta, budući da se i tamo za podmladak učiteljica brinu osobita za to osnovana strukovna djevojačka učilišta (učiteljske škole). U ostalom nema velike i bitne razlike između austro-ugarskih djevojačkih liceja združenih s pripravnom školom i njemačkih desetogodišnjih viših djevojačkih škola.

Na osnovi izloženih podataka o učilištima za višu djevojačku obrazovanost u različnim državama, osobito u Austro-Ugarskoj monarhiji, dolazi se do ovih resultata:

1. Srednji stalež t. j. građanski, činovnički, učiteljski, časnički treba prijeko nužno za višu obrazovanost svojih kćeri osobita djevojačka učilišta.[1])

2. Ova učilišta ne smiju da budu strukovna, već imaju služiti za to, da učenicama svojim namaknu općenu višu obrazovanost.

3. Organizacija tih viših djevojačkih učilišta ima se prilagoditi određenim mjesnim prilikama.

4. Po dosad stečenom iskustvu pokazuju se šestorazredni djevojački liceji kao najdotjeraniji tipovi tih učilišta, u koje ulaze djevojke nakon svršene niže pučke škole.

5. Praktično je i zgodno, da ti liceji imaju i svoju pripravnu školu (nižu pučku školu).

6. Ako su ovakim licejima pridodani gimnazijski tečajevi, u kojima se djevojke pripravljaju za ispit zrelosti u muškim državnim gimnazijama, to je u tim tečajevima provedena ista naučna osnova (u latinskom, obično i u grčkom jeziku, u matematici i u ostalim predmetima), koja valja za muške velike gimnazije

[1]) Time se nimalo ne tangiraju više djevojačke pučke škole, koje su za gradove i oveća mjesta jednako prijeko potrebne.

7. Obuka u pedagogiji iz tih je djevojačkih liceja isključena.

8. Svršene se licejke mogu upisati u mudroslovni fakultet sveučilišta, gdje nakon svršenih nauka prave državni ispit, kojim se osposobljuju za učiteljice u srednjim djevojačkim učilištima t. j. u licejima.

9. Budući pak da glavna svrha tima licejima nema biti strukovna obrazovanost, već općena i staležu učenicâ primjerena, to je u tima učilištima, kao i u njihovima eventualnim pripravnim školama, udarena povišena školarina, koja u nižima licejskim razredima redovno ne iznosi na godinu manje od 60 for., a u višima ne manje od 100 for. Od te se školarine oprašta neko 10—20% svih upisanih zavodskih učenica u rijetkim i osobitoga obzira vrijednim slučajevima (uz svjedodžbu uzorna vladanja, odlična napretka i dokazana siromaštva).

10. Kojih djevojaka roditelji te školarine ne će ili ne mogu namiriti, upisuju svoje kćeri u višu pučku djevojačku učionu ili u koje stručno učilište.

11. Učiteljski zbor djevojačkoga liceja sastoji se od ravnatelja, koji zavodom upravlja, a često i od podravnateljice, koja s nadzornima gospođama zavodsku disciplinu nadzire, za tim od ispitanih srednjoškolskih učitelja i učiteljica, koji su u nekim zavodima već i stalno namješteni.

12. Naučna se osnova za djevojačke liceje osniva na naučnoj osnovi za šestorazredne realke s poglavitim obzirom na osobite potrebe više djevojačke obrazovanosti.

Dr. *I. Gostiša.*

Književne obznane.

VII.

Povjest književnosti hrvatske i srpske. Napisao Dr. **Đ. Šurmin.** Zagreb 1898. Cijena 3 for.

Jagić, Ljubić, Kukuljević, Petračić, Broz i mnogi drugi istraživali su razvoj naše književnosti, ali njihova djela ili obuhvaćaju samo jedan dio književnosti, ili su prosti popisi pisaca, ili napokon služe samo potrebi školskoj. Tek u najnovije doba napisao je Šurmin pod navedenim natpisom knjigu, u kojoj nam prikazuje povjest naše književnosti od najstarijega do najnovijega vremena. Odmah kad je knjiga izišla, ocijenili su je naši časopisi, ali ne s onom pomnjom i točnošću, koju pojava, kaka je je Šurminova knjiga, zaslužuje. Ipak ću osobito istaći ocjenu D. Boranića u „Narodnim Novinama od 19. kolovoza 1898. br. 188., jedno jer je u njoj mnogo toga dobro rečeno, a drugo jer ću je morati češće pominjati.

Povjest se književnosti može na dva načina pisati: znanstveno ili popularno. Znanstvena se povjest književnosti piše za naučnjake i slušače književnosti; u njoj tražimo potanku uputu ne samo o tom, kako su pojedina djela postala, nego osobito o tom, kako su postali različiti smjerovi u književnosti. Popularna se povjest književnosti piše za obrazovane ljude u općeno, a osobito za one srednjega staleža, da se upoznadu s vrijednim djelima književnosti i da nauče, za što se baš ova djela tako cijene.

Pisac u predgovoru sam veli: „ovo nije potpuna istorija literature; ali znam i to, da se takav posao u nas još ne može izvesti onako, kako ga imaju drugi veći narodi“ i kaže, da je tomu krivo, što mnogi dijelovi naše književnosti nijesu obrađeni. To ne će nitko poreći, i ja sam siguran, da ćemo morati bar desetak godina pričekati, dok dobijemo u ruke povjest naše književnosti, koja se može takmiti s ovakim djelima većih naroda, a uvjeren sam i o tom, da ni mnogo bolji poznavalac književnosti nego li je g. Šurmin ovakovoga djela za sada ne bi mogao napisati. S druge pak strane sasvim se slažem s Boranićem, koji piscu prigovara, da se u njegovoj knjizi rijetko vide tragovi

sopstvenoga izučavanja i da se nije svagda poslužio ni izvorima, kojima se mogao poslužiti.

Već iz toga se vidi, da knjiga, o kojoj govorimo, nije znanstveno pisana povjest književnosti. Ne treba žaliti, da je tako; ja bih pače rekao, da je za naše prilike nužnija popularno pisana povjest književnosti, već s toga, što više prodire u narod i što joj je uzgojna vrijednost velika. Još se i danas opominjem, s kolikim su ushitom Nijemci primili krasnu popularno pisanu povjest njemačke književnosti od W. Scherera i kako su se mnogi kritici u tome složili, da je ova knjiga najvrednije od svih djela, što su ih njemački povjesnici književnosti čitavoga ovoga vijeka napisali. Pa koliko su dobro i znanstveno pisanih povjesti književnosti Nijemci tada već imali!

Da vidimo dakle, je li Šurminova knjiga popularno pisana. U knjizi nalazimo sadržaj Gundulićeva Osmana, Palmotićeve Kristijade, Šenoinih romana i mnogo drugih manje važnih djela. Ovi su sadržaji znak popularno pisane knjige, i ako išto, to su oni podobni raširiti ovu povjest među narodom. Ali ako i jest bila veoma sretna misao napisati sadržaj važnijim djelima, ipak to nije dosta; za to se ni najmanje ne slažem s Boranićem, koji tvrdi, da je n. pr. Gundulićev Osman potpuno obrađen. Istina, pisac govori o istorijskom događaju, koji je obrađen u Osmanu, o hipotezi Pavićevoj i Markovićevoj i o popunjavanju Osmana, ali pitam, je li pisac išta kazao o estetskoj vrijednosti Osmana, je li karakterizirao glavna i krasno prikazana lica, kao što su Osman, Dilaver, Korevski, Sunčanica, Sokolica i Krunoslava, je li govorio o vrsti i načinu epskoga pjevanja Gundulićeva? Baš to je velika i glavna mana Šurminove knjige, što u njoj nema makar i malenih estetskih ocjena važnijih djela, jer glavna je dužnost piščeva, da čitaoca, koji poznaje sadržaj pojedinih djela, uputi i pouči o tom, koji su dijelovi kojega djela dotjerani, a koji nijesu, za što je jedno djelo uspjelo, a drugo nije. Istom onda, ako pisac pojedina djela ovako prikaže, imat će čitalac koristi od povjesti književnosti. Evo primjera, kakve sudove pisac izriče. Na str. 177. veli o „Smilju i kovilju“ Mirka Bogovića: „među ovim pjesmama i m a i h i l i j e p i h“. Svakako bi bolje bilo, da nije ništa rekao. Na str. 205. opet sasvijem ozbiljno tvrdi, da je potpunomu uspjehu Markovićevih drama smetao i jampski stih, koji ne odgovara duhu hrvatskoga jezika.

Odgovorit će možda tkogod, da bi knjiga bila izišla prevelika, da je pisac umetnuo ovake esteske ocjene, kake ja tražim. Ali pisac je imao ocijeniti samo najvažnija djela, mogao je neka poglavlja svoje knjige stegnuti, izostaviti sve, što još nije jasno ili sigurno dokazano i što je suvišno; tako n. pr. u knjizi tako malena opsega nije bilo nužno napominjati, da je Kozarac pisao u šumarskim listovima (str. 216.), da je Derenčin priredio neke zakone (str. 217.) i t. d.

Već na koncu 18. vijeka bili su naučnjaci na čistu, da je ona povjest najbolja, koja je komparativna. Pisac je na početku pojedinih dijelova svoje knjige dosta zgodno prikazao prilike, koje su tada u nas bile, ali to nije dosta. Ako već nije našu književnost isporedio s tuđima, morao je ipak učiniti ovo, a to je najmanje, što od njega smijemo tražiti: morao nam je pokazati, da su i u različnim krajevima naše domovine katkada bile iste prilike i da je često jedan pisac utjecao na cio niz drugih. Evo odmah nekoliko primjera, da pokažem, što i kako mislim. Piscu je valja da bilo poznato, da Kavanjin u svojem djelu „Od štete bogatstva a koristi uboštva" kori zle običaje i pogrješke naroda, morao je dakle spomenuti, da se satira i u dubrovačko-dalmatinskoj književnosti javlja, te odmah dodati, da gotovo u isto vrijeme Reljković u Slavoniji, a od Srba Obradović iste narodne pogrješke, i to gdjegdje gotovo istim riječima šibaju. Svatko će priznati, da ova zanimljiva pojava nije slučajno nastala. Ondje, gdje je pisac govorio o Gundulićevim „Suzama sina razmetnoga", imao je spomenuti i utjecaj toga djela, jer jedna nit veže ovo djelo s Bunićevom i Đorđićevom „Mandalijenom" i s Kanižlićevom „Svetom Rožalijom". Na str. 71. govori pisac o prikazivanjima te veli, da se drama o sv. Lovrincu još g. 1814. na otoku Hvaru prikazivala, kad su i u užoj Hrvatskoj u samom sjemeništu izvodili drame lagljih pisaca stranih literatura svjetovne sadržine. Pisac je imao dodati, da su se u isto doba prikazivale drame i u Vukovaru i u požeškoj kolegiji, a baš te drame nijesu svjetovne sadržine. Tako je trebalo pominjati sve, što skupa pripada, jer ako se ne pominju dodirne točke i niti, koje vežu različne pojave, ne će nam se povjest književnosti prikazati kao jedinstvena slika, nego kao niz slika bez zaveza ili kao kuća, iz koje možeš svaki kamen izvaditi, jer kamenje nije vezano mazom.

Iza ovih općenih primjedbi neka mi bude slobodno kazati koju o pojedinim dijelovima knjige. Pisac počinje svoje djelo s uvodom u književnost, gdje govori o vezanom i nevezanom govoru, o usmenoj i pismenoj književnosti. Najbolje bi bilo, da sada dolazi osobito poglavlje pod natpisom „Stari Slaveni" ili „Slaveni u davnini"; tako n. pr. i Nijemci počinju svoju povjest književnosti s poglavljem „Stari Germani". Tu bi nam pisac govorio o tome, otkad se Slaveni spominju, kako su u starini živjeli, u koje su se grane razišli i t. d. Priznajem, da ponešto i o tom govori, ali na različnim mjestima, a meni bi bilo milije, da je sve na okupu. U poglavlju o narodnim pjesmama morao je pisac svakako o tom govoriti, kako se narodne pjesme mijenjaju, ili bar pokazati, kako se glavni junak Kraljević Marko s vremenom promijenio, jedno što su se pjesme s juga na sjever i zapad širile, a drugo što narodno pjesništvo u općeno propada. Istom tako ćemo razumjeti, kako je mogao Gröber ustvrditi, da je Marko, koga starije pjesme prikazuju idealnim junakom, postao

propali aristokrata, pijanica i vucibatina. U popisu najvažnije literature o narodnim pjesmama ne nalazim nekih važnih radnja od Miklošića, Maretića i Budmanija; ta za Budmanija bar pisac sam veli na str. 223., da je udario temelje metrici.

Govoreći o dubrovačko-dalmatinskoj književnosti mogao je pisac nešto reći i o tiskarstvu onoga vremena, osobito o tiskanju naših knjiga u Mlecima. Za Marulićevo djelo: „De institutione bene beateque vivendi" (str. 70.) doznajemo, da je bilo 10 puta izdano, da je prevedeno na talijanski, francuski, španjolski i njemački jezik, da je pisac poznavao Sveto pismo, grčke i latinske pa crkvene pisce, i da je to djelo prava enciklopedija naukâ o moralnom životu. „Istoriji sv. udovice Judit u versih hrvacki složenoj" doznajemo samo za natpis i, što već i onako znamo, da joj je građa iz Svetoga pisma. Pa ipak će morati i sam pisac priznati, da je Judita za našu književnost mnogo važnija od djela „De institutione bene beateque vivendi." Ne samo ovdje, nego i na drugim mjestima pisac više govori o znanstvenim djelima nego o djelima lijepe književnosti, premda je sasvijem opravdan zahtjev, da se povjesnik književnosti bavi ponajviše djelima pisanima vezanim govorom, za tim proznim djelima, a najposlije, ako mu je opseg knjige velik, znanstvenim djelima.

Na str. 79. govori pisac o trubadurima, te veli, da su oni pjevali gotovo uvijek udatim gospođama i da im se to nije zamjeravalo, jer je to bilo tada običaj i moda. Ovdje je trebalo protumačiti, za što su trubaduri pjevali baš gospođama, a ne djevojkama. Svakako bi pjesnici radije bili pjevali djevojkama, da su mogli, a da nijesu mogli, tomu nije bila kriva moda, nego odgoja djevojaka iz plemićkih porodica, s kojima pjesnici nijesu mogli općiti, jer do svoje udaje nijesu dolazile u svijet poradi strogoga nadzora u manastirima pa i kod kuće.

Češće sam opazio i to, da pisac ne napominje uzore, kojima su se pojedini književnici poslužili. Tako n. pr. veli, da je Kanavelovićev uzor bio biskup Treguan, ali za Đorđićev „Život sv. Benedikta" ne napominje uzora (str. 102.), tako isto ni za Kavanjinovo glavno djelo (str. 106.), premda je veoma zanimljivo, da je Danteova „Božanstvena komedija" bila za više pjevanja Kavanjinovim uzorom.

Slavonsku književnost nalazimo na str. 122—125., ali ja bih volio, da nije nikako u knjizi nego ovako. Za Kanižlićevu „Svetu Rožaliju" veli pisac, da je njezina vrijednost i u tom, što se njom pokazuje sveza između dubrovačkih Isusovaca i onih u Slavoniji, te po svoj prilici misli na Đorđića; ali kad je Kanižlić pisao svoju Rožaliju, onda Đorđić već nije bio Isusovac, nego Benediktovac. „Kamen pravi smutnje velike" važan je za to, jer je u Slavonaca prva veća knjiga, u kojoj se prozom obrađuje znanstven predmet. Čudim se, kako je Vid Došen mogao doći pred M. A. Reljkovića? Zna se, da je „Aždaja sedmoglava" ti-

skana iza „Satira", pa da to i ne znamo, svatko, tko pročita dva pjevanja Došenova, opomenut će se mnogih stihova iz Satira. Tim je pisac učinio Reljkoviću veliku krivicu; on je imao Reljkovića metnuti na prvo mjesto, jer je on sebi u Slavoniji stvorio školu i jer je on uzor i izvor svima Slavoncima, kojih su djela satiričkoga i poučnoga sadržaja. Za „Aždaju sedmoglavu" čitamo, da pjesnik u njoj lakim načinom u lijepom narodnom govoru stihovima izlaže rugobu glavnih grijeha. Ne bi bilo s gorega, da je rečeno, kaki su to stihovi, a svakako je trebalo istaći, da je Došenova satira kud i kamo krupnija od Reljkovićeve. Mimogred ću spomenuti, da je Došen bio i ravnatelj gimnazije požeške.

Za Satira Reljkovićeva čitamo (str. 123.) najprije u zagradama, da je pisan u stihovima, tri retka iza toga doznajemo, da je pisan u narodnom desetercu, a neko pet redaka iza toga opet, da je pisan u narodnom desetercu s rimom. Za što, tako reći, na kaplje davati, što se može na jedan put reći? Kako je pisac (str. 124.) mogao ustvrditi, da je prvi dio Satira u drugom izdanju od god. 1777. ostao nepromijenjen? Da je samo nekoliko strana Senekovićeva izdanja ogledao, odmah bi vidio, da su i u prvom dijelu nastale goleme i bitne promjene. Kad je već rečeno, koje je godine izišlo drugo izdanje Satira, trebalo je to spomenuti i kod prvoga izdanja. Za čudo mi je, što nije spomenut Moscherosch, koji je svojim djelom „Gesichte Philanders von Sittewalt" pobudio Reljkovića, da napiše Satira, a očekivao sam, da će pisac kazati koju i o nastojanju vlasti oko napretka Slavonaca; istom onda bilo bi nam jasno, kakav je dobar poznavalac naroda Reljković bio, jer baš između godina 1762—1777., na ime između prvoga i drugog izdanja Satira, nastale su silne promjene i u životu Slavonaca i u upravi; a baš te promjene slažu se s tim, što je Reljković u prvom dijelu Satira tražio i od Slavonca i od vlasti.

Ne znam, otkud pisac zna, da je „tamburaš slavonski" bio svećenik. Reljković sam veli, da je imao dva protivnika, jedan je bio svećenik, a drugi vojnik. Za svećenika znamo, da je bio Đuro Rapić, dakle je drugi njegov protivnik, na ime „tamburaš slavonski" bio vojnik. Nije točno rečeno, da je Reljković napisao „Pravu i pomljivo ispisanu ovčarnicu", jer je to prijevod Paulsove knjige o tom predmetu. Kod „Kućnika" Josipa Stjepana Reljkovića trebalo je istaći, da je jezik čist i narodan, jer je ta knjiga baš za to važna, što u njoj nalazimo svu silu narodnih riječi za ratarsko oruđe pa za posao na polju i u vinogradu. Poznato je, da se „Kućnik" baš poradi toga i u akademijskom rječniku često napominje.

Govoreći o slavonskoj drami morao se pisac bar ponešto osvrnuti i na dubrovačku dramu. Za „Josipa sina Jakoba patrijarke" od G. Ćevapovića trebalo je reći, da se u njemu nalaze dijelovi za pjevanje, a među napjevima da ima i sasvim narodnih. Poznato je i to, da je Ćevapović poradi svojih misli o zajednici Slavena bio Ilirac prije Ilira. Na str. 125. čitamo za A. Filipovića od Heldenthala: „spjevao je život M. A. Reljkovića i napisao druge prigodne knjige". Po tome bi čitalac mogao misliti, da je život M. A. Reljkovića također prigodna knjiga, ali nije tako, nego su to jedva dvije stranice pred trećim izdanjem Satira.

Na str. 152. čitamo: „u pjesmi mladoga rodoljuba Pavla Stoosa „Kip domovine vu početku leta 1831.", u kojoj crta bez ikakve poezije pravo stanje u Hrvatskoj." Ja bih rekao, da ta pjesma nije pisana bez ikakve poezije, pače da u njoj ima mnogo poezije, ta poznato je, kako često naši mlađi pisci u svojim djelima spominju tu krasnu pjesmu. Ali možda je pisac htio reći, da Stoos nije poljepšavao prilika u Hrvatskoj, nego ih prikazao, kakve jesu, i da to znači prikazivati bez ikakve poezije? Ako je tako, ipak nije čitalac kriv, nego nejasna piščeva stilizacija, da se to mjesto može i drugojačije tumačiti.

Ilirski je pokret pisac u glavnom dobro shvatio i prikazao, ali ja bih volio, da nam je ipak življe i oštrije prikazao nezrelost Hrvata za vrijeme toga pokreta, njihovu nesigurnost pa prelaženje s Ilirstva na jugoslavenstvo, dok nijesu jedva jedvice postali ono, što jesu, na ime Hrvati. Priznavanje sopstvenih pogrješaka nije nikada štetno! Na str. 170. veli pisac, da je prvo godište Vrazova „Kola" imalo 700 predbrojnika, ali budući da je Vraz u „Kolu" zaveo kritiku, za to da je druga knjiga „Kola" imala samo 200 predbrojnika! Ta recimo odmah istinu! Nije tomu bila kriva samo kritika, nego i — konkurencija, a čija, to jamačno zna i pisac sam.

Vraz je u opće slabo obrađen. Evo što na str. 169. čitamo o njegovim Đulabijama. „God. 1837. počele su izlaziti u „Danici" njegove pjesme pod imenom Đulabije, a izdao ih u dva dijela 1840. opjevavši svoje dvije idejalne ljube u krasnim sonetima, jednu ljubu slavljenu ljepoticu i drugu ljubu domovinu, osobito svoj štajersko-slovenski kraj". Pisac je ipak morao, prije nego li je to napisao, pogledati Đulabije, pa bi vidio, da nijesu pisane u sonetima; on se pače baš oko slika i kitice Đulabija morao duže zabaviti te pokazati njihov utjecaj na Njemčića, Perića i mnoge druge. O estetskoj ocjeni i načinu pjevanja Vrazova u Đulabijama ne nalazimo ni riječi, a što osobito žalimo, pisac nije iz djela Vrazovih pribrao glavne ideje pjesnikove, a da je to učinio, mogao je vrlo lijepo s te strane isporediti Vraza s Preradovićem i sa Šenoom.

Od slavonskih Ilira napominje pisac str. 172. Topalovića, Tordinca, Marijanovića. A gdje je ostao Luka Ilić Oriovčanin? Ako su Moyses, Razlag, Ljubić, Šulek pa Vukotinović-Schlosserova „Flora Croatica" našli mjesta u književnoj povjesti, jamačno je zaslužio to i Ilić. Zar pisac ne zna, da je Ilić izdao slavonske

*

običaje, narodne pjesme, da je bio čuven povjesnik, a napokon, što je glavno, da je bio pjesnik i vođa mladeži u zagrebačkom sjemeništu?

O Bogovićevim „Vinjagama, Slikama i Prilikama pa Strjelicama" (str. 178.) trebalo je više govoriti; ocijenio ih je Šenoa u „Vijencu"; Preradovićev „Kraljević Marko" (str. 182.) samo se spominje, a kod „Vladimira i Kosare" trebalo je bar to istaći, da je ta građa bila već prije Preradovića dramatski obrađena. Šenou je pisac s pravom prikazao kao eminentno hrvatskoga pisca, a ta ga hvala i ide, jedno poradi sadržaja njegovih djela, a drugo, što je znao svoj način pisanja udesiti prema ćudi naroda; samo se čudim, da su učenici Šenoini R. Jorgovanić i A. Kovačić dospjeli iza Đalskoga.

Veoma treba požaliti, što se u knjizi ne napominje Maretićev prijevod Ilijade i Odiseje, dok su Pucićevi, Kazalijevi i Miškatovićevi prijevodi napomenuti. Za svaki su narod prijevodi klasičnih djela od veoma velike važnosti; Nijemci n. pr. s pravom u velike cijene H. Vossa poradi njegova prijevoda Odiseje i Ilijade, a Maretićev je prijevod bar tako dobar, kao Vossov. Baš pisac je kao nastavnik mogao prosuditi, kolika je vrijednost tih prijevoda, jer prije Maretića rijetko je tko od učenika, pa i drugih obrazovanih ljudi u cijelosti poznavao Homera; ovi se pak prijevodi čitaju lako i mnogo, a od toga je velika korist.

Naša književnost prikazana nam je do god. 1890. Boranić žali, što pisac nije pošao do god. 1897., ali mi treba da smo piscu zahvalni, što nam je našu najnoviju književnost i do god. 1890. prikazao, jer je sada prvi put na okupu nalazimo, ta i politička se povjest duže vremena svršivala s god. 1848. i 1870. O novim pojavama treba da se sud najprije ustali. Za to ću tek u općeno reći, da pisac nije napomenuo svih pisaca toga doba i da se neki pisci, što ih nalazimo u knjizi, za dvadeset godina valja da ne će više ni spominjati, a drugi, koji nijesu u knjizi, da će se spominjati. Govoreći o Josipu Kozarcu (str. 215.), jednom od najvažnijih naših mlađih književnika, nije pisac naveo „Priče djeda Nike", a bez njih ne možemo pravo shvatiti kasniji rad Kozarčev.

Srpsku je književnost pisac obradio nešto kraće, ali bolje od hrvatske, a valja da za to, što u Srba ima radnja, koje u jednoj cjelini prikazuju povjest pojedinih grana književnosti, n. pr. liriku, dramu i pripovijetku.

Red je, da kažem koju i o obliku knjige. Po mojem mnijenju bilo bi bolje, a i običaj je u takvim knjigama, da se literatura u osobitom poglavlju napiše na kraju knjige. Tako bi n. pr. pod natpisom „Dubrovačka književnost" bili napomenuti svi pisci, koji su pisali o toj književnosti, a čitalac bi mogao izabrati, što mu treba. U knjizi nijesu spomenute mnoge važne raspravе, a u imeniku pisaca opet nijesu popisani svi pisci, što se u knjizi spominju.

Na stil je pisac svakako premalo pazio. Na str. 169. nije bilo nužno reći, da su „Glasi iz dubrave Žeravinske" književno djelo, kad svatko zna, da ne mogu drugo biti nego književno djelo; na str. 183. čitamo, da je Preradović „pjesnik, u kojega ima vrlo malo humora; k tomu je ozbiljan", a kaki će biti nego ozbiljan, kad nema humora? Vrlo je dosadno ponavljanje rečenica, n. pr. na str. 182. „Zamislio je (Preradović) i romantičan ep „Lopudska sirotica", koji je i počeo raditi, ali ga nije dovršio, po svoj prilici, jer nije bio epski pjesnik;" na str. 183. opet čitamo: „U pedesetim je godinama zasnovao pjesnik romantični ep „Lopudska sirotica", ali ga nije dovršio". Na str. 208.: „U Beču se upozna (Radičević) s Vukom i Daničićem, što je bilo od ogromne koristi po njegovo pjevanje", a sedam redaka niže: „Od stručnih je nauka najprije učio pravne nauke u Beču, gdje se upoznao s Vukom i Daničićem" i t. d. Ovaki primjeri, kojih ima u knjizi više, pokazuju, da je pisac svoje djelo napisao u velikoj žurbi.

Prema ovomu, što smo do sada o knjizi rekli, ne može dakako naš sud o njoj biti povoljan, ali ipak ima nešto, za što moramo pisca pohvaliti, na ime to, što je u opće zamislio napisati povjest naše književnosti. Ovaka je knjiga za nas od prijeke potrebe i nema sumnje, da će doći do drugoga izdanja, a dotle će g. pisac i samostalno raditi i dosadašnje izvore točnije proučavati, pa nam tako sa više spreme za koju godinu podati i bolje djelo.

Dr. *I. Scherzer.*

VIII.

Dr. T. Maretić, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Zagreb 1899. 8⁰ VI. + 700 str. Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Cijena 4 for. 50 nč.

Držim, da ću najbolje pokazati veliku vrijednost ovoga djela i odrediti mu pravo mjesto u naučnoj književnosti našoj, ako rečem, da tehnika Vukova i Daničićeva pisanja, otkako je ovo djelo svijet ugledalo, nije više tajna ni za nestručna čovjeka, a to mnogo znači. Vuk i Daničić pokazali su u svojijem djelima, kako se dobro i pravilno piše književnim jezikom našim. No to pisanje njihovo bilo je počesto i za stručna čovjeka tek građa, a ne gotov nauk, kako se dobro i pravilno piše, bilo je to tek brašno, a ne gotov hljeb, da ga odmah u usta mećeš. Tu je

građu trebalo, ako ne u svemu, a ono u mnogome i premnogome, tek u sitnice razraditi, svrstati je kao primjere pod pravila, pa to sve još prikupiti u jednu knjigu, napisanu lako i razumljivo, da se tek tada uzmognu njome služiti pored stručnjaka i nestručni, a obrazovani ljudi. I to je evo učinio prof. Maretić, pa za to je njegova knjiga zaista prva normalna i potpuna gramatika današnjega književnoga jezika našeg, i ja za cijelo mislim, da se među našijem učenim ljudima i najboljim znaocima Vukovijeh i Daničićevijeh djela ne će naći ni jedan, koji iz ovoga djela Maretićeva ne bi mogao štogod novo naučiti.

Kako je gosp. pisac ovo djelo svoje namijenio i nestručnim, a obrazovanim ljudma, nije htio pisati naučne poredbene i historijske gramatike. Pomenuta namjena držim da opravdava g. pisca i u tom, što je potvrde i primjere vadio samo iz Vukovijeh i Daničićevijeh djela i iz narodnijeh umotvorina (što ih je Vuk izdao), a nije se obazirao na djela i drugijeh dobrih pisaca naših. Obrazovana publika poštujući ono, što je dobro, voli ono, što je bolje i najbolje, a za Vuka i Daničića zna se, da su oni do danas prvi pisci naši, što se dobra i pravilna jezika tiče, i da ih u tom niko do danas pretekao nije. A Bog zna, bi li se u drugijeh dobrih pisaca naših i našlo štogod dobro, čega u Vuka i Daničića kod onoliko njihovijeh djela ne bi bilo, a što bi išlo ne u leksik, nego upravo u ovaku gramatiku. Za to se može zaista reći, da je ova knjiga normalna i potpuna gramatika današnjega književnoga jezika, i ko bude po njoj pisao, pisat će, što se gramatike tiče, po Vuku i po Daničiću — a više i bolje valja da niko i ne traži.

Ako ova gramatika i nije namijenjena samo stručnjacima, opet mislim, da bi mnogo zgodnije bilo, da g. pisac u nauku o glasovima nije išao abecednim redom od slova do slova i tako rastavljao glasove, koji su prema fiziologijskom postanju svome vezani o jednake zakone, nego je mogao o glasovima na pr. *t*, *d* ili *k*, *g*, *h* i t. d. zajedno govoriti, a govoreći o nekim vokalima *ь*, *i*, *e*, *ѣ* i o glasu *j* živo istaknuti, kolikima su fonetičkim promjenama bili uzrok ti glasovi. Nauk o glasovima ostao bi i tako pregledan, jer su čitaoci iz § 23.—33. već naučili, u koju vrstu ide koji glas po fiziologiji svojoj, a dobili bi bolji prijegled o mijenjanju glasova. — Glasovi ś, ź, o kojima se govori u § 30. i u § 10., nijesu samo hercegovački spiranti, nego se čuju i po Banovini i po gornjoj krajini, na pr. *śesti* (sjesti), *iźesti* (izjesti). — U § 80. c) mogao je g. pisac uz riječ *član* spomenuti i glagol *človiti* (iz Vukova rječnika) s tijem više, što ga Daničić u akad. rječniku dovodi u svezu s riječi *čovjek*, o kojoj g. pisac na pomenutom mjestu u svojoj knjizi i govori. — Ne bi bilo na odmet, da je u § 97. a) g. pisac dodao, da je u riječima *plȏvka* (u Srbiji govore tako patki) i *psȏvka* ono *ov* stajalo nekad ispred *ъka*, a ne ispred *ka*. — U § 102., gdje se govori o

glasu *ѣ*, moglo se štogod reći i o riječi: *orah*. — Mjesto *gdje* čuje se *gȅ* (v. § 110.) i od nekijeh ikavaca oko Broda i Oriovca. — Za ispadanje slogova u riječima (v. § 115.) imam još ove primjere: *kò'ćȇ* t. j. kod kuće (govori se oko Plaškoga, a valja da i drugdje po krajini gornjoj) i *ȗloža* t. j. uholaža (govori se oko Nove Gradiške). — Što g. profesor pominje u bilješci uz § 132. b) str. 131. o akcentima *ná me*, *zá te* i t. d., samo sam onako i ja slušao od dobrijeh štokavaca.

Ako su glasovi i obrađeni obilno, nije se g. pisac imajući na umu, kome je sve namijenio svoju knjigu, htio upuštati, da svuda naučno tumači postanje oblika. Glavno mu je bilo, da nauči čitaoca praktički, kako će pouzdano umjeti graditi oblike i ne pitajući, kako je kome obliku pravo historijsko postanje njegovo, jer u istinu ni stručan čovjek, kad gradi, a ne analizira naučno kakav oblik, ne pita mnogo na pr., pripada li ono *a* u inf. *znati* korijenu ili infinitivnoj osnovi, niti pita, da li se nekad na pr. riječ *put* brojila među *i-* osnove, nego traži najbliže paradigme, pa prema njima gradi oblike. Pomenuta praktična namjera opravdava sasvijem g. pisca, što je imenice, koje su u istinu različnijeh osnova, pa su po tom i različnijeh deklinacija bile, a danas se jednako dekliniraju, podijelio prema gramatičkom rodu njihovu samo u tri deklinacije, i što je ono nekoliko glagola (vidi u § 247. a) ispremještao malo drukčije nego u dojakošnjijem praktičnim gramatikama što je bivalo. Kao za naknadu, što svuda naučno ne tumači oblika, iznosi nam g. pisac, gdje se samo moglo, potpuna, a gdje se nije moglo, glavna pravila o akcentu oblika i još pune pregršti primjera i naputaka, kako Vuk i Daničić pišući biraju i ređaju oblike. Dosta je, da se ogledaju §§ 210.—224. pa da se vidi, kako su lijepo i vješto sastavljeni ti napuci. — Sumnjam, da bi dobar štokavac govorio instr. sing. *Bečem*, *hmeljem*, *Senjem* (v. § 146. b), kao što ne govori ni *ježem*, a to, držim, s istoga uzroka, s koga se ne govori u dat. i lok. sing. *našeme*, *vrućeme*, *bržeme* prema *tvome*, *dobrome* . . . . (ispor. još § 215. i 217. c). Eufonija traži razjednačivanje glasova u pomenutim riječima. — Uz bilješku na str 153. u dnu, gdje g. pisac kaže, da je Vuk u rječn. (1852.) pogrješno akcentuirao vok. sing. *nèsuđenîče*, napominjem, da sam ja tu riječ i riječ *utopljenik* slušao i s ovakim akcentom: *nèsȗđenȋk*, *ùtopljenȋk*. — U § 187. b) držim da bi trebalo brisati riječi *Dimićevoj*, *Popovićevoj*, jer narod kad reče na pr.: Ruža *Dimićeva*, Stana *Pricina*, onda mu to ne znači ženu, nego dijete (kćer) onijeh ljudi, koji se zovu: Dimić, Prica, a njihove žene obično zove narod *Dimićka*, *Pricinka*. — G. pisac držeći se Vuka i Daničića akcentuira u § 205. a): *tkȍgod*, *štȍgod*, ali ja mislim, da su i u književnom govoru sasvijem dobri i ovako naglašeni oblici: *tkògod*, *štògod* i *tkogȍd*, *štogȍd*, jer sam samo tako i slušao od dobrijeh štokavaca, a reći ću i ovo: kad se *tkȍ*, *štȍ* u

fleksiji produlji za jedan slog, biva: *kòga*, *čèga*, *kòmu*, *čèmu*; tako je *tkȍ*, *štȍ* dulje za jedan slog i u riječima *tkògod*, *štògod*; ispor. još *štòtko, štòšta*. — Uz § 207. d) napominjem, da sam pridjev ženskoga roda *zla*, kad stoji u vok. sing. uz imenicu *žena* slušao i u određenom i u neodređenom obliku, dakle: *zlȁ* žȅno! i *zlâ* žȅno! — Riječ *Plaški*, koju g. pisac po Vuku bilježi u § 209. a) *Plȁškî*, slušao sam samo ovako: *Plàškî, u Plàškôm(e)*. — U § 230. dobro je g. pisac odredio, kakav akcent dobivaju prijedlozi, kad se nađu ispred pridjeva s jakim kratkim ili jakim dugim (— u knjizi je pometnjom štampano jakim slabim, što treba ispraviti —) akcentom, i ja mislim, da dobri štokavci ne bi drukčije ni naglašivali. — U § 235. stoji: *dȅvêt, dȅsêt*; ja sam od dobrijeh štokavaca slušao samo: *dȅvet*, *dȅset* i mislim, da bi i tako bilo dobro u književnom jeziku. — Pored *striži*, koje g. pisac pominje u § 259. kao pogrješan oblik, može se u narodu čuti i *užeži* mjesto *užezi* (na pr. svijeću). — Pored *vrzi* (vidi u § 261.) govori se pogrješno i imperat. *màci* (maknuti), *izmàcite se*. — U § 286. dobro bi bilo da je g. pisac spomenuo *(po)gledati* i njegove ovake oblike: *gledim*, *poglediš*, na pr. Glas do neba, a kad dobro *poglediš*, a ono mućak. Vuk posl. 42.

S kolikom je vještinom g. pisac izradio nauk o tvorbi riječi, to je već istaknuo g. Music u svome referatu (Nast. vj. VII. str. 379.). — U § 326. e) veli g. pisac, da je u riječi *koščica* nastavak *-čica* uzet iz riječi kao *čâvčica*, *gȕščica* . . . . ., gdje je nastavak samo *-ica*. Ali ja pouzdano znam, da narod (u Srbiji) kaže i *kȍska* mjesto: kost, koščica, pa mislim, da je u riječi *koščica* nastavak samo *-ica*. Ali kao da i sam g. pisac malo drukčije tumači tu riječ u § 63. d). Možda ima u narodu i riječ: cijevka (ispor. u akad. rječn. riječ *cȉjevka*), a onda bi i u riječi *cjèvčica* bio sufiks *-ica*. — Riječ *spavaćiv* (v. § 361. c) slušao sam (u istočnom govoru), gdje se govori i izvan pjesama, ali ne u značenju: koji spava, nego: koji je sȁnen. — Među primjere u § 372. može se metnuti pod i) *Gášo* (Gavrilo), pod k) *Péko* (Petar), a pod m) *sȉćûšan*.

Neke radnje Miklošićeve, Daničićeve, P. P. Đorđevića, pokojnoga Broza i dr. olakšale su g. piscu posao oko sintakse, ali se opet može reći, da je i u sintaksi gotovo toliko samostalna posla piščeva, koliko i sviju spomenutih naučnjaka. — G. pisac misli (v. § 434. a), da se ne da odrediti, kojim redom dolaze pridjevi, kad ih se nađe po tri (ili i po četiri) uz imenicu. U primjerima, što su spomenuti u § 434. pod a), b) i c), vidi se (i g. pisac to kaže), da pridjevi pripadanja i posvojne zamjenice stoje iza svoje imenice, a ja mislim, da se dalje može reći ovako: koji je pridjev za smisao esencijalnija nota imenici, onaj joj stoji bliže. Evo, da analiziram samo ova dva primjera: I. Konstantina, drugoga nezakonitoga sina Milutinova obiđoše. II. U srbuljama i u ostalim svima starim slavenskim

rukopisima. — — I. a) Konstantina, sina Milutinova obiđoše; b) Konstantina, nezakonitoga sina Milutinova o.; c) K., drugoga nezakonitoga sina Milutinova obiđoše. — II. a) U srbuljama i u rukopisima; b) U srb. i u slavenskim rukopisima; c) u srb. i u starim slavenskim rukopisima; d) u srb. i u svima starim slavenskim r.; e) u srb. i u ostalim svima starim slavenskim r. — Uz *òdâvno* u § 462. d) može se zapisati kao primjer i *nȁsâmo*. — U primjeru: Užice, dosta tvrd starinski grad, no zbog brda oko *njega* slabo se može držati (v. § 466. b) — misli g. pisac, da bi običnije bilo: oko *sebe* nego: oko *njega*. Ali, ako je ono *držati se* pasiv (a može biti), onda je dobro i obično i onako, kako je. — Ja sve mislim, da ono, što g. pisac u § 471. a) tvrdi, ne će biti sasvijem onako. Od svijeh primjera, što se tamo pominju, bit će samo ovi: on je onaj, *kòme* ja nisam (griješkom mjesto: nijesam) dostojan odriješiti remena, ostavi mi bar ručna devera, *s kîm* ću mlada do majke otići., i (možda) ovaj: narod, *kòme* je zulum bio dodijao, stane se buniti., — u kojima stoji upitna zamjenica mjesto odnosne, a ne mogu vjerovati, da bi pravi štokavac govorio: P. Starčević, *kòga* ja malo pamtim (mj.: *kôga* ja m. p.)., natpis, u *kòme* su mnoga slova (mj.: *ù kôme* su m. s.)., šanac, pored *kòga* su pograđene stražare (mj.: *porèd kôga* su p. s.). — Ono, što g. pisac kaže u § 486. c (u zagradama) o prilogu *đȍma*, bit će pometnja neka, i treba da se ispravi prema onome, što je rečeno u § 259. g). — Zažalio sam u prvi kraj, što g. pisac nije u § 490. razložio, treba li pisati na pr. *u* ratu i miru, ili: *u* ratu i *u* miru, ali se tako pravilo, čini mi se, ne može uhvatiti, koliko se vidi iz ovijeh primjera, što sam ih pokupio po gramatici gosp. prof. Maretića. I. *Po* svoj Hercegovini i Bosni i Srbiji (§ 492. b), predade sebe *u* prilog i žrtvu Bogu (§ 556. b), *u* dan i noć ostala bi zdrava (§ 556 e), ovoga Bog *za* kneza i izbavitelja posla (§ 560. c), *pri* svemu svome prepravljanju i obricanju (§ 564. b str. 576.), a uz to tain *u* mesu, hljebu i ječmu. Vuk prav. sovj. (1860.) str. 58. — II. Te im podaj *za* me i *za* se (§ 558. c), sprema košulje *za* sebe i *za* svoga muža i *za* đecu (§ 559. e), ostavljam sve svoje dobro *na* vama i *na* Bogu (§ 562. c), ja sam bio *na* Moskovu i *na* Nijemcu (§ 562. c), svirac ide *po* svadbama i *po* drugijem veseljima (§ 563. b), *po* srcu i *po* tjelesnom junaštvu bio je prvi (§ 563. b), niko *po* pravdi i *po* zdravom razumu (§ 563. b str. 575.), al eto ti lisice *s* vodom i *sa* travom (§ 569. a), navali na mene *s* ukorom i *sa* psovkom (§ 569 a). — U § 502. a) među modalne veznike mogao je g. pisac metnuti i veznik *kakogod (kao god* i stegnuto *kogod)*. koji u istočnim krajevima nije baš rijedak, a i Vuk ga upotrebljava, na pr. nekoliko kozaka s kopljima i sa sabljama *kakogođ* što su ruski. Даница (1826.) str. 90. — U § 510 ne reče nam g. pisac, pišu li i Vuk i Daničić *i ako* pored *ako i*. — U § 606. c) kaže

g. pisac, da veoma rijetko kondicional znači budućnost, ali se od dobrijeh štokavaca počesto može čuti, da iza hipotetske protaze: *da znam* (*ne znam*), *da . . .; kad bih* (*ne bih*) *znao*, *da . . .* upotrebe kondicijonal mjesto futura.

Gramatici svojoj dodao je g. pisac i stilistiku. Premda ja držim, da je ono sve tek opći, prvi dio stilistike (a u drugi, posebni dio išao bi nauk o obliku sastavaka u prozi, dakle ono, čega se g. pisac tek donekle dodio u drugoj alineji na str. 678. i o čem je napisao svoje mišljenje na str. 655. sitnim slovima), opet bi dobro i korisno bilo, da je g. pisac tu stilistiku mutatis mutandis odštampao zajedno s antibarbarusom uz svoju malu, školsku gramatiku. — Na str. 674. (iza riječi *očit* — *očevidni*) mogao je g. pisac reći, da riječ *slučaj* treba razlikovati od riječi *događaj*, *prilika* i upotrebljavati je samo za njemačko *Zufall* i francusko *hasard*, a ne i za njemačko *Fall* i francusko *événement*. — Ono, što g. pisac na str. 676. u bilješci prigovara Vuku zbog upotrebe riječi *obično* ispred riječi: *svaki*, *sav*, *svagda*, ne će, držim, biti sasvim opravdano, jer tamo može *obično* značiti isto što i glagol *običavati* ili sveza *u običaju je*, *da . . .* — Mnogo bolje brani g. pisac riječ *točka* u svojoj stilistici str. 683. i 684. nego u Radu 108. što je branio, ali mislim, da je ipak preoštro rekao, da bi p r a v o i d o s l j e d n o bilo, da se ne mijenja riječ *točka* u *tačka*; jer ne valja zaboraviti, da smo mi riječ *tačka* imali u živom narodnom govoru prije, nego što smo od Rusa uzeli riječ *točka*, ako nam *tačka* onda još i nije značila njemačko: *Punkt*, nego pritku, kojom se (n. pr. grah) koli, kao što i Rusima точка ne znači samo *Punkt*, nego i *Drechslerarbet*. — U antibarbarus, koji je dodatak stilistici, mogao je g. pisac metnuti i riječ *ali* pa dodati, da je ne valja upotrebljavati postpozitivno, kao Nijemci svoje *aber* u primjerima: er *aber* kam . . ., das ist *aber* nicht möglich. — Upotrebljavaju li Vuk i Daničić u svojim djelima riječ *dapače?* — G. pisac kaže, da je bolje *imutak* nego *imetak*, a riječi *imovina* ne spominje. — *Prenavljati se* može biti provincijalizam, ali ja u narodu nijesam čuo, da to znači što i *pretvarati se*, nego se tako reče, kad netko nešto čini tako, kao da bi i ne bi. — G. pisac kaže, da je bolje *poraba* nego *upotreba*. Vuk je, istina, riječ *poraba* zabilježio u svoj rječnik (1852.) i kaže, da se govori u Hrvatskoj, ali bi tek trebalo potvrditi, da je itko tu riječ čuo od dobra, a nepismena štokavca u Hrvatskoj.

Čitavo svoje djelo napisao je g. profesor lakim, jedrim i čistim jezikom, ali mislim, da nije dobro, što se baš u ovakom djelu služi nekima riječima i stilizacijama (koje ću odmah spomenuti) hotimice liberalno, jer ako i zna on, kad će i dokle će u tom biti liberalan, ne će to znati drugi nestručni ljudi, pa će ugledajući se u njegovu liberalnost što se kaže „prekardašiti“. Evo takijeh riječi i stilizacija: *navesti*, *navoditi* (i Vuk i Daničić

upotrebljavaju tu riječ kašto mjesto (*s*)*pomenuti*, (*s*)*pominjati*), priopćit ću, *što* sam do sad *takovo* opazio str. II., jer on (t. j. posao) *leži daleko od* zadatka ove knjige § 5., ovo načelo nije dakako *provedeno* svuda § 42., *kako je* taj akcent u njih *star* . . . . to se ne zna § 129. u bilješki, ne *škodi* spomenuti § 159.c), prijevoj *donese* kašto *sa sobom*, te . . . ostane i t. d. § 317.b (tako sam negdje i u Vuka našao), jedan *način . . . . stoji u tome*, da . . . § 371a), *u* stvarnom *pogledu . . . . u* formalnom t. j. stilističnom *pogledu* str. 654.

Tko se god bude služio ovijem djelom, zažalit će jamačno, kao i sam što žalim, da ovako osobito instruktivno djelo nema na kraju opširna registra.

Do sad sam se u svojijem napomenama obazirao samo na ono, što bi se ovome djelu moglo zabaviti, a sad bi trebalo da pokažem sve one obilne resultate truda piščeva, koji su golem i do danas najveći prilog tačnom poznavanju sadašnjega književnoga jezika našeg, pa da se očito vidi, kako su sve one napomene moje tek sitnice. Ali ja to ne ću činiti, jer za onoga, koji ne prouči ove gramatike, bilo bi moje kazivanje prazan govor, a svaki onaj Srbin i Hrvat, koji prouči ovu knjigu, uvidjet će možda i bolje od mene, koliko je g. prof. Maretić privrijedio njome nauci našoj.

P. Ratković.

IX.

Engleska čitanka sa zbirkom engleskih trgovačkih listova za mlade pomorce i za školu, s obilnim hrvatskim tumačem. Sastavio prof. **Alexander Lochmer.** Senj 1899. (An English Reader for Nautical and Commercial Schools with explanatory notes for the use of Croatians. By prof. A. L.) 8°. Str. VIII, 337 i III (Contents).

Bilo je prilike i u „Nastavnom Vjesniku“, kad je štampana ocjena prve sveske „Englesko-hrvatskog rječnika“ (u sv. IV. str. 339 i d.), da se pomene revno nastojanje g. prof. Aleksandra Lochmera oko izdavanja engleskijeh udžbenika za hrvatski svijet. Djelo, što smo ga naprijed kazali, peto je u nizu djela, kojima je prof. Lochmer nastojao da doskoči nedostatku, što se dojako dosta živo osjećao u našoj didaktičnoj literaturi: nakom što je napisao „Gramatiku engleskoga jezika“, objasnio „Engleski izgovor“, izdao „Englesko-hrvatske razgovore“ i počeo izdavati „Englesko-hrvatski rječnik“, štampana je ove godine „Engleska

čitanka", koja dostojno završuje dojakošnji literarno-didaktični rad marljivoga trudbenika na polju moderne filologije.

Moglo bi se reći, da „Engleska čitanka" nije bila toliko potrebna, dok nemamo valjanoga i potpunoga „Englesko-hrvatskog rječnika." Nama je svakojako žao, što je izdavanje Lochmerova rječnika već duže vremena zapelo, no onaj prigovor, da nam čitanke još ne bi baš trebalo, valja odlučno da se odbije. Istina, gramatika i rječnik najvažniji su udžbenici za svakoga, koji hoće da pozna koji tuđi jezik, a engleskijem tekstom moći ćeš da se poslužiš, makar bio on izdan i za čitaoce, koji nijesu Hrvati, no ko ima na umu, da i čitanka treba da bude udešena prema potrebi naroda, a navlastito, da je velika neprilika u školi, kad moraš u obuci tuđega jezika da se služiš tuđinskijem čitankama, onaj će rado priznati trud g. Lochmera i primit će zahvalno u ruke najnoviji plod njegova znanja i iskustva.

Već sâm natpis knjige kazuje nam, komu je ona u prvom redu namijenjena. Izbliže se o tom govori u „pripomenku" (str. V—VIII.). „Glavna misao", veli pisac, „što me je u cijelom poslu vodila, bila je, da pružim budućem pomorcu i trgovcu već od početka nauka engleskog jezika priliku, da se upozna malo po malo s onim riječima, frazama i s onim osobitostima jezičnim, koje mu moraju tako rekući u krv preći, a da mu budu danas sutra od koristi." Prema tome je dašto udešen i izbor štiva: najprije dolaze štiva, u kojima se objašnjuju neke pojave iz astronomske i fizikalne geografije (The Earth, Day and Night, The Atmosphere, The Movement of the Air, The Sea, The Seasons), onda članci, što bismo rekli, o narodnoj ekonomiji (Wealth and Natural Riches, Exchange, Money, Credit), pa štivo o robi (Commodities), koje sámo opseže 21 stranicu (52—72.); u trgovačku geografiju zasijeca članak o „prijenosu" (Transport; str. 111—129.). Većina štiva dašto ide u mrnarsko područje (pominjemo od dužih: Navigation, The Merchant Navy of England, Rig of Merchant Vessels, Steamers, Duties and Qualifications of Officers and Crew, Day's Work on Board Ship, Watches on Board Ship, Off Cape Horn, Classification of Ships, The Shipmaster, Sea-Insurance, Ship's Log; Salvage, Towage, Pilotage; Advice to Lad Entering the Merchant Navy); neka su općene i moralno-poučne sadržine (The Way to Wealth). Sva su štiva izvaci iz engleskijeh djela, koja pominje autor na str. VIII. pripomenka (isp. i str. VI: „Za ispravnost i ljepotu [jezika] jamče imena pisaca"); sama čitanka opseže 240 stranica.

Moderna pedagogija drži, da u koncentraciji obuke stoji jedan od glavnijeh utuka protiv opterećivanja školske mladeži. Što se više bude nastojalo, da jedan predmet zahvaća u drugi kao karike u lancu; što više bude pokušavala nastava da u obuci jednoga predmeta, koliko je moguće, poređenjem, isticanjem analogija i biranjem zgodnijeh primjera pobudi uspomenu na druge predmete, to će učenici tom koncentracijom misli lakše svladati naučnu građu, a uspjeh i napredak bit će kud i kamo bolji nego ondje, gdje su predmeti kao dubokijem jazom odijeljeni jedan od drugoga. Koncentracija obuke, kako se čini, pokrenula je načelo, da se navlastito u nižim razredima što više predmeta, pa bilo i raznorožnijeh, predade u ruke jednomu nastavniku; ovo načelo u nekoliko ujamčuje, da će učitelj, hotimice ili nehotice, pa bilo i samo svojom metodom, postići onu koncentraciju, oko koje didaktika toliko nastoji. I autor „Engleske čitanke" povodio se u sastavljanju svoje knjige za načelom te koncentracije. On je htio, kako sâm veli, da učenici nautičke ili trgovačke škole „već od početka nauka engleskoga jezika" pribiraju jezičnu građu, koja će im biti „danas sutra od koristi"; on je skupljao u čitanci „takih raspravica, koje svojom građom polažu temelj stručnom znanju", da pripravi učenika „na čisto stručna štiva." Ko je god sâm imao prilike u školi, da se uvjeri o koristi koncentracije, morat će priznati, da je piščevo načelo svakojako vrlo lijepo i zdravo i dosljedno provedeno. Lochmerova „Engleska čitanka" nije samo udžbenik za one, koji uče engleski jezik, već je k jednu i zbornik građe, koja sastavlja „sucus" i jezgru znanja, što ga treba mladomu nautiku ili trgovcu u njihovu svakidašnjem poslu O tom se može uvjeriti svak, ko proući prijegled sadržine, kako smo ga i mi u kratko napomenuli. Ja bih samo jednoj stvari malo prigovorio — a prigovorio bih, prema onoj latinskoj „ne quid nimis", da je autor ipak možda predaleko zabrazdio. Ja do duše nijesam stručnjak i ne mogu suditi, koliko i kako su u svojoj struci spremni učenici nautičkijeh i trgovačkijeh škola, kad se hvataju učenja engleskoga jezika, no meni se čini, da su neka štiva ipak preteška za onoga, koji hoće da uči engleski, a uz to mora tačno da razumije sadržinu engleskoga štiva. Kad je koncentracija tako provedena, da učenici mjesto jednoga na jedan put, rekao bih, uče dva predmeta, onda im ne samo stvar nije olakšana, već njihova pozornost mora i nehotice da oslabi i da krene stramputicom. A u „Engleskoj čitanci", po mom mišljenju, ima podosta štiva, koja učeniku, ne samo što se tiče tuđinskoga jezičnog ruha, već i što se tiče sadržine, zadaju izobila teškoća. Ja bih, kao primjer, naveo štivo „Navigation", a našlo bi ih se i drugih, osobito među onima iz mrnarskoga područja. Kraj načela o koncentraciji obuke ima i jedno drugo pedagoško načelo, na koje ne smije da zaboravi savjestan nastavnik, a to je načelo, što veli: „omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci." U školskoj čitanci (i u hrvatskoj, a napose u čitanci tuđega jezika) treba da bude pored pouke i čiste zabave — oaza, što je riječ, posred pustinje ili dajbudi odmor na dugačkom putovanju — a pouka ne smije da bude onakova, da bi preko reda otešćavala učenje jezične forme. Sve da se i uzme, da štiva, što se meni privićaju preteška, učenicima nautič-

kijeh škola ne zadaju teškoća, jer su oni sâm predmet, o kojem štivo radi, već prije proučili, pa je za njih štivo sȁmo rekapitulacija onoga, što već davno znadu, ja bih i opet u nekijem dijelovima bio protiv izbora g. Lochmera — a bio bih s toga, što mi se čini, da su neka štiva vrlo suhoparno sastavljena, pa mimi se čini, da bi se o istom predmetu moglo naći i ljepše i okretnije slim, da bi se o istom predmetu moglo naći i ljepše i okretnije i zabavnije napisanih članaka. Za to neka služe dokazom štiva iz fizikalne geografije, koja su većim dijelom pored toga, što su općenijega interesa, popularno i zanimljivo napisana. Najzad ne valja zaboraviti, da pisac i sâm veli (str. VII.), da bi želio, „da knjiga prodre i u šire krugove izvan škole“, pa da ju je stoga sastavio onako, da bi je učinio „pristupnom i samouku“; u ovakom događaju trebalo je još više paziti na izbor teksta. Čisto zabavnijeh štiva u „Engleskoj čitanci“ gotovo i nema. U nekoliko moglo bi se ovamo ubrojiti štivo: „On the Mother-country and her Colonies“ (Capt. Marryat) i ona dva odlomka iz poučnoga romana Amerikanina Richarda Henrya Dane (Dana) „Two Years before the Mast“ (no i tu su uzeti teški i u nekoliko suhoparni odlomci); ono Franklinovo „The Way to Wealth“ čini mi se da nije zgodno odabrano. Ja bih, da sam imao birati, uzeo što više odlomaka iz romana Fredericka Marryata i Jamesa Fenimorea Coopera (dašto ne iz indijanskijeh!) i drugih pisaca mrnarskijeh pripovijedaka; tu ima izobila zabave za mladež, a bilo bi i izobila prilike za koncentraciju obuke.

Pisac je štivima dodao obilan tumač. Tumačenje je štampano ispod retka i tako udešeno, da se „praktičnim načinom“ istumače nepoznatije riječi i razriješe teže konstrukcije. S ovim će se poretkom složiti svaki učitelj — osobito kad se uzme, da bi sastavljanje rječnika bio zališan posao, jer će i onako za koje vrijeme rječnik izaći napose — no ja ne znam, je li baš posvuda dobro udešen način samoga tumačenja. Pisac na ime tumači riječ ili konstrukciju onako, da u mislima prevodi cijelu rečenicu, pa onda meće nepoznate riječi u tumačenje u onoj formi, što bi je one imale u njegovu sopstvenom prijevodu. No kako se više puta koja rečenica dade prevoditi na više načina, učenik ne će lako pogoditi, koji prijevod ište knjiga, pa će ga tumačenje smesti. Tako, na priliku, čitamo na str. 3.: flat as the visible portions of the sea and land may appear — što bih ja preveo: „koliko se god vidljivi dijelovi mora i suhe zemlje prikazivali ravni“ ili „premda se . . . prikazuju ravni“; no tumačenje veli: „i prikazivali se ravni dijelovi mora i kopna“, a taj je prijevod za početnika, koji ne razumije engleskoga teksta, dosta nejasan. Sličnijeh nejasnoća našao sam među ostalijem na str. 14. (11. bilj. 10.), 22. (9, 1.), 25. (4, 2.), 28. (10, 6.), 29. (11, 17.), 45. (2, 3.; riječ „entirely“ nije istumačena), 49. (6, 15.), 108 (9, 10.), 183. (5, 24.). Ja do duše znam, da se u ovakijem čitankama većim dijelom tumačenje štampa onako, kako to čini g. Lochmer, no

ja bih uvijek volio, da se prosto podade značenje riječi ili fraze, ili dajbudi da se onaj dio rečenice, što se tumači, ispod retka još jedan put naštampa (kako to obično biva u komentarima klasičnijeh pisaca). Kašto se dešava, da učenik ne može znati, dokle i na koje riječi treba da se protegne tumačenje. Na str. 45., na priliku, čitamo rečenicu: If, in addition to these — a uz „these“ ima tumačenje „uz ovo“; učenik će prirodno misliti, da „to these“ treba prevesti „uz ovo“, a ne će znati, da tumačenje „uz ovo“ ide na cijelu frazu „in addition to these“. Ovakova je nesuglasica i na str. 199. u bilj. 1. (1.). Gdjegdje, da se ukloni svaka nejasnoća, trebalo je hrvatske riječi u tumačenju akcentuirati; tako na str. 28. čitamo u bilj. 2. (10.) „hrapavi“, što će svak držati za pridjev, a ipak treba da je glagol („roughens“); isto tako nema akcenta u bilj. 7. (7. str. 27.): nalazimo, da morem struje mnoge struje.

Tumačenje je u opće vjerno i tačno, no na nekijem mjestima ja bih ili drukčije preveo riječ ili frazu ili bih možda odabrao zgodniju hrvatsku riječ. Na str. 13. ja bih mjesto „točka zasite“ (point of saturation) rekao „zasićenje“ ili „sitost“; str. 15. „obješeni“ nije dobro, jer mi ne velimo, da su oblaci „obješeni“ na nebosklonu; str. 22. engleska rečenica „It is to this cause that hurricanes are due“ čini mi se da je odveć slobodno prevedena: s ovoga razloga nastaju oluje; str. 23. „trgovački vjetrovi (alizeji)“ — ja bih za „Trade Winds“ uzeo „pasatni vjetrovi“, što i sâm pisac uzima na str. 124.; str. 27. „nemirno lice“ (restless surface) — „nemirna površina“, jer se govori o moru; str. 36. prevodi pisac riječ „bun“ riječju „mlinci“ — ne bi li bilo bolje „pogača“? — str. 38. „dressing-gown“, „sobna halja“, ja bih rekao „spavaća haljina“ (njem. Schlafrock, Morgenrock); str. 40. „sa turobnom sijedom“ (with mournful grey) — „sijeda“ ne će biti dobra riječ kao imenica; str. 46. „limited in supply“ ne bih rekao „ograničeni množinom“, već „što se teško dobavljaju“; str. 51. „na porodu bolesti (in childbirth of Disease) nije razumljivo, jer je „Health“ umrla, kad je rađala „Disease“; u ostalom cijela rečenica (she suffered herself to be debauched by Intemperance, and at last died in childbirth of Disease) pokazuje, da ovo štivo ne ide baš u školsku knjigu. Ja u opće ne vjerujem mnogo u uzgojnu vrijednost alegorija. Na istoj stranici čitamo još „preko šume“ (over forest), ali tu mora biti „kroz šumu“; str. 53. „tekući“ — bolje: židak; str. 58. „u središta obrta i potrožbe“ — je li „potrožba“ dobra riječ? — str. 84. „u tačkama“ (wheelbarrow) — „tačke“ bit će, rekao bih, kajkavska riječ, štokavska je „kolica“ (isto tako na str. 113.); str. 87. u rečenici „Credit is a power to borrow“ tumači se „to borrow“ = posuditi, a „power“ = sila, no što bi to bilo hrvatski: Veresija je sila posuditi? — str. 114. „sobove i pasje saone“ (reindeer-or dog-sledges) sjeća na izraz „konjska željeznica“; str. 121. „zubat“, gdje se govori o

„toothed rail“ (Zahnschiene, Zahnbahn) ne će biti dobro, jer se „zubat“ pridaje ljudima — možda „zupčast“ ili „nazubljen“; str. 130. „poduzetnost“ — bolje možda „prometljivost“; str. 154. „umetanju otoka“ (interposition of islands) ne može biti dobro, jer se govori o strujama, koje su izložene različnijem utjecajima, među ostalijem i tomu, što im stoje na putu otoci, a Englez ono „stajanje na putu“ kazuje imenicom „interposition;“ str. 162. „vojske“ (crew) — „crew“ može se redovno prevesti „momčad“; str. 194. „zaslađena molasom“ (sweetened with molasses) — riječ „molasom“ bit će većini učenika nerazumljiva.

Zgodniji hrvatski oblik mogao bi se uzeti: str. 3. „m o t r e ć a znanost“; str. 4. „te ga možda i neopazili“; str. 7. „žvrk brzo vrćen“; str. 8. „ali pošto“ („pošto“ je ovdje uzeto u kausalnom značenju); str. 9. i 152. „poprečnom“ (možda: središnjom?); str. 13. „može se opaziti, gdje visi na gorama“ — u tekstu je „woods“, a „wood“ znači „šuma“; str. 24. „skoro da pomišljamo“ (gotovo da i t. d.; isto tako str. 37. „skoro nikad“); str. 25. „dočim“ (dok; isto tako str. 152.); str. 26. „ledni bregovi“ — čini se da je običnije „lednjaci“; str. 27. „ogromni valovi“ (golemi); str. 31. „srednja stasa“ (srednjega); str. 37. „zlo vladanje“ (nepristojnost); str. 40. „plešiva“ (ćelava); str. 48. „nije ni izdaleka jedina“ — „izdaleka“ je germanizam; str. 64. „blizu krajeva, gdje se hmelj v a d i“; str. 101. „slučajno“ bit će štamparska griješka za „slušajmo“ (let us hearken); str. 103. „ne smije s i p r i u š t i t i“ (u ovom štivu „The Way to Wealth“ ima mnogo poslovica; trebalo je, koliko je moguće, naći adekvatnih hrvatskih poslovica); str. 105. „malko draže“ (skuplje, more costly); str. 134. „sjetite se“ treba da bude „sjeti se“, jer pisac i inače u tom štivu „you“ prevodi „ti“; str. 136. „sa nježne klapnje“ (tlapnje? engleski „fancy“); str. 143. „daleč“ (daljina); str. 156. „t a l a s a j u ć e poljane“; str. 157. „akoprem“ (premda); str. 197. „sirova četa“ (surova); str. 234. „o g a v n o dizanje i spuštanje“ (za „sickening“ mogla bi se naći bolja riječ). — U tehničko nazivlje, osobito u ono, što se tiče mrnarice, koliko ga je pisac sâm sabrao ili uzeo iz Babićeva djelca „Nazivlje korita i jedrilja broda“ (Kraljevica 1877.), ne ću da diram, jer nijesam stručnjak. Ipak mislim, da nije trebalo u čitanci onakijeh barbarizama, kao „nostromu“ (str. 173.) ili „škrivan“ (str. 177.); tà sâm ih pisac osuđuje (str. VII. i VIII.).

Na nekijem mjestima čini mi se da bi potrebno bilo tumačenje, a nema ga; tako na str. 5. trebalo bi tumačiti „spheroid“; na str. 36. i 37. nema tumačenja za riječi „Good Friday“, „plum-pudding“, „Chaucer“; str. 48. „English Channel“, „Metropolitan Railway“; str. 121. kratica „Mt.“; str. 165. nije istumačena fraza „for the time being“; str. 239. „cocky“ i više toga. Na dva mjesta našao sam, da je fraza imala biti istumačena, ali je tumačenje štamparskom krivnjom izostalo: str. 30. (swept away) i str. 109. (paying taxes). Naprotiv su neke riječi dva puta tumačene: str. 55. „brass“ u bilješki 7. i 21.; str. 63. „starch“ u bilj. 2. (14.) i na str. 61. (10, bilj. 35.); str. 132. „infancy“ u bilješki 5. i 19.; str. 171. „ordinary seaman“ prevedeno je u bilj. 1.: običan mornar, u 15.: mornarče — isto tako na str. 15.; „trickle down“ u bilj. 11.: koje se cijede niz —, a na str. 12. u bilj. 13.; prokaplje niz —. Veliko mnoštvo engleskijeh tumačenja ispod teksta (n. pr, 198., 206., 209. i dr.) po mom mišljenju u ovakoj knjizi nema svrhe; u ostalom tumačenje za „legal tender“ (str. 95.; 6, bilj. 9.) trebalo bi da je štampano već na str. 84. (5, bilj. 12.), gdje se prvi put kazuju te riječi. Još bih pomenuo, da se u bilješkama premalo pazi na razliku između trajnijeh i svršenijeh glagola. Tako na str. 17. „pretvoriti se“ mora biti „pretvarati se“, „se sledi“ — „sleđuje se“; str. 29. „stijenje, što se pomoli među plimom i osjekom“ (= što se pomalja); str. 84. „stali se“ (staljuje se), „pretvori“ (pretvara); str. 101. „izjede“ (izjeda); str. 106. „ugase“ (gase) i inače.

Za čitankom dolazi od str. 241. i 244. prijegled engleskih i američkih novaca, mjera i utega (English and American Coins, Weights and Measures), koji je vrlo obilan, no po mom sudu trebalo je taj prijegled kao „dodatak“ štampati na kraju knjige. Treći dio čitanke zaprema trgovačka korespondencija (Commercial Correspondence). Što se tiče obilja primjera, to i ovdje knjizi nema prigovora. Ja bih rekao, da će onaj, koji se služi knjigom gotovo za svaki događaj u trgovačkom saobraćaju naći u njoj po koje uzor pismo. Napose je pisac imao na umu prilike prekomorske trgovine. Jezik je, koliko smijemo suditi, čist i ispravan; pisac se, kao i u čitanci, za cijelo poslužio originalnijem engleskijem tekstovima. Dajbudi se među „vrelima“ knjige navode i tri engleska djela o trgovačkoj korespondenciji. Istakao bih, da su pseudonimi za hrvatske trgovce malo čudno odabrani; oni se zovu: Platnar, Djed i Unuk, Pamuk, Loza, Kesa, Slador, Sladak, Otac i Sin, Zima — ne bi li takova imena mogla nehotice pobuditi smijeh učenika i otkloniti njihovu pozornost?

Spoljašna oprema knjige sasvijem je ukusna (šteta, što knjiga nije mogla biti uvezana), papir jak, tisak čist i lijep. Na žalost nagrđuju ga vrlo mnoge štamparske pogrješke. Što je do pogrješaka u hrvatskijem bilješkama, to će ih učenik, ili ko se inače služi knjigom, lako i sâm ispraviti; teži je posao u engleskom tekstu, gdje sam na brzu ruku nabrojio preko sto pedeset pogriješaka. A neke će nevješt teško ispraviti, n. pr.: „neitur“ (str. 149.) ili „south ernumst“ (str. 152.).

Pored svijų prigovora ja priznajem, da će knjiga dobro doći našoj mladeži, što uči engleski, pa je s toga i sâm rado preporučujem. No bude li se jednom spremalo drugo izdanje čitanke, to bih svakojako želio, da pisac ne pomišlja samo na potrebe nau-

tičke i trgovačke škole, već da se osvrće i na „šire krugove izvan škole", koji su voljni da poznaju engleski jezik. Ja sam imao prilike uvjeriti se, da se u nas u novije vrijeme dosta revno uči jezik modernijeh Brićana.

V. Dukat.

X.

Dr. David Segen: Geometrija za više razrede srednjih učilišta. U Zagrebu 1898.[1])

S radošću sam pozdravio ovaj novitet u našoj matematičkoj, navlastito školskoj literaturi, s tim prije, što s pređašnjom mršavom i nedovoljnom geometrijom nijesam bio zadovoljan. Ovdje sam nakan da izložim, koliko je ta radost, kad sam pročitao spomenutu knjigu, bila opravdana, a koliko nije. Najprije ću izreći svoj sud o knjizi kao cjelini, kad sam je pročitao prvi put. Utisak, koji mi je još od toga momenta ostao, nije se ni danas — poslije nekoliko mjeseci — promijenio. Onda sam mislio, a i sada mislim, da je glavna zasluga piščeva jezik i opet jezik.

Što se sadržine same knjige tiče, i to: je li suviše ili premalo uzeto, o tome ovdje ne ću da referiram, jer držim, da bi se to imalo odlučiti na sastanku svih (ili bar većine) matematikâ, koji bi taj zadatak imali svestrano da prouče. O sistemu ove knjige tako isto ne ću mnogo da govorim, jer je u jednu ruku u njoj isti sistem, kao i u drugim školskim udžbenicima, a u drugu ruku mislim, da se svaki učitelj drži svoga sistema, koji za najbolji nalazi. Prirodno je, da neka norma mora postojati, koje se imamo svi držati, a to je u ovoj knjizi u glavnom postignuto. To vrijedi, za planimetriju i za stereometriju. Ali budući da je ova knjiga pisana za sva srednja učilišta (na natpisu dolazi štamparska pogrješka — učili*li*šta) i budući da se u realnim gimnazijama najnovijega smjera, kao i u realnim gimnazijama staroga smjera, mora veća pažnja obratiti matematici, to će tek osobito iskusni gimnazijski učitelj umjeti iz ove knjige izostaviti manje važne partije.

Što se tiče stereometrije, imao bih ovo da kažem. G. pisac predočuje u liku 177. zemaljsku kuglu kao krug, dok u liku 115. predočuje kuglu kao elipsu. Da može biti ovako i onako, bit će realcima jasno, ali gimnazijalcima ne će. G. pisac imao je to objasniti, pa makar obujam knjige postao veći, jer je i onako na nekim mjestima, što se samoga gradiva, kao i objašnjenja tiče, mogao biti kraći. Da sam goniometriju, ravnu i sfernu trigonometriju pa astronomiju našao posve odijeljene, bilo bi mi mnogo milije. U knjizi je to sve razbacano. G. je pisca do duše ovdje vodio princip, da teoriju primijeni odmah praktično, što je u neku ruku hvale vrijedno, samo držim, da se taj princip ne bi smio do krajnjih granica provesti. Na posljetku mislim, da je g. pisac u analitičnoj geometriji bar u jednom zadatku mogao primijeniti kosokutni koordinatni sistem, s tim prije, što prilično detaljno govori o polarnom koordinatnom sistemu, kojega je primjena svakako tek u višoj matematici od veće potrebe.

[1]) Isp. N. Vj. VIII. str. 63—80.

Što se same obradbe gradiva tiče, dužnost mi je, da s pohvalom istaknem i to, da je gosp. pisac osobitu pažnju obratio obrnutim poučcima.

Osobito moram pohvaliti g. pisca, što se tiče samoga jezika, koji je u ovoj knjizi — s malim izuzecima — čist i dobar. S radošću moram pozdraviti radikalni postupak njegov, kojim je svoju geometriju posve očistio od starih, ali rđavih navika, te nam u tom pogledu podao knjigu, koja će — ako Bog da — u drugom izdanju zadovoljiti i najstrožijega kritika. Izuzeci, o kojima natuknuh, izloženi su u ovoj kritici, a na ovom mjestu imao bih još samo na neke upozoriti. Oblici: komplementarni, kubus, ekscentrični, koncentrični, konjugirani, konstruirati i t. d. nijesu prema duhu našega jezika, pa bi ih trebalo zamijeniti boljima. U tom morali bi nam ići na ruku gg. filolozi.

U predgovoru ove knjige kaže g. pisac, da je nastojao, da budu tumačenja što shvatljivija, da jasnoćom stila i zgodnim likovima otkloni teškoće predmeta. U glavnom je to i postigao. Pa ipak mu moram zamjeriti, što je mnoge stvari — i lake — više puta ponavljao, a i to, što je u mnogim izvođenjima dokazâ suviše opširan, te čini veoma blage prijelaze, koji povećavaju obujam knjige, a učeniku ne koriste; šta više oni ga umaraju ili ga privikavaju na veliki komoditet; a na drugim je mjestima prijelaz suviše osjetljiv, kao n pr. na str. 320. u posljednjoj formuli, gdje je mjesto $AB \sin(\alpha-\beta)$ umetnuto $d \sin 2\alpha$, što je posljedica poučka o sinusu, koji se tiče trokuta ABS.

A sada ću prijeći na detaljno izlaganje dobrih i zlih strana ove knjige. Izlaganje je detaljno s uzroka, što je knjiga namijenjena specijalno našim srednjim učilištima, i što težim za tim, da ona bude, koliko nam današnje prilike dopuštaju, u svakom pogledu savršena.

Na koncu ovoga uvoda samo još ovo. Neke se pogrješke ponavljaju više puta. Ja sam ih samo jedan put ispravio, i to onda, kad sam na njih prvi put naišao. Odgovornost za tačnost primjera i resultata ne primam, jer sam samo neke izradio. Da

sam imao kad — kao što nijesam — bio bih i to učinio A tako ostavljam to drugima.

* * *

Na str. 1. govori g. pisac o pomisli, koju dobivamo o geometrijskom tijelu promatrajući ga. Ova pomisao (ovdje definicija) nije dobra, jer se uvodi u definiciju geometrijskoga tijela i položaj, kojemu ovdje nema mjesta. Tek u izučavanju međusobnoga položaja tjelesa važan je položaj tijela, pa s toga položaj nije apsolutno svojstvo tijela, nego samo relativno, te ne pripada u njegovu definiciju. Čudnovato je, da g. pisac odmah nekoliko redaka iza toga zaboravlja položaj tijela, i to na mjestu, gdje baš to nije smio učiniti. To čini on odmah u 4. alineji definirajući „geometriju", gdje stoji: nauka o postanku i svojstvima geometrijskih tvorina zove se geometrija. Govoreći g. pisac na istoj strani o dimensijama zove dimensiju crte dužinom, što svakako nije dobro. Riječ „dužina" ima u geometriji sasvim drugo značenje, ona je potpuno određena kao dio pravca, koji se od svih drugih crta bitno razlikuje. Ja bih za tu dimensiju uveo naziv „duljina" ili pak, ako bi se za „dužinu" — kao dio pravca — uveo naziv „duž", kao što je to u nekima srpskim udžbenicima, ili makar kakav drugi zgodan naziv, onda bih pristao, da se „dužina" uzme u onom smislu, u kojem je uzeta u ovoj knjizi. Dužina je na str. 2. vrlo nejasno definirana. Ne znam, kako to g. pisac misli. Tamo stoji: „Dio pravca, omeđen potpunoma dvjema tačkama, zove se dužina". Dio pravca već je sam po sebi omeđen, dakle nema smisla govoriti o daljem omeđenju njegovu, a kad se govori još o potpunom omeđenju dvjema tačkama, čini se, kao da ima i nepotpuno omeđenje dvjema tačkama, a to je još ono, što mi je nejasno. Očito je g. pisac upao u tu pogrješku, što se čini, da i poluzraku drži dijelom pravca, što se iz definicije poluzrake vidi. Ali to je shvaćanje sasvim pogrješno, jer je poluzraka još uvijek beskonačno velika, te ona ne može fungirati kao dio pravca. Osim toga u definiciji poluzrake stoji: ona (upravna crta) se svakom svojom tačkom dijeli i t. d. Ali treba da stoji: ona je podijeljena . . . Ovo bi bila samo jezična ispravka, ali stvarna pogrješka ostaje još uvijek. U opće naziv „poluzraka" nije dobar. G. pisac zove pravac još i zrakom. Ja ne mogu i ne smijem da tvrdim, da je g. pisac pod poluzrakom doista mislio apsolutnu polovinu zrake, ali baš s toga nije smio ostati kod toga naziva. Među nazivima u matematici ima još vrlo mnogo nekorektnih, za to je on imao još bolje paziti, koje će ostaviti, a koje boljima zamijeniti. G. pisac nije trebao u opće ni spominjati poluzrake, jer ako se pitamo, od koje nam je koristi ona, dolazim bar ja do resultata, da koristi od nje nemamo. Po mom mišljenju imao je g. pisac dužinu ovako definirati: Dio pravca zovemo dužinom. G. pisac ne podaje definicije pravca. U tome bit će kritici različna mišljenja, uzevši u obzir sve ono, što se o definiciji pravca do danas napisalo. S toga ne ću da se na ovom mjestu upuštam u različna razmatranja o tom, ali ipak ću reći samo ovoliko. Mnogi pisci odustaju od svakoga definiranja pravca, ali to onda u svojim udžbenicima izrijekom i navode. Drugi ga pak definiraju, jedni s manjim, a drugi s većim uspjehom. Za one druge mogao bih kazati i ja ono isto, što kaže Dr. Heinrich Schotten u svojoj knjizi: Inhalt u. Methode des planimetrischen Unterrichts — u bilješki na str. 60. G. pisac nije se držao ni jednih ni drugih. Da je ostao na str. 1. pod B. samo kod prve rečenice, pripadao bi donekle prvima, ali on dodaje još drugu rečenicu, koja ga donekle odvodi k drugima. — Na str. 2. pod b) stoji: „Ako se tačka giblje *u* pravcu . . . .". Treba imati na umu, da pravac ima samo jednu dimensiju! Neka mi se ne prigovori, da su ovo sitnice! G. pisac podaje na str. 2. definiciju „pramena zraka", a poslije o pramenu zraka nema govora. S toga nije trebao uvlačiti taj pojam u svoj udžbenik Na str. 2. pod C stoji: „U ravnoj plohi ili ravnini može se od svake njezine tačke do svake druge njezine tačke potegnuti pravac (!)" To bi bila dužina, a ne pravac.

Na str. 4. pod b) govor je o jednakim dužinama. Tu dolaze riječi: „položiti" i „pokrivati". Prvu treba zamijeniti izrazom „postaviti u položaj", a drugu izrazom „pasti zajedno". Na istoj strani pod B. stoji: „Ako se dužina AE (lik 1) produlji preko krajne tačke E do tačke B za zadanu dužinu EB . . ." Tu imam primijetiti ovo: 1. sa strogo geometrijskoga gledišta nije dobra riječ „preko"; g. pisac imao je kazati: Ako se dužina AE produlji za zadanu dužinu EB; 2. „do tačke B" nije se apsolutno smjelo kazati, jer tačka B nije bila određena prije produljenja, nego je fiksirana tek poslije produljenja. Na str. 4. pod B. b) govori se o prenošenju dužina Ja mislim, da bi bolje odgovaralo samoj stvari, kad bi se od izraza „prenošenje" odustalo pa zgodniji izraz upotrebio. Zadana dužina faktično se ne prenosi, nego njoj ekvivalentna postavlja se u položaj druge zadane dužine ili pravca. U svakom posebnom slučaju dade se to opisivanjem postići. Geometrija se bavi specijalno apstraktnim pojmovima, za to treba — kad se može — pripaziti na jezik, kojim se imaju specijalno matematici služiti. Riječ „počevši", koja tu dolazi, ne samo da je suvišna, nego joj i mjesta nema. U odjelku za mjerenje dužina na str. 5. pod C. treba mjesto „ispitivati" da stoji „ispitati". Ali ni sama definicija nije dobra. Nije tačna s toga, što u njoj ne dolazi riječ „pribrojnik", jer neka dužina (jedinica mjere) može biti sadržana u drugoj zadanoj dužini beskonačno mnogo puta, već prema tome, kako jedinicu u položaj zadane dužine postavljamo.

Na str. 5. pod A. stilizaciji prvoga odjelka moram prigovoriti ovo: Poluzraka se može u prostoru kretati oko svoje međašnje tačke, pa će opisati općenu konusnu plohu, za to ima stajati: u zadanoj ravnini. Ovo primjećujem s toga, što g. pisac na nekim drugim mjestima vrlo precizno govori. Na istoj str. pod A. stoji: „. . . . koje (poluzrake) izlaze iz iste tačke". To ne valja. Tačka je bez dimensija! Navedena definicija kuta može još u geometrijama za niže razrede da stoji, ali u piščevoj, koja je pisana za više razrede, nikako! O definiciji kuta napisana je čitava literatura, ali do potpuno tačne nije se došlo, ako se ne obaziremo na onu E. Müllera, za koju mnogi matematici tvrde, da je jedina tačna, ali se ja s tim mišljenjem ne slažem. G. pisac definira kut kao dio ravnine Ali i u ovoj njegovoj definiciji dolazi jedna netačnost. Tamo stoji: „Obe (valja da „obje") poluzrake, koje kut omeđuju, zovu se kraci . . ." Ovim je kazano, da kraci nijesu sastavni dio kuta, nego da su samo omeđenje nečega, što već postoji i o čemu imamo već potpuno tačan pojam. Većina matematikâ ne slaže se s tom definicijom.[1]) Odmah iza te definicije dolazi na str. 6. u prvom odjelku: „Kut *AOB* jest na ime mjera za veličinu okreta." Što je dakle kut? Dio ravnine ili mjera za veličinu okreta. Po ovom se čini, da je „okret" primaran, a „kut" sekundaran pojam. Osim toga mora mjera biti jednorodna s onim, što se mjeri. Ili se čini, da je jedinica za mjerenje okreta (dakle opet okret) dobila specijalno ime kut, kao što je jedinica za mjerenje dužina metar. Dalje na str. 6. pod B. stoji: „. . . to ona (poluzraka) izvađa polovinu potpuna okreta (dakle prema definiciji i razjašnjenju g. pisca — kut), a kod toga prevali kut *AOB*"! Na strani 6. pod C. govori g. pisac „o polaganju" jednoga kuta na drugi. Tako govoriti moglo bi se dopustiti u drugom razredu; ali ne u 5., gdje po našoj naučnoj osnovi učenici po treći (Ur ?) put planimetriju uče, te se već moraju upoznati sa znanstvenijom njenom obradbom. Osim toga tu stoji: „Da se isporede veličine dvaju kuta, položit će se jedan na drugi (!) tako . . . ." Mislim, da nijedan učitelj tako raditi ne će niti može! Ovdje je g. pisac imao da navede najvažnije o krugu, o centarnim kutovima, njihovim pripadnim lukovima i tetivama, jer je to s više razloga u uskoj svezi i jer se veličine kutova faktično samo s pomoću pripadnih tetiva ispituju i ispoređuju. Na str. 7. definicija za mjerenje kutova s istih je razloga netačna, kao i definicija za mjerenje dužina.

Na str. 9. pod 3. dolazi naziv „prikuti", koji nikako ne valja. Na str. 10. pod A. u 4. retku: mjesto „izvode" treba da stoji „izvedu". Na str. 10. o odjelku pod A. bilo je već govora u „Nastavnom vjesniku", za to prelazim preko njega. Primijetiti mi valja samo, da u definiciji paralelnih pravaca dolazi jedna netačnost. Tu se na ime govori o produljivanju pravaca, što ne valja, jer su pravci već sami po sebi neograničeni. G. pisac dolazi sam sa sobom u protivurječje poradi tačnoga razjašnjenja na str. 2. G. pisac uzima na str. 11. b) kao aksiom (tako je i u drugim geometrijama), a c.) dokazuje s pomoću b). Mislim, da se c.) može uzeti kao posljedica pojma o paralelnim pravcima [Tako i u aritmetici: dvije količine, koje su jednake trećoj, jednake su i između sebe. Ovo se do duše tiče količina, ali po mom mišljenju ovdje je isto i s položajem]. To isto vrijedi i za d.). Prije je definiran kut kao „dio ravnine", poslije je došla definicija, po kojoj je on „mjera okreta", a sada na str. 12. stoji: „usporedni pravci čine sa svakom priječnicom jednake izmjenične kute i t. d.". Dakle pravci čine kute! Po pređašnjem su oni samo omeđenje kuta. Na str. 12. pod b.) mjesto „protegnuti" treba da stoji „potegnuti".

G. pisac definira na str. 12. trokut kao „dio ravnine" (omeđene). Tomu ne mogu zabaviti, jer su se u tom matematici podijelili u dva tabora. Ja pripadam u onaj, koji definira sve planimetrijske likove kao crte, a ne kao dijelove ravnine. Ja sam potpuno uvjeren, da je tako najbolje, jer tako se svi planimetrijski likovi shvaćaju na jedan isti način, pa čovjek ne dolazi tako lako u protivurječje sam sa sobom, kao kod g. pisca, što će se poslije vidjeti. Osim toga mislim, da se o trokutu kao crti svakako više govori, nego li o trokutu kao dijelu ravnine. Držim, da bi ova definicija posve valjala: Trokut je zatvorena slomljena crta, koja se sastoji od tri dužine. G. pisac kaže jedan put: dužinu potegnuti s tačke do pravca; drugi put: od tačke do pravca, a treći put: između tačke i pravca. Imao je ostati kod izraza: od tačke do pravca —, premda se u svima slučajevima ova stilizacija dade zamijeniti mnogo boljom. Osim toga ne zvuči lijepo, kad naiđemo na izraz kao: trokut prevaliti u ravninu. Na str. 16. pripomena 2. nezgodno je stilizirana. Treba da stoji: dvije po dvije. G. pisac poziva se na str. 19. u drugom odjelku na isti poučak, samo što ga sada kazuje onako, kako treba — ali vrlo specijalizirano. Na istoj str. pod 3. stoji „uzmiče", a bolje bi bilo „izmiče."

Na str. 17. stoji: „u sukladnim su trokutima svaka dva homologna komada njihova opsega (to su stranice i kuti) među sobom jednaka." Koliko je meni poznato, ne broje se kuti u opseg. S toga dolazi g. pisac na više mjesta sam sa sobom u protivurječje. Čudnovato je, da uz nazive „kongruentnost" i „sukladnost" nije dodao još i naziv „podudarnost." On ne tumači glagol „skladati se", ali tumači glagol „podudarati se." Držim, da je u mnogim predjelima naše domovine bolje poznat glagol „podudarati se", pa prema tome i od njega izvedena imenica,

[1]) Isporedi: Dr. Heinrich Schotten, Inhalt u. Methode des planimetrischen Unterrichts — i neke sveske časopisa: Hoffmann, Zeitschrift für mat. u. naturwissenschaftlichen Unterricht.

nego li glagol „skladati se“ i imenica „sukladnost.“ Ovo primječujem već i s toga, što g. pisac kaže: „Ako se dva trokuta podudaraju . . ., onda su sukladna.“ Jedna poveća štamparska pogrješka, koja bi kod učenika mogla uzrokovati nejasnoću, nalazi se na str. 18. pod konac trećega odjelka. Tu stoji: „ . . . to mora treći vrh A_1 pokrivati vrh A_1; a trebalo bi: „to mora treći vrh A_1 pokriti vrh A.“ Na str. 19. u 1. i u 3. retku treba riječ „neomeđen“ izostaviti, jer je ne samo suvišna, nego prema definiciji pravca i kraka u opće nelogična. Dokaz trećeg kriterija kongruentnosti izveden je kraće i na lakši način, nego u nekim drugim udžbenicima.

Zgodna je pripomena na str. 20. (koje obično u drugim knjigama nema), samo što joj je g. pisac mogao dati oblik zadatka. Na str. 19. u posljednjoj alineji trebalo bi između $AC < AB$ i $A_1C_1 < A_1B_1$ da stoji „dakle“, kao što je na str. 18. u pretposljednjoj alineji, inače bi se moglo misliti, da je i ona druga nejednadžba pretpostavka, koja ne izlazi iz prve.

Na str. 21. u 4. odjelku mjesto: „to će tačka pasti B na C“ treba da stoji: „to će tačka B pasti na C“. Na str. 21. pod a.) u 2. alineji, kako je dokazana sukladnost trokuta ABD i ACD, odmah izlaze i konsekvencije sadržane u poučku o kongruentnim trokutima; prema tome je okretanje trokuta ABD suvišno. Na str. 22. u polovini odjelka pod C. mjesto: „simetrala i os simetrije“ treba da stoji: „simetrala *ili* os simetrije.“ Na str. 22. govori se o poluravnini. Taj naziv nije dobar. G. pisac tumači aksijalnu simetriju s pomoću vrtnje, što je sasvim dobro, samo se onda imao na više mjesta tačnije izraziti, jer govoriti n. pr. na str. 23. u 3. odjelku o vrtnji dužine AP oko MN nije dovoljno jasno, jer se ona može na različne načine vrtjeti oko MN. Da bi dokazao poučak: „Svaka tačka u simetrali dužine ima od njezinih krajnih tačaka jednake daljine“, upotrebljava g. pisac kongruenciju, što je sasvim suvišno jer je jasno, da su dužine AX i BX simetrične, pa prema tački 3. na str. 23. jednake Tek na str. 23. dobivamo pojam o geometrijskom mjestu, ali je to moglo zgodno stajati već na str. 21., gdje se daje nova definicija o usporednim pravcima, s tim prije, što neki pisci[1]) definiraju usporedne pravce kao geometrijsko mjesto. G. pisac dokazuje (i to s pomoću kongruencije trokuta XCO i XDO), da je u slici 20. $XC = XD$. U zagradama stoji: „i uz to simetrična“ (na ime dva trokuta XCO i XDO). Dakle i sam g. pisac uviđa, da je ova simetrija jasna i bez kongruencije. Pa kad je tako, na što onda kongruencija? Na osnovi same simetrije jasno je, da je $XC = XD$. Jer ako su trokuti XOC i XDO simetrični, onda su simetrične i tačke C i D, pa dakle na osnovi tačke 3. str 23. i $XC = XD$. U opće je ovdje nejasno, da li g. pisac dokazuje simetriju ovih dvaju trokuta s

[1]) Dr. Heinrich Schotten: Inhalt u. Methode des planim. Unterrichts.

pomoću kongruencije ili je drži očiglednom ili bar takvom, da postoji na osnovi prve alineje pod C. Ako je prvi slučaj, onda je kongruencija, kao što napomenuh, bila suvišna; ako je treći, onda još više, a po gotovu, ako je drugi slučaj. U prvom slučaju dade se simetrija dokazati bez kongruencije; u ostalom ona je za mene u ovom slučaju potpuno očigledna Jer ako nije očigledna, evo, kako će biti: $\sphericalangle COX$ simetričan je s $\sphericalangle XOD$ [u odjelku pod c.) na str. 23. čini se, kao da je g. pisac nakanio dokazati, da je simetrala kuta njegova raspolovnica; poslije se na to i ne osvrće, nego dokazuje, da svaka tačka u simetrali kuta ima od njegovih krakova jednake daljine], a kut OCX simetričan je s $\sphericalangle ODX$; jer kad kretnjom dođe OA u položaj OB, doći će XC u položaj XD, što će učenicima biti jasno po poučku, da se jednom tačkom dade položiti samo jedan pravac okomito na položaj drugoga. Tako se isto i obrnuti poučak dao dokazati bez kongruencije. Ako se može dopustiti, da se svi poučci dokažu s pomoću kongruencije (koji se u opće s njenom pomoću dokazati mogu), to bar u ovom odjelku, koji radi specijalno o aksijalnoj simetriji, nije trebalo kongruencije. U opće je ovaj odjelak pod C. slab. Dvije osobite tačke trokuta dokazuje g. pisac s pomoću simetrije, što je mnogo jednostavnije, nego kad bi se dokazivale s pomoću kongruencije.

M. Zdelar.

(Svršit će se.)

XI.

Latinska vježbenica za četiri gornja razreda gimnazijska. Sastavio **Stj. Senc.** I. dio: Članci za prijevod; dio II.: Bilješke, stilistički dodatak, kratka sinonimika, rječnik. Zagreb 1899. Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade. Cijena 3 K.

Prepuštajući pravu obznanu ove nove školske knjige drugome ja ću po želji g. pisca za lakše prosuđivanje knjige ovdje samo to spomenuti, da je izrađujući rečenu latinsku vježbenicu upotrebio ova poznata djela: Dr. Fr. Maixner, Lat. vježbenica I. II. — Dr. Fr. Strauch, Der lat. Stil. I.—IV. Wien 1892.—1895. — Dr. Sedlmayer u. Dr. Scheindler, Lat. Übungsbuch Wien 1895. — K. Plancks Übungsstücke f. d lat. Composition m. lat. Übersetzung Stuttgart 1896.

A. M.

Različne bilješke.

III.

Suze sina razmetnoga II, 149.—150.

Pjevajući Gundulić u drugom plaču o tome, „kakav svit je, i što daje“, kako slatkim cjelovom truje, grleći ubija, hvaleći psuje, veli o tom svijetu u poredbi, da on —

Razlik obraz stavlja na se,
Kao zvijer, ka se vjetrom pase.

Pod zvijerju, koja „razlik obraz stavlja na se“, misli Gundulić kameleona. Ova se životinja već u starini uzimala metaforički za čovjeka, koji svoje mišljenje i vladanje okreće prema prilikama, a sebi na korist. Tako je Plutarh (De adul. et am. 9.) ispoređivao laskavca s kameleonom. Kao što je poznato, uzrok je toj poredbi taj, što kameleon mijenja svoju boju Jedni su u starini držali, da on čini to od straha; drugi opet: od velikoga mnoštva uzduha, što je u njegovu tijelu, dok je Plinije (VIII, 20.) zabilježio tumačenje Jubino, po kojem kameleon dobiva različne boje od predmeta, kojega se najzad dotakao. Današnja nauka uči, da promjenu boje u kameleona (kao i u nekih drugih guštera) uzrokuje stezanje i rastezanje t. zv. stanica hromatofora, što se nalaze odmah ispod kože (Brücke, Untersuchungen über den Farbenwechsel des afrik. Ch. Lpz. 1893.)

Što se tiče Gundulićeva dodatka, da se kameleon „vjetrom pase“. to su mnijenje izricali već neki stari istraživači ove životinje. Tako je pomenuti Juba (u Plinija l. c.) tvrdio, da kameleon živi od uzduha, a to je Plutarh (l. c.) tako objašnjavao, da se čitavo tijelo kameleonovo sastoji od pluće. Manzoni (I promessi sposi. Milano 1875. str. 321.) prikazujući znatnoga milanskog naučnjaka 17. vijeka Don Feranta, veli za nj, da je izučavao rasprave Aristotelove, Portine, Kardanove i dr. o prirodi, te je umio pripovijedati o najčudnovatijim stvarima, a između ostaloga i o tome, „come il cameleonte si cibi d' aria“ Na takve su misli mogli doći ljudi za cijelo tako, što su opažali, da kameleon može nedjelje i mjesece živjeti bez ikakve hrane. Nešto manje vremena može podnositi žeđ. O tome vrlo zanimljivo pripovijeda Brehm u knjizi: Die Kriechthiere und Lurche. Lpz. 1878. str. 248/9.

Budući da su najsjeverniji krajevi, gdje živi kameleon, Andaluzija i sjeverna Afrika, narod naš te životinje ne poznaje i nema dakako za nju imena. Ali da on nije bio posve nepoznat bar primorskim našim gradovima u Dalmaciji, pokazuje nam jedno mjesto iz Marina Držića (St. p. VIII. str. 245.). U „Dundu Maroju“ ogladnjeli sluga Bokčilo veli tvrdici gospodaru svome: „Nađi ti one, što no se (sic!) iž Moreške zemlje donose kamilionte, kao li se zovu, koji se jajerom hrane; a ne vodi junake sobom, koji se jajerom ne pasu.“ I ovdje se dakle o kameleonu tvrdi isto, što i u Gundulića, t. j. da se hrani, pase uzduhom (vjetrom). — Dodajem ovdje, da se u Akademičkom rječniku ne nahodi u opće zabilježena riječ „kameleon“, ni u obliku *kamiliont*, kako dolazi u Držića, ni u obliku *kameleont*, kako stoji u Stulića (u lat. dijelu) s dodatkom — očito iz Gundulića —: „zvijer, koja se pase vjetrom.“

Kameleon se bez sumnje misli i u ovim dubrovačkim poslovicama (Daničić, Poslovice. U Zagrebu 1871.): *Pasti se maglom, vjetrom, rosom*[1]) (str. 94) *Rosom se pasti* (str. 107). Ako ove poslovice tumačimo prema mjestu iz Suza sina razmetnoga, onda su se one govorile (ili se još govore?) za čovjeka, koji mijenja svoje mišljenje i vladanje sebi na korist (kao kameleon što mijenja boju); ako li ih uzmemo prema navedenome mjestu iz Držića, onda su se govorile za čovjeka, koji može dugo gladovati, ili koji tako reći živi ni od čega. Ja bih rekao, da se one uzimaju u ovom posljednjem značenju. Drugo je dakako pitanje, jesu li ove (kao i druge neke poslovice u Daničićevu zborniku) čiste narodne poslovice U istom je zborniku (str. 150) priopćena još jedna poslovica nalik na one dvije: *Vjetrom se pase, ki ne zna za se.* Ovdje kao da se pravo značenje već zaboravilo, te je tobožnje tumačenje „ki ne zna za se“ došlo na svu priliku poradi sroka.

Ovoliko za bolje razumijevanje pomenutoga mjesta iz Suza sina razmetnoga, koje se mjesto nahodi u odlomku, što je odštampan u Petračić-Milerovoj čitanci (3. izd., str. 156–159.), a u „Tumaču“ nema o njemu govora.[2])

Dr. *D. Boranić.*

---

[1]) Mimogred spominjem, da su Grci za cikade držali, da one ne jedu hrane, već da samo *rosu* piju (Elijan, De natura animalium I, 20).

[2]) U istom su odlomku (prema akad. tekstu, St. p. IX.) pogrješno preštampana ova mjesta: stih 150. *ko* mj. *kao*; st. 153. *njeguje* mj. *unjeguje;* st 179. *krij* mj. *kri*; st. 197. *obzira* mj. *ozira;* st. 220. *med besjede* mj. *med z' besjede*; st. 222. *sva se je strla* mj. *sve je strla.*

IV.

Nov dokaz formule iz analitičke geometrije za udaljenost tačke od pravca.

Poznato je, da je u svim školskim knjigama, pa i u našoj od Dra. Segena dokaz ove formule izveden s pomoću trigonometrijskih formula za rješidbu pravokutnih ravnih trokuta. Kod izvođenja spomenute formule uzima se obično, da pravac siječe pozitivne dijelove osi koordinatâ, a tačka da se nalazi u prvom kvadrantu. No predznaci trigonometrijskih funkcija i različnih duljina, koje dolaze u dokazu, promijene se zajedno s položajem pravca i tačke prema osima x, y, te držim, da će mnogi đak, bar u početku posumnjati, da li je tako izvedena formula valjana za svaki položaj pravca i tačke prema osima x, y. U tome je rečeni dokaz nedostatan, premda se ne da poreći, da je poradi zornosti zgodan u školskoj obuci.

Dokaz, koji sam nakan ovdje pokazati, izveden je s pomoću jednadžbi za transformaciju koordinatnoga sustava paralelnim pomicanjem, te spomenuti prigovor trigonometrijskomu dokazu za nj ne vrijedi s toga, što su formule za tu transformaciju bez sumnje među svim analitično-geometrijskim formulama najjednostavnije, tako da im je općenost najočitija. Postupak je izvođenja ovaj:

Neka je zadan pravac A u ravnini koordinatâ x, y jednadžbom u Hesseovu normalnom obliku

$$A_h \equiv x \cos\alpha + y \sin\alpha - p = 0 \qquad (1)$$

i tačka M s koordinatama ab u istoj ravnini; ima se naći udaljenost tačke M od pravca A t. j. udaljenost tačke M od nožišta N okomice spuštene iz tačke M na A. Pravac A dijeli čitavu neomeđenu ravninu koordinatâ na dva dijela, te ćemo po poznatom običaju udaljenost $MN = d$ držati pozitivnom ili negativnom prema tome, da li se nalazi s ishodištem koordinatâ u istoj poli ili u različitim pravcem A orubljenim polama ravnine $x\,y$. Da nađemo udaljenost MN, postupat ćemo ovako: Pomaknimo koordinatni sustav tako, da novo ishodište O' padne u $M\,(a.\ b)$. Označimo koordinate u novom sustavu znacima x', y'. Među njima i koordinatama $x\,y$ postoje poznate jednadžbe transformacije:

$$x = x' + a$$
$$y = y' + b,$$

iz kojih dobivamo zamjenom u (1)

$$(x' + a)\cos\alpha + (y' + b)\sin\alpha - p = 0,$$

ili, ako odijelimo one članove, koji su nezavisni o x, y t. j. stalni:

$$A'_h \equiv x' \cos\alpha + y' \sin\alpha + a\cos\alpha + b\sin\alpha - p = 0 \quad (2),$$

a to je jednadžba pravca A u koordinatama $x'\ y'$.

U Hesseovu normalnom obliku jednadžbe pravca znači nam, kao što je poznato, stalni član udaljenost ishodišta od pravca; svedemo li dakle (2) na $x' \cos\alpha' + y' \sin\alpha' - p' = 0$, onda smo time našli apsolutnu vrijednost udaljenosti MN, jer je očito apsolutno $MN = p'$.

Radi se dakle o tom, da nađemo A'_h, a to ćemo lako naći, jer znamo, da je MN paralelno s okomicom spuštenom iz O na A, pa s toga će biti ili $\alpha' = \alpha$ (tako je i u slici) ili $\alpha' = \pi + \alpha$; u prvom slučaju je

$$A'_h \equiv x' \cos\alpha + y' \sin\alpha + a\cos\alpha + b\sin\alpha - p = 0,$$

dakle

$$p' = -a\cos\alpha - b\sin\alpha + p = \text{aps. } MN \ldots \quad (4);$$

no ako je $\alpha' = \alpha$, udaljenost je, kao što smo prihvatili, pozitivna, te prema tomu $MN = d = p'$, dakle prema jedn. (4):

$$-d = a\cos\alpha + b\sin\alpha - p \ldots \quad (5)$$

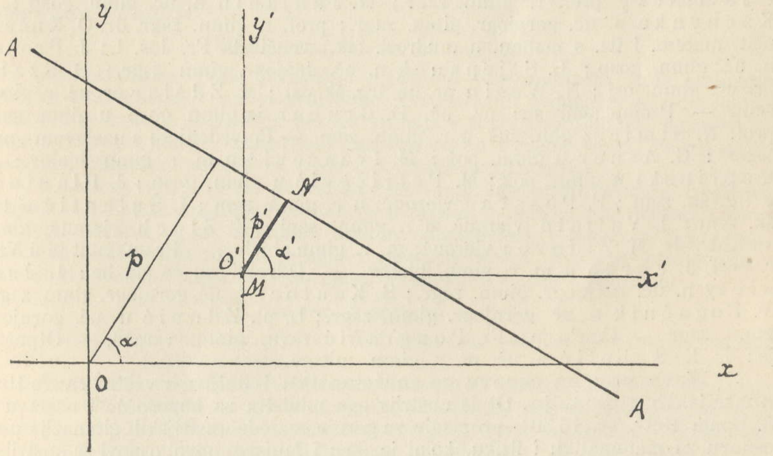

U drugom slučaju t. j. kad je $\alpha' = \pi + \alpha$, možemo dobiti A'_h, ako lijevoj strani jednadžbe (2) promijenimo predznak; ona prelazi time u

$$x\cos(\pi + \alpha) + y\sin(\pi + \alpha) - a\cos\alpha - b\sin\alpha + p = 0,$$

a to je Hesseov normalni oblik, te je

$$p' = a\cos\alpha + b\sin\alpha - \text{p}.$$

No za taj je slučaj udaljenost negativna, a otprije znamo, da je aps. $d = p'$; a budući da je p' svagda pozitivno, izlazi $-d = p'$ t. j. opet jednadžba (5), čim je formula za udaljenost posve općeno dokazana, i to jedino primjenom Hesseova normalnoga oblika i jednadžbi transformacije paralelnim pomicanjem.

Ne treba gotovo ni spominjati, da bi se ovaj način dokazivanja mogao jednakom lakoćom upotrebiti u analitičkoj geometriji prostora kod dokazivanja formule za udaljenost tačke od ravnine; supozicije, od kojih bismo izašli, iste su, kao i za ravninu.

M. Sertić.

Školske vijesti.

Lične vijesti. Imenovani su: prof. donjogr. gimn. zagr. dr. V. Varićak izvanred. prof. matem. u mudroslov. fak. sveučilišta Fr. Jos. I.; prof. gimn. varažd. V. Dolanski ravn. poslovođom gimn. varažd.; A. Bazala n. uč. gornjogr. gimn. zagr.; S. Dragić n. uč. r. gim. zagr.; F. Dugan n. uč. gornjogr. gimn zagr.; M. Ebrić n. uč. r. gimn. senj.; L. Enderle n. uč. gimn. vink.; M. Horvatin n. uč. gornjogr. gimn. zagr.; prof. r. gimn. zem. I. Jamnicky prof. r. gimn. zagr.; M. Janjanin n. uč. gimn. gosp.; F. Kuchynka n. uč. gornjogr. gimn. zagr.; prof. r. gimn. zagr. dr. O. Kučera učit. matem. i fiz. s mehan. u mudrosl. fak. sveučilišta Fr. Jos. I.; J. Prosen n. uč. gimn. gosp.; L. Stjepanek n. uč. donjogr. gimn. zagr.; Đ. Szabó pr. uč. gimn. osj.; N. Wesin pr. uč. trg. šk. osj.; M. Zdelar pr. uč. r. gimn. zem. — Premješteni su: pr. uč. Đ. Grubor iz gimn. gosp. u gimn. suš.; prof. N. Simić iz gim. suš. u r. gimn. zem. — Potvrđeni su s naslovom „profesor“: G. Ašner u gimn. pož.; M. Ivančević u m. r. gimn. bjelov.; R. Koprinski u gimn. pož.; M. Petričević u gimn. gosp.; J. Planinac u trg. šk. zem.; F. Posavac vjerouč. u r. gimn. zem.; I. Šulentić u trg. šk. zem.; I. Valjato vjerouč. u r. gimn. senj.; K. Zloch vjerouč. gimn. varažd.; dr. M. Židovec vjerouč. m. r. gimn. bjelov. — Promaknut je u VIII. r. prof. J. Forko u m. r. gimn. bjelov. — Odrekli su se službe: L. Jamnicky n. uč. gornjogr. gimn. zagr.; S. Kantoci n. uč. gornjogr. gimn. zagr.; V. Pogačnik n. uč. gornjogr. gimn. zagr.; L. pl. Zdunić n. uč. gornjogr. gimn. zagr — Umr'o je: Fr. Pongračić ravn. gimn. varažd. — Otpušten je: dr. K. Subotić n. uč. m. r. gimn. mitrov.

Nova naučna osnova za matematiku i fiziku u višim razredima austrijskih gimnazija. Otpis austrijskoga ministra za bogočašće i nastavu od 8. lipnja 1899. br. 16.304. propisuje za gornje razrede austrijskih gimnazlja novu osnovu za matematiku i fiziku, kojoj je, kao i lanjskoj novoj osnovi za austrijske realke, glavna tendencija: ujednostručenje matematičke i fizikalne obuke u višoj gimnaziji. Ponavljam, što sam istaknuo i kod osnove za realke, da je to tek prvi korak u tom smjeru, pa ima nade, da će se na tom putu ići još dalje. Nova je naučna osnova po tom otpisu sastavljena na osnovi zvaničnih izvješća, programskih i u stručnim časopisima publiciranih radnja, koje su otkrile nedostatke dosadašnje osnove s obzirom na raspored, a osobito s obzirom na količinu naučnoga gradiva. Ujedno je određena i revizija instrukcija. Nova osnova glasi:

A. Matematika.

Naučni cilj: Temeljito znanje i uvježbanost u elementarnoj matematici.

V. Razred, 4 sata na nedjelju.

Aritmetika, na nedjelju 2 sata: Naučno izvedena nauka o četiri osnovne računske operacije. Obrazloženje najjednostavnijih pravila za djeljivost brojeva. Teorija najveće zajedničke mjere i najmanjega zajedničkoga mnogokratnika, primijenjena i na polinome. Nauka o razlomcima. Nauka o omjerima i proporcijama s primjenama. Nauka o jednadžbama prvoga stupnja s jednom i s više nepoznanica uz primjenu na praktički važne zadaće.

Geometrija, na nedjelju 2 sata: Osnovni geometrijski oblici. Teorija paralela. Poučci o trokutu i slučajevi sukladnosti; poučci o četverokutu i mnogokutu; poučci o kutima i tetivama u krugu, za tim o trokutima i o četverokutima, upisanim i opisanim krugu. Razmjernost dužina i sličnost likova; iz toga izvedeni poučci o trokutu i o krugu. Jednakost ploha, nešto o pretvaranju ploha; izračunavanje ploha. Pravilni poligoni, izmjerivanje kruga.

VI. Razred, 3 sata na nedjelju.

Aritmetika: Nauka o potencijama i korijenima, pojam iracionalnih brojeva. Imaginarna jedinica. Nauka o logaritmima. Jednadžbe drugoga stupnja s jednom nepoznanicom.

Geometrija. Stereometrija: Najvažniji poučci o položaju pravaca i ravnina u prostoru. Osnovna svojstva ugla u opće, a trostranoga napose. Razdioba i osnovna svojstva tjelesa. Oplošje i obujam prizme, piramide i krnje piramide. Izračunavanje obujma cilindra, stošca i krnjega stošca, pa oplošja upravnih oblika tih tjelesa. Oplošje i obujam kugle i njezinih dijelova jednostavno ograničenih.

Ravna trigonometrija: Goniometrijske funkcije, rješavanje pravokutnoga i istokračnoga trokuta. Dalja goniometrijska razvijanja. Jednostavne goniometrijske jednadžbe.

VII. Razred, 3 sata na nedjelju.

Aritmetika: Više jednadžbe s jednom nepoznanicom, koje se mogu svesti na kvadratične, i jednostavni oblici kvadratičnih jednadžbi s dvije nepoznanice. Neodređene jednadžbe prvoga stupnja s dvije nepoznanice. Aritmetičke i geometričke progresije. Sastavljeni kamatni račun i račun renta. Počela kombinatorike. Binomski poučak za cijele i pozitivne eksponente.

Geometrija: Glavni poučci za rješavanje kosokutnih trokuta i njihova primjena. — Počela analitične geometrije u ravnini na osnovi pravokutnoga koordinatnoga sustava, a u pojedinim važnim slučajevima i polarnih koordinata. Analitičko obrađivanje pravca, kruga, i sjekotina stošca. Svojstva posljednjih s obzirom na žarišta, tangente i normale. Kvadratura elipse i parabole.

VIII. Razred, 2 sata na nedjelju.

Ponavljanje čitavoga gradiva viših razreda, osobito rješavanjem zadaća računske i konstruktivne vrste.

Pismene radnje: U svim razredima po tri školske zadaće na semestar; osim toga male zadaće za vježbe, koje se od sata do sata zadaju za izrađivanje kod kuće. Ako bi bliži sat bio odmah drugi dan, treba da ispadnu vježbe, navlastito ako među njima nema slobodnoga popodneva.

B. Fizika.

Naučni cilj za višu gimnaziju: Razumijevanje najvažnijih prirodnih pojava i prirodnih zakona, i znanje matematičkoga formuliranja glavnih zakona.

VII. Razred, 3 sata na nedjelju.

Pristup: Kratke bilješke o predmetu i o metodi fizike. Ponavljanje osnovnih pojmova. Stanja agregacije.

Mehanika: Uvodni pojmovi o gibanju. Jednoliko i jednoliko ubrženo gibanje po pravcu. Princip ustrajnosti. Slobodno padanje. Dinamično i statično mjerenje sila. Težina. Vertikalni hitac u vis. Pojam i mjerenje radnje. Energija. (Zapreke gibanju).

Sastavljanje i rastavljanje gibanja, horizontalni i kosi hitac. Sastavljanje i rastavljanje sila, koje hvataju u istoj točki. Gibanje niz kosinu. Resultanta sila, koje hvataju na različnim točkama čvrstoga sklopa; moment kretanja, par sila;

težište, vrste ravnotežja, stabiliteta. Jednostavni strojevi s osobitim obaziranjem na princip o postojanosti radnje. Vaga jednakih krakova i decimalna vaga.

Gibanje po krivulji. Centripetalna i centrifugalna sila (pokusi sa zvrkom). Centralno gibanje. Keplerovi zakoni. Newtonov zakon gravitacije i izvodi iz njega. Matematičko i fizičko njihalo, ovo posljednje samo eksperimentalno.

Ponavljanje onoga, što je na nižem stupnju rečeno o molekularnim silama. Modul elasticitete. Čvrstoća. Raz.

Ponavljanje gradiva iz hidromehanike, uzetoga na nižem stupnju, uz raširenje i dopunjenje. Napetost površine. Kapilariteta. Rastapanje, difuzija.

Ponavljanje gradiva uzetoga u nižoj gimnaziji iz aeromehanike s dopunjavanjem. Mariotte-Gay-Lussacov zakon. Određivanje težine plinova (gustoća plina) Uzgon u uzduhu. Barometričko mjerenje visine. Difuzija i apsorpcija plinova.

Toplina: Termometar, koeficient rastezanja. Množina topline, specifična toplina. Mehanički ekvivalent topline. Biće topline. Promjene agregacije. Pojave kod sitih i pregrijanih para. Kritična temperatura Higrometrija. Atmosferičke oborine. Princip parostroja Najvažnije o prelaženju i izbijanju topline. Izvori topline. Vjetrovi.

Kemija: Eksperimentalno obrazloženje fundamentalnih zakona. Atomistička teorija, kemičke formule, valencija. Kratka karakteristika izabranih elemenata i njihovih najvažnijih sastavina.

VIII. Razred, 3 sata na nedjelju.

Magnetizam: Ponavljanje osnovnih pojava. Coulombov zakon, jakost pola, magnetičke silnice. Magnetički moment magnetičkoga štapa. Elementi zemaljskoga magnetizma.

Statička elektriciteta: Ponavljanje osnovnih pokusa o elektriziranju trenjem, prijelazom i influencijom (rastavlanjem); električni stroj na osnovi influencije. Coulombov zakon i elektrostatično mjerenje količine elektricitete; električno polje, najvažnije o potencijalu u jednoj njegovoj točki. Potencijal vodiča. Karakteriziranje potencijala pokusima. Kapaciteta, kondensatori, električna energija nabitoga tijela. Atmosferička elektriciteta.

Električne struje: Potencijalna diferencija na otvorenom galvanskom elementu, elektromotorna sila, galvanske baterije. Električna struja, njezino magnetičko polje, Biot-Savartov zakon, apsolutna elektromagnetička jedinica struje i ampère. Tangentna busola. Galvanoskop. Ohmov zakon.

Elektroliza, galvanska polarizacija, konstantni elementi, akumulatori. Jouleov zakon, elektromagnetične jedinice otpora i elektromotorne sile, legalni ohm i volt. Električna rasvjeta. Termostruje.

Mjerenje otpora po metodi supstitucije. Određivanje elektromotorne sile i unutrašnjega otpora jednoga elementa po Ohmovoj metodi. Dijeljenje struje u 2 dijela.

Uzajmično djelovanje dvaju vodiča, u kojima su struje. Magnetičko polje solenoida. Ekvivalencija između strujne plohe i magneta. Ampèrova teorija magnetizma. Elektromagneti i njihove primjene. Osnovne pojave dijamagnetizma.

Indukcija struja s obzirom na princip energije. Tumačenje jednoga magnetoelektričnoga i jednoga dinamoelektričnoga stroja. Električni prijenos sile. Induktor Ruhmkorff. Telefon i mikrofon.

Nauka o valovitom gibanju: Harmonično titranje jedne točke. Napredujući transversalni i longitudinalni valovi. Refleksija i interferencija valova, stojati valovi (sve ponajpače grafički i eksperimentalno izvedeno). Huyghensov princip u opće i njegova primjena na refleksiju i lomljenje valova.

Akustika: Postajanje zvuka, ton, određivanje visine tona, skala tonova. Harmonija i disharmonija Tonovi struna, štapo a, ploča i svirala, čovječji organ glasa. Resonancija i zvon tonova. Brzina rasprostiranja i jakost zvuka. Refleksija i interferencija zvučnih valova (eksperimentalno). Organ sluha u čovjeka.

Optika: Ponavljanje gradiva uzetoga u nižoj gimnaziji o rasprostiranju svjetlosti. Biće teorije undulacije. Razlaganje jedne metode za određivanje brzine svjetlosti. Tumačenje jednoga fotometra.

Refleksija svjetlosti. Slike u ravnim i u sferičnim zrcalima.

Lomljenje svjetlosti. Totalna refleksija. Prolaženje svjetlosti kroz planparalelnu pločicu, kroz prizmu. Minimum otklona (samo eksperimentalno), određivanje kvocijenta lomljenja. Leće. Elementi izračunavanja i konstrukcije slika u lećama, sferički otklon.

Rasap svjetlosti. Hromatički otklon slika u lećama, ahromatične prizme i leće. Grafično tumačenje duge. Spektra emisije i apsorpcije Tumačenje Frauenhoferovih crta. Boje tjelesa. Kratke opaske o fluorescenciji i fosforescenciji. Kemički učinci svjetlosti. Princip fotografije. Nevidljive zrake. Učinci topline od svjetlosti, dijatermana i adijatermana tjelesa.

Aparat za projekciju, oko čovječje, mikroskopi i dioptrični dalekozori s kratkim razlaganjem o njihovu povećavanju.

Boje tankih pločica. Newtonovo staklo boja; ogib svjetlosti kroz jednu pukotinu.

Najjednostavnije pojave polarizacije.

Astronomija: Horizont, zenit. Prividno svakidašnje gibanje nebeskoga svoda. Osovina svijeta, ekvator, meridijan; koordinate zvijezda spram horizonta i ekvatora. Određivanje podnevnice i visine pola. Vrtnja zemlje oko osovine i posljedice toga Oblik, veličina i gustoća zemlje. Prividno gibanje sunca i tumačenje toga. Ekliptika. Proljetna točka. Precesija (razjašnjena pokusima na zvrku). Pravo i srednje sunčano vrijeme. Siderička i tropska godina, građanska godina.

Najvažnije o gibanju mjeseca. Plima i oseka.

Ispoređivanje ove osnove s dosadašnjom od g. 1884. pokazuje ove promjene u opsegu i raspoređenju gradiva:

Cilj je ostao u matematici isti, samo mjesto „sigurna uvježbanost elem. mat.“ stoji sada samo „uvježbanost elem. mat.“

A. Matematika. U V. razredu je ispala „nauka o brojnim sustavima u opće i o dekadičnom napose.“ Mjesto dosadašnjega općenoga izraza „planimetrija u znanstvenom obrazlaganju“ navedeno je u novoj osnovi, što se ima uzeti iz planimetrije. — U VI. razredu umetnut je u nauku o korijenu naročito „pojam iracionalnih brojeva“ i „imaginarna jedinica“, možda s nakanom, da se škola ograniči tek na pojmove, a ne upušta u opširnije razlaganje i računanje s tima brojevima. Iz nauke o jednadžbama 2. stupnja ispale su „primjene njihove na geometriju“. U stereometriji se u novoj osnovi naročito navodi gradivo, pri čem se opaža, da su ispala pravilna tjelesa i prizmatoid, dok je u staroj osnovi jednostavno bilo rečeno „stereometrija“. To isto opaža se kod trigonometrije. Dok je prije bilo rečeno: u 2. semestru „trigonometrija“, pa je zaista po instrukcijama trebalo uzeti čitavu trigonometriju, sada se taksativno navodi gradivo, koje seže u novom rasporedu samo do kosokutnoga trokuta. — U VII. su razredu više jednadžbe s 1 nepoznanicom došle pred jednadžbe drugoga stupnja s dvije nepoznanice (a ne više!), od kojih se uzimaju tek jednostavni oblici. Njima se odmah priključuju neodređene jednadžbe 1. stupnja sa dvije nepoznanice, dok su prije stajale tek iza verižnih razlomaka, kojih je napokon sasvim nestalo iz nove osnove. Mjesto starijega „kombinatorika s primjenama“ stoji sada „počela nauke o kombinacijama“. U geometriji dolazi kosokutni trokut s primjenama tek u ovom razredu na red, dok su goniometrijske jednadžbe prenesene u VI. razred na konac gradiva. Mjesto općenoga izraza „elementi analitične geometrije u ravnini“ navodi se u novoj osnovi naročito, što treba uzeti i kojim redom. — U VIII. razredu nema promjene.

B. Fizika. Dok je u staroj osnovi bio cilj fizikalne obuke u višoj gimnaziji: „razumijevanje najvažnijih prirodnih pojava ne samo na osnovi motrenja i pokusa, nego i s pomoću elementarnoga računanja“, označuje nova osnova taj cilj onako, kako je gore rečeno. Čini se po tom, da je probila težnja nešto stegnuti matematička izvođenja u fizici. — U VII. razredu nestalo je općenih svojstava, a na njihovo su mjesto stupile „kratke opaske o predmetu

i metodi fizike". U mehanici je čvrstih tjelesa gradivo zgodnije raspoređano, naročito se ističe obična i decimalna vaga, a za fizično se njihalo ište samo eksperimentalno obrađivanje. U hidromehanici i aeromehanici osobito se naglašuje „ponavljanje na nižem stupnju uzetoga gradiva s nužnim raširenjem i dopunama", pa se poimence navode nove stvari, koje treba uzeti: napetost površine, kapilariteta, rastapanje i difuzija u hidromehanici, a u aeromehanici: Mariotte-Gay-Lussacov zakon, gustoća plina, uzgon u uzduhu, barometričko mjerenje visine, difuzija i apsorpcija plina. Ispale su stvari iz hidrodinamike i aerodinamike. U kalorici je u novoj osnovi jače naglašena mehanička teorija topline i prema tomu je gradivo raspoređano drukčije. Kritična se temperatura naročito spominje. Kemija je također stegnuta spram stare osnove na „kratku karakteristiku izabranih elemenata i njihovih najvažnijih sastavina", koja se odmah priključuje teoretičkomu dijelu. Ne spominju se više stvari iz organske kemije. — U VIII. su razredu najbitnije promjene u magnetizmu i elektriciteti, koji su postavljeni na stajalište nove nauke. Coulombov je zakon u magnetizmu ishodište, iz kojega se razvijaju novi pojmovi jakost pola, jakost polja, magnetičke silnice, a tomu se priključuje moment štapa i elementi zemaljskoga magnetizma. U statičkoj su elektriciteti ušli novi pojmovi električnoga polja i navlastito potencijala u srednjoškolsku obuku s izvodima iz njih o kapaciteti, kondensatorima i električnoj energiji. U nauci o električnim strujama na čelu je potencijalna diferencija otvorenoga elementa, a na čelo učinaka dolazi magnetičko polje struje s izvodima; njima se priključuju redom kemički učinci, učinci topline i svjetlosti. S obzirom na elektrotehniku ište se mjerenje otpora po metodi supstitucije i konstanta elemenata po Ohmovoj metodi, pa dijeljenje struje u dva ogranka. Nov je i zahtjev, da se razloži električni prijenos sile i mikrofon, ali nijesu u srednju školu primljeni električni valovi i telegrafija bez žica. Ispala je životinjska elektriciteta. U nauci se o valovima u novoj osnovi naglašuje grafično i eksperimentalno obrađivanje gradiva. U akustici ispali su tonovi kombinacija. U optici je nestalo teorije emisije, leće su došle pred disperziju svjetlosti; nov je aparat za projekciju. Nestalo je Fresnelova pokusa za interferenciju, a ogib se uzima samo za jednu pukotinu. Dvoloma nema, a polarizacija je stegnuta na najjednostavnije pojave. Opseg astronomije ostao je gotovo nepromijenjen.

Zanimljivo je ispoređivanje ove osnove s novom osnovom za austrijske realke od g. 1898. Neke misli o tom priopćit ću kasnije u ovom časopisu.

Dr. O. Kučera.

Prijegled časopisâ.

Zeitschrift für das Gymnasialwesen herausgegeben von H. I. Müller. LIII. Jahrgang. Berlin 1899.

8. i 9. svezak. R. Hanncke priopćuje u članku: *Zu Göthes Gedächtnis* prigodom slave 150. rođendana Götheova nekoliko zanimljivih vijesti o Götheovu životu i pjesničkom radu. — Kako borba protiv alkoholizma preotima mah u Evropi, a u novije je vrijeme osobito porasla u Francuskoj i u Njemačkoj, nije čudo, da se i od srednjoškolskih učitelja zahtijeva, da je potpomažu odvraćajući mladež već za rana od prekomjernoga uživanja alkoholnih pića. U zanimljivom članku: *Mitarbeit der höheren Schule an dem Kampfe gegen den Alkoholismus* dokazuje E. Huckert uz obilato spominjanje novije literature, da alkohol u većoj mjeri truje ljudski organizam, i razlaže, kako bi svaki učitelj mogao kod obučavanja — dakako samo mimogred — uputiti učenike, da je alkohol otrov i da pogubno djeluje na ljudsko tijelo i dušu. Dužnost je učitelja prirodnih nauka, da govoreći o alkoholu i tvarima, od kojih ga dobivamo, spomene, da je sasvim pogrješno općeno ono mišljenje, da alkoholna pića krijepe organizam, jer nijedna od njihovih sastavina ne sadržava hranivih tvari. I učitelji će drugih nauka naći često zgode, da reknu koju protiv prekomjernoga uživanja alkohola. H. podaje nekoliko zanimljivih primjera učitelju zemljopisa, povjesti, klasičnih jezika i religije. Prije svega je dakako potrebno, da učitelj bar u glavnim crtama poznaje štetne posljedice, što ih ostavlja organizmu prekomjerno uživanje alkoholnih pića, pa da i svojim životom podaje mladeži dobar primjer. — U trećem odsjeku izvješćuje B. Geissler o 36. sastanku društva rajnskih učitelja, kojemu je predsjedao poznati O. Jäger. Kod ovoga je sastanka gimnazijski učitelj E. Rick (Kempen) predavao Über den deutschen Aufsatz in Untersecunda. Držeći, da je svrha sastavku u ovom razredu (od prilike naš 5. razred), da priučava mladež na samostalnije izrađivanje zadataka u višim razredima, R. savjetuje učitelje: 1. da priuče učenike, da lako raspoznaju pojedine dijelove sastavka; 2. da ne zadaju sastavaka općena sadržaja (apstraktno razmatranje, crtanje duševnoga života, pojedinih značajeva i t. d.); 3. da uzimaju zadatke iz dobro poznate lektire i da dopuste učenicima, da se služe knjigama, iz kojih je zadatak uzet; 4. da izrade zajedno s učenicima kratku osnovu za sastavak; 5. da vraćajući sastavak pročitaju učenicima svoj uzor-sastavak. U raspravi je o predavanju O. Jäger govorio protiv uzor-sastavka, jer da nijedan učitelj nema tako bujne fantazije, te bi mogao stvoriti sastavak prema učenikovu mišljenju, ravnatelj je Brüll-Prüm predložio, da svaki učitelj odabere zadatke unaprijed za cijelu godinu, da bude između njih neka sveza i postepeno napredovanje, a ravnatelj Cauer drži, da treba odabrati take zadatke, koji potiču učenika, da ne pripovijeda samo, nego i dokazuje, dok se i provincijalni školski savjetnik Matthias izjavio samo za pripovijedanje. Iza toga je učitelj Dr. M. Wiesental (Barmen) predavao o temi: Die Unterrichtsverteilung im Dienste des erziehenden Unterrichts (štampano u 61. svesku časopisa Lehrproben und Lehrgänge); on želi: 1. da se srednjoškolskim učiteljima dade prilika, da mogu lično utjecati na odgoj učenikâ; 2. da se toga radi većma provodi koncentracija, osobito u nižim razredima, pa da nadstojnik razreda ima više nego polovinu naučnih sati; 3. da nadstojnik ostane sa svojim razredom više (ne preko četiri) godina; 4. da i stručni učitelji zadrže isti razred više godina; 5. da se i mlađim učiteljima povjerava obučavanje u najvišim, a starijim naprotiv kadšto i u nižim razredima, da upoznaju novije zahtjeve i vide, kaki se uspjeh može postići uz njih. Jäger zahtijevaše u raspravi iza predavanja, da nadstojnik bude sa svojim razredom samo dvije godine, da se bolji i slabiji učitelji češće izmijene.

10. svezak. U članku: *Posteaquam, postquam, ubi, ut, simulatque, ein Beitrag zur Berichtigung und Vereinfachung der lat. Syntax*, preporučuje R. Methner, neka bi nauka o tim veznicima bila što kraća, i raspravlja o tome, kako ih treba prevoditi. — U zanimljivom člančiću: *Zum lateinischen Unterricht in Sexta und Quinta* ističe E. Hermann teže neke partije kod početnoga obučavanja u latinskom jeziku, pa preporučuje, da se obučavanje otpočne s **a**-deklinacijom (uza sve to, da je Gurlitt dokazivao, da je bolje otpočeti s **o**-deklinacijom) već poradi naziva njezina: prva deklinacija. Kod svake zgode treba ispoređivati slične padeže u različnim deklinacijama (n. pr. kod 1. i 2. deklinacije gen. sing. i nom. plur. *ae, ae: i, i*; abl. sing., gen. i akuz. plur.: *ā, ārum, ās: ō, ōrum, ōs* i t. d.). Učenici dakako treba da upoznaju pojedine padeže u rečenicama, koje su već prije prevedene. Najviše pažnje treba u Seksti obratiti dobromu uvježbanju deklinacije, pravilnih glagolskih oblika (učenici moraju odmah od početka pisati i učiti kod svakoga glagola perfekt i supin), pa zamjenica (kod pokaznih treba početi s *ille, iste*, a kod svih odmah upućivati, kako se prevode). U Kvinti treba osobito upućivati u korektno prevođenje različnih participa.

*

Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur und für Pädagogik. **Zweiter Jahrgang.** Zweite Abteilung: Neue Jahrbücher für Pädagogik herausgegeben von Richard Richter. Leipzig 1899.

6. i 7. svezak. Društvo je saskih gimnazijskih učitelja jedno od najmarljivih u Njemačkoj, pa se može pohvaliti, da je iznijelo kod ovogodišnjega sastanka devet predavanja, od kojih su četiri štampana u ovom broju pod natpisom: *Aus der neunten Jahresversammlung des sächsischen Gymnasiallehrervereins abgehalten am 4. und 5. April 1899. in Meissen.* U prvom se od tih predavanja: Wege und Ziele für die Abfassung einer Geschichte des sächsischen Gelehrtenschulwesens E. Schwabe tuži, što još nema povjesti saske srednjoškolske nastave. Razlažući, koliko predradnje i truda iziskuje djelo, kako je od prilike F. Paulsenovo „Geschichte des gelehrten Unterrichts" (koje se ne obazire na saske škole), Sch. nagovara drugove, da se dadu složno na taj posao, pa im daje lijepih uputa. Kao predradnju za onu povjest treba izraditi: 1. povjest školskoga zakona; 2. zbornik svih znatnijih listina, koje su doslije sahranjene u pojedinim školskim arkivima; 3. potpunu bibliografiju svih dojakošnjih rasprava, u kojima je već obrađen koji dio povjesti. Saska je vlada dala za to znatnu potporu, ali posao će se uspješno privesti kraju, ako sudjeluju u njemu učitelji svih struka. — R. Meister tuži se u drugom predavanju: Über die Erteilung der wissenschaftlichen Hauptcensur bei der Reifeprüfung na nejasnu odredbu vladinu, koja određuje, da se kod ispita zrelosti u konačnom ocjenjivanju uspjeha valja obazirati u prvom redu na one predmete, kojima je u najvišem razredu određen veći broj sati (latinski, grčki i matematika), a ne propisuje tačnije, kako da se kod toga postupa, te u 17 saskih gimnazija pojedini zborovi o tom odlučuju samovoljno. M. predlaže, neka bi vlada izdala odredbu, po kojoj bi se u svima gimnazijama ocjene iz jezika latinskoga, grčkoga, njemačkoga i matematike računale dvostruko, a ostale jednostruko, pa prema tome odredio konačni uspjeh. — U zanimljivom predavanju: Aus der Praxis des geschichtlichen und kunstgeschichtlichen Anschauungsunterrichts pripovijeda O. E Schmidt, kako je uredio zbirku učila u gimnaziji St. Afra. Da budu slike pristupne učenicima, nahodi se u svakom razredu ormarić (100 × 60 × 10 *cm.*), u kojem se potrebne slike izlažu na ogled. Osim toga ima u zavodu veliki broj skioptika. — U četvrtom predavanju: Ist die Aufgabe des Gymnasiums, den französischen Aufsatz zu pflegen preporučuje A. Reum samostalne sastavke za francuski jezik, jer učenici mogu samo na taj način upoznati jezik i njegove osobine. — J. Reinhard: *Friedrich Schleiermacher als deutscher Patriot. Für die höhere Schule dargestellt.* — U zanimljivom i toplo pisanom članku: *Die Phantasie, eine psychologisch-ästhetische Studie*, crta Biese maštu ljudsku uz obilje primjera iz pjesništva. — U članku: *Materialien zu einer Repetition über Africa* izbraja R. Hanncke različne dojmove, što bi ih čovjek dobivao vozeći se željeznicom Kairo-Kap, što je gradi poznati Cecil Rhodes. — *Anzeigen und Mitteilungen.* G. Fasterding: Briefe von F. A. Wolf und F. Papencordt an Lina Klindworth (svršetak). — A. Biese oglašuje (pohvalno) knjigu: Adolf Bartels, Die deutsche Dichtung der Gegenwart, die Alten und die Jungen. 2. Auflage. Leipzig 1899. — Grossmann objavljuje 2. izdanje knjige: J. Koch, Römische Geschichte. Leipzig 1898. (Sammlung Göschen No. 19., cijena 80 pf.), pa je toplo preporučuje gimnazijskoj mladeži. — Diestel oglašuje knjigu: Grundzüge der sächsischen Geschichte für Lehrer und Schüler höherer Schulen von Prof. Dr. O. Kaemmel. 2. verbesserte und ergänzte Auflage. Dresden 1898. — R. Richter nadovezuje na Meisterovo predavanje, pa preporučuje, neka bi se uvelo mehaničko određivanje konačnoga uspjeha i neka bi kod toga svi predmeti jednako vrijedili.

8. svezak. G. Mertz: *Die Paedagogik der Jesuiten und der Pietisten.* — U članku: *Über klassische Studienreisen* hvali J. Teufer postupanje njemačkih vlada, što šalju svake godine po nekoliko mladih učitelja u Italiju i u Grčku, koji ne raširuju tim samo stručno svoje znanje, nego postaju uopće obrazovaniji. — O Dost pripovijeda u članku: *Der neusprachliche Unterricht im Königreich Sachsen* o lijepom napretku, što ga je postiglo obučavanje u novim jezicima u svima saskim školama (u 17 gimnazija uče 54 učitelja 4200 učenika 23 do 24 sata na tjedan). — Pod natpisom: *Zur Physiologie und Psychologie in der Pädagogik* oglašuje W. Koppelmann dvije zanimljive knjige: 1. Schäfer K., Die Vererbung, ein Kapitel aus einer zukünftigen psycho-physiologischen Einleitung in die Pädagogik. Berlin 1898. (učitelj mora nastojati, da dozna sve prilike, uz koje se dijete razvijalo i u utrobi materinoj i u najranije vrijeme djetinjstva, jer će tek onda moći da pravo prosudi rad djeteta); 2. Baldwin J. M. (profesor psihologije u sveučilištu Princeton), Die Entwickelung des Geistes beim Kinde und bei der Rasse, nach der 3. englischen Ausgabe ins Deutsche übersetzt von Dr. A. E. Ortmann, nebst einem Vorwort von Th. Ziehen. Mit 17 Figuren und 10 Tabellen. Berlin 1898. (Baldwin pristaje uz Darwina, a u ovoj je knjizi izložio potanko opažanje duševnoga razvoja kod svoje djece. Koppelmann ne nahodi u knjizi ništa novo, što bi moglo koristiti učitelju, ali on je u opće protivnik psihološko-fiziološkoga smjera u pedagogiji tvrdeći, da psihologija ne će nigda odlučno utjecati na razvitak pedagogije, pa je i ova njegova objava veoma pristrana). — U članku: *Die Gestaltung des lateinischen Unterrichts im Oberbau des Realgymnasiums nach Frankfurter Lehrplan* tuži se J. Ziehen, što frankfurtska naučna osnova određujući za latinski jezik u tri najviša razreda po 6 sati na tjedan daje sintaksi samo pô sata na tjedan. Z. drži, da su za sintaksu potrebna svakako dva sata. Prema spomenutoj se osnovi čitaju ovi pisci: u OII. Salustije, Kurcije i Ovidije, a u I. Livije, Ciceron i Vergilije; Horacija čitaju samo u nekim gimnazijama i u veoma malenoj mjeri. Z. drži, da bi svakako trebalo čitati bar nešto od Tacita. Kako je kursorno čitanje kod veoma stegnutoga obučavanja od velike važnosti, Z. preporučuje temeljito pripravljanje u školi. da se na taj način prepriječi upotrebljavanje prijevodâ kod domaće priprave. — Pod natpisom: *Ein Jahr lateinischen Unterrichts nach Ostermann-Bahnsch* oglašuje E. Loch veoma pohvalno knjigu: Lese- und Übungsbuch für den lateinischen Anfangsunterricht in Reformschulen, nach Ostermanns lateinischen Übungsbüchern bearbeitet von Prof. Dr. Fr. Bahnsch. Leipzig. B. G. Teubner. 1898. Loch je upotrebljavao Bahnschevu knjigu poučavajući u Königsbergu djevojke (od 12—14 godina) u privatnom tečaju, što su ga osnovala tamošnja društva „Frauenwohl" i „Frauenbildung-Frauenstudium", pa je postigao u jednoj godini taki uspjeh, te su učenice njegove bile zrele za prijelaz u Kvartu. L. hvali u Bahnschevoj knjizi obilje lijepih rečenica, koje djeca rado uče, samo bi htio, da ima više konkretnih primjera, uzetih iz povjesti, kakih ima izobila u Kaegijevim vježbenicama za grčki jezik, pa da se izbace neki stihovi, koji su preteški za početno obučavanje. — U ovom je broju štampano i Geisslerovo izvješće o 36. sastanku društva rajnskih učitelja.

9. svezak. E. Schwabe: *Die älteste deutsche Zeitschrift für höheres Schulwesen* (o časopisu Acta scholastica, koji je utemeljen godine 1741.). — G. Mertz, *Die Pädagogik der Jesuiten und der Pietisten* (svršetak). — U zanimljivom članku *Individualgeist und Gesammtgeist* raspravlja A. Messer, koliko se smije s pravom uz pojedinačni duh (Individualgeist) govoriti o skupnom duhu, pa od koje je znatnosti ovaj posljednji kod uzgoja i obučavanja. — U članku: *Moderne Schulausgaben* ustaje M. Siebourg protiv mnogih onih izdanja pisaca grčkih i rimskih za školu, u kojima se podaje samo izbor najljepših mjesta, navođenje sadržaja, a u posebnim su im svescima dodani opsežni komentari (protiv ovih je izdanja govorio i ravnatelj Lechner kod 45. sastanka njemačkih filologa i učitelja). Govoreći o pogubnom utjecanju ovih izdanja na temeljito izučavanje starih pisaca S. zahtijeva, da se učenicima dadu potpuna izdanja s kratkim pristupom i s podacima o životu piščevu, pa s indeksom. Najviše pažnje treba obratiti lijepomu i higijenskomu tisku (takva je Teubnerova zbirka: Schultexte). — *Anzeigen und Mitteilungen.* O. Clemm: Stegreifdistichen. — R. Richter oglašuje (s negodovanjem) knjigu: L. Knöpfel, Zur Überbürdungsfrage der akademisch gebildeten Lehrer Deutschlands. Schalke 1899.

Lehrproben und Lehrgänge aus der Praxis der Gymnasien und Realschulen. Herausgegeben von Dr. W. Fries und Dr. R. Menge. Halle a. S. Jahrgang 1899.

60. svezak. W. Schrader, poznati stručnjak u pedagogiji, oglašuje u veoma poučnom članku: *Über akademische Seminare* knjigu: Bernheim, Der Universitätsunterr cht und die Erfordernisse der Gegenwart. Berlin 1898. Bernheim je pribrao velik broj tužbi, što se dižu već nekoliko godina, po njegovu sudu s pravom, protiv sveučilišnoga obučavanja, pa zahtijeva, da profesori napuste specijalna predavanja, te ih zamijene preglednima, a središtem svoga rada da učine seminare podajući u njima početnicima upute za rad u obliku razgovora i priučavajući naprednije na samostalan rad. Rad u seminarima treba da odlučuje kod ispita. Schrader dokazuje, da je najviše tužbi na sveučilište neosnovano. Specijalna su predavanja u nekim strukama veoma potrebna (n. pr. u literarnoj, kulturnoj i u političkoj povjesti, u gramatici i t. d.), jer jedino ona podaju početnicima uputu u različne metode znanstvenoga rada, dok se pregledna predavanja lako izrode. te ubijaju u slušača samostalno mišljenje. I Sch. priznaje, da je rad u seminaru od velike važnosti, ali drži, da je jedina svrha seminarima, da nadopunjavaju predavanja, a ne da ih naknađavaju. Nerazumno bi se zahtijevalo od profesorâ, da rade u seminaru i s početnicima (za koje i onako u najviše sveučilišta postoje proseminari) ili sa svima naprednijim slušačima, jer ne bi dospijevali, da se izbliže bave svakim od njih: polazak seminara treba da i nadalje bude neobligatan. Ali kako seminari korisno utječu ne samo na članove, nego i na ostale slušače, država ih mora podupirati što obilatije, da svaki od njih ima vlastite prostorije, knjižnicu i potrebna učila. — U članku: *Sprachliche Zusammenstellungen im Dienste der Einheitlichkiet des Unterrichts* predlaže E. Stutzer pojedinim učiteljskim zborovima, neka bi se u njima postavila pravila, po kojima će se u zavodu jedinstveno obučavati u materinskom jeziku, i neka bi se prema ovim pravilima štampao kratak nacrt gramatike u godišnjem izvješću. S. podaje lijep primjer takoga nacrta. — Dr. W. Schilling dokazuje u članku: *Kunst und Schule*, da je dužnost gimnazijskoga obučavanja, da uzgoji u mladeži ljubav k umjetnosti i razumijevanje umjetnina. S toga treba da mladež uči risati, ali i učitelji će drugih predmeta (osobito učitelj geometrije, latinskoga i grčkoga jezika, povjesti i religije) naći često zgode, da probuđuju u mladeži mar za umjetnost. Škola će najprije zadovoljiti ovoj dužnosti: 1. ako će učitelji već od najnižih razreda njegovati zorno obučavanje; 2. ako će se od četvrte godine (UIII.) govoriti kod svake zgode o znatnijim umjetninama; 3. ako će se za najviša dva razreda urediti sistematično zorno obučavanje u umjetnosti. — U člančiću: *Wissenschaftliche Vorträge an den höheren Lehranstalten* raduje se Dr. F. Perle odredbi pruskoga ministra za nastavu, koja određuje, da se za učenike najviših triju razreda (izvan naučnih sati i bez prisilnoga polaska) urede znanstvena predavanja, koja će raširiti ili utvrditi učevno gradivo. Predavanja treba da drže učitelji i drugi stručnjaci. P. preporučuje, da budu ova predavanja pristupna i širemu općinstvu, jer bi se na taj način najlakše mogla podržavati sveza između škole i roditelja učeničkih. — Gimnazijski ravnatelj Devantier podaje u članku: *Über schriftliche Klassenarbeiten* prijegled različnih vrsta školskih zadaća. Kako je svrha školske zadaće ili da se učenici vježbaju u brzom upotrebljavanju svladane građe ili da učitelj ispita čvrstoću njihova znanja, treba razlikovati zadaće s prethodnom pripravom ili bez nje. D. razlikuje 7 vrsta zadaća s pripravom i upućuje, kad se koja od njih može upotrebiti. Kod svake zadaće učitelj treba da pripazi na dvoje: 1. da zadaća ne bude preteška, i 2. da učenici imaju dosta vremena za izrađivanje. — Pod natpisom: *Aufgaben zu deutschen Aufsätzen und Besprechungen aus der griechischen Lectüre* pribrao je F. Platz 49 zadataka za njemačke sastavke prema Homerovoj Odiseji i izradio za njih kratke, veoma zgodne dispozicije. — U članku: *Über die Verwendung der Projektion im geschichtlichen und geographischen Unterricht* preporučuje profesor Dr. Meyer, neka bi se za zorno predočivanje u povjesnoj i zemljopisnoj obuci upotrebljavalo projiciranje slika, kao što se već odavna i s uspjehom radi u Francuskoj, Engleskoj i u Belgiji, te podaje kratak naputak, kako treba kod toga postupati. — R. Bauer savjetuje u člančiću: *Über die Verwendung antiker Ornamente und Gefässformen im Zeichnenunterrichte des Gymnasiums*, da se obučavanje u risanju otpočne s crtanjem antiknih posuda, a tek iza toga da se prijeđe na antiknu ornamentiku. — U članku: *Der propädeutische Unterricht in der Physik am Gymnasium* razlaže profesor Pfuhl, kako se može fizika u OIII. i UII. najuspješnije obučavati prema naučnoj osnovi pruskoj od god. 1891. — Pod natpisom: *Das Schulwesen Rumäniens* izvješćuje urednik Fries o promjenama, što su nastale u rumunjskoj nastavi uslijed zakona od 23. ožujka 1898. — *Litterarisches.*

61. svezak. Dr. A. Thaer: *Ist die nicht-euklideische Geometrie auf der Schule zu berücksichtigen?* (dolazi do pozitivnoga odgovora) — U člančiću: *Zur Überbürdungsfrage; aus einem Berichte* određuje ravnatelj Devantier prema liječničkim opažanjima najveći broj sati za školski i domaći rad učenikov (I. god. 36 sati, II. 39, III. 42, IV. i V. 45, VI. i VII. 48, VIII. i IX. 51), pa pokazuje u veoma poučnoj skrižaljci, koliko se domaćega rada može zahtijevati za svaki predmet u pojedinim razredima. – Dr. Max Wiesenthal: *Die Unterrichtsverteilung im Dienste des erziehenden Unterrichtes* (isp. Z. f. d. GW.). — Pod natpisom: *Aufgaben zu deutschen Aufsätzen und Besprechungen aus der griechischen Lektüre* (nastavak) donosi F. Platz 64 zadatka i dispozicije za njemačke sastavke za Homerove Ilijade, 5 iz Lizijinih govora, 2 prema Eshilovu Prometeju i Agamemnonu, 9 prema Sofoklovu Edipu kralju, a 14 prema Edipu na Kolonu. Zadaci će ovi i dispozicije dobro doći i učiteljima hrvatskoga jezika. — U članku: *Eine lateinische Grammatikstunde in Untersekunda über den Gebrauch von „quin“* podaje Dr. W. Schwarz nacrt svoga obučavanja o vezniku „quin“ u pitanjima i odgovorima i određuje najzad pravila za „quin“ u samostalnim („quin“ upitni prilog = „cur non“) i u zavisnim rečenicama (upitno i odnosno „quin“, posljednje dolazi samo u posljedičnim rečenicama). — E. John: *Ein Beitrag zur Belehrung über die unregelmässigen Verben: absoudre, résoudre, dissoudre.* — U zanimljivom članku; *Zu den schriftlichen Arbeiten im Französischen auf der Realschule* crta učitelj Dr. Bech potanko svoj postupak, kako je priređivao zadatke, pripravljao učenike za njih i kaki je uspjeh postigao kod svakoga pojedinoga učenika i kod svakoga pojedinoga zadatka (koji su štampani u dodatku; u I. razredu 26 učenika i 7 zadataka, a u III. 31 učenik i 14 zadataka). U tom članku nahode i učitelji drugih jezika mnogo korisnih uputa (osobito kako treba prirediti zadatak prema lektiri). — Dr. G. Hergt: *Landschaftliche Einzelbilder aus der Umgebung von Halle a. S. zur Gewinnung geographischer Begriffe und Gesetze.* — *Litterarisches.*

Dr. *Đ. Körbler.*

Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht herausgegeben von Dr. F. Poske. Zwölfter Jahrgang. Berlin 1899. Šest svezaka.

R a s p r a v e: *Schulte-Tigges*, Die Hypothese im physikalischen Anfangs-Unterricht. Pisac ne pristaje uz mišljenje, da bi se iz početne fizikalne obuke uklonile sve hipoteze, pa preporučuje obrađivanje stare magnetične i električne teorije i njihovu svezu s Ampèrovom teorijom kao zgodne za ovu obuku, te crta način obrađivanja njihova u obuci. — *P. Johannesson*, Die Bestimmung von *g* im Unterricht. Pisac opisuje veoma jednostavni i lijepi način, kako on od mnogo godina pokazuje u školi Bordin postupak za određivanje akceleracije *g*. Pokus traje 30—40 minuta i daje svagda $g = 981$ *cm*. — *Weiler*, Achsiales magnetisches Feld, Induktion und Selbstinduktion. Opisuje se zgodan aparat za prikazivanje, kako se sijeku silnice (silocrte) i kako postaje inducirana struja protivnoga i istoga smjera; prva postaje, kada raste, a druga, kada se gubi struja, koja izvodi silnice. — *Rebenstorff*, Modell der Dampfstrahlpumpe. Opisuje se model sličan Weinholdovu aparatu (Vorsch. 4. izd. str. 382.), koji je ipak za obuku znatno praktičniji. Opisuje i izvođenje pokusa s njim. — *Höfler*, Die abgeleiteten physikalischen Grössen und ihre Dimensionen. U raspravi, koja se

o toj temi nešto jače razmahala, nadovezuje pisac neke bilješke na članke od Weisea i Pietzkera i daje lijep prilog za rajašnjenje ovoga pitanja više s filozofičke strane. — *Ehrhardt*, Die Erscheinungen der Magnetinduktion in schulgemässer Behandlung. Pisac opisuje neke svoje aparate za osnovne pokuse o indukciji, o djelovanju magnetoelektričnih strojeva (struje istoga i izmjeničnoga smjera), o pretvaranju energije kod postajanja struja magnetoindukcijom, o principu motora, i dodaje bilješke o električnom prijenosu sile, o telefonu i o magnetičnom ustavljanju (Dämpfung). — *Elsässer*, Zur Bestimmung der Maximalgeschwindigkeit des Pendels. Aparat i pokus s pomoću akustične vilice za potvrdu formule $v = \sqrt{2gh}$. — *Brandstätter*, Über gasförmigen Phosphorwasserstoff. Opisuje se raspored pokusa, koji pokazuju važnija i zanimljiva svojstva ovoga koliko otrovnoga toliko smrdljivoga plina načinom, koji isključuje neugodne i škodljive posljedice za učenike. — *Spies*, Hydraulisches Modell der Wheatstoneschen Brücke. Pisac je konstruirao jedan hidraulički i jedan električni aparat, koji su gotovo jednako raspoređani pa zaista lijepo razjašnjuju tečaj struje kod Wheatstonove kombinacije, toliko važne u elektrotehnici (Ernecke, Berlin, 96 M oba modela). — *Kleiber*, Apparat zur Bestimmung des Drehmomentes einer Magnetnadel. Pisac je konstruirao aparat, s kojim određuje pokusom od 1 minute moment kretanja igle, pa opisuje pokus i izvodi račun, koji se na nj nadovezuje. — *Troje*, Der Projektionsapparat und seine Verwendung im Unterricht. Pisac opisuje električni namještaj za projekcije, koji 5 godina radi na Altstadtskoj gimnaziji u Königsbergu, i to: 1. aparat za projekciju s diferencijalnom lampom, 2. dobavu slika za projekciju i 3. pravljenje slika za projekciju. — *Rühlmann* i *Bohn*, Mitteilungen über physikalische Schülerübungen. U Njemačkoj sve više priznaju vrijednost praktičnih vježbi učenikâ u fizikalnom laboratoriju, pa ih uvode u gimnazijama, u realnim gimnazijama i u realkama sve više. Ovdje izvješćuje prvi pisac o praktičnim radnjama učenikâ realne gimnazije u Döbelnu (Saska) od g. 1893. dalje, a drugi o tim vježbama na Dorotheenstädtskoj realnoj gimnaziji u Berlinu od g. 1892. amo. Oba se hvale lijepim odzivom sa strane učenika. — *Johannesson*, Bestimmung der Fluggeschwindigkeit eines Geschosses. S pomoću Hippova hronoskopa, koji u sekundi načini 1000 titraja, određuje pisac u školi brzinu tešingkugle od 6 *mm*, ispalivši je na cilj dalek 10·5 *m*, koji je u drugoj sobi. — *Schmidt*, Zum Gebrauch der Wasserluftpumpe. Upozoruje se na veliku vrijednost ovoga aparata za izvođenje fizikalnih pokusa, napose za čišćenje žive, za odvođenje škodljivih plinova, za izvođenje umjetne magle, za Torricellijev pokus, za pokus s Daniellovim higrometrom, za pretaljivanje vode i kod kriofora. — *Rebenstorff*, Demonstration des Gewichtes der Luft und des Gewichtsverlustes in der Luft. Za svaki pokus opisuje pisac po jedan vrlo jednostavni aparat, kod kojega ne treba uzdušne sisaljke. Aparat za prvi pokus osnovan je na poznatom postupku, po kojem se uzduh istjera iz posude kuhanjem vode u njoj, a za drugi na apsorpciji ugljične kiseline iz balona od gumija. — *Geschöser*, Das Doppelelektrophor. Obični elektrofor daje samo jednu vrstu elektricitete. Pisac je konstruirao elektrofor, kojemu je ploča od stakla, na jednoj strani namazana jakom vrstom šelaka, koji je čvrsto prionuo uza staklo. Trenje staklene strane cilindrom od gumija daje iz poklopca 4—5 *cm* duge iskre negativne, a udaranje šelakovane strane lisičjim repom isto tolike iskre pozitivne elektricitete. Opis nekih zanimljivih pokusa s tim aparatom (4). Gradi ga mehanik Fritz Tiessen u Vratislavi za 14 M. — *Schreiber*, Einige Bemerkungen zum Gebrauch der Dimensionen. Nastavak već spomenutoga življega raspravljanja o koristi i primjeni dimensija n obuci. Predlaže nov sistem mjesto Gaussova s osnovnim jedinicama za prostor, vrijeme i silu, mjesto mase, kao što je već Galilei uradio, ali određuje za jedinicu sile onu silu, kojom se privlače dvije jednake kugle od platine, ako im se dotiču površine, a polumjeri su im 11·02 *cm*; toj sili daje ime *dyn*. — *Koppe*, Die physikalischen Dimensionen. Prilog istomu pitanju, u kojem je kritika Pietzkerove i Höflerove radnje. Izjavljuje se za dimensije u školskoj obuci. — *Henke*, Bewegung eines Körpers auf einer schiefen Ebene mit Berücksichtigung der Reibung. Dokazuje poučak, s pomoću kojega se ova kinematička zadaća može i u školi

riješiti — *Kuhfahl*, Die Grundgesetze der Elektrostatik und die Folgerungen aus ihnen. Pisac razvija na osnovi radnja od Pokea, Szymanskoga, Noacka najvažnije elektrostatičke pojave iz četiri osnovna zakona, koji se eksperimentalno dokazuju, u opsegu i izvođenju zgodnu za najviši razred srednje škole. Radnja je lijepa. — *Weiler*, Apparat für Wechselströme. Opisuje se nov aparat, namijenjen školi, za razvijanje jedno-, dvo- i trofaznih struja, koji je po vanjštini sličan Thomsonovu replenisheru. Aparat je okretač i pretvarač struje udešen za statičku i dinamičku elektricitetu (E. Leybold's Nachfolger u Kölnu ga izvode). — *Rebenstorff*, Zur Vorführung der Funkentelegrafie. Opisuje se raspored pokusa s cohärerom od Lorenza i s iskricom iz poklopca elektrofora, koji izvode zvonjenje zvonca u istoj prostranoj sobi. Za pokuse kroz više zidova kod zatvorenih vrata treba iskre Holzova stroja. — *Wulf*, Zur Mach'schen Massendefinition. Mach je predložio (g. 1870.) ovu definiciju mase: Tjelesa, koja jedno drugomu daju jednaka i protivna ubrženja (akceleracije), zovu se tjelesa jednake mase; a izvodi je iz iskustva: tjelesa, koja su jedno drugomu nasusret, daju jedno drugomu protivna ubrženja u smjeru sastavnice. Pisac predlaže, da se na čelo mehanici mjesto predašnjega iskustvom potvrđenoga poučka metne ovaj, koji je također iz iskustva izveden: Tjelesa, koja se centralno sraze, daju jedno drugomu protivna ubrženja u smjeru sastavnice njihovih težišta; tomu se poučku onda priključuje Machova definicija i ostali njegovi poučci. Ovaj se zakon može lako eksperimentalno potvrditi, a to pisac u drugom dijelu i čini. — *Pietzker*, Wahre und scheinbare Homogeneität in den physikalischen Dimensionen. Nastavak raspravljanja o dimensijama, u kojem pisac odgovara na članke od Höflera, Schreibera i Koppea. Ište za fizikalne jednadžbe unutrašnji homogeneitet, koji se zaista dobiva, ako se veličine uzimaju za ono, što zaista jesu, na ime za omjere tih veličina spram stalnih jedinica, a odbija umjetni homogeneitet s pomoću dimensija. — *Borgesius*, Neue Wellenmaschinen. Mjesto Weinholdova i Meldeova aparata, koji pokazuju, kako postaje stojati val interferencijom dvaju identičnih valova suprotnoga smjera, ali im ima prigovora, opisuje pisac tri nova aparata za ovu istu svrhu i još nekoliko drugih pokusa o interferenciji. Upotrebljava aparat za projekciju i baci sliku valovite crte na zastor. — *Möller* i *Schmidt*, Apparat zur Veranschaulichung elektrischer Ströme durch Luftströme. Veoma ingeniozan aparat za uočivanje Ohmova zakona i nekih izvoda iz njega s pomoću uzdušne struje, koja ide kroz pijesak, za koju vrijedi isti linearni zakon, kao i kod električne struje (Müller-Uri u Braunschweigu ga gradi, 134 M). — *Richter*, Unterrichtsmodell eines Gasmotors. Da bi razjasnio u školi djelovanje plinskoga motora, načinio je pisac zgodan model, na kojem se mogu pokazati 4 periode u gibanju čepa: perioda sisanja, perioda stlačivanja, perioda radnje i perioda ispražnjivanja. Može se upotrijebiti i za razjašnjenje petrolejskih i benzinskih motora, koji se sada mnogo upotrebljavaju kod automobila (Pisac ga prodaje za 40 M; A. Richter profesor u Wandsbecku). — *Kleinpeter*, Über das Princip der Erhaltung der Energie. Resultat je teoretičkoga razmatranja piščeva ovaj: 1. zakon o postojanosti energije u svom današnjem izražaju nije ispravan; 2. treba lučiti energiju od sposobnosti za radnju; 3. prema tomu, da li se u zakon uvodi jedan ili drugi pojam, izlaze mjesto njega dva zakona: prvi i drugi glavni poučak mehaničke teorije topline. — *Münch*, Über die Bedeutung der Exponentialreihe in der Physik. Pisac nadovezuje na jednu Schellbachovu bilješku o važnosti broja *e* za organski svijet, pa pokazuje, kako se na toj osnovi neki fizikalni zakoni, formula za barometričku visinu, Newtonov zakon ohlađivanja, mehanička radnja kod izotermičke promjene obujma u plinova, Helmholtzov zakon za rastenje struje kod vlastite indukcije, lakše i elementarno izvode. — *Dunker*, Schulversuche mit der Influenz-Elektrisirmaschine. S pomoću ovoga stroja pokazuje postajanje električnih titraja, brzinu električnih gibanja, učinke indukcije nezatvorenih struja, utjecanje ultraljubičaste svjetlosti na električno izbijanje, primjene Leydenskih boca na stroju i pokuse o Lenzovu zakonu — *Schwalbe*, Über praktische Kurse zur Vorbildung und Weiterbildung der Lehrer der Naturwissenschaften. Budući da sveučilište ne daje kandidatima nužne spreme, da mogu u školi vješto izvoditi pokuse, o kojima bitno zavisi uspjeh obuke u prirodnoj nauci, treba misliti na to, kako će se

određenim školama priključiti vježbe u eksperimentiranju. Prusko je ministarstvo za godinu 1899/1900. odredilo, da se urede praktični tečaji za prirodopis, fiziku i kemiju u Berlinu, kojima je bliža svrha da ispitaju različite putove, koji mogu voditi do praktičnoga usposobljenja učiteljâ prirodne nauke. Pisac opisuje potanko uređenje ovih tečaja i njihov program u veoma zanimljivoj ovoj raspravi. Za pojedinosti moram uputiti na samu raspravu. — *Rosenberg*, Versuche zur Demonstration meteorologischer Erscheinungen. Poradi vrtnje zemlje oko osovine otklanjaju se uzdušne i vodene struje na sjevernoj polutki na desno, a na južnoj na lijevo. Ovim se otklonom tumači smjer pasatâ i antipasatâ, postajanje ciklona i anticiklona i rušenje desnih ili lijevih obala rijeka. Pisac je konstruirao za ove pojave zgodan aparat i opisuje 9 lijepih pokusa s njim za demonstraciju tih pojava. Aparat je u svezi s centrifugalnim strojem. — *Pernter*, Die richtige Theorie des Regenbogens. Pisac upozoruje, da se knjige zadovoljavaju nedovoljnim tumačenjem duge i da se do danas općeno održala kriva teorija te pojave. S toga daje ispravan opis pojave i ispravno tumačenje njezino, koje ne prelazi preko zahtjeva srednje škole, a polazi od principa djelujućega dijela valovite plohe dva puta osobitim načinom savijene i prikazuje sve pojave kao pojave ogiba.

Ovdje sam izvijestio samo o raspravama i većim člancima u ovom godišnjaku. Osim toga ima svaki broj njegov stalne odsječke: Kleine Mitteilungen, Berichte, Neu erschienene Bücher und Schriften, pa Versammlungen und Vereine, u kojima će učitelji fizike naći mnogo pouke. Napose će pako čitaoci naći pod natpisom „Forschungen und Ergebnisse“ pouzdane referate o suvremenim važnim istraživanjima na polju fizike i kemije, na koje svraćam osobito pažnju.

Dr. *O. Kučera.*

The Educational Times.

Uredništvo „N. Vj.“ riješilo se, da u „Prijegledu časopisa“ obznanjuje sadržinu jednoga engleskoga pedagogičnog lista, pa je za to, po dogovoru s referentom, odabralo poznati mjesečnik „Educational Times“, koji je priznan kao jedan od najboljih glasila pedagogične struke na britskom ostrvu. Školske su prilike dašto u Engleskoj kud i kamo drukčije nego u kontinentalnijem zemljama Evrope, no za to ipak ne moramo pomišljati, da bi glasovi engleskijeh pedagoga bili sasvijem na odmet — mi naprotiv držimo, da će se i ovdje amo tamo naći po koja i za nas vrijedna misao. Za uputu našijeh čitalaca u kratko dodajemo, da je engleska srednjoškolska nastava (secondary institution) većim dijelom u privatnijem rukama, samo neki srednji zavodi, koji su osnovani s pomoću izvjesnijeh zaklada ili zadužbina (endowed schools) — najznatniji su zavodi u Etonu i u Harrowu — stoje donekle pod nadgledom državne vlasti (za to se i zovu „controlled schools“). Sloboda privatne nastave podaje do duše pedagozima prilike, da po svojim sopstvenim pedagogičnijem i didaktičnijem nazorima i načelima urede obuku srednjoškolskoga podmlatka, no ne da se poricati, da je baš ta posvemašnja sloboda, da i ne govorimo o drugijem nedostacima, u koječem utrla put najrazuzdanijem eksperimentiranju, od čega su stradale mnoge generacije engleske mladeži.

Engleske srednje škole dijele se u alumnate ili internate (public schools, grammar schools, colleges) i dnevne škole (day schools); privatne su škole većim dijelom internati, ali se broje obaška, a među „colleges“ ubrajaju se u prvom redu one prije pomenute „zadužbinske škole“. Razreda (forms) ima svaki zavod obično po šest, no budući da se peti razred dijeli u dva ili tri odjela (divisions), traje i kod njih obuka od prilike osam godina. Ravnatelj je zavoda „headmaster“, ostali učitelji zovu se „assistant masters“; ime „professor“ upotrebljava se ponajviše samo za učitelje neobligatnijeh i sporednijeh predmeta. Velika važnost priklanja se uredbi „tutorstva“ (tutors; tutors su redovno assistant masters); tutori su kao naši razredni nadstojnici, samo što oni, dajbudi u internatima, vode brigu i o domaćoj odgoji pitomaca. Obuka je u različnijem zavodima sasvijem nejednaka, jer je svaki zavod republika za se, ali, kako u konservativnoj Engleskoj o koječem odlučuje tradicija, naći ćemo, da je veći dio viših škola osnovan na humanističnom temelju. Latinskomu i grčkomu jeziku (osobito latinskomu) priklanja se u starijim zavodima vrlo velika briga; krug klasičnijeh pisaca, što se čitaju u školi, mnogo je veći nego u nas (Tukidid, Euripid, Juvenal), a gdjegdje je još u običaju, da učenici grade latinske stihove. Manje se mari za tehnične i prirodonaučne predmete; istom noviji i stručni zavodi prilagođuju se u tome više duhu modernoga vremena. Najsličnije su, i po spoljašnjem uređenju, našijem školama engleske „day schools“; ovo nijesu internati, već se mladež u njima svaki dan sakuplja na obuku, a ostalo vrijeme provodi u roditeljskoj kući. Obuka je u tim dnevnijem školama u koječem nalik na naše realne gimnazije; gdjegdje ima i bifurkacija. Sve engleske srednje škole zanimaju se vrlo intensivno tjelesnim vježbama mladeži; pored njemačke gimnastike njeguju se osobito narodne igre, od kojih su najpoznatije „cricket“ i „football“. Školska godina dijeli se obično u tri odsjeka (terms); o božiću praznikuje se mjesec dana, a isto toliko, ili koju nedjelju više, ljeti poslije završetka godine. O uskrsu su praznici kraći, ali ipak traju dvije do tri nedjelje. Kazne su u glavnom kao u nas; najteža je kazna (izuzevši isključenje) šibanje (flogging), ali šibe dijeli „headmaster“ svojom rukom. Odlični učenici nagrađuju se o završetku godine osobitijem nagradama.

Listopadski broj časopisa (Nro. 462.) donosi na uvodnom mjestu članak s natpisom: *Registration of Teachers.* Dojako se državna vlast engleska nije brinula za stručno obrazovanje učitelja. Kako je srednjoškolska nastava većim dijelom u privatnijem rukama, prepuštalo se nadstojnicima zavoda i učiteljima samijem, da se staraju oko svoga sopstvenoga obrazovanja. Istom od ove godine (1899.) stvorila se u tome znatnija promjeua. Po odredbi parlamenta ima da se sastavi osobiti „Board of Education“ (od prilike: nastavno vijeće ili nastavna oblast), komu će uz bok stajati „nastavni odbor“ (Consultative Committee); zadaća je toga odbora, da uredi popis (mi bismo rekli: sposobnik) učiteljstva sviju srednjih i nižih škola britskoga kraljevstva. Dvije trećine toga odbora treba da su akademički obrazovana lica. Premda se u popisu ne pravi razlika među srednjoškolskijem i pučkijem učiteljstvom, to se „Times“ ipak ne boji, da će za to biti sniženi zahtjevi sposobnika, već naprotiv tvrdi, da će to izjednačenje učiteljskoga staleža uroditi unifikacijom cjelokupnoga nastavnog sistema. Sposobnici vodit će se alfabetskijem redom, a u ime kvalifikacije tražit će se od svakoga kandidata: 1. svjedodžba o njegovoj općenoj obrazovanosti; 2. svjedodžba ili diploma o njegovu praktičnom i teoretičnom znanju pedagogije.

U historičkom dijelu časopisa valja istaknuti članak s natpisom: *Encyclopaedic Colleges* od Forstera Watsona. Komenský je tražio, da nastava mladeži bude enciklopedična, no već prije Komenskoga našlo se u Engleskoj ljudi, koji su kušali, da načelo Komenskoga praktički privedu u život. Najzanimljiviji su među njima Sir Francis Kynaston i Sir Balthasar Gerbier; obadvojica su dokazala, da se i najzdravije načelo dade sasvim lako dovesti „ad absurdum“. Kynaston je osnivač zavoda, komu on sâm nadjenu ponosno ime „Musaeum Minervae“; zavod je osnovan g. 1635. za kralja Karla I. Kao „curiosum“ navodimo neke glavnije predmete, što su se učili u tom „Minervinu muzeju“: heraldika, numizmatika, nauka o kolajnama, građansko pravo; fiziologija, anatomija, astronomija, optika, nautika, „kozmografija“, aritmetika, analitička algebra, geometrija, „fortifikacija“, graditeljstvo; od jezika: hebrejski, grčki, latinski, talijanski, francuski, španjolski i „High Dutch“ (možda holandeski, ako nije „Hochdeutsch“); od vještina: pjevanje, kojegod glazbalo, mačovanje, jahanje, igranje, slikarsto, kiparstvo, krasnopis i t. d. A cijeli tečaj obuhvaćao je ciglih sedam godina! I ne treba napose da se pomene, da Kynastonov zavod nije uspio; Kynaston je umr'o g. 1642., a o njegovu zavodu ne pominje se ništa više.

Drugi zanimljivi članak ima natpis: *A Visit to Nääs* (pohod u N.). Nääs je grad u Švedskoj, na jezeru Säfvelangen, gdje se nalazi visoka škola za učitelje slöjda. Ravnatelj je zavodu Otto Salomon, nećak osnivača slöjda. Jedan potpuni tečaj za kandidate opseže šest nedjelja. Troškovi nijesu znatni; za po-

jedinca iznosi trošak za cijeli tečaj 3 funte 15 šilinga (od prilike 45 for.). Poslovni sati traju od 8 do 12 i od 1·30 do 5; svi rade zajedno, a po jedan radnički stol određen je za dvojicu. U večer se drže teoretična predavanja. Svakomu se kandidatu predlaže serija od 50 modela, što bi ih morao izraditi za svoga školovanja, no rijetko se dešava, da bi kogod izradio cijelu seriju, obično svak izradi do 34 modela. Prije nego ostavi zavod, kandidat treba da se iskaže svojim „majstorskijem" djelom — modelom, što ga je sâm zamislio i sâm izradio. Po ovom se djelu prosuđuje uspjeh tečaja, a samo se djelo na vječnu uspomenu sprema u „seminariju" zavoda.

Između sitnijih vijesti i članaka ističem o članćić o školama u kraljevini Srbiji i vijest, da će gđa. Elodija Mijatović, supruga srpskoga poslanika na engleskom dvoru, izdati zbornik srpskijeh narodnijeh pripovijedaka u engleskom prijevodu.

V. Dukat.

Novi patentirani telurij Zigmundikov.

Građanski slovački učitelj I v a n Z i g m u n d i k u Bazinu nedaleko Požuna izumio je veoma jednostavan telurij, koji je uza svoju jednostavnost tako umno sastavljen, da se dadu sve pojave, koje nastaju kretanjem zemlje, na njemu tako jednostavno i prirodno tumačiti, kao što kod dosadašnjih telurija nije bilo moguće, a pored svega toga stoji taj telurij u manjem modelu samo 10, u velikom samo 15 for. Jednostavnost i praktičnost ovoga telurija svakoga je, rekao bih, zadivila, jer je upotrebljen za njegovu konstrukciju sasvim nov princip. S toga je taj telurij dobio patente za sve kulturne zemlje, a budući da je jeftin i veoma praktičan, te se dadu na njemu sve pojave p r i r o d n o tumačiti, s toga ga mogu što toplije preporučiti za nabavu svima našim školama. Učitelji matematičke geografije dobivaju u njemu učilo, da ne mogu bolje ni željeti.

U principu sastoji se cijeli aparat od dva velika ozubljena kolobara, koji stoje jedan nad drugim usporedno na čvrstim nožicama tako, da njihova os čini s kolobarima kut od $66^1/_2{}^0$ (kut naklona zemaljske osi prema ekliptici) Oko ovih kolobara dade se ručicom okretati zemaljska kugla, a oko svega namješten je zodijak koncentrički sa zemaljskim putem prikazujući nebeski svod. U sredini ili točnije u fokusu ekliptike stoji svijeća s reflektorom, koja prikazuje sunce. Pod stalkom, na kojem telurij stoji, nalazi se žica, s pomoću koje se dade telurij tako namjestiti, da dođe ekvator u vodoravan, a os zemaljska u osovan položaj, u kojem se položaju dade veoma krasno predočiti, kako ekliptika siječe ekvator i kako nastanu proljetna i jesenska točka.

Evo čim se ovaj telurij od svih dosadašnjih odlikuje:

1. Na ovom se teluriju gibanje zemlje potpuno podudara s prirodnim gibanjem zemlje. Zemlja t. j. njezina os kreće se paralelno u kutu od $66^1/_2{}^0$ prema ekliptici, zemlju ne nosi krak, kao što biva kod dosadašnjih telurija, nego os. Odatle ona jednostavnost, prirodnost i zornost ovoga aparata.

2. Put zemaljski vidimo jednim pogledom, a ne treba da ga tek pomišljamo, kao n. pr. kod telurija s krakom; s toga je orijentacija u svemiru sasma jednostavna i laka.

3. Zemlju možemo lako izvaditi, kad hoćemo na njoj nešto osobito da tumačimo.

4. Zemaljsku os možemo predočiti u kojem god hoćemo položaju prema ekliptici, a prema tomu možemo tumačiti i posljedice, koje izlaze iz toga položaja, n. pr. trajno proljeće, trajnu jednaku dužinu dana itd.

5. Dade se predočiti kretanje zemlje oko sunca i tako, da stavimo ravninu ekvatora u vodoravan položaj t. j. u naš horizont. U ovom je slučaju tumačenje solsticija i ekvinokcija mnogo zornije i shvatljivije nego kod svih dosadašnjih telurija, a tumačenje rasvjetljivanja i ugrijevanja zemlje (4 godišnja vremena) mnogo jednostavnije; a da se zemlja kreće pol godine nad nebeskim ekvatorom, a pol godine pod njim, to vidimo jednim pogledom tako isto, kao i to, da ekliptika s ekvatorom čini kut od $23^1/_2$ stupnja.

6. Zodijak sa svojih 12 zviježđa kod ovoga je telurija prirodno namješten, a kod dosadašnjih nije; s toga jasno vidimo, kako dolazi sunce n. pr. u zviježđe ovna te ostaje u njemu mjesec dana.

Odbor kr. ugarskoga zemaljskog muzeja za prosuđivanje učila rekao je u svom sudu o ovom teluriju, da vrijedi više nego najumjetniji telurij, koji stoji 125 for. Školski nadzornik Karlo L. Eötvös piše o ovom teluriju ovo: „Kako je temelj geografske obuke zorno tumačenje rodnoga predjela, tako je za dobro shvaćanje astronomičke geografije nuždan telurij. No zornoj obuci o gibanju zemlje smetali su do sada nesavršeni i veoma skupi teluriji. Tek u najnovije doba pošlo je učitelju Ivanu Zigmundiku za rukom načiniti dobar i jeftin telurij, koji može u našem muzeju svatko razgledati. Ovo učilo, osnovano na sasvim prirodnom načinu, koji zbiljskomu gibanju zemlje potpuno odgovara, omogućuje na prvi pogled pregledno motrenje puta zemaljskoga sa svima pojavama, koje nastaju uslijed različnih odnošaja i položaja zemlje i njezine osi prema ekliptici i suncu. Zornoj obuci pomaže i to, da se telurij dade lako rastaviti. Najpresudnije su kritike konstatirale, da je Zigmundikov telurij, koji stoji 10 for., savršenije geografsko učilo nego dosadašnji teluriji s kompliciranim strojevima, koji stoje po 100—125 for. S toga valja prije svega željeti, da ovaj savršeni telurij nabave sve škole“.

S isto toliko i više priznanja pišu o ovom teluriju i stručni listovi slovački (Dom i škola) i madžarski (Népnevelök Lapja, Magyar Tanítóképzö itd.) i njemački (Pressburger Lehrerverein, Westungarischer Grenzbote, Pressburger Zeitung itd.)

Dr. I. A. Wagner, asistent bečke zvjezdarnice veli: „Ovaj aparat prikazuje gibanje zemlje prirodnije nego drugi teluriji, a u teoretičkom pogledu odgovara potpuno svemu, što se od takovoga aparata može tražiti“.

Ja sam imao prilike ovih praznika motriti ovo učilo kod samoga izumitelja u njegovoj tvornici, te moram priznati, da je jednostavnost aparata, potpuno podudaranje gibanja zemlje na njemu s gibanjem u prirodi, prirodno namještenje zodijaka pa

motrenje gibanja zemlje u položaju, kad os stoji okomito na ekvatoru, pobudilo u meni slična čuvstva, kao kad sam poslije nesretne bitke kod Blumenaua blizu Požuna dobio u ruke prvi put pruski „Zündnadelgewehr“ t. j. zadivio sam se jednostavnosti i zamašnosti izuma.

Telurij svoj pravi Zigmundik i s hrvatskim tekstom, koji je sasvim korektan. Mali telurij stoji 10, veliki 15 forinti, kutija za manji 1 for., za veliki 1 for. 50 novč.

Narudžbe valja upraviti na izumitelja, koji ima sam malu tvornicu ovoga i još nekih drugih manjih svojih učila, Jana Zigmundika, građanskoga učitelja u Bazinu (Požunska županija).

Dr. *I. Zoch.**)

---

*) Molim sve naše školske listove, da izvole ovo izvješće bilo cijelo, bilo u izvatku priopćiti.

Dr. *I. Z.*

Od uredništva.

Gg. suradnici sami najbolje znadu, kako im je često bilo teško čekati po godinu dana i više, dok je prinos, što su ga poslali uredništvu, došao na red, da se štampa u „Nastavnom Vjesniku". Da bi se toj nevolji doskočilo, uredništvo je zamolilo visoku kr. zemaljsku vladu, odio za bogoštovlje i nastavu, da bi dopustila, da se časopis raširi. A ona se toj molbi drage volje odazvala, te je visokim riješenjem od 6 siječnja 1900. br. 20.704. (iz 1899.) dopustila, da Nastavni Vjesnik počevši od 1. siječnja 1900. izlazi u 4 godišnja sveska s povećanim opsegom od 8—10 štampanih tabaka, a dosadašnja cijena od 6 K. da mu se ne mijenja. Javljajući ovu radosnu vijest svoj gg. suradnicima i pretplatnicima ovoga časopisa uredništvo ne sumnja, da će ovaj ponovni dokaz brige visoke kr. zemaljske vlade za Nastavni Vjesnik jedne i druge potaknuti, te će i oni još življe nego doslije uza nj prionuti, tako da će se suradnici još većma starati oko toga, da bi ovaj časopis bio što povoljnije ogledalo njihova mara ne samo za napredak onih disciplina, koje se njeguju u našoj srednjoj školi, nego i za napredak same naše srednje škole; a pretplatnici da će ga i dalje ne samo sami podupirati, nego i nastojati, da mu steku potpore i ondje, gdje je doslije nije našao, a mogao bi je naći svagdje, gdje ima interesa za našu srednju školu i njezin napredak. Samo će pak uredništvo s podvostručenim silama nastojati, da svoju časnu, ali i tešku zadaću što savjesnije vrši.

Poraba participâ i glagolskih adveraba za prošlost u istoričkim radnjama Vuka Stef. Karadžića.

Ovaj je članak nastavak radnje moje „Poraba vreménâ za prošlost u istoričkim radnjama Vuka Stef. Karadžića", štampane u Nastavnom vjesniku od god. 1899. (knj. VII. str. 314.—346.). Tamo, u uvodu (str. 314.), navedena su i sva ona djela Vukova, što sam ih upotrebio u ovom svom poslu.

Adverbij verb. presenta.

1. Glagolski adverb taj bio je nekad particip, pa se i deklinirao, kao svaki drugi adjektiv. U današnjem hrv. jeziku rijetko se kada taj oblik osjeća kao particip, pa se i ne deklinira. Osim „budući" deklinira se još i „idući": za to namislim nanovo to da kažem u *idućoj* sjednici. pis. 24.

2. Razumijeva se samo od sebe, da ovaj adverb za pravo mogu imati samo glagoli impf. U starosl. jeziku imali su ga i glagoli perf. Evo nekoliko primjera za to: аще видиши чловѣка приджщта къ тебѣ; аще кто видитъ матере подаджщтѫ съсъ; ономоу на причащтениѥ не обораштоу се; любꙑаше хождениѥ прѣжде не двигнꙑй сѧ. (Primjeri su ti iz Mikl. V. G. IV. str. 818.) I u starom hrvatskom jeziku ima dosta takih primjera: rekući. N. Ranj. prolijuć. St. pis. 1, 75. polijuć. D. Ranj. 71. b. utopeć. Bun. 52. procvileći. Bun. 50. (Primjeri su ti uzeti iz Daničićeve Istorije oblikâ). Iz današnjega jezika evo dva primjera iz Vrčevića (Низ српских приповиједака, Панчево 1881.), samo ako su pouzdani: Ako vi vidite, i ako pop dopušta, ja bih *pomoleći* Bogu šjutra na Pavlov-dan. 319. Otide k fratru, *obećajući* mu dati hranu. 182.

3. Adverb. verb. pres. pokazuje radnju, koja se događa u isto vrijeme s kojom drugom radnjom. On zamjenjuje: a) rečenice temporalne: *Ponavljajući* ga našli su jednu ploču. dan. 1, 37. *Čujući* da je u Srbiji nemir, pođe i on tamo. 3, 166. Kakogođ što su *polazeći* držali Srbe za ništa, tako sad stanu o njima čudesa kazivati. 173. Jedan čovek *idući* iz varoši kući jao na magarcu. 235. Ja opet po čistoj savesti mogu kazati, da, *pišući* ovu

knjigu, nikad nisam zbacio s uma istine. obr. predg. Kod gdjekojijeh stihova, kašto i oko jedne riječi, i *prevodeći* i *štampajući*, tražio sam pomoći u deset prijevoda. zav. II. I u jutru *prolazeći* vidješe smokvu gdje se posušila iz korijena. mark. 11, 20. Pripovijeda se da je silni car Stefan *loveći* po Ceru ugledao na jednom mjestu đe se grane od drveća i dolje savijaju i gore uzvijaju. posl. 228. *Idući* tako nađe u polju jednoga čoeka. prip. 4. *Spuštajući* đevojke braći, svaku je namjenjivao čija će koja biti. 11. *Prolazeći* krozanj čuje sa sviju strana pevanku i veselje. 112. Na ovo nalik u Crnoj gori pripovijeda se da je čovjek *obuvajući se* rekao. rječn. s. v. крњо. *Berući* djevojke cvijeće pjevaju različne pjesme. s. v. иваљ дан. — b) kausalne: Onda Veljko ne *mogući* se više u Banji držati, a ne *imajući* već nikake nadežde na Srbe, namisli, da s vojskom bježi kroz Turke. dan. 1, 77. *Imajući* Turci nad Srbima taku vlast, i taka prava, naravno je, da se Srbi moraju starati, koliko je moguće manje da se miješaju s njima. 2, 89. No i buntovnici, *čujući* da on ide s vojskom, i *znajući* da će uzanjga ustati sav narod za svoga dobroga pašu, i nji sve pobiti, navale što prije da zavladaju i gradom. 3, 143. A koji se sakrije, onoga, ne *imajući* kad tražiti, ostave. 156. Ne *mogući* Miloš svoj čeljadi Adži-Prodanovoj pomoći i izbaviti je od ropstva, reče Ćor-Zuku. obr. 61. I tako paša, *želeći* i sam pašaluk svoj rasprostraniti, piše u Carigrad. 133. No i sad, ne *imajući* ni jednoga čitavoga dana za sebe, samo ću štogod o tom da Vam naznačim. pis. 3. A Isus *znajući* misli njihove, reče im. mat. 12, 25. Varate se, ne *znajući* pisma ni sile Božije. 22, 29. Toga radi i ja ne *mogući* više trpljeti poslah da poznam vjeru vašu. pav. sol. I. 3, 5. Međedović gladan ne *imajući* kud kamo prekrsti se. prip. 4. Ali on jedva *čekajući* da vidi paunice nije hteo ni slušati što baba govori za svoju kćer. 21. Ne *mogući* ništa drugo činiti, Kara-Đorđije i Mladen morali su mu se pokazivati da ga ljube i poštuju. sov. 26. Ne *znajući* šta će činiti pređe u Srbiju. 78. — c) koncesivne: Za to im govorim u pričama, jer *gledajući* ne vide, i *čujući* ne čuju niti razumiju. mat. 13, 13. Ali ljubite neprijatelje svoje, i činite dobro, i dajite u zajam ne *nadajući se* ničemu. luk. 6, 35. Kojega dakle ne *znajući* poštujete onoga vam ja propovijedam. dj. ap. 17, 23.

4. Ovaj verb. adverbij (ili particip) upravo je gerundij, pa se za to može upotrebljavati i uz riječi, koje su različne od subjekta u glavnoj rečenici, ako se taj verb. adverbij ili particip razveže. Nekoliko primjera za to ima u članku gosp. dra. Maretića: Sintakt. i stilist. pabirci po Vukovijem djelima u Nast. vjes. knj. III. str. 110—111., a sada da navedem još koji primjer: I tako *idući* i *razgovarajući se* izvadi taj momak svoj srebrn veliki nož. obr. 77. *Stojeći* mi pak ovdje mnogo dana, dođe odozgo iz Judeje jedan prorok, po imenu Agav. dj. ap. 21, 10. *Vozeći* čoek veslom pukne mu gužva. posl. 200. I onđe *živeći* s njome, žena

zatrudni i rodi muško dijete. prip. 1. — Rado stoji ovaj gerundij uz riječi u dativu: Teško *Marku* u zlu dobra *čekajući*. posl. 315. Teško *loncu* iz sela začine *čekajući*. 315.

I pasivno značenje ima katkada ovaj adverb: Nikolja, u naiji Rudničkoj na lijevom brijegu Morave pod Kablarom, oko tri sata od Čačka uz Moravu *idući*. dan. 1, 2. Po pismu *sudeći* starije je od sviju ovi pomenuti knjiga. 15. *Ulazeći* u donji grad na Dunavsku kapiju s lijeve strane stoji slavna kula Nebojša. 2, 42. Gornji grad, u kome su pašini dvori, ima samo jednu kapiju odozgo *idući*. 42. Očima prosi, ustima ne pita (Kad ko ne ište, a na njega *gledajući* rekao bi da bi rad bio da mu se što da). posl. 244. Pokraj furune *sjedeći* ništa se ne dobija. 253. (Za ovo pasivno značenje gerundija i za gerundij uz dativ ispor. primjere u malo prije pomenutom članku gosp. dra. Maretića str. 111—112, 2. i 3.).

Adverbij verb. preterita.

1. Taj adverbij, koji pokazuje radnju, što se dogodila prije neke druge prošle radnje, mogli bi za pravo imati samo glagoli perfektivni, no već u staroslov. jeziku ima dosta tih adverbija ili bolje da rečem participa i od imperfektivnih glagola. Da navedem dva tri primjera iz Miklošićeve sintakse (str. 833): **бивъ; тепъ; издаивъши; аште отъпоушта ꙗ не ꙗдъша** i t. d. I u starohrvatskom jeziku dosta je običan taj particip ili adverbij od imperfektivnih glagola: znav St. pis. 4, 445; gledav St. pis. 5, 88; puhav St. pis. 4, 434; htiv Krn. 9; mogši St. pis. 2, 20; bivši (esse) St. pis. 3, 165; pivši St. pis. 1, 52; imivši Bud. 87; veselivši St. pis. 1, 5. i t. d. (Primjeri su ti iz Danič. Ist. obl.)

I u današnjem našem jeziku ima dosta adveraba od imperfektivnih glagola: Ovi uzalud *čekavši* do pred zoru, jedva se izmaknu natrag. dan. 4, 12. Pošto Turci 1813 godine obladaju Srbijom otmica se opet povrati, ali je poslije knez Miloš Obrenović *sudivši* nekolicini po zakonu Karađorđijevu istrijebi sa svijem u području svojemu. rječn. s. v. отмица. I *idavši* za dugo počine pod jednijem velikijem kamenom. prip. 121. U nas bješe sedam braće; i prvi oženivši se umrije, i ne *imavši* poroda ostavi ženu bratu svojemu. mat. 22, 25. A Pilat želeći ugoditi narodu pusti im Varavu, a Isusa *šibavši* predade da ga razapnu. mark. 15, 15. I niko *pivši* staro ne će odmah novoga. luk. 5, 39. *Voziviši* pak oko dvadeset i pet potrkališta ugledaše Isusa gdje ide po moru. jov. 6, 19. Tako ovi posvjedočivši i *govorivši* riječ Gospodnju svratiše se u Jerusalim. dj. ap. 8, 25. I *govorivši* riječ Gospodnju u Perzi siđoše u Ataliju. 14, 25. I *plovivši* mnogo dana sporo, i jedva došavši prema Knidu, jer nam vjetar ne dadijaše, doplovismo pod Krit kod Salmone. 27, 7. Kako ćemo pobjeći ne *marivši* za toliko spasenije? pav. jevr. 2, 3. Jer za djelo

*

Hristovo dođe do same smrti, ne *marivši* za svoj život. filiblj. 2, 30. — I Daničić (u prijevodu Majkovljeve Istorije srp. naroda) upotrebljava taj adverbij i od imperfektivnih glagola: *Vladavši* trideset i sedam godina po savjetu, koji mu u pismu dade iz Svete Gore mlađi sin Rastko, koji bješe onamo pobjegao i postrigao se pod imenom Sava, ostavi vladu starijemu sinu svojemu Stefanu. maj. — dan. 15. *Gledavši* Vukašina mišljaše da to može biti. 86. Vuk Branković prevarivši se u svome nadanju i uzalud *se pogađavši* s Turcima, naumi oteti se od njih. 105. Engel ne *mogavši* doznati iz njezina pisma o kome Stefanu govori, reče da je Dušan taj Stefan. 117. Ne *umjevši se* održati na prijestolu, odlaze s polja narodne radnje. 119. Eto za što Dubrovčani ne *mogavši* sa svijem zabraniti da ne kupi zemlje Sandalj, koji bijaše njihov građanin i koji pokloni gradu cijelu župu konavaosku, opet odrediše da ne može kupiti više nego za 6000 perpera. 220. Kad Ostoja *ratovavši* s Dubrovnikom pobježe, zemlje njegove uze Tvrtko. 320. Opet se slovenska stihija podvrgla stranoj, kojoj pomagaše nepostojana sreća, koje za dugo bijaše Dalmacija *kolebavši* se sad između Hrvatske . . . . 327.

Da Vuk izostavlja u ovom adverbu krajnje *-ši*, našao sam samo ova tri primjera: U donjem gradu *ušav* na Savsku na desno, stoji još stara crkva Ružica. dan. 2, 43. Od crkve k jugoistoku *pošav* uz Kosmaj ima u po brda udaren u zemlju jedan kamen. 4, 32. Oko dvjesta koraka od mosta *pošav* niza Savu poznaju se ostaci od velikoga šanca. rječn. s. v. Дебрц.[1])

2. Premda je oblik na *-vši* danas u hrvatskom jeziku upravo adverb, te se ne deklinira, ipak se nalazi gdješto glagola, od kojih se taj oblik još uvijek osjeća kao particip i adjektiv, pa se kao takav i deklinira. Ovaki su participi: a) *bivši*: Crni Đorđije pošalje Petra Ička, *bivšega* negda Turskog tolmača kod nekoga elčije u Evropi. obr. 8. Kara-Đorđije postavi ovdje glavnoga starešinu Adži-Nikolu Mijailovića (rodom iz Sarajeva), *bivšega* do sad Veljkova bimbašu. 38. U šančevima namjesti starešine (u donjemu Jovana Dobraču, a u gornjemu Raića, *bivšega* barjaktara Kara-Đorđijna). 95. On se jedno veče obuče tajno kod svoga *bivšeg* gazde u ajdučke haljine i pripaše oružje. dan. 1, 71. Ovaj grad, kao stolicu *bivšega* kralja Dragutina, Raić u svojoj Istoriji traži u Srijemu. 2, 50. Kad Pasmandžija (Pazvan-oglu), na skoro

[1]) Veoma često izostavlja krajnje *-ši* u ovom obliku Daničić, no samo za muško lice u sg.: A *rodiv* Sita poživje Adam osam stotina godina. mojs. 1, 5. 4. I *rodiv* Lamaha poživje Matusal sedam stotina i osamdeset i dvije godine. 26. I *pristupiv* Avram reče. 18, 23. A Lot iziđe k njima pred vrata *zatvoriv* vrata za sobom. 19, 6. I Avram *ustav* u jutru rano, uze hljeba i mješinu vode. 21, 14. Poslije *onemoćav* umrije. 25, 17. I Isav *podigav* oči ugleda žene i djecu. 33, 5. I *otišav* od Faraona obiđe svu zemlju Misirsku. 41, 46. A Josif *ugledav* braću svoju pozna ih. 42, 7. I *ušav* u jednu sobu plaka ondje. 43, 30. Juda *pristupiv* k njemu reče. 44, 18. A *vidjev* Izrailj sinove Josifove, reče. 48, 8. itd.

po tom, podigne bunu protiv cara, onda one sve *bivše* Bijogradske paše otidu k Vidinu. 3, 138. Zato se ovim *bivšim* Bijogradskim bašama izda ferman. 141. Kad veliki vezir vidi, šta se piše, on odma dozove sultan-ćaju, Memiš-efendiju, *bivšega* negda binajemina Bijogradskoga. 187. I da se oni u tom ne bi uvatili u laži, Asan-beg odma iz Carigrada piše u Srbiju Balati, *bivšemu* delibaši Adži-Mustaj-pašinu. 188. Njegovome *bivšem* gospodaru ostane život. 4, 28. — b) *pristavši*: Miloš posle te skupštine otide sa svojim starim, i sad na novo *pristavšim*, momcima u Crnuću. obr. 79. — c) *prošavši*: Najstariji sin, koji je sad ovđe iguman, po imenu Danilo, bio je pop i popov sin u Ercegovini kod Bistrice, pa pošto mu umrla žena dobježao *prošavši* godina u Srbiju sa svom kućom. dan. 1, 22. U *prošavši*, za jezik naš vrlo nesrećni, 50 godina i to se po Srijemu, po Bačkoj i po Banatu počelo učiti. 55. bilj. *Prošavšega* ljeta ja sam u namastiru Bešenovi slušao svetogorskog proigumna, Aćima Kneževića. 58. Te iste godine u ljeto skoče opet na njega one buljubaše i kneščići iz Banjske i Crnoriječke, koji su sad već na *prošavšoj* skupštini vojvode bili postali. 80. Između različni, na različnim jezicima recenzija o našim narodnim pjesmama izišla je jedna *prošavše* godine. 95. No kolika je moja radost bila, kad sam *prošavše* godine u Ali (Halle), u ondašnjoj slavnoj i na daleko čuvenoj sirotinjskoj kući, viđeo, da iljade đece tako uče čitati! 2, 4. Zato može biti, da u novija vremena nijedan namastir iz nova nije sazidan osim Krivaje u naiji Šabačkoj na koncu *prošavšega* vijeka pod Adži-Mustaj-pašom. 108. *Prošavše* godine, kad se Bijogradski paša (Abdul-Raman) premjesti u Bosnu, a novi odma ne stigne, zadocni se plata Bijogradskim vojnicima. 3, 237. Kad Francuzi *prošavšije* godina dođu u Berlin, u stolicu kralja Praiskoga, oni po običaju sve, što je kraljevsko, posvoje i odnesu ili prodadu. 4, 36. Srpski poslanici udare preko Arkova, i ovde nađu Teodora Filipovića, rodom iz Srema iz Rume, koji je svršivši u Madžarskoj škole i postavši doktor prava, iz Beča *prošavše* godine sa Čardaklijnom ženom bio otišao u Rusiju. 5, 28. Odrede Stefana Živkovića, koji im je *prošavše* godine iz Zemuna počeo džebanu davati. 29. *Prošavše* godine ostale su od Beogradskoga pašaluka tri naije, koje se nisu pobunile. 33. Kako do tada, ni *prošavše* ni ove godine, još nikaka prava vojska nije udarala na Srbe. 42. Poznato je već, kako je Kara-Đorđije *prošavše* godine postao glavni starešina. 48. *Prošavše* godine Janko Katić i Vasa Čarapić poginu. obr. 10. *Prošavše* je godine bilo u različnim Evropskim novinama, da su Turci bili odredili jednoga svog diplomatika. 172. Kad bismo se sad uputili u napredak, onda bismo se za *prošavše* tumaranje mogli tješiti i tijem. pis. 23. Ako G. Živković ne vjeruje našim riječima, neka pročita, n. pr. moju prostu želju, u dodatku 93 i 94 novina Srpskijeh, *prošavše* godine, pa će se uvjeriti. 65. U dodacima k 9 i 102 čislu novina Srpskijeh *pro-*

šavše godine, naštampani su prevodi. 60. Koji u *prošavšijem* naraštajima bješe pustio sve narode da idu svojijem putovima. dj. ap. 14, 16. Jer je dosta što smo *prošavše* vrijeme života proveli po volji neznabožačkoj. pet. I. 4, 3.

3. Adverbij verb. preterita pokazuje radnju, koja se dogodila prije koje druge prošle radnje, u temporalnom i u kausalnom značenju.

a) u temporalnom značenju: *Podmitivši* pisare Crnoga Đorđija, dignu ga sa velikom žalošću njegovom iz Banje. dan. 1, 81. Pa onda *podignuvši* sve svoje momke, otide. 76. Srbi pak *očistivši* sve palanke po Šumadiji od Turaka, dignu se na Jagodinu. 3, 167. U tom i Janko Katić, *podignuvši* nekoliko stotina ljudi iz obližnji sela naije Beogradske, stigne na Kulič. 5, 27. Srbi pak odma po Božiću (1806 godine) *opkolivši* na novo Beograd i Šabac i Užice, udare na sve strane u napredak. obr. 6. *Razbivši* Turke srećno, opkole Negotin. 10. *Načinivši* na Tekiji šanac protiv Adakale, pređe preko Miroča, te osvoji Brzu palanku, i *sastavši se* s Rusima, opkole Kladovo. 14. Ako zrno pšenično *padnuvši* na zemlju ne umre, onda jedno ostane. jov. 12., 24. I *propovjedivši* jevanđelije gradu ovome i *naučivši* mnoge vratiše se u Listru. dj. ap. 14, 21. On *metnuvši* u tiganj gvozden klin, nalije vode. posl. 135. A barjaktar *poskočivši* s barjakom nekolika puta i tamo i amo namjesti barjak, da se vije na visoku mjestu. kovč. 65. Djeveri *dovedavši* snahu namjeste je u čelo trpeze. 84. Đevojka ga stane biskati, a Međedović *ustavši* polagano, raspali svojijem buzdovanom Brka u glavu. prip. 5. *Došavši* kući namesti konja u konjušnicu. 110. Kara-Đorđije *očistivši* ovako onaj kraj od Turaka i *sastavivši* Srbiju s Crnom gorom ostavi ondje nešto vojske. sov. 30. Na to se rasrdi Mart, pa *uzajmivši* u Fevruarija nekoliko dana navali sa snijegom i s mrazom. rječn. s. v. бабини укови. *Vrativši se* s vode pospu njome po kući. s. v. варица. *Izgovorivši* ovo srkne malo vina iz čaše. s. v. добра молитва.

b) u kausalnom značenju: Ne *dočekavši* odgovora na ovu knjigu Srbi udare na Karanovac. dan. 5, 34. Srbi pak također *osilivši* i već gotovo *zavadivši se* i s carem Turskim, stanu gledati zgode i tražiti uzroke. 47. No Petar Moler ne *tevši* poslušati vladičino pozivanje na predaju, iziđe s Jadranima srećno kroz Turke. obr. 36. Za to je ona, *postavši* gotovo najluđom partijom u literaturi našoj, morala biti oruđe jednoga ili njekolika svoja člana. pis. 5. No budući da su me mnogi od njih krivo razumjeli *pomislivši*, da ja predlažem da društvo piše Srpsku gramatiku, za to namislim na novo to da kažem. 24. I tako su ga pokvarili *pomiješavši* sadašnje vrijeme s nakl. neopred. 37.

Pasivno značenje mislim da je ovom adverbiju u ovim primjerima: Niko ne može reći, da Matica *uzevši* je za onakovu, kao što se u početku sama objavila, nije od potrebe. pis. 3. *Uzevši* jedno s drugijem, ima pravo. 21. Upravo *uzevši* nije širi od jednoga sahata. posl. XIX. bilj. Ali *uzevši* jedno s drugijem može se reći. kovč. 40. (Ispor. Nast. vjesn. knj. III. str. 111, 3.).

Particip pret. akt.

Ovdje ću spomenuti samo one događaje, u kojima taj particip dolazi u samostalnoj službi.

1. Part. pret. akt. upotrebljava se u optativnom značenju, kad pokazuje želju, zaklinjanje, proklinjanje: Arambaša, od Boga *našao!* ubiše Valjevci Sima! dan. 3, 206. Čuti, od Boga *našao!* obr. 51. Bog *čuo*, a đavo ne *čuo* — Bog *čuo*, a zla sreća ne *čula!* posl. 20. Gospod ga *minuo*, a anđeli ga ne *susreli!* 44. Da Bog da da mi svaka sreća *posahnula* i ne *imala* napretka kao ova slamka po jutros! 47. Zemlja mu kosti *izmetala!* Tako me konjska kopita ne *satrla!* Tako me more zdravo *nosilo*! Tako me mrtvi znoj ne *popao!* 298 i 299. Tako mi Bog dušu od nečastivoga *sačuvao!* Tako me ciganska sablja ne *posjekla!* Tako mi Bog moj porod smirio! 300. Dobro te *čulo* i *viđelo* sa svom družinom naokolo. kovč. 68. Vazda *se sastajali* i vazda *se ljubili!* 70. Bog i u naše i u vaše pleme *udijelio* u svačem sreću i berićet. 70. Bog ti *pomogao* rajska dušice. prip. 71. Vrag *uzeo* i ovako ribanje. 147.

Iz težnje za konkordancijom razvio se ovaj particip u futurskom značenju u pogodbenim i u relativnim rečenicama: Ako *bio* gočobija, ne bio joj živ! posl. 1. Kad te *poželjeo* onda te i viđeo. posl. 122. Kako ga *slavio* tako ti pomagao. 125. Kako *radila* tako se hranila. 127. Ko više *io*, ne bio mi mio. 136. Ko *dijelio* a *plakao*, ne veselio se! 137. Koji me pas *uvijedao*, svojom dlakom liječio. 143. Koliko *znala* toliko griješna bila. 145. Kud *ušlo* tud izišlo. 163. Tako mi Bog đecu namirio u svačem za što ga *molio!* 300. Kad *krenula* iz svog roda, da krene u dobri čas. kovč. 73. Tako i tebe Bog dao svako dobro koje u njega *požuđeo.* 75. — Pogodbeno značenje imaju i ovi participi bez veznika: *Bilo* beškota, biće fratara. *Bilo* glava, biće bareta. *Bilo* proskura, biće popova. posl. 13. Ja *umio* a ne imao, ja *imao* a ne umio (sve jedno je). posl. 110. *Mahao* ga desno, bilo mu sretno, *mahao* ga lijevo, rodilo mu lijepo! kovč. 120.

Miklošić kaže o ovakom participu u optativnom značenju: Das part. praet. act. II. bezeichnet meist ohne *jes* den wunsch, der auf solche weise als gewährt ausgedrückt wird. (V. G. IV. str. 802, 3.). Ovo se tumačenje ne može primiti, jer u part. pret. nema ništa, što bi značilo prošlost ili želju. Brugmann (Grundriss II. 1, §. 76. str. 199—200.) ispoređuje slav. part. na -лъ -ла -ло s litavskim riječima, u kojima je isti sufiks, n. pr. *akyla-s* pažljiv (aufmerksam) prema gl. *akyti* dobiti oči (Augen bekommen, porös werden), ili *tekēla-s* onaj koji trči (Läufer, Schleifstein), latinski

legulus berač, onaj koji bere (Aufleser), grč. *σιγαλό-ς* šutljiv (schweigsam), *μιμηλό-ς* onaj koji se povodi (nachahmend). Gosp. dr. Maretić (Veznici br. 25.) drži, da se n. pr. optat. „živio!“ razvio iz optativnoga kondicionala „živio bi“, a „bi“ je izostavljeno za to, jer je optativ kao izraz želje upravo uzvik, a kod uzvika znano je, da se predikat veoma rado izostavlja, n. p. vatra! pomoć! hvala! dobar dan! s bogom! i t. d.

Sad ću još da u kratko spomenem, kako sve Vuk u svojim djelima izriče želju:

a) samim presentom, osobito 2. l. sg. od „jesam“: Zdrav *si* mi, vojvodo! kovč 69. I zdrav *si* mi, brate! 70.

b) pres. i vezn. „da“: Kad ja umrem, *da* im Bog *da* mir! dan. 1, 89. *Da* vam Bog *da* sreću! 3, 182. Zašto, Lomo, tako činiš na veri? *Da* od Boga *nađeš!* obr. 77. Ali ako i mi, ili anđeo s neba javi vam jevanđelije drukčije nego što vam javismo, proklet *da bude!* pav. gal. 1, 8. *Da* mu *je* milost! posl. 51. *Da si* živ i zdrav! *Da* te Bog *sačuva* vedra božića i oblačna Đurđeva dne! *Da* ti *je* na zdravlje. 56. Đe je svadba *da si* delibaša. 74. Što me našlo, *da* te ne *obiđe*. 357. *Da da* Bog da budu vazda stari svatovi. kovč. 72. *Da* mu Bog dušmane *potre*, a *povisi* i *poživi* njega. 68. Sad *da si* mi zdravo zdrav. 70. *Da* joj jaki Gospod Bog *pomože* i *izbavi* iz peksijanske ruke. 123. *Da si* mi po Bogu brat rječ. s. v. једномјесечњи.

c) vezn. „da“ i pres. „budem“ s part pret.: Da Bog da i lijepa milost Božja *da* danas *bude došla* s nama a k vama svaka dobra i čestita sreća. kovč. 72.

d) imperativom: Bože *sačuvaj!* obr. 53. *Pomozi* Bog! posl. 254. *Spasi* Bog! *Spasuj* se! 292. Amin Bože *daj!* kovč. 47. *Spasi* te Ristos i Bogorodica! 71. Šćerce! Bože ti *daj* dobru sreću! 76. A najbolje Bože *pomozi* nas koji smo ovđe danas. 123. Koji je u volji, Bože ga *podrži*, koji li je u nevolji, Bože ga iz nevolje *izbavi*. 124.

e) za zaklinjanje služi i infinitiv: Tako mi lako *umrijeti!* posl. 302. Tako mi *umrijeti* Boga zovući. 306.

f) part. „bio“ gdjekad se ispušta. Čini se, da je tako u ovim primjerima: Bog s nama i anđeli Božiji! posl. 19. Tako ja zdrav i živ! 297. Molitva joj u Boga poslušna, a mi od Boga i Bogorodice pomilovani! kovč. 70. Zdrav brate domaćine! 126.

2. Part. pret. u koncesivnom značenju (s participom dolazi često konces. vezn. „makar“): Bogme, gospodaru, odgovori Bačvanin, ti *se šalio* ili ne *šalio*, ja sam za istinu primio. dan. 4, 38. Kad se on tako može po moru voziti, njegova je molitva, makar što *govorio*, Bogu ugodnija nego moja. 5, 95. Makar kako mi dobro i pametno *radili*, opet će nešto ostati i za potomstvo. pis. 30. Za to se i staramo, ili *ulazili* ili *odlazili*, da budemo njemu ugodni. pav. korinć. II. 5, 9. A za one koji se brojahu da su nešto, kakovi *bili* da bili, ja ne marim ništa. galat. 2, 6. Jer

nas Bog ne postavi za gnjev, nego da dobijemo spasenije kroz Gospoda svojega Isusa Hrista, koji umrije za nas da mi, *stražili* ili *spavali*, zajedno s njim živimo. solunj. I. 5, 9—10. Djevojka se onđe zove svaka sluškinja, *bila* udata ili neudata. posl. XLIV. Vala, ja hoću, Bog *dao*, ne dao. 1. Kad ko hoće da kaže da se ne boji da će umrijeti od gladi makar mu *se* kakva nesreća *dogodila*. 36. *Klapilo se*, ne *klapilo*, ješću te, platio sam te. 134. Ali *bilo* to kako mu drago, sad je mrzost ova popustila. kovč. 6. Razgovori se ovi provode i zdravice nazdravljaju *bilo* na objedu ili samo uz rakiju i slatkiše. 74. *Jeo* ne *jeo*, *pio* ne *pio*, *terao* ne *terao*, ne ćeš ga stići. prip. 32. Pa šta car *rekao* da *rekao*, kad od njega pođeš ne osvrći se do naše kuće. 65. Govorilo se, da je Rušić-paša prije nego se krenuo s vojskom navaljivao na starješine, da učine juriš na Srbe, makar šta *stalo*. sov. 43. Kad otmičari dokopaju djevojku u ruke, onda je već ne će ostaviti, makar svi *izginuli*. rječn. s. v. отмица.

Evo kako još Vuk izriče koncesivnost:

a) pres. s vezn. „ako“: Mati *ako je* najgora, opet je rada da joj kći bude dobra. posl. 175. Takovi spisatelj *ako i pogriješi*, on s voljom i misleći pogriješi, a ne slučajno. pis. 63.

b) futurom s vezn. „ako“: Kad otac ostari, on preda starješinstvo najpametnijemu sinu (ili bratu ili sinovcu), *ako će biti* i najmlađi. dan. 2, 101. Neka mene sunce sjaje, a zvijezde *ako će* sve *pocrkati*. posl. 200. Majmun je majmun, *ako ćeš* ga u kakve haljine *oblačiti*. 173. Carevac je carevac, ako ne *će imati* ni novac; a magarac je magarac, ako *će imati* i zlatan pokrovac. 343. Kad od kuće pođe u crkvu, mati mu, baš *ako će i* stara *biti*, izleti pred kuću u kolo. kovč. 78. Mi to možemo učiniti, *ako ćemo pregoreti* nekolike hiljade ljudi. sov. 43. *Ako će* ih koliko *biti*, one će svakome osobito i prema njemu pripjevati. rječn. s. v. краљице.

c) kondicionalom: Da *bih znao* i umrijeti s tobom ne ću te se odreći. mat. 26, 35. i mark. 14, 31. Štogod zaišteš u mene daću ti, da *bi bilo* i do po carstva moga. mark. 6, 23.

d) infinitivom: *Bit'* mi brata i željeti, na glamnje mu ne sjeđeti. posl. 14. *Znati* mi i kokotom orati. 93.

e) imperativom: Magarca *odvedi* i na Jerusalim, on će opet biti magarac. posl. 173.

Particip pret. pas.

Hrvatski part. pret. pas. osjeća se danas kao svaki drugi adjektiv. Značenje toga participa najviše je pasivno, a mogu ga imati samo transitivni glagoli. On odgovara i svojim oblikom i svojim značenjem potpuno indoevropskim verbalnim adjektivima sa sufiksom *-to-* i sa suf. *-no-*, *-eno-*, *-ono-*. (Brugm Grdrs. II, 2. str. 1420. i II, 1. § 79. str. 206.)

Ovdje ću spomenuti samo dvije rjeđe i interesantnije pojave.

1. U atributnoj službi s negacijom pokazuje često part. pret. pas. radnju, koja se ne može dogoditi, odgovara dakle latinskim adjektivima na *-bilis* i njemačkim na *-bar*. Evo dva primjera iz staroslov. jezika: **неиздреченъ** (ineffabilis), **неотвръженъ** (irreprehensibilis) (Mikl. V. G. IV. str. 843.) U Vuka dolaze u ovom značenju participi: nebrojen, nečuven, neiskazan, neopisan, nepokoleban, neviđen, u Daničića i: nepromjenit. Primjeri: Troše *nebrojeno* blago. dan. 1, 2. Ovaj je namastir u *neiskazanoj* vrleti i tjeskobi. 1, 2. Knjiga je ova u današnje vrijeme *neiskazano* važna za Srpski jezik. 1, 45. Ali mu je opet mogao čovek, kao pravom junaku, u po noći bez ikake svjedodžbe *nebrojeno* blago povjeriti. 1, 90. Ruse je *neiskazano* ljubio. 1, 90. Iz sviju brda teku *nebrojeni* potočići na sve strane. 2, 27. Pripoveda se, da je u Carigradu negda bio nekakav Turčin, Bekri-Mujo (Mujo pijanica), kome je iza oca ostalo *nebrojeno* blago. 5, 90. Ovo su samo primeri od muka u Evropi *nečuveni* u naše vreme. obr. 69. Oni iziđu iz Čačka, i sa *neopisanom* silom i rabrosti udare na nji. 83. Turci su se sa *neopisanom* rabrošću branili. 108. Tako bi društvo učinilo jeziku i književnosti naroda našega *neiskazanu* korist. pis. 27. Drugi ljudi traže *nebrojeno* blago. 71. A hvala Bogu na njegovu *neiskazanomu* daru. pav. kor. II. 9, 5. I ču *neiskazane* riječi. 12, 4. Meni najmanjemu od sviju svetijeh dade se ova blagodat da objavim među neznabošcima *neiskazano* bogastvo Hristovo. pav. efesc. 3, 8. Za to se i rodiše od jednoga, još gotovo mrtvoga, kao zvijezde nebeske mnoštvom, i kao *nebrojeni* pijesak pokraj mora. pav. jevr. 11, 12. Za to, primajući carstvo *nepokolebano*, da imamo blagodat kojom služimo za ugodnost Bogu. pav. jevr. 12, 28. Matica je *neviđena* bolest, ma je teška, ubio je Bog! posl. 173. Bogat čoek da čobanu silno *nebrojeno* blago. prip. 210. — Priroda, vjera i *nepromjeniti* duh narodni u slozi učiniše, te se šaka ljudi pokaza da joj s najvećim vojskama ne mogoše u najsjajnije doba svoje slave i sile dosaditi oni koji osvajaše Aziju i Evropu. maj.-dan. 101. Imajući prirodu u pomoći može sačuvati svoju samostalnost i obasuti sebe slavom *nebrojenijeh* junačkih djela. 104.

2. Aktivno značenje ima part. „rođen“ u atributnoj službi, kad znači „pravi“: Od Veljkova roda imaju u Srbiji još dva *rođena* brata njegova. dan. 1, 93. Ovaj dakle bivši muselim i *rođeni* Rudničanin, Tokatlijć, zastane se tada u Rudniku. obr. 75. Ostale (*rođene* Srbe iz Srbije) pobiju. 188. Moja mati i njegova mati dvije *rođene* žene. posl. 181.

Dr. *D. Bogdanović.*

Ferićeva Perijegeza i rimski pjesnici.

Povjest se latinske književnosti računa navadno do konca VI. ili početka VII. vijeka, a za pravo pripada u nju i sve ono, što se latinski pisalo sve do našega vijeka. S rimskim carstvom nije propao i latinski jezik; sve do ovoga vijeka nalazilo se ljudi, koji su latinski pjevali i pisali. Među tima je bilo i Hrvata i dosta i valjanih pjesnika. Među posljednje, ali bez sumnje i među bolje, ide i Dubrovčanin Đuro Ferić (Ferrich.[1]) *) Nije moja zadaća govoriti ovdje o svem Ferićevu radu, koji je dosta obilat, nego ću što reći o njegovu djelu, kojemu je natpis: *Periegesis orae Rhacusanae duobus libris comprehensa auctore Georgio Ferrich. Rhacusii Typis Antonii Martecchini. Superiorum permissu. 1803.*

Perijegeza je ta sastavljena u dvije knjige, a svaka knjiga ima nekoliko poglavlja: prva 11, a druga 7. Svako poglavlje sadržava opis jednoga mjesta ili kraja negdašnje dubrovačke republike. U prvoj se knjizi opisuju mjesta i krajevi na suhu, a u drugoj otoci, koji su pripadali Dubrovniku. Na koncu je „*Prosopopeja*“ Dubrovnika, a na početku „*Carmen prodromum*“ kao uvod, gdje pjesnik u 47 stihova razjašnjuje, što je povod ovomu djelu; za što baš o tome pjeva, a ne o čemu drugomu. Čitavo djelo ima — ako se nijesam pomeo u brojenju, jer stihovi nijesu označeni brojevima — 3379 stihova heksametara: „Carmen prodromum“ 47, knjiga prva 1992, knjiga druga s Prosopopejom 1340. Pojedina su poglavlja različite veličine; najveće je Prosopopeja, koje ima 314 stihova, najmanje je „Ostrvo Daksa“, koje ima 63 stiha. Na kraju je dodano kazalo, gdje je što, koje je veoma opširno: ne pokazuje samo natpise poglavljâ nego upravo kratak sadržaj njihov.

Prije nego prijeđem, da što izbliže rečem o tom djelu, pokušat ću, da običnim riječima prikažem ono, što je pjesnik zaodio pjesničkim ruhom. Pođimo dakle od poglavlja do poglavlja!

1 *Carmen prodromum*[2]). Pjesnik tu kazuje, za što se prihvatio ove građe, a ne koje druge. Ima ih, veli, mnogo danas, koji bilježe sve, što su čuli i vidjeli na svojim putovanjima; drugi pûnê knjige štokakim izmišljotinama i pustolovinama; opisuju čuda od zvjerinja, što su ga, vele, vidjeli; daju imena novim

*) Vidi Dodatak na kraju rasprave.

travama, sakupljaju školjke, kamenje i drugo koješta, pa to sve opisuju. Treći je opet obišao mnoge krajeve, vidio goleme bregove, silna mora, otoke je tek nazreo, pa sad hoće da nas uči, kako je to sve postalo, što je još u svijetu skriveno; kako je vidio kineske zidove — tako laže i maže, a nikad ne dolazi do cilja, ne će da ispuni, što je obećao. „Ja pak, veli naš pjesnik, da ne padnem u tu pogrješku, hoću evo da opišem svoju majku, svoju domovinu, u kojoj sam se rodio i ostario, „quae parva quidem, at mihi carior una — Omnibus est alio positis sub sidere terris“. Tu mi je ljubav sam Bog udahnuo, pa mi sad ispunja cijelu dušu nikada ne jenjavajući. „Hic me, quandoquidem nequeo maiora, coëgit — In decus hoc Patriae, quodcunque est, edere Carmen“.

Knjiga I.

1. *Captat* (*Ragusa vecchia*, nekoć *Epidauro*). Tko je Epidauro utemeljio, ne će pjesnik da istražuje. Narav zemlje, položaj mjesta, različne promjene sudbine, slavna djela pradjedova, običaje ljudi — dobre i zle pjevat će on šetajući se dubrovačkom obalom. To je program pjesnikov, kojega će se držati u svojem djelu. Ali gdje da počne? Počet će sa slavnom zemljom, koja je „cunabula gentis nostrae;“ kakva je danas, pjevat će[3]). „Vi, Muze Kastalijske, vodite me; poškropite me svetom vašom vodom, da mi sile ne malakšu!“ — Cijelo mjesto možeš jednim pogledom pregledati. Umah od obale počinju se dizati kuće, pa se popinju dalje uz brežuljak. To je *Rhacusa vetus*, ali joj je „gens patria“ dala ljepše ime „*Captat*“[4]) S istoka ga štiti zid, na kojem se ob noć vrata zatvoraju. Tu imaju mnogi patriciji (dubrovački građani) svoje kuće, gdje borave i poradi ugodna uzduha i poradi toga, što je lijep kraj. Grad ima luku osrednje veličine, a jedna je luka s druge strane velika, koja se zove *Tiho* (ili *Prahljivac*), jer je ne uznemiruju vjetrovi. Vele, da je grad utemeljen, ne gdje je sada, nego na bližnjem brežuljku, koji nema ni imena, a ne može se ni tèžiti. O tome ne osta nikakva spomena osim nekoliko natpisa, koje potomstvo ote zaboravi. Pjesnik putuje dalje, ali ne vidi svijeta, pa se tomu čudi. No neki mu znanac kaza, da je narod u crkvi, jer je blagdan. Kad je došao do crkve[5]), izvi se iz nje sila ljudstva. Odijelo im je šareno; mislio bi, da su se sa sviju strana svijeta boje sakupile. Valja da misle, da je to ljepše, ili su te šarene krpe jevtinije. Tako*) je bilo onda, ali se sad sve promijenilo, i odijelo i običaji, osobito otkad su se počeli ženiti od Talijana. U blizini je pećina[6]), gdje je, vele, bio strašan zmaj, koji je proždirao ljude i marvu. No to je bajka — ludost. To je došla k nama priča o Kadmu i Hermioni, koji su pretvo-

*) Ovo, što se sad pripovijeda, dolazi pod znakom *, jer je dodano poslije.

reni u zmije[7]). U pećini je i izvor-voda, kamo dolaze ljudi iz grada na vodu. A kako u pećini nema svjetla, sva se crni od baklji, koje nose oni, što idu na vodu. Nedaleko je brežuljak nazvan po „alapi“ (hrvatski: Na zaušnici t. j. ad locum alapae). Vele, da se tako zove, jer je neki obijesni momak dao nekrivoj djevojci zaušnicu (lat. alapa), pa ga pretor osudio, da u ime globe načini na svoj trošak visoko sjedište — ovaj brežuljak. Na drugom je kraju mjesta hram sv. Djevice, koja se zove Sniježna. U njemu nema ništa, što bi bilo vrijedno spomenuti. Tu vidje pjesnik star natpis na kamenu, ali ga ne može pročitati, jer ga je polovica uzidana u zid. To ga rasrdi; drugdje se znoje, da stare spomenike iskopaju, a ovdje ih evo zakopavaju. Bolja je sreća pratila sarkofag[8]), koji je u portiku jedne kuće. Razabiru se tu i tragovi termâ. Vidje i sliku lako oružana vojnika usječenu u mramoru. Vidje i kamen, na kom su usječena kola, ali se ne vidi, što je pod njih bilo upregnuto; valja da kako morsko čudovište, jer se vidi boginja, kako drži nabrano jedro, koje joj se ispod nogu valja, a u desnici drži pliticu. Ali boginja nema glave, pa je teško odgonenuti koja je. U vrtu jednoga građanina vidje komad mozaik-poda, što je ostao iz pređašnjeg vijeka. Bit će, da bi se našlo još i više takih stvari, da se kopa, jer su čitav brežuljak nanesle obilne kiše.

2. *Konavli (Enchelia).* Od Captata jedan stadij daleko ima selo *Obod.* Okolica se zove *Konavli.* Zove li se tako, što je stisnuta među visoke bregove, ili za to, što kroz nju teku plahi potoci — pjesnik ne zna.[9]) Tu se može vidjeti vodovod, iz kojega je nekoć Epidauranin vodu pio. Ostaci pokazuju i sada mnogo rimskoga sjaja: građa je tako čvrsta, te se može mjeriti s čvrstoćom gvožđa. Imena onih, koji su ga gradili, vide se i danas napisana latinskim slovima.[10])

Epidauro je imao polje, koje je donosilo sve, što je stanovniku bilo nužno za život. No grad, koji se digao iz epidaurskih ruševina — *Dubrovnik* — dugo nije imao toga polja, dok ga nije kupio, a kupio ga je veoma jevtino. Dubrovnik je tad počeo obilovati svakim obiljem, jer su težaci dovozili na prodaju plodove zemlje. Gdjekoji to dovoze na čamcima, a gdjekoji dogone na mazgama, jer mazgi ima dosta. To je korisno živinče. Na moru se dogodi lako nesreća. I pjesnik je jednom vidio, kako se potopi 50 duša.[11]) Žalost bijaše to gledati! No ne hrane Dubrovčane samo enhelijska polja; i Novljani im prodaju, što im treba.

Jednom je samo pjesnik otišao u Konavle, a bio je ondje toliko, koliko je bilo nužno, da razgleda mjesta, ćud i običaje narodne. Sa sjevera ih zaklanjaju visoki bregovi, kojih su vrhovi rijetko bez magle. Najviši je *Snježnica*,[12]) koju pokriva snijeg — a otud joj i ime — kroz cijelu zimu. Sve je posuto kamenjem, kao da je Meduza ukočila to mjesto. Na vrh litice vidi se tvrđava *Sokô*.[13]) To je jedina tvrđava, jer je mjesto i onako samo po

sebi utvrđeno. Kad prijeđeš preko sljemena, pukne ti pred očima ravnica. Milina je pogledati, kako sto plugova ore, a tisuća ruku sije ili lozu reže. Čovjek bi jedva što ugodnije želio od toga pogleda. A u jesen tek kaka slika! Usjevi se bez reda pomiješani talasaju: jedan rumen, drugi zrio, treći još u rastu zelen, četvrti bjelkast; tu se loza zeleni, tamo su još mladice! Pravi babilonski ćilim ili persijski sag, kakav se samo u kraljeva vidi! Tome dodaj plahe rijeke, zelenu šumu, pretorovu zgradu, crkvu sv. Vlaha, kuće i zaseoke plemićke! Nego zimi navali kašto i poplava, te bi se lako dogodilo veliko zlo, da voda brzo ne opadne u svoje korito, kojim teče u ponore, a onda ispod zemlje u more. A kad je za plime more nabujalo, ne može ta voda otjecati, pa stoji u koritu. To je dobro za zemlju, jer joj daje vlage. No još je to za nešto dobro: ima na ime mnogo pataka, koje seljaci ubijaju. Kad u jesen udari bura, navali s turske strane sva sila prepelica, koje svakako love; nije ih više imao ni odabrani narod u pustinji. Osim tih ptica hvataju i grlice, golubove grivnjaše, jastrebove, drozdove, pogrmuše. Ima u šumama i jelena i srnjaka. Obilan je i lov riba. Premda su ribe sve jedne vrste, ali su dostojne i stola bogova. U rijeci *Ljutoj*[14]) uhvati se jegulja i od tri funta. Odavde se ulja i drugih plodova najviše snosi u Dubrovnik, jer druga okolna sela slabo što imaju. Seljak je ovdje poslen i radije obrađuje svoju zemlju, nego da čim drugim novac služi. U trgovanju je vješt, lukav i prije će on drugoga prevariti nego drugi njega. Radi li se i o malenom dobitku, odmah se, pa makar i krivo, kune. Tu su jednom samo radi lùka ubili čovjeka: imao je zà pâsom luka, a oni su mislili, da su novci. Silno su lakomi na jelo i pilo, a rado se oblizuju za gospodskim jelima. Sami su pak štedljivi: ni na svetkovine ne jedu govedine i ovnovine. Ali koliko se vina potroši! Mislio bi, da slave orgije, a ne sveca. Dosta su moždeni, te ne dangube. Ako ne teže polja, a ono se bave zanatima: kuju, grade bačve, pletu kotarice, peku opeku, žegu kreč, prave bodeže. Jedni su smjeli mrnari, drugi stoje kod istočnih gradskih vrata, gdje snažnom rukom umiruju nemire među Morlacima, koji tu prodaju različne stvari. I marvom su bogati, jer je po brdima dobra paša. Često se zalete Crnogorci, da ugrabe koju glavu blaga, pa se često zametne boj; gdjekad razbojnici nastradaju, ali još češće odvedu plijen i naše poubijaju. Malo je niže *Donja gora*.[15]) Nju je prije pokrivala gusta šuma, a sad je lijepo obrađena: pokrivaju je vinogradi i votnjaci, a i uljike ima dosta. No ima i golih kamenitih mjesta, ali i ono, što se među kamenjem posije, lijepo uspijeva. Ovaj je dio Konavala osobito lijep poradi različnih slika prirode. Drveća ima dosta, a gdje ga nema, otvora se krasan vidik na more. Tu su mnogi kuće posagradili. Nedaleko je odavde brežuljak Kadma i Hermione. Ostalo je, da se svijet kloni onih dviju litica, što su jedna do druge. U blizini su i obje luke *Molunte*. Vide se i grebeni, gdje

se najprije počela saditi vinova loza. Dalje je *Vitaljina*, pa *Risanski zaliv* (sinus Risonicus, Boka Kotorska). To mjesto šalje u jesen u Dubrovnik lijepo voće. Narod nije tako prost, a ima navadu vas oboružan dolaziti u grad. Čim ih vidiš, moraš reći, da su junaci. Kite se bogato, a osobito o svecima i na pirovima. U Konavlima u opće ima mnogo starih običaja, koje bi bilo vrijedno opisati, ali pjesnik mora završiti.

3. *Župa (Brenum)*. Pjesmu će otvoriti onaj dio Župe, koji je gradu bliži, a drugi će je dio zatvoriti. Prvi je put pjesnik ovo selo pohodio bolestan i oporavio se, jer je uzduh zdrav, da mu ni Tibur nije premac u tome. Zemlja je plodna i dobro napučena; nema je ni pedlja, da ne bi bila obrađena. Vrtu je slična, oko kojega se mjesto zida nižu brda. Ima dosta ulja, mlijeka, krasnoga voća, među kojim se osobitu ističu jabuke bjelice, kakve teško da i u Feaciji rode. Zemlja je za to tako plodna, što je vlažna; to je na ime polje načinila poplava, a vele, da je Protej nekad tuda gonao svoja stada. I sad još za velikih kiša navali u polje bujica, pa valja kamenje i nosi, što nađe. Građani su naokolo kuće posagradili po obroncima brežuljaka. Narod je bojan, a u vinu spreman i kavgu zametnuti. Žene su kršne, sklone na šale i podatne ljubavi, jer dolaze često u grad, gdje se iskvare. Mnogo paze na nošnju, a kite se više nego im dopušta „servilis conditio“, osobito kad idu u grad. Ali čim iziđu iz grada, svlače sav nakit i oblače lošije ruho. Mnogo ih dolazi u grad za dojkinje, jer su zdrave, a i zgodne za služačke poslove.

Grôznîh vinograda ima dosta, a oskrbljuju grad vinom. Kako vino izgnječe, eto ih, gdje dogone pune mješine mošta. Uz vino doženu i grožđa, koje kupuju Židovi, pa sami prave vino, jer se našega boje gore nego psa ili zmije. Vrhnja ovo jedino selo donosi više u grad nego li sva druga sela. Do mora je selo *Kupari (Tegula)*, gdje se peče opeka. Mjesto je *Trapit* izvan doline, a nitko u njemu ne stanuje. Osobito je dobro lovište *Gorica*, jer ima sva sila jarebica. Ali ako ćeš još boljega lova, potrudi se u trebinjski kraj, gdje ima dosta jelena i zečeva. Pjesnik drukčije živi: on voli slušati, gdje ljudi pjevaju „ad barbara plectra“ (gusle) ili motriti, gdje djevojke igraju uz pastirske dude „patrio more“. Često ode na obalu, gdje se sastaju mrnari, da baci mrežu, ili da se ležeći u pijesku porazgovori s građanima. Drugu stranu Župe treba samo pretrčati. Polja ima malo, a brežuljaka mnogo, ali i oni su za korist. Pošto taj kraj more plâčê, sve, što zemlja rodi, veće je, ljepše i slađe. Takih jabuka, smokava, takva vina (malvasije) pjesnik još ne vidje. Ako narod i nije brojan, a ono je prosvijetljen, jer se bavi brodarstvom. Mjesto su zaokružila brda u luku. Iz pećine skače vrelo, koje je odmah iz početka veliko, a kad se ruši niz brdo, slično je bujici. Kako teče preko litica, to se, kad sunce sija, vidi krasna dúga, kojoj se osobito svjetina čudi, jer ne zna, što je uzrok toj pojavi. Ima mnogo mlinova. Kad udari

bura, neka nitko ovamo ne ide, jer je tu već mnogo barki nastradalo. Blizu je i drugo vrelo, koje se zove po strmoj litici — *Ljuta*. Vele, da je tu bilo više tvrđava, ali teško da im se poznaju tragovi. Tu je bilo dugo sjedište biskupâ. Na jednom kraju gore ima neka vrsta kamena šupljikava i hrapava, koji se zove „mačak" (tofus, Tofstein). Nije mala korist od toga kamena jer ga drugdje nigdje u okolici nema.

4. *Šumet (Juncheta)*. To je veoma dražesna dolina oko vrela *Rijeke (Umble)*. Od Župe rastavljaju je zeleni brežuljci, po kojima pasu ovce i brste koze. Podneblje je ugodno. Na sve strane ima živih voda. Osobito je zdrava jedna, koja ima ime po vrijesu „*od vrijesne glavice*". Građani je i seljaci vole, pa je djevojke rano iz jutra nose. Mjesto je puno loze, voća, trešanja, murvî i uljika. Mnogo ima ljekovitih trava i lijepa cvijeća. Ovdje ondje se bjelasaju vìle, kamo se ljeti zaklone građani, da se otresu briga. Tu je dolinu lokrumskim monasima darovao kralj Bodin, da se mole Bogu za nj. Oni su je držali sedam vijekova, a onda su je prodali. Iz ovog kraja ide vodovod u Dubrovnik. Ako tijek ove vode pratiš, ići ćeš tisuću koraka. Ali kakih li lijepih pogleda na tome putu! Pod nogama ti je *Rijeka*, naokolo tolika sela, na krasnoj obali krasne kuće, čempresova šuma, hram Bogorodičin, a to se sve òglêdâ u valovima. Okreneš li se na drugu stranu, vidiš greben *Daksu*, trostruke *Elafite*, *Stonski zaliv*. Kad dođeš na kraj brijega, okreni se na istok, eto ti pred očima luke *Gruža*, koja je daleko čuvena, jer se u nju svraća mnogo lađa, a i nove se prave. Osobito je lijepo vidjeti, kad novu lađu prvi put potisnu u more, a ona „sponsa velut dulci properans se iungere sponso", građani se vesele, a sve završe s vinom; „absque mero aggreditur nil Dalmata magnum". Svud su naokolo lijepe kuće, vrtovi, ribnjaci. Prema zapadu su sela lopudska puna ulja i vina. Kad ti nestane zaliva s očiju, dođe ti nova slika: prema jugu vidiš ne velika, ali bogata sela, mnoge zatone i dràge. Apelove bi ruke trebalo, da to sve tako lijepo naslika. Još dva sela sile pjesnika, da produži pjesmu: manje *Bosanka*, koja ima izvrsna vina, i veće *Brgat*. U oba je sela momčad veoma hrabra; ni susjedi Turci ne usuđuju im se tako šale doći u šake. Poznata je vjernost i neslomljiva hrabrost toga naroda, pa ga i upotrebljava „princip", kad nastane buna, koju obična sila ne može ugušiti.

5. *Umbla (Rijeka)*. „Često sam, Rijeko, (počinje pjesnik) pohodio tvoja vrela; često sam se uz njih odmarao ljeti, kad bi udarila žega". Obala je sva dobro napučena. Desna joj je strana kamenita, te je trebalo mnogo truda, da se obradi, da se zasade votnjaci. Lijeva je plodna sve do sljemena gòrê. Tu su građani posagradili kuće za užitak, a najljepša je kuća Sorkočevićâ. Rijeka istječe ispod visoke litice, te se brzo raširuje. Na njoj se okreću mnoga mlinska kolesa, koja melju dan i noć. Voda joj je veoma ledena, te je ne možeš čašu na dušak ispiti. I usred ljeta ob noć

tu lako neoprezni nazebu. Premda je ovaj kraj blizu Dubrovnika, premda mnogi građani ovamo plove, a i narod otuda često dolazi u grad, ipak je još divlji i glup. Rugaju im se poradi mnogih ludosti njihovih pređa, od kojih je osobito glasovita ona (kad je slika Isusova pala u more): „Ako je to pravi sin božji", rekli su, „ne vadite ga; sam će izići". Svi se bave ribarstvom. Otud imaju veću dobit nego od zemlje. Ipak žene donose u Dubrovnik različne stvari: mlijeko, jaja, kupus. Kad to rasprodadu, kupuju različne tkanine i vrvce. A kad se vraćaju kući, same veslaju, dok mrnar sjedi prekrštenih ruku. I ovo selo daje gradu mnogo dojkinja, ali od njih nije velike koristi, jer djecu zadajaju divljaštvom. Koliko lijepih prizora mogu građani u ovom selu vidjeti na dan sv. Sebastijana, njihova zaštitnika; i Heraklit bi se morao nasmijati, da vidi, što se sve tu radi na taj dan.

6. *Zaton (Malphus)*. Kad izičeš iz Gruža, desno ti je *Zaton*, gdje je sigurno zaklonište lađama, kad navali vjetar. Mjesto ima zdravu klimu, premda ga okružuju visoka brda, jer ga Euro rashlađuje. Odmah od obale, gdje se počinju dizati brežuljci, ima dosta uljike, koja daje na godinu 1000 vrča ulja, ako je dobra godina. Mnogi imaju u vrtovima potočić, jer tu izvire mnogo vrela. Nigdje nema toliko ribe, koliko u ovom zalivu, a love je mrežom, udicom, ili u mrkloj noći pale luči. Zaleti se ovamo i tuna. Selo *Vrbica* jedva je spomena vrijedno. Pjesnik je ovdje boravio često jeseni. Mjesto mu se sviklo, jer umjetnost nije prirodi ništa dodala. Iz brda teče hladna voda nazvana po josi (alnus) — „voda od johe", koja je laganija od drugih i vrlo zdrava. Žita tu nema gotovo ništa, a ono zemlje, što je ima, zgodnija je za kolo, koje igraju svetkom djevojke. Nema ni goveda. Ako tko — a rijetko — ima kravu, prodaje mlijeko, a đubretom đubri ono malo poljca. Ni ovaca nema mnogo, jer nema mnogo ni paše. Pjesnik nije vidio siromašnijega sela.

7. *Orašac (Vallis nucis)*. Prema zapadu od Zatona vidi se lijepa dolina, kojoj dade ime *orah*, kojega je nekad bilo dosta, ali je sad ime bez pravoga značenja, jer oraha ima sad jedva toliko, te je djeci dosta za igru. No za dobre godine nađe se i po 3000 vrča ulja. Vina ima malo, a nekad je bilo i njega više. Pod tim mjestom staju veliki brodovi, a često su tu bile usidrene i velike mrnarice, kojih je i pjesnik više vidio. Mjesto je imalo i svojih dvadeset lađa, ali sad mora gledati, gdje se tuđe usidruju pred njim. Od mora je uzlaz strm, ali ti trud naknađava krasan vidik na zemlju, gdjeno se između zelenoga grmlja dižu seljačke i građanske kuće; uzduh je veoma čist. Krosred sela vodi lijep put, s kojega je lijep pogled na sve strane, na suho i na more. Tu prestaje prvi dubrovački dar, što ga je primio — polje, što ga je kralj Nemanja darovao mladom gradu, a zove se *Astarea* („veteres possis quod vertere terras"). Narod tu nije divlji, a lijep je i lijepo odjeven. Pjesnik je ovamo prvi put išao s dubro-

vačkim nadbiskupom, kad je išao, da pohodi svoje stado i da mladeži podijeli krizmu. (Opširno se opisuje put do tamo, krizmanje, a za tim dolazi ekskurs o Isusovcima, gdje se navodi i razlog, za što ih progone.).

8. *Trsteno (Cannosa).* Iza Orašca dolazi *Trsteno,* gdje ima zdrava uzduha, dosta vode, a ljeti puste hladovine. Pjesnik je tamo išao, da vidi selo, koje se može nazvati „villa Gozzea" (Gučetićâ), a i sva zemlja, što je tu ima, pripada tome plemenu, osim malice. Uz obalu raste veliki makljen, koji je pet ljudi jedva obuhvatilo.[16]) U cijelom selu nema toliko ljudi, koliko bi ih moglo u hlad poda nj stati. Malo manji je i hrast jedan u blizini; mislio bi, da je čitav gaj, koliko su velika ta dva drveta. U selu ima osobito uljike, jer je seljaci znadu valjano timariti. Ime je selu od trstike, od koje pletu ljese za sušenje grožđa i smokava. A i inače je selo lijepo; osobito je lijepo vidjeti s mora, otkud se lijepo vide kuće, hram sv. Vida, a uz hram toranj i vrelo, koje skače u more. Odavde ode pjesnik u *Barsecinu,* gdje slave sv. Anu, mater majke božje.

9. *Gornja sela* i *Slano.* Sad je red opisivati kršovitija mjesta i seljački narod. Sav je ovaj kraj gorovit i izložen zimi. Žita se sije malo; jedino ječam dobro rodi. Ima i loze, ali je berba kasnije, jer grožđe kasno dospijeva. Pjesnik će ovdje samo kao za uz put spomenuti koje mjesto. *Gromača, Kliševo* i *Ljubica* međaše s Morlacima, kojima je i naš seljak u mnogome jednak: surovih običaja i neugladen. Premda je ova okolica od grada daleko, put vrletan, a moraju se i prevoziti, ipak trguju s Dubrovnikom. Trguju koječim, a za to malo i utrže; često se moraš čuditi, koliko su se mučili za tako male novce. Ali su oni veseli, samo ako za utržene novce mogu kupiti mješinu ulja. Nije odavde daleko mjesto, koje je dobilo ime po Petru.[17]) To su mjesto htjeli nekoć sebi podložiti „rapaces Slavi", ali ga Dubrovčanima dosudi kralj Uroš. U ovom kraju živu Franjevci, a sv. Jeronim (Divus Stridone satus, nostrae inclita gentis gloria) ima hram. Seljak nije tako divlji, kao oni, što prebivaju pod visokim *Tmorom,*[18]) koji može stati uporedo s Olimpom, Osom i Pelijem. Ima dosta vina, ulja i dudića, pa s toga uče djecu presti svilu. To im je za veliku korist, jer se svila u gradu skupo prodaje, a žene i za se ostave dio, te obrubljuju njom haljine i vezu. Brodarstvo također bogati mnoge, jer su veoma vješti brodari. Još je bogatije bilo ovo mjesto, kad je imalo svoju trideset i jednu lađu. (Ovdje je epizoda o Ivelji Omućeviću, koji je bio roda Kotromanovićâ). Ovdje je Turcima trgovište. Ovamo na blagdan Uzašašća blažene Djevice dolazi mnogo građana i trgovaca, pa se goste, da sve brda odjekuju od pjesme; igra se uz sviralu, pjeva se, a onda se građani vraćaju u grad ugrijani od vina. Običaj je, da mještani šalju u grad prijateljima prijesnac skuhan od brašna, jaja, sira i mlijeka. Tu je mjesto *Janska* s lukom za male lađe. Janskoj je slično selo *Doli.* Odavle

plove seljaci u Gruž, a onda idu pješice naprćeni različnim stvarima, koje nose na prodaju. Prodaju osobito dobar sir, koji je sličan čunu. Premda je obala dosta zapuštena, ne zaboravlja se sasvim na ribolov, a *Lisačanin* ima veliku korist od lova srdelja. Nekoć je ovaj kraj imao dosta vune i meda, ali je sad toga malo, jer poče padati obrt i ljubav k poslu. Što sada vidiš? Igraju, puše, piju, pjevaju „uz liru" neslane pjesme: to im je glavna briga, a za drugo malo mare. Žene su mnogo vrednije: one kopaju, sade zelje, muzu blago, šiju. Da im žene ne rade, ne bi se mogli najesti ni začinjena kupusa, ne bi se imali čim odijevati, a ne bi se ni u gradu prodao nijedan sir. To je tako, otkako je svaki seljak htio biti kramar i trgovac. Ova je mala pokrajina puna sela, od kojih ću samo neka spomenuti, jer tko bi trpio, da se u pjesmi navodi sto barbarskih imena. Važno je mjesto *Čepikuće,* gdje se trguje s Turcima. Seljak ima malo poljce, iz strme litice skače potok vrlo pitak, koji se zove *Dobrštak.* (Turci ga zovu *Dobra voda).* Uz taj je potok i groblje. Ovdje pjesniku pametan seljak ispripovijeda starinske svatovske običaje. (Ti se običaji opširno opisuju). Selo je *Lisac* gotovo usred ovoga kraja, a ne bi mu se ni za ime znalo, da nema velike bare, koja kvari uzduh i donosi groznice. *Imotica* je osobito divlja; nigdje nema više zločina nego tu; nema čovjeka, koji nije kažnjen. Žene se nose kao Morlakinje; jedne i druge kite glave malim zlatnim novcima. Isprva, kad se udadu, nose „tijaru", ali je brzo bace. Kosu mažu smrdljivim maslacem, te ostavljaju iza sebe trag, kudgođ idu. *Smokovlja* je nekoć bila druga nego danas, kako to svjedoči starodrevni kamen, na kom muž oplakuje ženu. Pjesnik je svjetovao Sorkočevića, da ga čuva, da ga ne bi čekić prostoga seljaka stukao. On posluša, kupi ga i metnu u gradsku kuću. Ovaj je kraj došao u vlast Dubrovčana gotovo u isto doba, kad i Stonsko polje.

10. *Ston, tvrđava i mjesta susjedna Stonu.* Tu je pjesnik jednom probavio gotovo dva mjeseca. Veoma mu se svidjelo, jer je život lijep, a dokolice dosta za pjesme. Put je do tamo dug i lako bi dosadio, da nemaš druga ili knjige, da prikratiš vrijeme. Kad ugledaš grad, koji se stere po visokim bregovima, opaziš i polje pred gradom i prisojne brežuljke. Vele, da se taj grad digao na ruševinama staroga *Marsa,* koji je bio, gdje je sad tvrđava Maloga Stona, a stari su ove zemlje zvali „*Staeum*". Bilo, kako mu drago, ovaj je grad već odavna pod dubrovačkom vlašću, i što god vidiš tamo zgrada, sve podiže rad dubrovačkih patricija — ili sasvim iz temelja, ili poljepša stare. Ako si stranac i nepoznat, najprije će te zavarati pogled na grad: vidjet ćeš lijepa vrata i na njima natpis (carmen). Ali vratima ne odgovara drugo: trg malen, kuća malica, puka malica, da ga lako prebrojiš. No živi se dobro i jevtino; lako kupiš vina, mlijeka, jaradi, žita, ulja i mnogo drugo, što pripada k lijepu životu. U neko je doba go-

*

dine uzduh pokvaren, jer ga kvari morska voda, koja leži u jarcima, da se pretvori u sô, a donekle i obližnja bara *Naro*. Broj stanovnika sada raste, jer Dubrovnik daje obilno novaca, da se posao povećava. U starini nije smio nijedan tuđinac doći u ovaj grad bez dopuštenja pretorova. Oko mjesta je mnogo utvrda, koje su nekoć podigli patriciji protiv uskoka, koji su provaljivali iz Senja, a bili su strah i trepet kopnu i moru. U mjestu je mala kapelica, gdje je slika od izvrsna slikara. Osim toga su tu dva velika hrama: sv. Blaža i pape Mireja. Hram sv. Blaža nije velik, ali je sjajno ukrašen. U drugom hramu piše, da u njemu počivaju dva sveca; jednomu je domovina bila Sardinija, a drugomu Anglija. Vele, da kreč iz zida toga hrama liječi od groznice. Inače u gradu pjesnik nije vidio ništa pohvalno osim vode, koja teče čišća od kristala. — Sada pjesnik polazi u ljupka stonska sela, koja je toliko puta obišao i pješice i na konju. Tu vidje u polju hram sv. Djevice, koja se zove za to „Gospa od polja". Za tim pođe uz malu uzbrdicu k malenu hramu, koji je sebi odabrala djevica „gnara in certamine docto vincere sophos". Tu stanuju djevice, koje su se zavjetovale čuvati djevičanstvo, ali samo dotle, dok im se kojom srećom ne nađe muž. One su pjesnika uvele u kuću i podvorile, što su ljepše mogle. Kad je razgledao kopno, pođe k moru, gdje lađe cijelu noć love srđelje. Ribari kockom razdijele mjesta, a nitko ne smije izići iz svoga dijela, jer bi bilo svađe. Obišao je i mjesto, gdje ljeti love tune. Kad ih opaze, bace mreže, i eto plijena. Brzo napune lađe i žure se u Dubrovnik, gdje se u čas sve rasproda. *Bistrina* se zove zaton po bistrim valovima. *Kuti* su se zavukli u kopno i nikad ih Neptun ne uzburka. Ovdje su osobito oštrige dobre, da bi ih mogao iznijeti i pred popa. Premda ih seljaci uvijek beru i po pune lađe odvoze, ipak ih ima bez broja, jer se na godinu po tisuću grana spusti u more, da se na njima oštrige kopite. Spram krasnoga polja sve je prljavo. Za to bi se polje moglo reći, da je najljepše u ovom kraju. Kraj je glasovit s vina. U tvrđavi je pjesnik pohodio mladića patricija, zapovjednika tvrđave. Luka je do duše zgodna, ali nije za velike lađe. Nekada je i Veliki Ston imao lijepu luku, kamo su pristajale lađe solju nakrcane, ali je sad zasuta pijeskom. Tako će možda doći doba, kad će se ovuda moći pješice u Ston, ako država tome ne doskoči. Onda se pjesnik vraća k tvrđavi, koju stari nazvaše *Corona*, a nema ništa, što treba prava tvrđava. Na zidovima nema ob noć gotovo nikada straže, jer rijetko koji seljak služi kao vojnik. Druga su mjesta blizu Stona: *Hodilje*, mjesto glasovito s vina i oštriga, *Duba* i *Ponikve*.

11. *Stonski rt (Puncta, Rathanea) i Pelješac (Sabioncello).* To je krajnja međa dubrovačke obale. Tko je tu u davnini stanovao, pjesnik priznaje, da ne zna. S juga plače ovaj kraj more, a s druge strane tihi zaton (Malo more), u koji se ruši Neretva. Stanovnici su divlji, a glava im je okolica Makarske i Krajina. Nema mora s više ribe nego što je ovo. Osobito veliku korist vuku od srđelja. Lov se na njih počinje s početkom proljeća, pa traje do po prilici polovice listopada. Love ih po čitave noći, a mame ih bakljama. Po tri sta ih bačvi prodadu u Italiju. Tim se podiglo mjesto *Trpanj*, koje je prema sjeveru. Još su tu mjesta važnija: *Janjina*, *Osobijava*, gdje su stari lomili kamen, koji se nije puno razlikovao od karskoga mramora; *Kuna* je glasovito poradi hrama blažene Djevice. Tu je pjesnik vidio sprovod nekoga mladića (Opisuje se taj sprovod i pokop). *Sreser* se bavi ribarstvom, a ima nasuprot sebi tri grebena, uz njih još i druga tri grebena, a svaki ima svoje ime. Tamo se goni stoka, sije se i kosi trava. Nasuprot Mljetu je luka *Trstenik*, kamo dogone iz okolnih sela vino na mazgama, a ovdje se ukrcava na lađe. Vina su jaka i mogu dugo stajati, da se ne pokvare. No znadu u nj lijevati vode, pomiješati vinjage (wilde Rebe), a gdjekad i mora. Vinograda ima dosta, a za uljiku i voće ne brinu se. Seljaci sade samo oskoruše i trešnje. Oskorušâ je toliko, da se po njima zove čitavo mjesto *Oskorušno*. Sije se i žita, ali donosi malu korist; sade rogašak (phaselus), da imaju zimi što jesti. Narod živi na starinsku, žene nijesu raskošne, a odijevaju se na starinsku. Ovdje je osobito dobra šunka, da je take nema; trilje (mullus, die Meerbarbe) su izvrsne, a bijelo vino (trebbiano) krasno. Žive vode nema. Kad je žega i sušno ljeto, nose vodu s Korčule. Blaga imaju malo. Meda je dosta, jer su gore pune vrijesa. Seljaci su praznovjerni; kod njih obilaze duhovi, vukodlaci, štokake utvare, a kunu se, da ima vračara i vještica. U Trpnju je obično sjedište pretorovo. Drugi dio ovoga kraja *Pelješac*, što ga Talijani zovu *Sabioncello*, stoji pod vlašću drugoga pretora. Tu je seljak napredniji u obrazovanosti. Ima to mjesto i novaca, jer se tu rađa mnogo pomorskih kapitana i bez broja mrnara, koji se bave tim od malih nogu. Neki se bave i teženjem zemlje. Ovdje žena sama sadi uljiku, tiješti vino i teži polje. Ali joj taj posao niti lica grešpa niti lijepu boju lica ubija, jer se štite od žege rupcem i slamenim šeširima. Podneblje je veoma blago. Tu sve uspijeva brže nego drugdje, a ono, što rodi, vrlo je dobro. Bademi su dobri i tako meki, te se mogu prstima zdrobiti. Vino je izvrsno i daleko poznato (hrvatski se zove „pečeno", a talijanski „prosecco"). Ovdje je veliki sajam mazgi; ljudi ih kupuju od Turaka, pa ih s dobitkom preprodavaju. Tu su dvije crkve; jedna je na brežuljku, a druga uz more i uz nju vrelo, kamo dolaze mrnari po vodu. Krajnja je međa ove obale *Komenij (Capo Cumano, Ponta di Lovište).*

Knjiga II.

1. *Lastovo (Ladestis).* Od dubrovačkih je zemalja najdalje *Lastovo*. Otok je gotovo okrugao, a ima u opsegu trideset tisuća

koraka. Polje rodi, koliko treba stanovnicima. Podneblje je zdravo i blago, ljudi zdravi i za svaki posao sposobni. Narod je neobrazovan, a nema ni osobita dara za umjetnost; u tome su svi otočani jednaki. Slobodu ljube više od ikojega drugog naroda; tuđu vlast teško podnose; često se bune, a lukavi su i prevrtljivi. Budući da najveći dio godine žive od ribe, žešći su u ljubavi; to je mana svih otoka. Lastovljanin ima takovo obličje, da ćeš ga među tisuću ljudi različnih narodnosti odmah prepoznati: ima u sebi nešto glupo i divlje, da se moraš nasmijati, kad ga vidiš. Kose je obično riđe, očiju vatrenih, čela šiljata, glas mu je oštar i jak, zgodan za svađe i pravdu. Kad čuješ, da ih se nekoliko prijateljski razgovara, misliš, da se pravdaju. U Dubrovniku oni strâžê strâže. Nekoć su htjeli da zbace blagu vladu Dubrovčana, a da se poklone Mlečanima (g. 1602—1603.). No buna bi ugušena, a početnici bune smaknuti. Tvrđava, u koju se bjehu krivci zaklonili, bi porušena, a sve, što ih je raspaljivalo na nevjeru, uklonjeno. Grad ih kazni, da mu svake godine dadu lađu drva, da građane prevoze, kad idu u svoja naselja. Sad se stide djela svojih pređa, pa su spremni sve raditi, što im patriciji naložе. Roditelji često u Dubrovnik šalju djecu, da se nauče čitati i pisati. Samo ne dolaze oni, koji se imaju brinuti za svetinje. Daj da se hoće da dadu na kaki dostojan posao, kako dolikuje svećenicima. No njima je jedina briga, da rade seljačke poslove plemićima za plaću. O neuki stvorovi, ne traži Bog to od vas! On zapovijeda, da vi orete druga polja, da brazdite druge brazde i sijete sjeme, koje rađa život vječni. Slično je i s plemićima. Premda se ne mogu dičiti slavnim djelima otaca, niti ih je priroda obdarila velikim imutkom, ipak vuku lozu od davnih pređa. Po obrazovanosti se i umijeću ne razlikuju ništa od neplemića. Uza sve to plemić sjedi s pretorom i sudi, a neplemić ne, jer mu nema imena u knjizi plemićâ. Ali jednako gnječe grožđe, obrezuju lozu, premda je onoga (plemića) malo prije mogao koji ludak držati za mudraca. — Otok je okružen visokim liticama. Ima na njemu lijepih brežuljaka, između kojih doline rode lijepim voćem. Žita nema mnogo, a nema ni žive vode. Piju vodu iz bunara, a za marvu su iskopali duboke lokve. Narod stanuje na okupu u mjestima, ka kojima vode od mora strme staze. Kad ne teže polja, love ribe, kojih ima dosta svake vrste. Oko otoka su bezbrojne litice i grebeni: jedni su puni paše za marvu, a drugi su zgodni i za usjeve. Osobito se ističe *Sušac*, gdjeno se zeleni timor planina. U moru ovuda ima mnogo korala. Apolonije Rođanin nazva ovaj otok lijepim imenom *ἱμερτὴ Πιτύεια*, ali sada bi se zgodnije zvao *ἐλαιοφόρος*[18a]), jer dafine ima dosta, a u starini je bilo mnogo i maslina, kao što ih ima i danas. Otok ima dosta sigurnih luka, kamo se zaklanjaju mrnari, kojima prodaju otočani vino i ulje. Na otoku je velika šuma, koja se uvijek zeleni i pomlađuje,

premda je mnogo sijeku. Iz nje uzimaju građu za lađe, a i u Dubrovniku sagori mnogo lastovskih drva. U toj šumi ima mnogo pečurki, koje ili sami jedu ili posole pa daruju prijateljima u gradu. Mela je nazvao ovaj otok *Celadus*, a Plinije *Celadussa*, samo što Plinije pod tim imenom broji i grebene oko otoka, koje Dubrovčani zovu *Lagostini*[19]).

2. *Mljet (Melita).* Stari su taj otok zvali *Melitene*, češće *Melita*. Otok se protegao u duljinu, pa da je još širi, bio bi daleko slavniji. S morske je strane opasan grebenima i hridima, pa nema zgodnih pristaništa. Na njemu teško da može 2000 ljudi stanovati. Najvažnija su sela *Koriti* i *Babino polje*, gdje je i pretor, koji sudi seljacima, kad se pru, a to biva osobito poradi međa. Ako tko nije zadovoljan osudom, može ići u grad k višemu sudu. Otok ima izvrsnih luka, visokih brda, zelenih šuma, pašnjaka, brežuljaka, plodnih njiva[20]) i živih vrela[21]). Prije je stanovnik bio slabo obrazovan; nitko ga ne mogaše nagnati, da muze krave, da sadi uljiku, da od obala odbija gusare, jer se bojao, da kojega ne ubije, te tim povrijedi stari običaj. Koze preko mjere vole, otkud je došla i ona porugljiva: „Ako nestane koza, kozit će se Mljećanin; ako li on umre, okozit će ga koza". Ali veliki pjesnik ljubavi bijednoga Marunka[22]) boraveći dugo među njima, malo ih po malo poput Orfeja ukroti i upitomi. On ih nauči strijeljati. Tu njihovu vještinu prvi oćutješe Olhinjani, kojima je milo živjeti od grabeža. Za to i nasta u njih poslovica: „Ili proguta more, ili ubi Mljećanin". Ali ako dođe koji miran gost, oni će ga pogostiti, pa makar sami poslije gladovali. Zemlja nije zgodna za teženje, ali vino rodi izvrsno. Mljećani prodaju mnogo drva. Ima dosta koza i jaraca. Varenika se pije, ili se siri. Ribarstvo donosi lijepu korist, a počeli su i brodarstvom se baviti, što prije nijesu činili. Uzduh je zdrav svagdje osim *Blata*, jer je tu močvarno. Tu ima dosta jegulja; osobito kad grmi, izlazi ih iz nekoga ponora toliko, te ih toljagama ubijaju. Vele, da je ovdje Opijan[23]) sin Agesilajev pisao svoja „Halieutica", kad je sa svojim ocem ovdje boravio u progonstvu. Oni tu sagradiše kuću, koja bi i sada stajala, kao što je i stoji jedan dio, da je nijesu Mlečani srušili. Luka se sad po toj sgradi zove „Palatinus".[24]) Pripovijeda se, da je Agesilaj poslao u Rim komad drveta, na kom je bilo ptičje gnijezdo, a na granama su visjele školjke i korali. Od zaliva je osobito lijep onaj, što se zove *Jezero*, u koji vode tijesni ulazi, kojima jedva mali čamci plove. Oko njega raste omorikova šuma. — Ribe ima sva sila. U opće je priroda sve krasno udesila, te je pravo jedan pisac nazvao ga „naturae ludentis opus" (Nikola de Bona: Descriptio ditionis Rhacusanae str. 31.). Usred zaliva je otočić sasvim okrugao, a na njemu samostan s hramom Matere božje. — Otok ima mnogo brda, a osobito se ističe jedno, u kom je spilja *„Ostascevia"*[25]), o kojoj praznovjerni narod koješta pripovijeda. Đorđić ju je učinio

prebivalištem Kalipsinim, dakako iz prevelikoga domoljublja. Za Augusta je taj otok bio veoma bogat; sam je Cezar imao dosta posla, dok ga je osvojio.[26]) Ja mislim, da Augustu onu ranu, za koju Suetonije kaže, da ju je August dobio u ratu dalmatinskom, nije nitko zadao nego koji Mljećanin. Mljećani su u društvu s drugim otocima gusarili po moru, ali ih mletački dužd Urseolo (u 10. vij.) prisili, da robuju mletačkomu lavu. Poslije se Mljet prikloni k nama, okani se gusarenja, a poče svojim trudom imutak stjecati. — Žene se odijevaju veoma jednostavno i prosto. Odijelo im jedva do koljena seže, a same ga prave od kostrijeti. Ne brinu se za ljepotu i nakit tijela. One rijetko izlaze s otoka, s toga im i običaji ostaju nepromijenjeni, i ostat će do vijeka ponešto divlje. No to je u drugu ruku dobro, jer ne upoznadu raskošna i mekoputna života. One prave lijekove od trava i liječe bolesnike. Ako pak žena oboli pri teškom porođaju, nađe se koji stariji čovjek, koji zastupa primalju. Na otoku ima bijela mramora, kojim optaču vrata i prozore. No sad nema ljudi, koji bi se tim zanatom bavili.

3. *Sipan (Jupana)*. Taj se otok zvao *Taurida*, ali ga Slaveni nazvaše Šipanom. Na tom otoku vidio je pjesnik zvijer, koja se zove „canis aureus“. Po otoku su svi brežuljci zasađeni grôznîm vinogradima, koji seljake obogaćuju. Na njemu je mjesto *Pakljena* (Averni), koje se zove po smoli. Tu monasi imaju manastir i crkvu arkanđela Mihaila, a imaju i velik imutak, što su ga dobili od pobožnih ljudi. Na zapadnom je kraju luka, koja je sigurno zaklonište lađama. Ovaj kraj nema kuća, ali ima dosta loze, uljike i paše za blago. Ovamo zimi dogone ovce. Tu se srazilo brodovlje Oktavijevo i Vatinijevo, te je nastao žestok boj, u kojem je Oktavije bio ranjen i pobijeđen.[27]) Nedaleko je pust greben, na koji dubrovačka trirema doveze djecu Branivodinu. Ima tu još i drugih grebena, koje mrnar zove *Ostia falsa*,[28]) kamo jave ovce na pašu. U moru oko njih ima mnogo riba, osobito srđelja, koje sole i prodaju. Seljaci se sad gotovo svi bave teženjem zemlje, a prije su bili mrnari. Istočno od Šipana ima otočić *Rude*, koji je pust. Tu su nekoć bili Dominikanci. No budući da su ih napastvovali razbojnici, ostaviše to ostrvo.

4. *Lopud (Insula media)*. Taj je otok bio nekoć glasovit sa svojeg bogatstva. Sad je toga nestalo, samo je ostala ljubav za nj. Seljak je tu uglađen, — jer ne briše nosa prstom, nego rupčićem, a kad tko kihne, vikne mu: na zdravlje! Ono zemlje, što je pjesnik mogao od obale vidjeti, činilo mu se izvrsno obrađeno, a rekoše mu, da je prema istoku sva uljikama zasađena. Tu nađe neke prijatelje, a među njima i *Restija*.[29]) Resti mu pokaza mjesto. Poput tvrđave diže se na stijeni samostan Franjevaca. U sredini je četverouglasta kula, koju podiže Mihailo Pracat. Ima tu i dobra tvrđavica načinjena protiv gusara. Tu je i hram bl. djevice Marije, što ga je, vele, sagradio neki otac kao zavjet, što mu se sin nije utopio. I slika je na žrtveniku nečija zadužbina. U crkvi se čuvaju stare zastave, što ih je poklonio španjolski kralj. Ali bolje je pripovijedati žalosni udes jedne djevojke, koji je sličan udesu Abidskoga mladića (pripovijeda se opširno ljubav i smrt Mare i Teramona; pripovijest, koja mnogo nalikuje Preradovićevoj Lopudskoj sirotici.) Još mi je spomenuti ovdje Pracatovu kulu, koju ne uništi ni neprijatelj ni potres, nego jedan čovjek — prodade je. Patriciji postaviše Pracatu spomenik.[30])

5. *Koločep (Calamotta)*. Latinski se zove to ostrvo *Delaphodia*. Stanovnika ima malo, a i ti su priprosti. Zemlje imaju malo; more im daje dobit, jer love ribe. Veoma su proždrljivi: što imaju, to pojedu, a za sjutra se ništa ne brinu. Otuda i ona: „Ti si, kako i Koločepljanin, koji hoće sve u jedan izjesti“. Jedan drugome rado zapali žito u polju, — a drukčije su čistih ruku. Kao mrnari su veoma vješti; nema glasa, da bi se kojemu ikad razbio brod. Stanuju u dva sela.[31]) Ostrvo je bilo nekoć vinom bogatije. Sad ima nešto uljike i uz obalu rogača (carobbe). Ovamo se kralj Sigismund najprije zaklonio, a odavle ga je s kraljevskim sjajem primio Dubrovnik. Narod se u posljednje vrijeme obogatio brodarstvom, a vješti su i različnim zanatima: pletu mreže, kopaju zemlju, grade lađe. Za to je sad i više stanovnika.

6. *Daksa*. „I tebe ću, Dakso, ostrvo malo, opjevati!“ (počinje pjesnik). To je ostrvo nedaleko od Gruža, a slično je brežuljku, koji se diže iz mora. Na vrhu mu stanuju Franjevci. Tu je podignuta i kula na obranu mjesta. Nema nijedne privatne kuće. Na ostrvu je uvijek mir, kojega prekida samo pjevanje ptica. Nekoć je tu bilo zgodno mjesto za obrazovanje mladića, a ne znam, za što se sad tamo ne šalju. Tu se još od starine Franjevci sastaju u skupštine. Pjesnik nalazi u „fastima“, da su za kolere i dubrovački patriciji ovdje vijeće držali. Nedaleko su grebeni, koji imaju ime od svojega oblika — *Grebeni (Pettini)*. Ali dosta o tome: o malom i mala pjesma!

7. *Prosopopeja grada Dubrovnika*. Najprije bijah (govori Dubrovnik) gnijezdo ptica letki (alcyo, onis). *Belo* me s četom Kvirićana namjesti na stanac kamen i nazva me gradom. Malo po malo postah velik „*haud obnoxia gentis — externae sceptro, propriis sed legibus utens.*“ Mnoge bojeve bojevah, ali odoljeh svim dušmanima. Najviše mi je jada zadala sila Venecije, koja me je htjela svladati više lukavštinom nego junaštvom. Da se uklonim svakoj pogibiji, već za rana sklopih savez s carevima Bizanta. Prvi mi zaštitnici bjehu Sergije i Bakho, a sad me čuva sv. Vlaho. Iz početka su me hranile susjedne obale, Budva i Skadarsko jezero, jer u mene bijaše malica zemlje. Zato se i dadoh na more. Otada sam bivao veći, a dobih i novo ime; počeše se dizati kuće i hramovi, sa sjevera me zaštiti zid, polje mi se raširi, mnogo ostrvo kupih, a mnogo dobih na dar od kraljeva, kojima sam bio u bijedi utočište. Dok sam tako rastao, htjede mi se moj

sin postaviti tiraninom (Damjan Juda god. 1205.). Za to pozvah iz Venecije moćna čovjeka, da mi bude vođa narodu. Tad dobih zakone i prava.[32]) No opet me Ljudevit primi pod svoju vlast i dade mi pretora naše krvi.[33]) Snašla me mnoga nevolja: glad, kolera, požar. Ljudi su već htjeli pobjeći iz mene, ali ih ustavi čovjek bogataš, koji im načini nove kuće. I u ratu sam trpio velike štete. Dotle mi je bilo i pjesništvo neznatno, ali odsad će jače odjekivati. Sklopih savez s azijskim vladarom Orkanom [34]) On mi nametne danak, ali mi pusti slobodno trgovati po njegovim zemljama. Ja sam jedini bio od država, što ih je Osmanlija pobijedio, da sam bio slobodan i svoje zakone imao. Ali nijesam imao vedrijih dana nego pod Sigismundom, koji mi dade pet ostrva,[35]) a među njima Korčulu, Brač i Hvar. Tad je mojih mnogo lađa plovilo morem i dopirale do Nila i do Ganga. Sa mnom talijanski narodi sklapahu saveze. Ali mi dođe kobni dan, kadno pade Carigrad, pa i moj rod morade otići iz mnogih gradova, gdje je prije izbijao novac obrtom i trgovinom. K meni pobjegoše mnogi kraljevi i drugi glasoviti ljudi, a ja ih sve lijepo primih.[36]) No lako je bilo, dok je oko mene bilo više država: bilo mi se lako sa svakom napose rvati, ali sad zavlada jedan gospodar, koji je mene mogao jednim migom uništiti. A to je i htio, ali mu se ja umolih, pa me pusti u miru. Ali sam ipak bio u strahu, dok me god nije njegova smrt straha izbavila. Mehmedov mi je sin bio prijatelj. — Venecija mi bješe zavidna, jer su se moje lađe borile protiv nje u ratu s atestinskim vođom. Kad je kralj Karlo htio pokoriti libijsko kraljevstvo, pridružiše mu se i moje lađe, ali ih uništi bura. I kasnije izgubih tri sta lađa u španjolskom ratu, kad pomagah Filipu (II.). Još mi više naškodi potres (1667.), koji me gotovo uništi. Moja zla sreća ganu sve vladare evropske, ali ne cara Mustafu, koji se zakle, da će me uništiti. Ali me ne dade Bog. Poslije se opet počeh nešto pridizati. I domaća me nesreća snađe: nasta razdor i svađa među patricijima, jer je svaki htio vladati. Ali se srećom izmiriše. Načinih nove lađe, koje morem zajedriše. Bogatstvo mi tim raste, ali ono donese gore zlo nego što je bilo pređašnje siromaštvo: običaji se kvare, raskoš raste, a s njim dolazi čitava četa manâ; pređašnje kreposti nestaje, pobožnost pada, vjera je uzdrmana, nesta prava, nesta stida; ljubav k domovini jenjava; nestaje ljubavi k radu, gubi se „aurea simplicitas“.

„O si hic virtutum redeat chorus! Has ego quanta,
Ne fugiant iterum, cura retinere laborem
Pectoribusque meae penitus defigere gentis!
Hae sunt praesidium, columenque potentius urbi,
Quam vel divitiae, quas mobilis auferet aetas,
Vel, quas subvertit belli furor impius, arces.“

To je eto sadržaj Perijegeze, sabit što je bilo moguće u kraće. To je dakle neki putopis u stihovima, putopis, u kojem nijesu tek suhoparni opisi mjestâ i krajeva, dosadno nabrajanje viđenijih predmeta; ali se ne nižu samo ni zanimljivi, više puta i izmišljeni doživljaji piščevi, nego se izmjenjuju opisi mjestâ, njihovih prirodnih, klimatičkih i drugih prilika s kojom crticom iz prošlosti mjesta, opis naroda s kojim zanimljivijim narodnim običajem, putni doživljaj s kakom anegdotom, — za svakoga po nešto, pouka i zabava, ozbiljno i šaljivo, a gdješto pjesnik udari i u satiričnu žicu, kad vidi pogrješke i mane. Nije bila piscu namjera, da jedno samo od toga opiše, nego on, kad mu se prilika nàdâ, prošeta krasnom okolicom svojega rodnoga grada, sad se opet odveze na čamcu na koje ostrvo, sad opet izjaše na morsku obalu, pa opisuje, što vidi i čuje: ovdje kraj, ondje lijepo selo, hram, potok, šumu, pećinu; ovo mjesto probudi u njemu kaku uspomenu iz prošlosti, tamo se srete s domorocem toga kraja, pa će spomenuti dvije tri o stanovnicima, o njihovim običajima, kazat će koju o njihovim tjelesnim i duševnim sposobnostima. Drugi put dođe do lijepe drăgê, gdje ribari ribu love, pa će se sjetiti riba i ribolova.[37]) Sve je to razlog, da u djelu ima onako mnogo ekskursa i epizoda.

Pjesnik nema, i ne će da ima, stalna plana, kojega bi se držao svagdje, nego što vidi, čega se sjeti i kad se sjeti, slaže i opijeva, što je vrijedno, da se pjeva. Sam to potvrđuje na str. 98.: „Non ego cuncta meis huius loca versibus orae — Complectar, memorabo aliquot, sed plurima mittam — Ordine nec certo peragam“. Ovo posljednje osobito vrijedi za čitavu Perijegezu. Čitavo djelo nema jedinstvene kompozicije. Nešto se više reda drži u pojedinim poglavljima: obično navede najprije program i red, kojim će opisivati (isp. str. 5., 48. i t. d.), za tim opisuje sam kraj ili mjesto, klimu, plodovitost, kaki plodovi najbolje uspijevaju, ima li lova i kakav je, kakih ima riba i kako se love, opisuje narod, njegov napredak u kulturi i obrazovanosti, odijelo, običaje, ali rijetko običaje pri pojedinim zgodama u životu (taki su ženidbeni običaj na str. 79., pogrebni običaj na str. 99.), nego obične one, što se tiču načina života, ratarstva, brodarstva, trgovine i t. d. Da mu se u opće sviđaju seoski običaji, priznaje sam (na str. 36.), ali mu to ne smeta, da se gdjekojemu i naruga (isp. str. 53.) Osobito se rado bavi natpisima i starinama, kao što su se u opće učeni ljudi počevši od renesanse takim poslom rado bavili, pa natpise spominje, gdje ih god nađe (natpise točno navodi pod crtom). Takih ekskursa i epizoda ima, kako rekoh, veoma mnogo. Evo nekih: brodolom (na str. 19.), o Kadmu i Hermioni (27.), o dojiljama i darivanju njihove gojenčadi (87.), o gradnji brodova (44.), anegdota o gluposti Riječana (51.), ekskurs o događaju za krizmanja u Orašcu (60—63.), o obitelji Omućevića (72.), spomenuti svadbeni običaj (79.), o Lastovcima (109

do 110.), šaljiva anegdota o stražarima i uhvaćenom mladiću (111.), o požaru šume (122.), o Opijanu (124.), a najveća je i najljepša epizoda o Mari i Teramonu, romantična sudbina dvoje ljubovnika (146—149.). i t. d. i t. d. Na koncu vidi pjesnik i sam, da toga ima još, što bi se moglo spomenuti, no budući da bi se tim pjesma odviše oduljila, pušta sve i završuje poglavlje (isp. n. pr. str. 29, 40. i t. d.) I u samom se poglavlju katkad sjeti, da se udaljio od glavnoga puta, pa se opet povraća na nj (isp. str. 40, 101., 111., 115. i t. d.). Katkad se sjeti, kad je već čitavo poglavlje ispjevano, da je što ispustio, pa to dodaje na koncu i označuje znakom zvjezdice. U takim dodacima i ono ispravlja, što se promijenilo, otkad je poglavlje ispjevano (isp. str. 11.). Što nikako ne može metnuti u stih, to dodaje ispod crte u bilješkama. Tako je Perijegeza puna svakovrsnih bilješki. Tu navodi historičke stvari, izvore onoga, što je u pjesmi spomenuto, hrvatska i talijanska imena mjesta i pisaca, koja nije mogao uvrstiti u stih.

Tako slaboj kompoziciji Perijegeze zabavljali su i Ferićevi savremenici. I. A. Kaznačić („Slovinac" za god. 1882. br. 12. str. 190.) kaže, da je Ferić od svih svojih djela Perijegezom najmanje ugodio svojim savremenicima. Prigovaralo mu se, da je to djelo samo krpež. Kaznačić misli, da će prije biti, za što su oni Perijegezi prigovarali, što je Ferić neke uvrijedio šibajući satiričnom oštrinom neke običaje, koji su se bili uvukli u privatni i javni život, te su mu se oni osvećivali huleći njegovo djelo, oni pače udarahu i na samoga pjesnika i ocrnjivahu njegov moralni karakter. Može biti, da je i ovo istina, što Kaznačić veli, premda ta satirična oštrina nije baš tako oštra u Perijegezi, navlastito nije takova, te bi je itko, bio pojedinac ili čitav stalež, mogao na sebe protegnuti, izuzevši ono, što govori o svećenicima i plemićima na Lastovu, što je doista oštro. No ne da se poreći, da u djelu nema jedinstva, ama baš nikakva. Drugo je pitanje, je li to djelu ovake ruke na veliku štetu. Ja bih rekao, da nije; putopis nije epos ili drama, da se mora držati stalnih pravila; što je šareniji, da tako rečem, to je ugodniji. Još nešto: i ako nema u Perijegezi jedinstva forme, ali ima jedinstvo ideje, a to je ljubav k rođenoj grudi. Vidjeli smo, kako Ferić veli u djelu „Carmen prodromum", da je njega ljubav k domovini nagnala na ovo djelo, ljubav, koju mu je sam Bog u srce usadio; ljubav, koja nikad ne jenjava, ponukala je njega, da opjeva svoju dragu „altricem", koja mu je, i ako je malena, najdraža na svijetu. Ljubav k toj slavnoj zemlji (str. 5.) provijava cijelo ovo djelo, a osobito se ističe u Prosopopeji slavnoga Dubrovnika, kojemu pjesnik daje da govori one ponosne riječi: „Hinc ego sensim — Crescere, postque aliquot clarae urbis saecula vultum — Prodere vix tandem potui, haud obnoxia gentis — Externae sceptro, propriis sed legibus utens" (str. 159.). Ljubav k domovini i k seoskoj prirodi doima nas se najugodnije u ovom djelu, i to naknađava ono, što nema jedinstva forme.

U koga se Ferić pišući ovo djelo ugledao? Tko mu je bio uzor? Ne ću ovdje istraživati, otkuda je on crpao historička data, jer on sam spominje za to izvore u bilješkama, nego ću se samo obazreti na formalnu stranu. A tražeći to morat ću poseći u davninu — u zlatno doba rimske književnosti, u doba, kad su živjeli pjesnici, koji su bili uzor svim poznijim pjesnicima, koji su latinski pjevali.[38]) Teško je bilo ispjevati satiru ili epistolu, da se ne bi ugledao u Horacija, a možda još teže didaktičnu pjesmu ili epos, da ne bi bio uzor i vođa Vergilije. Kao što su kipovi glasovitih grčkih umjetnika bili uzor sviju poznijih (a dakako i slabijih savremenih) kipara, tako su ovi velikani bili uzor kasnijim latinskim pjesnicima i Rimljanima i Nerimljanima, koji su se prema svojim sposobnostima sad više sad manje držali svojih uzora. Za to se, velim, ne treba čuditi, da je i naš Ferić posegao za tim uzornicima, poglavito za Vergilijem, jer je i građa njegove pjesme bila bliže građi Vergilijevih djela. Vergilije je sam označio najuzvišenijom građom pjesme pjevati prirodu (Georg. II, 478. i d.), on je sam pokazao, kako uživa u ljepoti prirode, u dolinama, livadama, gajevima i žubor-vrelima, a svoju tu ljubav on je i ovjekovječio kao rijetko koji pjesnik i poslije njega, a prije njega nijedan. Prekrasni oni opisi u Eneidi i u Georgikama bili su Feriću pred očima, kad je opisivao svoju domaju. Da su baš za ovakim predmetom, za opisivanjem svoje domovine, posezali rado pjesnici, možda se ne ću prevariti, ako rečem, da je opet Vergilije povod, i to glasovite njegove „Laudes Italiae" (Georg. II, 136—176.). Ponosne one riječi: „Sed neque Medorum, silvae ditissima, terra, — Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus, — Laudibus Italiae certent, non Bactra neque Indi — Totaque turiferis Panchaia pinguis harenis". (Georg. II, 136—139.), morale su se dojmiti svakoga pjesnika, morale su ga siliti, da i on svoju domovinu pogleda izbliže, pa da ne cijeni više druge zemlje od nje, da ne seže za onakim predmetima, kake Ferić nabraja u dijelu Carmen prodromum (str. 4.), nego da svojom pjesmom svoju domovinu slavi.

Djela ove ruke bilo je i u starini. Spomenut ću samo Ausonijevu Mosellu, Namacijanov De reditu suo, a spominje se i za Cezara, da je opjevao svoj put u Hispaniju u pjesmi Iter. Kao Ferić, opjevao je svoju domovinu još jedan Hrvat, Ivan Bolica Kotoranin. (O njemu vidi raspravu Dra. M. Šrepela u Radu jugosl. akad. knj. 118. od g. 1894.) Ni u jednoga od njih nije se Ferić ugledao, osim što je možda Bolicu poznavao, jer sadržaj Boličina djela u spomenutoj raspravi gdješto me sjeća nekih mjesta u Ferića. Glavni je vodič njemu bio Vergilije, a uz Vergilija Horacije. Na svakom koraku vidimo trag Vergilijev, te nam se čisto i nehotice nameće misao, da je Ferić predaleko pošao povodeći

se za Vergilijem. Ali pri tome ne smijemo zaboraviti dvoje: prvo, da su tako radili svi pjesnici, otkako je jenjala klasična knjiga latinska, pače i sami klasični pjesnici latinski poslije Vergilija i Horacija. To nije bilo ništa zazorno; tà Vergilije se ugledao u Homera, a Horacije je (kao i Vergilije) uzimao čitavih stihova iz svojih uzora. Drugo je, da se nije ni moglo drukčije raditi, osobito što se tiče pjesničkoga nakita, epiteta i nekih pjesničkih izraza. To je bilo u neku ruku, kao i u hrvatskoj narodnoj poeziji: i ona pjesničke nakite, epitete i pjesničke izraze upotrebljava uvijek iste u svakoj pjesmi i u svakoj sličnoj prigodi, kao da to pjesniku nahvalice na usta dolazi. Tako je nekako, velim, bilo i kod latinskih pjesnika poslije Vergilija i Horacija (kod Grka je tako bilo s Homerom u epskoj poeziji): bilo je nekih stvari, koje su se redovito upotrebljavale; bilo je, kao da se drukčije nije ni moglo ni smjelo reći, jer bi inače značilo nahvalice griješiti. Uz to treba spomenuti, da su poslije humanizma i renesanse učeni ljudi tako poznavali latinske pjesnike (a Rimljani opet svoje uzore), te su im i nehotice dolazile pod pero njihove misli i riječi. Uzmemo li sve to dobro na um, sudit ćemo blaže i Feriću; što više, ne ćemo ga prekoravati, nego ćemo mu se diviti, kako je dobro svoje uzornike poznavao i zgodno se znao njima okoristiti, a napose ćemo ga hvaliti, da se znao ugledati u klasične uzore, a ne u lošije novije pjesnike.

Najprije ću navesti, što je Ferić uzeo od Vergilija i u čem se za njim poveo, a onda, što je uzeo od Horacija. Ovdje ondje se nađe po gdješto uzeto i od drugoga kojega pjesnika, ali je toga malo.

I ako se Perijegeza svojim sadržajem sasvim razlikuje od Eneide, ali ipak, tko poznaje dobro Eneidu, a pročita dobro Perijegezu, vidjet će, da ima nešto u njoj, što nas živo sjeća Eneide, a to je onaj ton i način prikazivanja i pripovijedanja. Osim onih pojedinosti, što ću ih sada navesti, a na koje se svaki čas namjerimo, istaknut ću ovdje još dvoje. Kad pročitamo onu tužnu pripovijest o Mari i Teramonu, dolazi nam odmah na um nesrećna ljubav Didonina. Sadržaj je različit, ali onaj elegični ton, koji provijava Vergilijevu pripovijest, izbija u velikoj mjeri i kod Ferića. Pa nije li sudbina Teramonova slična Didoninoj? Isto tako ispjevana je Prosopopeja Dubrovnika u elegičnom tonu, kao što je elegično pripovijedanje Enejino u II. i III. pjevanju Eneide. Po jezgri svojoj te su dvije partije sasvim različite, ali opet ima nešto, što nas kod čitanja jedne sili, da u isti mah pomislimo na drugu. Pa možda je Ferić s tih razloga dao, da Dubrovnik govori sam o sebi, s kojih je i Vergilije dao Eneji, da sam priča svoje doživljaje: da pripovijedanje iziđe kraće, istinitije, i da se lakše istaknu stvari, koje se tiču samo njega.*)

---

*) Vergilije je ipak taj motiv uzeo od Homera, gdje Odisej kod Alkinoja sam priča svoje doživljaje.

Kao ton i način pripovijedanja Ferićeva, tako nas sjeća Vergilija i izvanjski način i oblik pripovijedanja. Kao što u Vergilija ima sva sila t. zv. retorskih pitanja i usklika, tako ih i u Ferića svaki čas nađemo. Vergilije često umeće uzvike: ah, proh, heu,ecce, age, adde, nunc age, accipe, a tako radi i Ferić upotrebljavajući sve te izraze. Često dolazi u Vergilija apostrofa neživih stvari, mjesta itd. (isp. Aen. VII, 1—5; III, 692—694; III, 705; Georg. I, 215; II, 159; III. 13. itd.), a tako na mnogo mjesta radi i Ferić (n. pr. str. 48. apostrofira Umblu, str. 53. i 120. Bakha, str. 98. Janjinu, str. 165. kralja Ladislava, str. 114. svećenstvo). Vergilije češće usred pjesme kaže, što će sad pjevati (isp. Aen. VII, 37—45; Georg. III, 294; IV, 149. itd.), a tako i Ferić (n. pr. str. 30., 59., 80., 96., 101. itd.).

No kud i kamo više povodio se Ferić za Vergilijem u pojedinostima, od kojih ću evo navesti najglavnije i najmarkantnije.

Već je početak Perijegeze sličan početku Vergilijevih djela. Kao što Vergilije (a i svi klasični pjesnici od Homera amo) poziva Muze, da mu budu u pomoći (isp. Aen. I, 8 i d., Georg. III, 10.), tako to čini i naš pjesnik, koji veli: „Ergo haec Castalides, vos o mea numina mecum — In loca ferte pedem, et laticis me parte beati — Proluite, in longo vires terraeque marisque — Ne mihi deficiant cursu“ (str. 6; isp. s tim Verg. Georg. III. 219. i d.). Vergilije odmah u početku Eneide i Georgika navodi predmet, što će ga pjevati, a to čini i Ferić. Kao što Eneja u II. pjevanju govori, da tako rečem, nekaki uvod, a onda (II, 13.) veli: „Incipiam“ i počinje pripovijedati, tako i Ferić najprije uvodi u svoje djelo, a onda počinje: „Iamque omnia mittens — Ordior“ (str. 6.). Kao što je početak, tako je i konac Perijegeze sasvim po Vergiliju. Vergilije završuje svoja Georgica (IV, 559. i d.): „Haec super arvorum cultu pecorumque canebam — Et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum — Fulminat Euphraten bello victorque volentis — Per populos dat iura viamque affectat Olympo . . .“, a Ferić svoju Perijegezu ovako: „Haec super exiguis ego rebus parva canebam, — Immensa belli dum Gallia molle Britannos — Impetit, incertisque volans victoria pennis — Suspensos tenet, imperium cui destinat orbis“ (str. 176.).

Opisujući Ferić svoju krasnu domovinu ugledao se u one divne opise Vergilijeve, kakvih je dosta u njegovoj Eneidi i Georgikama. Ne može se do duše reći, da je Ferić samo prepisao Vergilijeve opise, ali se ne da poreći ni to, da je te opise pišući svoje djelo imao živo pred očima. Opis zaliva na Mljetu (str. 126.) sličan je Vergilijevu opisu luke (Aen. I, 159—170.). Opis gradnje brodova (str. 44.) sjeća na Vergilijeve opise Georg. IV, 169. i d. (rad pčela u košnici), Aen. I, 423. i d. (gradnja Kartage), a osobito Aen. VIII. 443—453. (opis Vulkanove kovač-

nice). Opis Gruža (str. 54.) nešto je sličan opisu Teneda i luke mu (Aen. II, 21—29.) Opis požara šume (str. 122.) načinjen je po opisu požara Enejinih brodova (V, 662. i d.), što se vidi i iz ovih riječi Ferićevih: „Nullus et aeria de nube extingueret imber", kojima smjera na onu kišu, što ju je Jupiter spustio na Enejino zapaljeno brodovlje. Opis ribarenja ob noć (str. 91.): „Late piceo sub lumine ponti — Ardebat pars illa omnis, qua rauca propinquae — Saxa sonant Melitae, multorumque ossibus alba", samo je nešto promijenjeni Vergilijev (Aen. V, 864. i d.) opis plovidbe kraj Sirenskih ostrva: „Iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat — Difficilis quondam multorumque ossibus albos, — Tum rauca assiduo longe sale saxa sonabant". Svitanje dana opisuje Ferić po Vergiliju. Tako veli Ferić (str. 137.): „Rosea cum crastina luce fulsit dies", a Vergilije (Aen. VII, 26.): „Aurora in roseis fulgebat lutea bigis"; Ferić (str. 60.): „Titan radios vix spargere terris — coeperat", a Vergilije (Aen. IV, 584.): „Et iam prima novo spargebat lumine terras — Tithoni croceum linquens Aurora cubile" (isp. Aen. VI, 535.; VII. 26.; XI, 913.). Dan (zora) je Feriću „Lucifer" (str. 81.), kao i Vergiliju (Aen. II, 281.; VIII, 589.; Buc. VIII, 17.; Georg. III, 324.). Kako se noć spušta, opisuje također Ferić po Vergiliju. On veli (str. 147.): „Cum coelum intempesta tenebris nox teget", a Vergilije (Aen. II, 250.): „Vertitur interea coelum et ruit Oceano nox — Involvens umbra magna terramque polumque . . ." Za opis plača upotrebljava Ferić izraze Vergilijeve (str. 100.): „Hic ubere lucem — In solidam fletu ora rigant", a Vergilije (Aen. VI, 699.): „Sic memorans largo fletu simul ora rigabat" (isp. Aen. IX, 251.). Opisujući ovo uživanje, što ga ćutimo motreći što lijepo, upotrebljava Ferić riječi Vergilijeve: „ . . . voluptas — Maior enim capitur variarum ab imagine rerum — Quam si perpetuo similes tibi lumina pascant", ili (str. 31.): „ . . . viridans olus hic tibi pascit lumina", a Vergilije (Aen. I, 464.): „Sic ait atque animum pictura pascit inani". Opis navale bujice uzima Ferić od Vergilija (str. 32.): „Cum coelo veniunt imbres, rapido impete torrens — Hoc raucus se campo infert, qua parte profundus — Alveus ire iubet: lapides rotat ille fragore — Horrisono". Vergilije (Aen. II, 305.) veli: „Aut rapidus montano flumine torrens — Sternit agros . . ." (isp. Aen. VI, 550. i d.). Isto je tako po Vergiliju opisano i ono pogubno djelovanje bujice i u opće poplave (str. 22.): „Hiberna at quoties pluviis grassantibus aucti — Tempestate tument amnes, haud ulla tenere — Frena queunt, per aperta ruunt et gurgite vasto — Una palus camposque omnes simul arvaque mersat, — Hinc laetae segetes, hominumque boumque labores — Intereant"; a Vergilije (Georg. I, 322. i d.) kaže: „Saepe etiam immensum coelo venit agmen aquarum — Et foedam glomerant tempestatem imbribus atris — Collectae ex alto nubes: ruit arduus aether — Et pluvia ingenti sata laeta

boumque labores — Diluit; implentur fossae et cava flumina crescunt — Cum sonitu fervetque fretis spirantibus aequor". Nije li očevidna sličnost? (isp. Aen. II, 305—306.). Izlaženje ili bolje ono tiskanje na vrata, kad svjetina hoće da iziđe iz kuće što prije, opisuje Ferić riječima Vergilijevim (str. 10.): „Hinc bipatens magnam populi porta evomet undam", a Vergilije veli (Georg. II, 462.): „Si non ingentem foribus domus alta superbis — Mane salutantum totis vomit aedibus undam". Sličan prizor opisuje (str. 10.) Ferić ovako: „Cum plurima sese — aedibus sacris effudit turba: feruntur — Permixti iuvenes senibus, matresque puellis", a Vergilije (Aen. VII, 812. i d.): „Illam omnis tectis agrisque effusa iuventus — Turbaque miratur matrum . . ." (isp. Aen. VI, 241.). Kao što Didona, kad vidje Eneju: „Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido" (Aen. I, 613.), tako i kod Ferića (str. 146.) Teramon, kad spazi Maru: „Re subita obstipuit iuvenis". Kad se u Teramonu počinje buditi ljubav, veli za nj Ferić (str. 146.): „Blandumque bibit per lumina amorem", a te je riječi uzeo od Vergilija (Aen. I, 749.), koji veli za Didonu: „Infelix Dido longumque bibebat amorem . . ." Stih (na str. 100.): „. . . aeternus simulac cui lumina somnus — Hic pressit . . ." očito je načinjen prema Vergiliju (Aen. XII, 908.): „Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit — nocte quies". Onaj momak, što su ga stražari uhvatili i htjeli zatvoriti, a on moli, da ga puste za kratak čas kući, veli (str. 111.), da će se vratiti „ocius et ventis et fulminis alis", očito prema Vergiliju (Aen. V, 319.), koji kaže za Niza, da je „et ventis et fulminis ocior alis". Kad Ferić kaže za koga, da misli i prevrće misli svakojake, služi se Vergilijevim riječima; n. pr. str. 170.: „Atque ea secum dum mente revolvit", a Vergilije n. pr. Aen I, 305.: „At pius Aeneas per noctem plurima volvens". Vergilije u Georg. (II, 475. i d.) slaveći seoski život prelazi na ono, što njega veseli, čim se on rado zabavlja. Ferić ga je u tome nasljedovao na str. 36. i 37., gdjeno puti lovca, gdje je dobra lovina, a za se veli: „Longe alia hic vitae ratio mihi . . .", njega veseli: „Carmina saepe — Aut audire viros ad barbara plectra canentes — Aut festis tendebam avidus spectare diebus, — Multae ubi in areola ad sonitum silvestris avenae — Exercent patrio choreas de more puellae". Vergilije (l. c.) veli za se: „Me vero primum dulces ante omnia Musae, — Quarum sacra fero ingenti percussus amore, — Accipiant . . ." I ono, što ih veseli, eto im je slično!

Prema latinskim je pjesnicima u opće, a napose prema Vergiliju i ovo: Feriću je vino = Bacchus („laetitiae dator Bacchus" na str. 76., a kod Vergilija Aen. I, 734.), Lyaeus, Lenaeus, Evohe, Euan; kruh, žito = Ceres; voće, votnjaci = Pomona; cvijeće = Flora; uljika = Pallas, Palladia arbor, Palladis arbustum; rat = Mars, Mavors; sunce = Titan; more =

Thetis, Neptunus, Nereus, Neptunia freta; zora = Eos; istočni = Eous. Vjetrove Ferić zove također po Vergilijevu: Notus, Orion, Zephyros; vrućina mu je: Sirius ardens, aestivum sidus, canis aestivi rabies, furor Icarii; kuća = Penates. Premda je kršćanin, opet upotrebljava za čisto kršćanske pojmove izraze starih Latinaca; tako mu je pakao = Orcus, Averni; raj = Olympus; majka božja = Parthenis, Coelicolum regina potens, regina superum; Bog = rex Olympi, rex coelicolum; arkanđeo Mihajlo = dux militiae coelestis Olympi. Dubrovnik je Feriću καιʼ ἐξοχήν Urbs (baš s velikim „*U*"), kao što je Vergiliju Rim (Aen. VIII, 716.). Italiju zove, kao i Vergilije (i drugi latinski pjesnici), Ausonijom. Kao i Vergilije, upotrebljava gotovo uvijek mjesto „oculus" riječ „lumen", a „lux" mjesto „dies"; ribe zove „grex Prothei, pavidum pecus, squamiger grex, aequoreus grex. Sve ćemo to, kao što velım, osim malo izuzetaka, naći i u Vergilija. Povodeći se za Vergilijem i on daje u ruke svojim pastirima svirale: silvestris avena i fistula, a građani su mu „togati".

Brojni su stajaći pridjevi (epitheta ornantia) i izrazi, koje je Ferić uzeo od Vergilija, a ja ću evo ovdje navesti najglavnije po redu, kako dolaze u Perijegezi. Evo ih: facilis ascensus (6.*), Aen. VI, 126. (descensus); gemini scopuli (6.), Aen. I, 162; saeva aequora (8.), Aen. IV, 523; grave aratrum (9.), Georg. I, 162 (grave robur aratri); errabunda vestigia (9.), Buc. VI, 58; lenes Zephyri (9.), Aen. VI, 209. (lenis ventus), Georg. III, 199. (lenia flabra), Aen. III, 70. (lenis auster); vesana credulitas (12.), Aen. IX, 340. (vesana fames), X, 724; apertum lumen (14.), Aen. I, 587. (samo „apertum", ali u istom značenju, kao i I, 155. apertum coelum); aerii montes (16.), Buc. VIII, 59., Aen. VIII, 221; profundus gurges (18.), Aen. V, 614. (pontus); longaevae matres (19.), Aen. II, 525., III, 169. (longaevus parens), V, 535. (Anchises), V, 620 (coniux), VI, 764. (tibi longaevo); vastum mare (19.), Aen. III, 197. (gurges); miserabile visu (18.), Aen. I, 111; nivalis mons (20.), Aen. VII, 675. (Homole i Othrys, brda u Tesaliji); horrendae cautes (21.), Aen. III, 559. (saxa), VI, 327. (ripae), VII, 568. (specus); genitalia semina (21.), Georg. II, 324; vitreae lymphae (22.), Aen. VII, 759. (vitrea unda); frondens silva (22.), Georg. II, 15., Buc. III, 57; laetae segetes (22.), Georg. I, 1., 69. (laetae fruges); raucae palumbes (23.), Buc. I, 57; lentum gluten (23.), Georg. IV, 41; lentum vimen (26.), Georg. IV, 34., 558. (ramus), Buc. I, 25. (viburnum), III, 38. (vitis), V, 31. (hasta), Aen. III, 31; aspera pugna (26.), Aen. XI, 635; aprici colles (27., 85.), Buc. IX, 49; saevus Notus (28.), Aen. VII, 719. (Orion); supini colles (31.), Georg. II, 276., III, 555; viridans olus (31.), Aen. V, 388. (viridans torus herbae), Aen. V, 539. (viridans laurus); rapidus impes (32.), Aen. II, 305. (torrens), V, 261. (Simoens), VI, 550.

*) Ovaj broj u zagradi naznačuje stranicu Perijegeze.

(torrens), Buc. I, 65. (Oxus); raucus torrens (32.), Georg. I, 109. (raucum murmur aquae); horrisonus fragor (32.), Aen. IX, 55. (fremitus); profunda vada (32.), Aen. V, 614. (profundus pontus); tremula aura (35.), Aen. VII, 395. (tremuli ululatus aethera complent); fugax dama (36.), Georg. III, 539. (cervus), Aen. IX, 591. (fera), X, 724. (fugax caprea); silvestris avena (37.), Buc. I, 2; vivae undae (37.), Aen. II, 719. (vivum flumen); horrendus fragor (38.), Aen. IX, 112. (vox), II, 222. (horrendi clamores); raucum murmur (39.), Georg. I, 109., Aen. VI, 327; melius fatum (40.), Aen. VI, 546; praeruptus mons (40.), Georg. II, 156. (praerupta saxa); viride gramen (41.), Aen. III, 24. (viridis silva), V, 330. (herba), 246. (laurus), 494. (oliva), VII, 800. (lucus); pallens viola (42.), Buc. II, 47; ardua latera montis (42.), Aen. V, 695. (ardua terrarum et campi), VIII, 221. (ardua montis); laeta pascua (42.), Georg. III, 385. (laeta pabula); conifer cupressus (44.), Aen. III, 680; vitrea unda (44.), Aen. VII, 759; laetus strepitus (45.), Aen. III, 524. (clamor); vis aspera fati (46.), Aen. VI, 882. (fata aspera); facilis clivus (46.), Georg. I, 122. (via), Aen. VI, 676. (trames); curvum litus (48.), Aen. III, 16; sol arduus (48.), Aen. XII, 892. (ardua astra), Georg. I, 324. (aether); lapis nudus (48.), Buc. I, 47; halantes horti (49.), Georg. IV, 109; aequoreus grex (49.), Georg. III, 243. (genus); rapidus amnis (49.), Aen. II, 305. (rapidus montano flumine torrens), V. 261., VI, 550; caecus meatus (50.), Aen. III 424. (caecae latebrae); velivolae puppes (54.), Aen. I 224. (velivolum mare); pingue fimum (57.), Georg. I, 80; splendida tecta (58.), Aen. I. 637. (domus); fulgens sacro murice (61.), Aen. IX, 614. (vestis fulgenti murice picta); insanus turbo (62.), Buc. IX, 43. (fluctus); venit summa dies (62.), Aen. II, 324; mollis umbra (63.), Georg. III, 464; tumens unda (64.), Aen. VII, 810. (fluctus), VIII, 86. (fluvius); mollis herba (64.), Buc. VII, 45; laeta viridaria (64.), Buc. VII, 48. (palmes laetus); gelidae pruinae (68.), Georg. II, 263; pingues oleae (71.), Aen. VI, 254. (pingue oleum), Buc. V, 68. (olivum); levis fumus (74.), Georg. I, 406. i 409. (aether); impium bellum (75.), Aen. VI, 613. (impia arma); lumine cassus (78.), Aen. II, 85; longus limes (82.), Aen. II, 697; infandus error (74.), Aen. VIII, 578. (casus); celsae arces (88.), Aen. V, 35. (celsus vertex), 439. (celsa urbs), VIII, 65. i 653. (Capitolia celsa); insomnis opera tacitae per tempora noctis (91.) prema Aen. IX. 167. (insomnis nox); piceum lumen (91.), Aen. IX, 75; saevus tridens Neptuni (92.), Aen. I. 138; caeca caligo (96.), Aen. III, 203; placidum aequor (97.), Aen. VIII. 96., V, 848. (sal); aeternus somnus (100.), Aen. V, 838; levis umbra (103.), Georg. I, 406. i 409. (aether); horribilis aspectus (103.), Aen. XI, 271. (visus); durus labor (108.), Georg. II, 412; uncae manus (111.), Aen. III, 217. (u harpija, a kod Ferića u stražarâ); caeca umbra noctis (111.), Georg. III, 260. (caeca nox); mitia poma (115.), Buc. I, 80; caecae rupes (116.), Aen. III, 706.

*

(caeca saxa); vastus gurges (116.), Aen. III, 197; terque quaterque (122.), Aen I, 94; regia alti coeli (123.), Aen VII, 210, Georg. I, 503; vitreus lacus (127.), Aen. VII, 759. (unda); vastus hiatus (128.), Aen. III, 197. (gurges); felix mars (131.), Aen. VII, 745. (felicia arma); lenis ventus (133.), Aen. VI, 209., Georg. III, 199; arrectis auribus (134.), Aen. I, 152; gravida vitis (135.), Georg. II, 424. (fruges), I, 319. (seges); fata parare (139.), Aen. II, 121; victricia arma (139.), Aen. III, 54; vada salsa (140.), Aen. V, 138. i 182. (salsi fluctus); serena lux (142.), Georg. I, 340; umida nox (147.), Aen. II, 8. i 605; lactea colla (148.), Aen. VIII, 660; sonantia saxa (153.), Aen. V, 866; caeca cupido (158.), Aen. II, 244. (caecus furore), I, 349. (caecus amore); tabida pestis (158.), Aen. III, 137. (lues); horrendus visu (158.), Aen. IX, 521; ardua templa (163.), Aen. VII, 512. (tecta); inviolabile ius (164.), Aen. XI. 363. (pignus); habenas moderari (164.), Aen. VII, 600. (kod obojice figurativno upotrebljeno); dulces sedes (166.), Aen. IV, 281. (terrae), Georg. II, 511. (limina); impius furor (176.), Aen. I, 294.

Kao što se vidi, Ferić je uzimao iz svih Vergilijevih djela, ali opet najviše iz Eneide, pa onda iz Georgika. Diviti mu se moramo, kako je dobro poznavao Vergilija. Očito se vidi, da nije mučno i s trudom vadio iz njegovih djela, nego mu je samo od sebe, zgodno i na pravom mjestu dolazilo pod pero. Ja ne velim, da sam nabrojio sve ono, što je Ferić uzeo od Vergilija, ili ono, što je prema Vergiliju sam stvorio; bit će toga još gdješto, ali ipak držim, da sam glavno iznio.

Spomenuo sam već negdje naprijed, da se Ferić u gdječemu ugledao i u Horacija, pa ću sada pokušati iznijeti, što je od njega uzeo, u čem se u nj ugledao.

Horacije ide ruku o ruku s Vergilijem po svojoj znatnosti u rimskoj književnosti: on je prvi u svojoj vrsti, a Vergilije u svojoj. S toga nije čudo, da su ljudi izučavali Horacija isto tako rado, kao i Vergilija, a pjesnici da su se ugledali u jednoga, kao i u drugoga. Samo se sobom razumije, da će biti manje toga, što je Ferić uzeo od Horacija, nego onoga, što je pozajmio od Vergilija, jer Perijegeza nema po svojoj naravi ništa zajedničko s Horacijevim pjesničkim smjerom. No uza sve to, budući da je Ferić i njega veoma dobro poznavao, naći će se dosta reminiscencija na nj. Od svih pak njegovih djela bila je peta satira prve knjige t. j. ona, u kojoj se opisuje put u Brundizij, Feriću najviše pred očima, kad je svoje djelo pjevao, jer je njezin sadržaj bio najbliže Ferićevu poslu. U velikom okviru radi Ferić u svojoj Perijegezi ono, što je u kud i kamo manjem radio Horacije (i njegov prethodnik Lucilije). Osobito dva mjesta Perijegeze sjećaju nas spomenute Horacijeve satire. Prvo je mjesto na str. 143., gdje pjesnik opisuje svoj dolazak na Lopud i sastanak s onim pisarom. To je mjesto živa reminiscencija na spomenutu Horacijevu satiru, stih 30. i d., gdje se spominje također „ad unguem factus homo“, kaki je i lopudski pisar. Drugo je mjesto konac satire: „Brundisium longae finis chartaeque viaeque est“. Taj je stih bio uzornik mnogim Ferićevim završecima poglavljâ, n. pr. pogl. VI, str. 57: „. . . meaeque — Hic esto finis, quoniam iam longa, Camoenae“ (isp. svršetak poglavlja III., VI, VII. i t. d.). U opće Perijegeza svojim načinom prikazivanja: brzim izmjenjivanjem opisa i doživljaja, miješanjem upravnih govora, a po gotovu dosta brojnim satiričkim umecima živo podsjeća na ovu Horacijevu satiru.

I u dijelu „Carmen prodromum“ kao da je Horacije bio učitelj i vođa Feriću, i to svojim odama I, 1. i I, 7. Nema do duše tako frapantne sličnosti između jednoga i drugoga, nego nas jedino kompozicija puti, da je Ferić pjevajući svoj „Uvod“ imao pred očima te dvije Horacijeve ode. Pa i prva od tih oda samo je „Carmen prodromum“ Horacijevim odama. Kao što u njoj Horacije navodi najprije, čim se sve drugi ljudi vole baviti, a na koncu tek ističe svoje zanimanje, svoje želje, tako i Ferić ističe najprije, što drugi pisci vole opisivati, a tek na koncu spominje sebe i svoje onomu sasvim protivno gledište. Slična je po kompoziciji i ona druga oda.

I Horacije se izgovara, kad imena kojega mjesta ne može poradi metra metnuti u stih: „quod (scil. oppidulum) versu dicere non est — signis perfacile est.“ (Sat. I. 5, 87.), a i Ferić se češće tako izgovara, na priliku str. 93: „quem (sc. pagum) dicere versu patria vox vetat“. ili str. 124: „cuius (scil. vatis) mihi dicere nomen Musa vetat“.

Našao sam i nekoliko izraza, koje je Ferić od Horacija uzeo. Evo ih: rostratae puppes (166.) Epod. IV, 17. (ora navium); humilis Musa (166.), Carm. III, 25, 17; aurea simplicitas (176.), Carm. II, 10, 5. (mediocritas); agri modus non ita magnus (141.), Sat. II, 6, 1; homo ad unguem factus (145.), Sat. I, 5, 32; Potens Cypri diva (147.), Carm. I, 3, 1, III, 26, 9; traditus mos ab antiquis (155.), Sat. I, 4, 117; nunc accipe (veoma često), Sat. II, 3, 307. (i u Vergilija često); bimaris Stagnus (85.), Carm. I, 7, 2. (Corynthus); crassa Minerva (114. i još jednom), Sat. II, 2, 3; felix ter et amplius (115.), Carm. I, 13, 17; fragilis trabes (119.), Carm. I, 3, 10., III, 2, 28; audax nauta (26.), Sat. I, 1, 30. Čitav stih na st. 62: „Hi fugere licet praeroso saepius hamo“ načinjen je po Sat. II, 5, 25: „et alter — Insidiatorem praeroso fugerit hamo“.

I onoj personifikaciji Dubrovnika, kad Dubrovnik sâm pripovijeda svoju historiju, mogao je Ferić naći uglednika u latinskoj klasičkoj poeziji. U Katulovoj elegiji „Coma Berenices“ pramen kose pripovijeda, što se s njim dogodilo, a u pjesmi, koja se pridijeva Ovidiju, „Nux“ sam se orah tuži na zlostavljenje i uzdiše za starim boljim vremenima.

Metar je Ferićev, kao i Vergilijev, daktilski heksametar. Pjesnik se trsio iz svih sila, da se i u metru, kao i u svemu drugome, što više približi svojemu uzoru. Dostići ga dakako nije mogao, jer su u jednu ruku Vergilijevi heksametri uzor lakoće i elegancije, a u drugu ruku Ferić nije rođeni Latin. Uza sve to metar njegov teče dosta lijepo i glatko, naglasak se riječi dosta lijepo podudara s ritmom stiha. Najveća su mana njegovih stihova oni brojni hijati i elizije, kojih je upravo bez broja, te nijesu rijetki stihovi, gdje ih je i više, a dosta su rijetki, gdje nema ni jednoga. Ima toga i u Vergilija, ali ni iz daleka toliko. Da se vidi od prilike, koliko je toga u Perijegezi, spomenut ću samo, da u dijelu „Carmen prodomum“ u 47 stihova dolaze 33 hijata i elizije. Mogao bih reći, da u samoj Perijegezi ima toga više nego u svima Horacijevim djelima. Trseći se, da mu metar bude po svim metričkim pravilima, dopuštao je sebi mnogo sloboština, više nego njegovi uzornici. Metra radi premješta više puta riječi tako, te je teško shvatiti pravi smisao. No to je rijetko. Glavne sloboštine, koje je on sebi dopuštao, naći ćemo, velim, i kod Vergilija i Horacija, ali u mnogo manjoj mjeri. Tako on metra radi rastavlja prijedloge od njihovih padeža, te ih meće iza njih, ili umeće između prijedloga i njegova padeža druge riječi, n. pr. hos apud, me circum, litora ad usque (!), haec inter aguntur tempora, ante novus patuit quam, verum hac nemo tenus i t. d. (isp. u Vergilija: medio in, medias inter caedes i t. d.; u Horacija: vitiis nemo sine nascitur, glandem atque cubilia propter, insanos qui inter, circa saliunt latus i t. d.). A gle ove: quo, bone, circa — mj. quocirca bone! Metra radi Ferić je nekoliko puta učinio, što baš ni „licentia poetica“ po pravu ne dopušta, da je na ime jednu riječ rastavio u dva stiha, n. pr.: Quid iuvat indici pretium, quo debeat unum — Quodque genus (str. 51.), ili: Et licet illa seges nunc longe ditior, ante — Quam fuit (87.). Ne sjećam se, da sam takovo što našao u Vergilija, ali jesam u Horacija, n. pr.: . . . . age si et stramentis incubet unde — octoginta annos natus (Sat. II, 3, 117—118.), ili: Grosphe, non gemmis neque purpura ve — nale neque auro (Carm. II, 16, 7—8.).

Metra radi često se umeću, kao i kod Vergilija, one usklične čestice: ah, proh, heu, en i t. d. Od sinkopa i atrakcija upotrebljava Ferić samo one, koje upotrebljava i Vergilije: saeclum, periclum, fercla, ni, sat, mî (mihi), dìs, exin, repostus i t. d. Jedino metra radi često i zamjenicu *se* podvostručava, samo da dobije jednu stopu više — kao i Vergilije. Ostalo, što je moglo nastati i metra radi, spomenut ću, kad budem govorio o jeziku Ferićevu.

Ne će biti, mislim, s gorega, ako spomenem, kako hrvatske riječi umeće u stih, kakom ih mjerom mjeri. Hrvatski su se pjesnici sve do nedavno (do Trnskoga) držali načela, da se hrvatske riječi mjere po kvantiteti, a na akcenat da ne treba gledati. Tek je Trnski počeo utirati put načelu, kojega se danas

svi drže, da je akcenat glavno, t. j. naglašeni je slog dug, a nenaglašeni kratak. Prema tomu prirodno je, da se Ferić onoga prvoga držao; on mjeri hrvatska imena mjesta po pravilima latinske prozodije, n. pr. Ossobiava = — ⏑ ⏑ — ⏑, Dolli quem = — — | —. Smocovglja = — — ⏑.

Sve da nam i nije dobro poznato iz života Ferićeva, da je veoma dobro poznavao latinsku knjigu i latinski jezik, mogli bismo se iz Perijegeze o tome uvjeriti. Odmah se vidi, da je iz svih sila nastojao, da što bolje pogodi ton latinskih pjesnika, pa da se kao zaboravi, da to pjeva Hrvat na svršetku 18. vijeka. S toga mu ne ćemo zamjeriti, što on — kršćanin i svećenik — ima nekoliko puta: dii, coelicolae (do duše u značenju: sveci); što Majku božju zove „Parthenis“, što mu je Bog „rex Olympi“, „dux coelestis Olympi;“ što zove pakao „Orcus“, raj „Olympus;“ što veoma često spominje poganska imena bogova: Bacchus, diva potens Cypri, Cypria diva, Pomona, Flora, Pallas, Titan, Protheus, Neptunus i t. d. Tako su radili i drugi kršćanski pjesnici, koji su pjevali na latinskom jeziku pjesme, koje nijesu bile religioznoga sadržaja. Živjeli su latinski bogovi još dugo i dugo, nakon što se oganj na njihovim žrtvenicima ugasio, živjeli su, ali — kao dekoracija. Ferić, da mu djelo bude u potpunom smislu riječi „latium carmen“ (str. 78.), upotrebljava i latinski kalendar: on broji dane po danima Calendae, Nonae i Idus, a spominje mjesece Sextilis i Quintilis, kojih je davno prije njega bilo nestalo iz broja mjeseci.

No uza sve to nađe se u Perijegezi tragova, koji odaju pjesnika Hrvatom; uz najbolju volju nije mogao zatajiti hrvatskoga roda. Nalaze se na ime tragovi hrvatskih poslovica i rečenica, koje je pjesnik samo preveo ili svojim riječima latinski kazao. Evo ih: Na str. 92.: „Pontificum queas lautis apponere caenis (scil. ostream)“. Te me riječi sjećaju na rečenicu našega naroda u Lici — pa su je valja da i Dubrovčani govorili, — kad hoće za koje jelo da kaže, da je dobro, pa veli: „I biškup bi ga io“, ili „Mogao bi ga iznijeti pred popa“. Stih na str. 53.: Quem (sc. signiferum) signa decent, ut ephippia asellum“ samo je prijevod i danas običajne hrvatske rečenice: „Sliši mu (već što bilo) kô magaretu sedlo“. Na strani 152. baš prevodi hrvatsku rečenicu, a hrvatski je dodaje u bilješki: „Ti si, kako i Koločepljanin, koji hoće sve u jedan izjesti“. I za ono na str. 121.: „Vel sorbuit aequor, vel Melitaeus homo occidit“, kaže, da je narodna rečenica, ali je ne navodi hrvatski. Bit će prema hrvatskome i ona poredba mirnoga mora s uljem na str. 126. („unda oleo pacatior“), jer je i danas to obična riječ primoraca za mirno more.

Hrvatska imena mjesta ili navodi u hrvatskom obliku ili s latinskim nastavkom, n. pr. Rudae, Tarpanium, pagus Blatti itd., ili ih prevodi na latinski n. pr. Ostea falsa = Tajno, Tran-

quillum = Tiho, a češće ne može ni jedno ni drugo, jer mu „versu dicere Musa vetat“. Češće samo opisuje hrvatsko ime prema onome, otkuda ga izvodi, n. pr. na str. 136. za Pakljenu veli, da je mjesto, kojemu „piceae nomen tribuere nigrantes“, za Kupari, da „propriumque dat illi tegula nomen“. U tome slučaju dodaje sámo ime u bilješki. Na jednom mjestu umeće u stih i grčku riječ, kao što su to činili stariji latinski pjesnici prije Vergilija i Horacija. To je riеč na str. 116. ἐλαιοφόρος, a povod joj je naziv Apolonija Rodija za Lastovo (ἱμερτὴ Πιτύεια, Ferić kaže „Imertepitia“).

Nastojeći, da mu jezik bude što bliži jeziku Vergilijevu, povodi se za njim i u nekim gramatičkim i sintaktičkim osobinama, od kojih se neke kod obadvojice nahode samo metra radi. Evo ih najglavnijih:

1) Veoma često upotrebljava deminutiva, kojih ima i kod Vergilija (a još više kod Katula), n. pr.: bovillus, asellus, capella, pallidulus, cucullus, linteolum, rivulus, popellus, tantillus, femella, rancidulus, sacellum, matercula, corolla, literula, villula, agellus, tenellus, puellus itd. — 2) Poput Vergilija upotrebljava često genitive plurala *a* — i *o* — deklinacije na — ûm mj. na — *orum*, — *arum*, n. pr.: Italum, deum, agricolum, christicolum, Graium, levirum, Venetum itd. — 3) Ima i ove genitive: passûm i agrestum, pa akuzativ: aurim. — 4) Metra radi ima starinske genitive singulara: terrai, ambrosiai (isp. u Vergilija: aulai, aquai, pictai, aurai). — 5) Veoma je često ovako 3. lice pl. perfekta: petiere, crevere, cupiere itd. — 6) Dativ i ablativ plurala zamjenice *qui* rijetko glasi *quibus*, nego gotovo svagda *queis*. Toga nema, koliko ja znam, u Vergilija, ali ima u Horacija. — 7) Komparativi adjektiva često se opisuju (možda i to metra radi) s *mage*, *magis* i *plus*, n. pr. mage dives, mage durus, mage fidus, magis aptus, plus iustus, plus certe, a jednom i plus nimius. — 8) Veoma su obične stare forme infinitiva prezenta pasiva — kao i kod Vergilija — ovake: aspicier, texier, tradier itd. — 9) Često dolaze i druge stare i pretklasične forme i riječi — opet kao i u Vergilija, n. pr.: arbos, honos; olli, instar kao imenica, faciundo, ausint, facessent; ast, puellus, impete itd. — 10) Poput Vergilija veže obje riječi sa *que* n. pr. terque quaterque. — 11) Nađe se gdješto i t. zv. grčki dativ t. j. dativ uz pasiv, gdje bismo očekivali ablativ s prijedlogom *ab*, n. pr. antiquis dicta (sc. insula), vix mille agricolis vicos in quinque reductis incolitur; Adriacas queis structa viris Epidaurus ad oras — An Peloponnesio primum fundata colono itd. — 12) *Esse* dolazi češće s infinitivom u značenju *posse* n. pr. est credere, est reperire, est cernere itd. I toga ima u Vergilija. — 13) Vremensko *ubi* i uzročno *quia* stoji katkad s konjunktivom, što se nađe samo kod Livija, n. pr. hos ubi praetereas scopulos (6.), ili: quia parte iacens corrumperet auras (10.). — 14) Naprotiv onaj općeni

izraz *sunt qui, est qui* upotrebljava s indikativom, n. pr. sunt qui . . . designant (isp. str. 3., 18, 55.). — 15) *nam* se gotovo uvijek zapostavlja. — 16) *haud* mu je gotovo jedina negacija i uz glagole i uz pridjeve.

Kad smo tako ogledali Perijegezu sa svih strana, što ćemo reći o njoj? Vidjeli smo, da je Ferić mnogo toga uzajmio od svojih uzora. Hoćemo li ga poradi toga sasvim osuditi? Ne ćemo, i ja sam kazao, za što ne ćemo. Hoćemo li Perijegezu proglasiti nevaljalim plagijatom? Ne ćemo, jer starina nije poznavala te riječi u onom značenju, u kojem je mi poznajemo, a po gotovu nije plagijatorima nazivala pjesnike, koji su radili, kao što je Ferić radio. Da ovo djelo nije nevaljalo, uvjerit će se svak, tko ga pročita. I ako to nije remek-djelo svoje vrste, ama nije ni na odmet. Ima u njemu mnoga i mnoga lijepa stvar: lijep opis, lijepa poredba, lijepa slika, a po gotovu lijepa nauka, kako se svojim moramo dičiti, kako svoju „almam altricem“ moramo nada sve ljubiti. Da je Ferić umio i mogao stvarati, pokazuje to, kako on zna lijepo opisati neke pojmove, za koje nije bilo osobite riječi, ili mu se, ako je i bilo, nije činila zgodna. Tako na priliku pušku i pucnjavu spominje devet puta, a svaki put drukčije i svaki put lijepo.

Ferića je na ovo djelo navela ljubav k domovini, on je njim tu ljubav potpuno dokazao, svoju domovinu proslavio, a time i sebi stekao čast i slavu i kao domoljub i kao vrstan latinski pjesnik, latinski govorom, a hrvatski srcem.

Dodatak.

Bilješke.

[1]) Đuro Ferić (Ferrich) rodio se u Dubrovniku godine 1739. Zvao se za pravo Gvozdenica, ali je po običaju svoga vremena ime polatinio ostavivši ipak ono hrvatsko —*ić*. Nauke je izučio u Dubrovniku i u Loretu. Bio je zvanjem svećenik Umr'o je kao biskupski vikar godine 1824. Pjevao je hrvatski i latinski. Latinska su mu djela: 1. Paraphrasis Psalmorum Poetica, cui accedit altera in utriusque Testamenti Cantica. Ragusae 1791.; 2. Fabulae ab Illyricis adagiis desumptae. Rhagusae 1794.; 3. Ad clarissimum virum Ioannem Muller epistola. Huic accedunt Illyricae linguae Poematia triginta septem latinis carminibus ab eodem reddita. Ragusii 1798; 4. Ad clarissimum virum Julium Bajamontium epistola. Ragusii 1799.; 5. Ostalo je u rukopisu više latinskih pjesama, epigrama i satira. Pisac Ferićeva života Tomaso Chersa, Della vita e delle opere di Monsignore Giorgio Ferrich, Ragusa 1824. str. 35. žali, što ta djela nijesu izdana, a to su, veli, zavrijedila. Rukopisi se nalaze u biblioteci Male braće u Dubrovniku; 6. Ovo naše djelo.

[2]) πρόδρομος = preteča, prethodnik.

[3]) U bilješki veli, da bi po mjesnom redu morao početi s Konavlima, ali u čast Captatu počinje s njime.

[4]) Ferić ime *Cavtat* (Captat) izvodi od glagola *captjeti* (cvasti), florere „felicioris ominis nomen“. No nije tako; ime to dolazi od latinske riječi *civitas*, jer se taj grad zvao u starini *Civitas vetus* (isp. Klaića, Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati. II, 240.).

5) Župna crkva sv. Nikole.

6) Hrvatski se zove ta pećina, veli Ferić u bilješki, *Šipun*, a Klaić (o. c. str. 7.) zove je *Eskulapova špilja*. Ferićevo je ime pravo narodno, jer je Šipunom zove i Petermann (Führer duch Dalmatien Beč 1899. str. 519. bilj. 1.).

7) Ispordi priču o Kadmu i Hermioni kod Ovidija Met. IV, 8.

8) Tu valja da misli Ferić sarkofag Rimljanina Dolabele, koji je nađen u početku XVIII. vijeka.

9) Klaić o. c. str. 241. veli, da se Konavli zovu tako po ostacima rimskoga vodovoda (canalis).

10) Vodovod je taj gradio Napuljac Onofrio di La Cava god. 1437. (Petermann o. c. str. 482. bilj. 1.).

11) Ovaj se brodolom dogodi 1800. na dan sv. Bartola.

12) Snježnica je visoka 1241 *m*.

13) Tvrđava je Sokô bila na planini Snježnici; ruševine joj se vide i danas.

14) Potok Ljuta postaje od više potočića pod Snježnicom. Kad nastanu velike kiše, Ljuta se razlije i poplavi cijeli kraj.

15) Donja gora dijeli Konavle od mora.

16) I danas stoje ti poradi svoje veličine glasoviti makljeni. Ovamo su preneseni prije neko 300 godina iz Carigrada. (Klaić o. c. str. 238.).

17) Petrovo selo.

18) Tmor je visok 899 *m* nad morem.

18a) *ἱμερτὴ Πιτύεια* (Ferić: Imertepitia) znači: mio kraj pun omorike, a *ἐλαιοφόρος* znači: kraj pun masline.

19) Ima takih grebena na istočnoj strani otoka cijeli red — 25 na broj — a zovu se svi jednim imenom Vrhovnjaci (Scogli Lagostini).

20) Plodnih je njiva nestalo, otkako je nestalo šuma.

21) Klaić o. c. str. 242. veli baš obrnuto, da nema ni potoka ni pravoga vrela; tek nekoliko bunara oskrbljuje stanovništvo vodom.

22) Ignjat Đorđić (1675—1736.); to je djelo „špotna pjesan Marunko, koji prosi Pavicu, babopoljsku djevičinu". Ovdje je Đorđić napisao i djelo De Divo Paulo naufrago, štono ga Ferić spominje na str. 130 s bilješkom 13. Djelo je to izšlo u Mlecima 1730., a Đorđić je u njemu raspravljao, je li se sv. Pavlu kod Malte ili Mljeta razbio brod. U povodu toga Đorđićeva djela nastala je čitava literatura o tome pitanju (Petermann o. c. str. 502.) Isp. o tome djelu i Šafařika, Gsch. der südsl. Lit. II, 55.

23) U književnosti su poznata dva grčka pjesnika Opijana (*Ὀππιανός*); jedan je iz Korika u Kilikiji, živio je za cara Marka Aurelija i pjevao didaktični ep *Ἁλιευτικά* u 5 knjiga. Ep taj hvale osobito poradi lijepa jezika i zvučnih stihova. Drugi je Opijan spjevao didaktičnu pjesmu *Κυνηγετικά* u 4 knjige. Pjesnik sam kaže, da je iz Sirije i da živi za cara Karakale. Pod imenom Opijanovim spominje se i didaktična pjesma *Ἰξευτικά*, ali kojemu od ova dva pripada, ne zna se. No već za rana su se počela oba ova Opijana zamjenjivati. Ferić misli ovdje prvoga, jer ga izrijekom zove „Cylix" i spominje mu djelo „Halieutica", a u bilješki veli, da je sin Agesilaja. Priča se, da se Agesilaj ne htjede pokloniti caru Septimiju Severu, kad se ovaj vraćao s boja partskoga, pa ga je za to car prognao ovamo na Mljet. Opijan je išao s ocem u progonstvo i na Mljetu pjevao spomenuti ep, koji se karakali tako svidio, da je ocu pjesnikovu oprostio, a samoga pjesnika obilato nadario.

24) Porto Palazzo.

25) Pećina se ta zove danas *Ostaševica*.

26) Car August htjede Mlječane kazniti za gusarenje, pa ih i kazni: glavni im grad *Melitusu* razori i strašan pokolj učini (Klaić o. c. str. 243.).

27) Taj se boj dogodi za građanskoga rata između Cezara i Pompeja. Oktavije je bio Pompejev legat, a Vatinije Cezarov.

28) Bocca falsa = Velika vrata. Između poluotoka Pelješca i ostrva Jakljana ima užina, koju opet ostrvo Olib (Olipa) rastavlja na dvije užine: Velika vrata (široka 51 *m*) i Mala vrata (Bocca Ingannatore; široka 19 *m*).

29) Resti je Dubrovčanin i znamenit latinski pjesnik; živio je od 1755. do 1815. god.; isporedi o njemu raspravu dra. Milivoja Šrepela „O latinskoj poeziji Junija Restija" u Radu jugoslavenske akademije, knjizi 114.

30) M. Pracat umrije na početku XVII. vijeka u Meksiku i ostavi dubrovačkoj republici 300.000 dukata. Radi toga mu Dubrovčani postaviše poprsje u dvorištu rektorove palače god. 1637. Poprsje to stoji i danas (isp. Klaića o. c. str. 201.).

31) Koločep gornji i Koločep donji (ili Gornje Čelo i Donje Čelo po Petermannu o. c. str 507.).

32) Valja da tu pjesnik misli glasoviti statut dubrovački (Liber statutorum civitatis Ragusii), što ga izdade knez Marko Justinijan god. 1272.

33) Dubrovnik dođe u vlast Ljudevita I mirom zadarskim dne 18. veljače 1358., kadno dođe u njegovu vlast i sva Dalmacija.

34) Još dok su Turci bili u Aziji, stao se Dubrovnik s njima dobro paziti. Sultan Orkan podijeli mu god. 1359. slobodu, da može trgovati po svim njegovim zemljama. Kad su Turci došli u Evropu, sveze Dubrovčana bijahu s njima još jače. Isprvice su im plaćali 500 dukata, no već godine 1480. naraste taj danak na 15.000 dukata. Poslije bitke kod Muhača (1526.) dade se Dubrovnik sasvim u tursku zaštitu (Klaić c. o. str. 217.).

35) Te je otoke kralj Sigismund samo povjerio Dubrovniku na nekoliko godina (1413—1417.).

36) Poslije pada Carigrada (1453.) pobjegoše mnogi naučnjaci na zapad. Od njih se neki zaustaviše i u Dubrovniku, kao što su ovi: Ivan Laskaris, Demetrije Halkokondila, Emanuel Marulo, Teodor Spanduzin, Pavao Tarhaniot.

37) Ribarstva i riba ne zaboravlja Ferić nigdje. To je u opće omiljela građa sve od aleksandrinskih vremena i pjesnika i prozaista, a i filozofi su obraćali na nju svoju pažnju.

38) Što Ferić na strani 130. spominjući spomenuto djelo Đorđićevo „De Paulo naufrago" veli za Đorđića: „Cuius ego in multis sequor hic vestigia", bit će jamačno, da se za njim povodio samo u opisu Mljeta, i to što se tiče stvarnoga dijela, kako se i poziva baš na to djelo, kadno govori o Opijanu (str. 124.). Na formu Perijegeze nije moglo to djelo utjecati, jer je to bila učena rasprava u prozi.

Napomena. Vergilija citiram po izdanju Ladewigovu (Vergils Gedichte, erklärt von Th. Ladewig. Erstes Bändchen: Bucolica und Georgica. Siebente Auflage von Carl Schaper. Berlin 1882.; zweites Bändchen: Aeneide, Buch I—VI. Elfte Auflage bearbeitet von Paul Deuticke. Berlin 1891.; drittes Bändchen: Aeneide, Buch VII—XII. Achte Auflage von Carl Schaper. Berlin 1886.).

Horacija citiram po izdanju Hermanna Schütza (Q. Horatius Flaccus, erklärt von —. Erster Theil: Oden und Epoden. Dritte Auflage Berlin 1889. Zweiter Theil: Satiren. Berlin 1881.).

Mnoga imena mjesta, što ih Ferić navodi, nijesam mogao naći ni u jednom djelu, što je meni bilo pri ruci; možda je kojega od tih imena nestalo već, a koje, kako pripada neznatnomu mjestu, možda nije našlo mjesta u štampanim djelima i na kartama. S toga mi nije ostalo drugo nego ih napisati onako, kako ih je Ferić zabilježio, samo što sam promijenio pravopis prema današnjemu načinu pisanja i odbacio latinske nastavke.

I. Kasumović.

Platonovi sofizmi u prvoj knjizi Države.

Sokrat kazuje Timeju, Kritiji, Hermokratu i još nekomu nepoznatomu ovo, što dolazi. On je otišao jučer u Pirej na svetkovinu *Βενδίδεια* prvi put svećenu i pomolivši se htio poslije pompe natrag u grad. ali ga je Kefalov sin Polemarh zaustavio i pozvao s cijelim društvom u kuću očevu. Tamo se raspreo razgovor o Kefalu kako je sretan, i to poglavito zbog svoje pravednosti. Time se započelo raspravljanje o pravednom i pravednosti, što je *δίκαιον*, *δικαιοσύνη*. Cijeli razgovor prikazao je Platon u deset knjiga svoje Države.

Kad se osniva država, treba joj najprije udariti temelj, a to je svakako *δικαιοσύνη*. Treba dakle odrediti, što je *τὸ δίκαιον*. U prvoj knjizi Države biva to negativno, pobijaju se obični nazori o pravednosti. Dolaze na rešeto dva nazora; jedan je općeno g r č k i, a zastupa ga praktično Kefal, znanstveno sin mu P o l e m a r h, drugi je t o b o ž e b a r b a r s k i, a brani ga znanstveno T r a z i m a h H a l k e d o n s k i, kao u dijalogu Gorgiji K a l i k l o. Ona su dva nazora: A. *δίκαιον = τὸ τοὺς μὲν φίλους εὖ ποιεῖν, τοὺς δὲ ἐχθροὺς κακῶς*, pravednost je prijatelju činiti dobro, a neprijatelju zlo. B. *δίκαιον = τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον*, pravednost je korist jačega.

Pravednost je produkt takove volje, koja nigda i nikako ne dira silovito i štetno u tuđu volju, koja se sama suspreže od toga, ne za to, što misli na kaznu ili na nagradu, nego za to, što zna, da su sve težnje, osobito prekomjerne, nepresušno vrelo mûkâ za sebe i za druge. Svako zatajenje sebe na korist drugoga, i to samo iz spoznanja, da smo mi svi ljudi jedno tijelo i krv, svako takovo zatajenje zove se s pravom pravednost; motiv je svuda isti, samo su stupnjevi različni. Ako se tko suspreže poradi koristi, kazne, učinak je isti, kao kod pravednosti, ali je motiv egoističan; pače ako se tko brani povrijeđen, pa i ne prelazio granice u obrani, ne čini to po čistoj pravednosti, jer, motiv, koji nuka na obranu, u većoj mjeri nuka na nepravdu. Dakako, u običnom životu cijenjeni su oni, koji svoje brane, a u tuđe ne diraju; no to je tek skladno ugođena razumnost, koja na udivljenje nigda ne nuka. A k o t e t k o u d a r i p o d e s n o m e t v o m o b r a z u, o b r n i m u i d r u g i, veli Isus, nipošto: u d a r i i t i n j e g a z a t o. Ovo je kršćanska pravednost: l j u b i i n e p r i j a t e l j e s v o j e, a ono prvo je grčka i — naša u običnom životu. Toliko o prvom nazoru. Za drugi nazor drži se da veli: p r a v e d n o j e o n o, š t o j a č e m u k o r i s t i. Ako je ovako, onda je pravednost takova slab temelj društvu; svatko će samo za se sve grabiti, bit će doista homo homini lupus. Ovakova bi pravednost bila posve protivna našoj pravednosti (sadržanoj ne u pisanom pravu, nego u dobrom, kršćanske ljubavi punom srcu), i mi bismo je srcem svojim naprečac osudili. I Platon dolazi, da ona dva nazora o pravednosti pobije, ali on ne određuje zakona za srce, za volju, nego srcu i volji meće za gospodara intelekt. No ovo je loš gospodar, baš kao i voda i vatra. Nikada ne može intelekt od volje učiniti ono, što l j u b a v k r š ć a n s k a, ali se onakova volja, kakovu po Platonovu izvrtanju zastupa tobože Trazimah, može poslužiti intelektom onako, kao Macchiavellijev vladar. To već osobito ističu Euripid: *τὰ χρήστ᾽ ἐπιστάμεσθα καὶ γιγνώσκομεν, οὐκ ἐκπονοῦμεν δ᾽, οἱ μὲν ἀργίας ὕπο, οἱ δ᾽ ἡδονὴν προθέντες ἀντὶ τοῦ καλοῦ ἄλλην τινά* (Hipolit 379.), pisac Meneksena (247 A.): *πᾶσά τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς π α ν ο υ ρ γ ί α, οὐ σ ο φ ί α φαίνεται* (što mnogima još i danas, n. pr. Brunsu, ne smeta, te ovaj dijalog pridijevaju Platonu), Kvintitijan: oratorem autem instituimus illum perfectum, qui esse nisi vir bonus non potest, ideoque non d i c e n d i modo eximiam in eo f a c u l t a t e m, sed omnis animi virtutes exigimus (Prooem. 9.). Platon drži, da je volja posve zavisna o intelektu, a tu pogrješku dijele s njime gotovo svi filozofi do nekoliko njih novijega vremena. U tu varku padaju ljudi posve prirodno, te je razumljivo, što joj se oteti ne mogu ni onda, otkako se otkrila.

U doba sofistâ otkrio je um čovječji uz ostalo i sam sebe. Ljudi su opazili, da imadu u sebi nešto, što ih uzdiže nad sva stvorenja, s p o z n a j u, pa radujući se tomu otkriću počeše prekomjerno taj svoj dar cijeniti i držati ga jedinim gospodarem u životu. Držeći se načela *γνῶθι σαυτόν* Grci su otkrivši u sebi umnu spoznaju mislili, da su se spoznali sasvim, a kad tamo, to bješe tek za nevolju polovina. Druga je pola čovjeka ostala nepoznata, a njezin je posao preuzeo um. Omnia rara cara, pa tako i um; volja, težnja, tjelesnost, budući da je ima i u drugih stvorenja, bi prezrena. Pa ipak je bitnije ono, što je općeno, nego ono, što je pojedinačno, bitnija je tjelesnost nego um, jer je općena; um je samo osobina ljudi (accidens). Osim toga i drugo neko iskustvo bi uzrok, te su počeli ondašnji Grci prekomjerno cijeniti intelekt. Kad se čovjek u neku stvar zamisli, gotovo zaboravlja na sebe kao voljno potrebno stvorenje; u toj zaboravi osjeća se nekako sretan, bez bola i brige, što ih zadaje tijelo sa zahtjevima svojim; u njoj i ostaje, dok se ne javi tijelo s gladom, žeđom, umorom ili čim drugim. Između ovoga dvojakog života, duševnoga i tjelesnoga, lako se odlučiti za duševni mirni život; pa pošto tijelo smeta, i nehotice se javlja želja riješiti se toga

dosadnoga druga. A kad je ustaljeno uvjerenje, da je duša samostalno biće, upravo stvoreno za blaženo promatranje, je li čudo, što se javlja i težnja za smrću, za blaženim duševnim životom, gdje ćemo tobože živjeti samo za spoznaju, kao čista *φρόνησις*? Tako čitamo u prvom dijelu Fedona, da pravi filozof želi umrijeti, riješiti se groba tjelesnoga (*σῶμα* = *σῆμα*); tim je uvjerenjem prožeta cijela Apologija; Sokratu je smrt samo za djecu strašilo! (Kriton). To je dobro opažanje, — a finim opažanjima i inače obiluje Platon, — ali je to pogrješno poopćivanje i tumačenje. Tko više umno radi, manje mu dodijava tijelo; istina nepobitna. Ali prvo je uzrok, drugo posljedica, veli Platon; u istinu je obrnuto tko ima manje posla s tijelom, više mu vremena ostaje za spoznaju. Ugodnost, što spoznaju prati, ne potječe toliko od spoznaje same, koliko odatle, što si bez bola sve dotle, dok radiš umom; u taj čas niti što želiš niti se u želji varaš. Trebalo je reći, neka se umanje zahtjevi. Platon traži veći umni rad, a tijelo odbacuje kao dio stvoren samo za zlo! Duša stvara samo blaženstvo, tijelo samo zlo, veli Platon; u istinu dolazi od tijela i jedno i drugo. Treba samo ograničiti zahtjeve, pa bezbolnost ili ugodnost dolazi sama od sebe ili jamačno lakše. Tako je učio Epikur, onaj Epikur, koga je svatko spreman pohuliti Dakako, kako čuju riječ *ἡδονή*, svima su usta puna, ali i ne pomišljaju, kako im je shvaćanje surovo. To je ironija sudbine, kad se čovjek razuzdan i razbludan zove pristašom Epikurovim! Kako se samo Ciceron razmeće riječima: virtus, temperantia, sapientia, prudentia, a žigoše nedužnu nasladu Epikurovu! (De finibus bonorum et malorum). Ali vratimo se k Platonu. Hoteći Platon dokazati, da je izvor pravednosti u spoznaji, znanju, intelektu, čim je to mogao učiniti nego sofizmima? Doista, u ono doba nepročištene logike Platon je prvi sofista, nehotice, a i hotimice. Slavni onaj Prodik, komu je koješta prišito od Platona, mogao je Platonu mnogo pojmova razbistriti svojom sinonimikom; cijeli rad Platonov upravo je divan triumf alogije prije rođenja logike. Obredimo sofizme iz prve knjige Države!

A. *δίκαιον* = *τὸ τοὺς μὲν φίλους εὖ ποιεῖν, τοὺς δὲ ἐχθροὺς κακῶς.*

1. *δίκαιον* = *τὸ τὰ ὀφειλόμενα ἑκάστῳ ἀποδιδόναι* = što je tuđe, povrati, pa si pravedan. Ako mi netko nešto dade na čuvanje, a ja mu vjerno čuvam pa, kada zatraži, predam, kako sam primio, onda je to *δίκαιον*, veli Polemarh. Sokrat će na to, da to ne može biti istina. Jer ako vratiš nekomu neku stvar, koja jest njegova, ali koja će njemu škoditi, jer je, recimo, mahnit, onda to nije *δίκαιον*, nego *ἄδικον*, nije to *τὸ ὀφειλόμενον*, jer je štetno; škoda se duguje samo neprijatelju! Dakle *τὸ τὰ ὀφειλόμενα ἀποδιδόναι* nije *δίκαιον*.

Tuđe ne htjeti, nego povratiti, stvar je srca, i to je u istinu pravedno; kad tuđe vraćam, a ne otimam, onda sam pravedan svakako. Za tu činjenicu, za tu spremnost vratiti tuđe nitko živ dokazati ne može, da je čak nepravedna! Sokrat je to ipak dokazao, ali tako, da o pripravnosti vraćanja govori ono, što tek kao izuzetak može vrijediti za posljedicu vraćanja. Povrata sama može biti štetna; odatle još ne izlazi, da onaj, koji tuđu stvar vraća, to čini s namjerom, da škodi: ovo je podmetnuto. Polemarh misli samo na pripravnost vraćanja, a to jest *δίκαιον*. Platon misli na posljedice, a tada mogu biti četiri zgode:

a) *ὁ ἀποδιδούς* ne zna za zle posljedice;

b) zna, ali mora povratiti;

c) zna, ali je nepromišljen, nehajan;

d) zna, i baš za to povraća.

Polemarhu je dosta i to, da je netko samo spreman tuđe vratiti, pa makar u istinu i ne vratio; Platon ističe vraćanje kao gotovu činjenicu i od četiri posljedice najgoru podmeće onoj spremnosti, i tako poopćujući jednu zgodu tvrdi, da ona definicija ne valja. Odlučuje samo voljna dijateza onoga, koji vraća, ne posljedice za onoga, koji prima. Odlučuju li pri tom samo posljedice, onda vrijedi ne voljna dijateza onoga, koji vraća, nego znanje njegovo, *ἐπιστήμη τῶν ἀποβαινόντων ἐκ τοῦ ἀποδιδόναι τὰ ὀφειλόμενα*. To hoće onim izvrtanjem Platon da i reče. Pa i tu ima mnogo neistine. Ta ako od neznanja potječe nepravda, onda se to u prvoj zgodi kosi s našim shvaćanjem: ako za to treba znanja, kako može još netko biti nepravedan u one tri zgode, osobito u četvrtoj? Za što se događa, da netko znajući hoće škoditi? Tu se očito vidi nemoć znanja, kad nema dobra srca. Platon bi dakako rekao, da to nije ono pravo znanje, a mislio bi pod tim pravim znanjem nesvijesno — dobru volju! — Kad je dokazao, da je *ἀποδιδόναι* štetno, onda veli dvolično, da i takav dug nije dug, *ὀφειλόμενον*, jer nije u redu, *προσῆκον*; u redu je prijatelju dobro činiti, ne zlo. Jednom je dakle *τὸ ὀφειλόμενον* dug, na koji sam izvanjski vezan, a drugi put dug, na koji me nuka samo moje dobro srce.

2. Polemarh, da se ukloni zgodi, gdje bi nastala škoda za prijatelja, veli izrijekom, da pravedni samo koristi prijateljima, a škodi tek neprijateljima. Dakle: *δίκαιον* = *τὸ τοὺς μὲν φίλους εὖ ποιεῖν, τοὺς δὲ ἐχθροὺς κακῶς*. Ogledajmo, što znači to *εὖ ποιεῖν*. To znači:

a) činjenicu, da doista činim dobro, *τὸ ἐμέ ποτέ τινα εὖ ποιεῖν*.

b) *δυνατός, οἷός τέ εἰμι, ἐπίσταμαι εὖ ποιεῖν.*

c) *βούλομαι, ἕτοιμός εἰμι εὖ ποιεῖν.*

Po voljnoj dijatezi odlučuje opet spremnost činiti dobro; to je *δικαιοσύνη*; čini li se više ili manje dobra, to u ovoj zgodi nije bitno. Čovjek treba da bude spreman činiti dobro, i to

samo s namjerom, da dobro čini; tako misli Polemarh, pa je i pravo. To dakako za Platona ne valja, jer tu nema mjesta, da istakne sposobnost, znanje; za nj vrijedi druga točka. Na temelju znanja dokazuje Platon, da svi stručnjaci u svojoj struci mogu i znadu bolje koristiti nego li pravednik nestručnjak. To je prirodno, kad se pita *τίς δυνατώτατος εὖ ποιεῖν* (već mirišemo u blizini *ἐπιστήμη*!) mjesto *τίς ἑτοιμότατος*. Opet prosuđuje po učinku, gdje pravednik kao nestručnjak najmanje može. Ali ako pravednik najmanje može koristi pružiti nekomu, a ono je, veli Polemarh, najbolji on za čuvanje novaca u pohrani. Sokrat mu veli: takovi novci leže kao mrtvi kapital, *ἐν ἀχρηστίᾳ*, a pravednik je, veliš, baš za to dobar, *χρήσιμος*. Dakle je pravednik

a) *ἐν ἀχρηστίᾳ χρήσιμος*, što bismo mogli može biti reći: za korist beskoristan, ili bolje, gdje koristi nema, koristan. Kakova je korist to, čudi se Sokrat! Tako polazeći od znati koristiti dokaza Platon, da pravednost nije htjeti koristiti! Ali je veliko pitanje, da li onaj, koji zna i može koristiti, svagda i hoće koristiti? Ovo do sada izvedeno je iz riječi *δυνατός* i *παρακατατίθεσθαι* (= dati u ostavu, pohranu). Osim toga iz tvrdnje Polemarhove *δίκαιος = δυνατὸς* (ili *δεινὸς*) *φυλάττειν ἀργύριον παρακατακείμενον*, i to iz riječi *φυλάττειν*, dade se izvesti još:

b) pravednik može najbolje novce tuđe čuvati za vlasnika i od drugih i — od samoga sebe, on ih ne će pronevjeriti. Tu valja da ne treba znanja, ustegnuti se od tuđega. Ovo bi bio jedini *δίκαιος*, ali to Platon mimoilazi, hotimice ili nehotice, sve jedno.

c) Pravednik zna tuđe novce najbolje za sebe čuvati od drugih i od vlasnika, on je lukav kao tat, doista *δεινὸς φυλάττειν* (ovo je riječ o borcu, koji dobro parira, a i sam ne promaši, kad udari; i ovaki pravednik zna tajno uzeti novce i od drugih ih obraniti). Da okrade vlasnika, mora taj pravednik biti lukav kao tat, treba mu znanja. Tako je Platon iz točke a) i c) dokazao, da ne valja ono pod b)! *εἰ ὁ δίκαιος ἀργύριον φυλάττειν δεινός, δεινὸς ἔστι καὶ κλέπτειν*. Mi vidimo, *δικαιοσύνη* se izvrgla u *κλεπτική*, a *εὖ ποιεῖν* u *ἄχρηστον εἶναι*, ili čak u *κλέπτειν*! Tako Platon pobijajući tvrdnju, koja pravednost nalazi u dobrom djelu, u *εὖ ποιεῖν*, a ne u znanju, mora za nevolju, da je izvrgne ruglu, služiti se upravo znanjem (jer *δεινός*, *δυνατός* znači ovdje sposobnost, znanje). Znanje je inače Platonu sve, a ovdje mu je samo sredstvo za nelijepu svrhu, jer bez njega ne bi mogao pokazati, kako *δικαιοσύνη* postaje *κλεπτική*. Krivi nazor ljuto se osvećuje.

3. Do sada je Sokrat pobijao Polemarhov nazor o pravednosti s obzirom na riječi *δίκαιον* i *εὖ ποιεῖν*; sada će podvrći kritici riječi *φίλος* i *ἐχθρός*. Pravedno je, veliš Polemarše, *τοὺς μὲν φίλους εὖ ποιεῖν, τοὺς δὲ ἐχθροὺς κακῶς*. A znade li se uvijek dobro, tko je *φίλος*, a tko *ἐχθρός*? Može se desiti, da je baš tobožnji *φίλος = ἐχθρός*, a tobožnji *ἐχθρός = φίλος*. Onda ovako izlazi *τοὺς μὲν ἐχθροὺς εὖ ποιεῖν, τοὺς δὲ φίλους κακῶς*! Pa dobro; ni tu ne odlučuje učinak, nego odluka, a ona je po grčkom shvaćanju dobra; oprošteno je *τοὺς φίλους κακῶς ποιεῖν* (jer biva iz neznanja), a *τοὺς ἐχθροὺς εὖ ποιεῖν* nije baš veliki grijeh. Prije nego pođemo dalje, vrijedno je razmotriti, što Grci izriču onom rečenicom? Mi zaziremo od onakva morala, ali u životu ne radimo bolje od Grka. *Φίλος* mi je onaj, koji mi čini dobro, obično materijalno; mi smo već takovi; *εὖ ποιεῖν* moramo i mi njemu, pa bilo i tako, da mu budemo zahvalni. *Ἐχθρός* je onaj, koji mi namjerice materijalno, fizičko zlo čini, to je opće shvaćanje i danas. Vraćam li i ja njemu zlo (*κακῶς ποιῶν*), ne izlazi, da je moj čin jednak njegovu, jer mu zlo ne činim od obijesti, nego prinukan na obranu. Ta što su i kazne nego fizičko *κακόν*? Dakako, mi smo vični metaforički govoriti: kazna je moralno *ἀγαθόν*, a onda zaziremo od Grka koji čine, što i mi, samo ne govore metaforički, nego upravice — *τοὺς δὲ ἐχθροὺς κακῶς ποιεῖν = δίκαιον*, kao da bismo rekli: zločinca stiže pravedna kazna! Tko će tomu smjeti prigovoriti? — Mogu dakle pogriješiti i držati, da mi je netko *φίλος, χρηστός*, a u istinu je *ἐχθρός, πονηρός, κακός*; opet drugi je *ἀγαθός, χρηστός, φίλος*, a ja držim, da je *ἐχθρός*. Po tom veliš, Polemarše, da je kadšto pravedno *εὖ ποιεῖν τοὺς κακούς, κακῶς ποιεῖν τοὺς ἀγαθούς*? (Riječi *κακός, ἀγαθός* ovdje znače: moralno zao, dobar, ne više: neprijatelj, prijatelj!) Polemarhu je to mučno. Sokrat mu pomaže: I jest tako, prijane moj! Ta mnogi su *φίλοι = πονηροί* (moralno), a mnogi *ἐχθροί = ἀγαθοί* (moralno); onima je pravedno škoditi, a ovima dobro činiti. (Kao što ćemo niže vidjeti, Platon ovdje vještački zamjenjuje riječi. Najprije *φίλος = ἀγαθός*, oboje = koristan, „mio"; takav može biti lažan, *πονηρός* = materijalno; ovaki *ἀγαθός* (materijalno) u istinu je *πονηρός* = materijalno; ovakima je *ἀγαθοῖς* pravo škoditi; sada se stavi pitanje: je li pravo *τοὺς ἀγαθοὺς* (= sada moralno) *κακῶς ποιεῖν*? Polemarh krzma. Sokrat riješi zabunu: Jest, jer taj *φίλος* (sada više ne veli: taj *ἀγαθός*, jer sada ovo već znači moralno *ἀγαθός*) jest *πονηρός* = moralno! Teško se i snaći u ovom kaosu sofističkom.) *Δίκαιον τὸν μὲν φίλον ἀγαθὸν ὄντα εὖ ποιεῖν, τὸν δὲ ἐχθρὸν κακὸν ὄντα κακῶς ποιεῖν, βλάπτειν*. Tako je onaj nazor modificiran; među *φίλοι* razlikuju se dobri i zli, tako su i *οἱ ἐχθροί* jedni dobri, a drugi zli. Zlu prijatelju koristiti nije pravedno, ni dobru neprijatelju škoditi. To bi bi bio nazor i pravedniji za *φίλοι*, i blaži za *ἐχθροί*. Dotle je sve u redu. Ali kako je samo ta tvrdnja izašla iz one Polemarhove? Platon nastoji dokazati, da je pravedno škoditi onomu, koji je materijalno *φίλος*, a moralno *κακός, πονηρός*, a opet onomu koristiti, koji je materijalno *ἐχθρός*, ali moralno *ἀγαθός*. Ali za što da koristim, dobro činim onomu, koji meni škodi, ali je moralno dobar? U čemu se vidi njegova moralna dobrota? Tko mi dobro čini,

a moralno je κακός, zar da mu zlo vratim? Pa konačno, ako je ἐχθρός moralno dobar, kako mi može biti ἐχθρός? Sve to dolazi od dvoličnih riječi φίλος — ἐχθρός — ἀγαθός = χρηστός — κακός = πονηρός.

φίλος = koji mi dobro želi, — koji mi je mio;
ἐχθρός = „ „ zlo želi, — „ „ „ mrzak;
ἀγαθός = „ „ materijalno koristi, — koji mi je moralno dobar;
κακός = „ „ materijalno škodi, — koji mi je moralno zao.

Dakle:

a) Netko mi je φίλος = mio (ne: dobro mi želi!) — a on je κακός = škodi mi (+ moralno je zao.) Njemu bi dakle trebalo škoditi, premda mi je φίλος = mio (jer držim, da mi dobro želi i čini), i to za to, što mi u istinu nije φίλος, ne želi mi dobro, nego zlo, što je u istinu ἐχθρός (zlo želi). To je razložno i prirodno. Sada, što vrijedi za nj, dok mi je κακός = ἐχθρός = zlo želi, to tvrdi za nj Platon i u onom smislu, dok je on κακός (sad više ἐχθρός ne pristaje) u moralnom pogledu; no sada φίλος znači jedino = dobro mi želi, čini. Prirodno je u sastavku φίλος = mio mi je i κακός = zlo mi čini, da mora doći do κακῶς ποιεῖν; ali u sastavku φίλος = dobro mi želi, čini, i κακός = moralno je zao, ne mora doći do κακῶς ποιεῖν. Što vrijedi za prvi sastavak, to misli Platon, da vrijedi i za drugi! Po tom drži, da je dokazao, da je pravedno škoditi onomu, koji koristi, ali je moralno zao!

b) Netko mi je ἐχθρός = mrzak (ne: zlo mi čini, želi) — a on je u istinu φίλος, χρηστός, ἀγαθός = dobro mi čini, želi (+ moralno je dobar). Njemu bi dakle trebalo koristiti, dobro činiti, premda mi je ἐχθρός = mrzak (mrzak mi je, jer krivo držim, da je κακός, πονηρός materijalno, da mi zlo želi i čini), i to za to, što mi u istinu nije ἐχθρός = ne želi i ne čini zlo, nego je nasuprot φίλος, χρηστός, ἀγαθός = dobro mi želi, čini. I to je prirodno. Sada opet dolazi izmjena značenja, dolazi samo ἀγαθός = moralno (φίλος, χρηστός ne pristaje). U sastavku ἐχθρός = mrzak mi je + φίλος, χρηστός, ἀγαθός = dobro želi, čini, dolazi prirodno do εὖ ποιεῖν; ali u sastavku ἐχθρός = zlo mi čini + ἀγαθός = moralno je dobar ne dolazi prirodno do εὖ ποιεῖν, a to Platon hoće, da pokaže, kako je pravedno onomu koristiti, dobro činiti, koji mi škodi, samo ako je moralno dobar! — Što bi rekao Prodik, da je ovo čuo?

4. Konačno želi Platon dokazati, da nije pravedno nikomu škoditi, βλάπτειν, κακῶς ποιεῖν, pa ni neprijatelju. Misao je krasna, ali dokaz za to loš. Što god oštećuješ, βλάπτεις, ono od škode, βλαπτόμενον, postaje gore, χεῖρον εἰς τὴν αὐτοῦ ἀρετήν. Tako postaje konj, pas, ako se oštećuje u svojoj vrlini, ἀρετή, gori (za rad po jakosti). Ako čovjeku škodiš, i on postaje u svojoj vrlini

gori, a to je δικαιοσύνη; dok mu dakle škodiš, činiš ga nepravednijim: βλαπτόμενος ὁ ἄνθρωπος γίγνεται ἀδικώτερος. Ako je onda δίκαιον = τὸ τὸν ἐχθρὸν βλάπτειν, onda τῇ δικαιοσύνῃ ποιοῦσιν οἱ δίκαιοι ἀδίκους, τῇ ἀρετῇ οἱ ἀγαθοὶ κακούς! — Riječ χεῖρον dolazi u dvojem značenju: pas i konj oštećivani postaju fizički gori, slabiji za rad, ali ne po ćudi gori. Čovjek oštećivan postaje gori također, veli Platon, ali — po ćudi. Da vidimo, da li je tako, da li postaju neprijatelji doista ἀδικώτεροι, ako im se vraća zlo.

a) βλάβη (nepravda) potiče na pravedan otpor;

b) βλάβη (nepravda) priučava na nepravdu, pedagogički je štetna za neprijatelja, da tako rečemo. Ovo treba tako shvatiti, — a tako misli i Platon — da jedna nepravda izazivlje drugu, kao kod krvne osvete, a protiv toga Platon i ustaje (isp. mudrovanje Euripidovo u Orestu o krvnoj osveti);

c) βλάβη δικαία = ζημία.

U prvoj i drugoj zgodi dolazi škoda, βλάβη, na nekoga, koji nije a priori ἐχθρός, nego tek postaje iza škode. Brani li se povrijeđen, ne biva tim ἄδικος, ἀδικώτερος; prevršuje li, priuči li se i inače nepravdu činiti, onda ona prva škoda doista uzrokuje nepravednost; to bi pristajalo za dokaz Platonov. Ali — ona škoda (b) nije izazvana, nije τὸ βλάπτειν τὸν ἐχθρόν, nego je upravo ἀρχὴ ἀδικίας. Za nas, za Platona dolazi u račun samo c): δικαία βλάβη, koja se tiče onoga, koji je još prije škode ἐχθρός. Tko ovakvu škodu pobija, taj pobija u opće kaznu za zločince! I u ovoj zgodi, gdje se škodi neprijatelju, zločincu a priori, ima više prilika različnih, a ni u jednoj ne može se dokazati, da pravedno škođenje čini nepravednijim onoga, komu se škodi:

α) ili škodiš neprijatelju odmah u nepravdi, od njega započetoj, nužne obrane radi. Braneći se kako možeš učiniti nepravednim onoga, koji je počeo s nepravdom, koji je ἄδικος prije tvoje obrane, prije škode od tvoje strane? Zar je nepravda, što se braniš?

β) ili zbog jedne nepravde škodiš neprijatelju svakom zgodom, i kad ti ništa ne čini. Ako on na to gori, nepravedniji postaje, onda se on samo pravedno brani — od tebe, jer ti sada zamećeš nepravdu, jer prevršuješ — i t. d. Ako dakle škodiš neprijatelju, koji je prvi počeo nepravdu, nigda ne činiš nepravde ili ne činiš ti neprijatelja nepravednijim. Da li je za to škoda, kazna odmah i pravednost? δικαιοσύνη? Platon veli, da nije; no mi vidimo, da su mu dokazi za to nevaljali. A priori ne htjeti drugomu škoditi = δικαιοσύνη; ozlijeđen, uvrijeđen ne htjeti se osvetiti = velikodušnost, plemenitost, udivljenja vrijedno, najveći stupanj pravednosti; osvetiti, kazniti nepravdu u granicama = dopušteno, običajno, pravo (po pisanom pravu); prekomjerna obrana, vrijeđati od obijesti, od zla srca = nepravda. Škoditi dakle, pa bilo i neprijatelju, nije čista praved-

*

nost, ne zbog posljedica, kao što hoće Platon (što tobože čini neprijatelja još nepravednijim), nego zbog motiva, koji je svagda — egoističan.

S ova četiri kriva dokaza misli Platon, da je nazor Polemarhov sasvim oborio, da onaj, tko onako misli, mora priznati, da ovako tvrdi:

δίκαιος = *κλέπτης*;
εὖ ποιεῖν = *ἄχρηστον εἶναι* ili čak *βλάπτειν*;
φίλους ne valja nego = *ἀγαθοὺς φίλους*;
ἐχθρούς „ „ „ = *κακοὺς ἐχθρούς* ili bolje *μηδένα βλάπτειν*. — S tim je Polemarh gotov, a dolazi na red Trazimah i drugi onaj nazor

B. *δίκαιον* = *τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον*.

1. Trazimah veli: U svakom gradu netko vlada, a netko sluša; ono su *κρείττονες*, *ἄρχοντες*, a ovo *ἥττονες*, *ἀρχόμενοι*. Vladar daje zakone s obzirom na svoju korist, te zakone mora vršiti podanik i vršeći ih zove se *δίκαιος*. Podanikova pravednost, koja i stoji u tom, da vrši zakon, koristan jačemu, doista je tako *τοῦ κρείττονος συμφέρον*. Trazimah drži to na umu, da je pravedno slušati zakone; tako je radio i Sokrat u tamnici. Ako je zakon loš, nepravedan, za to je kriv zakonodavac, ne podanik, koji se tomu zakonu pokorava. Kad govorimo o zakonu, onda mislimo redovno na pravednu uredbu, tko sluša zakon, držimo ga općeno pravednim. To je pravilo, *ὁ πειθόμενος τοῖς νόμοις δίκαιος*, *τὸ τοῖς νόμοις πείθεσθαι δίκαιον*. Izvanredno se desi, može biti i češće, da *τὸ τοῖς νόμοις πείθεσθαι* = *τὸ δίκαιον εἶναι* urodi korišću za zakonodavca samo, ne za podanika, kako bi trebalo, ako onaj čini bezakonje; u ovoj zgodi doista biva te podanikova pravednost kao gotova činjenica postaje korisna jačemu, da dobiva oznaku *συμφέρει τῷ κρείττονι, τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον ἐστίν*. Najprije treba da bude podanik *δίκαιος*, da sluša zakone, onda tek postaje odatle korist za jačega; pravednost je u podanika, korist u vladara bezakonika. Trazimah jamačno govori iz iskustva, često je opazio, da pravedni trpi, a jači i nepravedni uživa. Protestirajući protiv te žalosne činjenice Trazimah, kad mu tko spomene *δικαιοσύνη*, *δίκαιον*, bolno odgovara: prođi me se s tom pravednošću, to je upravo budalaština. Jer što je ta *δικαιοσύνη* u istinu? To je samo korist za jače, ništa drugo! Ovo je iskren govor, misao istinita; pa ipak svi komentatori i eksegete šibaju nemilice jadnoga Trazimaha, da je surova mišljenja, da je barbar, da širi životinjski moral i t. d. Kako on samo do toga dolazi? To mu je pribavio Platon tako, što mu je tvrdnju obrnuo na glavu, a učeni poštovači Platonovi nijesu držali za vrijedno stvar izbliže ogledati. Sokrat pita: zar je *τὸ τοῦ κρείττονος*

συμφέρον δίκαιον? Što je jačemu korisno, to odmah biva pravedno, i to za to, što je korisno jačemu? A ako jačemu nije korisno, nije ni pravedno? Kad je Sokrat (Platon) tako nedostojno izvrnuo, onda se Trazimahu zlobno podruguje: molim te, za što ti ovako ne veliš, da je *ἀδικία* do duše materijalno korisna jačemu, ali da je ipak *ἀδικία*, moralno *κακόν* a ne *δικαιοσύνη*? (348 E). Zanimljivo je vidjeti s jezične strane, kako do toga izvrtanja dolazi.

τὸ δίκαιον τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον. Iz ovoga izlazi misao Trazimahova, ako se uzme *τὸ δίκαιον* kao subjekt, kojemu pridolazi *συμφέρον* = *συμφέρει* kao predikat: *τὸ δίκαιόν ἐστι συμφέρον τῷ κρείττονι, συμφέρει τῷ κρείττονι*. Uzme li se *τὸ συμφέρον* kao subjekt, a *δίκαιον* kao predikat, izlazi ono, što misli Platon: *τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον δίκαιόν ἐστιν*. Prvi je sud djelomičan; nije svagda pravednost samo jačemu na korist; to biva kadšto; drugi se sud uzima općeno: svaka korist jačega pravedna je. Neka se zna, tko griješi. Samo tim, što je Platon — Sokrat riječi Trazimahove *ponovio*, počinio je golem nepravedan sofizam. Da je tako, uvjerit ćemo se kod točke 4. sasvim.

2. Izvrnuvši tvrdnju Trazimahovu dobi Platon građe za pobijanje. — Jači ne može sebi koristiti, veli Sokrat. Za što? Ako jači izbira korist pa pogriješi i odredi podanicima, da nešto čine, misleći, da je njemu korisno, a u istinu je štetno, onda biva da podanici vršeći odredbe i radeći pravedno čine nešto, što je jačemu štetno; dakle nije samo *τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον*, nego i *τὸ τοῦ κρείττονος ἀξύμφορον* pravedno. — Istina, vladar se može prevariti i izabrati manje materijalno dobro, a s njim i veće materijalno zlo; to je onda, kad ne zna dobro računati, kad nema dosta lukavstva Ali ono, što izbere, jamačno mu momentano koristi, jer inače ne bi to uzeo. Platon govoreći o ovakovim stvarima drži često i onu momentanu korist za zlo samo po sebi, ne tek po posljedicama, a to je krivo. Ali — tko ne zna proračunati posljedica, teško se u takovo što upušta ili je brzo gotov; to čine samo ovijane glave, a one se rijetko prevare u materijalnoj koristi. Platon drži ipak, da se svakako prevare; pri tom misli na *moralno* *συμφέρον* i *ἀξύμφορον*. Veoma je često materijalno *συμφέρον* moralno *ἀξύμφορον*, ali — *jači* za to malo haje. Trazimahov ili bolje Platonov *κρείττων* misli kao Macchiavellijev knez: neka je narod u strahu božjem, neka bude pravedan, neka mu moralne koristi, — to je *dobro* za me (isp. Aškerca: Obed pri šahu Azimu.)

3. Trazimah, da se obrani tobože od pravednoga prijekora, mora se braniti tako, da je njegova obrana Platonu voda na mlin On veli: moj je vladar, *ἄρχων*, *κρείττων*, što se koristi tiče, nepogrješljiv, *ἀναμάρτητος*, on je *τῷ ἀκριβεστάτῳ λόγῳ ἄρχων*, *ἀκριβέστατος ἄρχων*. Kako netko griješi u izboru koristi, već nije pravi

ἄρχων, nije u istinu κρείττων. Dakle je tvoj ἄρχων, veli Sokrat, ἀναμάρτητος, ἀκριβεστάτη τοῦ ἄρχειν ἐπιστήμη, ἀναμάρτητος ἀρχική. Ali, molim te, znanje ište samo savršenstvo; ako je već savršeno, čemu će njemu još nekakvo συμφέρον? A tvoj vladar već jest ἀκριβεστάτη ἀρχική! — Ἄρχειν je prelazan glagol, s objektom; gdje je ἄρχειν, ἄρχων, tu je i ἄρχεσθαι, ἀρχόμενοι, jer su to korelatni pojmovi. Ako je tvoj ἄρχων = ἀκριβέστατος, ako ἀκριβεστάτη τοῦ ἄρχειν ἐπιστήμη za se ne može iskati koristi više (jer je već savršena), ako je netko ἄρχων samo s obzirom na ἀρχόμενοι, pa ako ἄρχων mora činiti korist, onda je: δίκαιον = τὸ τῶν ἀρχομένων, ἡττόνων συμφέρον!

Ovo je veoma lijep sofizam, samo se grčki može bolje prikriti. Platon je rastavio ono, što ide zajedno: ἄρχων i ἀρχικὴ ἐπιστήμη. Samoga vladara postavio je među podanike, jer i njim gospodari njegovo znanje vladalačko. Budući da znanje ne ište i ne može iskati koristi za se, nego samo za vladara, a vladar je evo dospio među podanike, to doista korist dobivaju samo podanici, ἀρχόμενοι. Platon veli: s v i, ali u istinu samo ἄρχων među njima; vladar među podanicima iščezava, samo podanici imadu, veli, korist. Na jednoj je strani znanje vladalačko bez koristi, na drugoj su podanici s korišću (u istinu samo vladar među njima). Sada treba vladara natrag povući iz grupe podanika (dosta je bio među njima, dok im je pribavio korist); vladar prelazi sad na onu stranu, gdje je znanje bez koristi. Platon sada veli ἄ ρ χ ω ν mjesto ἀ ρ χ ι κ ὴ ἐ π ι σ τ ή μ η, kao da je to jedno isto.

a) ἀρχικὴ ἐπιστήμη ; — ἄρχων + ἀρχόμενοι = } + συμφέρον
   (ἄρχων + ἀρχόμενοι) = ἀρχόμενοι

b) ἀρχικὴ ἐπιστήμη + ἄρχων; — ἀρχόμενοι } + συμφέρον
   (ἀρχικὴ ἐπιστήμη + ἄρχων) = ἄρχων

a u istinu je ovako:

c) ἄρχων + ἀρχική } + συμφέρον; — ἀρχόμενοι.
   (ἄρχων + ἀρχική) = ἄρχων

4. Kad to vidje Trazimah, onda — moramo uvijek na pameti držati, da to piše Platon — poče uvrjedljivo se braniti i svoje mnijenje potanko izlagati. Platon ima često ovu metodu: suparnika natjera tobože u škripac; onaj se srdi; a da čujemo i suparnika samoga, Platon pod krinkom pravednosti iznosi i njegovo mnijenje prilično autentično, uvjeren o njegovoj pogrješnosti. Možemo Platonu hvaliti, što nam i u ovom obliku iznosi mnijenje Trazimahovo, što to mnijenje prezire, pa ga smjelo po istini priopćuje: tako možemo kontrolirati njegov postupak s protivnicima. — Upravo tako s komičnim gnjevom brani u Teetetu Protagora svoj nazor, ali odanle doznajemo, da je Protagora daleko trezniji od Platona i s obzirom na apsolutnu vrijednost nazora kud i kamo veći od Platona. Trazimah veli: zar ti, Sokrate, ne

znaš, da gospodar stado hrani za to, da ga pojede, a vladar da je prema podanicima ono, što gospodar prema stadu? Ti veliš, da gospodar stado hrani s adu na korist? Ti bogme nemaš ni pojma o tom, što je δίκαιον, δικαιοσύνη, ἄδικον, ἀδικία; ti ne znaš, ὅτι ἡ μὲν δικαιοσύνη καὶ τὸ δίκαιον ἀλλότριον ἀγαθὸν τῷ ὄντι, τοῦ κρείττονός τε καὶ ἄρχοντος ξυμφέρον, οἰ κ ε ί α δ ὲ τ ο ῦ π ε ι θ ο μ έ ν ο υ τ ε κ α ὶ ὑ π η ρ ε τ ο ῦ ν τ ο ς β λ ά β η, ἡ δὲ ἀδικία τοὐναντίον, καὶ ἄρχει τῶν ὡς ἀληθῶς ε ὐ η θ ι κ ῶ ν τ ε κ α ὶ δ ι κ α ί ω ν, οἱ δ' ἀρχόμενοι ποιοῦσι τὸ ἐκείνου ξυμφέρον κρείττονος ὄντος, καὶ εὐδαίμονα ἐκεῖνον ποιοῦσιν ὑπηρετοῦντες αὐτῷ, ἑαυτοὺς δὲ οὐδ' ὁπωστιοῦν (343 C). Ovo ne treba komentara! Pravedni svuda ostaje kratkih rukava, ἔλαττον ἔχει; u svakom poslu, u trgovini, kod davanja državnih daća poštenjak gore prolazi od nepoštena (sjetimo se samo simorija); nepravedni nalazi svuda korist πλέον ἔχει, πλεονεκτεῖ, a tko može najviše ἀδικεῖν, πλεονεκτεῖν, on je εὐδαιμονέστατος. Ima ih dakle pravednih, — oni trpe zlo; ima ih nepravednih, — oni uživaju korist; ima i takovih, koji vole pravednost, a udaraju na nepravdu, ali ne, što bi mislili, da je pravednost korisna, a nepravda štetna, nego što se boje, kada bi oni činili nepravdu drugomu, da drugi ne bi njima. Oni bi bili ἄδικοι, ali nemaju κράτος, nijesu κρείττονες. οὐ γὰρ τὸ ποιεῖν τὰ ἄδικα, ἀλλὰ τὸ πάσχειν (= τὰ ἄδικα) φοβούμενοι ὀνειδίζουσιν οἱ ὀνειδίζοντες τὴν ἀδικίαν (344 B). Trazimah ne veli: tako je i pravedno da bude, nego: tako b i v a pravednima, a tako nepravednima. On sam tu žalosnu činjenicu ističe, ali je ne odobrava. Iz svega izlazi, ὅτι τὸ μὲν τοῦ κρείττονος ξυμφέρον τ ὸ δ ί κ α ι ο ν τ υ γ χ ά ν ε ι ὄ ν, τ ὸ δ' ἄ δ ι κ ο ν ἑαυτῷ λυσιτελοῦν τε καὶ ξυμφέρον (244 C). Ovdje vidimo prema τ ὸ ἄ δ ι κ ο ν, da je i u prvom dijelu ove rečenice subjekt τὸ δίκαιον, a ne τὸ — ξυμφέρον.

5. Dokaz, da vladar nema od vladanja koristi i da se za vladu zato nitko ne otima sam od sebe ἑκών. Uzmimo nekoliko vještine, umijeća: ποιμενική, ἰατρική, κυβερνητική, οἰκοδομική. Sve se među sobom razlikuju po svrsi, za koju su; svrha je svakoj druga. Vršeći one svaka svoj posao mogu koristiti samo d r u g o m u, ne sebi ni onomu, tko ih ima. Jer ἰατρός, ako je zdrav, ne može sebi koristiti svojim liječničkim znanjem i t. d. Ne smije se reći, da vještina (τέχνη) pribavlja plaću (μισθός), jer bi onda sve postale jednake, sve bi služile jednako p l a ć u. Onda više ne bi bila ἰατρική kao ἰατρική, οἰκοδομική kao οἰκοδομική, nego bi sve bile μισθαρνητικαί, μισθωτικαὶ τέχναι! Dakle nijedna vještina ne koristi vlasniku kao vještina, nego samo kao μισθαρνητική; kao prava τέχνη koristi samo drugomu! Tako i ἀρχική kao ἀρχική koristi samo podanicima, slabijima. Ovo smo već vidjeli da je krivo s toga, što se ἀρχική kao τέχνη odvaja od vladara. Na ovom krivom zaključku osniva se onda ova tvrdnja: nitko ne će da bude vladar (trebalo bi reći: nitko ne će da bude čista vladalačka vještina bez koristi!), jer zna, da mu to ne koristi; nitko ne će da bes-

platno vlada, *προῖκα*, nego svatko ište plaću, *μισθός*, bilo u novcima, bilo u časti. Još je najbolja nagrada, koju dobivaju za vladanje, *ζημία* (= šteta, za pravo *τὸ ἀζήμιον εἶναι*, kao što ćemo odmah vidjeti). Za što je bolja nagrada *ζημία*, nego *ἀργύριον* ili *τιμή*? Ako vladar prima novce, reći će mu *μισθωτός*; ako uzima sâm, reći će mu *κλέπτης*, ako prima čast, reći će mu *φιλότιμος*. Najbolja je nagrada dakle *ζημία*, škoda, koja nuka na vladanje, a to onda, kad vidim, da bi došao na vladu gori čovjek od mene. Čestiti ljudi, *οἱ ἐπιεικεῖς*, *ἀγαθοί*, samo u ovakovoj zgodi idu vladati, inače ne, jer im je bolje biti među podanicima, kad vladar samo njima koristiti može, a sebi ne! Ovo ne treba pobijati; dobro je samo dvoje istaknuti: a) Budući da vladanje ne koristi, samo su *οἱ ἐπιεικεῖς*, *οἱ ἀγαθοί* spremni na vladu, a mi bismo mislili — *οἱ ἐπιστήμονες*! Ovdje nema koristi, tamo se z n a n j u ne će! b) Ako netko ide vladati, da ga umine *ζημία* od loša vladara, onda bi redovno svatko htio ići vladati, jer bi svatko držao, da će mu svaki drugi vladar gore vladati nego on sam sebi, jer sebi svatko najvoli. Tko ide tako na vladu, želi postići to, da mu nitko ne uzmogne škoditi; pa tako bi svatko znao, ne samo *ὁ ἐπιεικής*! Ta za to i teže svi ljudi za vlašću, to je puki egoizam. Da je Platon rekao, *ὁ ἐπιεικής* ide na vladu za to, da d r u g i podanici zla ne trpe od lošega vladara, onda mu ne bismo mogli ništa prigovoriti.

6. Trazimah bješe rekao, da je materijalno najsretniji onaj, koji je *δυνατώτατος ἀδικεῖν*, *πλεονεκτεῖν*. To bi neistinito bilo samo onda, kad bi ga mogao tko za nepravdu kazniti. Ali Sokrat Trazimahu smjelo dobacuje rukavicu i veli: recimo, neka tko čini nepravdu, neka je bez pogibli od kazne, osvete, bilo što to može tajno ostati, bilo što se može obraniti, ipak velim, da je korisnija pravednost od nepravde, *ὅτι δικαιοσύνη ἀδικίας κερδαλεώτερον.* Ovo je smjela riječ, dok se misli samo na materijalnu korist, — Platon nesvijesno i ište korist jednako materijalnu; — za to nijedan dokaz u toj stvari ne može biti bez sofizma. Da vidimo. Tjerajući mak na konac veli Sokrat u smionosti svojoj: *τὴν τ ε λ έ α ν ἀδικίαν τελέας οὔσης δικαιοσύνης λυσιτελεστέραν φῄς εἶναι*? (348 B). Trazimah će: tako je. Sokrat: što ne, ima *ἀρετή*, a to je *δικαιοσύνη*; ima i *κακία*, a to je valja da *ἀδικία*? Trazimah: baš je protivno, — Sokrat: zar ti *δικαιοσύνη* držiš za *κακία*? Trazimah: ne, nego za plemenitu dobroćudnost = ludost (*γενναία εὐήθεια*, gdje *εὐήθεια* znači: dobra ćud, prostodušnost, kad je netko tako dobar, te i štetu podnosi, što se drugomu ludo čini; Platon tu riječ uzima u pravom značenju = dobra ćud, pošteno, pravedno srce, i tako treba shvatiti ovu šalu, koju je teško prikazati). — Sokrat: onda je *ἀδικία* = *κακοήθεια* = zloćudnost, opaka ćud? Trazimah: ne, nego je *εὐβουλία* = pamet za se, za svoju korist. Sokrat; dakle su *οἱ ἄδικοι* = *φρόνιμοι*, *σοφοί*, *ἀγαθοί*, *ἀδικία* = *σοφία*, *ἀρετή*, dok su nasuprot *οἱ δίκαιοι* = *ἄφρονες*,

ἀμαθεῖς, *κακοί*, a *δικαιοσύνη* = *ἀμαθία*, *κακία*? Trazimah to sve potvrdi, ali — kao što ćemo vidjeti — nije ta tvrdnja tako strašna, kako se čini; samo treba 1. riječi *φρόνιμος*, *σοφός* i t. d. uzeti u onakovom značenju, kako Platon uzima, 2. da to Trazimah sve ne odobrava, nego ističe samo kao činjenicu, premda Platon tako prikazuje, te mi mislimo, Trazimah to brani kao pravednu stvar! Kako velim, ne dajmo se smesti. — Sokrat se zabezekne i veli: ti dakle sve atribute pridijevaš nepravednosti, koje smo mi vikli pridijevati pravednosti? Trazimah će na to: dobro borami gataš! Sokrat se sprema na pobijanje; on će dokazati, da je *ἄδικος* = *ἀμαθής*, *κακός*, a *δίκαιος* = *σοφός*, *ἀγαθός*; da je *δικαιοσύνη* = *σοφία*, *ἀρετή*, a *ἀδικία* = *ἀμαθία*, *κακία*. Stvar bi bila odviše zapletena, kad ne bih odmah ovdje razjasnio značenja riječi *ἀγαθόν*, *κακόν*, *σοφόν*, *ἀμαθές* i supstantiva *ἀρετή*, *κακία*, *σοφία*, *ἀμαθία*.

ἀ γ α θ ό ν = materijalna korist + moralno dobro;
κ α κ ό ν = „ šteta + „ zlo;
σ ο φ ό ν = pametno = za korist + kreposno (jer u Platona krepost = znanje);
ἀ μ α θ έ ς = ludo, ne gledati na korist + opako (jer u Platona opačina = neznanje).

Ako dakle velimo: *ἀδικία* = *σοφία*, *σοφόν*, *ἀρετή*, *ἀγαθόν*, onda to Trazimahu znači: nepravednost je mudrost, jer mudro misli na svoju korist; ona je vrlina, dobro, jer je doista dobro materijalno. Platonu to znači: nepravednost je etički dobra! Čudna etika, istina, ali, kako rekoh 1) Trazimahu znače one riječi ono prvo, a ono je istina; 2) Trazimah ne veli odmah: budi za to *ἄδικος*, nego samo ističe, da tako biva. Nasuprot: *δικαιοσύνη* = *ἀμαθές*, *ἀμαθία*, *κακόν*, *κακία* znači Trazimahu: pravednost je ludost, jer ne vidi, da trpi, ona je samo šteta = *κακόν*, *κακία*. Platonu to znači: pravednost je etički zlo! Za riječi one uzima Trazimah materijalno značenje, a Platon etičko; za to i jedna i druga tvrdnja vrijedi jednako i za Trazimaha i za Platona. Trazimah može reći za *ἀδικία*, da je *σοφία*, *σοφόν*, *ἀρετή*, *ἀγαθόν* (materijalno), a Platon da je *ἀμαθία*, *ἀμαθές*, *κακία*, *κακόν* (moralno); tako isto za *δικαιοσύνη* Jedan govori ovo, drugi ono, ne pobija nitko nikoga, oni se u tvrdnjama mimoilaze, ne sudaraju. Pa ipak se čini, da je Platon sasvim utukao Trazimaha; to potječe odatle, što riječ:

ἀγαθός znači 1) k o r i s t a n, 2) etički d o b a r, 3) v j e š t: d o b a r svirač.
κακός = 1) š t e t a n, 2) o p a k, 3) n e v j e š t: z a o, zločest svirač.
σοφός = 1) v j e š t, 2) p r a k t i č a n, 3) k r e p o s t a n (jer Platonu krepost = znanje).
ἀμαθής = 1) n e v j e š t, 2) n e p r a k t i č a n, 3) o p a k (jer Platonu opačina = neznanje).

Ogledajmo sada dokaz sâm. Pravedni ne će da više ima (πλεονεκτεῖν) od pravednoga, jer je nepraktičan, lud = ἀμαθής; hoće od nepravednoga, ali ne može; nepravedni hoće da ima više od pravednoga i nepravednoga. Dakle:

ὁ δίκαιος πλεονεκτεῖ τοῦ ἀδίκου μόνον = τοῦ ἀνομοίου.
ὁ ἄδικος „ „ ὁμοίου καὶ τοῦ „

Osim toga je:

ὁ δίκαιος = κακός, ἀμαθής (praktično, misli Trazimah)
ὁ ἄδικος = ἀγαθός, φρόνιμος „ „ „

Platon će na temelju prve dvije rečenice i na temelju poređenja sa sviračem dokazati netemeljitost onih drugih dviju rečenica; dokazat će, da je ὁ δίκαιος = σοφός, ἀγαθός, a ὁ ἄδικος = ἀμαθής, κακός. — Sokrat uzima dakle primjer, koji je veoma loš, dobar samo onda, ako se služiš sofizmom. Ima, veli, μουσικός i ἄμουσος; prvi je φρόνιμος i ἀγαθός (= u muzici vješt), drugi je u tom ἀμαθής i κακός (= nevješt). Sada:

ὁ μουσικὸς πλεονεκτεῖ τοῦ ἀμούσου = τοῦ ἀνομοίου
ὁ ἄμουσος „ τοῦ ὁμοίου i „ „

Budući da se ὁ δίκαιος i ὁ μουσικός slažu u tom, da oba hoće više od onoga samo, koji je njima ἀνόμοιος, a ovamo se ὁ ἄδικος i ὁ ἄμουσος slažu u tom, da oba hoće više i od onoga, koji im je ὅμοιος, i od onoga, koji im je ἀνόμοιος, pa budući da je ὁ μουσικός = φρόνιμος = σοφός i ἀγαθός (= vješt muzici), a ὁ ἄμουσος = ἀμαθής i κακός (= nevješt muzici), to je onda u istinu ὁ δίκαιος = σοφός i ἀγαθός (= etički dobar), a ὁ ἄδικος = ἀμαθής i κακός (= etički zao). Od *teze* (= Trazimahove tvrdnje, u kojoj dolazi materijalno značenje onih riječi) do *antiteze* (= Sokratove tvrdnje, gdje je značenje riječi etičko) most su riječi ἀγαθός, κακός (= naznačujući ne korist materijalnu ni dobrotu moralnu, nego *sposobnost*: *vješt, nevješt*!) Pregledajmo i taj most, preko kojega prijeđe Platonov sofizam.

Muzik kao vještak takmi se samo s onim, koji je ἄμουσος, želi od njega više imati, ne u imutku, nego u časti, slavi, znanju; s onim, koji je također muzik, ne takmi se, — veli Platon, ali veli krivo. Jer znamo, da se vještak takmi s vještakom, da muzik pravi nastoji prestići sve druge muzike: egoizam, slavičnost tjera na to. Trazimah se s onim premisama zadovoljava, — jer Platon tako hoće, da jednom dođe na kraj — ali premise su krive. Otkuda ih je Platon uzeo? Opet je rastavio τέχνη μουσική i μουσικὸς ἀνήρ. Savršeno umijeće muzičko ne može biti savršenije od drugoga jednako savršenoga umijeća muzičkoga; tu mirnu činjenicu Platon pretvara u *težnju* (pri tom misli na muzike same, koji imadu težnje i koji se u istinu takme). Govoreći o onoj mirnoj činjenici kao o težnji reklo bi se: jedno savršeno muzičko umijeće *ne će da bude* savršenije od drugoga, mjesto: — *nije* savršenije! A što sada vrijedi o umijeću, to Platon govori o

umjetnicima: muzik se *ne takmi* i *ne će da se takmi* s muzikom!

Umijeće je muzičko na višem stepenu nego li neumijeće, više je μουσική nego ἀμουσία. I ova se činjenica pretvara u težnju, kao da je ovako: muzika *hoće da bude* više od amuzije (mj. — *jest* više —) Što vrijedi o umijeću spram neumijeća, to po Platonovu nazoru vrijedi za umjetnika spram neumjetnika: muzik se takmi samo s nemuzičnim. Ovo je najelegantniji sofizam. —

7. Sokrat se bio već spremio, da dokaže, da je pravedni sretniji nego li nepravedni; ali je prije toga dokazao, da je pravedni σοφός, ἀγαθός, a nepravedni ἀμαθής, κακός. Sada će na ovoj osnovi dokazati, da je ἰσχυρότερον δικαιοσύνη ἀδικίας. Dokaz:

a) Ako se sastanu ἄδικοι, budući da nijesu ἀγαθοί, budući da u njih nema kreposti, ne će biti ni sloge: bit će zbog nesloge slabi. Pravedni će biti jači, jer su složni, jer je u njih krepost. (Temelj dokaza: etičko značenje riječi ἀγαθός, κακός).

b) Nepravednici su ἀμαθεῖς; kako će onda oni jači biti od onih, koji su mudri, σοφοί? Jer samo pravednici su σοφοί!

Sofizam je očit u točki b). Ona mudrost pravednika zapravo znači *lukavstvo*, koje lopova jačim čini. Dakle σοφία čini pravedne jačima, ne, što ih čini moralno boljima, — jer obično su u Platona pravedni σοφοί za to, što oni znadu = hoće etički dobro, — nego što ih čini lukavijima. Pravedan može netko biti, uz to slab i bez lukavosti; drugi opet lukav i jak može biti, a uz to nepravedan. Nasuprot veli za pravedne Platon, da su slabi, jer su ἀμαθεῖς. Oni su po pređašnjoj tvrdnji ἀμαθεῖς = moralno opaki, ne znadu, ne će pravde; s tim još nijesu slabi. To bi bili, kad bi bili bez lukavstva; Platon to i veli, jer ih zove ἀμαθεῖς (= etički bi samo valjalo reći za njih!), a pri tom i on sâm i mi s njim mislimo = *bez lukavstva*. Sada su dakako slabi, — no sofizam je očit. Svaka je riječ dvolična; otuda toliko varakanje. — U prvoj zgodi a) teže je vidjeti, da tvrdnja nije baš na jakim nogama. Jača je pravednost od nepravde za to, jer su pravedni složni, a nepravedni nesložni. O slozi se može govoriti samo, ako se više ljudi sastavi u cjelinu. Za to, kad je govor o jednom pravedniku prema jednomu nepravedniku, krepost ne čini pravednika jačim u fizičkom smislu (a o tom se radi, kad je jakost osnovana na slozi). Ostaje još jedno: više nepravednika prema više pravednika. Ovi složni pravednici, ako imadu prilike pokazati se jačima, očito hoće s tim za sebe samoodržanje; po tom u njihovoj pravednosti ima malo i egoizma (dakako, po pisanom zakonu, po običnom nazoru u životu dopuštena egoizma; kad se ne bi branili, svagda bi bili slabiji). U drugu ruku zar četu nepravednih isto to samoodržanje ne bi moglo držati na okupu sve dotle, dok im pogibao prijeti? Ali Platon zaboravlja, da govori o savršenom nepravedniku; ἀδικία τελέα (348 B). U

pojmu ἀδικώτατος isključeno je svako društvo nepravednika; po tom je govor o neslozi nepravednika petitio principii. Vidi i to Platon: nesloga, στάσις, može nastati i u jednom jedinom nepravedniku, nepravednik je nesložan sam sa sobom! (352 A). To bi bilo, kad bi ga pekla savjest, — ali onda nije τελέως ἄδικος; ili kada bi se bojao i zbog straha bio neodlučan i slab, — tomu bi on doskočio, kad je σοφός; k tomu je Sokrat nepravedniku uklonio svaki strah i pogibao (345 A). Nikako dakle pravednost ne može biti jača od nepravde, dok se misli na fizičku jakost. Pravednost je etički bolja, jača, a to misli i Platon, ali uzima riječ ἰσχυρότερος = fizički jači, pa drži, da je dokazao, da je i fizički jača pravednost.

8. Konačno će Sokrat dokazati, ὅτι λυσιτελέστερον δικαιοσύνη ἀδικίας. Imamo po tri člana:

1. radnik,	sredstvo,	djelo;
2. čovjek,	oko (s ὄψις),	gledanje;
3. vinogradar,	kosijer (s ἀκμή),	rezanje;
4. čovjek,	duša (s ἀρετή = δικαιοσύνη),	sreća.

Uzmimo treći primjer. Vinogradarevo sredstvo kosijer ima svoju krepost, ἀρετή, = oštrinu, ima i zloću, κακία, = tupoću. Nema li kosijer svoje kreposti, ne može činiti ono, za što jest, ne može rezati loze; ako ima, koristi tim, što reže. Čovjeku je sredstvo duša; duša ima također krepost svoju, ἀρετή, a to je δικαιοσύνη, samo po kreposti može duša sreću tvoriti; ako ima duša zloću svoju κακία, = ἀδικία, ne može tvoriti sreće. Dakle λυσιτελέστερον δικαιοσύνη ἀδικίας.

U kosijera je krepost nešto tvarno, oštrina, ἀκμή, čini i korist materijalnu; u duši je ἀρετή nešto apstraktno, pravednost, δικαιοσύνη, a i sreću moralnu čini, netvarnu. Nasuprot u kosijera čini κακία tvarnu škodu, u duši ἀδικία moralnu škodu. Sada se poopćuje: ἀρετή u opće čini korist, κακία u opće škodu; ἀρετή = δικαιοσύνη; κακία = ἀδικία; oboje moralno. Dakle:

δικαιοσύνη = korist (= moralna, Platon misli ili hoće reći = materijalna).
ἀδικία = škoda (= moralna, Platon hoće da reče = materijalna);

ali je u istinu ovako:

δικαιοσύνη = korist moralna, škoda materijalna,
ἀδικία = škoda moralna, korist materijalna.

Ovo 12 sofizama kaplja je u moru ostalih sofizama Platonovih; njih ću prikupiti drugom zgodom, za sada je i ovo dosta. Tako vidimo, da je Platon prvi sofista, da s malo prava žigoše sofiste po zanatu, eristike, Eutidema i Dionizodora. Doista je čudno, kako se komentatori i eksegete Platonovi mogu zgražati

sa sofizama nabrojenih u dijalogu Eutidemu, a uporedo se — diviti Platonovim! Ali ipak — Platon je divan, božanski čovjek, da ne bi tko mislio, da ja, žeđajući za sofizmima, ne znadem se napiti na vrelu božanske poezije Platonove! I o tom εἰσαῦθις σκεψόμεθα.

M. Kuzmić.

O definicijama supstantivnih deklinacija njemačkih.

Njemačke školske knjige, a po njima i naše, definiraju sklonidbe njemačkih imenica obično ovako: Imenice, koje u genit. sing. primaju nastavak es ili s ili pak ostaju nepromijenjene, a u nom. plur. svršuju se na e ili er, idu po jakoj sklonidbi, dok po slaboj sklonidbi idu one imenice, koje se u svim padežima izuzevši nom. sing. svršuju na en ili n. Koja se pak imenica u singularu sklanja jako, a u pluralu slabo, pripada mješovitoj sklonidbi.

Ogledajmo vrijednost tih definicija u praksi! Imenice der Bach, des Baches, die Bäche — das Buch, des Buches, die Bücher — die Maus, der Maus, die Mäuse idu dakle po jakoj, der Bote, des Boten, die Boten — der Mensch, des Menschen, die Menschen po slaboj, a der Schmerz, des Schmerzes, die Schmerzen — die Frau, der Frau, die Frauen po mješovitoj sklonidbi. No hoće li učenik, držeći se spomenutih pravila, znati, po kojoj deklinaciji idu n. pr. ove imenice: der Flügel, des Flügels, die Flügel — der Nagel, des Nagels, die Nägel, gdje (ne obazirući se na prijeglas osnovnoga vokala u zadnjoj imenici) plural jednako glasi, kao nom. sing., a u spomenutim definicijama nigdje se ne napominje, da je i to moguće; hoće li on znati, da n. pr. imenice der Rücken, des Rückens, die Rücken — das Zeichen, des Zeichens, die Zeichen idu po jakoj deklinaciji, a ne po mješovitoj, kako bi prema gornjemu pravilu svatko očekivao? Isto će ga tako iznenaditi genitivi sing. des Namens, des Gedankens, des Friedens i t. d. od nominativâ Name, Gedanke, Friede . . ., jer ga tu školska knjiga upoznaje s genitivnim nastavkom ns, kojemu gore nema ni traga (no u istinu to n ne pripada nastavku nego korijenu, a sačuvalo se u svim padežima izuzevši nom. sing.). A što tek učenik misli, kad čuje das Masculinum, des Masculinums, die Masculina ili das Genie, des Genies, die Genies? Willomitzer u poznatoj svojoj gramatici govori o ovakovim tuđicama, koje još nijesu posve prihvatile njemačke nastavke, u osobitom odsjeku i ne računa ih ni u koju deklinaciju (ali on prekoračuje granice, kad među takove imenice broji čak i das Drama, des Dramas, die Dramen — das Studium,

des Studiums, die Studien i slične); druge neke gramatike preko njih mučke prelaze. Ni jedno ni drugo ne čini mi se pravo, jer kako se te riječi u njemačkom jeziku često upotrebljavaju i neke od njih kao tuđice gotovo više i ne osjećaju, za tim kako u genit. sing. primaju njemački nastavak s (ako se već u nom. ne svršuju na s), a i u pluralu ne primaju sve padežne nastavke tuđega jezika, nego oblik za nom. obično vrijedi i za ostale padeže, držim, da je najbolje, ako i ove tuđice poput onih drugih, koje se posve njemački dekliniraju (n. pr. der Doctor, des Doctors, die Doctoren — das Meteor, des Meteors, die Meteore — das Studium, des Studiums, die Studien), subsumiramo pod jednu od one tri sklonidbe, jer imadu najviše obilježja jake deklinacije. i to dakako pod jaku, jer imadu najviše obilježja jake deklinacije. To bi već s toga razloga bilo opravdano, što se kod nekih od tih riječi uz tuđi nastavak počinje upotrebljavati već i čisti njemački n. pr. das Verbum, des Verbums, die Verba, ali i die Verben — das Thema, des Themas, die Themata, ali i die Themen. Neuputno bilo bi reći: Imenica Thema ide u nekim padežima po njemačkoj jakoj, a u nekim po tuđoj nekakvoj deklinaciji; jednostavnije i bolje je reći, da se ona deklinira ili po jakoj ili po mješovitoj sklonidbi, prema tome, da li joj plural glasi Themata ili Themen.

Vidimo dakle, da običajne definicije njemačkih sklonidbi nijesu dobre, jer su preuske. No još je uža definicija, kako je čitamo u Willomitzerovoj inače vrlo dobroj njemačkoj gramatici. On veli: „Imenice, koje genit. sing. tvore s pomoću nastavka es ili ostaju nepromijenjene i nom. plur. tvore na e, idu po jakoj sklonidbi". To pravilo isključuje osim svih spomenutih imenica još i one s nom. plur. na -er (das Kalb, des Kalbes, die Kälber — das Buch, des Buches, die Bücher i t. d.).

Posljedica je svih ovih preuskih definicija, da i Willomitzer i ostale gramatike njemačkoga jezika — i tuđe i naše — u daljem svom razlaganju navode obilje izuzetaka i napomena, kojima se granice, povučene gornjim definicijama, raširuju. Ne poričem, da se u tim napomenama učenik često upućuje na dublje i ozbiljnije shvaćanje jezičnih pojava (isp. n. pr. Willomitzerova razlaganja o pluralnome -er u riječima kao Bücher i dr.); no to sve ipak ne može da opravda gornjih definicija, koje u svim gramatikama stoje na čelu odsjeka o deklinacijama i koje bi trebalo da sadržavaju sve karakteristike svih mogućih vrsta sklonidbe. Na tima se napomenama ne mijenja ništa ni onda, ako su glavne definicije dobre; a željeti valja, da budu dobre, adekvatne već za to, što se učenik u višim razredima, gdje se gramatika ne uči sistematski, eventualno samo još tih glavnih pravila sjeća, dok je izuzetke i napomene već davno zaboravio. Posljedica je ta, da on za mnoge riječi ne zna, kojoj deklinaciji pripadaju.

Razmišljajući o tome, kako bismo se mogli ukloniti istaknutoj pogrješki u definiciji njemačkih sklonidbi, našao sam, da je najbolje, ako uzmemo za podlogu toj definiciji karakteristiku slabe deklinacije en ili n, jer je u jakoj deklinaciji tvorba genit. sing. i nom. plur. odviše raznovrsna, da bi se po njoj mogla stvoriti jednostavna, praktična, a ipak adekvatna definicija. Prema tome definirao sam u svome — čitaocima ovoga časopisa već dobro poznatom — Ortografičko-gramatičkom rječniku njemačkoga jezika pojedine deklinacije ovako: „Po s l a b o j sklonidbi idu one imenice, koje i u genit. sing. i u nom. plur. imaju nastavak (e)n. Po j a k o j sklonidbi idu one imenice, koje ni u genit. sing. ni u nom. plur. nemaju nastavka (e)n. Po m j e š o v i t o j sklonidbi idu one imenice, koje u genit. sing. nemaju (e)n, ali ga u nom. plur. imaju". (Prigovor, da je definicija jake deklinacije negativna, pobio sam u Nast. Vjest. VII. str. 188.) Ove definicije obuhvaćaju s v e njemačke imenice, a ne isključuju znatan dio njih, kao dosadašnje definicije. Prema tome otpadaju i izuzeci i napomene, koje su starijim definicijama prijeko nužne. Imenice, koje se već u nom. sing. svršuju na en n. pr. der Tropfen, des Tropfens, die Tropfen — der Garten, des Gartens, die Gärten idu danas dakako po jakoj deklinaciji; no to nije, kako bi se na prvi mah moglo činiti, izuzetak od moga pravila. U srednjonjemačkom jeziku glase te riječi u nom. sing. *tropfe* i *garte* te se sklanjaju po slaboj deklinaciji (dakle imadu u svim ostalim padežima *tropfen* i *garten*); no u novonjemačkom jeziku prešlo je to n iz sporednih padeža u nom. sing. te se danas više ne osjeća kao nastavak, nego kao dio osnove, što već odatle izlaz', da se na nj nastavlja novi genitivni nastavak s. Prema tome ni en u nom. plur. Tropfen, Gärten i t. d. nije danas više nastavak, nego se ti oblici osjećaju kao čisti korijen.

Ni s te se dakle strane ne može mojim definicijama prigovoriti. Kako su napokon ova pravila jednostavna, učenici ih vrlo lako pamte. Mislim dakle, da i oblikom svojim i sadržajem svim opravdanim zahtjevima zadovoljavaju i da bi se u prvom redu našim učenicima preglednost njemačkih sklonidbi znatno olakšala, kad bi te definicije njemačke naše slovnice prihvatile.

Dr. *S. Tropsch.*

Moja metoda kod učenja imenične deklinacije u njemačkom jeziku.

U ovom članku govorit će se samo o deklinaciji domaćih njemačkih imenica; vrlo rijetko uzet ću za primjer koju stranu riječ.

Njemački jezik ima dvije deklinacije: s l a b u i j a k u Slaba je ona, koja tvori sve padeže jednim nastavkom en (n) osim nom.

sing. Jaka je ona, koja ima četiri nastavka: es, e, en, er za sve padeže singulara i plurala osim nom. i akuz. sing., koji su jednaki; er u pluralu strogo uzevši nije padežni nastavak, već tvorka (Ableitungssilbe), kao er u Bürg-er, iza koje je fleksivno e otpalo, jer je tvorka er nenaglašena. Tako bismo imali upravo samo tri nastavka za jaku deklinaciju: es, e, en. Ako pomislimo, da fleksivno e kod imenica na: e, el, em, en, er i lein svagda otpada, reducira se broj nastavaka od tri opet na dva: s i n. Ako pomislimo, da imenice na en: der Brunnen, das Zeichen u dat. plur. ne samo fleksivno e, već i n gube, onda nam ostaje kao najbitniji znak jake deklinacije samo još genitivno s u singularu. Kao što vidimo, slovo je n najbitniji znak slabe, s najbitniji znak jake deklinacije.

Valja da se najprije započne sa slabom deklinacijom s dva razloga, 1. jer je za početnika lakša od jake; 2. jer se može točno odrediti, koje imenice idu po slaboj deklinaciji. Po slaboj deklinaciji idu: a) one muške imenice, koje tvore gen. sing. i nom. plur. na n ili en; b) one ženske imenice, koje tvore nom. plur. na n ili en. U singularu su u opće sve ženske imenice nepromijenjene. Srednjih imenica po ovoj deklinaciji nema. Ovako se izlučuju ženske imenice iz mješovite deklinacije. To je jamačno jednostavnije i prirodnije, jer gdje nema promjene, kao kod ženskih imenica u sing., tu neka se i ne kaže, da ima jaka ili slaba deklinacija; ženske imenice neka se dakle prosuđuju i uvršćuju samo prema tvorbi plurala.

Kako možemo raspoznati slabe muške imenice?

Slabe muške imenice svršuju se na nenaglašeno e; gotovo sve su dvosložne i primaju u svim padežima n, n. pr.: der Affe, Bote, Drache, Genosse i t. d.; ili su jednosložne bez e na kraju. Ovih valja učenicima na tablu napisati čitavu zbirku, jer im je broj ograničen, dakako njemački i hrvatski: der Ahn, Bär, Christ, Fink, Fürst, Geck, Graf, Greif, Held, Herr, Hirt, Mensch, Mohr, Narr, Ochs, Prinz, Schenk, Schöps, Spatz, Thor. Kod te prilike valja učenike upozoriti, da sve ove imenice na e ili bez e znače ljude ili životinje. To budi veliko zanimanje u djece.

Koje ženske imenice idu po slaboj deklinaciji?

Po slaboj deklinaciji ide većina ženskih imenica, i to sve one, koje u pluralu nemaju prijeglasa (= uzviška*) i koje se ne svršuju na nis i sal.

Priznajem, da bi ova definicija bila učenicima mnogo jasnija, kad bi oni već poznavali jake ženske imenice s prijeglasom u pluralu i one na nis i sal bez prijeglasa u pluralu. Mogla bi se pouka tako udesiti, da bi se nauka o slabim ženskim imenicama uzela sasvim pod konac čitave nauke o deklinaciji, dakle poslije one o jakima. No ja nijesam htio ovdje,

*) Za njem. Umlaut bolje je kazati hrv. prijeglas nego: uzvišak, a za njem. Ablaut hrv. prijevoj. *A. M.*

gdje govorim u opće o slaboj deklinaciji, dijeliti muške slabe od ženskih slabih imenica. Praktičnije je svakako, da učitelj uzima slabe ženske sasvim pod konac, jer može mirne duše kazati: Po prilici 60 ženskih imenica uz prijeglas u plur. i na nis i sal bez prijeglasa u plur. ide po jakoj deklinaciji, a sve ostale po slaboj. Ovdje samo nekoliko primjera za slabe: die Zeit, Schrift, That, Burg, Sache, Gabel, Tafel i t. d.

Poslije slabe deklinacije neka se prijeđe na mješovitu. Za što ovako? To će kasnije doći. Nijedan stručnjak, osobito pak nijedan Hrvatista ili čak geograf neka mi ne prigovara, da je nepedagoški i ludo govoriti o mješovitoj deklinaciji, dok učenik još ne zna jake deklinacije. Za pet časova može učitelj učeniku rastumačiti, kakva je jaka deklinacija; tako da može učenik poslije kratkoga tumačenja sasvim lako razumjeti, ako mu kažeš: „Po mješovitoj deklinaciji idu one muške i srednje imenice, koje se u singularu jako, a u pluralu slabo sklanjaju". Mješovitih ženskih nema.

Sad dolazi nešto, u čem ja odstupam od njemačkih gramatika. Ja mislim, da treba ovih 11 imenica izlučiti iz mješovite deklinacije i pribrojiti ih jakoj: der Fels, Friede, Funke, Gedanke, Glaube, Haufe, Name, Same, Schade, Wille i Herz. Dijalekt, koji ne prikazuje svagda pokvaren njemački jezik, kao što se obično misli, već često čuva starije stanje jezika, ima kod svih tih imenica također već u nom. sing. n, dakle: der Felsen, Frieden, Funken, Gedanken, Glauben, Haufen, Namen, Samen, Schaden, Willen; samo od imenice Herz ne može se dokazati Herze ili Herzen; Herz je kao srednja imenica osamljeno. Ja bih dijalekt isporedio sa skicom risarije, a književni jezik sa brižljivo izvedenom risarijom. I skica može biti, premda je samo skica, ipak jasna, pače u svojem genru lijepa. Premda neke od navedenih imenica u književnom jeziku obično odbacuju krajno n, ipak se nalaze i oblici na en u najboljih pisaca, kao u Wielanda, Herdera, n. pr.: Frieden, Namen, Willen, Haufen i t. d. Oblici na e svakako su stariji, a oni na en mlađi. Kod ovih 10 imenica još je uvijek nekakva borba između oblika na e i en, dok je kod drugih, kao: der Brunnen, Balken, Schatten, Nacken, Knoten ova borba već svršena. Nitko ne govori više: der Brunne, Balke i t. d. S navedenih razloga držim, da nije dobro oblike der Friede, der Funke i t. d. dijeliti od oblikâ der Frieden, der Funken i t. d. koji svakako idu po jakoj deklinaciji: der Frieden, Funken; gen. sing. des Frieden-s, Funken-s; nom. plur. die Frieden, Funken, baš onako kao: der Kuchen, Tropfen i t. d. Uz Herz se do duše ne može dokazati Herze, ali des Herzens odgovara najstarijoj njemačkoj formi: *hairtins*; ova je imenica, kao i Wille, Name *(namins)* opet dobila svoje izgubljeno n.

Po mješovitoj deklinaciji idu a) muške imenice: der Bauer, Nachbar (obadvije se mogu i slabo sklanjati), Bolz, Dorn, Gevatter,

Vetter, Lorbeer, Mast, Muskel, Psalm, Schmerz, See Sporn (pl. Sporen), Staat, Stachel, Strahl, Zierat, Zins; b) srednje imenice: das Auge, Bett, Ende, Hemd, Leid, Ohr i strana riječ das Interesse.

Što je tim dobiveno, ako se počinje sa slabom i za tim prelazi na mješovitu deklinaciju? To, da sada učitelj sasvim lako može kazati učenicima: Sve ostale muške imenice, koje ne idu ni po slaboj ni po mješovitoj deklinaciji, i sve ostale srednje imenice, koje ne idu po mješovitoj (samo njih sedam ide po mješovitoj, a slabih nema), idu po jakoj deklinaciji.

Kod ženskih imenica procedura je baš obrnuta. Tu bi učenik najprije morao znati, da ima oko 60 ženskih imenica, koje idu po jakoj deklinaciji, i to onih, koje imadu u pluralu prijeglas, oko 40, a onih na nis i sal u pluralu bez prijeglasa oko 20, svih skupa oko 60. Kako učenik to zna, može mu se sasvim lako kazati: Sve ostale ženske imenice idu u pluralu po slaboj deklinaciji. Njih je golema većina.

Mene iskustvo uči, da su učenici čvrst korijen uhvatili u imeničnim oblicima, otkad sam ih počeo obučavati tim redom. Tko zna bolje, rodilo mu polje!

J. Podgoršek.

O kralju Slaviću i Amiku.

Od prvoga početka, kako su s Lavom IX. (od g. 1049. do 1054.) pape uzeli u svoje ruke provođenje reforama u katoličkoj crkvi, da bi je izbavili svjetovnih okova, budnomu se oku njihovu ne ote ni naša Hrvatska. Već g. 1050. prečišća papinski poslanik Ivan na spljetskoj sinodi solinsku nadbiskupiju „in capite et in membris“. Ne štedi ni samu glavu crkve, nadbiskupa Dabrala: skida ga s nadbiskupske stolice za to, što je živio u braku. Za pape Nikole II. g. 1059. držana sinoda u nazočnosti papinskoga legata Maynarda, a nadbiskupa Ivana, brani ponovno svećenicima, da se žene, ili da oženjeni ostaju u braku, kao i to, da služe misu slovinskim jezikom. Ovo potvrđuje iznova druge godine nasljednik Nikolin Aleksandar II., i kao da nije bilo dovoljno jamstva u nemoćnom i pristarom nadbiskupu Ivanu za provedbu tih reforama, zamijeni ga još iste god. 1060. na nadbiskupskoj stolici mladi Lovro, biskup osorski. Ovakove promjene nijesu se ugodno doimale ni latinskoga svećenstva, kad su mnoge tjerali od njihovih žena i djece, a nekmo li da ih rado prime naši glagoljaši i s njima veći dio naroda hrvatskoga, kad im se branio i slovinski jezik i stari obred u crkvi, jer kao da se istom

sada u nas sasvim prekida s grčkim obredom.[1]) Za to vjerujemo Tomi arciđakonu, da je bilo burno vrijeme, kad je Lovrinac sio na svoju stolicu. Ta bura zaprijeti gotovim raskolom i građanskim ratom, kao što nam svjedoče spljetska sinoda od g. 1063 i prilike, u kojima je Ivan iste godine sio na trogirsku biskupsku stolicu. Za cijelo tu buru ne stišaše ni zaključci spljetski, da se pozatvoraju crkve, u kojima se glagolski služi misa, ni postupak sinode s krčkim biskupom Cededom i s popom Ulfom, koji im je dopao šaka. Ovoga kao stranca išibaše, udariše mu žig na čelo i baciše u tamnicu, a Cededa se pored trokratnoga izopćenja iz crkve ipak držao na svojoj stolici sve do smrti svoje, zakriljen bez sumnje najvećma ljubavlju svoga puka, dok je i kralju bilo za nevolju u koječem popuštati rimskoj kuriji.[2]) Nabožni duh na kršćanskom zapadu u ono doba, koji sklanjaše i kraljeve, često protiv njihove volje, u službu rimske crkve, očituje se i u nas baš za kralja Petra Krešimira mnogim darovnicama, osnivanjem triju novih biskupija, dizanjem samostana muških i ženskih. S toga utjecaju crkvene glave, koji je išao za tim, da izbriše kod nas razlike u crkvi, koje sjećaju na raskolni istok, teško se bilo otimati i samomu kralju i njegovu kancelaru, hrvatskomu biskupu. Ako su pristaše hrvatske crkve imali malo razloga, da budu zadovoljni s oportunom politikom Krešimirovom spram rimske kurije, čemu su se imali nadati od njegova nasljednika kneza Stjepana, koji se kasnije dao onako jadno turiti u samostan od otimača svoga prijestolja?[3])

Iste godine, kad je Petar Krešimir umr'o, diže stranka reforme svoga kolovođu Hildebranda kao Grgura VII. na papinsku stolicu. Kako je on već za Lava IX. bio počeo nastojati oko reforama u katoličkoj crkvi, tako je za Nikole II. i Aleksandra II. postao upravo glavnim začetnikom reformatorskih odredaba, koje su za njih izlazile iz rimske kurije. Nesmirena stranka hrvatska, koja je pristajala uza stari obred i slovinsko bogoslužje, osjeti se god. 1073. s promjene na papinskoj stolici i s one na vladi svoje kraljevine još u većoj pogibli, te mimoiđe zakonitoga nasljednika Stjepana, Krešimirova sinovca, pa se okupi oko župana Slavića, proglasivši ga kraljem hrvatskim. Na potvrdnici darovnice brata Slavićeva Rusina, na jedinom diplomatskom svjedočanstvu, što ga imamo od toga kralja, zabilježena su sama čista

[1]) Po Tomi arciđakonu Dabral se za svoj brak ispričava „consuetudine orientalis ecclesiae“; Cededa, krčki biskup, nosi bradu. U „Starinama“ k. XII. str. 222. list pape Aleksandra II.: „Si quis amodo episcopus, presbiter, aut diaconus feminam acceperit . . . . Si quis clericorum amodo barbam vel comam nutrierit . . . . U Primorju i danas grčko-istočnjake nazivaju „staroverci“.

[2]) Zaključke sinode v. u Fr. Račkoga: Documenta h. chr. str. 203. do 209., o nadbiskupu Lovrincu str. 446., o Ivanu, biskupu trogirskome, str. 449.

[3]) Rački: Doc. str. 119.: quorum (sacerdotum) bono consilio me transferendum curavi ad monasterium sancti Stephani . . . . Acta sunt hec in presencia Svinimiri regis domini mei . . . .

*

hrvatska imena: Zaruba, Ded, Jovan, Žura, Tripun, Budimir i dva jamačno glagoljaša: Paveša i Vukan,[1]) a nijedan „vir latinus", dok ćeš na svakoj listini ostalih vladara već po imenu raspoznati po kojega Latina. Neobično nam je još u njoj, što među svjedocima ne nalazimo nijednoga od brojnih biskupa, pa ni hrvatskoga, dok ih zatječemo gotovo na svakoj darovnici drugih kraljeva. Ti crkveni dostojanstvenici sa građanstvom svojih većim dijelom dalmatinskih gradova nađoše se u velikoj zabuni s toga pokreta, kad ne nađoše nijednoga vodje, nijedne stranke u Hrvatskoj, pa ni onu zakonitoga nasljednika Stjepana, koji je bar njihov čovjek, da se uz nju prislone, već pozvaše preko mora Normane, da im budu u pomoć protiv narodnoga kralja.[2]) Za što se nijesu i ovaj put obratili k Mlečanima, kamo su ih putile stare veze i još svedjer tješnji saobraćaj od onoga s Normanima? — Dužd Domenico Michieli, sve da i nije imao rodbinskih veza s bizantskim dvorom, imađaše dosta posla s patarijom u svojoj zemlji i u susjedstvu. te se stranci reforme otimao, prislanjajući se uz Henrika IV. On bijaše po tom slabo voljan pomoći onoj stranci izvan zemlje, od koje se branio kod kuće.[3])

Ali otkuda da tu stranku u našoj zemlji pomažu Normani južne Italije, koji su baš god. 1075.. kad su imali navaliti na Hrvatsku, u očitom ratu sa samim papom.[4]) Doista Robert Guiscard, knez Apulije i Calabrije. udružen s Richardom od Capue, unosi te godine rat u srce Italije. Godinu dana prije bješe Robert oteo papinsko leno Benevent i ponovno se dostao papina prokletstva; a ove godine raspršа mu se bojna družina preko Chieta, Spoleta i marke Camerine. Ali pozivu svoga kneza ne odazva se sva čeljad normanska; napose ga ne posluša po toliko puta buntovni rod Amikâ. U njemu nalažahu takmaci Robertovi, kao baš spominjani Richard, pa uz njega često i pape, glavno uporište protiv osvajalačkoga bijesa Robertova. Petar i Gualter, sinovi Amika starijega, bijahu među onom dvanaestoricom, koji su prvi uz stariju braću Robertovu zagospodovali Apulijom, dok još Roberta u njoj nije ni bilo. Petar je uz to kao najbogatiji među njima s braćom Ro-

[1]) Rački: Doc. str. 98.

[2]) Rački: Doc. str. 102.

[3]) Stor. doc. di Venezia S. Romanina t. I. str. 323.

[4]) To je bilo i razlog, te je pisac ovih redaka u svojoj raspravici o Svinimiru, imajući na umu ove Normane, bio ustvrdio, da nijesu mogli oni pod Amikom g. 1075. navaliti na Hrvatsku. Tako je mogao s tim prije misliti, što je među vazalima Wiberta, nadbiskupa ravenskoga i protupape Grgura VII., nalazio samo 13 godina kasnije i Stephana, cognomento Amico (v. Rubei: Histor. Ravenn. str. 313.), dok se Amicus Račkoga spominje uza sina Gualtera, kad se ovaj još 1041. god. proslavio u borbi s Grcima: dakle po najzbijenijem računu morao bi taj Amiko god. 1075. imati preko 70 godina (v. Račkoga Dopunjke i ispravke str. 33.). U to je Dušan Preradović (u Starohrv. prosvjeti god. 1896.) u istoj pjesmi Vilima Apulskoga, u kojoj se Amicus, otac Gualterov, spominje, našao i unuka njegova Amika II., suvremenika kralju Slaviću.

bertovom lomio koplje o samo kneštvo [1]) Kasnije god. 1063. zauze sin njegov Gottfried Tarent;[2]) isti pokuša g. 1066. uhvatiti nešto zemlje i prijeko u Romaniji (Albaniji). ali bi suzbit.[3]) Drugi njegov sin Petar, gospodar grada Buxilije (Bisceglie), htjede upotrebiti zgodu, kad je Robert išao u pomoć bratu Rogeru na Siciliju protiv Saracena, te mjesto da prati svoga kneza, navali sa svojim stričevićem Amikom, gospodarem grada Juvenacije (Giovinazzo), na Trani i osvoji ga Buntovne njihove oceve bješe Roberto već kaznio, za bune postrada i otac Amikov Gualter; on ne poštedi ni neposlušne sinove, kad se g. 1072. vratio s vojne: Petru ote Tarent, što ga iza smrti svoga brata držaše, i netom osvojeni Trani; a Amiku ote Juvenaciju. Ogorčen budući na Roberta ne samo poradi oca nego i s ovoga gubitka, nije se Amiko ni g. 1075. odazvao pozivu svoga kneza, kad se ovaj prokletnik dizao na svoga papu, lenskoga gospodara, već je radije poslužio papi, izvedavši svoju bojnu družinu u pomoć njegovoj stranci u Dalmaciji, koja ga je prizivala. Ideja reforme bješe u južnoj Italiji čvrst korijen uhvatila zaslugom samostana montecassinskoga i odlične mu glave, kardinala Desiderija. Ugled crkve, po tom i poštovanje, što ga po njoj svećenstvo imaše, jedino još susprezahu neobuzdanu ćud Normana. Za to se Amiko po blagoslovu papinu i po posredovanju svoga nadbiskupa Gerharda mogao nadati boljemu uspjehu nego li ga je Gottfried imao u Romaniji. Gerhardu, sipontskomu nadbiskupu, bila je još u ožujku g. 1074. povjerena zadaća, da riješi raspru o nadbiskupsku stolicu dubrovačku u gornjoj Dalmaciji.[4]) Na tom putu zapade ga zadaća teža od ove, da umiri duhove u Hrvatskoj. U nadi, da im obećanu i traženu pomoć donosi, dočekaše ga Lovrinac, nadbiskup spljetski, i ostali biskupi s velikim veseljem. Ali kao da sva ta normanska pomoć nije pomogla, jer se na spljetskoj sinodi, na kojoj se skupiše svi biskupi dalmatinski i hrvatski osim krčkoga, ide hrvatskoj stranci u susret: pop Ulfo, koji je od g. 1063. čamio u tamnici, pušta se na slobodu; obnovljenje ninske biskupije dobiva sankciju. Više nam nije ni poznato; ali dosta je i ovo i kasnija presuda Gerhardova na korist osobito od Hrvata rado darivanoga samostana sv. Krševana, po čemu možemo suditi, da je misija Gerhardova bila pomirljiva, kojom i ako nije pomogao Amiku, svakako je njom utirao put domaćemu sinu Svinimiru, da je mogao kao kralj

[1]) Ditior his Petrus consanguinitate propinquus: edidit hic Andrum, fabricavit inde Coretum. Busilias, Barolum maris aedificavit in oris. Fama super comites alios excreverat hujus. Vilim Apulski u Muratorija, V. str. 259.

[2]) Chron. Bar. Muratori str. 152.

[3]) Chron. Lupi Protospatae str. 44. Romanija nije Dalmacija, kao što misli Preradović po Heinemannu, već grčka oblast: sed obstetit illi quidam ductor Graecorum Mabrica, s kojim se i g. 1070. pobio kod Hydrunta i koji je grčkim brodovljem napao Roberta g. 1081. kod Krfa.

[4]) Rački: Doc. str. 211.

hrvatski poslužiti ciljevima rimske kurije. Kralj Slavić, bilo da se pomirljivim susretanjem protivnika dao namamiti u koji dalmatinski grad, bilo da je u otvorenom boju postradao, dopade šaka Amikovih; ali Hrvatska ni po svome tlu ni po svojoj historiji nije bila podobna, da postane plijenom pustolova normanskih, kao langobardske kneževine onoga doba u Italiji.

Kao što su Hrvati branili Normanima pristup na kopno, tako su kod odmetničke braće u gradovima morali preuzeti obranu s mora Mlečani, da im pogibeljni takmac ne zasjedne i s druge strane Jadranskoga mora. Navlastito su se gradovi: Spljet, Zadar i Biograd morali zavezati duždu mletačkome, da ne će više ni sami, ni na makar čiji nagovor dozivati Normana.

Gerhardovo je poslanstvo potpuno uspjelo: on je Amikove čete odazvao od boja protiv pape, da njima oslabi u Hrvatskoj protivnu stranku. Amiko je i kralja zarobio, te je pripravio Svinimiru put do prijestolja. Ali Amiku ni tu nije sreća poslužila, jer uz neuspjeh navukao je na se i mržnju svoga kneza. Robert mu nije oprostio, što je protiv njegove volje poveo vojnu na Hrvatsku (Dalmaciju),[1]) pa za to s njim i sa stričevićem njegovim Petrom, kad su se g. 1078. podigli, da povrate izgubljene gradove, obračuna g. 1080. konačno, da više nijesu bune dizali, ako nije Amiko volio i gospodara izmijeniti, najmivši se kod Wiberta, nadbiskupa ravenskoga, za vazala.[2])

A. Virag.

Pojave interferencije svjetlosti, koje nastaju njezinim ogibom.

Prvi je i temeljni zakon svjetlosti, da se u isotropnom sredstvu na sve strane pravocrtno širi. No kao svaki zakon, tako i ovaj ima izuzetaka. Tako nastane krivocrtno raširivanje, ako svjetlost prolazi vrstama različite gustoće, kao što se događa kod svjetlosti sunca i drugih nebeskih tjelesa. Slično se događa, ako svijetla zraka prolazi uz rub kakoga tamnog tijela, ili kroz pu-

[1]) Muratori V. str. 267.: hunc (Amicum) dux oderat, et quia fines dalmaticos sine velle suo tentavit adire. — Pjesnik Vilim Apulski ističe ovu srdžbu Robertovu za god 1072. Ali pjesnik u pjesmi, koju je spjevao 16—18 godina iza ovoga događaja, nije s njom točno računao. Samo tom zabunom tumači se druga, što se valja da po njoj datum isprave, dane od dalm. gradova duždu mletačkome, ispravlja na g. 1072. u prijepisu biblioteke Cicognane u Mlecima. (Rački, Doc. str. 103.)

[2]) v. ovdje bilj. 4. na str. 314.

kotinu u njemu. Pustimo li n. pr. kroz rupicu ili pukotinu svjetlost u tamnu sobu, ne ćemo na protivnoj stijeni opaziti svijetlu sliku pukotine ili rupice istoga oblika i veličine, kao što zakon zahtijeva, nego će svijetla slika biti mnogo veća i imati drugi oblik. Stavimo li pred nju kakvu tamnu šipku, vidjet ćemo i njezinu sjenu širu nego li bi po navedenom zakonu morala biti. Pozorno će oko pače opaziti sjenu ispresijecanu bojadisanim svijetlim prugama. Ako mjesto fine pukotine uzmemo usko zrcalo, opazit ćemo u neposrednoj blizini uza široku sjenu dvije usporedne oštre tamne crte. Među crtama je prostor mnogo svjetliji nego li izvan njih. Kod toga pokusa namjesti se zrcalo kojih 10 koraka, a šipka (olovka, pletenka) drži se istomjerno u daljini od 2—3 koraka. Pokus s pukotinom prvi je pravio i opisao jezuita Grimaldi g. 1665. Od njega imamo i ovaj zanimljivi pokus. Pustimo svjetlost u tamnu sobu kroz dvije uske pukotine tako, da se njihove slike na protivnoj stijeni djelomično prikrivaju. Svatko bi mislio, da će to mjesto biti svjetlije od mjesta, koja se ne prikrivaju. Ali nije tako. To mjesto vidimo ispresijecano tamnim prugama, te dolazimo do uvjerenja, da se u određenom slučaju može svjetlost svjetlošću oslabiti, dapače i uništiti.

Ovi na oko tako neznatni pokusi učinili su u optici revoluciju, te je teorija emanacije zamijenjena teorijom vibracije. Teoriju emanacije, kojoj je početnik Cartesius (1665.), postavio je i do kraja branio glasoviti Newton. Ona uči, da u svijetlim tjelesima ima svijetle materije, koja svoje neizmjerno sitne čestice golemom brzinom na sve strane razašilje. Čestice te materije tako su sićušne, te bez otpora proniču svaku drugu prozirnu i prozračnu materiju i nijesu zavisne o teži. Te čestice moraju biti elastične, da se može tumačiti refleksija, a ujedno se moraju pritezati s tvarnim česticama, da se može tumačiti lomljenje svjetlosti. Različite boje svjetlosti moraju se tumačiti brzinom, kojom te čestice lete u prostoru. Ovom teorijom dale su se tumačiti sve pojave, koje su bile poznate do tada, ali kako se došlo do tumačenja Grimaldijevih opažanja, pokazala se ta teorija nemoćna. No poznato je, da svaka teorija vrijedi dotle, dok se njom mogu neprisiljeno tumačiti sve pojave, kojih se tiče. U protivnom se slučaju ona može ispraviti ili se mora sasvim napustiti. Ovo se dogodilo teoriji emanacije, kad nikako nije mogla da tumači, kako prvi udarac može da oslabi drugi, ili pače, da udarac na udarac ne da nikakva udarca. Kaže se, da je Newton do svoje smrti branio teoriju emanacije; ali neki tvrde, da u svoje posljednje dane nije bio protivnik teoriji undulacije ili vibracije. Bilo kako mu drago, teorija je emanacije pala.

Teorija undulacije suponira prije svega materiju, koja ispunjava sav svemir. Čestice te materije neizmjerno su sitne i apsolutno pružive. One ne ispunjavaju samo svemir, nego se nalaze i

među česticama svake tvari. Titranje tih čestica uzrok je toplini, svjetlosti i svemu, što je s toplinom i sa svjetlošću skopčano. Ne ćemo valja da dugo čekati, te će se dokazati, da i magnetizam, elektriciteta, pače i teža imaju svoj izvor u titranju tih čestica. Tu materiju nazvali su eterom. O eteru dalo bi se mnogo govoriti, no za našu svrhu dosta je ono, što je spomenuto.*) Što je dakle uzrok svjetlosti? — Titranje eteričnih čestica. Teoriju vibracije uspostavio je Huygens, a u novije vrijeme učvrstili su je Young i Fresnel tako, te danas teorija emanacije više ne postoji.

Za našu svrhu bit će nužno, da nešto iz ove teorije s obzirom na potrebe srednje škole u kratko razložimo. Po istim zakonima, po kojima titranjem tvarnih čestica u čvrstih tjelesa, kapljevina ili uzdušnina postaje zvuk, postaje i svjetlost titranjem etera. Titra li koja čestica elastičnoga medija kakvim mu drago smjerom, prenosi ona to titranje, poradi svoje sveze s drugim česticama, na susjedne čestice, a ove opet na druge tako, da se to titranje u prostoru na sve strane jednolično širi, ako je sredstvo svuda jednake prirode. Uzmimo, da čestica A u nizu čestica Ax titra transversalno t. j. okomito na niz Ax, u kom se može to titranje širiti (sl. 1.). U momentu, kad je čestica A svoj prvi titraj svršila, neka je titranje doprlo do čestice B, koja će prvi titraj početi u istom času, kad prva čestica A počne svoj drugi titraj. U istom će momentu čestica C, koja je u sredini puta, svršiti polovinu svoga titraja, te će biti opet na svom mjestu C. Čestica D, koja je za $^1/_4$ puta natrag od B, svršit će $^1/_4$ svoga titraja, te će biti na mjestu D_1. Čestica E, koja je od kraja B natrag za $^3/_4$ puta, bit će u mjestu E_1, pošto je svršila $^3/_4$ svoga puta. Tim smo odredili osnovne točke vala $A\ E_1\ C\ D_1\ B$. Ostala mjesta možemo lako naći, ako pomislimo, da su sve čestice između D i B to manje od $^1/_4$ titraja napravile, što su bliže točki B tako, da krivulja $D_1\ B$ njihova mjesta označuje u momentu, kad je čestica A svoj prvi titraj svršila, ili u času, kad je čestica B svoj prvi titraj započela. Čestice između C i D, koje su više od $^1/_4$ titraja načinile, jesu na povratku, i to tim više, što su bliže točki C. Krivulja $C\ D_1$ naznačuje njihova mjesta. Sličnim daljim razmatranjima vidjet ćemo, da u istaknutom momentu sve čestice između A i C moraju biti na krivulji $A\ E_1\ C$, a tim je određen položaj svih čestica vala $A\ B$ u času, kad je dovršen prvi titraj čestice A. Isti položaj tih čestica bio bi na svršetku drugoga titraja čestice A, ili prvoga čestice B, ali bi u to vrijeme titranje dospjelo za duljinu AB dalje, te bi valovito gibanje odmaklo u nizu za n dužina $A\ B$, kad bi čestica A svršila n svojih titraja. Za taj bismo slučaj dobili sliku 1. za $n = 4$. Pomislimo li, da je čestica A,

*) Ovo mišljenje o eteru danas se već ne može držati u ovom obliku. Isp. Lodge, Neueste Anschauungen über Elektricität i dr O. K.

koja titra, u svezi ne s jednim, nego s neizmjerno mnogo takovih nizova u svim mogućim smjerovima u prostoru, dobijemo pojam valovitoga gibanja u prostoru. Sve čestice, koje su na površini kugle, određene kakvim mu drago polumjerom, u svako su doba u istoj mijeni (fazi) t. j. imaju isti smjer, istu brzinu i istu udaljenost od svoga prvobitnoga mjesta.

Interferencija svjetlosti.

Sastanu li se dvije svijetle zrake, koje izlaze iz različitih ishodišta, u eternoj čestici M, nastat će resultantno titranje ove čestice, koje se upravlja po poznatim zakonima o sastavljanju gibanja te zavisi o njihovu smjeru, o jakosti titranja, o dužini valova i još o drugim prilikama. Uzet ćemo najjednostavniji slučaj, da iz točaka A i B istodobno izlaze titraji, da su zrake jednake prirode i da se u točki M pod vrlo malenim kutom sastaju. Poradi vrlo malenoga kuta, što ga zrake čine, bit će čestica M prinuđena u istom pravcu titrati, no njezino titranje zavisjet će o mijeni, kojom su zrake tamo dospjele. Ako se dužine zraka $A\ M$ i $B\ M$ (sl. 2.) razlikuju za jednu, dvije i t. d. dužine vala, djeluju na česticu M, kao što se i iz slike vidi, u istom smislu, pa poradi toga čestica M titra s dvostrukom jakošću. Ako je pak razlika u dužini zraka $^1/_2$, $^3/_2$, . . . i t. d. $\frac{2n+1}{2}$ dužine vala, ostat će čestica M na miru, jer dobiva dva utjecaja, ali u protivnom smjeru, kao što se iz slike 3. razbira. Ako je napokon razlika u dužini tih zraka između prvoga i drugoga krajnjega slučaja, nastat će nekakvo srednje titranje čestice M. Ova se pojava zove **interferencija** (križanje) svjetlosti, te ona jedina može da nam temeljito tumači pojave ogiba svjetlosti

Spomenuti nam valja, da se interferencija pojavljuje kod svakoga valovitoga gibanja. Interferencijom tumače se uzlovi na struni, koja titra, slike Chladnoga na ploči, koja titra, i t. d. Ako su svijetle zrake $A\ M$ i $B\ M$ sastavljene, n. pr. bijele, ne će se titranje čestice M nikada uništiti, jer je za zrake različite boje duljina vala različita Ako se n. pr. u M unište valovi crvene boje, kombiniraju se ostali u bojadisanu zraku, u kojoj crvene boje nema i t. d.

Za tumačenje pojava nastalih ogibom svjetlosti uzmimo najjednostavniji slučaj: na tanku stijenu, u kojoj je vrlo uska pukotina $A\ B$ (sl. 4.), neka padaju istosmjerne zrake jednostavne svjetlosti okomito. Prema principu Huygensovu postane u momentu, u kojem svjetlost do stijene dospije, svaka eterna čestica pukotine $A\ B$ središtem istodobnih elementarnih valova, koji se u prostoru na sve strane dalje raširuju. Ako je $P\ Q$ stijena i $O\ M$ okomica iz sredine pukotine $A\ B$, možemo poradi vrlo malene

širine pukotine i poradi velike udaljenosti stijene suponirati, da su sve zrake, koje padaju na mjesto M, istosmjerne i jednake. Za to se u M mora vidjeti svijetla pruga, jer je razlika u dužini zrakâ jednaka ništici.

Ali na drugim mjestima izvan M nemaju zrake jednaku duljinu, te će zavisjeti o njihovoj razlici dužina, da li se poja čavaju, slabe ili pače uništuju. Ako je n. pr. za mjesto M_1 razlika krajnjih zraka $\delta = 2 . \frac{\lambda}{2}$ (λ = duljina vala), to se, ako širinu pukotine raspolovimo, zrake $A M_1$ i $C M_1$, koje se razlikuju za $\frac{\lambda}{2}$, u M_1 uništuju, pa pošto je isti odnošaj među ostalim parovima zrakâ, uništit će se međusobno i one, a u M_1 vidjet će se tamna pruga. Isto tako ćemo za mjesta M_2, M_3 i t. d., za koje je $\delta = 4 \cdot \frac{\lambda}{2}$, $6 \cdot \frac{\lambda}{2}$, $8 \cdot \frac{\lambda}{2}$ i t. d., dobiti tamne pruge, o čemu ćemo se uvjeriti, ako širinu $A B$ razdijelimo na 4, 6, 8 i t. d. jednakih dijelova, te uvijek one zrake kombiniramo, kojima je $\delta = 1 . \frac{\lambda}{2}$. A što je s mjestima, za koje je razlika krajnjih zrakâ: $1 \cdot \frac{\lambda}{2}$, $3 \cdot \frac{\lambda}{2}$, $5 \cdot \frac{\lambda}{2}$ i t. d.? Za mjesto N_1 uništit će se do duše krajnje zrake poradi $\delta = \frac{\lambda}{2}$, ali ostale ne, jer je u njih $0 < \delta < \frac{\lambda}{2}$; za to se javlja pruga, koja je nešto tamnija od sredine. U N_2, gdje je $\delta = 3 \cdot \frac{\lambda}{2}$, mora se pojaviti pruga još slabije svjetlosti, jer ako bismo širinu pukotine razdijelili na 3 jednaka dijela, vidjeli bismo, da za prvu i drugu trećinu nastupa slučaj $\delta = \lambda$ kao u mjestu M_1, a ostaje samo zadnja trećina, koja izvodi prugu primjerenu po svjetlosti broju zrakâ. Na isti način ostaje kod pruga, za koje je $\delta = 5 \cdot \frac{\lambda}{2}$, $7 \cdot \frac{\lambda}{2}$ i t. d., $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{7}$ i t. d. zraka, koje daju sve slabiju svjetlost, dok sasvim ne iščeznu. Budući da se isto događa na drugoj strani od sredine M, to nam se predočuje spektrum t. j. slika, koja se u sredini M sastoji od svijetle pruge istosmjerne s pukotinom, ali širine veće od pukotine. Lijevo i desno od ove sjajne pruge vidimo cijeli niz drugih svijetlih pruga međusobno odijeljenih tamnim prugama. Svijetle su pruge to slabije, što su dalje od sredine, dok napokon sasvim ne iščeznu (sl. 5.).

Za motrenje tih spektara ima, kao što je poznato, više metoda. Prva je bila ta, da se spektrum objektivno motrio na bijeloj stijeni, kao što smo gore uzimali. No poradi nejasnoće slika prešlo se na motrenje subjektivno, koje je imalo tu vrsnoću, da se moglo raditi i bez tamne sobe. Tako je Fresnel upotrebljavao običnu ili cilindričku leću i povećalo. Frauenhofer je upotrebljavao dalekozor, koji je sastavio s pukotinom, te njim gledao svijetlu prugu, istosmjernu s pukotinom. Napokon je Schwerd pokazao najjednostavnije metode, kojima se mogu motriti sve pojave interferencije ogibom.

Sada ću opisati jednostavan stroj, kojim sam sve glavne pojave ogiba svjetlosti i još neke druge jasno mogao opažati. Stroj se taj (sl. 6.) sastoji od jedne cijevi duge 20 *cm*, široke 2—3 *cm*, i učvršćene na stalku po prilici pod kutom od 45°. Na istom se stalku pred njom nalazi obično zrcalce 8 *cm* dugo i 3 *cm* široko, koje se može s pomoću šarnira po volji okretati tako, da sunčana svjetlost ulazi u cijev istosmjerno s njezinim stijenama. Mjesto zrcala može se u stalak utaknuti i debela žica, koja je na kraju više puta tako savita, da se u spiralu može utaknuti svijeća. U prednji otvor cijevi utakne se tako zvani okular, a u drugi kraj objektiv, koji propušta svjetlost zrcala, a u drugi okular, objektiv, koji propušta svjetlost zrcala, pred kojim se nalazi oko motriočevo. Objektiv je drveni, kratki valjčić, koji se dobije, ako se odreže jedan kraj t. z. mosura t. j. drvene cijevi, na kojoj je bio namotan konac, i na debelom kraju namjesti pukotinica ili rupica. Pukotinu dobijemo, ako od tankoga cinkova lima izrežemo dvije pločice A i B (sl. 7.), koje skupa složene čine četvorinu. Jedna se učvrsti tako, da pokriva polovinu otvora O, a druga tako, da se prvoj može po volji približavati. To se postiže dvjema šarafićima a i b konično pribrušenima, koji se okreću među pločicama. Zavrnemo li šarafiće na desno, pukotina se raširuje, okrenemo li ih na drugu stranu i pločice po strani pritisnemo, pukotina se opet sužuje. Bridovi, u kojima se pločice sastaju, pribrušeni su, a da se mogu sasvim sastati, imaju kod a i b zareze, koji šarafiće obuhvaćaju (Sl. 7.) Dobro oko vidi, da li su bridovi istosmjerni, a inače se istosmjernost kod samoga motrenja dade prosuditi, jer se srednja pruga spektra na jednom kraju ili sužuje ili je svuda jednako široka. Okular ima istu konstrukciju.

Prva pukotina šalje zrake zrcala po mogućnosti istosmjerne na drugu, a ovom prolaze sasvim istosmjerne na mrežnicu našega oka, koja je dakle — mjesto bijeloga zastora u tamnoj sobi. Ako smo namjestili stroj tako, da svjetlost dolazi u cijev kako treba, vidjet ćemo sjajan spektrum sastavljen od svijetlih i tamnih pruga. Svijetle su pruge vazda iste boje, koje je i svjetlost, ako je ona jednostavna; ako je pak sastavljena, onda su i svijetle pruge različitih spektralnih boja. Ostanemo li kod jednostavne, n. pr.

kod crvene svjetlosti, opažamo najprije, da je srednja pruga šira od pukotine, kojom svjetlost prolazi, te se čini, da se svjetlost doista od svoga smjera otklanja ili ugiba, pa se pita za uzrok te pojave. To se može u srednjoj školi ovako razjasniti po mojem mišljenju.

Neka bude (sl. 4.) $AB = a$ širina pukotine, $OM = c$ udaljenost stijene od nje, neka bude $AC = \delta$ razlika krajnjih zraka za mjesto D, manja od dužine vala za crvenu svjetlost λ, i napokon $MD = b$; onda je $b = c$ tang α ili, budući da je α vrlo malen kut, $b = \alpha c$. Budući da je i $\delta = a \,.\, sin\, \alpha$, ili $\delta = a\alpha$, to je $\frac{b}{\delta} = \frac{c}{a}$ i $b = \frac{c \,.\, \delta}{a}$. Na mjestu M jest $\delta = 0$, te se tamo nalazi svijetla pruga, koja odgovara pukotini AB, ali se ona raširuje sve do D, ako je za to mjesto $\delta = \frac{\lambda}{2}$, jer se samo krajnje zrake uništuju, a ostale daju svjetlost s jakošću barem 0·4 od jakosti svjetlosti u M. Dalje od D postaje intensiteta svjetlosti sve manja, dok za $\delta = \lambda$ ne iščezne sasvim. Iz $b = \frac{c\lambda}{2a}$, koja formula vrijedi za mjesto D, vidi se, da je svijetla pruga u sredini spektra to šira, što je pukotina uža, a to vrijedi i za sve ostale pruge. O tom se možemo uvjeriti, ako proračunamo širinu kojegod svijetle pruge računajući od jednoga minimuma svjetlosti do drugoga. Neka je dakle za koju tamnu prugu $b = \frac{n \,.\, c\,\delta}{a}$; onda je za drugi minimum $b_1 = \frac{(n+1) \,.\, c\,\delta}{a}$; širina je dakle te pruge: $\check{s} = b_1 - b = \frac{c\,\delta}{a}$; iz čega još izlazi, da su pojedine pruge, koje se također zovu spektra, za isto a, c, δ uvijek iste širine. Da širina tih spektara zavisi o dužini vala λ, uvjerit ćemo se, ako mjesto crvene svjetlosti upotrebimo n. pr. zelenu ili ljubičastu, a to lako postignemo, ako se služimo staklom takove boje, te kroza nj motrimo spektrum. Odmah ćemo razabrati, da su pruge to uže, što je udaljenija boja od crvene u sunčanom spektru. Budući da je $\lambda = \frac{a\,\check{s}}{c}$, to je za crvenu svjetlost λ najveće, a za ljubičastu najmanje; to se može po gornjoj formuli proračunati, ako se a, c, i $\check{s}$ točno izmjere. Sada ćemo lako tumačiti, da su sve pruge osim srednje bojadisane, ako se upotrebljava svjetlost bijela, a srednja je u svakom slučaju bijela. Tu se na ime pokrivaju sve boje, iz kojih se bijela svjetlost sastoji, te daju resultantnu bijelu svjetlost. Prema krajevima pruge ostaje crvena i žuta boja nepokrivena, za to je ona žutim i crvenim rubom omeđena.

Sličnim se načinom mogu i boje drugih svijetlih pruga lako tumačiti, jer se tamo poradi različitih λ na određenom mjestu samo neke boje unište, a ostale daju boju resultantnu. Prema tomu prva pruga od sredine ima sve boje, počinje se s ljubičastom, a svršuje s crvenom. U drugoj pruzi miješa se crvena boja s ljubičastom, te daje boju grimiznu i t. d. Napokon nam još ostaje rastumačiti, za što su pojedina spektra to uža, što je pukotina šira, i za što iščezavaju, kako se pukotina dosta raširi. Prvo nam neposredno tumači formula: $\check{s} = \frac{c\,\lambda}{a}$, gdje se vidi, da je širina pojedinih spektara obrnuto razmjerna sa širinom pukotine a. Drugo tumačimo tim, da široku pukotinu pomišljamo sastavljenu od više uskih, kojih se spektra pokrivaju, a poradi toga iščezavaju pruge.

Kao što je poznato, interferencija svjetlosti ne postiže se samo tim, da se svjetlost pušta kroz pukotine, nego i tim, da se pušta kroz okrugle rupice i druge sićušne otvore načinjene u tankoj stijeni. Za stroj, što sam ga gore opisao, prišarafio sam sprijed na drveni valjčić (sl. 8.), jednim samo šarafićem, fin okrugao listić od cinka, koji ima isti promjer, kao i čelo valjka tako, da se oko šarafića dade okretati. Prije nego li se prišarafi, opiše se iz njegove rupice lûk, koji prolazi sredinom otvora O, te se na tom luku načine n. pr. tri rupice različite veličine tim načinom, da se najprije finim svrdlićem (Drillbohrer) malo navrtaju, a za tim šivaćom iglom probuše tako, da šiljak igle na drugoj strani kod najuže za $\frac{1}{2}$*mm*, a kod drugih nešto više izviruje. Za tim se ona strana, kojom je prošao šiljak igle, oprezno turpijom izravna, a da bude rupica dobro okrugla, za to se u njoj šiljak igle lagano okreće. Što su rupice uže i točnije izrađene, to je bolje. Ovako su načinjeni i objektiv i okular. Okretanjem kotačića može se po volji upotrebljavati koja mu drago od tih rupica, a tim se i tu može opažati utjecaj njihove veličine na pojavu interferencije.

Budući da je teže navrnuti svjetlost zrcala na rupicu okulara, možemo upotrebiti okular, kojemu je otvor širok i pokriven prozirnim papirom, pa se onda može zrcalo lako namjestiti, da dođe svijetla slika rupice objektiva u sredinu okulara, a sada se istom umetne okular s finim otvorom. Gledamo li takovom rupicom na objektiv, vidimo oko raširene rupice sistem koncentričnih tamnih krugova to širih, što je rupica okulara manja. Ta se pojava tumači sasvim lako tim, da se ogib svjetlosti izvodi na sve strane jednakom mjerom.

Osim okulara s jednom finom pukotinom ili rupicom mogu se upotrebljavati okulari sa dvije i više pukotina, sa dvije, tri i četiri rupice, te se njihovom porabom mogu vidjeti lijepe i interesantne pojave. Okular sa dvije pukotine dobijemo, ako na otvor drvenoga valjčića prilijepimo centralno papirni kotačić s rupicom

od prilike 2—3 *mm* širokom, a na papir opet listić od staniola, u koji smo, po naputku Schwerdovu, oštrim nožem urezali dvije istosmjerne pukotinice jednu uz drugu tako, da dođe pruga među pukotinama u sredinu rupica. Kad se to osuši, prilijepimo na to isto takav kotačić papira, ali deblji, da se staniol bolje uščuva. Razumijeva se, da se onda sav okular tušem omasti, pri čem se rupica pomnjivo čuva, da se ne bi zatrpala. Ja sam takove pukotinice dobio i tako, da sam po premjeru rupice najprije prilijepio crn vlas ili finu konjsku strunu, ili glatku crnu nit, a onda po strani listiće od staniola, koje sam, dok je ljepilo bilo još vlažno, prema potrebi struni približavao, te sam tako postigao, da su pukotinice sa strunom imale istu širinu, a to na pojavu jako utječe.

No teže je preparirati staniol sa više pukotinica, osobito ako hoćemo da budu u jednakim razmacima, a nemamo djelila. Ali i tu se dade pomoći. U tvrdom se papiru, koji se izreže poput male pačetvorine, napravi mala rupica, pa se okomito na dužinu pačetvorine omata dvostruka struna (vlas, konac) tako, da se strune svagdje posvema dotiču. Kako se postigne potrebita širina omota, provuče se jedna struna rupicom, te se dobro učvrsti (to se moralo učiniti i s prvim krajem), a druga se struna opet oprezno odmata; tim dobijemo niz pukotinica, kakove su nam potrebne, ali — na obje strane. Da se jedne strane riješimo, valja samo drugu ljepilom učvrstiti, a kad se sve dobro osušilo, sa dva oštra reza suvišnu strunu ukloniti. No pukotinice ovako dobivene za naš su stroj ipak preširoke, pače i onda, ako fin ženski vlas upotrebimo. One su dobre za dalekozor. Za naš ćemo stroj dobiti dovoljno uske pukotinice, ako namotamo jednostavnu strunu ili vlas oko gore navedene pačetvorine, pa ga na jednoj strani uklonimo i na otvor drvenoga valjčića prilijepimo istim načinom, kako je gore navedeno.

Kakav je spektrum kod porabe dviju rupica? — U opće onakav, kao kod jedne rupice, samo je srednja pruga presječena sa dvije ili više pruga istosmjernih s pukotinom prema tome, da li su pukotine iste širine s njihovim razmakom ili ne. U prvom su slučaju i ostale pruge takovim crnim trakovima omeđene. U drugom slučaju vidimo u sredini cio niz takovih tamnih trakova; isto se vidi, ako motrimo kroz više pukotina. Ne ćemo se upuštati u tumačenje tih tamnih crta, nego ćemo samo spomenuti, da one postaju interferencijom zrakâ, koje dolaze iz različitih pukotina pa se na onom mjestu sastaju i uništuju.

Da načinimo okular za motrenje spektra kroz 2, 3, 4 rupice, treba da one budu vrlo malene, kao što smo gore već napomenuli, i da bude razmak jedne od druge jednak njihovu premjeru, a to je vrlo teško načiniti. Približno se svrha postigne, ako se dvije, tri, četiri igle skupa čvrsto svežu s pomoću stezaljke tako, da su njihovi šiljci u ravnini okomitoj na njih. Kad se to

postiglo, nastojat ćemo, da postignemo u prvom slučaju potrebiti razmak, u drugom istostranični trokut, a u trećem četvorinu tako, da što bolje zadovoljimo zahtijevanim uvjetima. Utaknuvši te igle u staniol položen na ebonit dobio sam tri nova okulara, na koje sam dobro vidio slike, kako su narisane u Müllera sl. 1. i 2. tab. VI., ako se upotrebe 2 i 4 rupice, i kako se vidi iz sl. 12. i 14. Pojavu sa tri rupice pokazuje slika 13. Ako nijesu rupice sasvim malene ni sasvim blizu jedna drugoj, ne splinu se krugovi u jedan, niti se vide tamne crte. Napokon treba u nekim slučajevima cijev više ili manje izvući, da se krugovi splinu i crtice oštro vide. Okular s prozirnim papirom tu je osobito potreban, ako hoćemo da svjetlost na rupice brzo navrnemo.

Opažanje dalekozorom.

Prigovorit će mi tko, koji se bavi sličnim pokusima interferencije svjetlosti, ovo: „Što nam treba za motrenje tih pojava osobit stroj, kad ih možemo sasvim jednostavnim načinom opažati i bez njega. U običnom papiru načinimo nožem pukotinu ili dvije, iglom rupicu ili više njih, pa motrimo kroz njih svijetlu crtu na cijevi iznutra crnoj, ili svijetlu točku na kugli toplomjera, pa vidimo sve, što se navedenim strojem vidjeti dade.“ — Istina; i ja tako postupam, kad hoću na brzu ruku da motrim; ali ipak uvjeravam svakoga, da se te pojave mnogo jasnije, razgovjetnije i mirnije vide, ako se upotrebi više puta spomenuti stroj, koji može po mom naputku svatko sam konstruirati. Uvjeravam svakoga, da će mu to biti veselje i zabava, osobito ako kod toga upotrebljava okulare, o kojima će se kasnije govoriti.

Za motrenje je ogiba svjetlosti dakako najsavršenije sredstvo dalekozor, kojim sam se i ja obilno služio. Uz dalekozor važno je i zrcalo i staklena kugla, kakvu nalazimo u vrtovima za cvijeće. Ne ćemo govoriti o prostoru, koji ima veći dio dana i sunce i zasjenjeno mjesto, s kojega se može gledati u vrelo svjetlosti u daljini od nekoliko (3—7) koraka.

Počnimo s uređenjem dalekozora. Najbolje je, ako se upotrebljava astronomički dalekozor, koji se dobije, ako se običnomu zemaljskom dalekozoru oduzmu dva prednja stakla. On tim postane kraći i za motrenje praktičniji, a motrenju to ne smeta ništa. Dalekozor dobije na kraju objektiva kapicu od ljepenke, koja ima u sredini rupicu 1 *cm* široku, te se može lako nataknuti i skinuti. U kapicu meću se različni preparati, koje ćemo u kratko zvati objekti. Ovako priređen dalekozor učvrsti se osobitom spravom na kakovu stupu u hladu, odakle se može opažati. Tako učvršten dalekozor mora se dati na sve strane okretati, te se izvlači dotle, dok se vrelo svjetlosti (zrcalo ili kugla) ne vidi jasno i oštro.

Kao vrelo svjetlosti za pukotine predlaže Schwerd cijev iznutra crnu, Fresnel cilindričku leću, ja upotrebljavam obično zrcalo, koje je 12 *cm* dugo i 2 *cm* široko. Sa strane se oblijepi dvjema crnim prugama papira tako, da ostane samo u sredini zrcalna pruga 1—2 *mm* široka. Zrcalo je učvršteno na daščici istih dimensija, koja se okreće oko šarnira, da se dade po volji namjestiti, kad se zabode u stup. No budući da ovako priređeno zrcalo daje malo svjetlosti te se teško namjesti prema objektivu, dodaje mu se još jedno veće (5 *cm* i 10 *cm*) zrcalo, koje na prvom leži, te se ukloni, kako se postigne pravi smjer zraka. Potrebno je, da staklo zrcala bude brušeno, inače se spektra kvare tim, što se javljaju poprijeko tamne pruge, koje slike presijecaju i kvare Dobro bi bilo zrcalo od bijele kovine ravno i glatko izbrušene.

Za rupice je najbolja svjetlost gore spomenutih vrtnih kugala s razloga, što se one dobiju u svim bojama i što ih treba samo nataknuti na štap. Kod njih ne treba nikakva ravnanja ni okretanja; u dalekozor dospijeva svjetlost uvijek iz svijetle točke.

Objekti za dalekozor, ako su pukotine ili četverouglasti otvori, načine se najednostavnije od staniola. U tu se svrhu najprije prirede kotačići od debela papira s rupicom u sredini 1 *cm* širokom. Ti kotačići moraju imati isti premjer s unutrašnjošću kapice, da se u nju mogu lako utisnuti. Hoćemo li načiniti pukotinu, prilijepimo na otvor kotačića dvije pruge staniola istosmjerno u razmaku od 1 *mm* ili nešto više, da bude pukotina u sredini otvora. Na to se onda prilijepi drugi kotačić. Takovih kotačića načinimo više, da vidimo utjecaj širine pukotine na spektrum. Za dvije pukotine potrebne su tri pruge. Srednja je 1 *mm* široka, a druge su dvije isto toliko od srednje odmaknute. Trokutne i četverokutne rupice prave se na isti način. O širini pukotina i o dimensiji rupica odlučuje dalekozor i udaljenost njegova od zrcala ili kugle. O sistemu pukotina govorili smo gore. Za pravljenje rupica, koje moraju biti najmanje 1 *mm* široke, može se upotrebiti isti staniol, u koji se sitnim probojem (ključićem od ure) rupice udaraju, ali točnijega mjerenja radi zgodniji je cinkov lim. Prije svega se na papiru točno odrede središta krugova, kojima mora biti razmak n. pr. 1 *mm*. Za tim se papir položi na cinak, te se na njemu finim ocalnim šiljkom ta središta ubodu i svrdlićem malo užim od 1 *mm* izvrtaju. Rupice se napokon do 1 *mm* raširе i dobro izglade. Tako priređene pločice s 1, 2, 3 i 4 rupice prilijepe se opet među dva papirna kotačića, da se ne oštete tako lako, kao kad su od staniola.

Motrenje spektara.

Svršivši tako preparate za dalekozor prelazimo sada na motrenje spektara, koja nam oni pokazuju.

Sl. 5. pokazuje spektrum, što ga daje jedna, slike 9. i 10. spektrum, što ga daju dvije ili više pukotina, ako je njihov razmak jednak njihovoj širini. Slike 11.—14. pokazuju spektrum, što ga daju 1, 2, 3, 4 okrugle rupice, a slika 15. i 16. spektrum, što ga vidimo kroz trouglastu i četverouglastu rupicu. Prije motrenja tih spektara mora se dalekozor tako namjestiti, da se zrcalo ili kugla posve jasno vidi. Istom sada se kapica s objektom natakne, a dalekozor oprezno skraćuje ili produžuje, dok se spektrum sasvim razgovijetno ne vidi. Ima slučajeva, gdje se izvor svjetlosti mora ili približiti ili udaljiti, da bude spektrum što sjajniji. Ja sam upotrebljavao razmak od 3—15 koraka.

Svi dosadašnji objekti imaju geometričke oblike; za to su takova i njihova spektra, te se iz jednostavnih dadu lako izvesti i sastavljena. Tako je n. pr. jasno, kako postaje spektrum četverouglaste rupice, jer dva i dva protivna brida čine dosta usku pukotinu, a okretom te rupice dobijemo krug, komu mora u spektru pripadati također sistem krugova i t. d.

No osim geometričkih objekata mogu se upotrebiti i drugi objekti nepravilnih oblika; a takove nam daju osobito tkanine i veziva različitih oblika i tvari, od koje su načinjene. Malene krpice prilijepe se među već poznata dva kotačića, pa je objekat gotov. Ja sam sakupio do 20 takovih preparata, koji pokazuju različita, katkada briljantno bojadisana i uvijek simetrična spektra. Neka ljepša i jednostavnija prilažem žaleći samo, da ih nijesam mogao u bojama predočiti, jer bi se tim njihova ljepota bolje razabirala. No ne dvojim, da će ta stvar ipak koga toliko interesirati, te će te pokuse ponoviti i raširiti.

U slikama pod brojem 17., 18., 19., 20., 21. i 22. prikazujem kotačiće s tkaninom, koja je ili od svile ili od pamuka i t. d. te je prilično rijetka, a uz njih spektra, koja im pripadaju.

Za moj stroj treba da bude tkanina fina i gusta, jer je pukotinica malena i svjetlost intensivna. Ja sam iskušavao različne tkanine, te sam motrio do duše lijepo bojadisana, ali slabo simetrička spektra. Najljepša spektra dobio sam porabom različitoga ptičjega perja.

Dodatak.

Interferencija nepolarizirane svjetlosti dobiva se na više načina, n. pr. prostom refleksijom od Fresnelovih zrcala, ogibom svjetlosti, lomljenjem njegovim u tankim vrstama i t. d., ali nigdje nijesam čitao, da bi se mogla interferencija svjetlosti postići refleksijom prostih naših zrcala.*) A ipak je tako!

*) Pojava je ta odavna poznata, ali je možda zaboravljena. *O. K.*

Namjestimo li obično zrcalo Z prema suncu tako, da šalje svoje zrake prema zrcalu Z_1 iste vrste, to će ovo te zrake reflektirati kojim smjerom hoćemo prema tomu, kako ga namjestimo. Namjestimo li ga tako, da se njegove zrake gotovo vraćaju na zrcalo Z t. j. da sa zrakama, koje dolaze, čine vrlo malen kut, te gledamo li do njega u zrcalo Z, opazit ćemo cio niz pruga, kojima je središte u našem oku, a pokazuju sve boje duge. Ni one ne čine potpune krugove, nego veće ili manje lukove, kojima su polumjeri to manji, što se više zrcalu približavamo. Udaljivanjem od zrcala Z_1 polumjeri i širine sve više rastu, dok nam se napokon zrcalo Z_1 ne pokaže cijelo bojadisano. Motrimo li tu pojavu dalekozorom, vidimo boje mnogo izrazitije. Dužicâ nestane, ako zrake zrcala Z_1 ili padnu u smjer zraka zrcala Z ili čine s njima dosta velik kut. Glava motriočeva ne smije biti između Z i Z_1, nego po strani, da ne priječi zrakama prolaza. Udaljenost zrcala ne utječe na pojavu, samo ako nijesu preblizu jedno drugomu. Zrcalo Z može se zamijeniti kakvim mu drago kovnim zrcalom, ali pojava iščezava, kako ga namjestimo na mjesto zrcala Z_1.

Priopćujući ovaj interesantni pokus interferencije spominjem, da su mi dalji pokusi pokazali, da pojava ide u red onih, koje se osnivaju na interferenciji na tankim vrstama. Što sam bolje čistio zrcala, to se slabije pokazivahu kolobari, a kako sam zrcalo Z_1 malo naprašio, kolobari se pokazaše u najsjajnijoj boji. Kolobari se dakle pokazuju samo na starim zrcalima, koja su na površini nečista. Radim oko stroja, na kojem bi se vidjeli potpuni kolobari, a ne samo lukovi.

V. Pavlat.

O jednom temeljnom poučku projektivne geometrije.

Iz projektivne je geometrije poznat poučak, da su u dvije istovrsne projektivne tvorevine svi korespondentni elementi jednoj i drugoj tvorevini zajednički, ako su im tri takova elementa zajednička. Ovaj poučak dokazuje Reye s pomoću harmoničnosti indirektno.[1]) Budući da se po mišljenju nekih geometara (Steinera, Chaslesa i dr.) ne daje projektivnosti kao temelj harmoničnost, iznosim ovaj dokaz direktno na osnovi perspektivitete bez pomoći dvostrukoga omjera.

Neka budu zadana dva koaksijalna projektivna niza tačaka $(A, B, C, \ldots)$ i $(A_1, B_1, C_1, \ldots)$ na pravcu P i P_1, pa uzmimo, da tri para korespondentnih tačaka A i A_1, B i B_1, C i C_1 padaju zajedno. Pomislimo, da se pravac P_1 zajedno s nizom tačaka, koji je na njemu, okreće oko tačke A (ili A_1) za kut α, dok ne dođe u makar koji novi položaj P'_1, onda će tačke B_1 i C_1 opisati koncentrične lukove $\overset{\frown}{B_1 B'_1}$ i $\overset{\frown}{C_1 C'_1}$. Oba projektivna niza P i P'_1 bit će perspektivni s toga, što imaju jednu korespondentnu tačku A (A_1) zajedničku. Perspektivno središte jednoga i drugoga niza bit će neizmjerno daleko, jer su obje sastavnice korespondentnih tačaka B_1 i B'_1 pa C_1 i C'_1 među sobom paralelne kao tetive, koje pripadaju dvjema koncentričnim lukovima za isti centrički kut α. Oba su rečena perspektivna niza prema tome presjeci paralelnoga pramena zraka. Povuče li se kojagod nova zraka (DD'_1) toga pramena, to će ona sjeći niz P u tački D, a niz P'_1 u tački D'_1. Obje tačke D i D'_1 krajnje su tačke luka $\overset{\frown}{D D'_1}$, koji je s pređašnjim lukovima (u A i B) koncentričan za to, što je pružac $\overline{D D'_1}$ tetiva luka, paralelna s tetivama $\overline{A A'_1}$ i $\overline{B B'_1}$ za centrički kut α. Okrene li se pravac P_1 s nizom tačaka $(A'_1, B'_1, C'_1, D'_1, \ldots)$ za kut α natrag u položaj P, morat će tačka D'_1 pasti na tačku D, jer su $\overline{A D}$ i $\overline{A_1 D'_1}$

[1]) Reye, Geometrie der Lage, III. Aufl. Leipzig 1886., I. Abth. str. 56. Reyeov je dokaz modificirani Staudtov dokaz, koji se također osniva na harmoničnosti.

*

radiji kružnice, na kojoj je luk $\widehat{D D'_1}$. To vrijedi za svaku novu zraku spomenutoga paralelnoga pramena, dakle i za svaku tačku niza na pravcu P ili na pravcu P_1.

Na isti se način da dokazati navedeni poučak za zakon, koji dualno odgovara ovomu, gdje su obje tvorevine dva koncentrična pramena zraka. Oba projektivna pramena zraka S i S_1 neka budu zadana tako, da im tri para korespondentnih zraka a i a_1, b i b_1, c i c_1 padaju zajedno. Pomakne li se pramen S_1 tako, da mu središte S_1 ostane na zajedničkoj zraci a (ili a_1), to će zrake novoga pramena S'_1 biti s korespondentnim zrakama pramena S paralelne, dakle $b \parallel b'_1$, $c \parallel c'_1$. Oba su pramena zraka S i S'_1 projektivni, jer su S i S_1 projektivni, oni su pače perspektivni, jer imaju jednu zraku (a, a_1) zajedničku, koja je u oba pramena korespodentna. Poradi perspektivnosti pramenâ S i S'_1 morat će se njihove korespondentne zrake a i a'_1, b i b'_1, c i c'_1 sjeći u tačkama istoga pravca s. Poradi paralelnosti posljednjih dvaju parova korespondentnih zraka bit će pravac s neizmjerno dalek pravac ravnine. Odabere li se sada na pravcu s_∞ neka tačka D_∞, pa se sastavi sa središtima pramena S i S'_1, to će oba ta pravca SD_∞ i $S'_1 D_\infty$ biti paralelne korespondentne zrake obadvaju pramena, jer se sijeku u zajedničkoj presječnici obadvaju pramena S i S'_1. Vrati li se pramen S'_1 opet u svoj pređašnji položaj, gdje S'_1 pada na S_1, pomaknut će se zraka $S'_1 D_\infty$ (d'_1) paralelno sama sa sobom, pa će poslije pomaknuća pasti na zraku SD_∞ (d). To će vrijediti i za svaku tačku (D_∞) pravca s_∞, dakle i za svaku zraku obadvaju projektivnih pramena.[1])

Da dokaz bude potpun, treba još ispitati, da li su za gore navedeni poučak upravo tri zajednička elementa potrebna. U prvom slučaju, gdje su zadana dva projektivna niza tačaka, čini se, kao da je za određivanje smjera neizmjerno dalekoga središta paralelnoga pramena dostatna samo jedna zraka, n. pr. BB'_1. Prema tome bi za rečeni poučak bila nužna samo dva para zajedničkih elemenata, koji su korespondentni. Isto se tako čini, da je u drugom slučaju, gdje su zadana dva projektivna pramena zraka, potreban samo jedan par korespondentnih zraka, koje su paralelne, da se odredi neizmjerno daleki perspektivni presjek s_∞ obadvaju pramena. Da to ne stoji, razjašnjuje se odmah, pomislimo li, da je u prvom slučaju sastavnica zajedničkih korespondentnih tačaka A i A_1, a u drugom slučaju sjecište zajedničke zrake a i a_1 obadvaju pramena neodređeno. Za to je potreban još jedan par korespondentnih tačaka i zraka, koji će sa sastavnicom tačaka B i B'_1 i sa sjecištem zraka b i b'_1

---

[1]) Iz oba navedena dokaza utvrđuje se neposredno zakon o postojanom slijedu korespondentnih elemenata dviju projektivnih tvorevina.

odrediti perspektivno središte obadvaju perspektivnih nizova P i P'_1, ili u drugom slučaju perspektivni presjek obadvaju pramena S i S'_1. Neizmjerno daleko perspektivno središte u prvom slučaju, ili neizmjerno daleki perspektivni presjek u drugom slučaju, bit će pak samo onda upravo neizmjerno daleki, ako neki treći par korespondentnih tačaka C i C_1 ili korespondentnih zraka c i c_1 pada zajedno.

Za ostale se temeljne tvorevine projektivne geometrije da navedeni dokaz izvesti dualno istovrsno.

Odustane li se od dualnoga dokaza, može se ispravnost gore navedenoga temeljnoga poučka izvesti za dva projektivna pramena zraka s tri para zajedničkih korespondentnih zraka i na ovaj način. Ta su tri para zraka $a\,a_1$, $b\,b_1$, $c\,c_1$ u pramenima S i S_1, koji padaju zajedno (vidi sliku). Pomakne li se pramen S_1 tako, da njegovo središte S_1 ostane na zajedničkoj zraci $a\,a_1$ i dođe u tačku S'_1, to će zrake b'_1 i c'_1 drugoga pramena biti s korespondentnim zrakama b i c pramena S paralelne. Presiječemo li oba pramena S i S'_1 dvjema paralelnim pravcima ϱ i ϱ', to će prvi pravac sjeći pramen S u tačkama α, β, γ, a drugi pravac pramen S'_1 u tačkama α', β', γ'. Oba niza $(\alpha, \ldots)$ i $(\alpha', \ldots)$ bit će perspektivni, jer imaju dva perspektivna središta, koja su na istom korespondentnom pravcu.[1]) Zajedničko je perspektivno središte (Σ) obadvaju perspektivnih nizova ϱ i ϱ' na zajedničkoj zraci $a\,a_1$, jer je pravac $a\,a_1$ sastavnica dviju korespodentnih tačaka α i α' na ϱ i ϱ'. Iz nauke o transversalama izlaze relacije:

$$\Sigma\beta : \Sigma\beta' = \Sigma S : \Sigma S'_1,$$
$$\Sigma\gamma : \Sigma\gamma' = \Sigma S : \Sigma S'_1,$$

a odatle za to, što je $a\,a_1$ zajednička zraka u pramenima S i S'_1:

$$\Sigma\alpha : \Sigma\alpha' = \Sigma S : \Sigma S'_1.$$

Iste će ove relacije nastati i onda, ako se uza sjecišnu tačku Σ uzmu mjesto paralelnih transversala b i b'_1, c i c'_1, a i a'_1 obje paralelne transversale ϱ i ϱ'. Povuče li se iz Σ makar koja zraka, to će ona sjeći ϱ u δ, a ϱ' u δ'. Za to će i opet vrijediti razmjer:

$$\Sigma\delta : \Sigma\delta' = \Sigma\alpha : \Sigma\alpha',$$

iz čega opet poradi zadnjega od gornja tri razmjera izlazi odnošaj:

$$\Sigma\delta : \Sigma\delta' = \Sigma S : \Sigma S'_1.$$

Iz ovoga se pak razmjera vidi, da će sastavnice $S\delta$, i $S'_1\delta'$ morati biti paralelne. Dođe li S'_1 natrag u S, to će zraka $S'_1\delta'$ pasti na $S\,\delta$. To vrijedi za svaku novu zraku pramena Σ, dakle i za svaku zraku pramena S, koja s korespondentnom zrakom pramena S_1 pada zajedno. I iz ovoga se postupka razbira, da je za

---

[1]) Da su takova dva niza perspektivna, dokazao je Dr. J. Frischauf: Zur Theorie projektivischer Strahlenbüschel, Czub. Zeitschr. f. d. Realschulwes., J. XXIV., str. 398.

identičnost dvaju projektivnih pramena zraka nužno, da tri para korespodentnih zraka padaju zajedno, jer se samo s pomoću triju parova da utvrditi perspektivnost nizova ϱ i ϱ' na pramenu Σ.

Iz poslednjega dokaza izlazi još i neki odnošaj, koji ću u kratko navesti. Tačke, u kojima zrake b'_1, c'_1, $d'_1 \ldots$ pramena S'_1 sijeku pravac ϱ, nazvat ćemo redom $1, 2, 3, \ldots$. Isto ćemo tako sjecišne tačke zraka b, c, $d, \ldots$ pramena S s pravcem ϱ' obilježiti redom $1', 2', 3', \ldots$. Oba niza $(1, 2, 3, \ldots)$ i $(1', 2', 3', \ldots)$ morat će opet biti perspektivni, jer prije nije bilo rečeno, kojim redom treba uzeti pravce ϱ i ϱ' prema pramenima S i S'_1. Moći ćemo dakle obilježje izmijeniti, tako da ϱ' dođe na mjesto pravca ϱ, a ϱ na mjesto ϱ'. Tada će sjecišne tačke pramena S sa ϱ' biti tačke $1', 2', 3', \ldots$, a presjeci zraka pramena S'_1 sa ϱ tačke $1, 2, 3, \ldots$. Poradi toga, što korespondentne tačke α i α' ostaju na svojem pravcu $a\, a_1$, samo što će izmijeniti svoja mjesta, postojat će opet gornji razmjeri s obzirom na tačku Σ', koja će biti perspektivno središte za oba niza $(1, 2, 3, \ldots)$ i $(1'\, 2'\, 3' \ldots)$. Tačka je Σ' na zraci $a\, a_1$, jer se na njoj nalaze tačke o i o' kao presjeci obadviju zraka a i a_1 s pravcima ϱ i ϱ'. Oba će pravca ϱ i ϱ' sa dvije korespondentne zrake pramena S i S'_1 svagda tvoriti paralelogram. Jedan je takav paralelogram $\beta\, 1\, \beta'\, 1'$. Jedna njegova dijagonala $\beta\, \beta'$ prolazi tačkom Σ, a druga dijagonala $1\, 1'$ prolazi tačkom Σ'. To vrijedi za sve paralelograme, koji su sastavljeni na isti način. Poznato je dalje, da tačke, u kojima se sijeku dvije suprotne stranice četverokuta određuju na njihovoj sastavnici (Δ) jedan par tačaka, koji je razdijeljen harmonički objema tačkama, u kojima dvije dijagonale četverokuta sijeku istu sastavnicu. Budući da je pravac Δ za paralelogram neizmjerno daleko, to će se dvije sjecišne tačke dviju suprotnih stranica paralelograma $\beta\, 1\, \beta'\, 1'$ projicirati iz sjecišta (u) obadviju dijagonala $\beta\, \beta'$ i $1\, 1'$ pravcima, koji su sa $\beta\, 1'$ i sa $\beta\, 1$ paralelni. Ta ćemo oba pravca nazvati r i r'. Četiri zrake r i r' pa $u\, \Sigma$ i $u\, \Sigma'$ četiri su harmoničke zrake, gdje je prvi par razdijeljen drugim. Presiječemo li ove četiri harmoničke zrake pravcem $S\, S'_1$ (ili $a\, a_1$), to ćemo u presjecištima dobiti četiri tačke σ, σ', Σ i Σ', koje su harmoničke. Opazimo li još, da su tačke σ i σ' polovišne tačke pružaca $S\, S'_1$ i $\overline{\alpha\, \alpha'}$, možemo zaključiti ovako:

Miče li se neki promjenljivi paralelogram tako, da mu dvije suprotne stranice ostaju u dva paralelna pravca (ϱ i ϱ'), da jedna od druge dvije stranice prolazi nekom čvrstom tačkom (S), a druga nekom nepomičnom tačkom (S'_1), to će dijagonale toga paralelograma za svaki njegov položaj prolaziti dvjema čvrstim tačkama Σ i Σ', koje su na sastavnici (a) dviju čvrstih tačaka S i S'_1. Obje čvrste tačke Σ i Σ' čine s polovištima (σ i σ') pružaca, koje tvore tačke S i S'_1 pa oba pravca ϱ i ϱ' na sastavnici a, četiri harmoničke tačke.[1]

Ujedno se može pokazati, da će isti ovaj zakon vrijediti za svaka dva paralelna pravca (ϱ i ϱ'), koji idu tačkama $\alpha\ \alpha'$, jer za smjer ovih pravaca nije bio stavljen nikakav osobiti uvjet. Povući ćemo tačkom Σ makar kakav pravac M, koji siječe jedan od parova korespondentnih zraka pramenâ S i S'_1, n. pr. d i d'_1 u tačkama δ'' i δ'''. Po pređašnjem će postojati odnošaj:

$$\Sigma\, \delta'' : \Sigma\, \delta''' = \Sigma\, S : \Sigma\, S'_1,$$

no pošto je

$$\Sigma\, S : \Sigma\, S'_1 = \Sigma\, \alpha : \Sigma\, \alpha',$$

to će biti i

$$\Sigma\, \delta'' : \Sigma\, \delta''' = \Sigma\, \alpha : \Sigma\, \alpha';$$

Iz ovog razmjera pak izlazi, da su pravci $\alpha\, \delta''$ i $\alpha'\, \delta'''$ paralelni.

Opet se lako vidi, da će druga dijagonala paralelograma $\delta''\, 3''\, \delta'''\, 3'''$ t. j. pravac $3''\, 3'''$ prolaziti tačkom Σ' već za to, što će Σ morati biti četvrta harmonička tačka za tri tačke σ, σ' i Σ, koje su i za paralelogram $\delta''\, 3''\, \delta'''\, 3'''$ ostale iste.

Na isti način izlazi sve to i za one paralelograme, koji nastaju presjekom kojega drugoga para korespondentnih zraka u pramenima S i S'_1 s pravcima R i R'. Pomislimo li ravninu ispunjenu svim pravcima (ϱ i ϱ'), koji prolaze tačkama α i α' i od kojih su svagda dva i dva paralelna, pa povučene sve moguće korespondentne zrake obadvaju pramena S i S', to će nastati neizmjeran broj paralelograma, za koje vrijedi ovaj zakon:

Jesu li na nekom pravcu (a) zadana dva para tačaka S i S'_1 pa α i α', to će dijagonale sviju paralelograma, od kojih svagda po jedan par paralelnih stranica prolazi prvim parom, a drugi par paralelnih stranica drugim parom zadanih tačaka, prolaziti dvjema čvrstim tačkama Σ i Σ', koje su na zadanom pravcu a.

Harmoničnost tačaka σ, σ', Σ i Σ' ostaje netaknuta.

Ovaj je zakon specijalizirani obraćaj poučka o promjenljivim višekutima, kojima stranice prolaze zadanim tačkama, a svi su uglovi osim jednoga na zadanim pravcima.[2] Isti zakon izlazi na neki osobiti način iz poučka o promjenljivim višekutima, kojima su uglovi na zadanim pravcima, a sve stranice osim jedne prolaze zadanim tačkama.[3] U prvom slučaju opisuje jedan ugao, a u drugom slučaju umata jedna stranica u opće neku sjekotinu stošca.

Dr. *J. Majcen.*

[1]) Tri para suprotnih stranica toga paralelograma sijeku a u tri para konjugiranih elemenata hiperboličke involucije.

[2]) Poučak Maclaurina i Braikenridgea, vidi Transactions of the Royal Society of London 1735., dalje Chaslesa, Aperçu historique str. 150.

[3]) Poncelet, Traité des propr. proj. d. fig. Paris 1822., T. I., str. 352. Isporedi o obojem Cremona, Elem. d. proj. Geom., Stuttg. 1882. str. 200.—203.

Odgovor g. dru. Goliku.

U najnovijoj svesci „Nastavnoga Vjesnika“ (VIII, 2.) veli g. dr. J. Golik u svojem članku „Je li obuka u srednjim školama uzgojna?“ na str. 169. ovo:

„Najposlije dodat ćemo još nekoliko riječi o zadaćama, jer se i tu griješi protiv zahtjeva uzgojne obuke.

Sastavak, zadaća sama po sebi zahtijeva, da čovjek pozna predmet, o kojem hoće da govori ili piše. To znanje mogao je steći ili opažanjem ili tradicijom usmenom i pismenom. Zadaće su dakle dokaz, kako je učenik radio, kako su radili i učenik i učitelj i koliko rad njihov vrijedi. Zadaće nas u isti mah uče poznavati i znanje, što ga je učenik u obuci stekao, i način, kako ga je stekao, i koliko je obuka umjela razviti njegove duševne sile. Ali se čini, da ne poznaju naravi zadaća oni učitelji, koji učenicima zadaju, da pišu i govore o stvarima, koje im nijesu poznate, n. pr. o ratovima, o bitkama, o zakonima, o čemu nemaju bar jasnih pojmova. Vrijedno je upozoriti takve učitelje na riječi Lockeove (Leutz o. c. str. 91.): „Tvrdim, da izrađivanje zadaća, kako je sada u običaju u školi, ne koristi ni zere, jer siromašan dječak, kojemu nedostaje znanja stvari, o kojoj treba da govori, znanja, koje može naučiti tek s vremenom i opažanjem, mora da na muke stavlja svoju maštu, kako bi nešto rekao, što ne zna. To je u neku ruku egipatska okrutnost upravo takva, kao kad bismo dali nekomu da gradi opeke, a nema za to potrebne građe.“ Treba samo pogledati programe, pa ćemo se uvjeriti, da je Locke imao sasvijem pravo. Ima li n. pr. šestoškolac toliko poznavanja psihologije, da može govoriti o vrijednosti učenja materinskoga jezika, može li imati petoškolac spreme, da govori o etičkim ocjenama narodnih poslovica?“ itd.

Kako se vidi iz Izvješća kr. vel. gornjogradske gimnazije u Zagrebu od g. 1899. zadao je šk. g. 1898./9. zadaću „Vrijednost učenja materinskoga jezika“ u VI b. razredu prof. dr. Đ. Šurmin, a ja sam iste godine u VI a. razredu zadao drugu od istaknutih zadaća s natpisom: Etička ocjena narodne poslovice „Tko se ne osveti, on se ne posveti.“ Dakle premda g. pisac mene prema onoj narodnoj „Grijeh ti kažem, ali grješnika ne ću“ izrijekom ne spominje, ipak ne može biti sumnje, da je upravo mene mislio prekoriti. Što je zadaća zadana u VI. razredu, a on govori o „petoškolcu“, to će biti lapsus calami, jer ne mogu uzeti, da je nahvalice iskrivljujući htio potkrijepiti svoju argumentaciju. Među tim drugi jedan lapsus „styli“ već nije tako nevin. Gosp. pisac se sumnja, „može li imati petoškolac spreme, da govori o etičkim ocjenama narodnih poslovica.“ Iz ovako stilizirane rečenice svak će nužno zaključiti, da je g. G. negdje u programu zaisto čitao zadatak, koji glasi „O etičkim ocjenama narodnih poslovica.“ Moj zadatak glasi: Etička ocjena narodne poslovice „Tko se ne osveti, on se ne posveti“, dakle očevidno malo — drukčije. Po sprijed spomenutom kriteriju one druge zadaće prof. dra. Šurmina imao je g. pisac bez sumnje na umu onaj moj zadatak. A ako je tako, onda se ovaj put izvolio na moj račun našaliti tražeći s nekom suverenošću što veće apsurde u didaktičnom postupanju onih učitelja, koji nijesu dosta pedagogički „obrazovani“ (str. 150.) i „uviđavni“ (str. 149.), pa ne rade „razumno“ (str. 150.). I zaisto, kakav bi to bio monstrum od učitelja, koji će u petom razredu zadati đacima kritičnu raspravu „o etičnim ocjenama (valja da o radnji Markovićevoj i Korajčevoj!) narodnih poslovica,“ ako se uz to za tu „golemu građu“ (str. 170.) đaku ne da „dovoljno“ vremena, „osobito ako

nije bila obrađena, nego samo dogmatski predana“ (str. 170.)! Ovaj lapsus g. pisca veoma je nemio, jer se njim makar s nepažnje dovodi upravo do komičnoga apsurda službeni čin druga učitelja, koji se jamačno s toliko spreme i ozbiljnosti kao i gosp. pisac pošteno trudi oko racionalnoga načina obuke.

Protiv ovakoga postupanja ja se ovdje u stručnom našem glasilu svečano ograđujem, jer tko hoće da drugima sudi, taj treba da važe svoje riječi.

S dopuštenjem gosp. urednika ja ću što kraće nastojati dokazati, kako se g. pisac prekoravajući mene zbog ove zadaće „džilitnuo“, a nije pogodio „cilja“. Dokazat ću posve bjelodano — ne bojeći se ni s koje strane prigovora, da je ova zadaća baš za šesti razred veoma zgodna i shvaćanju mladeži primjerena. Gosp. pisac veli: „Zadaće bi imale biti dopunjak usmenoj nastavi, a odatle izvodimo, da moraju biti u veoma tijesnoj svezi s nastavom. Ne valja dakle odabrati zadatak na sreću, nego ga uzeti iz građe, koja se u školi već obradila ili se obrađuje“ (str. 169.). Kad je gosp. pisac na istoj stranici, gdje je napisao ove stare i opće poznate istine, zabavio onoj mojoj zadaći, onda je očito pokazao, da ne poznaje osnove za hrvatski jezik u V. i VI. razredu. Ovu sam zadaću odabrao prema intencijama i jasno izrečenim odredbama naše osnove, kojom se u V. i VI. razredu određuje što savjesnije proučavanje narodne tradicionalne literature. „U V. i VI. razredu treba da je učenik što savjesnije pročitao najznamenitije iz tradicione književnosti: Vukove Narodne pjesme, knjigu II., i Vukove Narodne pripovijetke“ — riječi su naše naučne osnove. Prema toj osnovi bavio sam se najživlje i s velikom ljubavi u V. i VI. razredu oko narodne tradicionalne književnosti čitajući u školi i tumačeći estetički najljepše narodne pjesme i pripovijetke i pomnjivo ispitujući privatnu lektiru i izvan školskih satova. Sve to radio sam s tim većim oduševljenjem, kad sam vidio, da naša mladež gotovo sva bez izuzetka s velikim marom čita narodnu književnost (osobito narodne pjesme) i sa živim interesom prati izlaganja estetičkih ljepota narodne epike. Na osnovi ovake priprave u školi i izvan školskih satova mislim, da sam bio upravo dužan razumno metodički postupajući uzeti iz ovako lijepe građe koju zadaću u V. i u VI. razredu. Tako sam u V. razredu zadao zadaću: Kako je prikazan u narodnoj pjesmi „Uroš i Mrnjavčevići“ Kraljević Marko kao junak i zatočnik pravde „Boga istinoga?“ (Prema estetičkoj analizi u školi) g. 1897., a u VI. razredu (g 1899.) dao sam kao treću zadaću spomenutu etičnu ocjenu narodne poslovice, a kao četvrtu (jednu između dvije po volji): Zmija mladoženja u narodnoj pjesmi i pripovijeci.

Neka se samo jedan glas javi u ovom časopisu, da nijesam dobro radio, i ja sam spreman priznati, da me je gosp. pisac s pravom prekorio.

Ili misli li može biti g. pisac, da nijesam smio dirati u poslovice, jer se u osnovi ne spominju izrijekom uz narodne pjesme i pripovijetke? Takovo varvarsko shvaćanje ne mogu podvaljivati gosp. piscu, premda nije stručnjak u tim stvarima. Tâ poslovice su našega naroda — dakako izabrane — tako dragocjen elemenat odgojni, da je svakomu učitelju, a osobito učitelju hrvatskoga jezika sveta zadaća začinjati obuku zgodnim narodnim poslovicama već od prvoga razreda pa sve do osmoga. Za to već u čitanci prvoga razreda nahodimo poslovica, a dobro bi bilo, da ih je i više, pa da ih đaci marljivo uče. Lijepe narodne poslovice po mojem su mišljenju već u nižim razredima — dakako uz naputak učiteljev — kao sinteza pogledâ prostoga naroda na svijet veoma zgodne za zadaće, pa kako se može učitelju u VI. razredu zabaviti, što je baveći se drugu godinu u milieu-u narodne tradicionalne književnosti dao svojim učenicima priliku, da ogledaju smisao jedne narodne poslovice!

Može biti da je zadana poslovica preteška, te đaci u VI. razredu nemaju toliko spreme i „iskustva“, da o njoj raspravljaju? Ogledajmo malo predodžbene elemente u ovoj poslovici: Tko se ne osveti, on se ne posveti. Tu nahodimo dvije predodžbe: 1. predodžbu o osveti, 2. predodžbu o posveti. Tko će reći, da đaci u VI. gimn. razredu nemaju jasne predodžbe o osveti i posveti? Koliko se puta svaki već sam osvetio komu ili je osjetio osvetnu ruku svojega druga; koliko puta je već kao dijete čuo i čitao o osveti? Isp. pripovijest „Osveta je moja, ja ću je vratiti.“ Ako gosp. pisac misli, da su to predodžbe,

s kojima šestoškolac ne može operirati, onda nek se obrati kolegi vjeroučitelju, da ga on uputi.

Može biti da se gosp. pisac uplašio od one učene riječi „etička ocjena“ u zadatku? Vidite, ja se ovakih učenih riječi ni malo ne plašim, a uvjeravam svakoga, da ih se ne plaše ni moji đaci. Ako je pojam, što ga riječ označuje, lak za shvaćanje mladeži, onda se brzo nauče i rado zapamte ovake tehničke riječi, bez kojih danas ne možemo pomisliti obrazovana čovjeka, a mnogo se olakšava i studij stručnih nauka u sveučilištu, ako se mladež takim riječima već u gimnaziji privikne. Ja svakom zgodom kod hrvatskoga, latinskoga, grčkoga jezika i filozofičke propedeutike mladeži tumačim ovake termine, i moram reći, da ona to veoma zahvalno prima, a velik se interes pobuđuje time, što su đacima obično već poznata značenja onim latinskim i grčkim riječima, prema kojima su te tuđe riječi građene. Isp. analiza, sinteza, motivacija, kolizija, konflikt itd. Ako sam dužan već u V. razredu đacima protumačiti, što je to estetika (u §. 1. se veli, da je poetika dio estetike), onda ću im lako, pače još lakše kazati, što je to etika, etično, neetično (moralno, nemoralno). Etično je ono, što je dobro, što smiješ, što si dužan činiti, a neetično je ono, što je zlo, što ne smiješ činit, što je zabranjeno. Po tom bi bilo upravo žalosno, da mladeži u VI. razredu nije jasno, što je etično, a što je neetično, dok već dijete etički ocjenjuje tuđa djela veleći: To je dobro, to nije dobro; to je dužnost, ovo se ne smije činiti.

Cijeli moj zadatak ima ove četiri predodžbe: 1. predodžbu o etičnom, 2. o ocjeni, 3. o osveti, 4. o posveti. Sve to jasno je već i manjemu đačetu.

Uza sve to podao sam đacima po dužnosti svojoj od prilike ovaku kratku dispoziciju:

1. Što su to poslovice? Poslovica ima dobrih i zlih. Dobrih treba da se držimo, a zle valja ostavljati. U našega naroda ima hvala Bogu više dobrih nego zlih poslovica. Nekoliko primjera.

2. Značenje ove poslovice. Ide među zle, koje ne možemo odobriti. Nastala je za cijelo u povodu zuluma turskoga.

3. Osveta je zla, jer zakon božji zapovijeda ljubav. Nitko ne smije sam sebi zadovoljštinu davati, jer lako u bijesu prevrši mjeru i učini nepravdu. U povodu osvete širi se surovost, nestaje reda u društvu i nastaje potpuna anarhija.

To je bila školska zadaća i s uspjehom bio sam potpuno zadovoljan.

Na osnovi svega toga neka prosude gosp. drugovi, jesam li zaslužio, da budem makar i anonimno svrstan među učitelje, kojima se postupanje može krstiti „egipatskom okrutnošću.“

Dr. *S. Bosanac.*

Odgovor g. dru. Bosancu.

Držim, da ću i g. dr. Bosancu i svakomu najbolje dokazati, da nijesam imao na umu njega, ako reknem, kako je baš do ovih primjera došlo. Kad sam pisao o zadaćama, imao sam na žalost pri ruci samo izvješće gornjogradske gimnazije zagrebačke, a žalim svoju hitrinu u radu, što nijesam vadio primjera iz svih izvješća, jer bih bio mogao iznijeti još boljih dokaza za svoju tvrdnju, kako će mi to jamačno i gosp. B. dopustiti. Zadaća o vrijednosti učenja materinskoga jezika po mojem dubokom uvjerenju nadilazi snagu VI.-školca, ako hoćemo, da se učenici uče o stvarima temeljito raspravljati. Listajući po izvješću došao sam i do zadaće: Etička ocjena narodne poslovice „Tko se ne osveti, on se ne posveti“. Ovomu zadatku nijesam mogao zabaviti, ali budući da sam znao, da gdjekoji učitelji i inače zadaju poslovice za razmatranja, napisao sam općeno one riječi (dašto ne sasvijem točno, jer bih bio morao reći: „da pišu etičke ocjene . . .“) s tijem više, što se dobro sjećam, kakve smo muke prepatili kao petoškolci sa zadaćom, koja nije do duše dala za motto narodnu

poslovicu, ali sličnu sentenciju (odatle ono: petoškolac). Neka bude uvjeren prijatelj Bosanac, da bih bio njegovu zadaću imenom spomenuo, kad bih bio držao, da je preteška, i kad ga ne bih poznavao kao nastavnika. U ostalom nije pravo, što g. Bosanac izraze, spomenute drugom prilikom, navraća na one, koji daju nezgodne zadaće, jer ima krupnih pogrješaka u samoj nastavnoj metodi, a mnogi se izrazi tiču baš toga.

Ali koliko god cijenim g. Bosanca, moram se protiviti njegovoj rečenici: „Takovo varvarsko shvaćanje ne mogu podvaljivati g. piscu, premda nije stručnjak u tim stvarima“. Dakle bi samo stručnjaci smjeli i mogli govoriti o valjanom ili nevaljalom nastavnom postupku. To bi značilo ograditi pojedine vrste znanja kineskim zidom i pripravljati im put k nazatku. Koliko su puta upravo nestručnjaci pokazali stručnjacima nove vidike, nove putove, a po gotovu u pedagogiji, gdje su prokušane teorije većim dijelom potekle od nestručnjaka. To bi značilo osuditi velik dio filozofije, a kako poznajem g. Bosanca, uvidjet će, da se s ovom tvrdnjom prenaglio.

Ali kad već g. Bosanac tako toplo zagovara odgojnu vrijednost poslovica i brani pravo učitelja, da zadaju poslovice za zadaće, spomenut ću za sada samo to, da poslovice neiskusnoj mladeži ne vrijede, ako nijesu, kako sam veli, „sinteza pogledâ na svijet“, i samo su onda „tako dragocjen elemenat odgojni“, a inače nijesu, pa bile koliko mu drago mudre i dubokoumne za zrele ljude. Nije li poslovica sinteza konkretnoga događaja, ne valja za zadatak ni uza sve dispozicije, jer bi te dispozicije bile tumačenje u nezgodno vrijeme i na nezgodan način; ne valja ni onda, ako se učenik inače bavio narodnom epikom i dvije godine. Učenik će tek onda s uvjerenjem primiti poslovicu, ako nalazi u njoj dodirnih točaka s njegovim iskustvom. Brani li tako g. Bosanac odgojnu vrijednost poslovica, slažem se s njim, inače se ne mogu složiti ni s njim ni s kim drugim. I samo takova poslovica, rečenica, sentencija i t. d. može biti predmet zadaći.

Na kraju mi valja reći još ovo: što sam napisao, napisao sam iz ljubavi k našoj školi i prirodnomu duševnom razvitku naše mladeži, a iskreno velim, da mi do lica nije bilo stalo, pa kad sam n. pr. napisao ono o vrijednosti materinskoga jezika, nijesam ni gledao, tko je zadao, nego što je zadao, a sada sam od g. Bosanca doznao, da je to bio g. Šurmin. Nadam se, da mi g. Šurmin ne će zamjeriti, jer mi nije ni nakraj pameti bilo dotaći se njegove ličnosti, a kad bih sâm bio zadao takvu zadaću, i sebi bih rekao: nijesi pravo učinio, kao što često moram da učinim, jer nijedan nas nije bez grijeha, a „dies diem docet.“

Dr. *J. Golik.*

Književne obznane.

XII.

Hrvatska čitanka Franje Petračića za više razrede srednjih učilišta. Dio prvi. Poetika i stilistika. Četvrto izdanje. Priredio Hugo Badalić. U Zagreba 1899.

Otkako sam za ovu knjigu napisao prvu recensiju g. 1993. u „Nastavnom vjesniku" (I. knj., str. 261. i d.), nijesam imao prilike, da predajem hrvatski jezik u V. razredu gimnazije, sve do ove školske godine, u kojoj je već i četvrto izdanje pomenute knjige izašlo. Sada po svojoj dužnosti moradoh i ovo zadnje izdanje proučiti, a u povodu toga iznosim ovdje neke svoje bilješke, za koje mi se čini, da bi mogle koristiti sastavljaču kod petoga izdanja, ako Bog da.

Izdanje je najnovije prema drugom i trećem, u kojem je već također nekoliko prigovora prihvaćeno bilo, znatno napredovalo. Iz njega je — s nekom duševoljom konstatiram — izbačena ona s pedagoško-moralnoga gledališta opasna pjesma „Car Duklijan i Krstitelj Jovan", u njemu je raširena i razgovjetnije prikazana teoretična građa, mnogo šta je popravljeno prema pređašnjim izdanjima i popunjeno novim tečevinama književnosti hrvatske, pak je i rječnik obilatiji. Vrlo je zgodan onaj dodatak na strani 4. o enklitikama i o proklitikama.

Tako je sastavljač dobro učinio, što je kod deseterca na strani 6. pripomenuo i o t. z. nepravilnim desetercima od jedanaest slogova, kako se pjevaju i izgovaraju, jer se češće u novijim zbornicima hrvatskih narodnih pjesama susreću, dok im se Vuk u svojim zbirkama pomnjivo ugibao ili ih ispravljao.

Rašireno je i gradivo s obzirom na odmor ili cezuru (str. 7. i 8.), što dobro dolazi učenicima i za latinske i za grčke pjesnike.

Definicija je p o r e d b e još uvijek ostala i po školskoj logici i po običnu razumu odviše široka i rasputana, gotovo naivna. S toga ostajem kod onoga, što je rečeno u prvoj recensiji, jedino odustajem od prigovora protiv primjera onoga iz Preradovićeva „Mujezina", budući da se i u narodnom govoru kaže za starca

sijede kose ili brade, da je „bijel ko ovca". Osobitost je poredbe u narodnoj pjesmi uz dva primjera sasvim lijepo i jasno protumačena u ovom izdanju na str. 12., čega u drugom izdanju nije bilo.

Na istoj strani i dalje vrlo je slikovito i na tanko razložena metafora, pak metonimija, a za alegoriju ima uzornih primjera, od kojih se neki dadu i lako upamtiti, a sastavljač knjige umetnuo ih je valja da prema prigovoru uz drugo izdanje. Isto je tako poređao i trope, kako po sličnosti jedan drugomu pripadaju, a dodana im je još i l i t o t a, tako česta u grčkih i rimskih klasika. Mogla je među f i g u r e p o n a v l j a n j a iza a n a f o r e i e p i f o r e ući i figura s i m p l o k a, kao sastavak onih dviju prvih, jer je nalazimo u „Smail-agi" Mažuranićevu, a i u narodnoj poeziji, kad već nije uvrštena „correctio"; premda neki u opće sumnjaju o shodnosti učenja poetike već u petom razredu gimnazije. No ja držim, da je baš poetika prikladan i ugodan đacima prijelaz na ozbiljnije shvaćanje književnih proizvoda kojega mu drago jezika. Samo bi taj prijelaz bio još naravniji, kad bi se već u četvrtom razredu u drugom polugodištu uzele neke glavnije i običnije figure uz čitanje i tumačenje pjesama za IV. r. određenih, jer vremena dostaje pored ono malo sintakse i pored poslovnih sastavaka. Ali to shvaćanje pjesničkih ljepota i razumijevanje vrijednosti lijepe knjige valja i dalje u čitavoj višoj gimnaziji i realci širiti za satova sviju jezika, a ne samo tesati neprestance tek gramatiku i literarnu historiju; jer je neshvaćanje i neznanje estetske i etične vrline literarnih djela također ponajvećma krivo, što nemamo gotovo nikake čitaće publike. Ako nam je škola ne odgaja, sama će se teško odgojiti, a od one malice, što kupuju knjige, većina ih to čini poradi patriotizma više nego od vlastite želje i s užitka književnoga, pak takovi i slabo čitaju. A ni sam patriotizam nije dovoljan za trajnu i brojniju čitaću publiku, ako joj nije već prije probuđena svijest, potaknuta želja, izoštreno shvaćanje, istančan sud i oplemenjen ukus za čitanje literarnih djela i za razbiranje njihovih ljepota.

Na str. 20 kod štiva „Uroš i Mrnjavčevići" trebalo je pridati uz natpis zvjezdicu ili broj za znak, da je o tom štivu bilješka straga, a to je valjalo učiniti i kod drugih štiva, koja se u bilješkama pobliže objašnjuju, jer čovjek (učitelj i učenik) kod čitanja lako zaboravi straga pogledati, ako ga koji znak na to ne sjeti.

U zadnjem je izdanju ispuštena pjesma „Kraljević Marko i Musa Kesedžija", koja do duše nema velike etične vrijednosti, ali je zgodna za svestranu karakteristiku Kraljevića Marka i njegova „j u n a š t v a", a i inače je vjerno ogledalo vjekovne sudbine našega naroda, u kojem se za čas probudi povrijeđeni ponos, da bude odmah zagušen i poništen od vlastitih sinova njegovih.

Šteta, što je isto tako izostavljena u ovom izdanju ona dražesna Andersenova gatka „Palčica", u kojoj se naivnim na-

činom ganutljivo razlaže briga višnje providnosti i za najneznatniji stvor, koji svi zameću; a ujedno se uz to vrlo slikovito i prozirno šibaju bičem satire socijalne grijeske i mane. Možda je to sastavljača ponukalo, da je ispusti, što ono nije ni prava gatka ni priča, već više basna, samo što nema izrazitu tendenciju, svojstvo basne. Mjesto „Palčice“ uvrštena je iz Stojanovićeve zbirke pripovijedaka narodnih gatka „Zvijezde kano škude“, kojoj je etika preistančana, te s toga nevjerojatna, kakvu ni najveći altruiste, pak ni sam Tolstoj, ne propovijedaju. Tu se na ime priča, kako neko djevojče i zadnju koricu kruha i sve komad po komad svoga odijela razdaje sirotama tako, da samo pod noć golo ostaje, dok za nagradu ne padnu preda nj s neba zvijezde pretvorivši se u škude. Na to ona djevojčica mjesto poklonjene košuljice odjevena u košulju najljepšega platna (ne kazuje se, kako ni otkud) pokupi sve one „škude i obogati se za svoj cijeli život.“ U jednu je ruku ovdje pretjeran moral, kakva ni Sv. pismo ne nalaže, jer ne veli, da ljubimo drugoga više od sebe, već jednako kao i sebe; a u drugu je ruku ta gatka prenaivno pripovijedana. Osobito je škakljivo ono mjesto, gdje se kaže, da djevojčica ostaje g o l a, a to u razredu, u kome je više glava različnih ćudi i različnih pameti, može nezgodno doći i na neumjesne misli đaka poticati, što se u školi i školskom knjigom ne smije činiti. Prema tomu nije s pedagoških razloga ono štivo prikladno za čitanku, i to još u V. razredu, gdje se mladići tek priučavaju većoj ozbiljnosti.

Iza teorije o miti i o legendi novo je umetnuta kao primjer mite prekrasna pjesma iz „Matičine“ zbirke „Hrvatskih narodnih pjesama“ pod natpisom „Žalost za sinom“ (str. 53.), ali je ispuštena za to ona divna „Bog nikom dužan ne ostaje.“ Valja da je i ova pjesma izostala u posljednjem izdanju za to, što je više gatka nego legenda ili mita, no s istoga se razloga mogla ukloniti i ona Šenoina „Božji sud“ (str. 59. i d.), premda je pjesma po sebi vrijedna, osobito što se tiče etične strane.

Među primjerima mite i legende na žalost opet nije uvršten nijedan šaljiv uzorak ni jedne ni druge vrste, premda se humor po sudu najboljih pedagoga i didaktika ne smije zanemariti, po gotovu ne ovdje, gdje se već sada zameće klica b dućega stvaranja u đaka. Isto je tako i komični epos ostao okljaštren u ovom izdanju kao i u pređašnjima, te ona lijepa pjesan Jurkovićeva „Kako su se zavadili psi, mačke i miševi“ (str. 101. i d.) onako sakata nije nikome od koristi i ostaje nerazumljiva*). Onda za što nijesu i ovdje, kao i kod drugih ozbiljnih vrsta eposa, navedena znatnija djela stranih naroda? Za što nije spomenut iz talijanske literature komični epos od Alessandra Tassonija: La secchia rapita? ili iz njemačke književnosti Kortümova Jobsijada? A ima i iz najnovije knjige njemačke takih stvari. Kao primjer parodije mogao se spomenuti najstariji uzorak te vrste eposa B a t r a h o m i o m a h i j a od Pseudohomera, koji je u „Pobratimu“ od prošle 1899. god. preveo naš kolega g. Ašner; a za ogled travestije može služiti Blumauerova prenaprava Vergilijeve Eneide.

*) Bolje bi bilo nju čitavu otisnuti, nego onu predugačku o „Borčuloviću Ibri i kapetan-divojci“.

Valja da je komični epos onako okrnjen poradi epskih pripovijesti, ponajpače poradi one dugačke „Borčulović Ibro i kapetan-divojka“ (str. 104. i d.), koja se odlikuje jedino svojom duljinom. Nije jedinstvena ni po ideji glavnoj ni po junaku ni po radnji, nije ni potpuno romantična, ni sasvim realistična, već smjesa jednoga i drugoga smjera, premda nije bez interesantnih strana, osobito za folkloristu.

Kod primjera balade i romance susretamo i simpatični lik pokojnoga pjesnika Palmovića, zastupana pjesmom „Tomić Mihovile“ (str. 154. i d.), koja do duše nije najljepši proizvod njegove markantne vile, ali je možda karakteristična po pjesnika.

Za što nijesu na strani 166. među imena hrvatskih romansijera uvršteni pokojni Ante Kovačić, pak živi Kumičić? A za što nije među piscima novelâ i crticâ talentirani Leskovar? Čast, komu čast!

Primjeri su romanâ, novelâ i crticâ popunjeni jednim odlomkom Tomićeva zavoljenoga „Zmaja od Bosne“ (str. 177. i d.), onda vrlo lijepom crticom vrsnoga pripovjedača srpskoga Lazarevića pod natpisom „Sve će to narod pozlatiti“, pak i Kozarčevom za današnje socijalne i književne prilike karakterističnom crtom „Tri dana kod sina“.

Na str. 220. nedostatno su navedeni lirski pjesnici mnogih naroda, n. pr. kod Grkâ gdje su ostali: Sapfa, Alkej, Bakhilid, slavni takmac Pindarov? Gdje su od Rimljana Tibul i Propercije, a osobito Katul, dublji čuvstvom od svih? Isto su tako slabo i škrto prošli Francuzi, Englezi, Česi, pak i Hrvati, gdje su mogli krasno pristati Kranjčević i Tresić-Pavičić bez ikakva zazora. Za što ne bismo vrijednima i priznatima davali i dolična mjesta bez ikakva lična sustezanja?

I kod primjerâ lirskoga pjesništva strada humor na štetu pedagoškoj strani knjige. Tako u ovom izdanju nema više one šaljive žetelačke o snahama i svekru, o ženi i loncu itd., koje su bile začinjene solju prosto-narodnoga humora, ili zapaprene podrugivanjem, što je jaka crta narodnoga našeg karaktera. Prema tomu ostadoše u knjizi ovoj od narodnih, a i od umjetnih popjevaka gotovo sve same bilo ozbiljne bilo sentimentalne pjesmice, osim jedine one „Devojka i sunce“, kojoj je bar pointa humoristična (str. 223.) A to nije potpuna i cjelovita slika hrvatske lirike, bilo narodne, bilo umjetne.

Na strani su 236. i 237. zgodno pristala, do sad u ovoj knjizi nezastupana, tri naša novija pjesnika svaki sa svojom po nj karakterističnom pjesmicom (Harambašić pače sa tri), i to Arnold s refleksivnom i misaonom „Sva je gora eno bijela“, Harambašić sa tri ljubavne iz „Ružmarinaka“ i iz „Sitnih pjesama“, pak Hranilović sa čustvenom i ganutljivom „Majci“. Isto je tako na str. 246. novo umetnuta krepka pjesma B. Radičevića „Molitva“, a na str. 247. prekrasna ona „Vili pjesme“ od S. Kranjčevića. Na str. 257. i d. nije trebala ući ona pjesma Jakšićeva, puna pesimizma i gorčine, a u ostalom nije ni sa estetične strane podesna za ovaku čitanku. Nema na ime nikakva razmjerja ni jedinstvenosti, a ona gomila pitanja na početku obuhvaća polovicu pjesme, te odaje nesređenu, neobuzdanu maštu, što je do duše možda značajka Jakšićeve poezije, ali nije za đačku fantaziju u V. r. prikladno. Arnoldov je „Notturno“ kao primjer te vrste lirike zgodniji i razumljiviji, osim stiha 115.: „Što ko cvijet ne mre — mre kao ruža“, koji bi trebao komentara, jer bi se učitelj na učenikov upit, što ono znači, mogao na čudu naći. Ili možda mjesto „cvijet“ mora doći „pupolj“, ili „gondže“ (koja riječ već dolazi u 36. stihu), te bi onda stih ispravljen: „Što ko pupolj (ili gondže) ne mre, mre ko ruža“ dao bolji smisao i ritam pravilna deseterca, koji sama pjesma na onom mjestu zahtijeva.

Nova je i na str. 267. iz Hranilovićevih „Žumberačkih elegija“ IX. dirljiva do suza pjesma o sudbini djeteta uskočkoga na krst donesena.

Šteta je, što nije na str. 270. kod „lirskih forama“ spomenut još uza sonet bar i „sonetni vijenac“, kojih već ima nekoliko dobrih i u hrvatskoj poeziji, kao Palmovićev, Harambašićev, Milakovićev i dr. Kvar je i to, što je pjesnik pokojni Lavoslav Vukelić iz ovoga izdanja ispušten, a prije bijaše bar kod soneta pristao.

Na str. 273. i d. nauka je o teoriji drame u opće puno opširnije i jasnije i preglednije istumačena prema različnim auktorima, te se učenik i uz neznatnu pripomoć učiteljevu može lijepo uputiti u tu najsavršeniju i danas najrašireniju i najvažniju granu pjesništva. Jedino je ono o prolozima moglo malo jasnije biti na str. 278., osobito o prolozima i o epilozima, koji nijesu u svezi s dramom. Ono pak o katarsi tragedije za nuždu je vrlo dobro, jer tko će u šumi literature o tom pitanju pogoditi pravi put; a zdušan će učitelj i onako đaku o tom podrobnije kazati ili svoje ili tuđe misli, budući da se one pitijske Aristotelove riječi različno tumače od različnih filologa i estetika.

Na strani se 279. veli o Kalidasinoj Sakuntali, da ju je Budmani preveo u „Slovincu“, a godina se i broj „Slovinca“ ne navodi. Možda se na str. 281. moglo nešto više reći o koru u staroj tragediji, osobito o njegovoj ulozi. Dobro je, što je na

str. 297. i ulomak Jurkovićeve komedije „Kumovanje“ umetnut kao primjer, što u pređašnjem izdanju nije bilo. A ne bi bio škodio ni koji ulomak iz „Nikole Šubića Zrinjskoga“ kao uzorak libretta za operu.

Za što nije kao primjer satire na str. 313. iza Preradovićevih poučnih rodoljubnih pjesama također ušla i koja originalna satira hrvatska (osim onoga prijevoda iz Horacija), n. pr. od Jovanovića, od Šenoe ili od Ante Kovačića, koji na žalost nije u ovoj knjizi nigdje ni zastupan ni spomenut, a velik je talenat i kao romanopisac i kao pjesnik. Tako je s kojom pjesmom u knjigu mogo pristati i Tresić kao Kastor Kranjčeviću Poluksu u današnjoj hrvatskoj poeziji. Bilo je prilike utisnuti amo i kojega Hrvata iz Herceg-Bosne (n. pr. Alaupovića ili bega Bašagića), da se bar ovako duševno na okupu nađu odličniji naši pisci moderni, gdje se prikazuje estetička strana literature, kad se i onako za sada ne mogu svi sastati ondje, gdje se genetička raspravlja; jer poznata imena potaknu đaka na dalje čitanje i proučavanje njihovih djela.

Na strani 330. među drugim stvarima, koje nagrđuju književni govor, ističe priređivač knjige i provincijalizme, između kojih navodi i frazu: „ukinulo ga s opanaka“ kao takovu, koje ne valja upotrebljavati mjesto rečenice: „ubili su ga“. Tu sada nastaje veliko pitanje, gdje se počinje provincijalizam, gdje slikovita fraza. Tu je teško odsjeći među, te valja biti na oprezu, da ne postanemo odviše veliki čistunci u jeziku, cjepidlačari; jer će nam onda jezik jako blijed i izmožden izaći. Takovu su izmoždenost u svom jeziku i Nijemci osjetili, te se već odavno tuže, da im je književni jezik postao vrlo mlohav, prazan s konvencionalnim rečenicama, pak ga nastoje zadojiti jedrinom različnih narječja. Ima o tom kod njih i monografija. Provincijalizmi na ime često unose u književni govor svoju svježinu i krepčinu i prirodnu slikovitost, po kojoj samo dobiva pravu ljepotu književni jezik, te se i slog i jezik pisaca po tom razlikuje i odlikuje. Tako n. pr. provincijalizmi „proburaziti“ ili „razbijeliti“ bolje označuju pojam ili situaciju nego obične književne riječi „probosti“ ili „ražariti“; jer ona prva krepča „proburaziti“ navodi i mjesto uboda, a ona druga „razbijeliti“ određuje i stupanj ili mjeru žarenja. Provincijalizmi osim toga uvode u literaturu riječ, koje književni jezik ne poznaje ili nema za različne pojmove, te tako pomnožavaju jezični imutak. Od novijih književnika ima takih lijepih i slikovitih (a sigurno narodnih) riječi zanimljivi putopisac učitelj Grgur Urlić-Ivanović u svojim sočnim i bujnim orisima „Doli-gori Krkom“ (u „Iskri“ i u zadarskom „Narodnom Listu“), pak u najnovije doba don I. Ujević (u „Novom Vijeku“ od 1899. i u „Vijencu“) po svojim crticama na pretek, samo bi ih mnoge imao protumačiti za sada, jer nerazumljive većini ne će moći knjiga prihvatiti.

Među arhaizmima navodi se na str. 330. i riječ: „pače“ (m. pa i, šta više), ali ona i sad živi u narodu, šta više (gotovo rekoh: pače!) u obliku: „pače*k*“, n. pr. u Dubrovniku. Mjesto te riječi bješe nabrojiti više drugih, koje vrlo rado i često upotrebljavaju Srbi, n. pr. *odežda*, *slovesnost*, *otačastvo*, *blagodjejanije*, *blagodjetelj*, *osveštati*, *blagovoljenje*, *sveštenoslužitelj* i druge nakarade, kojima vrve srpske knjige i članci, kao n. pr. onaj u jednom od posljednjih brojeva (50.) „Vijenca“ od 1899. g.

I neki će se neologizmi, kao „glasovir“ i „kolodvor“, koje drži sastavljač knjige nespretnima, teško moći izagnati iz književnosti. „Kolodvor“ n. pr. nije ni sam Kurelac mogao sa svojim „kolostajem“ istisnuti, pak nije ni tako loša riječ, a „glasovir“ se meni čini vrlo poetičnom i signifikantnom riječi = glasova vir, vrelo, skup*).

Dobro je, što je na str. 342. i d. uvršten novi Jagićev zanimljivi članak „Avakum protopop“, uzet iz Jagićeve „Ruske književnosti u osamnaestom stoljeću“, izd. „Hrvatske Matice“ od g. 1895. Ali ga je trebalo, što se jezika i stila tiče, ispraviti i očistiti od rusizama, kao „ubjeđenje“ i dr. tuđica, kao n. pr. „oficijelan, temperamenat“, pa i enklitike je valjalo malo prirodnije poređati, onda ukloniti neke gramatične pogrješke, n. pr. na str. 344. u 83. retku: „Kozaci, odani Avakumu, drkta*še* i plaka*še* za nj“. To se do duše dade opravdati pučkim govorom, u kome ima veliku moć analogija, ali što se zamjerava čak Petru Zrinjskome, nema po gotovu oprosta kod Jagića, a nije uzor za đake, kojima se utuvljuje uvijek razlika među perfektivnim i imperfektivnim glagolima**).

Možda su se na str. 360. kod „Besjedničke proze“ mogle pridodati neke glavnije figure govorničke, kao popunjak onim pjesničkim ukrasima na početku knjige.

Ni u ovom izdanju nema primjera za uzvišen stil, jer onaj krasni Kurelčev „Govor o nauku“, i ako je zanosan i kićen, nije uzvišena sloga, a dobro bi došao u tom smjeru n. pr. koji odlomak iz „Iridiona“ Krasinskoga u prijevodu pokojnoga A. Veber-Tkalčevića, ako je teško naći što izvorno.

Novo je uvršten na str. 360. veoma poučan i umno sastavljen članak „Rimski svijet na domaku propasti“ Natka Nodila, s kojim se vrlo zgodno već sada učenici upoznaju. Prikladan je osobito u današnje doba i Klaićev članak „Pogled na Bosnu i Hercegovinu“; samo bih — kako da rečem? — s etnografsko-pedagoških razloga na str. 376. u 34. retku onaj opasni po narodni odgoj pridjev „neprirodnu“ zamijenio uz privolu auktorovu

---

*) Ali je postala tako, da je završetak tuđe riječi (Klavir) metnut na hrvatsku osnovu; isp. Maretićevu veliku gramatiku str. 687. *A. M.*

**) Da g. recensenat nema pravo, što prigovara aorisnim oblicima od mpf. glagola, vidi se iz Maretićeve velike gramatike § 248, a. *A. M.*

kojim drugim izrazom, n. pr. „koju priroda brdima (ili prirodni položaj) sprečavaše“; ili bih onaj pridjev izostavio. To je na ime u rečenici, gdje se veli, da su gospodari humske zemlje t. j. Hercegovine „nastojali napokon sasvim raskinuti neprirodnu svezu s ostalom bosanskom državom“. Ono „neprirodnu“ može naivan đak (i odrastao čovjek) shvatiti u prenesenome moralnom mjesto u doslovnom smislu. Savjestan će i razuman učitelj znati učenicima protumačiti misao piščevu, ali ima ih, koji će to pregledati ili u opće ne će toga članka u školi ni čitati, a đak ga može sam čitajući krivo uzeti, pak se nađe i ljudi, koji će ga i hotimice krivo u opake svrhe tumačiti na štetu slozi i jedinstvu narodnome.

Što se tiče bilježaka straga o pojedinim štivima, one su još i u ovom izdanju ostale nepotpune. Tako su u pismima Vraza i Preradovića ostala neobjašnjena imena: Sreznjevski, Gregorić, Podunavka, Květy (str. 357. i 358.). Isto je tako trebalo pobliže označiti u štivu „O smijehu i smiješnom“ od J. Jurkovića imena: Carriere, Staël, Laube, Solger. Naprotiv je preopširan tumač za Horacijevu satiru (str. 397., 398. i 399.), gdje se i najmanja sitnica razlaže, a zališan je i komentar za članak Jagićev o narodnoj pjesmi u staroj hrvatskoj knjizi (str. 382. i d.).

Bilješka je o hriji mogla također biti umetnuta među glavne vrste proze, gdje se samo ime napominje (str. 332.).

Rječnik je do duše na kraju knjige obilniji i popunjen spram pređašnjega, ali ipak još nije potpun ni svagdje točan. Tako se n. pr. za riječ: *dŕpati* veli, da znači: *gladiti*, što nije u redu prema smislu onoga stiha, u kojem dolazi ta riječ (u pjesmi „Borčulović Ibro i kapetan-divojka str. 131. st. 1056.): A sve sablju po balčaku drpa, Pedalj mu se sablje izvadio“. Tu ne znači „gladiti“, nego „trgati, vaditi“ sablju, a i Vuk u svom rječniku tumači tu riječ „dŕpati“ njemačkom „reissen“ i latinskom „lacero“.

Neke se riječi tumače samo latinskom ili njemačkom riječi, a hrvatsko se značenje ne navodi, što mnogim đacima smeta. Takove su riječi: *džebana*, *mitnica*, *pervaz*, *skuɲabiti*, *zembil* i dr. Isto se tako tumači *sanduk* tuđicom *škrinja*, a možda je bolja i hrvatska: *kovčeg*, ako dolazi od *kopča*, *kopčiti*. (Riječ „kovče“ nalazim u pjesmi „Borčulović Ibro i kapetan-divojka“ u st. 254.: „Izvadi mu crljene čakšire, A na njima *kovče* pozlaćene.“). Nedostatno je objašnjen *galeb* kao „vodena (bolje morska!) bijela ptica, kolik golub“, jer Hrvati znadu, da je galeb morska ptica i mnogo veća od goluba, a nije baš sasvim bijela. *Gužvati se* ne znači samo *motati se*, već i *tiskati se*, *gurati se*, *gnječiti se*. Na str. 412. stoji: *gvožđe* = „sablja, ćorda“; to je sasvim suvišno tumačenje, jer ono je jednostavna metonimija. Na str. 413. valja za riječ *igalo* (= obala, morski brijeg) naznačiti, da dolazi od *αἰγιαλός*, da je ne bi đak bez osobite potrebe uzimao mjesto prave hrvatske riječi, jer ga njezina zvučnost lako zamami. Za

*

jaliju se veli, da je *obala morska*, ali u Mitrovici znači i baru pokraj Save, a valja da i ta riječ potječe od grč. ἅλιος, ἅλς (morski, more i sol).*)

Na istoj se strani 413. tumači izraz: „*javiti* n. pr. stado, ovce, ići pred ovcama i voditi ih“. Valja da se time hoće razjasniti onaj stih u Mažuranićevu „Smail-agi“ u pjev. „Četi“: I susjednoj u planini *Javit* krdo čuješ glas pastijera“ itd. Ali ne treba da je pastir sprijeda, već može i straga goniti stado, te gazdarice ili gazde dovikivati (javljajući im time, da je blago s paše došlo), neka svak svoje marvinče dočeka i zatvori, kako to i biva po Primorju i drugdje, što je pjesniku pred očima bilo, kad je ono pjevao.*)

Kod riječi: „*kàlčine, â*, vrst čarapa dokoljenica“ trebaše dodati, da sigurno dolazi od talijanske riječi: *calze* = čarape, u savezu s latinskom : *calx* i *calceus*.*)

Kapija znači: d v o r i š n a vrata.

Uz riječ (str. 414.): „*lazur* (ili *azur*), lijepa modra boja“ valja pripomenuti za uputu đacima, da je to talijanska riječ *azzurro* bez člana, a *l' azzurro* sa članom, te se upotrebljava za boju neba i očiju (dakako modrih).

Na strani se 415. tumači riječ *mórast, a, o* „tamno modar (meergrün?)“, ali ne će biti tako, nego u istom značenju, u kome se i po Primorju upotrebljava, na ime *môrast* = crnkast. crnomanjast. Osnova je od talij. riječi *moro* (= crn, mori = Mauri), a nastavak je: *ast* hrvatski, kao u riječi *fini-tak* (= svršetak). Obrnuto je kod riječi *neverin* osnova hrvatska, a nastavak talijanski — *in(o)*, što znači *mala nevjera* (= oluja).

Na str. 416. tumači se riječ: „*posli*, praep. osim, izim“, ali tu je trebalo pridometnuti i stranu i stih, u kome dolazi taj izraz u tom značenju, a to je u pjesmi „Borčulović Ibro i kapetan-divojka“ str. 116 st. 101., jer u istoj pjesmi st. 61.: „Posli mene Janković Stojane, On podigao vojsku uz Kotare“ ima ona riječ vremensko značenje: „poslije, iza“.

Suvišan je tumač uz riječi „potreba“ i „potreban“ str. 417.

Na strani se 419. objašnjuje riječ *urdin* kao „znak odlikovanja (orden), s kojim pjevači vežu velike povlastice, tako da može onaj, koji ga ima, bez odgovornosti posjeći, ubiti koga hoće“. Ali to nije pravo ni valjano tumačenje. *Urdin* je talijansko *ordine*, a to znači *nalog, zapovijed* i prema tomu *vlast* na onom mjestu u pjesmi. Primorska se rečenica: „Urdin sveta stvar“ kaže ironički za onoga, koji rado zapovijeda, a ne pristoji mu. Po tome onaj stih 455., str. 115. „U tebe je *urdin* od ćesara“ znači: „U tebe je *vlast*“, (a ne odlikovanje).

Zàvârčiti valja da je isto, što i kajkavski „vračiti“ (metatezom), u savezu sa *vrač* = vidar, ljekar.

---

*) Isp. Akadem. rječnik. *A. M.*

Ni riječ *búji(ti)* nije pravo rastumačena time, što se kod riječi *pajiti* (= spavati, za djecu) dovodi u savez s ovom posljednjom. Valja da je „buji“ (dolazi samo u imperativu 2. l. sing.) od „bujiti“ ili „bujati“, što znači „rasti, množiti se, razvijati se“, baš s toga, jer dolazi u savezu sa „pajiti“ = spavati. Narodno je na ime mišljenje, koje i fiziologija potvrđuje, da dijete na snu najviše raste, buji.

Zanimljivo bi bilo, da je i riječima *cifrak* i *cifrasto* dodana etimologija od arapske riječi „zifr“ ili „zifar“, što znači „ništica (0) ili kasnije znak za pojedine brojke. Prema tomu je „cifrasto“ istom analogijom, što kod nas „pisano“ ili „šareno“ ili „kićeno“; otuda „knjigu iskititi, knjigu išarati“, kao knjigu ispisati, što je već terminus technicus, a zaboravilo mu se prvobitno značenje, koje još ostaje u riječi „pisanica“ (išarano jaje), pa u kajkavaca, n pr. pisano perje (= šareno perje).*)

Neke su pak nepoznatije riječi sasvim ispuštene u rječniku. Tako nema izraza: *usprav biti* (= postojati, cvasti, ὀρθῶς εἶναι, što se kod grčkih pisaca susreće često) na str. 105. st. 45.; za tim nije ubilježena riječ *irad* (str. 108. st. 179.: Pola mala, a pola *irada*); str. 110. st. 253. *čakšire*, str. 254. *kovče*; na str. 111. st. 278.: Svakog (sc. konja) pleskom kucnu po *sapima*; izraz *viš* ima u pjesmi „Borčulović Ibro i kapetan-divojka“ na str. 113. st. 366.: „*Viš* izvrže na Kotar dorata“, pak na str. 128. st. 959.: „*Viš* ja ne ću dedo Sarajlija“, onda na str. 129. st. 987 : „*Viš* stigoše pod Skradin bijeli“; na str. 116. st. 461. ima *veš*: Ja *veš* dalje ne bi ni tražio“. To je sve također trebalo objasniti, kad se već tumače i onako mnogo poznatije riječi i stvari. Nema ni prijedloga *poraz*, koji dolazi na str. 119. st. 592., 593. i 641., prisl. *jope* (st. 633.), veznika *konda* (st. 639.), *ofaliti* st. 770.; *golotrb* st. 813. i 850.; *upopričiti* (kad ima i *ucina*); na str. 130. st. 1037.: „Muško bio, dobro *zadobio*“ — ono *zadobiti* treba razjasniti, što znači. U st 1051. valja da je *salam* = selam, ali ni jednoga ni drugoga nema u rječniku, kao ni *džam-pendžer* (str. 133 st. 1139.). *boj, bojevi* (= kat, pod) na str. 135. st. 1211.; *sepet* (koš-ara) str. 302. pri dnu. Onda opet zalud pitam, što znače (na str. 367.) u štivu „Kralj Vukašin“ riječi: *ustalačnost, tvrdičenje, svetinjičnost* itd., a dobro bi bilo, da se objasne tuđe riječi u tom štivu, kao: *garantija, titul, sekretar* i dr.

K. Pavletić.

---

*) Isp. Akad. rječnik, po kojem je *cifra* (= nakit) madžarska riječ. *A. M.*

XIII.

a) **Rečenica (nauka o izreci) za školu.** Napisao **Mirko Divković.** Izdanje osmo. Zagreb 1899.

b) **Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika za srednje škole.** Napisao **Mirko Divković.** Izdanje osmo ispravljeno. Zagreb 1899.

Predgovor. God. 1896. povjerila je naša kr. zem. vlada meni osobitijem otpisom posao, da napišem gramatiku hrvatsku za srednje škole, jamačno s razloga, što je držala, da se gramatici g. M. Divkovića može mnogo koješta zabaviti, pa je visoka oblast hotjela, da naše škole dobiju bolju knjigu. Moja je školska gramatika izišla na svijet prošavše godine. O njoj je g. Divković napisao kritiku u „Kršćanskoj školi" (god. 1900., br. 1—4) nastojeći pokazati, da njegova knjiga ne zaostaje za mojom. Rado priznajem, da je kritik otkrio u mojoj knjizi pet šest pravijeh pogrješaka; zahvalan sam mu, što me je na njih opomenuo, i ja ću ih ispraviti u drugom izdanju. Ali u znatno većem dijelu njegove kritike nalazim sitnice i besposlice, koje su u nestašici čega krupnijega uzete u kritiku samo za to, da bude punija; osim toga je on ispravljajući mene gdješto sam pao u pogrješku. Gdjegdje je ton mogao biti mirniji i prostiji od zadirkivanja. Mjesto odgovora na tu kritiku gosp. Divkovića ja evo ovdje iznosim popis stvarnih i didaktičnih pogrješaka njegove gramatike; pa sada neka čitatelji presude, je li potrebno bilo, da se pored njegove gramatike piše nova školska gramatika i iza njegove kritike da se ova piše. Molim, neka se uzme na um, da je moja knjiga do sad izišla na svijet tek u prvom izdanju, a ja prikazujem ovdje gramatiku g. Divkovića u osmom (najnovijem) izdanju. — Treba dodati, da nijesam u ovaj prikaz uzeo onijeh partija, u kojima g. Divković govori o pravopisu („oblici i sintaksa", str. 198—222.) i o interpunkcijama („rečenica", str. 65—70.), premda se i tu može naći pogrješaka; nijesam u prikaz uzeo ni partiju o prijedlozima („oblici i sintaksa", str. 151—177.), jer to po priznanju samoga g. Divkovića nije posao njegov, već pokojnoga I. Broza

a) Rečenica.

Ovdje ću najprije navesti pogrješke pojedinačne, a onda općene, koje se tiču čitavoga sustava, na kojemu je „rečenica" g. Divkovića osnovata.

1. Str. 3,*) §. 1, „primjedba" 2: „Subjekt se traži u predikatu, koji pokazuje, u kojem je licu i u kojem broju subjekt; n. pr. u rečenici: *sunce grije* pokazuje predikat *grije*, da je

*) S tom se stranom ova knjiga počinje.

subjekt u 3. licu jednine, a to je imenica *sunce.*" — Slaže li se s tijem pravilom rečenica na pr. *braća govore?*

2. Str. 4, točka 5, „primjedba": „Brojevi glavni imaju obično uza se ime predmeta ili stvari, kojoj se broj kaže, u genitivu, n. pr. dva *lješnika* orahu su vojska, — osam *paunica* padnu na jabuku." — Dakle u prvom primjeru oblik *lješnika* je genitiv! Kako se s tijem slaže, što pisac u „oblicima" na str. 54. veli, da je to nominativ duala?

3. Str. 4, točka 6, „primjedba" 2: „Više se puta subjekt ne kazuje, ili ako se kazuje, ne stoji u nominativu, nego u genitivu ili dativu. Takav se subjekt zove l o g i č k i." — Za taj svoj nauk ne navodi pisac nikakvoga primjera; neka se mladež sama domišlja!

4. Str. 5—6, u §. 3 u 2. alinei kaže se, kako predikat može biti „imenica sa sponom. Glavna je spona glagol *jesam* i *biti*, a uza to se upotrebljavaju kao spona i glagoli nepotpuna smisla: *postati*, *nastati*, *ostati*, *učiniti se*, *načiniti se*, *stvoriti se*, *graditi se*, *prometnuti se*, *vidjeti se*, *pokazati se*, *naći se*, *znati se* itd.", te se veli, da predikat uz te glagole može stajati u nominativu i u instrumentalu i oboje se potvrđuje primjerima. Među primjerima za instrumental stoje i ova dva: učini ga družba *starješinom*, prozovu je *pepeljugom.* Kako dolaze ovamo ti primjeri s glagolima *učiniti*, *prozvati*, dakle s prelaznima, a u pravilu se navode samo neprelazni (i povratni) glagoli? Ne valja dakle ili pravilo ili primjeri.

5. Str. 7, §. 4, točka 2. Kaže se, da se spona slaže sa subjektom u broju i u licu, a predikat: u rodu, broju i u padežu. — Da se predikat ne mora sa subjektom slagati u padežu, dokazuje primjer: Vukašin je bio *kraljem.*

6. Na istoj strani, u istom §-u, točka 4: „Ako je subjekt ime skupno kao: vojska, marva, stado itd., za tim skupno ime, koje postaje nastavkom *je* (ije), n. pr. cvijeće, lišće itd., predikat stoji običnije u jednini." Dakle nije zlo, samo je manje obično n. pr. vojska *dođoše*, cvijeće *cvatu?!*

7. Str. 8, točka 6. Veli se, da uz brojeve *dva*, *oba*, *tri*, *četiri* predikat stoji u množini, te se među primjerima nalazi i ovaj: obadva *će* u jamu pasti. Taj primjer nije zgodan, jer *će* samo sobom može biti ne samo množina, nego i jednina.

8. Na istoj strani, točka 9: „Ako je subjekt zamjenica *to*, *ono*, *ovo*, spona se slaže s predikatom u broju i rodu, n. pr. *to nijesu novci* toga trgovca, — *to su* vaše *riječi*, — *ono su* ti pod kamenom *guje.*" U ovijem primjerima riječi *to*, *ono* nijesu, kako pisac misli, subjekti, nego su predikati.

9. Str. 9, §. 4, „primjedba". Govori se o izostavljanju predikata, n. pr. starost slabost, mladost ludost i t. d. Čovjek se uzalud pita, kako je ovo zabludilo u §. 4, koji ima (vrlo debeli) natpis „*Slaganje predikata sa subjektom*" i inače sav doista

govori o kongruenciji. A kakva je kongruencija, kad se veli: starost slabost mjesto starost *je* slabost? — Za što pisac nije naveo i druge glagole osim *biti*, koji se mogu izostavljati?

10. Str. 10, §. 8: „Atribut izbliža je oznaka imenici ili zamjenici imeničkoj na pitanje *kakav* ili *čij*." Ovo nije potpuno, jer se na str. 14. veli, da atribut odgovara i na pitanje *koji?*

11. Str. 11, §. 9: „Svaka se imenica ili zamjenica imenička može izbliže označiti drugom imenicom, koja pokazuje isto lice ili istu stvar. Takav se dodatak zove apozicija." Iz ovoga bi pravila zaključivao čovjek, da se apozicija može sastojati samo u jednoj riječi, a među primjerima, koji se iza toga navode, ima i takovijeh, u kojima apoziciju sastavljaju i dvije i tri riječi.

12. Na istoj strani, u istom §-u, u „primjedbi" veli se, da je apozicija i u primjerima kao: Petar *Veliki*, Dušan *Silni*, Karlo *Četvrti*, *Visoki* Stefan i t. d., te se kaže, da tu treba uz pridjev dopuniti kakovu imenicu, dakle n. pr. Petar *Veliki* stoji mjesto: Petar, veliki *car*. Ovo se tumačenje ne može nikako primiti, jer ako se u ovijem primjerima i može za silu umetnuti „ispuštena imenica", ali se ne može u mnogima drugim kao n. pr. *Crna* Gora, *mali* Božić, *slijepi* miš, *stari* svat i t. d. Krivo je reći, da je pridjev u: Petar *Veliki*, *stari* svat i t. d. apozicija, već treba reći, da je on i tu atribut, samo što s imenicom čini ime nečemu; a apozicija nema toga posla. Vidi u mojoj velikoj gram. str. 423. i 456.

13. Str. 11—13, §. 10. Sav taj §. ide u sintaksu, u nauk o genitivu, pa pisac i ima to u svojoj sintaksi na str. 139—141. — Pisac na str. 12. veli, da su riječi *goluba*, *kovača*, *zrna* atributi u primjerima: pet je *goluba* sjedilo na krovu, — kovalo je sedmero *kovača*, — mnogo *zrna* gomilu načine i t. d. — Tko može dokučiti, kako partitivni genitiv u ovijem primjerima može biti atribut?

14. Str. 14, §. 12, točka 2. Govori se o epitetu, a ni jednom se riječju ne kaže, da je epitetu poglavito mjesto u pjesmama.

15. Na istoj strani, u istom §-u „primjedba" 1 i 2 i 3 ide u sintaksu, pa pisac i ima to u svojoj sintaksi na str. 103., 104., 94.

16. Str. 15, §. 13: „Infinitiv se rijetko upotrebljava atributno, n. pr. sin čovječji ima vlast *opraštati* grijehe." Ako je tako, onda je infinitiv atribut i u rečenici: imam volju (namjeru, želju) *doći*. Ali mjesto toga se bez ikakve promjene u značenju može reći: imam volju (želju, namjeru) *da dođem*; dakle je onda i namjerna rečenica *da dođem* atribut. Ali u §. 49. uči pisac, da namjerne rečenice idu među adverbijalne (dakle ne među atributne).

17. Str. 15, §. 14. Pisac ima krivi akc. *sȉrȏtama* mj. *siròtama*; na str. 19 u §. 18. ima *sȉrotama*.

18. Str. 16—29, §§-i 15—25. Gotovo sve to ide u sintaksu, i to u nauk o padežima i prijedlozima, — pa pisac i ima sve to u svojoj sintaksi na različnijem mjestima.

19. U §. 23 (na str. 24) ima pisac primjer: boj biju i *dnevi* i *noći* te kaže, da su ovo („dnevi", „noći") lokativi, — a upravo su to instrumentali. Vidi u Daničića, sint. 555.

20. Ne može se nikako odobriti na str. 28—29., gdje se za sredstvo, građu, svrhu i pogodbu veli da je sve to uzrok; n. pr. kurjak *kožom* plaća, — gradimo crkvu *od kamena*, — otišao *po pam t*. Može li normalna glava naći u tijem „oznakama" kakav uzrok? Za „oznaku" u primjeru: *bez zdravlja* nema bogatstva veli pisac, da je pogodba, t. j. taj primjer njemu znači isto što: ako nema zdravlja, — a pogodba mu je dalje uzrok! Kad se veli: *u dobru* se ne ponesi (str. 29) opet pisac nalazi pogodbu, a preko nje uzrok! U primjeru opet: izobilan sam radošću *pored sviju briga* (str. 29) nalazi pisac „suprotni uzrok, t. j. kad se kaže, da što drukčije biva, nego što se očekuje." — Ako to nije mrcvarenje jezika i zdravoga smisla, onda ja ne znam, što je.

21. Str. 30. Čitava ona skrižaljka s kolutićima pusta je igračka, koja ne ide u ozbiljnu školsku knjigu.

22. Str. 31—32. Tu se govori o redu riječi, ali kud i kamo premalo; osobito je malo rečeno o namještaju enklitika. Neka piščeva pravila treba popraviti. On n. pr. kaže, da „posjedovna" zamjenica ili pridjev „stoji redovno za imenicom svojom". Čovjek bi dakle mislio, da je n. pr. divljaše se narod *njegovu nauku* manje obično nego li: *nauku njegovu*. Po nauku g Divkovića treba govoriti samo: dobro *se* proljeće izrana poznaje, ljeskova *je* mast čudotvorna, — a opet je sasvijem dobro reći također: dobro proljeće izrana *se* poznaje, ljeskova mast *je* čudotvorna i t. d.*)

23. Str. 33, §. 27, točka 2: „Rečenice se mogu i tako sastaviti, da jedna drugu potpunja i izbliže označuje. Ona, koja potpunja drugu, nije samostalna, nego zavisi o drugoj. Takva rečenica stoji mjesto člana raširene proste rečenice (subjekta, objekta, atributa, adverbijalne oznake) te se zove zavisno složena." Navode se 3 primjera „zavisno složenijeh rečenica", ali se ne objašnjuje na njima onaj nauk, što ga pisac pod kraj svoga pravila izriče; a mladež se jamačno sama ne će domisliti.

24. Str. 34, §. 28, točka 2 „Drugu glavnu rečenicu veže s prvom zamjenica." Navode se dva primjera, od kojih je prvi ovaj: u jednoga kralja bila dva sina; *jedan* bješe lukav i nepra-

*) U pomenutoj svojoj kritici prebacuje meni g. Divković, što ja u svojem nauku o redu riječi često velim, da može što biti namješteno i ovako i onako. Ja sam uvjeren, da to ne samo nije pogrješka, već je upravo dobro, da se u gramatici izrijekom spominju takovi pojavi, jer inače čitatelj drži koješta u jeziku za pogrješku, što je sasvijem dobro

vedan, *drugi* dobar i pravedan. — Dakle su riječi *jedan, drugi* zamjenice!

25. Str. 34, §. 28. Pisac miješa glavne rečenice s nezavisnima ili usporednima: njemu su u primjerima: dan osvanu *i* sunce ogranu, — sad jaja kakoću, *a* kokoši ćute — obje rečenice glavne.

26. Str. 35, §. 29, točka 1. Veznik *li* u primjerima: ko nije sagriješio, ko *li* ne će? — ko će dati za zmiju djevojku, koja *li* će djevojka poći za zmiju? piscu je „spojni" veznik.

27. Na istoj strani, u istom §-u, u točki 2. broji pisac među „spojne" veznike riječi: *također, ne samo ne — nego još, ne — a kamo li, osim toga.* Da se tu pisac malko zamislio, uvidio bi, koliko je opravdano te riječi brojiti među „spojne" veznike.

28. Na istoj strani, u točki 3. među „spojne" veznike meće pisac „vezne prislove" *prvo — drugo — treće — napokon, prije svega — po tom, isprva — pa onda* i t. d.

29. Str. 36, §. 30, u točki 1. zlo pisac definira suprotne veznike veleći, da oni „dvije rečenice tako vežu, da se drugom ono, što bi se po prvoj moglo pomišljati, steže ili ispravlja." Da je ovo istina, ti bi se veznici zvali „stezni" ili „ispravni". Tu on među suprotne veznike meće „vezne prislove": *među tim, sasvim tim, pored svega toga.*

30. Str. 36, §. 30, u točki 2. među suprotne veznike meće pisac i rastavne, *ili, jali!*

31. Str. 36, §. 30, točka 3. veli drugijem riječma isto, što i točka 1.

32. Str. 36, §. 31. Uzročni su „veznici" piscu: *jer* (više ih nema). Teško je dokučiti, kako g. Divković može taj veznik stavljati među usporedne, t. j. onamo, kamo idu *i, a, ali, ili,* kao da rečenice sa *jer* nijesu zavisne. — Veznik *što,* koji u uzročnom značenju isto znači što i *jer,* meće pisac na str. 46 u §. 48 među zavisne.

33. Str. 37, u §. 32. riječ *dakle* je piscu posljedični veznik!

34. Na istoj strani, u istom §-u, u bilješki 1. veli pisac: „Rečenice se ne stežu, kad se zajednički član hoće da naglasi, n. pr. *usta* čoban, *usta* i djevojka, — eto ti aždaje, velika *je,* strašna *je,* gadna *je.*" U ovom drugom primjeru enklitika je dakle naglašena!

35. Na istoj strani, u istom §-u, bilješka 2. „Stegnuta rečenica postaje uvijek od nezavisno složenih rečenica. Gdjekoje rečenice po tom ne će biti stegnute, nego raširene proste sa više članova iste vrste, ako nijesu postale od nezavisno složenih rečenica." Za što ovaj u sebi protivurječni nauk nije objašnjen ni jednijem primjerom da bi se znalo, što upravo pisac misli?

36. Str. 38, §. 34. Govori se o kongruenciji u rečenicama, koje imaju subjekata više nego jedan, ali posve nepotpuno. Vidi u mojoj maloj gramatici 141, 142.

37. Str. 39, alinea 4: „odvaja *črknjom*". Zar nema u jeziku bolje riječi od te kajkavske?

38. Str. 41, §. 40. Govori se o „prijedložnom atributu". Toga izraza nema nigdje naprijed u knjizi, a ne tumači se ni ovdje, što on znači, te se mladež sama mora tome domišljati.

39. Str. 42. Uzalud se čovjek domišlja, kako je pisac s naukom o „imeničkoj atributnoj rečenici" mogao pomiješati govor o riječci *što,* kad se upotrebljava mjesto *koji.*

40. Na istoj strani kaže, da se „pridjevna atributna rečenica veže zamjenicom odnosnom: *koji, što, te* (= koji)". Navode se primjeri, ali među njima nema ni jednoga za *što* i za *te.*

41. Na str. 44, u §. 43. u točki 1. *b*: „Radnja vremenske rečenice biva prije radnje glavne rečenice. Vremenska se rečenica počinje veznicima: *pošto, poklem, poklen, kad, kako*". Navode se primjeri, ali nema ni jednoga za *kad* i *kako.*

42. Str. 45, §. 45, alinea 1: „Poredne se (rečenice) vežu veznicima: *kao što, kao, kao što — tako . . . . . koliko — toliko, kakav — takav* . . . ." Eto kakove su riječi g. Divkoviću veznici!

43. Na str. 46, u §. 47. piscu je uzrok ne samo pogodba (kao pod br. 20), nego još i namjera i dopuštanje!

44. Str. 47, §. 49, u 3 alinei: *o njem* (u primjeru) ne valja, već mora biti: o *njemu.* Vidi dalje pod br. 106.

45. Na istoj strani u §. 51, u 1. alinei među dopusne veznike meće pisac *prem ako, akoprem,* koji u književnom jeziku nijesu dobri, dakle ih ne treba ni u školskoj gramatici.

46. Str. 48. skrižaljka pod natpisom „Prijegled svih vrsta sporednih rečenica" nepotrebna je igračka. Vidi br. 21.

47. Str. 49—50, §. 54 a). „Ako je predikat sporedne rečenice ime sa sponom, zamjenica se odnosna i spona ispušta, a predikat se slaže kao apozicija s imenom, koje izbliže označuje u rodu, broju i u padežu". Ne ću se prepirati s piscem, da se rečenica „djevojka uzme sanduk, koji je najlakši bio" može skratiti u: „djevojka uzme najlakši sanduk". Tako ću isto lako dopustiti, da se rečenica: ova djevojka nosi sanduk, koji je najlakši — može skratiti u: ova djevojka nosi najlakši sanduk. Ali ne smijemo smetnuti s uma, da „spona" može biti u futuru, u kondicionalu, u imperativu; na pr. pokazao sam ti jabuku, koja će za mjesec dana biti zrela, — eno čovjeka, koji bi bio dobar učitelj, — došli su k njemu seljaci, koji neka budu veseli, ako se zdravi vrate. Kad bi čovjek te rečenice po nauku g. Divkovića skratio, smisao bi izišao dvoznačan ili protivan; a opet i one potpadaju pod njegovu definiciju! Muka je i s primjerom: Milica reče bratu, koji je bio mlađi od *nje,* ako ga skratimo u: Milica reče bratu mlađemu od *sebe.* Vidi se dakle, da g. Divković

nije uzeo na um svijeh momenata izričući ono svoje pravilo o skraćivanju. Ispor. još drugu bilješku pod br. 56.

48. Str. 50—51, §. 54 b). Govor je o porabi oblika na pr. *pletući, pletavši.* Sve to ide u sintaksu, a pisac i ima to u svojoj sintaksi.

49. Str. 54, §. 56, alinea 3. Kaže se, da u periodi „svaki od oba glavna dijela ima obično više rečenica, koje su međù sobôm usporedne". Iz primjera se vidi, da mogu biti i zavisne. Ne valja: međù sobôm. već treba: mèđu sobôm.

50. Str. 55—65, §§-i 57—74. Govori se o glagolu, ali sve to ide u sintaksu, a pisac gotovo sve to i ima u svojoj sintaksi (obično i s istijem primjerima!). Nije čudo, da tu dolaze i iste pogrješke, koje i u piščevoj sintaksi glagola. Za to će se ovdje navesti samo pogrješke, kojih tamo nema.

51. Str. 61—62, §. 65. Za oblik *bit ću poginuo* („strah je mene, *bit će poginuo*") veli pisac da je tu futur II. i da znači budućnost. U sintaksi na str. 185 u §. 388. govori se o tom obliku drukčije i kaže mu se pravo značenje.

52. Str. 63, §. 68, alinea 2: da *bî* zàginuo, — rèkao *bî* (čovjek), — opròsio *bî*. Pisac dakle ne zna, da je kondicionalno *bi* enklitika! Tako on ima i na str. 54 u 2 alinei (odozdo): kad *bìsmo* se povodili. Vidi dalje pod br. 209.

53. Str. 64, §. 71, točka 3, 4, 5, i §. 72, točka 2. ide u oblike, a ne u nauk o rečenici; pa to pisac i ima u svojim „oblicima" na str. 85—86. — Tako i na str. 65, §. 73, točka 3 ide u oblike, kako to g. Divković i ima u „oblicima" na str. 86.

54. Nauk g. Divkovića o „stegnutijem" rečenicama (na str. 37) i o „zavisno složenima" (na str. 39—43) mora se zabaciti, jer je premalo u sebi utvrđen. — Pisac uči, da je na pr. rečenica: koza i loza vode ne miluju stegnuta od dvije: koza vode ne miluje, — loza vode ne miluje. Ovijem se načinom mogu, istina, mnoge rečenice stegnuti, ali mnoge se i ne mogu. Neka pokuša pisac razvezati na pr. ove rečenice: dva i tri su pet, — Luka i Marko se posvadiše, — Petar i Pavle se dva puta poljubiše, — Stanko i Milica su brat i sestra, — Francuska i Rusija učiniše savez među sobom. — Ja bih u ostalom htio vidjeti čovjeka, koji bi mogao istorički dokazati, da su „stegnute" rečenice nastale onako, kako uči naš pisac.

55. Str. 39, §. 35, točka 3: „Svaki se član proste rečenice može izreći sporednom rečenicom, na pr. a) subjekt, na pr. ko brzo sudi, brzo se kaje = brz sudac brzo se kaje, — b) predikat, na pr. Bog je, koji sve stvori = Bog je stvoritelj svega, — c) objekt. na pr. Bog daje, da se grješnik kaje = Bog daje kajanje grješnika, — d) atribut, n. pr. čovjek, koji je pošten, ne može se povampiriti = pošten se čovjek ne može povampiriti, — e) adverbijalna oznaka, n. pr. kad polaze, pjevaju pjesmu = na polasku pjevaju pjesmu. Po tom su sporedne rečenice: 1. subjektne, 2. predikatne, 3. objektne, 4. atributne, 5. adverbijalne." — Nauk, koji je ovdje u jezgri priopćen, razvija pisac na str. 40—48. Hajde da ga raščinimo i vidimo, koliko vrijedi. U primjeru pod a) između jedne i druge rečenice znatna je razlika, jer čovjek, koji možda samo jednoć brzo sudi, još nije „brzi sudac", jer onda bi čovjek, koji samo jednoć što kuje, odmah bi kovač, t. j. reklo bi se: kujem = kovač sam i t. d. Rečenica: tko danas kosi, kajat će se — po nauku g. Divkovića znači isto što: tko je danas kosac, kajat će se; — ali tko livadu svoju kosi, on ne mora biti kosac; to može biti čovjek, koji kose nikad u ruci nije imao, već daje svoju livadu kositi; tako i *berem* vinograd, *gradim* kuću često znači: dajem brati, dajem graditi, ali ne berem, ne gradim sam, t. j. nijesam berač ni graditelj i t. d. — Pod b) je prva rečenica veoma neobična, ona bi se rekla samo pri osobitom naglašivanju i isticanju. — Pod d) je opet znatna razlika među rečenicama, jer u prvoj se pita: *koji* se čovjek ne može povampiriti?, a u drugoj se pita: *kakav* čovjek? Da se u rečenici: *pošten* se čovjek ne može povampiriti pita *kakav*, a ne *koji*, to se vrlo dobro razabira iz „primjedbe" 1. na str. 14., gdje pisac izrijekom kaže: „Atributni pridjev u određenom obliku pokazuje predmet na pitanje *koji?*, a u neodređenom obliku predmet na pitanje *kakav?*" — Osim svega toga često i prečesto se ni s kakvom mudrolijom ne može ovaj ili onaj dio rečenice pretvoriti u „sporednu" rečenicu, premda g. Divković veli, da se svaki član proste rečenice može rastvoriti u sporednu rečenicu. Neka on pokuša rastvoriti kojigod dio na pr. u ovoj rečenici: Marko danas vino pije!

56. Na str. 40—48. pisac, kako je rečeno pod br. 55., razvija nauk o „sporednim" rečenicama. Kakav mu je temelj, takva mu je i građa, t. j. lako ju je podrmati i oboriti. Evo samo nekoliko dokaza. Na str. 40. nalazimo primjer: ko rano rani, dvije sreće grabi. To se po nauku g. Divkovića može promijeniti u: rani ranilac dvije sreće grabi. Tome se jednačenju ne može ništa zabaviti; ali što ćemo s primjerima kao: tko duboko kopa, dobro čini, — tko debelo piše, trati mnogo papira, — tko gusto sije, nada se dobroj žetvi? Hoćemo li reći: *duboki* kopač, — *debeli* pisac, — *gusti* sijač? Iz nauka g. Divkovića izlazi, da je tako![1]) — Na istoj strani imamo primjer: ja sam bio što si ti, ti ćeš biti, što sam ja, — za koji pisac veli da isto znači, što i: ja sam bio ti, ti ćeš biti ja. Po tom nauku dakle rečenica na

[1]) Nije isključena mogućnost, da će gdjekoji učenik držeći se ove gramatike tako govoriti i pisati *od jogunstva*. G. Divković meni prebacuje u svojoj kritici, što ja izrijekom kažem u svojoj gramatici, da bi vrlo neobično bilo u nom.-jedn. *diftonag, punač, recepat* i u gen.-pl. *djelaba, selaba*; on kaže, da to ne treba spominjati, jer će učenici „od jogunstva" što ne valja upamtiti i govoriti. U tom razloženju g. Divkovića ja ne nalazim (da upotrebim njegove riječi) „ni soka ni smoka," a valjada ni drugi.

pr. ja sam ono, što je kralj (t. j. čovjek sam kao i on) znači isto što rečenica: ja sam kralj! — Na istoj strani primjeri: pitali kurjaka, kad je najveća zima? — zapitaju ga, gdje mu je kuća? znače po nauku o „sporednijem“ rečenicama isto što: pitali kurjaka za najveću zimu, — zapitaju ga za kuću. Kad bi čovjek mogao dopustiti, da prve dvije rečenica znače isto što i druge dvije, morao bi dopustiti, da i rečenice: pitali kurjaka, kad je bila najveća zima? — pitali kurjaka, kad će biti najveća zima? znače isto što: pitali kurjaka za najveću zimu (pisac ima primjer: ne znam, kad ću umrijeti, koji njemu očevidno znači isto što: ne znam za svoju smrt). Ovaj nauk nema smisla, jer zdrava nas pamet uči: ako je $b = a$, ako je $c = a$, ako je $d = a$, da onda moraju b, c, d među sobom biti jednaki. Dakle: kad *je* zima, — kad *je bila* zima, — kad *će biti* zima znači isto, jer je sve troje = *za zimu!* dakle između sadašnjosti, prošlosti i budućnosti nema razlike! Eto kamo vode mudrolije![1]) Tako je i ovo: Po nauku g. Divkovića u §. 40. moramo reći, da obje rečenice: dođe glas, da je vrhovni vojvoda izdao (učinio izdaju) — dođe glas, da je vrhovni vojvoda izdan — znače isto, t j. dođe glas o izdaji vrhovnoga vojvode. Tu dakle (po formuli $b = a$, $c = a$, $b = c$) nema razlike među aktivom i pasivom, već je oboje isto! — Držeći se g. Divkovića u onome, što on uči u §. 38., treba za rečenicu: mislim, da je Stanko bolestan — reći, da isto znači što: mislim o Stankovoj bolesti. Ali svatko uviđa, da je među te dvije rečenice velika razlika u značenju.

57. Nauk g. Divkovića o „sporednijem“ rečenicama nije samo nepotreban i pogriješan, već je i protivurječan sam u sebi, te ga ja ovakva, kakav je, moram zabaciti. To je zahtjev zdravoga razuma. Nije mu bolji ni nauk o „sporednim članovima rečenice“, t. j. atributu, objektu (prijedložnom objektu) i o adverbijalnoj oznaci na str. 10—30. Nešto je otud navedeno već naprijed pod br. 10—21., a sada evo i drugijeh dokaza, koliko je u toj partiji protivurječja.

58. Čovjek bi mislio, da su ona tri „sporedna člana rečenice“ (t. j. atribut, objekt, adverbijalna oznaka) kao neka tri odjelita stanca kamena, koji se ne mogu jedan s drugijem sastati i prepletati. Ali nije tako, jer često vidimo, gdje te tri kategorije prelaze jedna u drugu. Kad se veli: vidješe ga *na glasu* junaci, to znači isto, kao da se reče: vidješe ga *glasoviti* junaci, dakle „prijedložni objekt“ *na glasu* prelazi u atribut. (Vidi o tome u samoj „rečenici“ §. 11). U drugu opet ruku rečenice: boj *na Kosovu* spominje se još i danas, — što učini Mina *od Kostura* — pokazuju adverbijalnu oznaku („na Kosovu“, „od Kostura“) u

[1]) Po onome, što smo vidjeli pod br. 47., rečenice: djevojka je uzela sanduk, koji *je* najlakši — djevojka je uzela sanduk, koji *je bio* najlakši — znače isto što: djevojka je uzela najlakši sanduk. Dakle je i tu *jesam* (t. j. sadašnjost) isto što *bio sam* (t. j. prošlost)!

službi atributa (= kosovski, kosturski ili Kosturanin). Kad dakle vidimo ovakovo prepletanje, što možemo držati do nauka g. Divkovića, koji u §. 10. i 21. izrijekom veli, da se objektom (dakle i „prijedložnijem objektom“) i adverbijalnom oznakom dopunjava ili označuje predikat; a u navedena tri primjera „prijedložni objekt“ i „adverbijalna oznaka“ služe eto za dopunu imenicama, koje su subjekti! — Ni među „prijedložnim objektom“ i među „adverbijalnom oznakom“ nema stalne granice, već se miješaju. Kad se na pr. veli: radim *oko svoga vinograda*, tu pred našijem očima pojam mjesta (po nauku g. Divkovića: „adverbijalna oznaka“) prelazi u „prijedložni objekt“. Kad se veli: *uz kriva čovjeka* propadne kašto i prav, tu opet pojam mjesta prelazi u pojam društva (kao da se reče: s krivijem čovjekom . . . .); a pojam društva meće g. Divković (na str. 21.) u „prijedložni objekt“. On ima na str. 20. za potvrdu „prijedložnome objektu“ primjere; zađoše *od vjere*, — *od cara* se svoga odmetnuo; ali bi se ti i slični primjeri mogli s istijem pravom metnuti među primjere za „adverbijalnu oznaku“ mjesta, jer se tu pojam mjesta još vrlo dobro razabira.

59. Pojam je objekta pisac kud i kamo previše raširio; njemu ne stoji (kao drugijem gramaticima) objekt samo u akuzativu uz prelazne glagole i u genitivu (u primjerima kao: daj mi *soli*, ne vidim *puta)*, već i u drugijem padežima, bili sami ili s prijedlozima. Taj nauk opet dovodi u protivurječje. G. Divković veli na pr. u §. 18: „Instrumental objekta na pitanje *kim?* ili *čim?* stoji uz glagole, kao što su: brinuti se, starati se, mirisati, zaudarati, osuti se, nuditi, napuniti, u opće uz glagole, koje treba potpuniti imenicom u instrumentalu, da im bude pojam potpun . . . na pr. Bog se brine *sirotama*. Ne staraj se *jelom* . . . .“ Držeći se ovoga pravila rekao bi i morao bi reći čovjek, da je u rečenici: Vukašin postade *kraljem* — riječ *kraljem* objekt, jer ni glagol *postati* nema potpunoga smisla; ali na str. 6. veli se za taj primjer (kako i treba), da je *kraljem* u njemu predikat. Eto kako se po nauku g. Divkovića miješa objekt s predikatom! — Do sad mi nije bilo poznato, da objekt može biti dopuna subjektu; pa i sam pisac izrijekom veli na str. 15., da se objektom dopunjava predikat. Na str. 19. ima on primjer: ne možete služiti *Bogu* — i kaže, da je tu dativ *Bogu* objekt glagolu *služiti.* Ako je tako, što ćemo onda s primjerom: služba *Bogu* je vaša dužnost? Ne ćemo li morati reći, da je dativ *Bogu* u toj rečenici dopuna subjektu *služba?* Dakle objekt služi za dopunu subjektu! — Držeći se g. Divkovića možemo dokazati, da objekt može biti dopuna i atributu. Po njegovu nauku u primjerima: tuđa koza puna *loja*, — radin je dostojan *svoje plate* — genitivi *loja*, *svoje plate* objekti su pridjevima *pun, dostojan*, koji su u navedenijem primjerima doista predikati. Ali možemo reći i: bio sam u kući punoj *blaga*, — došao je s čovjekom dostojnijem *svoje*

plate, a tu pridjevi *pun*, *dostojan* ne stoje u predikatu; dakle pridjev ako i nije predikat, može imati svoj objekt!

60. Mislim, da sam dovoljno pokazao tamne strane „rečenice“ g. Divkovića. Ono, što je u njoj dobro, obuzima od prilike 26 strana od 63 (t. j. 3—65); polovina ostatka ide u sintaksu (pa pisac i ima to ponajviše u svojoj sintaksi), a polovina su mudrolije. G. Divković u pomenutoj svojoj kritici moje knjige veli, da sam ja u svojoj školskoj gramatici rečenicu obradio „u 8 paragrafa ili na 7 strana“; ali tko uzme moju knjigu u ruke pa zna čitati, on će odmah vidjeti, da je rečenica u njoj obrađena u 43 paragrafa ili na 32 strane (§§. 148—191, str. 124—155)! Kritik je očevidno htio reći, kako je u mene rečenica mršava; ali iz ovoga, što sam sada rekao, izlazi, da je u mene rečenica obilnije obrađena nego li u njega. O gdjekojim znatnim stvarma, koje se tiču rečenice, ne govori on u svojoj knjizi ništa; tako o eliptičkijem rečenicama (vidi u mene §. 152), o krnjima, o uklopljenima (u mene §. 155), o građi rečenica (u mene §. 157—159). — Nakon svega ovoga mislim, da sam s potpunijem pravom u predgovoru školskoj svojoj gramatici napisao ove riječi: „U nauk o rečenici (§. 149—191) uzeo sam onoliko, koliko sam držao, da je učenicima vrijedno i potrebno znati; mislio sam, da ne smijem u taj dio gramatike natrpati kojekakvih mudrolija, koje samo mladež i učitelja muče, a nijesu ni od kakve koristi za gramatičko učenje ni hrvatskoga jezika ni drugih, koji se u našim srednjim školama uče“. Ovaj moj prikaz „rečenice“ g. Divkovića držim da dovoljno tumači te moje riječi. On mi zamjerava, da premalo govorim o „dodacima“; ali ja za cijelo držim, da je ono, što ja o tome u §. 149 c—e govorim, sasvijem dosta, i to ne samo za školsku mladež, već i za zrela čovjeka. Među „dodacima“ ja tamo ne spominjem „atributa“ (o čemu govorim u sintaksi pridjeva, gdje je tome pravo mjesto), jer da sam to spomenuo, morao bih govoriti i o pridjevu u predikativnoj službi (na pr. *srdit* Marko jezdi niz Kosovo), o kojoj g. Divković ne govori ništa ni u „rečenici“ ni u sintaksi svojoj. I to mi on zamjerava, što nemam nigdje ni riječi o „subjektnim, objektnim, atributnim, adverbijalnim“ rečenicama. Na ova dva prigovora odgovor je moj prikaz njegove „rečenice“ pod br. 55, 56, 58, 59.

b) Oblici i sintaksa.

1. Str. 5*), alinea 1. Pisac veli, da „hrvatski jezik ima 30 slova, kojima bilježi govorne glasove“, pa onda navodi ta slova u latinici, a otud se vidi, da ih nema 30, već 27, jer *lj*, *nj*, *dž* nijesu osobita slova, kao što su u ćirilici љ, њ, џ.

*) S tom se stranom ova knjiga počinje.

2. Str. 5, alinea 4. Navode se slučaji, kad je slovo *r* samoglasnik, a nije naveden slučaj, što ga imamo u riječima kao *su'ržica, po'rvati se*; te riječi dolaze odmah iza toga u bilješki, u kojoj se govori o bilježenju samoglasnoga *r*; bilješka se dakle protivi pravilu, koje je tik pred njom.

3. Str. 6, alinea 5. Kaže se, da se u novije doba u ćirilici bilježi samoglasno *r*, kad stoji ispred ili iza samoglasa, znakom р̇, na pr. гр̇оце, ali to nije istina, jer se piše znak р̈, dakle na pr. гр̈оце.

4. Str. 6, §. 2, alinea 3. Veli se, da su meki samoglasi *e*, *i* „i u starome jeziku ь“; kad već pisac spominje stari jezik, trebalo je dodati još glasove ѧ, ѣ, — i to s tijem više, što se tik ispred toga među tvrdijem samoglasima spominju i stari glasovi ѫ, ъ, ы (pisac upravo piše: ą, ъ, ъı, a to nije konsekventno, jer bi trebalo sva tri slova zapisati ili latinicom ili ćirilicom), i što se dalje na str. 7. govori o slovima ѧ, ѣ.

5. Str. 6, §. 2, alinea 4. i dalje govori o promjenama glasova *k* — *g* — *h* u *č* — *ž* — *š*, tako isto glasova *c* — *z* u *č* —*ž*. Sve, što se tu veli, ima oblik norme ili pravila; mislilo bi se dakle, da tu nema izuzetaka, a ima ih dosta, na pr. nema promjene u akuzativu plurala: *junake, noge, siromahe, trgovce, viteze*, u nom. plur. *jaki, dugi, suhi.* Te je izuzetke trebalo spomenuti ili ovdje ili bar u deklinaciji na svome mjestu, ali pisac ne čini to nigdje. Tako je isto trebalo reći, da *k* — *g* — *h* ispred *i* u tvorbi riječi prelazi u *č* — *ž* — *š*, na pr. *junačić, nožica, sušiti*, jer bi se moglo misliti, da gutural i ispred *i* prelaze samo u *c* — *z* — *s*, kad samo tu promjenu spominje pisac.

6. Str. 6, §. 2, alinea 8: *òvrhoh* (1. lice jedn. aor.), a mora biti *ovŕhoh.*

7. Str. 7, ima natpis: „*Samoglasnici staroga hrvatskoga jezika*“, a taj je natpis kriv, jer se pod njim govori i o mnogome drugome koječemu, a ne samo o onome, što on veli.

8. Str. 7, §. 3, alinea 1. bilježi se starinsko jedno slovo znakom ы, a u 6. alinei istoga §-a bilježi se isto slovo znakom ъı.

9. Str. 7, §. 3, alinea 2 i 3. govori o starijem glasovima ѧ, ѫ, a riječi, koje pisac uzima za primjere, bilježe se (latinicom): *svętъ, ręka*; pisac ne kaže, da je ѧ, ѫ ćirilicom, a ę, ą latinicom, a to bi morao reći, jer su sva ova slova mladeži našoj posve tuđa.

10. Str. 7. §. 3, alinea 4. kaže, da se slovo ъ zove (ili se zvalo) *jor*; to nije istina, jer se to slovo zvalo *jer* (upravo: jerъ), a nikad *jor;* ni Rusi, koji su imena svojih slova do danas sačuvali, ne govore *jor*, nego *jer.*

11. Str. 7, §. 3, alinea 4. Nije istina, da se ъ (u starom hrvatskom jeziku) izgovaralo kao kratko *u*, a ь da se izgovaralo kao kratko *i*. Pisac je očevidno pobrkao praslavenski jezik sa starohrvatskijem.

12. Str. 7, §. 3, alinea 6. Ne veli se ništa o izgovoru staroga glasa ꙑ, a to je trebalo reći, kad se navodi (u istom §-u) izgovor drugih starohrvatskih slova ѧ, ѫ, ъ, ь

13. Str. 7, §. 4, alinea 1. veli pisac: „U starom hrvatskom jeziku bilo je slovo ѣ (jat), koje se izgovaralo kao dugo zatvoreno *e* u lat. riječi *semen*." — Nema smisla u školskoj knjizi, koja nije namijenjena samo gimnazijalcima, tumačiti izgovor kojega slova latinskijem izgovorom. (Vidi i br. 328., 330). Za tijem u lat. riječi *semen* imamo dva *e*, a g. Divković nije ni na jednom metnuo znak duljine; otkle mladež može znati, koje je od dva *e* u riječi *semen* pisac mislio? Osim toga nigdje se u čitavoj gramatici g. Divkovića ne kaže, što znači izraz zatvoreno *e*, to je dakle mladeži zagonetka.

14. Str. 7, §. 4, alinea 3. što se kaže o različnom današnjem izgovaranju negdašnjega glasa ѣ, nije rečeno kako treba, jer pisac veli, da taj glas u južnom govoru u dugijem slogovima, kad imaju na sebi akcent ˊ ili ˆ, glasi *ije*. Otud će svatko zaključiti, da *ije* mjesto ѣ ne dolazi u nenaglašenijem slogovima, ali to nije istina, jer se govori i piše na pr. *dònijeti, ùmrijeti, odòlijevâm* i t. d.

15. Str. 8, §. 4, alinea 1. Po stilizaciji g. Divkovića sudeći mislio bi čovjek, da samo od glagola *vidjeti* u prošlom prilogu staro ѣ glasi *jē (vȉdjêvši)*, ali to vrijedi za sve glagole III. vrste, dakle i za: *lètjêvši, tŕpjêvši* i t. d.

16. Str. 8, §. 5, alinea 3. veli: „Poslije *r*, kad je *je* jakim kratkim ̏ naglašeno, ispada obično *j*, a *e* ostaje rado nepromijenjeno; na pr. *vrȅo, vrȅla, vrȅlo; zrȅo, zrȅla, zrȅlo; prȅo, prȅla, prȅlo* (od: prèti se)." — Iz ovoga pravila i iz onoga, što iza njega dolazi, nije mladeži moguće dosjetiti se, čemu je pisac uzeo riječ rado između riječi „ostaje" i „nepromijenjeno." Za tijem nije istina, da *j* ispada samo u riječima s jakim kratkim akcentom, kad imamo na pr. *crèpić, brèstovina, vremèna* i t. d. Napokon navedeni primjeri nijesu zgodni, jer ni iz jednoga njih mladež se svojim dovijanjem ne može uvjeriti, da je *j* ispalo u njima; trebalo je uzeti primjere kao što su: *brȅgovi, vrèdnijî, sredìna*; tu mladež vidi potvrdu pravila, jer zna, da su te riječi u svezi s: *brȉjeg, vrijèdan, srijèda* i t. d., gdje se jasno vidi staro ѣ.

17. Str. 9, §. 7, alinea 1 i 2. Pisac veli, da se zijev nalazi „kad se nađe samoglasnik ispred *o*, koje je postalo od *l*". Među primjerima nalaze se i riječi: *dio, bio, vidio, mislio*, a za njih je trebalo reći, da imaju zijev samo na pismu, jer se doista izgovara bez zijeva: *dijo, mislijo* i t. d. Osim toga pod ovo pravilo ne može se uzeti riječ *kao* (= kako), jer njeno *o* nije postalo od *l*, a opet je zijev i u njoj

18. Str. 9, §. 8. Pisac veli: „Kadšto se između samoglasnika gubi *j*, a samoglasnici se izjednačuju tako, da se potonji prilagodi prvome . . ." To pravilo potvrđuje on su tri različne kategorije pod *a, b, c*. Što veli pod *a* i pod *b*, to se pravilu ne protivi, ali mu se protivi ono, što pisac veli pod *c*, gdje navodi stezanje „*reko* od *rekoo, rekao*". To se kosi s pravilom, jer 1. u *rekao* nije ispalo *j*, 2. tu se nije drugi samoglas izjednačio („prilagodio") s prvijem, nego obrnuto: prvi s drugim. Tako je i u riječi *pȃs* (= pojas), koja se dakle također protivi piščevu pravilu.*)

19. Str. 9, §. 8, alinea 6: *kȍšem* (instrum.-sing), a mora biti: *kòšem*.

20. Str. 9, §. 8, alinea 7. Spominju se izuzeci od pravila, da *o* iza nepčanijeh suglasnika prelazi u *e*, ali je te izuzetke trebalo potpunije navesti i ne reći, da se izuzimaju oblici ženskoga roda (samo) zamjenica i pridjeva, jer se izuzimaju i oblici imenica ženskoga roda, na pr. *lađo* (vok.-jedn.), *dušom* (instr.-jedn.).

21. Str. 10, §. 9, alinea 2. Navedene su za primjer zatvorenijeh slogova samo riječi od jednoga sloga (*vûk, stân* i dr.), a ni jedna od 2 ili više slogova.

22. Str. 10, §. 10, alinea 4. Kaže se, da „ima imenica, koje su izvedene od drugih imenica ili od pridjeva nastavkom *c* (ьсь) od nominativa jednine ili od osnove". — Od nominativa jedn. ni jedna takova riječ nije izvedena, već samo od osnove.

23. Str. 10, §. 11: „U svakoj se riječi jedan slog osobitim glasom izgovara. Takav se glas u riječi zove naglas". Definicija ova nije dobra ni jasna; osim toga nije se smjela uzeti riječ svakoj, jer ima riječi i bez akcenta (enklitike).

24. Str. 11, §. 13, alinea 2: „Za kratke slogove imamo dva znaka i dva imena, i to: ̏ (jaki kratki), koji se izgovara glasom *jačim* i *višim*; na pr. *brȁt, slȁma, glȅdati, trȅpavica* (kao *bratt, slamma, gleddati, treppavica*) i t. d. Znak je za drugi kratki: ` (slabi kratki), koji se izgovara glasom *običnim* kratko, na pr. *stàza, kràljica, planìna* i t. d." — Ovi su opisi kratkijeh akcenata rđavi, a ono, što pisac veli o jakome kratkom akc. (da mu je glas jači i viši), upravo je neistinito, jer u ovijem stvarma treba razlikovati pojmove: jakost i visina, a ne miješati ih. Rđavo je i ono udvajanje suglasnika *(bratt, treppavica)*, jer bi se isto tako moglo napisati i *stazza, planinna* i t. d. Što su stari hrv. pisci iza kratkijeh vokala udvajali konsonante, to je bilo ugledavanje na druge jezike; osim toga oni su ih udvajali iza jednoga i iza drugog kratkog akcenta (vidi u mojoj knjizi: Istorija hrv. pravopisa).

---

*) G. Divković u pomenutoj svojoj kritici prigovara mi, što ja za *asimilaciju, asimilirati* upotrebljavam izraze: *izravnjivanje, izravnjivati*, a ne *izjednačivanje, izjednačivati*, kako on čini (pored: *prilagođivanje, prilagoditi*, što su grdni barbarizmi). Da je g. Divković pomislio, da *asimilacija* dolazi od lat. *similis*, što ne znači „jednak", nego „sličan", on bi uvidio, da *izjednačivanje* može značiti samo lat. *adaequatio*. Kako Nijemci (na pr. Brugmann u svojem Grundrissu, I² 66., 834.) razlikuju *Anähnlichung* (= asimilacija) i *Ausgleichung* (= adekvacija), tako treba da i mi te različne pojmove razlikujemo.

*

25. Str. 11, §. 13, alinea 5. Kaže se isto, što i na str. 7, §. 4., i s istijem nedostatkom. Vidi br. 14.

26. Str. 12, §. 15, alinea 1: „U riječi može biti samo jedan slog naglašen“. Ne valja tako reći, jer ima riječi i s dva akcenta, ako i malo. Vidi u mojoj maloj školskoj gram. §. 39.

27. Str. 12, §. 16. Izbrajaju se enklitike, ali nepotpuno; fale ove: *nam*, *vam*, *nas*, *vas*, *bih*, *bi*, *bismo*, *biste*. Za tijem nije rečeno, da mogu i po 2 i po 3 enklitike stajati jedna do druge pa sve ostaju bez akcenta.

28. Str. 13, §. 18. Dijele se konsonanti po organima, kojima se izgovaraju, u grlene, zubne, usne i t. d. U toj skrižaljki morali bi biti svi konsonanti našega jezika, a piscu je ipak utekao glas *f*, kojega u skrižaljki nikako nema.

29. Na istoj strani u istom §-u meće pisac glas *n* među „slitne“ (likvide) t. j. zajedno s glasovima *l*, *r*, a grupe n o s n i j e h glasova ne poznaje g. Divković.

30. Str. 14, gl. II. u bilješki se veli: „U dvije riječi, *drôzak*, *mȍzak* mijenja se bezvučno *k* poslije *z* u zvučno *g*, po tome glasi: *drôzga*, *mȍzga* u gen. jedn.“ — Stvar ne stoji tako, već obrnuto, t. j. *k* je u tijem riječma u nom.-jedn. postalo od *g* (ispor. u starosl. дрозгъ, мозгъ).

31. Str. 15, gl. III. u bilješki veli se, da *t*, *d* stojeći među 2 konsonanta ne ispada u složenijem riječma, i navode se za primjere riječi: *istlačiti*, *izdno*, *popustljiv*. Pisac očevidno misli onakove složene riječi, u kojima *d* ili *t* pripada drugome dijelu složenice, a *popustljiv* u tom smislu nije složena riječ; da on ovako misli, potvrđuje se tijem, što u pravilu pred tom bilješkom među primjerima navodi riječi: *naprska* (mjesto: naprstka), *pozorišni* (mj. pozorištni).

32. Str. 15, gl. IV. „Dva jednaka suglasnika ne mogu stajati jedan do drugoga, nego se jedan izbacuje, na pr. *održati* (mj. oddržati), *raznati se* (mj. razznati se)“. Prvi primjer ne valja, jer *održati* ne stoji mjesto *oddržati*, t. j. nije taj glagol složen s prijedlogom *od*, već s prijedlogom *o*, koje se otud vidi, što se u istome značenju govori *obdržati*.

33. Str. 15, gl. VI, alinea 2 i 3. Veli se, da glas *đ* „u hrvatskim riječima postaje sažimanjem od *d* i *j* u jedan glas, na pr. *viđen*, *viđeh*, *orude*, *grožđe* od *vidjen* i t. d.“ Primjer *orude* nezgodan je, jer mladež tu ne vidi, da je *đ* postalo od *d* i *j*.

34. Str. 16, gl. VI, alinea 2 i 4. navode se 4 grčke riječi i štampate su grčkijem slovima. Ja mislim, da to nema smisla za I. ili II. razred gimnazija, gdje se grčki ne uči, a još manje ima smisla za škole, koje nijesu gimnazije.

35. Na istoj strani u istoj glavi u alinei 3. uči pisac: „u nekim turskim riječima *đ* je postalo od *g*, na pr. *đaur*, *đerđef*, *đumruk*, *đon*, *đubre*“. — U turskom jeziku imaju ove riječi također *đ*, ako se i piše u latinici *g*. U ostalom što treba mladeži to znati?

36. Str. 16, §. 22. veli se: „Grleni *k*, *g*, *h* ispadaju u neodređenom obliku glagola (infinitivu) II. razreda ispred *n*“ te se navode primjeri: *pisnuti*, *prsnuti*, *svisnuti*, *otisnuti*, *zviznuti*, *trunuti*. Pravilo je rđavo zajedno s primjerima, jer se pita, za što gutur ali ostaju bez promjene u glagola: *viknuti*, *dignuti* *zamahnuti* i t. d. Za tijem bi čovjek iz piščeva pravila zaključivao, da samo u infinitivu pomenuti glasovi ispadaju; a zar ne ispadaju i u prezentu, imperativu i t. d.?

37. Str. 16, §. 23. govori o tome, kako dentali ispred dentala prelaze u *s*, na pr. *plesti*, *pasti*. Taj je §. trebalo dovesti nekako u sklad s onijem, što se govori na str. 15. u glavi IV, gdje se kaže, da od *dt* biva *t*, na pr. *otkati* (mj. odtkati).

38. Str. 17, §. 24 *b* kaže, da *d*, *t* ispada ispred *n* u infinitivu II. vrste, na pr. *otkinuti*, *krenuti*. A zar ne ispada i u drugijem oblicima, na pr. u prezentu, imperativu i t. d.? Vidi br. 36.

39 Str. 17, §. 24 *c* veli pisac, da *t* ispada „u glagolu *tkȁti* u sadašnjem vremenu po V razredu 2 razdjelu; n. pr. od *do-tčem*, *na-tčem*, *o-tčem* i t. d.“ Ne može se znati, što g. Divković hoće da kaže.

40. Str. 17, §. 25, točka 1: „*p* ispada često ispred *n* u neodređenom obliku (infinitivu) glagola II. razreda; n. pr. *kanuti*, *škrinuti* . . . .“ A zar ne ispada i u drugijem oblicima? Vidi br. 38. — Među primjerima za ovo pravilo navode se i glagoli *utŕnuti*, *priònuti*, kojih nije trebalo uzimati, jer mladež ne vidi, da je u njima ispalo *p*, a njoj i ne treba to znati.

41. Str 17, §. 25, točka 2: „*b* ispada često ispred *n* u određenom (čitaj: neodređenom) obliku glagola (u infinitivu) II. razreda, na pr. *gȉnuti*. *šȉnuti* od *gibnuti*, *šibnuti*“. Zar opet samo u infinitivu? Vidi br. 40.

42. Str. 17, §. 25, točka 3: „*v* ispada iza *b* u prošlo-trajnom (imperfektu) glagola *bjeh* od *bvjeh*, zatim u glagola: *obaliti*, *obeseliti*, *obisnuti*, *obratiti*, *obiknuti*, *pljeti* od *obvaliti*, *pljevti* i t. d.“ — Mladeži ne treba znati, da je *bjeh* postalo od *bvjeh*, a ja bih htio znati, koliko ima u nas filologa, koji bi to mogli dokazati; dakle u elementarnu gramatiku ne ide to nikako. Po pravilu piščevu sudeći ispada *v* iza *b* samo u glagola, a zar ne ispada i u drugijem riječima, na pr. *oblast*, *običaj*? Među primjerima za ovo pravilo navodi pisac i glagol *pljeti*, za koji kaže, da postaje od *pljevti*. Je li i tu *v* ispalo iza *b*?

43. Str. 17, §. 27 *b*. Pisac veli, da *zj*, *sj* prelazi u *ž*, *š* i navodi tome potvrde: *brži*, *viši*, *vožen*, *nošen*. Za što nije spomenuo, da *zj*, *sj* često ostaje (i za što ostaje) bez promjene, na pr. *kozji*, *lozje*, *pasji*, *klasje*?

44. Str. 17—18, §. 27. govori o glasovnijem promjenama, koje nastaju, kad se *j* nađe iza nenepčanijeh konsonanta, a ne

govori ništa o promjenama, kad se *j* nađe iza nepčanijeh glasova *c, č, ć, đ, lj, nj, š, ž* i iza *r*. To je za oblike isto tako nužno znati kao i ono, o čemu pisac u ovome §-u govori.

45. Str. 18, §. 28 *d*. Pisac kaže, da se „sični suglasnik" *s, z* „mijenja"*) ispred *lj, nj* u *š, ž* i potvrđuje to primjerima, ali je zaboravio dodati, da često ostaju *s, z* bez promjene, na pr. *posljednji, sljepački, bojazljiv*.

46. Str. 18, §. 28 *f* govori o umetanju glasa *s* u inf. glagola 3. razreda I. vrste: *zepsti, crpsti, živsti*. Sam pisac veli: „Ovi su se glagoli poveli u tome za glagolima I. raz. 1. i 2. razdjela". To dakle nije glasovni zakon i ne ide u nauk o glasovima, već to treba reći u konjugaciji gdje je mjesto.

47. Str. 18, §. 29, alinea 1: „Suglasnik *l, n* sažima se sa *j* u jedan glas *lj, nj*, na pr. *krstitelj, oganj* i t. d." — Ovi su primjeri (jedini) veoma nezgodni, jer bez visoke poredbene gramatike ne može nitko znati, da je tu љ, њ postalo od лј, нј; a kako će mladež to znati? Trebalo je navesti očevidne primjere kao: *hvaljen, branjen* i slične.

48. Str. 20, §. 33. kaže, da ima 7 padeža „u jednini (dvojini) i u množini." Dvojina (dual) se dakle ovdje spominje posve uzgredice, a i u prikazivanju deklinacije nema joj nigdje spomena osim nešto malo pri brojevima na str. 54.

49. Str. 21, alinea 6. Veli se, da se uvijek slažu s atributom u ženskom rodu riječi: *bena, rđa, kukavica, pijanica* i t. d., „ma se njima i naznačivale muške glave". Da nije uvijek tako, vidi se iz moje velike gramatike str. 398.

50. Na istoj strani u istoj alinei čitamo: „Riječ *sluga* i *vladika, vojvoda* i sl. u jednini je muškoga roda, a u množini ženskoga. U narodnoj pjesmi mogu obje ove riječi i u jednini biti ženskoga roda." Svatko vidi, da su *sluga, vladika, vojvoda* tri riječi, a ne dvije; za to je čudo, kako može pisac reći za njih: obje ove riječi. Za tijem bi trebalo reći „riječi", a ne „riječ", tako isto „su", a ne „je". Vidi o tome bilješku broju 45.

51. Na istoj strani u 7. alinei veli pisac: „U mnogo se životinja rod ne raspoznaje po dočetku, jer se na rod ili ne gleda ili se ne misli, kojega su roda, na pr. *slavuj, orao, sova* i t. d. Ako im treba rod naznačiti, onda se dodaje za muški rod: mužjak, za ženski: žênka." — Ovo je pravilo uzeto iz latinske gramatike (na pr. aquila mas, leo femina i dr.) i ne vrijedi za hrvatski jezik, u kojemu bi priličnije bilo reći: *slavujica, orlica, sovac* nego li: *slavuj ženka, orao ženka, sova mužjak*, što ne mislim da bi tko rekao.

*) Upravo bi trebalo reći u množini: *suglasnici — mijenjaju*, kad su dva! Ali pogrješaka sličnijeh ovoj i još gorijeh ima dosta u gramatici g. Divkovića. Vidi pod br. 47, 50, 96, 173, 253, 288.

52. Na istoj strani u 9. alinei kaže se, da su po dočetku muškoga roda one imenice „koje se svršuju na suglasnik ili na *o* nastalo od *l*", te se među drugijem primjerima navode riječi *jelen, orao*, a te riječi ne idu ovamo, već naprijed na istoj strani, gdje se govori o rodu imenica po značenju.

53. Str. 22, alinea 3: „Srednjega su roda i sve nesklonljive riječi, među koje idu dakle i imena slova; na pr. ništa, *doba, a, z, d* i t. d." — Riječ *ništa* niti je imenica (a ovdje se govori o rodu imenica i samo imenica) niti je „nesklonljiva".

54. Str. 23, §. 36, alinea 2. navodi se nominativ *Bihać*, genitiv *Bišća*, a nigdje se ne veli (ni ovdje ni u glasovima), otkle *š*; osim toga bi trebalo reći, da je u genitivu također *Bihaća*.

55. Str. 24, alinea 2. kaže se, da je *vô, stô* postalo od *vȍl, stȍl* (mjesto od: *vôl, stôl)*.

56. Na istoj strani u 5. alinei veli pisac, da imaju dvije riječi na *lak*, koje *l* mijenjaju u genitivu i t. d. u *o*, a to su: *udjelak, uvelak* (gen. *udioka, uveoka)*. Ali ima i drugih takovih riječi, na pr. *vòlak, záselak*.

57. Str. 25, alinea 1. veli se, da osim *talac, palac, telac* sve druge dvosložne riječi na *-lac* ostavljaju *l* u genitivu i t. d. bez promjene. A *kolac, a stolac?*

58. Str. 25, alinea 4: „Riječ *zvijer* u pjesmama je muškoga roda." — Da je ovo dobro i izvan pjesama, to se vidi iz moje velike gram. 447.

59. Str. 25, §. 38. veli: „Riječi, koje naznačuju čovjeka ili životinju, imaju akuzativ*) jednak s genitivom." Riječi *Bog, anđeo, đavo* ne znače ni čovjeka ni životinju, pa opet imaju akuzativ jedn. kao gen.

60. Str. 25, §. 39. veli, kako se *k, g, h* u vokativu jedn. ispred *e* mijenja u *č, ž, š*, tako isto *c* u *č*. Navedavši za to primjere nastavlja g. Divković: „Ovamo idu i dvije riječi na *z*: *knez* i *vitez*, koje mijenjaju *z* u *ž*: *viteže, kneže*." Iza toga opet veli pisac: „Riječi *konjic, Francuz* i *Englez* imaju u tom padežu nastavak *u*: *konjicu, Francuzu, Englezu*." A za tim opet se vraća na riječi, koje se svršuju u nom. jedn. na *k, g, h, c* i navodi za njih primjere veleći: „Ovake su riječi: *dužnik, glasnik* . . . . *kvasac, platac* i t. d." — Čovjek bi dakle mislio, da *dužnik, glasnik* i t. d. imaju u vokativu *u* kao *konjic, Francuz, Englez*.

61. Str. 26, alinea 2. Veli se, da imenice na *ar* imaju u vokativu jedn. *u* i *e (poglavaru* i *poglavare)*. Trebalo je dodati, da tako imaju i riječi *djever, pastir*, koje se ne svršuju na *ar*.

62. Na istoj strani u zadnjoj alinei kaže pisac, da riječi kao *grâd zûb*, koje znače što neživo, imaju u dat. *grâdu, zûbu*, u lok. *grádu, zúbu* i t. d. Za tijem kaže, da riječi kao *bôj, lêd*

*) Dali akuzativ jednine ili množine, to se ne razabira.

imaju u dat. *bòju*, *lèdu*, u lok. *bòju*, *lèdu* i t. d., a ne veli, da su i to riječi neživa značenja.

63. Str. 27, §. 40, alinea 1. Veli se, da u instr. jednine imaju nastavak *-em*, a ne *-om* imenice, koje se svršuju na nepčane suglasnike *j, lj, nj, đ, č, ć, ž, š*. Za što je izostavljen suglasnik *c* (na pr. *krivac*, *trgovac* i t. d.)?

64. Na istoj strani u istom §-u u 3. alinei veli pisac, da od *Beč*, *Senj* instrum. glasi *Bečom*, *Senjom*, a trebalo je dodati, da može biti također *Bečem*, *Senjem*. U akademičkom rječniku ima *Bečem*, *hmeljem*, a *Bečom*, *hmeljom* nema.

65. Str. 27, §. 41, alinea 1. kaže, da u nomin. množ. *k, g, h* ispred *i* prelazi u *c, z, s*. Trebalo je dodati, da to biva i u dat., lok., instr. množ. pred *i* u nastavku *ima*.

66. Str. 28, alinea 5. veli, da riječ *ključ* kad ima u množini *ključevi* znači „mjesto u vodi, gdje voda kao ključa", ali tu množinu može imati riječ *ključ* i u svojemu pravom značenju. Vidi u mojoj velikoj gramatici. 138.

67. Na istoj strani u zadnjoj alinei govori se o množini riječi na *in* u nom.-jedn., na pr *Rimljanin*, *građanin* i t. d Mislio bi čovjek, da sve te riječi izbacuju *in* u množini, ali ima i izuzetaka, kojih g. Divković nikako ne spominje, na pr. *gončin*, *domaćin* i dr. Vidi u mojoj maloj gram. 40.

68. Str. 29. alinea 4. Što pisac veli o množini riječi *vlastelin*, to nije osnovano; vidi u mojoj velikoj gramatici 142.

69. Str. 30, zadnja alinea: „Kad ovake riječi (t. j, imenice muškoga roda s pomičnijem *a)* primaju umetak *ov* ili *ev*, onda nijesu (u genitivu množ.) dva suglasnika na kraju, zato se i ne umeće među njih nepostojano *a*, na pr. *čvork-óv-ā*, *pȍsl-ȏv-ȃ* . . . ." Pisac nije ovdje naveo ni jednoga primjera s „umetkom" *ev* kao: *bubnjeva*, *češljeva* i dr.

70. Str. 31, alinea 3. govori o akcentu u genitivu množ. riječi kao *bjegúnac*, *bogoslóvac*. Ono, što se tiče prve riječi i drugih njoj sličnijeh, to je rečeno već na str. 30., nije dakle potrebno ponavljati.

71. Str. 31, alinea 4. govori o genitivu množine i drugim nekim oblicima imenica: *ljudi*, *gost*, *nokat*, *crv*. Svršujući svoje tumačenje veli pisac; „Međutim ima *nokat* gen. množ. i *nokata; put*, *puta*", — a o riječi *put* nigdje naprijed nema ni riječi (dakle se ne veli o njoj ni to, da ima u gen.-pl. *puti)*. — Za pomenute 4 riječi kaže g. Divković: „U ostalim padežima izjednačile su se s imenicama muškoga roda ove sklonidbe" (t. j. riječi kao *jelen*, *orač*, *Mirko)*, — kao da u ovoj „sklonidbi" ima imenica ženskoga ili srednjega roda.

72. Str. 31, alinea 5: „Tako ima i riječi muškoga roda ove sklonidbe, koje . . . ." Ista pogrješka, koja je navedena pod br. 71. — Tu veli pisac i to, da se u genit.-pl. govori *mjeseci*, *prsti*, *sati* „kad se ovake riječi govore s brojevima, na pr. *pet mjeseci* . . . ." To nije istina, jer se govori i bez brojeva, na pr. *mnogo* (malo, nekoliko) *mjeseci*.

73. Str. 32, §. 44. kaže, da lokativ mnnož. ima također starinske nastavke *ijah* i *ih* (na pr. *biljezijeh* i *biljezih)*; za ovaj drugi nastavak veli, da je po zapadnome govoru. To nije istina, jer *-ih* nije osobina samo zapadnoga govora, a nije ni postalo samo u zapadnijem krajevima, već to treba tumačiti (što dakako u školsku knjigu ne ide) kao dativ i lokativ jedn. na pr. *ženi*, *ribi* (prema negdašnjemu женѣ, рыбѣ).

74. Str. 32, §. 46. Navode se različni oblici riječi *dȃn*, ali nepotpuno. Oblik za instrum. jedn. *danju* nije trebalo navesti bez ikakve bilješke, već je trebalo reći ono, što ja o tom obliku velim u svojoj maloj gramatici, str. 41 (bilješka).

75. Str. 32, §. 47. Natpis (sa strane) je tome §-u „samostavnici na *o, e*." Inače se u knjizi svuda tome veli *imenice*, koje je mnogo bolja riječ. Vidi i br. 239.

76. Str. 33, §. 48, alinea 1. kaže, da od imenica srednjega roda u nomin.-jedn. „nastavak *e* imaju, kojima se osnova svršuje na nepčan suglasnik ili na *c*, sve ostale imaju nastavak *o*." A zar se ne svršuju na *e* riječi: *more*, *ognjište*, *godište* i druge na — *šte?* (A *t* nije nepčani suglasnik.)

77. Str. 34, §. 49. veli samo, da u starijeh pisaca lokativ množine imenica srednjega roda izlazi na *ijeh*, na pr. *djelijeh*, a ne veli ništa o padežima na pr. *djelih*, *djeli*, *djelom* za lok., instr. i dat. množ.

78. Str. 34, §. 50. govori o sklanjanju riječi *oko*, *uho* te veli, da je za gen. i lok. množine oblik *očiju*, *ušiju*, a ne kaže, da ima i oblik *ȍčī*, *ȕšī*; ne kaže, kojega su roda riječi *oči*, *uši*. Još veli ovo: „Kad se ne misli pravo oko ili uho, onda imaju množinu kao i ostale riječi srednjega roda, na pr. *ȍka* u mreže, *ȕha* u lonca i t. d." Otud bi čovjek zaključio, da će u dat., lok., instr. množine biti *ocima*, *usima* (jer *očima*, *ušima* veli pisac da su oblici dvojine, kad se te riječi uzimaju u pravom značenju).

79. Str. 35, §. 53, alinea 3. veli, da se u deklinaciji riječi kao *žena* lokativ jedn. razlikuje „u mnogo slučajeva" akcentom od dativa jedn., na pr. *glávi* — *glȃvi* i t. d. Takvijeh je riječi upravo sasma malo (prema riječma kao *bòju* — *bȍju*, *lèdu* — *lȅdu* i dr.)

80. Str. 36, §. 54, alinea 1: „Trosložne i višesložne riječi na *ca* imaju u vok. jednine nastavak *e* mjesto *o*, na pr. *bogorodice*, *banice* . . . . i t. d." Trebalo je reći, da to pravilo vrijedi za riječi na *-ica* (a ne na *-ca*, kao što su riječi na pr. *ljubovca*, *pameca*, *pijaca)*, a da ne vrijedi za imena muškoga roda, na pr. *Grujica*, *Vujica*, *Radojica* i dr. Vidi u mojoj velikoj gram. 167.

81 Str. 36, §. 54, alinea 1. i 2. govori o vokativu dvojesložnih vlastitih imena pa kaže, da neka imaju promjenu akcenta u vokativu, na pr. *Mára* — *Mȃro* i t. d., a onda dodaje: „Ostala

(t. j. vlastita imena) imaju vok. jednak s nom., na pr. *Rȕža*, *Sȁva*, *Mìlija* i t. d.“ Trebalo je reći, da to vrijedi samo za vlastita imena lična, a za geografička da ne vrijedi, na pr. *Požega*, *Srbija*, *Morača* i t. d.

82. Str. 36, §. 55, alinea 1: „Ako se osnova svršuje na dva suglasnika, a to nijesu *zd*, *st*, *št* i *šć* (*gȍšća*), onda po §. 10 mnogo riječi umeće među njih nepostojano *a*“. Trebalo je onim konsonantskim skupovima dodati još i: *žd*, *šč* (na pr. *nužda*, *bašča*).

83. Na istoj strani u istom §-u u zadnjem retku ima *sâčmî* (gen.-množ.), a treba da je *sàčmî*.

84. Str 37, u alinei 1. među riječma bez umetnutoga *a* u gen.-plur. navode se i oblici ȁ*spr*â, ȉ*skr*â, a ja mislim, da su ti oblici vrlo sumnjivi; osim toga bio bi u prvome akc. â*spr*â.

85. Str. 37, alinea 4: „Riječi *rúka*, *nòga*, *slúga* imaju u gen. množ. pored *rúk*â, *nóg*â i *slúg*â jošte i oblik *rùk*û, *nȍg*û i *slȕg*û, što su oblici dvojine, ali se govore za množinu. Isti se oblik dvojine upotrebljava za lokativ množine.“ Ovdje su 3 pogrješke: prvo, akc. nije *slȕg*û, nego *slùg*û; drugo, mjesto riječi: „ali se govore za množinu“ trebalo je reći, da se govore i za dvojinu i za množinu; treće, za lokativ množine (i dvojine) mogu se uzimati samo oblici *rùk*û i *nȍg*û, a ne *slùg*û.

86. Str. 37, §. 56, u alinei 2: „U vokat. jednine imaju na prvome slogu ̏ ove riječi: ȁ*ždajo*, *bȕdalo*, *dȍbroto* . . . . . a u nomin.-jedn. imaju naglašen drugi slog od kraja: *aždàja*, *budàla* . . . . .“ Kako je ovo stilizirano, mislio bi čovjek, da ove riječi imaju ovu promjenu akcenta samo u vokativu jednine, a upravo je imaju i u vokativu množine; za tijem bi čovjek mislio, da ovakovu promjenu akcenta imaju samo riječi, koje pisac navodi, a imaju je i mnoge druge, na pr. *planìna*, *slobòda*, *sramòta*, *živìna* i t. d.

87. Na istoj strani u istom §-u, u alinei trećoj veli pisac: „Riječi *brzìna*, *čistìna*, *daljìna* . . . . . *ljepòta*, *sramòta* mijenjaju u akuz. jednine i nomin. množine naglas ovako: *bȑzinu* (štamp. griješkom: *bìzinu*), *čȉstinu*, *dȁljinu* . . . .“ — Ovdje je trebalo reći, da sve ove riječi istu promjenu akcenta imaju još u vokativu jedn. i množ. i u akuzativu množ.

88. Str. 38, §. 59, alinea 1. ima akc. za instrumental jedn. *kȓvi* (pored *kȓvlju*), a mora biti *kȑvi*.

89. Na istoj strani u istom §-u, u alinei 4. kaže pisac: „među *j* od nastavka *-ju* i usnene *p*, *b* i *v* umeće se *l*, na pr. *kâplju*, *zôblju*, *kȓvlju*“. Trebalo je dodati i konsonant *m*, na pr. u: *ozimlju*, *pitomlju*.

90. Na istoj strani u istom §-u, u zadnjoj alinei: „Riječi: *rȉječ*, *kȍkôš* i *stvâr* zadržavaju (t. j. u instrumentalu jedn.) *j*, po tom: *rȉječju*, *kȍkôšju*, *stvârju*“. Pisac je zaboravio reći, da ovo vrijedi za sve riječi (ne samo za navedene 3), koje se svršuju na *č*, *š*, *r*, na pr. *žuč*, *uš*, *zvijer* i t. d., za tijem za riječi, koje se svršuju na *s*, *z*, *ž*, na pr. *rosopas*, *sluz*, *laž*.

91. Str. 39, §. 60, alinea 4: „Riječi *gȕsle* i *jȁsle* imadu po ovoj sklonidbi (t. j. po „sklonidbi“ riječi kao *stvar*) nom. i akuz. množine: *gȕsli*, *jȁsli*, ali genit. samo: *gȕsâl*â, *jȁsâl*â“. — Pravilo je rđavo i nelogički stilizirano u prvoj svojoj polovini (do riječi „ali“); osim toga nije rečeno, kako tijem riječma glasi dativ, lokativ i instrumental.

92. Na istoj strani u istom §-u u zadnjoj alinei: „Kad je pred nastavkom *ima* u osnovi *r*, može se *i* od nastavka *ima* izbaciti, n. pr. *stvárma*“. Trebalo je dodati, da tako može biti i *riječma* pored *riječima*; osim toga ne mislim, da će obično biti *zvijerma*.

93. Str. 39, §. 62: „Dativ i lokativ jednine jednaki su po glasovima, ali se razlikuju po naglasu“; tu je govor o riječima, koje se sklanjaju kao *stvar*. Pisac navodi nekoliko primjera kao *stvâri* — *stvári*, *pȁmêti* — *paméti* i dr. Iz njegova pravila, kako ga je stilizirao, izlazi, da ovu akcenatsku razliku imaju sve riječi ovoga sklanjanja, a upravo je mnoge nemaju kao na pr. *smȑt*, *ljúbav*, *mládež*, *nápast*, *pȍmîsao* i t. d.

94. Str. 40, §. 65, alinea 1. Pisac veli za riječi kao *brȅme*, ȉ*me* i slične da imaju akcent u jednini na pr. *brȅmena*, ȉ*menu*, — „a u nom. množ. premještaju naglas na drugi slog od kraja kao ̀, a u gen. množ. kao ́, na pr. *imèna*, *imén*â . . . . i t. d.“ Čovjek bi mislio, da tu nema izuzetka, a ima: *prèzime* u množ. *prèzimena*.

95. Str. 40, §. 66. govori se o osnovama na *s* i spominju se oblici *nebesa*, *čudesa*, *tjelesa*. A trebalo je dodati još i: *kolesa*, *ušesa*.*)

96. Str. 41, §. 67, alinea 4: „Riječ *uže* i *puce* sklanja se dvojako . . . .“ Valjalo bi kazati: „riječi“ i „sklanjaju se“. Vidi br. 45 (u bilješki). Dalje se tu veli, da riječ *puce* ima u genitivu množ. *pȕtâc*â, pa bi čovjek mislio, da je samo tako, a upravo glasi taj padež također: *pûc*â i *pucét*â.

97. Str. 41, §. 67, alinea 6. Što se tu govori o sklanjanju riječi *drvo*, nije točno; vidi u mojoj velikoj gramatici 156. Osim toga mladeži ni malo nije potrebno znati, što pisac veli: „Riječ *drvo* pripadala je među riječi s osnovom na *s*“.

98. Str. 41, §. 68, alinea 1. kaže se, da riječima *mati*, *kći* osnove glase *mater*, *kćer*, i dodaje se, da od osnove otpada *r*, „a krajnje *e* bude duljenjem *i*“ (dakako u nominativu jedn.). — Ovo mladeži ni malo nije potrebno znati, osim toga nitko to ne može razumjeti bez pomoći visoke poredbene indoevropske gramatike.

---

*) Ne znam, kako može g. Divković u svojoj kritici reći, da ja oblika *ušesa* nemam u svojoj velikoj gramatici, a imam ga lijepo na str. 156.

99. Na istoj strani u obrascu riječi *kći* navodi se za instrumental jedn. samo oblik *kćêrju*, a trebalo bi dodati i oblik *kćèri*, kako na str. 37. i 38. u obrascu za taj padež stoji: *stvarju* i *stvari*, *mišlju* i *misli*.

100. Str. 42, u 1. retku kaže se: „Riječ *mati* sklanja se kao ime ženskoga roda na *a*", a iz obrasca, koji odmah iza toga dolazi, vidi se, da nominativ, akuzativ i vokativ jedn. nijesu načinjeni onako, kako pravilo veli.

101. Str. 43, §. 70. u obrascu ličnijeh zamjenica za instrum. jedn. navodi g. Divković samo oblik *mnom*, a *mnome* nema (ne spominje ga ni dalje nigdje); za genitiv i akuzativ množ. piše samo oblike *nâs*, *vâs*, a enklitičkijeh *nas*, *vas* (na pr. mȁlo *nas* je, *vìdīm vas* i t. d.) ne spominje; za dativ množ. piše da su oblici *nȁma*, *nȁm*, *vȁma*, *vȁm*; oblici *nam*, *vam* u Štokavaca su enklitični, nemaju dakle akcenta.

102. Str. 43, § 71, u 1. alinei veli pisac za oblike *mene*, *tebe* i t. d. da su puni, a za oblike *me*, *ti* i t. d. da su krnji. Čovjek bi dakle mislio, da su ovi drugi krnjenjem postali od prvijeh, pa to pisac upravo i veli na str. 102 u §. 171, alinei 1. To nije istina.

103. Str. 43, §. 71, u 2. alinei pisac navodi tri slučaja, kad se upotrebljavaju „puni" oblici; treći mu je slučaj „u opreci, kad se zamjenica naglašuje", na pr. *mèni* je kazao a ne *tebi*; *tebe* izbavih, a *sebe* izgubih". Ovo je pravilo rđavo rečeno, jer su „puni" oblici uvijek naglašeni, i kad nijesu u „opreci" (na pr. tko *tèbe* poznaje, ne će to vjerovati; dođi k *mèni* i t. d.). — Pisac je osim toga zaboravio navesti i četvrti slučaj za porabu „punih" zamjeničkih oblika, a to je iza veznika *i*, na pr. sutra ću i *tebi* dati i t. d.

104. Na istoj strani, u istom §-u, u 3. alinei kaže pisac: „Oblici akuzativa *me*, *te*, *se* nijesu krnji, nego puni oblici akuzativni, za to se govore i poslije prijedloga, na pr. u *me*, za *te*, preda *se*." A iz 1. alinee istoga §-a jasno se razabira, da je akuzativno *me* „krnji" oblik!

105. Str. 44, §. 75. opet se za dativ množ. navode oblici *nȁm*, *vȁm* (mjesto enkl. *nam*, *vam*). Vidi br. 101.

106. Str. 44, §. 76. u obrascu zamjenice *on* — *ona* — *ono* navodi se za lokativ jedn. u muškom i u srednjem rodu pored *njèmu* i oblik *njêm*, ali to *njêm* (bit će takovi akcent) ne bi smjelo stajati u obrascu, jer je veoma rijetko. Vidi u mojoj velikoj gram. 185. — U instrum. jedn. pored *njîm*, *njôm* trebalo je metnuti i *njime*, *njome* ili ih bar gdje dalje spomenuti.

107. Na istoj strani u istom §-u navedavši pisac obrazac zamjenici *on* — *ona* — *ono* dodaje: „Ova se zamjenica govori za ličnu zamjenicu trećega lica, zato joj je ovdje mjesto. U nom. jedn. i množ. govori se z a s v a t r i r o d a zamjenica pokazna *on ona*, *ono*." Ova druga rečenica sasvijem je zališna i kadra je samo zabuniti učenike i učitelja.

108. Na istoj strani u istom §-u ne navodi g. Divković za akuzativ jedn. srednjega roda u obrascu zamjenice *on* — *ona* — *ono* nikakvoga oblika, ali u bilješki pod linijom na istoj strani piše: „Oblici muškoga roda *ga*, *nj* za akuz. jedn. upotrebljavaju se i za akuzativ srednjega roda." Tu je trebalo reći, da se i oblik *njega* upotrebljava ne samo za muški, nego i za srednji rod u akuz. jedn. Vidi potvrde u mojoj velikoj gram. 186.

109. Str. 45, ispred §. 77. ima natpis: *Zamjenice s rodom* te se u obrascima navode zamjenice *sam* i *naš*. Čovjek bi dakle mislio, da *on* — *ona* — *ono* nije „zamjenica s rodom", jer se o njoj govori u §. 76 i na nju se proteže natpis na str. 43: *Zamjenice bez roda*.

110. Str. 45, u §. 77. navodi se obrazac riječi *sâm* — *sáma* — *sámo*. Oblici nijesu potpuno navedeni, koje je pogrješka s tijem veća, što se oni (sasvijem dobri i obični) oblici, kojih u obrascu nema, ne navode ni u bilješkama ni igdje drugdje. Ti su preskočeni oblici evo ovi: za genitiv jedn. muškoga i srednjeg roda *sama* i *samog*, za dativ i lokativ jedn. muškoga i srednjeg roda *samu* i *samom*. — Za dativ, lokativ i instrumental množine ima pisac pored oblika *sámîm* također *sámîma*, a treba da bude *sámima* (bez duljine na *i*).

111. Na istoj strani u istom §-u navedavši obrazac riječi *sâm* dodaje pisac: „Ovako se sklanjaju zamjenice *taj*, *ovaj*, *onaj* . . . ."To nije istina, jer je odmah u nominativu jedn. razlika: *tâj* — *tâ* — *tô* prema *sâm* — *sáma* — *sámo;* osim toga nemaju ove tri pokazne zamjenice u gen., dat., lok. jedn. oblika, koji bi odgovarali (nenavedenijem od pisca) oblicima *sáma*, *sámu*.

112. Str. 46, alinea 1 i 2. Govori se o zamjenici *tko*, navode joj se oblici i veli se izrijekom, da ona ide onamo, kamo i riječi *sam*, *taj*, *ovaj*, *onaj*, t. j. među riječi, o kojima se govori pod natpisom: *Zamjenice s rodom*. Pisac je očevidno smetnuo s uma, da *tko* nije „zamjenica s rodom", dakle da joj nema mjesta ondje, kamo je on meće. Vidi i br. 115. — U lokativu pogrješka je *kôm* (mjesto *kȍm)*.

113. Str. 46, §. 78, alinea 1. Govori se o razlici u sklanjanju zamjenica, kojima se svršuje „osnova na mek suglasnik" (na pr. *moj*, *naš* i t. d.) prema zamjenicama, kojima se svršuje „osnova na tvrd suglasnik" (na pr. *sam*). Veli se, da je među jednima i drugima razlika u tome, što one prve imaju u nastavcima za muški i za srednji rod *e*, a druge *o* (na pr. *naše*, *našega*: *samo*, *samoga);* druga je razlika, veli pisac, u tome, što one prve zamjenice imaju *i* mjesto *ije* u instrumentalu jedn., dativu, lokativu i instrumentalu množ. Čovjek bi dakle mislio, da od *naš* pomenuti oblici ne glase drukčije nego *našim*, a od *sam*

nikako drukčije nego *samijem.* Ali u §. 79, alinei 1. veli se sasvijem jasno, da jedne i druge ove zamjenice u pomenutijem oblicima imaju i *i* i *ije*, dakle *našim* i *našijem*, *samim* i *samijem*, t. j. razlike nema nikakve!

114. Str. 47, alinea 2. Navedavši pisac obrazac zamjenice *naš* dodaje; „Po tome se obrascu sklanjaju: *moj*, *tvoj*, *svoj*; *naš, vaš; čij*, *ičij*, *ničij*, *nečij*; *koji*, *nekoji*, *neki*, *ikoji*, *štokoji*.“ — Sasvijem je nepotrebno bilo navesti ovdje zamjenicu *naš*; a zamjenice počevši od *koji* razlikuju se u nominativu jedn., na pr. *kòjî* — *kòjâ* — *kòjê* prema *nȁš* — *nȁša* — *nȁše*; dakle se sasvijem jednako ne sklanjaju.

115. Str. 47, §. 79, alinea 3. Govori se o zamjenici *što*; ali se čovjek čudi, kako ona dolazi ovamo među „zamjenice s rodom“, kad je *što* zamjenica bez roda. Pod br. 112. vidjeli smo, da pisac isto tako krivo meće zamjenicu *tko* među zamjenice s rodom. U lokativu piše *čêm*, a mora biti *čȅm;* još je trebalo za taj padež navesti i oblik *čemu.* Vidi u mojoj velikoj gramatici 191.

116. Na istoj strani, u istom §-u, u alinei 4. veli pisac, da se u genitivu pored *čega* nalazi i oblik *šta* te dodaje: „To biva, kad je s prijedlogom: oda *šta*, oko *šta*, beza *šta*.“. Iz moje velike gram. 191. vidi se, da se *šta* govori (za genitiv) i bez prijedloga.

117. Na istoj strani, u istom §-u, u zadnjoj alinei govori pisac o „pridjevnoj zamjenici“ *vȁs* ili *sȁv*. Ako je to zamjenica i ako pisac o toj riječi među zamjenicama govori, za što je na str. 42. nije naveo u popisu zamjenica ličnih, povratnih, pokaznih i t. d.? Tako učenici ne mogu znati, kakova je to zamjenica; što se veli, da je to „pridjevna“ zamjenica, s tijem nije stvari pomoženo, jer se i za zamjenice *koji*, *moj*, *naš*, i t. d. može reći da su pridjevne, kako pisac i veli na str. 42. Napokon, da je riječ *vȁs* (sȁv) zamjenica, morali bi i pridjevi istoga značenja *(cio*, *čitav)* također biti zamjenice.

118. Str. 48, §. 81, alinea 3: „Negda je pridjev imao nastavke imenične sklonidbe u svim padežima jednine i množine; danas ih ima samo u nekim padežima, a u drugima uzima oblike iz složene sklonidbe određenoga pridjeva.“ — U pređašnjim izdanjima svoje gramatike imao je g. Divković kao osobitu kategoriju složenu deklinaciju, ali u ovome izdanju on te kategorije nema niti o njoj igdje govori. Kako dakle mogu učenici znati, što je to složena deklinacija? — Za tijem kaže pisac: „Ovi se oblici (t. j. oblici neodređeni) razlikuju od određenih oblika po naglasu“ (navode se dalje primjeri). Čovjek bi po stilizaciji ovoj zaključivao, da je u akcentu uvijek razlika među određenim i neodređenim pridjevima; ali vrlo mnogi pridjevi (na pr. *bògat*, *mȉo*, *sȉt*, *vjȅšt*, *zȁhvâlan* i t. d.) te razlike ne poznaju.

119. Str. 49. u obrascu „sklonidbe neodređenoga pridjeva“ (za primjer je uzeta riječ *žut)* ne navodi pisac oblika za vokativ jedn. i množ. Trebalo je reći, da je u pridjeva vokativ kao i nominativ, jer će mnogi čitatelj gramatike ove pomisliti, da vokativa u neodređenijeh pridjeva nema. Vidi u mojoj velikoj gram. 196.

120. Str. 49, §. 83, alinea 1. Kaže se, da se „samo kao neodređeni pridjevi“ sklanjaju posvojne riječi, na pr. *bratov*, *majčin*, *njegov*, *njezin* i dr. Ali se opet dosta često govori i piše na pr. *bratovoga*, *njezinome* i t. d.

121. Str. 51, §. 86: „U nekim padežima (7. jedn., 2, 3. i 7. množ.) poveli su se pridjevi neodređeni i određeni u sklanjanju za zamjenicama; po tome imamo oblike: *žutijem*, *žutijeh*, *vrućijem*“. Kad je već pisac uzeo ovaj posve nepotrebni §, trebalo je, da potpunije navede dotične padeže, jer na pr. i *žutoga*, *žutom*, *žutoj* oblici su upravo pronominalni.

122. Str. 51, §. 87. među primjerima za pridjeve stoji *dûg*, a mora biti *dȕg*.

123. Str. 52, alinea 3. Kaže se, da u komparativu prelazi *d*, *t* u *đ*, *ć*, pa se dodaje: „Ako se ispred *đ*, *ć* nađe jošte *s* ili *z*, mijenja se po §. 28 u *š*, *ž*“. Iza toga se navode primjeri, među kojima nema ni jednoga, gdje bi pridjev imao u komparativu *žđ* (a u pozitivu *zd*); a nije ni mogao pisac navesti ni jednoga takvoga primjera, jer ga nema; čemu dakle navodi u pravilu ono, čega u jeziku nema?

124. Str. 52, alinea 5 i 6. Veli se, da *k*, *g*, *h* prelazi u komparativu u *č*, *ž*, *š*, tako isto u *ž*, *š* da prelaze glasovi *s*, *z*. Tome se pravilu navode primjeri, ali među njima nema ni jednoga, gdje bi u pozitivu bilo *s*, a u komparativu *š*.

125. Na istoj strani u alinei 7. kaže se, da *p*, *v* u komparativu prelazi u *plj*, *vlj*; za što nije rečeno, da *b* prelazi u *blj* (na pr. *grub* — *grublji)?*

126. Str. 53, alinea 3: *stâr*, a mora biti *stȁr*.

127. Str. 54, §. 90. kaže, da je za genitiv i lokativ od broja *dvâ* oblik *dviju.* Trebalo je reći, da je to oblik samo za genitiv, osim toga je za muški rod bolji oblik *dvaju.* Vidi u mojoj velikoj gram. 221. Što pisac na istoj strani u bilješki o obliku *dviju* veli, to ne ide u školsku gramatiku.

128. Na istoj strani u istom §-u veli pisac za broj *obadva* da „može ili obje česti sklanjati ili se *oba* ne sklanja, nego samo *dva*, dakle *òbjedvije* ili *òbadvije*“. Iz toga bi čitatelj zaključio, da će u genitivu biti dobro *obaju dvaju*, u dativu *objema dvjema*; ali to je za cijelo veoma neobično; a i ono *objedvije* bit će osobina crnogorska te ne ide u književni jezik. Vidi u mojoj velikoj gram. 222.

129. Na istoj strani u istom §-u navodi pisac deklinaciju brojeva *trî* i *čètiri* pa kaže, da im kao nominativ glasi još i akuzativ i vokativ, a genitiv i lokativ da im je *triju, četiriju*, dativ i lokativ (griješkom mjesto: instrumental) *trima, četirma*. — Oblici *triju, četiriju* ne služe, kako pisac kaže, za genitiv i lokativ, već samo za genitiv; a lokativ je kao dativ i instrumental. Za tijem ne kaže pisac, da pomenuti oblici služe za sva tri roda.

130. Na str. 55. ima pisac među primjerima: *dviju* pastira, *obiju* sinova, *dviju* ljudi mjesto: *dvaju, obaju*. Vidi pod br. 127. i u mojoj velikoj gram. 221., 222.

131. Na str. 55. u zadnjoj alinei govor je o porabi riječi *dvojica, trojica* i t. d., te se veli: „Kad se misle ljudi odrasli uopće, a ne po staležu, onda ne treba kod brojnih imenica dodatka *ljúdî*, jer se to samo po sebi razumijeva; ali kad se misle *dva, tri* i t. d. čovjeka po staležu ili muška živinčeta, onda treba svagda da budu s genitivom množine, na pr. podaj onoj *dvojici volova*, neka ližu soli. *Dvojica seljana* poklone se knezu.“ Ovo je pravilo nejasno, jer se na pr. govori: vidio sam *dvojicu mladića*, dao sam *trojici staraca, s četvoricom Turaka* i t. d., premda riječi *mladić, starac, Turčin* ne znače nikakvoga staleža (kao na pr. *učitelj, čizmar, sveštenik* i t. d.).

132. Str. 56, alinea 2. Pisac veli, kako se upotrebljavaju brojevi *dvoje, troje* i t. d. da to uči sintaksa u §. 26. Toga §-a u njegovoj sintaksi nema, jer se ona počinje s §-om 142; onaj br. 26 zadržan je iz pređašnjih izdanja, a u ovom je izdanju to §. 167!

133. Na istoj strani postavlja se obrazac sklanjanju brojeva *dvoje* i *četvoro* te se veli, da su *dvoga, četvorga* oblici za genitiv i lokativ, a upravo su to oblici samo za genitiv; *dvoma, dvome, četvorma, četvorme* kaže se da su oblici za dativ i instrumental; da to nije baš sasvijem tako, to se vidi iz moje velike gram. 225.

134. Na istoj strani u §. 92. uči pisac, da je *jedanaest, dvanaest* i t. d. postalo od *jedan na desete, dva na desete* i t. d. To nije nužno mladeži znati, a kad bi joj bilo nužno, trebalo bi reći, kakav je oblik ono *desete*, kako li je na pr. od *dva na desete* postalo *dvanaest* i t. d.

135. Na istoj strani u 3. alinei kaže pisac: „Od tih su oblika (t. j. od *jedan na desete, dva na desete)* postali današnji oblici *jedànaest. dvánaest* i t. d., koji se ovako naglašuju: *jedànaest, dvánaest, trínaest* . . . . . *dvádesêt, trídesêt, četrdèsêt* . . . . .“ Dakle su i brojevi 20, 30, 40 . . . . postali od *dva na desete* i t d.!

136. Str. 57, u §§-ima 94, 95, 96. ne veli se u stvari ništa novo, što nije rečeno već u §. 89., dakle su nepotrebni. Što se u §-u 95. navodi *jedànkrat, dvákrat*, to je trebalo izostaviti, jer je *krat* kajkavski i ne ide u književni jezik.

137. Str. 58. pod natpisom *razred glagola* („razred“ će biti griješkom mjesto „razredi“) u 2. alinei kaže se, da ima glagola, koji postaju od imenskijeh osnova i navodi se primjer: *„plaćati* od *plátiti“*. Ovaj je primjer vrlo nejasan, jer po pravilu, što ga pisac izriče, trebalo bi držati, da *plaćati* postaje od imenice *plaća*, ali on izrijekom veli, da *plaćati* postaje od *platiti*, dakle glagol od glagola, a ne od imenice!

Dr. *T. Maretić.*

(Svršit će se.)

XIV.

Povjest svjetske trgovine srednjega vijeka za više trgovačke škole. Napisao **Edmund Ullrich**. Zagreb 1899. Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Nakan sam doskora u Nastavnom Vjesniku progovoriti koju o naučnoj osnovi naših viših trgovačkih škola s obzirom na obuku u zemljopisu i statistici i u općoj povjesti i povjesti trgovine, a sada ću samo oglasiti knjigu kolege E. Ullricha, profesora kr. velike realne gimnazije i s njom združene više trgovačke škole u Zemunu.

Upravo je prijeka potreba bila, da se već jednom počne s izdavanjem školskih knjiga za zemljopis i povjest u višim trgovačkim školama, koje su u nas osnovane već godine 1883. Dobro je uradila visoka kr. zemaljska vlada, da je taj posao povjerila prof. E. Ullrichu, koji poučava u zemljopisu i povjesti u zemunskoj višoj trgovačkoj školi od njezina postanja. Prije svega moram reći, da bi za obuku povjesničku bilo mnogo korisnije, da je izišla na svijet knjiga, u kojoj bi bila prikazana povjest trgovine od najstarijih vremena do danas. Ovako savezno prikazana povjest svjetske trgovine odgovarala bi posve potrebama učenika trgovačkih škola, a dobro bi došla svakomu, tko se svjetskom trgovinom i njezinim razvojem zanima. Upozorujem samo na neke njemačke knjige, koje su tako udešene: Lehrbuch der Handelsgeschichte auf Grundlage der Wirtschafts-und Social-geschichte von Dr. Richard Mayr. Wien 1894., koja se upotrebljava u višim trgovačkim školama i trgovačkim akademijama cislitavskima; Geschichte des Handels und Weltverkehrs. In übersichtlicher Darstellung zum Gebrauche für junge Kaufleute und Industrielle, insbesondere für Handelslehranstalten. V. verm. Auflage. Leipzig 1899., koja se upotrebljava u trgovačkim zavodima u Njemačkoj. U tim je knjigama prikazana povjest trgovine od

prehistorijskoga doba do danas. Ne mogu se domisliti, za što uz povjest trgovine srednjega vijeka nije bar u glavnim crtama prikazana povjest trgovine staroga vijeka, jer bez nje nije lako razumjeti onu srednjega vijeka, o čem je jamačno i sam pisac uvjeren, jer je na početku mnogih poglavlja morao s nekoliko riječi spomenuti prilike staroga vijeka. U opće je Ullrichova knjiga dobra, samo je opširnija od sličnih njemačkih t. j. Ullrich je sredovječnu povjest trgovine opširnije obradio nego li spomenuti njemački pisci, ali tako je moralo biti, jer je Ullrich s obzirom na naše prilike i našu naučnu osnovu uz ostalu građu morao opširnije obraditi povjest trgovine mletačke, dubrovačke, hrvatske i srpske, koja je u stranim povjesničkim knjigama, ako izuzmemo povjest mletačke trgovine, obrađena slabo ili nikako. Na neke nedostatke i netočnosti ipak ću upozoriti pisca, da im se u drugom izdanju ukloni.

Na str. 1. trebalo bi da stoji odmah na početku: „Opseg povjesti", a ne „Dioba povjesti", jer se u tom odlomku govori samo o trajanju povjesti trgovine u srednjem vijeku, a ne spominje se nikakva dioba. U odlomku „Seoba naroda" držim da odsjeci nijesu dobro poređani; ja bih odmah iza prvoga, u kojem se govori o germanskim narodima, nadovezao posljednji (na str. 2.), koji govori o Francima, jer su oni po svom sadržaju u savezu, pa nema nikakva razloga, da su tako rastavljeni Nije ispravno: „Na zapadu, prema Labi naseliše se Polapski Slovjeni" ; točnije bi bilo: „Na zapadu prema Labi naseliše se Slovjeni, koji se za to prozvaše Polapski". U predzadnjem odsjeku na str. 1. spominje se, da su se Normani naselili u „Ingleskoj", dok se Angli i Sasi, koji su zemlji i ime dali, ovdje i ne spominju, nego tek na str. 114. Budući da u svima školskim zemljopisnim i povjesnim knjigama, propisanim za više trgovačke škole, dolazi naziv „Engleska", bilo bi uputno, da je i u ovoj knjizi zadržan. Na str. 2. govori se o Arapima, pa se prvih pet redaka gotovo istim riječima ponavlja na str. 3. u odlomku „Muhamedanizam". Osim „Uvoda" sadržava I. odsjek još ove paragrafe: 1. Prilike, koje su djelovale na kulturne odnošaje; 2. Važne kulturne prilike; razvitak obrta i trgovine; 3. Uredbe korisne po obrt i trgovinu. Kad bi se §. 1. i §. 2. stopili u jedan, mogla bi stvar ispasti kraće. U §. 3. govori se o novčarstvu na str. 14. i 15., a nigdje se ne spominje novac slavonski ni dubrovački; na str. 15. i 16. govori se o bankama, a ne spominje se među nabrojenim bankama gradska banka u Dubrovniku, koju bi trebalo spomenuti i u ovom općenom dijelu.

Drugi odsjek (str. 18.—118.) dijeli se u glavnom na dva razdjela: I. Povjest trgovine pojedinih gradova i naroda u južnoj Europi. — Arapi. II. Narodi zapadne i sjeverne Europe. Poglavlje „Arapi" ima osim općenoga dijela još četiri paragrafa. Držim, da bi kultura i trgovina arapska bila bolje prikazana, da nije ovako u paragrafe raskidana, jer ako Arapi i nijesu sačuvali političko jedinstvo u srednjem vijeku, oni su ipak jedinstven kulturni elemenat srednjèga vijeka. Kad razdioba na paragrafe nije provedena u cijeloj knjizi, nije je trebalo uvoditi u nekim partijama. Dostojna je pažnja obraćena trgovačkim gradovima talijanskima, navlastito Mlecima, o kojima radi pet paragrafa. Ne sviđa mi se natpis 1. §. „Širenje vlasti po Dalmaciji i u Carigradu", jer se baš u tom §. ističe na str. 34. ovo. „Mlečani su dapače morali Hrvatima plaćati godišnji danak, da uzmognu slobodno brodariti po Jadranskom moru (998.)". Ovo ne odgovara natpisu, a moram reći: ni istini, jer to nije bilo godine 998., već, kao što pisac na str. 56. dobro kaže, na koncu devetoga vijeka. Godina 998. baš je odsudna za Hrvate, kao što je pravo na str. 57. ispričano: „Dužda pritisne trgovinu dalmatinskih gradova spriječivši slobodno brodarenje i t. d." God. 998. na saboru u Zadru prisegoše duždu mletačkomu Petru II. Orseolu vjernost zastupnici dalmatinskih gradova, a u Trogiru mu se pokloni Svetoslav Surinja, ban pomorstva, brat kralja Držislava. Car Vasilije II. dao je god. 992 zlatnom bulom Mlečanima povlastice, koje su 1084. velikom zlatnom bulom Aleksija I. raširene, ali tim još nijesu Mlečani svoju vlast raširili u Carigradu. Dok je godina 992. na str. 34. dva puta istaknuta, što nije bilo od potrebe, ne spominje se na str. 35. godina, kad su Mlečani s pomoću križara zauzeli grad Zadar, a ta je g. 1202. važna u historiji hrvatskoj. Osobito pak moram odsuditi na str. 43. naziv „Austro-Ugarska država". Dok se učenici u nižim razredima srednjih škola pa i u I. razredu trgovačkom uče u statistici, da naziv „Austro-Ugarska" dolazi od god. 1867., evo u povjesti trgovine pojavila se na jednom „Austro-Ugarska" u srednjem vijeku. To ne bi nikako smjelo biti u školskoj knjizi, jer to učenike samo zbunjuje. Najopširnije obrađena je povjest hrvatska (str. 52.—86.), a navlastito dubrovačka. Na str. 54. u §. 2. pod natpisom „Seoba Hrvata i osnutak banovina" veli se: „Napokon u početku 7. vijeka, za vladanja cara Heraklija, naseliše ove ilirske pokrajine Hrvati, pošto su svladali ljutoga neprijatelja t j. Avare". Malo prije govorilo se o Rimljanima, Germanima, Hunima i Avarima u tim zemljama, a kad dođoše Hrvati, to su ilirske pokrajine. To ne bi smjelo tako glasiti. Na str. 56.—58. u §. 4. pod natpisom „Kraljevi narodne dinastije (924—1102.)" među kraljevima hrvatskima kralj se Dimitrija Zvonimir i ne spominje, a njegova vladavina i događaji iza njegove smrti morali bi se u svakoj povjesti hrvatskoj spomenuti. U §. 5. pod natpisom „Kraljevi iz kuće Arpadove (1102—1301.)" na str. 58. stoji: „Poslije izumrća narodne dinastije kraljevske sa Petrom II. Svačićem", a bilo bi bolje: „Poslije izumrća kraljeva krvi hrvatske ili narodnih hrvatskih kraljeva sa Petrom II. Svačićem", jer je kraljevska obitelj hrvatska izumrla već 1091. godine sa Stjepanom

*

II. U §. 7. pod natpisom „Kraljevi iz raznih kuća (1382—1437.) zadnji odlomak na str. 62. nikako ne pripada u povjest trgovine srednjega vijeka, jer se spominju prilike koncem 18. i na početku 19. vijeka. Na str. 66. u §. 9. pod natpisom „Gospodarstvene prilike“ spominju se i „dvorske časti: volar, bravar, vinotokar“, premda bi bilo bolje, da se reklo: „dvorski dostojanstvenici: volar, bravar i vinotoča“, a među ove „gospodarstvene dvorske časnike“ pripadao bi i „konjušnik“. U §. 5. na str. 82., gdje se govori o trgovačkim ugovorima dubrovačkima, stoji: „Republika dubrovačka nadalje je utvrdila trgovačke ugovore sa primorskim dalmatinskim i albanskim gradovima (Senj, Trogir, Spljet, Omiš, Kotor, Krf i t. d.)“, dok bi za školsku knjigu bolje pristajalo, da je iza riječi „dalmatinskim“ zagrada s imenima gradova dalmatinskih, a iza toga „i albanskim“ pa u zagradi imena albanskih gradova, jer kratici „i t. d.“ treba se u školskoj knjizi uklanjati. Nedostaje, što je na str. 85. rečeno o dubrovačkom novcu. Na str. 87. pod natpisom „Srbi §. 1. Historički pregled“ spominju se razmirice između Bugara i Srba za Simeona Velikoga, a hrvatski kralj Tomislav i njegov odnošaj prema Srbiji i Bugarskoj ne spominje se. Na str. 89. u §. 3. pod natpisom „Srpski gradovi“ spominju se „stari i novi gradovi“, a ne kaže se, koji su stari, koji li novi gradovi. U II. odsjeku, u poglavlju „Francuska“ na str. 98. veli se: „Grad Avignon na glasu je samo, dok su pape u njemu stolovali“, a ne kaže se, kada je to bilo (1309—1376.)

Ispuštajući sitnije stvari, koje toliko ne smetaju porabi knjige u školi, završujem sa željom, da se u drugom izdanju isprave ne samo ovdje istaknute netočnosti, nego da se s obzirom na to, da je ovo školska knjiga, ispravi jezik od početka do svršetka, jer se u knjizi griješi i protiv gramatike i protiv stilistike. Za primjer spominjem, da se valja da do sto puta počinju rečenice s „ali“, gdje toj riječi nikako nema mjesta. Ovom je knjigom učinjen početak za povjest trgovine u našim školama, a svaki je početak težak, pa nije čudo, da knjiga u prvom izdanju nije savršena, no ovi prigovori neka pisca samo potaknu, da drugo izdanje bude savršenije.

J. Purić.

XV.

Vj. Pokornoga **Prirodopis životinjstva** za niže razrede srednjih učilišta, 8. hrv. izdanje od **A. Korlevića**. Zagreb 1899.

Zoološka naša školska knjiga za niže razrede srednjih učilišta doživjela je u zadnje 4 godine 3 izdanja (šesto izdanje g. 1895., sedmo g. 1896., a osmo g. 1899.), sva tri izdanja priredio

je profesor u gornjogradskoj gimnaziji zagrebačkoj Antun Korlević; to je svakako povoljan znak, a bilo je tu zgode i za promjene, koje su se i izvele na korist same stvari. Ne ću se upuštati u potanko razglabanje stvari, jer se valja obazirati i na njemački uzorak i na porabu naše knjige, koja služi za obuku i srednjim zavodima Dalmacije, Bosne i Hercegovine. Isporede li se zadnja tri izdanja sa četvrtim, koje je izašlo g. 1886., nalazimo znatne razlike, koje su vrijedne, da se napose istaknu.

U prvom redu ima znatna razlika u broju opisanih tipova, o čemu govori najjasnije skrižaljka, kako sam je ja složio. Broj tipova bio je:

	4. izd.	6. izd.	7. izd.	8. izd.	
sisavaca	65	50	49	43	
ptica	53	34	34	34	
gmazova	10	6	6	6	
vodozemaca . . .	6	3	3	4	
riba	22	13	13	13	
mekušaca	17	7	7	7	
kukaca	72	57	57	47	
stonoga	2	2	2	2	
paučnjaka	6	4	4	4	
raka	6	3	3	2	
crva	5	4	4	4	
iglokožaca . . .	2	2	2	2	
mješinaca	7	3	3	3	
spužava	1	1	1	1	
praživa	4	3	3	2	
Ukupno . .	278	192	191	174	tipova.

Iz te se skrižaljke vidi, da šesto izdanje ima prema četvrtom gotovo za trećinu reduciran broj tipova (278 : 192), a zadnje još većma (278 : 174). Kad je ta promjena izvedena uza sve to, što prirodna nauka sve većma raširuje svoje područje i u školi pored svega nužnoga konservatizma, onda je tim dvoje postignuto: intensivnija obuka i rasterećenje; intensivnija obuka mjesto ekstensivne, jer se broj površno uzetih tipova reducira na manji broj najnužnijih tipova, koji se već poradi dobivenoga vremena, a po gotovu uz moderno usavršena pomagala s tim bolje mogu obraditi; rasterećenje, jer se tim zadovoljilo glasu zabrinutih roditelja i odgojitelja, koji alarmiraju sve, koji su na to pozvani, neka bi se učevno gradivo steglo, mladež rasteretila. Stezanje gradiva išlo je tako daleko, da je teško još dalje poći, da ne trpi kod toga predmet.

Higijenski važna promjena zbila se u tisku. Nije samo sitni tisak biološkoga dijela pojedinih tipova zamijenjen krupnijim,

oku povoljnijim tiskom, nego je to provedeno i kod opisa tipova, da se ta dva dijela već tiskom markiraju, a oboje je korisna promjena, osobito ako uzmemo na um, da se učenici uče uz rasvjetu, koja je često preslaba. Taj je krupniji tisak uzrok, te novija izdanja, a po gotovu zadnje, imaju veći broj stranica, po čemu bi se moglo misliti, da je i opseg gradiva veći, ali je to poradi krupnijega tiska samo prividno.

Povoljna promjena zbila se i sa slikama, od kojih su mnoge novima, boljima zamijenjene, a neke su dodane.

U sedmom je izdanju novost karta zemaljskih polutaka. Zgodna je to karta, jer nije pretrpana različnim imenima, nego sadržava nužna imena nalazištâ različnih životinja.

Osmo izdanje ima i opet novost, a to je dodatak „Nekoliko riječi o sabiranju i čuvanju kukaca". U toj nježnoj đačkoj dobi, kad se javlja ne samo želja za znanjem, nego i neodoljiva volja za sabiranjem najrazličitijih predmeta, kao što su: igračke, sličice, marke, knjige, stari novci, javlja se i jaka želja sakupljati i spravljati biline i životinje. Kako nam je dužnost tu želju svesti u neke granice, pomoći učenicima savjetom i uputom, a kako nas učenici u toj stvari salijeću stotinama različnih pitanja, dobro je, da oni već u svojoj knjizi nađu odgovore na mnoga svoja pitanja.

Hrvatska nomenklatura prošla je u tim izdanjima nove faze. Mjesto više hrvatskih imena za jednu istu životinju, koja su bila jednakim tiskom kao ravnopravna označena, došlo je jedno ime kao glavno, a ostala su kao sporedna, pomoćna, došla u zagrade. Ne muče se više naši prvo- i drugoškolci učenjem 3, 4 ili čak 5 imena za jednu životinju, već treba da zapamte samo jedno ime. Eno u starijim izdanjima imaju neke životinje po 2 imena, neke po 3 (n. pr. Alcedo, Sturnus, Garrulus, Motacilla), neke po 4 (n. pr. Cuculus, Chrysophrys, Lophius), a neke čak po 5 imena, n pr. Strix bubo imao je ova imena: velika ušara, buljina ili sovuljaga, čuveta ili čuvetina; Lusciola luscinia zvala se: mali slavulj, slavuj, slavić ili slavujak, mala slavlja; Alauda arvensis nadarena je bila ovim imenima: poljska ševa, ševrljuga, ladvica, lodola ili škrljac; Vipera berus označena je bila imenima: riđovka, šarun, šarica, šarulja ili šarunica. Nomenklatura se i inače dotjeruje te postaje postepeno binominalna, što je osobito nužno s obzirom na više vrsta jednoga istog roda. Trebat će tu još posla, ali glavna je stvar svršena.

I u stilizaciji je napredak. Znamo svi dobro, kako je teško, osobito prvoškolcima, opisivati ono, što vide, ponavljati ono, što čuju, nekim stalnim pravilnim redom, a kamo li učiti rečenice, koje vrve obiljem za njih još novih pojmova, dakle i novih izraza. S veseljem pozdravljam s toga, da u zadnjim izdanjima jasno probija tendencija, kako bi se duge rečenice pokratile, učinile jednostavnije. I tu će trebati još posla, koji otešćava uz reforme jezika promjena terminologije.

Po mom mišljenju trebalo bi u novom izdanju te naše školske knjige izvesti još jednu promjenu, i to zamijeniti neke tipove. Ako i ima ta knjiga zadaću, da uvede učenike u sam predmet te s toga i bira općene tipove, držim, da bi se naša knjiga ipak imala priljubiti našim prilikama. Istina je, da bi se tim ta knjiga ponešto udaljila od njemačkoga svog uzorka, ali držim, da to ne bi mogao biti razlog ni za zavode izvan kompetencije naše vlade, da bi je odbili, a takova bi knjiga našim prilikama bolje odgovarala. Te su koncesije potrebne poradi naših zavoda u opće, a po gotovu poradi onih u Primorju. Ja, koji sam $5^1/_2$ godine službovao u našem Primorju, uvjerio sam se sam, kakva je neprilika često s tipovima, kojima u okolici nema ni traga. Nepriliku pravi u botanici mediteranska flora, ali i fauna. Da ne bude tih promjena previše, ja ću bar neke spomenuti.

Nije mi jasno, za što služi rijetki dabar kao tip, te mislim, da bismo ga mi mogli samo u par redaka spomenuti, dok naš puh nije ni spomenut, a zavrijedio bi ipak koji redak. Hrpa gavran, svraka i šojka mogla bi se stegnuti, a kod nas rašireni poskok imao bi dobiti koji redak više. Među ribama bodljoperkama nema nijednoga morskog tipa, a lako bi se dao kao takav uvrstiti recimo Labrax lupus ili Chrysophrys aurata ili koja druga obična morska bodljoperka. I naša bi skuša zavrijedila, da služi kao tip. Ako je losos riba spomena vrijedna poradi svoga seljenja, ipak bi za naše prilike bila zgodnija pastrva kao tip, a losos bi se mogao uzgred spomenuti, a ne obrnuto, kao što je sada; a da se broj tipova previše ne poveća, neka se stegne drhtulja, pa makar i zmijulica. Kod lepira ne uviđam pravo važnost medonjice i ogrozdova šarca kao tipa, dok bi za naše prilike imao biti tip gubar, koji je kod nas običan i rekao bih stalna neprilika. Žitni moljac imao bi svakako doći iza tipa rušni moljac, pa je jamačno samo pometnjom iza redukcije tipova ostao pred njim. Mislim, da bi se nevidi mogli i jednim tipom zadovoljiti, kao što je kod spužava.

Rekao sam evo svoje, ne bi li još koga potaknuo, da tu temu diskutira sa željom, koja i mene vodi, da nam naša školska knjiga bude sve bolja.

Dr. *A. Langhoffer.*

XVI.

Dr. David Segen: Geometrija za više razrede srednjih učilišta. U Zagrebu 1898.

(Nastavak.)

Na str. 26. pisac razlikuje „krug“ i „kružnicu“, kao što se čini u njemačkoj literaturi: „Kreis“ i „Kreislinie“. Koliko mi je poznato, u narodu dolaze samo izrazi: krug, okružiti i t. d. U srpsko-njemačkom rječniku od Popovića nalazimo riječ „kružnica“, ali po Popoviću ima ta riječ ono isto značenje kao i „mali krug“. No može se prigovoriti, da nauka ne može baš uvijek računati samo s onim, što je u narodnom jeziku. Istina je, ali to vrijedi samo onda, ako narod za izvjesni pojam nauke nema zgodna izraza. Pita se sada, je li u opće nužno, da nauka daje drugo ime crti, a drugo onomu dijelu ravnine, koji je tom crtom omeđen. Ja mislim, da nije nužno; jer bi poradi konsekvencije morala to činiti i u drugim sličnim zgodama, a to ona ne čini. Primjeri su tomu: sjekotine stošca i crte viših stepena. U njemačkoj stručnoj literaturi (n. pr. u Hoffmannovu Zeitschriftu) raspravljalo se — a i danas se raspravlja — to pitanje. No u razvitak te rasprave, kao i u druge nastale prepirke i razmirice ne mogu se ovom prilikom upuštati. Da i g. piscu nije razlika između „kružnice“ i „kruga“ u krv prešla, uvjeravamo se pri kraju str. 28., gdje stoji: te je s toga središte kružnice, koj*i* ide tim tačkama. Dalje kaže g. pisac: „zove se polumjer *i* radij.“ Treba: polumjer *ili* radij. Na nekim mjestima upotrebljava g. pisac i tehničke izraze, a na drugima ne. Poradi konsekvencije, a i poradi općenosti tehničkih izraza trebao ih je svagdje upotrijebiti. Na kraju str. 27. trebalo bi između dvije posljednje riječi umetnuti riječ „samo“. Na str. 28. naziv za diralište: „dotačište“ u najbolju je ruku nezgodan, i to s toga, što je novotarija, koja ne samo nije ništa bolja od staroga izraza, nego pače lošija. „Dotačište“ dolazi od svršenoga glagola „dotaknuti“, a „diralište“ od trajnoga „dirati“. Budući da se tangenta kruga ne promatra samo u jednom momentu, nego za dulje vremena, mislim, da je izraz „diralište“ bolji. Nije dobro kazano ni: „iz tačke *O* opisati kružnicu.“ Bolje je: opisati krug, komu je tačka *O* središte. Inače je ovaj odjeljak pod C. zgodan. Mislim, da je izraz „koliko krat“, ako je ikad bio na mjestu, već zastario! Na str. 30. u 10. retku ozgo stoji: „tada postaje istokračan trokut *AOB*“. Treba da bude: „postane“. Odmah dolazi štamparska pogrješka, mjesto „simetra*t*a“ treba „simetra*l*a“. Dokaz na str. 30 pod c) mogao je biti jednostavniji. Trokuti su *ODC* i *OAB* kongruentni, pa prema tomu moraju imati i jednake visine. Lijep je dokaz poučka pod e) na str. 31., kao i poučka f), samo što se u ovom potkrala štamparska pogrješka, gdje treba mjesto „lik 28.“ da stoji „lik 27.“ Na str. 31. pod B. mogla su ona dva prva odijeljka izostati, jer, što je u §. 8. C., to je i ovdje. Za što nije g. pisac na str. 32. pred §. 10. spomenuo i ona druga tri kruga, koji su trokutu upisani, kad je prije govorio o njihovim središtima — i ako ne direktno. Na str. 32. stoji: „a kraci su mu tetive“. To ne valja. Kraci su pravci, a tetive dužine, dakle trebalo je da stoji „sekante“ mjesto „tetive“. Svojstvo kuta između tetive i tangente nije očigledno i jednostavno dokazano, kao u drugim udžbenicima. U slici 30. nijesam našao slovo *O*. Tako držim, da je i svojstvo obodničnih kutova u drugim geometrijama očiglednije dokazano, pa je i crtež postao prirodnijim putem nego ovdje. Čudim se, što pisci u geometrijama za više razrede razlikuju „obodnične kutove“ i „kutove između sekante i tangente“. To je razlikovanje zališno. Istina, da onda treba pokazati postanje tangente od sekante, no to je i inače nužno već poradi analitične geometrije. Tim bismo načinom dobili od dva poučka jedan, a i od dva dokaza samo jedan. Na str. 33. pod 2. stoji: „obodnični kut n a d polukružnicom“, a treba: „obodnični kut polukružnice“. Na str. 34. na koncu onoga, što je pod br. 3., stoji: „. . . na luku n e k e kružnice koja je određena . . .“ — Kružnica, koja je određena, nije više n e k a. Na str. 34. pod A. mjesto „središnju daljinu“ treba: „daljinu središta“. Na str. 35. u 1. alineji stoji: „Ako je . . . dviju kružnica . . ., to je jedna posvema izvan druge.“ Što znači to: jedna je kružnica i z v a n druge? Po definicijama g. pisca o „krugu“ i „kružnici“ mogao se taj poučak samo onda tako stilizirati, da je g. pisac mjesto „kružnice“ upotrijebio „krug“. U drugom poučku kaže g. pisac: „. . . to se one dotiču izvana . . .“ Zar ne bi bilo bolje, da je nešto rekao o konveksnosti i konkavnosti kružnice, pa na osnovi toga ovaj poučak ovako stilizirao: . . . to se one dotiču s konveksnih strana? Na str. 35. u alineji 5. stoji: „lukovi, koji idu od *A* do *B*“. Zar nije bolje: obadvije polukružnice *A B*? Tu je odmah štamparska pogrješka, mjesto „prosjeći“ treba: presjeći. Na istoj strani u pripomeni stoji: „iz a)“, a treba: iz b). Odmah niže stoji: „tangenta potegnuta na jednu od tih kružnica“, a treba: tangenta jedne od tih kružnica.

Vrlo je zgodno učinio g. pisac, što je izbacio staro „šestilo“, a uveo „šestar“. Na str. 36. u pretposljednjoj alineji stoji: „Zadatak je neodređen, ako njegova konstruktivna izradba daje nebrojeno mnoštvo rezultata“. S neodređenošću zadatka nema konstruktivna izradba nikakve veze, jer je zadatak — ako je neodređen — neodređen i prije te konstruktivne izradbe. Na str. 37. u alineji 1. kaže g. pisac, da je previše određen zadatak o konstrukciji trokuta, ako se zadadu n j e g o v a (trokutova) tri kuta i jedna stranica. To nije istina, on je potpuno određen; jer kad bi bila zadana i sva tri n j e g o v a kuta i sve tri n j e g o v e

stranice, trokut bi bio još uvijek određen. Pogrješka je, kao što se vidi, ovdje u riječi „njegova“. Pa i onaj nastavak g. pisca: „crtanje iskanoga trokuta nije moguće“ ne spasava rđave stilizacije. Osim toga stilizacija: „crtanje iskanoga trokuta nije moguće“ ne valja sama po sebi, jer je to crtanje sasvim lijepo moguće, a druga je stvar, hoćemo li ga moći nacrtati ili ne. Još mi je ovdje spomenuti, da izraz „previše određen“ ne valja. Na str. 37. pod A. stoji: „ . . . kojemu ima zadovoljiti namještaj tačke“, a treba: „kojemu ima zadovoljiti tačka“. Na drugoj strani popravlja to g. pisac, samo je imao kazati: „određuju tačku“. Na str. 37. i 38. stoji više puta, kako neka tačka ima daljinu od pravca i t. d. Tačka nema daljine, ona može samo „udaljena biti“. Na str. 40. stoji: „Konstrukcija se učini“ (1. redak), poslije: „Lukom kružnice . . . učini se $OA = OB$“ (5. alineja). To ne valja. Na str. 40. u odijeljku f) stoji, da je okomica pravca p simetrala dviju tačaka A i B i t. d., a ona je simetrala sviju tačaka, koje su jednako daleko od njezina nožišta. U pripomeni na str. 40. kaže g. pisac: „Ako je A krajna tačka poluzrake“, a htio je da kaže: „Ako se tačka A nalazi na okrajku ravnine“. Na str. 41. pod h): „Neka se zadani kut prenese . . .“ ne valja; treba da stoji: „Neka se nacrta kut, koji je zadanomu kutu jednak“. Na istoj strani pod h) dolazi štamparska pogrješka, mjesto NMX treba da stoji NME. G. je pisac mogao napomenuti, kada će se upotrijebiti konstrukcija zadatka j) na str. 41. Na str. 43. u pretposljednjem odijeljku stoji: „produljimo AC preko A do AD za dužinu AB“. Nema smisla kazati: „do AD“. U slici 43. uzima se slovo C jedan put za označenje tačke, a drugi put za označenje smjera jedne tangente, a toga drugoga slova C nema na slici.

O definiciji mnogokuta vrijedi isto, što sam kod trokuta napomenuo. Kad g. pisac razlikuje krug i kružnicu, mislim, da je s istim pravom morao to učiniti i kod poligona. Za što definira poligon kao dio ravnine, kad je o njemu kao takovu — najmanje govora? Kaže se n. pr.: pravilnomu poligonu upisani i opisani krug. Zar kod toga itko pomišlja na njegovu ravninu? Definicija poligona trebalo bi da glasi: U ravnini zatvorena i slomljena crta, sastavljena od makar kojega broja dužina, zove se poligon. U knjizi Schottenovoj bio bi g. pisac na str. 366 II. sveska našao preporučen jedan drugi dokaz za zbroj unutrašnjih kutova poligona, i ljepši dokaz za svojstvo vršnih kutova. Na str. 46. 2. pri kraju govor je o konveksnim mnogokutima, ali nema njihove definicije. Istina je, da g. pisac pod njima razumijeva takove mnogokute, kojima nijedan unutrašnji kut nije konveksan, no onda je nejasno, za što je ovamo uvrstio poučak iz pripomene pod 1. Govoreći g. pisac o osnovnici paralelograma čini se, kao da „osnovnica“ mora da ispuni neki važan zahtjev, te treba da se definira. Osim toga po piščevu razjašnjenju trapezoidi ne bi imali osnovnice. Zar je bilo nužno pod a) kazati: „ te je $AB \parallel DC$, $BC \parallel AD$? Na istoj str. kaže g. pisac: „. . . po dva suprotna kuta“. Zar nije bolje: „suprotni su kuti“ . . .? Na str. 48. u 5. retku odozgo mjesto „obe“ treba „obje“. G. pisac piše: „$\sphericalangle \alpha = \gamma$“. To je sasvim dobro, jer samo istovrsne količine mogu biti jednake, ali nije dobro, kad naiđemo na: „$\sphericalangle \alpha + \beta = 180^0$“. Jer ako se razumijeva, (kao što i biva), da je β kut, onda je s istoga razloga mogao izostati i znak pred α. Ali ni ovo kratko označivanje nije konsekventno izvedeno, jer g. pisac piše: $\alpha + \beta + \gamma + \delta = 360^0$. Na str. 49. b) štamparska je pogrješka, mjesto: $EBCD$ treba $EBCF$. Držim, da je bilo suvišno dokazivati simetričnost četverokuta, jer je očigledna. Ako se pak već htio dati i taj dokaz, mislim, da bi bilo bolje, da nije upotrijebljeno prelaganje, jer bi se na taj način više poučaka ponovilo. Za što kaže g. pisac na str. 49. pred D.: „. . . simetrala suprotne stranice i simetrala pravokutnika“? Onda je mogao još opširniji biti, pa kazati: „i simetrala kutova, kao i drugih dviju stranica.“ Zar nije bilo dovoljno kazati: simetrala pravokutnika? Na str. 51. stoji: „Svaka od usporednih stranica trapeza može (!) se smatrati osnovnicom“, kao da se one druge dvije neparalelne stranice ne bi mogle držati za osnovke. Definicija deltoida dosta je nejasna. Do duše riječ „jedne“, koja je rastegnuto štampana, imala bi tu nejasnost ukloniti, ali ona to ne čini. Osim toga je u govoru ovu definiciju teže primijeniti. Definicija treba da glasi: Deltoid je trapezoid, koji jedna njegova dijagonala dijeli na dva podudarna trokuta, a druga na dva nepodudarna istokračna trokuta. Na str. 53. pod B. štamparska je pogrješka: mjesto AC treba da stoji AD. Indirektni dokazi, i to onaj na str. 53., kao i onaj na str. 54., imali su se pažljivije obraditi. G. pisac n. pr. kaže u prvom: „Neka je: $\sphericalangle \alpha + \gamma = \beta + \delta = 180^0$“ i crta krug, koji ide tačkama A, B, D i E. To je protivurječje, jer se sada tačkama A, B, D i C ne da nacrtati krug, t. j.: $\sphericalangle \alpha + \gamma = \beta + \delta = 180^0$ ne valja. Kad dva kruga imaju tri tačke zajedničke, onda su oni identični. Prema tome g. pisac apsolutno nije smio crtati krug, a uz to je imao tačku E tako odabrati, da ne bi bila na krugu, koji ide tačkama A, B, D. U drugom su dokazu slični razlozi. Na str. 55. pod D. stoji: „. . . jer je $\sphericalangle AOB = \sphericalangle BOC$ i t. d.“ Nije samo poradi toga, nego i poradi još nečega drugoga, pa kad je g. pisac jedan dio uvjerenja kazao, mogao je i drugi (obadva imaju jednaku važnost i moraju jednako biti usađeni u pameti učenikâ). Imalo se kazati: jer su $\triangle\ AOB$, BOC i t. d. istokračni i kongruentni (u ovom slučaju istostranični). Na str. 55. objašnjenje tangencijalnoga mnogokuta držim da nije uspjelo. Da će tačka A pasti zajedno sa B, tangenta GH zajedno s HJ, bit će učenicima jasno iz tumačenja, ali da tačka G pada onda zajedno sa H i H sa J i t. d., mislim, da učenicima ne će biti posve jasno. Za što se nije g. pisac poslužio kongruencijom tro-

kuta AHB, BJC, i t. d.? Na nekim mjestima prigovorit će možda čitaoci mojim primjedbama (kao n. pr. ovdje). Ali kad pomisle, što mi je bila namjera kod kritiziranja ove knjige, držim, da će mi ipak dati pravo. G. pisac na ime na nekim mjestima izvodi dokaze u najmanje tančine, tako da više puta postane dosadan, dok na drugim, i težim mjestima, prelazi olako. Kad bi bio samo u početku detaljan, a prema koncu više sabit u dokazivanju, ne bih ovih primjedbi stavljao, ali budući da je više puta baš obrnuto, morao sam to istaknuti. Na str. 56. pod c) potegne g. pisac OC i tvrdi, da su trokuti ABO i BCO po prvom kriteriju kongruentni; a gdje je dokaz, da OC raspolovljuje ∢ γ? U opće je ovaj odjeljak pod c) mogao izostati, jer je posljedica odjeljku pod D. na str. 55.

Na str. 57. dolazi riječ „pljoština". Zar je „pljoština" bolja od „ploštine"? Na str. 57. pod A. čitamo: „Dio ravnine, što ga omeđuje opseg ravna lika, zove se ploha lika". — Kad bismo ovdje dodali definicije trokuta, četverokuta ... mnogokuta, pak definiciju opsega, koje su prije u knjizi, teško da bi itko razumio, što je g. pisac gornjom rečenicom mislio. — Ono, što je na str. 57. pod A. u drugom odijeljku, ne nalazi se — bar u vrlo mnogo geometrija, pak nije čudo, što nije dobro i što je nejasno. Tamo dolazi: „... samo u jednom („jednom" je obično štampano!) dijelu njihova opsega i da nemaju još osim toga zajedničkih tačaka". Pita se, kako se daleko može protegnuti to „samo u jednom dijelu". Lako je konstruirati dva trokuta ABC i BED, koji se podudaraju u dijelu BD na stranici BC i tački F na stranici AB, dakle „samo u jednom dijelu" njihovih opsega, a mnogo im toga nije zajedničko, pa ipak lik $ABCEF$ nije suma tih trokuta. Ali bi g. pisac mogao prigovoriti, da se po njegovoj definiciji opsega (stranice i unutrašnji kutovi) ova dva trokuta ne podudaraju ni u jednom sastavku njihovih opsega. Ali onda pitam: Kako bi on, uzevši njegovu definiciju o sumi likova, zbrojio dva lika, kod kojih nijedna stranica jednoga lika i nijedan kut toga lika nije jednak stranicama i kutovima drugoga lika? A u drugu ruku: zar trokut ABD ne prikazuje diferenciju dvaju trokuta ABC i CDA, i ako trokut CDA nije posve u opsegu trokuta ABC? Jesu li na str. 58. pod C. potrebna dva paralelograma, da se dokaže jednakost površina onih trokuta, koji imaju jednake osnovnice i visine? Na str 59. u § 19. čitamo: „o kvadratima *na* stranicama pravokutna trokuta". Nije li bolje: o kvadratima stranica pravokutna trokuta? I sam g. pisac kaže poslije: „kvadrat stranice". Na str. 60 pod C. mjesto: „iz otoka" treba: „s otoka". Na str. 60. pod D. prvi odjeljak nezgodno je stiliziran. Na str. 61. štamparska je pogrješka pri kraju, mjesto CM treba da stoji CF. Na str. 62. odmah u početku opet je štamparska pogrješka, mjesto CD treba da stoji DE. Mjesto da se kaže: „Neka se trokut pretvori u paralelogram", mislim, da će

bolje biti, ako se reče: „Nacrtaj pravokutnik jednak zadanomu trokutu". Na str. 62. e) u drugom odijeljku stoji u zagradama: „ili produljena stranica BC". Budući da je ovdje BC veća stranica pravokutnika, ne će se ona trebati nikada produljiti, da presiječe krug, jer stranica traženoga kvadrata mora biti uvijek manja od veće, a veća od manje stranice zadanoga pravokutnika. Da se obrnuto produljila veća stranica za manju, onda bi se manja stranica morala uvijek produljiti. da se dođe do traženoga presjeka. Za što na str. 63. u pripomeni ne stoji D_1 mjesto D?

Na str. 64. pri kraju čitamo: „... to one sijeku svaku transversalu b u tačkama B, B_1, B_2 ... B_n". Ne valja. Osim toga nalazimo u zagradama riječ „dijelova". To je pogrješno, jer te dužine nijesu ničiji dijelovi; kad se o dijelovima govori, onda mora biti poznata i cjelina, a toga ovdje nema. S istih razloga ne valja ni na str. 65. u trećem odijeljku riječ „djelištima". Mislim, da je ono na str. 66. u prvom odijeljku posve suvišno, jer ta konstrukcija nije tačnija, a još manje lakša. Bolje bi bilo, da je g. pisac kazao nešto o položaju pravca AM. Za što na str. 67. u sredini stoji: „i postavimo $BC = a$", kad je to označivanje već na str. 12. za uvijek utvrđeno? Osim toga i riječ „postavimo" ne valja. Odmah za tim dolazi štamparska pogrješka, mjesto $CD = AD$ treba: $CD = AC$. Na str. 70. u posljednjem odijeljku govori se o djeljenju „unutrašnjim i spoljašnjim načinom". U najbolju ruku nije to u duhu našega jezika. Na str. 71. u šestom retku odozgo ima štamparska pogrješka, mjesto: „da je" treba: „dalje". Na str. 71. mogao je g. pisac dodati još i to, da se udaljenosti tačaka X i Y računaju uvijek smjerom od tačaka jednoga pridruženog para. Na str. 74. trebalo je b) bolje stilizirati. Na str. 75. četvrtomu odijeljku valja mi prigovoriti ovo: Kako su kutovi jednoga trokuta po redu jednaki s kutovima drugoga trokuta, onda moraju i omjeri homolognih stranica biti jednaki, — dakle je taj odijeljak nezgodno stiliziran. Trebalo je stilizirati: Iz toga izlazi, da dva slična trokuta ispunjavaju 6 uvjeta, za koje ćemo dokazati, da između njih postoji (kao i kod kongruencije) izvjesna suvislost. Na toj se suvislosti osnivaju kriteriji sličnosti. Dalje govori g. pisac samo o četiri nezavisna uvjeta. Učenicima će to mjesto ostati nejasno. U ostalom ga već sam prvi kriterij dovodi u protivurječje sa samim sobom. Tamo su ispunjena samo dva uvjeta (od onih šest), pa je ipak dokazana sličnost trokuta. Dakle su ona četiri ostala uvjeta u određenoj suvislosti spram onih dvaju, jer su njima već ispunjeni. Tako bar ja uzimam riječ „suvislost". Pripomena na str. 76. sasvim je suvišna. Na str. 77. stoji blizu kraja: „2. katete suprotne ∢ γ : AB, BD, AD". Kateta BD nije suprotna ∢ γ, nego kutu, koji je s njim jednak. G. pisac kaže: „diferencija između dviju dužina". Zar nije bolje: „diferencija dviju du-

žina? Na str. 78. ima na kraju štamparska pogrješka, mjesto $BD = p$ treba $BD = q$, a mjesto $DC = q$ treba $DC = p$; mjesto: „to je AD srednja geom. proporcionala dužina AD i DC“ treba: „ . . . dužina BD i DC“. Na str. 79. pod A. štamparska je pogrješka, mjesto: „u usporednim“ treba: „o usporednim“. Na str. 79. pri kraju pod A. stoji: „homologne su naime one dvije stranice, koje su jednako namještene kod jednakih kutova“. Zar se to nije moglo bolje stilizirati? Na str. 80. iznad C. računa i g. pisac u opseg samo stranice! Na str. 81. na početku govori g. pisac o proporciji, a još nije docrtao lika, iz kojega bi ta proporcija izlazila. Tek poslije docrtava lik. Odmah dalje je štamparska pogrješka, mjesto: „lik 79.“ treba: „lik 78.“ Na str. 82. ispod slike treba mjesto: „pravce AD i BC“ — „dužine AD i BC“. Odmah je tu štamparska pogrješka, mjesto: $\triangle SBD$ treba: $\triangle SBC$. Govoreći g. pisac prije o tangenti kazao je, da tangenta ima s krugom samo jednu tačku zajedničku. Na str. 83. pak prikazuje tangentu kao granični položaj sekante, ali vrlo nezgodno i netačno. Tamo stoji: „ona (t. j. tangenta) presijeca kružnicu u dvije tačke, koje su veoma blizu tačke E, u kojoj se tangenta dotiče kružnice“. To je nejasno i netačno. Po tom razjašnjenju imala bi tangenta s krugom tri tačke zajedničke, i to E i one dvije veoma blizu do E. Na osnovi toga razjašnjenja tangenta se ne može uzeti kao sekanta, pa ni u graničnom njenom (t. j. sekante) položaju, jer sekanta ima s krugom uvijek samo dvije tačke zajedničke. Jer makar koliko te tri tačke bile jedna blizu druge, one su još uvijek na jednom krugu, a ne na pravcu. To izlazi već i iz toga, što je pravac određen dvjema tačkama, a kad su tri tačke zadane, onda se tek pita, jesu li sve tri tako smještene, da su baš na jednom pravcu. Tangenta kruga ili makar koje crte može se promatrati sa dva gledišta: ili kao pravac, koji s tom crtom ima samo jednu tačku zajedničku, ili kao pravac, koji s crtom ima dvije tačke zajedničke. Drugo se shvaćanje uzima s obzirom na sekantu. Ako se na ime sekanta giba (to gibanje može biti ili oko jedne njene tačke u konačnosti ili u beskonačnosti), onda se ta dva presjeka gibaju po toj crti i približavaju se jedan drugomu, dok na posljetku ne dođu jedan drugomu tako blizu, da se između njih ne nalazi više nijedna tačka crte, ili ako još dalje idemo, dok obadva presjeka ne dođu u jedan isti položaj. U tom krajnjem položaju sekanta je postala tangentom. Dakle samo na osnovi pomičnosti sekante može se doći do pojma o tangenti, a nikako, ako se sekanta promatra u nepomičnom položaju. Na str. 84. pod B. štamparska je pogrješka, mjesto: $\sphericalangle ADE = BDE$ treba: $\sphericalangle ADE = BDC$. Na istoj strani sasvim pri kraju čitamo: „Ako raspolovimo kut OBA pravcem BC, da bude $\sphericalangle ABC = \sphericalangle CBO = 36^0$ . . .“ Nije li u prvoj rečenici kazano ono, što se u drugoj još jednom ponavlja? Osim toga

nekorektno je kazano: „pravcem BC“, jer se po tom čini, kao da bi se taj kut mogao još kojim drugim pravcem raspoloviti. Na str. 86. u liku 81 b). treba između $A^1 B$ da mjesto B stoji B^1. Na str. 89. razumijeva g. pisac pod opsegom (do duše u zagradi stoji još i periferija) opet samo stranice, a malo prije — na str. 86. — uračunava ovamo i kutove. Na str. 90. upoznajemo se s likom 86. G. pisac kaže: „Neka je u liku 86. na str. 90. $AB = s_n$“. Kako sam opazio tetivu AB t. j. stranicu s_n pravilnoga poligona, posumnjao sam i o približnoj ispravnosti riječi g. pisca. Uzeo sam šestar i zbilja sam se uvjerio, da AB ne može biti ni stranica pravilna trokuta, a kamo li stranica pravilna četverokuta i t. d. I ako nam AB treba da prikazuje stranicu makar kojega pravilnoga n-kuta, to se g pisac morao odlučiti — bar u ovom slučaju istine radi i pošto je i opisani krug nacrtao — za makar koji određeni pravilni n-kut. Knjiga školska ne smije biti netačna — bar ovdje, gdje se ta netačnost može lako ukloniti. Nove knjige (osobito školske) moraju se od starih odlikovati bar tim, da ne sadržavaju ništa, što bi bilo izloženo lošije nego li u starim. Onda je pisanje novih knjiga opravdano. Ovo napisah poradi onoga odijeljka, u kome se govori o izračunavanju od S_{2n} iz s_n. Zar ti odijeljci nijesu bolje obrađeni u Močniku, Sonndorferu i u drugim knjigama? Zar ne teku izvođenja tamo mnogo prirodnije nego li ovdje? Ili zar nije na str. 90. jednadžba: $OF = OD + \frac{1}{2} (OC - OD)$ izvještačena i neprirodna? — G. pisac kaže na str. 92.: „upisana krugu . . . opisana oko kruga“! Na str. 93. imam da ispravim jednu netačnost. Tamo stoji, da je Ludolf van Ceulen broj π proračunao na 15 decimala, što se ne slaže s M. Cantorom, Vorlesungen über Geschichte der Mathematik, II. sv. str. 552., koji veli: „In den gedruckten Werken ist dieser Genauigkeit entsprechend π erst auf 20, später auf 32 Dezimalstellen bekannt gemacht“.

Na str. 95. stoji: „. . . jednaka jedinici dužine, dakle 1 *m*, 1 *dm*, 1*cm* i t. d.“ Za mjerenje dužina usvojena je (bar kod nas) samo jedna jedinica, a to je metar, dok su ono drugo dijelovi jedinice. Na str. 97. štamparska je pogrješka u sredini, mjesto: „koliko“ treba: „kolik“; odmah dalje mjesto: „visine“ treba: „visina“. Na str. 98. štamparska je pogrješka, mjesto: $P : P_1 = a^2 : a^2$ treba: $P : P_1 = a^2 : a_1{}^2$. Na str. 98. pod C. stoji: „Budući da je paralelogram jednak pravokutniku“, kao da pravokutnik nije paralelogram. Na što je podjela paralelograma na romboide, rombe i t. d., kad o njima gotovo nikad nema govora? Zar nije odjeljak 2. na strani 99. bio suvišan? Na str. 101. glasi natpis paragrafu „Računstvene zadaće“. Oblik „računstvene“ ne valja. Na str. 101. na početku ima štamparska pogrješka, mjesto: $AB = C$ treba $AB = c$, za tim odmah dalje mjesto: $v^2 = c^2 - (a - x)$ treba: $v^2 = c^2 - (a - x)^2$. U ovom su izvođenju još dvije pogrješke: u retku 11. odozdo treba da bude $[c^2 - (a - b)^2]$

mjesto $[c^2 - (a - b)]^2$, a u retku. 3. odozdo $(s - b)$ drugi put mjesto $(s - a)$. Na str. 102. pod konac stoji: „i produljenih stranica b, c“, a treba: „i produljenja stranica b i c“, jer u trokutu nema „produljenih stranica“. Za što g. pisac gotovo uvijek kaže samo „radij kruga“? Budući da on pod krugom razumijeva omeđenu ravninu, a pod kružnicom crtu, koja tu ravninu omeđuje, držim, da je ovo pitanje umjesno. Prvi se put pokazuje izuzetak od ovoga običaja kod kružnoga vijenca, jer je g. pisac tu bio prisiljen kazati: radij kružnice. Vidi se, da voli „krug“ nego „kružnicu“. Ali ja mislim, da bi svakako bolje bilo kazati: radij kružnice. Samo tako postupali bismo sasvim korektno, jer mislim, da je svakako tješnja i prirodnija sveza između radija i tačaka kružnice nego li između radija i kruga; što više, kad se kaže radij kruga, odnos između radija i kruga ne može se pomisliti bez kružnice. Kad bismo krug definirali kao geometrijsko mjesto svih tačaka u ravnini, kojima su udaljenosti od stalne tačke manje ili najviše jednake dužini r, onda bi r bio kod kruga jedan specijalni slučaj tih udaljenosti, dok je radij kod kružnice jedna nepromjenljiva, konstantna količina. Na str. 105. u posljednjoj formuli fali jedan znak plus.

M. Zdelar.

(Svršit će se.)

XVII.

Sursum corda. Uzdasi k Bogu kardinala Alfonsa Capecelatra, preveo Alojsije Manzoni. Zagreb. Tiskara Antuna Scholza 1899.

Pobožni i učeni kardinal Capecelatro napisao je mnogo lijepih djela, koja mu pribaviše jedno od prvih mjesta u talijanskoj literaturi. U tim djelima zauzima odlično mjesto knjižica opsegom malena, ali sadržajem bogata: Sursum corda. U toj knjižici tumači uzoriti spisatelj najuzvišenije istine i tajne vjere kršćanske na jednostavan način, na način, koji ujedno izriče potpunu odanost bogoljubne duše njezinu stvoritelju. Knjižicu je preveo na hrvatski g. Alojsije Manzoni, sveučilišni lektor, veoma lijepo. Preporučujemo je osobito odraslijoj mladeži, koja će u njoj naći dovoljno duševne hrane.

Dr. *L. Jambreković.*

Različne bilješke.

V.

Govorenje sv. Bernarda od duše osujene.

Među „skazanjima“, što su tiskana u prvoj knjizi Starih pisaca hrvatskih, dolazi i Govorenje sv. Bernarda. Iz Leskienove rasprave „Altkroatische geistliche Schauspiele“ (Lipsiae 1884.) str. 5—8. poznato je toliko, da je jedan dio toga Govorenja parafraza Visionis Philiberti (Karajan, Frühlingsgabe str. 85., Leskien o. c. str. 6.), koja ide do 436. stiha (Dospivši duša govorenje dojde jedan djaval i poča nju biči fruštati govoreći njoj), a u Karajana do stiha 263. Odatle dalje ne ide uporedo Marulićevo (ili čije drugo) pripovijedanje s Viđenjem Filibertovim. Leskien na str. 9. sa svijem prirodno dopušta, da je Marulić dobro poznavao teologijsku i moralno-filozofijsku literaturu srednjega vijeka, pa misli, da nije sigurno ono mišljenje, što ga je izrekao Kukuljević (Stari pisci hrvatski str. LXXIV.), da je Maruliću bio negdje izvor u kakovoj talijanskoj raprezentaciji. Meni se čini posve opravdano ovo mišljenje Leskienovo; a mislim, da se iz duha Marulićevih djela može reći, da je upravo Marulić složio ovo Govorenje.

I u drugim se djelima Marulićevim nalazi toliko tragova srednjega vijeka, koliko ih ima jedva u kojega drugoga pisca (ispor. n. pr. samo Juditu, pjev. 14. stih 257—270.). Izrijekom ću spomenuti iz Judite pjev. V. stih 99—100., gdje se kaže, da je Adam s Evom izgubio milost, jer je sagriješio kao i Oloferne (uživanjem vina). To je ono, što je srednji vijek vjerovao, da je loza rajsko drvo, koje je bilo uzrok grijehu. Propovijedi naših glagolaša potpuno se podudaraju s mišljenjem srednjega vijeka. Marulić je može biti čitao izvore kršćanskih propovjednika, pa bih želio ovim da samo nešto spomenem kao paralelu Govorenja i jedne propovijedi.

Akademijski glagolski rukopis XVI. ili XVII. vijeka pod sign. IV. a. 67. pisan na papiru ima same propovijedi. Odakle je rukopis, ne znam, ali ima zanimljivih priča (o Mariji, o paklu, o rajskoj ptici), među kojima je na 36. listu o čovjeku, koji je

vidio paklene muke, pa došao na svijet, da čini pokoru. Počinje se ovako: „U jime Boga amen. Jedan čovik vidi muke paklene i pak učini vele tešku pokoru. Umrie otac od obiteli u jednoj kući, i ova općina od one kuće pazaše tila negova, i ednu noć po voli božjoj vrati se duša ovoga oca obiteli u tilo negovo i opet oživi ovi otac“ i t. d. Iza toga se pripovijeda, kako se mučio i kakove je muke vidio u jednoj vele velikoj dolini. Tu „bijahu dva jezera vele strašna i velika: jedno puno črvih i ogna privrućega, drugo jezero puno leda i tuče, i ova obadva jezera bihu puna duša; i kada se vrlo ugrijavahu i usijavahu u peći, po tom toga prihojahu u oni led i tuču; i kada se smrzovahu, opet prihojahu u ogan živi“ (isporedi istu priču u M. Divkovića: Nauk krstijanski g. 1611., list 300.). U Govorenju, kad je Isus dao „sentenciju“ (stih 705—714., str. 332.), Kalabrin će mučiti dušu, koja nije Boga slušala; „tuci, žeži nju i pali, pak ju mrzlom vodom kali, neka plače ter pripiva slasti svita, ke uživa“. Ove se muke podudaraju s onima u propovijedi, koja je može biti najmanje 100 godina pisana poslije onoga Govorenja. Ako je svijet slušao ovakove stvari u XVII vijeku, može biti sa svijem lako, da ih je i gledao, po čem bi imao pravo Pavić u Historiji dubrovačke drame, a ne Leskien, da se riječi „vidili ste i slišali svi, koji ste tuto stali“, da se to tiče prikazivanja u nas, premda se „contrasti“ talijanski s takovim nagovorima redovno nijesu prikazivali.

Dr. *Đ. Šurmin.*

VI.

Još o riječi „nemoj“.

U „Nastavnom Vjesniku“ VIII. 83—85. kuša g. A. Music protumačiti ovu riječ drukčije, nego li se do sad tumačilo. A do sad se držalo, da je *nemoj*, *nemojte* postalo od *ne mozi*, *ne mozite* tako, da je *z* ispalo, a *oi* prešlo u *oj*. G. Musiću teško je dopustiti, da bi *z* među dva samoglasnika ispalo. Nije ni meni poznata druga takova riječ; pače pored *nemoj*, *nemojte* govori se po svemu narodu samo *pomozi*, *pomozite*. Ali ima dosta riječi, u kojima suglasnik među dva samoglasnika pred našijem očima ispada; u mojoj velikoj gramatici navode se ovi primjeri: *jedanaest*, *dvanaest* . . . . mjesto: *jedan na deset*, *dva na deset* . . . . .; *gleati* (glejati) mjesto *gledati*; *gospoja* (od: gospoa) mjesto *gospođa*; *meu* (u starijeh pisaca) mjesto *među*; *prije* (od: prie) mjesto *priđe*; *neo* mjesto *nego*; *kao*, *preo* mjesto *kako*, *preko*; *kraosica*, *paun* mjesto *kravosica*, *pavun* (gram. 66, 69, III, 72, 82, 99). Ako mi i ne možemo ispadanje suglasnika u tijem riječma protumačiti, ali samu činjenicu mislim da ne možemo nikako nijekati. Tijem primjerima može se lijepo dodati i *nemoj*, *nemojte*; što se pored toga govori *pomozi*, *pomozite*, tome lijepo odgovara *tako* pored *kao*.*)

Dr. *T. Maretić.*

VII.

Razvijanje nekih logaritmičkih formula.

Iz eksponencijalne jednadžbe $p^x = q$ možemo logaritmiranjem po bazama b_1 i b_2 izvesti dvije nove jednadžbe, i to:

$$x \log_{b_1} p = \log_{b_1} q$$

$$x \log_{b_2} p = \log_{b_2} q,$$

iz kojih dobivamo dva izraza za nepoznanicu x, i to:

$$x = \frac{\log_{b_1} q}{\log_{b_1} p}$$

i

$$x = \frac{\log_{b_2} q}{\log_{b_2} p}$$

Izjednačenjem ovih dvaju izraza izlazi:

$$\frac{\log_{b_1} q}{\log_{b_1} p} = \frac{\log_{b_2} q}{\log_{b_2} p} \quad . \; . \; . \; . \; . \; (1)$$

U ovoj jednadžbi možemo uzeti p, q za stalne brojeve, a b_1 i b_2 mogu primiti makar kakve vrijednosti, odakle izvodimo ovaj poučak:

Omjer logaritama makar kojih dvaju stalnih brojeva nezavisan je o bazi logaritmičkoga sustava.

Jednadžba (1) jest razmjer, te možemo u njemu unutrašnje članove $\log_{b_1} p$ i $\log_{b_2} q$ izmijeniti; tim dobivamo:

$$\frac{\log_{b_1} q}{\log_{b_2} q} = \frac{\log_{b_1} p}{\log_{b_2} p} \quad . \; . \; . \; . \; . \; (2)$$

Za brojeve stalno odabrane b_1, b_2 i promjenljive p, q dobivamo iz (2) ovaj poučak:

---

*) Na ovu argumentaciju ja ću se do zgode povratiti. *A. M.*

*

Omjer logaritama kojegagod broja za dvije stalne baze nezavisan je o tom broju.

Iz jednadžbe (2) možemo izvesti izraz za modul makar kojih dvaju logaritmičkih sustava. Stavimo li n. pr. $b_1 = 10$, $b_2 = e$, $q = 10$, pa označimo li stalni omjer u (2) sa m, dobivamo:

$$\frac{1}{\log_e 10} = \frac{\log_{10} N}{\log_e N} = m \; \dots\dots (3),$$

a odatle:

$$\log_{10} N = \log_e N . \frac{1}{\log_e 10}$$

t. j. Briggov logaritam kojegagod broja dobivamo, ako njegov prirodni logaritam pomnožimo stalnim koeficijentom $m = \frac{1}{\log_e 10}$, a to je modul Briggova i prirodnoga sustava.

Dobivene relacije, a osobito jednadžbu (3) možemo upotrebiti za to, da $\log_{b_1 b_2} p$ racionalno izrazimo s pomoću $\log_{b_1} p$ i $\log_{b_2} p$. Stavimo li

$$\log_{b_1 b_2} p = \lambda,$$

bit će

$$(b_1 b_2)^\lambda = p = b_1^\lambda \, b_2^\lambda \; \dots\dots (4)$$

Neka bude dalje:

$$\log_{b_1} p = \mu, \quad \log_{b_2} p = \nu$$

t. j.:

$$b_1^\mu = p, \quad b_2^\nu = p, \quad b_1^\mu \cdot b_2^\nu = p^2 \; \dots\dots (5)$$

a odatle

$$b_1^{\frac{\mu}{2}} \, b_2^{\frac{\nu}{2}} = p \; \dots\dots (5')$$

Divizijom jednadžbî (4) i (5.') izlazi:

$$b_1^{\lambda - \frac{\mu}{2}} \, b_2^{\lambda - \frac{\nu}{2}} = 1 \; \dots\dots (6)$$

Stavimo li

$$b_1^{\lambda - \frac{\mu}{2}} = r,$$

bit će:

$$\lambda - \frac{\mu}{2} = \log_{b_1} r = m . \log_{b_2} r \; \dots\dots (6_1),$$

gdje je po jednadžbi (2)

$$m = \frac{\log_{b_1} p}{\log_{b_2} p} \; \dots\dots (6')$$

Iz (6_1):

$$\log_{b_2} r = \frac{1}{m}\left(\lambda - \frac{\mu}{2}\right)$$

dakle:

$$r = b_2^{\frac{1}{m}(\lambda - \frac{\mu}{2})}.$$

Uvrstimo li to u (6), bit će:

$$b_2^{\lambda - \frac{\nu}{2} + \frac{1}{m}(\lambda - \frac{\mu}{2})} = 1,$$

t. j.:

$$\lambda - \frac{\nu}{2} + \frac{1}{m}\left(\lambda - \frac{\mu}{2}\right) = 0.$$

Odatle možemo izračunati nepoznanicu λ, i to:

$$\lambda = \frac{\nu + \frac{1}{m} \cdot \mu}{2\left(1 + \frac{1}{m}\right)} \; \dots\dots (7)$$

Uvrstivši konačno u ovu jednadžbu vrijednosti za λ, μ, ν, m iz jednadžbi (5), (6') dobivamo:

$$\log_{b_1 b_2} p = \frac{\log_{b_1} p \, \log_{b_2} p}{\log_{b_1} p + \log_{b_2} p} \; \dots\dots (8)$$

Uzevši još u obzir, da je $\log_{\frac{1}{b_2}} p = -\log_{b_2} p$, dobivamo iz (8):

$$\log_{\frac{b_1}{b_2}} p = \frac{\log_{b_1} p \, \log_{b_2} p}{\log_{b_2} p - \log_{b_1} p} \; \dots\dots (9)$$

K ovim formulama možemo još dodati $\log_{b_1^n} p = \frac{\log_{b_1} p}{n}$ i $\log_{\sqrt[n]{b}} p = n \log_b p$, koje su formule same po sebi razumljive.

M. Sertić.

VIII.

Riječ našim prirodopiscima.

Velika je neprilika naših srednjoškolskih zbiraka, da često za skupe novce dobivamo loše stvari, po gotovu rude. Kako su

dotacije prirodopisne zbirke veoma čedne, treba mnogo dopisivanja s tvrtkama, da se čovjek bar donekle pomogne. Jednom sam zgodom već govorio s drugovima o pitanju, kako bi bilo, da svake godine jedan od nas uzme popis nužnih predmeta za se i za svoje drugove sa sobom na praznike, pa da izabere zgodne predmete recimo u Beču, u Pragu ili gdje drugdje, pri čem bi se i sam koječemu naučio. Članak, što ga je g. Dr. Ant. Heimerl priopćio u Zeitschriftu für die oesterr. Gymnasien 50. god. (1899.) str. 551—555. dolazi mi upravo iz srca, a kako slutim, da su ga možda tu i tamo drugovi pregledali, upozorujem na taj članak napose.

Kako je to velika blagodat i primjerna požrtvovnost, da se društvo u Beču „Lehrmittelcentrale“ I. Werderthorgasse 6. bavi posredovanjem za dobavu valjanih učila, obratio sam se na tu centralu s upitom, da li se ta blagodat proteže i na naše zavode u Hrvatskoj i Slavoniji. Upravitelj te centrale g. građanski učitelj Fr. Tremml odgovori mi veoma ljubaznim pismom, kako je njihova svrha, da „razviju što veću djelatnost i da su veoma rado spremni srednjim učilištima Hrvatske i Slavonije u svakom pogledu ići na ruku“, a uz to mi piše, da imaju zalihu ruda od 20.000 komada ponajviše austrijskih nalazišta, a da i rjeđe rude dobiju na zahtjev od svojih prijatelja ili zamjenom. Iz priposlanoga proglasa razabiram, da su do sada dobile škole, njih 798 na broju, 72.757 ruda i 1495 drugih učila u vrijednosti od 35.000 for., a te brojke jasno govore. Kako članarina toga društva iznosi 4 krune na godinu, za učitelje pače samo 2 krune, moguć je pristup svakome.

Evo lijepe zgode, da posredovanjem požrtvovnih drugova dođemo za male novce do instruktivnih tipičkih predmeta u našim zbirkama.

Dr. *A. Langhoffer.*

Školske vijesti.

Lične vijesti. Dru. Đ. Körbleru pr. učitelju donjograd. gimn. zagr. podijeljena je venia legendi iz povjesti grč. pjesništva do aleksandrinskoga vijeka u mudrosl. fak. sveučilišta Fr. Jos. I. — Imenovani su: Dr. K. Babić n uč. gimn. varažd.; Fr. pl. Crnčić pr. uč. r. gimn. rak.; Dr. Đ. Damaška pr. uč. r. gimn. rak.; V. Đaković n. uč. gimn. osj.; Vj. Glažar n uč. r. gimn. senj. — Premješteni su: pr. uč. I. Širola iz gimn. pož. u gimn. suš.; prof. A. Virag iz gimn. suš. u gimn. pož. — Potvrđeni su s naslovom „profesor“: Dr. Stj. Bohniček u gimn. vink.; Fr. Kučera u r. gimn. senj.; I. Šarić u donjograd. gimn. zagr.; I. Širola u gimn. suš.; F. pl. Šišić u gimn. osj. — Promaknuti su u VIII. čin. razr. profesori: Vl. Dukat u gimn. osj.; Vj. Host u gimn. pož.; I. Kenfelj u gimn. varažd.; M. Marušić ml. u gimn. suš.

Profesorske plaće. Zemaljsko je udruženje srednjoškolskih profesora u Ugarskoj podastrlo u prosincu g. 1899. predstavku ministru bogoštovlja i nastave i ministru financija, da bi se materijalno stanje srednjoškolskih profesora popravilo. U predstavci se spominje, kako ugarski državni profesori već više godina mole, da im se uredi materijalno stanje, pa nije bilo uspjeha. Sada ih sili, da ponovno mole, sve veća nevolja profesorskoga staleža, koji je u kulturnoj zemlji među najvažnijima. Profesorskomu je staležu i stanje i društveni položaj nedostojno odmjeren prema njegovu pozivu i obrazovanosti; društvo traži od njega više nego li mu daje; sredstva, što mu se daju, nijesu dovoljna, da vrši dostojno i kako valja svoj poziv. Profesorski stalež ne čini usluge općoj obrazovanosti samo na katedri, nego i u znanosti i u književnosti; sva naučna društva i stručna književnost ponajvise počivaju na profesorskim plećima i opstoje samo njihovom duševnom i materijalnom pomoću Za to bolno osjeća ovaj stalež, da je između sviju staleža, koji imaju sličnu kvalifikaciju, baš on najviše potisnut. S toga trpi taj stalež i kvalitativno i kvantitativno. Kvantitativno, jer se ne množi u onoj mjeri, u kojoj raste potreba njegova, kvalitativno, jer bolji talenti vole ići u druga zvanja, koja donose i veći prihod i priznanje i napredak. U drugu pak ruku zahtijeva profesorski rad mirnoću ćudi, svježinu duševne snage, slobodnu harmoniju cijeloga duševnoga života, a sve to obara i ruši briga za život i oskudica. Profesor ne može od siromaštva da nabavi stručnih časopisa, ne može da učini koje stručno putovanje, pa je izgubljen za nauku, za školu, jer zaostaje i postaje prije vremena nesposoban za predavanje one nauke, koje ne može da prati u njezinu razvitku. Nigdje nije napredovanje tako potrebno kao kod profesora, koji moraju tako reći do groba učiti. Osigurati materijalnu mogućnost toga učenja toliko je, koliko dati školi dobrih profesora. Nevolja profesorskoga staleža mora se opažati u svojim posljedicama na onima, koji su profesorima povjereni, jer se na kakvoći profesorskoga staleža osniva i moralna i duševna vrijednost one klase, koja je pozvana, da vodi narod. S toga mole ugarski profesori:

1. da se provede zakonska odredba od god. 1893. t. j. da se faktični broj ravnatelja i profesora raspolovi među odnosne plaćevne razrede;
2. da se doplaci podignu na 200 for. Pri tom se pozivaju na Austriju, koja u dva maha daje doplatke po 200 for., a u tri maha po 300 for. (pored početne plaće od 1400 for.), i na Hrvatsku. koja se tobože pomaže iz njihova budgeta, gdje su petgodišnji doplaci po 200 for.
3. da se sistemizira doplatak za gradove, gdje je skup život.

Ovo su najglavnije želje i molbe ugarskih profesora, kojima iznosi plaća 1200, 1300, 1400 for. na godinu.

Ako ugarski drugovi govore o teškom materijalnom stanju te ga zovu teškom krizom, kojoj treba radikalna lijeka, što ćemo onda reći mi hrvatski profesori? Naši su zahtjevi prema njihovim tako čedni, da čedniji ne mogu biti. Što tišti ugarske profesore, u većoj mjeri tišti nas hrvatske. Naše su nevolje u glavnom istaknute u „Predstavci profesorskih zborova svih hrvatsko-slavonskih srednjih škola na visoki sabor“ godine 1898. Tu se ističe, kako su se u Ugarskoj i u Austriji popravile plaće, a u nas su jednake već od godine 1874. Ugarski i austrijski profesori ističu svagda, kad im se dade prilika — a tih prilika ima mnogo, jer su okupljeni u svojim društvima i sastaju se u zajedničkim sastancima — s najvećim ponosom i etičkim patosom, da im je uvijek dizati stijeg idealizma, jer bez idealnoga shvaćanja učiteljske zadaće promeće se učiteljsko zvanje dosadnim zanatom, od kojega nije nikomu koristi. Taj idealizam ne smeta, kako vidjesmo, ugarskim profesorima, da se bore za svoja prava, i kad se radi o materijalnom položaju njihovu. I hrvatski profesori ne će da zaostanu za njima u idealnom shvaćanju svoga zvanja, a upravo se za to i bore za svoj bolji materijalni i socijalni položaj. Hrvatski je profesor slabije situiran ne samo od svojih drugova u Ugarskoj, Austriji i Bosni (s Hercegovinom), već i od drugih urednika hrvatskih s akademijskom obrazovanošću, što više, ima dosta njih i bez te akademijske obrazovanosti (urednici kod manipulacije, nadzornici za pučke škole kod kr. zem. vlade i kr. županijskih oblasti), koji su relativno bolje plaćeni i od najodličnijih profesora srednjih škola, koji su osijedjeli u dičnom i besprikornom vršenju svoga teškoga zvanja. Pogledajmo pravnike, koji stupaju u službu kao suci ili upravni urednici. Ako ovi posljednji iole savjesno vrše svoje dužnosti, mogu pouzdano očekivati, da će namirivši zakonom propisano

službovanje postići bar čin i dohotke urednika VII. činov. razreda t. j. da će poći u mir s mirovinom od 2400 for. A profesor, koji odsluži 30 godina, ne može poprijeko računati, da će se podići više nego u VIII. činov. razred, a u mir će ići s mirovinom od 1900 for. (profesori zagrebačkoga statusa sa 2050 for.).

I ne uzevši u obzir, da se ostali činovnici mogu i više uspeti (u VI., V. i t. d. činov. razred), profesori zaostaju materijalno od svih drugih akademijski obrazovanih urednika. A što može postati profesor? Izuzevši dva zemaljska školska nadzornika u VI. činov. razredu može dospjeti najviše u VII. razred, ako postane ravnatelj, ali i ravnatelju dosegne najviša plaća tek 2200 for. (u Zagrebu 2350 for.), dakle još uvijek za 200 for. (resp. 50 for.) manje nego li je najviši plaćevni stupanj VII. činov. razreda. Profesori su poniženi prema ostalim zemaljskim urednicima, što kao učitelji ne mogu nikako dalje od VIII. činov. razreda, pa i to promicanje u VIII. činov. razred, s kojim se dobiva samo povišena stanarina, može da bude tek nakon doznake 3. petgodišnjeg doplatka, dakle u 1., 2., 3. i t. d. godini iza toga, kako je koji od profesora po sadašnjem zakonu o berivima postigao svotu od 1500 for. A slobodni smo da se samo zapitamo: da li se tako kasno u drugim autonomnim strukama, istom nakon toliko godina, dolazi u VIII. činov. razred, pa i do boljih beriva? I tako časno i teško učiteljsko zvanje profesora u srednjim školama, kojima visoka kr. zem. vlada najduže povjerava na obrazovanje najmiliji amanet naroda, djecu njegovu, ne podaje samo sobom po današnjem zakonu njima onoga prava, što ga s VIII. činovnim razredom polučuju niže kategorije urednika kod manipulacije.

Da za ovako potiskivanje profesorskoga staleža i inferiornost učiteljske službe nema nikakova opravdana razloga, vidi se odatle, što po pravdi nitko ne može ustvrditi, da obrazovanost profesora stoji manje žrtava u novcima i vremenu, ili da su za ovu službu dovoljne i slabije duševne sposobnosti od onih, što ih traže druge grane državne službe, za koje se isto tako ište akademijska kvalifikacija. A za cijelo ne će valja da nitko pokušati, da isporeduje makar u kojem pogledu profesorsku službu s onima, za koje i ne treba akademijske kvalifikacije.

U svima prosvijetljenim zemljama broji se stalež srednjoškolskih profesora među najinteligentnije, a njihova se služba drži za ponajtežu. Znamenite su riječi dvorskoga savjetnika i sveuč. profesora dr. Schippera iz god. 1897.: „Kein anderer Stand unter allen Staatsbeamten hat zunächst, wie dies auch hier betont worden ist, geringere Einnahmen, dann namentlich geringere Aussicht auf Avancement, ferner geringere Anwartschaft und Aussicht auf eine behaglichere und ruhigere Existenz im vorgerückten Alter und, wie sie auch heute gehört haben, geringere Aussicht auf eine höhere Lebensdauer. Welch grosse Opfer also sind es, die der Stand der Mittelschulprofessoren dem Staate bringt, und wie gross sind anderseits die Leistungen, die der Staat von ihm fordert, welch schwere Wucht von verantwortlichen Pflichten ist es, die der Mittelschulprofessor schon in verhältnissmässig jungen Jahren auf seine Schultern nehmen muss! Ich glaube kühnlich behaupten zu dürfen, dass von keinem einzigen Staatsbeamten ähnlicher Kategorie eine gleiche Summe von Intelligenz, von Kentnissen aller Art, Thatkraft und doch wieder von Gewandheit des Auftretens, Ruhe und Umsicht gefordert wird, wie von einem jungen Mittelschullehrer, wenn er einigermassen den Anforderungen seines Amtes sich gewachsen zeigen will. Daraus folgt nun ja mit Nothwendigkeit, dass die Stellung des Mittelschulprofessors nach jeder Hinsicht so gewürdigt sein sollte, dass die Elite unserer gesammten Studentenschaft sich zu diesem idealen Berufe hingezogen fühlen könnte“.

Rad profesora u srednjoj školi naporan je duševni rad, koji njegove sile prije vremena istroši. Pokazuju to dopusti profesorâ i to, što velika većina profesora pomre prije navršene 30. godine službovanja (ponajviše u dobi ispod 50 godina). Upravo s toga određeno je za profesore 30 godina službovanja. S istoga uzroka uvedene su stalne ferije i za mladež i za profesore, jer su to potrebne organične posljedice samoga rada, kako se to danas jednodušno priznaje u pedagogijskoj literaturi i u učiteljskoj praksi svijų država. A gdje je rad izvan škole: priprava učevne građe, priređivanje eksperimenata, ispravljanje

zadaća, znanstveno napredovanje i t. d., a napokon se dopusti daju iz zdravstvenih razloga i drugim urednicima.

Kad je mladi učitelj načinio teški profesorski ispit, ne postane odmah pravim učiteljem, nego tek iza jedne ili više godina, te se tada nominalno uvršćuje u IX. čin. razred, pa mora punih 5 godina služiti s plaćom od 900 for., određenom za 2. plaćevni stupanj X. činovnog razreda, dakle za 200 for. manjom nego li je plaća urednika IX. činov. razreda, a 3. plaćevnoga stupnja. Drugih punih 5 godina služi tek s tom najnižom plaćom IX. čin. razreda, s plaćom od 1100 for.

Napokon treba istaknuti, da je za uspješno vršenje učiteljskoga zvanja veoma važno, da učitelj dolazi u razred pred đake zadovoljan i vedra čela, ako hoće da mu rad bude od prave uzgojne vrijednosti. To se svuda priznaje i ističe prijeka potreba, da se baš profesori srednjih škola riješe svake materijalne brige, kako bi se mogli s cijelom potrebitom jakošću i s duševnim mirom predati svojemu zvanju. Mogu li hrvatski profesori u današnjim prilikama sačuvati potrebni duševni mir i vedrinu? Na to pitanje neka odgovori žalosna činjenica, da je velika većina profesora zadužena ili ima predujmove na plaću i t. d.

Prema ovome želje su hrvatskih profesora ove:

1. Osnovna plaća srednjoškolskih profesora u Hrvatskoj i Slavoniji neka bude 1200 for.; a oni profesori, koji služe u Zagrebu, neka dobivaju još mjesni doplatak od 200 for., koji im se ubraja u mirovinu.

2. Profesori, koji služe u Osijeku i u Zemunu, neka dobivaju, kao i oni na Sušaku, po 100 for. u ime mjesnoga doplatka.

3. Prva tri petgodišnja doplatka neka budu po 200 for., a ostali po 300 for., jer istom s ovim posljednjima postigli bi profesori u opće najviši plaćevni stupanj VII. činov. razreda.

4. Ravnatelji velikih zavoda neka dobivaju službovni doplatak po 400 for. (u Zagrebu 500 for.), a malih po 300 for., koji se ubraja u mirovinu.

5. Profesori neka se iza drugoga petgodišnjeg doplatka promiču u VIII. čin. razred, a iza četvrtoga u VII.

6. Ravnatelji neka budu u VII. čin. razredu, a iza petoga petgodišnjeg doplatka neka se promiču u VI.

7. Ispitani namjesni učitelji neka dobivaju pristojbu od 900 for. na godinu, a neispitani od 700 for.

8. Godine, koje su profesori službovali kao neispitani namjesni učitelji, neka se ubrajaju također u službovanje od dana položene prisege, ako su neprekinuto služili. Ono vrijeme, što ga profesori provedu kao ispitani namjesni učitelji, neka se računa u pokusno trogodište i u prvi petgodišnji doplatak.

9. Vjeroučitelji u malim srednjim školama neka dobivaju osnovnu plaću od 800 for. i petgodišnje doplatke po 100 for., i neka se uvršćuju u IX. činov. razred.

Spomenut ću i to, da hrvatski profesor za vrijeme od 30 godina svoga službovanja primi u ime osnovne plaće i petgodišnjih doplataka u opće 42.000 for.; ugarski profesor dobije za to vrijeme 50.000 for., a austrijski 60.000 for.

Najposlije je računom dokazano, da prema proračunu za godinu 1897. u unutrašnjem odjelu otpada poprečno na jednoga urednika na godinu plaće 1.442 for. 90 novč., stanarine 287 for. 40 novč.; u pravosudnom odjelu plaće 1.696 for 50 novč., stanarine 208 for. 70 novč.; a u bogoštovno-nastavnom odjelu plaće 1.236 for. 20 novč., stanarine 242 for. 60 novč. Po ovom računanju dobije dakle poprečno: a) upravni urednik više na plaći 206 for. 70 nv., a na stanarini 44 for. 80 novč. b) sudski urednik više na plaći 460 f. 30 n., a na stanarini 46 for. 10 novč.

Iz svega se ovoga jasno razabira, da su profesori srednjih škola u plaći, a i u ugledu zaostali za ostalim autonomnim urednicima, a kako za to nema apsolutno nikakva razloga, ne će se jamačno nitko moći naći, koji bi kazao, da

te profesorske želje nijesu opravdane ili da su pretjerane. S toga profesori srednjih škola ne sumnjaju, da će se njihovo stanje morati popraviti, inače će oni sve više malaksavati u borbi za opstanak, a od toga će i zemlja i škola stradati. Za to će i za škole naše i za profesore njihove biti dan napretka, kad se materijalna skrb skine s leđa profesorima. Dao Bog, da se nastojanjem visoke kr. zem. vlade taj dan što skorije ukaže!

Dr. *J. Golik.*

Prijegled časopisâ.

Zeitschrift für das Gymnasialwesen herausgegeben von H. I. Müller. LIII. Jahrgang. Berlin 1899.

11. svezak. U članku: *Die höheren Schulen Deutschlands in amerikanischer Beleuchtung* priopćuje H. Borbein sud Amerikanca J. E. Russela o njemačkim srednjim školama, koji je veoma povoljan. Russel, jedan od najznatnijih pedagoga u Ujedinjenim američkim državama, pratio je dvije godine rad u prvim pruskim školama (u Berlinu, Altoni, Frankfurtu n. M., Jeni i t. d.), da upozna srednjoškolsko obučavanje, pa je plodove svoga opažanja objavio u knjizi: German Higher Schools. The History, Organisation and Methods of secondary Education in Germany. New York 1899. R. je brzo opazio, da je srednja škola u Njemačkoj državni zavod, pa da je za to najpreča njezina dužnost, da služi državnim potrebama. R. ističe napose utjecaj militarizma na školu, koji se opaža u završnom ispitu iza UII. Kako je srednja škola od god. 1892. državni zavod, prirodna je pojava, da je u novoj naučnoj osnovi državni jezik zadobio najodličnije mjesto; ali i obučavanju je u svima ostalim predmetima svrha, da služi državnim interesima. Pitanje je dakako, zadovoljava li škola u istinu i može li zadovoljiti državnim ovim zahtjevima. R je opazio, da povjest, koja bi prema odredbi imala da budi i jača u mladeži patriotizam, slabo zadovoljava svomu zadatku u većem dijelu škola. Pohvalnije govori R. o obučavanju u zemljopisu (osobito u Jeni) i u klasičnim jezicima: mnogi su učenici Prime pokazali lijepo poznavanje i grčkih i latinskih školskih klasika. R. hvali obrazovanost i revnost srednjoškolskih učitelja, a i plaće su njihove primjerene. — U III. odsjeku nahodimo referat o III. sastanku srednjoškolskih učitelja u području Nahe i srednje Saare, koji je bio prošle godine u Obersteinu (1. srpnja). Na sastanku, kojemu je predsjedao gimn. ravnatelj Dr. Koch (St. Wendel), raspravljao je ravnatelj Back (Birkenfeld) o predrimskoj i rimskoj dobi predjela između donje Nahe i Saare, a učitelj je Kretzschmar (Neunkirchen) govorio o zadatku obučavanja u zemljopisu, pa je kod toga pokazao, kako bi se naučno gradivo dalo zgodnije podijeliti među donje i srednje razrede, tako da bi bila tješnja sveza između zemljopisnoga i povjesnoga obučavanja. Evo naučne osnove za zemljopis, kako je K. preporučuje: Seksta (kao i naučna osnova od g. 1892.): početni pojmovi fizikalnoga i metodičnoga zemljopisa prema neposrednoj okolini. Upućivanje u razumijevanje reliefa, globusa i z mljovida. Oro- i hidrografska razdioba zemaljske površine u opće i opis najbliže okoline. Kvinta: fizikalni i politički zemljopis Azije, Afrike, Amerike i Australije. Dalje upućivanje u razumijevanje reliefa, globusa i zemljovida. Kvarta: pokrajine Sredozemnoga mora (južna Evropa, prednja Azija, sjeverna Afrika). Tercija b): srednja Evropa, napose alpinski predio i gornja Njemačka Tercija a): ostale evropske države, a napose donja Njemačka i njemačke kolonije. Sekunda b): savezno i isporedno upoznavanje Evrope s obzirom na kolonije i Ujedinjene američke države. Politička razdioba njemačke države Elementarni matematički zemljopis. Najznatniji prometni i trgovački putovi. U raspravljanju, što se razvilo iza predavanja, prihvatiše ravnatelji Eben (Oberstein) i Dr. Koch ovaku naučnu osnovu, ali posljednji je

naglasio, da je kod sadašnjih prilika nužno, da učenici upoznaju obilježne produkte njemačkih kolonija, a ravnatelj Back i učitelj Heitmann (Birkenfeld) sjetiše na važnost, što je ima relief kod zemljopisnoga obučavanja.

12. svezak. U članku *Eine Verwendung von französischen Schriften, die auf deutsche Litteratur Bezug nehmen, in dem deutschen Unterrichte in der Prima II.* nastavlja P. Gross (isp. Z. f. d. GW., LII, str. 721. i d.) svoje dokazivanje, da je dobro upozorivati učenike, kako književnici drugih naroda sude o njemačkoj literaturi i njezinim prvacima, te navodi iz daljih triju francuskih djela (1. A. Lange, Tableau de la littérature allemande. Paris 1885. - 2. L. Lévy-Brühl, L'Allemagne depuis Leibniz. Essai sur le développement de la conscience nationale en Allemagne 1700—1848. Paris 1890.—3. J. Demogeot, Histoire des littératures étrangères considérées dans leurs rapports avec le développement de la littérature française. Tome II. Littératures septentrionales, Angleterre-Allemagne. Paris 1884[2]), kako pisci njhovi sude o tom, a i ovaj je sud za Nijemce povoljan. — U članćiću: *Ist die Erlernung des Duals in der griechischen Formenlehre wirklich entbehrlich?* dokazuje F. Schneider, da je učenje duala odmah od početka (UIII) najprobitačnije (uz to je pristao i pedagogički odsjek 45. filološke skupštine u Bremenu na Schneiderov prijedlog), jer: 1. trud, što ga ima učenik UIII. učeći dual, tako je neznatan, te se uz ostalo učevno gradivo i ne opaža; 2. učenik upoznaje osobitu jezičnu pojavu, koja je zanimljiva već s toga, što je nahodimo i u nekim živim (slavenskim) jezicima; 3. dual glagolskih oblika olakšava učenicima razumijevanje konjunktiva i optativa; 4. oblici su dualski tako obični već u Ksenofonta, te je već kod početne lektire poznavanje njihovo prijeko potrebno; 5 u Homera dolaze dualski oblici tako često, te bi bilo nerazumno, kad ih učenik ne bi poznavao već otprije, nego bi ih učitelj morao razjašnjivati kod lektire; 6. nije praktičan prijedlog, neka bi se dual učio kasnije (u UII = 6. godini), jer ga učenici ne mogu sada prisvojiti onako, kao u UIII (= 4. godini), dok sistematički uče gramatiku, pa i gradivo je UII prema naučnoj osnovi dosta opsežno i bez duala. U gramatici treba postaviti dual između singulara i plurala, a nipošto iza plurala.

Ovomu je godišnjaku dodan 25. godišnjak izvješća filologičkoga društva u Berlinu, u kojem su obznanjene najnovije publikacije o Liviju, Hanibalovu prijelazu preko Alpa, Horaciju (napose o drugoj odi III. knjige), Kurciju, Nepotu, Homeru (bez obzira na višu kritiku), Vergiliju, Cezaru (napose o B. G. IV, 4—16), Tacitu (izuzevši Germaniju) i Ciceronovim listovima.

Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur und für Pädagogik. **Zweiter Jahrgang.** Zweite Abteilung: Neue Jahrbücher für Pädagogik herausgegeben von Richard Richter. Leipzig 1899.

10. svezak. U zanimljivom članku *Ästhetische und ethische Bildung in der Gegenwart* razlaže W. Münch, da se treba jednako starati za etičko kao i za estetičko uzgajanje mladeži, pa zahtijeva, da se svagda, osobito kod lektire i u povjesnom obučavanju ističe etička vrijednost pojedinih ljudi, naroda i vijekova. — E. Schwabe svršuje svoj članak: *Die älteste deutsche Zeitschrift für höheres Schulwesen.* — A. Spitzner: *Ludwig von Strümpell.* — Pod natpisom: *Bemerkungen zum Anschauungs- und Kunstunterricht auf dem Gymnasium* pokazuje G. Schultz, kako bi se učenici mogli najshodnije upoznati s antiknom umjetnošću u pojedinim razredima. U nižim razredima treba da preteže zorno obučavanje, a u najviša dva razreda da se po jedan sat na tjedan upotrebi na obučavanje u antiknoj umjetnosti, ali kod toga se ne treba držati historičkoga reda, nego svagdje počinjati s lakšim i uzlaziti k težemu. — *Anzeigen und Mitteilungen.* G. Sachse oglašuje i zanosno pozdravlja školsku knjigu: Christian Ostermanns Lateinisches Übungsbuch. Neue Ausgabe. V. Teil: Obersecunda und Prima. Verfasst von Professor Dr. H. J. Müller. Leipzig 1899. (cijena 3 marke), koja je ispunila veliku prazninu u

školskoj njemačkoj literaturi, pa ju je i stručna kritika i učiteljstvo objeručke prihvatilo.

Österreichische Mittelschule. XIII. Jahrgang. Wien 1899.

4. svezak. U opsežnom članku (str. 315–358.) *Darstellung und Kritik der pädagogischen Hauptgrundsätze Platons* podaje Dr. K. Wotke pregledan i zanimljiv nacrt Platonove nauke o uzgajanju, pa kritično razmatranje o njezinoj vrijednosti uz obilato spominjanje novije literature. — Pod natpisom *Zum lateinischen Unterrichte auf der Unterstufe, Schlusswort* ustaje F. Loebl protiv induktivne metode kod početnoga obučavanja u latinskom jeziku (nastavak članka „Randbemerkungen“ u Österr. Mittelschule 1899. sv. 1.). L. preporučuje, da se obučavanje u latinskom jeziku počne s indikativom prezenta akt., jer je svaki glagolski oblik već sam za se potpuna rečenica, a tek iza toga treba da se deduktivnom metodom đacima usadi **a**-deklinacija. L. otkriva mnoge slabe strane induktivne metode polemizirajući s Dettweilerom i Falbrechtom (ovaj je posljednji osposobljen god. 1895., a već je god. 1896. gorljiv pristaša induktivne metode). Kod lektire Nepota i Cezara L. preporučuje što opsežnije i savjesno pripravljanje u školi, te đaci ne će trebati ni rječnika ni drugih pomoćnih knjiga. Prema prvoj lektiri (Nepotu i Cezaru) trebalo bi odabrati riječi u vježbenicama za I. i II. razred, u kojima ima sada stotine i stotine riječi, koje se uče samo in futuram oblivionem, jer ne dolaze u početnoj lektiri. Za domaću radnju (pismenu) treba učenicima zadavati prijevod, koji je već obrađen u školi. Kod obučavanja u grčkom jeziku L. preporučuje, da se u V. razredu za gramatičkih satova ponavljaju i oblici u manjim odsjecima. Govoreći o Herbartovim formalnim stepenima, koji zahtijevaju diobu obučavanja po stepenima jasnoće (analiza i sinteza), asocijacije, sistema i metode, L. dokazuje s Friesom, da stepeni ovi nijesu ništa originalno, jer im nahodimo traga u svakom dobro promišljenom obučavanju, da se obučavanje po stepenima lako izrodi u „eine geistlose Manier“, pa da će učitelj najbolje uraditi, ako ne upotrebi ropski Herbartove stepene, nego dade oduška i svojoj individualnosti. L. potpisuje odrješitu ovu izjavu P. Cauera (u knjizi Grammatica militans. Berlin 1898., str. 148.): Die Schüler haben zehnmal mehr Gewinn davon, wenn sie an dem geistigen Schaffen eines gescheiten und lebendigen Mannes theilnehmen können, als wenn die Lehrkraft „Kunze No. 897.“ ihnen einen normalen Lehrstoff, nach Normalstufen aufgebaut, normalerweise darbietet. Eben darum ist die Betriebsamkeit der Firma Herbart-Ziller-Stoy und aller, die ihr anverwandt sind, so verhängnisvoll — bei dem besten Willen, der diese Männer beseelt —, weil sie die tiefe Verschiedenheit des höheren Unterrichtes vom elementaren (d. i. vom Volksschulunterrichte) verkennen. Für Lesen, Schreiben, Rechnen mag es eine Methode geben, die zur Zeit die beste ist und nun zweckmässigerweise überall durchgeführt wird; für die Stoffe, an denen das Gymnasium seine Schüler wachsen lassen will, gibt es etwas Ähnliches nicht. Da ist immer nur der Gang des Verstehens und Eindringens gut und förderlich, den der einzelne Lehrer durch seine wissenschaftliche Bewältigung des Gegenstandes erarbeitet hat. Nicht an den Stoff heranbringen soll er die Methode, sondern aus ihm heraus sie entwickeln. I L. je protivnik modernih onih izdanja školskih klasika s naznakama sadržaja s kraja, s grafičkim označivanjem neupravnih govora, glavnih rečenica, znatnijih mjesta i t. d. držeći, da je jedino učitelj zvan i dužan, da zajedno s učenicima ukloni sve poteškoće kod lektire. L. zahtijeva, da učenici nauče brojeve, kod kojih je potrebno mnogo pamćenje, pomalo i tek mimogred, svaki dan 3—5, i to više u školi nego kod kuće. Kod školskih zadaća L. preporučuje — osobito u višim razredima —, da učitelji dadu učenicima hektografiran zadatak. L. se ne može nikako ugrijati za ona uzor-predavanja, što ih često čitamo u pedagoškim časopisima, jer ne odgovaraju zbilji: mladi će učitelj naći mnogo više pouke u Lattmanovim stenografskim zapisnicima od nekoliko predavanja (štampanih u časopisu Lehrproben und Lehrgänge, sv. 8.), jer u njima ima primjera i takim odgovorima pojedinih đaka, koji mogu mlada učitelja lako smesti. L. preporučuje

ravnateljima, da povjere obučavanje u latinskom jeziku istomu učitelju od I.—IV. razreda, a za početno obučavanje da odrede najvrsnije učitelje. Govoreći o prevođenju „ex tempore“ L. preporučuje, da se s njim otpočne u II. poljeću III. razreda, a od VI. razreda treba da se učitelj kod njega obzire i na školske klasike pređašnjih razreda. — U zanimljivom članku *Zur Frage des Lehrermangels an Mittelschulen* nastoji profesor Dr. A. Polaschek da dokaže, kako bi se najlakše doskočilo sve većemu nedostatku srednjoškolskih učitelja. P. priznaje, da se novim uređenjem plaća znatno popravilo materijalno stanje srednjoškolskih učitelja, ali da oni još jednako nijesu izjednačeni s pravnicima, jer dok se darovitiji pravnik uz manje truda i lakše ispite lako uspne do V., dâ IV. i III. plaćevnoga razreda, ostaje revnomu srednjoškolskomu učitelju i dalje kao najveći ideal VI. plaćevni razred. K tomu je rad srednjoškolskih učitelja u prenatrpanim razredima od 60, 70 ili čak 80 đaka tako težak, te su već mnogi učitelji od njega nastradali. Uz ovake se prilike ne može očekivati, da će mladež, koja odabira svoje zvanje prema savjetu praktičnih roditelja i starijih znanaca, prigrliti nezahvalni ovaj i slabo unosni stalež. Trebalo bi profesorima olakšati i uskoriti promaknuće u više plaćevne razrede (od 5000 učitelja ima ih sada samo 230 u VII. razredu i 57 ravnatelja u VI.). Potrebno bi dalje bilo, da se srednjoškolski učitelji izjednače u plaći sa stručnim učiteljima (koji brže dolaze u VIII. i VII. plaćevni razred, a uz to se povisuje i temeljna njihova plaća), da se nadziranje i stručno upravljanje škole povjeri samo učiteljima i da iskusni učitelji dobiju dotirana mjesta (n. pr. upravljanje pedagoškoga seminara i t. d.). — *Vereinsnachrichten.* — *Miscellen.* Pod natpisom Etwas Statistik und Methodik. Ein Beitrag zum lateinischen Elementarunterrichte in der Prima (= I. razred) iznosi profesor J. Mayer (Budweis) statistički prijegled o uspjehu školskih zadaća u različne četiri godine, od kojih je u prvoj obučavao deduktivno prema Vielhaberovoj vježbenici i Schmidtovoj gramatici, a u ostale tri induktivno prema Steiner-Scheindlerovoj vježbenici i Scheindlerovoj gramatici. Uspjeh je zadaća bio kud i kamo povoljniji uz induktivnu metodu, pa je M. toplo preporučuje, jer samo se uz nju olakšava đacima razumno učenje gramatike, koja uz deduktivnu metodu ostaje za njih ono, što je bila i u starije vrijeme: *animal ferocissimum, gravissime ulciscens iniuriam sui!* Iza toga M. potanko razlaže, kako treba prema induktivnoj metodi udesiti obučavanje treće sklonidbe držeći se ovoga reda: 1. konsonantske osnove; 2. **i**-osnove; 3. pridjevi III. sklonidbe; 4. osobine kod sklanjanja imenicâ; 5. osobine kod sklanjanja pridjeva; 6. pravila o rodu. M. je pribrao resultate svoga razlaganja o III. sklonidbi u dvije skrižaljke (1. sklonidba; 2. rod imenica), koje su veoma pregledne, pa bi one ili bar slične skrižaljke mogle možda naći mjesta i u našoj školskoj gramatici. Priopćujemo prvu od njih na str. 404. — Pod natpisom Erleichterungen beim ersten Lateinunterrichte raspravlja Dr. Simon, kako bi se obučavanje u latinskom jeziku dalo ubrziti, te bi učenici mogli već nakon prve godine čitati Nepota. M. Giercke, učitelj u francuskoj gimnaziji u Berlinu, poučavajući učenike, koji su godinu dana prije toga učili francuski, postigao je s početnicima u jednoj godini taki uspjeh u latinskom jeziku, te su oni mogli druge godine čitati Cezara. Nadovezujući na Gierckeovo raspravljanje (u programskoj raspravi: Das erste Jahr des lateinischen Unterrichtes nach dem jetzigen Lehrplan des königlich französischen Gymnasiums. Berlin 1897.) S. podaje primjer, kako se može zgodno otpočeti s obučavanjem u latinskom jeziku i razlaže, kako treba udesiti početno obučavanje (riječi samo iz Nepota i Cezara i svaki put najviše 6 do 7 novih; u prijevodu što manje vlastitih imena; obučavanje treba da bude i učenje), da učenici najbrže prisvoje konjugaciju i deklinaciju (preporučuje za III. deklinaciju J. Striglovu gramatiku. Linz 1899.), i da razumiju običnije sintaktične pojave. — Pod natpisom Eine Anregung preporučuje Dr. J. Perkmann, neka se u časopisu štampaju rasprave, u kojima iskusniji učitelji razlažu postupanje svoje kod obučavanja i opažanja iz prakse, a da ne spominju kod toga literature, i neka se u časopisu otvori „Sprechsaal“, koji će davati učiteljima na njihove upite zgodnih uputa za dalji rad. Dr. Polaschek drži, da bi osobito onaj prvi prijedlog, kad bi se realizirao, mnogo doprinesao k usavršivanju školskih

Sklonidba

Broj	Padež	Muški rod	Ženski rod	Srednji rod	Izuzeci – Muški rod	Izuzeci – Ženski rod	Izuzeci – Srednji rod
Singular	Nominativ	*a)* kons. osnove: *or*; *os*; *er*; *es* nejednakolož. riječi; *b)* *i*-osnove: *er* jednakosl. riječi.	*a)* kons. osnove: *ō*; *ās*; *aus*; *ūs* (*ūtis*, *ūdis* i *ŭdis*); *x*; *s* iza konsonanta; *b)* *i*-osnove: *is* i *es* u jednakosl. riječ.	*a)* kons. osnove: *men*; *ur* (*ŏris* i *ŭris*); *us* (*ĕris* i *ŏris*); *us* (*ūris*) jednosl. r.; *c*; *l*; *t*; *b)* *i*-osnove: *e* (*is*); *al* (*ālis*); *ar* (*āris*).	*a)* kons. osnove: *sōl*; *sāl*; *ordo*; *sermo*; *leo*; *grex*; *frutex* (*ĭcis*); *dēns*; *fōns*; *mōns*; *pōns*; *lĕpus* (*ŏris*); *mūs* (*mūris*); *lapis*; *sanguis*; *b)* *i*-osnove: *piscis*; *panis*; *collis*; *orbis*; *axis*; *mensis*.	*a)* kons. osnove: *arbor*; *dōs*; *quies*; *mercēs*.	*a)* kons. osnove: *cor* (*cordis*); *ŏs* (*ŏssis*); *ōs* (*ōris*); *vēr*; *iter* (*itinĕris*); *cadaver*; *aes* (*aeris*).
	Gen.	*ĭs*	*is*	*ĭs*	—		
	Dat.	*ī*	*ī*	*ī*	—		
	Ak.	*ĕm*	*ĕm*	= Nom.	*ĭm*! isp.: *vīm*!		
	Abl.	*ĕ*	*ĕ*	*ĕ*	*ī* imaju: 1. imenice sred. roda na ***e*** (*is*), ***al*** (*ālis*), ***ar*** (*āris*) (= ***i***-osnovama!); 2. svi pridjevi III. deklinacije; 3. *vī*! Izuzeci k 2.: ***vetere, paupere, divite*** i svi komparativi.		
Plural	Nom. Ak. Vok.	*ēs*	*ēs*	*ă*	***ia*** imaju: 1. imenice sred. roda na ***e*** (*is*), ***al*** (*ālis*), ***ar*** (*āris*); 2. svi pridjevi III. deklinacije. Izuzeci k 2.: 1. ***vetera***; 2. svi komparativi imaju ***a***.		
	Gen.	*ŭm*	*ŭm*	*ŭm*	***ium*** imaju: 1. sve ***i***-osnove; 2 imenice s dva ili više konson. pred ***is*** u gen. sing; 3. svi pridjevi III. deklinacije; 4. ***virium*** (*vis!*); ***nivium*** (*nix!*) Izuzeci k 1: ***iuvenum*** (*canum*); k 2: ***patrum, matrum, fratrum, parentum***; k 3. ***veterum, pauperum, divitum*** i svi komparativi.		
	Dat Abl.	*ĭbus*	*ĭbus*	*ĭbus*			

knjiga. Perkmann podaje pod natpisom Zur deutschen Privatlectüre in den oberen Classen primjer onake rasprave, pa opisuje svoje postupanje kod zadavanja i ispitivanja privatne lektire u VI. razredu. Raspravica je ova veoma zanimljiva i poučna. — *Literarische Rundschau.* — Pod natpisom *VII. deutsch-österreichischer Mittelschultag, Wien 1900.* poziva F. Hoppe, sadašnji glavni urednik časopisa na što življe sudjelovanje kod ovoga sastanka, koji će biti u Beču o uskrsnim praznicima. — Uredništvo javlja najzad, da je dosadašnji glavni urednik časopisa Petar Maresch imenovan ravnateljem u Pulju.

Dr. *Đ. Körbler.*

The Educational Times.

Uvodni članak novembarskoga broja *(br. 463.)* bavi se uređenjem teološkoga fakulteta za prezbiterijance u sveučilištu u Cambridgeu. Ovo je prvi teološki fakultet, koji se brine za odgoju svećeničkoga podmlatka heretika (dis senters) t. j. onijeh sljedbi, što ne pripadaju državnoj anglikanskoj crkvi. Dojako se vlast kratila, da im otvori put u sveučilišta, jer ih službeno u opće nije htjela priznavati. — Od drugijeh članaka ističemo izvješće o sastanku nastavničkoga zavoda (College of Preceptors) dne 26. oktobra, gdje su se dijelile nagrade, diplome i svjedodžbe učiteljskijem kandidatima, što su s uspjehom napravili ispite u ljetnom ispitnom roku (Midsummer Examinations). Nadbiskup (Lord Bishop) londonski izrekao je besjedu, iz koje vadimo ovo nekoliko karakterističnih rečenica: „Jedina tajna nastave sastoji se u tom, da nastavnik umije nagovarati i opominjati one, koji su predani njegovoj brizi, ali sámo je učenje posao mladeži, a nije posao nastavnikov; nastavnik ne može im olakšati taj posao nikakvijem dogmama, bilo mekaničnijem bilo drugijem. — Glavna je zadaća djeteta, da raste, a njegov tjelesni razvoj unapređuju igre. Igrom zovemo sve ono, što pomaže razviću dječjega tijela. Igra je dakle najvažniji posao djeteta, a svaki način obuke i nastave mora da se priljubi tomu zakonu. Na to ne smije nastavnik nikad da zaboravi. — Ja ne ću da kažem, da nastavnik ne mora stjecati znanja, ali ipak tvrdim, da sámo znanje, bilo ono makar kako golemo, ne čini čovjeka nastavnikom. Valjan će nastavnik biti samo onaj, u koga ima simpatije prema prirodi i životu onijeh, koje on mora poučavati. Ako nastavnik ne ušćuva tu simpatiju i ako mu duh ne bude vazda vedar, obuka njegova ne će mnogo vrijediti. — Nastavnik mora da zna toliko, da može na svako pitanje o svojoj struci odgovoriti jasno i prema načinu mišljenja onoga, koji ga pita. Slab je nastavnik, koji svaki svoj odgovor udešava prema jednom istom kalupu, a ne pomišlja, kako će pitač taj odgovor shvaćati". — Zanimljiv je članćić *o dječjoj uobrazilji.* Pisac tvrdi i nastoji dokazati, da djeca nemaju nikakve uobrazilje: „uobrazilja djeteta stoji samo u nekoj razuzdanosti mašte (wildness of fancy) i u slabosti prave tvoračke snage".

Br. 464. U izvješću o listopadskom broju javili smo, da je parlamenat prošle godine stvorio zakon o srednjoškolskoj nastavi, koji vlasti daje pravo nadgleda nad svima srednjoškolskim zavodima engleskijem. Prema tome bit će i ministarski odio javne prosvjete u nekoliko promijenjen: za srednjoškolsku će nastavu biti postavljen osobiti stalni „tajnik" (Secretary for Secondary Education) — mi bismo možda rekli „izvjestitelj" — a za to je mjesto određen bivši predsjednik astronomskoga i fizikalnog društva (Captain Abney), koji je i sad već pridijeljen prosvjetnomu odjelu. „Times" se u uvodnom članku bavi tijem određenjem i opominje školsku vlast, da se ne bi priklonila prevelika briga prirodnim i tehničkim naukama; srednje škole mogu samo onda uspijevati, ako se bude oštro dijelila tehnička (realna) od čiste srednjoškolske (humanističke) nastave. Svaki od oba smjera treba da ima svoj osobiti nadgled. — I drugi jedan članak u istom broju bavi se pitanjem državnoga nadgleda; u tom se članku razlaže, koliko će taj nadgled utjecati na razvoj ili propadanje privatnih srednjih škola. Poznato je za cijelo, da su privatne škole rak-rana na tijelu engleskoga školstva. Dojako je svaki britski građanin imao pravo, da osnuje školu; niko ga nije pitao, ima li on ikakvu sposobnost za taj posao.

Zasnivanje škola držalo se vrlo korisnim trgovačkim pothvatom, koji nosi obilne kamate od uložene glavnice. Ima na britskim ostrvima na stotine takijeh privatnijeh škola; gdjegdje se nađe po koji dobar, pače vrlo dobar zavod, no velik dio tijeh škola jedva odgovara i čednijim zahtjevima, a za cijelo ih najviše ne valja u opće ništa. Članak u „Timesu" reproducira besjedu o tom predmetu, izrečenu u javnoj skupštini; pisac (ili besjednik) nije sasvim nepristran, ali ni on ne može poricati, da će novi zakon uroditi vrlo lijepim plodom. Rđavijeh škola morat će svakojako nestati; dobre se škole ne trebaju bojati državnoga nadzornika; radi se dakle o tom, da se ona srednja vrsta zavoda dotjera prema zahtjevima, što ih postavlja državna vlast. Nema sumnje, da će se nadzornici, napose u poslovima higijene, strogo držati svojih propisa; vlasnici zavoda moraju biti spremni, da će ih preuređenje lošijeh zgrada, zastarjelih metoda i — nevaljalih učitelja stajati vrlo mnogo novaca. Besjednik za to preporučuje, da se vlasnici privatnijeh zavoda sastave u društvo; njihova će snaga i njihov otpor biti to jači, što će među njima vladati veća sloga. On je tvrdo uvjeren, da velik dio engleskoga naroda još uvijek voli privatnu nego javnu nastavu, pa za to misli, da će i sámo općinstvo privatnijem nastavnicima ići na ruku.

Vl. Dukat.

Ispravak.

Na str. 341. u pretposljednjoj alineji neka se doda: Za što je sastavljač ove čitanke izbacio iz toga kola njemačke pjesnike, poimence Heinea, Schillera, Goethea, koji su također svjetski glas stekli? Nema ih ni u pređašnjem ni u ovom izdanju. Koji je tome razlog?

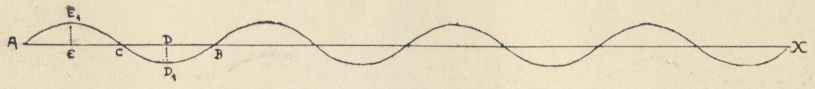

1.

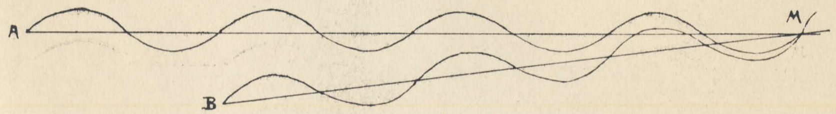

2.

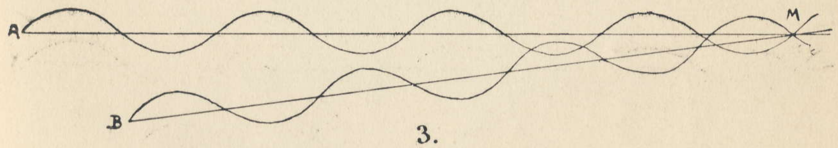

3.

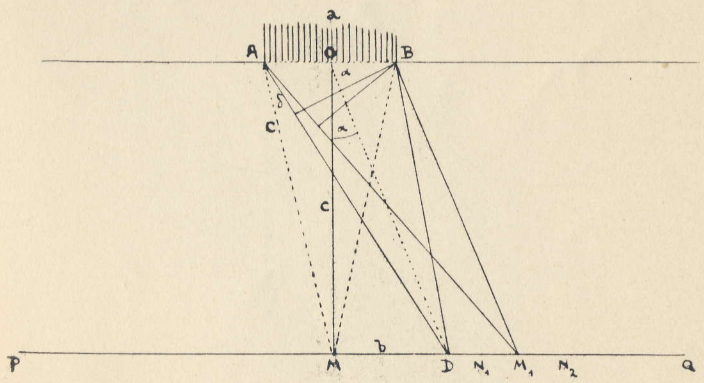

4.

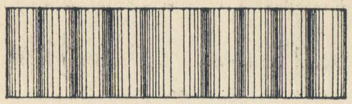

5.

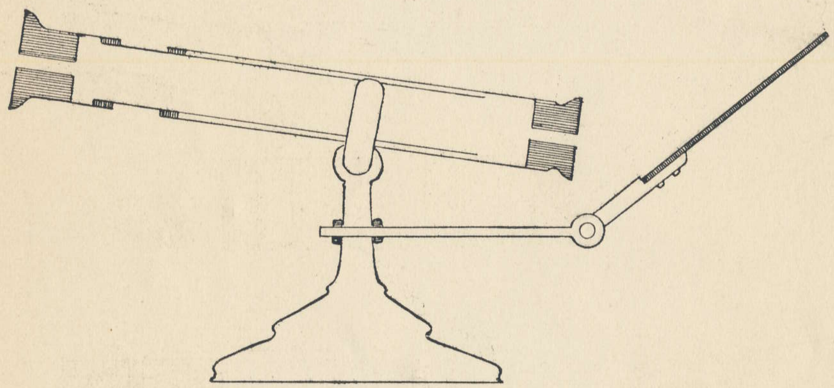

6.

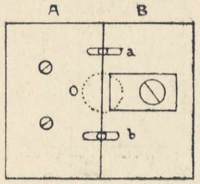

7.

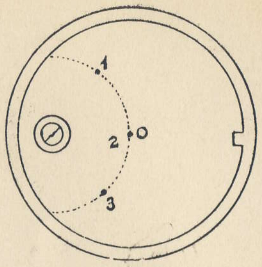

8.

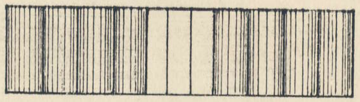

9.

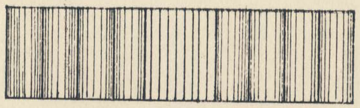

10.

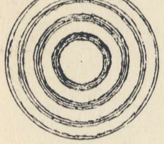

11.

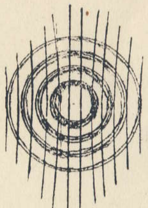

12.

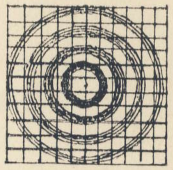

14.

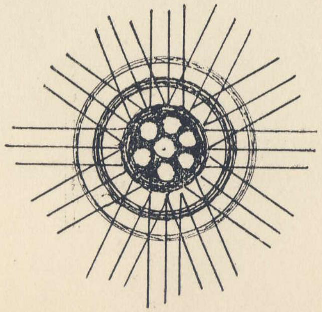

13.

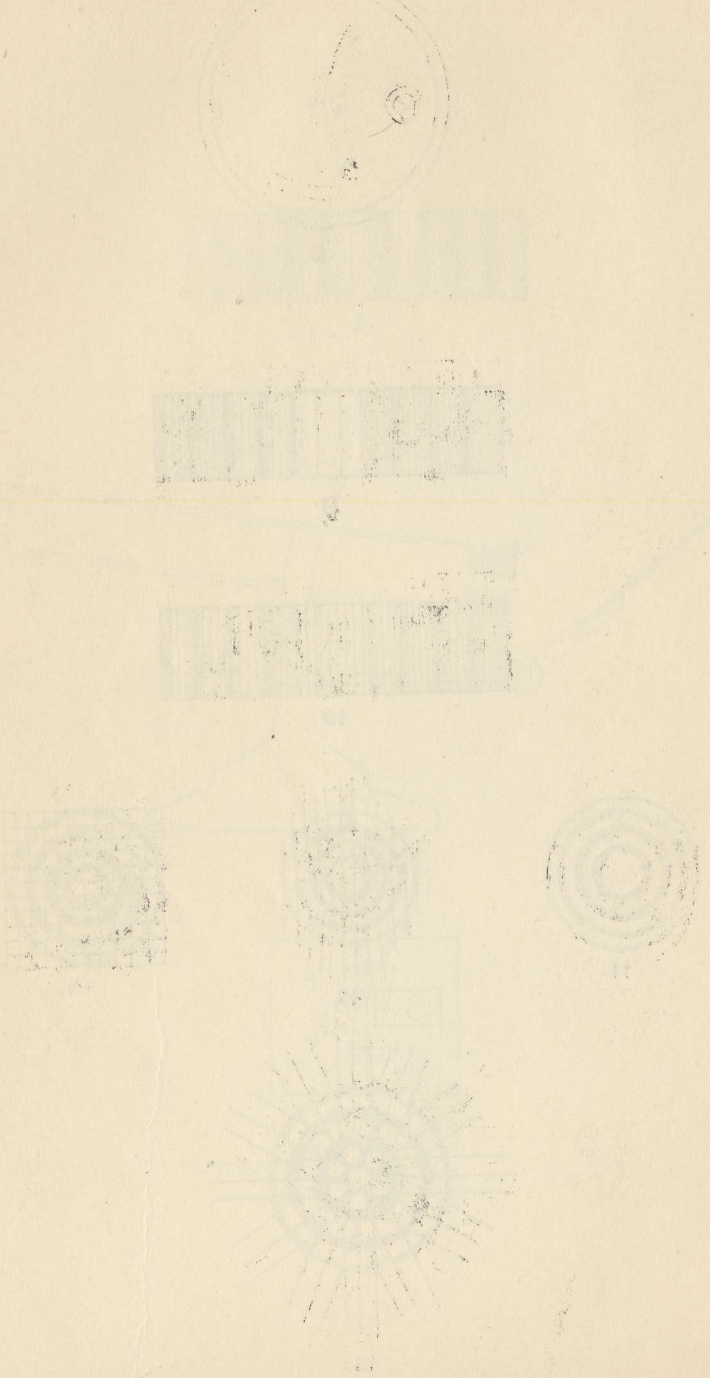

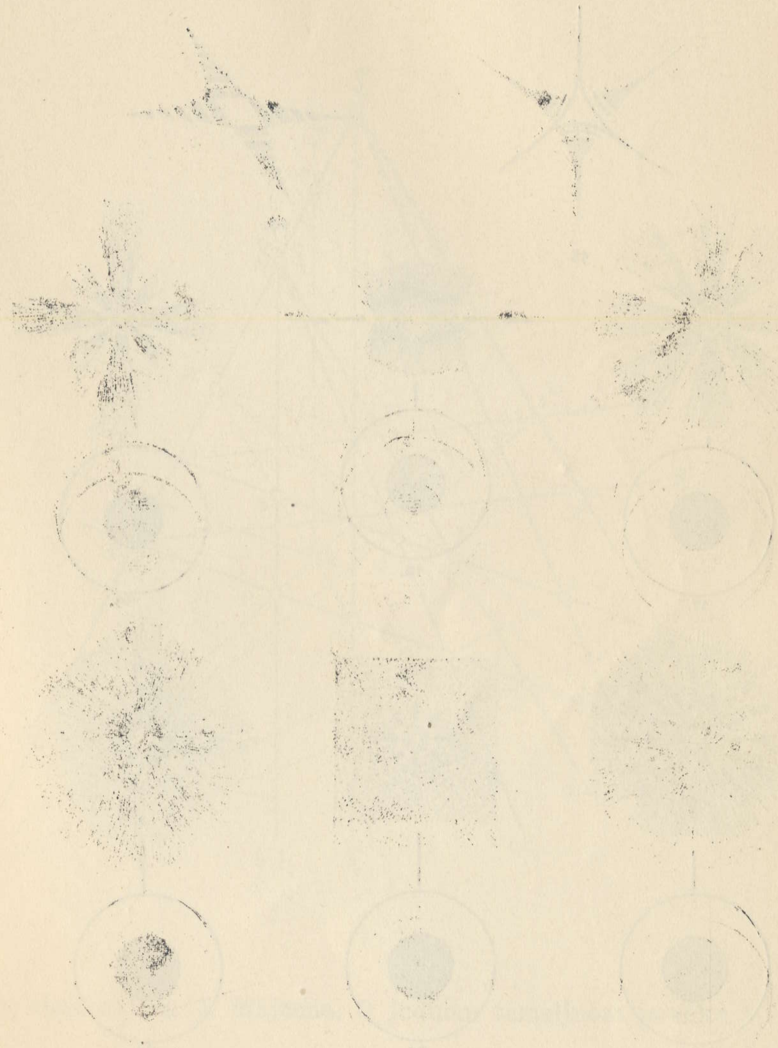

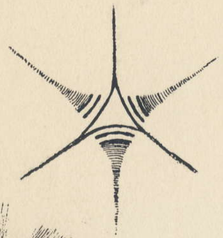

15.

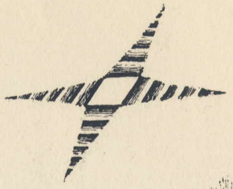

16.

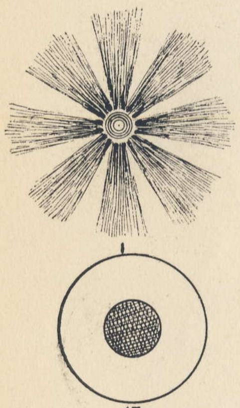

17.

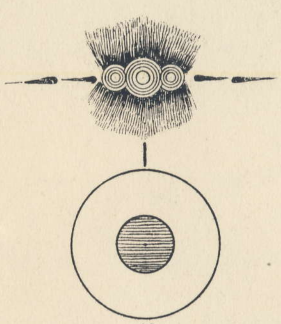

18.

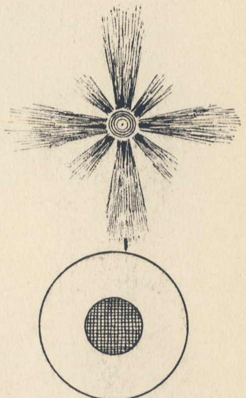

19.

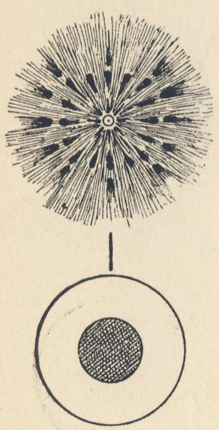

20.

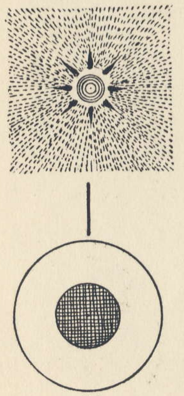

21.

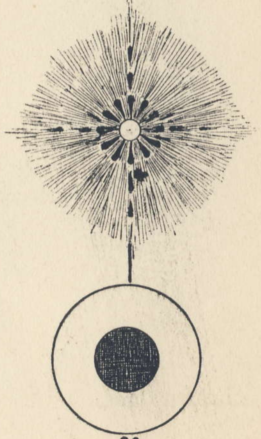

22.

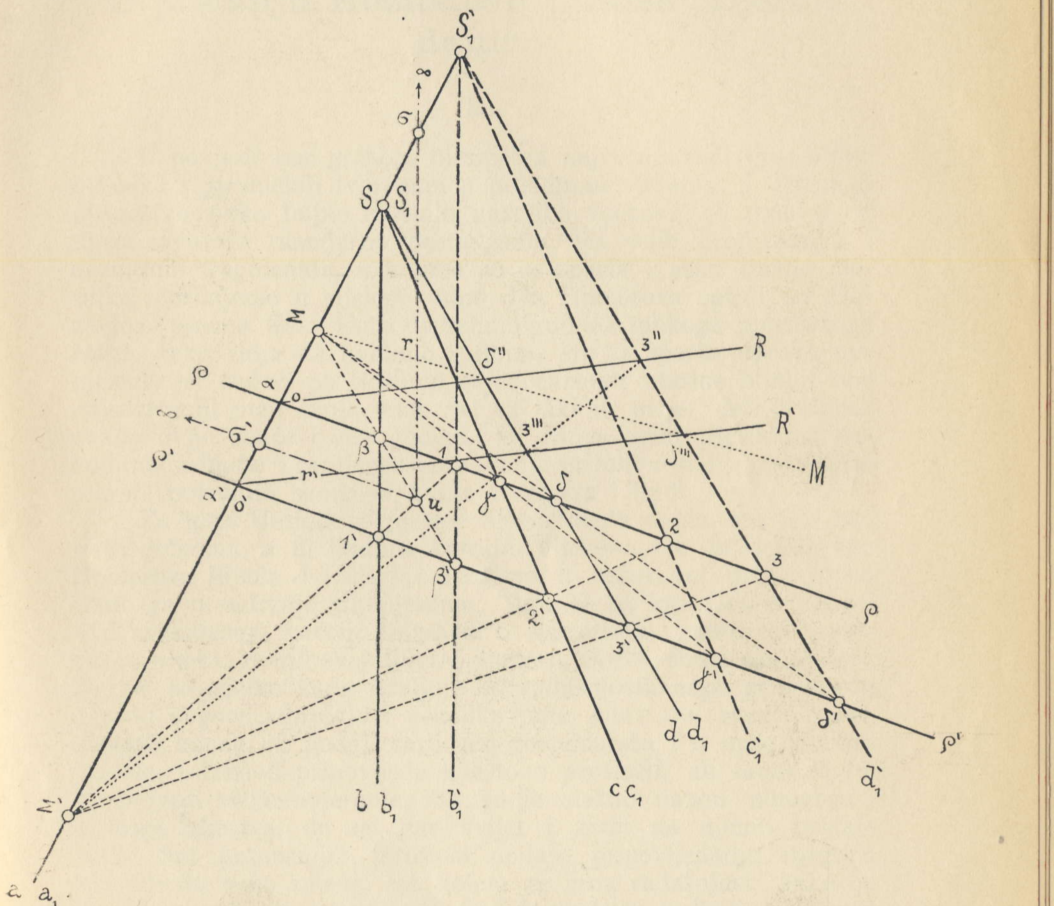

Slika članku Dra. J. Majcena, O jednom temeljnom poučku i t. d.

O postanju Heziodove pjesme „Djela i dani“.

I.

U povjesti nas grčkoga pjesništva najvećma zadivljuje obilje pjesnikâ i pjesničkih tvorevina u pojedinim vrstama. I epsko je pjesništvo grčko bujno cvjetalo nekoliko vijekova, ali nam se od njega sačuvalo razmjerno dosta malo. Uz velik broj manjih i neznatnih fragmenata, s kojima su se spasla i neka imena pjesnikâ, poznajemo u cijelosti samo dva Homerova epa i tri Heziodove pjesme. Kako treba da žalimo gubitak tolikoga pjesničkoga blaga, tako valja da hvalimo sudbini, što je spasla upravo ove pjesme, jer sudeći po složnom svjedočanstvu starine bijahu one najsavršeniji plod svoje vrste, pa za taki ih svijet drži i danas nakon dvije tisuće i više godina. U svima ovim pjesmama nahodimo jednako i zamjerno poznavanje prirode i ljudi i nedostižno crtanje pojedinih zgoda iz života i bogova i ljudi.

Pa ipak Heziodove pjesme nijesu nigda onako omiljele narodu grčkomu, a ni ljudima kasnijih vijekova sve do danas, kao Homerova Ilijada i Odiseja. Tražimo li uzrok toj pojavi, naći ćemo ga u sadržaju tih pjesama. Dok se na ime Homer uznosi nad svakidašnje nevolje te priča o besmrtnim junacima herojskoga vijeka, o njihovoj ljubavi, mržnji, borbi, stradanju i slavi, Heziod se rijetko kada udaljuje od sadašnjosti, nego pripovijeda o rodu bogova izbrajajući nekoliko puta čitav niz različnih božanskih imena, ili podaje razborita gospodarska i u opće životna pravila. I Heziod pripovijeda kadšto o prošlosti, ali samo za to, da potvrdi svoje uvjerenje, što ga je stekao nakon mnogoga i gorkoga iskustva, da na ime svijet i život na njemu postaje svaki dan nesnosniji: prošlost podaje pripovijedanju njegovu tek svijetlo neko zaleđe, na kojem se crna sadašnjost, kako je on crta, jasnije raspoznaje. Heziod je svakako najbolji poznavač suvremenoga svijeta i životnih prilika, ali svijet ne traži od pjesnika, da ga poučava, nego da ga zabavi i otme za čas brigama, pa mu je za to miliji — Homer.

Od Heziodovih je pjesama najljepša ona, što je poznajemo pod natpisom *Ἔργα καὶ ἡμέραι*. Natpis ne pristaje pravo k bogatomu sadržaju malene ove pjesme od 828 stihova: ta u njoj na-

hodimo i crtanje životnih prilika u vrijeme pjesnikovo i zanimljivih priča o prvim ljudima i ljudskim vijekovima i poučavanjâ o svakidašnjim ljudskim poslovima i svu silu mudrih životnih pravila — u kratko sve, što je trebalo ljudima za život. Ne ćemo dakle pogriješiti, nazovemo li ovu pjesmu **knjigom života**, u kojoj su stari Grci nahodili uputa za svaki čas svoga života i rada.

Heziod je doista znatno utjecao na razvitak svoga naroda. Traga njegovu utjecaju nahodimo već u neznatnim ostacima najstarijih lirskih pjesnika[1]), a u prosvijetljeno je doba života narodnoga Heziodova pjesma stekla odlično mjesto u grčkoj školi, gdje su je upoznali i Ksenofont i Platon i Eshin i Aristotel i mnogi drugi pisci, te navode kadšto u svojim djelima redom po nekoliko stihova iz nje, često samo po pamćenju[2]).

Kad je prestalo doba stvaranja u grčkoj književnosti, a nadošao vijek učenoga tumačenja stare književnosti, našla je i Heziodova pjesma marljivih obrađivača: Zenodot, Aristofan i njihovi učenici priređuju izdanja njezina, a pjesnik Apolonije Rođanin dokazuje (isp. sholiju k st. 828.), da iza nje nije dolazila Ornitomantija (koja se kasnije izgubila bez traga). Aristarh označuje obelom stihove, za koje drži, da ih treba izbaciti, a diplom one, u kojima nahodi što neobično, o čemu govori u komentaru[3]). Dà i pergamski naučnjak Krates Malotes, suvremenik i protivnik Aristarhov, izučava i tumači Hezioda. Od nasljednika Aristarhovih spominjem Didima[4]), Aristonika[5]) i Seleuka[6]), koji se spominju u starim sholijama i za koje se prema tomu pouzdano zna, da su radili oko Hezioda. Mnogo je veći bez sumnje broj onih učenika aleksandrinskih gramatika, o kojima nema osobitih vijesti.

Hezioda ne tumače samo gramatici. I Plutarh piše opsežan komentar Heziodovoj pjesmi, za koji crpe obilatu građu iz aleksandrinskih gramatičkih spisa. Komentar je ovaj bio poznat rimskomu piscu Geliju, od kojega doznajemo (Noct. att. XX, 8.), da je imao četiri knjige. Gelije na ime navodi odlomak iz 4. knjige

[1]) Isp. T. L. Heyera, De Hesiodi carminis, quod Opera et Dies inscribitur, forma antiquissima. Schwerin 1848. str. 1. i d., koji je pribrao sva mjesta u ostacima lirskih pjesnika, koja nas opominju srodnih mjesta u Heziodovoj pjesmi.

[2]) Isp. M. R. Dimitrijevića, Studia Hesiodea. Lipsiae 1899. Caput III: De versibus operum ab antiquis laudatis, str. 158. i d., gdje su pribrana sva taka mjesta.

[3]) Ostatke je toga komentara pribrao J. Flach, De fontibus grammaticis scholiorum ad Hesiodi Opera et Dies (Jahn-Fleckeisen, Jahrbücher für class. Philol. 115. [1877.] str. 436.). Dimitrijević u sp. dj. na str. 124. tvrdi, da Aristarh nije pisao komentara, ali dokazivanje je njegovo slabo vjerojatno.

[4]) Neznatne je ostatke njegova rada pribrao M. Schmidt: Didymi Chalcenteri quae supersunt omnia. Lipsiae 1854. str. 302. i d., ali dosta površno; potpunije ih je pribrao Dimitrijević u sp. dj. na str. 142—146.

[5]) Dimitrijević u sp. dj. na str. 125—142.

[6]) Dimitrijević u sp. dj. na str. 115. i d.

Plutarhova komentara, koji se može protezati jedino na stihove ῎Ε. κ. ἡ. 780—82. Budući da se ovi stihovi nahode pod kraj pjesme, Plutarhov tumač nije imao više od 4 knjige.

Iza Plutarha ne doznajemo dugo vremena ni za koga, tko bi izučavao i tumačio Hezioda, dok nije Proklo, pristaša novoplatonskoga filozofskoga smjera (410—485. pos. Hr.), upotrebljavajući uz aleksandrinske spise Plutarhovo djelo, napisao opsežan komentar Heziodovim ῎Ε. κ. ἡ.: *Ὑπόμνημα εἰς τὰ Ἡσιόδου ἔργα καὶ ἡμέρας*. Ni ovaj se komentar nije sačuvao u izvornom obliku.

Danas imamo tri zbirke sholija k ῎Ε. κ. ἡ. Jedna se sačuvala pod imenom Cecesovim; ova je zbirka najznatnija, pa ćemo o njoj doskora govoriti nešto opširnije. Druga potječe od Maksima Planuda[1]), koji je živio pod kraj 13. vijeka. Zbirka se ova sačuvala samo u jednom rukopisu (napuljskom br. 165.) i nije još izdana, jer ne vrijedi mnogo[2]). Treća zbirka sholija opseže samo stihove 765—828. Neki je na ime *Ἰωάννης ὁ πρωτοσπαθάριος*[3]) napisao komentar Heziodovim danima: *Ἐξήγησις φυσικὴ τῶν Ἡμερῶν Ἡσιόδου*, koji se negda sudeći po mnogim sačuvanim rukopisima dosta upotrebljavao, ali za nas nema vrijednosti[4]).

Uz Cecesovu su se zbirku sačuvale bilješke k ῎Ε. κ. ἡ. od Manuela Moshopula, koji je živio pod kraj 13. i u početku 14. vijeka[5]). Moshopul je mnogo toga ispisivao iz Prokla. Evo primjera! K st. 705.[6]) sačuvala se bilješka: *προοίμιον τοῦτο τίθησι μετὰ τοὺς περὶ γάμου λόγους τῶν ῥηθησομένων παιδευμάτων, ἀξιῶν πρὸ πάντων στοχάζεσθαι τοῦ κεχαρισμένου τοῖς θεοῖς*. Bilješka se ova gotovo doslovno podudara s Proklovom bilješkom k istomu stihu[7]), ali Moshopul nastavlja: *καλῶς δέ· ἔσο φυλάττων ἐπιστροφὴν τῶν θεῶν τῶν μακάρων ἀντὶ τοῦ ἐπιστρέφου τῶν θεῶν*. U Prokla nema ništa slično ovomu nastavku, pa se za to danas drži, da je Moshopul poznavao samo izvadak iz Proklovih sholija, koji je bio dosta nepotpun, te ga je on dopunio svojim dodacima. Dodaci se ovi lako razlikuju od Proklovih bilježaka, jer redovno podaju ili doslovnu parafrazu sadržaja ili slabu jezičnu analizu (t. zv. *τεχνολογία*), kako je imamo i u ovom primjeru, pa ih je već Trincavelli obilježio tiskom u svom izdanju (Venetiae 1537.)

[1]) Isp. o njemu Krumbachera, Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oström. Reiches str. 543[2]. i d.

[2]) K. Sittl, *Ἡσιόδου τὰ ἅπαντα. Ἀθήνησιν* 1889. str. 383.: *ἀνέκδοτον κεῖται καὶ κείσθω.*

[3]) Krumbacher str. 558. bilj. 4.

[4]) Izdao ga je Th. Gaisford, Poetae minores graeci. Lipsiae 1823. II, 448—459.

[5]) Krumbacher str. 546. i d.

[6]) Gaisford str. 382.

[7]) Isp. u Vollbehrovu izdanju sholija str. 213.

*

Za Cecesovu se zbirku sholija[1]) brzo dokazalo, da je Ceces nije samostalno izradio, nego da je po svom običaju prepisivao tuđa djela. Ceces osobito često udara na Prokla, kojega se ne može dosta nagrditi poradi brbljavosti[2]). Pa ipak se taj „oprezni“ i umni Ceces najviše okoristio komentarom „brbljavoga“ Prokla. I Proklo nije do duše samostalno radio, nego je mnogo toga crpao iz Plutarha, a u filozofskom tumačenju povodi se za Platonom[3]), ali on bar sa zahvalnošću spominje na 28 mjesta svoga učitelja.

Neko se vrijeme držalo, da je Ceces Proklov komentar samo raširio svojim dodacima, te je Gaisford pokušao da očisti Prokla od tuđih, poglavito Cecesovih i Moshopulovih dodataka držeći, da će na taj način dobiti čiste sholije, kako ih je Proklo napisao. Gaisford je izdao Proklove sholije, kako su se sačuvale u dva pariska rukopisa (2771. i 2708., u posljednjem se sačuvao i natpis *Πρόκλου διαδόχου εἰς τὰ ἔργα καὶ ἡμέρας Ἡσιόδου*, koji je Gaisford upotrebio) i u dorvilijanskom rukopisu. Za ovo je izdanje Ranke[4]) držao, da sadržava čiste Proklove sholije. Ali je već Vollbehr[5]) opazio, da sve one bilješke, što stoje u t. zv. Proklovim sholijama pod *ἄλλως*, ne potječu od Prokla, pa ih je odijelio od onih, za koje je držao, da su Proklove, i štampao kao manje vrijedne sitnijim slovima. Vollbehr dakako nije opazio, da upravo ove bilješke pod *ἄλλως* sadržavaju mnogo veoma starih vijesti, pa da ima i u Cecesa i u Moshopula mnogo toga, što potpunjava Proklove sholije. Proklo kaže n. pr. u sholiji k stihovima 376—378. za posljednji stih: *τὸ δέ γε Γηραιὸς δὲ θάνοις παρέγγραπτον ὡς ἀδιανόητον*, uz koje se riječi sačuvao Cecesov dodatak: *οἱ περὶ Πρόκλον καὶ Ἀρίσταρχον ἢ Πλούταρχον ἀδιανόητον τοῦτό φασιν εἶναι καὶ περισσόν· ἐγὼ δέ φημι λίαν καλλίστως ἔχειν αὐτό.*[6]) Iz ovoga dodatka doznajemo, da je Ceces poznavao opširnije Proklove sholije nego li su naše, jer navodi iz njih nekoliko puta mjesta, kojih one danas više ne sadržavaju.

Novija su iztraživanja[7]) dokazala, da ima rukopisa (taki je monakovski br. 91.), koji su bogatiji sholijama od ona tri Gaisfordova i da se Proklove sholije mogu njima nadopuniti. Zanimljivo je i opravdano mišljenje, da već Ceces nije poznavao izvornih Proklovih sholija, nego onaku od prilike kompilaciju od različnih sholija, kake su naše sholije, samo dakako mnogo obilatiju, koja je nastala negdje u 6. ili 7. vijeku pos. Hr. od Proklovih sholija i od izvadaka iz spisa aleksandrinskih gramatika, kaki su se sačuvali pribilježeni s kraja u nekim rukopisima (Randscholien, marginalne sholije), a postali su negdje u 1. vijeku pos. Hr. Već se Plutarh okoristio ovakim izvacima pišući komentar k *Ἔ. κ. ἡ.*, a valja da i Proklo. Njih je poznavao i upotrebljavao i kompilator u 6. ili 7. vijeku[1]).

Po tom imaju sholije k *Ἔ. κ. ἡ.* istu povjest, kao i one venetskoga rukopisa *B* za Ilijadu. Kake su bile prave Proklove sholije, možemo razabrati iz onoga mjesta u njegovu komentaru k Platonovoj Pölitiji[2]), gdje bez sumnje Proklo sam tumači iz *Ἔ. κ. ἡ.* stihove 109. i d., i to mnogo opširnije nego u sačuvanom komentaru. Vrijedno bi bilo znati, e da li je Plutarhov komentar opstojao i bio poznat onomu kompilatoru, ali pored slabih i oskudnih vijesti, što ih u opće imamo o sholijama, moramo biti zadovoljni, što je dosadašnjemu istraživanju uspjelo da dokaže, da ne poznajemo Proklovih sholija, ali da ih ni Ceces nije poznavao.

Aleksandrinski su gramatici i njihovi nasljednici izučavajući Heziodovu pjesmu u svom radu nastojali oko ovoga troga:

1. da isprave tekst prema različnim rukopisima; tako je radio i Krates Malotes, za kojega stoji u sholiji k stihu 530. (isp. Vollbehra str. 194.): *Κράτης δὲ γράφει „μαλκιόωντες“* mjesto *„μυλιόωντες“*, kako imaju naša izdanja, a od Aristarhovih učenika Seleuko, o kom kaže sholija k st. 96. (isp. Vollbehra str. 135.): *Σέλευκος δὲ γράφει „πίθοισι“* mjesto *„δόμοισιν“*, a k st. 549. (isp. Vollbehra str. 197.): *Σέλευκος δὲ γράφει „ἀὴρ ὀμβροφόρος“* mjesto *„πυροφόρος“*.

2. da izbace ili bar označe stihove, za koje su držali, da ne potječu od Hezioda ili ih nijesu nalazili u kojem od svojih

[1]) Isp. o njemu Krumbachera str. 526. i d., a o toj zbirci, koja se naziva *Ἐξήγησις εἰς Ἔργα καὶ Ἡμέρας Ἡσιόδου*, a napisana je prije god. 1138., str. 531. i d.

[2]) Isp. bilješku njegovu k st. 222. u Gaisforda na str. 166.: *ὁ δὲ μακρηγορίας ἀκαίρους ζητῶν ὁράτω τὸν Πρόκλον· ἡμεῖς γὰρ οὐ λῆρον ἀσκοῦμεν ψυχρῶν λογυδρίων, ἀλλὰ τὰ καίρια γράφομεν, μηδὲ τὰς λέξεις φυσῶντες καὶ διογκύλλοντες στομφαστικῶς καὶ μετεώροις λαβράσμασιν, ἀλλὰ πεζῇ καὶ ἁπλοϊκῇ καὶ συνηθεστέρᾳ τῇ λέξει κεχρήμεθα* i t. d., a takih mjesta ima sva sila.

[3]) Dimitrijević str. 97. i d.

[4]) De Hesiodi Operibus et Diebus commentatio. Gottingae 1838. str. 3. i d.

[5]) Hesiodi Opera et Dies. Kiliae 1844.

[6]) Gaisford str. 239.

[7]) Usener, Zu den hesiodeischen Scholien. Rh. Mus. XXII. (1867.) str. 587—97.; Flach sp. mj. str. 434. i d. i Dimitrijević str. 14. i d.

[1]) Dimitrijević (str. 113.) drži, da je taj kompilator bio *Γεώργιος* (on ga naziva *Ἰωάννης*) *ὁ Χοιροβοσκός* (isp. o njemu Krumbachera str. 583. i d.), o kojem se sačuvala vijest u E. M. (38, 12. bilj.): *αἱρεύμενον· λαμβάνοντα, αἴροντα. Ἡσίοδος ἐν ἔργοις καὶ ἡμέραις περὶ τῆς ἐργασίας προτρέπων·*

ἐκ δ᾽ ἀγγέων ἐλάσειας ἀράχνια· καί σε ἔολπα
γηθήσειν, βιότου αἱρεύμενον ἔνδον ἐόντος.

παρὰ τὸ αἱρῶ, ὃ σημαίνει τὸ λαμβάνω, αἱρῶ, αἱροῦμαι, αἱρούμενον καὶ τροπῇ Δωρικῇ αἱρεύμενον. Χοιροβοσκός. Kako je Herobosko bio kršćanin, Dimitrijević drži, da od njega potječu svi kršćanski elementi u Cecesovoj zbirci. Spomenuta vijest jasno dokazuje, da je Herobosko izučavao i tumačio Hezioda, a i drukčije znamo za nj, da je pisao gramatičke komentare, ali da li je upravo on bio kompilator naših sholija, ne može se pouzdano odrediti.

[2]) Isp. Procli commentarii in rempublicam Platonis partes ineditae, edidit Rud. Schoell (Anecdota varia graeca et latina II, str. 38, 17–39, 31.)

rukopisa. Najviše je kod toga pretrpio proemij, kojega su redom izbacivali Praksifan, učenik i prijatelj Teofrastov[1]), Aristarh i Krates Malotes. Za Praksifana kaže sholija (isp. Vollbehra str. 121.) : *οὗτος μέντοι καὶ ἐντυχεῖν φησιν ἀπροοιμιάστῳ τῷ βιβλίῳ καὶ ἀρχομένῳ χωρὶς τῆς ἐπικλήσεως τῶν Μουσῶν ἐντεῦθεν· οὐκ ἄρα μοῦνον ἔην ἐρίδων γένος.* Praksifan je dakle — a s njim i Aristarh — zabacivao proemij, jer ga nije našao u nekim rukopisima. Drugi su razlozi vodili Kratesa; vijest se o njima sačuvala u sholiji jednoj k Dionizijevu djelu *Περιήγησις τῆς οἰκουμένης*[2]), u kojem se govori i o uvjetima, kojima proemij treba da odgovori. Sholija hvali Homera, što je odgovorio tima uvjetima i nastavlja: *τὸ δὲ τῶν ἔργων καὶ ἡμερῶν Ἡσιόδου καὶ τῆς θεογονίας πάσης ἐστὶ προτάξαι ποιήσεως· διὸ καὶ Κράτης αὐτὰ κατὰ λόγον ἠθέτει.* Kratesa su dakle vodili kod zabacivanja unutrašnji razlozi. Za Aristarha znamo još iz sholija, da je u *Ἔ. κ. ἡ.* označio obelom stihove 210., 211., 378. i 740., ali ne doznajemo, za što je to učinio.

3. da istumače stvarno, što se ne može lako razumjeti. Aristarh je n. pr. st. 97., u kojem se kazuje, da je jedino nada ostala u posudi zala, pošto ju je Pandora otvorila, istumačio ovako (isp. Vollbehra str. 135.): *φησὶν οὖν Ἀρίσταρχος, ὅτι ἡ μὲν τῶν κακῶν ἔμεινεν, ἡ δὲ τῶν ἀγαθῶν ἐξῆλθεν· ὅθεν ἀκυρολογοῦμεν λέγοντες ἐλπίζειν κακά.* Nasljednik njegov Didim tumači riječ „*κοθούροις*“ u st. 304. (isp. Vollbehra str. 160.) „*ὅτι κότον ἔχουσιν ἐν τῇ οὐρᾷ*“.

Napose spominjem Aristonika, vršnjaka Didimova (koji je živio u drugoj polovini 1. vijeka pr. Hr.); za nj znamo, da je pisao o kritičnim znacima Aristarhovim k Ilijadi i Odiseji. U gramatika se Oriona pod riječju *λακίδες* (izd. F. G. Sturz, Lipsiae 1820. str. 96, 29.) sačuvala vijest: *οὕτως Ἀρίσταρχος ἐν τοῖς σημείοις Ἡσιόδου.* Vijest ova ne će biti ispravna, jer kako znamo za Aristonika, da je pisao *περὶ τῶν σημείων τῶν ἐν τῇ Θεογονίᾳ Ἡσιόδου*[3]), ona bi bez sumnje ispravnije glasila: *οὕτως Ἀρίσταρχος ἐν τοῖς Ἀριστονίκου σημείοις Ἡσιόδου*[4]).

Jasno raspoznajemo iz sholija Plutarhov rad. Ostaci[5]) pokazuju, kojih se načela Plutarh držao tumačeći *Ἔ. κ. ἡ.* Plutarh je tumačio Hezioda s poznatoga onoga gledišta sofističkoga, da je

[1]) Isp. o njemu Christa, Gesch. der griech. Litt. str 592[3].

[2]) Isp. F. Rühla, Dionysios Periegetes (Rh. Mus. XXIX, str. 81. i d.).

[3]) Lehrs, De Aristarchi studiis Homericis. Lipsiae 1865. str. 3. i d.

[4]) Flach je (na sp. mj. str. 437. i d.) pribrao sva mjesta u sholijama (ima ih 42), koja drži za izvatke iz Aristonikova djela, jer odaju karakter njegova pisanja, a Dimitrijević ga (str. 125. i d.) ispravlja i potpunjava. Izvaci su ovi srodni s ostalima iz aleksandrinskih gramatika.

[5]) Isp. Fr. Dübnera, Plutarchi opera. Parisiis 1876. sv. V. str. 20. i d., koji ima 51 fragment, O. Westerwicka, De Plutarchi studiis Hesiodeis. Monasterii Guestf. 1893., koji je iznio 17 novih fragmenata, i Dimitrijevića u sp. dj. na str. 100—107., koji ne poznaje Westerwickove rasprave.

glavna svrha pjesnikova *προτρέπειν εἰς ἀρετὴν* i *ἀποτρέπειν ἀπὸ κακίας*[1]). Polazeći s toga gledišta Plutarh je izbacio više puta po nekoliko stihova[2]).

Osvrnemo li se na sav rad starih gramatika i pisaca, opazit ćemo, da ih nije zanimalo ili bolje uznemirivalo pitanje, koje zadaje novijim istraživačima toliko posla, na koji su način *Ἔ. κ. ἡ.* stekla oblik, u kojem ih poznajemo. Njima je bilo dosta, da izbace preporne neke stihove ili da zabilježe koju vijest poput one Pauzanijine (*Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος* IX. 31, 4.), da su mu helikonski stanovnici pokazivali „*μόλυβδον*“, na kom su *Ἔ. κ. ἡ.* bila bez proemija. Stvarno je njihovo tumačenje bilo katkada dosta nezgrapno. Tako je historik Polizel Rođanin[3]) držao *τύνη* u st. 10. za vokativ sing. vlastitoga imena *Τύνης*, koji je tobože bio halkidski arhont i sudac u parnici između Hezioda i njegova brata.[4]) Povjest aleksandrinsko-bizantinske književnosti dokazuje, da primjer ovaj ne stoji osamljen, ali mi se moramo ipak sa zahvalnošću sjećati rada ovih ljudi, jer su uradili i dosta dobra i korisna. Njihovu ustrajnomu izučavanju, izdavanju i tumačenju treba da zahvalimo, što su bar neke od Heziodovih pjesama nadživjele doba književnoga mrtvila i došle do nas.

Stari dakle vijek, a i doba humanizma ne poznaju pitanja, koje zadaje novijim istraživačima najviše poteškoća, kojim je na ime načinom Heziodova pjesma stekla oblik, u kojem je poznajemo. To je pitanje plod našega vijeka. Otkako je na ime Fr. A. Wolf ustvrdio, da Ilijada i Odiseja nijesu djelo jednoga pjesnika — Homera, nego da su sastavljene od narodnih pjesama u Pizistratovo vrijeme, obratilo se više pažnje i Heziodovoj pjesmi. Već je Wolf nagađao, da se ni ova pjesma nije sačuvala u najstarijem obliku, nego je živjela neko vrijeme u narodu, pa u to vrijeme malo po malo stekla današnji oblik. Ali je prošlo još 20 godina iza njegove tvrdnje, dok se A. Twesten[5]) prvi usudio dirnuti u jedinstvo pjesme.

Twesten je na ime opazio, da je Heziodova pjesma sastavljena od pet dijelova, koji imaju dosta različan sadržaj. Dijelovi

[1]) Lijep primjer takoga tumačenja podaje fragm. 18. u Dübnera.

[2]) Svega 34 stiha: 244. i 245., 267—273., 317. i 318., 375., 378., 561—563., 650—663., 757—759.; tako je on izbacio stihove 267—273.: *ὡς ἀναξίους τῆς Ἡσιόδου περὶ δικαίων καὶ ἀδίκων κρίσεως* (isp. Vollbehra str. 154.). Stihovi su ovi zadavali i novijim naučnjacima mnogo posla, ali nijedan od njih nije ustvrdio, da su oni nevrijedni Hezioda. S jednakih je razloga Plutarh zabacio ostale one stihove.

[3]) Vrijeme se njegova života ne da pouzdano odrediti, ali se drži, da je živio i pisao povjesno djelo *Ῥοδιακά* prije Parmeniska, učenika Aristarhova, t. j. u početku 1. vijeka pr. Hr.; isp. Susemihla, Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit II, str. 396.

[4]) Isp. schol. Dorvill. kod Gaisforda II, str. 39. bilj. w.

[5]) Comment. critica de Hesiodi carmine, quod inscribitur Opera et dies. Kiliae 1815.

su ti: 1. pjesma, u kojoj pjesnik opominje brata na pravednost i rad (st. 11—41. i 202—324.); 2. pjesma, koja priča o Prometeju i Pandori (st. 42—105.); 3. pjesma o ljudskim vijekovima (st. 106—201.); 4. pjesma, koja sadržava upućivanje u gospodarstvo i plovidbu (st. 383—694.); 5. koledar sretnih i nesretnih dana (st. 765—828.). Twesten je držao, da su sve ove samostalne pjesme djelo Heziodovo, ali da je tek kasnije netko sastavio od njih jednu, našu pjesmu. Ovaj je sastavljač složio proemij, koji nema osobite vrijednosti, i umetnuo između 3. i 4., pa 4. i 5. dijela po jednu zbirku pravila za život, jer je sveza između ovih dijelova bila najslabija.

Twesten se zadovoljio tim, što je općeno odredio pojedine dijelove, i nije ispitivao, nijesu li možda i ovi dijelovi tek malo po malo stekli sadašnji oblik. Raspravica je njegova našla mnogo pristaša, koji su nastavljajući njegov rad nastojali da očiste i pojedine dijelove od tuđih primjesa.

Nije prošlo mnogo godina, te je Fr. Thiersch[1]) ustvrdio, da *Ἔ. κ. ἡ.* nijesu drugo nego zbirka različnih kratkih poslovica pa gospodarskih i životnih pravila, od kojih mnoga sežu „ad remotissimam Iliadis vetustatem“ (str. 402.). Thiersch je iz st. 202—273. izlučio šest takih pravila, te je nalazio za to potvrde u bečkom rukopisu, za koji drži, da je prepisan „ex vetustissimo libro“ (str. 413.), u kojem se ti dijelovi jasno raspoznaju, jer se stihovi 202., 213., 219., 248. i 265. u njemu počinju s velikim slovom. Thiersch je potanko ispitao samo ovaj dio pjesme, a za zbirku drži, da je malo po malo rasla, te je napokon sadržavala najrazličnije poslovice i pravila, koja je kasnije neki rapsod poređao prema srodnom sadržaju. Glavnu je njegovu misao prihvatio K. Lehrs[2]), koji je strože nego itko prije, a i poslije njega sudio o našoj pjesmi.

Lehrs raspoznaje u *Ἔ. κ. ἡ.* tek oskudne ostatke različnih poučnih pjesama, koje su dosta rano propale, pa razlikuje u pjesmi ove slojeve: 1. pjesničko raspravljanje o ratarstvu i plovidbi, jedini dio, koji po njegovu sudu ima bar donekle pravilan razvitak, ali nema više jedinstva; ono se izgubilo poradi mnogih promjena, što ih je pjesma doživjela za raznih recensija. Lehrs izlučuje iz dijela, koji raspravlja o gospodarstvu i ratarstvu 22 gospodarska propisa, od kojih su samo dva nešto duža (V. = st. 423—440. i XIII. = st. 536—553.), a u dijelu o plovidbi drži st. 646—662. za plod druge recensije, izbacuje stihove 643—645. i nagađa, da su iza st. 681. iščezla dva stiha. — 2. seljački koledar (*ἡμέραι*), koji je veoma star, ali je također nagrđen od nekoliko

[1]) De gnomicis carminibus Graecis (Acta philol. Monac. sv. III. (1822.) str. 389. i d.).

[2]) Quaestiones epicae. Regim. 1837. Dissertatio tertia: De Hesiodi operibus et diebus, str. 117. i d.

kasnijih umetaka. — 3. veoma opsežnu hrestomatiju, zbirku ćudorednih misli, savjeta za život, mitskih pripovijedanja, koja je hrestomatija djelo različnih pjesnika. Lehrs ne nahodi u toj hrestomatiji logičke sveze, pa je za to i drži za plod nekoga sastavljača, koji je išao za tim, da pojedine poslovice i pravila poređa po alfabetu temeljnih riječi, a ne po sadržaju[1]). Kako je Lehrs daleko polazio rastvarajući pjesmu, razabira se odatle, što je nalazio u pjesmi o ljudskim vijekovima rad petorice različnih pjesnika, u st. 213—297. jedanaest, a u st. 341—367. šesnaest samostalnih odlomaka.

Uza sve je to Lehrsova teorija našla lijep broj pristaša. Izdavači Heziodovih pjesama A. Koechly[2]) i J. Flach[3]) povode se za njim bar u tom, što štampaju u izdanjima krupnijim ili razmaknutim slovima temeljne riječi i vjerno prema njegovu raspravljanju rastavljaju znacima pojedine ostatke. U glavnom pristaje uz njega G. Hermann, koji je opsežno i povoljno oglasio njegovu knjigu[4]), ali podaje više utjecaja na oblikovanje Heziodove pjesme kasnijim recensijama. Njegov je učenik bio i G. F. Schoemann[5]), koji nahodi veću svezu između prva tri Twestenova dijela, a sve drugo drži za šarenu mješavinu poput Teognidovih elegija[6]). Njegovim je putem udario i T. L. Heyer[7]), koji dokazuje, da je pjesma rano stekla sadašnji oblik, kako se razbira iz srodnih mjesta u najstarijih lirskih pjesnika. Heyer nahodi veću svezu između 1., 2. i 4. dijela Twestenova, pa dijeli čitavu pjesmu na dvoje: 1. opomene bratu (st. 11—382.) i 2. gospodarske upute (st. 383—828.), ali opširnije govori samo o prvom dijelu, u kojem raspoznaje šest većih saveznih pjesama; druga se njegova pjesma sastoji od st. 42—49. i 90—105. Heyer je prvi opazio, da se st. 50—89. dadu izbaciti, pa ipak postoji sveza između ostalih stihova.

Protiv Lehrsa diglo se nekoliko odrešitih protivnika, koji složno brane nepomućeno jedinstvo naše pjesme. Julius je Caesar[8]) dosta nepovoljno oglasio njegov spis i ne može se ugrijati za mnoge njegove fragmente i izbacivanja. C. F. Ranke[9]) tvrdi, da su *Ἔ. κ. ἡ.* „unum carmen et ita nexas singulas eius partes, ut

[1]) Alfabetski poredak nije dakako tačno proveden: Lehrs ga opaža najjasnije u st. 345. i d., gdje su najprije poređane poslovice s temeljnom riječju *γείτων*, a iza njih dolaze one s temeljnom riječju *δοῦναι*, dakle *Γ*, *Δ*.

[2]) Hesiodea quae feruntur carmina. Lipsiae 1870.

[3]) u trećem Goettlingovu izdanju, Lipsiae 1878. i u svom izdanju teksta: Hesiodi quae feruntur carmina. Lipsiae 1894.

[4]) u Jahnovim Jahrbücher 21. (1837.) str. 115. i d.

[5]) Hesiodi quae feruntur carminum reliquiae. Berolini 1869.

[6]) Isp. još njegova Opuscula academica III. (1858.) str. 47. i d.

[7]) De Hesiodi carminis, quod opera et dies inscribitur, forma antiquissima. Schwerin 1848.

[8]) Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft IV. (1837.) str. 1006. i d.

[9]) De Hesiodi Operibus et Diebus commentatio. Gottingae 1838.

sine vi iunctura solvi non possit" (str. 25.), pa nahodi i u srodnoj kompoziciji stihova 383—617., 618—694. i 765—824. dokaz za njihovo jedinstvo. E Vollbehr[1]) dokazuje, da je Heziodova pjesma lijepo sastavljena, dobro sačuvana i jedinstvena pjesma, ali dopušta bar kadšto, da se koji suvišan stih izbaci[2]). D. J. van Lennep u dobrom svom izdanju[3]) dopušta često, da ima u pjesmi slabijih i sumnjivih mjesta, ali ne uviđa potrebe, da bismo pridjenuli te stihove komu drugomu, a ne samomu Heziodu.

I A. Steitz[4]) povodi se za Lehrsom u rascjepljivanju pjesme, ali se ipak bitno razlikuje od njega, jer sastavlja od tih sitnih komadića jedinstvenu pjesmu od 503 (god. 1869. 512) stiha[5]).

Iznenađuje nas Steitzovo nastojanje, da spase za svoju pjesmu što više stihova iz prve (47 od 58 stihova) i druge (66 od 70 stihova) zbirke poslovica, pa iz dijela o danima (56 od 63 stiha), jer upravo ovi dijelovi imadu obilježje kasnijih umetaka i raširenja (kojih Steitz razlikuje osam vrsta), te nijesu ni u kakoj

---

[1]) u predgovoru k svomu izdanju.

[2]) Isp. str. 33.: Itaque, quippe qui cum Rankio eiusmodi narrandi diversitatem ferre nequeam, versum 79. eiiciendum vel ad ipsius Rankii sententiam corrigendum censeo i t. d.

[3]) Hesiodi Opera et Dies. Amstelodami 1847.

[4]) De Operum et Dierum Hesiodi compositione. Pars prior. Gottingae 1856., prevedeno kasnije, popunjeno i štampano pod natpisom: Die Werke und Tage des Hesiodos nach ihrer Composition geprüft und erklärt. Leipzig 1869.

[5]) Steitz sastavlja jedinstvenu pjesmu ovako:

I. dio: 1. uvod st. 11—24.; 2. opomena bratu Persu st. 27—41.; 3. basna o jastrijebu kao odgovor sudaca st. 203—209., 212.; 4. ponovne opomene bratu st. 213—219., 222—239.; 5. opomene sucima st. 248—262., 267—269.; 6. upute za brata st. 274—285.

II. dio: 1. općeni gospodarski propisi: a) o kreposti i zloći st. 286—307., 312., 313., 320—326. (u raspravi od god. 1869.: st. 286—293., 295—307. i t. d.); b) o ljubavi k ljudima 327—341.; c) o poštenju, štedljivosti i razboritosti st. 342—345., 349—351., 353., 354., 357—364., 366—379. (god. 1869. obje tačke pod jednom: drugi propisi za uspijevanje gospodarstva).

2. o ratarstvu: a) temeljni propisi st. 383., 384., 388—395., 405., 407—409., 453., 454., 602—605., 410—413. (god. 1869 iza st. 395. samo st. 405., 602—605., 407—413.); b) propisi za oranje st. 414—425., 455—457., 426—437., 439—447. (g. 1869.: 414—426., 455—457., 427. i t. d.); c) zakon seoski: α) za oranje st. 448—452., 458—461., 465—490. (g. 1869.: 448—451., 453., 454., 452., 458. i t. d.); β) za zimu st. 493—512., 536—560. (g. 1869. izbacuje još st. 500. i 501.); γ) za proljeće st. 564—578.; δ) za ljeto st. 582—591., 597—601., 606—608.; ε) ponavljanje propisa za oranje st. 609—616.

3. o plovidbi: a) plovidbeni zakon: α) o vremenu, u koje se ne može ploviti st. 618—630.; β) o plovidbenom vremenu st. 663—686.; b) općeni plovidbeni propisi st. 643., 689—694.

III. dio; 1. o izboru žene i o općenju s prijateljima i ljudima u opće st. 695—705., 707—723.; 2. obzir prema božanstvu i govorkanju ljudskomu st. 706., 724—730., 733—739., 742—764. (g. 1869. ne izbacuje st 740., 741.); 3 nabrajanje sretnih i nesretnih dana st. 765., 769—787., 790—798., 800., 802—814., 817—824. (g. 1869. ne izbacuje stihova 766—768., 788., 789.)

svezi s dijelovima između i iza kojih stoje. Njegovo nastojanje nije našlo pristaša[1]).

Za Lehrsom se poveo i J. Hetzel[2]), koji također sastavlja cjelovitu pjesmu, ali kraću od Steitzove — ima samo 238 stihova — jer ne uzima ništa iz sumnjivih onih dijelova[3]).

Hetzel ne prima u jedinstvenu svoju pjesmu ni plovidbenih propisa (st. 618—694.), nego ih drži za veoma star dodatak, jer dijeli umetke i dodatke po starosti njihovoj na tri dijela i ubraja među najstarije one, koji „primam eius formam eiusque consilium maxime respiciunt, atque ab Hesiodi sentiendi genere non nimis recedunt" (str. 19.), svega 234 stiha. Obje priče postavlja u drugo, kasnije doba, a lijepi onaj opis zime (st. 504. i d.) „in eorum additamentorum numero . . . ., quae atticam aetatem proxime antecesserunt" (str. 19.). U ovo je doba postao i proemij.

Posve se uz Hetzela prislonio G. Canna[4]), koji rekonstruira jedinstvenu pjesmu od dva dijela[5]), te podaje tu pjesmu u talijanskom prijevodu. Canna ne govori nigdje, za što je zadržao neke stihove, a izlučio ostalo, nego se zadovoljava primjedbom (str. 486.): I versi esclusi sono stati impugnati tutti, più o meno, da filologi recenti, alcuni altressi da scrittori antichi.

F. Susemihl objavljujući Steitzovu i Hetzelovu raspravu[6]) ne može se ugrijati za misao, da bismo igda mogli uspostaviti jedinstvenu pjesmu, kaka je negda bila, ako izbacimo neke stihove, nego drži, da je pjesma doživjela više recensija, za kojih su i izvorni Heziodovi stihovi pretrpjeli znatnih promjena, i da su na taj način nastajale u pjesmi praznine, koje su kasniji obrađivači ispunjali, ali gdješto dakako nespretno. Susemihl nahodi veću svezu jedino između opomena (Rügelied) pa uputa o ra-

---

[1]) Isp. Hillerov oglas njegove knjige od god. 1869. u Jahn-Fleckeisenovim Jahrbücher 101. (1870.) str. 305. i d.

[2]) De carminis Hesiodei, quod Opera et Dies inscribitur, compositione et interpolationibus. Disputatio prior. Weilburg 1860. Dissertatio posterior nije doslije osvanula.

[3]) Hetzel zamišlja ovaku jedinstvenu pjesmu:

I. dio: opomene bratu i sucima: st. 11—24., 27—39., 202—209., 212—222., 224., 239—243., 246., 247., 225—237., 248—251., 256—264., 267—300., 302—310., 312., 313., 315., 316.

II. dio: 1. propis za doba oranja 383., 384., 388—398.; 2. priređivanje ratarskoga oruđa st. 407—432., 434—437.; 3. o najzgodnijem vremenu za oranje st. 448—454., 458—461., 463., 465—470, 473—482.; 4. propis za zimu st. 493—495., 498., 499.; 5. propis za obrezivanje loze st. 564—570.; 6. propis za žetvu st. 571—581.; 7. propis za vruće ljeto st. 597—601. i 8. propis za ranu jesen st. 606—617.

[4]) Saggio di studii sopra il carme Esiodeo Le Opere e i Giorni (Rivista di filologia II. [1874.] str. 454. i d.)

[5]) I. dio: st. 11—24., 27—41., 203—209., 212—220., 222—239., 248—251., 256—262., 274—307., 312., 313., 320—326. II dio: st. 383—395., 405., 407—454., 458—461., 465—482., 493—499., 564—578., 582.—591., 597—601., 606—617.

[6]) u Jahn-Fleckeisenovim Jahrbücher 89. (1864.) str. 1. i d.

tarstvu i plovidbi, ali i ovdje drži stihove 252—255. za kasniji umetak, a za upute o plovidbi dopušta, da su se mogle pridodati kasnije pjesmi o ratarstvu.

I Rudolf Merkel[1]) ne može se oprijateljiti s mišlju, da su Ἔ. κ. ἡ. bila igda jedinstvena pjesma, nego raspoznaje u njima četiri osobite rapsodije. Prve su se tri od tih rapsodija, a možda i četvrta, počinjale s našim proemijem i s pjesmom o Eridama, koja je prema različnim rapsodijama porasla za nekoliko stihova[2]). Merkel je došao na ovu misao po tom, što nahodi u svakoj rapsodiji drugu situaciju; on šuti o vremenu, u koje je od različnih ovih rapsodija postala naša pjesma, a za proemij drži, da je bio samostalna pjesma (ὕμνος) Zeusu, koju je sakupljač ili bolje sastavljač rapsodija poradi sveze povećao za jedan stih.

Od znatnijih se literarnih historika G. Bernhardy[3]) povodi za Lehrsom i njegovom školom, pa drži, da su Ἔ. κ. ἡ. imala isprva ovaj oblik: st. 11—46., 90—324. i 381—694., a sve drugo izbacuje kao kasniji dodatak. Bernhardy ne podaje dakako u književnoj povjesti potanke analize, te zabacuje proemij pozivajući se na svjedočanstvo Pausanijino, Praksifanovo i Plutarhovo[4]).

Samostalni je sud o pjesmi našoj izrekao Th. Bergk[5]), koji ustaje odlučno protiv Lehrsova rascjepljivanja pjesme te ga naziva (str. 961.) „eine traurige Verirrung des Scharfsinnes". I Bergk nalazi dakako u pjesmi mnogo toga, što ne može biti od Hezioda; za proemij drži, da je veoma star, ali da odaje više obilježje Homerova nego li Heziodova pjesništva, pa da je možda onaj isti proemij, s kojim su rapsodi otpočinjali recitiranje po svjedočanstvu Pindarovu (II. nemejska oda, st. 1.); tuđa se ruka raspoznaje i u nespretnoj svezi s pjesmom o Eridama. Bergk izbacuje iz pjesme dosta velik broj stihova[6]), ali brani odlučno obje priče, koje podaju pjesničkomu pripovijedanju obilje i život, pa lijepi onaj opis zime (493—563.) „eine der gelungensten Partien dieses Gedichtes" (str. 952.). Po njegovu je mišljenju pjesma Persu dopirala do st. 694., pa je imala i osobit epilog, koji se sačuvao u st. 760—764.

---

[1]) u objavi ovih dviju rasprava, Philologus 19. (1863.), str. 131. i d.

[2]) Merkel sastavlja prvu rapsodiju od st. 1—32., 42. i d., drugu od st. 1—32., 33—36., 202., 214—269., a treću od st. 1—36., 37—39., 270—272., 203—209., 212., 273. i d. Četvrta rapsodija, pjesma o ratarstvu — pjesma je o plovidbi po njegovu mišljenju (prema Hetzelu str. 15.) mlađi dodatak — počinjala se sa st. 383., te je bila upravljena „an eine ganze lauschende Gemeinde" (str. 133.) za razliku od prve tri, koje su upravljene Persu.

[3]) Grundriss der griechischen Litteratur. II, 1. Halle 1877. str. 285. i d.

[4]) Kod toga je pogrješna njegova rečenica na str. 294. r. 7. i d.: „Praxiphanes las das Gedicht ἀπροοιμίαστον, wie Plutarch in vielen Exemplaren". Stare vijesti ne glase tako.

[5]) Griech. Literaturgeschichte. I. Berlin 1872. str. 939. i d.

[6]) stihove 211—216., 283., 327—334., 342—382., 646—662., 695—759., 765—828., premješta st. 270—282. iza st. 210., a st. 335—341. iza st. 326.

K. Sittl[1]) naginje opet više k Lehrsovu rascjepljivanju, pa razlikuje u pjesmi šest dijelova[2]), koji su po njegovu sudu sastavljali isprvičnu pjesmu. Kasniji su dodatak moralne pouke[3]) i praktični savjeti o ženidbi, prijateljstvu i t. d. (st. 695—764.); Sittl raspoznaje u njima antologiju kratkih poslovica, koje su gdješto poređane prema temeljnim riječima. Pjesma je o plovidbi opstojala negda za sebe, pa je imala tada samo st. 663—694., a sve drugo potječe od onoga sastavljača, koji je stvorio posvetu pjesnikovu u Teogoniji[4]). Poslovice su možda ostaci heksametarskih elegija i jamba, što ih je Heziod pjevao bratu Persu i sucima u Askri. Sittl ubraja među ove ostatke i obje priče, tako da su samo stihovi 383—828. (izuzevši dakako poslovice st. 695—764.) sastavljali suvislu pjesmu. Pjesme su one Persu i sucima imale i polemičku i etičku svrhu, te su kasnije raskomadane, a još kasnije opet složene u novu zbirku poput Teognidovih elegija.

W. Christ[5]) ne vjeruje također u jedinstvo pjesme i nagađa, da pjesnik nije težio na to, da stvori cjelovitu pjesmu, nego je to učinio kasniji sastavljač, a nedostaci u poretku potječu odatle, što je u našoj pjesmi sastavljeno više dijelova iz različnih vremena. Christ nahodi najstariju pjesmu samo u onim dijelovima, u kojima se spominje brat pjesnikov Perses, dok je sve ostalo u slaboj svezi s tim dijelovima. Ali i najstariji dio nije jedna, nego su dvije pjesme: 1. pjesma karalica[6]) i 2. poučna pjesma[7]), od kojih je svaka postala u drugo vrijeme, ali se kroz obje provlači kao crvena nit poticanje na rad; razumije se, da ima i u najstarijem dijelu kasnijih umetaka i raširenja.[8])

Odlučno je digao svoj glas protiv Lehrsa i njegova rascjepljivanja Maurice Croiset,[9]) koji također priznaje, da u pjesmi nema svagdje onake logičke sveze, kaku zahtijevaju moderna pravila, ali sjeća, da pjesma pripada pjesniku 8. vijeka prije Hr., koji je bio još dosta nevješt u poređanju osobito apstraktnih razmatranja. Pjesma nije dakako postala u jedan mah. Heziod

---

[1]) Gesch. der griechischen Literatur bis auf Alexander den Grossen I. München 1884. str. 221. i Ἡσιόδου τὰ ἅπαντα. Ἀθήν. 1889. str. 207. i d.

[2]) 1. proemij (st. 1—10.), koji u povjesti zabacuje, a u izdanju drži za Heziodov; 2. priču o Pandori (st. 42—104.); 3. priču o „četiri" (str. 222.) vijeka svijeta (st. 109—201.); 4. prava ἔργα, uputu u gospodarstvo (st. 383—499., 536—617.); 5. pjesmu o plovidbi sa životopisnim bilješkama (st. 618—694.) i najzad 6. seljački koledar (ἡμέραι st. 765—828.).

[3]) st. 11—41., 202—382.; st. 202. drži on za „Kittvers" kao i st. 105—108.

[4]) st. 1. i d.; isp. Ἔ. κ. ἡ. st. 659.

[5]) Geschichte der griechischen Litteratur bis auf die Zeit Justinians. München 1898³. str. 92. i d.

[6]) Rügegedicht st. 11—48., 203—316.

[7]) st. 383—616., 618—694.

[8]) st. 504—536., 646—662. i mnoge poslovice.

[9]) Histoire de la littérature grecque. I. Paris 1896². str. 471. i d.

je recitirao sugrađanima u zborovima manje dijelove, te je pjesma polagano rasla. Pa ipak je stvorio jedinstvenu pjesmu: kako ga je na ime uvijek ista temeljna misao poticala da pjeva, tako je i pjesma njegova bila uvijek skladna s tom mišlju, te je između pojedinih dijelova nužno postojala neka sveza i jedinstvo, ako pjesnik i nije mislio na nj. Croiset zgodno sjeća na rastenje La Bruyèrovih Karaktera[1]), koji su isprva brojili 420, a s vremenom porasli na 1120 karakteristika, pa tko bi se usudio ustvrditi, da nema između njih jedinstva. I Croiset dakako priznaje, da je pjesma u kasnije doba stekla mnogo umetaka i raširenja, ali drži, da se ne može pouzdano odrediti, što je Heziodovo, a što kasniji dodatak.

U novije su doba ugledna dva naučnjaka raspravljala o Heziodovoj pjesmi: A. Fick i A. Kirchhoff, koji su već prije toga iskušali svoju snagu u Homerovu pitanju.

Fick[2]) izučava Heziodove pjesme s jezične strane, pa nastojeći, da uspostavi u njima najstariji jezični oblik, tvrdi, da je najstariji dio u *Ἔ. κ. ἡ.* ispjevan u staroeolskom govoru, jer kako pjesnik govori sa svojim bratom, posve je prirodno, da govori očinskim govorom, što ga je naučio u Kimi. Izlučujući svagdje stihove, u kojima nalazi primjesa drugoga kojega govora, Fick raspoznaje u pjesmi četiri sloja:

1. zbirku samostalnih mudrih rečenica i poslovica, između kojih nema sveze, te su možda sastavljale samo „ein güldenes ABC“ (kako je i Lehrs po njegovu sudu s pravom tvrdio za st. 285—383., da su poređani po alfabetskom redu temeljnih riječi).

2. isprva samostalnu pjesmu o ljudskim vijekovima (st. 109—201.), koja nema sveze ni sprijed ni ostrag, te bi bolje pristajala u Teogoniju. Fick uspostavlja ovu pjesmu u isprvičnom obliku njezinu, pa dolazi do zaključka, da je pjesma bila složena prema stihometričkim zakonima, te je imala šest strofa po 12 stihova. Kod toga je dakako izbacio 25 stihova.

3. pjesmu karalicu (Rügelied), koja je puna kasnijih umetaka i raširenja, te zaprema danas st. 27—108. i 202—286. Fick uspostavlja od svih tih stihova pjesmu, koja ima 9 strofa po 8 stihova.

4. *Ἔργα*, staru pjesmu[3]), koja nije bila tako iskvarena od redaktora kao drugi dijelovi. Fick sastavlja od ovih stihova jedinstvenu pjesmu od 144 stiha (ovaj se broj podudara s brojem stihova u dijelovima Teogonije) i nahodi u njoj veoma umjetnu

[1]) Les Caractères de Theophraste traduits du grec, avec les caractères ou les moers de ce siècle.

[2]) Hesiods Gedichte in ihrer ursprünglichen Fassung und Sprachform wiederhergestellt. Göttingen 1887.

[3]) st. 11—24., 42—46., 298—302., 383—394., 405., 407., 410—421., 423—429., 432—442., 444—447., 458—460., 465—473., 479 -490., 618—622., 624—642., 663., 665—676., 678—694.

kompoziciju, jer dijeli čitavu pjesmu na tri dijela (1. uvod 24 stiha, 2. pjesma o ratarstvu 72 stiha, i 3. pjesma o plovidbi 48 stihova), a u najvećem od njih nahodi opet manje dijelove (od 12, 36, 24 stiha).

Fick drži, da posljednje tri pjesme potječu od Hezioda samoga, koji je živio negdje oko god. 700—675. pr. Hr. I u onoj zbirci poslovica ima mnogo starih, ali koje su od njih Heziodove, a koje opet mlađe ili starije, ne može se odrediti.

Kasnije je dospio među Heziodove pjesme mali seoski koledar od 48 stihova[1]), koji se dijele na šest strofa. Koledar je ovaj, a i svi drugi nastavci, sastavljen oko god. 540. u pomiješanom eolsko-jonskom govoru Koledar odaje bar nekakih tragova stihometrije, dok su svi drugi dodaci bez nje, pa nemaju ni pjesničke vrijednosti. Fick drži, da ih je sastavio i umetnuo Kerkops Milećanin, orfički pjesnik[2]), jer nahodi u st. 707—764. jasnih tragova orfičke i pitagorovačke nauke, a osim toga se o Kerkopsu sačuvala vijest u Diogena Laertija II, 46.: *Κέρκωψ ἐφιλονείκει Ἡσιόδῳ ζῶντι, τελευτήσαντι δὲ Ξενοφάνης*, za koju Fick drži, da označuje Kerkopsa, „in einer etwas pikanten Weise als Redaktor, Interpolator und Fälscher von Hesiod“; on je na ime prevodi ovako: Kerkops setzte seinen Ehrgeiz darein, für den leibhaftigen Hesiod zu gelten.

Fickova je nauka o stihometriji veoma nevjerojatna, ali jezično je njegovo istraživanje zanimljivo, jer dokazuje, da u onim dijelovima, što ih novija kritika drži za najstarije, nema mnogo stalnih jonizama i da je naša pjesma bila isprva ispjevana u eolskom govoru.

Kirchhoff[3]) je pokušao, da riješi pitanje o postanju Heziodovih *Ἔ. κ. ἡ.* u duhu t. zv. „Kleinliedertheorie“, pa raspoznaje u pjesmi, za koju drži poradi st. 11. i d., da je mlađa od Teogonije (poradi st. 211. i d.), dva posve različna sloja: prvi je od njih zbirka samostalnih pjesama, a drugi je mlađi i ne potječe od Hezioda, nego se združio s prvim kasnije po samovoljnoj preradbi. Kasnije je ova pjesma doživjela još jednu preradbu, te je najzad negdje pod kraj 6. vijeka pr. Hr. dobila sadašnji svoj oblik, izuzevši četiri stiha (93., 120., 124., 125.), koji su dospjeli u tekst iz skrajnih bilježaka, pa ih Kirchhoff za to ne štampa u svom izdanju. U prvom sloju Kirchhoff izlučuje osam samostalnih pjesama, od kojih su prve četiri[4]) postale u isto vrijeme i onim redom, u kojem su se sačuvale, peta[5]) je ispjevana nešto

[1]) st. 448—452., 461—464., 493—500., 564—578., 597—601.

[2]) Isp. o njemu Christa str. 109³.

[3]) Hesiodos' Mahnlieder an Perses. Berlin 1889.

[4]) I. st. 11—24., 27—48.; II. st. 198—205., 208.; III. st. 209—243.; IV. st. 244—260., 263—265.

[5]) st. 266—281.

kasnije, za šestu[1]) ne znamo pravo, u koje vrijeme da je postavimo, ali je vjerojatno, da je mlađa od pete, a sedma[2]) je mnogo mlađa od prvih pet i bliža osmoj pjesmi[3]), s kojom je srodna i po sadržaju. Dužina je ovih pjesama veoma različna, jer najkraće pjesme nemaju više od 7 i 9 stihova, dok osma — najduža — broji 229 stihova. Zanimljivo je kod Kirchhoffa, što drži, da su sva mjesta, u kojima ima vijesti o Heziodu i njegovu životu, veoma stara — i st. 646-658., za koje je već i Rohde[4]) držao, da potječu od Hezioda, a M. R. Dimitrijević[5]) dokazivao, da samo st. 641., 642., 646—651. *εἰ μὴ εἰς Εὔβοιαν ἐξ Αὐλίδος*, a k tomu 656. *ἔνθα μέ φημι* i d. do st. 659. pripadaju najstarijoj pjesmi. U isto je vrijeme s ovim pjesmama prema Kirchhoffu postao i proemij. Njega ne smeta Pausanijino svjedočanstvo (*Περιήγ. τ. Ἑ.* IX, 31., 4.), jer drži, da je sastavljač helikonskih ploča poznavao resultat aleksandrinske kritike, pa je ispustio proemij hoteći da poda pločama što stariji oblik. Već je F. Leo[6]) zgodno primijetio, da se misao ova o proemiju protivi misli o pojedinim pjesmama, jer proemij može pripadati samo jedinstvenoj pjesmi, pa za to i drži, da je pjesma jedinstvena i da je proemij nužni njezin dio, jer da se već u njemu s pouzdanjem spominje pravednost Zeusova.

S. Martin[7]) dao se na istraživanje pojedinih riječi i izraza u našem proemiju obzirući se na život njihov u ostaloj grčkoj poeziji (od 70 riječi u proemiju istražio ih je 36). Na temelju toga istraživanja dokazao je Martin: 1. da proemij ne može biti Heziodov, jer ima u njemu 15 *ἅπαξ λεγόμενα*, 5 riječi, koje nahodimo samo na sumnjivim mjestima u Hezioda, i 9 riječi, koje imaju na drugim mjestima u Hezioda ili drugo značenje ili drukčiju gramatičku svezu; 2. da je jezik njegov srodniji s jezikom u Homerovim pjesmama i himnama, ali da je proemij mlađi od njih, te u sadašnjem svom obliku nije mogao postati prije Pindara. Pozivajući se na vijest, da još u Praksifanovo vrijeme mnogi rukopisi nijesu imali proemija, Martin je ustvrdio, da naš proemij ne može biti stariji od godine 300. pr. Hr. Ako i nije tvrdnja ova vjerojatna[8]), svakako je iza Martinova istraživanja ujamčeno, da je proemij najmlađi dio u Heziodovoj pjesmi.

[1]) st. 282—288.

[2]) st. 289—309.

[3]) st. 310., 311., 312. *εἰς ἔργον τρέψας μελετᾷς βίου*, st. 389. *ὧς τοι ἕκαστα*, 390—400., 403—405., 410—442., 444—457., 461—495., 555—574., 578—638., 642—690.

[4]) Zur Chronologie der griechischen Litteraturgeschichte u Rh. Mus. XXXVI. str. 416. i d.

[5]) Hesiodi Operum v. 641—662. (Philologisch-historische Beiträge für Curt Wachsmuth. Leipzig 1897. str. 208. i d.).

[6]) Hesiodea. Gottingae 1894. str. 16.

[7]) Das Prooemium zu den Erga des Hesiodos. Würzburg 1898.

[8]) Isp. A. Rzacha, Bericht über die Publicationen zu Hesiodos für die Jahre 1884—1898. u Bursianovu Jahresberichtu 100. [1899.] str. 139.

Kirchhoff izbacuje u priči o Prometeju i Pandori, za koju drži, da nije mnogo mlađa od Hezioda, st. 69—82. kao umetak, a st. 90—103. kao dodatak prerađivačev (druga preradba). Prerađivač je umetnuo i opis herojskoga vijeka u sastavljačevu (prva preradba) priču o ljudskim vijekovima, da ublaži njegovo (ili dakako starije, ako je sastavljač upotrebio tuđe blago) pesimističko mišljenje o postepenom propadanju ljudstva (jednako misle Th. Ziegler i E. Rohde), pa je raširio i opis petoga vijeka (st. 178—197.). Od prerađivača potječe još prva zbirka poslovicâ (st. 323—376.), između kojih Kirchhoff raspoznaje bar nekaku svezu[1]), a u drugoj zbirci st. 703—719., pa u opisu dana dodatak o nesretnim danima st. 776—817. — sastavljač je opisao samo sretne dane. Kirchhoff drži, da 383 stiha potječu od Hezioda, 246 od nešto mlađega sastavljača, a ostali da su svojina prerađivačeva (189 st.) ili kasniji umeci (6 st.). Njegovo su mišljenje i izdanje obznanili O. Crusius[2]) i R. Peppmüller[3]).

Crusius pristaje u glavnom uz Kirchhoffove samostalne pjesme, ali ne dopušta, da bi postojala velika razlika između prvih šest pa 7. i 8. pjesme, jer ima i u onima općenih misli, kao i u ovima, te ne izbacuje nijedan stih u priči o ljudskim vijekovima, a za opis zime, koji je Kirchhoffu sastavljačev umetak, drži, da može biti ili od Hezioda ili od sastavljača — ne izbacuje ga dakle naprečac.

Peppmüller se ne može nikako složiti s pojedinim Kirchhoffovim pjesmama, nego drži, da je prvih njegovih sedam pjesama za pravo jedna jedinstvena pjesma, pa dokazuje, da pripovijetka o jastrijebu i slavuju ne može biti samostalna pjesma, jer smisao njezin razbiramo tek iz onoga, što dolazi za njom. Osma je Kirchhoffova pjesma svakako mlađa od prve, jer se ne može misliti, da bi je isti pjesnik ispjevao u vrijeme, dok ga je mučila teška ona nepravda, poradi koje pjeva prvu pjesmu. Peppmüller drži, da je Heziod sam preradio isprvični oblik pjesme, pa da je kod toga prerađivanja sam mnogo toga umetnuo i dodao. Heziodova su svojina i obje priče — u opisu herojskoga vijeka nahodi on najjači dokaz protiv onih, koji drže, da je Heziod bio pesimista, pa ga dakako ne izbacuje — i obje zbirke poslovica, u kojima nazire „Ruhepunct und Abwechslung"[4]) glavnoga pripovijedanja, samo ih je Heziod nešto kasnije stvorio i umetnuo. Peppmüller ne nahodi ništa neobično u st. 178—197., a i st. 124. i 125. (= st. 250. i 251.) potvrđuju samo njegovu

[1]) Isp. str. 62. i d.

[2]) Zarncke, Litterarisches Zentralblatt 1890. str. 187. i d.

[3]) Zur Composition der hesiodischen Werke und Tage u Fleckeisenovim Jahrbücher 141. (1890.) str. 641. i d., pa: Hesiodos. Ins Deutsche übertragen und mit Einleitungen und Anmerkungen versehen. Halle a. S. 1896. str. 149. i d.

[4]) Zur Composition i t. d. str. 648. bilj. 6.

misao, da je Heziod prerađujući pjesmu upotrebio gdješto starije svoje blago. Duga ona pjesma o zimi (st. 500—554.) nije bila po njegovu mišljenju nigda samostalna ili kasniji umetak, nego — budući da pjesnik podaje uputâ za cijelu godinu — epizoda, što potvrđuju srodne riječi na početku i na svršetku njezinu (st. 501. *τοῖτον ἀλεύασθαι* i st. 553. *ἀλλ' ὑπαλεύασθαι*), koja je srodna s opisom ljeta (st. 578. i d.); sličnih epizoda ima na pretek u Homerovim pjesmama (isp. n. pr. *τ* 3. i *τ* 395. i d., *λ* 95. i 137.).

Završujem ovaj dosta dugi prijegled različnih mišljenja o postanju i kompoziciji Heziodove pjesme. Svi ovi učeni ljudi[1]) imaju bar nešto zajedničko u svom mišljenju, jer svi drže, da različni dijelovi, što ih raspoznajemo u pjesmi, ne mogu biti od jednoga pjesnika. Mnogi su od njih iznijeli lijepih misli o postanju i kompoziciji pjesme, pa ipak se ne može reći ni za jednoga od njih, da je konačno riješio pitanje: u mišljenju svakoga od njih ima i slabih strana. Nahvalice sam prikazujući njihove misli odabrao objektivni način i nigdje se nijesam upuštao u potanko kritiziranje, jer će se iz mojega raspravljanja, na koje sada prelazim, lako razabrati, što mi se sviđa, a što zabacujem. Ne nadam se dakako, da bih ja možda mogao konačno riješiti teško ovo pitanje, ali se ipak usuđujem nakon dužega izučavanja pjesme i vlastitoga opažanja da iznesem svoje slutnje.

II.

Tko je i jedan put samo nešto pozornije pročitao malenu našu pjesmu, lako je u njoj raspoznao ove dijelove:

1. proemij (st. 1—10.)
2. pjesmu o Eridama (st. 11—41.)
3. epsku priču o Prometeju i Pandori (st. 42—105.)
4. srodnu priču o ljudskim vijekovima (st. 106—201.)
5. basnu o jastrijebu i slavuju (st. 202—212.)
6. opomene Persu i sucima (st. 213—285.)
7. zbirku različnih, dužih i kraćih poslovica, koje sadržavaju pravila za život (st. 286—380.)
8. pjesmu, koja sadržava upute za ratarske poslove (st. 381—617.)
9. srodnu pjesmu, koja podaje upute za brodarstvo (st. 618—694.)
10. drugu zbirku različnih pravila za život (st. 695—764.)
11. popis sretnih i nesretnih dana u mjesecu (st. 765—828.)

[1]) Izuzevši dakako one, koji brane jedinstvo pjesme i kojih ima još i danas; nedavno sam čitao u Ilbergovim Neue Jahrbücher I. (1898.) str. 26. R. Pöhlmannov članak: Die sociale Dichtung der Griechen, pa i ovdje se vjeruje u jedinstvo pjesme.

Evo što sve sadržava pjesma od 828 stihova! Pa kolika je tek razlika između pojedinih dijelova: dok u drugom i šestom slušamo lirsko jadikovanje i prekoravanje poput Arhilohova i Teognidova, treći i četvrti pripovijedaju čiste epske pripovijetke, u petom čitamo basnu poput mnogih Ezopovih, sedmi su i deseti zbirke i po vremenu i po sadržaju različnih pravila za život, a osmi, deveti i donekle jedanaesti upućuju nas u gospodarstvo i brodarstvo. Nema sumnje, da jedan pjesnik nije mogao stvoriti i sastaviti u jedan mah toliko različnih dijelova, jer je sveza između njih ili preslaba ili u opće nikaka. Pa kako je onda naša pjesma postala? Odgovor je na ovo pitanje veoma težak, te ću i ja razložiti tek svoje nagađanje tješeći se kod toga uvjerenjem, da se na ovako pitanje i ne može pouzdano odgovoriti. Počet ću odmah s drugim dijelom, jer je S. Martin u spomenutoj raspravi po mom sudu pouzdano dokazao, da je proemij najmlađi dio u pjesmi.

Pjesnik počinje s poricanjem, da ima samo jedna, zla Erida na zemlji, koja zameće između ljudi ljuti rat i svađu: uz nju ima još i druga, dobra Erida, starija od prve, koja potiče svakoga čovjeka na rad. Pjesnik dakle, kao što pokazuje početni stih 11. (*οὐκ ἄρα μοῦνον ἔην Ἐρίδων γένος*), očito poriče pređašnju neku svoju tvrdnju o jednoj, zloj Eridi, a tu tvrdnju čitamo u Teogoniji (st. 225—226.); prema tomu je ova pjesma nešto starija, te je bila već dobro poznata slušačima. Lijepo se ovo alegorijsko pripovijedanje o Eridama svršuje s dva stiha (25—26.), za koje je novije istraživanje dokazalo, da su kasnije umetnuti[1]).

Sada čujemo prvi put Persovo ime (st. 27.): između njega je i pjesnika nastala nekaka raspra (st. 35. *νεῖκος*), koja nagoni pjesnika, da pjeva i da u pjesmi opominje svadljivoga parca. Perses je bio, čini se, brat pjesnikov; oni su već razdijelili očevinu (st. 37. *κλῆρον*), kod čega je Perses bolje prošao, jer je miteći (st. 38. *κυδαίνων*) lakome i nepravedne suce ugrabio i odnio mnogo toga protiv očitoga prava (st. 37. i d.). Pjesnik ne kazuje napose, za što je nova ova parba nastala između njih, jer je to svaki njegov slušač bez sumnje dobro znao. Perses hoće i sada da traži pomoći u sudaca (st. 39. *οἳ τήνδε δίκην ἐθέλουσι δικάσσαι*), a pjesnik ga odvraća od toga, pa mu preporučuje, da sami među sobom izravnaju raspru (st. 35. i d.). Perses ga nije poslušao, i za to mu pjesnik nešto kasnije pripovijeda basnu o obijesnom jastrijebu i nevinom slavuju (st. 202. i d.), te opominje i njega (st. 213. i d.) i suce (st. 248. i d.), da ne krše prava od obijesti. Veća sveza postoji dakle između st. 11—24., 27—41. i st. 202. i d., jer pjesnik daje u njima oduška ranjenomu svomu i povrijeđenomu srcu. Ali prije nego što se upoznamo sa st. 202. i d.,

[1]) Isp. n. pr. Steitza str. 26., Kirchhoffa str. 43. i dr.

*

treba da razložim svoje misli o obje one priče, koje dosta silovito raskidaju svezu između spomenutih stihova.

Priče ove, premda jezično istraživanje dokazuje, da su veoma stare, ne mogu nikako biti djelo istoga onoga pjesnika, koji je stvorio prije spomenute stihove, nego su plodovi bogate beotske poezije, pa kako imadu obilježje samostalnih pjesama, živjele su neko vrijeme posve samostalno u ustima narodnih pjevača — rapsoda, dok ih nije neki rapsod — nazovimo ga sastavljačem — koji je bio mlađi od pjesnika pjesme o Eridama — Hezioda, te je poznavao i eolsko-jonsko pjesništvo, postavio na ovo mjesto. Sastavljač je ovaj bio možda bolji pjevač nego pjesnik, te nije mogao da stvori bar neku prividnu svezu s pređašnjim stihovima. Nadovezujući na ime na Heziodovu tvrdnju (st. 40–41.), da su suci lude, jer ne znaju, da je polovina katkada više od cjeline, pa da i šljezovina i svaka drača može da nasiti zadovoljna čovjeka, sastavljač pripovijeda, da bi ljudi lakše i bezbrižnije živjeli, da im bogovi (st. 42. *θεοί*) nijesu sakrili žitak (*βίον*). Čovjek bi uradio u jedan dan, koliko bi mu dostajalo za čitavu godinu, te bi nestalo i brodarstva i ratarstva (st. 45. i d. dokazuju, da je sastavljač poznavao i pred sobom imao pjesme o ratarstvu i brodarstvu), ali Zeus sakri (st. 47. *ἀλλὰ Ζεὺς ἔκρυψε* — ne kaže se izrijekom, što je sakrio; tek iz pređašnjega se vidi, da treba svakako pomišljati na žitak) razgnjevivši se u srcu poradi prijevare Prometejeve (o prijevari ne doznajemo ništa potanje) i nareče ljudma ljute jade (st. 49. *κήδεα λυγρά*). Stihovi su 42–49. u tijesnoj svezi jedino s pričom o posudi zala (st. 90. i d.), u kojoj se spominju ljuti jadi (st. 95. *κήδεα λυγρά*), što ih je žena (u ovom se dijelu ne spominje njezino ime) pripravila ljudma otvorivši kobnu posudu (što ju je Zeus dao kao miraz zajedno sa ženom Epimeteju, bratu Prometejevu, kako doznajemo iz st. 83. i d.; u ovoj se pjesmi uzima, da je priča o prvoj ženi i posudi zala otprije poznata), iz koje su izletjela sva zla osim nade; posuda je ova simbol čovjeka u opće, koji se rađa od žene i od kojega ishodi sve zlo, a ostaje u njemu samo nada, koja je također zlo, jer kad ne bi bilo zla, čovjek ne bi poznavao nade, ne bi se nadao boljemu. Od onoga časa pritiskuju čovjeka mnoge nevolje i na kopnu i na moru (st. je 106. u svezi sa st. 45. i d., pa također dokazuje, da je sastavljač imao pred sobom pjesme o ratarstvu i brodarstvu), a bolesti muče ga dan i noć.

Ni ovaka se priča nije sačuvala u prvom obliku, nego ima i u njoj kasnijih umetaka: st. 93. izbacujem zajedno s Kirchhoffom, jer je uzet iz Odiseje (*τ* 360.); stih je 99. veoma sumnjiv, jer ga neki rukopisi ne poznaju i jer se jedino u njemu sačuvao mlađi genitivski oblik *αἰγιόχου* od riječi *αἰγίοχος*[1]). Veoma je kasno

[1]) Isp. st. 483., 661.; *Θ*. st. 13., 25., 52., 735., 920., 966., 1022.; *Ἀ. Ἡ.* st. 322., 433. i fr. 163., gdje je svagdje stariji oblik *αἰγιόχοιο*.

umetnut st. 104. *σιγῇ, ἐπεὶ φωνὴν ἐξείλετο μετίετα Ζεύς*, koji po mom sudu nije stariji od st. 93., pa ga je netko umetnuo, da bude riječ *αὐτόματοι* u pređašnjem stihu razumljivija.

Nešto je kasnije drugi pjesnik — nazovimo ga nastavljačem, a bio je također slab pjesnik — umetnuo u priču o posudi zala drugu, koja potanko crta način, na koji se Zeus osvetio prevarljivomu Prometeju: zapovjedio je Hefestu, da stvori ženu, koju su Atena i Afrodita iskitile, a Hermes odveo k Epimeteju, bratu Prometejevu; žena je ova otvorila posudu zala. Pripovijedanje se nastavljačevo podudara u glavnim crtama, a gdješto i doslovno sa starijom pričom o Prometeju i prvoj ženi u Teogoniji (st. 535. i d.), u kojoj se još ne spominje ime prve žene i Epimetejevo; njom se nastavljač obilato okoristio[1]), a glavni joj je sadržaj, kako je Prometej prevario Zeusa kod žrtvovanja u Mekoni, a Zeus ga poradi toga kaznio. Da je nastavljač bio zaista slab pjesnik, razbira se još iz st. 50. *κρύψε δὲ πῦρ* i t. d., kojim on navezuje svoje raširivanje na st. 47. i d. (u kojima se ipak *κρύψε* očito proteže na *βίον* u st. 42.) i iz stihova 69—82., koji jasno obilježuju krparski rad nastavljačev. Pripovijedanje se na ime o izvršivanju zapovijedi Zeusove ne podudaru sa zapovijeđu u st. 59—68.: dok Zeus zapovijeda samo Hefestu, Ateni, Afroditi i Hermesu. izvršuju zapovijed uz Atenu i Harite i Pejta i Hore, a Afrodita se ne spominje. Osim toga nas vrijeđa *ὣς ἔφαθ'* u st. 69., jer Zeus ne zapovijeda upravno, nego pjesnik pripovijeda njegovu zapovijed. Stihovi su 70—72. zajednički sa st. 571—573. u Teogoniji. Napokon je u ovo pripovijedanje prodrla i nova priča o Pandori (st. 80—82.). Može biti, da je tek nastavljač dodao priči o posudi zala i st. 105., jer ga je priča o prijevari i kazni Prometejevoj toliko primamljivala.

S pričom o posudi zala po obliku svom veoma je srodna priča o ljudskim vijekovima, jer u obje preteže razmatranje. Čini se, da je beotska epska poezija u opće bila refleksivna: ta njezin je plod i nauka o bogovima. I ovu je priču upleo među Heziodove pjesme sastavljač. Svrha je narodne priče o ljudskim vijekovima bila, da prikaže postepeno propadanje ljudstva u sve veće zlo, pa je ona bila isprva posve pesimistična. Pjesma je narodna naznačila ovu svrhu već izvanjim znakom nazivajući pojedine vijekove po kovinama od sve manje vrijednosti: prvi je vijek (st. 109—126.) zlatan, drugi (st. 127—142.) srebrn, treći (st. 143—155.) mjeden, a pjesnikov (st. 174. i d.) željezan. Prema vrijednosti su pojedinih vijekova i ljudi: u zlatnom su vijeku ljudi dobri i pobožni, pa žive bezbrižno, jer ne poznaju napornoga rada i starosti, nego im zemlja sama od sebe donosi plodove i hrani stoku, a iza blažene smrti borave na zemlji kao čuvari (dakako nevidljivi) ljudi i davači bogatstva; srebrni je

[1]) kako možemo razbrati iz mnogih zajedničkih stihova: st. 50. = *Θ* 565., 52. = *Θ* 567., 53. = *Θ* 558., 54. = *Θ* 559., 57. = *Θ* 570. i t. d.)

vijek — stvaraju ga kao i prvi besmrtnici olimpijski (isp. st. 110. i 128.) — mnogo gori od zlatnoga, jer su ljudi njegovi obijesni, pa ne će da poštuju bogove, ali čast pripada i njima iza brze smrti, te se nazivaju blaženi podzemnici; još je gori treći, mjedeni vijek, koji je stvorio Zeus (st. 143.), jer su njegovi ljudi snažni, ali siloviti, te počinjaju redom sama bezakonja, dok ih ne nadjača smrt; najgori je pjesnikov, željezni vijek, u kojem ljudi postaju od dana do dana opačiji, pa će Zeus i njih uništiti, kad odu na Olimp među besmrtnike sa širokoputne zemlje Stidnoća i Strepnja zastrvši krasno tijelo bijelim koprenama, a ljute će nevolje ostati smrtnim ljudima i ne će im biti lijeka (st. 197. i d.).

Vjerovanje se o postepenom propadanju ljudstva ukorijenilo u svima narodima: i naš narod vjeruje, da se još nedavno lašnje živjelo nego danas. Tragova tomu vjerovanju nahodimo i u narodnoj pjesmi, a u Grka se sačuvala do danas priča o četiri vijeka[1]), od kojih je prvi bio zmajevski (zmajevi su čuvari blaga, pa ga daju kadšto ljudima i u našoj narodnoj pjesmi, isp. st. 126. *πλουτοδόται*), drugi helenski, treći mletački, a četvrti, suvremeni za onoga, koji je izmislio priču, i najgori — turski. Pripovijedanje su o sve većem zlu na svijetu ljudi zavoljeli u svako vrijeme, pa se za to ne čudimo, što ga čitamo kasnije u Arata (*Φαινόμ.* st. 100. i d.) i u Ovidija (Metam. I, 89. i d.), koji dakako prema različnom duhu vremena podaju mjesto opisivanja sadašnjosti tek negativnu sliku zlatnoga vijeka.

U našoj se priči ili bolje pjesmi o ljudskim vijekovima sačuvao i opis herojskoga vijeka, koji se slabo podudara s opisima ostalih vijekova, jer ne govori toliko, kaki su ljudi toga vijeka bili (spominje se samo, da je ovo pleme bilo „*δικαιότερον καὶ ἄρειον*“ od mjedenoga), koliko o njihovoj propasti u ratu oko Troje i Tebe i o blaženom živovanju njihovu iza smrti na otocima blaženih. Već su stari gramatici nahodili nešto neobično u opisu ovoga vijeka, jer se upravo u njemu saćuvao trag druge neke recensije. Opis je ovaj odista neobičan, i ja držim, da ga je sastavljač umetnuo u beotsku narodnu pjesmu — opis ima na sebi dosta staro jezično obilježje (isp. Ficka str. 51.). Sastavljač je na ime poznavao i tuđe, eolsko-jonsko epsko pjesništvo, pa je zamijetio, da se doba i ljudi što ih ono crta, ne podudaraju s vijekovima u beotskoj pjesmi, te je vjerno prema Homerovoj poeziji sastavio opis herojskoga vijeka i postavio ga upravo pred sadašnjost.

I sastavljačeva je pjesma o ljudskim vijekovima morala kasnije steći nekoliko umetaka. S pređašnjom je pričom, s kojom ju je sastavljač neposredno združio, vežu tri nezgrapna stiha

---

[1]) Zabilježio ju je J. G. v. Hahn, Griechische und albanesische Märchen I. str. 39., koji ju je doznao od neke bake na otoku Andru.

(st. 106—108.), koje većina novijih istraživača izbacuje. U opis su zlatnoga vijeka svakako kasnije umetnuti st. 124., 125., jer su uzeti iz st. 254., 255., koji su na svom mjestu, pa ih je Kirchhoff s pravom izbacio iz svojega izdanja (str. 7.). U opisu mjeđenoga vijeka kasniji su umetak st. 150., 151., jer prekoračuju svrhu pjesme, koja naziva vijekove po kovinama — kako razbiramo iz opisa prvoga i drugoga vijeka — poradi vrijednosti njihove, a ne poradi upotrebljavanja (isp. Kirchhoffa str. 51.) I sastavljač je bio prisiljen, da promijeni štošta, kad je umetnuo opis herojskoga vijeka. Kako je herojski vijek bio četvrti, a željezni po tom peti, sastavljač je promijenio u st. 174. broj *τετράτοισι* u *πέμπτοισι* i umetnuo st. 175., da ublaži bar donekle nagli prijelaz od herojskoga k sadašnjemu vijeku. U st. 177. čitam *παύονται* mjesto *παύσονται*, a st. 178. držim za mnogo kasniji umetak. Pjesnik na ime nahodi još štošta dobro u sadašnjosti željeznoga vijeka, ali ovaj će vijek postajati od dana do dana gori, dok ga najzad Zeus ne će uništiti; on ne troši mnogo riječi opisujući sadašnjost, koju svaki čovjek i sam dobro poznaje, nego sabira svu silu svojih riječi, da što življe obilježi bližnju budućnost željeznoga vijeka, od koje se ne nada ničemu (st. 180. i d.). Kako pjesnik obilježujući budućnost upotrebljava svagdje buduće vrijeme, mogao je lako onaj, koji je umetnuo na nezgodnom mjestu krparski stih 178., izmijeniti sadašnje vrijeme s budućim u pređašnjem stihu.[1])

---

[1]) Priča je o ljudskim vijekovima zanimljiva još poradi nečega. Francuz je na ime E. Naville dobio god. 1882. u Egiptu (u Tebi) dva papira, od kojih prvi sadržava ostatke st. 111—118. i 153—161. naše pjesme, a drugi nekoliko tragova st. 174—182. i 210—221. (isp. J. Nicole, Fragments d' Hésiode sur un papyrus d' Egypte. Revue de Philologie XII. str. 113. i d.). Na drugom od ovih papira čitamo pred stihom 174., s kojim se počinje crtanje petoga, željeznoga vijeka, nekoliko ulomaka od četiri stiha, kojih nema u rukopisima. Prvi je ove ulomke potpunio H. Weil (Fragments d' Hésiode sur papyrus d' Egypte. Revue de Philologie XII. str. 173. i d.) ovako:

τοῦ γὰρ δεσμὸ]ν ἔλυσε πα[τὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε,
τοῖσι δ' ἄρα ν]εάτοις τιμὴ[ν καὶ κῦδος ὄπασσεν·
οὐδ' οὕτως κλυτὸν ἄ]λλο γένος θῆκ' εὐρύοπα Ζεὺς
ἀνδρῶν, οἳ] γεγάασιν ἐπὶ[χθονὶ πουλυβοτείρῃ·

Da je Proklo poznavao ove stihove, doznajemo iz sholije k stihu 169. (isp. Volbehra str. 142.): *τοῦτον καὶ τοὺς* (čita Schoemann mjesto *τὸν*, kako imaju rukopisi; isp. u njegovu izdanju Hezioda str. XXV.) *ἑξῆς ὡς φληναφώδεις ἐξοικίζουσι τῶν Ἡσιόδου, τά τε ἄλλα φαυλίζοντες, καὶ τὸ ἐνθουσιαστικὸν τῆς εἰσβολῆς τῶν μετ' αὐτοὺς στίχων ἀφαιρεῖν εἰπόντες.* Weil drži, da su se ovi stihovi nalazili zajedno sa st. 169. na kraju opisa herojskoga vijeka iza st. 173. U nekim se rukopisima st. 169. nahodi u istinu iza st. 173., ali običnije je njegovo mjesto između st. 168. i 170. R. Peppmüller (Zwei Hesiodea u časopisu Philologus i t. d. sv. 52. str. 596. i d.) drži, da je Aristarh izbacio ove stihove iz Heziodove pjesme, pa da su se oni iza toga pripisivali na kraju rukopisa (na ovu ga je misao potakla riječ „*ἐξοικίζουσι*“ u sholiji). S vremenom se dakako zaboravilo, gdje je pravo njihovo mjesto, pa ih je Proklo postavio iza st. 168., a Navilleov papir iza st. 173. Peppmüller je potpunio ostatke donekle različno od Weila (u st. 2. *τοῖς δ' εἴπερ*, u 3. *οὐκέθ' ὁμῶς* i u 4. *πάντων* mjesto *ἀνδρῶν*),

Evo nas opet kod dijela, u kojem se spominju Perses i suci (st. 202. i d.) i koji je u tješnjoj svezi s pjesmom o Eridama (st. 11—24., 27—41.), samo je ova starija, možda tek za neznatno vrijeme. Perses na ime nije poslušao pjesnika, nego se u spomenutoj raspri obratio sucima, te pjesnik sada nastoji, da navrati i brata i suce na pravdu. Kirchhoff je svakako pravo razabrao, da u ovom dijelu nemamo jedinstvene pjesme, nego zbirku manjih, samostalnih pjesama, ali je pogriješio određujući te samostalne pjesme, te kod određivanja nije opazio, da ima očita razlika između stihova 202—285. i onih, što za tim dolaze, u kojima preteže općeno poučavanje, a nekoliko ga je puta zavelo uvjerenje, da su pjesme o ratarstvu i brodarstvu jedinstvena, osma pjesma, pa da sva ona mjesta u prvih njegovih sedam pjesama, koja pokazuju neku svezu s ovom pjesmom (n. pr. st. 42—48., 236., 237., 246., 247. i dr.), te ona mjesta u osmoj, koja govore o pjesniku i njegovu bratu (st. 396. i d., 633. i d.), pripadaju najstarijemu, Heziodovu dijelu pjesme. I ja nagađam, da u ovom dijelu imamo nekoliko manjih pjesama, ali se razilazim od Kirchhoffa u njihovu određivanju. Ogledamo li na ime ovaj dio i pjesmu o Eridama, zamijetit ćemo, da se pojedine česti u njima počinju s novim pozivom lica, kojemu pjesnik pjeva: st. 27. *ὦ Πέρση*, st. 213. *ὦ Πέρση*, st. 248. *ὦ βασιλεῖς*, st. 274. *ὦ Πέρση* — u ovom dijelu čitamo još dva poziva, ali oni se očito razlikuju od spomenutih (st. 286. *σοὶ δ' ἐγὼ ἐσθλὰ νοέων ἐρέω, μέγα νήπιε Πέρση* i st. 298. *ἀλλὰ σύγ' ἡμετέρης μεμνημένος αἰὲν ἐφετμῆς, ἐργάζευ, Πέρση, δῖον γένος*), pa već poradi obilježne ove razlike držim, da je ova čest kasniji nastavak. U onom dijelu, u kome se nahode spomenuta četiri poziva, raspoznajem i određujem četiri samostalne pjesme, koje se dadu lako očistiti od nekoliko kasnijih trunaka, te dobivamo iza toga u njima najčistije biserje stare epsko-lirske poezije beotske. Evo tih pjesama:

1. pjesma: st. 11—24., 27—41.; ovdje upozorujem još jednom na građu ove pjesme, u kojoj tek iza uvoda — alegorijskoga opisa obiju Erida — pjesnik poziva Persa crpajući iz uvoda pouku za brata, i koja se završuje sa snažnim onim riječima o ludosti sudija (st. 40. i 41.)

2. pjesma: st. 203—209., 212—235., 238—243. I ova se pjesma počinje s kratkim uvodom: s basnom o obijesnom jastrijebu, koji se po miloj volji titra slabim i milozvučnim slavujem,

pa drži, da je staro njihovo mjesto bilo iza st. 171.; na ovo ga je mišljenje potakao Regilin natpis (CIG br. 6280., kod Kaibela br. 1046 a), koji potječe od Markela Siđanina i na kojem druga polovina st. 169. *τοῖσιν Κρόνος ἐμβασιλεύει* dolazi iza prvoga dijela st. 171.: *ἐν μακάρων νήσοις*. Stihovi su ovi bili izbačeni iz teksta svakako iza Aristarhovih nasljednika. Aristarh ih je valja da obilježio obelom kao *φληναφώδεις*, ali tko ih je izbacio i s kojih razloga, ostaje nam i dalje tajna, koju može tek Egipat da rasvijetli novim kojim otkrićem.

ali dok se uvod o Eridama proteže samo na prvu pjesmu, ovaj je do duše također u tješnjoj svezi samo s pjesmom upravljenom Persu, koja neposredno iza toga dolazi (st. 213. i d.), u kojoj pjesnik odvraća Persa od obijesti (st. 213. *μηδ' ὕβριν ὄφελλε*) — basna ističe osobito obijest jastrijebovu — ali je bar u nekoj daljoj svezi s ostale dvije pjesme, što za tim dolaze, te su ove tri pjesme postale u isto vrijeme i onim redom, u kojem su se sačuvale. Poradi tijesne sveze s prvom pjesmom izbacujem st. 202. *νῦν δ' αἶνον βασιλεῦσιν ἐρέω φρονέουσι καὶ αὐτοῖς*, koji je sastavljač umetnuo zajedno s obje priče, jer mu se početak sa st. 203. činio pretvrd, ali nije opazio, da je basna ova u najtješnjoj svezi s prvom pjesmom, pa da bi početni stih morao za pravo glasiti: *νῦν δ' αἶνον Πέρσῃ ἐρέω φρονέοντι καὶ αὐτῷ*. I moralno je poučavanje u st. 210. i 211. kasnije umetnuto, pa je već Aristarh obilježio oba stiha obelom, a i većina ih novijih naučnjaka izbacuje.

Da odvrati brata što sigurnije od krivde i nevjere, pjesnik crta strašne posljedice obijesti, koju kažnjuje Zakletva (st. 219. *Ὅρκος*) i povrijeđena Pravda (st. 220. *Δίκη*), a da ga u isti čas navrati na pravednost, izbraja obilje darova, kojima bogovi nagrađuju pravednika i njegove građane — bez sumnje da predobije građanstvo za se, pa su st. 219. i d., premda ih pjesnik govori bratu, većma upravljeni čitavomu gradu — blagosloveni mir vlada u njihovu gradu, oni ne poznaju rata ni gladi, nego žive u ljubavi i veselju; polje njihovo rađa obilatim žitkom, šumsko im drveće donosi izobila žira i meda, a žene rađaju djecu sličnu roditeljima. Ni lijepi se ovaj opis nije sačuvao bez kasnijega dodatka: pjesnik je u st. 225—235. izbrojio sve dobro, što ga je ratar beotski mogao da zaželi, a u st. se 236. i 237. ponavlja još jednom posve općeno, da pravednici udilj cvjetaju svakim dobrom[1]), da ne poznaju brodarstva[2]), a žitorodno polje da im donosi izobilan plod[3]). S toga izbacujem ova dva stiha kao kasniji sastavljačev dodatak, koji je imao svrhu, da sastavi ovaj dio pjesme s dijelom o ratarstvu i brodarstvu.

Pjesnik se ne može zadovoljiti, što je već spomenuo zle posljedice obijesne nepravde, nego se povraća k njima tvrdeći, da Zeus sudi onima, koji su obijesni, i kažnjuje gdješto čitav grad gladom i kugom poradi samo jednoga krivokletnika, pa

[1]) St. 236. ima oblik *θάλλουσιν*; sadašnje vrijeme od glagola *θάλλω* nahodimo u Hezioda samo ovdje i u sastavljačevu st. 173. *καρπὸν θάλλοντα*, pa u himni Demetrinoj st. 403. *ἄνθεσι γαῖ' . . . παντοδαποῖς θάλλῃ*, koji je također dosta mlad (isp. Gemolla, Die hom. Hymnen str. 279.); u Homera i u Hezioda na ostalim mjestima — st. 227., Θ 902., *Ἀ. Ἡ.* 276., fr. 191, 1. — nahodimo redovno perfekt i apsolutno upotrebljavanje.

[2]) St. 237. *νίσσονται* samo ovdje u značenju: broditi.

[3]) St. 237. *καρπὸν δὲ φέρει ζείδωρος ἄρουρα* = st. 117., 173.; ovaj dio stiha odaje sastavljačev rad.

završuje kratki opis, koji se još jasnije ističe iza živoga opisa blagoslova pravednikova, snažnim riječima (st. 243.): *ἀποφθινύθουσι δὲ λαοί*. Četiri stiha, što dolaze iza toga (st. 244—247.), ne potječu od Hezioda: stihovi su na ime 244. i 245. veoma kasno umetnuti, te ih još Eshin (*κατὰ Κτησιφῶντος* 135) nije čitao u svom izdanju, a i Proklo ih (isp. Vollbehra str. 151.) prema Plutarhu izbacuje; stihove je opet 246. i 247., koji se nešto bolje i jače prislanjaju uza st. 243., dodao sastavljač poradi spomenute sveze s dijelom o ratarstvu i brodarstvu, a ističu se mnogim i neobičnim jezičnim pojavama[1].

3. pjesma: st. 248—262., 267—273. Pjesnik poziva suce (st. 248. *βασιλεῖς*), te ih opominje, da pravedno sude, jer je velik broj čuvarâ prava i poštenja, koje je Zeus odredio, da zastrti maglom nadziru svaku parbu. I božica Pravda, kći Zeusova — pjesnik ljubi alegoriju — revno bdi nad pravdom, pa ako je tko povrijedi, sjeda odmah do oca svoga moleći ga, da kazni narod poradi bezdušnih sudaca. Zeusovu se oku ne da ništa sakriti, a on i sam dobro zna, kako se pravda kroji u gradu. Pjesnik završuje pjesmu s krepkim riječima, kojima proklinje i svoju i sinovu pravednost, ako bi unatoč očite pravde nepravednik dobio pravo (st. 272. *εἰ μείζω γε δίκην ἀδικώτερος ἕξει*), ali se nada, da gromovnik Zeus ne će nigda to dopustiti.

Stihovi su 263. i 264. kasnije umetnuti, jer se oštro nazivanje *δωροφάγοι*, koje je u prvoj, ranijoj pjesmi na svom mjestu (isp. st. 39.; u drugoj ga pjesmi — u st. 221. — pjesnik upotrebljava općeno: *ἄνδρες δωροφάγοι*), ne podudara s mirnim i trijeznim opominjanjem sudaca u pređašnjim stihovima, a ima u njima i jezičnih nedostataka[2]. Pored toga pjesnik ne poziva u ostalim pjesmama nigda određeno lice po drugi put. U st. se 265. i 266. sačuvala lijepa i stara poslovica, ali na nezgodnom mjestu[3], pa je i ona kasnije umetnuta.

Nijesam se mogao dosta načuditi, što noviji naučnjaci nahode toliko nedostajanja u st. 267—273[4]) Koliko sam se god trudio, ja nijesam mogao da nađem u tim stihovima štogod preporno, jer iz st. 269. (*οἵην δὴ καὶ τήνδε δίκην πόλις ἐντὸς ἐέργει*), kao i iz prije spomenutoga stiha 272., doznajemo pouzdano, da presuda

[1]) u st. 246. *στρατόν*, a u st. 247. *ἀποτίνυται* jesu *ἅπαξ λεγόμενα* u Hezioda; osim toga tvrda sveza: *ἢ τῶνγε . . . . ἢ ὅγε* i *ἀπώλεσεν . . . . ἀποτίνυται*.

[2]) st. 263. *ταῦτα φυλασσόμενοι* samo ovdje i u st. 561., koji je već Plutarh izbacivao, isp. Vollbehra str. 198.; za riječi je *ἰθύνετε δίκας* S. Martin str. 47. i d. dokazao, da su veoma mlada postanja u toj svezi; Homerov prilog *πάγχυ* čitamo samo na ovom mjestu u Hezioda.

[3]) Isp. Steitza str. 84. i Kirchhoffa str. 57.

[4]) Lehrs (str. 242.) drži, da su stihovi ovi složeni od dvije poslovice (1. = st. 267—269. i 2. = 270—272.); Steitz (str. 85.) izbacuje stihove 270—273. kao interpolatorov umetak; Kirchhoff (str. 57.) počinje sa stihom 270. novu, petu pjesmu, koju je pjesnik ispjevao poradi nove parbe s bratom.

nije još izrečena, ali da će je suci izreći za koji čas, pa za to pjesnik sabira svu snagu svojih riječi u krajnjim stihovima pjesme, da nagovori suce na pravdu, jer je uzrujan, te se još uvijek boji za svoje pravo.

4. pjesma: st. 274—285. Pjesnik je, čini se, **dobio pravo** na sudu, pa opominje brata neposredno iza presude, da se okani za uvijek parbljenja i nasilja dozivajući mu još jednom u pamćenje pravilo, po kojem sila jačega vrijedi samo za ribe, zvijeri i ptice (st. 277. i 278. u tijesnoj su svezi sa smislom basne), a među ljudima vlada po odredbi Zeusovoj jedino pravda. Čini se, da se Perses ipak nije usudio da se krivo zakune, jer pjesnik ga ovdje pod kraj, da bi ga primirio poradi izgubljene parbe, opominje još jednom na strašnu kaznu, kojom bogovi kažnjuju krivokletnika i njegovo potomstvo, i na blaženstvo, što čeka pravednika, kojega pleme napreduje od dana do dana.

Četvrta je pjesma zajedno epilog pjesmama-opominjalicama. Pjesme su ove po sadržaju svom više lirske nego epske, jer pjesnika, koji se bitno razlikuje od narodnoga pjevača, te je već pjesnik-umjetnik, zanimaju u prvom redu sadašnje prilike: one bude u njega strastvena i duboka čuvstva, koja ne mogu ostati zakopana u dubini duše, nego treba da izidu na polje u obliku pjesme. Pjesme su ove osim toga prigodne, jer ih je izazvala određena neka raspra između pjesnika i Persa. Ne može se reći, da su pjesme ove ispjevane upravo na sudu, ali pjesnik ih je bez sumnje pjevao pred takim slušačima, kojima je raspra njegova bila dobro poznata, pa je za to i ne spominje napose, a taki su slušači mogli biti ljudi iz neposredne njegove okoline. Samo na taj način razumijemo, za što pjesnik dovikuje nekoliko puta, da ne trpe samo krivokletnici i nepravedni suci poradi nepravde, nego i čitava njihova okolina (isp. st. 220. i d., 238. i d., 260. i d.): pjesnik hoće da pridobije tu okolinu, jer je uvjeren, da se i sudije ne mogu oteti njezinu utjecanju, a čini se, da je **po njoj** i postigao svoje pravo. Pjesme su ove za pravo najstariji spomenik jampske poezije — ta iznikle su negdje pod kraj 8. ili u početku 7. vijeka; u to je na ime vrijeme Heziod živio prema dosta složnomu sudu većine novijih istraživača — s kojom se slažu u tom, što su i one subjektivne, te izriču čuvstva strastveno i lično ne zazirući od provala mržnje, a razlikuju se od nje i približavaju epskoj poeziji jedino po izvanjskom svom obliku — heksametru.

Iza ovih pjesama nahodimo redom dva poziva Persu, kao što sam prije spomenuo, ali već su ovi pozivi različni od pređašnjih, pa i sadržaj se ovoga nastavka (st. 286—316.) očito razlikuje od pjesama[1]), jer je posve općen, te nije drugo nego zbir-

[1]) Kirchhoff str. 59. i d. raspoznaje u njemu šestu, sedmu i početak osme svoje pjesme.

čica sličnih nekih poslovica, što ih je po mom sudu pribrao sastavljač, da ujedini pređašnje pjesme s druge dvije o ratarstvu i brodarstvu. U st. na ime 286. čitamo poznati onaj delfski poziv *μέγα νήπιε* (isp. Herodota I, 85.), koji se dva puta povraća u pjesmama, što dolaze iza toga (st. 397., 633.). Sastavljač kaže u st. 286., da želi dobro Persu, pa će mu za to reći — ne kaže, što će mu reći[1]) — a iza toga dolazi općeno, poslovično poučavanje o zloći i vrlini (st. 287—292.; Prodik je prema ovim stihovima sastavio priču o Heraklu) i u svezi s tim dvije poslovice o vrsnom (st. 293—295.) i jedna o bezumnom čovjeku (296—297.).

U st. 298. sastavljač poziva iz nova Persa[2]) i opominje ga, da dobro zapamti njegove savjete, pa da radi, upozorujući ga na probitačnost rada i štetu, što je nerad donosi. Riječ nam je *ἐφετμή*[3]) nerazumljiva na ovom mjestu, jer doslije smo čuli malo poticanja na rad, pa bi st. 298—307. možda bolje pristajali kao epilog pjesmi o ratarstvu, ali može biti, da se riječ *ἐφετμή* proteže na upute, što će ih Perses sada slušati, te je neposredno iza st. 307. dolazila pjesma o ratarstvu. Da je sastavljač bio slab pjesnik, raspoznajemo i u ovom nastavku: treba tek da isporedimo njegovu poredbu o trutovima[4]) sa živom onom poredbom u Teogoniji st. 594. i d. — prema poslovičnom dijelu ne možemo suditi o sastavljaču, jer ga je on mogao pribrati u narodu.

Općeni je ovaj poslovični nastavak sastavljačev potaknuo **nastavljača**, te je pribrao još nekoliko narodnih poslovica o radu, pa ih pridodao nastavku bez pravoga reda jedino poradi sličnih temeljnih riječi[5]). Nastavljač je pošao i dalje te je pribrao u narodu čitavu zbirku poslovica i pravila za život, pa ju je postavio pred pjesmu o ratarstvu; da bi uspostavio rasklimanu svezu s pjesmom o ratarstvu, nastavljač je dodao zbirci prelazna dva stiha (381—382.). Nastavljač se nije držao određenih pravila ređajući ove poslovice; raspoznajemo tek, da je ponređao u ovoj zbirci općena pravila za život, i to duža sprijeda (st. 317—345.), a iza njih kraća (st. 346—380.), i da je ujedinio poslovice sa sličnim temeljnim riječima[6]), jer su imale bar donekle sličan sa-

[1]) *ἐρέω* nahodimo samo na ovom mjestu bez objekta, isp. st. 202., 661., *Ἀ. Ἡ.* 330.

[2]) Homerov je poziv *Πέρση, δῖον γένος* u st. 299. neobičan u Hezioda; stari su kritici čitali *Δίου*, pa su držali, da se otac Persov zvao *Δίος*.

[3]) st. 298., u Hezioda *ἅπαξ λεγόμενον*, nahodi se jedino još u Demetrinoj himni st. 359. *οὐδ' ἀπίθησε Διὸς βασιλῆος ἐφετμῆς*.

[4]) st. 304—305.; u njoj su redom same neobične riječi: *κοθούροις* je *ἅ. λ.* u Hezioda, *εἴκελος* samo ovdje i *Ἀ. Ἡ.* 322., 451., *ὁρμήν* samo ovdje i *Ἀ. Ἡ.* 456., *τρύχουσι* samo ovdje, u Hom. *α* 248., *π* 125., *τ* 133. *τρύχουσιν οἶκον*.

[5]) st. 306. *ἔργα*, 308. *ἔργων*, 309. *ἐργαζόμενος*, 310. *ἀεργούς*, 311. *ἔργον* — *ἀεργίη*, 312. *ἐργάζῃ* — *ἀεργός*, 314. *ἐργάζεσθαι*, 316. *ἔργον*.

[6]) st. 317—326. *αἰδώς* — *ὄλβος*, st. 327—341. *ἐργάζεσθαι*, st. 342—351. *γείτων*, st. 354—357. *δόμεν* — poredak je taj, da iza *γ* dolaze temeljne riječi s *δ*, a iza *ο* u st. 364., 365. one s *π* u st. 366. i d., posve slučajan — i t. d.

držaj. Među ovim poslovicama ima dakako i veoma starih, starijih od Heziodova pjesništva, a možda i takih, koje su postale u Heziodovo doba, ali bez uspjeha bi se trudio, tko bi htio da odredi starost svake pojedine od njih. Ta tko bi pouzdano odredio vrijeme postanja pojedinih naših narodnih poslovica! Može biti da ima u ovoj zbirci i takih poslovica, koje su dospjele u nju kasno iza nastavljačeva rada, ali upravo s toga, što su poslovice, ne možemo ih i ne ćemo ih moći pouzdano odrediti i maknuti iz zbirke. Kako su one nicale u narodu, nije čudo, da nahodimo mnogo sličnih mjesta i u sv. pismu i u zbirkama poslovica svakoga naroda[1]).

Iza toga čitamo poučnu pjesmu o ratarstvu (st. 383—617.), za koju držim, da je živjela u usmenoj narodnoj predaji mnogo vremena prije nego li ju je sastavljač ujedinio s pjesmama-opominjalicama. Pjesma ova ima već izvanje, očito obilježje samostalne pjesme, jer se počinje i svršuje sa sličnim stihovima (isp. st. 383. i d., 614. i d.), te podaje najprije općene upute za kućenje i gospodarstvo (st. 383—386. *κεκρύφαται*, 390. *γυμνὸν* — 395., 405., 407—409.), a iza toga upućuje ratara u različne poslove prema različnim godišnjim vremenima: 1. *μετόπωρον* st. 414—447. — 2. *ἄροτος* st. 448—461., 465—470., 473—492. — 3. *χειμών* st. 493—499., 559., 560. — 4. *ἔαρ* st. 564—578. — 5. *θέρος* st. 582—608. — 6. *ὀπώρα* st. 609—617. Ne ću da se upuštam u potanko pripovijedanje sadržaja, nego spominjem samo, da su pojedina godišnja vremena tačno određena prema stalnim nebeskim ili prirodnim pojavama[2]) i da je onaj pjesnik-pjevač, koji je stvorio pjesmu, dobro poznavao gospodarsko oruđe i poslove: njegov je opis pluga sa svima dijelovima vjeran, te se podudara sa slikama, koje su se sačuvale na posudama iz najstarijega doba, a iznenađuje nas i tačno spominjanje različnih vremena, u koja se može orati, i izbrajanje poslova za svako vrijeme.

Razumije se, da pjesma, koja je živjela neko vrijeme jedino u usmenoj predaji, nije dospjela do nas u isprvičnom svom obliku. Oblik se njezin ustalio, kad ju je netko napisao, ali i onda se još uvijek moglo štošta mijenjati u njoj, samo te promjene nijesu već bile tako znatne. Pjesma je ova zahtijevala poradi različne svoje i neobične sadržine, da bude što prije napisana, pa mi se i preko volje nameće misao, da je već sastavljač poznavao samo taku pjesmu. Sastavljač je na ime, koliko možemo suditi po različnim jezičnim osobinama i temeljitom poznavanju Homerova pjesništva, živio negdje **pod kraj sedmoga ili u početku šestoga vijeka** i bio je rođen Beoćanin; on je upotrebio

[1]) Isp. Steitza str. 92. i d., Peppmüllera, Hesiodos str. 167. i d.

[2]) Isp. st. 383. i d., 414. i d., 448. i d., 479. i d., 564. i d., 571. i d., 582. i d., 598., 609. i d.

napisanu pjesmu, složenu od više različnih dijelova, i združio je s pjesmama-opominjalicama. Sastavljač je poznavao život ili bar priču o životu Heziodovu, pa je upleo prema njoj u pjesmu o ratarstvu st. 396—404., u kojima se pripovijeda, kako je Perses došao da prosi milostinje u brata, a ovaj ga upućuje na rad razlažući mu, da će ga drugi put odbiti. I u ovom umetku sastavljačevu ima mnogo neobičnih riječi[1]). Da ovo mjesto nije Heziodovo, nego kasniji — po svoj prilici sastavljačev umetak, dokazuju najbolje prave Heziodove pjesme, u kojima pjesnik ne govori rado o svojim i Persovim životnim prilikama te nigdje ne prekorava brata poradi kake mane — stihovi su 37. i d. više napereni protiv nepravednih sudaca nego protiv brata, — dä, mi ne doznajemo iz onih pjesama ni da je Perses brat pjesnikov. Rano se iza Heziodove smrti stalo pričati o njegovu životu, pa kao što se pričalo za Arhilohova Likamba, da se objesio zajedno s kćerju, tako je priča i Persa zaodjela u prosjačko ruho i poslala ga k bratu pjesniku, da pored sve nepravde, što mu ju je po njoj nanio, traži od njega milostinju.

Sastavljač je osim ovih stihova umetnuo u pjesmu još i lijepi onaj opis zimskoga mjeseca Lenejona, koji se dakako nazivao u njegovoj pjesmi *Βουκάτιος* (isp. Steitza str. 136.). Opis ovaj ima obilježje samostalne pjesme, pa se i u njemu sačuvao ostatak bogate negda epsko-lirske poezije beotske — krasno je ocrtana žestina zime u st. 505. i d. — ali ne pristaje u pjesmu o ratarstvu, za koju zima nema ništa zanimljivo[2]). Sastavljač osim toga ne spominje nigdje Persovo ime do pod kraj (st. 611.), gdje ga je zgodno umetnuo. Čini se dakle, da sastavljač nije znatno mijenjao pjesme o ratarstvu, nego se zadovoljio onim dvjema umecima i tim, što je spomenuo još jednom Persovo ime. Znatnije je preradio pjesmu nastavljač.

Nastavljač je bio Atičanin, pa je svrha njegova bila, da udesi pjesmu beotsku za atičke slušače. Živio je negdje u vrijeme Pizistratovo, koliko raspoznajemo iz st. 388. i d., koje je bez sumnje samo on mogao umetnuti[3]). Može biti da od nastavljača potječu st. 462—464., koji još uvijek zadaju učenim ljudima mnogo poteškoća, pa su svakako kasnije umetnuti.[4]) Kako je nastavljač osobito ljubio poslovice, umetnuo ih je nekoliko i u ovoj pjesmi držeći se dakako istoga načela, kao i u većoj onoj zbirci, te čitamo u st. 410—413. poslovice o radinu i neradinu čovjeku, st. 471. i 472. o redu i neredu (*εὐθημοσύνη — κακοθημοσύνη*), st. 579—581. o probitačnosti, što je donosi rano ustajanje. Najznatnije je nastavljač preradio pjesmu beotsku o zimi (st. 504. i d.), jer je izmijenio beotsko ime mjeseca siječnja jonskim nazivom (st. 504.): *Ληναιών*, pa joj oteo tako beotsko obilježje. Svakako je tek nastavljač umetnuo u st. 528. neobičan onaj naziv: *Πανελλήνεσσι*, a prije toga se možda spominjalo na ovom mjestu ime beotsko ili bar kojega beotskoga plemena.

[1]) st. 396. *ἐπιδώσω*, st. 397. *ἐπιμετρήσω*, st. 398. *διετεκμήραντο*, st. 399. *ἀχεύων*, st. 400. *ζητεύῃς*, *ἀμελῶσιν*, st. 401. *λυπῇς*, st. 402. *πρήξεις*, 404. *χρειῶν — ἀλεωρήν*, riječi, koje se nahode samo na ovom mjestu u Hezioda. Osim toga imamo i ovdje delfski poziv: *νήπιε Πέρση*.

[2]) Isp. i Kirchhoffa str. 70. i d., Peppmüllera, Hesiodos str. 185.

[3]) Isp. Lehrsa str. 187.

[4]) Isp. Steitza str. 131., Kirchhoffa str. 69. i dr.

Veoma se kasno umetnuo st. 406., koji ima da istumači riječ *γυναῖκα* u pređašnjem stihu: bolje je, da imaš robinju u kući nego pravu ženu, jer će ti ona tjerati i volove! Da je stih ovaj kasnije umetnut, raspoznajemo već odatle, što dodatak ne dolazi odmah iza riječi *γυκαῖκα*[1]). Kasniji su dodatak i st. 561—563. u opisu zime, koje je već Plutarh izbacivao[2]), a izbacuju ih mnogi noviji istraživači[3]).

I pjesma je o brodarstvu bila negda posve samostalna, a iznikla je negdje u prostranom beotskom primorju. Beoćani nijesu bili osobiti brodari[4]), ali su bez sumnje brodili u obližnja mjesta poradi trgovine, a kako nijesu bili vješti brodari, brodili su samo u vrijeme, kad je more bilo mirno. Kod takih je prilika narod, u kojega je narodna pjesma bujno cvjetala, lako stvorio pjesmu, koja je tačno određivala, kad je zgodno, a kad opet nezgodno vrijeme za brođenje. Narod je dakako i u toj pjesmi određivao vrijeme prema nebeskim i prirodnim, općeno poznatim pojavama (isp. st. 619. i d., 663. i d., 674. i d., 679. i d.). I ova je pjesma govorila najprije o nezgodnom, a tek iza toga o zgodnom vremenu za brođenje: 1. *μετόπωρον*, *χειμών* st. 619—621., 624—632. 2. *θέρος*, *ἔαρ* st. 663—681. Stihovi ovi, što sam ih spomenuo, sadržavaju u istinu jednostavne brodarske propise, kakih ima među svima brodarima. Ta i brodari su Jadranskoga mora postavili već u 13. vijeku pos. Hr. ovo pravilo za brođenje[5]):

Tempo di navigare d' April dei cominciare
E poi securo gire, finchè vedrai finire
Di Settembre lo mese, che l'altro a folli imprese,

koje određuje nešto kraće vrijeme za brođenje poradi nepovoljnijega podneblja, te dakako nema tolike pjesničke vrijednosti, kao beotska pjesma.

Sastavljač je dodao ovu samostalnu pjesmu pjesmi o ratarstvu, ali kako je bio slabiji pjesnik, nije je mogao zgodno s njom sastaviti, jer stih 618., što ga je za to umetnuo, ne postiže svoje svrhe, pa možemo biti i bez njega, a i u st. 623. brzo

[1]) Isp. Steitza str. 124. i Kirchhoffa str. 68.

[2]) Isp. Vollbehra str. 198. *τοῦτον καὶ τοὺς ἑξῆς δύο διαγράφει Πλούταρχος.*

[3]) Isp. Göttling-Flacha str. 252. bilj.

[4]) Isp. O. Müllerov članak: Böotien u Ersch-Gruberovoj enciklopediji 11. str. 256.

[5]) Isp. Petermanna, Geographische Mittheilungen 1859. str. 327.

raspoznajemo njegov umetak. Da bi postigao svezu s pjesmama-opominjalicama, sastavljač je poznajući život ili priču o životu Heziodovu umetnuo nekoliko vijesti o životu pjesnikovu[1]), ali u ovim stihovima, koji također dokazuju, da je sastavljač bio zadojen Homerovim pjesništvom (isp. st. 651. i d.) i da je obilato upotrebljavao osobine njegova jezika[2]), raspoznajemo na prvi mah kasnije postanje, jer ima u njima već izvanjih nedostataka i protivurječnih stihova (isp. st. 661., 662. i dr.). A što ćemo tek reći, ako ogledamo pojedine riječi, pa nađemo među njima oko dvadeset riječi, izuzevši dakako vlastita imena i imena mjesta, kojih ne čitamo drugdje u Hezioda![3]) Pored toga znamo već otprije, da pjesnik pjesama-opominjalica ne govori rado o svojem i bratovu životu, dok je sastavljač bio prisiljen, da stvori nekaku svezu između različnih dijelova, što ih je sastavio, čini se, s toga, da dobije što veću i poradi različnosti sadržaja što zanimljiviju rapsodiju, za koju su pojedini dijelovi sami sobom bili premaleni.

Sastavljač je dodao narodnoj pjesmi o brodarstvu svršetak u st. 682—688. Može biti da su stihovi ovi bili svršetak čitave njegove rapsodije: na to nas bar upućuju riječi (st. 687. i d.): *ἀλλά σ᾽ ἄνωγα φράζεσθαι τάδε πάντα μετὰ φρεσίν, ὡς ἀγορεύω*, u kojima se možda ono *πάντα* proteže na cijelu rapsodiju. Kao svagdje, gdje sastavljač gradi samostalno stihove, tako upoznajemo i ovdje slaba pjesnika: nema stiha, koji bi sadržavao potpunu rečenicu — izuzevši poslovični stih 686., koji je možda tek nastavljačev umetak — nego svaka se gotovo rečenica počinje tek u polovini ili pod kraj prvoga stiha, a svršuje u drugom[4]).

[1]) st. 633—642. (iza riječi *μάλιστα* ima doći zarez), 646—653.; za st. 654—662. ne mogu pouzdano ustvrditi, da su njegovo djelo, jer mogu biti i kasniji dodatak; na kraju st. 647. mećem tačku.

[2]) o *τύνη* st. 641. isp. S. Martina str. 59. i d., koji dokazuje, da je riječ ova osobina Homerova — *E* 485., *Z* 262., *Π* 64., *M* 237., *T* 10., *Ω* 465., — a u Hezioda je nahodimo samo na prepornim mjestima *Θ* 26., *Ἔ. κ. ἡ.* 10., 641., dok je Homerove himne, lirska i dramatska poezija u opće ne poznaju.

[3]) take su riječi: st. 634. *πλωΐζεσκ᾽*, 635. *τεῖδ᾽*, 637. *ἄφενος*, 639. *νάσσατο*, 642. *ναυτιλίης* (samo u sastavljačevim st. 618., 649.), 646. *ἐμπορίην*, 647. *χρέα* (st. 404. *χρειῶν*), *προφυγεῖν*, *ἀτερπῆ* (Homerov epitet, isp. *T* 354., *η* 279., *κ* 124., *λ* 94.), 648. *πολυφλοίσβοιο* (Homerov epitet, isp. *A* 34., *B* 209., *Z* 347., *I* 182., *N* 798., *Ψ* 59., *ν* 85., 220.). 649. *σεσοφισμένος*, 652. *σὺν-ἄγειραν*, 653. *καλλιγύναικα* (Homerov epitet, *B* 683., *Γ* 75, 258., *I* 447., *ν* 412.), 655. *εἰςεπέρησα*, *προπεφραδμένα*, 656. *μεγαλήτορες* (samo još u *Ἀ. Ἡ.* 450.), 657. *τρίποδ᾽ ὠτώεντα* (isp. *Ψ* 264., 513.), 660. *πεπείρημαι*, *πολυγόμφων*, 662. *ἀθέσφατον*. Mnogo je veći broj onih riječi i oblika, koji dolaze samo ovdje i na prepornim mjestima, ali držim, da ih ne treba napose izbrajati, jer ih svak može lako naći u Goettling-Flachovu ili Paulsonovu popisu (Index Hesiodeus, confecit J. Paulson. Lundae 1890.). Spominjem samo, da i ovdje čitamo preporni onaj poziv: *μέγα νήπιε Πέρση* (st. 633.), rjeđi oblik *ἄνδρεσσι* (st. 638.) i neobičnu sintaktičnu konstrukciju *μεμνημένος — περὶ ναυτιλίης*.

[4]) Isp. sastavljačeve stihove 116. i d., koji su također veoma preporni, 236. i d., 244. i d., 286. i d., 396. i dr. Osim toga je upotrebljavanje zamjeničkoga oblika *τά* (st. 684.) u pokaznom značenju veoma rijetko, a u Hezioda osamljeno

U st. se 688. rastajemo sa sastavljačem: doznali smo, da nije bio osobit pjesnik, jer su sva mjesta, što ih je on sam sastavio, od slabe vrijednosti. Ali ipak treba da samo njemu zahvalimo, što nam se sačuvalo nekoliko ostataka najstarije beotske narodne poezije i nekoliko vijesti o životu Heziodovu, koje ne gube mnogo od svoje vrijednosti, ako ih je sastavljač i crpao iz priče, jer i priča se možda ipak osnivala na istini.

I u ovoj pjesmi nahodimo nekoliko tragova nastavljačevu radu; može biti da je tek on umetnuo st. 654—662. prema priči, koja je dakako u njegovo doba, u vrijeme različnih igara i natjecanja, pripovijedala i o Heziodu, da se i on natjecao i pobjeđivao. Po svoj je prilici tek nastavljač umetnuo poslovični st. 686. i st. 643—645., koji nijesu ni u kakoj svezi sa stihovima, što su pred njima i za njima, a raskidaju svezu između st. 642. i 646., koja je negda bez sumnje postojala. Njegov su dodatak i st. 689—694., koji dolaze iza sastavljačeva zaglavka, a ne sadržavaju drugo nego pet različnih i odjelitih poslovica: 1. = st. 689., 690.; 2. = 691.; 3. = 692., 693.; 4. i 5. = 694.

Nastavljač je nadovezao na posljednju od ovih poslovica (st. 694.): *καιρὸς δ᾽ ἐπὶ πᾶσιν ἄριστος* u st. 695—705. nekoliko uvjeta, uz koje čovjek može da sklopi sretan brak: treba da se oženi u zgodno vrijeme (st. 695. *ὡραῖος*); osim toga se traži, da vjerenik i vjerenica dožive određen broj godina i da vjerenica bude iz okoline vjerenikove, pa da je on dobro poznaje, jer muž je sretan, namjeri li se na dobru, ali zlo po nj, ako je žena opaka. I ovaj je propis ili bolje uputa nastala u narodu nakon dužega iskustva, a nastavljačeva je zasluga, što nam ju je sačuvao.

Iza ovoga propisa čitamo pravu zbirku manjih pravila za život, koja nas odvraćaju od različnih mana u općenju s ljudima i bogovima, od kojih se svako počinje s *μηδέ*[1]). Težak je odgovor na pitanje, kako je ova zbirka postala? Ja držim, da je i ona u glavnom nastavljačevo djelo, pa da je nastavljač pribrao neka pravila u narodu — takih pravila ima u svakoga naroda —, a kasnije su se i druga neka pravila uvukla u gotovu već njegovu zbirku. Budući da se st. 706., koji nas opominje, da se čuvamo zazora i osvete božje, ne podudara sa stihovima, što neposredno iza njega dolaze (st. 707—723.), jer ovi nas odvraćaju od nekih mana u općenju s braćom, prijateljima i ljudima, nego tek sa st. 724. i d., Kirchhoff je (str. 79.) po mom sudu s pravom ustvrdio, da su st. 707—723. kasnije umetnuti. Ovi na ime stihovi raskidaju dosta silovito svezu između st. 706. i 724., te su

(isp. st. 294., 398., 808.; *Θ*. 382., 552., 640., 645., 739., 810.; *Ἀ. Ἡ.* 114. fr. 33, $_7$., 198, $_2$.) Ima dakako i drugih riječi i oblika, koji su rjeđi u Hezioda, a običniji u Homera.

[1]) Isp. st. 707., 709., 715., 717., 722., 724., 727., 730., 733., 735., 737., 742., 744., 746., 748., 750., 753., 757.

možda dospjeli ovamo tek u školi atenskoj, u kojoj je trebalo reći mladeži, da ima i u općenju s ljudima štošta zazorno bogovima, pa je netko pribrao u tu svrhu narodna neka zabranjivanja, opominjanja i poslovice (st. 719—721.) i umetnuo ih ovamo.

Stihovi 724—759. zabranjuju neke čine u općenju s bogovima i u svakidašnjem životu, koji su zazorni bogovima, a među ljudima probuđuju zlobno govorkanje. Ja držim, da se u ovim stihovima isprva izricalo jedino zabranjivanje, kako je izrečeno u st. 742., 743.; 744., 745. i t. d.: svagdje su po dva stiha izrekla zabranjivanje, a svaki je slušač i sam dobro znao, za što se što zabranjuje. Stihovi ovi nijesu plod vjerovanja grčkoga, nego jedino narodnoga razmišljanja o tom, što se pristoji čovjeku, a što ne. Razumije se, da je narod brzo zamislio, da se sve ono, što se nije njemu svidjelo, ne sviđa ni bogovima, pa je stvorio kratka ova zabranjivanja. Stihovi, koji razlažu, za što se ovo ili ono zabranjuje (st. 726., 731., 732., 739., 740., 741., 751., 752., 755., 756., 759.), dospjeli su u zbirku tek onda, kad je nastavljač pribrao različna ova pravila, pa ih je možda on sam, a možda i tko drugi kasnije pridodao, jer pravila ova nijesu bila sama po sebi razumljiva njegovim slušačima. Svakako su kasnije umetnuti st. 731. i 732., jer u njima nema određenoga glagolskoga oblika, te su dodani samo za to, da budu pređašnji stihovi razumljiviji[1]). St. 752. samo ispravlja i dopunjuje zabranjivanje u pređašnjem stihu, pa je i on kasnije umetnut. Zbirka ima osobit svoj zaglavak (st. 760—762.), koji nas opominje, da živimo prema ovim pravilima i da se čuvamo zlobnoga govorkanja ljudskoga. Iza toga čitamo još dva stiha (763. i 764.), koji su sami za se do duše veoma lijepa poslovica, ali ona je umetnuta na nezgodnu mjestu, jer se sadržaj njezin ne podudara s onim u pređašnjim stihovima[2]).

Evo nas kod posljednjega dijela: popisa sretnih i nesretnih dana (st. 765. i d.). I ovaj je popis zbirka propisa različnih i po vremenu i po sadržaju, koji obzirući se na različne kućne poslove određuju prema njima sretne i nesretne dane u mjesecu. Čini se, da je svrha popisu bila isprva — mišljenje je Kirchhoffovo (str. 80. i d.) — da izbroji samo sretne dane. Popis se na ime počinje sa st. 765., u kojem čitamo opomenu, da se svagda obziremo na dane Zeusove, pa nam je ovdje prijedlog *ἐκ* pred oblikom *Διόθεν* neobičan, jer ovaj oblik čitamo tri puta u Ilijadi (*Ο* 489., *Ω* 194., 561.), ali svagdje bez prijedloga, a iznenađuje nas i apsolutno upotrebljavanje participija *πεφυλαγμένος*. Stihovi, što dolaze, još uvijek nijesu razumljivi[3]), te se čini, da

[1]) Isp. Steitza str. 169.
[2]) Isp. Kirchhoffa str. 79.
[3]) Isp. Kirchhoffa str. 81.

se popis negda počinjao sa st. 769., i da je tek nastavljač postavio preda nj četiri ona stiha (765—768.) kao neki uvod. U st. 769—779. izbrajaju se sretni dani u mjesecu, na koje svaki posao uspijeva: sretni su dani prvi, četvrti, sedmi, kojega se rodio Apolon; osmi su i deveti dan zgodni za svaki ljudski posao (st. 772. i d.); jedanaesti je, a još više dvanaesti dan zgodan, da ostrižeš ovce ili požanješ polje ili počneš tkati. U stihovima se naprotiv 780. i d. spominju naizmjence i sretni i nesretni dani, pa i oni dani, o kojima se govorilo u pređašnjim stihovima (četvrti st. 798., osmi st. 790., deveti st. 811., dvanaesti st. 791.).

Čini se dakle, da je nastavljač našao negdje popis sretnih dana, što se sačuvao u st. 769—779. — može biti da je taj popis postao u Delfima, jer znamo, da je ondje prvi dan u mjesecu bio posvećen Kronu, sedmi Apolonu, a četvrti Afroditi, pa su se s toga držali za sretne.[1]) Ovaj je popis, koji se po svoj prilici svršivao sa st. 822—823., a možda i 826—827., potaknuo nastavljača, te je pribrao nešto od bogatoga narodnoga pričanja o sretnim i nesretnim danima — narod rado govori i sluša o tom — i dodao ovomu popisu. Njegov popis spominje sve dane u mjesecu izuzevši 18., 21., 22., 26. i 28. dan, od kojih su jedni zgodni za ovaj, a nezgodni za onaj posao, ali ima i takih — n. pr. peti dan, st. 802. i d. — koji su posve nesretni. U st. 824. i 825. čitamo dvije narodne poslovice, koje je možda nastavljač umetnuo u stariji onaj zaglavak, jer nije pravo vjerovao starijemu onomu koledaru i da opravda svoj umetak. Ne znam pravo, što da reknem o posljednjem stihu (828.); može biti da se u njemu sačuvao prelazni stih k novoj Heziodovoj pjesmi *Ὀρνιθομαντεία*, ali o toj pjesmi i njezinu sadržaju ne znamo gotovo ništa.

Približih se svršetku svoga raspravljanja, u kojem sam nastojao da dokažem, da pjesma, što se sačuvala kao Heziodova pod natpisom *Ἔργα καὶ ἡμέραι*, nije djelo jednoga pjesnika, koje bi bilo postalo u jedan mah, ali da nije ni skupina fragmenata, kako su noviji neki naučnjaci ustvrdili. U pjesmi sam raspoznao dva posve različna dijela: prvi — pjesme-opominjalice (120 stihova) —, u kojem preteže subjektivna strana, pa ih za to dosuđujem pjesniku-umjetniku, najstarijemu lirskomu pjesniku, od kojega se nešto sačuvalo i koji upotrebljava još samo heksametar, a živio je negdje pod kraj 8. ili u početku 7. vijeka; u drugom, mnogo opsežnijem dijelu (oko 700 stihova), koji se nešto kasnije i pomalo sastavio s onim prvim dijelom, preteže objektivno razlaganje. Za prvi dio držim, da je djelo Heziodovo, koji je sudeći po Teogoniji — Teogoniju je mogao stvoriti samo pjesnik-umjetnik — bio više umjetni, nego narodni pjesnik, pa je vje-

[1]) Isp. A. Mommsena, Delphica, Leipzig 1878. str. 282. i dr.

*

rojatno, da je i sam napisao svoje pjesme, jer usmena bi ih predaja i poradi subjektivnosti njihove (pjesme-opominjalice) i poradi mnogih božanskih imena (Teogonija) teško sačuvala Nešto je kasnije — pod kraj 7. ili u početku 6. vijeka — neki narodni pjevač, koji je poznavao priču o Heziodovu životu, sastavio s njegovim pjesmama četiri narodne pjesme: dvije refleksivne priče i dvije poučne pjesme, od kojih je svaka za se iznikla u zemlji beotskoj, te ih je pjevač onaj — nazvao sam ga sastavljačem — našao možda već i napisane, a svakako je sam djelo svoje napisao. Sastavljačevim se radom pjesma Heziodova povećala za kakih 340 stihova. Kad je sastavljačeva pjesma dospjela negdje u drugoj polovini šestoga vijeka u Atenu, tadašnje središte grčkoga života, brzo se upoznala uzgojna njezina vrijednost, pa je netko — nastavljač — umetnuo u nju poradi različnosti sadržaja izbor najvrednijih narodnih poslovica i dodao nauku o pristojnom vladanju pa koledar sretnih i nesretnih dana (svega 240 od prilike stihova). Tako je od naše pjesme u Ateni postala školska čitanka, uz Homerove i druge neke Heziodove pjesme propisana školska knjiga, a i u školi je doživjela još nekoliko sitnijih promjena i porasla za kakih 30 stihova.

Na taj način držim da je postala ili bar mogla postati naša pjesma. Već sam u početku svoga raspravljanja spomenuo, da ću iznijeti tek svoje nagađanje. I ja sam raskomadao pjesmu na više različnih dijelova, ali kod toga sam nastojao da istaknem, da su i ovi različni dijelovi — bar najviše njih — plod i ostaci narodnoga pjesništva grčkoga, pa da se i u malenim onim poslovicama i propisima za život krije skupocjeno biserje bistroga grčkoga narodnoga duha. Bit ću zadovoljan, ako moje raspravljanje i najmanje posluži poznavanju zanimljive ove pjesme i razjašnjenju pitanja o njezinu postanju.

Dr. *Đ. Körbler.*

Neke primjedbe naučnoj osnovi za njemački jezik u srednjim učilištima. Položaj učiteljâ njemačkoga jezika.

Ove se primjedbe osnivaju na iskustvu, što sam ga stekao u osam godina kao učitelj njemačkoga jezika u sušačkoj gimnaziji. Znam, da ne iznosim može biti nikakovih novih misli, jer sam ih našao i u mnogih svojih drugova; ali baš uvjerenje, da mnogome, koji sa mnom dijeli istu sudbinu, iz duše govorim, nuka me, da ovo nekoliko redaka napišem odstupajući od poznatoga načela „quieta non movere“.

Tužbe, da je uspjeh, što ga škola u učenju tuđih jezika postiže, slab uvijek i uvijek se ponavljaju, napose s obzirom na njemački jezik čuje se često koja gorka. Kočijaš, koji je odslužio tri godine u kojoj njemačkoj pukovniji, a sada, upravljajući fijakerom, služi kojemu tuđincu kao tumač gradskih znatnosti, ponosi se, da je njemačkomu jeziku „vještiji“ od obrazovana mladića, koji se tim jezikom mučio osam godina. Može biti, da donekle ima i pravo; no na njegove prigovore ne bih se obazirao. Nego mene samoga postignuti uspjeh ne zadovoljava, ne za to, što ne bi odgovarao trudu i vremenu, već za to, što ne odgovara zahtjevima naučne osnove.

Da tomu nedostatku doskočimo, segli smo se za „novom metodom“ nadajući se, da ćemo poučavajući „po valjanim psihološkim i prirodnim načelima“ postići bolji uspjeh. U nas je ova nova metoda još premlada, a navlastice u obuci njemačkoga jezika samo na neke razrede ograničena, da bi se njezina valjanost mogla resultatima potvrditi. Nego na zadnjem sastanku novih filologa njemačkih, koji je nedavno bio u Beču (vidi Zeitschrift für die österreich. Gymnasien, I. svesku g. 1899.), raspravljao je prof. A. Winkler o pitanju, da li je analitičko-direktna metoda u obuci tuđih jezika učiteljstvo zadovoljila, pa veli, da su izvješća o iskustvu i uspjehu, koji je s novom metodom u prvim godinama postignut, izvan sebe od ushita; ali o konačnim resultatima, navlastice kod abiturijenata, izvješća ili mudro šute ili, ako hoće da budu iskrena, moraju priznati žalosne uspjehe; u nekim razredima morao se pače baš sada, gdje se po novoj me-

todi poučava, broj sati povećati. Radi se o francuskom jeziku, kojemu se broj sati od 5 na 6 umnožio.

Može biti, da raspravljač o toj stvari odveć pesimistički sudi, kao što su je zagovarači nove metode odveć optimistički shvaćali; ali sigurno će svakako biti to, da konačni resultati postignuti s novom metodom ne nadvisuju bog zna koliko uspjehe stare metode. S toga se i ovdje preporučuje zlatna sredina: ne prelaziti iz jednoga ekstrema u drugi, već iz stare metode zadržati ono, što je bilo dobro, i to složiti s novom metodom, drugim riječima: gramatika se ne smije sasvim zanemariti, već iz nje treba izbaciti sve, što je zališno. Za to usvajam potpuno zahtjev prof. A. Winklera, da obuka mora odmah u početku strogo logičko-gramatičku podlogu imati, a ona se osniva na štivima.

Kad nam prijatelji nove metode dovikuju: „Gledajte, da učenik tuđi jezik u školi nauči tako nesvijesno, kao dijete što nauči svoj materinski jezik, prirodnim putem!“ — oni zaboravljaju, da se svako nastojanje učitelja ima da bori sa sto i sto zapreka, te je njihova poredba u teoriji do duše veoma lijepa, ali u praksi se ne da provesti. Broj djece u jednoj porodici, koja istom uče govoriti, bit će uvijek vrlo malen; a osim nastojanja roditeljâ nuka dijete i priroda sama, da govori, da tako zadovolji svoje fizičke potrebe, kao što su glad i žeđa, ili želja, da ovo ili ono dobije; i duševno raspoloženje, kao što je radost ili žalost, nuka ga, da mu dâ oduška; a dijete pri tom ne priječi ni sramežljivost ni strah, da će mu se kogod podsmijevati, ako što nespretno reče. Pa budući da je život djeteta u ovoj dobi gotovo bez promjene jedan dan kao drugi, to će i broj novih predodžbi, što ih prima, biti u jedan dan veoma malen. Ne samo deset, nego sto puta čuje iste riječi u istom savezu, dok ih upamti; a ako ih je danas dobro upotrebilo, kazat će ih sjutra opet krivo; što ga zanima, za što mu oko osobito zapne, to mu ostaje u duši i na jeziku, tim će se njegov rječnik obogatiti, a što ga ne zanima, iščezava, kao da nije nikad ni bilo. Istina je, da učenik nije više dijete od dvije do tri godine; ali ako je duševna jakost mladićeva i veća, za to je veće i njegovo duševno obzorje, te mu treba za izricanje misli veći broj riječi u najrazličnijim oblicima. Kod djeteta ima dakle prvih uvjeta, da materinski jezik nauči, u izobilju: dobra volja i vrijeme; a onda istom dolaze duševne sposobnosti i prilike, u kojima živi.

A kako je u školi? Preko pol stotine učenika nejednakih duševnih sposobnosti sjedi u njoj, tobože da što nauče. A je li u svih ta nakana? Ne, pa i ne može da bude. U početku su još djeca, od koje tako ozbiljnih odluka i ne možemo očekivati. Kasnije pak samo malo izabranih školu onako shvaća, kako treba, dok je velik dio drži za nužno zlo, kroz koje treba proći, da se domogneš „udobnomu, gospodskomu životu“. Kad sam jednoć

nekomu učeniku rekao: „Za što ne biste malo bolje prionuli, da se uzdignete nad ono običajno „dovoljno“? — dobio sam odgovor: „Čemu? Tâ meni ne treba više nego „dovoljno“, samo da prijeđem u viši razred!“ To mi je samo jedan rekao, ali ne misli on jedini tako. Metoda, kakva god bila, iziskuje trud; a dok većina ljudi voli provoditi život sa što manje posla i napora, dotle će se morati svaka metoda tužiti na slab uspjeh. Drugo je kod darovitih i marljivih učenika, ali njih je uvijek manje. No ni kod njih nema onoga glavnog poticala, što dijete sili, da govori: unutrašnjega nagona (der innere Drang), jer svaki već zna jedan — svoj materinski — jezik, a zna ga ne samo on, nego čitava njegova okolina zajedno s učiteljem, pa gdje mu nije pri ruci izraz u tuđem jeziku, kazat će ono, što hoće, u svom materinskom. Njima (gramatički) oblici slabo prave nepriliku, ali i njima nedostaje onoga, što je prvi uvjet, ako hoće da govore, i to obilja riječi. A ono se sa dva sata na tjedan ne da steći. Ako ih je učenik i velik broj naučio, on ih zaboravlja, jer se ne može uvijek sve ponavljati; a kod nove metode ponavljanje je glavna stvar (a mislim, da ni kod stare nije drukčije). Ostaju mu dakle samo one riječi, koje se uvijek i uvijek ponavljaju, a i njih preko praznika veći dio zaboravi. To je činjenica, protiv koje će se svaka metoda bez uspjeha boriti.

Što dakle iz toga izlazi? Da se škola, ako nema dovoljno sati, da ih žrtvuje njemačkomu jeziku, mora zadovoljiti tim, da učeniku poda osnovu, na kojoj će on, ako mu ustreba, moći dalje graditi; a ako mu ne treba, sve jedno je zaboravlja i onaj, koji ju je bio dosta dobro naučio. Živ su mi dokaz za ovu posljednju tvrdnju mnogi moji bivši dobri učenici, koji su pošli u klerikat. — A kako ćemo ovaj cilj postići? Samo tako, ako obuci damo, kao što prof. Winkler traži, odmah strogo logičko-gramatičku podlogu, koja se osniva na štivima.

Prof. dr. J. Adamović u svojoj raspravi „Kako treba učiti tuđe jezike? (Nast. vjes. I, 1.) u IV. poglavlju (str. 50.) „O gramatici“ ustao je protiv zle porabe gramatike, no dokazi, kojima svoju tvrdnju potkrepljuje, nijesu uspjeli, jer i kod svojih dokaza, kao i kod citata iz Loewenthala i J. Grimma, zaboravlja, da on govori o učenju tuđih jezika, a navedeni razlozi i citati bore se protiv učenja materinskoga jezika s pomoću gramatike („učenik učeći gramatiku zanemari jezik, koji bi trebao da ljubi kao najdragocjenije blago svoga naroda“). Potpisujem tvrdnju prof. J. Adamovića, da i „naša crna braća u Africi govore i misle, kao i mi, a nauče i po koji tuđi jezik, nemajući ni pojma o gramatici i logici“, kao i onu, da „se u čitavu svijetu uče i govore jezici bez gramatike“, ali dodajem: materinski jezik, koji ni od nas niko nije učio po gramatici, nego od roditeljâ; pa ako koji od naše crne braće u Africi nauči po koji tuđi jezik, on ga istina nije naučio iz gramatike, ali ga nije ni iz knjige ni u školi, nego

u tuđem narodu ili u društvu, koje njegov materinski jezik nije razumjelo, pa je on bio prinuđen, boreći se za život, naučiti tuđi jezik, kao što je i dijete prinuđeno različnim tjelesnim potrebama, da izreče svoju želju. A je li tako u školi? Nipošto, izuzevši dakako slučaj, da Hrvat dođe u školu među same Nijemce, Madžare itd. Ali gdje on sjedi među suučenicima, koji njegovim materinskim jezikom govore, i on čitav dan u njemu misli i govori, tu se metoda naše crne braće ne će potvrditi. Kad bi svaki naš učenik mogao godinu dana boraviti u čisto njemačkom društvu, on bi naučio više njemački nego sa dva sata na tjedan u osam godina uz najsavršeniju metodu i najvrsnijega učitelja.

S toga se moramo odreći ideala, da učenik u školi (osobito sa dva sata na tjedan, od kojih još po koji otpada na blagdan ili drugi neočekivan događaj) tuđi jezik nauči, jer je to ideal, koji se ne će moći nikada ostvariti, nego nastojmo, da učenik u školi dobije dobru podlogu, a to bez gramatike ne će biti nikada. Tako će učenik znati oblike, imat će dobrano i vježbe, pa će biti sposoban, da uz pomoć valjana rječnika čita, ako ga je volja ili ako mu zatreba. Razumije se, da će se ova gramatika ograničiti na ono, što je najpotrebitije, a ne će praviti konkurencije gramatici materinskoga jezika.

S navedenih razloga držim, da je put, kojim je udario prof. Marn u svojoj njemačkoj vježbenici za I. i II. razred, najbolji. Ja bih se pače usudio biti još konservativniji, te bih mnoge paradigme, koje se sada nalaze ispod vježbe, metnuo njoj na čelo. Priznajem do duše, da zvuči vrlo lijepo, kad se veli, da će učenik iz štiva sam apstrahirati n. pr. konjugaciju, ali držim, da je to često dulji put do cilja. Ja sam kušao i jedno i drugo: čitao sam s učenicima vježbu, gdje je dolazio glagol „müssen". Kod svakoga lica morao sam im kazati značenje (ich muss = moram, er muss = mora, sie müssen = moraju itd.), a kad smo imali sva lica, morala se paradigma napisati i iznova naučiti. Kod drugoga primjera pošao sam obrnutim putem: napisao sam paradigmu i učenike uvježbao rekavši im značenje samo prvoga lica, drugo su sami znali, jer — to znadu već u materinskom jeziku; onda sam prešao na čitanje štiva, pa sam našao, da je razumijevanje bilo lakše, jer su, znajući već paradigmu i značenje pojedinih lica, imali jače uporište za shvaćanje ostalih članova rečenice. Učenik zna hrvatski, pa će, služeći se tim znanjem, prije doći do cilja, nego da kod svakoga lica mora napose naučiti, što znači; a na koncu treba opet paradigmu da nauči. Ako se protivnici gramatike pozivaju na djecu, mogu se pozvati i ja: četverogodišnje dijete, komu je materinski jezik njemački, veli hrvatski: „Ti ćeš n e doći" (= du wirst nicht kommen); a hrvatsko dijete govori: „Ich nicht weiss" (= ja ne znam); dakle i dijete prevodi, a sigurno ga nije iskvarila ni škola ni gramatika. — Napokon je teška stvar naći i vježbu, u kojoj će biti dovoljno primjera za

sve oblike, te će se često morati koja rečenica umetnuti, kojoj se na prvi pogled vidi, da je, kao što Nijemci vele, „bei den Haaren herbeigezogen", samo da bude primjera za paradigmu.

Prof. Marn popustio je i zahtjevu, da se uči jezik onako, kako se govori, a ne onako, kako se piše u knjizi, te je metnuo kod jakih glagola u prezentu oblike bez prijeglasa na prvo mjesto. Istina je, da su ovi oblici u svakidašnjem govoru običniji, ali za to mislim da ipak nemaju prava, da budu kao primjeri na prvom mjestu Evo za što: Glavna svrha, za što učimo njemački jezik u srednjim učilištima, jest ta, da učenik jednom bude sposoban čitati njemačke znanstvene (stručne) ili zabavne knjige; a u njima zaista ne će naići na oblike bez prijeglasa, jer nijedan bolji pisac ne piše: er fallt, er tragt, nego: er fällt, er trägt itd. I ljudi, koji govore književnim jezikom, upotrebljavaju oblike s prijeglasom; a učenike učiti dijalekt nije naša zadaća U ostalom oni i onako rado zaborave na prijeglas, te i previše naginju na oblike bez njega. — Nego ako prof. Marn hoće, da mu pravila odgovaraju istini, i da napusti onu kapricu mnogoga tvrdoglavog gramatika, neka ne uči, da se njemačko *ä* izgovara što ja znam kako, nego neka kaže, da se *ä* izgovara kao čisto *e* (n. pr. Hände = Hende), jer je to jedino istina.

Ako se Marnova knjiga i prema tomu novija metoda uvede u školu, kao što je i učinjeno, onda se mora i naučna osnova, koliko se tiče njemačkoga jezika, prema zahtjevima te metode preudesiti, jer nije s njima u skladu. Po toj knjizi prevođenja sa hrvatskoga jezika na njemački u dosadašnjem smislu ne može biti, a i prevođenje s njemačkoga jezika na hrvatski može biti samo sporedna stvar. Prema tomu moraju dakako u I. razredu (po gotovu u 1. polugodištu) otpasti zadaće, jer one (osobito u prvim godinama) mogu biti samo prijevodi s materinskoga jezika na tuđi. A kad se ne pišu u I. razredu (u 1. polugodištu) ni latinske zadaće uza sedam sati na tjedan, ne vidim razloga, za što da se pišu njemačke zadaće, i to svakih 14 dana po jedna, uz tri sata na tjedan! Praktične vježbe na ploči, diktando (dakako samo iz uzetih već štiva), pa tako zvane pripravnice naknađavaju potpuno zadaće, koje su samo gubitak vremena. O tom će se opširnije govoriti malo kasnije.

Budući da spomenuta knjiga služi i za drugi razred, to treba i naučnu osnovu za drugi razred u tom pravcu promijeniti. U III. i IV. razredu propisuje naučna osnova, da se ima proučiti sintaksa. Tu se među ostalim navodi prosta raširena i nezavisno složena rečenica, za tim zavisno složena i mnogostruko složena rečenica. To se uči također po gramatici Marnovoj. No ona je u tim stvarima tako temeljita i opširna, da se upravo natječe s gramatikom materinskoga jezika. Nije mi ovdje svrha, da na široko o tom govorim, ali neke stvari moram istaknuti. Je li od potrebe, da se u njemačkoj gramatici za naša srednja učilišta

sa dva nedjeljna sata iznova (i to u hrvatskom jeziku) uči definicija rečenice; za tim, što je subjekt, predikat; razdioba rečenicâ; što može biti subjekt, što predikat i objekt, kad se to već sve učilo u satovima za hrvatski i latinski jezik? Je li od potrebe, da se napose uči, da se glagoli, kao što su: danken, dienen, nahen, nützen,schaden i t. d. slažu s dativom, kad za hrvatski jezik vrijedi sasvim isto? Pa budući da se uz gramatiku moraju uzimati i primjeri, to dolazi učenik u III. i IV. razredu opet do toga, da mu se moraju zadavati za pripravu rečenice, kao što su: Der Knabe spielt. Die Taube fliegt. Der Freund war krank, — pošto je već dvije godine čitao pripovijesti, koje se sastoje od dugih i složenih rečenica. Isto vrijedi za prislovne oznake, za subjektne, predikatne rečenice i dr. Sve to mora biti u njemačkoj gramatici — za škole, gdje je nastavni jezik njemački, ali kod nas se to uči u hrvatskim i latinskim satovima, a učitelj njemačkoga jezika ne treba da u svom i onako kratko odmjerenom vremenu podupire razumijevanje sintakse, koliko je ona svima tima jezicima zajednička. S toga će on uzimati iz sintakse samo ono, u čemu se njemački i hrvatski jezik razilaze. Samo to smije naučna osnova da traži, a prema tome će se i gramatika preudesiti; možda ne će trebati ni osobite knjige, jer će se potrebita pravila, kratka i jednostavna, moći staviti u vježbenicu ili u čitanku pred štivo ili iza njega. Knjiga za I. i II. razred i onako je za ova dva tečaja preopsežna (ako učenici ne znaju već od kuće nešto njemački), jer je tako udešena, da bi se morale uzeti redom sve vježbe. S toga bi mogla jedan dio svoga gradiva prepustiti onoj za III. i IV. razred dajući primjere za gramatiku u ta dva razreda. Isto su tako zališni oni dijelovi u nauci o pravopisu, gdje se govori o prijeglasu, dvoglasniku, pa oni, gdje se navode riječi, u kojima se piše: ll, mm, nn, rr, ff, pp, tt, dt, i t. d.; dosta je reći: „kratkoća sloga označuje se podvostručenim suglasnikom“, a ostalo ide u rječnik, jer će tamo učenik lakše naći riječ nego u gramatici. Napokon treba paziti, da se učeniku ne otešča poraba gramatike tim, da se, kao što se dogodilo u najnovijem izdanju vježbenice za III. i IV razred, citira gramatika u najstarijem izdanju.

Kao gradivo za VII. i VIII. razred određuje naučna osnova između ostaloga čitanje proizvoda novije njemačke književnosti od Klopstocka dalje, dodavši tomu dakako i biografije književnika. A što je s vremenom prije Klopstocka, osobito s vremenom prvoga cvjetanja njemačke književnosti? Prema naučnoj osnovi to ne treba uzimati, jer u njoj nije o tom ni govora, a ipak vele propisi za ispit zrelosti: „Povjest literature mora ispitnik poznavati u glavnim crtama, tačnije pak periodu od Klopstocka do Goethea.“ Dakle se ipak mora uzeti i povjest književnosti prije Klopstocka, makar bilo samo u glavnim crtama! U tom treba dakle naučnu osnovu i propise za ispit zrelosti dovesti u sklad.

Kad sam tako došao na ispit zrelosti, ne mogu da ne istaknem jednu nepriliku ili bolje da kažem nepravdu. Običaj je, da kod usmenoga ispita samo slabije ocijenjeni učenici moraju prevoditi koje mjesto iz njemačke čitanke na hrvatski jezik, kao što biva i kod grčkoga i latinskog jezika. No dok se učenicima latinski i grčki tekst daje nekoliko časaka prije, da ga pročitaju i u njemu se orijentiraju, moraju oni njemački tekst ex abrupto na hrvatski prevoditi. To je očita nepravda, s tim više, što to zapada, kao što gore rekoh, upravo slabije učenike. Isti taj — moram reći — abusus običajan je u sušačkoj gimnaziji i kod usmenoga ispita u talijanskom jeziku. Obična je fraza: E, latinski i grčki jezik, koji su govorili narodi, što su dvije hiljade godina prije nas živjeli, mnogo je teži, jer je tada bio sasvim drugi duh i sasvim druge prilike i t. d. Dopustimo, da je tako i da ima krivo glasoviti njemački egiptolog i romanopisac Georg Ebers, kad veli u predgovoru k jednomu svom romanu, da se uvjerio, da i stari Egipćani — a oni su borme cvali još mnogo prije Grka i Rimljana — nijesu drukčije mislili nego mi; — ja ipak upozorujem na to, da se latinski i grčki jezik uči 5 do 7 sati u tjednu, a njemački samo dva; pa ako učenicima ova dva jezika uza sve to prave toliko poteškoća, ne valja očekivati, da im bude jezik njemačkoga, do duše suvremenoga, ali ipak tuđeg naroda mnogo bliži. Kad bi razlika između našega mišljenja i onoga Grkâ i Rimljanâ doista bila tolika, od kakove bi koristi za nas bila njihova literatura, što bismo mogli od njih naučiti? — Ja k tomu vidim, da ona mjesta, što se slabijim učenicima daju na usmenom ispitu iz latinskoga i grčkog jezika (n. pr. iz Salusta, Cicerona, Ksenofonta, Herodota i Platona) nijesu ni malo teža od makar kojega mjesta u njemačkoj čitanci. Ne žacam se ovdje priznati, da ni meni, koji ipak nešto malo njemački znam, ne bi bilo baš sasvim lako, nepoznato mjesto pred mnoštvom slušalaca ex abrupto na hrvatski prevoditi, a kamo li slabijemu učeniku, koji kod ispita dršće, te prema tome ne može biti ni sabran. O tom je uvjeren i moj poštovani kolega, profesor talijanskoga jezika u sušačkoj gimnaziji, koji u toj stvari ima još mnogo više iskustva. S toga zahtijeva pravednost, da se ispitniku kod ispita zrelosti i njemački (pa tako i talijanski) tekst dâ malo prije, da se može orijentirati. Gubitak vremena bit će još i manji.

Temeljita promjena morat će se učiniti u naučnoj osnovi što se tiče njemačkih (i talijanskih) zadaća s obzirom na broj i na kakvoću, jer sadašnji su propisi nepravedni ne samo prema učenicima, nego i prema učitelju, te ne odgovaraju svrsi. Načela, koja su vodila sastavljača naučne osnove u ovom predmetu, u jednu su ruku — po mom mišljenju — neopravdana, a u drugu zastarjela. Već su se više puta podigli glasovi protiv ovih propisa, ali na žalost bez uspjeha. Što se tiče latinskih i grčkih zadaća, učinjene su i kod nas razborite reforme, za koje nam je u Au-

striji pokazan put; ali što se tiče njemačkih zadaća, ostalo je pri starom, jer se nemamo u koga ugledati. Propisi, koji postoje u Austriji za njemačke zadaće, ne dadu se primijeniti na naše prilike, jer je njemački jezik kod njih nastavni jezik, a kod nas samo naučni predmet. Ako naši propisi za hrvatski jezik odgovaraju austrijskim propisima za njemački jezik, to je opravdano, ali njemački je jezik u našim školama sasvim nešto drugo. Htio sam da nađem u priručniku „Instructionen für den Unterricht an Gymnasien“, kakovi su propisi u Austriji za njemački jezik ne kao nastavni jezik, već kao naučni predmet, ali nijesam našao ništa.

Zadaće mogu biti trojake: prijevodi, reprodukcije i slobodni sastavci. Slobodni se sastavci mogu izrađivati samo u onom jeziku, kojemu je učenik potpuno vješt; reprodukcije bit će nešto lakše, ali ipak mora učenik i tu biti jeziku dobrano vješt, ako ne će da prepiše štivo, kako ga je naučio iz čitanke; tako da za prvi stepen ostaju samo prijevodi s materinskoga jezika. A što će reći prevoditi? Kao odgovor na ovo pitanje citiram iz rasprave prof. Adamovića (Nast. vjes. I, 1, 51.) ove rečenice: „Prevoditi ne znači riječi materinske zamjenjivati tuđima, nego za jednu misao u drugom jeziku naći zgodan oblik; a to nije lak posao za početnike. Prevoditi se ne može bez jezičnoga osjećaja, a ovaj se istom kasnije stječe; za to se kasnije istom mora početi i s prevođenjem“, — a prema tomu i s pisanjem zadaća, koje su samo prijevod, dodajem ja. A da li se naša naučna osnova toga od Perthesa i drugih preporučenoga načela drži? Nipošto, ona pače iz njemačkoga (i talijanskog) jezika traži više nego iz latinskoga i grčkog, pače više nego iz istoga materinskog jezika; jer dok se u I. razredu u 1. polugodištu iz latinskoga (sa 7 ura na nedjelju) i hrvatskog (sa 4 ure na nedjelju) ne traži nikakova zadaća, propisuje se za njemački jezik (sa 3 ure na nedjelju) svakih 14 dana po jedna zadaća! U ostalim polugodištima idu onda propisi ovim započetim putem dalje, te traže za njemački jezik (uz dva sata na tjedan) isti broj zadaća, kao za materinski hrvatski i za latinski jezik, a kud i kamo više nego za grčki, za koji je određeno 5 sati na tjedan. Valja da učitelj njemačkoga jezika nije dužan, da svoje učenike za dva sata nauči više nego što će ih učitelj latinskoga i grčkog jezika naučiti za pet i šest sati!

K tomu propisuje naučna osnova za latinski i grčki jezik samo školske zadaće, za njemački (i talijanski) pak naizmjence sad školsku, sad domaću zadaću. Za što se zadaju domaće zadaće, kad i one u nižim razredima ne mogu da budu drugo nego prijevodi, kao i latinske i grčke? Ove domaće zadaće po gotovu ne odgovaraju svojoj svrsi, jer se zna — a učitelj se protiv toga uzalud bori —, da kod pretežne većine domaćih zadaća ili instruktori ili bolji učenici svoje prste imaju, a učenikov se rad često sastoji jedino u tom, da zadaću u svoju zadaćnicu napiše.

Pa budući da se i domaće zadaće moraju ispravljati i — ocjenjivati, to dolazimo do toga, da prečesto slab, lijen i nepošten učenik dobije iz domaće zadaće bolju ocjenu nego dobar, marljiv i pošten, koji je sam radio. Dakako da će učitelj to odmah opaziti, te nezaslužene ocjene ne će u obzir uzeti, ali onda pitam: čemu se zadaća pisala? Iz svega toga izlazi, da s pisanjem zadaća ne valja započeti prerano, da broj zadaća bude u razmjerju s brojem naučnih sati i da se u nižim razredima domaće zadaće sasvim ukinu. To je trebalo učiniti odmah onda, kad su se po austrijskom uzoru prije nekoliko godina promijenili propisi za latinske i grčke zadaće. Jer isti razlozi, koji su ponukali visoku vladu, te je ukinula domaće zadaće iz klasičnih jezika, vrijede i za njemačke prijevode.

Ni u višim razredima broj zadaća ne stoji u razmjerju s brojem nedjeljnih sati, koji su određeni za njemački (i talijanski) jezik, jer propisi traže, da učenici uz manji broj sati u tuđem jeziku pišu isti broj zadaća, kao u svom materinskom s većim brojem nedjeljnih sati, a vrijednost tih zadaća, navlastice domaćih, ponajviše je veoma problematična. Osobito neopravdani čine mi se zahtjevi, što ih stavljaju propisi za najviša dva razreda o kakvoći zadaća. Već sam često razmišljao o tom, s kojega razloga i s kojim pravom zahtijevamo, da sedmoškolac piše samostalne, a osmoškolac čak „opsežnije samostalne sastavke“ u njemačkom jeziku? To mogu samo tako da tumačim, da je sastavljač ovih propisa mislio, ili da većina učenika već od kuće zna nešto njemački ili da moraju u šest razreda uza sve zapreke njemački jezik tako savršeno naučiti, da mogu u njemu misliti. No ni jedan ni drugi uvjet ne odgovara faktičnim prilikama. Jer prvo i u onim gradovima naše domovine, u kojima se mnogo njemački govori (n. pr. u Osijeku), većina učenika, što polaze srednja učilišta, dolazi bez znanja toga jezika u školu, a u drugim mjestima (kao n. pr. u Sušaku, Senju, Gospiću) oni, koji od kuće govore njemački, iščezavaju, jer iznose jedva 3—4%. S tim se dakle ne smije računati. A drugi uvjet, da na ime učenik u školi sa dva sata na nedjelju tuđi jezik tako dobro nauči, da može u njemu misliti, nemoguć je (isporedi predavanje prof. Winklera: „Ist es möglich, dass dieses bischen Französisch — šest nedjeljnih sati — oder Englisch die Schüler befähigen sollte, in der fremden Sprache zu denken, da sie doch die ganze übrige Zeit im Tage intensiv in ihrer Muttersprache fühlen und denken?), te se i propisi za ispit zrelosti sasvim pravo zadovoljavaju tim, „da ispitnik zasvjedoči, da je tomu (njemačkomu, u sušačkoj gimnaziji i talijanskomu) jeziku na toliko vješt, da se može u njemu gramatično korektno izraziti i da može njemačka djela lako čitati i razumjeti“, a ne njemački misliti. Što dakle iz toga izlazi? To, da i ovi samostalni sastavci nijesu drugo nego — prijevodi! Učenik zadaću najprije izradi hrvatski, pa je onda na njemački

prevede — ili je dâ prevesti. Prema tome ovakova zadaća savjesnu učeniku zadaje dvostruk trud, jer je mora najprije na svom materinskom jeziku izraditi, a onda na tuđi jezik prevesti; a učitelju kod ocjene zadaje neprilike, jer često puta jedna zadaća ima lijepu sadržinu, a loš jezik, a druga je gotovo bez ikakve sadržine, ali joj je jezik bolji, jer se ovaj posljednji učenik uklonio težim frazama pa gotovo iste izraze ponovno upotrebio. Iz toga izlazi, da su samostalni sastavci (još k tomu „opsežniji“) jedino za one učenike, koji znadu u tuđem jeziku misliti, ili koji su mu vješti od kuće, te su se u školi morali naučiti samo korektnomu pisanju književnoga jezika. Meni ništa ne imponiraju slični propisi za srednje škole u Dalmaciji, koji hoće čak sa ukupno 16 sati to da postignu, što se kod nas traži sa ukupno 18 sati. Jamačno bi ih visoko c. kr. ministarstvo odmah promijenilo i prema faktičnim prilikama udesilo, samo da tko ozbiljno na to upozori. Ne poznajem dalmatinskih škola, te ne mogu ni da sudim o poprečnom napretku u njemačkom jeziku. No sudeći po onim učenicima, koji dolaze iz Dalmacije k nama maturirati ili već u VII. ili VIII. razred, odgovara njihov uspjeh onomu, što se s tako malim brojem sati dâ postići. Ali pismeni su njihovi sastavci jezikom tako loši, da nehotice moram uskliknuti: „Pa ti jadnici izrađuju zadatke, kao što su n. pr. Lasst uns besser werden, gleich wird es besser sein; ili: Die Begeisterung für das Vaterland ist die Quelle grosser Thaten; ili čak: Gefühle eines Schülers beim 50-jährigen Jubiläum unseres Kaisers, gdje treba dati oduška osjećajima svoga srca, koje će većina teško izreći u materinskom svom jeziku. Čini se upravo, kao da hoće i više oblasti da podupiru onu latinsku: Mundus vult decipi, ergo decipiatur. S toga s potpunim pravom veli prof. Winkler u spomenutom svom predavanju: „Es muss entschieden davor gewarnt werden, als schriftliche Arbeiten für obere Klassen die freie Ausarbeitung von Themen anzusetzen. Das höchste, was verlangt werden kann, sind Nacherzählungen.“ Jer za izrađivanje slobodnih sastavaka treba da učenik bude potpuno vješt jeziku, a to je zahtjev, koji daleko prekoračuje granice onoga, što se u školi može postići.

S istim prilikama treba računati i kod pismenoga ispita zrelosti, pa zadavati slobodne sastavke samo onim učenicima, koji su njemačkomu (ili talijanskomu) jeziku dosta vješti (u sušačkoj gimnaziji onima, koji su zadnjih godina došli s koje austrijske gimnazije s njemačkim nastavnim jezikom); a za druge predlagati prijevod s hrvatskoga na njemački (ili talijanski).

Obrazloživši tako po svom najboljem uvjerenju prvi dio natpisa ovomu članku, prelazim na drugi, da dokažem, kako teško je breme nametnuto učiteljima njemačkoga (ili talijanskoga) jezika prevelikim brojem i kakvoćom zadaća. Ovaj je dokaz s tim lakši, što brojevi jasno govore.

Naučna osnova naših gimnazija određuje za njemački jezik dvije ure na tjedan; ali budući da se iz njemačkoga jezika mora pisati jednak broj zadaća, kao n. pr. iz latinskoga, koji se poučava pet, šest ili sedam nedjeljnih sati, to je učitelju njemačkoga jezika dodijeljen toliki broj zadaća za ispravljanje, da mora pod tim teretom upravo da klone. Koliku razliku to čini, pokazat će ovi brojevi. Ako profesor klasične filologije ima u tri viša razreda latinski ili grčki jezik, već mu je tim maksimum sati ispunjen; pa budući da on po propisima u svakom od tih razreda ima da piše po jednu zadaću na mjesec (u grčkom ih je još manje), to on — ako uzmemo poprečno 30 učenika na jedan razred — ima da ispravi 90 zadaća na mjesec, što čini u jednom polugodištu 450 zadaća. Ja naprotiv kao učitelj njemačkoga jezika mogu u svima višim razredima skupa imati samo (4 razreda po 2 sata =) osam sati na tjedan; pa budući da moram u svakom razredu bar jednu zadaću na mjesec zadati, to čini (kod broja od 30 učenika u svakom razredu) 120 zadaća na mjesec ili 600 u jednom polugodištu. Ali moj maksimum nije osam sati na tjedan, nego bar još jedan put toliko, pa mi se s toga mora još i u nižim razredima dati toliko sati, da mi maksimum bude potpun; a kad ja već s polovinom svojih nedjeljnih sati imam da ispravim kud i kamo više zadaća nego moj kolega svega skupa, to dakako naraste ukupni broj mojih zadaća na više nego dvostruko. Ali da ne govorim samo općeno, navest ću konkretan slučaj: Ove školske godine ima jedan moj kolega latinski jezik u V. i VI., a grčki u VI. razredu; to je skupa 16 nedjeljnih sati; u V. je razredu 31 učenik, a u VI. 26; iz toga izlazi, da on ima da ispravi 389 (tri sta osamdeset i devet) zadaća u jednom polugodištu. Ja naprotiv imam u III. razredu (52 učenika) latinski, a od IV. razreda (65 učenika) do VIII. (40 učenika) njemački (ukupni broj sati 16), što čini u jednom polugodištu 1620 (čitaj hiljadu šest sto i dvadeset) zadaća! Naglašujem, da imam u jednom razredu latinski, a to je toliko, kao da imam u dva razreda njemački s brojem zadaća, koji tomu pripada; a da ne uživam te blagodati, to bi broj zadaća, što bih ih imao ispraviti, narastao u jednom polugodištu na blizu dvije hiljade.

Toliko što se tiče broja zadaća. A sada da vidimo, kakva je razlika u kakvoći zadaća kod mene i kod klasičnih filologa.

Ispravljajući čitav jedan decenij i latinske i njemačke zadaće uporedo, uvjerio sam se, da ove zadnje u opće zahtijevaju više vremena nego latinske već poradi težega pravopisa i člana (spolnika), kojega u latinskom jeziku i nema, te učenici prema tome više i griješe; i u redu riječi njemački je jezik stroži nego li latinski ili koji drugi. Pred dvije godine imao sam u istom razredu latinski i njemački, te sam opazio ovo: za ispravljanje nekoga broja latinskih zadaća trebao sam jednu uru, dok sam za ispravljanje istoga broja njemačkih školskih zadaća jednake veli-

čine i od istih učenika trebao dvije ure, premda sam u ispravljanju njemačkih zadaća više izvježban. No može mi se reći, da to možda stoji do duševnoga raspoloženja, koje nije svagda jednako. Dobro, ali ne da se poreći ovo: iz latinskoga (i grčkog) jezika pišu se samo školske zadaće, — „svaka od jedne ure“, i to samo prijevodi; iz njemačkoga pak naizmjence sad domaća sad školska, u najviša dva razreda pače ponajviše domaće zadaće, „i to opsežniji samostalni sastavci“. A to je golema razlika. Propisi o školskim zadaćama vele, da se pol ure može potrošiti na zadatak, a pol ure na izradak, pa je učenik strogo vezan na zadani tekst. Učitelj ispravljajući takove zadaće treba da gleda na to, da li se učenik ogriješio o pravila gramatike, a pogrješke treba samo da podvuče, jer se i onako u školi piše zajednički ispravak. Drukčije je s domaćim zadaćama. Bila takova zadaća reprodukcija čitanoga štiva ili samostalan sastavak po naputku učiteljevu, svagda je opsežnija od prijevoda. Da takova zadaća sedmo- ili osmoškolca obuhvaća 5—6 stranica, obična je stvar, a ima ih često i od 10—12 stranica, jer njemu nije svagda stalo do toga, da piše o predmetu. Vraćajući ispravljene zadaće upozorujem ga do duše, da se od predmeta odveć udaljio, ali sam za to ipak morao svu zadaću pročitati i pogrješke u njoj ispraviti. Što više! Dok se prijevodi mogu više manje mehanički ispraviti, moram ja i kod reprodukcija i kod samostalnih sastavaka paziti i na sadržinu, na tijek i logički savez misli, t. j. ja se moram kod svake zadaće postaviti na stajalište učenikovo i pratiti njegove misli od početka do kraja. A lako bi bilo, da može on te svoje misli jasno i razgovijetno da kaže — to ne može ni u svom materinskom jeziku —, ali on se bori i s oblicima i s duhom jezika, tako da ja kod ispravljanja moram gdjekoju izreku ili čitav odlomak zadaće dva ili tri puta pročitati, dok nađem, što je učenik htio da kaže. To je sasvim nešto drugo nego ispravljanje prijevoda! K tomu mogu da se ograničim na to, da ih podvučem, samo kod onih pogrješaka, za koje sam siguran, da će ih učenik, mojim znakom upozoren, moći sâm da ispravi; ali različne fraze, koje je učenik krivo razumio ili na krivom mjestu upotrebio, moram sâm da promijenim i napišem, jer se ne mogu osloniti na to, da ću pojedinomu učeniku sve u školi kazati, jer kod 30—40 učenika ne bi to bilo moguće ni u dva sata. A da takovih pogrješaka mora biti dosta, lako se razumije, kad se zna, da gotovo svi učenici svoje zadaće najprije na hrvatskom ieziku sastavljaju, a onda ih s pomoću nepotpuna rječnika na njemački prevode. No s tim još nije sve svršeno: mi moramo da pregledamo i ispravke, pa je prirodna stvar, da onaj, koji ima da ispravlja veći broj zadaća, mora da pregleda i više ispravaka. K tomu smo još i razredni nadstojnici te imamo da vršimo i poslove nadstojničke: sastavljati glavne imenike i mjesečne kataloge, pisati obavijesti i na koncu polugodišta semestralne svjedodžbe.

S toga će visoka vlada učiniti samo ono, što zahtijeva pravednost, ako se pobrine, da svaki srednji zavod — osobito oni, koje polazi velik broj učenika — dobije dva učitelja njemačkoga jezika, koji će poučavanje u višim razredima (tu zadaju zadaće najviše posla) između sebe tako podijeliti, kako čine n. pr. učitelji matematike; a uz to mogu poučavati i u drugim predmetima prema svome osposobljenju. A dok to nije moguće, dotle ne ostaje drugo nego da i oni, koji nijesu germaniste, pomognu taj teret nositi; jer prema tome, što sam do sada napomenuo, za učitelja njemačkoga jezika prava je blagodat, ako bar u jednom razredu poučava u kojem predmetu, gdje teret zadaća nije tolik. Većina ravnatelja to i uviđa, te se kod razdiobe predmeta na to obzire, kao što se vidi iz godišnjih izvješća; ali što je onda, ako se koji stavi na stajalište: „Vi ste ovdje za njemački jezik; pa budući da osim Vas drugoga nemam, morate uzeti koliko je moguće njemačkih sati!“ Istina je, da valja željeti, da svaki učitelj bude za onaj predmet, u kojem poučava, osposobljen, ali taj se princip, kako stvari sada stoje, ne da provesti uza sve to, što se germanistama najveći teret navaljuje, jer kako su u kojem zavodu paralelke, već mora negermanista da dođe u pomoć. Pa za što i ne bi? Jer što treba učitelju, da u kojem od nižih razreda naših učilišta poučava u njemačkom jeziku? Ja mislim, da je sasvim dovoljno, 1. da je prilično vješt novomu njemačkomu književnom jeziku, a 2. da je dobar pedagog. I uvjeren sam, da će se u svakom zboru naći profesorâ, koji će moći odgovoriti prvomu uvjetu; a ako se tko ne sjeti kojega oblika ili riječi, poslužit će mu školska knjiga, jer bez priprave ne idu ni „nijemci“ u razred; a što se tiče druge točke . . . . valja da nijesu samo germaniste dobri pedagozi!

Završujem ovaj članak s uvjerenjem, da sam mnogomu od svojih drugova u užem smislu njim ugodio izrekavši otvoreno ono, što je već davno sâm mislio, i u nadi, da će i visoka vlada blagohotno uvažiti razloge i tužbe ovdje iznesene.

V. Gross.

Hrvatske više trgovačke škole s osobitim obzirom na obuku u zemljopisu i povjesti.

Prije nego prikažem, kakova je obuka u zemljopisu i povjesti u hrvatskim višim trgovačkim školama i kako bi se po mom mnijenju imala preudesiti, neka mi bude dopušteno reći koju o tim zavodima u opće.

Naredbom visoke kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 15. listopada 1883. br. 10 545. osnovana je dvorazredna trgovačka škola u Zemunu, a naredbom od 26. listopada 1883. br. 12.268. ona u Zagrebu.Obadvije novo osnovane trgovačke škole združene su s kr. višim realkama u spomenutim mjestima i otvorene svečanim načinom u nazočnosti zastupnika kr. zemalj. vlade, trgovačko-obrtničke komore i gradskoga poglavarstva, i to zemunska 3., a zagrebačka 5. studenoga g. 1883.

Po §. 2. ustrojnoga statuta bili su obligatni predmeti u trgovačkim školama: 1. Nauk vjere, 2. hrvatski jezik, 3. njemački jezik, 4. francuski jezik, 5. trgovačka geografija, statistika i historija trgovine, 6. matematika, 7. trgovačka aritmetika, 8. fizika, 9. prirodopis i nauk o robi, 10. kemija i kemijska tehnologija, 11. knjigovodstvo, korespondencija i komtoarske radnje, 12. trgovačko i mjembeno pravo, 13. narodno gospodarstvo i 14. kaligrafija. U §. 5. ustrojnoga statuta označeni su uvjeti, uz koje se mladići primaju u I. razred trgovačke škole, te se traži, da su s dobrim uspjehom svršili nižu srednju školu ili da na prijamnom ispitu dokažu, da imaju toliko predznanja, koliko je potrebno, da s uspjehom mogu polaziti trgovačku školu. Po cijelom svom ustroju, po naučnoj osnovi i po prijamnim uvjetima udešeni su naši naučni trgovački zavodi po trgovačkim akademijama austrijskima s tom samo razlikom, da su okršteni čednim imenom „trgovačke škole“ i da su združeni s kr. velikim realkama.

Prve je godine broj učenika tih mladih zavoda bio vrlo čedan; u zagrebačku trgovačku školu upisalo se 13, a u zemunsku samo 8 učenika, pa je po tom u početku bilo i opravdano, da su ti zavodi bili združeni s kr. realkama i da im se nije dalo zvučno ime „akademija“, a uz to je ovdje uzeto u obzir i pitanje financijalno, da se što više prištedi. Ali već u prvom petogodištu pokazalo se, da naše trgovačke dvorazredne škole ne odgovaraju svrsi, da ne mogu trgovačkoj omladini dati valjanu i potrebitu

obrazovanost, pa je visoka kr. zemaljska vlada otpisom od 11. ožujka 1890. broj 2575. poslala učiteljskim zborovima novu naučnu osnovu za višu trorazrednu školu, kakova je već prije uvedena u austrijske akademije sa tri tečaja, da je prouče i svoje mnijenje o njoj visokoj vladi podnesu. Budući da su se učiteljski zborovi izjavili za predloženu naučnu osnovu, visoka je kr. zemaljska vlada otpisom od 2. srpnja 1890. broj 6.434. odredila, da školske godine 1890./91. dvorazredne trgovačke škole u Zagrebu i u Zemunu prestaju, a mjesto njih se otvoraju u istim gradovima trorazredne, koje također ostaju združene s tamošnjim kr. velikim realkama. Početkom školske godine 1893./4. otvorena je i treća viša trgovačka trorazredna škola u Osijeku, te je i ona združena s tamošnjom kr. velikom realkom. Kad su kr. velike realke u Zagrebu, u Osijeku i u Zemunu bile pretvorene u kr. velike realne gimnazije, budu kr. više trgovačke škole s njima združene, te su još i danas s njima u svezi.

Ako je u početku bilo opravdano i s obzirom na neznatni broj učenika i s obzirom na prištednju, da su trgovačke škole bile združene s kr. velikim realkama, mislim, da danas više nije uputno, da ostanu i dalje u svezi s tima srednjim školama. Sve veći broj učenika u trgovačkim školama najbolje dokazuje njihovu potrebu; u zagrebačkoj trgovačkoj školi upisana su školske god. 1899./1900. u svemu 103 učenika, godine 1898./99. bilo je u osječkoj 50, a u zemunskoj 59 učenika. Bilo bi potrebno, da se naše više trgovačke škole već jednom ustale, da se posve odijele od kr. velikih realnih gimnazija, da budu posve samostalni trgovački naučni zavodi, pa da se poput austrijskih prozovu „trgovačke akademije“. Ovaj zahtjev opravdava već i činjenica, da je naučna osnova naših viših trgovačkih škola posve jednaka naučnoj osnovi austrijskih trgovačkih akademija i da su prijamni uvjeti i za ove naše i za one austrijske trgovačke naučne zavode posve isti. Osim toga ima za to i drugih važnih razloga.

Ponajprije zahtijeva tu promjenu interes samih abiturijenata naših trgovačkih škola. Često se dogodilo, da je u trgovačkom svijetu prije dobio mjesto abiturijenat koje austrijske trgovačke akademije sa slabijom svjedodžbom nego li abiturijenat naše više trgovačke škole s boljom svjedodžbom, jer šira publika ne zna, da su naše trgovačke škole ista učilišta, kao i trgovačke akademije u drugoj poli monarkije, pa neupućenomu službodavcu vrijedi više „akademija“ nego li „viša trgovačka škola“. S toga se često događa, da mnogi abiturijenti naših viših trgovačkih škola ne dobivši mjesta u struci, za koju su se obrazovali, polaze u državnu, zemaljsku i općinsku službu kao niži činovnici, dok opet mnogi odsluživši u vojništvu jednogodišnju dobrovoljačku službu načine časnički ispit i ostanu kod vojništva. Za tu svrhu sigurno nije ni visoka kr. zemaljska vlada osnovala u zemlji tri trgovačke škole, a za ta zvanja ne šalju u njih ni roditelji svoju djecu.

*

Onda mi se nikako ne čini korisno, da su dva onako različna zavoda, kao što su trgovačka škola i realna gimnazija, koji imadu posve različnu uzgojnu i obrazovnu svrhu, zajedno pod istom upravom i pod istim disciplinarnim propisima. Ta je zajednica štetna po oba zavoda, ona preopterećuje zajedničko ravnateljstvo, a često i one učitelje, koji su zabavljeni u obadva zavoda, a otešćava i držanje discipline. U pređašnje vijeme, kad su trgovačke škole zasnovane bile, mogao je jedan ravnatelj vršiti ravnateljske poslove u oba zavoda bez ikakove štete po njih i po sebe, ali u novije doba, otkad je broj učenika u realnim gimnazijama tako porastao, da se moraju otvorati paralelke, koje traže i veći broj učiteljskih sila, i otkad je broj učenika u trgovačkim školama znatno poskočio, nije jednomu ravnatelju uz najbolju volju moguće odgovoriti dužnostima i potrebama u oba zavoda bez opasnosti po svoje zdravlje. Kako sam već prije 15 godina službovao u trgovačkoj školi zemunskoj, a sada me evo u trgovačkoj školi zagrebačkoj, mogu prosuditi razliku između onda i danas, pa samo na temelju iskustva zagovaram gore istaknute promjene ne upuštajući se za sada u potanje obrazlaganje.

Učitelji, koji su u oba zavoda zabavljeni, imaju također poteškoća; oni moraju pribivati redovitim mjesečnim, izvanrednim i semestralnim sjednicama, oni svoj mar moraju podvostručiti, da odgovore različnomu naučnom smjeru, jer drukčije zahtjeve ima iz istih predmeta realna gimnazija, a drukčije trgovačka škola. Ako je igdje potrebno, da obuka bude koncentrirana, to je baš u stručnim zavodima, kao što su trgovačke škole, a to s više razloga nije moguće provesti, dok trgovačke škole ne budu samostalni zavodi sa svojim stalnim učiteljskim osobljem. Ja sam pregledao godišnja izvješća zagrebačke, zemunske i osječke realne gimnazije i s njom združene više trgovačke škole, pa sam opazio, da su mnogi predmeti, navlastito u trgovačkim školama, razdijeljeni među više učitelja, dok bi od prijeke potrebe bilo, da su ti predmeti u svima tečajevima u jednoj ruci, da se može obuka sustavno prema naučnoj osnovi s uspjehom provesti.

Možda će mi tko prigovoriti, da bi odruženje viših trgovačkih škola od realnih gimnazija opteretilo naš i onako čedni zemaljski proračun, ali taj prigovor ne bi bio opravdan, jer i onako ravnatelji realnih gimnazija kao ravnatelji viših trgovačkih škola imadu osobite doplatke, vjeroučitelji kao propovjednici trgovačkih škola imadu osobite nagrade, učitelji neobligatnih predmeta napose su nagrađeni za realne gimnazije, a napose za trgovačke škole, svaki zavod ima osobite dotacije za svoje naučne zbirke i knjižnice, svaki ima svoje podvorničko osoblje i t. d.

Ostaje još samo pitanje o školskim prostorijama, kamo bi se smjestile trgovačke škole, kad bi se odijelile od realnih gimnazija? Poznajem sve tri zgrade, u kojima su sada naše realne gimnazije i s njima združene više trgovačke škole, pa mogu reći, da ni u tom pravcu ne bi bilo poteškoća. Monumentalna nova zagrebačka školska zgrada već je tako građena, da je poskrbljeno i za jedan i za drugi zavod za slučaj, da se razdijele. U Zemunu se s neznatnim troškom dade zgrada realne gimnazije tako udesiti, da bi oba zavoda mogla ostati pod istim krovom, da ne bi jedan drugomu ništa smetao, kad bi se za školske prostorije upotrijebio ravnateljski stan, koji je sada u školskoj zgradi. U Osijeku je nedavno grad sagradio prekrasnu zgradu, u kojoj ima mjesta za oba zavoda, a za svaki slučaj dala bi se s malim troškom koja prostorija i prizidati.

Držao sam za nužno, da ovim recima svratim pozornost visoke kr. zemaljske vlade na općene potrebe naših trgovačkih zavoda t. j. samostalnost i promjenu imena, a sada se obraćam k naučnoj osnovi s obzirom na zemljopisnu i povjesničku obuku.

Dok su trgovačke škole bile još dvorazredne, bile su među obligatnim predmetima trgovačka geografija, statistika i historija trgovine. U I. razredu bilo je propisano: a) iz geografije: Prijegled najznamenitijih stvari iz matematičke i fizikalne geografije. Azija, Afrika, južna Europa. Svagdje obzir na statistiku tih zemalja. b) iz historije: Prijegled historije staroga i srednjega vijeka s osobitim obzirom na trgovinu i kulturu. Za oba predmeta 2 sata na tjedan. — U II. razredu bilo je propisano: a) iz geografije: Austro-ugarska monarkija, ostala Europa, Amerika, Australija. Svagdje obzir na statistiku tih zemalja. b) iz historije: Prijegled historije novoga vijeka s osobitim obzirom na trgovinu i kulturu Trgovina svijeta i njezino kulturno-historijsko znamenovanje. Za oba predmeta 3 sata na tjedan. — Sastavljač ove naučne osnove ili se nije dovoljno obazirao na opseg ovih zahtjeva za zemljopis i povjest, ili je mislio, da učitelji, koji u tim predmetima poučavaju, mogu činiti čudesa, da postignu povoljan uspjeh u tako ograničeno vrijeme.

Mnogo je povoljnija naučna osnova viših trorazrednih trgovačkih škola, kojom se propisuju ovi obligatni predmeti: 1. hrvatski jezik, 2. njemački jezik, 3. francuski jezik, 4. trgovački zemljopis i statistika, 5. povjest, 6. matematika i politička aritmetika, 7. trgovačka aritmetika, 8. nauk o usancama (samo u III. r.), 9 fizika (I. i II. r.), 10. kemija i kemijska tehnologija (II. i III. r.), 11. prirodopis (I. r.), 12. poznavanje robe (II. i III. r.), 13. nauk o trgovini, trgovačkom dopisivanju i knjigovodstvu (I. i II. r.), 14. komtoarske radnje; uzor-poslovnica (III. r.), 15. zakonoslovlje (II. i III. r.), 16. nauk narodnoga gospodarstva i nauk financijalni (III. r.), i 17. krasopis (I. r.).

Nije mi moguće upustiti se u potanje razglabanje cijele naučne osnove, nego ću samo prikazati zahtjeve s obzirom na zemljopis i povjest, kako su izrečeni u novoj naučnoj osnovi, navesti propisane naučne knjige za te predmete i konačno dodati

svoje mnijenje, koliko bi trebalo promijeniti samu naučnu osnovu i uvesti druge naučne knjige.

A. Trgovački zemljopis i statistika.

Naučni je cilj: Poznavanje zemalja važnih proizvodima i trgovinom kao i prometnim odnošajima s osobitim obzirom na austro-ugarsku monarkiju; sve to na temelju fizikalnih, topičkih, etnografičkih, povjesničkih i političkih odnošaja dotičnih zemalja.

Naučno gradivo razdijeljeno je ovako:

I. razred: Prijegled najvažnijih načela matematičkoga i fizikalnoga zemljopisa, navlastito onih, koja su za produkciju i promet osobito važna. Zemljopis austro-ugarske monarkije s osobitim obzirom na Hrvatsku i Slavoniju. Njemačko carstvo i Švicarska, i to: smještaj i rasezanje, topografija i obličje pojedinih zemalja, klima, plodnost tla, trgovački proizvodi, žiteljstvo, raseljavanje i doseljavanje. Ratarske, industrijalne, trgovačke, financijalne i prometne uredbe svake zemlje, opisivanje ponajvažnijih trgovačkih mjesta, luka i industrijalnih središta. Prekomorske sveze, uvoz i izvoz.

II. razred: Italija, Rumunija, Srbija, Crna gora, Bugarska, Istočna Rumelija, Turska, Grčka, Rusija, Danska, Švedija i Norvegija, Velika Britanija, Holandija i Luksemburg (zajedno s kolonijama). U pojedinostima kao u I. razredu.

III. razred: Belgija, Francuska, Španija, Portugalska, države Irana, Arabija, Sijam, Kitaj, Korea, Japan, Havai, Udružene države američke, Mejiko, Amerika centralna, Brazilija, La Plata države, Čile, Bolivija, Peru, Ekvador, Udružene države kolumbijske, Venezuela, Haiti, države u Africi (po naputku za I. razred). Geografsko-statistički prijegled sadašnje svjetske trgovine i njezin pravac.

Naučne knjige propisane su ove: Klunov opći zemljopis za srednje škole. Preradio ga R. Trampler. Po 23. njemačkom izdanju priredio 2. hrvatsko izdanje V. Klaić. Zagreb 1899. str. 217. — I. Steklasa: Zemljopis i statistika austro-ugarske monarkije za srednja učilišta. III. prerađeno izdanje. Zagreb 1898. str. 144. — Dr. C. Zehden: Handels-Geographie auf Grundlage der neuesten Forschungen und Ergebnisse der Statistik. VII. Auflage. Wien 1894. — U svakom razredu određena su za zemljopisnu obuku 2 sata na tjedan.

Što se tiče razdiobe naučnoga gradiva, imao bih najprije prigovoriti tomu, što se zemljopis austro-ugarske monarkije s osobitim obzirom na Hrvatsku i Slavoniju uzima već u I. razredu. Istakao sam već, da se redovno primaju u I. razred trgovačke škole učenici, koji su s uspjehom svršili četiri razreda srednje škole ili na prijamnom ispitu pokazali, da imaju istu spremu; i jedni i drugi morali su dakle već učiti po istoj knjizi I. Steklase u četvrtom razredu niže srednje škole, eventualno se po njoj iz zemljopisa pripravljati za prijamni ispit, pa je neposredno po-

navljanje istoga gradiva neopravdano, pa i učenicima samima dosadno, a do svršetka nauka t. j. do zaključnoga ispita baš tu najvažniju partiju učenici zaborave, jer vremena za ponavljanje imadu veoma malo. S toga preporučujem, da se zemljopis austro-ugarske monarkije s osobitim obzirom na Hrvatsku i Slavoniju uzme istom u trećem razredu i da se uzme još osobit obzir na Dalmaciju pa na Bosnu i Hercegovinu. U prvom pak razredu neka bi se mjesto austro-ugarske monarkije uzele pregledno sve izvaneuropske države.

Što se pak naučnih knjiga tiče, moram reći, da je to veoma velika pogrješka, što nema jedne knjige za zemljopisnu obuku, nego se moraju uzeti tri posve različite knjige i tek po njima stvoriti četvrta. To nije tolika poteškoća za učitelja, jer on zna, što ima uzeti iz koje od propisanih knjiga, ali je velika poteškoća za učenike, da ne spominjem trošak za tri knjige, a za jedan predmet. Najveće poteškoće zadaje učenicima knjiga dr. C. Zehdena, jer je preopširna, prenatrpana samim brojevima, a uz to našim učenicima teško razumljiva, jer su već davno odmakla vremena, kad su učenici naših škola mogli s uspjehom upotrebljavati njemačke školske knjige. U Bosni i Hercegovini upotrebljavaju u trgovačkim školama „dr. K. Zehdena: Rukovođ za zemljopis trgovine i prometa za trgovačke produžne škole. Prijevod iz njemačkog sa samostalno i opširno obrađenim poglavljem o Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1895.," ali ni ova knjiga ne bi odgovarala našim potrebama ni našoj naučnoj osnovi. Ne ostaje dakle drugo nego da se što prije izda zemljopis za naše više trgovačke škole prema našoj naučnoj osnovi s osobitim obzirom na austro-ugarsku monarkiju pa Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu. Taj zemljopis ne bi nipošto smio biti puki prijevod Zehdenove „Handelsgeographie", nego bi se morao uzeti obzir na t. z. „Wirtschaftsgeographie", kojoj se u novije doba priklanja velika pažnja i o kojoj kanim također u „Nastavnom Vjesniku" do skora koju reći.

B. Povjesnica.

Naučni je cilj: Pregledno znanje svjetske povjesti s osobitim obzirom na povjest austro-ugarske monarkije, njezine kulture i trgovine.

Naučno gradivo raspoređano je ovako:

I. razred: Prijegled povjesti staroga i srednjega vijeka do Karla Velikoga. — II. razred: Povjest srednjega vijeka od Karla Velikoga, za tim povjest novoga vijeka do mira westfalskoga. — III. razred: Od westfalskoga mira do najnovijega doba. Povjest svjetske trgovine od najstarijih vremena do najnovijega doba, istaknuvši osobito razvitak trgovačkih odnošaja između hrvatsko-primorskih gradova (Dubrovnika) pa Italije (Venecije) i Levante.

Naučne knjige propisane su ove: Gindely A.: Povjesnica staroga vijeka za više razrede srednjih učilišta. III. izdanje pri-

redio V. Klaić. Zagreb 1898. str. 347. — Klaić V.: Povjesnica srednjega vijeka za više razrede srednjih učilišta. Zagreb 1897. str. 359. — Kořinek F. B.: Povjesnica novoga vijeka za više razrede srednjih učilišta. III. izdanje priredio V. Klaić. Zagreb 1897. str. 295. — Ullrich E.: Povjest svjetske trgovine srednjega vijeka za više trgovačke škole. Zagreb 1899. str. 118.

U svakom razredu određena su po 2 sata na tjedan za povjesničku obuku.

Ovdje najprije ističem, da naučna osnova za novi vijek propisuje gradivo do najnovijega doba, a propisana Kořinek-Klaićeva knjiga svršuje se s godinom 1815., pa su učenici upućeni samo na tumačenje učiteljevo, a tako je i s povješću trgovine staroga i novoga vijeka, jer nema propisane knjige.

Poteškoće su u povjesnoj obuci još veće nego li u zemljopisnoj i po učitelja i po učenike, jer uz odmjereno vrijeme od 2 sata na tjedan i uz spomenute propisane knjige nije nikako moguće ni učitelju ni učenicima s uspjehom svladati propisano gradivo. Spominjem ovdje, da su u V. gimn. razredu za povjest staroga vijeka, navlastito grčku i rimsku do punskih ratova, određena 3 sata na tjedan, a propisana je ista knjiga, dok se u I. trgovačkom razredu ima uzeti cijeli stari vijek i još srednji vijek do Karla Velikoga sa samo 2 sata na tjedan. Isti nerazmjer i u propisanom gradivu i u odmjerenom vremenu opaža se i u višim razredima gimnazija i trgovačkih škola. Dakle je od prijeke potrebe, da se za povjest u trgovačkim školama odredi veći broj sati ili da se stegne gradivo i uvedu druge naučne knjige. Broj sati nije uputno povećavati, jer bi to bio nov teret za učenike, koji su i onako već dosta opterećeni, dakle treba stegnuti gradivo i uvesti druge školske knjige. Kod te promjene treba uvažiti još i povjest austro-ugarske monarkije i povjest hrvatsku, jer u propisu za zaključni ispit stoji izrijekom, da se od kandidata traži, da poznaje povjest austro-ugarsku i napose povjest hrvatsku. Budući da ovaj propis traži od kandidata iz opće povjesti samo prijegled najvažnijih događaja, to nije od potrebe, da se u trgovačkoj školi uči povjest po istim knjigama, što su propisane za više razrede srednjih učilišta. Meni se čine za opću povjest u trgovačkim školama najprikladnije one knjige, što su se do nedavna upotrebljavale u nižim razredima srednjih škola, i to Hannak-Klaić: Povjest staroga vijeka, Klaić: Povjest srednjega vijeka, i Hoić: Povjest novoga vijeka. Ali ako bi novo izdanje ovih knjiga bilo možda nemoguće ili preskupo, to bih onda predložio Hoićevu Opću povjest, koja je sada u porabi u nižim razredima, a ide do najnovijega vremena. S Hoićevom bi knjigom učitelj u odmjereno vrijeme mogao onaj uspjeh, što se na zaključnom ispitu traži, postići mnogo laglje nego sa sada propisanim knjigama, jer je učitelju uvijek laglje i zgodnije stegnuto gradivo raširivati nego li preveliko gradivo stezati. K tomu bi trebalo uvesti u trgovačke

škole i Hoićevu Povjest hrvatsku, koja je propisana za više razrede srednjih škola.

Prema tomu bi se naučno gradivo iz povjesti moglo po razredima ovako raspoređati: I. razred: Povjest staroga i srednjega vijeka do križarskih vojna. — II. razred: Povjest srednjega vijeka od križarskih vojna i povjest novoga vijeka. Naučna knjiga u oba razreda: Hoićeva Opća povjest za niže razrede srednjih učilišta. — III. razred: Prvo poljeće: Povjest hrvatska s osobitim obzirom na povjest austro-ugarske monarkije. Hoić: Povjest hrvatska. Drugo poljeće: Povjest svjetske trgovine od najstarijih vremena do danas. Ullrich E.: Povjest svjetske trgovine srednjega vijeka. Za staru i novu trgovačku povjest još nema osobite knjige, pa će učenici biti upućeni samo na tumačenje učiteljevo.

Opazio sam nedostataka u naučnoj osnovi i za druge predmete, ali kao nestručnjak ne mogu se miješati u tuđe struke, nego očekujem, da će to učiniti stručnjaci, pa da ćemo tako svi složno poraditi oko napretka ovih važnih naših trgovačkih zavoda.

J. Purić.

Podust.

(Dodatak narodnoj nomenklaturi riba.)

> „Koliko se većma samim djelom svi o jeziku narodnom staramo, toliko smo dalje protegnuli nravstveni život i vječnost našeg roda i cijelog potomstva."
>
> *Vuk Stef. Karadžić.*

Što ne bih sam gotovo nigda postigao, to sam polučio dobrotom g. Spire Brusine, kr. sveučil. profesora itd. Dobio sam na ime u svoje ruke „kvestionare", što ih je na zamolbu njegovu kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada razaslala područnim oblastima, da ih porazdijele među ribare a oni opet da upišu u njih sve vrste riba, koje hvataju.

Iz tih sam „kvestionara" ispisao, kuda sve ima ove ili one vrste. Od te građe upotrijebio sam do sad nešto u raspravici „Bodorka" („Rad jug. akad.", knjiga 135.), a ovdje ću evo da iznesem onaj dio nje, što se tiče *podusta (Chondrostoma nasus*, Linné), pa dotaknut ću se mimogred i njemu slične *šljivonose (Abramis vimba*, Linné). Ujedno ću popuniti to podacima, koje sam pribrao iz rasprava, što ću ih napomenuti na zgodnom mjestu s imenima njihovih pisaca. Osvrnut ću se donekle i na stranu ihtiološku književnost, — a sve ovo činim sa željom, da

bi se i izvan Hrvatske i Slavonije narodna imena riba što življe prikupljala i prikupila.

Za ono 14 godina, što sam učiteljovao u Zemunu, nijesam vidio na ribljem trgu toliko podustâ, koliko u Zagrebu 1898. godine. No uvjerio sam se i u jednom i u drugom gradu, da ribari zamjenjuju rado imena ribama, što su nalik jedna na drugu. Ma ni drugdje nijesu oni u tome bolji od naših, pak i samim se ihtiolozima potkradaju takove pogrješke.

Osobito je, kako napomenuh, *podust* nalik na *šljivonosu*. Tu sličnost ističe veoma dobro i Ottó Herman u svome djelu „A magyár halászat könyve" (Budimpešta 1887., svezak II. str. 727.), ali ju je još ljepše opisao L. P. Sabanjev (Л. П. Сабанѣвъ) u djelu „Рыбы Россіи" (Moskva 1892., tom II. str. 443).

Premda sam odredio, da pišem o šljivonosi, dok se ovoga proljeća i ljeta uvjerim još o nečemu, ipak ću prenijeti ovamo, što napisah 1898. godine u „Narodnim Novinama", a to je: „Ima evo $1^3/_4$ godine, kako gotovo svaki petak razgledam, kakvih se sve riba prodaje na Kaptolskom trgu, ali sam tek u petak vidio prvi put 2 komada jedne vrste, koju je ribar zvao ‚*ruslom*'. Manji sam komad uzeo ja, da isporedim opise u knjigama s obilježjima tijela njegova; ali sam odmah po njušci ili ‚kiši' (Rusu je ovo ‚nos'), što je iznad usta, te je obla i jako ispala, a plavi se kao šljiva, kad je još na njoj pepeljak ili mašak, rekao jednome prijatelju, da je to zemunski *plavi nos*, inače *šljivonosa*, plavonosa, ugrica, Abramis vimba L., Blaunase. Ribar mi reče, da je ta riba iz Brežica (mjesta na Savi iznad Zagreba, a u Štajerskoj), pa to me je navelo, da sam potražio u M. Pleteršnikovu ‚Slovensko-nemškom Slovaru', ima li u njemu ove riječi. Tamo stoji samo to, da je *ruslja* ‚neka riba u Krki kod Kostanjevice'; a sad evo znamo i koja je to vrsta. Upravo se ovih dana bije ili mrijesti ruslja; ta ovaj mliječac (mužjak) bješe pun malih bradavica i po glavi i po škržnim poklopcima, a bilo ih je i po ljuskama, samo su se po njima smjestile one u redove blizu ruba njihova. Ruslje ima u Savi kod Brežica, a i blizu njena ušća. Evo nam sad zgodne prilike, da potražimo, gdje je još ima u njoj i u njezinim pritocima između te dvije krajnje točke, pa i drugdje; a i kako se gdje zove. Samo bismo se tako mogli uvjeriti, da li je *rusla*, *ruslja* ili *šljivonosa* u nas doista rijetka ili — veoma rijetka riba" (br. 122. od 31. svibnja).[1]) Drugoga petka donio je jedan ribar iz Zaprešića 3 komada (svaki bješe 37 *cm* dugačak), a drug njegov imadijaše pred sobom samo jedan. Oba su njih zvala ruslju — *bajsom*, a sva četiri su bajsa

[1]) Isporedi, što piše o ovoj vrsti g. *D. Hirc* u članku „Građa za nomenklaturu i terminologiju životinja" („Nastavni Vjesnik", knjiga V. str. 168.).

ulovljena u Savi iznad Podsusjeda.[1]) Poslije je bilo ove ribe kad više kad manje; a od jednoga ribara (iz Resnika) doznadoh i za ime *palašika*.

Baš sam u ovoga ribara 23. veljače o. g. kupio i *palašiku* i *podusta*. Palašika je imao malo prema podustima; ali kad se drži jedna vrsta uz drugu, onda se tek vidi lijepo, kako je Sabanjev istakao dobro razliku između njih. Ovaj sam put imao priliku, da motrim, kakva je palašika prije mriješćenja, pa sam se uvjerio, da ju je Siebold opisao u ovo doba ponajbolje. Navlastito se iznosi kao naranča žuta pruga po donjem kraju zadnje peraje; a ova je peraja, kao što znamo, u palašike ili šljivonose mnogo dulja nego li u podusta. Pa dobro je pripaziti i na onaj oštri greben, što se kao kakvo sljemešce pruža između leđne i repne peraje.

* * *

A sad ću da navedem abecednim redom ona narodna imena, o kojima sam uvjeren da znače isto, što i ime *podust*. Nekolika imena, koja bi se još mogla primijeniti na ovu vrstu, ostavit ću za drugi put, jer se nadam, da će se i te ribe naskoro naći bar u „Narodnom Muzeju", gdje će se onda determinirati. Imena u zagradama označuju vode; a riblja imena, pa imena mjesta, ostavljena su onako, kako se govore u kome kraju Hrvatske i Slavonije ili na strani.

1 *Baluc*. Ovo se ime čuje u Starome Slankamenu (Dunav), pa nas sjeća na madžarsku riječ „palucz".

2. *Batust*. (Slučajno sam samo ovdje zaboravio pribilježiti mjesto i vodu.) Uz ime ribe nađoh ovu bilješku: „Kad se raspori, unutra crn, a meso zaudara po peršinu." (Isporedi kod riječi „kaluđerka", „zlotrba" i „zlotrbica".)

3. *Bijelka*. U Marinu Selu (Toplica) s dodatkom, da se njemački zove „Stupser"; u Hrastovici (Petrinjčica ili Petrinjica), gdje je dometnuto „ili *podus*"; u Antunovcima i Marinu Selu (Ilova), gdje joj se njemački kaže i „Stupser" i „Stumpfnase"; u Željeznici (Bednja; gdje joj vele i „podust"); u Vidovcu (Plitvica); u Bregani (Bregana; gdje je dobila ime „tentaš", ter se napominje da je „najprostija bijela riba"), pa i u Požegi (Orljava i Veličanka). Jedan bi od najtežih poslova bio, kad bi tko htio kritički obraditi značenje imenima *bjelušica*, *bijelka*, *bijelčica*, „*belka*", *bjelica*, „*belica*", „*beljka*", *bijeljka*, *bilušavka* i *bijelkica*; a nije nikakvo čudo, što podusta pribrajaju „bijelkama", „bjelicama" itd., jer su i u njega srebrasti i bokovi i trbuh. Pa i C. Th. E.

[1]) Čini mi se, kao da je s ovom riječi istoga značenja riječ *bajcaš* iz okoline Varaždina (vidi članak sveučil. prof. g. S. Brusine u „Glasniku hrv. narav. društva" za god. 1892., str. 245.).

pl. Siebold zabilježi, kako na Dunavu nazivaju podusta na njemačkom jeziku „Weissfisch“ („*Süsswasserfische* von Mitteleuropa“, Leipzig 1863. str. 226.).

4. *Blatnjak*. Govori se u Molvama (Drava i njeni različni rukavi). I ovdje kažu podustu „belka“, ali je glavno ime „blatnjak“. Siebold piše u napomenutome djelu: „U Würzburgu nadjedoše ribari podustima ime ‚Speier‘, budući da oni odmah, kako se uhvate, povraćaju svagda mnogo blata (Schlamm)“ (str. 228.). Pouzdano je s ove navike njegove postalo i ime „blatnjak“; a možda je ono i po tome načinjeno, što on živi na dnu i rije tamo (isporedi kod riječi „rijač“).[1]

5. *Bletvač*. Kraljevec, Čemekovec, Prosinec, Vulčilčevo i Rozgo (Sutla), ali je ovdje pribilježeno i ime „podovčest“.

6. *Condra*. Ovo sam ime izvadio iz Pančićeve rasprave „Рибе у Србији“. Uz koju još riječ stoji prezime „Pančić“, ta je također odavde uzeta.

7. *Duvandžija*. Pančić.

8. *Kaluđerka*. Kamenica (Dunav). G. Stevan Simonović, narodno-gospodarstveni izvjestitelj županije srijemske, napisao je uz ovo ime: „Rijetko se uhvati; utroba joj je sva crna, a otuda joj i ime.“ I u Rusa je „на Свіягѣ“ naša kaluđerka nazvana „монахъ-рыба“ (Сабанѣвъ).

9. *Morunaš*. Pančić.

10. *Patoc*. Uštica (Stara Sava), pa Uštica i Jasenovac (Sava). Ribar nije iz ovih mjesta, već je kao zakupnik ribolova sa strane.

11. *Patuc*. Zemun [(Dunav i Sava); vidi u „Летопису Мат. Српске“ (knjiga 166. str. 74.) i u „Radu jug. akad.“ (knjiga 126. str. 102.)]; Bosut (Sava i Bosut); Valpovo (Drava, Vučica i Karašica, — ovdje je ubilježeno i ime „*mrena patuci*“); Retfalu iznad Osijeka (Stara Drava) i u Osijeku (Drava). Madžarski ribari imaju ime „paducz“, a Ottó Herman dodade uza nj: „A tót ‚Podustva‘ névvel egy tőből fakadt“ (II. svezak str. 818.).

12. *Patuca*. Ovo je ime unio Vuk Marinković u svoju „Јестественү Повѣстницу“ (Biograd 1851. str. 240.); onda ga nalazimo u Vukovu „Рјечнику“ (od god. 1852.), pa u rečenoj Pančićevoj raspravi od godine 1860. No u ovoj je raspravi uvršteno ono među „imena riba“, što ih Pančić „nije mogao dobaviti, da ih naučno ispita.“ Da ne bi danas sjutra opet tkogod tražio *patuce* po Lici, slobodan sam upozoriti na ono, što sam o tome pomenuo u raspravici „Bodorka“ („Rad jug. akad.“, knjiga 135. str. 200.). Po pisanju sveučil. prof. g. S. Brusine govori se ovo ime i u Karlovcima (Dunav), kako to čitamo u „Glasniku hrv. narav. društva“ (za god. 1892. str. 234.).

[1]) „Sie wühlt viel im Grunde und weidet die auf Steinen und Hölzern wachsenden Algen ab“ (Dr. V. Hartmann, Jahrb. des naturh. Landes Museums von Kärnten, 1899. str. 27.).

13. *Podbost*. Donje Stative (Dobra).

14. *Podbust*. (Mura). Ottó Herman zabilježio je u svome djelu „71 slovačko i hrvatsko ime“, te napominje uz ovu riječ: „Nyilván a ‚paducz‘, ‚podustva‘,“ — i onda „Petényi a *Squalius dobula* mellé jegyezte“ (II. svezak str. 767.).

15. *Podovčest*. Tako se kaže podustu ondje, gdje ga zovu „bletvačem“.

16. *Podus*. Hrastovica (Petrinjčica ili Petrinjica). Možda je pisaru ono krajnje slovo „*t*“ ostalo u peru?

17. *Podusnać*. Rajevo Selo (Sava). Ribar Mijat Zajac veli „*podusnać* ili *plavnos*“; on je za cijelo smiješao ove dvije slične vrste u jednu.

18. *Podust*. Kostajnica (Una); Dubica (Una); Sisak (Kupa); Gliboki Brod i Ribari (Kupa); Dubrave (Dobra); Lonja (Trebež); Kobaš (Orljava); Novi Marof (Bednja; njemački krivo „Näsling“); Glina i Maja (Glina); Ladešić-Draga (Kupa); Banija kod Karlovca (Kupa; ovdje kažu da je „nevaljala riba“); Varaždin (Drava); Slunjski kotar (Korana i Glina); Željeznica (Bednja) i Vidovec (Plitvica). Osim toga opisuje ovu ribu g. prof. dr A. E. Jurinac u „Izvješću kr. vel. gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1879./80.“ iz Drave, Plitvice i Bednje (str. 4.), pa i prof. Đuro Sebišanović za Mriježnicu kod Mostanja („Godišnje izvješće c. kr. vel. realke u Rakovcu za školsku godinu 1880./1.“, str. 30.) i za Kupu kod Karlovca („Jahresbericht der k. k. Ober-Realschule“ u Rakovcu za školsku godinu 1879./80., str. 18.).

19. *Podusta*. Vilićselo (Orljava); Pleternica (Orljava, Londža i Pleternica); Živike (Crnac) i Tounj (Tounjčica i Rudnica).

20. *Podustać*. Bobovac, Strmac, Crkveni Bok i Ivanjski Bok (Sava); jedan od ribara zove se Stojan Maslovara, drugi Jefto Cikota, a treći Stojan Beč).

21. *Podustić*. Štivica u općini Staro Petrovo Selo (Crnac); Svinjar ili Davor (Sava).

22. *Podustva*. Vilićselo (Orljava); Pleternica (Orljava, Pleternica i Londža); Ciglenik (Orljava); Slobodinci (Mrsunja) i Kobaš (Sava). Ottó Herman zabilježi ovo ime za garamsku županiju (II. svezak str. 767.), a i T. Kovačević spominje u „Опису Босне и Херцеговине“ — podustve, pa uza njih *svalove, kalkape, cipole, glavatice* i *pijurke*.

23. *Podvozt*. Ferenci, Zaluka, Zajačko Selo, Podbrežje i Mirkopolje (Kupa).

24. *Podvust*. Zagreb (Sava); Petrinja (Petrinjčica ili Petrinjica i Kupa); Plešce (Čabranka i Kupa); Severin (Kupa); Krapje (Sava); Virjanski Konaci (Drava); Pitomača i Sesvete (Drava i potoci Rog, Strug, Reiznerovac, Vir i Neteča); Gole (Drava od Žakanja do Belávára); Molve (Drava i njeni rukavi); općina Rječica (Kupa i Blatnica); Ozalj (Kupa); Karlovac (Kupa; po raspravi prof. Đure Sebišanovića u „Jahresber. der k. k. Ober-

Realschule" u Rakovcu za školsku godinu 1879./80., str. 18.) i Jaškovo (Dobra). Iz Krapja javljaju uz ovo ime: „Nalik na čigu ili jeza bez kljuna; gubice kao u praseta, ozdo zubi, a crn je, kad se raspori." Ottó Herman pominje slovačko ime „*švinke*" za podusta iz rijeke Poprad, a čuje se i kod Rusa „свинка" (Рыбы Россіи, II. tom str. 443).

25. *Podvusta.* Brod (Kupa i Kupica).

26. *Podvuštek.* Jakuševec i Mičevec (Sava). Ovdje prave razliku između „podvušteka" i „tintaša"; za ovoga vele da je „stalna riba", a za onoga da je „selica". Jamačno se varaju.

27. *Posr . . ac* Retfalu iznad Osijeka (Stara Drava).

28. *Rijač.* Kostajnica (Una). Ovo je ime postalo po tome, što on, kao da rije, skida svoju hranu (alge) s kamenja, koje je po dnu vode.

29. *Skobalj.* Pančić. Rumunjski mu se kaže „skobar" (Heckel-Kner, „Die Süsswasserfische der öster. Monarchie", Leipzig 1858. str. 219., pa i Ottó Herman u II. svesku na str. 768.).

30. *Škobalj.* Pančić. U nekim krajevima Hrvatske, gdje nema riba, govori se ova riječ za „larve od žaba", što žive u lokvama (vidi „Летопис Мат. Српске", knjiga 139. str. 93.).

31. *Šljivar.* Čuje se u Zemunu za podusta (Dunav i Sava), kako sam i sam objavio u „Radu jug. akad." (knjiga 126. str. 102.); pa onda u Novim Banovcima (Dunav)[1]) i u Surduku (Dunav). U Bosutu (Sava i Bosut) vrlo je vjest čovjek ispunio „kvestionar", pa on navodi kao vrstu „*plavnozera* ili *šljivara*"; a kad se uzme na um, što sam pisao o imenu *šljivonosa* („Летопис Мат. Српске", knjiga 188. str. 30.), očevidno je, da imena *šljivar* i *šljevar* (Pančić) pristaju bolje vrsti *Abramis vimba* nego li našemu podustu.

32. *Šmulja.* Živike (Crnac).

33. *Suster.* Ovo je njemačko ime, ali se govori u Vukovaru, Opatovcu i Šarengradu (Dunav), u Sarvašu i Bijelom Brdu (Stara Drava), pa u Uštici (Stara Sava), Jasenovcu (Sava), Valpovu (Drava) i Zemunu (Dunav i Sava).

34. *Tentaš.* Bregana (Bregana) i Zaprešić (Sava).

35. *Tintać.* Selnica, Mali i Veliki Bukovec, pa Kapela-Dubovica (Drava, Bednja i Plitvica).

36. *Tintar.* Bosut (Sava i Bosut) i Osijek (Drava; isporedi „Rad jug. akad.", knjiga 126. str. 108.).

37. *Tintaš.* Zagreb (Sava, Medveščak, Černomerec i Lipnica); Oborovo (Sava od Ivanjorijeke do Oborova); Remetinec, Lučko i Ježdovec („Sava i po njoj otvorena Savišća", t. j. rukavi njeni); Španjsko (Sava); Jakuševec i Mičevec (Sava); Ozalj (Kupa) i

[1]) Ovdje mi je lijepa prilika, da ispravim baš u „Nastavnom Vjesniku", e se u Starim Banovcima ne govori „beši*g*a", kako to čitamo u V. knjizi na str. 162., već „beši*k*a".

Jaškovo (Dobra). I Madžari imaju slična imena: *tintafosó*, *tintahal*, *tintáshal* (Ottó Herman u II. svesku na str. 764.). Zbog boljega poređenja nekih narodnih imena evo još i ovih madžarskih: *poduszk*, *paticz*, *patus*, *podvizhal*, *potoz* i *potoznak*. Kazao sam već u „Radu jug. akad." (knjiga 126. str. 102.), što misle ribari o onome crnilu, koje se ukaže, kad se raspori podust. Ali sam slušao u Zemunu, gdje još pričaju, kako je sv. Petar pravio ugovor s ribarima, pa tu da je bio i ovaj podust; i kad je on vidio, o čem se radi, da je onda „popio mastilo (tintu) sv. Petra", samo da se nemaju čim potpisati na ugovor, koji je poguban po ribe. (Isporedi kod riječi „zlotrba" i „zlotrbica".)

38. *Ugljevka.* Pančić.

39. *Zlotrba.* Pančić.

40. *Zlotrbica.* Vukov „Рјечник".

Ova dva posljednja imena nijesu ni determinirana (riječ „zlotrbica" ni u III. izdanju). I u mojoj građi nema ni jednoga ni drugog imena, ali sam istakao u „Летопису Мат. Српске" (knjiga 166. str. 74.), da će riječ „zlotrbica" biti istoga značenja s riječi „patuca". L. P. Sabanjev piše: „Внутренности подуста замѣчательны тѣмъ, что брюшная плева (potrbušna opna, Bauchfell) у него болѣе или менѣе темнаго чернаго цвѣта (boje), который всего интенсивнѣе кажется во время нереста (mriješćenja ili bijenja); отсюда конечно и произошли названія чернопузъ, чернобрюшка и по этому признаку его легко можно отличить отъ всѣхъ другихъ рыбъ" (II. tom str. 444.). Po toj crnoj potrbušnoj opni, koja je još i u nekih drugih riba crna, ali slabije, postalo je i njemačko ime „Schwarzbauch", što ga je Brehm primio u svoj „Thierleben"; s nje su jamačno potekla i narodna imena: duvandžija, kaluđerka, tentaš, tintać, tintar, tintaš, a možda i ugljevka. Vuk je srećom metnuo uza riječ „zlotrbica", da se tako zove „nekaka mala riba, koja je iznutra crna"; pa sad ćemo znati još bolje, po čemu sam prije deset godina odredio, da su riječi „patuca" i „zlotrbica" sinonimi.

* * *

Duljina i težina ovoga podusta nije svuda jednaka. Najveći je težak oko 3 *kg*. A i vrijeme, kad se mrijesti ili bije, nije jedno isto po podacima iz „kvestionara". Negdje je podust selica, a negdje opet stalna riba, t. j. ima ga u svako doba godine. No seljenje njegovo biva u oči mriješćenja; pa to je znao dobro još i J. B. pl. Valvasor, kad je pisao, da u proljeće idu ribe skitnice (Streichfische) iz Save u neke pritoke njene, te se tada nekoliko tisuća njih uhvati na jedan put, ali nikakve druge, već sama podusta („Die Ehre des Herzogthums Krain 1689.", svezak I. str. 201. i 202.).

M. Medić.

Psihologijska nauka o apercepciji.

Uvod.

Svu onu bujnost i mnogolikost duševnih stanja, izmjenu pomisli, čuvstava i težnja, što u svakom času sačinjavaju sadržaj duše naše, ne će nikada biti moguće prikazati onako, kako to sami u sebi opažamo. I ako igdje vrijedi ono, da je samo mijena stalna, sigurno vrijedi za duševna stanja. Tu ima neprestana promjena: jedna odlaze, druga iza njih naglo prolaze sviješću našom i uvijek je druga slika svijesnoga života naše duše. Pa opet nijesu ni sva ta stanja jednaka, nego se razlikuju i kakvoćom i jačinom i tim, što jedna više od drugih prolaze ispod svjetla svijesnosti, da u drugom času upadnu u mrak nesvijesnosti, — da se opet iz nje podignu. No i ona stanja, što se u istom času u svijesti nađu, nijesu sva jednako svijesna, kao da ih svjetlo svijesti ne obasjava uvijek jednako. Ali duša nije ni „monada bez prozora“, koja bi bila tako otkinuta od svega događanja u svijetu, nego upravo izvanji svijet neprestano utječe na dušu, dajući joj uvijek nove povode, da nova stanja izvija, da ih sa starijima poredi i uz njih ređa. Duša nam se čini poput mora, na kojem se neprestano dižu valovi, te se, tjerajući jedni druge, među sobom miješaju, ali tako, da se novi uvijek hvataju u igru s prеđašnjima — dajući u svakom času površini drugo obličje.

No krivo bi mislio, tko bi držao, da se u našoj duši ogleda izvanji svijet posve onako, kakav jest. Već prvi naši osjeti imadu na sebi osobit duševni biljeg, te nijesu puki učin izvanjega podražaja, nego je već kod njihova postanja tvorno sudjelovala duša. Izvanji podražaji tek sile dušu, da na njih reagira, a duševni je produkat te reakcije — osjet. I opet stanja duše nijesu kao tvarni atomi, koji su samostalni dijelovi cjeline, nego su u neprestanoj uzajmici, te jednako i ona, kao i bivstvo duše, sudjeluju kod postanja i usvješćivanja novih duševnih stanja. Tako sav iskustvom stečeni sadržaj duše neprestano utječe na razvoj duševnoga života; na tamnom, ali plodnom tlu nesvijesnosti nastaje svijesni život ljudske duše.

Izvanji svijet spoznajemo preko osjeta, od kojih postaju osjetne pomisli; one se među sobom vežu i rastavljaju, te za čas padaju u zaborav, a do vremena se opet uzdižu do svjestitosti. No sa svim tim nije duševni život dovršen, jer kad bi samo tako bilo, izlazila bi od duše melodija, — kako kaže Lotze, — ali za nju samu ne bi melodije bilo, nego tek za neku svijest, koja bi promjene svojih stanja umjela ujediniti i shvatiti. Pogledajmo, kako biva u duši kod postanja jednostavnih osjeta! Kad određeni broj titraja etera podraži oko, te živci podražaj dovedu do moždana, onda u povodu toga podražaja nastane u duši osjećaj šare. Osjet ove šare mora da je odmah u duši sam po sebi osobit, no hoće li osobitost njegova da postane svjestita, onda to ne biva pukim osjećanjem, nego neosjetnim pomišljanjem; — kakvotna osobitost šare postaje svjestita t. j. od osjeta šare postaje pomisao o kakvotnoj osobitosti šare tako, da svijest osjećanu kakvoću šare poredi s kakvoćom već prije osjećanih šara. Onda tek postajemo svijesni osobitosti šare t. j. pomišljamo je kao osobitu, različnu od drugih, ili drugim riječima: spoznajemo je. Dva postupka možemo razlikovati ovdje. Ponajprije svijest o nekoj podraženosti živaca ili zamjećaj šare; k ovomu se zamjećaju pridružuju pomisli slične ili jednake i s njihovom pomoću biva ovaj zamjećaj u svijesti upravo reći protumačen, te mu je za tim određeno mjesto među ostalim pomislima. Prvi onaj postupak, gdje samo osjećamo neku kakvoću, zove se p e r c e p c i j a, z a m j e ć a j, a drugi postupak, kojim postaje sadržaj osjeta svjestit t. j. kad kakvoću osjeta pomišljamo, zove se u r a z u m l j a j, a p e r c e p c i j a.

Nema nijednoga duševnoga stanja, koje bi bilo posve osamljeno u duši, — i kako koje u duši nastane ili se u nju povrati, odmah se opaža nastojanje svijesti, da ga dovede u relaciju s ostalim sadržajem svojim. Osamljeno duševno stanje bilo bi za naše pomišljanje pravo čudo, nerazumljivo, nepomišljivo, jer ga možemo pomišljati samo tako, da pomišljaj o njemu prislonimo uz pomišljaj o drugim predmetima. Bez takove uzajmice, u koju svako novo stanje dolazi, bila bi naša svijest samo skup bezbrojnih zamjećaja, prеđašnjih i novo nadošlih, — svijest bi tekla poput rijeke, duševna bi stanja samo za jedan čas bila svjestita, a svijest bi bila svaki čas druga. No to nije tako! Sve, što je duša doživjela i stekla, sav njezin sadržaj jest kao neka ruka, kojom ona shvaća svijet. — Nad osjećanjem i protijekom duševnih stanja uzdiže se djelatnost duše, kojom se ona već udaljuje od sensualizma, uzdiže se viša činidba, koju zovemo urazumljivanjem, a sastoji se u tome, da s pomoću stečenoga sadržaja svijest nove sadržaje u sebe prima ili primiti nastoji.

Tako možemo za prvi početak označiti funkciju apercepcije, da ogledamo iznajprije pojam apercepcije u njegovoj povjesti.

I. Povjest pojma apercepcije.

1. Leibniz.

Kuno Fischer: Gesch. d. neueren Philosophie. München 1888³. II, st. 414., 445. i d., 464. i d. — Dr. K. Lange: Ueber Apperzeption. Eine psychol.-paed. Monographie. Plauen 1891.⁴ str. 82—85. — O. Staude: Der Begriff der Apperzeption in der neueren Psychol. (Wundt: Philos. Stud. I, str. 149—157). — Windelband: Die Gesch. d. neueren Philos. Leipzig 1899. I,² str. 471. i d.

Prvi je u filozofiji upotrebio izraz „apercepcija" Leibniz. Prije Leibniza je Locke razlikovao osjećanje od mišljenja tako, da osjećanje privodi duši sadržaje, a mišljenje da nije drugo nego svijest o tome, da je duša neki sadržaj s pomoću svojih duševnih moći primila.[1]) Leibniz hoće da pokaže, kako se već kod prvih funkcija svijest udaljuje od sensualizma, pa za to razlikuje percepciju od apercepcije. U djelu „Nouveaux essais" ima mu riječ značenje običnoga govora, te znači ponajprije: nešto zamijetiti pažnjom. U duši se nalaze uvijek zamjećaji, ali ti zamjećaji nijesu uvijek jednako svijesni, već se uzdižu od posve malo svijesnih, gotovo nesvijesnih percepcija do posve jasnih pomisli. Ima zamjećaja, koji su tako slabi, da do svijesti i ne dolaze, niti ih se možemo sjećati, a slični su duševnim stanjima, što ih imamo za sna ili u nesvijesti. Svaki od ovih slabih zamjećaja ima težnju (tendence), da postane jasan, a kad to polući, onda smo izvršili činidbu (funkciju), koja se zove urazumljaj (apercepcija). Apercepcija se dakle sastoji u tom, da se od više elementarnih percepcija jedna u svijesti istakne.

U monadologiji i u djelu „Principes de la nature et de la grâce" Leibniz je još jasnije odredio razliku između zamjećaja i urazumljaja. Sav se svijet sastoji od monada, kojima je bivstvo, da su — perceptivne sile. No nijesu sve monade jednake. One, koje su vrsne izvijati samo nejasne, gotovo nesvijesne percepcije, pripadaju bilinama i nižim životinjama. Nad ovim se monadama uzdižu one, kod kojih mogu percepcije postati i jasne. Ovakove se jasne percepcije onda spajaju u neku određenu skupinu pomislî, te ih pamćenje čuva. Prema nejasnim zamjećajima zovu se ovakovi zamjećaji osjećaji (sentiments) ili urazumljaji (apperceptions), a mogu ih izvijati samo savršenije monade, koje se zovu duše. Budući pak da se u takovim urazumljajima ujedinjuju duševne činjenice tim, što se zamjećaj (novi sadržaj) spaja s reproduciranim sadržajem, to je urazumljaj temelj jedinstvu svijesti.

Najviše su monade, koje izvijaju jasne pomisli i ujedno shvaćaju relacije tih pomisli. Ovakovo misaono shvaćanje pomišljajnoga sadržaja, do kojega se može uzdignuti samo umna duša

[1]) Windelband: Die Gesch. d. neueren Philos. Leipzig 1899.² I, st. 255., 256

ili duh (esprit), zove Leibniz apercepcijom. Urazumljivanje je dakle savršeniji oblik shvaćanja duševnoga sadržaja, — temelj samosvijesti i svakoj višoj spoznaji.

Leibničeva nauka o apercepciji nije posve jednosljedna, jer mu je urazumljaj sad jasno i svijesno pomišljanje, a sad opet misaono spoznavanje duševnih stanja. Ne obazirući se na neke porječnosti takova pomišljanja apercepcije i cjelokupnoga sustava Leibničeva, — ne valja pregledati zasluga Leibničevih, da je rastavio zamjećaj od urazumljaja, drugo, da je istakao, da duša novi sadržaj s pomoću reproduciranoga sadržaja prima, i napokon, da je istakao, da je činidba urazumljivanja tvorna činidba duše.

Prvi je korak bio učinjen, ali kako Leibniz nije jasno i nepokolebljivo izrekao svoje mišljenje i kako je tek temeljne misli istakao, ostao je budućnosti problem, da ga riješi: kakova je djelatnost, kojom duša nove sadržaje u se prima?

Dvojako se ovaj problem rješavao. Kant je istakao, a u novije vrijeme ističu tvornost apercepcije Lotze i Wundt. Herbart i njegovi sljedbenici više ističu samo primanje novoga sadržaja s pomoću starijega. Kant je istakao i vrijednost urazumljaja za samosvijest, dok Herbart, hoteći sve više duševne tvorevine svesti na mekanizam pomislî, nije mogao u svojoj psihologiji naći mjesta spontanosti ni istaknuti svezu urazumljajne činidbe sa samosviješću, nego tek sa — sviješću.

2. Kant.

K. Fischer: cit. dj. III, str. 364. i d. — Lange: cit. dj. str. 155—159. — O. Staude: cit. dj. str. 86—92. — Windelband: cit. dj. 33., 46., 47., 67., 76. i d.

Starija je psihologija posve rastavljala zamjećivanje od mišljenja, kao što je učinio Platon, ili je uzela, da je mišljenje promijenjeno zamjećivanje, kao što su učinili Locke i Condillac, ili je pak, kao što je učinio Leibniz, uzela, da je zamjećivanje nejasno mišljenje. — Po Kantu jesu dva izvora spoznaje: iskustvo i prirođena svojina duše. Ono dàje građu, a ova stvara od građe spoznaju. Kod onoga je duša trpna, ona prima pomisli, dok je kod ove tvorna. Nad iskustvom na ime stoje čisti zorovi i čisti pojmovi kao prirođena svojina duše, kojima je zadaća, da raznolike pojave spoje u spoznaju i tako je učine moguću. Iskustvo nam na pr. pruža dva ili više istodobnih pojava, ali da oni u istinu nužno zajedno pripadaju, da su vezani kao uzrok i posljedica, to iz iskustva samoga ne doznajemo. U toj pak satvorbi (sintezi) mnogoličnosti u jedinstvo sastoji se spoznaja, — dakle je po samom iskustvu spoznaja nemoguća, nego treba da k iskustvenomu zoru pristupe čisti zorovi i čisti pojmovi. Ona satvorba nije ni u samoj iskustvenoj građi, nego u čistim pojmovima, dakle je vrši duša. No što sili dušu na tu satvorbu? — Sve po-

misli nekoga zora pomišlja subjekat nužno kao svoje pomisli, dakle sve pomisli pripadaju jednoj samosvijesti, jednomu čistomu jastvu, te tako sačinjavaju jednu jedinstvenu pomisao. Budući da ih samosvijest u sebi ujedinjuje, za to ona i spoznaje njihovu unutrašnju svezu. Na ovu spoznaju i na usvještaj onih pomisli kao subjektovih pomisli ne sili dušu iskustvo, nego je to posve tvorna, apriorna činidba svijesti.

Ovu tvornu funkciju, kojom se mnogolike pomisli nekoga zora u samosvijesti sastavljaju, zove Kant apercepcijom.

Ona može biti dvojaka: čista, transcendentalna i empirijska. Čista je apercepcija prvotna t. j. prije svakoga iskustva, te ne zavisi ni malo o iskustvenoj građi, a sastoji se u tome, da subjekat sve pomisli dovodi u relaciju sa sobom t. j. da ih pomišlja kao svoje pomisli. Razum je moć, kojom se a priori mnogolikost spaja u jedinstvo. Ovakova čista apercepcija temelj je jamačnomu suđenju i spoznavanju, jer se sve pomisli dovode u međusobicu (relaciju) s čistim jastvom. Empirijska se apercepcija upravlja po psihičkim zakonima udružbe, te daje samo slučajne spojeve, a zavisi o raspoloženju i individualitetu subjekta. Budući pak da empirijsko jastvo mijenja svoj sadržaj, nije moguće pomisli dovoditi u međusobicu sa stalnim subjektom, pa za to takovom apercepcijom i ne dobivamo objektivnu spoznaju. Empirijska apercepcija ima dakle samo subjektivnu vrijednost, pa Kant o njoj i ne raspravlja, kad ispituje doseg spoznaje.

Razlika je između Kanta i Leibniza u tome, što je 1. po Leibnizu urazumljivanje uvjet samosvijesti t. j. monada spoznaje, ako neke pomisli kao svoje spoznaje te tako dolazi do pomisli o jastvu. Po Kantu je čisto jastvo prvotna svojina duše, a apercepcija ona djelatnost razuma, kojom on spoznaje, dakle za to, što u duši postoji pomisao o jastvu a priori, moguća je i apercepcija, moguća je spoznaja Samosvijest je uvjet apercepciji. 2. Po Leibnizu se monada usavršuje, ako stječe djelatnost apercepcije. Od nejasnih zamjećaja napreduje monada do jasnih pomisli i pomislenih spojeva, do samosvijesti. Apercepcija je plod duševnoga razvoja. Po Kantu se djelatnost apercepcije ne stječe duševnim napretkom, ona je prije svega iskustva i uvjet svakoj spoznaji.

Kant je jednostrano istakao tvornu činidbu apercepcije i njenu važnost po samosvijest, ali je tako pustio s vida Leibničevu misao, da se novi sadržaj usvješćuje s pomoću reproduciranoga starijega sadržaja, da je na ime i stečeni već sadržaj svijesti važan po napredak pojedinca. Ovu je misao i previše istakao.

3. *Herbart.*

K. Lange: cit. dj. str. 92- 99. — Staude: cit. dj. str. 159—167. — Windelband: cit. dj. II, str. 390. i d. — Herbart (-Hartenstein): Werke, VI. sv. Psychologie als Wissenschaft, pogl. 5. §. 125—128. i d. §§. 129—138.

On se toliko oslonio na Leibniza, da mu apercepcija znači postupak, kojim slabije pomisli u svijest dolaze. Po Herbartovoj nauci mogu na ime neke pomisli i neki zamjećaji prije apercepcije biti u duši, a da ipak nijesu u svijesti, jer je nesvijesnomu stanju njihovu uzrok sprečivanje drugih pomisli. Popusti li pritisak jačih pomisli, onda se slabije pomisli ili zamjećaji, koji još nijesu pomisli, dižu u svijest i postaju jasne pomisli.

Kako to biva? — pita Herbart, pa dolazi do toga, da neki zamjećaj, koji hoće upravo da bude svjestit, reproducira starije pomisli, t. j. on postaje sam predmetom pomišljanja; ako ta reprodukcija uspije i ako se nova pomisao spoji sa starima, onda je nova pomisao urazumljena.

Prema tomu, kaki je uzrok apercepciji, razlikuje Herbart izvanju i unutrašnju apercepciju. Izvanja je apercepcija, kad zamjećaj dolazi u svijest. On djeluje kao podražaj na nazočne pomisli, te potiskujući sve suprotne, uzrokuje reprodukciju sličnih. Tako nastaje gibanje pomisli, u kojem zamjećaj potiskuje sve, što mu je suprotno, i onda se spaja s onim najsličnijim pomislima, koje su iza svega toga sprečivanja u svijesti ostale. Kod toga spoja prevlađuju starije pomisli nad novim sadržajem zamjećaja, koji tek po ovoj apercepciji postaje jasan, za to, što su starije pomisli među sobom čvršće vezane, pa se novija mora da zadovolji tim, da dođe u vezove starijih. Unutrašnja apercepcija nastaje, kad nejasne pomisli hoće da dođu u svijest i jednako izazivaju pomisli slične sebi, koje su jače u svijesti, te ove kao pomoćne sile podižu do svijesti, preoblikuju na svoj oblik i spajaju sa sobom one nejasne pomisli. — Ovaj se unutrašnji urazumljaj ne razlikuje od opažanja samoga sebe, jer se apercepcija sastoji u tome, da neka duševna stanja postanu predmetom pažnje t. j. apercepcije, kako nas razdražice (afekti) i strasti ne bi nenadno zatekle.

Kod svake apercepcije treba dakle da razlikujemo objekat apercepcije, t. j. novu pomisao ili zamjećaj, (ovakova percepcija ide prije apercepcije) i subjekat, koji odlučuje o obliku i spoju apercepcije, jer su stare pomisli taj subjekat.

Uvjeti su apercepcije i tjelesni i duševni. Percepcije ne smiju na pr. biti posve nove ni posve stare, i moraju imati dosta momenata apercepcije. Ako su uvjeti veoma povoljni, onda apercepcija postaje apercеptivnom pažnjom. Dakle po Herbartu pažnja nije drugo nego uz povoljne uvjete izvršena apercepcija, a ponajglavniji je uvjet apercepcije već neka svojina duše. One pomisli, kojima se apercipira nova, ne smiju biti nespojene, neredne, nego

moraju biti uređene cjeline, t. j. općeni pojmovi, sudovi i načela. Ovakove uređene cjeline zove Herbart kategorijama, za koje ističe, da na njihovo usavršenje i porabu utječe osobito razgovor, jer se u razgovoru prema nekoj svrsi spajaju pomisli u pojmove, koji onda kao kategorije pomažu apercipiranje novih pomisli.

U samoj je teoriji apercepcija po Herbartu ona činidba, kojom se nova pomisao uvodi u staru; — starija joj određuje mjesto, oblik i jačinu. Ali onda ne može biti govora o napretku. Istina je, da Herbart sam nije tako strogo mislio, jer i on sam govori o važnosti novijih pomisli, koje kadgod cijele kategorije rastave, ali prema teoriji samoj nije to moguće. Isto tako valja rastaviti unutrašnju apercepciju i opažanje samoga sebe, koje je samo osobita vrsta unutrašnje apercepcije. Herbartova je zasluga, da je istakao važnost duševnoga sadržaja po primanje novoga sadržaja, te tako ispunio prazninu, što ju je Kant ostavio.

Ali Herbart nije istakao ni vrijednost ćutnja po apercepciju ni vrijednost volje, dok mu je pažnja samo povoljna apercepcija. Hoteći svesti sve psihičke činjenice na uzajmično djelovanje pomisli, morao je to protegnuti i na djelatnost apercepcije. No tako je nestalo spontanosti u apercepciji. Budući da su pomisli i pomišljajne skupine same po sebi subjekti apercepcije, ne može biti govora o tvornom djelovanju duše. A i sveze sa samosviješću nestalo je. Pomisli, koje su apercipirane, postaju jasne, ali ne moraju za to da dođu i u samosvijest. Takovo shvaćanje pojma apercepcije primiše Herbartovci, kao n. pr. Drobisch, Drbal[1]) u glavnome, ili uz neke promjene, kao Volkmann[2]), koji prigovara, da bi se u aktu apercepcije novija pomisao promijenila prema starijoj i ujedno spojila s njom, nego mu je apercepcija samo spoj neke osamaćne pomišljajne skupine s nekom starijom, iza kako je prva promijenjena, priudešena prema drugoj. Pažnja mu je tek težnja neke pomisli za tim, da se digne u svijest. — Lindner više ističe promjenu nove pomisli prema staroj.[3])

Herbartovu su nauku gdjegje potpunili Lazarus i Steinthal. Odrekavši se spekulativnih nazora Herbartovih i njegovih kategorija, koje još na Kantovu zvuče, polaze obojica od iskustvenih činjenica, te se bave nižim oblicima apercepcije i ističu važnost govora — ne samo razgovora po apercepciju. Ali ipak ostadoše kod Herbartovih nazora, jer su im pomisli i subjekat i objekat apercepcije, i jer nijesu dovoljno istakli tvornost činidbe apercepcije.

---

[1]) Empir. Psychol. Wien 1885.[4] §. 98.
[2]) Lehrb. d. Psychol. 1876.[2] II, str. 187. i d.
[3]) Lehrb. d. emp. Psychol. 1895.[11] str. 105. i d.

4. Lazarus.

Lazarus: Das Leben der Seele, Berlin 1878.[2] II, str. 41—57. — Lange: cit. dj. str. 99—108. — Staude: cit. dj. 168—175.

Po Lazarusu duša na dva načina odgovara na izvanje podražaje: — prvo tako, da ih prema svojemu bivstvu zamijeti (percipira), i drugo tako, da ih s pomoću duševnoga sadržaja apercipira. Obadva su načina reagiranja uvijek združena, svaka je percepcija ujedno apercepcija, ona je reakcija duše po svojoj naravi i stečenom sadržaju na neki podražaj. Ne pristupa dakle apercepcija ka gotovoj percepciji, nego se pod utjecajem apercepcije osvješćuje u duši percepcija.

Lazarus je osobito istakao reakciju duše na podražaje kod govora, gdje duša hoće s pomoću glasova i refleksnih kretnja da odgovori na nove podražaje. No dok drugo lice onaj glas samo kao glas čuje, dotle je on glas bez značenja; k pomisli o onom glasu kao percepciji treba da pristupi još neka pomisao, koja se redovno s istim glasom spaja, onda nastaje od pukoga glasa razumljena riječ, od pecepcije apercepcija.

Apercepcija zavisi jednako o novijoj pomisli, kao i o starijoj, ako i ne mora uvijek novija utjecati na oblik apercepcije. Starije su pomisli kao subjekat apercepcije jednostavne, a samo kadgod sastavljene pomisli (reprezentacije) ili spojeni oblici mišljenja; u prvom se slučaju samo slučajno spoje neke pomisli u jednu skupinu, u drugom se neke određene upravo spajaju u jednu cjelinu, kojom se onda pojedine pomisli apercipiraju. U prvu skupinu pripadaju obične svakidašnje pomisli, u drugu pripadaju logički pojmovi, zakoni, etička načela, estetička pravila. — Nijesu posve bez utjecaja na apercepciju ni nesvijesna stanja. Lazarus ističe utjecaj ovih nesvijesnih stanja osobito kod mišljenja, umjetničkoga stvaranja i izumijevanja. — Važan utjecaj vrše na oblik i tijek apercepcije čuvstva i težnje. — „Težnje i hotnje, potrebe i nagnuća, želje i brige: sve to utječe na naše shvaćanje stvari i pojava“.

Lazarus je kušao odrediti i vrste apercepcije, te razlikuje 1. istovedbenu apercepciju, gdje percepcija pobuđuje u nama sebi jednaku pomisao, te se s njom spaja i poistovećuje; 2. podredbenu apercepciju, gdje se nešto pojedinačno podređuje općenomu; 3. usporedbenu apercepciju, gdje se relacije pomisli pomišljaju. — S pomoću ove apercepcije spoznajemo stvari i pomišljamo ih u uzročno — posljedičnoj saveznosti. — Ako osim pomišljajnoga sadržaja utječu na apercepciju čuvstva i težnje, onda imamo 4. simboličku apercepciju, gdje stvarima uz njihovu zbilju još i neku idealnu slikovitost pridodajemo, i 5. tvornu apercepciju, gdje nastaju novi spojevi pomisli i pomišljajnih sadržaja.

Kad Lazarus kaže, da je apercepcija reakcija duše po njezinu sadržaju, onda to pokazuje njegovo stajalište prema Leibnizu

No tvornosti (spontanosti) u reakciji nije on dosta istakao, jer je — bar prema teoriji — pomišljajni sadržaj subjekat apercepciji. On se udaljio od Herbarta, jer ne tvrdi, da pomisli apercipiraju pomisli, nego kaže: mi apercipiramo pomisli s pomoću pomislî. Budući pak da nije dovoljno istakao tvornosti duše pri apercepciji, mora tražiti pomoći u nesvijesnih stanja, kojima tumači mišljenje i izumijevanje. Istina, da mišljenje i izumijevanje dosta podupiru nesvijesna stanja, osobito čuvstva, ali je mišljenje samo ipak tvorna djelatnost ispoređivanja i razbiranja, „bez koje se ne ćemo uzdići nad subjektivne doskočice i nekritičnu udružbu misli.“ Uza sve to valja reći, da je Lazarus pribrao mnogo vrijednih opažanja i lijepih primjera, i da je istakao međusobicu govora i apercepcije, i napokon, da je čuvstvima i težnjama priznao neki utjecaj na tijek i oblik apercepcije.

Lazarus se u mnogome prislonio uz

5. *Steinthala.*

Steinthal: Einleitung in die Psychol. und Sprachwiss. Berlin 1881.[2] §§. 127—322. — Lange: cit. dj. 104—110. — Staude: cit. dj. 176—191.

Steinthal pristaje uz Herbarta toliko, što su i po njemu elementi duševnosti samo pomisli, kojima upravljaju dva glavna zakona: 1. zakon osamačnosti (izolacije) t. j. svaka pomisao čuva svoju osobitost u svim spojevima; 2. zakon privlačnosti (atrakcije) t. j. svaka pomisao ima težnju, da se spoji s drugom. Od svakoga spoja sačuva pomisao nešto i onda, kad je prestala biti dijelom onoga spoja, pa se po onom sačuvanom dijelu opet s istim spojevima lako sastavi. Međusobice pomisli trojake su: ako su pomisli jednake, one se stope u jedno, ako su nejednake s djelomičnom jednakošću, mogu se po svojim jednakim dijelovima ispreplesti ili spojiti. Tako nastaje stapanje (Verschmelzung), ispreplelanje (Verflechtung) i spajanje (Verbindung) pomislî.

Duševne činjenice, koje služe spoznaji te određuju iskustvenu građu, dvojake su. Ponajprije nastaje u duši u povodu izvanjega podražaja stanje, koje se ne može, — kaže Steinthal, — zvati ni osjet ni percepcija, u kojem nije još jasno odlučen subjektivni dio od objektivnoga. To je temeljni proces. Ali k takovim stanjima pridolaze pomisli, koje je pamćenje spremilo i kojima se tumače ona stanja, te nastaje stapanje reproduciranih pomisli s novim sadržajem. Ovaj se postupak zove proces apercepcije ili u kratko apercepcija. Apercepcija obuhvaća i one temeljne procese, i tako je Steinthalova teorija apercepcije upravo psihološka teorija spoznaje, — jer je apercepcija skup svih psihičkih djelatnosti, koje izvršuju spoznaju. Iz spoja onih pomisli s novim sadržajem postaje percepcija, zamjećaj. Zamjećaj je po tom proizvod urazumljaja, on je gotova spoznaja i ima logički, a

apercepcija psihološki smisao, te se ne ograničuje samo na um, nego seže sve dolje u osjetni svijet, gdje već kod zamjećivanja jednostavnoga osjetnoga sadržaja postoji akt apercepcije. Ona obuhvaća i čuvstva, koja prate samo izvršivanje apercepcije, ona je u opće skup svih psihičkih djelatnosti, kojima duša spoznaje, a bivstvo joj je poimanje novoga sadržaja s pomoću starijega. Ova se misao osniva na misli, da bez spoznaje nema spoznaje, — da mora biti nazočna već neka spoznaja, ako hoće da nastane druga. Kako onda prva spoznaja nastaje, toga ne može Steinthal riješiti.

I Steinthal razlikuje subjekat i objekat apercepcije. Subjekat apercepcije sačinjavaju starije pomisli, koje ujedno određuju smjer apercepcije. Ove su starije pomisli isprvice neuređeni spojevi, slučajne skupine pomisli, koje su nastale u povodu iskustva i doživljaja. Kasnije dobivaju one neko uređenje i oblik, i što češće bivaju reproducirane, to se laglje dižu u svijest, te se sastavljaju s drugim skupinama t. j. to veću podražljivost imadu. Ali Steinthal ne dopušta, da su one cjeline poput ukočenih kategorija Herbartovih, niti da samo one utječu na apercepciju, već dopušta, da i objekat može utjecati na apercepciju. One pomišljajne skupine, kojima apercipiramo, moraju svakako steći premoć nad ostalim duševnim sadržajem, da uzmognu apercipirati objekat apercepcije. Koja će pomišljajna skupina nadvladati, to zavisi o vježbi i o interesu, koji nije drugo nego spremnost neke skupine za djelatnost apercepcije, a zavisi o čuvstvima. Ako taj interes određenim smjerom utječe, onda se spremnost sve više koncentrira na neke pomisli, te se one tim laglje vraćaju u svijest, da budu subjekti apercepcije. I ovakova spremnost neke pomišljajne skupine k djelatnosti apercepcije, koja je proizvod interesa, zove se hotimična pažnja.

Razlika između hotimične i nehotične pažnje samo je u tome, da kod hotimične pažnje smjer apercepcije određuje predašnje stanje subjekta apercepcije, dok kod nehotične pažnje određuje smjer apercepcije međusobica objekta s onim pomišljajnim skupinama, koje valja da apercipiraju. Prevlast pomišljajne neke skupine zavisi i o nesvijesnim pomislima (Steinthalove t. zv. mitschwingende Vorstellungen.)

Po apercepciji postaje neki sadržaj svjestit, jer se po njoj sve međusobice neke pomisli s drugima ogledaju, te ona tako postaje svjestita. Svijesnost je dakle posljedak apercepcije, sve ako u njoj sudjeluju i nesvijesni elementi. Svijest je uska, te u njoj može samo jedna pomisao biti jasna; nije dakle moguće, da sve pomisli, koje kod apercepcije sudjeluju, budu svjestite, te je nužno sudjelovanje polusvijesnih elemenata.

Vrste su apercepcije po Steinthalu četiri: 1. istovedbena apercepcija, koja se osniva na stapanju dviju jednakih pomisli; 2. podredbena, koja se osniva na isprepletanju dviju pomisli, a

pod nju pripada sve klasificiranje i uređivanje, dokazivanje i suđenje; 3. usporedbena, gdje se radi o postavljanju međusobica između neke pomisli (Steinthal je zove „harmoniesirende Apperception“), i napokon 4. tvorna, na kojoj se osniva pravi napredak u znanosti i umjetnosti.

Steinthal je, kao i Lazarus, daleko raširio pojam apercepcije, ali tako nije samu apercepciju dosta jasno i određeno protumačio. Od Herbarta se udaljio i njegovu nauku potpunio tim, što je i novijim pomislima priznao utjecaj na starije, ali je više od Lazarusa pristao uz Herbarta, kad niječe vrijednost ćutnja kao motiva apercepcije, jer mu apercepcija zavisi o međusobicama pomislî, a ne o međusobicama pomislî i duše. No dok tvrdi, da interes odlučuje o apercepciji, onda ne ostaje jednosljedan, jer uzima u obzir i međusobicu pomisli s dušom, koja se ćutnjama ocjenjuje.

Bezuspješan je trud Steinthalov, kad hoće da protumači hotimičnu pažnju bez volje. Ako je hotimična pažnja samo prolazno stanje neke pomisli, kao što po Steinthalu i jest, onda se pita, kako dolazi pomisao do toga stanja. Steinthal može to tumačiti samo tako, da kaže, da jedna pomisao djeluje na drugu i tako sve dalje, a duša se onda raspada na množinu samostalnih subjekata, između kojih će teško i sam Steinthal naći jedinstvo. Protivi se tomu i naša svijest. U ostalom i sam čin apercepcije nije posve dovršen akt, jer bi po Steinthalu i apercepcija, hoće li da bude svjestita, morala biti apercipirana. Steinthalovu i Lazarusovu razvrstavanju apercepcije prigovara se, da se obazire na logička gledišta, dok bi jedino psihologijska međusobica subjekta i objekta imala odlučiti o vrstama apercepcije.

Prema Leibnizu Steinthal je, kao i Lazarus, jednostran, no on se u dvome još više udaljio od Leibniza. Leibniz je odijelio percepciju od apercepcije. Ovu razliku između percepcije i više duševne radnje, — apercepcije, izbrisao je Steinthal, te mu apercepcija nije „nikakova viša djelatnost duše, koja bi na mekanizam pomislî utjecala.“ Osamačne percepcije — veli on — nema u iskustvu, nego je svagdje apercepcija, a resultat je apercepciji spoznaja, percepcija. No kad i ne bi bilo osamačne percepcije, ipak može takova apstrakcija biti dobra i nužna, da se uzmognu razlikovati ona dva postupka, od kojih je jedan niža, a drugi viša duševna djelatnost. Steinthal je morao napustiti svezu apercepcije sa samosviješću. Ako pomisli jedna drugu apercipiraju, onda nije nužno, da ih svijest kao svoje pomišlja. Pa ni sa samom sviješću nije zadržao saveza. Percepcija može biti nesvijesna, i sama apercepcija t. j. neapercipirana apercepcija.

Steinthal je, kao i Lazarus, tim, što se uz Herbarta prislonio, jednostrano riješio po Leibnizu postavljeni problem. — Već toliki pokušaji pokazuju, da se pukim mekanizmom pomislî ne dadu

tumačiti sve duševne djelatnosti, pa se valjalo vratiti Kantu i Leibnizu i istaknuti tvornu djelatnost svijesti kod apercepcije.

6. *Lotze.*

Lotze: Mikrokosmus I, 1876.[3] str. 182—186., 203—206., 246—268. — Grundzüge d. Psychol. Leipzig 1894.[5] §§. 22—26.

Red Herbartovaca završit ćemo s Lotzeom, koji sam nije Herbartovac niti je htio da ga zovu tako, ali dolazi iza Herbarta kao kritik njegova sustava, pa ćemo po njemu Herbartovu nauku o apercepciji i ocijeniti.

Ponajprije dokazuje Lotze, kako se mekanizam prirode ne da posve primijeniti na duševna stanja. U prirodi dva gibanja daju mirovanje ili neko treće gibanje, a u našoj se svijesti ništa takovo ne događa. Pomisli naše čuvaju uvijek svoj sadržaj, i nikad od dvije pomisli ne postaje treća. Od pomisli crvene i žute šare ne postaje pomisao narančaste šare, niti postaje od pomisli ugode i boli neko indiferentno stanje. Svijest drži rastavljene sadržaje i opet traži, da ih ujedini, te prelazeći pomišljanjem od jednoga na drugi dolazi do svijesti o veličini i vrsti prijelaza. To je ona usporedbena činidba svijesti, koja je sasvim nešto drugo nego li je sastavljanje gibanja u resultanti. Kad na pr. čujemo dva glasa, onda u našoj svijesti ne nastaje neki treći glas, koji bi bio jači i po sadržaju opsežniji, nego prelazeći od jednoga na drugi pomišljamo njihovu uzajmicu i dolazimo do pomisli o njihovoj sličnosti i različnosti. I kad neku pomisao pomišljamo jedan put i drugi put, onda je ne pomišljamo jednostruko i dvostruko, nego pomišljajući uspoređujemo pomišljanu prvi put s pomišljanom drugi put, te dolazimo do svijesti o njihovoj istoti. Sva naša spoznaja i duševni razvoj stoji do toga, da svijest sve mnogolikosti drži rastavljene ne stvarajući od njih smjese, pa da tako međusobice pomišlja. Ova usporedbena i ujedimbena činidba ne može biti djelo mnogih činitelja, nego samo jedne svijesti, koja sadržaje rastavljene drži, pa prelazeći od jednoga na drugi postaje svijesna veličine, vrste i smjera prijelaza. Za to Lotze i odbija misao, da svijest stvorivši jednom iz svoje naravi osjete i prve pomisli, prepušta sve dalje djelovanje pomislima samima, koje će prema zakonima mekanizma stvarati sve tvorevine, a duša da ostaje tek kao pozorište za ono, što se između osjeta i pomisli događa, da ih drži samo zajedno i da ih obasjava svjetlošću svijesnosti. Neka — kaže on — prve tvorevine i potpadaju pod zakoniti mekanizam, neka tijek pomisli, njihovo spajanje i sastavljanje, zaboravljanje i sjećanje, sve to neka se vrši samo od sebe i bez utjecaja duše, ali s tim ipak nije duševni život iscrpen, jer više duševne djelatnosti, koje mu i daju vrijednost, ne izviru iz pukoga mekanizma. Sav nužni protijek unutrašnjih stanja stvara tek

nove povode, koji sveđer djeluju na bivstvo duše sileći je na nove oblike djelovanja, kojih ona sama ne bi stvarala. Svaka je međusobica duševnih stanja kao nov podražaj za dušu, koji je sili, da nov oblik djelovanja upotrebi. Ovaj oblik ne izvire iz samih stanja, nego su ta stanja samo podražaji više vrste, koji dušu sile, da u mekanizam pomisli nove elemente uvede. Tako se nad mekaničkim tijekom duševnih stanja uzdiže duševna djelatnost više vrste, koja utječe na tijek pomisli te od slučajnih spojeva udružbenih stvara nove spojeve više vrste.

No nije dosta, da između duševnih stanja postoje međusobice, jer uza sve to još ne nastaje razumijevanje tih međusobica. Uza sve to bila bi duša igralište, na kojem bi pomisli stojeći u međusobicama proizvodile mijenu znanja, ali svijest ne bi imala znanja o toj mijeni znanja. Treba da duša ta stanja duševna kao svoja stanja zna, a to, kao — što Lotze na drugom mjestu pokazuje, — ne biva pukim pomišljanjem. Mogli bismo pomišljati razliku naših stanja od tuđih, ali nikakova obrazovanost ne bi nas dovela do spoznaje, da su ta stanja naša stanja. Do te spoznaje mogu nas dovesti samo čuvstva, makar i samo oćuti (osjetna čuvstva); naša stanja možemo samo tako spoznati kao naša, ako ih ćutimo kao naša.

Kad ovako duševna stanja stoje u međusobici sama sa sobom i preko čuvstava s jastvom, onda i jest moguće, da međusobice pomisli djeluju kao novi podražaji na dušu, a ona na te međusobice odgovara novim oblicima spoznaje, koji se iz tih međusobica ne dadu razumjeti, nego jedino iz bivstva duše. Kad bi se znanje o promjeni znanja sastojalo tek u shvaćanju međusobica, a k njima ne bi ništa drugo pristupilo, onda bi u samim međusobicama morali biti već oblici shvaćanja. Takovi su oblici oblici prostora i vremena i oblici mišljenja, ali od njih se ništa ne nalazi u samim relacijama pomislî. Nijesu ti oblici ni prirođene ideje, nego samo toliko, da je duša u povodu podražaja iskustvenoga sadržaja prinuždena upravo onim načinom odgovoriti, jer je takovo bivstvo njeno. Tako se ovi oblici spoznavanja mogu razumjeti samo iz bivstva duše. Da su međusobice naših pomisli još točnije određene, cijeli njihov unutrašnji red ne bi se činio nužnim, kad ih duh ne bi svodio u red. I upravo u tom se sastoji bivstvo duha, da on sve dojmove i pomisli u međusobice dovodi i od tih međusobica stvara organičku cjelinu. Sjećanje povraća vjerno, što mu je zamjedbom dano, nesuvislo sa suvislim. Ali duh se ne zadovoljava tim, da samo prima, što je udružbom slučajno spojeno zajedno, nego spaja ono, što zajedno pripada, a rastavlja ono, što je u svijesti tek slučajno sastavljeno zajedno. Svemu tomu djelovanju uvjet je mekanički tijek pomislî, koji duh ispravlja tako, da mu zamjećaji pređašnje spojeve potvrđuju ili im se protive, te na taj način rastavlja, što je različno, a sastavlja, što je srodno.

U djelatnosti duše, kojom ona uspoređuje i ujedinjuje, po tom se opaža troje: 1. jedinstvo duše, koja po vremenu i prostoru rastavljene dijelove zajedno sastavlja; 2. reprodukcija, koja s pomoću novih zamjećaja ispravlja. — Ali ni s tim nije sve dovršeno. Tako bi duša samo stvarala međusobice među pojedinim duševnim stanjima, stvarala bi uređene predmete za kasnije zrenje, a sama ne bi tih međusobica opažala. Za to treba da ona te međusobice svede 3. u svoje oblike prostora i vremena i u oblike mišljenja.

Povoljna mnogolikost opažaja i neprestana pažnja na razlike i sličnosti rješava nas slučajnih spojeva, što ih zamjećaji u nama uzrokuju, te tako spoznajemo općene i bitne sveze između stvarî i događajâ.

Lotze ne dopušta, kao što je Herbart učio, da puki mekanizam pomislî dovodi do spoznaje. Duh spoznaje tek onda, kad ispravljajući utječe na tijek pomislî, utječe pak ispravljajući u povodu novih zamjećaja, tako da nove zamjećaje uspoređuje s reproduciranim pomislima. Ali ni to nije sve. Duh treba da one relacije između zamjećaja i reproduciranih pomisli ćuti kao međusobice svojih stanja, pa da ih onda svrstava u oblike, koji izviru iz njegova bivstva, oblike, kojima on spoznaje. Lotze dakle ističe spontanost duše kod svake spoznaje, a očito se približio Kantu, kad tvrdi, da se ta spoznaja zbiva tek onda, kad duša rastresenu građu iskustva ujedini u oblicima spoznaje. Nije po tom pravo, kad Staude[1]) tvrdi, da poslije Kanta nitko do Wundta nije istakao spontanost duše u spoznajnoj djelatnosti

U čemu će se prema Lotzeovu mišljenju sastojati apercepcija? Ako neki sadržaj u svijest dođe, a ne dođe u međusobicu s ostalim sadržajem svijesti, onda smo ga tek zamijetili, percipirali. Ako pak novi sadržaj dovedemo u međusobicu s ostalim duševnim sadržajem i ujedno ćutimo njegovu pripadnost k našemu jastvu, te ga uvedemo u oblike spoznaje, onda smo ga urazumjeli, apercipirali. I što više spoznajemo međusobice najudaljenijih i najviše rastavljenih misli, to se više i usavršuje duh, to se više rješavamo slučajnih spojeva udružbe i reprodukcije, te stvaramo spojeve po unutrašnjoj svezi.

7. *Wundt.*

Wundt: Grundzüge d. physiol. Psychol. II, 1893.[4] str. 266—286. — Wundt: Grundriss d. Psych. 1896. str. 244—261. — Logik I, 1883.[2] str. 28. i d. — Staude: cit. dj. st. 192—212. — Lange: cit. dj. str. 112—123. — A. Marty: Ueber Sprachreflex, Nativismus etc. Dritter Artikel, Vierteljahrschrift für wiss. Philos. X, str. 346. i d.; Vierter Artikel XIV, str. 195. i d.

Wundt izlazi od činjenice, da nijesu sva stanja jednako svijesna, nego jedna više, a druga manje. Ta se činjenica osniva na

[1]) Isp. cit. dj. str. 191.

tome, da se pažnja svrati na neki psihički sadržaj, koji se po analogiji optičkoga motrišta može zvati motrištem svijesti; svi ostali sadržaji, koji su u istom času u svijesti, ako i s manjom jasnoćom, mogu se zvati motrišnim poljem svijesti. Ako se neki psihički sadržaj nalazi u motrišnom polju, onda ga svijest zamjećuje (percipira), ako se nalazi u samom motrištu, onda ga apercipira.

U svijesti je po tom odluka, da li je neki sadržaj urazumljen ili samo zamijećen. No ne označuje apercepciju samo jasnoća neke pomisli, nego kod svakoga čina apercepcije postajemo svijesni i neke psihičke radnje. Podizanje neke pomisli u svijest voljna je radnja, jer svraćanje pažnje na neki sadržaj prate čuvstva napetosti uz neki napor voljne snage. Pažnjom se na ime sadržaj potisne u motrište i tako postaje jasan. To je akt apercepcije. A kako pažnja nije drugo nego voljna djelatnost, to je apercepcija ona voljna djelatnost, kojom volja na pomisli utječe.

Upravo za to, što je apercepcija voljna djelatnost i što bez volje nema apercepcije, i jest apercepcija u svezi ne samo sa sviješću, nego i sa samosviješću. Pomisli su pomisli jedne duše za to, što jedna volja upravlja njihovom svjestitošću, a ta je volja naša volja, jer su naša čuvstva, koja je određuju. Za to se i može urazumijevanje zvati dizanje neke pomisli u samosvijest. Apercepcija je primitivni voljni akt, koji ide prije svakoga voljnoga čina. Hoćemo li na pr. da izvedemo kretnju, treba da apercipiramo najprije pomisao o kretnji. Budući pak da je apercepcija sama po sebi voljni akt, to su uvjeti apercepcije u istinu motivi volje. Ovi su motivi percepcija sama, koja zavisi o fizičkim i fiziološkim međusobicama podražaja i podražljivosti živaca, — čuvstva, koja određuju percepciji vrijednost i koja joj daju onu silu, kojom će na se pažnju svratiti, — i udružbene pomisli, koje bivaju pobuđene s pomoću ćutne vrijednosti percepcije.

Tako se u apercepciji sastaju sve vrste duševnih činjenica, za to ona i jest temelj sve duševne djelatnosti.

Apercepcija je aktivna i pasivna. Ako se od više pomisli, što u svijest dolaze, samo jedna istakne bilo svojim sadržajem bilo ćutnjama, koje je prate, ali ipak tako, da sami motivi ne postanu svijesni, onda je volja potisne u motrište; ali budući da motivi ne postaju jasni, čini se, kao da je podizanje u svijest djelo reprodukcije, a ne volje. Posljedak je ovakove apercepcije udružbeni spoj, a Wundt je zove pasivnom apercepcijom. Ako pak sve pomisli, što u svijest dolaze, na volju djeluju, te ona odabira i prosuđuje, kad bivaju i motivi svjestiti, onda je podizanje u svijest svijesno djelovanje volje, pa se za to takova pažnja i zove aktivnom, a posljedak joj je spoj apercepcije. Pasivna apercepcija odgovara nagonskomu djelovanju, aktivna sastavljenomu voljnomu djelovanju.

Wundt je osobito istakao spontanu djelatnost svijesti kod apercepcije prislonivši se tako uz Kanta i Leibniza; ali on je pošao i dalje: njemu je svaka apercepcija ujedno i volja, ona mu je djelovanje volje u području pomislî i samo u tom djelovanju očituje se jedinstvo duše. Za to mu i jest apercepcija temelj samosvijesti.

Wundtova je zasluga, da je osobito istakao vrijednost čuvstava po apercepciju, ali na štetu samoga sadržaja pomislî. Ćutnje, koje su sa sadržajem spojene, odlučuju, jer one utječu na volju, a sadržaj tek preko njih, i u opće ne odlučuje o apercepciji sadržaj pomisli kao sadržaj, nego tek kao motiv volje.

Wundt je svakako pogriješio, što je poistovetio napetost pažnje s naporom voljne snage, te mu je svaka apercepcija pažnja — ili, što je po Wundtu isto, volja, voljni čin. Istina je, da se za mnogo naše znanje zahtijevalo sudjelovanje volje i pažnje, mnogi je put trebalo svladati zapreke, no uza sve to nije svaka apercepcija volja, jer ima apercepcije i protiv naše volje. I pored najbolje volje ne možemo učiniti, da ne pazimo na neku bol — mi je moramo apercipirati. Tu se očito ne može govoriti o dizanju u motrište s pomoću volje. A nije ni svaka pažnja apercepcija. Mnogo toga apercipiramo i bez aktivne pažnje, a mnogo toga i pored najbolje pažnje ne možemo apercipirati. Volja može pače i zapriječiti apercepciju, kao što biva u slučajevima, kad hoćemo da se sjetimo nekoga imena, koje nam je — kao što se kaže — upravo na jeziku (amnestička disfazija).[1])

Isto tako ne vodi apercepcija nužno za sobom voljni čin. Možemo apercipirati pomisao neke kretnje, da i ne izvedemo same kretnje. Dopustit ćemo samo toliko, da apercepcija može djelovati na odluku volje, ako ne ćemo poreći mogućnost etičkoga usavršivanja. Apercepcija nije puki voljni čin, a odluka i voljni čin nije nužni posljedak apercepcije; jedno može utjecati na drugo i jedno unaprijediti drugo, a ipak ostaje jedno različno od drugoga.

I Wundtovo tumačenje pasivne apercepcije pokazuje nedostatak njegova pojma apercepcije. Da kod pasivne apercepcije ne postajemo svijesni voljne djelatnosti, ne znači ništa drugo nego da ne znamo ništa o tome, da što hoćemo. Takova voljna djelatnost bila bi neka nesvijesna volja t. j. volja, koja ništa ne će. U područje apercepcije pripada po Wundtu i sjećanje,[2]) a zar je i ono voljni čin? Po tom Staude izlažući povjest pojma apercepcije krivo drži, da je jedino Wundtu uspjelo podati savršen pojam o apercepciji. Langeova i Martyjeva razmatranja pokazuju, da se i u Wundtovu mišljenju kriju veliki nedostaci. To nam dakako ne može smetati, da ne bismo u daljem razlaganju upo-

---

[1]) B. Erdmann: Zur Theorie d. Appercep. Vierteljahrsch. f. wiss. Phil. X, str. 343.

[2]) Logik I,[2] str. 31.

trebili resultate Wundtova istraživanja, ako i ne prihvaćamo sa Staudeom sve posljetke njegova umovanja.

II. Psihologijska nauka.

1. *Percepcija prema apercepciji.*

Izvanji svijet i događaji u njemu uvijek preko osjećala djeluju na našu dušu. I onda, kad smo zamišljeni, nastaju u nama različni osjeti, — ponajviše vidni i slušni. Gledamo i vidimo predmete, vidimo žurbu ljudi, osjećamo različne šare i zamjećujemo, kako se svaki čas predmeti pred nama izmjenjuju i kako ljudi kraj nas prolaze. Čujemo i štropot kola, govor, dovikivanje i zazivanje ljudi, kadgod i zvukove glazbe. No kako su god ovi osjeti i zamjećaji u svijest došli, tako iz nje i prolaze. Na jednom opazimo neki nov predmet ili neočekivan događaj, pa se zapitamo: što je to? Sve do onda imali smo o događaju u izvanjem svijetu tek prvostupnu svijest, imali smo samo zamjećaje, percepcije. Kad je novi predmet našu pozornost na se svratio, te smo se zapitali: što je to? — onda su očito neke ćutnje, koje prate vidne osjete, našu svijest potakle, da onaj zamjećaj zadrži, da ga ne pusti samo proći, pa velimo, da nas je prevladao interes. I volja će nam biti na pomoći. Nastojat ćemo, da uklonimo, a više puta to ne će biti ni teško, sve one pomisli, koje nam smetaju, a tražit ćemo u svijesti pomisli, s kojima bismo mogli novi zamjećaj usporediti. Uspije li nam to, onda kažemo, da smo onaj zamjećaj apercipirali. Usporedili smo ga s reproduciranim pomislima, razabrali njegove sličnosti s njima i razlike, pa ćemo se zadovoljiti, ako kažemo; to će biti ovo ili ono. I ovako nepotpunom apercepcijom zadovoljit ćemo se često.

Uzmimo i drugi primjer. Idući ulicom sastat ćemo prijatelja. U našem oku nastat će slika njegova, a vidni živci, koji će biti tako podraženi, privest će podražaj u moždane. U povodu toga podražaja nastat će u duši našoj zamjećaj, koji će opet reproducirati zornu pomisao našu o prijatelju; mi ćemo usporediti zamjećaj s reproduciranom pomišlju i prepoznati prijatelja. Sve to se tako brzo događa, da nam pojedini dijelovi toga procesa i ne postaju svijesni[1]), pa bi se moglo činiti, kao da se i ne reproducira ona zorna pomisao, jer nam baš ona ne postaje svjestita. Ali da ona sudjeluje, vidjet će se najbolje onda, ako na prijatelju

[1]) To biva uvijek kod neposredne prepoznaje, kao što pokazuje B. Erdmann: Zur Theorie d. Apperc. Vierteljahrschr. f. wiss. Philos. X, str. 315. i d., koji hoće da se percepcija (P) ni reproducirana pomisao (A) kao aperceptivna masa (Apperceptionsmasse) ne zovu pomislima, nego tek dispozicijama. I percepcija (P) i aperceptivna masa (A) nesvijesne su, a samo produkat apercepcije (AP) t. j. apercipirani je predmet svijestan.

neku promjenu opazimo, a opaziti je možemo samo tako, da novi zamjećaj usporedimo s onom pomišlju, te tako nađemo pretežnu sličnost, a djelomičnu razliku.[1])

U ovim primjerima imali smo dva događaja: 1. U povodu podražaja vidnoga osjećala bili su podraženi živci, a njihov podražaj doveden do moždana. U našoj je duši nastao zamjećaj t. j. duša je na podražaj reagirala prema svojoj naravi. Dotle ide prvostupna radnja naše svijesti, kojom ona u povodu podražaja izvija osjete. — 2. Ali podražaj, koji je došao na centrosensorno mjesto za vidne osjete, pošao je i dalje na ono mjesto čeonoga režnja velikomoždanske kore, koje je centar za apercepciju, probudio ondje zaostatke predašnjih sličnih podražaja, te uzrokovao povišicu podraženosti onoga mjesta. U našoj duši zbivali su se u tom povodu novi događaji. Zamjećaj je po sličnosti reproducirao pomisli ili ih je bar nastojao reproducirati, svijest je poredila i razlikovala oba stanja: sadašnje, novo od predašnjega starijega; tako je osvijetlila sadržaj novoga stanja, i mi smo ga urazumjeli, apercipirali.

Očito je, da je u drugom postupku k novomu zamjećaju pristupilo nešto, što u njemu samom nije bilo; mi smo mu iz svijesti naše dodali sve ono, što je nužno bilo, da mu osvijetlimo sadržaj, i onda smo mu odredili mjesto u ostalom sadržaju duše. Tako smo u prvom slučaju zamjećaj novoga predmeta uvrstili u onu pomišljajnu skupinu, za koju nam se činilo, da mu je najsrodnija; u drugom slučaju poistovetili smo ga s reproduciranom pomišlju. Ta činidba zove se urazumijevanje. Njom se duša uzdiže nad senzualizam tako, da nijesu njezine tvorevine proizvod pukoga osjećanja, nego proizvod njezina bivstva. I dok se zamjećaji ili stanja prvostupne svijesti ne pamte tako lako, niti se lako povraćaju, stanja drugostupne svijesti uređene su tvorevine svijesti, o kojima zavisi sav njezin dalji napredak. Percepcija kao reakcija naravi duše na podražaje različna je od apercepcije, koja je usvješćivanje sadržaja nekoga stanja s pomoću već stečenoga sadržaja.

Sad ćemo i lako razumjeti, za što različni ljudi, premda jednako gledaju, različno vide. Osjeti su manje više u svih ljudi jednaki, jer im je ustrojstvo tijela jednako i narav duše jednaka; ali spojevi, u koje čovjek svrstava novo nadošla stanja, nijesu u svih ljudi jednaki.[2]) „Drugim okom“ promatra okolicu pjesnik, drugim slikar, i opet drugim stručnjak, botanik. Drukčije promatra svemir astronom, drukčije vjernik, koji u njemu gleda veličajno djelo ruke božje. Pa i jedan isti čovjek može istu stvar

[1]) Steinthal: Einleit. in d. Psychol. u. Sprachwiss. §. 139.

[2]) Za to i ima pravo Kant, kad kaže (Antrop §. 10.): „Osjećala ne varaju; ne za to, što bi uvijek pravo sudila, nego za to, što u opće ne sude, s toga treba zabludu uvijek razumu u grijeh upisati.“

s različnih gledišta promatrati. On može na pr. promatrati kuću i reći, da je lijepa, može je prema drugim sjajnijima nazvati neznatnom, a može je i prema svrsi zvati zgodno ili nezgodno sagrađenom. Svaki se put prema zamjećaju drukčije drži, svaki ga put drugim pomislima apercipira, te različne sudove stvara. Ako Don Quixote iza pomičnih krila vjetrenjača vidi gole mačeve divova ili vojsku iza prašine, što ju je stado ovaca podiglo, onda to dolazi odatle, što je zamjećaje s pomoću reproduciranih pomisli, kao ih je iz romana stekao, urazumio i njima sadržaj percepcije protumačio.[1]) A koliko se puta i nama isto događa, kao i Don Quixotu!

No pođimo dalje! Ako je za spoznaju potrebito već neko znanje, pita se, kako je s prvim počecima spoznaje? Kako dolaze djeca do spoznaje?

Steinthal kaže, da imamo i nesvijesnih apercepcija, a djeca, kaže on, uče nesvijesno;[2]) prve su apercepcije tamne i nejasne, ako se i upravljaju po zakonima posve razvijenih procesa. No tim ipak nijesmo protumačili postanje prve apercepcije u opće. Kako je mogao u duši nastati prvi svjestiti sadržaj osjeta, kad nije bilo sadržaja, s pomoću kojega bi bio usviješten? Poznata je činjenica, da ne zamjećujemo podražajâ, koji prebrzo prolaze. To biva za to, što nijesmo dosta vremena imali, da ih s pomoću naših duševnih stanja apercipiramo. Duša djeteta u prvim danima, za koju ne možemo reći, da ima kakav sadržaj, može imati samo slične nejasne percepcije, kako ih mi imamo onda, kad neki podražaj prebrzo prolazi. Dijete i kasnije ne će opaziti svega, što gleda, ni zamijetiti, što mu podražuje osjećala.[3]) Pita se, kako će od ovako nejasnih percepcija postati jasno duševno stanje. Jednostavni su osjeti apstrakcije, kao i fizikalni atomi; u istinu nemamo posve jednostavnih osjeta, nego što pod jednostavnim osjetom razumijevamo, bit će po svoj prilici satvorba od mnogih jednostavnijih elemenata. Osjet, kako ga poznajemo, odgovarat će ne jednomu, nego mnogim titrajima živaca; svakomu titraju za se moći će odgovarati tek neka nejasna percepcija, a svima zajedno osjet.[4]) Što više percepcija dijete steče, to će se više razjašnjivati u njemu onaj dani sadržaj i postizati jasnoća osjeta. Nešto slično biva i u odraslih ljudi. Rasvijetlimo li neku risariju električnim iskrama, što u većim razmacima jedna za drugom dolaze, to iza prvoga, a često iza drugoga i trećega puta ništa ne opažamo. Ali nejasnu sliku zadržavamo u pameti; iza svakoga kasnijega rasvijetljenja, postat će ona slika jasnija, i napokon će nam biti posve jasna.[1]) — Tako će i onaj oskudni i nejasni duševni sadržaj pomoći razjašnjivanju novih zamjećaja, a najveće promjene dogodit će se u samom već stečenom sadržaju, jer će i on biti više razjašnjen. Da je pak već i u djeteta ovakav postupak moguć, uvjeravamo se tim, što su ćutnje oni motivi, kojima ponajprije oćućujemo sličnost novijega stanja sa starijim, a onda tek svijest tu sličnost spoznaje. O ovom spoznavanju pri postanju duševnih stanja kod djeteta ne može biti govora, ali dijete provođeno ćutnjama može mnogu sličnost oćutjeti i tako s pomoću stečenih percepcija sve više nove osvjetljivati, a tim će i starije opet dobivati veću jasnoću. Da je ovakovo apercipiranje nejasno, mogao bi imati Steinthal pravo, a da je i od nejasnih stanja moguće dobiti jasnu sliku, uvjeravamo se iz onoga primjera Wundtova.

Po svemu, što do sada spomenusmo, vidjet će se, da može percepcije biti i bez apercepcije, te nije opravdano mišljenje onih, koji tvrde, da je svaka percepcija ujedno apercepcija. Mnoga stanja naša dolaze u svijest tako, da ne bivaju apercipirana, nego prolaze, kako su i došla, zaboravljaju se. Nekoliko primjera uvjerit će nas još više o tome. Kad dijete sluša razgovor starijih ljudi, ono percipira sve, ali ne apercipira svega. Ono čuje riječi, ili bolje rekavši skupove glasova, ali ne razumije govora, nego tek gdjekoju riječ. I nama je tako, kad slušamo razgovor u kojem stranom jeziku. Riječi su za nas prazni zvuci, kojima ne razumijemo smisla. I u primjerima našima pokazali smo, da čovjek prolazeći ulicom mnoge predmete i glasove samo zamjećuje, a tek neke osobite urazumijeva. Kad sjedimo zamišljeni kraj kakova posla, čut ćemo i udaranje ure i razgovor, a možda i pjevanje iz druge sobe, ali to su samo zamjećaji, mi ih ne urazumijevamo upravo za to, jer na te zamjećaje ne svraćamo **našu pažnju**, nego nastojeći ih što više potisnuti svraćamo pažnju na onaj posao, kojim se bavimo. U opće se može reći: Mi ne možemo ne htjeti zamjećivati, ali ne možemo ni htjeti zamjećivati. Koji će podražaji i kakovi na našu dušu djelovati, to ne zavisi o našoj volji, već o fizičkim i fiziološkim međusobicama podražaja i podražljivosti živaca; ali mi možemo htjeti urazumjeti neki zamjećaj. Percepcija dakle ne zavisi o našoj volji, dok apercepcija može o njoj zavisjeti, ako i ne mora uvijek. Izvanji svijet neprestano djeluje na našu dušu, mi imamo u svakom času mnogo zamjećaja, a imamo ih pače i u snu i u nesvjestici, no mnogi ovi zamjećaji prolaze i ispod urazumljajne svjestitosti, te samo neke, a u pojedinom času tek vrlo malo njih, urazumijevamo. Ima i ljudi, koji su u povodu bolesti izgubili sposobnost apercipiranja, ako im je i sposobnost osjećanja ostala. Na tom se i osniva tako zvana sljepoća i gluhoća riječi, gdje je nestalo sveze

[1]) Lazarus: Leben d. Seele, st. 56.
[2]) Steinthal cit. dj. §. 177.
[3]) Lange cit. dj. str. 4.
[4]) Höffding: Psychol. in Umrissen, Leipzig 1893. str. 137—139.

[1]) Wundt: Grundzüge d. physiolog. Psychologie, II, 270.

*

između pojma i slušnoga i vidnoga osjeta.[1]) Nije svaki zamjećaj ujedno urazumljaj. Ima zamjećaja bez urazumljaja, ako i nema urazumljaja bez zamjećaja. I što je život duševni sadržajem obilniji, to će se više k percepcijama pridruživati apercepcija.

Zamjećivanje i urazumijevanje po tom su dva događaja. Vidi se to i odatle, što percepcija ide prije apercepcije, ako nam ta zasobica i ne dolazi uvijek do svijesti. Wundt je pokusima dokazo, da između percepcije i apercepcije ima neki vremenski razmak, i tako je eksperimentom dokazao, da se kod spoznavanja moraju svakako razlikovati dvije činidbe svijesti.[2]) U nekim slučajevima vrši se apercepcija strelovito hitro, kao na pr. kod prepoznavanja stvari i lica, koja smo mnogo puta vidjeli, te nam reproducirana pomisao i ne dolazi do svijesti, nego se odmah poistovećuje sa zamjećajem. Kod nenadnih događaja imamo percepciju, koja nas često posve zapanji t. j. u prvi čas potisne sav sadržaj iz svijesti, a tek u drugom času po malo pridolaze pomisli, s pomoću kojih je apercipiramo. Može se dakle kao ujamčeno držati, da percepcija ide prije apercepcije.

Da je apercepcija psihofizički događaj, dokazao je Wnndt,[3]) ako i jest samo određivanje centra apercepcije u moždanima tek hipotetično, kao što i sam Wundt priznaje.[4]) Opažalo se, da uslijed razora čeonoga režnja velikomoždanske kore nastaje nesposobnost ustrajne pažnje ili drugi nedostaci intelektualni, koje bi valjalo na to odbiti, pa se uzelo, „da je čeoni režanj velikomoždanske kore središte za činidbe apercepcije, kao i za sve one sastavne dijelove psihičkoga iskustva, u kojima se, kao u čuvstvima, očituje jedinstvena saveznost duševnoga života."

Wundt kod apercepcije razlikuje tri fiziologijska postupka: 1. Podražaj nekoga osjetnoga organa dovodi se do velikomoždanske kore. 2. On podraži osjetni centar, — u duši nastaje zamjećaj. 3. Podražaj se odvodi od osjetnoga centra u središte apercepcije, koje je — kao što se čini — u čeonom režnju velikomoždanske kore. Ondje se nalaze i zaostaci pređašnjih apercepcija. Ako su zaostaci nepovoljni, treba da je podražaj dosta jak, da nadvlada neke zapreke; ako su povoljni, onda će ih pobuditi, a sam će biti opet odveden u osjetno središte, u kojem će tako nastati jači podražaj; jedan dio podražaja prelazi na motorne živce, i tako nastaje neka napetost u njima. Onim zaostacima odgovaraju u duši zaostaci pomislî i voljnih pobuda, koji će biti dignuti u svijest t. j. motivi će pažnje početi djelo-

[1]) Höffding: Psychol. in Umrissen 1893.² str. 166., 167.
[2]) Grundzüge d. physiolog. Psych. II, str. 305. i d.
[3]) Grundzüge d. physiolog. Psych. II, 275., isp. i Grundriss d. Psychol. str. 241.
[4]) Grundzüge II, 275.

vati, pomisao će uslijed ojačanja podražaja postati jasnija i nastat će neko čuvstvo napetosti, koje prati apercepciju.

Apercepcija se pravilno očituje u obliku suda, ali to ne mora biti uvijek. Kod prepoznaje možemo reći: ovo je moj prijatelj, ali i ne moramo to izreći. Nova je apercipirana pomisao subjekat suda, a starija pomisao, s pomoću koje smo novu apercipirali, jest predikat. Sud ovaj može biti istinit ili neistinit. Ako smo novi zamjećaj dobro percipirali i ako smo dobro reproducirali stariju pomisao, onda će nam obično izaći istinit sud. Ako pak novi zamjećaj nijesmo dobro percipirali ili ako nijesmo dobro reproducirali ili nijesmo upravo povoljne pomišljajne skupine reproducirali, onda će nam svakako izaći neistinit sud. Isto vrijedi za apercepciju i onda, kad se ne izriče u obliku suda.

2. *Vrste apercepcije i elementi njezini.*

Spomenuli smo već, da kod apercepcije razlikujemo percepciju kao elemenat, koji dolazi u svijest, i reproducirani sadržaj, s kojim se sadržaj percepcije uspoređuje i osvjetljuje, te mu se među ostalim sadržajima duše određuje mjesto. Herbartovska psihologija, koja svu apercepciju svodi na mekanizam pomislî, govorila je o subjektu apercepcije i o objektu, pri čemu joj je novi sadržaj objekat, što ga reproducirani sadržaj, subjekat, apercipira. No samo kratkoće radi može se takav izraz dopustiti. Objekat apercepcije ostaje uvijek novi zamjećaj ili nova pomisao, ali subjekat je apercepcije samo duša, koja pomišlja, ćuti i hoće. Kad kažemo, da noviju pomisao s pomoću starije urazumijevamo, onda ne ćemo tim da rečemo, da novija pomisao samo ulazi u stariju, nego da nam starija pomisao služi kao drugi objekat poredbe. Naša svijest uspoređuje noviju pomisao sa starijom, i u toj poredbi postaje sadržaj novije svjestit i jasan, te mu se određuje mjesto među ostalim psihičkim sadržajima. Reproducirane su pomisli samo oruđe ili sredstvo, kojim duša apercipira. Tako kod svakoga akta apercepcije sudjeluje cijelo biće duše, te ćemo i sve elemente duše naći u apercepciji.

a) P o m i s l i. — Wundt je na štetu pomisli kod apercepcije jednostrano istakao čuvstva. Spomenuli smo već, da po njegovu mišljenju tek preko čuvstva sadržaj percepcije djeluje na volju kao motiv, sadržaj percepcije sam po sebi da ne odlučuje ništa. Ali ni s pomislima, s pomoću kojih se apercipira, nije bolje. Njih je Wandt tako zanemario, da se njihovo sudjelovanje kod apercepcije ni malo ne ističe. Ali ako dopustimo, da po samom psihičkom mekanizmu pomisli mogu po sličnosti jedne druge reproducirati, onda ćemo morati i to dopustiti, da nijesu jedino čuvstva, što neku pomisao prate, motivi, koji volju sile, da neku percepciju potisne u motrište svijesti. Sam sadržaj percepcije mora da se očituje — i mora da određuje smjer apercepciji, ako ga i

ne određuje jedino on. Preko čuvstava samih ne može on ni reproducirati slične pomisli, jer su čuvstva nejasna stanja, koja uz to mnoge i najrazličnije pomisli prate; a ni preko volje ne mogu čuvstva djelovati, jer ona određuju volju. Nikako ne ćemo izaći, ako ne istaknemo, da je uz čuvstva sadržaj zamjećaja elemenat, koji određuje smjer apercepcije. A da Wundt samo na jednom mjestu ističe vrijednost sadržaja duše po smjer apercepcije,[1]) to očito pokazuje, kakovu je važnost dao tomu sadržaju. Ako i ne ćemo reproduciranim pomislima pridjenuti moć, koju im je pridijevala Herbartovska psihologija, dat ćemo im svakako veću vrijednost nego li im je dao Wundt.[2])

Svakako odlučuje kod apercepcije sadržaj novije pomisli i starijih o smjeru apercepcije, te ćemo reći, da kod svake apercepcije nalazimo dvije vrste pomisli: 1. jednu osamačnu, novu pomisao ili zamjećaj; 2. srodni joj reproducirani sadržaj, u koji ćemo novu pomisao smjestiti.

Ne misli se tim reći, da je percepcija vezana upravo na jednu pomišljajnu skupinu i da bi se jedino s njom dala urazumjeti. Ima više puta mnogo skupina, s pomoću kojih se neki zamjećaj dade urazumjeti, već prema tome, kakovi su povodi apercepcije. Na tom se osniva činjenica, da možemo jednu stvar s različnih gledišta shvaćati, ili da je možemo različno prosuđivati. I sve popravljanje znanja zavisi o tome, da neku percepciju s pomoću bolje pomišljajne skupine urazumijemo i u nju uvršćujemo.

b) Kao drugi važni elemenat apercepcije spominjemo č u v s t v a, koja su već po tom važna, što su upravo reći duši mjerilo, kojim ona ocjenjuje vrijednost novih stanja, te od mnogo istodobnih upravo samo na neka pažnju svraća, dok ostala zanemaruje. No ne smijemo čuvstva držati za samostalne elemente, odijeljene od svakoga psihičkoga sadržaja, nego tek za elemente, koji nam prije do svijesti dolaze nego sam sadržaj. Mnoga se istina naslućuje prije nego li se spozna, a mnogim i ne posve svjestitim stanjima zna duša odrediti vrijednost, koju ona po naše jastvo imadu. Kod apercepcije su čuvstva glasnici, koji duši navješćuju, kakovi sadržaji žele ući, te ona svraća pažnju na onaj, za koji i prije, nego li ga spozna, ćuti, da ima bilo po čemu za nju najveću vrijednost. Ova vrijednost može zavisjeti o časovitom, kadgod upravo slučajnom raspoloženju i spremnosti duše, a pažnja, koju na ovakav sadržaj svraćamo, bit će ponajviše nehotična. No vrijednost neke spoznaje po naše jastvo možemo cijeniti i prema trajnom sadržaju naše duše, pa nastojati, da tu spoznaju i sve slične, koje su s našim duševnim životom u najbližoj svezi, što češće reproduciramo i usavršujemo. S k u p s v i h

[1]) Grundzüge d. physiolog. Psych. I, str. 588.
[2]) Lange: cit. dj. st. 121—123.

o n i h s t a n j a, k o j i m a v r i j e d n o s t n e k e s p o z n a j e z a n a š e j a s t v o o ć u ć u j e m o, z o v e s e i n t e r e s (zanimanje, mar.[1]) Jasno je, da ćemo najviše ono apercipirati, što ima za nas najveći interes, a ima i ljudi, koje jednostranima zovemo, koji apercipiraju samo ono, što za njih ima interes. Svakako je interes od velike važnosti kod apercepcije, a pažnja, koja se na njemu osniva, ponajviše je hotimična. Ne ćemo dakle s Herbartom reći, da je interes trajna pažnja, nego tek motiv pažnje. Od kolike je važnosti pažnja za apercepciju, vidjet ćemo kasnije; ovdje je istaknuta tek vrijednost čuvstava za pažnju.

Čuvstva nijesu samo motivi pažnje, nego ona i prate pažnju. Istaknut ćemo tri ovakova čuvstva: 1. čuvstvo očekivanja, kad pažnju svraćamo na jedan ili više dojmova, koji će tek nastati. Najjače je to čuvstvo, ako se očekuje samo jedan dojam poznate kakvoće i jačine. Ovo čuvstvo može prijeći 2. u čuvstvo ispunjenja, ako je nastao očekivani dojam, ili 3. u čuvstvo razočaranja, ako očekivani dojam u opće ne nastane, ili iznenađenja, ako nastane drugi dojam. Ako svijest na taj dojam nije spremna, može čuvstvo prijeći u afekat, pa se onda kaže, da smo zapanjeni, preneraženi. Ovakovi afekti dovode mnogo puta i do najčudnijih odluka volje.

I reprodukciju starijega sadržaja određuju, kao što je već spomenuto, neka čuvstva. Napokon prate čuvstva i samu djelatnost apercepcije. Najobičnije čuvstvo, koje postupak apercepcije prati, jest čuvstvo napetosti, koje raste u upravnom razmjeru s pažnjom. Ako apercepcija uspijeva, ako na ime lako dolaze pomisli i ako se lako svlađuju zapreke, onda imamo čuvstvo ugode. Ako ne možemo naći dosta pomisli, kojima ćemo novi sadržaj apercipirati, pa uslijed toga nastaje nagla izmjena čuvstava i pomisli, onda imamo čuvstvo neugode[2]). S tim su pak čuvstvima u svezi čuvstva uspjeha i neuspjeha, snage ili umora. Sadržaji prevelike jačine poremećuju svijest i potiskuju naglo sav nazočni sadržaj iz nje te uzrokuju neugodu, kadgod i afekat.

c) V o l j a. — U čuvstvima se očituje vrijednost nekoga zamjećaja po naše jastvo, pa za to i mogu ona pobuditi našu volju, da nastoji zamjećaj poradi onih čuvstava zadržati u svijesti. To pak volja čini tako, da iz obilnoga sadržaja duše u svijest podigne ono, što je novomu zamjećaju kakogođ srodno, a što mu nije srodno, da potiskuje natrag, da se ne bi možda jačinom svojom podiglo u svijest. I o n a j a k t v o l j e, k o j i m o n a o d v i š e s a d r ž a j a n e k i o d r e đ e n i s a d r ž a j, koji je po iskustvu i odgoji u nekoj svezi s ostalima, što imadu za nas osobit interes ili svrhu, a nije sam po svojoj kakvoći narinut svijesti, n a s t o j i u s v i j e s t i z a d r ž a t i, d a g a u z m o g n e

[1]) Lange: cit. dj. st. 14.
[2]) Lange: cit. dj. str. 11.

osvijetliti, zove se **hotimična pažnja**. Mjesto dakle, što ga neka određena pomisao u našoj svijesti zauzima, ne dobiva ona uvijek sama po svojoj sili, nego po nekome našem voljnom nastojanju, što ga zovemo hotimičnom pažnjom[1]. Ovakova pažnja ne pojačava sadržaja zamjećaju, nego tek svijest o njemu, ona pojačava djelatnost duše, kojom će ona neki zamjećaj apercipirati. Više puta u najvećoj buci razabiramo tih šapat, a uvježbano uho može od mnogo glasova razabrati upravo neki, koji želi razabrati. To biva tako, da reproduciramo predašnju pomisao o tom glasu, s pomoću koje osjet toga glasa u svijest potisnemo, te on postane više svjestit od drugih glasova. Za to i treba uvijek u takovim slučajevima nešto vremena, dok novi sadržaj bude posve usviješten, a za cijelo to vrijeme imamo čuvstvo djelatnosti, što pokazuje sudjelovanje volje. Ovo je čuvstvo to jače što više pažnju na neki sadržaj svraćamo, a najjače kod očekivanja i domišljanja. Opaža se, da i neki osjeti nastaju u povodu napetosti mišica. Fechner je istakao osobito to, da u uhu kod slušanja, a u oku kod gledanja, osjećamo neku napetost. Zanimljiv je i primjer što ga N. Lange navodi[2]). Hoćemo li da sebi dozovemo u pamet sliku nekoga predmeta n. pr. olovke (ili hoćemo li da apercipiramo zornu pomisao o njemu), to ćemo opaziti, ako zatvorimo oči, da vršimo neku laganu kretnju odozdo prema gore, a kadgod da smještamo i neki osjet na ruku (osobito na palac i kaži-prst), kao da držimo olovku. Kad se kaže, da napeto slušamo, onda smo i nehotice pogodili, samo što nije naša pažnja napeta, već tu pažnju prati neka napetost u osjećalu. Ona je napetost i s njom združeni osjeti to jača, što je pažnja veća. Koja čuvstva prate pažnju, spomenuto je već[3]).

I volja je dakle elemenat apercepcije. Tako se zamišljenost ne da protumačiti drukčije, nego da volja pažnju odvraća od zamjećaja uzrokovanih izvanjim podražajima i od slučajno reproduciranoga tijeka pomisli, pa upravljajući tim tijekom svraća pažnju upravo na pomisli, koje želimo apercipirati. Isto biva i kod domišljanja.[4]) Takova se pažnja očituje i onda, kad imamo određene ciljeve i svrhe mišljenja t. j kad određenu pomisao, koju hoćemo, apercipiramo s pomoću pomislî, koje nam se najbolje čine. Ovdje se vidi utjecaj volje na pomisli, što biva najviše u logičnom mišljenju. Za mnogu je našu spoznaju potrebna volja, a jednako je u tom pogledu važna hotimična osjetna kao i hotimična reprezentativna pažnja. Pažnja nije dakle ni stanje pomislî ni spremnost, da se one dignu u svijest, nego spontana (tvorna) djelatnost duše, kojom ona neki sadržaj u svijesti zadržava, kao god što nije ni interes stanje pomislî, nego stanje duše.[1]) Ali nije ni svaka pažnja volja, nego je volja tek motiv pažnje, a nije za svaku apercepciju ni nužno sudjelovanje volje, ako i jest uvijek nužna pažnja bilo hotimična bilo nehotična. Wundt griješi, kad svaku pažnju nazivlje voljnim aktom, te je prinuđen t. zv. hotimičnu pažnju tumačiti sudjelovanjem „nesvijesne volje“, premda sam priznaje, da volja ne može nikada biti nesvijesna. Mnogi nam se zamjećaj samo po svojoj kakvoći ili po jačini podražaja nameće, da ga apercipiramo, ili se u času, kad zamjećaj dolazi u svijest, slučajno nalaze u njoj pomisli povoljne po njegovu apercepciju. Tu ne dolazimo ni malo do svijesti o sudjelovanju volje, nego pažnja zavisi o jačini podražaja i čustvenoj vrijednosti zamjećaja. „Svijest ne pazi, na što hoće, nego na što mora.“ Više puta i sam tijek pomislî dovodi sa sobom takove pomisli, na koje smo i protiv volje prinuđeni svratiti pažnju. Ovakova se pažnja zove nehotična, a motiv joj je sadržaj zamjećaja, ne volja. Za to i nije svaka pažnja voljna djelatnost, ima i pažnja, koja ne zavisi o volji, a tako ima i apercepcija, kod koje ne sudjeluje volja.

Kod apercepcije imamo nužno sadržaj, koji ćemo apercipirati, i sadržaj, s pomoću kojega ćemo apercipirati. Kadgod prate apercepciju čuvstva ugode i neugode, kadgod i volja upravljajući njom i određujući joj smjer pa odlučujući o uspjehu njezinu. Da je sama duša subjekat, koji apercipira, a ne reproducirane pomisli, istaknuto je već.

Wundt razlikuje dvije vrste apercepcije: aktivnu i pasivnu, prema tome, da li kod nje sudjeluje aktivna ili pasivna pažnja, kao što on voli reći mjesto: hotimična ili nehotična.[2]) No nije svaka apercepcija voljna djelatnost, jer nije svaka pažnja hotimična pažnja. Ima apercepcija — kao što već rekosmo — i bez voljnoga sudjelovanja, gdje našu pažnju ne svraća volja na neki sadržaj, nego sadržaj sam po sebi sili svijest, da ga zadrži, dok mu pridođu pomisli, kojima ćemo ga apercipirati. To u ostalom priznaje sam Wundt, kad kaže, da kod pasivne pažnje imamo ponajprije čuvstvo trpljenja, koje kasnije prelazi u čuvstvo djelatnosti, dok kod aktivne pažnje imamo poradi čuvstva očekivanja, koje prate u povodu napetosti mišica neki mišični osjeti, odmah čuvstvo djelatnosti.[3]) I mi ćemo razlikovati aktivnu i pasivnu apercepciju.

Ako neki zamjećaj sam po svojem sadržaju svrati na se pažnju, tako da ga bez sudjelovanja volje t. j. nehotičnom pažnjom apercipiramo, onda je apercepcija pasivna. To biva na pr. kad u

[1]) Jodl: Lehrbuch d. Psychol. VII, 34. — Nicolai Lange: Beiträge zur Theorie der Aufmerksamkeit und d. akt. Apperc. (Wundt: Philos. Stud. IV. str. 390.)

[2]) cit. dj. str. 415.

[3]) Wundt: Grundr. d. physiolog. Psychol. II, 270. — Jodl: Lehrbuch d. Psychol. VII, 34. i d.

[4]) Jodl: Lehrb. d. Psychologie. VIII, 63.

[1]) isp. Steinthala, cit. dj. §. 244—252.

[2]) Grundzüge d. physiolog. Psych. II, str. 278.

[3]) Grundriss d. Psych. str. 255. — Grundzüge d. physiolog. Psych. str. 226.

svijesti nastaje zamjećaj, koji lako prepoznajemo, jer k njemu lako pristupaju slične ili jednake pomišljajne skupine. Prepoznavanje je ponajviše čin pasivne apercepcije, a uvijek je to t. zv neposredno prepoznavanje (unmittelbares Wiedererkennen), koje je časovito i nepripravljeno, te se čini, da samo zamjećujemo, a ne da istodobno apercipiramo, jer nam ne dolazi do svijesti ni osjet sam ni reproducirana pomisao, nego samo produkat obaju faktora. Na ulici se sastajemo s mnogim ljudima, koji su nam „poznati", — mi ih lako prepoznajemo, da o sudjelovanju volje ama baš ništa ne znamo, osobito gdje i ne možemo znati, da li ćemo ih sastati. No ako kažemo, da je takova apercepcija pasivna, ne mislimo reći, da je duša kod samoga čina pasivna, nego samo to, da se apercepcija događa pod utjecanjem psihičkoga mekanizma, te na nju ne djeluje volja.[1] Kod pasivne apercepcije vrijeme između zamjećaja i urazumljaja vrlo je kratko.

Ali ima slučajeva, da preko ćutnja neki zamjećaj, i prije nego li mu sadržaj spoznamo, živo djeluje na našu svijest, pa ipak ne može biti urazumljen, jer u svijesti u času upravo nema takovih pomisli, s pomoću kojih bismo ga apercipirali. Onda velimo, da ga ne razumijemo. No čuvstva će svratiti našu pažnju na nj, svijest će ga hotimično zadržati, dok mu priteku pomisli, kojima ćemo ga moći urazumjeti. Ili: od više zamjećaja, — bilo poradi interesa bilo poradi svrhe kakove, — možemo, ako hoćemo, svratiti pažnju na neki određeni, da ga urazumijemo. I dok bi naša spoznaja, da je zavisna samo o pasivnoj apercepciji, zavisjela o slučaju, možemo ovako određujući apercepcije po interesu i određenoj svrsi doći do jedinstvene spoznaje. Apercepcija, koja nastaje uza sudjelovanje volje u povodu ćutnja, kojima neki sadržaj na volju djeluje, zove se aktivna apercepcija. Između zamjećaja i same apercepcije redovno protječe neko vrijeme, pače voljom možemo apercepciju odgoditi, dok nove pomisli u svijest podignemo, da s njihovom pomoću neki sadržaj apercipiramo. Tako radi naučnjak, kad neku misao „sa svih gledišta" ispituje, da je onda ili kao istinitu prihvati ili kao neistinitu zabaci. Što je teže reproducirati zgodne pomišljajne skupine, to se veća djelatnost ište. Redovno takovu apercepciju, kao što već spomenusmo, poradi napetosti živaca prate mišični osjeti Bez hotimične pažnje nema aktivne apercepcije, dakle je nema ni bez čuvstava, koja hotimičnu pažnju prate. No vježbom postižemo, da je nužna sve manja djelatnost volje, da apercepcija sve laglje napreduje i da napokon apercepcija, koja je isprva vrlo mučna bila, postaje vrlo lagana. Đak će prvi put teško razumjeti Pitagorin poučak, no kod drugoga i trećeg pokusa uspjet će mu to lako, on će lako urazumjeti novu misao s po-

[1]) Isp. Langea, cit. dj. str. 11.

moću starijih. Tako aktivna apercepcija vježbom gubi pomalo svoj prvotni aktivni biljeg, te se sve više približava pasivnoj.[1])

Spomenuli smo već, da uz zamjećaje, koji u povodu izvanjega podražaja nastaju, mogu i same pomisli naše postati predmetom apercepcije. Da naše pomisli nijesu sve jednako svjestite poznata je činjenica, kao i to, da u jednom času imamo samo vrlo malen broj posve svjestitih pomisli, a pored toga da ima u našoj svijesti i drugih manje svjestitih pomisli. I ove manje svjestite pomisli mogu postati predmetom apercepcije, i to pasivne, ako se u času nađu u svijesti neke pomišljajne skupine, koje će onu pomisao po sličnosti svojoj s njom podići do jasnoće, ili aktivne, ako mi sami upravljamo tijekom pomislî želeći, da reproduciramo neke određene pomišljajne skupine, kojima ćemo neku ne posve svjestitu pomisao podići u svijest. Kad se hoćemo da domislimo nečemu, onda nam je očito neka pomisao u svijesti, ali tako nejasno, da je ne razabiramo, pa za to voljom tražimo po svijesti pomisli, kojima ćemo je podići do jasnoće. Mnogi se put želimo kojemu imenu dosjetiti, a u našoj su svijesti samo nejasne pomisli bilo o glasovima samima ili o redu glasova, pa tražeći pomišljajne skupine, kojima ćemo sebi usvijestiti one pomisli o glasovima, kušamo ime izgovoriti pogađajući. U takovom smo slučaju reproducirali neku pomišljajnu skupinu, s kojom smo tek neke pomisli o glasovima apercipirali. Možemo dakle pažnju svraćati i na naše pomisli. Ako pri tom ne pazimo na izvanje dojmove, onda smo ili zamišljeni ili rastreseni. Kod zamišljenosti pažnja je naša hotimična; obaziremo li se na potrebe praktičnoga života, pa prosudimo li s toga gledišta ovakovo apercipiranje, reći ćemo, da je to nenazočnost duha — izraz, koji znači upravo protivno od onoga, što hoće da znači, jer se kod ove apercepcije očituje najviše duševne radnje, nezavisne o osjećanju. Ako sam tijek reprodukcije našu pažnju svraća na se, te pazimo na one pomisli, koje nam taj tijek slučajno nameće, onda se kaže, da smo rastreseni.[2])

Herbart je prema tome, da li je zamjećaj ili pomisao predmetom apercepcije, podijelio apercepciju na izvanju i unutrašnju. No ovo razlikovanje ne će biti dobro. Ponajprije je svaka apercepcija unutrašnja, jer ni zamjećaj nije izvanje stanje; drugo: sama činidba apercepcije kod svake je apercepcije jedna ista, pa može i t. zv. unutrašnja apercepcija biti i pasivna i aktivna prema tome, da li je naša reprezentativna pažnja nehotična ili hotimična. Uz to je ovo razlikovanje dovelo i do zablude, da je unutrašnja apercepcija i opažanje samoga sebe jedno isto, da je svaka apercepcija neke pomisli naše ujedno i opažanje nas samih.

[1]) Lange cit. dj. str. 15.
[2]) Jodl: Lehrbuch d. Psych. VIII, 60.

Kad neku pomisao apercipiramo, onda spoznajemo njezin sadržaj i njezine međusobice s ostalim duševnim sadržajem. Kad pak sami sebe opažamo, onda ne marimo za sam sadržaj pomisli, nego pitamo, kako naša duša pomišlja neki sadržaj. Kod opažanja samoga sebe nužno dakle nastaje osvještaj radnje, što izlazi od jastva, koje kao naše jastvo ćutimo i spoznajemo. Ova radnja naše duše postaje za nas objektom apercepcije; *da* smo mislili, ćutjeli i htjeli, to doznajemo opažanjem samih sebe apercipirajući radnju, što ju je naše jastvo izvelo, dok apercipirajući pomisli doznajemo, *što* smo pomišljali, ćutjeli ili htjeli (jer ćutnje se i hotnje ne dadu apercipirati same po sebi, nego se dadu tek preko reproduciranoga ili apercipiranoga sadržaja u nama pobuditi). Opažanje samoga sebe dakle je apercepcija, kod koje naše jastvo apercipira radnju i sebe kao činitelja radnje. Tako je kod t. zv. unutrašnje apercepcije objekat apercepcije sadržaj pomisli, a uspjeh joj je osvještaj sadržaja i međusobice pomisli s ostalim sadržajem; kod opažanja samoga sebe objekat je apercepcije samo naše jastvo, koje pomišlja, a resultat joj je osvještaj radnje i naše osobe kao činitelja, koji pomisli iz sebe izvija. Istina je, da ćemo apercipirajući neku pomisao često reći: *ja* to razumijem ili ne razumijem — ili ćemo reći: *ja* mislim ovako. Ali u tom slučaju onom apercepcijom ne spoznajemo našu osobu kao činitelja, nego tek ćutimo, da su neke pomisli naše pomisli. U času, kad apercipiramo, i ne postajemo svijesni sudjelovanja našega jastva, nego tek kasnije ćuteći već primljeni sadržaj kao naš, kažemo: ja to razumijem. Ni kad voljom utječemo na tijek pomisli te upravljamo apercepcijom, ne apercipiramo naše jastvo kao činitelja radnje, ali ga ćutimo kao takova i imamo pri tom čuvstvo djelatnosti.[1]) Nije dakle nužno, da svaka t. zv. unutrašnja apercepcija bude ujedno i opažanje samoga sebe. „Poput vojnika, kojega u bojnoj vrevi toliko zaokupljaju izvanji dojmovi, da i ne misli na svoja stanja, živi i onaj, koji urazumijeva, poglavito u objektivnom svijetu zorova i misli svojih; on pita za njihove međusobice, a ne za subjekat, kojemu pripadaju, ne za djelatnost, kojom ih izvija".[2])

3. Uvjeti apercepcije.

Uspjeh apercepcije, o kojem se i radi, lakoća i brzina ili sporost, s kojom je svijest vrši, jačina, s kojom se nova pomisao usvješćuje, zavisi ponajviše o svojstvima novijega i starijega sadržaja, za tim o ćutnjama i hotnjama, u kratko o cijelom stanju svijesti, kadgod i čitave duše. Neki od ovih čimbenika ne dadu se ni odrediti, jer je njihovo sudjelovanje nejasno, te ostaje naše-

[1]) Wundt: Grundriss d. Psych. str. 259.
[2]) Lange cit. dj. str. 30.; ispor. isto dj. str. 29—32.

šemu opažanju sakriveno. Tačnije se dade odrediti djelovanje samih pomišljajnih sadržaja, koji kod apercepcije sudjeluju, pa onda djelovanje ćutnja i volje.[1])

Wundt govori o izvanjim i unutrašnjim utjecajima; izvanji su mu utjecaji fiziologijski i oni, koji djeluju tek po svojim objektivim svojstvima, dok su unutrašnji oni, koji djeluju tek po svojem utjecaju na samu dušu.[2]) Da su utjecaji druge ruke važniji, i da o njima ponajviše zavisi uspjeh i smjer apercepcije, posve je jasna stvar.

A. Izvanji utjecaji. Ovamo ide ponajprije jačina izvanjega podražaja, fiksacija onih predmeta, što ih gledamo, pa gibanje očiju uzduž okrajnih kontura.[3]) Od više istodobnih podražaja doći će laglje u svijest oni, koji su jači (dakako da ne odlučuje sama jačina, nego i njihova ćutna vrijednost,[4]) te tako ni ovaj utjecaj nije samo izvanji, nego i unutrašnji). Isto će se tako od istodobnih podražaja lagije apercipirati onaj, koji je već jednom ili više puta djelovao na dušu i pobudio pomisao. Iz nekoga sastava glasova lako ćemo razabrati onaj glas, koji smo malo prije čuli. Na tom se osniva razabiranje nadglasaka i sastavnih glasova[5]). Slabi ili obični podražaji ne će toliko djelovati, kao jaki i neobični.

Činjenica, da se od više istodobnih podražaja lagije apercipira onaj, koji je već na svijest djelovao, imat će svoj uzrok i u živčevlju, i tu se vidi vrijednost fiziologijskoga ustroja po apercepciju. Što je neki provodni put češće dovodio podražaje, to će ih lagije i u buduće dovoditi. Od svake pobude ostaju u dokrajčištima provodnih putova neki zaostaci, pa kad se opet privede neki podražaj, koji je nalik na pređašnje, onda on lako i one zaostatke podraži, te će u njihovu povodu nastati u duši pomisli nalik na novo nadošle, pa ćemo ih lako urazumjeti. Sigurno je, da će djelatnost apercepcije kod nekih pomišljajnih skupina biti to sigurnija i lagija, što je provodnja pobuda, koje im odgovaraju, više uvježbana, a manje sprečavana.[6])

B. Unutrašnji utjecaji: 1. s obzirom na objekat apercepcije. — Neki zamjećaj ili pomisao postat će objektom apercepcije to lagije, što će više srodnih ili sličnih pomisli i ćutnja reproducirati. Možemo reći, da nova pomisao ne smije biti nejasna, neodređena ni slaba, jer ne bi zgodnih, a možda ne bi i nikakovih pomisli reproducirala. Što je posve novo, ne razumijemo; što nam je djelomično poznato, lako apercipiramo t. j. spoznajemo. Na tom se osniva spoznavanje istina. Što je posve

[1]) Lange: cit. dj. str. 34.
[2]) Grundzüge d. physiol. Psych. II, st. 269.
[3]) Wundt: Grundzüge d. phys. Psych. II, 269.
[4]) Jodl: Lehrb. d. Psych VIII, 31.
[5]) Wundt: Grundzüge d. physiol. Psych. II, 269.
[6]) Lange: cit. dj. st. 40. i 41.

poznato, gotovo nesvijesno apercipiramo t. j. prepoznajemo. Ali novi sadržaj ne smije biti ni prejak, jer će inače potisnuti iz svijesti sav ostali sadržaj, pa sam zapremiti svijest; a i u nekoj međusobici s našim jastvom mora da bude. Što nam je posve strano, ne doimlje nas se („Sit gladnu ne vjeruje“)

Pažnja je naša u ovakovim slučajevima ponajviše nehotična, pa za to i jest nužna neka izmjena podražaja, hoćemo li, da ih apercipiramo. Ako je samo jedan podražaj, ne smije biti prebrz, jer ga inače ne apercipiramo (na pr. blijesak), ali ni prepolagan.[1]

2. s obzirom na subjekat apercepcije. — Subjektom će apercepcije biti ona pomišljajna skupina, koja će se najviše istaknuti u svijesti. Ova premoć jedne skupine nad drugom, ne može zavisjeti o jačini pomisli, kao što je dokazao Lotze,[2] nego o ćutnjama, koje su s pomislima spojene. S obzirom na to možemo razlikovati podražljivost i jačinu pomišljajnih skupina; dakako da ne ćemo pod tim razumjeti ono, što Steinthal[3] razumijeva, ako upravo i njegovo razlaganje kadgod pokazuje, da se međusobice pomisli moraju osnivati na ćutnjama (ako on na pr. kaže, da podražljivost pomislî stoji do „usrdnoga dodira“ njihova s drugima, što drugo znači to, nego da ih po ćutnjama spajamo?)

a) Podražljivost. — Kad kažemo, da jedna pomisao reproducira druge slične ili srodne, onda to znači, da mi njihovu srodnost ćutimo. Na tim ćutnjama osniva se njihova podražljivost. Što su pomisli neke skupine bile življe, to su življa čuvstva u nama pobudile, i što su se više spajale s drugim pomišljajima i tako ulazile u mnoge međusobice, koje mi sve ćutimo, to je veća njihova podražljivost.[4] Na tom se osniva utjecaj nekih upravo pomišljajnih skupina u znanstvenom, zvaničnom i svakidašnjem radu. Utjecaj ovih skupina može kadgod tako ojačati, da neki ljudi apercipiraju sve samo nekima od njih. „Shema njihovih misli postaje za njih shema svijeta.“[5] Na toj se podražljivosti osniva i mnoga iluzija. Kad se na pr. u šumi za mjesečine neki panj pričini lovcu kao neman, bogatu čovjeku kao razbojnik, a praznovjernom seljaku kao duh, onda su oni očito netočni svoj zamjećaj svaki prema svojim najviše podražljivim pomišljajnim skupinama apercipirali.

b) Jačina. — Ona zavisi ponajviše o ćutnoj vrijednosti neke pomišljajne skupine za naše jastvo. Pomisli na ugodne ili neugodne događaje u vrlo su uskoj svezi s našom sviješću, te će se svakom prigodom lako u nju vratiti. Zamjećaji, koji nijesu u nama pobudili jakih ćutnja, ne mogu imati velike jačine ni onda, kad

---

[1]) Lange: cit. dj. st. 34. i 35. — Jodl: Lehrbuch d. Psych. VII, 36.
[2]) Mikrok. I, st. 227. i d.
[3]) cit. dj. §. 222. i d.
[4]) Windelband: Ueber den Einfluss des Willens auf das Denken. Vierteljahrsch. für wiss. Philos. II, str 278. — Lange cit. dj. str. 36.
[5]) Jodl. cit. dj. VIII, 62.

uđu u pomišljajni sadržaj naše duše. Zamjećaji pak i pomisli, kojih smo vrijednost po naše jastvo živo ćutjeli, uvijek imadu neku jačinu, a po njoj dakako i neku podražljivost. Posve se ne da rastaviti jedna od druge; jačina povodi za sobom podražljivost, a podražljivost jačinu; ondje tek uzimamo ćutnu vrijednost nekoga sadržaja po upravnom dojmu na naše sopstvo, ovdje po međusobici s ostalim sadržajem duše. Najjače su za nas one pomišljajne skupine, do kojih smo došli samostalnim radom, jer je kod svake ovako stečene spoznaje bilo ugodno čuvstvo djelatnosti, koje je onim pomislima i dalo odmah usrdnu svezu s našim jastvom.

3. s obzirom na ćutnje i volju. — Već smo spomenuli, da ćutnje odlučuju o pomišljajnim skupinama, koje će biti subjektom apercepcije. O njima, ako i ne o njima samima, zavisi, koje će se pomisli reproducirati. Ali nije to jedini utjecaj ćutnja. Da interes mnogo puta vodi našu djelatnost apercepcije, to je već svaki na sebi iskusio, te je interes, kao što zgodno kaže Lange,[1] upravo subjektivna strana procesa apercepcije. Kad bi ljudi bili samo pomišljajna bića, ne bismo razumjeli, za što da radije svrate pažnju na jedan sadržaj nego li na drugi, — oni bi pače onda mogli samo na najjači podražaj ili na najjaču udružbenu skupinu svratiti pozornost. I tako bi bili prepušteni samovolji izvanjega svijeta. Uređene spoznaje ne bi bilo, nego bi sva spoznaja bila rastresena Ovako pak svijest svraća pozornost na onu pomisao, koja najviše ćutnja pobuđuje.[2] No nerijetko se ćutnje i opiru apercepciji. Ako ljudi nijesu htjeli prihvatiti Galilejeve misli, da se zemlja okreće oko sunca, nije to bilo samo za to, što se tomu protivilo opažanje, nego i za to, što se protivilo čuvstvo, da bi Galilei bio izrekao istinu, kad u Sv. pismu protivno piše. Nije im nedostajalo samo pomišljajnih skupina, da novu misao apercipiraju, nego im je čuvstvo doprinijelo i novih, da je ne apercipiraju.

Na interesu se osniva pažnja. I ona utječe na apercepciju; za to preko ćutnja dolazi i volja do utjecaja na apercepciju. Pažnjom se postiže to, da i slabiji zamjećaji mogu doći do svijesti, da i slabijim pomislima apercipiramo; tako se njom rješavamo donekle utjecaja izvanjštine i slučajnosti redovitoga tijeka reprodukcije.[3] Određena svrha može tu pažnju svratiti baš na određene pomisli i pomišljajne skupine. Da je takova pažnja hotimična, ne treba ni spominjati. O njoj zavisi mnogo uspjeh i točnost apercepcije. Iznenađenje, što ga uzrokuju neočekivani događaji, nastaje upravo odatle, što nijesmo na njih svratili pažnje u času, kad su na nas djelovali.[4]

---

[1]) Cit. dj. str. 14.
[2]) Windelband cit. dj. str. 278.
[3]) Staude cit. dj. str. 202.
[4]) Wundt: Grundzüge d. physiolog. Psych. II, 271.

Suprotna je pažnji nepažljivost i rastresenost. Pažnju zamjenjuje s vremenom vježba, koja je s njom u obrnutom razmjeru. Što je veća vježba, to je potrebno manje pažnje. Prva apercepcija neke pomišljajne skupine uspijeva teško, kadgod i tek uz veliku pažnju, kod svakoga ponavljanja već se traži manje napora; na mjesto pažnje dolazi vježba, mjesto aktivne apercepcije dolazi sve više pasivna. Iskusan praktik vidi i čuje u jednom času, za što manje iskusan čovjek treba dugotrajnoga ispitivanja.[1] Vježbom se umanjuje i vrijeme između percepcije i apercepcije;[2] njom postižemo i to, da i bez voljnoga sudjelovanja možemo neke pomisli apercipirati, a pažnja nam ostaje slobodna, da apercipira potankosti do onda ne apercipirane. Sva se tehnička vještina osniva na toj zamjeni,[3] pa je u interesu samoga napretka, da pažnju zamijeni vježba.

4. s obzirom na ćud. Da i temperamenti utječu na smjer i lakoću, ako i ne svi jednako na točnost apercepcije, ne da se poreći. Sangvinik svakako apercipira brže, ako i ne točnije, od flegmatika. Sklonosti i nagnuća, težnje i strasti utječu također na apercepciju, no uvijek jednostrano, jer se lagljе i brže apercipira ono, što je u svezi s predmetima naših težnja, sklonosti i strasti. Zabrinutost i strah, koji uznemiruje ćud našu, može i pored najveće pažnje zapriječiti apercepciju. Isto se tako apercepciji često protive neugodne slutnje, koje kadgod uznemiruju dušu. Treba neki mir duševni, neko ravnotežje duševnih stanja da apercepcija uspije[4]). U opće odlučuje o apercepciji i naše časovito raspoloženje. „Jučer bijasmo posve zadovoljni sa svojim stanjem, posao nam je uspio, budućnost nam se u lijepoj svjetlosti prikazala; danas se ćutimo nesretnima, posao ne uspijeva, budućnost je bez nade, a promijenilo se nije — ništa“. Kao časovita, tako i trajna raspoloženja utječu na apercepciju. Optimista sudit će uvijek drukčije od pesimiste; onaj samo jadikuje, ovaj se samo smije, onaj traži u povjesti ljudstva, da što veliko nađe, a jedva išto nalazi, ovaj gleda oko sebe, pa u najmanjoj stvari vidi nešto veliko.[5])

Napokon utječu na apercepciju kadgod i ne posve svjestita stanja. Pojmovi, općeni zakoni i načela zastupaju kod našega apercipiranja sve one pojedinosti, koje pod njih pripadaju, u njima su pak samima izražena samo općena obilježja, sva ostala sudjeluju u apercepciji kao ne posve svjestiti elementi[6]). I nejasne ćutnje i nejasne pomisli, koje su u svezi s našim zanimanjem, vjerne su pratilice apercepcije[1]).

[1]) Jodl cit. dj. VIII, 62.
[2]) Wundt Grundzüge d. physiol. Psych. II, 278.
[3]) Lange cit. dj. str. 39. — Jodl: Lehrb. d. Psychol. VII, 40.
[4]) K. Lange cit. dj. 38. i 39.
[5]) Steinthal cit. dj. §. 212.
[6]) Lange cit. dj. 38.

Tako donekle cijeli duševni sadržaj, pa određene ćutnje, težnje i pomisli upravljaju smjerom apercepcije, te joj određuju uspjeh.

4. Uspjeh apercepcije.

Apercepcija može biti točna i netočna. Za točnost se apercepcije zahtijeva, da bude oštra, jasna i razgovijetna. Apercepcija je oštra, kad napetost pažnje odgovara jačini utiska. Jasnoća apercepcije zavisi o jačini utiska i o oštrini apercepcije. Podražaj mora biti dosta jak, a istodobno moramo zgodno udesiti pažnju. Podražaj za to ne smije biti prejak, jer bi otešćavao zgodnu pažnju. Budući da jačina osjetnih elemenata utječe na jasnoću pomisli, često su se zamijenila ova dva pojma, pa se govori o o jačini pomisli. No pravo uzevši može se govoriti samo o jačini osjetnih elemenata, ne o jasnoći pomisli. Razlika između jasnoće pomisli i jačine osjetnih elemenata opaža se u tome, da jasnoća može rasti i padati, a jačina niti se povećava ni umanjuje. Podražaj može biti dosta jak, da djeluje na dušu, pa će se percipirati, no za to se ne mora istodobno i apercipirati. Hoće li da se apercipira, mora se na nj svratiti pažnja (hotimična ili nehotična) t. j. on mora da postane toliko jak, da pažnju na se svrati. Ali ako i valja rastavljati jačinu od jasnoće, ne da se poreći neki utjecaj jedne na drugu. Svakako će se podražaji veće jačine s većom jasnoćom apercipirati od podražajâ manje jačine, ako nema uzroka, koji bi to spriječili. Isto tako može jasnoća utjecati na jačinu. Ako na pr. neki podražaj djeluje tako, da na nj ne pazimo, a za tim se ponavlja u jednakoj jačini, pa onda svratimo na nj pažnju, mi ga jače i čujemo. Ako ura na zvoniku počne udarati, prvi udarac ćemo „prečuti“, a drugi će se ne samo jasnije apercipirati, nego ćemo ga jače i čuti. Razgovijetna je apercepcija, ako je neka pomisao točno razsučena od svega sadržaja svijesti. Za razgovijetnost se ište neki stupanj jasnoće, no dok se jasnoća tiče svojstava samo po jedne pomisli, tiče se razgovijetnost međusobice pomisli jednih s drugima.[2])

Ako dakle apercepcija hoće da bude točna, moramo zgodno udesiti pažnju na podražaje, koji imadu dovoljnu jačinu ili sami po svojim ćutnim vrijednostima mogu svratiti na se pažnju, a napokon treba da pridođe dovoljan broj jasnih pomišljajnih skupina s obilnim sadržajem, da se mogu ogledati međusobice onih pomišljajnih skupina s novo nadošlom pomišlju. Onda se ona ne će jednostrano ili tek „s nekih gledišta“ urazumjeti, nego će se po svom sadržaju uvrstiti u onu skupinu pomišljajnu, kojoj naj-

[1]) Windelband cit. dj. str. 284.
[2]) Wundt: Grundzüge d. physiol. Psych. II, 271—273.

više odgovara.[1]) **Oštrina i jasnoća tiče se dakle više novoga sadržaja, a razgovijetnost međusobice novoga sadržaja sa starijim.** Pomišljajne skupine, s pomoću kojih apercipiramo, ne smiju biti slučajni spojevi psihičkoga mekanizma, nego treba da su uređene cjeline, u kojima su međusobice pojedinih dijelova točno određene, a sve one cjeline opet treba da sačinjavaju raščlanjenu uređenu cjelokupnost. „Ljudska se spoznaja sastoji u zadnjem redu od sustava misli, koje se proizišavši iz najraznoličnijih ishodišta međusobno podupiru i drže, a najposljednja jamačnost za svaku pojedinu sastoji se u tome, da se posve slaže s cjelinom, u koju pripada.“[2]) Za to i treba da one pomišljajne skupine budu ujedinjene u određenim oblicima duše, u koje treba da i svaka nova pomisao uđe, a svi ovi oblici treba da sačinjavaju jedinstvenu cjelinu. Za točnu se dakle apercepciju zahtijeva, da pomišljajne skupine, kojima ćemo apercipirati, budu određene i jasne cjeline izražene u oblicima mišljenja, kao što su pojmovi, načela, pravila, općeni zakoni, i u oblicima zrenja, a novo nadošla pomisao treba da se neporiječno uvrsti u cjelinu, što je sačinjavaju svi oblici zrenja i mišljenja zajedno.[3])

Apercepcija je netočna, ako se kojigod od ovih uvjeta ne ispuni. Ako na pr. ne udesimo zgodno pažnju, ili ako izvanji podražaj nije takav, da dovoljnu pažnju na se svrati, onda ne će apercepcija biti točna. Tako biva kod iluzija, gdje nejasni zamjećaj (ponajviše vidni i slušni) poradi nejasnoće njegove krivo apercipiramo, jer takav nejasni zamjećaj ne pobuđuje u nama povoljnih skupina, niti se mogu dobro ogledati međusobice zamjećaja s reproduciranim sadržajem. Percepcija mora biti jasna, a reproducirani sadržaj što obilatiji, onda će i apercepcija biti točnija. Da kod apercepcije jednako odlučuje o uspjehu i pamćenje i sjećanje, očito je, pa će svako loše pametovanje imati kao posljedak netočnu apercepciju. I onda, ako pomišljajne skupine, koje su već pređašnjim apercepcijama nastale, nijesu posve uređene cjeline, nastat će netočna apercepcija, nastat će površno suđenje, koje se nerijetko i u znanosti očituje kao nekritično postupanje. Istina se ne luči dosta od neistine, ili je suđenje prebrzo u povodu samo nekih pomisli, s kojima je uspoređena neka nova pomisao.[4]) Djeca, koja nemaju još toliko sabrane iskusne građe, obično prave brze i netočne apercepcije. Kad dijete svakoga čovjeka drži ocem, narisan četverokut slatkišem, ili narisan krug pladnjem, ono je očito takovu netočnu apercepciju izvršilo.[5]) No i u svakidašnjem životu odraslih ljudi „sudi svaki po sebi.“ One pomišljajne skupine, koje imadu za naše jastvo najveću vrijednost, najlaglje će se reproducirati, te ćemo njima apercipirati novi sadržaj. „I koliko takovim apercepcijama logične očevidnosti nedostaje, toliko im naknađava psihička jačina.“[1]) Na tom se osniva i to, da mnogi ljudi nerado primaju ono, što je novo. Starije su pomišljajne skupine po svojoj ćutnoj vrijednosti postigle toliku čvrstoću, te se uspješno opiru svemu, što bi njihovu premoć nad ostalim sadržajem duše uzdrmati ili možda skršiti htjelo. Za to se mnoga nova stvar naprečac osuđuje, jer ne pristaje posve u onako uređenu cjelinu naših misli. Vrijeme, za koje su se pomišljajne skupine održale u svijesti, i ćutna vrijednost njihova upravo i odlučuje o njihovoj premoći. Što su te pomišljajne skupine dulje u našoj svijesti i što usrdnije ćutimo njihovu vrijednost po naše jastvo, to imadu one veću jačinu i podražljivost. Pa ako neka jačina i podražljivost pomišljajnih skupina i odlučuje o uspjehu apercepcije, prevelika podražljivost i premoć jednih pomišljajnih skupina nad drugima dovodi mnogo puta do jednostranosti, do netočne apercepcije. Kod javnoga će predavanja, kao što zgodno kaže Goethe, više naučiti ljudi, koji nijesu upućeni u predmet, o kojem se raspravlja, nego li sami stručnjaci. Za što? Oni će apercipirati samo ono, što se s njihovim nazorima slaže, ali valja dodati, da će i drugi jače apercipirati ono, što je s njihovim znanjem u većoj svezi.[2]) No i izvanji uzroci mogu spriječiti uspjeh apercepcije. Tu nam valja u prvom redu spomenuti umor. Dugotrajna pažnja uzrokuje umor živaca, te i pored najvećega napora volje ne možemo više onako vršiti apercepcije, kako bismo željeli.[3]) I bolesti ili posve prieče uspjeh apercepcije ili ga usporuju, a kadgod uzrokuju netočnu apercepciju.[4])

U čemu se očituje uspjeh apercepciji? Herbartovska je psihologija učila, da novi sadržaj u prvom času prevlada nad starijim, jer je više aktivan, a stariji više pasivan, jer novi uzrokuje, da se stariji reproducira. No odmah za tim prevlada stariji sadržaj nad novim, a novi se mora udesiti prema starijemu, da se uzmogne s njim spojiti. Ako je posve tako, kako se u teoriji kaže, onda očito nema napretka. I Herbart sam, pa Lazarus i Steinthal ovu svoju teoriju ne provode jednosljedno, jer bi bili prinuđeni zanijekati mogućnost spoznaje i napretka. Ali ako i nije premoć starijih pomisli nad novima neograničena, valja priznati, da su pojedine pomišljajne skupine i elementi tih skupina po ćutnjama toliko vezani, da nova pomisao ne će moći njihovih

---

[1]) Lange cit. dj. 37.
[2]) Windelband cit. dj. str. 269.
[3]) Lange cit. dj. str. 38. — Lotze: Mikrokosmus I, str. 256., 257., 261.
[4]) Lange cit. dj. st. 38.
[5]) Preyer: Die Seele des Kindes, Leipzig 1895.[4] st. 37. i 38.

[1]) Lange cit. dj. st. 37.
[2]) Steinthal cit. dj. §. 217.
[3]) Lange cit. dj. st. 42. — Jodl cit. dj. VII, 38., 39.
[4]) Steinthal cit. dj. §. 217—218.

međusobica raskinuti, već će biti prinuđena, da se udesi prema starijemu sadržaju.

S obzirom na novi sadržaj opaža se dvojako djelovanje djelatnosti apercepije: 1 Apercepcija pojačava percepciju te je u svijesti zadržava. Slabe, nejasne i prebrze percepcije ostale bi neopažene, da k njima ne pristupi pažnja (hotimična), koja će ih u svijesti zadržati; za to vidimo kadgod i ono, čega inače ne bismo opazili, ili čujemo i ono, što bismo inače prečuli, samo što k ovim slabim zumjećajima ne pridolazi uvijek apercepcija. Prolazimo ulicom, a ne apercipiramo svega, pače i ne percipiramo nužno jasnije, pa ako i pridođe apercepcija, nije to samo po sebi odmah uvjet. da percepcija bude točna, već može biti i netočna. Iluzije su ovakove netočne apercepcije. U opće se može reći, da apercepcija pojačava percepciju, ako je i ne tumači uvijek točno. Ona i kod jasnih percepcija pomaže, da opazimo ono, čega inače ne bismo vidjeli, da opazimo i sitnice. Kad draguljar opazi odmah ljagu na nekom dragulju, učini to očito za to. što je i najneznatniju oznaku svoje percepcije apercipirao. Tako apercepcija osjećalima podaje veću oštrinu. — 2. Apercepcija potpunjava i ispravlja percepciju te je do veće jasnoće i razgovijetnosti dovodi. Upravo u potpunjavanju percepcije nahodi se važnost apercepcije. Botanik će na ruži vidjeti više toga nego drugi, koji nije stručnjak. Uvrstimo li neku stvar pod općeni pojam, neki događaj pod općeni zakon, onda smo već samim podređenjem potpunili našu percepciju, jer smo u njoj razlučili bitne oznake od nebitnih. Tako apercepcija potpunjava naše znanje. Dovoljno je pače percipirati samo neke oznake, da ipak vidimo cijeli predmet. Opazimo li neku žutocrvenu boju iza lišća, reći ćemo sa sigurnošću, da je to jabuka pod lišćem. Teško bismo mogli tako brzo i čitati, da moramo svako slovo točno percipirati. Od svake riječi možda tek polovicu čitamo s lista, a polovicu iz glave, kao što zgodno kaže Lazarus. Za to opet ne ćemo tako lasno opaziti tiskarsku pogrješku, kao dijete, koje tek počinje čitati ili još ne čita dosta brzo. Ono će čitati krivo, ili bolje rekavši: ono će čitati posve pravo, dok mi i ne apercipiramo pogrješku. pa odmah potpunjamo našu netočnu percepciju. Apercepcija i ispravlja naše zamjećaje. Kad bismo ulicu ili drvored samo percipirali, držali bismo, da im se krajevi u kutu sastaju, pa ipak ni za čas ne ćemo posumnjati, da onuda možemo proći. Očito dakle ispravljamo našu percepciju.

Apercipirani zamjećaj uvršćujemo u pomišljajne skupine, koje su već kao cjeline sastavljene od pređašnjih apercepcija. I što je percepcija po svojim ćutnjama imala veću vrijednost i što je više pomišljajnih skupina reproducirala, što je dakle jasnije apercipirana, to će se ona u onim skupinama više očitovati kao

faktor. Ona će postići neku jačinu i podražljivost, te će od sada dalje utjecati na smjer i uspjeh drugih apercepcija.[1])

I starije se pomišljajne skupine po apercepciji moraju (bar donekle) promijeniti. One dobivaju to veću jačinu i vrijednost, što su češće kod apercepcija sudjelovale. Dolazeći u sve više međusobica s novim sadržajima i drugim pomišljajnim skupinama, postižu sve veću premoć, da postanu s tim laglje opet subjektom apercepcijâ. Novi sadržaj ulazeći u stariju pomišljajnu skupinu obogaćuje manje više sadržaj starije skupine, kadgod ga i bitno potpunjava. Kad dijete upozna i okrugao stol, ono je očito ispravilo svoju pomisao o stolu, te upoznalo, da četverouglatost nije bitna oznaka stola.[2]) Na tom utjecaju novih sadržaja osnivaju se sva otkrića, — osniva se i onaj sa zanosom pozdravljeni εὕρηκα. Osobito su u tom pogledu poučna dva primjera u astronomiji: Keplerova i Newtonova otkrića. Newton je — da bar jedan spomenem — padanje jabuke najprije apercipirao tako, da je našao uzrok padanju u sili, koja je privlači k zemlji; za to i pada k zemlji, a ne diže se u vis. Kad je tako apercipirao padanje tjelesa, onda je svoje mišljenje o gibanju planeta oko sunca potpunio tim, da je apercipirao indentitet sile, koja ih privlači k suncu, sa silom, koja tjelesa privlači k zemlji.[3]) Svaka dakle apercepcija donekle utječe i na starije pomisli, obogaćuje ih i potpunjava, a kadgod ispravlja. Tako je moguć napredak u opće. U povodu novih zamjećaja sastavljamo mnoge pomisli, kojih međusobice još nijesmo zamijetili. Kaos pomislî, kao što kaže Lazarus, nevidljiva ruka apercepcije uređuje u kosmos.

Nova pomisao kadgod posve raskine međusobice, koje su postojale između nekih pomisli i pomišljajnih skupina. U povodu sretnih zamjećaja ili povoljnih kombinacija mislî dođoše učeni ljudi do novih hipoteza (domislica). po kojima su se mnoge međusobice pomisli otkrile, ali isto tako mnoge međusobice kao ne istine zabacile. Od Arhimeda do Kolumba i Kopernika, do Galvanija i Volte i do izumjelaca i iznašalaca naših dana umije povjest kulture često vrlo mnogo pripovijedati, kako je jedan jedini zamjećaj, jedna strelovita sretna misao cijele sustave oborila, kojih ni najoštroumniji ljudi nijesu mogli oboriti, i kako su onakova otkrića dovela u jednom času do većega napretka nego mišljenje cijelih vijekova I na područje htijenja i djelovanja mogu utjecati novi apercipirani dojmovi, te promijeniti sve mišljenje i čuvstvovanje čovjeka, a htijenju i djelovanju njegovu sasvim drugi smjer dati.

[1]) Lange cit. dj. str. 16—20 — Lazarus cit. dj. str. 47. i d. — Steinthal cit. dj. §. 135.
[2]) Steinthal cit. dj. §. 136. i 194.
[3]) Steinthal cit. dj. §. 193.—199.

Ako neki nov zamjećaj ili nova pomisao ovako utječe na starije, pita se, nijesu li u tom slučaju starije pomisli objekat apercepcije, a novije subjekat? Nemamo li u istinu dvije apercepcije? Ovo drugo čini se vjerojatnije. Novi sadržaj ne će nikad svih međusobica naših pomisli raskinuti, niti će raskinuti svezu njihovu s našim jastvom. Još uvijek će ostati neki krug pomisli, kojega on ne će moći raskinuti, nego će se u nj uvrstiti. Ondje će se i kao osamljen sadržaj istaknuti moćnim faktorom, koji će u drugom dijelu sadržaja izvesti promjene, te će se ovaj drugi dio prema njemu u nove oblike urediti, da uzmogne opet nastati harmonična cjelina. Tako smo postojano pod utjecajem prošlosti, da i najmanje očekivani događaji i najnovija iskustva ne mogu posve razoriti zgradu misli naših, nego moraju da dođu u nju kao dijelovi, i tek kao dijelovi njezini mogu onda utjecati na ostali sadržaj.[1])

5. *Sveza apercepcije sa sviješću i sa samosviješću.*

Izvanji svijet neprestano djeluje na našu dušu. Njegovi podražaji sile je neprestano, da na njih odgovara svojim govorom, da na njih odgovara — osjetima. Dušom našom prolaze i pomisli, od kojih mnoge dižući se iz mraka nesvijesnosti prolaze pod svjetlošću svijesnosti i opet na drugoj rekao bih strani padaju u mrak. Tek neke od njih opažamo, na njih svraćamo našu pozornost, na njih upravljamo pogled duševnoga oka, te one postaju jasne, razgovijetne, postaju posve svjestite. Apercepcija je ona činidba duše, koja zamjećaje u svijesti zadržava te ih obasjava svjetlošću svijesnosti. I dok nebrojeni drugi zamjećaji, nebrojene pomisli prođu dušom, da se nikada ili teško ikada više u nju vrate, one, koje su jednom postale predmetom apercepcije, imadu veću jačinu, da se opet uzmognu dići u svijest. Apercepcija na ime ne krši vez jednih pomisli s ostalima, ona ih ne ostavlja osamljene, nego ih svrstava u skupine s drugima, i kad se ove skupine vrate u svijest, vratit će se s njima i apercipirana pomisao. Tako je uspjeh apercepcije svjestitost neke pomisli i spoj njezin s ostalim pomislima. No ni to nije sve! Činidba apercepcije nije samo u svezi sa sviješću, nego je i više. Već sami motivi spajanja nekih pomisli u skupine nalaze se u čuvstvima. Čuvstva su one pomoćnice, koje reproduciraju novoj pomisli srodne ili slične skupine, čuvstvima mjerimo njihove međusobice, njima ih oćućujemo. No mi ne ćutimo samo, što su oni sadržaji, ni u kakovoj su svezi s ostalim sadržajem naše duše, nego mi ćutimo i njihovu vrijednost po naše jastvo. Pa ni najbolje poznavanje međusobica ne bi moglo dovesti do toga, da duša

[1]) Lange cit. dj. str. 20. i dalje, osobito str. 23.

sve pomisli u oblike mišljenja i zrenja svrsta. Među pomislima bi postajale međusobice, ali dok ih mi ne bismo ćutjeli, i dok ne bismo ćutjeli njihovu pripadnost našemu jastvu, dotle bi uvijek duša bila pozorište, na kojem bi se vršila ona čudna za nju samu nerazumljiva izmjena pomislî. Oblici se mišljenja ne nalaze u samim pomislima i njihovim međusobicama. Što dakle sili dušu, da u njih svrstava sve svoje pomislî? Duša ćuti međusobice svojih pomisli, ona ćuti pripadnost njihovu samoj sebi, pa uspoređujući ih svrstava slično i srodno zajedno, a rastavlja nesrodno, i tako među svojim stanjima stvara nov svijet međusobica, koji nije puki odraz izvanjega svijeta, nego se u njemu očituje njezino vlastito bivstvo. Tako svaku našu spoznaju prate ćutnje, kojima oćućujemo svezu pomislî među sobom i s našim jastvom Ne očituje se u volji spontanost naše duše kod svake spoznaje, kao što hoće Wundt, jer i ne mora kod svake apercepcije biti volja[1]). Ne očituje se ona ni u izvijanju samih duševnih stanja[2]), ako i jest duša naša kod postanja svakoga duševnoga stanja aktivna, nego se spontanost naše duše očituje u tome, što ona uspoređujući i razlučujući svrstava samu građu u oblike, koji nijesu proizašli iz građe same, nego izviru iz njezina bivstva. Kako pak nema apercepcije, kod koje ne bi na ovaj način sudjelovala duša, to se može — kao što je i Lotze učinio — jedino u tom tražiti spontanost apercepcije i njezina sveza sa samosviješću[3]).

U čem se dakle sastoji apercepcija?

Ponajprije treba da neki zamjećaj ili neka pomisao dođe u svijest. Ona će po svojem sadržaju i po svojim ćutnim vrijednostima utjecati na dušu, te će u povodu toga utjecaja ili po pukom mekanizmu ili s pomoću volje podići u svijest jedan ili više pomišljajnih sadržaja, koji će s percepcijom doći u neku međusobicu. Svijest onda uspoređuje obadvije ove vrste pomislî, a prema usporedbi utjecat će jedna na promjenu druge, ili će se i jedna i druga promijeniti, no napokon će percepcija ipak morati da dođe u svezu s ostalim duševnim sadržajem. U tom će poslu ona postići jasnoću, te će njezin sadržaj postati svijestan, a ujedno će ona donekle bar osvijetliti i ostale dijelove one skupine, kojoj je pripala, te će jednako s njima utjecati na apercipiranje ostalih sličnih sadržaja, a po tom će utjecati i na razvoj duševnoga života u opće.

Tako apercepcija nije jednostavan postupak, nego ona u sebi ujedinjuje više prvotnih postupaka. Ona se osniva na uzaj-

[1]) Wundt: Logik str. 70., 80. — Lange cit. dj. str. 123.

[2]) Tako hoće Höffding: Ueber Wiedererkennen, Assoc. und psych. Aktivität (Vierteljahrsch. für wiss. Philos. XIV. Vierter Artikel str. 298. i d.) koji u ostalom briše razliku između asocijacije i apercepcije.

[3]) Lange cit. dj. str. 15. — Lotze: Mikrok. I, cit. mjesta.

mičnom djelovanju pomisli, jer novi zamjećaj treba da reproducira neki stariji, no ona je i više nego reprodukcija, jer svijest svojim utjecanjem uspoređuje, razlikuje, pa prema unutrašnjoj srodnosti ili razlikosti spaja ili rastavlja, te spojevi, koji otud nastaju, nijesu puke udružbe. Ona je pažnja, jer se kod apercepcije bilo hotimično bilo nehotično zadrži neki sadržaj u svijesti, ali ona je više od pažnje, jer joj je ova sredstvo, da se uzmognu međusobice pomišljajnih skupina ogledati. Napokon uvrštenje novoga sadržaja po srodnosti i unutrašnjoj svezi u neku pomišljajnu skupinu sadržajem obilatiju nije slučajna, nego bitna oznaka djelatnosti apercepcije. Pa ni sami spojevi, kao što već rekosmo, nijesu samo udružbeni, nego su samostalne tvorevine naše duše, koja je u povodu ćutnja bila potaknuta, da u oblike mišljenja i zrenja, u jedinstvenu cjelinu ovih oblika svrsta novi sadržaj. Novi sadržaj ne dolazi samo u svezu s ostalim sadržajem, nego po ćutnoj vrijednosti svojoj i s našim jastvom. Što više apercepcija vršimo, to se više uređuje u oblike pomišljajna građa, a ćutna sveza njihova s našim jastvom daje nam sve stalnije mjerilo, kojim ćemo omjeriti vrijednost svakoga novoga sadržaja i po tom ga laglje uvrstiti, te će od rastresene građe iskustva postati jedinstvena cjelokupna spoznajna zgrada. Apercepcija je ona djelatnost, kojom duša to sve izvodi, ona je postupak, kojim se duša sve većemu savršenstvu dovija.[1] Apercepcija je dakle ona djelatnost, kojom duša neku osamljenu pomisao ili pomišljajnu skupinu ili zamjećaj, u kratko novi sadržaj u međusobicu dovodi sa srodnim pomišljajnim sadržajem, te ga ćuteći njegovu pripadnost jastvu uvodi u oblike zrenja i mišljenja, i tako razjašnjuje, da može na dalji duševni razvoj utjecati.

Kad je dakle apercepcija onaj postupak, kojim se novi sadržaj shvaća s pomoću starijega, kad je ona postupak, kojim duša napreduje, onda ona očito zauzima najznatnije mjesto u području duševne obrazovanosti za cijeloga života, te pripada svim stupnjevima duševnoga razvoja.[2])

6. *Činidbe apercepcije.*

Spomenuto je već, da apercepcija nije jednostavna činidba svijesti, nego da ona u sebi ujedinjuje više duševnih postupaka. I ove treba još napose da ogledamo!

Treba li da neki zamjećaj bude urazumljen, nužno je, kao što smo već razložili, da djeluje na dušu i da onda bilo po pukom mekanizmu bilo pod utjecajem volje reproducira neku po-

[1]) Lange cit. dj. str. 32., 33. — Lotze: Mikrok. I, str. 264., 265.
[2]) Lange cit. dj. str. 43.

misao ili pomišljajnu skupinu, koja valja da dođe u međusobicu s novim zamjećajem. Apercepcija za to nužno suponira već neku duševnu građu, svijet uspomenâ. Prva je dakle činidba svijesti, s kojom se kod apercepcije susrećemo, da duša naša u pamćenju spremljenu duševnu građu reproducira. Samo ovakovim ponavljanjem i povraćanjem moguće je uspoređivati predašnje zamjećaje s kasnijima, samo tako moguć je život svijesti u opće. Sjećanje je prva činidba, koja se u apercepciji nalazi.

No da duša može predašnje zamjećaje pamtiti, treba da su oni sami već bili predmetom apercepcije i da su uvršteni u spojeve. I što je neki zamjećaj došao u više međusobica s ostalim sadržajem, to će se laglje reproducirati. Ali i udružbom nastaju spojevi; koja je onda razlika između udružbe i urazumljaja?

Psihologija, koja je prihvatila teoriju o duševnim moćima, rastavljala je posve spojeve apercepcije od osjetnih zorova i od postupka sjećanja, i to je rastavljanje osobito vrijedilo za djelatnost razuma i fantazije. Protiv toga mišljenja nastalo je drugo, koje je težeći za jedinstvom pod općeni pojam udružbe svrstalo i apercepciju. Držalo se na ime, ako se neka razlika apercepcije od udružbe dopusti, da se tim ujedno potpuna nezavisnost tvrdi. No kod takova podređivanja apercepcije pod udružbu pregledane su obično bitne (subjektivne i objektivne) oznake spojeva apercepcije, kojima se razlikuju od asocijacija. Same poteškoće tumačenja nastojalo se svladati tim, da se „interesu“ i „inteligenciji“ pridjenuo neki utjecaj na udružbene spojeve. No ovi pomoćni pojmovi ništa ne tumače; između spojeva udružbe i apercepcije ima razlikâ, kojih ne valja pregledati, ako i jest na udružbene spojeve kao i na zamjećaje vezana apercepcija, kao u opće sav duševni život.

Građu za spojeve apercepcije daju asocijacije. Tako su na pr. udružbom spojene pomisao o zvoniku i pomisao o crkvi; no sama sasobica ovih pomisli ipak ne će dovesti do pomisli o crkvenom zvoniku. U toj pomisli nijesu one dvije pomisli više vezane za to, što su kao sasobične postale dijelovi jednoga udružbenoga spoja, nego za to, što je pomisao o crkvi postala pobližom oznakom pomisli o zvoniku. Tako od pomisli, kako su u udružbenom spoju vezane, apercepcija stvara nove jedinstvene pomisli t. j. ona stvara općene pomisli.[1]) I spojevi asocijacije moraju postati predmetom apercepcije, ako hoće da budu svjesniti[2]), pa se prvi spojevi apercepcije i ne udaljuju daleko od udružbenih, ako se i ne mogu svesti posve na udružbene; oni se osnivaju na udružbenima, ali su više od njih, jer se od više

[1]) Tako postavlja razliku apercepcije od asocijacije Wundt: Grundriss d. Psych. str. 291. — Grundzüge d. physiol. Psych. II, 476.
[2]) Wundt: Grundzüge d. physiol. Psych. II, 437.

pomisli, koje su u udružbi tek vezane, po sasobici stvara spoj pomisli t. j. nova jedna pomisao, u kojoj su do duše svi sastavni dijelovi svjestiti, ali nijesu više samostalni, kao u udružbenom spoju, nego su dijelovi jedne cjeline. Tako nastaju općene pomisli, koje su najniži oblici spoja apercepcije.

Spomenuli smo, da je bivstvo apercepcije i to, da svaka nova pomisao ili novi zamjećaj bude uvršten u neku pomišljajnu skupinu. Svaki je novi zamjećaj urazumljen a i razumljiv samo onda, kad se podredi pod neku općenu pomisao; na tom se osniva činjenica, da se kod svake pojedinačne pomisli upleće apstraktna pomisao. Ne shvaćaju se pojedinosti s pomoću pojedinosti, nego pojedinosti s pomoću općenitosti, pojedinak po rodu, rod po vrsti, vrsta po razredu. Ovu činjenicu zove Steinthal podredbenom apercepcijom [1], a Bain kaže, da su konkretno i apstraktno mišljenje dva nerazdružljiva smjera naše svijesti — nerazdružljiva za to, jer ih svijest onom djelatnošću, koju zovemo apercepcijom, uvijek spaja. „Nigdje nije naše shvaćanje svijeta puko osjetno, nego je ujedno i razumno.“[2]) Na toj se činjenici osniva sve klasificiranje i razređivanje, sve suđenje, dokazivanje, doumljivanje, koliko se radi o tome, da se pojedinačno apercipira s pomoću općenoga. I etičko i estetičko suđenje, odobravanje i prekoravanje pripada ovamo, jer se pojedini čini ili pojedinačna stvar apercipira s pomoću općenoga načela ili pravila.[3]) Dijete mora da pojedine svoje zamjećaje svrstava pod ono malo općenih pomisli, što ih ima, za to i jest njegovo shvaćanje stvari površno.[4])

Ako hoćemo pojedinačnu pomisao pod neku općenu podrediti, treba da usporedimo oznake ove pojedinačne pomisli s oznakama općene, ili ako hoćemo da odredimo međusobice dviju pomisli, treba da ih usporedimo i podredimo nekoj općenoj. Tako evo dolazimo do druge jednostavne činidbe u apercepciji. To je ona činidba uspoređivanja, poistovećivanja i razlikovanja, koju jednako svi psiholozi priznaju. Ova činidba sama nije svijesna. Mjerenje i uspoređivanje dviju pomisli vrši se nesvijesno, te nije samo sam postupak nesvjestit, nego je kadgod (osobito kod ponovljenih apercepcija sličnih ili istih pomisli ili pomišljajnih skupina) i jedan faktor usporedbe nesvjestit. To biva često kod prepoznavanja, gdje nam reproducirana pomisao nije svjestita, jer je nova pomisao s njom posve jednaka, te se obadvije strelovito hitro među sobom spoje. No ona postaje svjestita, ako neke razlike opažamo, što upravo i dokazuje, da jest nazočan onaj drugi čimbenik, ako i ne postaje svjestit. Tek poslije znan-

[1]) Isp. cit. dj. §. 206. i d.
[2]) Lotze: Mikrok. I, 264.
[3]) Steinthal cit. dj. §. 207.
[4]) Lange cit. dj. str. 43. — Steinthal cit. dj. §§. 110., 294—295

stvenim razmišljanjem možemo se tomu uspoređivanju domisliti, ali opaziti ne možemo, kako naša svijest raznolike dojmove uređuje u oblike prostora i vremena, pa u oblike mišljenja. Pred sobom vidimo već gotovu sliku prostora, i neposredno, čini nam se, kao da zremo vrijeme i gibanje. Nesvijesno nastaju u nama pomisli o stvarima, o uzrocima i svrhama, o načinu i vrsti promjene, a sve to gledamo kao gotov čin. Tako nam resultat postaje svjestit, dok je sama činidba uspoređenja nesvijesna.[1]) A da u tom nema ništa čudno, lako se vidi, ako se uzme u obzir činjenica, da osim svjestitih stanja duše ima i nesvijesnih i da između jednih i drugih uvijek postoji neka uzajmica.[2]) Ta činidba integracije i diferencijacije, koja čini jezgru apercepcije, može biti jednostavna ili sastavljena. Kao jednostavna ona je međusobičenje i uspoređivanje, kao sastavljena ona je satvorba (sinteza) i rastvorba (analiza). Ogledajmo ih napose!

A. Međusobičenje i uspoređivanje. Najjednostavnija je činidba apercepcije međusobičenje dvaju sadržaja. Međusobice postoje već u samim sadržajima i u njihovim udružbama, ali ih ipak ne podaju sami sadržaji. S toga ih možemo spoznati tek onda, kad one same postanu osobitim sadržajem svijesti, koji za to ipak nije posve odlučen od sadržajâ, koji su u međusobici. S ovom je činidbom uvijek spojena činidba uspoređivanja, te su obadvije dijelovi jednoga postupka. Gdje se međusobica dvaju sadržaja spoznaje, tu se oni istodobno uspoređuju, a gdje se dva sadržaja uspoređuju, tu se i njihova međusobica spoznaje. Razlika je tek u tome, da je uspoređivanje u jednom slučaju samoj svrsi međusobičenja podređeno, dok u drugom slučaju samo postaje svrhom. Tako stoji u međusobici zamjećaj s reproduciranom pomišlju, koju je izazvao; uspoređenje njihovo služi tek tomu, da se odredi, da neka međusobica postoji; ako je uspoređenje samo po sebi svrha, onda se određuje ujedno i kakova je međusobica.[3]) Uspoređenjem se određuje sličnost i različnost, no valja reći, da ove sličnosti i različnosti također postoje u samim psihičkim sadržajima; mi ih ne bismo mogli opaziti, da ne postoje. Ali ako hoćemo da nam do svijesti dođu, treba da pridođe k njima usporedbena činidba, po kojoj će one sličnosti i različnosti postati svjestite.[4])

Na ovoj jednostavnoj činidbi međusobičenja i uspoređivanja osniva se:

1. Poistovećivanje. Svaka je prepoznaja poistovećivanje; u međusobici stoji novi zamjećaj s reproduciranom pomišlju; svijest ih uspoređuje, određuje njihovu istotu, a u nama nastaje

[1]) Steinthal cit. dj. §. 140. — Lotze: Mikrok. II, st. 280—281.
[2]) Lotze: Mikrok. I, str. 226.
[3]) Wundt: Grundriss d. Psych. str. 294., 295. — Lotze: Mikrok. II, 281.
[4]) Wundt: Grundriss d. Psych. st. 296.

sud, kojim tu istotu izričemo. Ovaj sud biva, ako nam i ne dolazi do svijesti, osobito kod prepoznaje poznatih predmeta, gdje ga zamjenjuje čuvstvo poznatosti. I kod govora poistovećuje se pomisao o glasu s pomišlju o predmetu, što ga je već jednom onaj glas zastupao, te govor nije drugo nego niz onakovih apercepcija. Onaj, koji govori, apercipira s pomoću pomislî glasove, koji im odgovaraju, a onaj, koji ga hoće da razumije, mora glasove s pomoću pomislî apercipirati. Za to i mora onaj, koji sluša, ako hoće da razumije: 1. znati jezik t. j. on mora imati sredstva za apercepciju, a ta su sredstva, da zna, koji je glas vezan uz koji sadržaj, da ih može poistovetiti; 2. mora sam vršiti apercepciju t. j. nije dovoljno, da čuje glas, nego taj glas mora pobuditi u njemu i pomisao, a on mora usporedbom usvijestiti, da ta pomisao posve odgovara onoj percepciji (tako tumači govor Lazarus).

Kod čitanja imamo tri apercepcije. Ponajprije treba apercipirati vidne zamjećaje slova, onda pomisli o glasovima, koji im odgovaraju, pa ove dvije vrste pomislî poistovetiti; onda treba apercipirati stvarne pomisli, što ih oni glasovi zastupaju, pa opet njih spojiti s pomislima o glasovima, onda smo tek jednu riječ pročitali.[1])

2. Djelomično poistovećivanje t. j. spoznavanje sličnosti i djelomične razlike. Djeca ponajviše poistovećuju uspoređujući, jer imadu premalo općenih pomisli, u koje bi svrstala nove sadržaje, pa za to svrstavaju pod te općene pomisli i ono, što ima samo neke oznake zajedničke. Dijete svakoga muškarca zove ocem, svaku biljku drvetom, a sve, što pliva, ribom.[2]) No po malo počinje i ono razlikovati, pa se na tom djelomičnom razlikovanju, a djelomičnom poistovećivanju i osniva sve dalje njegovo spoznavanje. Usporedo s napredovanjem u govoru ide i napredak u spoznavanju, te se može upravo reći, da govor odgaja mišljenje,[3]) jer što pomišljamo, samo je onda čvrsta i sigurna tečevina, ako imamo riječ za ono, što pomišljamo. Gdje riječi nema, tu nalazimo uvijek nedostatke, koji nam otešćavaju, da ne možemo jedno od drugoga strogo lučiti, sigurno reproducirati, pa za to i zamjenjujemo jedno s drugim.

B. Satvorba i rastvorba. Gdje se jednostavna činidba međusobičenja i uspoređenja više puta ponavlja i mnogoliko upotrebljava, nastaju sastavljene činidbe: satvorbena i rastvorbena; satvorba je više proizvod međusobičenja, rastvorba više proizvod usporedbe.

a. Satvorbena činidba osniva se na asocijacijama; ali se od njih razlikuje po tom, što od spojeva asocijacije stvara

[1]) Lange cit. dj st. 61.
[2]) Steinthal cit. dj §§. 110., 294., 295.
[3]) Jodl: Lehrb. d. Psych. X, 36.

cjelinu, kojoj dijelovi potječu do duše od osjetnih zamjećaja i njihovih asocijacija, ali je spoj tih dijelova manje ili više različan od spoja, u kakom nam ih podaje iskustvo[1]) Ovdje se sastajemo s našim prostornim i vremenskim zorovima.[2]) Moglo bi se činiti, da će se već određeni protijek dojmova sam po sebi pričinjati kao vremenski slijed, a isto bi se tako moglo činiti, da se prostorni poredak već u samim stvarima nalazi i da ne treba nikakove djelatnosti duše, koja bi iskustvo mijenjala ili iz sebe stvarala oblike, da u njih postavi primljene utiske, ali upravo onaj tijek dojmova ne sačinjava nikada cjelinu, niti su oni dojmovi za dušu već uređena cjelina; njihovu raščlambu, njihovu pripadnost k cjelini spoznaje duša tek onda, ako uspoređujući sadašnje i prošavše članove niza zajedno skupi i njihove međusobice pregleda. Pa ako i postoji možda neki vremenski slijed, onda su zbiljske međusobice vremenske, što među dojmovima postoje, tek uvjeti, koji našu dušu sile, da iz sebe izvija vremenski zor, i da u njemu odredi svakomu od onih dojmova dolično mjesto. Isto je i s prostorom. Dojmovima stvarî ne ćemo pridjenuti prostornu protežnost, veličinu ni položaj. Koliko god velik bio sam sadržaj, što ga pomišljamo, naša se pomisao ipak ne proteže u duši u jednakoj prostornoj protežnosti, dojmovi izvanjih stvari u našoj su duši neprostorno poredani, kao istodobni glasovi glazbe, a sve njihove međusobice nijesu međusobice položaja, smjera i protege. Iz ovoga svijeta neprostornih dojmova stvara duša prostorni zor, ne za to, jer je izvanji svijest prostoran, nego za to, jer je prostor riječ njezina govora, u koji prevodi neprostorne dojmove, što ih je iz izvanjštine dobila. Prostor i vrijeme, prostorne i vremenske međusobice dojmova nijesu ništa gotovo, jedne i druge duša iz sebe stvara.

Od više udruženih pomisli stvara svijest općene pomisli, koje su također cjeline, no druge vrste cjeline nego li prostorni i vremenski zor. Ove su općene pomisli dvojake. Ako se spoj u cjelini znatno razlikuje od udružbenoga, onda nastaje fantazijska pomisao.[3]) Ako spoj ostane nepromijenjen, samo se neke pomisli kao važnije istaknu, dok se druge potisnu t. j. neke se od njih jasno apercipiraju, a druge manje jasno, onda nastaju spojevi, koje obično zovemo općenim pomislima i koje sačinjavaju građu za pojmove.[4])

b. Rastvorbena činidba. Uza satvorbenu gotovo je uvijek u svijesti rastvorbena činidba, koja može biti maštanje ili

[1]) Wundt: Grundriss d. Psych. str. 306.
[2]) Lotze: Mikrokos. I, 257.
[3]) Wundt: Grundriss d. Psych. str. 306.
[4]) Wundt: Grundzüge d. physiol. Psych. II, str. 477. — Wundt: Grundriss d. Psych. str. 306. — Steinthal cit. dj. § 291—297.

razumska djelatnost. Ove dvije djelatnosti nijesu posve odijeljene jedna od druge, nego su srodne i gotovo uvijek jedna uz drugu. Luči ih jedino svrha, jer obadvije polaze od općenih pomisli. Dijelovi tih općenih pomisli mogu se sastaviti u nove ili u slične spojeve. A onaj oblik mišljenja, kojim se stvaraju tvorevine slične zbilji ili zbiljske, zove se mašta.[1] One se općene pomisli, koje su satvorbom nastale, rastvorbom rastavljaju u dijelove, koji se opet novom satvorbom sastavljaju u nove cjeline. Druga djelatnost ide za tim, da odredi međusobice između pojedinih dijelova općenih pomisli, što su satvorbom nastale. Rastvorbom (analizom) se oni dijelovi razlučuju, među sobom uspoređuju i određuju njihove međusobice.

Za tu analizu ima zakon dvojstva logičkih oblika mišljenja. On kaže, da se svaka općena pomisao rastavlja u dva dijela: subjekat i predikat, i kad se međusobice ovih dvaju dijelova odrede, dokle je to moguće, onda se ostatak opet dijeli u dvoje, dok se ne odrede sve međusobice. Iz ovakova postupka izlazi oblik, koji se govorom izriče u rečenici t. j. oblik suđenja. Izricati se pak može za to, jer govor ima gramatičke kategorije, koje stoje u analognoj logičkoj međusobici, kao subjekat i predikat.

Onaj oblik mišljenja, kojim se shvaćaju logičke međusobice iskustvenih sadržaja, zove se razum.[2] Sud je rastavljanje neke općene misli u dijelove, a kad se sve međusobice nekoga dijela odrede, onda smo dobili od pomisli — pojam.[3] Logički je pojam za nas ideal, komu se može mišljenje samo donekle približiti. Mjesto pojma služi nam uvijek neka pomisao, u kojoj ima najviše onih međusobica, i što ih više ima, to će ona biti bolja zastupnica pojma, kojega se bivstvo ne da iscrpsti jednom pomišlju, nego tek u nekom redu pomišljajnih postupaka, jer mu bivstvo sačinjavaju logičke međusobice neke pomisli s drugim pomislima. Ali da ovakova pomisao može biti zastupnicom pojma, to ne stoji do nje, nego do nekoga čuvstva, koje pojmovne pomisli prati i koje Wundt zove pojmovno čuvstvo. Ovo je čuvstvo najjače, kad pojam zastupa pojedinačna pomisao, u kojoj je pažnja svraćena na glavna obilježja ovih istovrsnih pomisli, po čemu ona može postati zastupnicom pojma. No u daljem razvoju ostaju jasna u svijesti samo glavna obilježja istovrsnih pomisli, u kojima se izražavaju njihove logičke međusobice, a pojedinačna pomisao potamni t. j.

[1]) Wundt: Grundzüge d. physiol. Psych. II, 480. — Wundt: Grundriss d. Psych. str. 308.
[2]) Wundt: Grundzüge d. physiol. Psych. II, 478., 480. — Wundt: Grundriss d. Psych. 309—311.
[3]) Wundt: Grundzüge d. physiol. Psych. II, 477. — Wundt: Grundriss d. Psych. str. 311.

nastane apstraktni pojam; napokon i ovo glavno obilježje potamni, a mjesto toga se u svijesti istakne znak—riječ. I riječi su postale znakovima za pojmove po tom, što se pažnja svratila na jednu pomisao, i što je ta pomisao, izrečena riječju, postala zastupnicom pojma.[1]) Dalja analiza ovih postupaka mišljenja pripada koje logici koje estetici.

Mašta i razum nijesu dakle posve različne činidbe; obadvije se svode na satvorbenu i rastvorbenu činidbu apercepcije, a označuju samo dva smjera te činidbe. Nijesu to duševne moći, nego samo različni oblici mišljenja.[2])

U ove oblike mišljenja i zrenja sastavlja duh iskustvenu građu. „Samotvorno utječući uništuje mišljenje slučajne udružbe pomislî i ne pušta, da ono, što zajedno pripada, dalje ostaje prosto, nego opet stvara nove pomisli i to u oblicima, u kojima izriče razloge njihovu spoju.“[3]) I što više apercepcija vrši duša, to će više od slučajnih udružbenih spojeva postajati spojevi u oblicima mišljenja i zrenja; tako će nastati skup općenih pomisli i pojmova, načela, pravila i zakona, koji će svi duši služiti kao sigurno sredstvo, da svaki budući sadržaj lako i brzo urazumije. Dies diem docet! I ćutnje, koje su tek slučajno pratile neki sadržaj, sve se više stapaju i postaju stalnije, čvršće uređene cjeline, koje služe duši kao mjerilo pri apercipiranju pomišljajnoga sadržaja. A podređivanje novih zamjećaja i primanje nepoznatoga sadržaja s pomoću poznatoga, koji je onomu srodan, ne samo da će biti olakšano poradi onoga stalnoga ćutnoga mjerila, nego će, što se to češće zbiva, i stariji sadržaj sve više biti raščlanjen i ujedinjen, te će nastati jedinstvena pomišljajna zgrada. Od općenih pomisli sve više postaju pojmovi i općeni zakoni, a u povodu onih ustaljenih ćutnja (etička) načela i (estetska) pravila. No ni ovako ne mogu ti oblici ostati osamljeni, i oni treba da postanu dijelovi cjeline; više pojmova treba da se svrsta pod općenije do najopćenijega, općeni zakoni treba da se sve više svrstaju pod jedan vrhovni zakon. Tako se nad razumskom djelatnošću diže još umska djelatnost duha, koja teži za jedinstvenim shvaćanjem svijeta.[4]) Pa ako i ne ćemo reći, da je razumska djelatnost posve različan oblik mišljenja od umske djelatnosti, ipak stoji ova nad onom kao nov viši oblik. Svaka je umska djelatnost ujedno i razumska, ako i nije svaka razumska djelatnost umska. U svakoj spoznaji sudjeluje razum, ispitujući međusobice, što postoje među pojedinim zamjećajima i pomislima. On traži da nađe događajima bića, učincima uzroke, što ih proizvode. I sve

[1]) Wundt: Grundriss d. Psych. str. 311—313. — Wundt: Grundzüge d. physiol. Psych. II., 477. i d., 480. — Wundt: Logik I, 105. i d., 154. i d.
[2]) Wundt: Grundriss d. Psych. str. 313.
[3]) Lotze: Mikrok. II, 241.
[4]) Lotze: Mikrok. I 266—268.

dalje napredujući spaja jedno s drugim, ali se ne zanima za cjelokupnu sliku. On ne pita, kako se red uzrokâ završuje ili u kakovoj su svezi ove niti zakonito vezanih događaja. A moglo bi se i čudno činiti, da ovako dijelimo zadaće razuma i uma, — oba idu za shvaćanjem raznolikosti, no cilj ih dijeli. Razum traži da nađe međusobice, što između dva člana postoje, a um ne zadovoljavajući se samo tim pita i ispituje, u kakovoj su međusobici ova dva člana sa svim ostalim članovima, on pita za svezu njihovu s cjelinom. Drugo je pitanje, hoće li um svoju zadaću dovršiti, no hoće li je i razum ikada dovršiti? Iskustvo nam je dano tek u odlomcima, te možemo o njemu samo nepotpunu sliku steći. No tko da nam brani, da o onom nepotpunom iskustvu sebi što potpuniju sliku stvorimo? Duhu ljudskomu ostaje sloboda, i u tom je njegova sloboda, da teži, kako bi sebi stvorio uređeni sustav općenih pomisli, načela i pravila, pod koja će svrstati sve, što mu iskustvo daje. A kad i volja udesi sve djelovanje prema onim načelima, onda ne će biti samo mišljenje, čuvstvovanje, htijenje i djelovanje u skladu među sobom, nego i s onim idealima u području znanja i mišljenja, ćućenja i htijenja. U tom se i sastoji ideal prave obrazovanosti.

A. Bazala.

Književne obznane.

XVIII.

a) **Rečenica (nauka o izreci) za školu.** Napisao **Mirko Divković.** Izdanje osmo. Zagreb 1899.

b) **Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika za srednje škole.** Napisao **Mirko Divković.** Izdanje osmo ispravljeno. Zagreb 1899.

(Svršetak.)

138. Str. 58, §. 98, u 1. alinei: „U glagola I., II, III. i VI. razreda mijenjaju se neki glasovi u druge ispred infinitivnoga nastavka *-ti.*" Za tijem se ide od „razreda" do „razreda", ali se u II., III. i VI. „razredu" ne vidi nikakva glasovna promjena ispred infinitivnoga nastavka *-ti*, kao što se vidi u I. „razredu" (na pr. *bosti* od *bodti* i t. d.) Što se u III. „razredu" nalazi na pr. *bježati* pored *vidjeti* i u VI. na pr. *vojevati* pored *kupovati*, ta promjena ne dolazi samo u infinitivu, već i u drugim nekim oblicima, i ona nije uzrokovana infinitivnijem *-ti.* Dakle je ono pravilo trebalo bolje izreći

139. Str. 59, alinea 5. Pisac kaže: „5 razdio. Osnove na *n*, *m* mijenjaju se ispred suglasnika ili kad su na kraju riječi u *e* (staro hrvatsko ѧ)." Netočno rečeno, jer bi otud lako mogao tko zaključiti, da glagolima kao *kleti* i t. d. čitava osnova glasi *e*.

140. Na istoj strani u alinei 6. veli se, da je glagolu *kleti* osnova *kun*, a ni jednom se riječju ne tumači, kako od *kun* postaje *kle*.

141. Na istoj strani u alinei 9.: „Glagol *iti* mijenja osnovno *i* u *j*, kad je složen s prijedlogom, koji se svršuje na samoglasnik, n. pr. *dojti* od *do-iti*, a *jt* premeće se u *tj*, što se sažima u *ć*, odatle infinitiv *dóći.* Za ovima poveo se i prosti glagol, te se govori *ići.*" A što je s glagolima *izići*, *sići*, *uzići*, koji niti su prosti niti su složeni s prijedlogom, što se svršuje na samoglasnik?

142. Str. 59, alinea 10.: „7. razdio. Osnove na *r*. Ovamo pripadaju glagoli, kojima infinitiv glasi na *rijeti*, na pr. *mrijèti* s osnovom *mr*, zatim glagol *tȑti* i s njim složeni s inf. osnovom *mr*, *tr*. Osnovu na *l* ima glagol *mljȅti* od *mel-ti.*" — Ne može se reći, da je ovo mladeži (a i svakome učitelju) jasno; kad već pisac veli, da je *mljeti* postalo od *mel-ti*, onda je i za *mrijeti* trebalo reći, da je postalo od *mer-ti.* Za tijem je trebalo definirati (ili ovdje ili naprijed gdjegod u glasovima) glasovni zakon, po kojemu *mljeti*, *mrijeti* postaje od *melti*, *merti*, jer bez te definicije mora mladež to nabubati na pamet bez razumijevanja. Čemu je pisac u svoje pravilo metnuo osnovu *mr* dva puta, jednoć uz *mrijeti*, drugi put uz *trti*?

143. Str. 60, §. 100. Veli se za neke glagole treće vrste: „Iza nepčanih suglasnika zamjenjuje *ja* ili *a* po §. 6. nastavak *je*, n. pr. *bléjati* mjesto *bléjêti.*" Pisac se s ovim svojim primjerom zapleo u protivurječje; ako on misli, da je u *blejati* nastavak *ja* (dakle = ble-ja-ti), onda to *ja* ne stoji iza nepčanoga suglasnika, kako hoće pravilo, već iza *e;* ako li misli, da je nastavak *a* (dakle = blej-a-ti), onda nije smio reći, da u nekijeh glagola mjesto *je* (na pr. *vidjeti*), dolazi *ja*, jer takovijeh glagola nema. Za tijem je rđavo zapisao ono *bléjêti;* po svoj prilici mislio je zapisati *blejěti* (t. j. ě za ѣ); ovako, kako je zapisato, znak ê ne može drugo značiti nego u riječma na pr. *mêd*, *vòdê* i t. d., a to pisac jamačno nije htio zabilježiti. Napokon krivo citira pisac §. 6., jer tamo on govori samo o prijevoju*), a ѣ u *vidjeti* prema *držati* nije nikakav prijevoj, već je prijeglas (Umlaut).

144. Str. 60, §. 102, alinea 4. Veli se za glagole 2. razreda V. vrste (na pr. *glodati, vikati*), da im „ostaje *a* samo u infini-

*) Tu pisac pored „prijevoj" ima i riječ „apofonija". Ovu je riječ načinio prije nekoliko godina francuski jedan gramatik ne znajući, kako bi francuski rekao „Ablaut". Ali je njegovo „apofonija" vrlo rđav (ropski) prijevod njemačke riječi „Ablaut", kao da se hrvatski reče: *odglas* ili *odglasje!*

tivu, a u prezensu imaju *-em.*" A zar ne ostaje *a* i u drugim nekim oblicima (aor. *glodah,* partic *glodavši, glodan)?* Zar nije u sad. vremenu *-jem* (na pr. *glođem)?*

145. Na istoj strani, u istom §-u, u zadnjoj alinei kaže pisac, da u 4. razred V. vrste „idu glagoli od tri sloga na *-ajati, -ijati* i jedan na *-ojati,* na pr. *brijati.*" — Za što nije naveden onaj jedini glagol na *-ojati?* Za što nema ni jednoga primjera za glagole na *-ajati?* Po stilizaciji ovoga pravila rekao bi čovjek, da u 4. razred V. vrste idu i glagoli *prìjati, stàjati,* a oni ovamo nikako ne idu.

146. Str. 60, §. 103, alinea 2. Kaže se, da u VI. vrstu idu mnogi glagoli s nastavkom *-iva,* za koji se kaže, da stoji „mjesto negdašnjega *-ova (-eva),* na pr. *dobacivati, dosađivati, zabranjivati.*" Nije istina, da su ovi i slični glagoli izlazili nekad na *-ovati* ili *-evati,* kako pisac uči.

147. Str. 60—61, u §. 103. govori pisac o glagolima VI. vrste i rekavši o njima, što je htio reći, dodaje u bilješki (istome §-u) nekoliko riječi o glagolima *donijeti, iznijeti* i t. d. i o glagolu *reći.* Čovjek bi dakle morao misliti, da ovi glagoli idu u VI. vrstu! Za što nije pisac metnuo tu bilješku u §. 98., gdje govori o glagolima I. vrste, u koju pomenuti glagoli pripadaju?

148. Str. 61, §. 104, alinea 1.: „Na svakom se gotovo glagolskom obliku u prostu vremenu može raspoznati više dijelova. Jedan je dio glagolski korijen ili glagolska osnova, a drugi lični nastavak; n. pr. u oblicima *pletem, pletosmo, pletijaste, pletimo* itd. *plet* je glagolska osnova, a *m, mo, te, mo* lični su nastavci". — U prvoj rečenici kaže pisac, da ima u glagolskijem oblicima v i š e dijelova; iz druge se rečenice vidi, da su samo dva! S riječima „glagolski korijen i l i glagolska osnova" pobrkava pisac dva strogo odjelita gramatička pojma; njemu je ovdje *plet* osnova, a za *tres* u *tres -ti* veli on na str. 58. u 3. alinei, da je korijen; nije promislio, ako je *tres* korijen, da to mora biti i *plet.* U obliku *pletem* njemu je dakle ovdje *plet* osnova, a na str. 62. u 7. alinei kaže se, da je obliku *pletem* osnova *plete.* U primjerima *pletem, pletosmo, pletijaste, pletimo* razlikuje pisac samo „osnovu" *plet* i nastavke *m, mo, te.* A što je *e* ispred *m* u obliku *pletem;* što je *os* u *pletosmo;* što je *ijas* u *pletijaste;* što li je *i* u *pletimo*?? Teško je doista pomisliti veću zbrku pojmova u školskoj knjizi.

149. Str. 61. u §. 105. govori pisac o „vezniku" u glagolskijem oblicima. Držeći se već odavno zastarjele nauke uzima on „veznik" u svoju školsku knjigu, ali ga ne uzima u svijem oblicima, što bi bar konsekventno bilo, već samo u nekima; tako na pr. *e* ispred *m, š* u *pletem, pleteš* nije mu „veznik". U ostalom izraz „veznik" za njem. Bindevocal veoma je nezgodan, jer taj izraz u hrvatskoj gramatici znači: Bindewort, coniunctio; pa

i sam pisac u ovome drugom značenju upotrebljava riječ „veznik" u ovoj svojoj knjizi, na pr. na str. 108. i 109.

150. Na istoj strani u istom §-u veli pisac, da je u trpnom pridjevu na pr. *pleten, vezen* glas *n* v r e m e n s k i n a s t a v a k, a malo dalje mu je *h* u obliku *pletoh* vremenski nastavak. Dakle je *pleten* vremenski oblik kao i *pletoh!* Kad su participi postali vremena?

151. Na istoj strani u istom §-u kaže pisac, da je skrajnje *e* u 2. i 3. licu jedn. aorista na pr. *plete* također „veznik". Pita se, kako to *e* može biti „veznik", kad tu nema „vremenskog nastavka", koji bi trebalo vezati „za infinitivnu osnovu", kao što je (po njegovu nauku) u obliku *plet-o-h?* Istu ovu pogrješku ponavlja pisac na str. 77. u §. 124., u alinei 1.

152. Na istoj strani u istom §-u uči pisac: „u imperfektu se lični nastavci vežu veznikom u 2. i 3. licu jedn. i u 3. množine, na pr. *plètijāš-e, plètijāš-e*". Ovo je opet besprimjerna zbrka; skrajnje *e* u *pletijaše* njemu je dakle lični nastavak, a skrajnje *e* u 2. i 3. licu jedn. aorista *plete* njemu je veznik (vidi br. 151.)! Ali ni to još nije dosta; on rastavlja *pletijaš -e;* dakle mu je *pletijaš* osnova; a pod br. 149. vidjeli smo, da mu je u obliku *pletijaste* osnova samo *plet;* na str. pak 72. u §-u 117. rastavlja on: *pletija-še, pletija-ste,* tu mu je dakle osnova *pletija.* On veli, da se i u 3. licu množ. imperfekta lični nastavci vežu veznikom; oblik je taj na pr. *pletijahu.* Što je u tom obliku lični nastavak? Po §. 117. (na str. 72.), gdje se rastavlja: *pletija-hu,* čovjek bi mislio, da je *-hu* lični nastavak; ako je tako, što je onda „veznik" u tom obliku? Ako li je lični nastavak *-u,* t. j. ako treba rastavljati *pletijah-u,* opet ne vidimo „veznika".

153. Str. 62, alinea 1. Tu je bilješka, u kojoj pisac brani svoju diobu glagolskijeh oblika. Ta bilješka nikako ne ide ovamo, već u predgovor ili bar sitnijem slovima pod liniju, a ne u tekst. Što treba mladeži znati, gdje je sve g. Divković učiteljovao? Drugo je dakako pitanje, je li njegova dioba doista „zgodnija i praktičnija" od obične diobe po vrstama. Ja držim za cijelo, da je nepreglednija i zamršenija.

154. Na istoj strani u alinei 2 piše: „Prezenska se osnova svršuje u svih glagola osim *jesam, dam* i *ijem* na *e* ili *je.*" Pisac se ovome svojem pravilu sam vrlo protivi, kad na str. 64. u §. 109. i na str. 65. u §. 110. veli za glagole *vidjeti, nositi,* da im je prezentska osnova *vidi, nosi;* a iz njegova dijeljenja u obrascu *čuva-m, čuva-š* i t. d. na str. 65. u §. 112. razabira se, da je ovome glagolu prezentska osnova *čuva.* Glagola kao *vidjeti, nositi, čuvati* ima golemo mnoštvo; kako dakle može pisac reći, da se s v i j e m glagolima (osim *jesam, dam, ijem*) osnova svršuje na *e* ili na *je?*

*

155. Na istoj strani u alinei 5. čitamo: „U 3. licu množ. mijenja se *e* i *je* u *o* i *jo*, što se sa *n* od nastavka ličnoga sažima u: *u*." — Otkle učenici znadu, da se u ličnom nastavku 3. lica množ. nalazi *n*? Za što nije bar citiran §. 30., gdje je to natuknuto iz daleka?

156. Str. 63, alinea 4.: „Glagoli 5 razdjela s osnovom na *n*, *m* imaju ispred suglasnika *e* (staro hrvat. ѧ), a ispred samo glasnika vraća se *n*, *m*. Po tome je prezens od **kléti**, **kùnêm** (od **klnem**)." Što se u prvoj rečenici veli, to je ponovljeno iz §. 98. (str. 59), a nije trebalo ponavljati, jer je ovdje govor samo o sadašnjem vremenu. Što se u drugoj rečenici kaže, to je nejasno, jer mladež nigdje do sad nije u ovoj knjizi našla glasovni zakon, po kojemu od **klnem** postaje **kunem**. Vidi i br. 140.

157. Str. 63. u obrascu ima *mrêmo*, *mrête*, a mora biti *mrémo*, *mréte*.

158. Str. 64, §. 107, alinea 4.: „Po infinitivu idu u I. razred, ali prezens imaju samo po II. razredu: *ùljeći*, *nàtaći* s prez. osnovom *ùljegnê*, *nàtaknê*." Tu je oblik *natàći* krivo naglašen, a osnovama *uljegne*, *natakne* ne treba ni akcenta ni kvantitete, jer su osnove, a ne riječi.

159. Str. 64 i 65, u §§-ima 109. i 110. veli pisac izrijekom, da je glagolima *vidjeti*, *nositi* prezentska osnova *vidi*, *nosi*, i on u obrascima te glagole ovako dijeli: *vidi-m*, *vidi-š*, *vidi*, *vidi-mo*, *vidi-te*, *vid-e*, — *nosi-m*, *nosi-š*, *nosi*, *nosi-mo*, *nosi-te*, *nos-e*, a ni jednom riječju ne veli, za što na jednoć u 3. licu množ. osnova glasi *vid*, *nos* (a ne *vidi*, *nosi*). Pisac se jamačno ustručavao dirati u ovu stvar, jer ju je veoma teško mladeži protumačiti. Ta je teškoća dokaz, da nije dobro u elementarnoj gramatici hrvatskoj raščinjavati glagolske oblike onako, kako g. Divković u svojoj knjizi čini.

160. Str. 65, §. 111. zališan je, jer što se u njemu veli, to je rečeno već u §. 102. — Tu pisac kaže, da u 4. razred V. vrste „pripadaju glagoli izvedeni na *-ajati*, *-ijati* i *pojati*, n. pr. *kajati*, *brijati*, po tom glagoli *bljuvati* . . . . . *trovati*." Nije istina, da su glagoli *kajati*, *brijati* i drugi (na pr. *hajati*, *sijati* i t. d.) i z v e d e n i, jer su to glagoli korjeniti.

161. Str. 65, u §. 112. naveden je prezent glagolu *čuvati* pa se dijeli ovako: *čuva-m*, *čuva-š*, *čuva*, *čuva-mo*, *čuva-te* *čuvaj-u*. Ni jednom se riječju ne veli, za što u 3. licu množ. osnova glasi drukčije nego u ostalijem oblicima. Vidi br. 159.

162. Str. 66, u §. 112, u točki 2. kaže pisac da *mičem*, *mičeš* itd. postaje od *micjem*, *micješ* i t. d. i citira pri tome §. 27. Ali u čitavom onom §-u nigdje se ne veli, da od *cj* postaje *č*. Vidi br. 44.

163. Na istoj strani u istom §-u u točki 3. veli: „Umekšano *lj* izbacuje *j* iza sebe, na pr. **kašljati**, **kašljem**." Zar ima i „neumekšano" *lj*?

164. Str. 67. Za glagole 3. razreda V. vrste veli, da su to „glagoli s jednosložnim korijenom na suglasnik: *br*, *gn*, *pr*, *zv*, a s korjenitim samoglasnikom *e*: *bere*, *žene*, *pere*, a *zv* ima korjenito *-o-*, *zove*." Vrlo nejasno i mladeži nemoguće razumjeti.

165. Na istoj strani u obrascu sadašnjega vremena od glagola *tkati* ima *čêmo*, *čête*, a mora biti *čémo*, *čéte*.

166. Str. 68. u 2. alinei veli se za glagole 4. razreda V. vrste (na pr. *sijati*, *hajati* i t. d.), „da imaju prezens kao i glagoli I. razr. 6. razdjela (*bȉjê-m*)", pa se postavlja obrazac: *sije-m*, *sije-š* i t. d. U ovom pravilu nije rečeno, na što se nastavlja osnovno *-je-*. Tako isto nepotpuno na istoj strani u §. 113. veli se za glagole VI. vrste: „Glagoli toga razreda imaju prezensku osnovu na *-je*, *-jo*, n. pr *kupovati*", pa se postavlja obrazac: *kupuje-m*, *kupuje-š* i t. d. Opet se ne zna, na što se nastavlja ono *-je* ili *-jo*.

167. Str. 68—69, u §. 114., kojemu je natpis „Prezenska osnova na suglasnik", navodi pisac glagole *jesam*, *dam*, *ijem*. Navedavši obrazac *da-m*, *da-š*, *da*, *da-mo*, *da-te*, *dad-u* dodaje: „Od osnove *dad* otpada *d* pred nastavcima osim 3. lica množine." — Mladež jamačno ne može otud razabrati, za što je *d* otpalo u 3. licu jedn., gdje ne vidi nikakvoga nastavka. Osim toga kao *dam*, *daš* potpuno se jednako spreže *znam*, *znaš* i t. d. Kako mladež može znati, za što se prvi glagol meće u osobiti razred, a drugome nema ni spomena? Osim toga za što nigdje nijesu spomenuti i (sasvijem dobri) oblici *dadem*, *dadeš*? Iz te šutnje lako bi mogla mladež zaključiti, da *dadem* ne valja.

168. Str. 69, §. 114. u točki 3. navodi se obrazac *ijem*, *iješ* i t. d. pa se dodaje: „Od osnove *jed* otpada *d* pred nastavcima, a *je* (ѣ) se mijenja po južnom govoru u *ije*." Pisac nije opazio, da ovo tumačenje ne dotječe za oblik 3. lica množ. *iju*, jer tu ne vidimo *ije*. Za što nije pisac naveo i oblike *jêm*, *jêš* . . . . *jédû*, koji nijesu neobičniji od *ijem*?

169. Str. 69, §. 115, alinea 1.: „Glagol *pȁsti* ima prezens po II. razredu od infin. osnove *padnu*, *pȁdnêm*." Ovo nije moguće razumjeti; do sad je svuda pisac govorio, da se prezent tvori od prezentske osnove (na pr. u §-u 107. na str. 64. veli, da je glagolu *tonuti* prezentska osnova *tone*, *tono*), a ne od infinitivne. Ako li bi ovo i bio izuzetak, te se prezent tvorio od infinitivne osnove, ali se pita, kako oblici *padnem*, *padneš* postaju od osn. *padnu*?

170. Str. 69—71, u čitavom §-u 115. govori pisac pod (netočnijem) natpisom „Osobitosti prezensa" o glagolima, koji se u svojem sadašnjem vremenu čimgod odmiču od naprijed postavljenijeh pravila, t. j. o glagolima, za koje se obično veli, da su nepravilni. Čudno je, što je pisac među takove glagole metnuo i *jesti*, te o njemu veli u 2. alinei §-a 115., da „ima prezens pored *ijem* i *jedem*", kao da *jedem* nije potpuno pravilan oblik.

171. Str. 69, §. 115, alinea 4. Govori se o sadašnjem vremenu glagola *moći* i njegovih složenih, ali se ni jednom riječju ne spominje veoma obični glagol *pomoći;* dakle se iz ove knjige ne može doznati, je li *pomožem* ili *pomognem* ili je oboje.

172. Str. 70, alinea 3. i 9. U 6. razred prve vrste broji pisac glagole *mljeti, drijeti* i druge, a u 7. razred iste vrste glagole *znati, iti* i druge. Ovo je grdno protivurječje s onijem, što pisac veli na str. 59., gdje kaže, da u 6. razred I. vrste idu glagoli s osnovom na samoglasnik, na pr. *znati, iti* i dr., a u 7. razred idu glagoli s osnovom na *r, l,* na pr. *mrijeti, mljeti.**)

173. Str. 70, alinea 13.: „Glagoli *iti* i *biti* ima prezens po 1. razdjelu . . ." O čudnoj ovoj kongruenciji subjekta i predikata vidi u bilješki br. 45.

174. Str. 71, u alineji 2—4. govori pisac o složenijem glagolima *doći, izići, naći* i t. d. Ni jednom riječju ne spominje on oblika s vokalom *a* iza prijedloga, na pr. *izađem, obađem* i dr. — Glagolu *otići* spominje oblike *otidem* i *otiđem,* ali naš pisac, koji tako rado sve tumači, što treba i što ne treba, sada mramorkom šuti, za što mjesto *od* imamo ovdje *ot.* — Kaže, da je između *nađem* i *naiđem* neka razlika u značenju, ali ne opisuje tu razliku.

175. Na istoj strani u alinei 6.: „*Pjȅti* ima u prezensu *pòjȇm*". Da je to pogrješka, vidi se iz moje velike gram. 286.

176. Na istoj strani u alinei 7.: „Ima glagola, koji samo po prezensu pripadaju ovamo (t. j. u II. vrstu), takvi su na pr. *mȍgnȇ, dȁdnȇ, smjȅdnȇ imàdnȇ* (krivi akcent mjesto: *ìmadnȇ*), *htjȅdnȇ, znȁdnȇ* i t. d." — Gdjegod pisac navodi od kojega glagola od sadašnjega vremena samo jedno lice, svuda uzima (kako i treba) 1. lice jedn., za što dakle ove glagole uzima u 3. licu jedn.?

177. Na istoj strani u alinei 9. veli, da je glagolu *hoću* prezentska osnova *hotje.* Trebalo bi reći, da je osnova *hoće.*

178. Str. 72, alinea 4.: „Mjesto *òbresti se* govori se *òbreti se,* koji pripada ovome razredu (t. j. III. vrsti), pa ima 3. lice jednine prezensa po ovome razredu: *òbrî se*". — Zar samo 3. lice jedn.? Zar nije po istom razredu i *obrim se, obriš se* itd.?

179. Na istoj strani u §. 117. ima pisac krive akcente: *znádijȃh, ìmadijȃh,* a mora biti *znàdijȃh,, imàdijȃh.*

180. Str. 73, §. 118, u 1. alinei ima ono protivurječje, koje je navedeno pod br. 172.

181. Str 73, §. 118, u 7. alinei govoreći o tvorbi imperfekta veli pisac: „Glagoli II., III. i IV. razreda gube iz prezenske osnove *i* te sažimaju suglasnik, što je ispred njega, sa *j* u jedan glas . . ." Dakle glagolima II. vrste svršuje se prezentska

*) Ovoga protivurječja nije bilo u VII. izdanju, ali u VIII. je izdanju na str. 59. pisac promijenio red 6. i 7. razreda I. vrste, a na str. 70. već je on na to zaboravio, te je ostavio onaj red, koji je u VII. izdanju!

osnova na *i*! Na. str. 64, u §. 107. veli pisac, da je glagolu II. vrste *tonuti* prezentska osnova *tone, tono.* Gdje je tu dakle *i*? Da ono: „Glagoli II., III. i IV. razreda" nije š t a m p a r s k a pogrješka, vidi se otud, što dalje među primjerima za ovo svoje pravilo navodi pisac glagol *tonuti* veleći, da mu je impfkt *tonjah.*

182. Str. 73, §. 118, u 9. alinei među glagolima s prezentskom osnovom na *i* (kao što su *sjedjeti, letjeti, graditi, suditi* i t. d.) navodi se i *hotjeti,* a pod br. 177. vidjeli smo, da pisac veli, da je tome glagolu prez. osnova *hotje.*

183. Str. 74, §. 118, u alinei 6. kaže g. Divković, da se u imperfektu iza nepčanijeh glasova *ć, č, ž, š, j, r* gubi *j,* na pr. *broćah, gorah* itd. Trebalo je ovdje navesti još glasove *lj, nj, đ*; za prvi od ovih glasova navodi pisac primjer *uljah*; za *nj, đ* nema ni primjera (kakovi su *tanjiti, tuđiti* i dr.)

184. Str. 75, §. 119. u bilješki govori se o akcentu imperfekta i aorista. O akcentu aorista nije ovdje trebalo ništa reći, jer je u §§-ima 117—119. govor samo o imperfektu; osim toga ovo se pravilo o akcentu aorista ponavlja na strani 80. Krivo je, što se na oba mjesta kaže, da je u aoristu 2. i 3. lice jedn. k a d š t o drukčije naglašeno, nego li je infinitiv; trebalo je reći, da je to č e s t o, ako ne v e o m a č e s t o.

185. Str. 75, §. 121, u alinei 1. veli se: „Imperativ postaje od prezenske osnove nastavkom *i*". Nigdje se ništa ne veli, kako na pr. od prezentskijeh osnova *plete* ili *pleto* (str. 62.), *tone* ili *tono* (str. 64.) postaje imperativ *pleti, toni,* dali stezanjem od *e-i* ili *o-i* u *i* ili odbacivanjem osnovnoga *e* ili *o*? — Dalje veli pisac: „Ako ispred *i* ima *aj, ij, oj, uj,* otpada *i*". Za sve glagole nije to istina, jer na pr. od *tájiti, zújati* imperativ je *táji, zúji* i dr.

186. Str. 76, u 1. retku odozgo ima *pȍčni,* a mora biti *pòčni.* Osim toga su pobrkani 6. i 7. razred I. vrste (vide o tome broj 172.).

187. Str. 76, §. 121, alinea 6: „Glagoli III. razreda 2. razdjela i IV. razr. nastavljaju nastavak *-i* (govor je o tvorbi imperativa) na osnovu, kakva je, odbacivši infin. nastavak *-ti,* pa jedno *i* otpada, n. pr. *vidi, vidimo, vidite; nosi, nosimo, nosite.*" U ovom je pravilu grdna zbrka. Pisac u §. 121., kako smo vidjeli pod br. 185., izrijekom veli, da se imperativ tvori od prezentske osnove; to isto veli on izrijekom u §. 97. (na str. 57.), — a evo sad ovdje tvori on imperativ od infinitiva odbacivši mu nastavak *ti* (a to je upravo infinitivna osnova)! Pa još neka bi i to bilo, ali kako se s ovim njegovim pravilom slaže imperativ *vidi* (što ga ima za potvrdu svome pravilu)? Ako od infinitiva odbacimo *ti,* kako pravilo ište, onda ostaje *vidje*; gdje je tu na kraju *i,* koje bi otpadalo, kad se doda imperativno *i*?!

188. Str. 76, §. 121, alinea 8. Govori se o imperativu glagola kao *doći*, *izići*, *obići*, a ne spominju se posve obični oblici *izaći*, *obaći*. Vidi br. 174.

189. Str. 77, §. 122, u alinei 1. govori pisac o participijalnom obliku na *ći* pa kaže, da se ne sklanja „osim u riječima, koje su postale pridjevi, kao što su: *držeć* .... *vruć* i t. d." Oblika *budući*, koji se potpuno sklanja, ne spominje pisac; a taj oblik nije postao pridjev, već je ostao particip. — Ni u drugoj alinei na istoj strani u istom §-u ne spominje oblika *budući*, gdje kaže: „Glagolski prislov sadašnjosti govori se samo od glagola trajnih."

190. Str. 77, §. 122, alinea 2. spominju se oblici *kipući*, *letući*, a nije ih trebalo spominjati, jer su to u književnom jeziku pogrješke.

191. Str. 77, iza 2. alinee dolazi natpis: „*Nastavci infinitivnih osnova*". Pod tijem je natpisom samo ovo: „§. 122. Infinitiv, gl. §. 98." Za što je u natpisu množina, kao da infinitivnijeh onova ima više nego jedna? Što znači: n a s t a v c i infinitivnih osnova, tome se ja ne mogu domisliti, a mislim da se ne će ni drugi moći. — Napokon je krivo, što se ispod natpisa citira samo §. 98.; trebalo je citirati §. 98—103., jer se u §. 98. govori samo o I. vrsti, a o vrstama II—VI. u §§-ima 99—103.

192. Str. 77, §. 124, alinea 1. govori se o aoristu i kaže se tri put, da mu je vremenski nastavak *h*, a nigdje se u knjizi ne govori, kako je to, da taj „vremenski nastavak" stoji samo u 1. licu jedn., a u ostalijem ga licima nema. Kako mladež može znati, za što nikakvoga „vremenskog nastavka" nema u 2. i 3. licu jedn (na pr. *plete*), a u množini za što mjesto *h* stoji *s*, *š* (*pletosmo*, *pletoste*, *pletoše*)? Jamačno se pisac žapao dirati u ovo tumačenje poradi velike teškoće; a ako je tako, onda je trebalo odbaciti i teoriju o „vremenskom nastavku"; jer ovako mladež to mora učiti na pamet bez razumijevanja.

193. Str. 77, u zadnjem retku *ȍvrhoh*, a mora biti *ovŕhoh*. Vidi i br. 6.

194. Str. 78, u 1. alinei što se govori o oblicima kao *sviskoh* — *svište*, to se ponavlja (gotovo istijem riječma) na str. 80. u 1. alinei. Osim toga glagol *svisnuti* ne ide u I. vrstu, a na čitavoj 78. strani govori se o aoristu glagola samo te vrste: II. vrsta dolazi istom na str. 79.

195. Na str. 78. ima opet protivurječje, koje je navedeno pod br. 172.

196. Na str. 79, u §. 126. govori se o tvorbi aorista u II. vrsti, ali tako, da čovjek mora zaključiti, da se govori samo na pr. *podigoh*, *omrzoh*, *skidoh* i t. d., a oblika *podignuh*, *omrznuh*, *skinuh* i t. d. da nikako nema; to su oblici isto tako obični kao i oni na *-oh*.

197. Na istoj strani pod natpisom „Glagoli. koji ispred *nu* ne gube suglasnika" u 2. alinei veli pisac: „Po tome neka se načine aoristi od: *nagnuti*, *napregnuti se*, *otrgnuti*, *podignuti*, *pregnuti (b* se ne vraća u *pregbnuti)* . . . . ." Ove zadnje riječi u zagradama vrlo su nejasne, i mladež će uzalud razbijati glavu, da ih razumije; uzalud će pogledati u §. 25., gdje se govori o ispadanju glasova ispred *n*, jer tamo ne će naći ovdje suponiranoga oblika *pregbnuti*.

198. Na istoj strani pod natpisom „Glagoli, koji ispred *nu* gube suglasnik" čitamo: „Suglasnici, koji se gube, mogu biti: *b*, *d*, *t*, *k*, a u aoristu se vraća" (govori se o glagolima II. vrste). Da se *k* ne gubi svagda, to se vidi iz primjera u 2. alinei (pod istijem natpisom na istoj strani): *crkoh*, *klekoh*, kojima je glagolima infinitiv *crknuti*, *kleknuti*; tako je i *viknuti*, *jauknuti* i t. d. Ispred *nu* ispada i *p*, na pr. *tonuti*, *šanuti*, *kanuti*, a pisac to ovdje ne spominje, pa ne kaže, ni kako je aorist od tijeh glagola.

199. Str. 81, alinea 3.: „Glagoli II. razreda . . . . po tome idu ovi glagoli među osnove I. razreda". Kako je to rđavo rečeno! Kako mogu glagoli ići među osnove?! — Što se u toj alinei kaže, to se ponavlja na istoj strani pod natpisom: „B. O s n o v a n a s u g l a s n i k" u 5. alinei.

200. Str. 82, §. 129.: *ao* može po §. 17 c) jednačenjem postati *oo* pa se sažeti u ō, na pr. *dòšao* — *došoo* — *dòšō*; *rekao* — *rekoo* — *rèkō*." Krivo se ovdje citira §. 17 c), jer tamo se govori o sasvijem drugoj stvari; već je trebalo citirati § 8 c), gdje je govor o tome stezanju. Po navedenome pravilu sudeći rekao bi čovjek, da se u svijeh glagola može *ao* stegnuti u *o*; ali to bi vrlo neobično bilo n. pr. u *krao*, *pao*, *stao*.

201. Str. 82, §. 130, u 2. alinei ima *klévši*, a mora biti *klȇvši*. — Tu se opet nalazi protivurječje, koje je spomenuto pod br. 172.

202. Str. 83, §. 130, alinea 7.: „Glagol *iti* nema toga prislova od osnove *i*, nego od osnove *šd* te glasi, kad je složen s prijedlogom na samoglasnik: *dòšâv*, *dòšâvši*, *nàšâv*, *nàšâvši* i t. d. izgubivši *d* od *šd*." — Pisac je zaboravio reći, otkle je *a* u *došav* i t d.

203. Str. 84, alinea 2. Tu je opet protivurječje, koje smo imali u §. 172.

204. Str. 84. u alinei 6. meće pisac glagol *pljeti* u 6. razred I vrste, onamo, kamo i *mljeti*, *trti* (upravo bi trebalo reći u 7. razred I. vrste; vidi br. 172.) To isto veli on za glagol *pljeti* na str. 70. u alinei 3. To ne može biti, jer je tome glagolu sadašnje vrijeme *plijevem*, a za neodr. način veli sam pisac u §. 25., da postaje od *pljevti* (vidi br. 42.). — Kako dakle može ići osnova na *v* u 6. (respect. u 7.) razred I. vrste?

205. Str. 84, alinea 7: „Glagol II. razreda *potisnuti* može imati taj particip (t. j. pasivni) od osnove *potisk* odbacivši *nu*,

po tom: *potišten* od *potisken*." Ovo nije tako, jer oblik *potišten* dolazi od glagola *potištiti*, a ne od *potisnuti* *)

206. Str. 84, alinea 8. Govoreći pisac o tvorbi pasivnoga participa veli: „Glagoli III. razreda i IV. razreda mijenjaju osnovno *i* ispred *-en* u *j*, što se sažima sa suglasnikom, što je pred njim". — Na str. 58. u 1. alinei i na str. 83 u §. 131. veli pisac izrijekom, da se ovaj paticip tvori od infinitivne osnove; kako se može dakle ovdje govoriti o osnovnom *i* glagola III. vrste, kad njihova infinitivna osnova izlazi na *je* (na pr. *vidje*), a prezentska na *i* (na pr. *vidi*)? Da riječi: „III. razreda" u navedenom pravilu nijesu štamparska pogrješka, vidi se otud, što pisac u 10. alinei ima primjer *viđen*, za koji oblik veli, da je postao od *vidj-en*.

207. Str. 85, §. 132, alinea 3.: „iza nepčanih glasova *č, ć, ž, š, j, lj, nj, št, žd* . . ." Jesu li glasovi *št, žd* nepčani? Za što pisac nije nigdje u gramatici protumačio, za što se ovi skupovi upravljaju kao nepčani glasovi?

208. Str. 85, §. 134: *sàgnût. tàknût, stìsnût*; tako ne valja, već mora biti: *sȁgnût, tȁknût, stȉsnût.*

209. Str. 86, §. 139. ima pisac: pjȅvao, pjȅvala, pjȅvalo bȉh, bȉ, bȉ, — pjȅvali, pjȅvale, pjȅvala bȉsmo, bȉste, bȉ. Zar pisac ne zna, da je u kondicionalu *bih, bi* itd. enklitika? Otkle dakle akcent? Vidi u prikazu „rečenice" br. 52.

210. Na str. 85—86, u §. 136—140. navode se opisani glagolski oblici, ali dosta nepotpuno. Tako na pr. nema oblika: *neka hvali* (*nek hvale*), *bit ću hvalio, budem hvalio* i dr. Nije dosta metnuti složene glagolske oblike na različna mjesta u sintaksu, kako pisac čini, već oni moraju potpuno biti navedeni i u oblicima, kad jesu oblici.

211. Str. 88—89. spomenuvši pisac u 2. bilješki akcent u participu *plèten, pletèna, pletèno* dodaje: „Tako je i glagolima, kojima se infin. osnova od jednoga sloga svršuje na samoglasnik, a naglašena je sa ̏, na pr. od *čȕti, čùven, čuvèna, čuvèno*". — Zar može osnova imati akcent? Vidi br. 158.

212. Str. 89. Što pisac u 3. bilješki veli, to je ponavljanje onoga, što je rekao na str. 66.

213. Str. 93, §. 143, alinea 2.: „Po značenju se razlikuje supstantiv od adjektiva, što se supstantivom može naznačiti nosilac svojstva, a adjektivom ne može". Ovo je ne samo vrlo nejasno (za mladež), već i krivo; to bi pravilo samo onda vrijedilo, kad bi u jeziku bile samo imenice, kao što su: *bjelača, mladić, starac, ljutica, zelenko* i dr., ali ima golemo mnoštvo i takovijeh imenica, kojima se ne naznačuje „nosilac svojstva", na pr. *plot, rod, sin, vjetar, zakon* i dr. Pisac je ovo za to tako zlo rekao,

*) U Vuka nema ni *potišten* ni *potištiti*.

što je krivo razumio i preveo iz Miklošićeve sintakse na str. 3. rečenicu: „Das substantiv unterscheidet sich vom adjectiv in der bedeutung dadurch, dass jenes den träger von beschaffenheiten bezeichnen kann, dieses nicht". G. Divković je mislio, da njemačka riječ *Beschaffenheit* znači sȁmo *svojstvo*; ali ona znači često i ono isto, što: Wesen (biće; vidi: Deutsches Wörterbuch, kleine Ausgabe, von M. Heyne). Miklošić je na navedenom mjestu uzeo riječ *Beschaffenheit* za cijelo u značenju Wesen, a ne u značenju *svojstvo*, njem. *Eigenschaft*, jer bi se inače sam sebi protivio, dok on na str. 6. svoje sintakse piše: „Es gibt sprachen, in denen das adjectiv wie das substantiv den träger von eigenschaften bezeichnen kann, und sprachen, in denen diess nicht stattfindet". Ono dakle prvo mjesto iz Miklošića trebalo je ili bolje prevesti, ili ga ne uzimati u školsku knjigu (što bi mnogo bolje bilo).

214. Na istoj strani u istom §-u, u 4. alinei: „u supstantiva ima od jedne osnove najviše jedan oblik, rijetko dva". Zar može biti manje oblika nego jedan? Mjesto riječi najviše bolje bi bilo uzeti: obično samo.

215. Str. 94, alinea 5.: „Supstantivi apstraktni pokazuju kadšto i lice." Ovo je opet nerazumljivo prevedeno iz Miklošićeve sint. 6.: „Abstracta bezeichnen manchmal personen." Riječ lice nije ovdje zgodna za njem. Person, jer ona se u ovoj gramatici uzima kao osobiti gramatički termin (1., 2., 3. lice u konjugaciji).

216. Str. 94, §. 143.: „Nosilac svojstva može u hrvatskom jeziku biti supstantiv; zato se adjektivi tuđih jezika, kad se upotrebljavaju kao supstantivi, u nas obično zamjenjuju supstantivima na: *ik, ac, in. ica.*" Iza toga se navodi nekoliko takovijeh imenica, ali se ne razjašnjuju ni jednim tuđim jezikom, da bi mladež upravo vidjela, što pisac hoće da kaže. Među primjerima na prvom mjestu dolazi riječ *nebožac*, kojoj je značenje teško pogoditi, a pisac ne veli, što znači.

217. Str. 94—95, u §. 144. Veli se, da se posesivni adjektivi tvore nastavcima *ov (ev), in, j, ljev, ski, n, nj, inji, ovlji* (*evlji*), *ovski* (*evski*), *inski, ujski.* Dalje se navode primjeri za takove pridjeve, ali za većinu navedenijeh nastavaka nema primjera.

218. Str. 96, §. 148, alinea 1. Tu se nalazi primjer: A mušterija svaki traži i želi imati mjesto. — Otkle je ovaj primjer uzet, ne veli se (kao i ni za jedan drugi), ali ja sam našao, da je uzet iz Vukovijeh „pisama" 42. To za to spominjem, jer u originalu zadnja riječ ne glasi *mjesto*, već *nješto!* Istu ovu pogrješku ima pisac i u VII. izdanju. U drugom opet primjeru piše pisac *kirdžalije* (kao i u VII. izd.), a mora biti: *krdžalije.* — U jednom primjeru naglasuje pisac *budàle* (vokativ plur.) mjesto *bȕdale.*

219. Na istoj strani, u istom §-u, u alinei 2. kaže se za riječi *bena*, *rđa*, *kukavica* i dr., da su u narodnijem pjesmama „i u singularu ženskoga roda, a u pluralu iznimno muškoga." — Za ovo drugo ne navodi pisac nikakvoga primjera. Vidi br. 49.

220. Na istoj strani, u istom §-u, u 3. alinei stoji: *pò smîslu* mjesto: *po smíslu*.

221. Na istoj strani, u istom §-u, u 4. alinei: „da su među njima vrlo *rȉjetkî*, koji bi . . . .", mora biti: *rijètki*. — Tu opet u jednom primjeru nalazimo *kirdžalije* mjesto *krdžalije*. Vidi pod br. 218.

222. Str. 96, §. 149.: „Augmentativi na *ina* muškoga su a i ženskoga roda, na pr. on obode *debela vrančinu*, pa on uzja *bijesnu vrančinu*." Držeći se ovoga pravila čovjek bi mislio, da se svi augmentativi na *ina* mogu slagati dvojako, dakle na pr. i: *brdina*, *komadina*, *mesina*, *svjetina*, *zidina* i dr., ali bi krivo mislio.

223. Str. 97, §. 150. Što se tu veli o imenici *večer*, to se sve nalazi već u „oblicima" na str. 25. u §. 37.

224. Na istoj strani što se veli u §. 151., to je ponavljanje onoga, što je rečeno na str. 94, u §. 143, u alinei 3.

225. Na istoj strani što se veli u §. 156., to je ponavljanje onoga, što je rečeno u „oblicima" na str. 54, u §. 91, u alinei 1. (govor je o brojevima *dva*, *tri*, *četiri*).

226. Str. 98 u §. 161. ima: *dviju* pastira, *obiju* sinova. Vidi o tome pod br. 130.

227. Str. 99, §. 161, alinea 2. i 3. Što se tu govori o porabi brojnijeh imenica *dvojica*, *trojica* i t. d., to je rečeno već u „oblicima" na str. 55. pod br. 4.

228 Str. 99, §. 162. ponavljanje je onoga, što se nalazi u „oblicima" na str. 55. pod točkom 3.

229. Str. 99, §. 163. Govori se o riječma: *toliki*, *toliko*, *onoliki*, *onoliko* i veli se, da su to „neodređeni brojevi glavni." — Ako su to brojevi, za što ih nije pisac naveo među brojevima na str. 53. i 57. u §§-ima 89. i 96.? Tamo im nema traga ni glasa.

230. Str. 99, §. 164. Veli se za riječ *nekoliko*, da je „neodređeni broj." Vidi br. 229.

231. Str. 100, §. 164, alinea 2.: *ù sedam* (dva puta), *nà sedam* (dva puta), a mora biti: *ȕ sedam*, *nȁ sedam*.

232. Str. 100, §. 164. alinea 5. Što se tu govori o broju *sto* i *stotina*, to je ponavljanje (gotovo istijem riječma) onoga, što je rečeno u „oblicima" na str. 57, u §. 92.

233. Str. 100, §. 165, alinea 2. Tu se govori o brojevima *dvoji*, *troji* i t. d., te se kaže, da se upotrebljavaju uz supstantive, „koji imaju jedninu, ali u množini mijenjaju značenje; na pr. *troja kola*, da zatvorim *sedmera nebesa*." Drugi ovaj primjer ne odgovara pravilu — Za tijem za iste brojeve pisac kaže, da se još upotrebljavaju uz supstantive, „koji imaju i jedninu, ali što znače, ono se u množini uzima da je jedno; na pr. *četvore* *rukavice*, *dvoje čarape*, *dvoji opanci*, *troje crevlje*, *dvoje puške*, *dvoje oči*." Nitko ne može reći, da je pisac ovo pravilo stilizirao jasno.

234. Str. 101, §. 168 : „Kad se zamjenici *sam* doda redni broj, onda pokazuje, da ima toliko lica ili stvari jedne vrste, kolik je broj, manje jedno; na pr. *Samšesti* bi osvanuo (sam i još pet); *samodrugi*, *samosmi*. Sam se može sliti s rednim brojem u jednu riječ, na pr. *samodrug*, *samosedmi* i t. d" — Rečenica: „Sam se može sliti . . . ." i t. d. nema smisla poslije onoga, što je pred njom.

235. Str. 101, §. 169. Govori se o deklinaciji zamjenice *on—ona—ono* Nitko ne može dokučiti, kako je to pisac mogao iz „oblika" prenijeti u sintaksu.

236. Str. 101, §. 171, alinea 1. Govori se o riječci *te* u primjerima kao: na noge *te*, čuli *te* me i t. d To nikako ne ide u sintaksu zamjenica nikakvijeh, pa ni ličnijeh, makar i Miklošić to ovamo metao (iz njega je to i uzeto: sint. 71.). Osim toga sve su to sami crnogorski primjeri koji ne idu u književni jezik.

237. Na istoj strani, u istom §-u, u alinei 2. govori se o kratkim i punim oblicima ličnijeh zamjenica; ali to ne ide u sintaksu, već u „oblike."

238. Str. 102, §. 171, alinea 2. Govori se o porabi punijeh oblika, na pr. *mene*, *tebi* i t. d., a to je ponavljanje onoga, što je već rečeno na str. 43, u § 71, u alinei 2.

239. Str. 102, §. 172. u natpisu sa strane veli pisac: zamjenica *posjedovna*; tako isto u §. 173. na str. 103., inače pisac obično, pa i u samome tom §-u uzima mnogo bolji izraz: *posvojna*. Sličnu pogrješku vidi pod br. 75.

240. Na istoj strani, u istom §-u, u alinei 2, 3, 4. navode se bez ikakve potrebe primjeri zamjenicama *moj*, *tvoj* i t. d. — U 4. alinei pored *njȉhan* piše se *njȋn*, što nije dobro u književnom jeziku.

241. Na istoj strani, u istom §-u u 5 alinei kaže pisac: „U starijih pisaca, a gdješto i u govoru, upotrebljava se genitiv lične zamjenice mjesto posvojne" te se navode i primjeri, iz kojih se vidi, da je danas u narodu obično samo *nje* mjesto *njezin* (na pr *nje* se ljepota razglasila), a *njega*, *ih* mjesto *njegov*, *njihov* veoma je neobično. To dakle u školskoj knjizi ne treba spominjati.

242. Str. 103, § 173, alinea 3 : „Povratnomu *se* posjedovno je *svoj* za svako lice u jednini i u množini." Za ovo pravilo ne navodi pisac ni jednoga primjera; a primjeri bi tu bili mnogo potrebniji nego li su oni, o kojima je rečeno što treba pod br. 240.

243. Str. 103, §. 174. ima (sa strane) natpis: „Zamjenica *i, ja, je*. Ovoga natpisa ne može nitko razumjeti, jer 1. u tom §-u nije govor ni o kakvijem zamjenicama, već o određenijem

pridjevima, 2. jer u „oblicima“ ovoga (VIII.) izdanja nigdje nema govora o rečenoj zamjenici, kako je bilo u pređašnjijem izdanjima.

244. Str. 103, §. 176, alinea 2: „Određenoga oblika nema: 1. supstantiv . . . .“ Kao da itko o tome dvoji!

245. Str. 104, §. 177. Govori se o pridjevima, koji se govore samo u određenom obliku; to je ponavljanje onoga, što je već rečeno na str. 50, u §. 85, točki 1.

246. Str. 104, § 178, u točki 3. veli se, da se pridjev često upotrebljava u akuzativu „kao dopunjak glagolima *učiniti*, *nahoditi*, *naći* . . . .“ i navodi se 7 primjera, od kojih je zadnji: evo me ***živa*** i *zdrava*. Taj primjer ne valja ovdje ništa, jer 1. tu nema nikakvoga glagola, 2. ***živa*** i *zdrava* nije akuzativ, već je genitiv.

247. Na istoj strani, u istom §-u, u točki 4. veli se, da se neodr. pridjev uzima: „kad se radnja ili svojstvo subjekta pokazuje nepostojano, a znači vrijeme, pogodbu.“ Za to se pravilo navode 4 primjera, ali ni u jednome od njih pridjev ne znači pogodbu, već u svima samo vrijeme.

248. Na istoj strani, u istom §-u, u točki 5. govori se o značenju određenijeh pridjeva, a to je rečeno već na str. 49, u §. 84. i na str. 103, u §. 174. — Tu imamo i krive akcente *dòbar*, *zȁ stara* čovjeka mjesto; *dȍbar*, *zà stara* čovjeka.

249. Na istoj strani, u istom §-u, u točki 6: „U prislovima se upotrebljavaju gotovo samo neodređeni oblici, na pr. *izdalèka*, *zaista* . . . . .“ Riječ g o t o v o treba u pravilu ovom izostaviti

250. Str. 104—105, u §§-ima 179, 180. dosta se zamršeno i nekorektno govori o riječi *sâm-sáma-sámo*. U drugome od ovijeh §§-a ima krivi akcent: svetog *Vlȁha*, a mora biti: *Vláha*.

251. Str. 105, §. 181. govori se o složenicama *samòhran*, *samòuk*, *samòživ*, ali to ne ide u sintaksu.

252. Str. 105, §. 183.: „Kad *sam* stoji uz povratnu zamjenicu *sebe (se)*, mijenja se samo u broju i u rodu, a padež ostaje nominativ; na pr. Carica je ugleda, pa stane govoriti *sama* sebi (a ne: samoj sebi). Od radosti nije mogao *sam* sebi vjerovati . . . . .“ Ovome se pravilu protivi primjer: on se brine za *samoga* sebe, što ga pisac ima na istoj strani u §. 180. Pomenuto pravilo u onoj općenosti, kako je izrečeno, ne valja, jer se *sâm* može slagati i u padežu sa zamjenicom *sebe*; Vuk n. pr. ima: ljubi bližnjega svoga kao *samog* sebe. mat. 19, 19. i luk. 10, 27.

253. Str. 106, §. 184, u alinei 1: „Zamjenice *se* i *svoj*, *svoja*, *svoje* povratna je, te se upotrebljava, kad je . . . .“ Dakle subjekt u množini, a predikat u jednini! Vidi pod br. 45. i 258.

254. Na istoj strani, u istom §-u, 2. alinea posve je nepotrebna, jer se sve ono samo po sebi razumije i ne može ni u jednom jeziku drukčije biti. Govor je o porabi posvojnijeh zamjenica u primjerima kao: *meni* oreš, *meni* ćeš i žnjeti, — odmòri konja *njegova*. Vidi i br. 240.

255. Str. 106, §. 185.: „*Svoj* znači kadšto što v l a s t i t. Tako se *svoj* upotrebljava . . . .“ Među primjerima nalazimo i ova 2: teško svuda *svome* bez *svojega*, — da je u Marka *svoja* majka. U tijem primjerima ne znači *svoj* isto što *vlastit*.

256. Str. 107, §. 189.: „Upitnu zamjenicu *tko? što?* i *kakav?* mogu zamijeniti neodređene zamjenice *tkogod*, *štogod*, *kakavgod*“. Navode se 2 primjera za *što* i za *kakav*, a za *tko* nema primjera.

257. Str. 107, §. 190.: „Zamjenicom *što*, *štogod*, *nešto* i genitivom pokazuje se k o l i k o ć a; na pr. *što* je koji roblja zarobio, — *štogod* ima u Senju junaka. Tako se upotrebljava i srednji rod zamjenica *ovo*, *ono*, *to*; na pr. on s *ono* svoje vojske, što je mogao izvesti iz šančeva, iziđe pred Turke“. — U ovom zadnjem primjeru riječ *ono* ne znači kolikoću, t j. ne znači isto što *onoliko*; a za što nijesu navedeni primjeri i za *ovo*, *to?*

258. Str. 108, § 191, alinea 1.: „Zamjenica *nešto*, *ovo*, *ono* i *to* upotrebljavaju se u nekim rečenicama, ne da se kaže kolikoća, nego od šale i kao podrugujući se; n. pr. i ja imam *nešto* buzdovana; daj mi malo hljeba da pojedem *ovo* sira“. — U drugom primjeru nema nikakve šale ni podrugivanja; osim toga on se kosi s onijem, što je rečeno u pređašnjem §-u, gdje se veli, da: s *ono* svoje vojske znači kolikoću, a ovdje: *ovo* sira piscu ne znači kolikoću. Za početak pravila vidi br. 253.

259. Str 108, §. 192, alinea 1: „Sve se nesklonljive riječi zovu čestice, a dijele se na prislove i na veznike“. Ova je definicija vrlo rđava, jer bi po njoj među „čestice“ išle također „nesklonljive“ imenice kao *doba*, *ljubi*, imena slova, na pr. *a*, *be* i t. d. A mogao bi tko misliti i za glagole da su „čestice“, jer se ni glagoli ne sklanjaju (nego se sprežu). Za što među „čestice“ ne broji pisac u ovome svojem pravilu i prijedloge, o kojima u 2. alinei govori kao o „osobitoj vrsti prislova“?

260. Str. 108, § 192, alinea 2.: „Prislovima se izbliže određuje glagol ili pridjev“. Treba reći, da se može određivati i „prislov“; na pr. *vrlo* lijepo govori. — U toj alinei nalazimo i krivi akcent: *prȅko vode* mjesto: *preko vȍdē*. — Vrlo je nerazumljivo, što pisac u istoj alinei kaže, da prijedlog „gubi svoju samostalnost, ali zato dobiva sintaktičku silu, t. j. pokazuje predmet, na koji se radnja odnosi; na pr. Ne gori obraz *od sunca*, nego *od poštenih ljudi*“. Što je pisac htio reći s riječima „gubi“ do „silu“, mislim da nije moguće dokučiti.

261. Str. 108, §. 192, alinea 3. I tu je piščevo pravilo nerazumljivo (bar za mladež): „Prijedlog po tome ne zahtijeva određen padež, jer se taj određuje po glagolu rečenice, zato može uz jedan isti prijedlog stajati i više padeža“ (navode se 3 primjera, u kojima *za* stoji s akuzativom, genitivom i instrumentalom). Ovo je pravilo svakako trebalo bolje razjasniti primjerima; jer u njegova 2 primjera: svaka sila *za vremena*, — nezvanu gostu mjesto *za vratima* treba dopuniti glagol *je;* kako

dakle mladež može razumjeti ono, što pisac veli, da se padež određuje po glagolu, i za to da jedan isti prijedlog može stajati s više padeža, kad je isti glagol u ta dva primjera, a padež s prijedlogom je različan?

262. Str. 109, §. 192, alinea 1.: „Veznik se razlikuje od prislova po tom, što se njime određuje odnošaj jedne rečenice prema drugoj“. Primjera ne navodi pisac nikakvoga, da bi razjasnio to svoje pravilo, koje u onoj općenosti, kako je rečeno, ne vrijedi, jer kakav odnošaj među rečenicama pokazuje, veznik u primjerima kao: *da* Bog blagoslovi! — jesi *li* čuo? i t. d.

263. Na istoj strani, u istom §-u, u 2. alinei veli pisac: „Razlika dakle između prislova, prijedloga i veznika osniva se samo na sintaktičkom značenju, pa zato može biti jedna ista riječ prislov, prijedlog i veznik“. Primjer se tome ne navodi nikakav, a mladež će se uzalud dovijati riječi, koja bi mogla sve troje biti.

264. Str. 109, §. 194. „Prislovi postaju od zamjenice, pridjeva, glagola i imenice“. Tome se navode potvrde, među kojima nema ni jedne za postanje „prislova“ iz imenice; a što se navodi za postanje od zamjenica i glagola, nije sve, osobito za mladež, jasno i sigurno. Pisac n. pr. kaže, da od zamjenica postaju prilozi *evo*, *eto*; kako mladež može znati, od koje je to zamjenice?, isto kaže g. Divković za *inako*, *inače*, a riječ *ini* nije zamjenica; navodi *tekar*, koje je riječ turska. Od glagola veli pisac da je postalo *izim*; za što nije rekao, od kojega je to glagola? a što je u školsku knjigu trebalo uzimati tu riječ sumnjive vrijednosti?; kaže, da je od glagola i riječca *de*, ali ne kaže, od kojega?

265. Str. 109, §. 195, alinea 2. među „prislovima“, koji su po svojem postanju upravo instrumentali, navodi se *dânom*, ali takvoga „prislova“ nema, nego *dànjôm*.

266. Str. 111, § 200, alinea 1. „sa *nečovjek* ne kaže se, da ko nije čovjek, nego se misli, da je *zvijer*“. Ovo je malko nezgrapno rečeno.

267. Str. 112, §. 201, alinea 2.: „Ako je predikat ime, onda je čestica za poricanje u sponi ili pred njom; n. pr. *nije* blago ni srebro ni zlato, već je blago što je komu drago. *Ne* bijaše rekao ni riječi“. Ovaj drugi primjer ne odgovara pravilu, jer u njemu predikat nije „ime“.

268. Str. 112, §. 202, alinea 1.: „Poslije glagola *bojati se*, *smetati* stoji u sporednoj rečenici *ne* pred glagolom“. Navode se 3 primjera, od kojih ni u jednom nema glagola *smetati*, a u jednom je *zabraniti*, kojega opet nema u pravilu.

269. Str. 113, §. 204, alinea 2.: „ako je riječ, koja se veže, ime ili glagol u imperativu, onda to biva redovno sa *ni*“. Iz moje velike gram. 516. vidi se, da uz imperativ može biti i *niti*.

270 Str. 114, §. 208.: „Iza *niti* i *ni* suvišno je poricanje“. Ovo se pravilo protivi primjerima, navedenim na str. 113, u §. 204, u alinei 4.: ni prsti u ruke nisu svi jednaki, — vuk na vuka ni u gori ne će.

271. Str. 115, §. 210, alinea 1.: *ìzagnjìle* mjesto: *izàgnjile.*

272. Str. 115, §. 210, alinea 2.: „Kad se riječ *ništa* upotrebljava supstantivno (lat. nihilum), onda se *ni* ne odvaja prijedlogom od *šta* i ne sklanja se“. Ove zadnje riječi „i ne sklanja se“ trebalo je izostaviti, jer nijesu istinite; u mojoj velikoj gram. 192. nalaze se dva primjera, gdje se *ništa* u pomenutoj službi sklanja: Bog je iz *ničega* stvorio, — on je zemlju objesio *ni* na *čem.*

273. Str 115, §. 211. Ovaj je §. posve zališan, jer ne ide u sintaksu, nego u rječnik ili u frazeologiju.

274. Str. 115, §. 212. Govori o pravim i o nepravim prijedlozima. Tu razliku u školskoj gramatici nije moguće protumačiti učenicima; za to je bolje, da se o tom i ne govori, osobito kad to nije ni malo nužno znati srednjoškolskoj mladeži. U tom se §-u veli osim drugoga: „Svi su nepravi prijedlozi imena“. Tome se protivi §. 219., u kojemu se među neprave prijedloge broje *mimo* i *tik*, za koje se tamo veli, da su izvedeni od glagola.

275. Str. 116, §. 213, alinea 1. Navedavši pisac sve „prave“ prijedloge dodaje: „Ovim je riječima prvobitno značenje, a kadšto jošte i današnje *prislovno.* Vežući se glagolom [valjada: sa glagolom] postaju prefiksi ili preverbija (predstavci), a istom se kasnije vežu s određenim padežima, t. j. postaju prijedlozi“. Ovo mladež ne može nikako razumjeti, pa ne samo mladež, već nitko bez znanja istoričke i poredbene gramatike.

276. Str. 216, u §. 214. krivi su akcenti: *pȍ iz daleka*, *prekrásan* mjesto: *po iz dalèka*, *prȅkrâsan.*

277. Str. 117, §. 214, alinea 1.: „Prislovno se upotrebljavaju jošte nekoji prijedlozi uz brojeve i uz druge prijedloge“. Za tijem se navode primjeri, među kojima je i ovaj: dlaka *po* dlaka, eto bjelača; zrno *po* zrno, eto pogača; kaplja *po* kaplja, eto Morača. U tom primjeru *po* ne stoji ni uz broj ni uz drugi prijedlog.

278. Str. 118, u 2. alinei: *prozbòriti* mjesto *pròzboriti.* Na istoj strani u 4. alinei za prijedloge *iz*, *na*, *po*, kad su složeni s glagolima, veli se, da znače radnju, koja se „na više predmeta svršila ili do neke tačke dospjela.“ Priopćeni primjeri potvrđuju drugi dio ovoga pravila samo za prijedlog *na.*

279. Na istoj strani u 5. alinei za prijedloge *nad*, *pre*, kad su složeni s glagolima, veli se, da znače: „da je tko bolji od drugoga u onom, što glagol bez prijedloga znači.“ Među primjerima nalazimo i glagole *prèvariti*, *prelástiti*, koji se ne slažu s pravilom.

280. Na istoj strani u §. 218.: „Ima glagola složenih s dva ili s više prijedloga.“ Čovjek bi mislio, da ima glagola složenih i s 4 ili s 5 prijedloga, a takovoga nema ni jednoga, već ih je samo nekoliko složenijeh s 3 prijedloga, ali ni od njih ne navodi pisac ovdje ni jednoga već istom na str. 129, u §-u 241.

281. Str. 119, §. 219. Navode se i tumače po svojem postanju „nepravi“ prijedlozi. Tu se za prijedlog *blizu* veli (po Miklošiću sint. 253.), da je postao od imenice *bliz*, koja znači: „susjedstvo“. Te imenice nema nikako u akademičkom rječniku, a kamo li s navedenijem značenjem. — Za prijedloge *polag* i *duž* veli pisac, da su postali „od *dlg*, hrv. *dug*.“ To je trebalo protumačiti, a ne samo reći; osim toga *polag* je arhaističan prijedlog, pa ga nije trebalo uzimati u gramatiku. — Tamno je, što pisac veli: „*prȉje* i *prȅđe* srednji rod kompar. od *pređi*.“ — Zlo je i ovo rečeno: „Od glagola je izveden *mimo* od *minuti*, *tik* od *taknuti*.“ Trebalo je reći: od korijena, koji je u glagola *minuti*, *taknuti*.

282. Str. 119—129, u § 220. govori se o „samostalnim“ i „nesamostalnim“ glagolima. Ovo su drugo: *biti* (jesam), *bivati*, *postati*, *dolaziti*, *izići* i drugi neki, a svi su drugi samostalni. Pisac veli: „Nesamostalni su glagoli postali od samostalnih. . . .“ Vrijedno bi bilo znati, od kojega je „samostalnog“ glagola postao „nesamostalni“ *biti* (jesam)! Zadnja alinea toga §-a pobija sve ono, što se u njemu naprijed govori, jer tu se kaže, da u pravom smislu „nesamostalnih“ glagola upravo i nema. — Čemu je dakle sav ovaj §. ?

283. Str. 120, §. 221. Navodi se „*skrižaljka za glagole aktivne*“. Tu se aktivni glagoli dijele u subjektivne i u objektivne; prvi se dalje dijele u: neutralne, refleksivne, medijalne i recipročne; objektivni se dijele u: transitivne, intransitivne i kauzalne. Ovo razlikovanje subjektivnih i objektivnih glagola uzeto je iz Miklošića, sint. 263., ali je ono već u Miklošića tamno i nejasno, a u g. Divkovića po gotovu, kako ćemo vidjeti pod br. 284. — Da su kauzalni glagoli neprelazni, to pisac izrijekom veli: „Posebna su vrsta intranzitivnih (t. j. glagola) kauzalni.“ To je grdna pogrješka, jer ako su ikoji glagoli prelazni, to su za cijelo kauzalni (na pr. *buditi*, *moriti*, *saditi* t. j. činiti, da tko bdi, da tko mre, da tko sjedi i t. d.) U to je veliko protivurječje zavela pisca štamparska pogrješka u Miklošića, koji u sint. 263., istina, veli, da su kauzalni glagoli „intransitiva“, ali na str. 273. i 377. veli (kako i ne može drukčije biti), da su „transitiva“. I u svojoj knjizi Stammbildungslehre 435. (i dalje) stavlja Miklošić kauzalne glagole među prelazne. Dakle je ono „intransitiva“ na str. 263. njegove sintakse štamparska pogrješka, a g. Divkoviću ovaj nesmisao nije pao u oči.

284. Str. 121, §. 222, alinea 3.: „Prelazni su glagoli, koji mogu imati akuzativ objekta uza se, na pr. ruka *ruku pere* i t. d.; glagoli koji ne mogu imati objekta u akuzativu, nego u drugome kome padežu s prijedlogom ili bez njega, zovu se neprelazni, na pr. Ne možete služiti *Bogu* i *bogatstvu*. Svi će narodi omrznuti *na vas*.“ Kamo vodi ovako široki pojam objekta, to smo vidjeli u prikazu „rečenice“ pod br. 59. Ovdje ću dodati samo nešto. Iz ovoga njegova sada navedenoga nauka znamo, što su neprelazni glagoli. U istom §-u naprijed veli on za srednje i povratne glagole, da im radnja ostaje u subjektu, resp. da je stegnuta na subjekt, što s drugijem riječma znači, da ni srednji ni povratni glagoli ne mogu imati uza se objekta ni u jednom padežu, ni samome ni s prijedlogom. Ali u njegovoj „rečenici“ mi na str. 17—21. nalazimo mnogo primjera, gdje uz povratne glagole stoji objekt; nalazimo na pr. *čista* se *zlata* rđa ne hvata, — djeca se čude *svačemu*, — Bog se brine *sirotama*, — *na tuđe* se ne lakomi, — gora se *s gorom* ne sastaje i t. d. Koje je dakle istina? Srednja glagola spominje pisac u istom §-u samo dva: *umrijeti*, *propasti*; Miklošić u sint. 264. ima ih više i navodi ovaj (maloruski) primjer: zarastoše stazice *mahovinom* i *travom*. Evo dakle i srednji glagol može imati objekt, premda po nauku g. Divkovića to ne može biti!

285. Str. 121, §. 223. govori se o kauzalnijem glagolima i navode se primjeri. Pisac preusko shvaća kategoriju rečenijeh glagola, a uzima (po Miklošiću, sint. 273.) za njih primjere iz samijeh pjesama. U običnom govoru ima mnogo drugih kauzalnih glagola, od kojih je trebalo da pisac bar neke spomene. Najljepše je to, što su njemu kauzalni glagoli ovdje prelazni, a u §-u 221. veli, da su neprelazni! Vidi br. 283.

286. Str. 121—122, §. 224. Teško je razumjeti pisca, kad veli, da se mjesto pasiva uzimaju srednji glagoli kao na pr. *čvrsnuti*, *grknuti*, *bješnjeti*, *žednjeti* i t. d. Da ovaj njegov nauk nije dobar, to se vidi na pr. iz latinskoga jezika, koji pasiv vrlo obilato upotrebljava, pa opet ima i veliko mnoštvo srednjijeh glagola, na pr. *furere*, *sitire* i t. d.

287. Str. 122, §. 225., točka 1.: „Ima glagola, koji se upotrebljavaju, ako i rijetko, tranzitivno, na pr. *konja jaše* Kraljeviću Marko; a ima opet prelaznih, koji se, promijenivši ponešto značenje, upotrebljavaju intranzitivno, n. pr. *vidim* (= imam vid).“ U prvom dijelu ovoga pravila izostavljena je nepažnjom piščevom (ili slagačevom) riječ *neprelaznih* između riječi: „Ima“ i „glagola“, i tako izlazi nesmisao, da se glagoli rijetko uzimaju u prelaznoj službi. Vrijedno je dodati, da se ista pogrješka (piščeva ili slagačeva) bez ikakve promjene nalazi i u VII. izdanju. Drugi dio navedenoga pravila trebalo bi svakako bolje i prostranije razjasniti i potvrditi ga s više primjera, ne samo s jednijem.

288. Str. 122, §. 226, alinea 2: „Glagol *dizati* i *dignuti* razlikuju se po tom, što . . . .“ Vidi br. 45.

289. Str. 124, §. 228, alinea 1.: „Ima glagola perfektivnih, što ih Vuk zove deminutivni, kojima se kaže, da radnja malo traje.“ Navodi se 10 takovijeh glagola, ali među njima je samo jedan *(spavnuti)*, za koji Vuk u rječniku veli, da je deminutivan! Dalje bi čovjek mislio, da samo perfektivni glagoli mogu biti deminutivni, a ima ih i među trajnima, na pr. *kopkati*, *griskati*, *verkati se*, *tucati* i dr.

*

290. Str. 124, §. 229, alinea 2.: „U glagola od tri oblika prvi je perfektivan, drugi durativan, treći iterativan, na pr. *leći*, *ležati*, *lijegati* “ Ovo pravilo u ovoj općenosti ne valja: imamo na pr. javnuti-javiti-javljati, lupnuti-lupiti-lupati, skoknuti-skočiti-skakati, vrnuti-vratiti-vraćati, pasti-padnuti-padati. Ti se glagoli ne slažu s pravilom g. Divkovića.

291. Na istoj strani, u istom §-u, u 3. alinei: „U glagola od četiri oblika prvi je i drugi obično perfektivan, treći durativan, a četvrti iterativan, na pr. *sjesti*, *sjednuti*, *sjedjeti*, *sjedati*“. Ovakovijeh glagola je vrlo malo; možda je navedeni primjer jedini, nije dakle trebalo postavljati pravilo u onoj općenosti i kazati, da je tako obično.

292. Str. 125, § 232, alinea 1.: „U mnogo se glagola razaznaje perfektivnost i imperfektivnost po naglasu“. Takovijeh glagola nema mnogo, već nekoliko.

293. Str. 125, §. 233. U postavljanju nekoga pravila uzima pisac za akuz. množ. oblik *je* (mjesto *ih*); a on sam na str. 45, u §. 76. veli, da se *je* ne upotrebljava, nego *ih*.

294. Str. 126, §. 233, alinea 1. Što se tu govori (po Miklošiću, sint. 285.) trebalo je ili izostaviti ili obilnije reći (govor je o durativnim i iterativnim glagolima).

295. Str. 126, §. 234. Kaže se, da iterativi II. stepena postaju od iterativa I. stepena nastavkom *a*; trebalo je reći: nastavkom *ava* ili *iva*.

296. Str. 127, §. 237, alinea 2. Za glagol *biti* (budem) veli se, da je perfektivan; to vrijedi samo za oblik *budem*, ali ne za *biti*.

297. Str. 128, §. 237, u 3. alinei veli se za glagol *kazati*, da je imperfektivan „u vremenima od prezentske osnove“. To nije dobro rečeno, jer je taj glagol u prezentu i trajan i svršen, u imperativu samo svršen, a participa praes. i imperfekta nema.

298. Str. 128, u istom §-u, u alinei 4. kaže se za glagol *kupovati*, da je iterativan, a on je za cijelo durativan.

299. Str. 129, §. 240. u bilješki veli se, da neki glagoli V. vrste postaju perfektivni, kad se slože s prijedlozima *na* i *po*; a među primjerima navode se i glagoli složeni s prijedlozima *pro* i *za*.

300. Str. 129, u natpisu pred §. 241. stoji: „Glagoli složeni s dva ili više prijedloga“. Vidi u tome pod br. 280.

301. Str. 130, §. 242, u 1. alinei: „Padeži pokazuju odnošaj objekata i adverbijalnih oznaka prema subjektu i predikatu“. Ovu definiciju nije moguće razumjeti.

302. Str. 130, §. 242, u 2. alinei veli se, da su samostalni padeži nominativ i vokativ, a „ostali su zavisni o glagolu ili o drugim riječima u rečenici“. Ja bih htio znati, o čemu zavisi genitiv na pr. u rečenici: Bog ne plaća *svake subote* ili instrumental u primjeru: vojnici otputovaše *zorom*.

303. Str. 131, u §. 244. kaže pisac, da se na pitanje *koliko* „mjesto običnijega akuzativa“ upotrebljava nominativ, pa se među primjerima nalazi i ovaj: *pola* pije, *pola* ždralu daje. Budući da je riječ *pola* indeklinabilna, ne vidi se, je li *pola* nominativ ili je akuzativ.

304 Str. 132, §. 247, u točki 2. i 4. navode se gotovo samo iz pjesama primjeri, gdje neprelazni glagoli imaju prelaznu službu, a u običnom govoru ne bi tako bilo. Pisac to ne ističe i tako zavodi čitatelja na krive misli.

305. Na istoj strani, u istom §-u, u točki 5. veli pisac: „Glagoli, koji znače micanje, postaju prelazni, kad se slože s prijedlogom *na*, *ob*, *po*, *pre*, *nad*, *ob*, *pro*, *s*“. Nije istina, da svi takovi glagoli znače micanje; ispor. na pr. *stati* — *zastati*, *spavati* — *uspavati*, *sjati* — *obasjati* i dr. Za što pisac među primjerima tome svojem pravilu ne navodi glagola, složenijeh s prijedlozima *na*, *nad*, *pro*, *s*? Za što među prijedloge u svojem pravilu nije uzeo i *mimo*, *raz*, *za*, *pod*, kad glagole s tijem prijedlozima složene navodi među primjerima? — Ovo je pravilo u ostalom ponavljanje onoga, što je rečeno već na str. 122, u §. 225, u točki 2., samo što se tamo ne kaže, da dotični glagoli znače micanje, već se kaže, da neprelazni glagoli, kad se slože s prijedlozima, „postaju tranzitivni, promijenivši značenje“.

306. Na istoj strani, u istom §-u, u točki 5, u bilješki 1. veli se: „Ovamo idu i glagoli, koji se u pjesmi upotrebljavaju prelazno, a u običnom su govoru neprelazni“ te se navode primjeri, među kojima su i ova dva: da *obzine* komadić hljeba, — mjesečina *obasjala* zelenu livadu. Prvi primjer nije iz pjesme, kako se vidi iz Daničićeve sintakse 397., a drugi primjer ako i jest iz pjesme, ali bi za cijelo bio posve dobar i u običnom govoru.

307. Str. 133, §. 248. kaže se: „U akuzativu stoji lice, koje što *boli*, *svrbi*, *mrzi* . . . .“ — Ne mora biti samo lice, t. j. čovjek, može biti i životinja. — U bilješki tome §-u kaže se: „Tako je i u rečenicama bez gramatičkoga subjekta poslije supstantiva: *strah*, *tuga*, *sram* . . . . *milina*“, ali nema ni jednoga primjera.

308. Str. 133, §. 250. veli se, da uz glagole *moliti*, *pitati* može u akuzativu stajati „ime . . . koje stoji mjesto zamjenice, n. pr. ja ću vas *upitati jednu riječ* (= nešto)“. Ja mislim, da se „*jednu riječ*“ i „*nešto*“ ne smije tako identificirati i na tom graditi pravilo.

309. Na istoj strani, u §. 251, u 1. alinei citira se §. 37.; ali u §. 37. nema ni riječi o onome, što se govori u §. 251. Mjesto „§. 37.“ mora stajati „§. 178.“ Vidi br. 132.

310. Str. 134, §. 253.: „Akuzativ mjere zamjenjuje nominativ prislovno, za to mu je atribut i predikat u srednjem rodu“.

Navode se primjeri, ali ni u jednome od njih nema atributa uz imenicu.

311. Na istoj strani, u istom §-u, u zadnjoj alinei citira se „§. 103.“, a mora biti „§. 244.“ — Takovu pogrješku u citiranju vidi i pod br. 309.

312. Str. 135, §. 255.: „Riječ *strana* kad ima dodatak i prijedlog *s*, ostaje u akuzativu, da se označi mjesto . . . .“ Mjesto „ostaje u akuzativu“ jamačno bi bolje bilo reći: „dolazi u akuzativ“.

313. Str. 135, §§. 256. i 257. sasvijem su nepotrebni u (školskoj) sintaksi akuzativa; u prvom se kaže, da se akuzativ nalazi u krnjijem rečenicama, na pr. *laku noć* (t. j. želim)!, — a u drugome se kaže, da su „prislovi“ na *o* i *e* upravo akuzativi srednjega roda, te se navode primjeri *dobro*, *lijepo*, a ni jednoga primjera nema na *e*.

314. Str. 135, §. 259, točka 1. Kaže se, da dativ dolazi uz glagole, koji znače: *davanje*, *uzimanje*, *govorenje*, te se navode primjeri, među kojima je većina s drugim kakovim glagolom.

315. Na istoj strani, u istom §-u, u točki 2. kaže se, da su glagoli *služiti*, *pomagati*, *razumjeti*, *voljeti*, *vjerovati*, *učiti* neprelazni. — Tu ima i besmisleni primjer: „nè prijâ (krivi akcent mjesto: ne prìjâ) mi zdravlje“. Kako ne bi zdravlje kome prijalo?*)

316. Str. 137, §. 260, alinea 1.: „Dativ pokazuje, da se tko osobito zanima (dativus ethicus), na pr. nju *mi* pita gromovnik Ilija . . . .“ Sumnjam, da će tu itko naći kakovo zanimanje.

317. Na istoj strani, u istom §-u, u alinei 2.: „Dativ s glagolom u infinitivu pokazuje lice, koje treba da što radi, na pr. jedan put *mi* je mrijeti . . . .“ Ovo je pravilo nepotpuno; trebalo je još reći, da se takovi dativ nalazi samo uz glagol *jesam* i da može (osim moranja) značiti još i mogućnost; na pr. da je *kome* poslušati bilo.

318. Str. 137, §. 262, alinea 4.: „Uzrok, s kojega što biva, kazuje se dativom uz glagole, koji znače: *veseliti se*, *čuditi se*, *bojati se*, *podrugivati se*, na pr. lud se *daru* veseli . . . . rugala se sova *sjenici*“. Kako se može reći, da u zadnjem primjeru dativ znači uzrok?

319. Str. 138, §. 264. Genitiv se po sintaktičnoj svojoj službi dijeli na dvoje: u pravi genitiv i u ablativni; za ovaj drugi se veli, da se za to tako zove, „jer zamjenjuje ablativ drugih jezika“. Ova se dioba provodi dalje u čitavoj glavi o genitivu. Ona je za školsku gramatiku nepotrebna, a nije ni moguće mladeži je razjasniti kako treba. Ako bi ta dioba još imala kakvoga smisla za gimnazijalce, koji znadu iz latinskoga jezika za ablativ, ali za cijelo nema nikakvoga smisla za škole, u kojima se ne uči latinski jezik.

*) Bez sumnje je g. Divković ovaj primjer sam načinio kao i druge gdjekoje u sintaksi svojoj, a osobito u „rečenici“. Ima li pravo čovjek, koji donosi ovako besmisleni s v o j primjer, prekoravati drugoga, što primjere sam gradi, i reći, da su trivijalni? On to meni prebacuje u svojoj kritici, ali neka nađe u mojoj gramatici samo jedan primjer, koji bi se mogao mjeriti s njegovijem: ne prija mi zdravlje!

320. Str. 141, §. 270.: „Genitiv dodaje općenitomu imenu pobližu oznaku na pitanje *kakav*? *čega*? Mjesto njega nalazi se i posvojni pridjev; na pr. ne dajte se u jaram *ropstva* uhvatiti; na nestadak *ljudi* i Staniša sudi“. — Ovaj je §. sasvijem zališan, jer se iz primjera vidi, da je to posve obični adnominalni genitiv. Za što pisac nije naveo bar jedan primjer za drugi dio svoga pravila?

321. Str. 142, §. 273. Govoreći nešto o partitivnom genitivu postavlja pisac pravilo: „Dio se kazuje genitivom riječi, od koje se dio misli“ (na pr. daj mi *soli*). Ta je definicija rđava: idem per idem.

322. Str. 142, §. 273, točka 3. Za što objekt uz zanijekane prelazne glagole stoji u genitivu, to tumači pisac po Daničiću i Miklošiću ovako: „Glagolska se radnja poriče u cijelosti i u svakom najmanjem dijelu“. Ovo je tumačenje i nejasno i protivurječno u sebi*) i ne treba ga u školskoj gramatici. Osim toga nigdje se ne veli, da uz zanijekane prelazne glagole m o ž e i akuzativ biti, n. pr. ne vidim *sunca* i: ne vidim *sunce*.

323. Str. 146, §. 283. Pisac držeći se Miklošića kaže za priloge *nemilice*, *nazorice*, *mučke* i t. d. da su genitivi. To je mnijenje vrlo nevjerojatno, i pomenuti se prilozi mogu mnogo vjerojatnije protumačiti. Ali je u školskoj gramatici najbolje ne dirati u takove stvari, koje idu u višu, poredbenu gramatiku.

324. Str. 146, §. 284.: „Genitiv pokazuje cijenu uz glagole: *stajati*, *vrijediti*, *valjati* i uz pridjeve *dostojan*, *vrijedan*, *vrstan*. Uz gdjekoje od tih izraza upotrebljava se i akuzativ“. Za što za ovaj drugi dio svoga pravila ne navodi pisac nikakvoga primjera ili za što bar ne citira §. 252.?

325. Str. 147, u §. 287. među riječima, koje su po svojem postanju upravo lokativi, navodi pisac i dubrovačku (dakle ne književnu) riječ *mješte*. Bi li on mogao dokazati, da je to lokativ?

326. Str. 149, u §. 294. u bilješki za priloge *bratinski*, *vučki*, *muški* itd. veli pisac da su upravo instrumentali, ali ne veli, dali jednine ili množine.

327. Str. 149, §. 297.: „Instrumental uz glagole, koji znače *brigu*, *zadovoljstvo*, *miris*, *zaudaranje* pokazuje predmet brige, zadovoljstva itd.“ Među primjerima tome pravilu nalazimo jedan,

*) Da je tu protivurječje, to nije teško dokazati. Kad velimo: daj mi *soli*, tu se misli: ne čitavu so, već samo neki dio, a ne misli se: daj mi svaki i najmanji dio, a tako bi moralo biti, kad bi u rečenici: ne vidim *sunca* oblik *sunca* značio svaki i najmanji dio.

u kojemu nema glagola, kakav se u pravilu traži: Budite zadovoljni svojom platom.

328. Str. 177, §. 360. kaže se: „Prezens glagola perfektivnoga u poslovicama pokazuje radnju, koja nije ni na kakvo vrijeme stegnuta . . . . .“ Čovjek bi mislio, da se u poslovicama za takove radnje ne upotrebljava prezent trajnijeh glagola, a upotrebljava se doista veoma često; na pr. ruka ruku *pere* itd. Pisac još veli: „Takovi se prezens (t. j. svršenijeh glagola u poslovicama) zove poslovični (gnomski) te stoji prema grčkom gnomskom aoristu i lat. perfektu.“ Ova je napomena sasvijem zališna za škole, u kojima se ne uče klasični jezici; osim toga valjada „prema grčkom gnomskom aoristu i lat. perfektu“ i u nas stoji „gnomski“ aorist (a ne prezent), na pr. dva loša *ubiše* Miloša. Što pisac ovdje i dalje govori o prezentu svršenijeh glagola, po tome bi čovjek mislio, da se taj oblik izvan poslovica za sadašnjost ne upotrebljava, — a doista se obilno upotrebljava, kako se na pr. vidi iz moje male gram. 222—223. i iz velike 585—587.

329. Str. 178, §. 361. Kaže se, da prezent svršenijeh glagola u zavisnijem rečenicama znači budućnost, pa se među primjerima navodi i ovaj (ovako nepotpun): U nedjelju, koja *dođe* prva. — Iz toga se primjera ne vidi, je li *dođe* uzeto za prošlost ili za budućnost.

330. Str. 178, §. 361. u zadnjoj alinei: „B i l j e š k a. Taki prezens stoji prema konjunktivu grčkoga aorista s *ἄν* i prema latinskom futuru II.“ O tom poređenju s klasičkijem jezicima vidi pod br. 13. i 328*)

331. Str. 180, §. 367: „Aorist pokazuje *prošlu nastalu* radnju, na pr. tada *odvede* ga đavo u sveti grad i postavi ga navrh crkve, — kako *stiže*, sunce *granu*.“ Pisac je krivo preveo Miklošića, sint. 787.: „Der aorist bezeichnet die in der vergangenheit eintretende handlung.“ Da je krivo Miklošića razumio i preveo, to pokazuje odmah prvi mu primjer, jer ni *odvede* ni *postavi* ne znači „prošlu nastalu radnju“ ili početak radnje, nego u opće trenutačnu i svršenu radnju u prošlosti.

332. Str. 180, §. 368.: „Aorist zamjenjuje kadšto perfekt.“ Nije to „kadšto“, nego je vrlo obično. — Tu je i krivi akcent *nè bî* mjesto *nȅ bî*.

333. Str. 180, §. 370. govori se o porabi aorista i imperfekta, pa u jednom primjeru dolazi oblik *čekaše*, za koji se ne može znati, je li 3. lice množ. aorista ili je 3. lice jedn. imperfekta. Trebalo je dakle primjer taj ili izostaviti ili ga potpunije navesti, da se zna, što je ono *čekaše*.

---

*) Ja mislim, da je manji grijeh obazirati se u hrv. srednjoškolskoj gramatici na njemački jezik, koji se u svim našim srednjim školama uči. Čudno je, što g. Divković u svojoj kritici mene s toga prekorava, a sam čini gori grijeh.

334. Str. 180, §. 371: „Imperativ je po svojem postanju željni način, po tome. . . . .“ Ovo učenicima ne treba znati, a i ne može im se bez pomoći visoke poredbene gramatike dokazati.

335. Str. 181, §§. 374, 375, 376. Ta su tri §§-a nepotrebna, mogla bi se bez ikakve štete izostaviti, jer se u njima ne veli ništa, što ne bi mladeži bilo poznato iz onoga, što je pred tijem §§-ima.

336. Str. 182, §. 378. Što se tu kaže o primjerima kao: rádi mene osvetiti, to nije prosto opisivanje, kako pisac veli, t. j. ne znači to sasvijem isto, kao da se reče: *osvéti*. A što se veli o primjerima kao *izvolite primiti* (= primite), u tom se ne vidi nikakva osobita poraba imperativa, dakle treba izostaviti.

337. Str. 182, §. 380.: „Imperativ *bud* od *biti* ima dopusno značenje, na pr. *buď* li ideš na vojsku, kome me mladu ostavljaš? — *buď* si, more, čohu ukopao, ti nijesi srebro ukopao.“ Ovo pisac veli po Miklošiću, sint. 799.; ali za cijelo nije tu dopuštanje, već je pogodba. Vidi u mojoj velikoj gram. 510.

338. Str. 183, §. 384. Kaže se, da „perfekt“ znači sadašnju gotovu radnju.“ Čovjek bi mislio, da „perfekt“ to uvijek ili samo to znači, ali iz §. 385. vidi se, da ima i drugo značenje. Trebalo je dakle ono pravilo nekako stegnuti.

339. Str. 183—184, §. 385. razdijeljen je u dvije točke, ali upravo govoreći, u drugoj se veli isto, što i u prvoj. Čemu dakle dvije?

340. Str. 184, §. 387. Govori se o „pluskvamperfektu“, o kojemu se ništa drugo ne veli, nego da „pokazuje prošlu gotovu radnju.“ Za što nije rečeno, da često znači radnju, od koje je tome vremenu latinsko ime, t. j. koja se u prošlosti prije druge koje dogodila?

341. Str. 185, §. 388. veli se za buduće vrijeme na pr. *budem pleo*, da mu je glagol „ponajviše perfektivan“. Trebalo je reći, da je ponajviše imperfektivan; vidi u mojoj velikoj gram. 615. Pisac navodi za svoju tvrdnju tri potvrde, ali su sve tri iz pjesama, koje ne dokazuju mnogo za obični govor. — Nigdje pisac ne veli, da rečena sveza često znači i prošlost. Vidi u mojoj velikoj gram. 614.

342. Str. 186, §. 391, alinea 2 Govori se o kondicionalu u namjernijem rečenicama te se osim drugoga veli: „U zavisnoj je rečenici, što se želi, a u glavnoj mogu biti i same vrste želja.“ — Što je pisac htio reći u ovom drugom dijelu navedene rečenice, ja se ne mogu domisliti.

343. Str. 187, u točkama b) i c) §-a 393. i u §§-ima 394. 395. ima više mudrovanja o kondicionalu nego bi trebalo; a sve bi se to moglo sastaviti u jednu točku te reći: Kondicional znači također mogućnost. To je njegova veoma obična služba, a ona se izrijekom ne spominje ni ovdje ni u §. 390. na str. 185., gdje

se kaže, da su glavna značenja kondicionalu: želja, pogodba i ponavljanje.

344. Str. 188. §. 396.: „Kondicionalom se kazuje, da što biva svaki put u neko vrijeme, kad to vrijeme dođe . . . . Najviše se tako kazuje, što je prošlo . . . .“ Mjesto: „najviše“ trebalo je reći: „uvijek“. U primjerima, što ih navodi pisac, svuda je prošlost.

345. Str. 189, §. 399. Veli se, da particip praes. imaju samo glagoli imperfektivni, a ne spominje se vrlo obični izuzetak *budući*. Vidi br. 189.

346. Str. 189, §. 401. „Predikatni prislov potpunja glagolski predikat.“ Ovo je vrlo nejasno, jer ne samo što se ne zna, koja je riječ ovdje subjekt, koja li je objekt, već se nigdje naprijed ne kaže, što je to „predikatni prislov“. — Dalje veli pisac, da ovakovi „prislov“ stoji uz glagole, „koji pokazuju stanje“ i koji znače kakovo osjećanje. Za ovo drugo ima dva primjera, od kojih je jedan: spominjem se, da bih često nahodio majku gorko plačući. Dakle glagol *nahoditi* znači osjećanje!

347. Str. 189—190, u §. 402. veli se, da se particip praes. uzima mjesto rečenica vremena, uzroka, pogodbe, dopuštanja, „kojim se subjekt u glavnoj rečenici nahodi.“ To je rečeno nejasno i nepotpuno. Trebalo bi reći: koje imaju isti subjekt, što ga ima i njihova glavna rečenica. Tome se pravilu protivi primjer, što ga pisac među drugima navodi: I tako ona (t. j pepeljuga) između naroda *provlačeći se* i *bježeći* nekako joj spadne papuča. Tu dakle nije isti subjekt.

348. Str. 191, §. 406. Govori se o participu na pr. *pletavši* i kaže se, da se on upotrebljava za izricanje vremena i uzroka, pa se navode tome primjeri. Trebalo je reći, da se upotrebljava i za pogodbu i za dopuštanje te potvrditi to primjerima.

349. Str. 191, §. 408.: „Glagolski pridjev trpni imaju samo glagoli prelazni, a od neprelaznih upotrebljava se samo srednji rod“. Za drugi dio ovoga pravila nema nikakvoga primjera.

350. Str. 192, §. 408, alinee 1. i 2. U tri primjera za glagol osjećanja stoji glagol *naći*. Vidi br. 346.

351. Str. 192—193, §. 409. Govori se, kako postaju opisani trpni oblici i navode se primjeri. Ali to ne ide u sintaksu, već u „oblike“.

352. Str. 193, §. 410. Među primjerima za trpni particip navode se pridjevi: *nepromjenit*, *neskladan!*

353. Str. 193, §. 411.: „Po obliku je infinitiv kosi padež supstantiva u jednini, koji postaje nastavkom *ti*. Koji je padež infinitiv, ne može se pouzdano odrediti“. Ovo je u školskoj gramatici sasvijem nepotrebno, a ne može se dokazati bez pomoći više, poredbene gramatike.

354. Str. 193, § 412 : „Nekoji se glagoli kao *početi*, *stati*, *prestati*, *kušati*, *običavati* i t. d. mogu potpuniti samo glagolom imperfektivnim“. Za prva je 3 glagola to istina, ali za pošljednja dva bome nije, jer se sasvim dobro može reći na pr. kušao je *izići*, običavali su *reći* itd.

355. Str. 193, §. 413. posve je nepotreban.

356. Str. 193, §. 444.: „Infinitivom se kazuje *želja*, *pogodba*, na pr. tako mi se majkom *zvati*! tako ti zdravo *putovati*! ja ti ne ću iz tvog dvora poći, *znat* mi sjedjet tri bijela dana!“ To je krivo tumačenje; vidi u mojoj velikoj gram. 639. i 648.

357. Str. 194, §. 415. u bilješki 1. veli se, da se na pr. mjesto *stane gledati* može reći *stane da gleda* i kaže se, da to „osobito biva, kad se pod infinitivom razumijeva drugi subjekt od onoga u glavnome glagolu“. Ovo je vrlo rđavo rečeno; trebalo je kazati: kad se infinitiv može razvezati u rečenicu, koja ima drugi subjekt nego li glavna. U ostalom samo jednijem primjerom potvrđuje pisac ono svoje „osobito“ (Gospode, dopusti mi, najprije *da idem*).

358. Str. 194, §. 415, bilješka 2.: „Glagoli osjećanja kao *vidjeti*, *ugledati*, *čuti*, *pogledati*, *opaziti*, *naći* potpunjaju se zavisnom rečenicom, koja se počinje sa *gdje*, kad se uzimaju u pravom smislu, a u prenesenom sa *da*, na pr. narod se divljaše videći nijeme *gdje govore* . . .“ Ovo pravilo nikako ovamo ne ide, gdje je govor o infinitivu (o kojemu govore §§-i 411—419.); glagol *naći* ne znači osjećanje (vidi br. 346.); što se kaže o razlici među *gdje* i *da*, bojim se da nije istinito. Za što nije rečeno, da se pored *gdje* i *da* uzima i *kako*?

359. Str. 195, §. 417.: „Glagol *jesam*, *biti* s infinitivom pokazuje, da se radnja mora ili može vršiti, a niječno, da radnja nije moguća. Lice je obično u dativu, glagol *jest* kadšto se ispušta“. Trebalo je reći: lice je svagda u dativu, kad se izriče: tko što može ili mora. Za što nema ni jednoga primjera za izostavljeni glagol *jest*?

360. Str. 195, §. 418. Govori se o oblicima *dadbudem*, *mogbudem* i t. d. To je ponavljanje onoga, što je rečeno već na str. 178, u §-u 361. u 4. alinei. Po pravilu sudeći ovakovi se futur slaže od *budem* i od infinitiva samo ovijeh glagola: *dati*, *znati*, *imati*, *moći*, *smjeti*, *htjeti*, a među primjerima se nalaze i drugi glagoli u infinitivu s *budem*.

361. Str. 106, § 419. u bilješki veli se: „U rečenicama vremenskim, namjernim, pogodbenim i odnosnim upotrebljava se futur sa *budem* ili prezens glagola perfektivnoga“. U §. 388, na str. 185., gdje se ovo isto veli, mjesto namjernijeh rečenica spominju se dopusne, pa tako i treba da bude. Trebalo je reći, koji „futur sa *budem*“, dali na pr. *znadbudem* ili *znao budem*.

362. Str. 196, §. 420—422. Govori se o glagolskijem imenicama (na pr. *pletenje*, *čuvanje*, i t. d.) To ne ide u sintaksu, već u tvorbu riječi. — U §. 420. veli pisac za mladež nejasno, da glagolska imenica „pokazuje radnju mislenu, ne stvarnu, t. j.

radnju za se, a ne radnju kao posljedak radnje kojega subjekta". Ovo je doslovno prevedeno iz Miklošića sint. 877.; zar nije pisac mogao svojim riječima jasnije to reći? — U istom §-u veli on, da se glagolske imenice ne upotrebljavaju u pluralu. Zar se ne govori sasvijem dobro na pr. pročitao sam deset *pjevanja* Gundulićeva Osmana, — kakova su to *stvorenja*? i t. d.

363. Str. 196. §. 421. Nejasno je, što pisac govori: „Glagolska imenica zamjenjuje infinitiv, kad bi od njega trebao koji padež s prijedlogom, n. pr. u *prevođenju* svake knjige, — po *razbiću* Turaka, o *prošenju* djevojke." — Kako se može misliti, da bi u ovijem primjerima trebao infinitiv s prijedlogom?

* *
*

Dodaci prikazu „rečenice". I. Pod br. 8. vidjeli smo, da g. Divković za primjere: *to* nijesu novci, — *ono* su guje — veli, da su u njima riječi *to, ono* subjekti; a ja kažem, da su predikati. Da vidimo, tko ima pravo. Svatko će jamačno priznati, da je riječ *zlo* predikat u primjerima: bolest je *zlo*, — dugovi su *zlo*; a tko bi o tom sumnjao, on neka pomisli, da se može reći također: bolest je *zla*, — dugovi su *zli*, pa onda ne će više sumnjati. Kako se u pomenutijem primjerima upotrebljava riječ *zlo*, koja je srednji rod, tako je isti taj rod u istoj službi upotrebljen i kad velimo: *glavno* je u tom poslu marljivost, pored čega možemo reći i: *glavna* je u t. p. m. Govorimo: rat je *drugo*; pored toga ne može se, istina, reći: rat je *drugi*, ali bez ikakve promjene u značenju možemo reći: rat je *druga stvar*; pa kad to pomislimo, onda sigurno znamo, da je u primjeru: rat je *drugo* riječ *drugo* predikat. Kako u navedenijem primjerima oblici srednjega roda *zlo, glavno, drugo* služe kao predikati, tako i srednji rod *to, ovo, ono* ima istu službu u rečenicama: *to* je sila, — *to* je bijeg, — *ovo* su novci, — *ono* su vojnici i t. d. Ne možemo, istina, reći: *ta* je sila ili *taj* je bijeg (kako ne možemo reći ni: rat je *drugi*), ali u latinskom jeziku ne može drukčije biti nego: *ista* quidem vis est, — *haec* fuga est i t. d. A ako su tu riječi *ista, haec* predikati (o čemu ne može biti sumnje), onda ne može drugo biti ni *to, ono* u primjerima: *to* nijesu novci, — *ono* su guje i t. d. — S ovijem ne ću ja da rečem, da ove riječi ne mogu nikad biti subjekti; kad bih to rekao, pobijali bi me primjeri kao: *ovo* nam je znak, — *to* ti je dokaz, — *ono* je naše i t. d. Nitko ne može sumnjati, da je *ono* u zadnjemu ovom primjeru subjekt; a da su to isto riječi *ovo, to* u prva dva primjera, o tom će se svatko uvjeriti, kad pomisli, da se može reći također: ovo nam je *znakom*, — to ti je *dokazom*, gdje dakle predikat stoji (kao i inače dosta često) u instrumentalu.

II. G. Divković na str. 33. izrijekom kaže, da nezavisne (t. j. glavne i uporedne) rečenice ne označuju „pobliže ni jednoga člana druge rečenice"; za zavisne veli on izrijekom na istoj i na 38. strani, da one sobom zamjenjuju koji član raširene proste rečenice (ili da stoje mjesto kojega takvog člana). Ja za cijelo mislim, da naš pisac razliku tu postavlja za to, da bi dobio znatnu jednu karakteristiku zavisnijeh rečenica prema nezavisnima. Ali ni u tome svojem poslu nije on sretan, zašto u jeziku ima primjera, gdje se jedan član proste rečenice, t. j. „prijedložni objekt" može pretvoriti u osobitu, glavnu ili uporednu, rečenicu s istijem pravom, s kojim g. Divković takovi član pretvara u zavisne rečenice. Imamo na pr. *po mojemu mnijenju* vi se varate, — *po svoj prilici* bit će kiše, — pitali su me *za Stojanovo zdravlje*, — pisma su se čitala *s plačem*, — oni tako učiniše *na našu radost*, — zatekao sam ih *u krađi*, — otidoste *bez moga znanja*. Mi te rečenice služeći se pomenutijem pravom možemo pretvoriti u: *moje je mnijenje*, vi se varate, — *sva je prilika*, bit će kiše, — pitali su me, *je li Stojan zdrav*, — pisma su se čitala *i plakalo se je*, — oni tako

učiniše, *i mi se radovasmo*, — zatekao sam ih, *a oni kradu* — otidoste, *a ja nijesam znao*. Ni jedna od rečenica, koje smo ovdje razvezom „prijedložnoga objekta" dobili, nije zavisna, već su prve tri glavne, a druge su četiri uporedne! Biva i to, da se „prijedložni objekt" može pretvoriti u dio „stegnute" rečenice, t. j. rečenice, koja niti je zavisna, niti je, po nauku samoga g. Divkovića („rečenica", str. 37.), postala od zavisnijeh. Evo primjera: Marko ode *bez obzira*, — Luka sjedi *s mirom* = Marko ode, *a ne obazre se*, — Luka sjedi *i miruje*. Jamačno će naš pisac dopustiti, da se rečenica: ne mogu doći *poradi bolesti* razveže u: ne mogu doći, *jer sam bolestan*. Iz onoga, što je rečeno pod br. 32., znamo, da on veznik *jer* stavlja među uporedne; dakle je po tome njegovu nauku „prijedložni objekt" pretvoren ovdje u uporednu rečenicu, što opet po drugome njegovu nauku ne bi smjelo biti. — Nakon svega ovoga mislim, da je slobodno pitati: što vrijedi dakle rečeni nauk g. Divkovića o zavisnim i nezavisnim rečenicama?

III. Iz moga prikaza „rečenice" (na pr. pod br. 1, 2, 3, 9 i dr.) moglo bi se zaključiti, da g. Divković u toj knjizi upotrebljava riječ „primjedba" za njemačko *Bemerkung*. Tako je do duše bilo u VII. izdanju, ali u VIII. je svuda *bilješka*. Ja sam griješkom prenio ono iz VII. izdanja.

Dr. *T. Maretić.*

XIX.

Dr. David Segen: Geometrija za više razrede srednjih učilišta.
U Zagrebu 1898.

(Svršetak.)

Stereometrija. Gospodin pisac upotrebljava riječ „sjecište" za onu tačku, koja je ravnini i pravcu zajednička. Osim toga kaže: „pravac siječe ravninu." Mislim, da je zgodnija riječ „probodište." „Presjek" nam prikazuje veću zajednicu dviju stvari nego li „probodište". Na str. 107. u prvom retku ima veća štamparska pogrješka, mjesto: „. . . koji *je* sijeku" treba „koji *se* sijeku". Tumačenjem na str. 107. u trećem odijeljku, koje se tiče onoga: „dvjema usporednim pravcima određena je ravnina" — nije stvar postala ništa jasnija nego li je bila prije tumačenja. Odmah niže je po svoj prilici štamparska pogrješka: „s toga se *na* dva pravca AB i CD u opće ne može položiti ravnina". Zar se i za dva pravca, koji se sijeku, ne bi mogao upotrijebiti izraz „skršteni"? Za što g. pisac nije ostao kod izraza „vitoperi"? Dokaz za normalni položaj pravca prema ravnini izveden je kraće. Na str. 109. štamparska je pogrješka pod b), mjesto: „lik 97." treba: „lik 96.". Na str. 110. u 9. retku odozgo nije bilo nužno kazati „u ravnini α", nije se pače tako ni smjelo kazati, jer pravac AC mora biti u ravnini α. Zgodni su dokazi poučaka na str. 110. Bez smisla je, kad se na str. 112. u posljednjem odijeljku kaže: „ravnina položena po pravcu AB_1". Osim toga se B_1 ne nalazi na slici 100 a). b)., koja je u ostalom mogla biti jednostavnija. U opće

mi se izvođenje na str. 113. pod c) ne sviđa, a moglo je i na pola kraće biti. G. pisac kaže, da se projekcija lika (trokuta itd.) dobije, ako se sve njegove tačke projiciraju na ravninu. To bi bio golem posao! Na slici 101. nema slova p_1. Na str. 114. u predzadnjem odijeljku pred §. 33. izostavljena je riječ „se“. Na str. 114. govor je o „raširenju ravnina“. To nema smisla. Na str. 116. pod d) stoji „pak ako se *na* svaki od njih (pravaca) položi ravnina“. To ne valja Isto tako ne valja stilizacija: „sjeći u sjecišnici.“ Na str. 117. odmah u prvom retku čitamo: „koji su samo na jednu stranu neomeđeni“. Ne bih baš rekao, da je tako! Već sam model od tri ravnine, koje su naizmjence okomite, probudit će kod učenika sumnju o tima riječima.

Ne znam, što razumijeva g. pisac pod riječju „strana“. Na str. 117. pod A. htio je podati učenicima tačan pojam o prostornom uglu imajući ujedno namjeru, da istakne njegovo jedno osobito svojstvo, i to, kako je on samo s jedne strane neomeđen. Ali je postigao sasvim protivno, jer im je dao pojam, i to potpuno tačan pojam o peterobridnoj nepravilnoj piramidi, koja nam svakako prikazuje sa svih strana potpuno omeđen prostor. Tomu je svakako krivo to, što geometri još nijesu složni o definiciji poligona. S toga stradaju osobito oni, koji poligon definiraju kao potpuno omeđen dio ravnine, jer vidimo, da i naš g. pisac poradi toga pada u pogrješku. On govori do duše u svom objašnjenju prostornoga ugla o opsegu poligona, ali tim mu objašnjenje nije ništa bolje uspjelo, jer nijednom riječju ne apstrahira od ravnine poligona (ravnine, omeđene opsegom poligona). Na str. 117. odmah pod slikom štamparska je pogrješka, mjesto: $\sphericalangle AOC$ treba: $\sphericalangle BOC$. G. pisac kaže na str. 117.: „pobočne plohe“! Za što govori neizvjesno, kad je ovdje stvar tako očigledna, da su na ime te plohe pobočne ravnine. Na str. 117. pod B. stoji, da se jedan prostorni ugao može umetnuti u drugi. Takove izraze, kakav je ovdje „umetnuti“, može podnijeti samo geometrija za niže razrede, ali u geometriji za više razrede, kojoj sadržina (pa makar bila i najmanja) treba da bude posve naučno obrađena, ne bi ih smjelo biti. Trebalo je kazati: „kad svaki od njih može zauzeti posve položaj drugoga“. Ovdje imam još nešto spomenuti. Govoreći g. pisac o „prostornom“ uglu, lako bi mogao tko zapitati, što se razumijeva pod „uglom u ravnini“. Pod ovim posljednjim razumijevaju u kraljevini Srbiji ono, što mi „kutom“ zovemo. Hoće li biti tako? Ako je tako, onda smo mogli ostati kod ugla u planimetriji i u stereometriji, a ako nije tako, onda smo se mogli poslužiti kutom. Na str. 119. morao sam 4. odjeljak tri puta pročitati, dok sam ga razumio. Razumljiv bi bio, kad bi se malo bolje stilizirao; na pr. mjesto „okrene“ kad bi se metnulo „krene“ i kad bi mjesto: „da on padne u pobočnu plohu“ stajalo: „da on dođe u položaj raširene pobočne plohe“. Za što stoji na str. 120. u prvom retku: „neki“? Na str. 120. već pod konac nalazi se štamparska pogrješka, mjesto b treba b_1. Na str. 120. pod konac mogla je riječ „jamačno“ izostati.

Za što g. pisac kaže na str. 122.: „mrežotina“? — Slika 103. prikazuje g. piscu u isti čas i prostorni ugao i piramidu. To još više potkrepljuje prigovor, što sam ga istakao o str. 117. Da je g. pisac izveo poučak: Geometrijsko mjesto tačaka, koje imaju to svojstvo, da su im udaljenosti od tačaka zadanoga kruga jednake (promatrajući svaku napose) jest pravac položen središtem kruga okomito na ravninu njegovu —, onda bi se na str. 124. u prvom retku mogao bio pozvati i na taj poučak, pa bi čitava stvar bila rasvijetljena s više gledišta. Tim bi se došlo do resultata, da je granica istobridnih piramida istobridna šestostrana piramida, koja se pretvara u ravninu omeđenu osnovkom. Osim toga je na str. 124. u 1. retku štamparska pogrješka, mjesto §. 35. A. treba §. 35. B. Isti prigovor, koji sam stavio o definiciji prostornoga ugla (na str. 117.), vrijedi i za prizmatični prostor (na str. 126.). Odmah niže stoji: „Sve su ostale pobočne ravnine paralelogrami . . .“ Čini se, kao da još ima pobočnih ravnina, koje nijesu paralelogrami, s tim prije, što g. pisac u pobočne ravnine ne uračunava osnovke prizme. Za što je on na str. 129. u drugom odijeljku uzeo baš one dvije stranice CD i FG, koje nijesu paralelne, a ne EG i AD, koje su, kao što se iz slike vidi, zbilja paralelne? Na str. 129. u 7. odijeljku stoji: „a ako se jedna osnovka prizmatoida stisnula“ (!). Odmah niže dolazi štamparska pogrješka, mjesto $HJ \parallel AK$ treba $HJ \parallel AB$. Na str. 133. stoji: „jer ih je Platon pomnjivo ispitivao“ — kao da drugi matematici pomnjivo ne ispituju! Definicija čunovite plohe dobra je, jer g. pisac razlikuje kružnicu i krug. Ovdje je upotrijebio riječ „opisuje“ gdje nije toliko nužna bila, dok kod prizmatičnoga i piramidalnoga prostora na svoju štetu zamjenjuje tu riječ drugom (postaje), koja baš kvari smisao. I tako bi ta stvar bila dobra, kad ne bi bio g. pisac opet pao u istu pogrješku, i to odmah u drugom odijeljku. Kako na ime tamo u zagradama stoji „a krug $ACDBF$ se zove provodni krug“ — a mi znamo, što g. pisac pod krugom razumijeva, vidi se iz svega, da on kod definicije čunovite plohe nije apstrahirao od kruga te prema tome nije dao definiciju čunovite plohe, nego samoga čuna. Za što g. pisac osim toga tome krugu daje osobito ime i za što kružnicu zove povodnom kružnicom, ne znam. Tu kružnicu zove on jedan put povodnom, a drugi put provodnom. Možda će to biti štamparska pogrješka? Za što dolje na str. 134. pod konac stoji: „između vrha čunovite plohe i ravnine provodna kruga“? Zar se nije prema definiciji kruga riječ „ravnina“ mogla izostaviti? Za što odmah dalje stoji: „pravije kružni čun“? Zar baš taj čun ne može da bude eliptičan? Na str. 135. stoji: „Presjek po osi čuna uvijek je trokut“. To je vrlo nezgodno stilizirano. Dalje: „presjek — položen po visini“ (!) G. pisac uzima krug kao pravilan mnogokut sa beskonačno mnogo stranica

(dakle su i stranice beskonačno malene). Za što pretpostavlja tu pravilnost? Zar se njegove beskonačno malene stranice moraju uzeti kao jednake? Takovo je shvaćanje u neku ruku prisiljeno. Na str. 138. sasvim na kraju nalazi se stvarna pogrješka. Treba da stoji: „Obrtanjem kvadrata oko makar koje simetrale stranica postaje istostraničan valjak". Za što piše g. pisac na str. 139.: „Presjeci po osi kosa valjka u opće su paralelogrami". Zar nijesu uvijek? Na liku 115. nema tačaka *F* i *G*. Zgodan je dokaz za presjek kugle s ravninom. Na str. 143. u 1. retku je štamparska pogrješka, mjesto: $\varrho = \sqrt{r^2 = u^2}$ treba: $\varrho = \sqrt{r^2 - u^2}$. Za što g. pisac uvodi na str. 143. nazive „pobočni krug ili nuskrug"? Nazivi nijesu zgodni, a osim toga su i sasvim izlišni. Na str. 143. u pripomeni 1. izostavljena je riječ „se". Odmah dalje nalazi se štamparska pogrješka, mjesto „poslove" treba: „polove". Na str. 144. čitamo, da je pojas kugle rotaciono tijelo, a kad tamo, pojas je samo rotaciona površina (ploha). Da bi g. pisac podao postanak segmenta kugle kao rotacionoga tijela, poziva se na tetivu *AC* lika 28., ali na tom se liku nalazi samo tangenta *AC*. Dokaz, da se svakomu pravilnom polijedru da upisati i opisati kugla, mogao je biti kraći. G. pisac dokazuje taj poučak indirektno, a to nije trebalo. Osim toga je ovdje govor o podudaranju tačaka O i O_1. O podudaranju tačaka govoriti nema smisla. G. pisac htio je kazati, da su obje tačke zauzele isti položaj. Ono, što znači „zauzeti isti položaj" i „podudarati se", nije jedno isto, jer dva lika mogu biti podudarna, pa ipak nemaju isti položaj. G. pisac daje na str. 145. pojam o šupljoj kugli. Ako hoćemo o šupljini tjelesa da govorimo u onom smislu, u kojem to g. pisac ovdje razumijeva, onda su sva geometrijska tjelesa šuplja. Ali to ne valja. To pomućuje čisti pojam o geometrijskim tjelesima. Čini se, kao da ipak kod sve apstrakcije ne možemo apstrahirati od materije. Osim toga ono, što g. pisac naziva šupljom kuglom, može biti sve prije — nego šuplja kugla. — Na str. 146. pod 4. štamparska je pogrješka, mjesto $r > r$ treba $r > r_1$. S izrazom „sjekotine" apsolutno se ne slažem. Na str. 146. poziva se g. pisac na §. 41. C. b), a imao se pozvati na §. 41. C. c). Na str. je 147. slična pogrješka, mjesto: „po pravilu C. b) u ovom §." treba: „po pravilu C. c) u ovom §." Kod presjeka čuna s ravninom opet se vidi, kako g. pisac ravne likove shvaća jedan put kao omeđene dijelove ravnine, a drugi put kao granice omeđenih ravnina. N pr. njemu je presjek ravnine s konusom krug, dakle omeđena ravnina. Elipsu, hiperbolu i parabolu pak definira kao krivulje, a ne kao omeđene ravnine. Dalje razlikuje g. pisac između presjeka čuna s ravninom i presjeka čunovite plohe s ravninom. Prvi presijeca ravnina (određenoga položaja) u krugu, a drugu u kružnici, kao da u obadva slučaja nije ostala ravnina nepromijenjena, ili kao da je čun nečim ispunjen, pa da ravnina i to ispunjenje siječe. Na str. 148. u petom retku odozgo treba da bude: „po pravilu C. c) u ovom paragrafu".

Na str. 154. izvođenje kalote iz pojasa vrlo je slabo stilizirano. Po piščevoj stilizaciji dobiva se valjak, a ne kalota. To se do duše ispravlja poslije, kad pisac uzima kalotu kao pojas, kojemu se jedna osnovka suzila (!) na tačku. Ali kad se kombinira prva polovina odijeljka pod B. s drugom, onda je čitav taj odjeljak nezgodno stiliziran, jer po prvoj polovini treba da se gornja osnovka dotiče kugle u tački *B*, po drugoj pak suzila se ta osnovka na tačku. Po tome je ovdje riječ o dodiru tačaka, a to nikako nema smisla.

Već iz proračunavanja volumena uspravne prizme, kojoj je baza kosokutan paralelogram, izlazi, da volumen ne zavisi o formi baze, već samo o veličini njene ploštine. Moglo se dakle odmah izvesti općeno pravilo za proračunavanje volumena uspravnih prizama, a prema tome mogli su otpasti na str. 158. odijeljci pod c) i d). Na str. 160. u 5. odijeljku nijesam mogao razumjeti rečenicu: „koje na pobočnim stranama nema hrapâ sličnih skalinama". Na str. je 165. na kraju štamparska pogrješka, mjesto: *ABF* treba: *ABE*. Na str. 167. pod B. stoji: „. . . presiječe kosim presjekom *DEF*". To ne valja. I g. pisac kaže na drugim mjestima: „ako se prizma, piramida i t. d. presiječe ravninom, koja je paralelna s ravninom osnovke".

Ravna trigonometrija. Ako na str. 175. uzmemo makar koju definiciju (piščevu) kuta u obzir, šta znači onda, kad se kaže: kateta, koja kutu nasuprot leži, ili: kateta, koja kutu priležit? Na str. 178. nije trebalo divizije, da se mijenjanje funkcija *tang* i *cotg* izvede. Očigledno se to vidi iz slike. Na str. 179. štamparska je pogrješka, mjesto: $a = 222$ *cm* treba: $a = 225$ *cm*. G. pisac upotrebljava već na str. 180. logaritme goniometričkih funkcija, a o uređenju tablica nema ni riječi. Držim, da to nije opravdano, jer ako se tako daleko ide, onda učeniku nije potreban ni jedan udžbenik. Dalje mislim, da na str. 181. u 11. retku odozgo nije zgodno kazano: to se on raspadne na dva sukladna trokuta. G. pisac mogao je izraze na str. 183.: projicirana dužina, normala i projekcija još prije upotrijebiti — bilo bi bolje. §. 53. odjeljak pod A. mogao je izostati. Izvođenje formula: $\sin(90^0 + \alpha)$ i t. d., kao što bi po g. piscu bilo i izvođenje formula: $\sin(270^0 - \alpha)$ i t. d., $\sin(270^0 + \alpha)$ i t. d., mnogo je bolje izvedeno u drugim udžbenicima, kao n. pr. u Sonndorferovu. U toj je knjizi to izvođenje jasno i vrlo brzo izlazi iz slike, koju đak uvijek može imati pred očima. Osim toga je na str. 188. u 15. retku odozdo štamparska pogrješka, mjesto: u §. 3. treba: u §. 52. Pod C. na str. 188. stoji, da se krak *OA* okretao okretom prema gore! Na str. 189. pod konac štamparska je pogrješka, mjesto: jednak jedinici dužini — treba: jednak jedinici dužine. Pod b) na str. 190. imao je gosp.

pisac tačnije reći: Ako se središte O kružnice uzme kao vrh i t. d. Ima mjesta, gdje je doista teško nešto tačno reći, osobito u usmenom predavanju, ali ovdje, gdje je bilo vremena, da se sve promisli, imala bi biti potpuna tačnost. Na str. 191. pod c) štamparska je pogrješka, mjesto: jednak jedinice dužine — treba: jednak jedinici dužine. S izlaganjem odijeljka pod D. ne. slažem se posve, jer je u opće manje vrijednosti, bar u formi, u kojoj se ovdje izvodi. Zar nije bilo dovoljno, da se nađe grafičnim putem dužina, koja je mjernim brojem svojim jednaka veličini funkcije? Predznak toga mjernoga broja lakše se nađe prije pokazanim načinom. U opće ovaj odjeljak ište vrlo vješta učitelja, ako se hoće postići, da ga razumije učenik. Na str. 192. smjestio je g. pisac tablicu, da bi predočio rastenje i padanje goniometrijskih funkcija kutova u različnim kvadrantima, a na str. 193. primjećuje, kako se ti resultati izvode najzgodnije s pomoću grafičnih predočivanja goniometrijskih funkcija. Ja se s tim ne slažem s toga, što je lakše izvesti te resultate iz samih definicija goniometrijskih funkcija, ako se hipotenuza uzme kao stalna količina. Dalje razlikuje gosp. pisac u tablicama $\pm$ i $\mp$. Ja ne znam, čim može to opravdati. Naprotiv držim, da to razlikovanje može kod učenika biti uzrok neko nejasnoći. Mislim, da je g. pisac učinio to s toga, što je n. prj $\sphericalangle\ 90^0 = (90^0 - \alpha) = (90^0 + \alpha)$, $(\lim \alpha = 0^0)$ i $\sphericalangle\ 0^0 =$. $= (0^0 - \alpha) = (0^0 + \alpha)$, $(\lim \alpha = 0^0)$. Iz toga se vidi, da $\sphericalangle\ 90^0$ postaje 1. rastenjem manjega i 2. padanjem većega kuta od 90^0; a tako isto, da $\sphericalangle\ 0^0$ postaje 1. rastenjem manjega i 2. padanjem većega kuta od 0^0. Iz toga bi onda u tom uzetom redu izlazilo: $\operatorname{tang} 90^0 = \pm$, a $\operatorname{cotg} 0^0 = \mp$. Ali držim, da će posljedice toga izvjesnoga reda utjecati više štetno nego li korisno. Mjesto: sinusov, cosinusov i tangensov poučak — trebalo bi reći: poučak o sinusima, cosinusima i tangensima. Na str. 194. u 7. r. odozgo štamparska je pogrješka, mjesto: $\sphericalangle\ \alpha$ treba: $\sphericalangle\ \beta$. Izraz „suvezna proporcija" na str. 194. mislim da ne će biti nikako zgodan, a još je manje u duhu našega jezika. Mollweidove jednadžbe mogao je g. pisac izvesti jednostavnije, premda je i ovo izvođenje vrlo dobro. Izvođenje je dobro i prema sadržaju poučka, ali je zamršeno traženje veličine potrebnih kutova. Na str. 200. štamparska je pogrješka, mjesto: $\log \sin \frac{\gamma}{2} = 9{\cdot}63470$ treba da bude: $\log \sin \frac{\gamma}{2} = 9{\cdot}63570$. Na str. 202. u 2. retku odozgo štamparska je pogrješka, mjesto: izlazi iz 159. lika — treba: izlazi iz 158. lika. Na str. 203. dolazi pod A. dva puta $\sin(\alpha + \beta)$, a treba drugi put da stoji $\sin(\alpha - \beta)$. Na str. 203. stoji: tada je kut $BAC = \alpha_1 = \alpha$. Za što da se uvlači ovamo α, kad nije nužno i kad bi imalo stajati: $\sphericalangle\ BAC = \alpha$. G. pisac pita, za što je $\sphericalangle\ BAC = \sphericalangle\ \alpha$. Da je na zgodnu mjestu progovorio koju o

okomičnim kutovima, učenik bi odgovorio vrlo lako. Na str. 204. dolazi štamparska pogrješka, mjesto: $AC \perp ON$ treba da bude prema slici: $AC \perp OP$. Ali to je baš pogrješno; crtež je (lik 160.) nekorektan, jer bi u njemu doista imalo biti $AC \perp ON$, a ne $AC \perp OP$. Poradi pogrješnoga crteža izlazi sad više pogrješaka: 1. $\sphericalangle\ EAC$ nije jednak $\sphericalangle\ \alpha$, nego $\sphericalangle\ (\alpha - \beta)$; 2. $\frac{OC}{OA}$ bilo bi $\sec \beta$, a ne $\cos \beta$; 3. $\frac{EA}{AC}$ bilo bi $\cos(\alpha - \beta)$, a ne $\cos \alpha$ i 4. $\frac{AC}{OA}$ bilo bi $\operatorname{tang} \beta$, a ne $\sin \beta$. S istih se razloga pojavljuje na str. 206. slična pogrješka kod razvijanja formule $\cos(\alpha - \beta)$. Na str. 205. u retku 8. odozdo štamparska je pogrješka, mjesto: $\sin(\varphi + \psi) = -\left[-\sin(180^0 - \beta) \text{ i t. d.}\right]$ treba da bude: $\sin(\varphi + \psi) = -\left[-\sin(180^0 - \alpha) \text{ i t. d.}\right]$. Izvodeći g. pisac formule za $\sin(\alpha + \beta)$, $\cos(\alpha + \beta)$ i t. d. kaže n. pr. za $\cos(\alpha + \beta)$ na str. 206. ovo: Dužina OD je kateta trokuta, kojemu je hipotenuza OC, a CE*) je kateta trokuta, kojemu je hipotenuza AC, s toga će se brojnik i nazivnik prvoga od tih razlomaka multiplicirati sa OC, a brojnik i nazivnik drugoga sa AC. — U kakvoj prirodnoj ili bar logičnoj svezi stoji to multipliciranje kateta s hipotenuzama — ne znam, a mislim. da to i drugi ne će znati. Istina je, da će onaj, kome je gotova formula već od prije poznata, koji ju je zapamtio, pa hoće samo da ponovi izvođenje (što dakako nije od velike koristi), naći neku svezu, ali onaj, kome ta formula nije poznata, čudit će se tomu umovanju. Ali je g. pisac ipak učinio jedan korak naprijed, jer će za onoga, koji tu formulu više puta izvodi, ovo ipak biti dobar naputak. Taj se naputak nalazi i u Holzmüllera. U Močnika ga i u drugim geometrijama nema. (Prirodniji dokaz ovih formula pokazao sam u Nastavnom vjesniku VII, st. 171.). Na st. 212. u 8. retku odozgo štamparska je pogrješka, mjesto $\frac{\beta}{\gamma}$ treba da bude $\frac{\beta}{2}$. Na str. 214. u 8. retku odozdo dolazi štamparska pogrješka, mjesto: sa — treba: za. Sasvim na kraju str. 214. stoji: a $\cos 1'' = 1$. G. pisec imao je bar u zagradama metnuti „približno". Nije zgodno, kad na str. 218. kaže: „iz sume $b + c = s$ obiju kateta" mjesto: „iz sume obiju kateta $s = b + c$". Na str. 219. pod b) mjesto „ostali" treba „pojedini". Na str. 220. štamparska je pogrješka pod natpisom „Razrješaj za 3.", mjesto:

*) Ja citiram dakako samo riječi g. pisca, premda je ovo mjesto zbog nekorektnoga crteža netačno, te bi ga trebalo drukčije kazati.

*

pripomena pod B. treba: pripomena pod A. Ako g. pisac kaže „logaritmovanje (str. 221.)“, onda ne bi smio kazati „logaritmično računanje“. Na str. 221. u pretposljednjem retku mjesto: $2\,(s - a)$ treba da bude: $2\,(s - d)$. Na str. 222. u 3. retku odozdo mjesto: $\sin x^2 - \sin x = 1$ treba da bude: $\sin x^2 + \sin x = 1$. Na str. 224. u 3. retku odozgo nema jedne crte za razlomak. Na str. 224. u 5. retku odozdo u nazivniku velikoga razlomka mjesto: $2 \sin \frac{1}{2}(x - y)$ treba da stoji: $2 \sin \frac{1}{2}(x + y)$. Na str. 225 u 7. retku odozdo mjesto: $v = ST \frac{a \sin \alpha \sin \beta}{\sin(\beta - \alpha)}$ treba da bude: $v = ST = \frac{a \sin \alpha \sin \beta}{\sin(\beta - \alpha)}$. Stilizacija zadatka b) na str. 225. nije dobra. Osim toga držim, da je ovaj zadatak suvišan u ovoj knjizi. To isto vrijedi i za zadatak c) na str. 226. Mogli su biti zadani za vježbanje. Na str. 226. u 2. retku odozdo drugo T mora imati crticu. Osim toga nema na slici 164 slova E. Stilizacija na str. 227.: „i kutova izmjerenih iz tačaka A i B“ — ne valja. Na str. 228. označuje g. pisac BN kratko sa d, ali je na istoj slici već prije označio AB sa d. Na str. 228. pod b) mjesto: dvaju (tačaka) — treba: dviju. Na str. 229. u retku 3. odozdo mjesto: dužina M — treba da bude: dužina MN. Na str. 228. u 9. retku odozdo mjesto a treba α. Jedan put kaže g. pisac: mjeriti kut s tačke A, a drugi put: mjeriti kut iz tačke A. Što je dobro? Ni jedno ni drugo. Na str. 231. u retku 6. odozgo mjesto: dobit ćemo *sa* sinusovim poučkom — treba: s obzirom na sinusov poučak ili s pomoću . . . . Na istoj strani u formuli za BD mjesto a treba da bude α. Na str. 231. govori se o tački B lika 168., ali te tačke nema. Osim toga dolazi na tom crtežu 2 puta φ_1. Na str. 232. u posljednjem retku mjesto x treba da bude d.

Sferna trigonometrija. Na str. 233. u drugoj alineji stoji: Lik 169. prikazuje kružnicu MN kugline plohe i njezine polove A i B. — To ne valja. Taj lik prikazuje osim spomenutoga još mnogo drugih stvari. Trebalo je dakle drukčije stilizirati. Na str. 234. pod b) mjesto: lik 171. treba da bude: lik 170. Odmah ispod toga opet je valjada štamparska pogrješka. Tamo stoji: Dvokutima $EAFCE$ i $EBFDE$ pripada sferni kut $MEN = M_1EN_1 = \alpha$ — ali tomu dvokutu pripada $\sphericalangle\ 180^0 - \alpha$; dalje stoji: „dok dvokutima $EBFCE$ i $EAFDE$ pripada sferni kut $M_1EN = MEN_1 = 180^0 - \alpha$“ — ali njima pripada $\sphericalangle\ \alpha$. Na str. 235. dolazi pod b) BOC dva puta. Na strani 236. pod c) mjesto: B. u §. 35. treba: B. u §. 34. Na str. 239. pod A. u 9. retku odozgo nezgodno je uzeta riječ „pomišljamo“. Dalje je pogrješna stilizacija: „Ako se potegnu polumjeri OA, OB i OC do vršnih tačaka A, B i C sfernoga trokuta ABC“. Ono „do vršnih tačaka A, B i C sfernoga trokuta ABC“ sasvim je suvišno. Osim toga je i lik, koji k tomu pripada, kompliciran — a tim trpi jasnoća. Mogao je biti jednostavniji, kao i u drugim knjigama. Na str. 241. dolazi štamparska pogrješka u jednadžbi: $\frac{\cos \beta}{\sin \gamma} = \frac{\operatorname{tg} c}{\operatorname{tg} a} \cdot \frac{\sin a}{\cos c}$. Mjesto $\cos c$ treba da stoji $\sin c$. Na str. 245. u 2. retku odozgo mjesto: $\frac{\omega}{m}$ treba: $\frac{\omega}{2}$. Na str. 246. pod konac mjesto: $V = \frac{1}{2} O\varrho$ treba: $V = \frac{1}{3} O\varrho$. Na str. 247. stoji: Nebeski se svod pričinja kao šuplja kugla. — To ne valja. Treba: Nebeski se svod pričinja kao jedan dio kugline površine gledane iz njezina središta. Dalje stoji: u središtu te kugle nalazi se zemaljska kugla. Na ovo imam primijetiti, da je to kategorično tvrđenje neispravno, jer se samo poradi velikih daljina pričinja, da središte zemlje pada zajedno sa središtem neba t. j. nebo i zemlja mogu se uzeti kao dvije koncentrične kugle. Osim toga je to sa strogo naučnoga gledišta sasvim netačno, jer je zemaljska kugla tijelo, dok je središte kugle tačka, prema tome to dvoje ne može zajedno pasti. Dalje stoji, da svaka tačka ima svoj vertikalan pravac! Htjelo se kazati, da se svakom tačkom može zamisliti vertikalan pravac. O produljenju pravca nema smisla govoriti, jer je svaki pravac sam po sebi u beskonačnost produljen, te prema tome i bez produljenja siječe nebeski svod u dvije tačke. Na str. 247. u 8. retku odozdo mjesto Q treba da bude O. Na str. 250 spominje g. pisac ekliptiku, ali je ne definira. Na str. 253. u 3. jednadžbi mjesto $\sin b$ treba $\sin b_1$. Na str. 256. u posljednja 2 retka mjesto $2 \sin^2 \frac{\alpha}{2}$ i $2 \cos^2 \frac{\alpha}{2}$ treba da bude: $2 \sin^2 \frac{a}{2}$ i $2 \cos^2 \frac{a}{2}$ Na str. 257. u izrazu za $\cos^2 \frac{a}{2}$ ne smije lijevo stajati znak —. Na str. 260. u 3. retku odozdo dolazi dva puta $\sin \frac{\alpha + \beta}{2}$, a treba da bude drugi put $\sin \frac{\alpha - \beta}{2}$. Na str. 261. ima uputa, kako da se lako zapamte Delambreove formule. Ali ta je uputa nejasno i nedostatno kazana. Na str. 266. u pretposljednjoj alineji odozdo mjesto: $a + \beta > 180^0$ treba da bude: $\alpha + \beta > 180^0$. Na str. 269. ima štamparska pogrješka u 6. retku odozgo; mjesto $\overset{\frown}{AB} = \lambda_2 - \lambda_1$ treba da bude $\overset{\frown}{A_1B_1} = \lambda_2 - \lambda_1$. Na str. 270. u retku 14. odozgo mjesto: za zadaću I. u §. 66 treba da bude: za zadaću I. u §. 65. Na istoj strani u retku 7. odozdo, mjesto (lik 177.) treba da bude (lik 175.) Odmah dalje niže mjesto: $\sphericalangle\ SPS = \tau$ treba: $\sphericalangle\ SPZ = \tau$.

Analitična geometrija. Na str. 272. odmah na početku stoji: potegnut neomeđen pravac. To ne valja. Svaki je pravac sam po sebi neomeđen, ali se crta samo jedan dio njegov. Potegnuti neomeđen pravac nije dakle moguće, te prema tome ta stilizacija ne valja. Na str. 272. stilizacija pod A. nedostatna je, ako se uzme u obzir opširnost g. pisca na drugim mjestima, poradi toga, što se ovim odijeljkom započinje posve nov način ispitivanja geometrijskih istina. Tu se na pr. govori samo o pozitivnom smjeru i određenosti tačaka s pomoću mjernih brojeva, a tek kad g. pisac definira apscise — govori o predznacima. Sadržini odijeljka pod B. na str. 272. imam to prigovoriti, da se obično pozitivnost i negativnost smjera osi računa od ishodišta, a to je mnogo jasnije i na osnovi toga se uklanjaju zablude. Na str. 273. stoji odmah pri početku u zagradama: pozitivan ili već negativan. Ovo „već“ ne smije da bude ovdje. Ono bi imalo smisla, kad bi bilo u zagradi još i ovo: prema tome, na kojem je dijelu osi odrezak. Na str. 273. u 16. retku odozgo mjesto: a označuje se obično sa Y treba: . . . sa y. Na str. 274. u riješenju mjesto: trokut OP_1M treba da bude trokut OP_1M_1, a i u slici 181. treba mjesto P da stoji P_1. Osim toga na desno mjesto X_1 treba X. Dalje stoji na slici r, a isto tako i u primjerima, dok na str. 275 odmah u prvom retku stoji r_1. S obzirom na jednoliko označivanje imalo bi na slici, a i u primjerima stajati r_1. Na str. 278. u prvom izrazu za P treba da bude prvi član $\frac{1}{2}$ $(x_1y_2 - x_2y_1)$ mjesto $\frac{1}{2}$ $(x_1y_2 - y_2x_1)$. Na str. 279. pod A. stoji (u retku 11. odozgo): „postave malo po malo različite vrijednosti“. To je vrlo slabo stilizirano. Na slici 188. pravac je pogrješno označen sa m mjesto sa p. Dalje se govori o tački N u tom koordinatnom sistemu, te se upozoruje na sliku 198. (no to je valjada štamparska pogrješka, pa je trebalo da bude 188., jer obližnje slike nijesu s tim u svezi), ali te tačke N nema ni na liku 188. Na str. 284. u retku 5 odozgo mjesto $y_1 = ax_1 = b$ treba da bude $y_1 = ax_1 + b$. Vrlo je jednostavan postupak, kojim se nalazi geometrički predstavnik jednadžbe: $y = ax + b$. Na str 285. u 2. retku odozgo mjesto $y = a_1x + b$ treba da bude $y = a_1x + b_1$. U slici 190. nema slova C. Na str. 287. u rektu 8. odozgo mjesto: trokut AOB treba da bude: trokut BOC. Na str. 287. pod konac govori se o tački M'_1 (x_1, y_1), ali je trebalo te koordinate označiti sa x'_1, y'_1. Budući da se dalje pod a obično razumijeva vrijednost od tang α, bilo bi zgodnije, da je g. pisac na str. 289. u drugoj pripomeni, a u jednadžbi: $x_2 = x_1 = a$ mjesto a uzeo koje drugo slovo. Na str. 291. u prvom retku treba riječ „se“ izostaviti. Na istoj strani pod 7. prva jednadžba treba da glasi: p_1 $(y = a_1x + b_1)$. Na str. 292. u pripomeni treba u drugoj jednadžbi mjesto l_1 da stoji l_2. Na str. 293. odmah iznad §. 72. rđavo je naštampano: koji jesu kut mjesto: koji je sukut. Na str. 297. u prvoj jednadžbi mjesto drugoga x

treba da stoji y. Na str. 303. u 8. retku odozdo pred F_1 izostavljena je riječ „iz“. Na str. 304. u 15. retku odozgo mjesto $2e^2x^2$ treba da bude e^2x^2. Na koncu str. 304. stoji: kojoj se oba žarišta podudaraju u njezinom središtu, a treba: kojoj su oba žarišta ujedno središte. G. pisac govori o tačkama M_1 i M_4 slike 198. Ali je pregledao svoju pogrješku. Istina, u početku govori o tački M_1 kao o makar kojoj tački elipse, te joj je na osnovi toga mogao doista pridati koordinate x_1 y_1. Ali budući da je tu tačku izabrao u kvadrantu YOX_1, te ujedno govori još o tački M_4 i o sastavnici tih dviju tačaka, to bi bio bolje učinio, da je svoje ispitivanje o dijametru izveo na tačkama $M_3 \begin{cases} x_3 = + \\ y_3 = + \end{cases}$ i $M_2 \begin{cases} x_2 = - \\ y_2 = - \end{cases}$, jer na slici ima M_1 koordinate $-x_1, +y_1$, a M_4 koordinate $+x_1, -y_1$, gdje se mjesto apsolutnih vrijednosti od x_4 i y_4 doista moglo uzeti x_1 i y_1, jer je $x_4 = x_1$ i $y_4 = y_1$. Na str. 306. u odijeljku pred e) pregledao je g. pisac jednu stvarnu pogrješku; treba na ime da stoji: polovini velike osi, a ne: velikoj osi. Na str. 307. u drugom odijeljku pod E. u 1. retku mjesto F treba F_2. Na str. 308 stoji: koja (kružnica) je nacrtana na velikoj osi. Ne valja. Odmah dolazi štamparska pogrješka, mjesto NPP_1N treba NPP_1N_1. Na str. 310. u 12. retku odozdo mjesto x treba x^2. Na str. 310. pred C. nalazi se omašna stvarna pogrješka. Tamo stoji, da se jednadžba hiperbole razlikuje od jednadžbe elipse samo u tome, što je u jednadžbi hiperbole $-b^2$, dok je u jednadžbi elipse $+b^2$. Ali znamo i vidimo, da u obadvije jednadžbe dolazi $+b^2$. G. pisac htio je kazati, da se iz jednadžbe elipse dobije jednadžba hiperbole, ako se samo u prvoj mjesto b uvrsti $b\sqrt{-1}$ ili mjesto $+b^2$ uvrsti $-b^2$. Na str. 311. pod c) mjesto $M(x_1, y_1)$ treba $M_1(x_1, y_1)$. Dalje isti prigovor, što sam ga stavio kod ispitivanja dijametra elipse, vrijedi i ovdje. Na str. 316. u prvom retku govor je o tački M_1. Budući da je tačka M_1 doista na paraboli, mogao je g. pisac govoriti o kojoj drugoj tački. U liku 205 nije nacrtana tetiva M_1M_2. Na str. 317. u retku 6. odozgo mjesto $\left(x_2 - x_2\right)$ treba da bude $\left(x_2 - x_1\right)$, a mjesto $\left(y_2^2 + y_2^2\right)$ treba da bude $\left(y_2^2 + y_1^2\right)$ i na posljetku mjesto $\left(y_1^2 - y_2^2\right)$ treba da stoji $\left(y_2^2 - y_1^2\right)$. Na str. 318. u vršnoj jednadžbi, u koju je uvrštena vrijednost parametra, mjesto drugoga x treba x^2. Na str. 320. u odijeljku pod slikom mjesto $\triangle STM$ treba $\triangle STU$. Odmah dolje niže mjesto $\overline{PF}^2$ treba $\overline{PM}^2$. Na str. 321. u drugoj

jednadžbi rđavo je naštampan znak sin u 3. retku odozgo. On stoji pred razlomkom, a treba da stoji u brojniku. Na str. 322. u retku 7. odozgo stoji, da je za $\varphi = 90^0$, $r = p$ t. j. jednak parametru, ali je r jednak samo polovini parametra. Na str. 325. pod A. stoji u 14. retku odozdo, da pravac i čunjosječnica imadu redovno po dvije tačke zajedničke. G. pisac htio je valjada kazati u opće, jer redovno bi ovdje označilo baš protivno onome, što je on mislio. Na str. 330. u 2. retku odozdo mjesto „lik 219". treba da bude „lik 208.", a u posljednjem retku u nazivniku prvoga razlomka mjesto φ treba da stoji φ_2, a u nazivniku drugoga razlomka mjesto drugoga x treba da bude x_1. Na str. 331. u brojniku prvoga razlomka mjesto prvog x treba x_1. Na istoj strani u trećoj jednadžbi u brojniku drugoga razlomka mjesto drugoga y treba y_1. Na istoj strani pod konac stoji: pravac FM_1, u kojem je provodnica tačke M_1! Dakle je dužina *u* pravcu?! Za što ne stoji: provodnici kao pravcu itd., ako g. pisac pod provodnicom razumijeva strogo samo dužinu? Na str. 335. u odijeljku pod c) mjesto: nepoznate koordinate x_1, y_1 treba da bude: x_1, y_1. Na str. 338. mjesto „lik 177". treba „lik 213."

* * *

Na završetku samo još par riječi. U knjizi g. pisca ima, kao što se iz navedenoga vidi, vrlo mnogo što štamparskih što stvarnih pogrješaka. S obzirom na onu silnu gomilu štamparskih pogrješaka došao sam do resultata, da one, kao i stvarne pogrješke, potječu samo otuda, što g. piscu uz drugi posao nije ostalo dovoljno vremena, da pomno ispita rukopis i da brižljivo provede korekturu. Piscu, kome se povjerava tako golem i težak posao, kao što je pisanje školskoga udžbenika, trebalo bi dati i dovoljno vremena, da se sa svom voljom i ljubavlju — riješen svih drugih briga — preda tomu važnomu, teškomu, ali i ujedno vrijednomu poslu. Ovo par riječi mislim da će biti dovoljna isprika za g. pisca.

M. Zdelar.

XX.

Dra. Karla Ploetza Francuska vježbenica s označenim izgovorom za početnike. Po četrdeset i osmom izdanju priredio **Franjo Šuller**, profesor na kr. realn. gimnaziji. Treće popunjeno i prerađeno izdanje. Zagreb. Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch).

Na početku ove godine ugledalo je svjetlost treće izdanje Ploetzove francuske vježbenice u preradbi prof. Franje Šullera. Njemački je orginal doživio dojako 48 izdanja. Premda se hrvatska didaktična literatura baš u novije vrijeme obogatila s više vrlo lijepih francuskijeh udžbenika, ipak nas je ovo novo izdanje „staroga Ploetza" također vrlo obradovalo. Ima za cijelo još podosta našijeh zavoda, u kojima ta vježbenica služi — i, uvjereni smo, dobro služi. Pored sve bogate literature, što je imadu Nijemci za obuku u francuskom jeziku, u pruskijem se srednjim zavodima još uvijek najviše upotrebljavaju Ploetzovi udžbenici, a u novije doba, kao što javljaju stručni listovi, „Ploetz" zahvaća i u zavode, koji nijesu na pruskom teritoriju. U nas[1]) bit će da se Ploetz najviše upotrebljava u gimnazijama, a za ove je zavode dabome on i najpodobniji. Gdje se francuskoj obuci priklanjaju samo jedan ili dva sata na nedjelju, tu ne mogu da služe realački francuski udžbenici; sve ako se i uzme, da u gimnazijama uče francuski ponajviše samo bolji učenici, pa učenici, koji znaju latinski jezik, opet bi se uz realačke udžbenike, koji su namijenjeni obuci od 6—7 sati na nedjelju, potrošilo suviše vremena na učenje same gramatike, a „sucus" gramatike, što je sadržan u Ploetzu, lako se svrši u tri školska semestra. Što u malom Ploetzu nijesu istumačene mnoge jezične tančine, to je onda zadaća učiteljeva, da ih učenicima razloži kod slobodne lektire; za živi govor i pismene vježbe podaje i Ploetz dosta pobuda, a iskusan učitelj znat će vješto da se posluži njima. Vrline Ploetzove knjige stekle su joj dojako posvud priznanja; te su vrline razlog, da je knjiga evo i u nas dočekala treće izdanje.

Isporedimo li ovo treće s drugijem izdanjem, to ćemo naći, da je treće izdanje i opet nekoliko uvećano i rašireno. Čitanka se raširila za čitavijeh trinaest novih štiva, mnogijem su zadaćama dodane nove rečenice, a i „copia" je „verborum" ponešto umnožena. S osobitim pak veseljem pozdravljamo to, da je sada uvršten u knjigu popis sviju najglavnijih nepravilnijeh glagola francuskih; ko se prije služio tom knjigom, za cijelo je s nama žalio, da toga popisa dojako nije bilo. Neki nedostaci, što su još kvarili drugo izdanje, sada su uklonjeni; treće je izdanje odista „popunjeno i prerađeno", kao što je istaknuto u natpisu.

Kako je uređenje Ploetzove knjige našijem čitateljima za cijelo dobro poznato, mi ćemo po svojoj dužnosti samo u kratko da prikažemo sve glavnije promjene, što su u trećem izdanju zadesile naš udžbenik. Nova štiva, koja su većijem dijelom kratka, imadu ove natpise: Esope et l' âne, Les deux ânes, Cortez et Charles Quint, Franchise, Le roi et le page, Bonne réplique, L' appétit vient en mangeant, Sang-froid récompensé, Henri VIII et l' Ambassadeur, Gustave Adolphe et Baner, Réponse donnée à un envieux, Energie précoce, La Pesanteur. Štiva drugoga izdanja ostala su sva i u trećem, no mi bismo željeli da izostane

[1]) i u Bosni, gdje je također pripuštena ova vježbenica.

ona anegdota o Amasisu (str. 130.), koja nam se ni malo ne čini zgodna, a za oba štiva „Bataille de Narwa“ i „Bataille de Pultawa“ uvjerio sam se, da slabo zanimaju učenike. Pjesmica ima malo; ne bi bilo na odmet, kad bi se još koja dodala. Nepravilni glagoli, što su novo uvršteni, opsežu stranicu 218—233.; popis, kao što pomenusmo, sadržava sve važnije glagole te vrste. Novijeh rečenica našao sam u ovijem zadaćama: 10 (dvije), 24 (2), 30 (2), 32 (1, 34 (2), 43 (2), 44 (2), 47 (1), 58 (3), 60 (1), 67 (2), 68 (3), 78 (1), 81 (1). Sve su te rečenice dodane u hrvatskom tekstu i sve su dobro odabrane; samo za one dvije rečenice u 67. zadaći rekao bih, da ih učenici početnici ne će lako prevoditi.

Brižna ruka prerađivačeva vidi se još i na ovijem mjestima: U zadaći 2. dodana je riječ „couteau“; u 6. je promijenjena rečenica 13.; u 8. je rašireno pravilo o značenju znaka „tréma“; u 14. su istumačene nepoznate riječi, čega prije nije bilo („vécu“ je zališno); u 42. je popravljena nezgodna rečenica: Les maisons étant très hautes . . . vječni kamen smutnje za učenike; mjesto „allemand“ uzeto je „croate“ (n. pr. u 73. zad.); u 76. zad. rašireno je glavno pravilo o upitnijem rečenicama; u štivu 17. promijenjena je rečenica: Si l' on tient compte . . . Pored sve brige ipak je ostalo nekoliko nedostataka, koje želimo istaći, da se, dođe li do 4. izdanja (a mi želimo da dođe), i oni mogu popraviti i dotjerati. Za riječ „bateau“ na pr. zabilježeno je sâmo značenje „brod, lađa“, no pored tijeh značenja teško je učenicima prevoditi ono mjesto u štivu „La machine à vapeur“ („quoique la plupart de ces navires ne soient pas des bateaux et qu' ils méritent plutôt le nom des vaisseaux à cause de leur grandeur“); u zad. 4. treba da je kazano pravilo o izgovoru veznika „et“, koje dolazi istom na str. 60. (zad. 51.); u zad. 5. treba uz „la terre“ da je zabilježeno značenje „imanje“ (isp. rečenicu 12.), uz „le verre“ pored „čaša“ i značenje „staklo“ (mjesto „kupica“), a rečenica 4. treba da se sa svijem izostavi, jer ide istom u zad. 8. U zad. 7. moglo bi se uz rečenicu 7. u kratko istumačiti pravilo o porabi imena dana; u zad. 13. treba da se promijeni rečenica 20., jer učenici ne znaju još izgovora riječi „l' Allemagne“, a u zad. 21. rečenica 14., jer učenici ne znaju naprečac prevoditi „trećega stoljeća.“ Jednako je teško prevoditi rečenicu 18. u zad. 27.: „oni bijahu izvojštili velike pobjede“; hoće li se reći „les grandes victoires“? Nezgodna je rečenica 8. u zad. 35.: „si j' en avais eu le temps“, jer učenici ne znaju još značenja riječi „en“. a na ovom im se mjestu ono ne može istumačiti; isto tako rečenica 2. (hrv.) u zad. 43. („U kojoj je bici pao“), gdje učenici redovno prevode „a tombé“. Rečenica: „Quels étrangers avez-vous *vus*“ (2. u zad. 46.) smućuje početnike, koji ne znaju pravila kazanoga u zad. 84., a prijevod rečenice „Stanje rimske države“ (l' état de l' État romain; 25. u 48. zad.) rado ih draži na smijeh.

Fraza „najljepše cvatući“ (reč. 12. u 53. zad.) može uroditi vrlo smiješnim prijevodima — tu bi se u zagradi moglo dodati: „superlativ od florissant“. U rečenici 1. zad. 54. čitamo: „Pierre Krešimir . . . . s'est fait un nom immortel“, ali učenici ne poznaju još pronominalnijeh glagola; u istoj zadaći (reč. 8.) zapinje prijevod o riječi „plaća se“. U zad. 56. istumačeno je pravilo o „Article partitif“, a ispod retka dodana je primjedba: „Ovoj partitivnoj sklonidbi mogao bi se dodati i genitiv, koji se označuje prijedlogom *de*; no to bi znatno otegotilo nauku . . . .“ Ja sam se uvjerio, da pomenuti genitiv ne samo ne otegoćuje, već naprotiv olakšava nauku o partitivnoj sklonidbi, te ga za to redovno sâm dodajem, kad učenicima tumačim to pravilo; možda ne bi bilo na odmet, kad bi se u napredak pravilo prema tomu dotjeralo. U svezi s tijem dodao bih, da mi se pravilo u zad. 49. („Ako tous stoji kao imenica, tada se *s* izgovara“) čini ponešto nejasno, a u zad. 69. dometnuo bih sasvijem u kratko nauku o francuskoj konsekuciji temporum (već poradi reč. 2., gdje učenici ne znaju, koje je vrijeme „finissiez“). Rečenica 1. u zad. 65., koliko je inače lijepa, toliko mi nije po volji poradi glagola „haïssent“; u zad. 68. zabilježeno je ono „(subj.)“ štamparskom griješkom na krivom mjestu kod reč. 8. i 10. U zad. 86. mogla bi se u kratko istumačiti fraza „venir de“, a kod glagola „mourir, voir, prendre, mettre“ trebalo bi dodati oblik prés. subj.; naprotiv mogao bi se imparf. subj. svagdje izostaviti, jer se izvodi pravilno od oblika za passé défini. Još bi bilo dobro, kad bi se kod „croire“ pomenuo glagol „croître“, kod „craindre“ glagol „plaindre“; ovoga glagola, koji dolazi u štivu 5., nijesam našao u popisu nepravilnijeh glagola. Za rečenicu 14. u zad. 87. rekao bih, da je učenici ne mogu bez tumačenja ispravno prevesti.

Čitula mojijeh želja odugačka je i tiče se samijeh sitnica, no ja, koji sam knjigu mnogo godina s uspjehom upotrebljavao, želio bih, da ona bude i u sitnicama dotjerana, pa onda mislim, da se u udžbenicima ni sitnice ne smiju odnemarivati. Za to bih još naveo, gdje bi trebalo u zadaćama zabilježiti značenja nekijeh riječi, kojijeh u rječniku ili u opće nema ili ih učenik prema uređenju knjige ne bi smio u rječniku tražiti. Ove su riječi: prozor (zad. 8.), leçon, découvert (12.), kupio (15.), žalostan (24.), toast, pripovijedao, dvorana, metnuo, ugrizao, sin (sve u zad. 30.; „sin“ i ne ide ovamo, jer učenici ne mogu još izgovarati francuske riječi); Vendomski (41.), par où (49.), naslijedio (46.; u rječniku ima „baštinio“), si (47.; ovdje bi trebalo značenje „tako“ u zagradi dodati). suvišan, varav (65.), rukopis (79.; učenici redovno prevode „manuscrit“), posada, rovati (83.), strovaliti, propast (86.), u šali (90.; u rječniku je: šaleći se), umijeće (91.). Izgovor bi trebalo označiti za riječi: Mannheim i condamné (45.). Zališna je primjedba: „douze izg. dūz“ (62.); isto tako su zališne neke riječi u „Rječniku k zadaćama“, što ih učenik već otprije

mora znati (n. pr. dernier, trajet, afin que, pour que, achever, les devoirs i dr.); naprotiv bi glavni rječnik trebalo dotjerati prema jezičnoj građi u novijem štivima. Za riječ „circulation“ (st. 152.) ne znam, gdje dolazi u tekstu; u zad. 72. je svakojako nema.

Hrvatska je dikcija u ovom izdanju lijepo dotjerana. Ipak bih želio, da se na nekijem mjestima još gdješto promijeni. Mjesto „Lipsko“ bolje bi bilo reći domaće ime gradu „Leipzig“ (55.), mjesto „zločesto“ (méchant) „opako“ (61.), a u rečenici 12. (zad. 78.) mj. „Jeste li *jučer* u kazalištu bili?“ bolje bi se možda reklo: „Jeste li *sinoć* itd.“ Mjesto „Amerikanac“ ja bih rekao „Američanin“ (13.), ime pjesniku pisao bih „Schiller“ a ne „Šiler“ (29.), „Kolin“ je grad u Češkoj i za to to ime ne pristaje francuskomu „Cologne“ (37.); za „oponašanje“ ja bih radije uzeo „nasljedovanje“, za „čuditi se“ (50. i dr.; na pr. „čuditi se slikama“) „diviti se.“

Štamparske su grije ke velika nevolja u udžbenicima, kao što znadu svi nastavnici; za to hoću da neke pogrješke u francuskom tekstu na ovom mjestu ispravim. U zad. 13., reč. 15. čitamo „Erance“ (mj. France); zad. 26., reč 1. „grad“ (grand); 40., 11. „de'x“ (deux), a u Questionnaireu do te zadaće „Combien“ (Combien); zad 41. „â“ (à), „caiacombes“ (catacombes); 54., 1. „Roiyaumes“ (Royaumes, reč. 5. „vingt“ (le vingt); zad. 62. „compagnos“ (compagnons); 69., 8 „recût“ (reçût); 71., 5. „nouvele“ (nouvelle); 80. „tu t'est couché“ (t'es); 89., 1. „éait“ (fait); u čitanci, i to u I. dijelu: št. 15. „recontre“ (rencontre); 18 „aprends“ (apprends), „contente“ (content); 19. „Bonjours“ (Bonjour), 20. „diffficile“ (difficile); u II. dijelu: št. 15. „était“ (été), 20. „tandit“ (tandis), „promtitude“ (promptitude), 21. „losque“ (lorsque) „jo“ (je). I u rječnicima ima pogrješaka, n. pr.: „superbé“ (superbe str. 138.), „le Turk“ (Turc, 143.), „inutile“ (inutilement, 146.), „occassion“ (occasion, 148.) i dr.

Spoljašna je oprema knjige ukusna.

Završujem svoj prikaz sa željom da bi i treće izdanje Ploetzove vježbenice unaprijedilo širenje francuskoga jezika u našoj domovini, koliko ga je dojako unaprijedilo prvo i drugo izdanje toga korisnoga udžbenika.

Vl. Dukat.

Različne bilješke.

IX.

Nešto o sfernom četverokutu.

Hoteći riješiti neku fizikalnu zadaću slučajno sam došao do ovoga poučka sferne geometrije.

Svaki sferni četverokut $ABCD$ može se držati projekcijom (centralnom, iz središta kugle O) od beskonačno mnogo međusobno sličnih istosmjernjaka; imaju li ti istosmjernjaci biti pravokutnici, treba da je ispunjen (nužni i dovoljni) uvjet

$$\cos\alpha \cos\gamma = \cos\beta \cos\delta,$$

gdje su α, β, γ, δ kutovi sfernoga četverokuta redom uzeti.

Prvi dio poučka dokazuje se na ovaj način. Pomislimo stranice AB i DC produžene, dok se ne sijeku u točki M. Ravnine ABO i DCO sijeku se onda u polumjeru OM. Svaka ravnina istosmjerna s OM siječe ABO i DCO u dva istosmjerna pravca; tih je ravnina ∞^2. Pomislimo još produžene stranice BC i AD, dok se ne sijeku u točki N. Svaka ravnina istosmjerna s polumjerom ON siječe ravnine BCO i ADO u dva istosmjerna pravca; i tih je ravnina ∞^2. Svaka ravnina istosmjerna i s OM i s ON siječe dakle ravnine ABO, BCO, CDO i DAO u istosmjernjaku. Tih je ravnina ∞^1.

Drugi dio poučka. Ima li takav istosmjernjak biti pravokutnik, lako se razbira, da ima biti $\sphericalangle MON = 90^0$. Ako sada u sfernim trokutima AMN, BMN, CMN, DMN izrazimo cosinuse kutova kod A, B, C, D funkcijama ostalih kutova i suprotne stranice MN (poznatom formulom sferne trigonometrije) pa ako uvažimo, da je $\cos MN = 0$, odmah nam izlazi gornja relacija.

Ta relacija na prvi pogled pokazuje neku analogiju s poučkom o ravnom četverokutu, koji je upisan krugu.

Dr. St. Hondl.

X.

Jedna konstrukcija hiperbole.

Od hiperbole, koja se ima konstruirati, neka su zadane asimptote OA, OA' i vrh P. Povucimo $PN \parallel OA'$, a u presjecištu N s OA načinimo $NQ \perp OA$. Odaberimo na NQ jednu tačku S kao središte kruga K, koji će se doticati asimptote OA u N. Taj će krug presjeći asimptotu OA' u dvije tačke M, M' i na njoj odrezati dva odsječka, manji OM i veći OM'. Prenesimo na OA odsječak $OM_1 = OM$, pa povucimo paralelu s OA' kroz M_1, a s OA kroz M'. Ove se dvije paralele s asimptotama sijeku u jednoj tački T tražene hiperbole.

Dokaz: ON je tangenta, a OM i OM' su odsječci na sekanti kruga K, te je, kao što znamo iz elementarne geometrije,

$$OM \cdot OM' = \overline{ON}^2 \quad . \; . \; . \; . \quad (1)$$

$OM_1 = OM$ i OM' su koordinate hiperbole, ako uzmemo asimptote njezine za osovine koordinatâ, jer u tom slučaju glasi jednadžba hiperbole:

$$x \cdot y = a^2 \quad \ldots \quad (2),$$

a to je isto, što i (1), ako uzmemo, da je $OM_1 = x$, $OM' = y$, $ON = a$.

I tangentu u nađenoj tački T možemo lako nacrtati, što znatno olakšava konstrukciju. Tangenta je na ime paralelna s

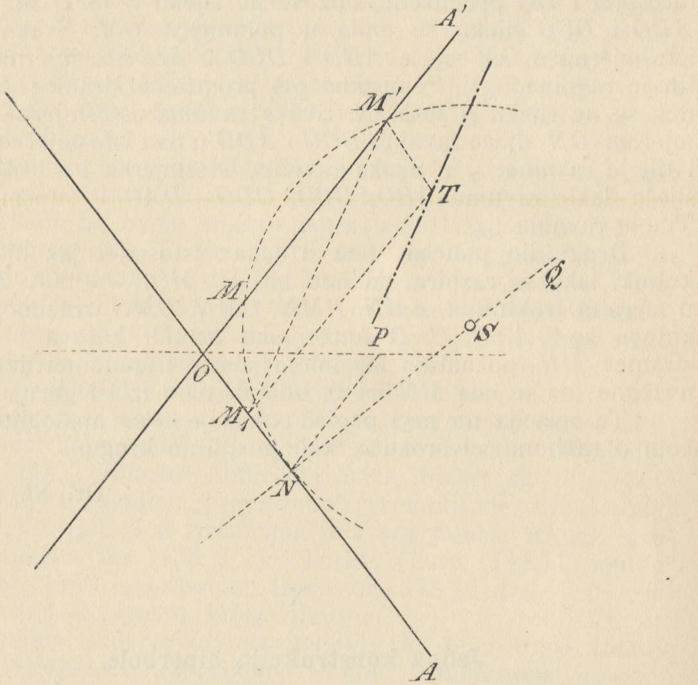

pravcem $M_1 M'$, jer jednadžba pravca, koji je paralelan s $M_1 M'$ te prolazi ishodištem, glasi

$$\frac{x}{y} = -\frac{x'}{y'} \text{ ili } xy' + yx' = 0 \quad \ldots \quad (3),$$

gdje nam x' y' znače koordinate tačke T. Tangenta pak u T ima jednadžbu

$$xy' + yx' = 2a^2 \quad \ldots \quad (4)$$

t. j. paralelna je s pravcem (3), dakle i s $M_1 M'$.

M. Sertić.

XI.

Jednostavno izvođenje formule za decimalnu vagu.

Q tlači svom svojom težinom na most EF podjednako, dakle će i na oštricu F tlačiti i time tom svojom težinom na polugu HG. Da bi ova poluga stajala u ravnotežju, moramo na tačku H u smjeru HB upotrijebiti silu $Q \cdot \frac{F'G}{HG}$. Prema tome poluga HG posredovanjem šipke BH djeluje na polugu AB u tački B sa silom $Q \cdot \frac{F'G}{HG}$. Da bi poluga AB bila u ravnotežju, mora za nju vrijediti jednadžba $P \cdot AO = Q \cdot \frac{F'G}{HG} \cdot OB$. No budući da je $\frac{F'G}{HG} = \frac{1}{5}$, a $OB = \frac{1}{2}\, AO$, to izlazi, da je $P = \frac{1}{10}\, Q$.

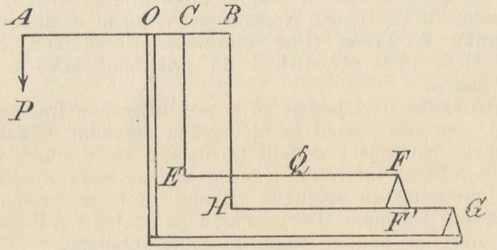

Šipka CE i s njom most prema tome ne izvodi nikakav pokretni momenat u tački C na polugi AB, a to je jasno i iz toga, što ove relacije vrijede i onda, ako mjesto mosta u F postavimo kakvu zdjelicu, a na nju tek teret Q, a nema razloga pretpostavci, da Q cijelom svojom težinom ne bi tlačilo na svoju podlogu FE, ni pretpostavci, da ova podloga ne bi tlačila posredno na F' svom svojom težinom. Decimalna bi vaga dakle mogla biti i bez ove šipke, ali se time, što postoji relacija $\frac{OC}{OB} = \frac{GF'}{GH}$, izvodi harmonično gibanje samoga mosta EF; on se cijelom svojom protegom horizontalno giba i teret harmonično raspoređuje.

K. Karamata.

Školske vijesti.

Lične vijesti. Imenovan je: M. Budisavljević n. uč. r. gimn. rak. — Potvrđeni su stalno u učiteljskoj službi s naslovom „profesor“: Dr. K. Bošnjak vjerouč. u r. gimn. zagr.; Dr. Stj. Srkulj u donjogr. gimn. zagr. — Promaknut je u VIII čin. razred: prof. Fr. Devidé u gornjogr. gimn. zagr. — Umr'o je (4. svibnja 1900.) H. Badalić ravnatelj donjogr. gimn. zagr. — Odrekao se službe: Dr. I. Scherzer prof. r. gimn. rakov.

Rumunjsko školstvo. Budući da se na rumunjsko školstvo ne osvrće ni Dr. K. A. Schmidt u djelu „Encyclopädie des gesammten Erziehungs und Unterrichtswesens“ ni Baumeister u djelu „Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre“, a ondje se doista svojski nastoji oko toga, da se podignu škole na onu visinu, na kojoj su one u drugim modernim prosvijetljenim državama, ja držim pouzdano, da će čitaoce Nastavnoga Vjesnika zanimati, ako im ovdje u kratko po članku W. Friesa (Das Schulwesen Rumäniens, Lehrproben und Lehrgänge, 60. Heft, 1899. str. 104. i d.) prikažem, kako je danas uređeno školstvo u ovoj zemlji.

Rumunjsko školstvo stajalo je prije pod utjecajem francuskim, no danas se, kako se čini, sve više povodi za njemačkim ugledom, otkako su osobito u novije doba mnogi rumunjski učitelji po nalogu svoje vlade putovali u Njemačku i ondje s velikim interesom proučavali uređenje njemačkoga školstva. Između ostalih navlastito su spomena vrijedni profesor pedagogike i direktor državnoga učiteljskog seminara Borgovanu pa profesor u Bukareštu Manliu, koji su napisali nekolike naučne knjige za svoje zemljake.

Stari nastavni zakon od g. 1864. zamijenjen je nedavno novim, u kome se vjerno ogledaju misli i nazori onih, koji odlučuju o narodnom obrazovanju i nastavi Taj novi zakon sadržava svega 114 članaka, i pošto bi prihvaćen u zastupničkoj kući i u senatu, proglašen je kraljevskim dekretom od 23. ožujka 1898. Ima od njega i osobito francusko izdanje, što ga je priredilo ministarstvo za bogoćašće i javnu nastavu (Loi sur l' enseignement secondaire et superieur. Bucuresci. Institutal de arte grafice, Carol Göbl, 1898.). Istaknut ćemo ovdje najvažnije školske uredbe po tom novom zakonu.

Zemlja ima dva sveučilišta: u Bukareštu i u Jassiju; od viših naučnih zavoda ima 18 liceja i 14 gimnazija klasičnoga pravca, t. j. s latinskim i grčkim jezikom kao osnovom nastave, 2 liceja i 9 gimnazija realističnoga pravca, gdje prevlađuje francuski i njemački jezik.

Liceji su potpuni zavodi sa sedam godišnjih tečaja, a gimnazije su niži zavodi sa četiri tečaja, koji odgovaraju nižim razredima licejskima. Za oba zavoda zahtijeva se svršena četverogodišnja osnovna škola. Sada je novi zakon u licejima povisio broj razreda na osam i odredio za gornje razrede dva odjela, klasični i realački odio (section classique i section des sciences ili section réale). Obligatni su za svakoga ovi predmeti: Nauk vjere, jezik rumunjski, francuski, njemački, opća i domaća povjest, filozofijska propedeutika, nacionalna ekonomija, pjevanje i gimnastika; uz to dolaze za prvi odio: jezik latinski i grčki (no mjesto toga može se uzeti također fizika, kemija, prirodne nauke), ponavljanje iz matematike i prirodnih nauka pa risanje. U realačkom se odjelu uči: jezik talijanski ili engleski, geografija, matematika s analitičkom geometrijom, fizika, kemija, prirodoslovlje, higijena i linearno crtanje.

Djevojačke su škole nastavak četverorazredne osnovne škole te imaju pet razreda; uz to je sada osnovana neka vrsta djevojačke gimnazije sa četiri razreda. U ovake gimnazije mogu dolaziti učenice, koje su svršile četiri razreda djevojačke škole. Abiturijentice djevojačke gimnazije ostavljaju prema tomu zavod iza dvanaestgodišnjega polaska škole, upravo kao i abiturijenti u licejima, te imaju pravo da nastave svoj studij.

Ispit za bakalaureat bio je u opće samo jedan, te nijesu imali, kao u Francuskoj, baccalauréat ès lettres i baccalauréat ès sciences. Taj je ispit sada ukinut i naknađen ispitom zrelosti po običaju njemačkom. Školska godina traje od 1. rujna do 25. lipnja, na koncu od 20.—25. lipnja prave se ispiti. Ispitno povjerenstvo, u kom su četiri učitelja zavoda, imenuje ministar. U licejima i u djevojačkim gimnazijama predsjeda sveučilišni profesor, u gimnazijama i u djevojačkim školama ili sveučilišni ili licejski profesor. Na koncu školske godine prave se premjesni ispiti iz svih predmeta za prijelaz u viši razred; tko dva puta na ispitu ne zadovolji, mora ostaviti zavod.

Svaki učenik, koji želi doći u zavod, valja da ima 11 godina, u niža četiri razreda smije u svakom razredu biti najviše 50, a u četiri viša razreda najviše po 40 učenika. Za domaće je obuka besplatna. Gdje su sa školama združeni internati, ima za domaće besplatnih mjesta, a podjeljuje ih ministar; bar četvrtina takih mjesta zapada seljačke sinove, koji se odlikuju vladanjem i napretkom u naucima.

Djevojačkim školama upravljaju gospođe; upravitelje sviju zavoda imenuje kralj. Vlast je njihova novim zakonom točno određena i primjereno utvrđena, no prije bila je tek nominalna. Za upravitelje se postavljaju ili licejski i gimnazijski profesori, koji su navršili 30 godina života i najmanje 8 godina službe, ili ih uzimaju iz redova mladih sveučilišnih profesora ili — što je malo čudno — između takih profesora, koji su već umirovljeni. Oni su dužni predavati 12 sati na tjedan, a u zavodima združenim s internatima 8 sati. Osim svoje profesorske plaće imaju oni u licejima 300 franaka, u gimnazijama 200, a u školama, uz koje je prislonjen internat, 500 franaka mjesečno.

Oko unutrašnje uprave školâ staraju se uz ravnatelja školsko vijeće (conseil de l' école) i učiteljski zbor (conférence de l' école). U školskom su vijeću nastojnici t. zv. professeurs dirigeants, koji imadu veliku odgovornost, te odlučuju o važnijim pitanjima, tako n. pr. o školskoj disciplini; u zboru su pak zastupani svi učitelji zavoda.

Za učiteljsku službu zahtijeva se od svakoga: svjedodžba o ispitu zrelosti položenu u liceju, da je licencié ili docteur ès lettres ou ès sciences, da je radio u sveučilištu u pedagoškom tečaju i u pedagoškom seminaru i načinio ispit, na kom je dokazao naučnu svoju sposobnost bar u dvije struke. Ispit je pismen i usmen, osim toga ište se pokusno predavanje. Namještenje je isprva privremeno na tri godine, a iza toga stalno. Kod određenja plaće vrijedi načelo, da učitelj mora predavati dvanaest sati na tjedan. Profesori u licejima i u gimnazijama imaju mjesečnu plaću od 120 franaka za svaka četiri sata obuke na tjedan, osim toga dobivaju doplatke nakon pet, deset, dvanaest i dvadeset godina od 15%, 30%, 45%, 60%. Plaće ostalih učitelja razmjerno su manje.

Kako su uređena sveučilišta? Za oba sveučilišta određuje novi zakon pet fakulteta, i to bogoslovni, pravnički, medicinski, faculté de philosophie et des lettres, koji obuhvaća filozofiju, literaturu, filologiju i povjest, pa faculté des sciences za matematiku i prirodopisne nauke. Sveučilište u Jassiju nema još za sada teološkoga fakulteta. Školarine nema ni ovdje, tek se za radnje u laboratorijama plaća neka taksa. Školska godina traje od 1. listopada do 30. lipnja. Doktorat se može postići u svim fakultetima nakon petgodišnjih nauka, a diploma za licencijat u svim fakultetima izuzevši medicinski iza trogodišnjega studija.

Učitelji u sveučilištu bili su do jako sami profesori, sada se postavljaju agrégés i docents. Ovi posljednji predaju besplatno, no prizna li senat sveučilišni i fakultet, da su tri godine uzastopce njihova predavanja bila važna,

pomiču se oni među agrégés te dobivaju plaću. Docenti se habilitiraju pred povjerenstvom od pet profesora sa štampanom znanstvenom radnjom, kolokvijem i s dva predavanja o predmetu, koji odredi fakultet. Docente imenuje ministar. Kad se koja stolica isprazni, oglasi to ministar u službenom listu; prispjele molbenice preda on dotičnomu fakultetu prepuštajući mu izbor kandidata, no potvrdu izbora zadržava sebi. Ne nađe li fakultet nijednoga zgodna kandidata, tada se raspiše natječaj, i onda valja ispuniti iste uvjete, koji se zahtijevaju za habilitaciju docenata. Plaća je sveučilišnih profesora 900 franaka mjesečno, a grégés dobivaju 500 franaka, osim toga dolaze doplaci po vremenu lužbovanja onako isto, kako su uređeni za licejske profesore.

Unutrašnja je uprava sveučilišta u ruci rektora, kojega imenuje kralj za t r i g o d i n e na prijedlog sveučilišnoga zbora (conseil universitaire). Rektor mora imati bar 40 godina (života) i 8 godina profesorske službe, može i ponovno biti izabran, a dobiva mjesečno 500 franaka. Svaki fakultet ima svoga dekana; izbor njegov potvrđuje kralj, služba mu traje d v i j e g o d i n e, a za nagradu prima on mjesečno 150 franaka.

U s e n a t u su osim rektora i dekanâ od svakoga fakulteta po jedan profesor. On zastupa sveučilište prema izvanjskomu svijetu, upravlja sveučilišnim imutkom, vodi račune o darovima i podnosi na kraju svake godine ministru izvješće o svim pitanjima, koja se tiču sveučilišta. Uza senat ima i sveučilišni zbor (conseil universitaire), kojemu pripadaju svi profesori i agrégés, a pretresa poslove, koje mu povjeri rektor ili senat.

Po novom zakonu osnovat će se u oba sveučilišta uz teološki fakultet seminar (internat) za propovjednike, za tim pedagoški teoretično-praktični seminar, uz koji će biti prislonjene vježbaonice. Seminari za pojedine znanstvene struke, klinike, laboratorije, muzeji, navlastito oni za medicinu i prirodne nauke, uređeni su vrlo bogato.

Oko obrazovanja učiteljica za djevojačke škole brine se novim zakonom uređena v i š a ž e n s k a p r e p a r a n d i j a (école normale supérieure de filles). Polazak traje tri godine, a ima dva odjela, filologičko-povjesni i matematičko-prirodoslovni. Zavod ovaj združen je sa sveučilištem, upotrebljava njegove laboratorije, i sveučilišni su docenti članovi učiteljskoga zbora. Učenice trećega tečaja vježbaju se praktično u kojoj djevojačkoj školi. Na osnovi ispita prelaze u viši razred, a nakon svršena trogodišnjega tečaja prave zaključni ispit za učiteljsku službu pred povjerenstvom, u kom su učitelji zavoda i odaslanici ministarstva. Učenice moraju biti Rumunjke, a stanuju u internatu, u kom ima i besplatnih mjesta.

Da nadovežem još nekoliko statističkih podataka, što ih je prof. M o i s i l u priopćio W. Friesu.

Sveučilište u Bukareštu, koje je osnovano g. 1864., broji u teološkom fakultetu 8, u juridičkom 12, u medicinskom 24, u jezično-filozofičkom 16, u matematičko-prirodoslovnom 16 profesora. U sveučilištu u Jassiju, koje je za četiri godine starije, ali, kao što je već prije spomenuto, nema teološkoga fakulteta, stoje brojevi u ovom razmjerju: 11, 18, 12 i 13 profesora. Osim toga ima u Bukareštu škola za farmaceute sa dvije osobite laboratorije i škola za veterinare.

Prema ukupnomu broju žiteljstva ($6^1/_2$ milijuna) viši se naučni zavodi prilično dobro posjećuju; godine 1897./98. bilo je u klasičkim licejima i u gimnazijama 12.512, a u realačkim zavodima 2.142 đaka. Kao što vidimo, zaostaju realački zavodi brojem đaka za licejima, pače je razlika među njima i odviše vidljiva.

Najposlije ću spomenuti još zavode, koji spremaju i osposobljuju nastavnike za službu u gradskim i u seoskim školama. Evo ih: 1) učiteljska škola (pedagogija) u Bukareštu (osnovana g. 1886.) u svezi sa četverorazrednom vježbaonicom; 2) pedagogija za seoske učitelje u Jassiju, združena isto tako s četverorazrednom vježbaonicom; 3) pedagogija za seoske učitelje u Krajovi; 4) pedagogija u Galati; 5) pedagogija u Bârladu; 6) pedagogija u Campulungu.

J. Sarkotić.

Reforma srednjih škola u švedskom saboru. Lektor Ernest Carlson u Göteborgu predložio je saboru dvoje: 1. da se obuka u latinskom jeziku pomakne iz 4. razreda u 6., i 2. da se za donjih 5 razreda stvori jedinstvena organizacija. Prijedlog je primljen u obadvije kuće, a ministar je nastave Claëson odredio odbor, koji će mu podnijeti izvješće o novoj organizaciji školstva, što ju je sabor toplo preporučio. Odbor je izradio izvješće, a saboru je predloženo, da se ministarstvo pozove, neka izradi osnovu, po kojoj bi se u peterorazrednim potpunim državnim zavodima uredio pod nadzorom države konačni ispit za one učenike, koji u dobi od 15—16 godina hoće da ostave zavod. Nova bi organizacija srednjega školstva po tom bila: peterogodišnja donja škola, za tim 1. jednogodišnji zaključni tečaj, 2. četverogodišnja klasična gimnazija, 3. četverogodišnja realna gimnazija bez latinskoga jezika. Da će se obuka u latinskom jeziku pomaknuti, sigurno je, jer to druga komora već po peti put zahtijeva, a sada se prvi put nije ni prva komora tomu opirala. Tim je dan vladi očit mig.

Motivi, iz kojih se to učinilo, u glavnom su ovi:

Što je u klasičnim literaturama od trajne vrijednosti, to je već prešlo u krv i u meso modernoj kulturi, i obrazovani ljudi današnjega doba ne trebaju više da crpu iz vrela samih. Viša je škola u ostalom već prestala podavati pravu klasičnu obrazovanost, i danas može podati samo klasičnu prethodnu obrazovanost, koju treba u sveučilištu popuniti. S toga ta obrazovanost ne smije da bitno utječe na cjelokupnu školsku organizaciju.

Što se često spominje i tvrdi, da nije pedagoški mučiti više razrede oblicima i pravilima, nije važan razlog, kad pomislimo, da u napredak nije potrebno šestoškolca dresirati, kao što je bivalo kod prvoškolca. Danas priznaju najodličniji stručnjaci, da učenje klasičkih jezika u glavnom pripada sveučilištu, a škola ima učenike samo učiniti sposobne, da čitaju lakše pisce, a gramatike i starina dati im samo toliko, koliko je za ovu svrhu potrebno.

Javno je mnijenje protiv latinskoga jezika, jer se sve više prazne latinski razredi, a napunjaju realni. I u ženskim se gimnazijama pokazalo, da se može cilj u latinskom jeziku postići, ako se i kasnije počne učiti.

Izvještaj je odborov došao pred sabor 13. travnja, a 19. je travnja započela rasprava. Sve se zanijelo za reformu, a branilaca klasicizma bijaše malo, vrlo malo. Predlagač Carlson kaže, da su sporadični prigovori protiv reforme samo mrtvačka zvona za zastarjelim sistemom utuvljivanja, u koji su se protivnici reforme zaljubili, pa sada plaču, kad vide, da se nosi u grob. Organizacija je škola samo socijalno pitanje, u kojem ima latinski jezik neznatno značenje. Svijet se posvuda tuži na klasične škole: roditelji na nepraktičnu obuku i pretovarivanje djece, učitelji na prevelike zahtjeve nastavne osnove, a sveučilišni profesori na nezrelost učenika. Obuka ima biti praktična i nacionalna.

U prvoj je komori bilo više protivnika ovoj reformi (29), ali nijesu mogli ništa protiv većine (80). Neki su im pače zaprijetili, da će otpor njihov samo uskoriti vrijeme, kad će se klasični jezici sasvijem baciti iz škole.

Iz svega se jasno vidi to, da je u prvom redu sistem utuvljivanja i zastarjela metoda kriva, što je javno mnijenje protiv klasične obrazovanosti u Švedskoj tako snažno (Norveška ju je već izbacila), a u drugom redu obziri na praktičan i nacionalan život. Javno mnijenje traži od škole stvarno znanje, razumijevanje sadašnjosti, a ne gramatiku, i to još takovu, koja ne odgovara elementarnim zakonima prisvajanja znanja.

U debati se čulo do duše i prigovora prirodopisu, koji je potrebno pokratiti, jer nabrajanje svakojakih individua neke vrste ne koristi; matematiku bi također trebalo stegnuti, a veću vrijednost dati novijim jezicima.

Italija. I u Italiji se ide za tim, da se škole više priljube zahtjevima sadašnjosti. Za pokus je stvorena samo za neke škole i nastavna osnova, te službeno izvješće javlja, da se ta promjena pokazuje dobra, što više, da su i drugi neki zavodi zatražili, da i njih preudese. Vele, da ovaj novi red nije bio težak ni za učitelje ni za učenike. Obuka će se u filozofiji iz liceja ukloniti. Ipak talijanski narod, osobito na sjeveru i na jugu, voli klasičnoj obrazovanosti. U ostalom mora u talijanskom školstvu biti štošta trulo, kao što se vidi iz vijesti, što

odanle dolaze. Mane, koje sada očito izbijaju na površinu, jesu: česti đački štrajkovi i prijevare kod ispita. Jaki su bili đački štrajkovi u Comu i u Albi, te je moralo zahvatiti i samo ministarstvo, a učini red. Kakve su prilike kod ispita, pokazat će najbolje ovo. U Mlecima su abiturijenti potkupili podvornika za 400 lira, da im otvori list, u kojem su se slali zadaci za pismeni ispit ministarstvu na odobrenje, a u Veroni za 150 lira. Osobito je karakteristična ova zgoda. Na nekoga je narodnoga zastupnika navaljivao jedan od najviđenijih njegovih birača, da bilo kako sazna, kako će glasiti pismeni zadatak za ispit. Ovaj je zamolio nekoga činovnika u ministarstvu, i on mu je obećao, da će mu zadatak javiti dan prije ispita. I doista dobije zastupnik zadatak: Lijepo u umjetnosti, realizam i idealizam. Zastupnik obavijesti šifriranom depešom svoga klijenta. Sada se na vrat na nos tražio čovjek, koji će za sina i dva njegova prijatelja izraditi tri zadaće. I on se našao. U jutru pođu veselo na ispit ta tri mlada čovjeka noseći sa sobom gotovu zadaću. Ali se gorko razočaraju, kad opaze drugi zadatak. Kad dođu kući, suznih očiju pripovjede roditeljima, kako ih je zastupnik prevario. Roditelji navale na zastupnika, a on pohiti u ministarstvo i sazna, da ga je činovnik prevario. Dalje nije smio ići, da ne optuži sam sebe, što je podmitio činovnika.

Učitelji su plaćeni veoma slabo, jer dobivaju: profesori u licejima 2400, 2700, 3000 lira, profesori u višoj gimnaziji 2200, 2400, 2700 lira, profesori u nižoj gimnaziji 2000, 2200, 2400 lira.

Mjesto se dobije veoma teško; ima mnogo slučajeva, gdje pojedinac mora po 5 godina čekati, da postane pomoćni učitelj. Svršenih sveučilišnih slušalaca (spostati) ima veliko mnoštvo, osobito među pravnicima i profesorima, koji ne mogu naći službe.

Dr. *J. Golik.*

Prijegled časopisâ.

Zeitschrift für das Gymnasialwesen herausgegeben von H. J. Müller. LIV. Jahrgang. Berlin 1900.

1. svezak. Na pitanje *Ist die Pädagogik eine Wissenschaft?* odgovara L. Lehmann u opsežnom članku, u kojem dokazuje, da pedagogika nije ni eksaktna ni deduktivna znanost; što više, ona nije ni posebna čest eksperimentalne psihologije, ni u opće sistematički dio filozofije. Sistem pedagogike, koji bi sadržavao apstraktnu zbirku svih pojmova, što su obilježni za uzgajanje, ne da se stvoriti, a nije ni potreban. L. tvrdi, da je uzgajanje umjetnost, a pedagogika: 1. povjest i 2. teorija te umjetnosti. Pedagogika je kao teorija umjetnosti uzgajanja tehničko z n a n j e, a kao povjest njezina historička z n a n o s t, bitna i obilježna čest kulturne povjesti, pa ima jednako pravo na znanstveno obrađivanje, kao i svaka druga historička disciplina. — U trećem odsjeku čitamo nekrolog umirovljenoga gimnazijskoga ravnatelja W. A. H ö l l e n b e r g a (1824.—1899.), što ga je napisao njegov učenik P. Brandt. Hollenberg je proveo četrdeset godina (1850.—1890.) u napornom učiteljskom zvanju (25 je godina bio gimnazijski ravnatelj u Saarbrückenu i Kreuznachu), bio je savjestan učitelj, pa je napisao nekoliko dobrih školskih knjiga, a radio je do smrti i na znanstvenom polju.

2. i 3. svezak. F. Schneider priopćuje pod natpisom *Die deutsche Rechtschreibung* zaključak 45. skupštine njemačkih filologa i učitelja u Bremenu od 29. rujna 1899., koji ovlašćuje predsjednika skupštine (školskoga savjetnika Dr. F. Sandera), da izruči državnomu kancelaru i predsjednicima vlade u njemačkim državama predstavku skupštine, u kojoj se izriče želja i potreba, da se već jednom odredi, da državni uredi u službenom dopisivanju moraju upotrebljavati novi (Dudenov, kao što se općeno naziva, jer se temelji na Dudenovu

pravopisnom rječniku od god. 1883.) školski pravopis — predstavka primječuje, neka se tom odredbom ne bi spriječilo dalje razvijanje pravopisa. U svima se na ime saveznim njemačkim državama upotrebljava već preko 20 godina jedinstveni školski pravopis, ali doslije je jedino u Württembergu određeno, da ga i uredi moraju upotrebljavati. U Pruskoj je novi školski pravopis počeo odmah iza godine 1880. prodirati i u službeno dopisivanje, dok ga na jednom nije Bismarck strogo zabranio — ne zna se, s kojih razloga. Školski se pravopis utvrdio i duboko ukorijenio u mlađoj njemačkoj književnosti, ali razlika između uredskoga i školskoga pravopisa ne utječe povoljno na obučavanje u pravopisu, jer ima mladića, koji znadu, da školski pravopis nije potreban u javnom životu, pa se i ne trse, da ga temeljito nauče. Školski se pravopis nakon dvadesetgodišnjega obučavanja rasprostranio u svima slojevima naroda, pa kako ima i velik broj činovnika, koji ga poznaju, nadošlo je vrijeme, da školski pravopis postane državnim. — H. Ziemer razlaže u zanimljivom predavanju *Über syntaktische Ausgleichungen*, što ga je držao u filologičkoj sekciji 45. skupštine njemačkih filologa i učitelja, kako se utjecanje izjednačivanja (Ausgleichung) razbira u svima indoevropskim jezicima i u svim dijelovima sintakse (donoseći znatan broj zanimljivih primjera), pa ponovno preporučuje, neka bi se općeno (i u školskim gramatikama) upotrebio naziv „Ausgleichung", što ga je on preporučio i upotrebio već godine 1882. u poznatoj knjizi „Junggrammatische Streifzüge", budući da naziv ovaj najbolje obilježuje sintaktične pojave, kao što su ove: 1. h a e c est prima l e x; 2. quo r u i t i s, generosa d o m u s (λαὸς Ἀχαιῶν πείσονται); 3. i n t e r d i c o alicui f o r o itd., dok ih ostali nazivi obilježuju ili samo djelomično (n. pr. „Angleichung" samo glasovna izjednačivanja, kakvo je colloco mjesto conloco i t. d.) ili u opće pogriješno (n. pr. Association, Attraction, Zeugma i t. d.). Z. je upotrebio ovaj naziv i u izvrsnoj svojoj latinskoj školskoj gramatici, koja je veoma rasprostranjena. — U trećem je odsjeku H. Lattmann postavio trajni spomenik svomu ocu J u l i j u L a t t m a n n u (1818.—1898.), koji je također preko 40 godina ustrajao u učiteljskoj službi (dvadeset je godina, od 1870.—1890., bio gimnazijski ravnatelj u Clausthalu), a mi ga poznajemo kao vrsna metodika, koji je napisao čitav niz školskih knjiga (osobito za početno obučavanje u latinskom i grčkom jeziku) i rasprava, u kojima je živo preporučivao induktivnu metodu za obučavanje starih jezika.

4. svezak. U članku *Zur Pflege der Beziehungen von Hochschule und Gymnasium* preporučuje Th. Sorgenfrey, da se srednjoškolskim nastavnicima olakša sveza i neprekidno općenje s višim, znanstvenim zavodima, a to se oboje najlakše postiže znanstvenim tečajevima za praznika (Ferialkurse) i posuđivanjem knjiga iz sveučilišnih i u opće javnih knjižnica b e z t r o š k a dakako za učitelja, koji uzaima; dobro bi također bilo, kad bi visoke škole bile dužne, da šalju srednjim školama bar u svom području izvješća o godišnjem radu (Jahresberichte), kakva se štampaju u Pruskoj, u kojima bi mnogi učitelj našao izobilja pobude za svoj rad. Hrvatske će srednjoškolske učitelje u sadašnjim prilikama zanimati zrela ova izjava Sorgenfreyova (str. 193.): 'Dass der höhere Lehrerstand besonders berufen ist, Geistesinteressen zu pflegen, leuchtet ein und alle Schwierigkeiten, die sich entgegenstellen, um dem „Oberlehrer" diese herrlichste Aufgabe seines Standes zu beeinträchtigen, müssen aus dem Wege geräumt werden. Es ist dankbar anzuerkennen, wie bei uns die Behörden darauf bedacht sind, die Bethätigung geistiger Arbeit seitens der Lehrer an höheren Schulen zu heben, wie nach Beseitigung der pecuniären Enge, ja Dürftigkeit, in welcher der ganze Stand lange genug geschmachtet hat, ganz neue Wege eingeschlagen sind, um unseren Standesgenossen geistige Frische zu wahren. Nicht ausser Acht ist ja zu lassen, dass ein grosser Teil der Gymnasiallehrer in Städten zu wirken berufen ist, in denen sie selbst ohne jede geistige Anregung leben, während von ihnen die geistige Anregung weiterer Kreise verlangt wird. Von keinem der sog. gelehrten Stände wird und muss ein Fortleben in den Aufgaben der Fachwissenschaft erwartet werden, wie von dem der Gymnasiallehrer itd. — Pod natpisom *Schulreden* razlaže E. Hermann, kako se u širem općinstvu gubi ljubav i razumijevanje za prigodne školske

govore i oglašuje veoma pohvalno knjigu: Reden aus der Schule und für die Schule, u kojoj je G. Wendt, gimnazijski ravnatelj u Karlsruheu, izdao 24 svoja prigodna govora (Karlsruhe 1899.). — U članku *Schulorthographie und Staatsverwaltung* ustaje K. Hirzel protiv Schneiderove tvrdnje (u br. 2. i 3.), da u Württembergu postoji odredba, da i uredi moraju upotrebljavati školski pravopis. Hirzelu je naprotiv (profesoru u Ulmu) dobro poznato, da je i u Württembergu s obzirom na pravopis potpuna anarhija. H. pristaje u glavnom uz Schneiderovo mišljenje o potrebi općenoga pravopisa, ali drži, da je prijedlog njegov neumjestan, jer da pitanja o pravopisu ne može riješiti državni kancelar, nego pojedine vlade, i da uredi ne utječu toliko na općeno upotrebljavanje pravopisa, koliko velike nakladne knjižare, rašireni časopisi i novine, pa da bi prije svega trebalo njih pridobiti za školski pravopis. — U trećem odsjeku čitamo potanko izvješće o prošlogodišnjem sastanku društva „Gymnasialverein“ (u Bremenu 25. rujna) i o 45. skupštini njemačkih filologa i učitelja (od 26. do 29 rujna 1899.), koje se nastavlja u daljem broju, a sastavio ga je M. Lüdecke (u ovom se broju nahodi izvješće o skupnim sjednicama i o filologičkom odsjeku).

5. svezak. U članku *Die schriftlichen Arbeiten im Französischen und die Reifeprüfung auf den Gymnasien* preporučuje F. Böckelmann, da se gimnazijski učenici kod obučavanja u francuskom jeziku svakom zgodom, osobito prigodom školskih zadaća vježbaju u pisanju diktanda, i drži, da se od njih ne može zahtijevati kod ispita zrelosti samostalan sastavak, jer se taki uspjeh ne da postići uz obučavanje od dva sata na tjedan. — U trećem odsjeku nahodimo nastavak Lüdeckeova izvješća o 45. skupštini njemačkih filologa i učitelja (o sjednicama odsjeka pedagogičkoga, arheološkoga, historičkoga, historičko-epigrafičkoga, germanističkoga, novofilološkoga, matematičkoga, orijentalističkoga, indogermanističkoga i bibliotekarskoga). U pedagogičkom je odsjeku osim predavanja, što ih spominjemo na drugom mjestu, profesor Lichtwark (Hamburg) raspravljao: Über Kunstgeschichte und Kunstanschauung, pa je živo preporučio učiteljima, da upoznaju mladež već za rana s najznatnijim umjetninama, a gimnazijski je ravnatelj Dr Apelt iznio nekoliko prigovora Lehmannovu predavanju „Ist die Pädagogik eine Wissenschaft?“ dokazujući: 1. da pedagogika ne može biti bez pripomoći psihologije i etike, pa da je i ona znanost, koja se temelji na iskustvu (Erfahrungswissenschaft); 2 da je rad pedagoga u mnogočemu srodan s radom liječnika, jer se i on temelji ili bar mora temeljiti na teoretičnom znanju i praktičnom iskustvu.

Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur und für Pädagogik. **Dritter Jahrgang.** Zweite Abteilung: Neue Jahrbücher für Pädagogik herausgegeben von Richard Richter. Leipzig 1900.

1. svezak. Pod natpisom *Die Frage der Schulreform auf der 45. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Bremen 1899* čitamo tri zanimljiva predavanja o pitanju, odgovara li frankfurtska i altonska naučna osnova modernim zahtjevima i koje bi promjene trebalo provesti u gimnazijskoj naučnoj osnovi (kratak je prijegled čitavoga raspravljanja uza svoje primjedbe podao R. Menge u 62. svesku časopisa „Lehrproben und Lehrgänge“ i Lüdecke u svom izvješću u Z. f. d. GW., sv. 5.). U prvom od tih predavanja: Gedanken über das Wesen und Organisation des Gymnasiums in unserer Zeit ustaje F. Hornemann odlučno protiv reformne škole, a zagovara jedinstvenu školu (Einheitsschule) na temelju dosadašnje gimnazije. Evo glavnih tačaka njegova raspravljanja: Svrhu gimnazije ne možemo i ne smijemo određivati prema pojedinim naučnim predmetima, nego prema mjestu, što joj ga je povjest odredila kod uzgajanja naše mladeži; gimnazija je prema tomu određenju uzgojni zavod, kojemu je svrha, da poda mladeži općenu obrazovanost i da je pripravi za znanstveni i stručni rad u sveučilištu. Glavni je dakle zakon za valjano razvijanje gimnazije, da se ona usavršuje prema napredovanju znanosti, pa da prihvaća i obrađuje glavne sastavine

općene obrazovanosti, kako je danas zamišljamo. Općena obrazovanost našega vijeka ne zavisi do duše jedino ili poglavito o poznavanju klasične starine, ali ova je još i danas jedna od najglavnijih njezinih sastavina, pa bi trebalo, da mladež još bolje upozna tečevine osobito grčkoga duha i duboko prodre u njih. Gimnazija ima danas socijalni zadatak, da prema zahtjevima moderne antropologije raspozna i ukloni mladež, koja nije sposobna za znanstveni rad, pa da je za vremena uputi na drugo polje (Auslesemechanismus). Sposobnost se pak pojedinih učenika najpouzdanije raspoznaje kod obučavanja u latinskom i u grčkom jeziku, te upravo poradi toga obučavanja ostavlja oko 60% i više mladeži gimnaziju prije ispita zrelosti, ali velika većina njih u dobi, u kojoj može bez znatnijega gubitka vremena prijeći u drugi koji uzgojni zavod, za koji je sposobnija. Združi li se gimnazija prema frankfurtskoj osnovi s drugim vrstama srednjih škola, da olakša mladeži prijelaz iz jedne vrste u drugu, ne zadovoljava ona ni kao uzgojni ni kao zavod za izlučivanje nesposobnih elemenata, pa za to treba osuditi frankfurtsku reformnu osnovu, što više, i sadašnju bi gimnaziju trebalo urediti kao jedinstven organizam od najnižega pa do najvišega razreda i jedino prema pedagoškim zahtjevima. Završni bi ispit (Abschlussprüfung) nakon šeste godine (UII) trebalo ukinuti, a pravo jednogodišnje dobrovoljačke službe podijeliti samo onim učenicima, koji načine ispit zrelosti. Uzgojna je snaga latinskoga obučavanja od osobite vrijednosti u nižim i srednjim, a grčkoga u višim razredima, pa bi se obučavanje u latinskom moglo završiti u OII (= 7. razredu), a u najviša dva razreda mogao bi se dati veći broj sati čitanju grčkih klasika. Mnoštvo naučnih predmeta zahtijeva, da se obučavanje olakša, ali za to ne treba ukloniti pojedini naučni predmet, nego umanjiti građu svakoga naučnoga predmeta. Duh našega vijeka zahtijeva koncentraciju naučne građe prema dva gledišta: a) čitava naučna građa treba da je u svezi s postepenim razvitkom evropske kulture; b) kod svakoga obučavanja treba građu svesti u sistem. Za koncentraciju gramatičke građe veoma su zgodne usporedne gramatike (Parallelgrammatiken). Gimnazijska metoda ima unutrašnje neko jedinstvo po zadatku, da pripravlja mladež za znanstveno mišljenje, pa se prema tomu razlikuje već u nižim razredima od realne metode. U najviša se dva razreda obično raspoznaje ljubav pojedinih učenika k ovomu ili onomu predmetu, pa za to treba svakomu od njih podati zgode, da se izbliže i temeljitije upozna s onim predmetom, jer će učenik tada rad svoj većma koncentrirati i bolje se pripraviti za znanstveni rad u sveučilištu. Organizacija gimnazije valja da se obzire i na higijenske zahtjeve, pa za to treba istraživati umornost učenikâ u svim razredima, a svaka škola mora imati i svoga liječnika. Jedino učiteljima i učiteljskim zborovima pripada pravo, da izrade naučnu osnovu u pojedinostima, dakako uz državni nadzor, dok je dužnost države samo ta, da odredi ustrojstvo gimnazije u glavnim crtama. — Iza toga čitamo predavanje: Die Reformschule und der Unterricht in den Sprachen od E. Schleea, ravnatelja realne gimnazije u Altoni i osnivača altonskoga sistema, koji otpočinje s obučavanjem u latinskom jeziku četvrte godine (UIII), pa mu daje u šest godina 32 sata, s obučavanjem u njemačkom (u 9 godina 26 sati) i u francuskom jeziku (u 9 godina 41 sat) prve (VI), a u engleskom jeziku (u 7 godina 22 sata) treće godine (IV). Schlee spominje sa zadovoljstvom, da je njegov sistem nadživio već 20 godina pa su učitelji latinskoga jezika bili redovno zadovoljni s uspjehom, jer budući da su učenici prije obučavanja u latinskom jeziku učili tri godine njemački i francuski, a jednu engleski jezik, može odmah početno obučavanje da bude znanstveno, pa ima za nj i izobila dobrih knjiga. Najveći su protivnici nove škole dakako klasični filolozi, jer drže, da je svrha njezina, da sasvim izbaci iz srednjih škola stare jezike, dok ona teži jedino na to, da upozna mladež s njima u zrelijoj dobi, u kojoj se može uz manji broj naučnih sati postići jednaki i bolji uspjeh. Zastupnici nove škole ne vide više ideal današnje obrazovanosti u poznavanju klasične starine, nego u unapređivanju onih sposobnosti, što ih narod ima od prirode. Protivnici prigovaraju, da se prema naučnoj osnovi nove škole ne postiže jezično-logično školanje (sprachlich-logische Schulung), jer se ono može postići samo onda, ako se rano otpočne s obučavanjem u latinskoj gra-

matici i ako to traje što više godina, ali prigovor je ovaj neopravdan, jer uz gramatiku je za jezično-logično školanje jednako znatna lektira i dobro razumijevanje sadržaja, a oboje se ovo lakše i bolje postiže u zrelijoj dobi. Ne valja tvrditi, da je izricanje misli logičnije u latinskom jeziku nego u njemačkom, jer jezični oblici i onako nijesu nigda adekvatni logičnim pojmovima, pa ni u latinskom jeziku, a svaki jezik ima i boljih i gorih osobina. Otpočne li se s obučavanjem u latinskom jeziku prerano, učenici nemaju još dovoljno gramatičkoga razumijevanja, koje najbolje podaje materinski jezik, pa su učitelji često prisiljeni, da podaju učenicima kriva i nerazložna pravila. Nigda ne valja zaboraviti, da se gramatika uči jedino jezika radi. Schlee priznaje, da je i dojakošnje obučavanje imalo uspjeha, ali da se uspjeh taj postizao poradi zamjerne marljivosti i učiteljâ i učenika; on priznaje gramatici veliku uzgojnu vrijednost, ali zahtijeva, da se gramatika i u školi obrađuje znanstveno (da se kod učenja riječi polazi uvijek od temeljnoga značenja, da se oblici uče deduktivno, a sintaksa induktivno i usporedno), što će biti lako, otpočne li se s obučavanjem u zrelijoj dobi, a glavna pažnja da se obrati lektiri, koja daje izobila zgode za jezično-logično školanje, a ovo je opet od prijeke potrebe za valjano razumijevanje sadržaja. Nove tuđe jezike (francuski i engleski) treba učiti u prvom redu za to, da ih učenici razumiju i uzmognu upotrebljavati, a tek u drugom redu, da upoznadu književnost tih jezika. — U trećem predavanju: W e l t w i r t s c h a f t u n d N a t i o n a l e r z i e h u n g govori A. Wernicke u prvom redu o velikoj znatnosti, što je njemačko gospodarstvo i trgovina zaprema u svijetu, pa preporučuje, neka bi se osnovalo u njemačkim gradovima što više trgovačkih muzeja i akademija prema uzoru bečke „Export“-akademije, koja je otvorena godine 1898. W. govori mimogred i o srednjim školama, pa priznaje, da je svrha srednjih škola, da podaju mladeži općenu obrazovanost — završnim se ispitom obilježuje općena obrazovanost nižega stepena, koja dostaje za vojništvo i druga neka zvanja —, ali iznova (isp. Neue Jahrb., II. 2. str. 1. i d.) zahtijeva, da se ukine monopol gimnazijskoga ispita zrelosti, koji nema historijske podloge, nego se uveo tek u prvoj polovini 19. vijeka (godine 1834.), i protiv kojega ustaju u najnovije doba i liječnici i pravnici u Njemačkoj: svjedodžba zrelosti svakoga srednjega zavoda treba da otvori mladiću put u svako zvanje. — *Anzeigen und Mitteilungen*. O. Fiebiger: A u s d e n B r i e f e n e i n e s a l t e n F ü r s t e n s c h u l r e k t o r s (Životopis i izbor zanimljivih listova Augusta Jonatana Weicherta, koji je bio od godine 1810.—1842. ravnatelj kneževske gimnazije u Grimmi i docent u sveučilištu u Wittenbergu. I iz Weichertovih listova doznajemo za mnoga pregaranja i udarce, što stižu gimnazijskoga učitelja u njegovu zvaničnom i znanstvenom radu).

2. svezak. Pod natpisom *Leibniz als Pädagog, eine quellenmässige und systematische Darstellung* priopćuje A. Kröger zanimljivu zbirku onih mjesta iz Leibnizovih djela, u kojima upoznajemo Leibniza kao pedagoga; članak će se nastaviti u daljim brojevima. U ovom su broju izložene Leibnizove misli o uzrocima, s kojih propada znanost u Njemačkoj (za Leibnizova dakako života), o potrebi i svrsi uzgajanja, pa o organizaciji nastave. — U zanimljivom članku *Andreas Dudith und die zwölfte Rede des Themistios* dokazuje R. Foerster, da dvanaesti govor Temistijev (isp. o njemu W. Christa, Geschichte der griechischen Litteratur. 3. Auflage. München 1898. str. 806. i d.), koji poznajemo samo u latinskom prijevodu Andrije Dudića, ne potječe iz starine, nego ga je Dudić sastavio prema 5. Temistijevu govoru. Andrija Dudić (rodio se u Budimu 16. veljače 1533., a umr'o u Vratislavi 23. veljače 1589.), potomak stare hrvatske plemićske porodice (ab Horehowiza) i glasovit humanista svoga vremena, koji je dotjerao do biskupske časti i bio ugledan član tridentinskoga sabora, a doskora se iza toga (godine 1567.) odmetnuo od katoličke crkve, pa živio u Krakovu i u Vratislavi (gdje se u gradskom arhivu nahodi veliki broj njegovih listova i knjiga), bio je veoma tolerantan u vjerskim pitanjima, pa je prema Temistiju sastavio latinski ovaj govor, koji je u starinskom svom ruhu bio jednako upravljen na gorljive i katolike i protestante. Kasnije je Đuro Rem (1561.—1625.), velik poštovač Temistijevih govora, izdao i ovaj govor Dudićev držeći ga za prijevod grčkoga originala (u svom izdanju Temistijevih govora, Ambergae Palatin. 1605., dakle iza smrti Dudićeve). Članak Foersterov ima za nas veliku vrijednost, jer nam podaje prema pouzdanim vrelima kratku, ali tačnu biografiju Dudićevu, koja se u mnogo čemu razilazi od biografija, što smo ih poznavali doslije (Czwittingerova, Horányieva, Stieffova i dr.). — U predavanju *Die Beziehungen des Bibliothekswesens zum Schulwesen und zur Philologie*, što ga je C. Dziatzko (redovni profesor bibliotekarske znanosti, ravnatelj sveučilišne biblioteke u Göttingenu i poznati izdavač zbirke „Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten“) namijenio 45. skupštini njemačkih filologa i učitelja u Bremenu, govori D. o velikoj važnosti, što je imaju javne biblioteke u životu pojedinih naroda, na koju se često zaboravlja, o bibliotekarovim dužnostima, od kojih je najznatnija uzgojna, jer bibliotekar treba da pomaže svakomu kod sabiranja građe za dalji njegov rad, pa razlaže najzad, da je vrstan filolog najsposobniji za bibliotekarsku službu, jer je područje njegovo veoma opsežno i srodno s bibliotekarovim, te nabraja mnogo primjera iz različnih vremena, kako su upravo filolozi bili najvrsniji bibliotekari. — Pod natpisom *Eine Kantische Idealpädagogik* oglašuje J. Volkelt (opsežno i veoma pohvalno) knjigu: P a u l N a t o r p, S o c i a l p ä d a g o g i k. Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft Stuttgart 1899. (Natorp se u pedagogiji prislanja uz Kanta i Pestalozzija, a protivnik je Herbartove škole). — Pod natpisom *Die Friedensidee in geschichtlicher Übersicht dargestellt für die höhere Schule* čitamo zanimljivo školsko predavanje K. Brandstättera, u kojem je u glavnim crtama prikazano pitanje o svjetskom miru, kako se razvijalo od najdavnijih vremena pa do konferencije u Haagu. — *Anzeigen und Mitteilungen*. O. Fiebieger svršuje svoj članak: A u s d e n B r i e f e n e i n e s a l t e n F ü r s t e n s c h u l r e k t o r s. — P. Vogel oglašuje (u glavnom pohvalno) ove dvije knjige: K. N e r g e r, D r. K. K r a u s e s D e u t s c h e G r a m m a t i k f ü r A u s l ä n d e r j e d e r N a t i o n a l i t ä t. Fünfte Auflage; i K. Nerger, Auszug aus Dr. K. Krauses Deutscher Grammatik für Schüler, nach der fünften Auflage bearbeitet. Rostock 1898.

3. svezak. A. Kröger nastavlja svoj članak *Leibniz als Pädagog, eine quellenmässige und systematische Darstellung*, pa iznosi Leibnizove misli o djetinjim (zapravo srednjim) školama, o uzgajanju kneza i o sveučilišnim naukama. — H. Rick: *Der deutsche Aufsatz in Untersecunda* (isp. N. Vj. VIII. br. 2. str. 233.). — U članku *Grammatische Zukunftsgedanken* dijeli A Dittmar latinske školske gramatike na troje: a) na pokraćene, b) na razgovorne i c) na znanstvene, pa oglašuje po jednu od svake vrste, i to: a) Lateinische Schulgrammatik von Dr. Franz Friedersdorff. Zweite Auflage, durchgesehen und umgearbeitet von Dr. Franz Friedersdorff, Gymnasialdirektor in Halle a. S., und Dr. Heinrich Begemann, Gymnasialdirektor in Neu-Ruppin. Berlin, Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung 1897. b) Syntaxe Latine suivie d' un résumé de la versification Latine. Par O. Weissenfels, docteur en philosophie, professeur au collège royal français de Berlin. Seconde edition. Berlin, Librairie Weidmann 1897. i c) Scheindlers Lateinische Schulgrammatik. Dritte verbesserte Auflage, herausgegeben von Josef Steiner. Wien u. Prag, Verlag von F. Tempsky 1898. Dittmar nahodi mnogo nedostataka u njihovoj nauci o načinima i pokazuje, kako se svako značenje konjunktiva dade lako protumačiti, uzme li se, da je temeljno njegovo značenje izricanje duševne depresije. — Pod natpisom *Zur pädagogischen Psychologie und Physiologie* oglašuje F. Fauth (veoma pohvalno) daljih pet svezaka zbirke Schillerove i Ziehenove, i to: H. Schiller, Studien und Versuche über die Erlernung der Orthographie. In Gemeinschaft mit Lehramtsassessor H. Fuchs und Lehrer A. Haggenmüller veröffentlicht (iznosi slabe strane u psihološkom utvrđivanju Layeve teorije o ortografiji); A. Cramer, Über die ausserhalb der Schule liegenden Ursachen der Nervosität der Kinder; A. Kuther, Die psychologische Grundlage des Unterrichts; A. Ohlert, Das Studium der Sprachen und die geistige Bildung; A. Messer, Die Wirksamkeit der Apperception in den persönlichen Beziehungen des Schullebens. — *Anzeigen und Mitteilungen*: G. Liebe oglašuje pod natpisom: E i n n e u e s k u l t u r g e s c h i c h t l i c h e s U n t e r n e h m e n zbirku: Monographien zur deutschen Kulturgeschichte, herausgegeben von Dr. G. Steinhausen. Leipzig, Diederichs 1899. i d., od koje

su doslije izišle dvije sveske: G. Liebe, Der Soldat in der deutschen Vergangenheit. i Dr. G. Steinhausen, Der Kaufmann in der deutschen Vergangenheit, obje s mnogim ilustracijama.

Österreichische Mittelschule. XIV. Jahrgang. Wien 1900.

1. svezak. U članku *Herbart, Pestalozzi und ihre neuesten Kritiker (Natorp, Sallwürk, Willmann)* osvrće se K. Wotke na sud o Herbartu i Pestalozziju, osnivačima suvremene pedagogike, što su ga izrekli noviji neki naučnjaci, i to: P. Natorp, Herbart, Pestalozzi und die heutigen Aufgaben der Erziehungslehre. Acht Vorträge, gehalten in Marburger Feriencursen 1897. und 1898., Stuttgart 1899.; E. v. Sallwürk, Johann Friedrich Herbart (u zbirci: Geschichte der Erziehung vom Anfang an bis auf unsere Zeit von Dr. K. A. Schmid und Dr. G. Schmid. IV, 2.), Stuttgart 1898. i Wissenschaft, Kunst und Praxis des Erziehers, Langensalza 1899.; O. Willmann, Über die Erhebung der Pädagogik zur Wissenschaft, Kempten 1898. — U predavanju *Die Feriatcurse für Mittelschullehrer, veranstaltet von der Vereinigung der österreichischen Hochschuldocenten, abgehalten an der Universität zu Wien vom 22. Juli bis 2. August 1899.* govori A. Lechthaler o vrijednosti ferijalnih tečajeva za dalju obrazovanost srednjoškolskih učitelja; — u Pruskoj su učitelji dužni, da ih polaze, dobivaju znatne novčane potpore i u novije ih vrijeme ima u svakom gotovo njemačkom sveučilištu; — podaje kratak nacrt prošlogodišnjega ferijalnoga tečaja u bečkom sveučilištu, koji treba zahvaliti dogovoru nekih sveučilišnih učitelja, a bio je namijenjen učiteljima matematike i fizike. Tečaj je lijepo uspio, jer je učestvovalo u njemu preko 50 učitelja iz različnih krajeva, koji su svi dobili veću ili manju potporu od vlade (prema daljini 40–150 for.) L. izriče neke želje s obzirom na dalje tečajeve. — U predavanju *Bemerkungen über die Pariser Weltausstellung und über die bisher unternommenen Schritte zum Zwecke der Erleichterung des Besuches derselben seitens der Mittelschullehrer* govori H. Lanner o znatnosti, što je pariska izložba ima za srednjoškolsku nastavu i predlaže, da se zamoli ministarstvo, da dade što većemu broju učitelja izdašniju potporu za posjet izložbe. — *Vereinsnachrichten.* — *Miscellen.* J. Sterba: Nährungsweise Rectification der Parabel. — Nährungsweise Rectification der Ellipse. — J. Pawel: Bericht über die Thätigkeit des Zweigvereins der Turnlehrer an den Mittelschulen Niederösterreichs im Vereinsjahre 1899. — *Literarische Rundschau.* Odgovorni je urednik časopisa gimn. ravnatelj L. Eysert, novi predsjednik društva „Mittelschule“ u Beču.

Dr. *Đ. Körbler.*

Zeitschrift für mathematischen und naturwissenschaftlichen Unterricht. Herausgegeben von J. C. V. Hoffmann. Dreissigster Jahrgang. Leipzig 1899. — Heft I–VIII.

A. Rasprave.

U članku *Über die rationalen Wurzeln der reduzierten kubischen Gleichung* pokazuje Goering, kako se s pomoću jednadžbe $\gamma = \sqrt{\gamma' - p}$ može saznati, ima li jednadžba $x^3 + px - q = o$ racionalnih korijena i kako se jednostavno određuju. — Schülke raspravlja u članku *Neuere Bestrebungen beim Logarithmenrechnen* o svim točkama, s kojima se nastoji olakšati računanje. Prvo je glavno pitanje: koliko je mjesta za obuku nužno? Odgovara, da su za sve svrhe u obuci dostatne logaritmične tablice sa 4 mjesta kamatni fak-

tori s 5 mjesta) Drugi je predmet pitanje o interpolaciji. Pisac se odlučuje za izmjenično računanje s interpolacijom i bez nje prema potrebi. — U dva članka *Die Bekämpfung der lateinischen Pflanzennamen und Meigen's preisgekrönte Schrift „die deutschen Pflanzennamen“* dolazi Freyhold najprije do zaključka, da latinskim imenima treba ostaviti primjereno mjesto u obuci srednje škole i s toga gledišta prosuđuje u natpisu spomenuti spis, pa spise Bensemanna i Czecha. — U uspjeloj raspravi *Die Amortisationsrechnung und die Tilgung öffentlicher Anleihen* pokušao je Diekmann da postavi pitanja o zajmovima, koja su u današnjem javnom životu veoma važna, na stalnu matematičnu podlogu u takom obliku, da ih može razumjeti i učenik srednje škole, i to onakova, kakova su zaista u javnom životu — U članku *Über das Rechnen mit Masseinheiten beim mathematisch-naturwissenschaftlichen Unterricht* tuži se Helm, da računanje s jedinicama mjerenja u obuci još uvijek nije dobilo ono mjesto, koje ga ide po naučnoj vrijednosti, po praktičnoj koristi i po uzgojnoj vrijednosti, pa pokazuje, kako se mogu ukloniti poteškoće, koje se pokazuju kod razumijevanja toga računanja. — Beyel raspravlja pod natpisom *Über den Unterricht in der darstellenden Geometrie* o postulatima obuke u deskriptivnoj geometriji prema potrebi tehnikâ. Ti su postulati: 1) deskriptivna geometrija treba da sistematično uzgaja prostorno uočivanje; 2) učenik treba da upozna metode prikazivanja, koje su potrebne tehniku; 3) te metode treba primijeniti na oblike, iz kojih se u bitnosti sastavljaju tehnički objekti, i pri tom se ti oblici iz bližega ispituju; 4) učenik treba da steče dosta veliku vještinu i točnost u crtanju, koja je tehniku potrebna baš tako, kao pisaru pisanje. Raspravljanju tih četiriju točaka dodaje pisac općene bilješke, koje se tiču uzgoja i položaja učiteljâ deskriptivne geometrije i učenikâ te struke. — Izdavač izvješćuje u članku *Urteile über den in Heft I veröffentlichten Artikel des Dr. W. Goering* i t. d. u kratko o brojnim dopisima upravljenim uredništvu, koji se tiču članka, o kojem je govor na prvom mjestu ovoga referata; neki su od njih vrlo zanimljivi. — U posmrtnom članku *Das Jahr „Null“* dokazuje Pick protiv Sturma, da ne može biti nikako govora o jednoj godini „nula“. Godina prije i poslije početka brojenja jest prva. Može im se dati ime: godina „nula“, ali onda su dvije takove godine. — Kewitsch dokazuje u članku *Das neue Jahrhundert* protiv jednoga članka nekoga njemačkoga vojničkoga lista, da se novo stoljeće počinje s danom 1. siječnja 1901. — Izdavač izvješćuje pod natpisom *Die Unterrichts-Sektionen bei der Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte und ihre Thätigkeit in den Jahren 1867 bis 1899* o radu onih profesora, koji su utjecali na rasprave i na zaključke ove sekcije u posljednje 33 godine. — U članku *Zur Aufgabengruppe: Ein Dreieck zu zeichnen aus* 1. c, h_c γ 2. $p - q$, h_c, δ 3. c, h_c, δ 4. $p - q$, h_c, γ, posvećenom uspomeni Lühmanna, pokazuje Kewitsch zanimljiva riješenja tih zadaća i upozoruje učitelje matematike, da izmišljaju dobre analize ovakovih zadaća.

B. Sitnije bilješke.

Osim tih rasprava u ovom su godišnjaku još ove sitnije bilješke: Zimmerhaeckel, *Statische Prüfung der Caesarbrücke als Kolonnenbrücke.* — Schülke, *Logarithmen ohne Proportionaltheile.* — Mulsow, *Pythagoreische und Heronische Dreiecke.* — Heymann, *Lehrsatz über Tetraeder-Transversalen.* — Leonhardt predlaže u bilješki *Der Breitengrad* definiciju: stupanj širine je lučna daljina (Bogenabstand) dvaju zasebičnih krugova širine, mjerena rektificiranim lukom meridijana između njih; on ima stalnu dužinu od 111 *km.* — U člančiću *Zur Ableitung des Binomiums* zagovara Leonhardt induktivno izvođenje toga poučka. — Meutzner razvija pod natpisom *Die Reihen für Cosx und Sinx* jednostavnim načinom, zgodnim za najviši razred srednje škole, ta dva reda. — Wertheim: *Über die Ausziehung der Quadrat- und Kubikwurzeln bei Heron von Alexandria* bilježi, da je Heron upotrijebio formulu

$$\sqrt{a^2 + r} \sim \tfrac{1}{2}\left(a + \frac{a^2 + r}{a}\right).$$

Böttcher upotrebljava u bilješki *Tertianerverfahren zur Auffindung aller pythagoreischen Zahlenkleeblätter* za traženje tih brojeva transformaciju jednadžbe $a^2 - b^2 = c^2$ u $(a - b)(a + b) = d^2 \cdot e^2$. — Hartmann daje u članćiću *Möglichst kurze und annähernd richtige, elementare Bestimmung des Ellipsenumfangs* 3 približne formule. — Frenzel priopćuje u bilješki *Zum Problem der Dreiteilung eines Winkels* jedno, a redakcija drugo približno riješenje (elementarno) te zadaće. — Wertheimova bilješka *Über den Ursprung der Bezeichnung der Unbekannten durch den Buchstaben x* donosi mišljenje, da je Descartesovu izboru toga slova možda dao povod Antonio Cataldi. — Heymann se vraća u bilješki *Elementare Formeln zur Berechnung des Ellipsenumfanges* na to pitanje i daje najprije formulu $U = 4a \sqrt[n]{1 + c^n}$, gdje je $c = \frac{b}{a}$ i $2^{\frac{1}{n}} = \frac{\pi}{2}$. Uz uvjet, da je $a = 1$, prelazi ona u $U = 4E$, gdje je $E = \sqrt[n]{1 + c^n}$. Druga formula, koja je algebraična, jest $U = 4E$, gdje je $E = a + b - \frac{(4 - \pi) ab}{a + b}$. — Müsebeck skicira u bilješki *Zur Dreitelung des Winkels enthaltend eine kurze Darstellung der Lohmann'schen Lösung nebst einzelnen historischen Notizen* Lohmannovo mehanično riješenje zadaće. — Izdavač upotrebljava Gaussovu općenu formulu u bilješki *Die Gauss'sche Osterformel für das Jahr 1900*, da odredi datum uskrsa za g. 1900. Formula je $O = 22 + d + e$. — Schurigova studija *Das wahre Geburtsjahr Christi und der Anfang des Jahrhunderts* izvodi, da se 20. stoljeće počinje 1. siječnja 1901. Otkrićem Hipolitove vijesti, da se Isus rodio 25. prosinca i to jedne srijede, odlučeno je, da je to bila godina 749. a. u. c. pa bi prema tomu 20. stoljeće moralo početi dne 1. siječnja 1896. — Ovdje spominjem još poznati *Aufgaben-Repertorium* ovoga časopisa, u kojem se u ovom godišnjaku rješavaju zadaće 1619–1698. i zadaju nove zadaće 1730–1838., a osim toga se iz drugih časopisa prenose i rješavaju zadaće 797—840.

C. Književne obznane.

U obilnom odsjeku *Litterarische Berichte* dolaze ocjene knjiga, ponajviše kratke, ocjene programskih radnja, prijegled časopisa i bibliografija od listopada 1898. do listopada 1899. K tomu dolaze još polemike i učila. Od većih ocjena knjiga vrijedno je istaknuti neke. Bückingova ocjena knjižice: „Schmidt, Erörterungen über einige wichtige Lehren und Fragen, welche der elementaren Arithmetik und Algebra angehören. 1897.“ odbija odlučno piščeve misli i njegove prijedloge (osobito definicije multiplikacije i divizije). — Stegemannova i Grossmannova ocjena knjige: Lühmann, Übungsbuch für den Unterricht in der Goniometrie und der ebenen Trigonometrie — preporučuju veoma knjigu. — Quensenova obznana preporučuje novi matematički časopis: L'enseignement mathematique. Revue internationale paraissant tous les deux mois. Directeurs: C. A. Laisant et H. Fehr. Paris. Cijena 15 franaka — kao važnu pojavu literarnu. — Schlegel objavljuje oba dijela prvoga sveska od Hermann Grassmanns Gesammelte mathematische und physikalische Werke, što izlaze po nalogu saskoga društva za nauke. U njima je njegova „Ausdehnungslehre“ (od g. 1844. i g. 1862.) i „geometrische Analyse, geknüpft an die von Leibniz erfundene geometrische Charakteristik“. — Franke ocjenjuje drugu svesku znamenite knjige: Klein und Sommerfeld, Über die Theorie des Kreisels. Leipzig 1898. (10 M), gdje je obrađen najvažniji i najzanimljiviji slučaj teškoga simetričnoga žvrka. — Holzmüller ocjenjuje njemački prijevod prvoga sveska Sturmove knjige: Cours de Mecanique (Lehrbuch der Mechanik) od Grossa nepovoljno. — Od učila spominjem *Ein Lehrmittel für Projektionslehre*, u kojem je opisana tabla za projekciju bravara Brandhorsta, aparat, koji učenicima geometrijsko prikazivanje ploha i tjelesa dobro predočuje, i Richterov

članak *Unterrichtsmodell eines Gasmotoren*, u kojem je pisac opisao svoj zgodni model ovoga važnog aparata (Cijena 40 M).

D. Pedagogičke vijesti.

U trećem odjelu ovoga časopisa, koji ima natpis *Pädagogische Zeitung*, dolaze ovi članci: Norrenbergov članak *Bericht über die Verhandlungen der 70. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu Düsseldorf 1898* i članak izdavačev *Die Naturforscher-Versammlung in Düsseldorf in sozialer und geselliger Beziehung* završuju zanimljive izvještaje o toj skupštini, a drugi članak izdavačev *Die Naturforscher-Versammlung in München* (18.—23. Septembar 1899) izvješćuje o radu odsjeka za obuku u matematici i prirodnoj nauci na toj skupštini, i to o pokusima Adamija i Halbotha s novim galvanometrom, o predavanju Recknagelovu o nekim točkama elementarne obuke u matematici, o predavanju Schülkeovu „Über die Dezimalteilung des Winkels“, u kojem preporučuje decimalno razdijeljenje stupnja za obuku u školi, o Krebsovu predavanju „In welcher Weise kann der Realschulunterricht besonders in den Naturwissenschaften um den geographischen Unterricht konzentriert und ihm solchergestalt ein zeitgemässes Ziel wirtschaftlicher Vorbildung gesetzt werden“, o veoma važnoj raspravi, koja se nadovezala na predavanje Herbricha i Schmidt-Monarda „Thesen zur Schulreform und Hygieine“ i napokon o fizikalnom predavanju Fischerovu, koji je izvodio svoje eksperimente iz mehanike s aparatima, koje je on izmislio. — Članak Lackowitzov *Der naturwissenschaftliche Ferienkurs für Lehrer höherer Schulen im Oktober 1898 in Frankfurt a. M.* izvješćuje o trećem takovom tečaju, što ga je tamošnje fizikalno društvo uredilo po nalogu pruskoga ministarstva za srednjoškolske profesore iz Pruske (njih 39), i to za učesnike besplatno. Za pobliže poznavanje ove veoma korisne institucije moram uputiti na sam referat. — Članak izdavačev *Zur Geschichte dieser Zeitschrift* donosi o 30-godišnjici ovoga časopisa 14 zanimljivih pisama stručnjakâ i oblastî iz vremena, kad je časopis osnovan. — Peter izvješćuje u članku *Bericht über den Verlauf der diesjährigen Hauptversammlung des Vereins von Lehrern an sächsischen Realgymnasien* (25. i 26. svibnja 1899.). Predmeti raspravljanja bijahu: 1. Flinzer, Der Zeichenunterricht, früher, jetzt und künftig; 2. Böttcher, Unser Deutsch im mathematischen Unterricht; 3. Wolf, Über versicherungstechnische Irrtümer in verbreiteten Übungsbüchern. Osim toga bila je sekcija za latinski jezik, njemački jezik i povjest, za novije jezike, pa za matematiku i prirodnu nauku. — U dva članka *Bericht über die achte Jahresversammlung des Vereins für Förderung des Unterrichts in der Mathematik und den Naturwissenschaften* (23.—25. svibnja 1899.) izvješćuju Quensen i Schütz o opsežnom radu ovoga društva, koje je za razvitak obuke postalo znatno. Glavna predavanja bijahu: 1. Rodenberg, die Begrenzung des Unterrichtsgebietes in der darstellenden Geometrie; 2. Schmidt, Vorführung von Apparaten zur Veranschaulichung der wichtigsten elektrischen Begriffe und Gesetze; 3. Pietzker, System und Methode im exaktwissenschaftichen Unterricht; 4. Runge, Über spektralanalytische Untersuchungen; 5. Kohlrausch, Über Aufnahme und Projektion photographischer Bilderreihen vermittelst rotierender Objektive und Platten; 6. Seubert, Über die Versuche von Goldschmidt; 7. Richter, Die Verwendbarkeit der Nautik für den trigonometrischen Unterricht; 8. Bräuer, Über messende Versuche im chemischen Unterricht; 9. Habenicht, Über Erleichterungen für das Verständnis der Schüler im geometrischen Unterricht besonders des ersten Jahres. — Od školskih i sveučilišnih vijesti ističem *Studienplan für die Kandidaten des höheren Lehramts in Mathematik und Physik* u sveučilištima u Strassburgu i u Göttingenu, onda *Prüfungs-Ordnung für das Lehramt an höheren Schulen in Preussen* od 12. rujna 1898. i članak Richterov, koji na to nadovezuje, *Der Einfluss der Prüfungsordnung und der Reformbestrebungen für die mathematischen Universitätsvorlesungen auf den mathematischen Schulunterricht*, gdje se za matematičku obuku ište veće oba-

ziranje na fiziku i tehnologiju. — Od nekrologa ističem nekrolog *Friedrichu Meyeru* s govorom Riehmovim u spomen ovomu znamenitomu srednjoškolskomu profesoru.

Dr. *O. Kučera.*

The Educational Times.

Uvodni članak prvoga ovogodišnjeg broja *(br. 465.)* iznosi kratak prijegled nastavnijeh tečevina u prošloj godini. Najznatnija je tečevina nastavni zakon (the Board of Education Bill), što ga je lani stvorio parlamenat, a poznat je i pod imenom Education Act". Mi smo već u dva tri navrata pomenuli neke resultate toga zakona. „Times" s pravom ističe, da je zakon epohalan. Novo „nastavno vijeće" (Board of Education) bit će za pravo samostalno ministarstvo, komu je predano, da podmladi britsku nastavu, a Engleska je tijem zakonom lijepo koračila u novi vijek. — Jedan člančić donosi nekoliko crta iz života *Edwarda Thringa,* odlična pedagoga, koji je živio u polovici XIX. stoljeća. Thring bijaše ravnatelj (headmaster) zavoda u Uppinghamu i njegovom se zaslugom taj zavod, koji je isprva bio neznatna seoska latinska škola (grammar school), prometnuo u jedan od najznatnijih srednjoškolskih zavoda engleske kraljevine. Učenika brojaše on vazda oko tri sta; više ih Thring nije primao, jer je tvrdio, da ih onda ne može poznati u dušu, a „nije u redu", kazivaše on, „da otmem dječaka roditeljima, ako ne mogu da ga poznam u dušu". U njegovoj pedagogici i didaktici ističu se poglavito tri zasade, kojih se Thring vazda savjesno držao: 1. Jezici grčki i latinski treba da se uče vazda u svezi s gramatikom materinskoga jezika. 2. Svakomu učeniku treba dati priliku, da izvježba svoje prirodne darove; za to se pored humanističkih predmeta u njegovoj gimnaziji jednako revno poučavalo u crtanju i slikanju, u glazbi, u ručnim vještinama i u prirodnijem naukama svake struke. 3. U svakoga dječaka, veljaše on, ima dobra klica; dužnost je učiteljeva, da tu klicu otkrije i krene na put, kojim će se moći ona razvijati. 4. Učiteljski je posao religiozna dužnost; učitelj treba više nastojati, da odgoji karakter učenikov, nego da napuni njegov duh kojekakvim znanjem. — Thring je također osnivač ravnateljskih sastanaka (Headmasters' Conferences), koji su urodili mnogijem dobrijem plodovima po englesku nastavu. — U članku *Ben Jonson on Education* pominje se jedno djelo poznatoga pisca komedija i savremenika Shakspereova, Ben Jonsona, s natpisom „Discoveries" (otkrivenja), štampano g. 1641., u kome iznosi pisac neke svoje misli o odgoji i nastavi. Ben Jonson bijaše i sâm za ono vrijeme vrlo obrazovan čovjek: učio je u westminsterskoj školi, a svoga učitelja Williama Camdena pominje on vazda s osobitim poštovanjem. Jonsonove misli, veli anonimni pisac članka (članci u časopisu većijem su dijelom anonimni), neobično su filozofične i moderne — kud i kamo modernije od misli mnogijeh savremenijeh nastavnika. S osobitim žarom brani Jonson javnu nastavu: u ono se na ime vrijeme više cijenila privatna odgoja. „Odgajati dječaka kod kuće", veli on, „znači odgajati ga u sjeni; samo u javnoj školi koristuje se on svjetlošću i toplinom sunca." Kaznî ne voli Jonson, navlastito onijeh kaznî, što se sad još upotrebljavaju u engleskijem srednjim zavodima — u prvom redu šiba. Kazna šibanja, veli Jonson, ružna je i ropska. Koliko je Jonson poštivao klasičnu obrazovanost, razbira se iz njegovih djela pa iz pjesme, što ju je priklonio uspomeni svoga druga Shakspereа. — Zanimljiv je članak *Djeca i slike,* koji se bavi pitanjem, kako treba da budu udešene slike u dječjim knjigama. Ko crta za djecu, mora najprije imati na umu izvjesnu ideju, pa onda nastojati, da tu ideju što jasnije crtalom predoči. Anatomička tačnost i pravilna perspektiva nijesu potrebne, ali je potrebno, da crtač umije sliku „dramatički" prikazati. Slike neka su bojama izvedene; tri bojadisane slike vrijede više od tridesetak nebojadisanih. Kao uzor valjano ilustrirane dječje knjige napominje pisac Boutet de Monvelovu „Jeanne d'Arc". Krivo je pomišljati, da se dječje knjige moraju vazda baviti dječjim prili-